یا کبیکج

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sayı 39 • 2015 ISSN 1300-2864

Kebikeç hakemli dergidir, *Türkologischer Anzeiger* Viyana ve ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Kebikeç'in bu sayısı kayıt altında **450** adet basılmış ve numaralandırılmıştır.

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sahibi
Mehtap Yüksel

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Ahmet Yüksel

Yayın Yönetmeni
Kudret Emiroğlu

Yayın Sekreteri
Neslihan Demirkol

Yayın ve Hakem Krulu

Elif Ekin Akşit
(Ankara Üniversitesi)

Suavi Aydın
(Hacettepe Üniversitesi)

Neslihan Demirkol
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Onur Kınlı
(Ege Üniversitesi)

Mehmet Ölmez
(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Hamdi Özdiş
(Düzce Üniversitesi)

Oktay Özel
(Bilkent Üniversitesi)

Ergi Deniz Özsoy
(HacettepeÜniversitesi)

Andreas Schachner
(Ludwig- Maximilions-Universitat Munchen)

Horst Unbehaun
(Technische Hochschule
Nürnberg Georg Simon Ohm)

Süha Ünsal, M. Bülent Varlık,
Etem Coşkun, Ömer Türkoğlu,
Barış Karacasu

Danışma Kurulu
Jak den Exter, Selim İlkin, Uygur Kocabaşoğlu,
İlhan Tekeli, Metin Turan,
Sami Önal (1938-2008),
A. Sami Güneyçal (1930-2012)

Sayfa düzeni: Barış Karacasu
Kapak tasarım: Ümit Uzmay
Kapak Resmi:
Uygur Kocabaşoğlu'nun
Atila Cangır tarafından çekilen
fotoğrafı

Kebikeç Dergisi İdarehanesi
Esat Cad. Hacıyolu Sok. 3/A
06640 Küçükesat / Ankara

Tel: (312) 425 93 76
Fax: (312) 42593 77

kudret@kebikec.org / dergikebikec@gmail.com
www.kebikec.org
www.sanatkitabevi.com.tr

İstanbul Temsilcisi
Ümit Uzmay (216) 326 99 72
uzmay@kebikec.org

Gaziantep Temsilcisi
Muhsin Soyudoğan
(342) 317 18 76
soyudogan@gantep.edu.tr

Eskişehir Temsilcisi
Kemal Yakut (222) 335 05
80/4026
kyakut@anadolu.edu.tr

Altı ayda bir yayınlanır.
Yerel Süreli Yayın

Fiyat
50.- TL

Abone koşulları
(2 sayı için)
Yurt içi: 100.- TL / Yurt dışı: 60.- $, 50.- €
Garanti Bankası, A. Yüksel
TL IBAN: TR20 0006 2000 3240 0006 6848 54
€ IBAN: TR07 0006 2000 3240 0009 0905 91

Baskı
Sarıyıldız Ofset
İvogsan Ağaç İşleri Sanayi Sitesi
523. Sokak No: 31
OSTİM / Ankara
Tel: (312) 395 99 94-95 Faks: (312) 394 77 49

İÇİNDEKİLER

Sunuş
Onur KINLI
5-6

Uygur Kocabaşoğlu'na Armağan

Uygur Kocabaşoğlu Bibliyografyası
Hazırlayan Onur KINLI
9-17

Uygur Kocabaşoğlu Seçkisi
19-23

Uygur Kocabaşoğlu ile…
Kudret EMİROĞLU ve Onur KINLI
25-79

Uygur Kocabaşoğlu Hakkında

Uygur Hoca'nın Önünden
Ahmet YÜKSEL
81-83

Akademide Tarih Eğitimi ve Akademisyen Duruşu
Ekin KALENDER KOCABAŞOĞLU
85-90

Bir Literatürü Çeviren Hoca: *Uygur Kocabaşoğlu*
Kerem ÜNÜVAR
91-94

Eğitim, bilgi üretimi, iktidar ve siyaset üzerine

Talas Amerikan Koleji: Uygur Kocabaşoğlu'nun Deyimiyle Bir Tür Arz-ı Mev'ud
Cemal ÖZGÜVEN
95-116

Cumhuriyet'in 100. Yılına 8 Kala
Üniversitelerde Yabancı Dilde ve Türkçe Eğitimde Yaşanan Sorunlar
Sinan BAYRAKTAROĞLU
117-160

Kendinden Menkul Bilimsellik: Türkiye'de 'Fennî' Müzik Yazarlığı
Hasan Devrim KINLI
161-169

Türkiye'de Demokrasi Pratiğinin Araçsal ve Ötekileştirici Nitelikleri Nasıl Aşılabilir?
İlhan TEKELİ
171-189

Baz İstasyonları Sağlığa Zarar Verebilir Mi?
Necati DEDEOĞLU
191-200

İç Asya Tarihine Yaklaşımlar
İsenbike TOGAN
201-209

"Caber Kalesi Cengi" ya da İktidarın Coğrafyaya Müdahalesi:
Semboller Coğrafyasının Üretimi ve Yenidenüretimi Üzerine
Suavi AYDIN
211-251

Maskeleri Tanımak…

Sam Amca'nın Diyâr-ı Gurbet Memurları:
19.yy.'daki Amerikan Konsolosluk Hizmetlerine Genel Bakış
Onur KINLI
253-289

Kendi Anılarında Türkiye'de Bulunan
Amerikan Barış Gönüllülerinin Yaşadıkları Değişim Süreci
Zafer PARLAK
291-314

İkinci Dünya Savaşı'nın Ardından Türkiye'de Amerikan Yardımları
Gökser GÖKÇAY
315-341

Geç Osmanlı Erken Türkiye Cumhuriyeti Döneminde
Yabancılara Verilen Ekonomik İmtiyazlar
Kate FLEET
343-362

Osmanlı'da İş Dünyası, Siyaset, Suikast: Meymon'un Uluslararası Fırıldakları
Kudret EMİROĞLU
363-422

Basın, Matbuat, Dergicilik…

Osmanlı Mizah Basınının İntihalle İmtihanı:
Punch or The London Charivari'den "Adaptasyonlar"
Hamdi ÖZDİŞ
423-442

Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemlerinde Vilayet Gazeteleri (1919-1970)
M. Bülent VARLIK
443-474

1946-1949 Dönemi Basınına Toplu Bakış
Aysun AKAN
475-489

Feminist Dergicilik ve Kamusallığın Sınırları
Elif E. AKŞİT
491-501

Mektuplarla Yeni Tarih Yazımının Doğuşu: Annales Okulu'nun Kuruluş Sosyolojisi
İrem ÖZGÖREN KINLI
503-538

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar:

Söz: Fikir, Sanat ve Tenkit Dergisi
M. Bülent VARLIK
539-554

Evrâk-ı Metrûke:

Fotoğraflı Bir 'Yemen Türküsü':
Yüzbaşı Mehmet Arif Bey'in Hicranlı Hayatından Bir Kesit
Oktay ÖZEL
555-564

Sunuş

Uygur Hocamıza cemile olsun diye yola çıktığımız armağan nihayet vücuda geldi. Şu aşamada tumturaklı birkaç laf edilmesi de âdetten. Ve fakat, egosundan yanına yaklaşılamayan kimi hocalara yapılan armağanlarda, şöyle mütevazıydı, böyle yüce gönüllüydü ifadelerini gördükçe içleri boşalan bunun gibi nice övgü sözcüğünün hocamızı gönendirmeyecek olması bir kenara tevazuunu incitip daha da mahcup edeceğinden korkarım.

Hocamızın, kendisiyle tanışıklığı olmayan entelektüel çevrelerdeki şöhreti, yaptığı nitelikli ve özenli çevirilerden geliyor. Bu becerinin de kaynağı kuşkusuz Talas ve Tarsus'ta aldığı nitelikli dil eğitimi. Her ne kadar 12 yaşındayken harb gazisi Tilkioğlu Amca'nın ayaküstü İngilizce sınavını aksandan geçememiş ya da kırklı yaşlarında İngiltere'de otobüs şoförüne aksanıyla gideceği yeri anlatamamış olsa da lûgatin kahramanlığını yapmayan usta bir çevirmen. Önsözlerden anladığımız üzere bir kitap çevirenin uzman olduğu, kalın bir kitap çevirenin kalın bir uzman olduğu günümüzde, çevirisine giriştiği E.P. Thompson, Christopher Hill, Chris Harman, E.H. Carr gibi içlerinde hayranlık da duyduğu yazarların ömürlük işlerine uzmanı olduğu halde nefsine hâkim olup önsöz dahi yazmayan bir anlayıştan bahsediyoruz.

Hocamızı tanıyanlar için ise şöhreti biraz farklı. Daha işin ucu akademiye varmadan özenli bir marangozluk ilgisi ve becerisinden aşçılık ve avcılık merakına, edebiyat tutkusundan kaliteli müskirat bilgisine kadar tüm bildikleriyle hayatı – iflah olmaz karamsarlığına rağmen – sevenleri ve sevdikleriyle paylaşarak çoğaltan bir insan. Akademik çevredeki bilinirliği ise kaleme aldığı tüm çalışmaların ilgili alanda temel kaynak olmasıyla alakalı. Doktora tezi olan *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna* adlı çalışması radyo dönemi TRT tarihi için tek özgün çalışma. Bir kere 12 Eylül sonrasında hocanın faydalandığı arşivin önemli bir bölümünün akıbeti meçhul. *Anadolu'daki Amerika*, 19. yüzyıl'da Osmanlı'daki Amerikan misyoner faaliyetlerinin Amerikan arşiv belgeleriyle ele alındığı ve misyonerliğin idari teşkilatlanmasının iskeletinin oluşturulduğu ilk telif çalışma. Türkiye'deki sağ siyasetin tarih anlayışının tuhaf çıkarımlarla da olsa misyonerlikten bahsederken en çok kaynak gösterdiği eser de desek yanlış olmaz. *İngiliz Sicimi*, 90'lı yıllar Britanya'sının kültürel sosyolojisini kendi heterojen kültür tarihi ve kodları/kaynakları üzerinden inceleyen tek Türkçe telif eser. *Majestelerinin Konsolosları* Osmanlı'daki yabancı konsolosluklar üzerine yazılmış ilk telif Türkçe monografi. *Seka Tarihi, Türkiye İş Bankası Tarihi,* yakın dönem kurum tarihçiliği yazınının önemli örnekleri arasında yer almaktadır. Bütün bunların ötesinde otuz yılı aşkın süredir izini sürdüğü, malzemesini topladığı, merak ettiği, sorular sorduğu alan olarak Osmanlı/Türk basın tarihinden bahsetmemiz gerekiyor. Mekremetlû yıllarının sonunda, başlarında olduğu gibi "universitas"ta

cebelleştiği "ubudiyet" bildirileri baskıları, maruz bırakıldığı türlü can sıkıcı süreçlerle ve uğraştığı hacimli çevirilerle geciken "magnum opus" bir basın tarihini - kendisinin hâ-şâ böyle bir iddiası olmadığını da herkes bilir - hocayı bilen, tanıyan herkesin beklediğine de hiç şüphe yok.

Umarım bu armağan, hocamızı tanımayanlarla tanıştırır, tanımakla şanslı olan bizleri de hocamız için kalıcı bir şey yapma mutluluğunun kerevetine çıkarır. Saydığımız kadar sevdiğimiz dostumuz, hocamız Uygur Kocabaşoğlu'nun 70. yaşını tüm katılımcılar adına en kalbi duygularımla kutlar, tûl-i ömür ve afiyetle muammer ve mesut olmasını dilerim.

Onur Kınlı

Uygur Kocabaşoğlu'na Armağan

Uygur Kocabaşoğlu Bibliyografyası

Hazırlayan: Onur KINLI

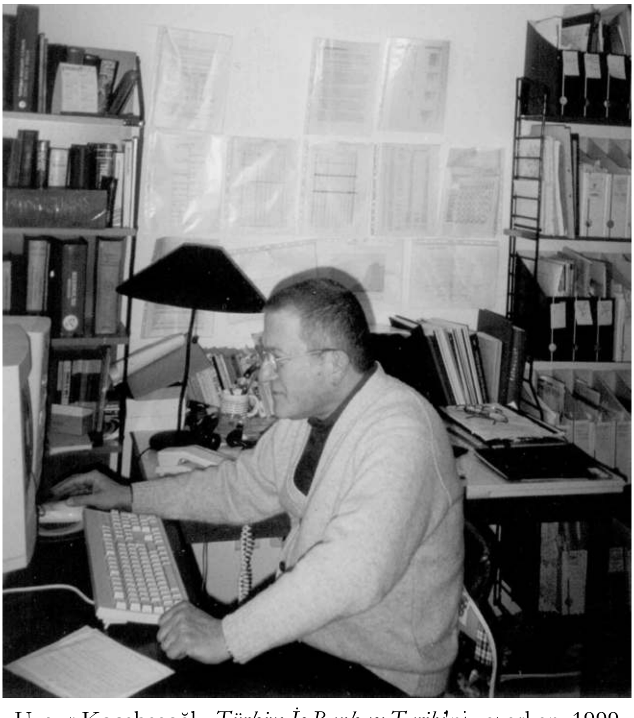

Uygur Kocabaşoğlu *Türkiye İş Bankası Tarihi*'ni yazarken, 1999

Kitaplar

1. *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna (TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri)*, AÜ, SBF Yay. No. 442, Ankara, 1980. (2. baskı İletişim Yay., İstanbul, 2010.) **(Rüştü Koray Ödülü '83)**
2. *Anadolu'daki Amerika - Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Arba Yay., İstanbul, 1989. (3. baskı İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2000.) **(Afet İnan Ödülü '90)**
3. *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Kebikeç Yay., Ankara, 1994, (2. baskı İletişim Yay., İstanbul, 2006.) (Metin Berge ile birlikte)
4. *İngiliz Sicimi*, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1995.
5. *Seka Tarihi*, Ajans Türk Matbaacılık, İstanbul, 1996. (Aydan Bulutgil, Fahrettin Çiloğlu, İlker Evrim Binbaş, Nesim Şeker ile birlikte)
6. *İki Arada Bir Derede*, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1997. (makale derlemesi)
7. *Salnamelerde Kayseri*, *Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminin Eski Harfli Yıllıklarında Kayseri*, Kayseri Ticaret Odası Yay., Kayseri, 1998. (Murat Uluğtekin ile birlikte)
8. *Atatürk'ün Bankası*, (Danışman: Güven Sak ve Sinan Sönmez ile birlikte) İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2001.
9. *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2003. (Güven Sak, Sinan Sönmez, Funda Erkal, Özgür Gökmen, Nesim Şeker, Murat Uluğtekin ile birlikte)
10. *Majestelerinin Konsolosları - İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsolosları (1580-1900)*, İletişim Yay., İstanbul, 2004.
11. *Yoktur Zulme Rızamız*, Phoenix Yay., Ankara, 2004. (makale derlemesi)
12. *Hürriyeti Beklerken - İkinci Meşrutiyet Basını*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010.

Kitap Editörlükleri

1. *'Liseli Gençlerin Gözüyle Cumhuriyetimiz'*, *Genel Tarih Yarışması*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
2. *Modernleşme ve Batıcılık*, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 3*, İletişim Yay., İstanbul, 2002.

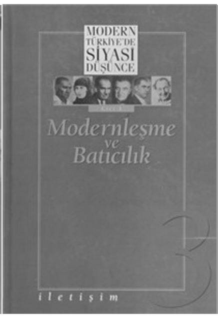

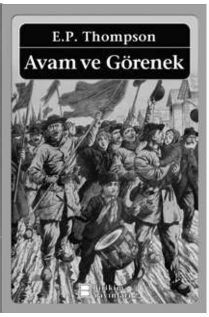

Çeviriler

Kitap Çevirileri

1. N.K. Krupskaya, *Lenin'den Anılar I-II*, Odak Yay., Ankara, 1974. (A.B. rumuzuyla)
2. Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Alan Yayıncılık, 1983. (7. baskı İletişim Yay., 2015.)
3. *Kayseri Sancağı Hakkında Teğmen Bennet Tarafından Hazırlanan Genel Rapor (1880)*, Kayseri Ticaret Odası Yay. No.5, Kayseri, 1996.
4. Richard J Evans, *Tarihin Savunusu*, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1999.
5. E.P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Birikim Yay., İstanbul, 2004. (3.baskı 2012.)
6. E.P. Thompson, *Avam ve Görenek-İngiltere'de Geleneksel Popüler Kültür Üzerine Araştırmalar*, Birikim Yay., İstanbul, 2006.
7. Edward Hallett Carr, *Komintern'in Alacakaranlığı*, 1930-1935, İletişim Yay., 2010.
8. Edward Hallett Carr, *Karl Marx – Bağnazlık Üzerine Bir Araştırma*, İletişim Yay., İstanbul, 2010. (2.baskı 2011.)
9. Judith Herrin, *Bizans -Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, İletişim Yay., İstanbul, 2010. (2.baskı 2013.)
10. George Rolleston, *İzmir 1856*, İzmir Ticaret Odası, 2010.
11. Chris Harman, *Halkların Dünya Tarihi – Taş Çağından Yeni Binyıla*, Yordam Yay., İstanbul, 2011. (4. baskı 2015.)

12. Robert J. Allison, *Amerikan Devrimi -Kısa Bir Tarihçe*, İletişim Yay., İstanbul, 2012.
13. Eric Hobsbawm, *İlkel Asiler – 19. ve 20. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine İncelemeler*, İletişim Yay. İstanbul, 2012. (2. baskı 2014.)
14. Christopher Hill, *Dünya Altüst Oldu - İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*, İletişim Yay., İstanbul, 2013.
15. Jürgen Kocka & Allan Mitchell (ed), *19. Yüzyıl Avrupası'nda Burjuva Toplumu*, İletişim Yay., İstanbul, 2015.

Yayın Aşamasındaki Tamamlanmış Kitap Çevirileri:

1. Christopher Hill, *The Century of Revolution, 1603–1714*
2. Raymond Williams, *Culture and Society*
3. Julian Casanova, *A Short History of the Spanish Civil War*
4. Perry Anderson, *Passages from Antiquity to Feudalism*

Makale ve Ansiklopedi Maddesi Çevirileri:

1. Iris Murdoch, "Felsefe ve Edebiyat", Bryan Maggee (ed.), *Yeni Düşün Adamları*, Mete Tunçay (ed), M.E.B. Yay., İstanbul, 1979. (2. baskı Birey Toplum Yay., 1985; 3. baskı İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2004.)
2. Robert Bierstedt, "Onsekizinci Yüzyılda Sosyolojik Düşünüş", Tom Bottomore & Robert Nisbet (ed), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Mete Tunçay (ed.), Verso Yay., Ankara, 1990. (14. baskı Kırmızı Yay. 2014.)
3. Tom Bottomore (ed.), *Marksist Düşünce Sözlüğü* (Türkçe çeviriyi derleyen Mete Tunçay), İletişim Yay., İstanbul, 1993. (5. baskı 2012) içinde: "Deutscher, Isaac", "Dobb, Maurice H.", "Engels, Friedrich", "Fuerbach, Ludwig", "Hegel ve Marx", "Hinduizm" (M.Tunçay ile birlikte), "Jaures, Jean", "Kautsky, Karl", "Kollantay, Aleksandra", "Kölelik", "Labriola, Antonio", "Lenin V.I.", "Leninizm", "Lumpen Proleterya", "Luxemburg, Rosa", "Moa Ze Dong", "Marcuse, Herbert", "Martov, Y.O.", "Marx, Karl Heinrich", "Mehring, Franz", "Pannekoek, Antonie", "Plehanov, Georgi Valentinoviç", "Sömürgecilik", "Yasal Marksizm" maddeleri.

Makaleler:

1. "Toplum Kalkınması Açısından TRT Televizyonunda Köy Yayınları", *AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Basın ve Yayın Yüksek Okulu Yıllığı 1973*, Ankara, 1974.
2. "Türkiye'de Televizyon Uygulaması Üzerine", *Elektrik Mühendisleri Dergisi*, S.217, EMO, Ocak 1975.
3. "Mülki İdare Amirliği Konusunda Özet Bibliyografya", Ed. Kurtan Fişek, *Türkiye'de Mülki İdare Amirliği*, Türk İdareciler Derneği Yayını, 1976.

4. "Haber Kavramı Üzerine", *AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Basın ve Yayın Yüksek Okulu Yıllığı 1976*, Ankara, 1977.
5. "Radio and Television in Turkey", (Nilgün Abisel ile birlikte) *Current Turkish Thought, Communications Perspectives*, New Series No.34, Redhouse Press-İstanbul, Spring 1978.
6. "Türkiye'de Radyo Yayınlarının Başlama Tarihine İlişkin Bir Not"**, *AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Basın ve Yayın Yüksek Okulu Yıllığı 1978*, Ankara, 1979.
7. "Harf Devrimi'nin Eğitim ve Kültür Yaşamımız Üzerindeki Kimi Etkilerine Değin Gözlemler"**, *Harf Devrimi'nin 50.Yılı Sempozyumu*, TTK, Ankara, 1981.
8. "Yazı Malzemelerinin ve Kağıdın Evrimi", *AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Basın ve Yayın Yüksek Okulu Yıllığı 1980*, Ankara, 1981.
9. "Milli Mücadelenin Sözcülerinden: Anadolu'da Yenigün", *SBF Dergisi, Atatürk Özel Sayısı*, C.XXXVI, No: 1-4, Ankara, 1981.
10. "1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış", *AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Basın ve Yayın Yüksek Okulu Yıllığı 1981*, Ankara, 1982.
11. "Sınırsız Cesarete Dur Demek", *Yapıt*, Ekim/Kasım 1983.
12. "'Osmanlı Tarihi' Yazarları", *Yapıt*, Şubat/Mart 1984.
13. "Türk Basını 1984", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, S.10, Ankara, 1984.
14. "İlk Kıraathanenin Açılışı", *Tarih ve Toplum*, S.5, Mayıs 1984.
15. "Radyo", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.10, 1985.
16. "Amerikan Okulları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, 1985.
17. "Mekremetlû Efendi Hazretleri" *,*Tarih ve Toplum*, Nisan 1985.
18. "Marûz-ı çâker-i kemineleridir ki…"*, *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1985.
19. "Mustafa Kemal Atatürk (giriş)", *20.Yüzyıl Tarihi Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, S.3, 1986.
20. "Rehber-i Muamelât-ı Zevciyye'den İnciler!"*, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1986.
21. "Gazi Abdülhamid Han ve 'Reklamlar'…"*, *Tarih ve Toplum*, Kasım 1986.
22. "Bir Tarih Hatası", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, S.84, Aralık 1986.
23. "Basın Özgürlüğünün Engellenmesi: Sansür Tarihi"*, *Tarih ve Toplum*, S.37, Ocak 1987.
24. "Hayal Perdesinden Gazete Sayfasına Karagöz", *Tarih ve Toplum*, S.46, Ekim 1987.
25. "Yıllanmış Yıllıklardan"*, *Tarih ve Toplum*, S.50, Şubat 1988.
26. "Amerikan Barış Gönüllüleri"**, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, C.6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

27. "Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı"**, *Murat Sarıca Armağanı*, Aybay Yayınları, İstanbul, 1988.
28. "Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX Yüzyılda Amerikan Yüksek Okulları"**, *Bahri Savcı'ya Armağan*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları: 7, Ankara, 1988.
29. "II. Meşrutiyet Karikatürleri", *Tarih ve Toplum*, S.55, Temmuz 1988.
30. 'Bu Bir Rekor Mudur?: Lütfi Fikri Bey'in 1911-1912 Yıllarında Verdiği Basın Özgürlüğü Savaşımının Öyküsü'**, *Tarih ve Toplum*, S.64, Nisan 1989.
31. "1929–1946 Ankara'sı ve Nevzat Tandoğan", (Bir Devir, Bir Şehir, Bir Adam üst başlığıyla*), *Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl*, *Uluslararası Sempozyum*, 23–24 Kasım, Ankara: Metropol İmar A.Ş.- IULA EMME, 1990.
32. "Türkiye Tarihi (4 Cilt)", (kitap tanıtımı), *Tarih ve Toplum*, S.75, Mart 1990.
33. "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş", (kitap tanıtımı), *Tarih ve Toplum*, S.89, Mayıs 1991.
34. "Tuna Vilayet Gazetesi"**, *AÜ. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.2, Ankara, 1991.
35. "Doğu Sorunu Çevresinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri"**, *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu*, TTK, Ankara, 1992.
36. "Punch'tan Hürriyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Olayı", *Tarih ve Toplum*, S.102, Haziran 1992.
37. "Reflections on the Turkish Image in Nineteenth Century Britain", *TASG News*, *Newsletter of the Turkish Area Study Group*, N.37, November 1993.
38. "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri"**, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, TTK, Ankara, 1994.
39. "II. Abdülhamit Dönemi İstanbul'unda 'Britanya'lılar", *Tarih Çevresi*, S.14, Ocak-Şubat 1995.
40. "Britanik Majestelerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Konsoloslukları:1856", *Toplumsal Tarih*, S.22, İstanbul, 1995.
41. "Britanik Majestelerinin İstanbul Konsoloshanesi 1856/1871"**, *Tarih ve Toplum*, S.142, Ekim 1995.
42. British Observations Regarding the Ottoman Empire in Nineteenth Century Periodicals", *Journal of Mediterranean Studies*, Vol.5, No.2 Malta Uni. Services Ltd. Malta, 1995.
43. "2000'lere Doğru Türk Basını!"*, *Kebikeç*, S.2, Ankara, 1995.
44. "Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler" (Ali Birinci ile birlikte), *Kebikeç*, S.2, Ankara, 1995.
45. "Tanzimat'tan Günümüze Gazete Fiyatları Üzerine Gözlemler", *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı*, Elazığ, 1996.
46. "The Millet System: A Bird's Eye View", *Boundaries of Europe*, ed. Rikard Larsson, Baarn-Holland, 1998.

47. "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden 'Sol' Portreler", Ed. Cemil Koçak, *Birinci Meclis*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998.
48. "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, 15-17 Ekim 1997, TTK, Ankara, 1999.
49. "6/7 Eylül Olaylarından Sonra 'Hasar Tespit Çalışmaları' Üzerine Birkaç Ayrıntı"**, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000.
50. "XIX. Yüzyılda İngiliz Gözüyle Türkler!", *Kebikeç*, S.9/2000.
51. "Konferans: Edebiyatın Forumu Olarak Ortadoğu Basını", *Kebikeç*, S.12/2001.
52. "ODTÜ'de Geleceğe Yolculuk…", *Toplum ve Bilim*, S.97, 2003.
53. "XIX. Yüzyıl Britanya Süreli Yayınlarında Osmanlılar ve Türkler", *Kebikeç*, S.14/2002, S.15/2003, S.16/2003, S.17/2004.
54. "Literary Serial at the Dawn of Turkish Journalism", *The Middle Eastern Press as a Form of Literature*, ed. Horst Unbehaun, Frankfurt am Main, 2004.
55. "From Company Wireless to State Radio", *Boğaziçi Journal*, Vol.18, No 1-2, 2004.
56. "Bir 'Meclis-i İdare': İş Bankası Yönetim Kurulu 1924-1999", Ed. Selim İlkin, Orhan Silier, Murat Güvenç, *İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.
57. "Tek Parti Döneminin 'Matbuat'ı Üzerine Gözlemler", *Mete Tunçay'a Armağan*, der. Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk, İletişim Yay., İstanbul, 2007.
58. "Sunuş", Mehmet Sertoğlu, *Bir Cumhuriyet Aydını: Mehmet Ali Kağıtçı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
59. "Hürriyetin Basması Kadar Basını da Ünlüdür…"***, Ed. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
60. "İkinci Meşrutiyet'in Birinci Meşruiyeti: Matbuat", *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyase*t, ed. Hakan Aydın, Palet Yay., Konya, 2010.
61. "Önsöz", Mehmet T. Hastaş, *Ahmet Samim: II. Meşrutiyet'te Muhalif Bir Gazeteci*, İletişim Yay., İstanbul, 2012.
62. "Cyrus Hamlin: Misyoner, Eğitimci, Müteşebbis", *Kebikeç*, S.36/2013.
63. "Bir Varmış Bir Yokmuş: Talas Amerikan Koleji", *Kebikeç*, S.36/2013.
64. "Türkiye'de Matbuatın 'Zuhuru' Üzerine Gözlemler", *Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar – Sina Akşin'e Armağan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
65. "Sultan Abdülmecid Döneminde Osmanlı Basını Üzerine Gözlemler", ed. Kemal Kahraman, İlona Baytar, *Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861)*, İstanbul, 2015.

Osmanlı Türkçesi'nden Çevrimyazılar:

1. "Osmanlı Basını'nda Yüzyıl Önce Bu Ay", *Tarih ve Toplum*, S.1 (Ocak 1984), S.2 (Şubat 1984), S.3 (Mart 1984), S.4 (Nisan 1984), S.5 (Mayıs 1984), S.6 (Haziran 1984), S.7 (Temmuz 1984), S.8 (Ağustos 1984), S.9 (Eylül 1984), S.10 (Ekim 1984), S.11 (Kasım 1984), S.12 (Aralık 1984), S.13 (Ocak 1985).
2. "Aydede'den", *Tarih ve Toplum*, S.86, Şubat 1991.
3. "Enver Paşa Âyine'de", *Tarih ve Toplum*, S.91, Temmuz 1991.

Çeşitli Gazete ve Dergilerdeki Yazıları:

1. "Kıbrıs Olayları ve TRT", *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1974.
2. "Diplomatik Bir Yemek", *Nokta*, 28 Şubat-6 Mart, S.1, 1983.
3. "Meclis Üyelerini Tanıyalım", *Nokta*, 7-13 Mart, S.2, 1983.
4. "Sorun Sadece Parasalmış", *Nokta*, 7-13 Mart, S.2, 1983.
5. "Truman Doktrini 36 Yaşında", *Nokta*, 7-13 Mart, S.2, 1983.
6. "İlk Osmanlı Parlamentosu", *Nokta*, 14-20 Mart, S.3, 1983.
7. "Sansürün Tarihsel Gelişimi", *Somut*, 29 Temmuz 1983.
8. "Okumalı mı, Okumamalı mı?", *Bilim ve Sanat*, S.30, 1983.
9. "Ne Kadar Okumalı", *Bilim ve Sanat*, S.31, Ankara, 1983.
10. 'Neden Okunsun ki", *Bilim ve Sanat*, S. 32, Ankara, 1983.
11. "Türkiye'de Yüzyıl Önce de Bilim Dergisi Vardı", *Bilim Dergisi*, Şubat 1984.
12. "Pipo İçmek", *Erkekçe*, Nisan/Mayıs/Haziran 1984. **(Erkekçe 'Dizi Araştırma' Ödülü '85)**
13. 'Geçmişten Günümüze Türk Basını'*, *Yeni Gündem*, 16-31 Ağustos 1985.
14. "DP Mahkeme Kararıyla Siyasal Hayata Veda Etti", *Hürgün*, 22 Eylül 1985.
15. "Bir Karış Daha Fazla Şimendifer", *Hürgün*, 29 Eylül 1985.
16. "Paris'ten Bir Mektup", *Hürgün*, 6 Ekim 1985.
17. "Üç Ziyaret Bir Ticaret", *Hürgün*, 20 Ekim 1985.
18. "Ankara'nın Taşına Bak…"**, *Hürgün*, 13 Ekim 1985.
19. "Yoktur Zulme Rızamız"**, *Hürgün*, 27 Ekim 1985.
20. "Devlet Başa, Kuzgun Leşe"**, *Hürgün*, 3 Kasım 1985.
21. "Ermişlikten Ticarete, Noel Baba!", *Yeni Asır*, 25 Aralık 1985.
22. "Günlerin Götürdüğü", *Somut*, (3, 10, 17, 24, 31 Ocak 1986 / 7, 14, 21, 28 Şubat 1986).
23. 'Mare Nostrum'*, *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1986.
24. "Ağzımızdan Yel Alsın!", *Yeni Gündem*, 5-11 Ekim 1986.
25. "Kafka'nın 'Değişim'i", *Yeni Gündem*, 14-20 Aralık 1986.

26. "Aslan ile Fil", *Yeni Gündem*, 4-10 Ocak 1987.
27. "Denize Bir Yerden Girmek Gerek", *Martı Yayın Tanıtım*, Eylül 1987.
28. "Barış (ya da Barışın İçine) Yapan!"*, *Av*, *Doğa*, *Silah Dünyası*, Ocak 1987.
29. "Yüzelli Yıl Önce Misyoner Gözüyle İstanbul Basını"**, *Medya*, Nisan-Mayıs 1987.
30. "Geçmişten Geleceğe Madalya ve Nişan…" ,*Gergedan*, Ocak 1988.
31. "Araba Sevdası…"*, *Medya*, Ocak 1988.
32. "Dünden Bugüne Gazete Fiyatları"**, *Medya*, Mayıs 1988.
33. "Das Parfüm: Koku"*, *Medya*, Şubat 1989.
34. "19 Mayıs Nasıl Bayram Oldu?"*, *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1989.
35. "Reklam ve Kadın"*, *Medya*, Ağustos 1989.
36. "Ak Akçe…", *Durum*, Mayıs-Haziran 1989.
37. "Dünden Bugüne Dergiciliğimiz…"**, *Medya*, Ocak 1990.
38. "Dünden Bugüne Banka ve Reklam"*, *Medya*, Nisan 1990.
39. "Vah Gençliğim Eyvah", *Genç*, Nisan 1991.
40. "Halil İnalcık: Türk Tarihçilerinin Duayeni", (söyleşi), *Skylife*, S.12, 1994.
41. "Ticaretin Cariyesi: Sigortacılık"*, *Ekonomik Forum*, Aralık 1994.
42. "Paran Kadar Konuş!"*, *Ekonomik Forum*, Ocak 1995.
43. "İncik-Boncuk'tan Banknot'a İlk Kağıt Paramız", *Ekonomik Forum*, Mart 1995.
44. "Bir Zamanlar Kayseri…", *Ekonomik Forum*, Mayıs 1995.
45. "Bolşevik İhtilali'nin Osmanlı Basınına Yansıyışı"**, *Görüş*, Ocak 1997.
46. "İyi Bir Haber: Şi-An'da Hamburger!..", *Radikal İki*, 4 Kasım 2007.
47. "Karaköy Muhallebicisi", *İstanbul*, Ocak 2008.

(*) *İki Arada Bir Derede* adlı kitabında derlenmiştir.

(**) *Yoktur Zulme Rızamız* adlı kitabında derlenmiştir.

(***) *'Hürriyet'i Beklerken - İkinci Meşrutiyet Basını* adlı kitabında derlenmiştir.

Söyleşiler:

1. "150. Yıldönümünde Tanzimat", (İ. Ortaylı, T. Çavdar ve İ. Tekeli ile birlikte), *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, S.113, Kasım 1989.
2. "Misyoner Faaliyetleri Hristiyanlığın Ortaya Çıkışından Beri Var", *Öğretmen Dünyası*, Yıl 1, S.121, Ocak 1990.
3. "Türkiye'de Misyonerlik", *İslami Araştırmalar*, C.4, S.1, Ocak 1990.

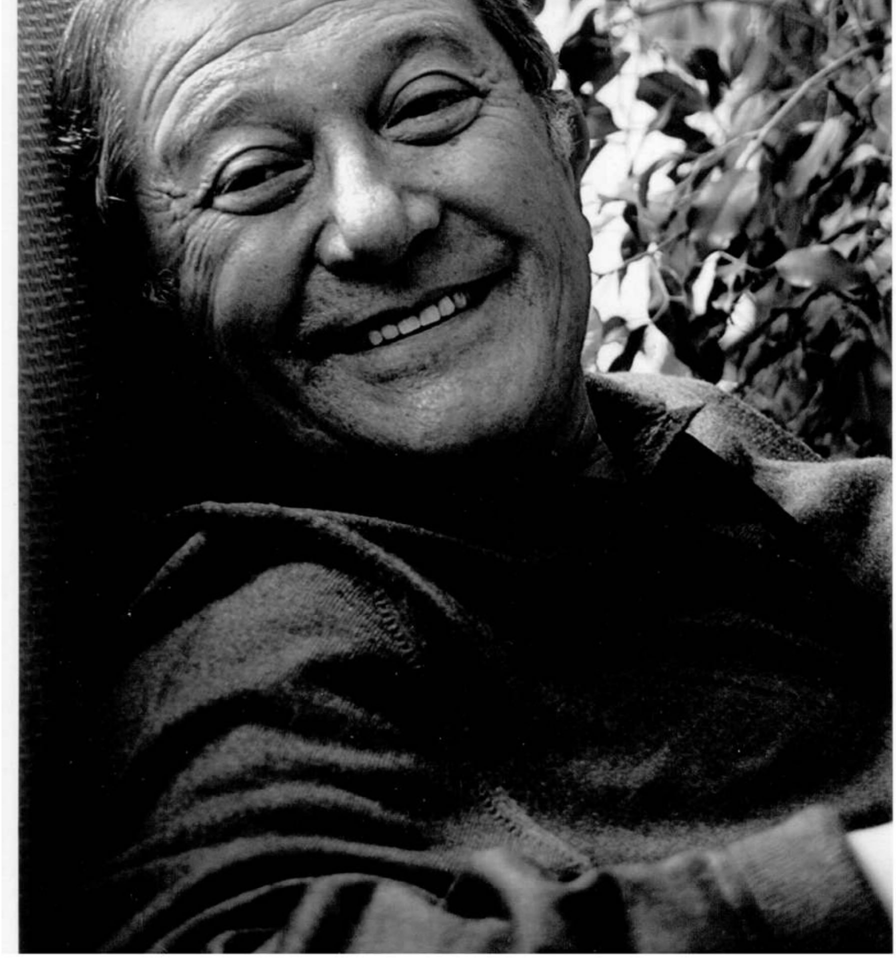

Kızılcahamam, 2008

Uygur Kocabaşoğlu Seçkisi

Uygur Kocabaşoğlu'nun *Somut* dergisinde,
"Günlerin Götürdüğü" köşesinde yayımlanan yazılarından seçmeler…

Günlerin Götürdüğü, 3 Ocak 1986

YÖK üyesi Prof. Gürol Ataman körüklü bir çizme ısmarlamış. Gazetelerin yazdığına bakılırsa, Meclis kulislerinde, "Ben buraya bir daha çizme ile geleceğim" diye gözdağı veresiymiş. Olay üzerine Meclis Başkanı Karaduman 'tahkikat' yaptırıyormuş.

İlginç, hatta patolojik bir olay… Bir kere YÖK üyesi profesör, geldiği yere kendi çizmelerini giyip gelmiş değil. YÖK üyesi, yine başkasının çizmesini giyip gelirim demek istemiş, olmasın… Bu da pek sağlıklı bir tutum olmaz. Çünkü başkasının çizmesi insanın ayağını vurur.

Öte yandan, yakın tarihimizde, çizme giymek pek öyle herkese nasip olmamıştır. Hele hele, Mustafa Kemal, İsmet Paşa gibi gerçekten çizmeleri çekip yürüyenlerden sonra... Sayın Profesöre Yunus'un bir dörtlüğünü hatırlatalım:

"İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsin
Bu nice okumaktır."

Günlerin Götürdüğü, 10 Ocak 1986

Türkiye Odalar Birliği Başkanı Ersin Faralyalı, "1986 geçiş yılı olacak" demiş ve eklemiş: "İnşallah başarılı olur". Alışıldı artık bu inşallahlı maşallahlı sonu gelmeyen "geçiş yılları"na. Türkiye Odalar Birliği Başkanı'nın ilk anda "Yalancı Çoban" hikâyesini anımsatan bu sözleri bir başka öyküyü de çağrıştırıyor:

"Bir zamanlar, bir ülkede uyumsuz bir serçe varmış. Uyumsuz serçe, kışın Güney'e, sıcak yörelere gitmemeye karar vermiş. Bununla birlikte kısa süre sonra havalar öylesine soğumuş ki, zavallı serçecik yine de Güney'e yollanmak zorunda kalmış. Bir süre sonra kanatları buz tutmuş, yere çakılmış. Donmak üze-

reyken yanından bir inek geçmiş ve zavallı küçük serçenin üstüne etmiş. Serçe, 'Tamam, sonum geldi' diye düşünmüş. Ancak ineğin dışkısı onu ısıtmış, kanatlarının buzu çözülmüş. Isınan, hareket edebilir hale gelen serçecik, sevincinden cıvıldamaya başlamış. Bu sırada yakından geçmekte olan bir kedi cıvıltıları duymuş, ona yaklaşmış, pisliği aralayarak serçeyi kapmış ve hemen orada yemiş, bitirmiş.

Gelelim kıssadan çıkan hisselere:

1. Üzerinize eden herkes zorunlu olarak sizin düşmanınız değildir.
2. Pisliğin içinden sizi çekip çıkaran herkes de zorunlu olarak sizin dostunuz değildir.
3. Eğer bir öbek pisliğin içinde sıcacık ve mutlu iseniz, çenenizi kapayıp oturun.

Yeni TV dizisi "Dünya Tarihi"nin insanın evrimini anlatan ilk bölümü sansür edilmiş. Bu ilkelliklere alışıldı artık, kimsenin kılı kıpırdamıyor.

TRT, evrim teorisi, eski Yunan uygarlığı, çıplak insan suretleri vb. sakıncaları içeren dizileri para verip satın almaktan ve sonra da bir sürü sansür işlemiyle uğraşmaktansa kendi gönlünce diziler hazırlatabilir. İnsanlık tarihi, boz bir kurdun eşliğinde Ergenekon'dan çıkan ve dünyaya yayılan keçe külahlı cedlerimizle başlar. Ekranda Orta Asya'dan dört bir yana oklar çıkar. Bu göç kollarından birisi Kuzey Amerika'ya ulaşır. Orda çok büyük bir çavlan görürler. "Aman tanrım, ne yaygara, ne yaygara" diye bağırırlar. O çavlanın adı Niagara olarak kalır. Bir kısmı daha güneye uzanır. Orda karalahana yetiştirirler. O bölgenin adı da Güney ve Kuzey Carolina olur. Cedlerimiz biraz daha Güney'e inerler, bir nehir görürler. "Aman ne uzun nehir!" diye haykırırlar, Amazon nehri adını ordan alır. Daha böyle nice hikâyeler anlatılır. Değil 26'lık 66'lık bir dizi yapılarak son Türk devletine kadar gelinir...

Böylelikle 'dış düşmanlarımız'a da fırsat verilmemiş olur. Değil mi ya?

Günlerin Götürdüğü, 17 Ocak 1986

Arjantin'deki gelişmeler Şili diktatörü Pinochet'yi telaşlandırıyormuş. Acaba yalnız onu mu? Arjantin'deki gelişmeler bütün diktatörleri telaşlandırıyor.

Peki, Arjantin'de ne oluyor ki bu diktatörler telaşlanıyorlar? Çok basit. Karanlık dönemlerde cinayet, adam kaçırma, işkence vb. suçları işleyenler hesap veriyorlar.

Genellikle hep böyle olur. Karanlık hesapları olanlar, hesap günü yaklaştıkça korkmaya başlarlar. Korktukça telaşlanır, telaşlandıkça da çok konuşurlar. Örneğin Filipinler'de yalnızca Bay Marcos değil sevgili eşi Bayan Marcos bile son zamanlarda çok konuşmaya başladı. Korkusundan olmalı. ABD yavaş yavaş yan çizip "başınızın çaresine bakın" demeğe getiriyor ya...

Şair yıllar önce ne güzel söylemiş:

"Musolini çok konuşuyor TARANTA-BABU!
Tek başına
yapa yalnız
karanlıklara
bırakılmış bir çocuk gibi
bağıra bağıra
kendi sesiyle uyarak,
korkuyla tutuşup
korkuyla yanarak
durup dinlenmeden konuşuyor.
Musolini çok konuşuyor TARANTA-BABU
Çok korktuğu için
çok konuşuyor!..."

Ne denilmiştir, yarası olan gocunur. Ama korkunun da ecele faydası yoktur.

....

YÖK Başkanı Prof. Doğramacı, "Ben öğrencileri doğramıyorum, kolluyorum" demiş ve 1402'likler konusunda eklemiş: "Atamalarında sakınca görülmeyenlerin boş yerlere müracaat etme şansı vardı. O şans her zaman açıktır." Oh ne âlâ memleket!

Herşeyden önce "sakıncalı" olanların sakıncalı olduklarına kim karar verdi? Hangi mahkeme, hangi yargıtay? Nerde kaldı kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesi? Suçu ispat edilene kadar sanığın suçsuz sayıldığı 'masumiyet karinesi'ne ne oldu? Üniversitelerde sakıncalı kişiler vardı da, bunları yargılayacak ve suçlu olanları cezalandıracak mahkemeler mi yoktu? Hukuk öğrenimi veren fakülteler de dahil tüm yüksek öğrenimin başındaki çocuk doktoru profesör, hukukun evrensel ilkelerinden bile habersiz görünüyor.

Diyelim bir olağanüstü dönemde birileri, yargısız savunmasız insanları suçladı, işinden gücünden etti. YÖK başkanı kendisini "temyiz" makamı yerine mi koymaktadır ki, "sakıncasız olanlar, yer varsa geri dönebilir" demektedir. Bir zamanlar sakıncalı sayılanların içinden şimdi sakıncasız olanları hangi makam ya da merci ayıklayacak? Bizzat zat-ı-âliniz mi yoksa iyi saatte olsunlar mı?

"Kadı ola davacı ve muhzır dahi şahit
Ol mahkemenin hükmüne derler mi adalet."

Hem suçla, hem yargılamadan hüküm ver, hem de temyiz makamı gibi ahkâm kes. O zaman yasalar, anayasalar ne olacak? Savcıya, yargıya, yargıtaya ne gerek var? Hukukun üstünlüğü, tabii hakim ilkesi birer anayasa ilkesi mi hayata geçirilemeyen?

1402'likler görevlerine döner ya da dönmezler, bu pek o kadar önemli değil. Acaba YÖK Başkanı, er ya da geç bütün bunların altından nasıl kalkar? Asıl önemli olan bu...

....

Yıldız Üniversitesi Rektörü Prof. Suha Toner bulmaca çözmeye meraklıymış. Sık sık uçtuğu için de THY MAGAZİN'deki bulmacaları çözmeği alışkanlık edinmiş. Son gezisinde Hoca'nın bulmaca zevki bozulmuş. Çünkü THY'nin bulmacasında dizgi yanlışları varmış.

Sayın Rektör, "Ne zaman uçakta THY'nin dergisinde bulmaca çözmeye kalksam, mutlaka bir yanlışlık, bir eksiklik oluyor." diye yakınıyor ve ekliyor: "Benim şanssızlığım bu..."

Ama Hocam, sizin şanssızlığınız o kadarla kalsa...

Günlerin Götürdüğü, 24 Ocak 1986

Yurdumuzun önde gelen patates üretim bölgesi Ödemiş'te patatesler eşek yemi olmuş! Yani bu yıl rekolte yüksek oldu ya, üreticinin elinde kalan tonlarca patates çürümeye terkedilmiş, bu arada bir kısmı da eşeklere yem olmuş. İhracat seferberliği dediğin de böyle olur işte.

Ödemiş Ziraat Odası Başkanı diyor ki, "Şu anda pek çok patates üreticisi perişan halde. Tonlarca patates çürüyor. Kimse ne yapacağını bilmiyor. Elimizde kalan patatesin bir kısmını hayvan yemi yaptık. Patates fiyatları yükselirken dışardan ithal eden hükümetin şu anda üreticiyi düşünerek ihraç yolları araması gerekir... Eğer bunlar yapılmıyorsa o zaman hükümet sadece tüketiciyi koruyor demektir."

Sayın Başkan, "kimsenin ne yapacağını bilmediği" kesin. Sorun da oradan kaynaklanıyor ya! Hükümetin yalnızca tüketiciyi koruduğu ise büyük bir yanılgı… İstanbul'a kadar şöyle bir uzanıverin de patates fiyatlarını bir görün bakalım. İnsanoğlu emeğine sahip çıkmadığı sürece böyle gider bu işler. Şair ne demiş:

> "Bir öyle şaşılası dünya ki burası
> bollukla ölüyor,
> kıtlıkla yaşıyor.
> Varoşlarda hasta, aç kurtlar gibi insanlar dolaşıyor,
> anbarlar kilitli,
> anbarlar buğdayla dolu...
> Tezgahlar
> ipekli kumaşla dokuyabilir
> topraktan güneşe kadar giden yolu.
> İnsanlar yalnayak insanlar çıplak...
> Bir öyle şaşılası dünya ki burası,

balıklar kahve içerken
çocuklar süt bulamıyor
insanları sözle besliyorlar,
domuzları (pardon: eşekleri) patatesle...

Günlerin Götürdüğü, 7 Şubat 1986

Başbakan Özal'ı Amerikalılar çok seviyormuş. Allah muhabbetlerini arttırsın. Yalnız, Amerikalılarca çok sevilmek, sevilene pek hayır getirmez.

Sayın Başbakan bir süre önce Menderes'in yolunda olduğunu ilan etmişti. Biz de örneğimizi Menderes'ten verelim. Amerika bir zamanlar Menderes'i çok severdi. Akıbeti pek hayırlı olmadı. Amerika da kurtarmaya gelmedi.

Durum başka ülkelerde de pek farklı değildir. Alalım Filipinler'i. Amerika, Filipinler Devlet Başkanı Ferdinand Marcos'u pek severdi. Sevmekten de öte, adeta ona tapardı. Şu günlerde ABD basını Marcos'un kirli çamaşırlarını sergiliyor.

Filipinler diktatörünün sonu yaklaştı. Bakalım Amerikan sevgisi onu kurtaracak mı?

İyisi mi Amerikalılara insan kendini pek fazla sevdirmemeli. Ne olur ne olmaz, tedbiri elden bırakmamalı.

Günlerin Götürdüğü, 28 Şubat 1986

Aralarında Semra Özal ve sekiz bakanın da bulunduğu 203 kişi istihdamı arttırmak amacıyla bir "iş vakfı" kurmuşlar. Üç yıla yakın bir süredir işbaşında olan bir hükümetin sekiz bakanıyla o hükümetin başının eşi bir iş vakfı kurunca istihdam nasıl artar kestirmek güç. Hani son yıllarda istihdamın durumunu hatırladıkça insan pek iyimser olamıyor. Ancak, 103 üyeli "iş vakfı"nın bir üyesi var ki, işte o, tek başına istihdamı artırır. Yalnızca arttırmak şöyle dursun, ötesine bile geçer. Kim mi bu istihdamı arttıracak babayiğit? YÖK Başkanı İhsan Doğramacı...

Bir kere hazretin elinin altında tam 27 tane üniversite var. İstediğini atar, istediğini istihdam eder. Hikmetinden sual olunmaz.

İşssizleri üniversitelerinde istihdam edemezse "Vakıflar" var. Ali babasının bir çiftliği var, çiftliğinde vakıfları var, "istihdam, istihdam" diye bağırır. Çiftliğinde Ali babanın...

Şaka değil, YÖK Başkanı Doğramacı dilerse, Dilek İnşaat'a bir emir verir. Roosevelt'in "New Deal" programı gibi çukur açtırır ve sonra da o çukurları kapattırır, ama işsizliğin de belini büker.

İstihdam için "iş vakfı" kuranlara hayırlı işler...

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ YAYINLARI No. 442

ŞİRKET TELSİZİNDEN DEVLET RADYOSUNA

(TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri)

Dr. Uygur KOCABAŞOĞLU

Uygur Kocabaşoğlu ile...

İzmir, Güzelbahçe'de 23-24 Nisan 2015 tarihlerinde
Kudret Emiroğlu ve Onur Kınlı tarafından gerçekleştirilen söyleşidir.

Kebikeç: Uygur Kocabaşoğlu ile beraberiz. Hocam, Kastamonu'dan başlayalım…

U.K.: Kastamonu'nun Karadeniz kıyısındaki ilçesi Abana'nın bir köyü olan İlişi'de doğdum, adı daha sonra değişti ilçenin (Yakaören). İlkokulun ilk iki buçuk yılını Abana'da, ikinci iki buçuk yılını eski adı Pazaryeri olan Bozkurt'ta okudum, çünkü Demokratlar ilçe merkezini Abana'dan Bozkurt'a naklettiler. Bu tabii bizim işimize geldi çünkü evimiz Bozkurt'taydı. Bozkurt'ta okudum. Bozkurt'ta benim okuduğum sırada, ilkokulda son yıl hariç elektrik yoktu. Lüks lambasıyla vesaireyle idare edilirdi. Son yıl elektrik geldi ama o da akşam hava kararınca yanar, gece on birde bir işaret verir, ondan sonra söner.

Solda Uygur Kocabaşoğlu'nun doğum yeri olan Kastamonu'nun Abana ilçesinden 1950'ler, sağda Bozkurt 1990'lar

Mehmet Tevfik Bey ile Belkıs Hanım (1947)

: Anne babanızın sınıfsal durumu, mesleği neydi?

U.K.: Hocam, şöyle. Benim babam öğretmen. Biz tabii, daha çok önceki yıllarda babamıza bir takım şeyler soramadık. O zaman akıl etmedik, o zaman tarihle de uğraşmıyorduk. Benim babam 1898 doğumlu. Dedem 1860 doğumlu. Bunu kütükten öğreniyoruz. Dedemle ilgili, onun bir de babasını biliyorum. Ondan sonrasını bilmiyorum. Çok da merak etmiyorum. Soyu sicili belli bir buldog değilim neticede.

Babamın babası askerliğini, Yıldız Sarayı'nda yapmış. Daha doğrusu, Pazaryeri'nde bakkallık falan yapıyor, mal almaya İstanbul'a geliyor. Bir gelişinde Mısır Çarşısı'nda bir adamla tanışmış. Mal aldığı adam... Ahbaplık kurmuş. Hatta o zaman ona demiş ki, "Ya Hasan Efendi sana şuradan bir dükkân açalım, bir yer satalım", "Yok ben köyüme gideceğim" diye köyüne gitmiş. Ama belki onun kayırmasıyla bilmiyorum, askerliğini Yıldız Sarayı'nda yapmış. Şimdi bir gün, bu bir masal diye de anlatılır; Abdülhamid'in bir serkarîni var. Osman Efendi, meşhur. İstanbul'daki semt olan Osmanbey de adını oradan alır. Bir gün Abdülhamid buna, "Osman Efendi, çok şişmanlamışsın, kilo almışsın, ben sana bir ceza tertip edeyim de gör" demiş. Tabii herif, benim bu dedemden naklen, "uyuz it gibi korkudan tir tir titremiş". Birkaç gün sonra anlaşılmış cezanın ne olduğu. Surre alayına emin tayin edilmiş. Bu vazifenin başka avantajları da varsa bilmiyorum. O da bu dedeyi alıyor yanına. Dolayısıyla bu Hacca gidiyor. Hacı oluyor. Hacı Hasan oradan… Yoksa kendi parasıyla gücüyle değil.

Mehmet Tevfik Bey (1950)

Dedem anlatırmış babama, "…develerle gidiyoruz, Araplara böyle avuç avuç altın dağıtılıyor, çil çil altınlar". Babam da, "baba bir avuç da şöyle kuşağının içine koysaydın" demiş. O da bir hışım "Allah göstermesin! Allah göstermesin!" diye söylenirmiş. Böyle bir adam... Tifodan ölmüş, erken ölmüş. Altı tane çocuk... Ondan sonra, babaanne dirayetli birisiydi. Otuz otuz bir yaşında dul kalıyor kadın, bunları büyütüyor. "İzan deyince uzanıyorsunuz" derdi. Son derece temiz çalışkan biriydi. Babam da son derece çalışkan, son derece gayretli... Altı kardeşten ikisi ikiz kız, erkek. O zaman da erkek çocuklar entari giyiyor ya, böyle beş altı yaşlarındayken anneleri bunları bırakmış, bunlar da ocağın etrafında oynarlarken biri tutuşuyor, babaannem yetişene kadar yanıyor. Şimdi olsa kurtulur ama onu kurtaramıyorlar. Dolayısıyla beş kardeş kalıyor. Biri 1898 doğumlu, diğeri 1899 doğumlu, bir diğeri 1900 doğumlu, halam 1903 doğumlu, en küçük amcam da 1910 doğumlu.

Babam en büyükleriydi. Babam nedense diğerler kardeşlerinden farklı. Mesela yerde yemek yemek hiç istemezmiş. Bir gün evde otururlarken babam, Jules Verne falan mı okudu ne yaptıysa, "bir gün gelecek bu aya da gidilecek" gibi bir laf etmiş. Dedem ortalığı birbirine katmış. "Sen kâfir mi oldun, ne oldun?" diye. Dolayısıyla babam Kastamonu Muallim Mektebi'ne girmek istiyor, ona da geç kalmış. Bir arkadaşı sanat okuluna giriyor. Bu da sanata girmek istiyor ama sanat okulu kabul etmiyor. Senenin yarısı gelmiş. Kastamonu Muallim Mektebi bir şekilde kabul ediyor. İşte bu da çok çalışmış, sene kaybetmeden oradan mezun olmuş.

Birinci Dünya Savaşı'na babamı almıyorlar. Yaş biraz küçük geliyor. Öteki arkadaşını aldılar. Bazıları esir düştü, uzun seneler İskenderiye'de kaldı. Ben tanıştım sonradan. Babam da yedek subay olarak askerlik yapacak. 1920 yılında askere alıyorlar. Bozkurt'tan Kastamonu'ya, Kastamonu'dan Ankara'ya yürüyerek gidiliyor ama yedek subay adaylarına katır veriyorlar. Birisi diyor ki - babamın atı matı öyle bir şeyi yokmuş - "Hoca sakın katıra binme, perişan eder, sen bir taraftan yürü, daha iyi". Öyle yürüyerek geliyorlar. Batı Cephesi'ne sevk edecekler bunları. O istasyondaki vazifelilerden biri sormuş, "Okuma yazma bilen var mı?" diye. Bir babam çıkıyor herhalde, böylelikle orada kalmış.

Oraya ilişkin ilginç bir şey anlatırdı. Ankara'nın doğusundan sevkiyat geliyor. İstasyona yığılıyor. Yoklama yapılacak. Babam adları okuyor, fakat sesi cılız,

çıkmıyor. Adamlar 'yok' görünüyor. 'Yok' görünen adam asker kaçağı sayılacak. O zaman İstiklal Mahkemeleri adam bekliyor asker kaçağı falan diye. "Sonra birini buldum da gür sesli ona bağırttırırdım, meğer adamlar uyuyakalıyor yorgunluktan." derdi. Yani kendisinin adının çağrıldığını duyamayacak durumda. Onu anlatıyor. Yani böyle şeyler anlatırdı. Şimdi olsa neler var sorulacak ama o zaman onları soramadık. Bir de sıtmaya yakalanmış, Ankara'nın sıtmasını anlatırdı. Sonra 22'de savaş bitiyor, ondan sonra öğretmenliğe devam. Önce öğretmenliği İnebolu'da, sonra Pazaryeri'nde, ondan sonra Abana, ondan sonra maarif memurluğu yaptı. Tam 44 sene çalıştı. Yaş haddine kadar hizmet etti.

: Annenizi unutmayalım…

U.K.: Annem de öğretmen. Ben ilkokulu beş sene annemle okudum. Onu tabii yaşayan bilir. Hem evde hem okulda üzerimde bir şey… Orada küçük bir anektod anlatayım. Bir gün, dördüncü sınıf ya da beşinci sınıfta ödev veriyor, şunu yapacaksınız diye, ben yazmamışım. Eve gelince dedim ki, "Anne, ben bugün hangi ödevi yapacaktım?", "Sen dinlemedin mi, yazmadın mı defterine?" dedi. "Yazmamışım, atlamışım" dedim. Pekâla dedi. "Söyler misin?" dedim. Azarladı beni. Ertesi gün okula gidildi, ders başladı. "Uygur! Kalk bakalım, ödev neydi?" dedi. Bir de sınıfta azarladıydı.

arka sıra sol baştan: Baba, Anne, Safiye Hanım. (teyze), Ayşe Hanım. (hala), Nazif Bey (amcaoğlu)
ön sıra sol baş: Lütfiye Hanım. (anneanne), Asiye Hanım. (babaanne), kucağında Umur (kardeş) en önde kareli gömlekli küçük Uygur, Ahmet Bey (amca) (1951)

Kocabaşoğlu Ailesi (Abana, 1950'ler)

: Talas macerası nasıl başlıyor hocam?

U.K.: Talas'a nerden gittim? Bozkurt'u, Abana'yı düşününce hakikaten tuhaf… Babamın eski bir öğrencisi daha sonra lise hocası oluyor. Fransa'ya gönderiliyor. Fransızca öğreniyor. İngilizce öğreniyor. Yenimahalle Lisesi'nin İngilizce, Fransızca öğretmeni. Babam ona soruyor: "Uygur'u nereye yollayalım?" diye. Çünkü Bozkurt'ta bir ortaokul var ama üç tane öğretmeni var. Yeni açılmış. Rasim Hoca, "Talas'ta bir Amerikan okulu var, orası çok iyi, onun sınavına sokun" diyor. Biz de Talas'ın neresi olduğunu falan bilmiyoruz ama kafamızda bir Talas var. Yani bu Talas, Tavas'tır herhalde diye düşündük, baktık, Denizli'de. "Amma da uzakmış." dedik. Sonra öğrendik ki Talas, Kayseri'nin Talas'ı. Babam beni aldı götürdü sınava. Ankara'da girmek de mümkünmüş ama biz onu bilmediğimiz için Talas'a gittik sınava. Ben ilk defa treni o zaman gördüm. Kazandık, kazanınca tabii, babam tekrar beni götürdü, bıraktı. Tabii Talas enteresan bir yer. Tepenin üzerinde kocaman dört katlı taş bir bina. Zordu tabii, epeyce zorlandık. Yorganların altında gizli gizli ağlandığı da hatırımdadır. Farklı bir hayat vardı, Talas'ta. Yatakhanelerde ısıtma sistemi yoktu. Kalorifer zaten yok. Sınıflarda sobalar vardı.

: Bu zor koşullar başarıyı etkiliyor muydu? Başarılı bir öğrenci miydiniz?

U.K.: İhzari sınıfı yani hazırlık sınıfını başarıyla geçtim. Daha sonra birinci sınıfı okurken biraz fazlaca haylazlık ettiğimiz yıldı, birinci karne üç zayıf, ikinci karne beş zayıf, üçüncü karne yedi zayıf. Yaz tatilinde geldik. Babam, "Hadi hepsini

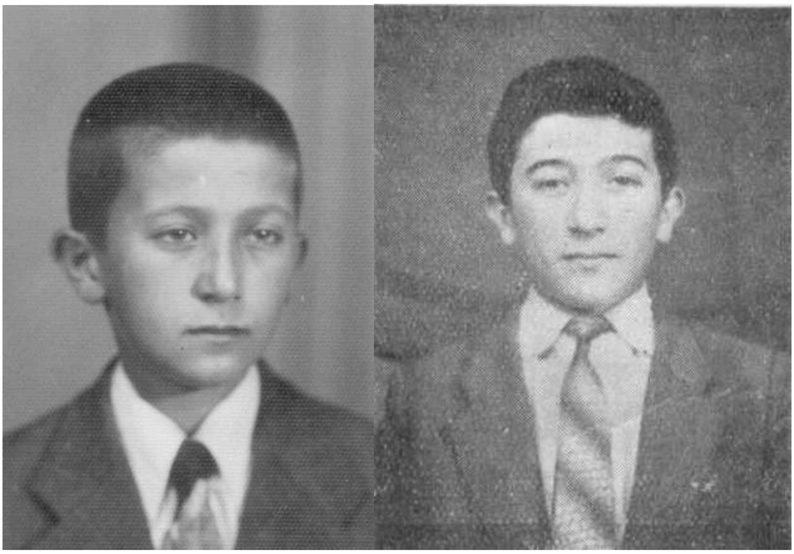

Talas Koleji'ne başladığı zaman (1956) ve Talas Koleji Mezuniyeti (1961)

anladık da, müzikten nasıl zayıf alınır?" diye çok öfkelenmiş bana bir ceza tertip etmişti. Bir mandolin getirtildi Kastamonu'dan. Babamın bir öğrencisi varmış, müzikten anlıyor, notadan anlıyor. Ben hergün Bozkurt'tan 6 km uzaklıktaki bir köye mandolin dersine yaya gidip geliyordum. Ama tabii çok da memnunum çünkü bir saat ders aldıktan sonra dönüp denize girerdim. Böylece müzik eksiğimizi tamamlamış olduk ama eş, dost elimde bazen görürler çarşıda falan, "Uygur, bir şeyler tıngırdatsana" derler, sıkılırdım. Ben katiyen ezberden çalamazdım.

Tabii Talas enteresan bir yerdi. Kişiliğimin biçimlenmesinde çok etkili olan bir yer. En azından şunu söyleyeyim. Herkesin birlikte mütalaa yaptığı salonun duvarında Voltaire'e atfedilen bir söz asılıydı. *"I do not agree with a word what that you say; but I will defend you to death, you have a right to say it."* Yani işte öyle bir yer. Şikâyet olmaz. Kimse kimseyi ispiyonlamaz. Birinci sınıf, hazırlık sınıfı dışında yatakhaneyle okul arasında beş yüz metrelik bir mesafe vardı; akşam çıkarsın, yatakhaneye gidersin, sabah yatakhaneden çıkarsın, okula gelirsin. Eksi yirmi, yirmi beş dereceleri gördüğümü hatırlarım. Öyle askeri bir disiplini olan ama dayağın olmadığı, küfürün olmadığı bir yer. Bir de tabii dersler normal ortaokul dersleri yani hiçbir fark yoktu. Sadece fen dersleri belki biraz farklıydı. Oradan sonra zaten devamı olan Tarsus'a gittik. Yani arada sınav falan yoktu.

: Tarsus Amerikan herhalde eğitim kalitesi bakımından farklıydı. Yoksa kimliklenme sürecinde Talas'ın etkisi üzerinizde daha çok galiba…

U.K.: Evet. Tarsus'un eğitimi biraz daha iyiydi. Özellikle sosyal bilim dersleri okuduk. *Komünist Manifesto*'yu okuduk. Adam bize *Komünist Manifesto*'yu okuttu.

Nisan 1963'te Tarsus'ta tertiplenen ilk izinli protesto yürüyüşü. Son sınıflara verilen cezayı protesto eden ikinci sınıf öğrencileri.

Giriş kısmı vardır ya *Manifesto*'nun "Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor…" onu okuttu derste.

: Amerikalı bir hocaydı herhalde, kimdi hocam, hatırlıyor musunuz?

U.K.: Amerikalıydı tabii. Frank Andrews Stone. Daha sonra Amerikan Misyoner Mektepleri ile ilgili tez yazdı. Doktora yaptı, profesör oldu Connecticut Üniversitesi'nde. Amerika'ya gittiğimde onu da ziyarete gitmiştim. Mr. Stone dersinde bize O'Henry olarak bilinen William Sydney Porter'ın *The Last Leaf* (Son Yaprak) diye bir hikâyesi vardır, onun üzerinden hikâye çözümlemesi yapardı. Sonra da Sabahattin Ali'den örnek verirdi. Nazım Hikmet'ten söz ederdi. İlk defa Nazım Hikmet'le Sabahattin Ali'yi 61-64 arasında Tarsus'ta duydum, tanıdım. Şunu söyleyebilirim rahatlıkla. Tarsus'u bitirdiğim zaman, bir essay nasıl yazılır, şimdi pek çok akademik kariyerdeki adamdan daha iyi biliyordum. Dipnot nasıl kullanırsın, kaynakçayı nasıl düzenlersin vs. yani öyle bir avantajı vardı.

: Diğer derslerle aranız nasıldı?

U.K.: Kimya ile aram hiç iyi değildi. Tarsus'ta bir kural vardı notların belirli bir ortalamanın üzerinde olunca eğer tek bir dersten kalmışsan ondan da geçiyordun. Pek işime yaradı bu kural. Bütünlemeye kaldığım zamanlarda da hepsine çalışmaz, diğerine çalışır bir tane bırakırdım. Ama son sınıfa gelince, o zaman sınav var, o zaman 65 ortalama kuralı işlemiyordu. O zaman biraz zorlandık ama yaptık. Orada verilen derslerin niteliği, içeriği, ODTÜ'yü kazanmamıza Mülkiye'yi kazanmamıza yetti. Tıbbıyeyi seçmiş olsaydım da girebiliyordum, puan itibariyle. Benim üniversite sınavına girdiğim sene genel üniversite sınavının ikinci yılıydı. O zaman bir güzellik vardı. Liseyi yabancı dillerde okuyan öğrencilere sınavı yabancı dilde alma imkânı veriliyordu. Öyle olmasaydı biz hiç

çıkamazdık işin içinden. Fiziği, kimyayı, biyolojiyi tamamen yabancı dilde okuduk. Ama demek ki sosyal bilimler, Türkçe, Tarih vs. derslerimiz de iyiydi ki kazanabildik ODTÜ'yü.

… Uygur was born in Bozkurt where he still lives. His bright smile always makes his friends happy as well as his teachers. He likes reading stories and novels very much. His favourite lessons are geography and English. Uygur hopes to become an engineer and will continue his education at Robert College. Uygur participated in the following activities during his years here at Talas - scouts and sports club. [Talas Amerikan Koleji Yıllığı'ndan…]

[…Uygur, bugün hâlâ yaşamayı sürdürdüğü Bozkurt'ta doğdu. Yüzündeki aydınlık gülüşü arkadaşlarını olduğu kadar öğretmenlerini de her zaman mutlu etmiştir. Hikaye ve roman okumayı çok sever. En sevdiği dersler ise coğrafya ve İngilizcedir. Uygur, mühendis olmayı istiyor ve eğitimine Robert Koleji'nde devam edecek. Talas'ta geçirdiği yıllarda Uygur şu faaliyetlere katılmıştır: izcilik ve spor kulübü.]

…

Bu seneki son sınıfın en kalender talebelerinden olan Uygur Kocabaşoğlu 2 Haziran 1945 senesinde Kastamonu'nun Bozkurt kazasında gözlerini Karadeniz'in koyu mavi sularına açtı. Kendisi halen, müfrit bir hayranı olduğu İstanbul beldesinde ikamet etmektedir. Çok halim selim ve sakin bir çocuk olan Uygur arkadaşları tarafından çok sevilir. Okul futbol takımının sağ kanadının rüzgarıdır. En sevdiği yemekler kerevizle ıspanaktır. Uygur tam bir edebiyatçı olup şiire ve romana pek meraklıdır. Sınıfta en çok roman okuyanlardandır. TAC'i bitirdikten sonra tıp fakültesinde öğrenimine devam etmek istemektedir. [Tarsus Amerikan Koleji Yıllığı'ndan…]

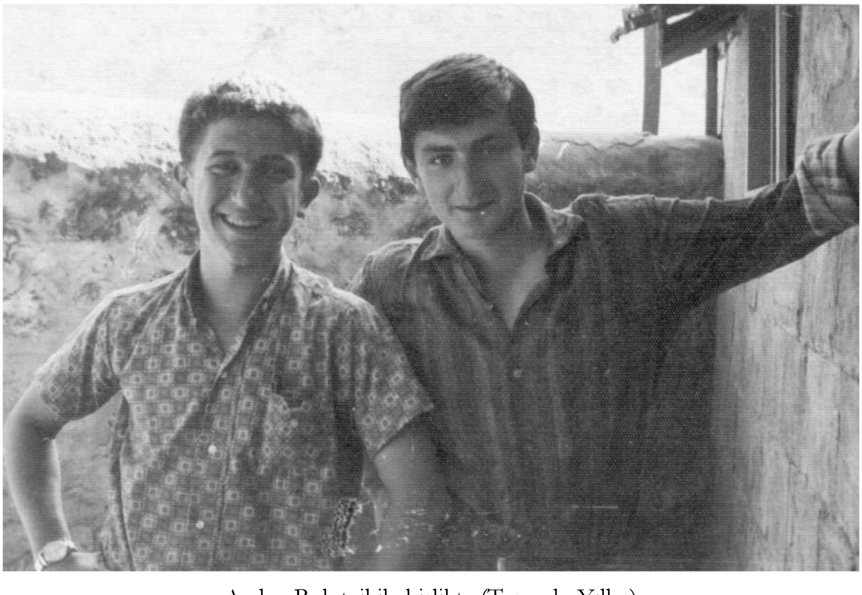

Aydan Bulutgil ile birlikte (Tarsuslu Yıllar)

Mülkiye'deki Nüve…

…Hüseyin Cevahir lise eğitiminden sonra Çapa Tıp Fakültesi'ne girmeye hak kazandı ve 1964-1965 öğrenim yılında kaydını yaptırdı. Üçüncü sınıfa kadar eğitimini sürdürdükten sonra Tıp Fakültesi'nden ayrılıp SBF'ye kayıt yaptırdı. Aynı yıl Mahir Çayan da Tıp Fakültesi'ne girmeye hak kazanmış ama kaydını SBF'ye yaptırmıştı…

: Mülkiye'ye geçiş nasıl oldu? Neden böyle bir karar verdiniz?

U.K.: ODTÜ, Eylül'de açılıyor, Mülkiye Kasım'da açılıyor. ODTÜ'ye kaydımızı yaptırdık. Başladık gitmeye İdari Bilimler Fakültesi'ne. Sınıfta yirmiye yakın Tarsuslu var. Arkada oturuyoruz. Quizler oluyoruz. Sonra ilk mid-termler oldu. Yaşar Gürbüz vardı. Hukuka Giriş dersini o veriyordu. Onun bir mid-term'üne girdiğimi ve 'A' aldığımı hatırlıyorum. Bir gün biz arkada oturuyoruz, sınıfın bir kısmı da önde oturuyor. Hoca, "Şöyle bir toplanın" dedi. Öndekiler, "Arkadaki arkadaşlar buraya gelsin" dediler. Yaşar Hoca, "Onlar Tarsuslu onlar hep arkada otururlar, gelmezler." dedi gülerek, yani bizlere bir sempatisi de vardı. Tabii, bazı arkadaşlar da Mülkiye'de o sırada, bazılarıyla aynı evde kalıyoruz, bir güzel Mülkiye anlatıyorlar, "…sinema salonunda ders yapıyoruz. Mümtaz Soysal geliyor böyle konuşuyor, filan geliyor şöyle konuşuyor" diye… Biz de boyuna quiz oluyoruz. Birkaç arkadaş aldık ODTÜ'den belgelerimizi. O arkadaşlarımdan bir tanesi şimdi profesör, emekli oldu, Cemal Özgüven; diğeri de Aydan Bulutgil, elektrik mühendisliğini bıraktı o sırada. Kayıtların kapanmasına yakın artık ikinci, üçüncü yedekler kayıt yaptırıyor, Mülkiye'ye gittik. Öğrenci işlerine girdik, durumumuzu anlattık. Oradaki memurlar kayıtların kapandığı bahanesiyle ipe un seriyor. Tam o sırada Cemal Mıhçıoğlu geldi. Mıhçıoğlu da üniversiteler genel sınavını hazırlayan, yapan adam o zaman. "Nedir, n'oluyor?" diye sordu. Memurlar, "Hocam bunlar geçmek istiyor ama artık kapandı kayıtlar…" vs. anlatmaya çalışıyorlar. Mıhçıoğlu, "Siz neredensiniz, hangi lisedensiniz?" dedi. "Tarsus Amerikan Koleji'nden..." diye cevap verdik hep bir ağızdan. "Alın, alın!" dedi. Yani öyle girdik Mülkiye'ye.

: İlk izleniminiz neydi Mülkiye ile ilgili?

U.K.: Tabii Mülkiye, gözümüzde girmeden de büyüktü. İlk girdiğimizde de çok büyüktü. İlk sene bütün derslere girdik. Takip ettik. On bir, on iki ders var her sene. Değişik bir sınav uygulaması var. Tüm derslerden sınav olunuyor Haziran'da. Şubat ayında bir ara sınav oluyordu. İlk sene ara sınavda dersler torbaya konuyor içinden çekiliyor. Hangisi çıkarsa, ondan sınava giriliyor. Böyle bir şey… İkinci sene "ya böyle haksızlık oluyor" bilmem ne, dendi. İtirazlar da başladı. Dediler ki, "her birinden on beşer dakikalık yapılsın." Her birinden on beşer dakikalık sınavlar yapıldı. Üçüncü ve dördüncü senelerde ne olduğunu hatırlayamıyorum ama esas sınav Haziran ayında oluyordu. Üssümizan meselesi var. Mesela şöyle söyleyeyim, Muammer Aksoy'un Medeni Hukuk dersinden altı buçuk yani yedi olmadığı için ikmale kaldım. Fikret Arık'ın kitabı biraz zordu.

Ben de Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun Medeni Hukuku'ndan çalıştım. Sonra şunu anladık, Mülkiye, o dışarıdan gördüğümüz gibi değilmiş. İçinde gerçekten önemli bir nüve var ama tamamı öyle değil. İlk sene bütün derslere girdik. İkinci sene yarı yarıya girdik. Üçüncü dördüncü sene üç dört tane dersi seçtik. Tuncer Bulutay'ın büyüme dersini hiç kaçırmazdım. Ne bileyim Korkut Boratav'ın seminerleri olur, onları dinlerdik.

Mülkiyeli Yıllar
"… Derslere hemen hemen hiç uğramayan bu arkadaş, fakülte yönetmeliğinin derslere ayırdığı vakti evinde istirahat buyurup kitap okumak [ile] geçirir. Pipoya merak salmakla beraber "iyi savuramıyorum" diye o zevkinden de devamlı ısrarlar üzerine vazgeçmiştir." [Kazgan '68 SBF öğrenci yıllığından]

: Bir nüveden bahsediyorsunuz. Bunu biraz daha açıklayabilir misiniz?

U.K.: Nüveden kastım şu. Sosyal bilimler alanında Şerif Mardin, Mete Tuncay filan gibi, yani dışarıdaki gelişmeleri takip eden, daha titiz, araştırma yapan, öğretici olarak da öğrenciyle daha iyi diyalog kuran, dersleri - yani nasıl söyleyeyim – çağdaş, daha güzel hale getiren insanlar yetişiyordu. Nüveden kastım bu. İktisat bölümde hâ-keza... Tuncer Bulutay'ın yanında Hasan Ersel, Nuri Yıldırım, Yılmaz Akyüz gibi genç asistanlar, daha sonra doçent oluyorlar. Son derece ciddi bir bölümdü orası. Ciddiyeti şuradan belli ki, bizim iktisat bölümünden doktora almak bayağı zordu. Son derece seçiciydi Tuncer Bulutay. Belki de gereğinden fazla sıkıydı. Başka nüveler bunlar. Böyle bir gelişme vardı gibi geliyor bana. Mesela Türk Siyasal Hayatı kürsüsü vardı. Tarih esas itibariyle, tarihle uğraşıyorlardı. Orada da Taner Timur, ne bileyim, İlber Ortaylı, Sina Akşin, Ömür Sezgin, bunlar vardı. O da bir nüve. O, öbür şeyleri etkiliyor. Öğrenciye daha bir ufuk açıyor. Bu insanların öğrenciyle ilişkileri de daha müspetti. O klasik üniversite hocası tavrından uzakta, daha insancıl, daha sıcak, onu kast ediyorum.

: Biraz örnekler misiniz hocam? Bir de Siyasal'ın oturmuş bir geleneği ve hani Ankara Üniversitesi kurulmadan önce Ankara'ya gelmiş bir okul, Siyasal Bilgiler Okulu. Orada bir gelenek de var. Bu söylediğinize dönüşmesinde kişiler üstünden etkisini müşahede etmişsinizdir herhalde çünkü bayağı yaşlı hocalarınız da vardı.

U.K.: Vardı tabii. Yaşlı hocalar arasında da çok değerli hocalar vardı. Yaşı gereği hürmet gören hocalar da vardı. Onlar tabii doğal seleksiyonla eleniyor vs. emekli oluyor. Yani ben şöyle söyleyeyim. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde nüve derken bir kastım da şu: Oradaki öğretim üyesi, öğrenci, profesör, doçent, asistan ilişkisi de

bizim dinlediğimiz tabii - ben öbür üniversitelerde bulunmadım – diğer öykülere pek benzemiyor. Öyle çanta taşımak, vs. yapmak ve bir takım angaryalara koşulmak, böyle bir şey yok. Bu da yani üniversiter hayat bakımından önemli bir şey. Orta Doğu daha demokratikti ama o kendine model olarak onu almış. Orada bir bölüm başkanı olabilmek için, bir profesör olmak, doçent olmak gerekmiyordu. Benim bildiğim Erdal Yavuz, en uzun süre ekonomi bölümünde bölüm başkanlığı yapan biriydi ki doktorası vardı sadece. O başka bir sistem. Ama bizim Mülkiye, bir süre sonra, Mülkiye Mektebi, Mekteb-i Mülkiye'den Ankara Üniversitesi'nde bir fakülteye doğru evrimleşti. Epeyce üç bölümlü, bayağı öğrencisi olan bir yapı haline geldi.

: Dönem hocalarınızdan ve arkadaşlarınızdan sizde yer eden, aklınızda kalan simalar hangileridir mesela?

U.K.: Bir kere, klasik hocalarımızdan Seha Meray çok muhterem bir zattı. Çok güzel ders anlatırdı. Her zaman üniversite hocası deyince aklıma ilk gelen kişidir. İkincisi yine çok güzel ders anlatan bir hoca olarak Besim Üstünel'dir. Ondan bir alt kuşakta Korkut Boratav vardır. Hem hoca olarak hem insan olarak çok saygı duyarım. Daha sonra Mete Tunçay tabii ki de. Mete hem iyi bir hoca hem çok iyi bir araştırmacıdır. Hem meslektaşlarıyla hem öğrencileriyle hem diğer idari personelle son derece dürüst bir ilişki kurardı. Yani kendi paçasını kurtarmak için gerçeği tahrif etmeyen, sıkıntıları göğüsleyebilen biridir. Ayrılmışlığı, geri dönmüşlüğü vardır. Kültür Bakanlığı'nda danışmanlık da yaptı, hatta Milli Kütüphane'de görevliydi, 70'lerde. Böyle sorunca da hemen aklıma gelmiyor. Unutmak da istemem kimseyi. Benim kuşağımdan da, benden biraz büyük çok saygı duyduğum adamlardan birisi Alaeddin Şenel'dir. Hem çalışkanlığı, hem dürüstlüğüyle çok takdir ederim. Ömer Madra da o kuşaktan, çok severim. Baskın deli dolu, çalışkan, mücadeleciliği açısından aklımda yer etmiş sınıf arkadaşımdır.

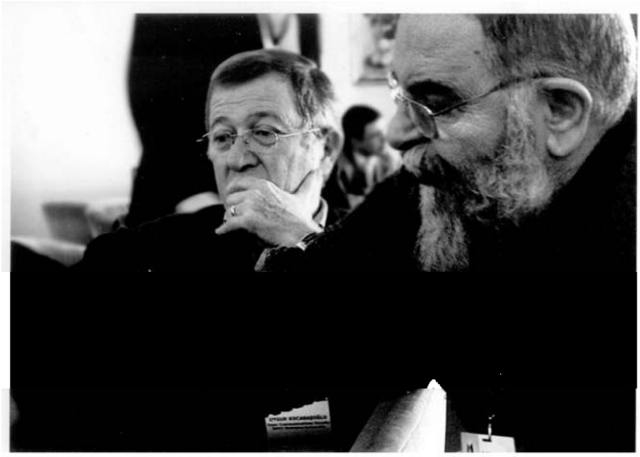

Prof. Dr. Mete Tunçay ile birlikte, (Kızılcahamam, 2008)

: Gördüğünüz dersler ve öğrencilik hayatından biraz daha bahseder misiniz?

U.K.: Seha Meray'ın Devletler Hukuku dersini, Yavuz Abadan'ın Amme Hukuku dersini hiç kaçırmazdık. Ama bir de İdare Hukuku var. Tahsin Bekir Balta geliyor derse. "Kamu hukukinin siniri" diye başladı derse. Hocayı takip etmek çok zor. Çok bilgili, donanımlı bir hoca, lakin ne dediğini anlamıyoruz. İlk derste dolu olan sınıf ikinci derste tek sıraya düşmüştü. Bizim bir arkadaşımız var. Bütün derslere giriyor, not alıyor. Biz de onun aldığı notları daktiloda 4-5 kopya çoğaltıyorduk. O arkadaşımızın akrabası Maden-İş Sendikası'nda yöneticiydi, Rüzgârlı Sokak'ta bir yerde. Saim'le ben hızlı daktilo yazardık. Orada adeta kendi teksirimizi üretirdik. Sınava da bu notlardan çalışırdık. Bir sıkıntı da olmadıydı. Pek çok dersi o arkadaşımızın aldığı notlarla bu şekilde idare ettik. Mümtaz Hoca'nın, Anayasaya Giriş dersini de öyle idare ettik. Henüz kitabı çıkmamıştı. Mülkiye'nin tabii bu avantajı vardı. Sevdiğimiz derslere girdik. Sevmediklerimize girmedik ama o arada çok kitap okuduk. Bir şeyler öğrenmeye çalışıyorduk. Belki boyumuzu da aşan şeyler. Ama çok kitap okuduk.

: Daha önce bir sohbetimizde babanızla Nazım Hikmet yüzünden tartıştığınızdan bahsetmiştiniz. Tam olarak ne zaman ve neden çıkmıştı tartışma? Bu sürece mi denk geliyor?

U.K.: Şimdi siyasalın birinci sınıfının sömestr tatilinde İstanbul'a gittim. O zaman sanıyorum *Kurtuluş Savaşı Destanı* yeni çıkmıştı. Bizim için muazzam bir şey. Onu okuduk, ettik filan. Bir akşam Nazım Hikmet konusu açıldı. Babam "Pek uğraşma, etme, başın belaya girer. Bu değişmez, bu toplum böyle… bu dediklerin olmaz memlekette…" filan gibilerinden bir şeyler dedi. Ben de inadına "Değişir." dedim. Babam ısrarla "Nazım Hikmet komünist, peki komünist ney, ne diyor yani komünistse?" diye söyleniyor ben de şunu şunu söylüyor gibilerinden cevap verdiğimi hatırlıyorum. Biraz sert bir tartışma oldu. Ama babam Nazım Hikmet'i 30'lu yıllardan biliyormuş. Sonra birkaç yıl sonra evde buldum ben bazı eski kitap ve dergileri. *Resimli Ay*'ın bir sayısını buldum, onların içerisinde Sabahattin Ali'nin hikâyeleri vardı. Nazım'ın şiirleri vardı. Demek ki 30'lu yıllarda takip etmiş. Sonra, ertesi gün de ben gideceğim. Ankara'ya dönüyorum. Demek son gece olmuş. Annem "Çok ayıp ettin dün gece" dedi. "Niye?" dedim. "Annesinin öldüğü gece bile uyumamazlık etmedi, dün gece sabaha kadar uyumadı." dedi. Çok üzüldüm tabii. "Ama anne ben bir şey demedim ki" dedim. "Ben fikrimi savunurum, o da olmaz der..." dedim. Yıllar sonra birisi sormuş, Uygur ne yapıyor diye babama. "İyi demiş, iyi bir genç oldu, okuyor filan ama biraz kızıl" demiş. Sonra n'oldu? Söylediği yere ben de geldim. Olmuyor ya, bir şey kolay kolay değişmiyor, değişmedi. Biz şöyle 60'lı yıllarda iyimser olacak bir şeye girdik. Ben kendim için söylüyorum. Öyle bir hava vardı. Ondan sonra gelenler hep insanı kötümser kılan, hiç iyileşmeyen, kümülatif olarak işlerin kötüleştiği dönemler yaşadılar. Bugün geldiğimiz nokta da beni fevkalade endişelendiriyor. Daha önceki faşizmlerden farklı olarak bugün geldiğimiz yer, artık toplumsal tabanı da olan ve yöneticileri itibariyle köşeye sıkışmış bir grubun,

Mülkiye'nin son senesinde ailesiyle birlikte (1968)

yani yönetim grubunun, artık yapmayacağı hiçbir şeyin olmadığı bir yer. Türkiye o noktaya geldi gibi geliyor. Yine ben klasik karamsarlığımı mı sürdürüyorum bilmiyorum ama çok endişeliyim ülkenin yakın geleceği bakımından.

: İlk oyunuzu da o süreçte kullandınız herhalde.

U.K.: Evet. 65 seçimlerinde ilk oyumu kullandım. Mülkiye'de öğrenciyiz, yaşımız da tuttu. 65 seçimlerinde kullandık. Yaşadığım tek seçim başarısı ama makûs bir başarı. Yani tuttuğum partinin meclise 15 milletvekili sokmasıdır. Başka ondan sonra herhangi bir seçimde tuttuğum bir parti veya oy verdiğim herhangi bir parti, yani kerhen bile oy vermişsem bir başarı sağlayamadı. Böylece siyasi bir temsiliyetimiz oldu. O konularda da yanıldık, çeşitli aşamalarda. Mesela, anayasa referandumu konusunda, bilmem ne konusunda filan, ya da YÖK karşısında üniversitenin göstereceği, göstermesini beklediğimiz tavır konusunda fena halde yanıldık. Yanıldığımızı anladık. Ona yapacak bir şey yok. Tabii siyaset izlenecek bile olsa, zaman isteyen bir şey. Onunla uğraşmak lazım, takip etmek lazım… Siyasi partilerin günlük basında yer alan sözcülerinin, günlük basında yer alan demeçlerini iyi takip etmek lazım. Siyasi partilerin programlarını vs. bilmek lazım... Neler olup bittiğine hâkim olayım diyorsa insan, çok çaba sarf etmesi gerek, çalışması gerek. Öyle kerhen yapılabilecek bir şey değil. Siyasetle o anlamda uğraşamadım. Zaten kendi önümdeki iş beni yeterince meşgul ediyordu. Akademik olarak şöyle işler yaptım. Bunu laf olsun diye söylemiyorum. İğneyle kuyu kazdım. Bir cümle söyleyebilmek için, ne bileyim, mesela Osmanlı'dan günümüze gazete fiyatları hakkında bir şey söyleyebilmek için çuvalla okuyup araştırıyorsun sonunda söyleyebildiğin de iki üç grafik. Hep o tür işler

yaptığım için belki de siyasete temayülüm yok. Bulaşmadım, Maocu şucu bucu olmadım ama sol bir görüşe, Marksist bir görüşe sahiptim. Hala da sahibim. Hiçbir şeyden dönmüş değilim. Bütün olan bitenlere rağmen… Çünkü daha eşitlikçi, daha özgürlükçü, daha düzgün bir hayatın kurulabileceğine inanıyorum. Mümkün, mümkün ama kolay değil. Asistan sendikasına üye olduğumda, belki orada çalışırım bir şeyler üretiriz diye gidiyorum, orada Rusya-Çin meselesi konuşulunca sıtkım sıyrılıyor. Bu biraz da belki şöyle bir ayrım sağladı: Öyle siyasetle işim yok!

: Tarihe merak, Osmanlıcaya merak o sıralarda mı başladı? Daha sonra mı? Gelecek planlarınız nasıl şekilleniyordu?

U.K.: Yok, yok. Onlar çok sonra. O zamanki merakımız, dünyayı değiştirmekti. 1960 sonrasında sol düşünce ile tanışıyorduk. Yavaş yavaş sol bir literatür gelişmeye başlamıştı. Bizim için yeni bir ufuk açılmıştı. Okuyorduk, sol literatürü takip etmeğe çalışıyorduk. O zaman Mülkiye'de şubeler üçüncü sınıfta ayrılırdı. Üç şube vardı Mali Şube (Tellaklar), Siyasi Şube (Monşerler), İdari Şube (Kaymakamlık). Biz, bir kısmımız Mali Şube'ye girdik. Oradan mezun olunca iş imkânı daha çok gibi görünüyordu. Ama bizim için en çekici meslek gazetecilik, radyo-televizyonculuk vs. olmaya başlamıştı. Dünya değiştirilecekti ya... Mezun olmadan bir yıl önce TRT bir sınav açtı. Biz de girdik. Pek çok talip vardı. Sınava katılanlar arasında Vietnam'ın hangi kıtada olduğunu bilmeyenler, Güney Amerika'da sananlar çoğunluktaydı. Biz yazılı sınavda döşendik. Dünyayı değiştirme derdimizi fazlasıyla belli etmiş olmalıyız ki mülakata çağırmadılar.

: Siyasal'daki örgütlenmelere ilişkin neler hatırlıyorsunuz?

U.K.: Valla onu bilemem. Pek içinde olmadığım için bir şey demem de doğru olmaz. Ama bir şey söyleyeyim. Şimdi bu üniversiteye girdik. Asistan olarak, sonra çıktık. Ben o dönemlerde üniversite içindeki her türlü mesleki örgütlenmede yerimi aldım. Asistanlar Sendikası kuruldu. Asistanlar Sendikası'na üye oldum. İlk toplantıma gittim. Belki ikincisine de gittim. Sonra hayretle gördüm ki orada konuşulan konu, Sovyet emperyalizmiyle Mao'nun köylü komünizmi! Başka hiçbir şey konuşulmuyor. Bir gittik, iki gittik, bıraktık. Daha sonra öğretim üyeleri sendikası, öğretim üyeleri derneği… Hepsine bir üyeliğim olmuştur. Yani, o benim görevim, vazifem… Yerim, konumum itibariyle yer almam gereken, içinde bulunmam gereken bir şey diye düşünmüşümdür ama sonu hep hüsranla sonuçlandı. Mesleki kaygılar, sorunlar değil hep başka şeyler konuşuldu, o yüzden. Onu da çok iyi hatırlıyorum. Hem de kıyasıya, ne münakaşalar. Yani meleklerin kanadındaki tüyleri saymak gibi bir şey… Böyle enteresan bir şey...

Sonra, 12 Eylül oldu. Bir arkadaşım, yurtdışındaydı. Türkiye'ye gelmişti. "Sen niye geldin?" dedik. Hemen Eylül'ün 13'ünde olmuyor tuhaflıklar. Zamanla hızlanıyor, onlar da örgütleniyorlar vs. Sonra, yakalandı. Ondan sonra, çok fena işkencelerden geçirildi. Ardından, Ankara'da askeri hastane var ya, orada yatıyor. Bayağı da kötü durumdaydı. Karısı geldi, bizde kaldı. Çocuğu var. Kalktık

gittik, onu ben götürüyorum. Karısı girecek. Ben de geleyim dedim. Sormadılar. Girdik. Arkadaş beni görünce şaşırdı. "Ya nasıl gelebildin filan" diye. Yan odada da üstat kalıyor. Alparslan Türkeş. Onu da gördük, onun da misafirleri vardı. Oraya tabii girebilmek çok büyük şeydi. Benim bu girmem o aile içinde şaşkınlık yaratmış. "Nasıl göze aldı, nasıl girdi?" diye. Hakikaten yani, tesadüf… Kahramanlık değil, bir şey değil... Öyle, böyle günler geçirdik.

Bir şey daha söyleyeyim; 12 Eylül değil, 12 Mart, bir evde oturuyoruz, 5. kat, teras katı... Altımızda karakol var. Karakol da, gündüz normal bir karakol, gece askerler geliyor, oralarda operasyonlar düzenliyorlar. Ayrancı'da sanıyorum Güz Sokak'tı. Koray Doğan diye Tarsus, Talas'tan bir çocuk vardı, o vuruldu, o sokağın altlarında bir yerde, o sırada. Şimdi biz tabii geceleri hayli tedirginiz. "Bizi ne zaman alacaklar ?" diye. Bazen bakıyorsun, öyle insanlar alınıyor ki aklına hayaline gelmez. Bazen uyanıyorum, zil sesiyle, bakıyorum kapı mapı vurulmuyor. Bir gece sabaha karşı zil sesi, bir uyandım. Hakikaten zil sesi… "Tamam" dedim "Geldiler". Giyindim, kalktım gittim kapıya. Kayınpeder gelmiş Uşak'tan. Sokağa çıkma yasağı var. Bırakmamışlar. Orada tutmuşlar, garajda. Sonra yasak kalktığı saatte, taksiye atlamışlar. Bir de başka öyküler var bildiğimiz, duyduğumuz. Başkalarının başından geçen... Bizimkiler şaka kalır. Onları anlatmak bile zor…

: Bir de unutmadan 12 Mart'ta Uluç Gürkan ile beraber kaldığınız evin basılması hikâyeniz vardı hocam…

U.K.: Şimdi şöyle onu izah edeyim. Ben TRT'de çalışıyorum, o gece, gece nöbetindeyim. Başbakan Yardımcısı da Sadi Irmak'tı değil mi? Neyse, Sadi Irmak ile İçişleri Bakanı haber merkezine ellerinde muhtıra metniyle geldiler. Hatırlanacak olursa, 11'e çeyrek kala bir haber bülteni vardı. O bültende okundu ve o gece tutuklamalar başlayacak. Biz de, bülten bitti, tamam dedik, bize bu gece bunlar gelir. Bize değil de, Uluç'a gelirler. Saim *Ulus*'ta çalışıyor, ben TRT'deyim, Uluç da *Devrim* gazetesinde çalışıyor. Biz daha önce odamızdan bazı kitapları çıkardık. Uluç'un odasında bir şeyler var, o da bir şeyler çıkardı fakat pek de küçük olmayan bir kama var. "Oğlum bunu kaldır" dedik. "Yok, bu benim dedemden" dedi kaldırmamıştı.

O gece biz geç vakte kadar oturduk Saat birlere, ikilere kadar. Bakalım ne olacak halimiz? Ne zaman gelecekler? Üç gibi dört gibi kapı çalındı. Bir asker, yedi tane sivil. "Uluç Gürkan hanginiz?" Ondan sonra, vurup girdiler içeri, baskın halinde. Uluç, "Benim" dedi. Onun odasına gittiler. Burası ilginç. Şimdi bakıyorlar, *Collected Works of Lenin* var kitaplıkta İngilizce. *Collected Works of Mao Zedung* var, belki tam değil ama böyle yedi sekiz kitap yan yana. Böyle baka baka iki tane kitap seçti. Bir tanesi Sabahattin Selek'in *Anadolu İhtilali.* "İhtilal" yazıyor diye. Bir tane de çok böyle bayrak kırmızısı gömleği olan *Printing Techniques* diye bir kitap aldılar. O iki kitabı aldılar, gittiler. Adam, bizim odaya geldi. "Burada kim kalıyor?" dedi. Cevap verdim. "Sen nerede çalışıyorsun?", "TRT'de çalışıyorum". "Sen nerede çalışıyorsun?", "*Ulus*'ta çalışıyorum". "Kimlikleri verin". Kimlikleri verdik. "Nasıl bilirsiniz, Uluç'u?" dedi. İyi biliriz dedik, ortaokul,

liseden beri arkadaşımız. Düzgün bir adamdır. Atatürkçü birisidir. O sırada sivillerden biri "giyinin bakalım" dedi. Ben hemen giyindim. Kravatı falan da taktım. Bir yandan yatakların altına falan bakıyorlar. Bu sırada Saim biraz diklendi galiba. Aynı sivil gene geldi yanımıza. "Bana bakın sizin dünyadan haberiniz yok galiba" dedi. "Biz bir şey yapmadık ki" diyoruz. "Bizim ne suçumuz olabilir?" "Altı aydan önce zor çıkarsınız" dedi ve Uluç'u alıp gittiler.

Bir saat geçti geçmedi. Artık sabaha yaklaşıyor. Altı yedi kişi daha geldi. "Uluç Gürkan nerede?", "Aldılar". "Kim aldı?", "Bilmiyorum, sizden sivillerle bir asker geldi, aldı". "Ne zaman aldı?", "Bir saat önce aldı". Bir tur da onlar geçti. Ama onlar Uluç'u bulamayınca çok fazla kitaplar üzerinde falan durmadılar.

Biz birkaç gün sonra Uluç'un Yıldırım Merkez'de olduğunu öğrendik. Kalktık, gittik. O zaman öyleydi. İlla birinci derece akrabalık aramıyorlar. Girdik. Bülent Nuri Esen, Mümtaz [Soysal] Hoca, onları hatırlıyorum. Onlar falan oradaydı, sonra bir daha gittiğimizde artık yoklardı. Bu arada, biz kitapları benim biraderin bavuluna koymuştuk. Bavulun üzerinde kocaman "266 U. Kocabaşoğlu" diye de yazıyor. Götürdük. TRT'ye hemen bitişik olan Türk Hukuk Kurumu'na koyduk. O bina aynı zamanda *Devrim Gazetesi*'nin çıktığı, bu *Ak Aydınlık*'ın, *Al Aydınlık*'ın filan olduğu bina. Yanlış söylemiyorum değil mi? Oraya götürdük. Birkaç gün sonra gündüz bir ara saat on, on bir gibi, bizim taraftaki odanın camından bakıyoruz, askeri kamyonet yanaştı askerler indi. Türk Hukuk Kurumu'nu bastılar. Oradan askerler, baktım bir takım kitaplar götürüyorlar, filan bilmem ne. Aaa! Bir baktım benim biraderin bavul, yani benim bavul da geliyor. Korktuk tabii fakat o zaman şimdilerdeki gibi değildi durum. Şuradan değildi. Uluç – yanlış hatırlamıyorsam - o kama yüzünden cezası aldı. Bir de tabii o işin

Tuzla Piyade Okulu (1969)

sonucu olarak, sakıncalı piyade oldu. Askerliğini er olarak yaptı. Ama o kitapları geri aldık. O kitapları, polisin, jandarmanın neyse alıp götürdüğü kitapları, davalar vesaire bittikten sonra geri aldık. Onu da kaydedelim yani. Tabii, 12 Eylül'de böyle bir şey mümkün değil. Ne ziyaret etmek ne bilmem ne yapmak… mümkün değil…

Aydınlık'ın orada bir bürosu vardı. Ömer Madra, Halil Berktay, Fatmagül Berktay oradaydı. Fatmagül Berktay'ın da şöyle bir hikâyesi vardır. Fatmagül Berktay'ın babası subaydı. Bir tanıdık vasıtasıyla Doğan [Avcıoğlu] Bey'e getiriliyor. "Size yardım etsin burada." diye. Ufak tefek bir kızcağız... Çoğumuz gündüz çalışıyoruz. Ben, TRT'den çıkıp akşamları uğruyoruz, bazen görüyoruz, bazen görmüyoruz. Anaaa! Bir süre sonra "Nerede ya Fatmagül ?" dedik. O dediler karşıya transfer oldu yani Aydınlık'a… Aydınlık oradaydı. Sonra işte Halil ile evlendiler.

: Mezun olur olmaz mı askere gittiniz?

U.K.: 1968'de mezun olduk. Altı ay boşta gezdikten sonra askere gittik. 24 ay yapacaktık. Şans yüzümüze güldü 18 ay ile kurtulduk. Piyade Okulu, Genel Kurmay Destek Kıtaları ve Milli Savunma Bakanlığı Plan Program ve Koordinasyon Dairesi'nde tercümanlık. Hayatımın ilk büyük şokunu, Piyade Okulu'nda yaşadım. 1070 kişiden oluşan Yedek Subay Taburu. Yüksek öğrenim görmüş gençliğin iyi bir profilini veriyordu. Yüksek öğrenim gençliği bizim Mülkiye'de gördüğümüz, ya da Talas-Tarsus çıkışlı küçük grubumuza hiç benzemiyordu. İstirahatlerde ve gece yatakhanede yapılan sohbetlerdeki hurafe ağırlıklı değerlendirmeler çok şaşırtıcıydı. Acaba şimdi nasıldır, merak etmeğe değer... Askerlik bitince İstanbul'daki bir ilaç firmasında personel müdürü olarak görev yapan bir aile dostundan ayda 5.000 lira ücretli bir iş teklifi geldi. Ben oralı olmadım ve ayda 700 lira maaşla, "kaşeli" olarak TRT'ye girdim. Haber Merkezi Dış Haberler Bölümünde çalışmaya başladım. Daha sonra kadroya da geçtim ve maaşım bir hayli arttı. TRT'ye beni Doğan Avcıoğlu götürdü elimden tutarak, tarih Ekim 1970.

'Özerk TRT'de

"… TRT Televizyonu'ndaki ilk ciddi yasaklama Başbakanlık'tan TRT'ye 22 Şubat 1969'da gelen bir yazı ile gerçekleşti. Başbakanlık yazısı '16 Şubat 1969 Pazar günü İstanbul'da oluşan olayların filminin' TRT Televizyonu'nda gösterilmesini 359 sayılı TRT Yasası'nın 17. maddesine göre engelliyordu. Söz konusu film 'Kanlı Pazar' olaylarının filmidir..."

M. Tali Öngören, "TRT Televizyonunda Yasaklar", *Elektrik Mühendisliği*, Sayı: 217, Ocak 1975, s. 30.

: Doğan Avcıoğlu ile ilişkiniz nereden?

U.K.: O sıralar Doğan Avcıoğlu *Devrim* gazetesini çıkarıyor. Aynı evde kaldığımız Uluç Gürkan, Hasan Cemal'le birlikte o gazetenin sorumlu yazı işleri müdürleri. Geceleri ben de gazeteye uğrar, tashih, çeviri vs. gibi bazı işler yapardım. Tanışıklığımız oradan.

: TRT'deki göreviniz neydi?

U.K.: TRT'de çalıştığım bölümde benden başka Mülkiye'den 5-6 kişi daha var. İşimiz yabancı ajansları takip ederek, iç haber bültenleri için haber yapmak. Dış haber olarak Vietnam meselesi gündeme oturmuştu. Harıl harıl Vietnam haberleri yapıyoruz. Haberler radyodaki gibi televizyonda da spiker tarafından okunuyor. Görüntü yok. Bir gün müdürümüze bir öneride bulunduk. TV'de bu haberler okunurken hiç olmazsa bir harita koyalım, Vietnam neresi, Kamboçya neresi, Tayland neresi, Hanoi neresi, Saygon neresi insanlar görsünler, gelişmeleri oklarla falan gösterelim. Kabul ettiremediydik. Daha sonra TRT o işi anladı, sürekli spikeri göstermektense, arşiv resimleri koymaya başladı ilgili ilgisiz...

Özerk TRT'nin haber merkezi, Ankaralı, Rüzgarlı Sokak menşeli gazetecilerin tekeline geçmişti. Çok kıvrak zekâlı olanlar da vardı aralarında ama yaptıkları işe pek uygun olmayanlar da. Bir anekdot anlatayım: Ay'a uzay araçlarının gönderilmeye başlandığı dönemdi. Yabancı haber ajanslarından gelen bir haberin manşeti uzay aracının dünyanın çekim alanından çıkıp, ayın çekim alanına girdiği şeklindeydi. Haberi yapan arkadaş ODTÜ'de mühendislik okumuş, ya da o sırada master yapmakta olan ve kaşeli olarak çalışan Tarsus Koleji mezunu bir arkadaştı. Haberin başlığını bu şekilde yapmış. Yayına onay veren nöbetçi müdür bunu çağırıyor. "Yahu Mehmet bu nasıl iş, hadi yer çekimini biliyoruz, ayın da çekimi mi olurmuş, hele şunu bir düzelt" diye arkadaşımızı uyarıyor. Arkadaşımız eline kalem kâğıt alıp çizimler yaparak anlatmaya çalışıyor ki, dünyanın çekim alanı gibi ayın da bir çekim alanı vardır. Fakat nafile, müdür ikna olmuyor bir türlü. İş uzayınca arkadaşımızın kalemi kâğıdı fırlatıp çekip gittiğini hatırlıyorum.

Haber merkezi için en önemli haber akşam 19:00 haberleriydi. Öğlen 13:00 haberleri de önemliydi. Diğer kısa haber bültenleri, eğer çok önemli bir gelişme yoksa tekrardan ve suya sabuna dokunmayan dış haberlerden oluşurdu. Onun için nöbetçi haber müdürleri, bültenin serisini doldurmak için bize haber ısmarlardı: "Uygur bu gece senden en az sekiz haber bekliyorum!" 12 Mart muhtırasından önce TRT özerkti ama yöneticilerin kafası o kadar özerk miydi bilemiyorum. 19:00 ana haber bültenindeki önemli bir haberi, Haber Müdürü'nün telefonla o sıralar Başbakan olan Süleyman Demirel'e okuyup, onayını aldığını ve gerekli düzeltmeleri yaptığını gözlerimle görüp, kulaklarımla işitmesem bu lafı etmezdim.

: TRT'nin suyu sizin için o zaman mı ısınmaya başladı?

U.K.: TRT de demek ki buymuş diye düşünmeye başlıyorsunuz. Ayrıca bizleri haber merkezinin asıl faaliyetine dahil etmezlerdi. Dışarı habere yollamazlardı. Yalnızca bir kere Zülfikar Ali Butto Ankara'ya geldiğinde, o da dil bildiğimiz için, habere yollandığımı hatırlıyorum. Kısaca, iki yıldan fazla bir süre geçince "burada olmayacak" diye düşünmeğe başladım.

: Akademik hayat nasıl başladı?

U.K.: İşte böyle düşünmeye başladığım sıralar, Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne bağlı Basın Yayın Yüksek Okulu mezunu bir meslektaş, okula asistan alınacağını, başvurmam gerektiğini söyledi. Hele bir deneyelim dedim. 27 kişi yazılı sınava girdi. 2-3 kişi mülakata kaldı. Siyasal hocalarından 7 kişilik bir jürinin önünde mülakata alındım. Ne sordular ne cevap verdim şimdi hatırlamıyorum ama bir hoca dedi k: "Siz TRT'de iyi para alıyorsunuz. Buraya girersen maaşının bir hayli azalacağını biliyor musun?", "Tahmin ediyorum" dedim, "ama tek kıstasım maaş değil". Böylelikle BYYO Radyo Televizyon Bölümü'nde işe başladım. O zaman ücretleri düzenleyen Üniversite Personel Kanunu henüz çıkmamıştı. Bir parantez açmama izin verin. Beş kez iş değiştirdim: TRT, BYYO/SBF, *Nokta* dergisi, IBM, ODTÜ. Her iş değiştirmemde ücretim ya da maaşım, bir önceki işime göre azaldı. İş değiştirme sayılmaz ama bu durumun tek istisnası 1991-1993 yıllarında İngiltere'deki Misafir Öğretim Üyeliğimdir. O zaman aldığım paradan şikâyet edemem.

: Doktoraya da eş zamanlı mı başladınız? Tez konunuzu nasıl belirlediniz?

U.K.: Evet, bu arada doktoraya da başladım. Dersleri takip ettik. Derslerden birinin Deniz Baykal tarafından başlatılan, onun mebus olması üzerine asistanı Ahmet Yücekök tarafından devam ettirilen "Elit Kuramı: Pareto, Mosca, C.W. Mills vs." olduğunu belirteyim. Sınavlarını da verdik. Sıra geldi yeterlik sınavına. Benim için büyük bir kâbus. Ben orta, lise, üniversite hayatımda hiç sözlü sınav görmemişim. En büyük endişem de aynı zamanda meslektaşlarım olan hocalara karşı mahcup olmak. İki saati aşkın süren sınavda tir tir titredim. Sınavın sonlarına doğru hocalardan birisi, 'Yahu sınavın sonuna geldik hâlâ neden titriyorsun?" diye sormuştu. Sınavı geçtim. O gece sabaha kadar hiç uyuyamadım. Meslektaşlarıma mahcup olmamıştım ya! Hayatımda çektiğim yegane sınav stresi budur. Ne önce yaşamıştım ne de daha sonra böyle bir şey yaşadım.

Yeterlikten sonra tez konusu seçilecek. Kim aklıma koyduysa Radyo Tarihi çalışayım dedim. Sina Akşin hararetle destekledi. Bir ön araştırma yaptım. Arşiv falan yok. Tez Hocam Mümtaz Soysal'a gittim. "Hocam ben bunun nasıl altından kalkacağım, Radyo'da arşiv falan hiçbir şey yok". Mümtaz Hoca şu öyküyü anlattı: Çırağan Sarayı yanınca Meclis-i Mebusan arşivi de yok oldu. Ama daha sonra Hakkı Tarık Us, gazetelerden yararlanarak meclis görüşmelerini kitaplaştırdı. Bugün ne biliyorsak o sayede biliyoruz. Sen de gazeteleri tararsın." İşe koyulacağım ama önce eski yazı bilmek gerekiyor. Eski yazı öğrenmeye başladım. Matbu yazıları okumayı kısa süre-

de söktüm. Başladım gazete taramaya 1920'lerin başından başladım. Bu arada bir şey söyleyeyim. Genç kuşaklara nazire olsun diye. O zaman SBF/BYYO'da asistanlar zinhar derse girmezdi, tek yükümlülükleri senede iki kez yapılan sınavlarda gözcülük yapmaktan ibaretti. Çanta taşımak gibi başka angaryalar da yoktu. Dolayısıyla bütün zamanınızı tez çalışmasına verebilirdiniz. İkinci avantajım SBF'nin gazete koleksiyonlarıydı. Bunları odama alır, hatta arabaya atıp gece eve de götürür günde en az 10-12 saat sayfa çevirir, not alırdım. O günlerde kamerayla sayfaların fotoğrafını çekmek bir yana fotokopi imkânı bile doğru dürüst yoktu.

Yaklaşık dört yıl geceli gündüzlü samanlıkta iğne aradım. Ama malzeme birikiyordu. Sina Akşin çok yardımcı oldu. Batı'daki üniversitelerde olduğu gibi her hafta düzenli bir araya gelir bulguları değerlendirir, bakılması gerekenleri belirlerdik. Sina Hoca, "Uygur, Celal Bayar'ın *Ben de Yazdım*'ını oku belki oradan bir şey çıkar". Hadi ben onca ciltleri deviririm. Tek kelime bile çıkmaz. Ama olsun, içimizde ukde kalmıyor ya! Son altı ayda oturup yazdım. Yalnızca o işle meşgul oldum. Sina Akşin'in önerisiyle beyaz çizgili kâğıtlara satır atlayarak yazıyorum, elle ve kurşun kalemle... Tez sonunda profesyonel birisine mumluya yazdırıldı ve teksir edildi. Ortaya çıkan üründe inanılmaz tapaj ve yazım yanlışları var. Süre dolmuş. Yeniden yazdırmak olanaklı değil. Tezi savunacağım jürinin önüne çıktığımda (Mümtaz Soysal, Sina Akşin, Mete Tunçay) onlardan önce ilk sözü ben aldım ve bu tapaj yanlışlarından ötürü, özür üstüne özür diledim. Tez başarılı bulundu. "Pekiyi" dereceye layık görüldü. Bu, yedek subaylıktaki göstermelik mezuniyet belgesi dışındaki ilk "Pekiyi" derecemdi. Mülkiye'den 7.5 ortalama ve "orta" derece ile mezun olmuştum. Tez Mülkiye'deki *çançan*'da (öğle saatlerinde gazete okunan çene çalınan öğretim üyeleri odası) epey ilgi konusu olmuş. Kimi, üçüncü hamur kâğıda basılan tezin cesametiyle, tuğla gibi oluşuyla gırgır geçmiş, kimi içinde geçen "irdeleme" sözcüğünü birbirine sormuş. Kimi de tezdeki Marksist jargonları kafasına takmış. Tezin başına Nazım Hikmet'in *Memleketimden İnsan Manzaraları*'ndan, "...Kokainoman, eroinoman, nikotinoman, megaloman, filan var ya Hacı Baba, ben de elli beş yaşında bir radyomanım..." diye başlayan bir pasaj koymuştum. 'Bunu koyma, başına iş açma" uyarılarına rağmen. Bir başka uyarı da uyanık bir asistan meslektaştan gelmişti. Tez 1927-1964 yıllarını kapsıyordu. Arkadaşa göre yaklaşık 130 sayfadan oluşan Telsiz Telefon Türk Anonim şirketi dönemini doktora tezi, yaklaşık 300 sayfa olan Devlet Radyosu dönemini de doçentlik tezi olarak sunmalıydım. Akıllı uyarılara uyamamak gibi bir zaafım var herhalde. Tez, 1980 yılında kitap olarak basıldı.

: BYYO'dan SBF'ye geçiş sadece kâğıt üzerinde bir değişiklik miydi, fiili bir durum da yarattı mı?

U.K.: 1980 yılında SBF Türk Siyasal Hayatı Bölümü'nden gelen davete icabet ederek, kadromu da alıp SBF'ye geçtim. Mekânım yine aynı yerdi. Zaten başka hocalar da, mesela Sina Akşin, Korkut Boratav da Basın Yayın'ın olduğu binadaydı. Artık bundan sonra tarihçilikle iştigal edecektim...

: 12 Eylül'de neler yaşadınız?

YÖK ve 1402'likler…

> Telefon çaldı ve Alparslan Ağabey'e sıkıyönetim yazısının yola çıktığı, az sonra, üniversitenin bir görevlisi tarafından tebliğ edileceği bildirildi. (…) Ancak benim ağzımı açık bırakan Işıklı'nın tavrı oldu. Görevli kapıyı çalıp, elinde içi kadife kaplı imza defteriyle belirince, saatine baktı ve 'Mesai bitti, saat beş buçuk, ben bunu tebellüğ etmiyorum' dedi. Alparslan Ağabey 'asıl Mülkiye'nin ne olduğunu aynı gece saat on sularında evinde öğrendi; yazıyı bir yüzbaşı tekrar getirmişti ve o tabii artık emri tebellüğ etti…"
>
> F. Kocagöz, *Entelektüelin Dramı, 12 Eylül'ün Cadı Kazanı*, Haldun Özen, İmge Y., Ankara, 20202, s. 173.

U.K.: Geçişimi takiben 12 Eylül faşist darbesi vurdu. Anayasa referandumu ve YÖK. Hayatımın ikinci ve üçüncü (ama sonuncu değil) şoklarını da bu vesilelerle yaşayacaktım. Yavuz Sabuncu ile oturuyoruz, 'Anayasa kabul görecek ama ne kadar hayır çıkacak onu tartışıyoruz; yüzde 20'lerde 30'larda dolaşıyoruz. Nerden bilelim ki halkımız yüzde 92 ile anayasaya evet diyecek. İkinci şok, ki YÖK yasası ben Amerika'da iken çıkmıştı, bu yasaya üniversitelerin, hadi üniversiteleri bırak, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin vereceği tepki konusunda yaşanan şoktur. Bizim veremediğimiz tepkiyi ve sonrasında doğacak tasfiyeyi, bir süre sonra Sıkıyönetim Komutanlıkları eliyle verenler oldu: 1402'likler!

: ABD'ye gidişiniz nasıl gerçekleşti? Oradaki hayatınızı ve çalışmalarınızı nasıl sürdürdünüz?

U.K.: 1981'in Ekim'inde bir doktora sonrası bursuyla (ayda 500 dolar) ABD'ye gittim. Amerikan misyonerlerinin (*ABCFM*) Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi'ndeki arşivinde çalışacaktım. Gerçekten çok çalıştım. Çünkü başka bir şey yapmaya takatim yoktu. Tek göz köhne bir odaya ayda 280 dolar veriyor, geriye kalan 220 dolarla açlık düzeyinde yaşamaya çalışıyordum. Öğünleri ikiye indirdim, yemekleri odamda yaptım. Bol bol yeşillik ve en ucuz et olan dana böbreği ile kifaf-ı nefs ettim. En çok yandığım, o sıralar pek formda olan Boston Celtics takımının bir maçını seyredememek ve gidiş dönüş 80 dolar olan uçak parasını göze alamadığım için Cemal Kafadar'ın ısrarlı tekliflerine rağmen Kanada'yı görememek oldu. Oturduğum yerle kütüphanenin arası 3-3.5 kilometre kadar. O zaman metro inşaat halinde. Otobüs tek yön 50 *cent*. O parayı vermemek için o yolu akşam, sabah hep yürüdüm. Çok ağır geçen o kış, eksi 30-33 C dereceyi de görmüş oldum. Çünkü o 50 *cent*ler fotokopi vs. için gerekli.

O sıralar Kanada'da doktorasını yapmakta olan Cemal Kafadar çok yardımcı oldu. Cemal'le daha önceden tanışmıyordum. Onun ağabeyi Kemal benim kardeşimin sınıf arkadaşı ve yakın dostu, o vesileyle irtibat kurduk. Ana kütüphaneye onun kartıyla giriyordum (zira kartta fotoğraf yoktu). O zamanlar 13 milyon (şimdilerde 25 milyon) kitap olduğu söylenen kütüphaneden istediğiniz sayıda kitap ödünç alabiliyordunuz. Ben her gün taşıyabileceğim kadar kitabı odama taşıyor, gece tarıyor, not alıyor, fotokopi çekilecek yerleri işaretliyor ve iade

ediyordum. Bir gün, adamın biri bir triportör dolusu kitabı almıştı da ben şaşa kalmıştım. Meğer adet öyle imiş. Kısa sürede pek çok şeyi görme imkânım oldu. Türkiye'de altı senede toplayabileceğim veriyi altı ayda topladım dersem pek fazla mübalağa olmaz.

Orada da bir mini şok yaşadığımı söylemeliyim. Üniversite nasıl olur, kütüphane nasıl olur (SBF dergisinin tam koleksiyonu vardı; Lermentov'un toplu eserlerinin altı ayrı edisyonu. Üstadın "Volga Volga" adlı bir şiirini ararken heyecandan biraderin hediye ettiği değerli bir tükenmez kalemi raflarda unutmuş, sonra da bulamamıştım.), çalışma nasıl olur... Türkiye'de Sard kazılarını yapmış bir hocanın (arkeolog) dersini bir süre takip ettim. Ders, lisans, lisansüstü, doktora, doktora sonrası herkese açıktı. İlk gün bir okuma listesi verdi, birkaç kitap, 10-12 makale. Ben bütün dönemin okuma listesi sandım meğer o haftanın okuma listesiymiş... Ülkemizdeki Harvard mukallitlerinin nazar-ı dikkatine...

: ABD'yi gezme fırsatı da bulamadınız herhalde?

U.K.: Ben orada iken SBF'den Yahya Sezai Tezel de güzel bir Fulbright bursuyla ikinci senesini dolduruyordu. Artık Türkiye'ye dönecek, bir kamyon kiralayıp eşyalarını New York limanına taşımak için ona eşlik ettim; bir gece kaldık, New York'u da o kadarcık görmüş oldum hiç değilse.

: ABD'den döner dönmez üniversiteden ayrılmayı kararlaştırmış mıydınız?

U.K.: 1982'nin Nisan sonlarına doğru Türkiye'ye döndüm. YÖK, lök gibi yerleşmiş. SBF huzursuz. Sosyal bilimlerin tümünü Prof. Bülent Daver'e bağlamışlar. Etmedik eziyet bırakmıyor. Prof. Nermin Abadan-Unat'ın bir izin dilekçesini, noksan olduğu gerekçesiyle yere fırlattığına tanık oldum. Burada da suyumuz ısınmıştı. 1983'ün Ocak'ında istifa dilekçemi vermek için Dekan Yardımcısı Prof. Güney Devrez'in odasına gittim. Kendisi de Talas kökenlidir. "Uygur, ayrılma, bu günler de geçer dedi (nitekim geçti, ama herhalde deldi de geçti) ama ben kararlıydım. Tam o sırada odaya Bülent Daver girdi. "Sayın Dekan Yardımcısı bu arkadaştan şikâyetçiyim, yerinde bulamıyorum (oysa ben 9-6 mesaisi yapan birisiydim) filan gibi laflar edince ben, "Sen ne diyorsun" diye bunun yakasına yapıştım. Neyse Dekan yardımcısı ayırdı. SBF'deki son saatim de böyle sona erdi. Çok yıllar sonra, emekli olmuştu ama *çançan*'a devam ediyordu. Orada karşılaştık. Herkesin içinde bana övgüler düzmesin mi? Daha önce, Oran'da yakın otururduk, beni gördükçe yolunu değiştirirdi. Sevgili Ümit Hassan'a yıllarca çektirdiklerini bir yana koyalım; koskoca fakültenin sosyal bilimlerini bu adama teslim etmelerine ne demeli?

: 12 Eylül'den sonra ayrılmayıp üniversitede kalan sevdiğiniz, saydığınız arkadaşlarınızı da düşününce akademiye verdiğiniz ara ile ilgili olarak da aynı mı düşünüyorsunuz?

U.K.: Hocam ben hep sorguladım. Üniversiteden ayrıldım. Yüz kere daha olsa, gene ayrılırdım. Peki, iyi mi yaptım acaba, ne yaptım? Ayrılmayanlar ne yaptı?

Bir şey oldu. Ayrılanların ayrılmayanlar karşısında daha bir dik yürüme imkânı oldu. O kadar, zaman zaman Siyasal'a gittiğim zamanda bir hisse kapılıyordum. Belki yanlış bir his ama öyle bir his geliyordu.

: Sanki ayrılmayanlar mahcup olmasınlar diye bu meseleyi konuşamıyorsunuz gibi mi?

U.K.: Tabii. Konuşamıyoruz. Bir şey demiyoruz. Yavuz Sabuncu da ayrılma noktasına geldiydi fakat daha benden akıllı biri olduğu için, ben bunu yapamam deyip geri döndüydü. Fiilen istifa etmemişti, niyetsizdi. Yapamam dedi. Ben yapamayacağımı ne bileyim bir altı ay, sekiz ay geçtikten sonra fark ettim. IBM'e girmek de öyle. IBM'den ayrılmakla da yanlış yaptığımı düşünmüyorum çünkü orada yapamazdım. Ama biraz sabırlı olsam, olabilecekleri öngörsem daha iyi olabilirdi. Çünkü benden birkaç sene sonra erken emeklilik çıktı. Benim yaşım da muhtemelen birkaç sene sonra ona tutacaktı. Ama bunlar hep kuruntu. Bir tekerleme vardır: "Olsa ki olaydı, ekvatorda sıcak suyun işi ne?"

Nokta Dergisi

> "… Üniversiteden atılmalar ve ardından istifalar başlamış. İşte tam bu sırada AÜ SBF BYYO'dan (şimdi Ankara İletişim) bir grup asistan eski TRT'ci Aycan Giritlioğlu aracılığıyla Ercan Arıklı'dan epey sürpriz bir öneri alıyorlar. Yazgülü Aldoğan, şimdi profesör olan Uygur Kocabaşoğlu ve ben öneriyi kabul ediyoruz… Tabiî bizden önce *Akis* ve *Yankı* var ama Türkiye'de etkili bir haber dergiciliği geleneği yok. Yıl 1983 ve biz bu geleneği, biraz da yanlış olarak, başlatacağımızın farkında bile değiliz…"
>
> Tuğrul Eryılmaz, "Haber Dergiciliği: 'Bir Tür Hatırlıyorum' Yazısı", *Birikim*, Sayı: 152-153, Aralık-Ocak 2002.

: Özel sektör maceranız bu aşamada başlıyor değil mi?

U.K.: Evet. Önce *Nokta* dergisi… *Nokta* dergisinde bir yıldan fazla çalıştım. 12 Eylül rejimi sivilleşmiş. Biz de aklımızca muhalefet ediyoruz. Tabii bu muhalefet fincancı katırlarını ürkütmeyecek bir muhalefet. Her neyse. Bir gün Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nden anlı şanlı bir profesör geldi. Başına bir işler gelmiş. Davasında haklı. Bunu haberleştirmemizi istiyor. Biz doğal olarak olayın üzerine atlıyoruz, ama bir şartı var: 'Benim adımı geçirmeyin". Üniversite bu hale nasıl geldi dersiniz?

Nokta'dan sonra dört yılı biraz aşan bir de IBM maceram var. Bunlara bazı çeviriler yapmıştım. Sürekli bizimle çalışmak iste misin dediler. Ama İstanbul'a taşınmak gerekecek. Düşündük taşındık. Annem orda yalnız, büyük oğlum Özgür Galatasaray Lisesi'nde okuyor, ev de var, üstelik işyeri ile evin arası yürüyerek iki dakika, neden olmasın dedik ve yola revan olduk.

: IBM'de çalışmaya başlamanız nasıl oldu? İş hayatı nasıldı? Akademik hayatı özlediniz mi?

U.K.: Mülakata gittik. Bana söyledikleri şu: "Siz bir süre sonra tekrar üniversiteye dönersiniz ve bizi yarı yolda bırakırsınız". Ben de içtenlikle şöyle söyledim. "Oraya geri dönecek olsam ayrılmazdım." Bu sözlerimde samimiydim. 1 Mayıs 1984, işbaşı yaptım. IBM ile bizim evin arası 40 adım… O zaman Gümüşsuyu Caddesi'nin alt köşesinde. Bizim ev de Tarık Zafer Tunaya Sokak'ta. Bu İstanbul için büyük bir lüks, nimet. Herkes çok gıpta ederdi buna ama sen gel bir de bana sor. İlk günlerde yemek arasında (yemek Konyalı'dan gelirdi) İnönü Stadı'nın üzerindeki çamlık yerde birkaç kere, 'Yahu benim burada ne işim var diye" ağladığımı bilirim. Pek kolay ağlayan birisi de değilimdir.

: Akademik formasyonunuzdan / birikiminizden faydalanabildiğiniz bir iş miydi?

U.K.: İşte sıfırdan başladık. "İznin 15 gün" diyorlar. Niye 15 gün, yahu benim şu kadar çalışmışlığım var. Ücret de öyle, ilk başlayanlara verilen ücret; benim doktoramın falan esamisi okunmuyor. Ancak sonra, çok kısa sürede, maaşım falan yükseldi. Şirkette benden çok daha kıdemli olanların bazılarını geçti bile. Fakat yaptığım iş, bana bir şey söylemiyor. Şirketin iki tane dergisi var. Bir iç dergi, diğeri dışarıya yönelik. Havalı bir dergi. O sırada PC reklamları, TV reklamları başladı. Onların koordinasyonu. Üst kattaki küçük bir ajansla çalışılıyordu, Manajans-Thompson'la çalışmaya başladık. O işleri yürüttüm. Bir de her sene yurt dışında bir yerde en lüks otellerde *convention* oluyor. Başarılı satış elemanları ve teknik elemanları Avrupa'nın bir kentinde, bütün Avrupa IBM'lerinin bir araya geldiği bir *Convention*'a götürüyorlar. İlk sene Monte Carlo'ydu, ikinci sene Cenevre'ydi. Üçüncü sene İspanya'ydı. Dördüncü sene Roma'ydı filan. Onun organizasyonu da bana ait. Benim hem becerebileceğim işlerdi hem de yaparken sıkıldığım ve tatmin olmadığım, haz duymadığım işlerdi. Ama en iyi şekilde yapmaya çalışıyordum. Örneğin, orada elemanlara cep harçlığı verilecek; 3000 dolar gibi bir para. Burda verilemez, illa orda verilecek. Bana parayı verdiler. "Sen…", dediler "bunu bankaya yatır, orda çeker dağıtırsın". "Yok" dedim, "ben üzerimde taşırım." "Kaybolur, çalınır eder bir şey olur." "Yatıramam." dedim. Üzerimde taşıdım. Orada bankadan çekmek külfetinden falan böyle yapıyorum. Yani böyle işler de var.

: Talas yıllarındaki gibi fanilanızın cebine mi diktiniz?

U.K.: Yok, o kadar dikmedim ama sağlam bir yere koydum. Aldım götürdüm. O Talas'a giderken oldu çünkü annemler taksidi bana veriyorlardı. 1100 lira mı neydi taksit. Öyle oluyordu. Neyse… Cenevre'deyiz. O sırada Libya, bir Pan American uçağını taciz etti, bir olay vardı…

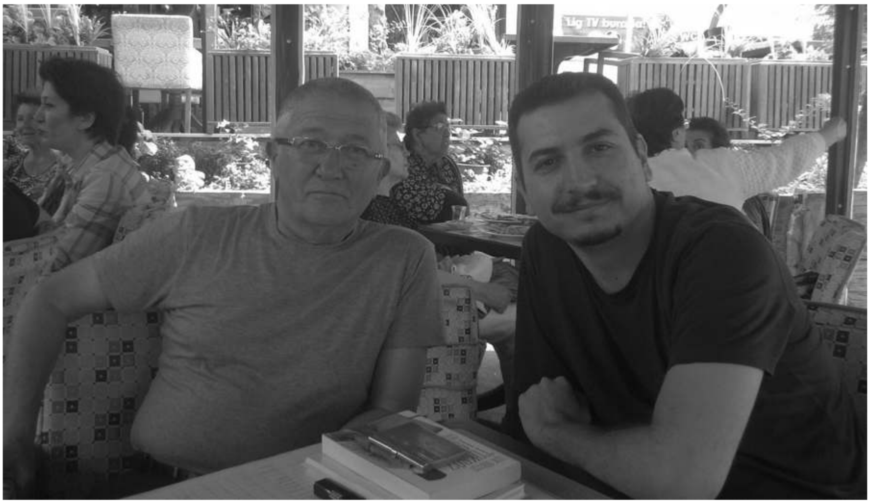

Söyleşiden bir kesit Onur Kınlı ile birlikte

Gecenin bir yarısı "Genel Müdür seni arıyor" dediler. "Uygur" dedi, "biliyorsun havadisi"; bilmiyorum, "şöyle şöyle bir şey oldu. Bizim uçuşun Pan Amerikan ayağını değiştireceksin. Yukarıdan (ABD'den) öyle istiyorlar. Bizim Türkiye'deki acenta ile görüş, değiştirirse değiştir, değiştirmezse trenle gideriz." Sabaha kadar telefonlar, farkslar, e-mail yok daha o zaman. Bir sürü sıkıntı yani. Sonra değiştirdiler… Ama hakkını yemeyim. IBM'de farklı bir çalışma düzeni ve felsefesi vardı. Orada 'Bireye Saygı' (Respect for the Individual) diye bir ilke, bir kavram vardı. Bu kavrama cidden uyulurdu. Mesela, Genel Müdür, eski bir Türkçe öğretmeni, kendini yetiştirmiş, öğretmenliği bırakmış, IBM Türkiye'nin tepesine kadar tırmanmış. Son derece kibar bir adam. Benimle de başkalarıyla da ilişkileri, dostça, insanca. Benim bağlı olduğum Personel Müdürü ve şirketin ikinci adamı satış müdürü Mülkiye'den bizlerden 5-6 sene önce mezun olmuş kişiler, kibar insanlar. Ama müthiş hızlı bir çalışma temposu var. Çay söylüyorum, çay geliyor, elimi attığımda buz gibi olmuş. Bir tane daha söylüyorum, yine buz gibi. Bir telefon geliyor, bir şey oluyor, bilmem ne... Bazen dört beş tane çay bardağı diziliyor yan yana, içlerindeki buz gibi olmuş. Dedim bırakayım ben bu çay işini, bıraktım. Böyle bir tempo. Çatışma yok, işyeri huzursuzluğu yok, ya da asgari düzeyde.

: ABD'den getirdiğiniz misyoner okullarına ilişkin notlar ve dökümanlar kutuda mı bekliyor?

U.K.: Evet. Kutuda bekliyor. Dört senenin sonunda kürkçü dükkânına dönmek eğilimi bende güç kazanmaya başladı. Bu arada, IBM'den bir gün izinli olarak Anadolu Üniversitesi'nde bir dönem derse de gittim. O arada bir de İstanbul'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin dekanı Cumhur Ferman, Mülkiye'de bizim dekanlığımızı ve sonradan Ankara Üniversitesi rektörlüğü de yapmıştı. Beni kim söyle-

diyse söylemiş. Birisi orada doktora dersine gider misin diye sormuş, giderim demiştim. IBM'den izin aldılar. Bir dönem gittim. Cumhur Bey geldi "seni buraya alalım" dedi. "Olur" dedim, "tamam". "Yalnız" dedi "şimdi o konuda karar verecek olan bölüm başkanı (Profesör İlter Turan) Amerika'da, o gelince işlemleri tamamlarız". Bu arada İlber Ortaylı da beni ODTÜ Tarih Bölümü'ne önermiş. Onlar da adam arıyormuş. Bölüm Başkanı Yuluğ Tekin Kurat beni sık sık arıyor. "Seni buraya alacağız" diyor. İstanbul Üniversitesi'nde iş uzayınca, ben ODTÜ seçeneğinden de Cumhur Hoca'ya söz ettim. Bana şunu söyledi. "Eğer Ankara'ya dönmek senin için büyük bir sorun değilse, bence orayı tercih et. Çünkü burası Bizans". Ama ben tabii İstanbul'da kalmayı tercih ederim çünkü çocuklar okula gidiyor, Özgür Galatasaray'da okuyor. Neyse, Ankara'ya da dönmeyi içimize sindirdik. Fakat ODTÜ Tarih Bölümü başkanı "senin" diyor, "güvenlik soruşturması uzuyor, ondan gecikiyoruz". O zaman bacanak Milli Savunma Bakanlığı özel kalem müdürü. Ondan rica ettim. Böyle böyle diyorlar. Şu işin aslını bir öğrenebilir misin? O da tabii seviniyor ben Ankara'ya döneceğim diye. Birkaç gün sonra telefon ediyor, senin araştırma çoktan bitmiş, ne araştırmasıysa, sakınca yoktur diye cevap yazılmış.

Tabii bu taşınma büyük ıstırap. Kitaplar kamyonun ön tarafına yükleniyor. Taşı taşı bitmiyor. Taşıyan gençlerden biri bana şöyle dedi: 'Abey sen bunların hepsini okudun mi? "Okudum" dedim. Karşılığı "Vah vah oldu" oldu. Hiç unutmuyorum. Belki de onun söylediği doğru; ne ki ben geç anladım. Döndük Ankara'ya.

: ODTÜ'yle akademiye döndüğünüzde nasıl bir manzarayla karşılaştınız?

U.K.: 1988 yılında bir geldik ki ODTÜ'ye, en büyük yükümüz Devrim Tarihi derslerinin verilmesi. O yıllarda Devrim Tarihi dört sınıfta da okutuluyor: bir, iki, üç, dört. Ama nasıl bir komedi. Neyse başladık tabii, kendime göre anlatıyorum dersleri ama sınav ortak yapılıyor. Hem de ne sınav. Bir sayfa metin içindeki on yanlış bulunacak, yerine doğrusu yazılacak: "M. Kemal Atatürk 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı". Cevap: "Atatürk o zaman henüz Atatürk soyadını almamıştı." Neyse… Sınav 40-50 salonda yapılıyor. Tarih Bölümü bunlardan ancak 5-6'sına gözetmen gönderebiliyor. Biz bir yere gözetmen gönderdik mi orayı "çökertmiş" oluyoruz. Başarılı bir iş yapmış oluyoruz. Diğer salonlarda, sözgelimi Elektrik Mühendisliği'nin binasında yapılan sınavlarda, o bölümün gözetmenleri sınava giriyorlar. Birisi kapıyı tutuyor, diğerleri öğrencilerle birlikte soruların cevaplanmasına çalışıyor. Komedi dört perde… Bunu herkes de biliyor. "Mış gibi" yapıp sözde devrim tarihimizi öğretiyoruz.

: Sonraları bölüm başkanlığı yaptığınız dönemde de bu Devrim Tarihi dersi ile ilgili bir nümayiş oldu galiba…

U.K.: Bu konu uzun… Ayrıntıya girersek sayfalar ister. Yalnız şöyle özetleyeyim. O bölüm başkanlığı yaptığım sıra, şu işi biraz ıslah edelim dedik. Önümüzde örnek de var. Boğaziçi Üniversitesi bu dersi son 100-150 yıllık Türkiye tarihi olarak okutuyor. 10-12 ciddi makaleden oluşan bir de teksir hazırlamışlar. On-

lardan izin aldık, bir iki değişiklikle aynı makalelerden oluşan bir teksir de biz hazırladık. Aralarında Korkut Boratav, Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher'in makaleleri de var. Kıyamet koptu. Vay efendim 'Ermeni kırımı"ndan söz ediliyormuş, bilmem neymiş. Beni bir gün Genelkurmay'dan bir Albay arıyor. "Sizin bir teksiriniz varmış. Bunu nereden bulabiliriz?" "Falan yerden temin edebilirsiniz" dedim. Daha sonra teksir üzerine "bilimsel raporlar" yazıldı, konunun "uzmanlarının" katıldığı paneller düzenlendi. Bir cadı kazanı kaynatıldı. Yıllardır şikâyet edilen, yasal zorunluluk olmasa anında lağvedilecek olan bu ders için koskoca ODTÜ'de bir Allah'ın kulu da çıkıp, akademik özgürlük lafı falan etmedi. "Yıllarca öyle okutulmuştu, şimdi de bırakın böyle okutulsun" diyemedi. O teksiri ve üzerine yapılan tartışmaları, "uzmanların" "bilimsel" görüşlerini ele geçirebilirsem, ayrıntılı bir yazı yazmak isterim. Zaten bu olayın ardından ben bölüm başkanlığından istifa ettim, kısa bir süre sonra da (57 yaşında) emekliliğimi isteyip ODTÜ'den ayrıldım.

: ABD'den gelen misyoner okulları kutusu ne zaman açıldı, onu atlamayalım.

U.K.: IBM'den ayrılınca, 1988 Temmuz'unda, Eylül'de ODTÜ'ye başlayacağım. O arada oturdum, Erdek'te, o kutuyu önüme koydum. Kutuyu açtık, yani. *Anadolu'daki Amerika*'yı yazdım.

: Doçentliğiniz de hemen akabinde geldi herhalde. O süreçte de bir tuhaflık eksik olmamıştır herhalde…

U.K.: 1989'da doçentliğe başvurdum. Jüri toplandı. Savundum. Başarılı buldular. Teşekkür ettim çıktım gittim. Teamülü bilmiyorum ki. Meğer jüri üyeleri topluca yemeğe götürülürmüş. Aradan yıllar geçtikten sonra jüri üyelerinden birisi "Yahu hoca, bizi bir yemeğe bile götürmemiştin" diye ayıbımı yüzüme vurmuştu. Üniversite Doçenti olmuştum ama ODTÜ Doçenti olmak için yabancı yayın gibi başka kriterleri de yerine getirmek gerekiyordu. ODTÜ'de doçent kadrosuna atanmak için gerekli müracaatı yapmadım. Muhtemelen "Senin güvenlik soruşturması gelmedi" diyerek beni aylarca oyalayan bölüm başkanının eline bir başka koz daha vermemek, olayın tadını çıkarmasına vesile olmamak için beş yıl süreyle yardımcı doçent maaşına talim ettim. Beş sene dolunca doğrudan Profesörlük için başvurdum. "Ama sen daha ODTÜ'de doçent olmamışsın" dediler. "O zaman siz bilirsiniz, ben de gider başka yerde profesörlük için başvurumu yaparım" dedim. Yabancı yayınlar da dahil başvuru dosyam epeyce kabarıktı. Neyse beni önce doçent sonra profesör yaptılar. O profesörlük titrini, çok mecbur kalmadıkça hiç kullanmadığımı da bu arada belirtmeliyim. Zira profesörlük, benim ve benim gibi düşünenlerin gözünde artık pek itibarlı bir meslek değildi.

: İngiltere maceranız da ODTÜ'lü yıllara rastlıyor değil mi?

U.K.: Evet. O da şöyle: İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nde T.C. Tanıtma Fonu'ndan finanse edilen Mustafa Kemal Atatürk Misafir Öğretim Üyeliği diye bir şey ihdas etmişler Özal döneminde.

Prof. Dr. Sinan Bayraktaroğlu ile birlikte Cambridge Kütüphanesi önünde (1993)

Çünkü Üniversite müşterisi pek olmadığı için "Türkiye Çalışmaları" (Turkish Studies) Bölümü'nü ya da kürsüsünü lağvetmiş. Bizimkiler de parasını biz verelim bari de bu bölüm devam etsin diye düşünmüş herhalde. Bu göreve ilk atanan Prof. Metin Kunt bu işi beş yıl kadar yürütmüş. O ayrılınca adam arıyorlar. Galiba başka isteklisi çıkmadığı için bana önerdiler. Benim Amerika'dan ağzım yandığı için ilk iş maaşı sordum. Makuldü. Kabul ettim. Bunu duyan ve İngilizceyi İngilizler gibi konuşmakla maruf Bölüm Başkanım da müracaat etmiş. Beni kabul etmişler. Ama ben onu bir konferans vermek üzere Cambridge'e davet ettim ve o İngiliz gibi İngilizcesini İngilizlere satmasına olanak tanıdımdı. 1991 Ekim'inden, 1993 Ekim'ine kadar Cambridge Üniversitesi *Faculty of Oriental Studies*'de Türkçe, Osmanlıca okuma ve Modern Türkiye Tarihi dersleri verdim. Öğrenci sayısı en çok olduğu dönemde üç kişiydi. Ben de bütün zamanımı, Harvard'daki kadar olmasa da, yine muazzam bir üniversite kütüphanesinde

geçirdim. 1991'in Eylül'ünde Tarih Vakfı kurulmuştu. Ekim'de yola düştük. Ben gittim, bir ay sonra çocuklar geldi. O da benim için iyi bir deneyim oldu. Orada rahat ettim.

: Orada karşılaştığınız öğrenci profili ve üniversite hayatına dair gözlemleriniz hakkında neler söylersiniz?

U.K.: Öğrencilerimden bir tanesi İngiliz bir çocuk. Mezun olunca İngiliz Hariciyesi'ne girdi. Türkçesi çok iyiydi. Ertesi sene bir kız var. Türkçesi çok iyi çünkü ana babası Kıbrıs'ta, Türkçeyi Kıbrıslılar gibi ama mükemmel konuşup yazıyor. Yıl sonu sınavını okudum, yüksek bir not verdim. Orada şöyle bir sistem var: Yılda bir tek sınav var, Haziran ayında, ama Haziran'da yapılacak sınavın soruları altı ay önceden belirleniyor ve sınav işlerini yürüten birime -*Examination Syndicate*- havale ediliyor. Onlar sınavı yapıp kâğıtları hocalara veriyor. Hocalar sınava ilk 15 dakika, muhtemel soruları karşılamak üzere cüppelerini giyip katılıyorlar. Sonra çıkıp gidiyorlar. Hocalar kağıtları değerlendirince bir toplantıda genel bir değerlendirme yapıyorlar. Bana dediler ki "Sen çok yüksek bir not vermişsin". "Evet verdim ama bu öğrencinin anadili İngilizce olmasına rağmen Türkçesi mükemmel." "Olabilir" dediler "ama Cambridge'de öyle 9, 10 gibi notlar verilmez, Isaac Newton'a bile verilmedi." Ben ısrar ettim ve herhalde "*bon pour orient*" kabul ettilerdi, "Bir daha olmasın diyerek"!

Şimdi bir *flasback* değil de *flashforward* yapalım. İzmir Ekonomi'de bulunuyorum. Dört bin, dört bin beş yüz arası öğrenci var. Başarı tabloları çıkıyor. Kırk öğrenci, dört yıl boyunca dördün altında not almamış. Üç yüz elli ile dört yüz arasında öğrenci üç buçuğun altında not almamış. Başarı mükemmel. Ama benim bir süre verdiğim Uygarlık Tarihi (*History of Civilisation*) derslerinin sonunda öğrenciler "Hocam ne olur bu anlattıklarınızı bir de Türkçe özeteyebilir misiniz?" diye yalvarırlardı. Onları da gördük yani. ODTÜ'de bir öğrenci dört yıl boyunca 4 (tam not) almışsa, parmakla gösterilirdi. Siyasal'ın tarihinde bir tane adam, Cumhur Ferman bütün derslerden 10 almış, efsane gibi anlatılırdı. Talas'ta bir çocuk vardı. Birol Kırayolu bütün notları 10, yalnızca spor hocası 8 ya da 9 vermiş. Hem öğrenciler, hem öteki hocalar bozulmuşlardı, çocuk tulum çıkaramadı diye.

: Kırk öğrenci tam notla iftihar listesinde… Olacak şey mi?

U. K.: Sonra başka bir şey. Örneğin Ekonomi Üniversitesi'nde, hiç İngilizce bilmeyenler hazırlıkta bir sene İngilizce okuyor, 6,5 ile geçiyor, sonra da bu bir senelik hazırlık İngilizcesi ile dersleri takip etmeye başlıyor. Sinan Bayraktaroğlu bir ara yabancı dillerin başına getirilmişti. Üniversite'nin iddiası bu 6,5'un Cambridge Üniversitesi First Certificate sınavlarından alınan 6,5'a eşit olduğu. Sinan kazın ayağının öyle olmadığını anlatmaya çok çalışmıştı da sonunda işine son vermişlerdi. "Sinan Bey, burası Türkiye" diyerek.

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi diploma töreni (1999)

: Az önce de bahsettiğiniz gibi erken sayılabilecek bir vakitte emekli oldunuz. Neden?

U.K.: Evet. ODTÜ'den çok erken emekli oldum. Yani yaş itibariyle çok erken. İki nedeni vardı. Birisi eş durumdan İzmir'e gelmek istedik. Bir de dedim ki, bu vesileyle gider orada güzel güzel çalışırım. Şöyle de bir mantık da yürüttüm: Hep yürütürüm onu zaten. Burada otuz öğrencim var. Altısı ilgili. Bunun içinden yarısı gerçekten ilgili. Oysa bir kitap ya da çeviri yapsam, çok daha geniş ve ilgili bir çevreye hitap etmiş olurum. Sosyal faydası daha fazla... Hocalığı da doğrusu çok fazla sevemiyordum son zamanlarda. Hocayı çalıştıran, şevke getiren, zorlayan öğrencidir. Yalnızca sınıfı geçmek için not peşinde olan (istisnalar kaideyi bozmaz) öğrenci karşısında bulunmak pek de hoş bir şey değil. Böyle bir durumla karşılaşmam ya da böyle hissetmiş olmam belki de benim yetersizliğimden kaynaklanıyordu, kim bilir? İzmir'e geldik. Ama her zaman attığın taş tuttuğun kuşu vurmuyor. Burada da önce *part-time*, sonra tam zamanlı hatta bir ara dekanlık gibi yöneticilik de içinde bir 5-6 sene daha geçirdim.

Ne zaman ki eleğimi duvara astım, ancak o zaman yazı ve çeviri işlerine tam zamanlı olarak kendimi verebildim. Bir hayli çeviri de yaptım. Şimdi ise Mütareke, Milli Mücadele, Erken Cumhuriyet Dönemi Basını üzerine çalışıyorum genç arkadaşlarımın özverili katkılarıyla. 1790'lardan 1950'lere uzanan dönemin dört ciltte toparlanmasını düşündüğüm basın hayatının hiç değilse bir bölümünü yazabilirsek ne mutlu bize. Ne denir, sıdk bizden tevfik Allah'tan…

: İçinde yer aldığınız Tarih Vakfı'nın kuruluş sürecinden hiç bahsetmedik.

U.K.: Onu anlatayım. Orhan Silier, Mete Tunçay, İlhan Tekeli, Korkut Boratav, Yiğit Gülöksüz gibi hoca ve araştırmacıların girişimiyle kurulan bir vakıf. Şimdi geriye bakıp düşünüyorum. Niye yani, Tarih Vakfı neden? O gün şöyle düşünüldü herhalde: Ülkemizdeki tarih anlayışını, tarih eğitimini, tarih araştırmalarını biraz daha ileriye götürebilir miyiz, çağdaşlaştırabilir miyiz? Biraz daha nitelikli bir şey yapılabilir mi? Daha iyi ürünlerin verilmesine vesile olunabilir mi? Bir diğer neden de, herhalde, geriye dönmüş de olsalar, bir süre üniversitenin dışında kalmış olanlar, artık araştırma, yayın, seminer, konferans vs. gibi gereksinmelere gerektiği gibi, özgürce, zemin oluşturamayan üniversitenin dışında bu işin yapılabilir olacağını düşünmüş olmalıdırlar. Herkes cebinden bir miktar para koydu ve 264 mütevellisi olan bir vakıf kuruldu. Ankara'da Cemil Koçak ve ben, birtakım getir götür işlerini yürüttük. Gerekli evrakı, vakıf senedini vs. büyük hocalarımızın evlerine götürüp imzalatacaksın ki işler hızla sonuçlandırılsın. Bu işler Eylül ayında oldu ve vakıf kuruldu. Ben de aynı yılın Ekim ayında İngiltere'ye gitmek üzere ayrıldım.

: Vakfın faaliyetlerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

U.K.: Geriye dönüp bakınca Tarih Vakfı'nın olumlu işler, önemli işler yaptığını söyleyebilirim. Tabii bu girişim uygun bir siyasal konjonktüre rastlamıştı. DYP-SHP koalisyonu vardı. İstanbul'da Belediye Başkanı Prof. Nurettin Sözen'di. Yani Kültür Bakanlığı'ndan, İstanbul Belediyesi'nden yardımlar gördü. Gerçi daha sonra kaşığıyla verilen sapıyla çıkarılmaya çalışıldı; Darphane meselesi falan Vakfın pek çok zamanını aldı ama olsun. Benim editörlüğünü yaptığım *Liseli Gençlerin Gözüyle Cumhuriyetimiz* yerel tarih yarışması kitabının başında Süleyman Demirel'in ödül töreninde yaptığı konuşma yer alır! Tarih Vakfı kurum tarihleri yazdırdı, sempozyum, konferans, sergi, vs. düzenledi. Tarih Vakfı Yurt Yayınları pek çok kitap bastı; basmaya devam ediyor.

: Kurum tarihlerine siz de katkıda bulundunuz.

U.K.: Evet bulundum, önce SEKA tarihini daha sonra da İş Bankası tarihini yazdık arkadaşlarımla birlikte. Ülkemizde arşivleri olmayan kurumların tarihini yazmanın ne menem bir iş olduğunu da böylece öğrenmiş olduk. Başbakanlık Devlet Denetleme Kurulu raporları olmasa SEKA tarihi yazılamazdı. İş Bankası'nın depolarında pek çok belge vardı ama düzensiz ve dağınıktı. Burada da Banka İdare Meclisi kararları ile örgüt içinde yayınlanan genelgeler vs. olmasaydı iş çok zor olurdu. SEKA ve Radyo tarihi çalışmalarından şunu öğrendim: bu ülkede işinin ehli, yalnızca elini değil bütün bedenini taşın altına koyup çalışan Mehmet Ali Kâğıtçı, Vedat Nedim Tör gibi insanları bir kalemde harcayabilmek ne kadar da kolay. Üzerinde düşünülmesi gerekir.

: Pek çok akademisyenin angarya görerek yanaşmadığı çeviri işiyle uğraşmaya ne zaman başladınız? Neden?

Çeviri

> "Sözcükleri tartmalı, saymalı değil"
>
> Yiddiş Atasözü, aktaran Uygur Kocabaşoğlu, *İngiliz Sicimi*, İmge Y., Ankara, 1995, s. 141.

U.K. Şimdi çeviri işine gelecek olursak... Ben çeviriyi severek yaparım, yaptım. Çeviri yapmanın yararlı olduğunu hep düşündüm. Bir de ben daha iyi yapamıyorum, ya da o çevirdiklerim kadar iyi yapamıyorum bari onları çevireyim dedim. İlk kez o 12 Mart'tan çıkılırken Ankara'da adını hatırlamadığım - gayet genç çocuklardı - onlara Lenin'in karısı Krupskaya'nın *Lenin'den Anılar* diye bir kitabı vardı, o kitabı çevirdik Saim Tozan ile birlikte ama adımızı falan koyamadık. Ondan para falan da alamadık. İlk çevirim o. O sırada TRT'de çalışırken dış haberler servisi müdürü mülkiyeli ağabeyimiz Cevat Taylan için Henry Miller'ın *Sexus*'undan pasajlarlar da çeviriyorduk. Ama beni asıl çeviriye bulaştıran Mete Tunçay'dır. Bülent Ecevit bir gün Mete Hoca'ya Bryan Magee'nin *Yeni Düşün Adamları*'nı vermiş; önce onu, sonra da *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* ve *Marksist Düşünce Sözlüğü* vardı, onlarda görev aldım. Arada bir de Henri Pirenne'in *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*'ni çevirmiştim. Asıl İzmir'e geldikten sonra devam etti epey. Yirmiyi buldu galiba.

: Bahsettiğiniz ortak çalışmalar haricinde yayınlanmamışlarla birlikte 19 tane kitap çevirmişsiniz.

U.K. Evet 19, ama iyi bir şey yaptığımı düşünerek yaptım. Yaptığım, çevirdiğim şeylerin çoğu iyi eserlerdi. İnsan bir taraftan düşünüyor. Mesela, adam bunu, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nu 63'te yazmış. Sene iki bin bilmem kaç, çevrilmemiş. Temel bir kitap, ne bileyim. Christopher Hill de öyle. Senelerce Halil Berktay tarafından çevrilmiş bir tane küçük bir derleme gibi makalesi vardı, Kaynak Yayınları'ndan çıkmıştı. İyi bir şey yapıyorum diye yapıyorum. Ekonomik getirisinin lafı edilmeye değmez. Yani ondan bir şey beklenmez. Telif eserden bile lafı edilecek bir getiri yok ki. Bir örnek vereyim. *Majestelerinin Konsolosları* iki yüz küsür sayfalık bir kitap. Bin lira gibi bir şey aldım. Yani bunu çöplükten toplasan yan yana getirsen üç beş ayını alır, hiçbir şey olmasa. Bu nasıl bir şeydir ya? Peki bunu yeniden nasıl üreteceksin? Üretemezsin, üretemiyorsun. Bunu yeniden üretebilecek olanlar ancak okuma keyfi sunan roman yazarları. Onlar yüz bin basıyor. O yüz binin telifi ona önümüzdeki iki sene içerisinde yeni bir kitap yazma imkânını sağlıyor. Akademik şeylerde öyle bir durum zaten yok. Yani en çok basılan, alanında en önemlisi de olsa, birkaç baskı yapılanı bile olsa…

: Akademik çeviriler için tuhaf da bir durum yok mu? İlgili alana akademik merak duyan kişi zaten İngilizce biliyor ve bilim üretebilmek için konusundaki önemli kaynağa orjinalinden ulaşabiliyorsa böylesine bir ihtiyaç nasıl hâsıl oluyor sizce?

U.K. İngilizce bilenler zaten okuyor onu. Bu daha rahat ulaşılsın daha rahat okunsun diye, İngilizce bilmeyenler, İngilizcesinden yeterince anlamayanlar ya da karşılıklı okumak isteyenler falan belki ilgi gösteriyor. Ama pek de karşılık bulmuyor aslında. Alandaki önemli çalışmalar bile çok satmıyor. Kaç senede Henri Pirenne'nin baskısı bitmediydi. Neredeyse yirmi sene sonra bin tane daha bastılar o da galiba tarih fakültelerinde ders kitabı olarak önerildiği içindir. Bu kadar işte…

: Şu çok aklımda yer etti ve çevirirken de çok keyif aldım dediğiniz kitap hangisi peki?

U.K. En çok Christoper Hill'in *Dünya Altüst Oldu - İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*'dir herhalde. Hiçbirşeyi gözden kaçırmadan, ekonomiye vesaireye indirgemeden, kültürüyle olayın bütününe bakıyor aslında. Tarih yazacaklar için güzel örnek bunlar, ben bu radyo tarihini yaparken BBC tarihine ilişkin bir kitap buldum. Asa Birggs'in *The Birth of Broadcasting.* Aman Allahım! Onu okudum. Böyle bir şey yapılır gibi, bana örnek oldu, ama onun elinde ilk BBC'nin yayının yapıldığı günkü ses kaydı bile var. Ama o bana çok güzel örnek oldu. Nerelere bakılır, ne yapılır? Eski dönemde ne yapılır? Dolayısıyla çeviri işi bence iyi bir şey ama biraz yorucu da. Perry Anderson'un bir kitabı daha var. Belki onu da çevireceğim, ondan sonra artık pek çevirmem. Bilmiyorum yani, çok dayanamayacağım bir şey olursa çevirirím ama sanmıyorum.

Tarihin Savunusu

> "Profesyonel tarihçilerin, tarihin çeşitli yönleri üzerinde, bunlar 'egemen ideoloji'ye uygun düştüğü ve bu da görevlerini ve maaşlarını korumalarına yardım ettiği için tümüyle anlaştıklarını sanmak yanlıştır. Tarih anlayışı ya da görüşü, öyle basit olarak, bu anlayış ya da görüşlerin sahiplerinin tarihçilik mesleği ya da üniversitelerde gücü olduğu için benimsenmez."
>
> Richard J. Evans, *Tarihin Savunusu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Y., Ankara, 1999, s. 211.

: Tarih yazımı ve tarih metodolojisine özel bir ilginiz de var, üniversitede hem dersini verdiniz hem konuyla alakalı R. J. Evans'ın kitabını da çevirdiniz. Türkiye'deki tarihyazımını şu an nerede görüyorsunuz?

U.K.: Türkiye'deki tarihyazımını iyi görmüyorum. Türk tarihçiliğinin veya Türk tarihyazımının öncelikle şu üç şeyden kurtarılması lazım. Bir tanesi milliyetçilik, bir tanesi arşivcilik, bir tanesi de araçsallık. Milliyetçilik penceresinden bilim yapılmaz, tarih yazılmaz. Arşivsiz, arşiv belgesiz bu iş pek olmaz ama, onlar yan yana gelince de tarih olmaz. Tarihçi, bir de tarihi başka şeylerin aracı haline getirip yazı yazınca tarih olmaz. Galiba bizde yapılan esas itibariyle evvel-eski bu. İstisnaları her zaman var ama ben böyle görüyorum. Problem galiba şundan

kaynaklanıyor, tarih geçmişle uğraşan bir anlatı, geçmiş ise bugünden önce yaşanılan biten her şey. Geçmişi ancak, bıraktığı bir takım şeyler üzerinden izini sürüyorsun. Sonra, onlardan hareketle, geçmişi yeniden kuruyorsun, geçmişi anlatıyorsun ama geçmiş sadece bir takım vesikalar ya da bir takım olgular bırakmıyor ki, efsaneler de bırakıyor, o efsaneleri ayıklaman lazım. O zaman zor bir iş. Tabii bunu yapabilmek için, bizim klasik tarih öğretimimizin dışında bir eğitime sahip olmak lazım. Doğru düzgün sosyoloji, iktisat bilecek, üç dört tane dil bilecek, o yüzden ben kendimi öyle tarihçi falan saymam. Geçmişe farklı pencerelerden bakabilmek için farklı dilden arşiv karıştırmak lazım. Bu iş hakkıyla yapılacaksa dört ya da beş tane dili ana dili gibi biliyor olmak lazım. Bu böyle bir şey. Tarihçinin çok yönlü olması lazım. Tarih hiç öyle kolay bir şey değil. Öyle vesikaları alt alta getirerek tarih yazılmıyor. O birikime sahip Türkiye'de yetişen birkaç tarihçi de bir yerden sonra yolunu şaşırıyor… yapmıyor yani nedense, başka bir yola gidiyor. Tarihi sevdiren adam oluyorlar. Gerçi bu da önemli, bence bunu da unutmamak lazım, üniversitedeki tarih eğitimi, yani tarih fakültelerindeki tarih eğitimi, başlarken sakat başlıyor. İlkokul, ortaokul, liseden belirli bir tarih nosyonunu alıp geliyor, onu orada değiştirmek çok zor. Kim değiştirecek, onu değiştirmeye yakın ya da yetkin nasıl bir kadro var - ne var ne yok o da ayrı - dolayısıyla nafile bir tarihçilikle eğitiliyorlar. Her konuda böyle. Ama biraz hani birikimli ve meseleye at gözlüğüyle bakmayan milliyetçilik vs. açısından bakmayan insanlar daha anlamlı şeyler yapabiliyorlar. Şimdi bir insan yansız nasıl olur, benim çok anlayabildiğim bir şey değil, herkesin bir yanı var ama nesnel olunur. Nesnel olmak demek, objektif olmak demek, olgulardan hareket etmek demek, onları eğip bükmemek demek, sadece işine geleni değil işine gelmeyeni de görmek demek, bunu da yapabilmek herhalde zor. Zor diye bu yapılamıyor çünkü tarihyazımı araçsal olarak, birşey anlatmak için, bir şeyi ispat etmek için, kendine bir geçmiş kurmak için kullanılıyor. Bir süre sonra o geçmiş başka şekilde kurgulanıyor.

Söyleşiden bir başka kesit, Kudret Emiroğlu ile birlikte

: Bu sürekli değişen kurgu da ayrı bir şüphe uyandırmıyor mu?

U.K.: Şuna itirazım yok: Her yirmi senede, otuz senede bir tarih yeniden yazılır. Yazılması lazım zaten, yani iki nedenden yazılması lazım. Bir, geçmişin bıraktığı yeni olgular çıkar ortaya, o nedenle. Bir de senin geçmişe bakışına ilişkin yaklaşımın değişir, dolayısıyla anlayış da değişebilir. Ayrıca, geçmişin ancak küçük bir yüzdesini bilebiliyoruz, yani onun bıraktıklarından, dolayısıyla yeni bırakılanlarla o birikimimiz zenginleşebilir. Bir de senin nerelere bakayım, daha başka neleri dikkate alayım diye bakışın değişeceği için geçmişten kalanlar az da olsa onları yeniden değerlendirip yeniden yorumlamak mümkün ve onun için de her nesil tarihi yeniden yazar. Galiba Goethe'nin bir lafı var öyle. Her nesilde yeniden yazılmalı gibi. Valla bizde böyle büyük tarihçi falan yok gibi. İşte, Halil İnalcık Hoca var. Yeni, yani bizimle bizim kuşaklardan falan belki iyi tarihçi olmaya aday olanlar pek de adaylığın ötesine geçemedi gibi geliyor bana.

: Türk tarihçiliğinin kurtarılması gerektiği arşivcilikten bahsettiniz. Tam olarak neyi kastediyorsunuz? Türkiye'de bir tarihçinin arşiv ve arşivcilikle olan imtihanı üzerine ne söylersiniz?

U.K. Bir Osmanlı Arşivi'miz var. Milyonlarca belge var. Tasnif ediliyor, tasnif edildikçe açılıyor. Bir de Cumhuriyet Arşivi'miz çok ama çok karışık. Maarif Arşivi ortada yok, hariciye arşivi ortada yok falan. Yani yapılıyor bir şeyler. Cumhuriyet Halk Partisi arşivi diye açtılar, CHP arşivi o kadar mı? Peki o tek parti döneminde ne bulabilirsin? Mecliste bir şey görüşülmüyor ki. Nerede görüşülüyor? Grupta görüşülüyor. Hani grubun tutanakları? Mecliste: kabul edenler etmeyenler, kabul edilmiştir! Ama grupta öyle olmuyor, orada tartışılıyor. Mesele orada. Öyle muntazam kurum arşivleri falan yok, öyle bir şey yok.

Mesela, İş Bankası tarihini yazdım. Dediler ki, "Etlik'de bir arşiv var", hakikaten var, koskoca bir bina, üç katlı, binlerce doküman var içinde ama herhangi bir tasnife vesaireye tabi tutulmamış, öyle duruyor. Hesaba ilişkin şeyler çok muntazam. Hatta yakın zamanlardaki KDV ödemeleri bilmem neler onlar bile duruyor. Orada öyle ne bileyim Mustafa Kemal'in hesabını çıkarabildik, var ama ya diğerleri? Onlar yok. Bir dönem bakıyorsunuz, çok engin şeyler var ama nereden arayacaksın, nasıl bulacaksın? El yordamıyla. Başka kurumların nasıl bilmiyorum. Osmanlı Bankası'nın arşivinin öyle olduğunu sanmıyorum. Orası çok daha düzenli bir yer. Osmanlı Bankası tarihi yazılırken de o zenginlikten bir hayli yararlanıldı ve güzel oldu. Yakın zamanda başka bir şey yaptık biyografik, İş Bankası'nın kurucularıyla ilgili, 36 tane adam. Bunların bir kısmının hiçbir şeyi bilinmiyordu. Bir kısmı zaten meşhur kişiler. Şimdi Emekli Sandığı kayıtları var. Büyük Millet Meclisi'nin *Parlamento Tarihi*'ndeki bilgiler var. Milli Savunma Bakanlığı'nın verileri var. Bazılarının çocuklarının ya da kendilerinin anlattıkları şeyler var, babalarıyla vesaireleriyle ilgili. Alın bir doğum tarihini, beş tane farklı doğum tarihi. Yani bu anlaşılması zor bir şey. Nasıl bu kadar farklı olabilir? Genelkurmay'ın bir yayınında askerlik hizmetine ilişkin bir takım ayrıntılarla

Milli Savunma Bakanlığı'ndan aldığım bilgi birbirini tutmuyor, sağlamasını yapabilmek, karşılaştırabilmek son derece zor. Elinde bir kriter yok. Dolayısıyla arşiv arşiv de, arşivi de doğru tutmak lazım.

: Bu tutarsızlığın sebebi sizce nedir? Kurumların birbirine güvenmeyip kendi verisini ayrı tutması olabilir mi?

U.K. Şimdi, nüfus kaydı üzerinden, kendimle ilgili bir örnek vereyim. 1905'e kadar götürmüşler bizim ailenin kütüğünü. Babam öldüğü zaman TC kimlik numarası yoktu, dedem 1920'lerde ölmüş zaten, o zaman da yoktu. Ona da bir TC kimlik numarası vermişler fakat iki tane kütük var. Bak, şimdi nüfus idaresinden, nüfustaki bilgilerden bahsediyorum. Bunların hepsi bilgisayara geçmiş falan, bir tane babamdan bizimki var. Bir de babamın da içinde olduğu, onun babasından onun babasına kadar giden. Kayıtta, babamın babası var, bir de onun babası var. O kadar gidiyor. Birinde babamın doğum tarihi farklı, öbürkünde farklı. Birinde, amcamın babamla arası dokuz ay - biz de öyle biliyoruz - diğerinde iki sene fark var.

: Bu durum hicrî - rûmî tarihlerin karıştırılmasından mı kaynaklanıyor?

U.K. Bir kere oradan kaynaklandığı şüphesiz. Rumi hicri meselesi basın tarihinde de çok karıştırılıyor zaten. Hicri diyor, normal olarak bir şey demezler, denmedikçe rumidir. Bazen akıl yürütmeyle buluyorsun. Tabii kolay değil o eski kayıtlarla uğraşmak. Yüz binlerce, milyonlarca vesika var, dönüştürülecek, hesaplaması yapılacak, o kadar ehil adam var mı etrafta, o çok şüpheli. Yani böyle şeyler oluyor. Bir de tabii birtakım şeyleri bulamıyorsun. Mesela, Genelkurmay'ın ATASE arşivine gittik. Bir Atatürk fonu vardı. Atatürk ile teması olan herkes oraya konmuş. Öteki tarafta arıyorsun adamın adından sanından bir şey çıkaramıyorsun. Bir de şöyle şeyler var: "Siz neyle uğraşıyorsunuz ?, Biz şununla uğraşıyoruz". Mesela dedik ki, şurda da olabilir bu adam, Balıkesir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile ilgili belgelere de bakalım. "Sizin araştırmanıza bu girmiyor ki" diyor, bir de seni öyle sınırlandırıyor. "Şu başlıkla müracaat ettiniz, bu dosya işinize yaramaz". Sana ne! Belki oradan da bulurum umuduyla iğneyle kuyu kazıyoruz. İş Bankası kurucularının önemli bir kısmı asker kökenli zaten. Hepsi de Atatürk'ün yakını. O kataloglarda bulunması lazım aslında ama bulamıyorsun. Orada bir Balkan Savaşları, bir Milli Mücadele, bir de Atatürk fonu var. O Atatürk'ün içinde arayabiliyorsun. O da çok iyi ararsan buluyorsun. Yani, arşiv işi biraz uzmanlık istiyor, çalışma istiyor. Bir de ne bileyim, güven istiyor karşı tarafa. "Bu bunu niye kurcalıyor" ruhiyetine düşmemek gerekiyor. Eskiden hiç sokmuyorlardı. Şimdi sokuluyor, giriyorsun falan ama neyse… Mesela Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ne de girebildik. Biz belli bir dönemi çalışıyoruz. Turgut Özal döneminden şeyler geliyor. Orada kataloğa falan bakmak gibi bir şansın da yok. Sadece bir başlık veriyorsun. O başlığa göre sana bir takım şeyler veriyorlar. Oradan ne verildiyse, sen onlarla kanaat etmek zorunda kalıyorsun. Arşiv işine,

arşivciliğe lafta çok önem veriliyor. Arşiv dediğinde, bir arşiv daha çıkıyor ağzımızdan ama onun gereği yeterince yapılıyor mu, benim kuşkularım var.

: *Majestelerinin Konsolosları*'nı yazarken faydalandığınız İngiltere'deki arşivlere ilişkin izleniminiz nedir?

U.K.: Orada böyle bir şey yok. Orada yok hocam. Onu peşinen söyleyeyim. Kew Garden diye bir yer var. Bindik gittik. Hemen fotoğrafını çekme – gerçi sonradan bizde de o uygulama başladı – imkanı vardı. Bizdeki gibidir diye düşündüğümden istediğim belgeleri yazıp verdim, aşağı ineyim de bir şey içeyim dedim. Ben daha kahvemden bir yudum almadan - bir alet veriyorlar, bip bip ötüyor - hazır dediler. Bir kere on dakikada geliyor. "Niye aldın, niye bakacaksın?" diye bir şey yok. Senin becerebildiğin kadar. Bir tek dikkat ettikleri şey var. Kurşun kalem kullanacaksın. Bir şeyi alıp götürmeyeceksin. Adamlar orada öyle aralarda dolaşıyordu. Sonra mesela bir *National Biography* diye bir şey var İngiltere'de, kimi ararsan orada. *Parliamentary Papers* var. Ne ararsan orada. *Foreign Office Documents* var. Onların bir kısmı hizmet içi şeyler. Onları sağa sola işte daktiloya çekmişler, bastırmışlar daha doğrusu. Oralarda aynı şey bu Amerikan okullarıyla uğraşırken de oldu. Burada altı senede yapacağın şeyi, orada altı haftada hiç mübalağa etmeden söylüyorum yaparsın çünkü o kadar elinin altında hazır. Burada öyle dolaylı yollardan, acayip yollardan iğneyle kuyu kazıyor, uğraşıyoruz.

: Sanki bazı ittihatçılara ilişkin orada kaydı olduğu halde ulaşamadığınız belgelerden bahsetmiştiniz…

U.K.: Evet vardı. Arap dünyasından bazı isimler hakkında prosopografik hayli enteresan şeylere rastlamıştım. "Aman bunlar bizimkilerle ilgili de tutmuş olmasınlar" dedim. Katalogda isim olarak buluyorsun adamı istetiyorsun belgeyi alakasız bir şey geliyor. Orada da yok değil böyle saklamalar. Yedinci George idi galiba, Amerika güldür güldür yazdı, aylarca, İngiltere'de tık yok, gazetelerinde falan. Onla ilgili şeyleri de sonra tuttular açmadılar. Her ülkede bu tip şeyler oluyor.

: Kendi hassasiyetlerine dokunmayan kişilerin mesela bizim İttihatçıların orada olmamasını neye bağlıyorsunuz? Yani olması gereken yerde olmamaları. Buradan oraya nasıl uzanabilmişiz? Hatırlı kişilerce mi uzanılmıştır?

U.K.: Onu valla bilmiyorum. Bir de, karşılıklı birbirimizin ayağına basmayalım falan gibi bir şeyler olabilir diye düşünüyorum, bilmiyorum. Yani, "bugün biz size, yarın siz bize" durumu gibi… Zamanlamayla da alakalı herhalde.

: Peki şu sıralar üzerinde çalıştığınız, nihayete erdirmeye çalıştığınız otuz küsür senedir malzemesini topladığınız basın tarihiyle ilgili ne söylemek istersiniz, nasıl bir çalışma yürütüyorsunuz?

U.K.: O, şöyle bir şey. O benim tarih çalışmaları içerisindeki amatör alanım. Merakım, TRT öncesi radyonun tarihiyle ilgilenirken, gazete taradığım zamanlarda başladı. Başladım toplamaya, okumaya yazılan mevcut literatürü. Dolayısıyla, hiç bitmedi toplamak. Dersini de verdim, Orta Doğu'da uzun seneler, basın tarihi diye. Yazmak için ise bu çok geniş bir alan, çok fazla malzeme var, çok fazla şeye bakman lâzım, biliyorsun gazeteler günlük tüketilen şeyler. Ortalama bir gazetenin bir yıllık koleksiyonu ne bileyim ben, belki üç yüz sayı, belki daha fazla ve öyle tek başına altından gelinecek bir şey değil. Öyle eksiksiz tam koleksiyon da her kütüphanede bulunmuyor. Daha yakın zamanlara ilişkin mesela Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yani otuzlu kırklı yıllara ilişkin yapılan birtakım çalışmalar da zaten daha çok devlet kaynaklarına yakın kişilerin yaptıkları çalışmalar. Tek tek dergileri süreli yayınları, gazeteleri vs. inceleyenler var. Epeyce bir şey var. Bunları içerecek, böyle bir etrafını câmi ağyarını ma'ni kılan bir şey yok. Yapmak da zor. Öyle bir plan yaptık. Şöyle dedik, 1790'lardan bunu alalım. Dört ciltlik bir çalışma halinde yapalım. 1790'lardan 1876–7'ye kadar bir dönem, Abdülhamid bir dönem, II. Meşrutiyet bir dönem, Cumhuriyet bir dönem gibi… Biraz da başlamıştım o ilk döneme, bir iki makale yazdım. Tabii oralara indiğin zaman ilginç şeyler görüyorsun. Mesela, saptamama göre ilk yayınları Fransızlar çıkarmış. 1876'ya falan geldiğin zaman 350 kadar, o civarda süreli yayın var. Yaklaşık yarısı Türkçe dışında dillerde ama 1860'lardan itibaren Türkçe süreli yayınlar Türkçe dışındaki dilleri aşmaya başlamış falan böyle bir şey. Ondan sonrası süreli yayınların iyice arttığı bir dönem. Meşrutiyet döneminde işte - meşrutiyet basını ya da matbuatı deniyor - o acayip bir dönem. Bir senede yedi yüz tane süreli yayın için icazet alınıyor falan.

: Bunun izi nasıl sürülebiliyor?

U.K.: Mesela Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*'ı yazdıktan sonra sürekli onu güncelledi, güncelledi. Sovyet arşivlerinden yeni şeyler çıktı. Bulduklarını ekledi. Yok, Amerikalara gitti orada bulabildi bazı yayınları. Ben şimdi orada bir sürü şeyi bulabiliyorum. 1918–1945 arasında bir yerde yer altında bir şeyler var. Onları tespit etmek kolay olmuyor. Mesela, *Kızıl Eskişehir*, *Kızıl İstanbul*. Onlar herhalde Matbuaat Umum Müdürlüğü'nden ruhsat alıp falan çıkacak şeyler değil ama o da o dönemin süreli yayını. Onların içerisinden bazıları iki bin üç bin basılıyor. Gazete gibi. Onlara da bakmaya çalışıyoruz. Ama ben daha çok Mete'nin kitabından bir de böyle anılardan başka çalışmalardan vs.'den onu bulabiliyorum. Bir de tabi şöyle bir zor bir durum var matbuat meselesinde. Bir ruhsat için başvurmak var, bir de fiilen onun yayınlanması var. Bazı künyeler, ruhsat için başvuranların kaydı. Tamam ama sen onun ne kadarına izin verdin? Haydi izin hepsine ver de, adam parayı denkleştirip onu çıkarabildi mi? Süreli yayın çıkarırken ilk iş, isim kapmaktır yani bir isme sahip olmaktır ki, daha sonra o ismi başkasına da devredebilirsin vs. gazeteni, dergini sürdürürsün. Bu durum pek çok çalışmada karıştırılmış. Yani sadece ruhsat verilenler ya da ruhsat talep edenler üzerinden bir yargıya varmak zor. O zaman işler biraz daha

karmaşıklaşıyor. Ama şimdi, bana öyle geliyor ki, 50'lerden hatta 60'lardan, 70'den bu yana basın alanında süreli yayın alanında bilgimiz bir hayli arttı. İkinci el kitap, dergi piyasasının internet üzerinden izini sürebildiğimiz için. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*'ı yazarken süreli yayınlara muhtaç. Ben Türkiye'nin basın tarihini yazarken Mete Tunçay'ın kitabına muhtacım. Böyle bir etkileşim var.

: Hangi aşamadasınız?

Şimdi 1918 ile 1945 arası, yani Mütareke, Milli Mücadele ve Erken Cumhuriyet Dönemi diye bir dönemin üzerinde çalışıyoruz bakalım, büyük bir envanter yapmaya uğraşıyoruz. O dönemde çıkan, o döneme giren örneğin 1918 yılında yayınına son vermişse onu almıyoruz ama 1918'de başlamışsa devam etmişse onu alıyoruz. Bir de 45 yılında yayınlanmışsa onu alıyoruz ama sonrakileri almıyoruz. Böyle otuz kolona yakın bilgi notu olan bir envanter. O envanter bitmek üzere, o bittikten sonra onu bir programla değerlendireceğiz. Ondan sonra da, o dönemi belirli alt dönemlere ayırarak, okunabilir bir şey, basın tarihi değil. Hâ-şâ! Yani öyle bir iddia yok. Matbuat tarihinde gezintiler diyelim. Öyle demek daha güzel olur daha rahat olur. Öyle bir şeyle uğraşıyoruz. Şimdilik keyifli. Bakalım, ne vakite bitiririz de çıkarırız, bilemem.

: Bizde akademianın gelişimini nasıl değerlendirirsiniz?

Bilim-Akademi

> "… Malumualinizdir ki, bendeniz matbuatın tamamiyle serbestisi taraftarıyımdır. (…) Farz ettiğim bu hal, tamamiyle tabii vaziyette bulunduğumuz zamanlara aittir."
>
> Sadrazam ve Dahiliye Nazırı Talat Paşa, aktaran Uygur Kocabaşoğlu, *"Hürriyet"i Beklerken, İkinci Meşrutiyet Basını*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Y., İstanbul, 2010, s. 3.

U.K.: Üniversite hayatı ya da akademik hayat, bir hayli geç başlamış bir şey. Şimdi Osmanlı medreselerinden söz edilir. Osmanlı kurulduğu zaman İslam medreseleri inişe başlamıştı çoktan. Akli ilimler, nakli ilimler zıtlaşması ve nakli ilimlerin kesin galebe çalmasıyla… Yani Osmanlı, üniversitelerini kurmadan, medreselerini kurmadan, o iş bitmişti benim kanaatime göre. Batı anlamında üniversiteler ise 19. yüzyılın ilk yarısı geçtikten sonra. 1845'lerde çok küçük bir girişim var ama 1863'te Darülfünun diye bir şey var. Sonra bir de 1870'lerde bir şey var. O, 1900 yılında, Darülfünun-ı Şâhâne oluyor. Yani aynen bizim Mekteb-i Mülkiye'nin, Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne olması gibi o da Abdülhamid'in sponsorluğu altına giriyor. 1919'da sanıyorum üniversitede bir takım gelişmeler var. Üniversite muhtariyeti gibi şeyler konuşuluyor ama onlar da pek etkili şeyler değil. Aynı zamanda 1920 yılında, üniversite hocalarına karşı - Milli Mücadele'den yana olmayan üniversite hocalarına karşı - üniversite öğ-

rencilerinden bir takım tepkiler var. O nedenle, bazı adamlar o zamandan görevden alınıyor. Aslına bakılırsa bizde, siyasi iktidar, ne zaman ve hangisi olursa olsun ilk işlerinden birisi olarak, bir kere mutlaka üniversiteye bir el ense çekmiştir. Hiç istisnası yok. Şimdi o minvalden gidersek, Cumhuriyet'ten sonra 33'e kadar eski Darülfünun ile devam edildi. Albert Malche diye bir üstat getirildi, o bir rapor verdi. Adamın raporu da ilginçtir. Raporla ilgili hatırımda kalan şöyle bir şey var. İlmi bakımdan muhtar, idari bakımdan da üniversite muhtar olmalıdır ama tayinleri vs. zinhar siz yapın diyor Cumhuriyet Hükümeti'ne. Onun tavsiyesi üzerine üniversiteye bir temel atıldı. Üniversitenin muhtariyeti, yani 30'lara kadar olan muhtariyeti, olduğu kadarıyla da ortadan kalktı. Yanlış hatırlamıyorsam 250 küsur müderristen 140 kadarının ki, çok yüksek bir rakam, işine son verildi. Son verilenler arasında ünlü hekimler, ünlü bilimadamları vardı. Ve 33'ten 1946'ya kadar, o yapı, o rejim içerisinde devam etti üniversite. O arada bir takım fırsatlar yakaladı ama maalesef yararlanamadı.

: Almanya'dan gelenleri mi kastediyorsunuz?

U.K.: Evet. Hitler Almanya'sından kaçan bir takım çeşitli dallardan bayağı ciddi bilim adamları Türkiye'ye geldiler. Üniversite içerisinde kürsülere sahip oldular. Onlara doçentler, asistanlar atandı. Çevirileri yaptı bazısı, onların derslerini çevirdiler vs. Bir kısmı kısa sürede Türkçeyi de öğrendi. Gayet rahat bir şekilde konuşur oldu. Fakat adamlar sonra birer birer ayrıldılar. Bir kısmı daha Hitler Almanya'sı düşmeden ayrıldı. Geldi burada bu iş olmayacak diye. Bir kısmı daha sonra ayrıldı.

: Hitler Almanya'sı düştükten sonra bir kısmına - çoğu dediğiniz gibi ayrılıyor - diyorlar ki gelin vatandaş olun, gitmeyin. Vatandaş olanın maaşı düşüyor. Hani gitmemek için teşvik olacak yerde vatandaşlık tersine işliyor. Yabancı uzman tazminatı kalkınca galiba maaş düşüyor, görece yüksek maaş alırken. Savaş koşulları kalkınca gitmeyi düşünenlere de, düşük maaşla kalırsa kal der gibi bir durum oluyor.

U.K.: Eh işte, 46'da yeniden bir düzenleme yapıldı. Muhtar bir üniversite… İstanbul Üniversitesi, adı üniversite olmuştu. Ankara'da, Ankara Üniversitesi kuruldu. Daha önce açılan - 1925'de açılan - Hukuk Mektebi oraya bağlandı, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi kuruldu. Bir gelişme, ivme oldu. O zamanın en parlak üniversitesi de, fakültesi de Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'dir. Fakat 47-48 yıllarında orada bir cadı kazanı kaynatıldı. Oradaki insanlar görevlerinden alındı, mahkemeye verildi. Bilmem ne yapıldı. İçlerinden bazıları yurtdışına gitti. Muzaffer Şerif Başoğlu, sosyal psikoloji alanında dünya çapında bir adam oldu. Türkiye'ye dönmedi. 50'lerin ortasından itibaren yeni üniversiteler kurulmaya başlandı. Yeni model üniversiteler, yani üniversiteler yasasına tabi olmayan üniversiteler. İşte bir tanesi Ege'de, 56'da Orta Doğu, yine 56'da yanılmıyorsam Atatürk Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, yani Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, o da bir üniversiteydi.

: 27 Mayıs'ın yarattığı kırılmayı nasıl okumalıyız peki?

U.K.: Birkaç sene sonra 27 Mayıs oldu. O da üniversiteye bir el ense çekti. 147'ler diye bir şey çıkardı. 147 tane öğretim üyesi görevinden alındı. O 147'lere de baktığınızda, hangi kritere göre, niye alınıyor, nasıl alınır anlamak mümkün değil. Adı duyulmamış bir asistan da var, gerçekten Türkiye şartlarında kendini kabul ettirmiş bir profesör de var vs. İşte üniversiteler özerkliğe 61 Anayasası ile kavuştu herhalde: İdari, bilimsel ve mâli özerklik. Orada da ilk ikisi, idari ve bilimsel özerklik çalışıyor ama bu sefer de mâli özerklik ayağı aksıyor. O ayak aksaması şu anda normal. Parayı devlet veriyor ama devlet parayı verirken üniversitesine güvense onun harcanmasına karışmaz, karışmaması lazım ama bizde karışıyor. Çünkü ciddi sürtüşmeler oluyor. O arada yeni üniversiteler kuruldu. Henüz 90'lı yıllarda, 90'dan önce 80'e gelmeden önce de bazı şeyler oldu ama pek kıymet-i harbiyesi olmadı.

: Samsun Ondokuz Mayıs var mesela…

U.K.: Dokuz Eylül de o arada galiba… Sonra esas, 12 Mart üniversitenin muhtariyetine, özerkliğine ilk darbeyi vurdu. 12 Eylül de geldi tüy dikti. Orada da bir 1402'likler hadisesi çıktı. Orada kimlerin atılacağı ve neden atıldığı biraz belliydi. 27 Mayıs'taki gibi rastlantısal bir durum yok. Üniversite ona direnemedi, hiç direnemedi, çok zayıf bir not aldı. O insanlar yedi sekiz sene sonra döndüler. Eğer o dönemde bir direniş gösterilebilseydi, bir karşı çıkış ortaya konabilseydi herhalde gelecek içinde "yatırım" olmuş olurdu çünkü insanlar gene dönerlerdi, başka bir şey olurdu. İşte YÖK kuruldu. Esas YÖK'ü getiren 12 Mart'tır ama pek işlevsel değildi. Yüksek Öğretim Kurulu diye bir şey getirdiler yanlış hatır-

Eşi Ekin Kalender Kocabaşoğlu ile birlikte (2003)

lamıyorsam. Onu iyice ete kemiğe büründürdüler. Tamamen seçim usulü kaldırıldı. O kadar ki 92'de yapılan bir değişiklikle üniversitelerin rektörlerinin seçimle geleceği kuralına Doğramacı karşı çıkarak istifa etti. Doğramacı, "yanlış yapıyorsunuz!" diyerek istifa etti ama Doğramacı'dan sonra gelenler Doğramacı'yı misli misli arattılar. Sanıyorum 90, 91'lerde bir furya başladı. Süleyman Demirel döneminde bir taşra üniversitesi kurma projesi başladı.

: Vakıf/özel üniversite yapılanmasını bu serüvende nasıl konumlandırıyoruz?

U.K.: 80'e gelmeden önce bir özel üniversite, ticari işletme olarak, şirket, özel üniversite girişimi var. O fiyaskoyla sonuçlandı, ondan vazgeçildi. O da öyle bir deneyim olarak kaldı, üniversitenin geçmişi içinde ama daha sonra sanıyorum 86'da, daha ayrılmadan İhsan Doğramacı, yeni bir sistem geliştirdi, vakıf üniversitesi diye. Hem ODTÜ'nün hem Hacettepe'nin hem de belki başka devletin arazilerinden çok büyük bir araziyi ben YÖK kuruyorum falan diye kapatıp, daha sonra orada bir güzel Bilkent Üniversitesi'ni kurdu. Sonra o furya devam etti. Çünkü bütün iller ilçeler 1950'li yıllarda Adnan Menderes'i karşılayan kalabalıklar İş Bankası isteriz diye pankartlar kaldırıyorlardı. Şimdi de üniversite istiyoruz diye, yani öyle bir talep, üniversite istiyorlar. Madem halkımız üniversite istiyor, haydi bakalım üniversiteler kuruldu. Bilmiyorum şimdi 200'ü geçti. Bu tabii vakıf üniversiteleri ayrı bir fenomen. Sanki 120 civarında devlet üniversitesi var. Onun geriye kalanı, 80'in üzerindeki vakıf üniversitesi. Bu 80'in üzerindeki vakıf üniversitelerinden 8 tanesi haricindekilere üniversite falan demeyelim çünkü üniversite değil oralar. Yani ileri düzeyde yükseköğrenim veren, bilim bilgi veren yerler diyebilirsek, belki diyebiliriz. 7–8'ine de bilmiyorum üniversite demek zorlama bir şey mi olur? Emin değilim. Söyleyebileceğim yalnız şu: En küçüğünün hemen hemen 4 bin 5 bin öğrencisi var. Garip bir model var. İyi öğrenciyi çekebilmek için yüzde on kadarına falan burs tahsis ediliyor ve iyi öğrenciler çekilmek suretiyle üniversitenin akademik düzeyini, bilimsel düzeyini yükseltmek gibi bir politika var. Geriye kalan parasını veriyor, düdüğünü çalıyor. Benim bir süre çalıştığım özel bir üniversitede, dört bin, dört bin beş yüz öğrenci olduğu sırada, dört yüz tane öğrencinin dört senelik ortalamaları üç buçuk ve üzeriydi. İçlerinden kırk tanesinin de tam dörttü, dört sene hiç dördün altında not almamış. Yani tam notun altında almamış. Böyle bir şey.

Sonra bunlar hukuk fakültesi kuruyor, tıp fakültesi kuruyor bir özel hastaneyle ilişki kurup. Şimdi önemlisi şu, üniversite bilgi üretilen, özgür düşüncenin gelişebileceği hem doğa bilimlerinde hem sosyal bilimlerde nitelikli çalışmalar yapılabilen, ürün verilebilen yerler olmaktan çıktı. Bir de kural var şimdi, egemen. Efendim piyasaya tabi hizmet etmesi lazım. Elbet tabii piyasaya da hizmet edecek, topluma da hizmet edecek. Piyasa da toplumun bir parçası ama onların anladıkları, ya da yürüttükleri sistem, benim anladığım sisteme uymuyor. Adeta bütün teorik dersleri tırpanlamak, kapatmak, ikincilleştirmek istiyorlar. Orta Doğu Teknik Üniversitesi gibi bir yerde, yani mühendisliğin, her şeyin temeli olan fizik, kimya gibi bölümler iyice çökertildi. Böyle nasıl bir üniversite olabilir? Öyle bir üniversite oldu.

: Üniversitenin amacına yönelik anlayış peki önceden nasıldı ve nasıl dönüştü?

U.K.: Şimdi benim üniversitede bulunduğum, ilk girdiğim yıllarda da üniversite aman aman bir şey değildi. Ama sanki 60'lardan sonra, o anayasanın da getirdiği özerklikle, vesaireyle ve de toplumdaki uyanış, hareketlilik, yeni düşüncelerin ortaya çıkmasıyla beraber bir canlanma var gibiydi. Bunu Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin belirli bölümleri için kesinlikle söyleyebilirim. Öyle bir Siyasal Bilgiler Fakültesi ki 1950'li yıllarda 40'lı yılların sonlarında bir hoca iktisat dersinde tahtaya bir talep eğrisi çiziyor, bir öğrenci ayağa kalkıyor, "Hocam burası matematik okulu mu? Ne oluyoruz" diye. Öyle bir müessesede, 1960'ların ikinci yarısında, bayağı ciddi ekonomi, ekonometri, istatistiksel matematik gibi dersler okutuluyordu. Özellikle de iktisat bölümü, Tuncer Bulutay'ın başında olduğu, iktisat içerisindeki bir bölüm. Çok nitelikli insanlar vardı.

Yurtdışında iki tane üniversite gördüm. Birinde bir altı ay kadar dirsek teması halinde. Derslere vesairelere girmedim ama kütüphanesinde çalıştım. Bir diğeri de Cambridge Üniversitesi'ndeki misafir pozisyon. Orada iki sene hocalık yaptım. Otuz kadar hocası vardı. Dört tane profesör görev yapıyordu. Dört tane. Orada böyle profesör olmak, aynen askerlikteki gibi yarbaylıktaki süresi albaylıktaki süresi dolunca olunan bir şey değil. Bayağı zor bir şey. Ama emeğin ve uzmanlığın da bir kıymeti var. Hatta birisi vardı, babası da Cambridge Üniversitesi'nde hocaymış. Nicolas Postgate. Mezopotamya üzerine uzman, doktorası bile yoktu ama o işin uzmanıydı. Saygı görüyordu.

Bizde başka bir sistem yürür. Başından geçen maceralar belli Türkiye'de üniversitenin. Geldiği yer belli ama iyi bir yere doğru gitme şansı başka bir mecraya sokuldu. Üniversiteler kendini idare edemiyor, dendi. Üniversiteler kendilerini idare edemezse hiç kimse kendini idare edemez. Üniversitelerin senatolarında, fakültelerin profesör kurullarındaki çekişmeler bakiydi ama iyi kötü işliyordu. Yani üniversitenin her türlü özerkliğini her türlü şeyini ortadan kaldırmak için bir gerekçe olmaması lazımdı. Belki daha işler, üniversite çalışanlarının katıldığı hatta sadece öğretim elemanlarının değil, öğrencilerin bile belirli ölçülerde katıldığı bir sistem kurulabilecekken böyle bir yola gitti. Üniversiteler de öyle üniversite oldu.

Buna rağmen mesela 1986–87 yıllarında yapılan bir çalışma var, yanlış değilse, daha 90 olmadan. Üniversitedeki öğretim elemanlarının ancak yüzde bir küsuru yayın yapıyor, endekslere giren. Bu gibi kriterlerle dünya üniversiteleri sıralaması yapılıyor. Belki Orta Doğu biraz giriyor, 200 üniversitenin arasına. Bunlar ya giriyor ya girmiyor. Bu endeksleri yapanlar da akıllandı. Onlar da durumun farkında. Artık parayı bastırıyorsun, endeksli yerde yayın yapıyorsun. Böyle bir ticaret haline geldi, saçma sapan bir şey oldu. Yabancı yayın müthiş önemsenir oldu. Oysa bu ülkeye bu ülkenin insanına, bu topluma ürün vermek, en önemli olması gereken bir şey. Buna direnenler var tabii. Örneğin, İlhan Tekeli'nin yüzü aşkın kitabı, bine yakın makalesi var. İçinde İngilizce olanı arasan pek bulamazsın. Bir tarihte sormuşlar kendisine: "Hoca, niye İngilizce yapmıyorsun", bak

yabancılar yararlansın gibi. "Yararlanıyorlar." demiş. "Türkçesini bulup. Yararlanmaları gerektiğinde, yararlanıyorlar." Öyle bir şeyler hocam. Üniversitelerin hali bu…

: Kısa bir süre ODTÜ öğrenciliğinizin olduğundan bahsetmiştiniz sonra uzun sayılır bir süre hocalık da yaptınız. Orada durum nasıldı?

U.K.: ODTÜ'ye geldiğimde değişmişti. Ben zaten ODTÜ'nün ilk döneminde çok kısa bir öğrencilik yaptım. Onun için ODTÜ'ye bir hakimiyetim yok. Asistanken, Tuncer Bulutay falan futbol oynamaya giderdik oralara. Ben sonra uzun süre ODTÜ'ye gitmedim. ODTÜ'ye ben öğrenci olarak ilk girdiğim işte bir ay kadar öğrencilik ettiğim dönemde, bir tane Mimari Fakültesi vardı, Mimari Fakültesi bitmişti. İdari Bilimler Fakültesi, biz dersleri de Mimari içerisinde geçici olarak sürdürüyorduk. Kütüphane yapılıyordu. Bir de havuzlu bina dedikleri, Fen Fakültesi'nin olduğu bina vardı. İki tane bina, üç en çok. Sonra aradan birkaç yıl geçti. Üç beş yıl, çok fazla gelişti. Böyle bir top oynamaya gittiğimizde, kendimizi kaybettik. Oralarda da başka şeyler oldu. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, çok güzel bir kampüs. Dünyanın en güzel kampüslerinden bir tanesi. Başından buraya iyi bir üniversite kuracağız diye niyet edilmiş. Başından ona göre planı programı yapılmış, altı-yedi bin kişilik bir üniversite olacağı düşünülmüş ve ona göre yapılmış. Ben ODTÜ'den emekli olduğum zaman öğrenci sayısı yirmi bini aşmıştı. Bu hem fiziki olanakları zorluyor, hem insani olanakları zorluyor. Bir de tabii şöyle bir şey oluyor çünkü bir zihniyet var. Türkiye'deki bütün eğitim, yükseköğrenim kurumlarını eşitlemek gibi bir zihniyet var. Bu asker zihniyeti. Hizaya sokmak. Hizaya da ortalamaya göre falan değil, kısaya göre hizaya sokuyorlar. Bir anlamda sen kısal demeye getiriyorlar. Şimdi Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne "Ya senin bu kadar imkânların var, bilmem nen var, niye daha fazla öğrenci almıyorsun" diyorlar. Tarih bölümüne 50 öğrenci, 60 öğrenci veriyorlar. Tarih bölümüne! Uğraşıldı uğraşıldı 90'lı yıllarda 30'a düşürüldü. İnanır mısınız 30'a düşürüldüğü zaman gelen öğrenci sayısının kalitesinde bir misli fark görüldü. Şimdi bu ODTÜ'de olan durum. Yüz küsur üniversitede de benzer durum var. Hepsinde birer tarih bölümü var. Bu artık oyun oynamak mıdır? Nedir? Gayri ciddi bir iştir.

: ODTÜ'deki hocalığınızın son yıllarında, 2000'lerin başında, tekrar Mülkiye'de Türkiye İdare Tarihi dersine gittiniz diye hatırlıyorum. O zaman ne gördünüz?

U.K.: Çok ilginç bir şey vardı, görülecek. Tam işte o döneme has şeyler. İdari şube özellikle, 90 kişilik falan bir sınıf. Azami çoğunluk, imam hatip mezunuydu. Hemen 80'den sonraki yıllarda, imam hatip mezunları, artmış daha sonra biraz azalmıştı. Normal haline geldi. Muhtemelen, o yıllardaki imam hatip mezunları, Mülkiye mezunu olanlar, şimdi ülkemizin dört bucağında yöneticilerdir. Vali ve kaymakam olmak üzere…

Çocuklarda şey gördüm, çok ilgililerdi. Derse herkes geliyordu. Bilmiyorum Siyasal'ın öteki derslerine gidiyorlar mıydı? Bizim zamanımızda pek öyle değildi

öğrencilik. Bir tek birinci sınıf kalabalık olurdu. Sonraki senelerde, kimi kantinde zaman geçirir, kimi ne bileyim derslere girmez. Bu gidişimde çoğunluk derse giriyorlar ve dinliyorlardı dersi. ODTÜ'de de pek alışkın değilim kalabalık sınıflara. Çünkü Orta Doğu'da iki tür ders veriyorduk. Bir, bölüm derslerini okutuyoruz; mesela Kitabın Tarihi'ni. Öğrenci sayısı on beş, yirmi tane, onların bir kısmı hatta başka bölümlerden seçerek geliyorlar. Onlar meraklı, güzel güzel dinliyorlar, yapıyorlar. Bir de Devrim Tarihi dersleri okutuyoruz. Oraya onları işkenceyle sanki zorla sokmuşsun gibi ki öyle. O zaman tabii ne dinlerler, ne alaka gösterirler, uyurlar, gazete okurlar. Onunla mukayese edersek Siyasal'daki kalabalık çok daha sevimli geldi.

Bilim-Siyaset

> "… Ankara'nın dramı, toprağı, özellikle kent toprağını 'ölü toprağı' gibi değerlendirmekten, onun çevresinde oluşan toplumsal ilişkiler karmaşasına egemen olamamaktan kaynaklanır."
>
> Uygur Kocabaşoğlu, "Ankara'nın Taşına Bak…", *Yoktur Zulme Rızamız*, Phoenix Y., Ankara, 2004, s. 23.

: Bir sosyal bilimci olarak derslerde siyaseten kelam ettiğiniz için herhangi bir tepkiyle karşılaştınız mı? Hocalık deneyiminiz boyunca karşılaştığınız çeşitli öğrenci profilleri bağlamında edindiğiniz izlenim nedir?

U.K.: Ben ders verme konusunda hiç sıkıntı yaşamadım. Derslerimde kendimi ifade edebildiğimi düşünüyorum yani kendimi sansür etmeden konuşabiliyordum. Devrim Tarihi derslerinde de bunu yapıyordum. Belki daha da, daha da güzel hazırlanıp, daha da güzel yapabilirdim ama şöyle bir tehlike vardı orada. Sen ne anlatırsan anlat sınav ortak yapılıyordu. Onun için de çocukları pek de ana akım anlatıdan uzaklaştırmamak gerekiyordu. Ama bu konuda da çok sıkıntı yaşamadım. Küçük sınıflarda, yani normal bölüm derslerinde öğrencilerden pek tepki gelmezdi. Ne bileyim, itiraz da gelmezdi. Biraz şeydi benim dönemlerimde galiba böyle, ders diye dinliyorlardı. Öyle heyecan kalmamıştı. O mesela Siyasal'da 60'lı yıllardaki ya da 70'li yılların başındaki Mümtaz Hoca'nın Anayasa Hukuku ile onun söylediklerinin yarattığı etki gibi bir şeyler olmazdı. Kısaca herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmadım. Bir tek karşılaştığımız şu oluyordu. Basın yayında asistanken, sınavlarda falan, öğrenciler, kendilerine tolerans gösterilmesini talep ediyorlardı. Bunun gerekçesi de, başka yerlerdeki arkadaşlarının sınavlara dahi sokulmuyor oluşuydu. Hatta bir öğrenci bana - gözetmen olarak kopya çekmesini engellediğim için - odama gelip, "Hocam bir kurşun 35 kuruş" dediydi. "Tamam, 35 kuruşsa, al tabancanı yanındaysa çek vur" dedim. "Ben şimdi sana kopya çektirmiyorum diye sen bana bunu diyorsun. Ben biliyorum ama o sana kopya çekme hakkı vermez" falan filan demiştim.

Gerçi şöyle bir şey vardı Siyasal'da, 12 Eylül öncesi de, 12 Eylül sonrası da... Büyük çoğunluk, solcu öğrenci, çeşitli fraksiyonlardan şu, bu. Çok küçük bir

grup sağcı… Faşist de var Siyasal'da ama sayıları yirmi otuz, o civarda, fazla değil. Bunlar tabii derse giremiyorlar, okula gelemiyorlar fakat sınavlar için bunlar yurtlarından alınır, okulun araçlarıyla getirilir, sınava sokulur, tekrar geri götürülür ve buna bizim öbür öğrenciler çok tepki gösterirlerdi. Ve derlerdi ki "Gazi'de peki neler oluyor siz biliyor musunuz?". "Olabilir, orası Gazi. Biz vazifemizi yapmak zorundayız." filan gibi cevap veriliyordu. Siyasal o anlamda da bence dürüst bir tavır sergiledi. İnsanı ciddi olarak rahatsız ediyordu, orada öyle yapılıyor, burada böyle yapılıyor oluşu ama yapılması gereken oydu herhalde. Yani o yapıldı. Hatta idareyle de takışmışlığımız vardı bu konuda. Bir gün, Basın Yayın'ın önünde büyük kalabalık var, öğrenciler toplaşmış yani bir olay var. Okulun da arabası yokmuş. "Uygur, senin araban var değil mi ?" dendi. Maksat benim o vazifeyi yapmam. Ben önce bir "Hı hı…" dedim, geçiştirdim. Sonra tekrarlandı, "Kırk yılın başı bir yardıma ihtiyacımız oluyor yardımcı olmuyorsun" falan gibilerinden… Ben getiremezdim. O kadar öğrencinin karşısına çıkıp orada… Okulun arabası var. O okulun aldığı bir karar. Götürülüp getirilecekse de, kurum aracı yapacak bu işi. Kendi özel arabamla götürmedim diye bana bozuldulardı. Bir de böyle bir anektod var.

: Siyaset değil, önderlik etmek anlamında da değil ama bürokratik güç tabakalarında aldıkları görevler anlamında, bakanlıklar anlamında da, bilmiyorum katılır mısınız? Siyasal'dan birçok hocamız var.

Küçük oğlu Mustafa ve adaşı Uygur (Kınlı) ile birlikte (2014)

U.K.: Katılırım. Hatta çoğunlukla "siyaseten" başarısız işler yapıyorlar mesela. Böyle üst makamlara geldikleri zaman… Mesela, Ecevit hükümetlerinde Merkez Bankası Müdürlüğü ya da Enerji ve Maliye bakanlıklarında talihsiz icraatlar gördük. Doğru, o gözleme katılıyorum. Yani siyaset başka bir şey herhalde… Bir kere pek akademisyenlikle bağdaşacak bir şey değil. Ruhu itibariyle daha özgür düşünen, özgür araştıran, bildiğini olduğu gibi söyleyen, söyleyebilen bir şey akademi… Öyle olması gerekiyor ya da. Fakat siyaset öyle değil. Siyasette çok başka şeyler var.

: Biraz da şunun sıkıntısı değil midir bu vaziyet, hep tepeden inme durumunun getirdiği, hani o siyasetin tabanında yetişmeden, bilmem ne yapsın, propaganda yapsın… Hükümet kurulur, Ecevit "Gel, hocam gel, yapalım." der… Üniversiteden gelir doğrudan bakan olur.

U.K.: Yani o siyasi örgütlenmeyle dirsek teması olmadığı için ve emek vermediği için, halkla bir ilişkisi, alt örgütlerle bir bağı olmadığı için son derece zor olur. O dönem bizim hocalarımızdan siyasete girenlerin pek çoğu üst sınıf insanlardı. Aşağılardan gelmiş köy çocukları, emekçi çocukları değillerdi. Belki onun da etkisi vardır, dikiş tutturamamakta siyasi hayata, ne bileyim, doğru kararlar alıp doğru düşünceleri geliştirememekte. Belki geliştirebilecek gibi olanları da siyaset almadı içine, birkaç şey geliyor aklıma, onlardan zaman zaman fikir belki almışlardır ama o fikirler de onların yani siyasi mekanizmanın, siyasi yönetim kadrosunun işine gelmemiştir. Aslında epey çoktur siyasette, Mülkiyeliler ne bileyim…

: Sanki bir sohbetimizde rakam vermiştiniz, şairden bile şu kadar mebus var Türkiye'de diye, akademiden illaki çok daha fazla var.

U.K.: Hatırlayamadım. Bilemiyorum şu an tam dökümünü ama başarılı olamadıkları kesin. Farklı bir şey siyaset…

: Daha genel, daha felsefi olarak baksak. Türkiye'de kendi sorunlarına yönelik bir program oluşturmak, bir siyaset oluşturmak, bir fikir dünyası oluşturmak anlamında baktığınızda neticede bunu yine akademi yapmayacak mı?

U.K.: Evet. Teorisini akademisyenler yapacak.

: Niye Türkiye'de olmuyor, becerilemiyor?

U.K.: Bilmiyorum. Olmuyor.

: Bir de sizin yine şu Siyasal'a ilişkin atfettiğiniz nüve ile bağlantılı olarak sormaya çalışırsak, sizin Siyasal'a geçmenizin nedeni bir inancın ve umudun eseri. Burada daha iyi olacak diye geçiyorsunuz. Orada da bir geleceğiniz varken bu tarafı tercih ediyorsunuz. Böyle bir ideal diyebileceğimiz şey bizim kuşağa kadar gelmişti aslında. Bizim zamanımızda da bir çok arkadaşımız ODTÜ'de mühen-

dis olacağıma, Siyasal'da siyaset öğrenirim diyen kişilerdi. Halen daha böyle bir anlayıştan bahsedebiliriz belki. Bu tercihte bulunanların da pek çoğu halk çocuğu da değildi. 70'lere geldiğinde halk çocuklarının belki biraz daha fazla sayısı arttı ama bu dönüşüm birikim sağlamadı hiçbir şekilde.

U.K.: Evet katılıyorum. Nedeni konusunda, bilemiyorum, emin değilim. Belki de şöyle düşünülebilir, her iki dünyanın da iyisini yapmak, herhangi bir yük altına girmemek, elini, ayakkabısını hiçbir toza bulandırmadan iyi bir şeyler yapmak mümkün değil. Siyaseten, her alanda bir şey yapmaya kalkan insanın bir takım şeyleri göze alması, bir takım şeylerden fedakârlık etmesi lazım. Hem şu olsun hem de bu olsun, olmaz. Onu yapabilen, yapar. Onu yapabilen mesela bir akademisyen dediniz. Gene bizden birkaç sene büyük, İsmail Beşikçi vardı, biliyorsunuz. Geçenlerde baktım İsmail Beşikçi Vakfı yayımlamış tüm kitaplarını. Şöyle bir baktım. Ben iki kitabını okumuştum onun. Biri Alikan Aşireti üzerine yazdığı doktora teziydi. Ondan sonraki kitaplarını okumadım ama çok yönlü bir mücadeleyi sürdürdü, bedel olarak da hapislerde yatma rekoru kırdı.

: Evet hayli kitabı var, inatla aynı çizgiyi sunan ancak bilimselliğinden bahsetmek giderek güçleşiyor.

U.K.: Bilimselliğine ilişkin bir kastım yok. Kürt meselesinin sahibi olarak görüyor kendisini. Tercihini öyle yaptı. Onu anlıyorum, ona bir şey demiyorum ama çok fazla şey çekti. Yani, bak hele şu günü düşünürsen, meşhur hikayedeki gibi "peki biz bu boku niye yedik." durumundayız.

O kadar çile çeken insanın daha da olgunlaşması, şöyle yukarıya çıkıp da olaylara oradan bakması beklenirdi herhalde. Bir de şu akademi/siyaset ilişkisi meselesinde benim kuşaktan, sınıftan, Ümit Hassan vardır. Kendini çok iyi yetiştirmiş, çok değerli bir bilim adamı. Ara sıra yazılarını okuyorum. Her yazdığından bir şey öğreniyorsun, ufuk açıyor. Çok dolu, birikimli bir adamdır. Bülent Daver'in elinden çektiği eziyet belki onu olgunlaştırmıştır. Ya ona da nasıl katlandı o adam! Ama katlandı.

: Peki hocam siz, kendinizi siyasetle nasıl konumlandırıyorsunuz?

U.K: Ben kişisel olarak siyasetle uğraşmadım. Tabii daha önceki yıllarda, öğrencilik ve o izleyen yıllarda siyasi hayatta neler oluyor bitiyor, onu takip bakımından çok daha meraklıydım. Daha doğrusu, daha Tarsus'ta ben gazete okumaya başlamıştım. Hatta okul kütüphanesine de gazete geliyordu. Gelmezse de gidip kendim alıyordum. 62 yılında Çetin Altan yazmaya başlamıştı *Akşam*'da. Sanki İlhan Selçuk da o yıllarda başlamıştı. İşte onları falan okuyarak ilgim artmıştı. Daha o zaman pek sosyalizm filan konuşulmuyordu. 63–64'den sonra konuşulur oldu, en azından yeni kuşaklar açısından.

: Akademik süreçler yaşantınızın önemli bir bölümünü kapsamakla birlikte yaşantınız öyle tek düze denecek bir ritimde akmamış. Özellikle iş değiştirmeler,

taşınmalar önemli dönüm noktaları oluşturmuş. Tercihlerinizle ilgili bir az da olsa bir hayıflanma var mı?

U.K.: 97 yılında ilk eşimden ayrıldım. Tabii, kolay bir şey değil. Özellikle eşim bakımından zor bir şeydi. O süreçte çocuklarım çok olgun ve anlayışlı davrandılar. Onu takdir etmek lazım. Şimdi de işte böyle hayatımızı sürdürüyoruz. İzmir'e gelmek tabii dediğim gibi, emekli olup da emekli olmadan akademik hayattayken yapamadığım şeyleri yapmak anlamına geliyor. Pek çok akademisyenin emekli olunca yapacağım diye beklettiği işler vardır. Ama o işleri benim gibi 70 yaşından sonra yapmaya kalkınca da pek yapamıyorsun. 50'li yaşlarımın ortasında yapabilirim gibi bir düşünceyle İzmir'e geldim. Beklediğim gibi olmadı anlattım daha önce. Biraz İzmir'e gelmek, beni tecrit etti. Eşten, dosttan, arkadaştan, çünkü burada hiç kimse yok. Üç tane genç arkadaşım var o kadar. Onlar da olmasa hiç kimse olmayacak. O bakımdan, bazen düşünüyorum, doğru bir karar mıydı? Ankara'da kalsaydık filan bilemiyorum. Hatta bir ara gizli olarak, ODTÜ'de kalmak istemiyordum, Siyasal'dan çok söylüyorlardı. İlber de ayrılmıştı. İdari Teşkilat Tarihi'ne girecek adam da yok. Ben o dersi daha önce de vermişim. Yani 80'li yıllarda vermişim. En son verdiğim 2001'di galiba. Aman gel falan dediler Mülkiye'ye. Hiç düşünmedim, bir alternatif olarak dikkate almadık, şimdi geriye bakınca "alsa mıydım acaba" diye düşünmüyor değilim. "Acaba doğru mu yaptık, eğri mi yaptık," diye düşündüğüm oluyor. O da çalışma ve çevre açısından. Öyle. Bu hayatta her şey her zaman istediğin, beklediğin gibi olmuyor.

Meşrutiyet'in 100.yılı etkinliğinde (SBF, 2008)

: Yine önceki sohbetlerimizden aklımda bir şey var. Bu ülkede entelektüel kesimin ya da aydınların yılgınlıklar karşısında iki alternatif gelecek planı ürettiklerinden bahsetmiştiniz. "Ya bu diyarlardan gitmek ya da bir sayfiye kasabasına uzlete çekilip küçük bir restoran ya da cafe işletmek." Yemek yapma konusunda da hayli maharetli olduğunuzu biliyoruz. Bu iki yoldan biri sizin için bir alternatif oldu mu? Olmadıysa neden?

U.K.: Peşinen söyleyeyim. Olmadı. Şimdi şöyle, Amerika'yı çok sayma, bahsettiğim kadar kısa ama İngiltere'yi gördüm. Orada bir akademik forsla geçinmek, onu sürdürmek özellikle de Thatcher sonrası ödenekleri kısılmış ve bir cendereye alınmış İngiltere üniversiteleri düşünüldüğünde mümkün değil. Benim gidişim zaten misafir öğretim üyeliği idi. Pamuk ipliğine bağlı bir şeydi. Belirli bir fondan karşılanıyordu maaşım. Söylentiler çıkıyor yeni düzenlemeler vs. diye açıkçası cesaret edemedim uzatmaya. İki üç sene daha kalabilirdim. Ama hadi tamam bitti dedikleri zaman bu sefer çocuklar tam eğitimlerinin ortasında, sıkıntı olacak. Eğer Barış (ortanca oğlu) okuyacaksa liseyi orada bitirip mesela üniversiteye orada girmesi lazım. Süreci tamamlaması lazım… O öyle. Diğeri, Türkiye'de taşrada bir yere çekilip orada yaşayayım alternatifi hiç aklıma gelmedi. Öyle bir maharet ya da orada hayatımı idame ettirebilirim düşüncesi herhalde yok ki, kafamın gerisinde yapmadım. Bir de tabii gerçekçi olmak lazım bunlar yirmili otuzlu yaşlarda yapılabilecek şeyler. Çünkü 40'lı, 50'li yaşlara geldiğinde işin ne olursa olsun, sen artık senior bir adam oluyorsun. Seni almıyorlar, almazlar yani. Doktoru bile almazlar. Bir doktor, ellili yaşlarda Almanya'ya kendimi atayım dese, onu da almazlar. Ama benim birader fakülteden çıkar çıkmaz gitti, kaptılar. Yedi sekiz arkadaş birlikte gitti Almanya'ya. Çok iyi Almanca biliyorlardı. Tıp Fakültesi'ni bitirmişler, Cerrahpaşa'dan mezun hepsi ayrı ayrı dallarda. Benimki cerrah oldu, öbürkü anestezist oldu, filan falan. Belirli yaşlarda mümkün...

Hayata dair…

: Kalmak için, başka bir hayat kurmak için değil belki ama yurt dışında çokça bulundunuz. Okuyan mı çok gezen mi çok bilir derler. Siz hem çok okudunuz hem çok gezdiniz. Bir de işin o kısmı var. Görmediğiniz bir Avusturalya kaldı herhalde.

U.K.: Avusturalya kaldı, evet. Bu son senelerde birkaç yer gezdik.

: Yurtdışı izlenimlerinizin özeti nedir?

U.K.: Öncelikle dediğim gibi Amerika'yı da gördüm bir altı ay, doktora sonrası araştırma bursuyla 1981-82 senesinde. IBM'de çalıştığım sıralarda (1984-1987) bir hayli Avrupa'yı gezdim. İki sene de İngiltere. Diğer seyahatlerim birkaç sene öncesine kadar son beş-altı yılda gerçekleşti. Mesela, Patagonya üzerinden Arjantin. Keyifli bir şey de, biraz bütçeye bakan bir şey. Pahalı bir şey. Eşim turizmcilik yapıyor, öyle olduğu halde, bu biriken uçuş millerinden falan da

yararlanıp uçuşu biraz bedavaya getirebildiğimizden gidebildik. Yoksa kaldığın otelin bedeli gibi her tür masraf cebinden çıkıyor. Gidemiyoruz bak son senelerde.

: Gördüklerinizin kıssadan hissesi nedir hocam? Neredeyiz yani? Türkiye neresinde bu gördüğünüz dünyanın?

U.K.: Şimdilerde Latin Amerika ile beraber anılabiliyor ama mesela Arjantin'le ilgisi yok Türkiye'nin, Brezilya ile çok yakın kardeş gibi görünüyor. İkisi, iki ülke altlı üstlü. Paraguay'a acıyorsun. Uruguay, hemen onun bitişiğinde. O daha medeniydi ama Arjantin'e bayıldım ben. Arjantin bana çok yaşanılası bir yer gibi geldi. Brezilya'da bir yanda sefalet bir yanda zenginlik. Futbol, fiesta bilmem ne ama oralar, faşizmleri falan kırdılar. İyi yollarda gidiyor gibi görünüyor. İnşallah biz de kıracağız. Pekin hayal kırıklığına uğrattı. Dubai var şurada. Çin, sanki Dubai gibi olmak istiyor gibi geldi. Pekin'de de öyle bir şey ya da Şangay'da. Seksenaltı katlı bir binanın içinde, tepesine çıkıyorsun da oradan Şangay'ı görüyorsun. 48 saniyede mi 40 saniyede mi çıkar dediler. Çıkar mı dedim? Saat tutmuşlar. Kırk saniyede çıkıyor ama, so what? Şöyle bir hani eski şehir var Pekin'de. Hani son imparatorun filmindeki, Yasak Şehir. Bir o var. Şangay'da da bir iki yer var. Çin Komünist Partisi'nin ilk ofisini falan ziyaret ettik. Gucci dükkanları Versace'ler falan. Çin'e McDonald'slar açmışlar, bilmem neler. Ben yadırgadım. Canlı, tertemiz bir yer ama kadınlı erkekli sokağa tükürüyorlar. Kültür herhalde. Bir kadın geliyor ileride, bayağı iyi giyimli, bir iş hanımı şak diye tükürüyor ama sokaklar falan tertemiz çünkü her metrekareye neredeyse bir tane süpürücü düşüyor. Farklı bir kültür. Şimdi bizim havaalanlarımızda işte oyuncakçı dükkanları vardır, yeme içme şeyler vardır. Orada da var tabii bunlar ama bayağı zengin kitapçılar da var.

: Hep bir program dahilinde mi gezdiniz yoksa kendi merakınıza göre kaçışlar da yapabildiniz mi?

U.K.: Pekin'e gittik dedik ki ya, "programa ben bugün uymayacağım" dedim. Ulusal müze var, en önemli müzelerinden biriymiş. "Oraya gidelim." dedim. Bir Çinli ile Çince dışında konuşabilmek mümkün değil. İşaretten de anlamıyor. Başka ülkelerde bir şekilde yolunu buluyorsun. Dediler ki, "mutlaka bir bilene Çince yazdırın önceden", biz de yazdırdık bir kağıda, işte National Museum vb. gibi yerleri. En büyük kütüphanesinin adını da yazdırdık. Kitapçı dükkanı diye de yazdırdık. Adama gösterince kağıdı bizi götürdü, bıraktı. Müzeyi gezdik. Sonra öbürkünü, notu başka bir taksiye gösterdik. O da bizi kütüphaneye götürdü. O bina hakkında şunu söyleyebilirim. Bir futbol sahası büyüklüğünde yedi tane kat… Yabancı dilde yayınlar da var yedinci katta. Kitap satış bölümü de vardı. Fakat o bizim hani Dostoyevsky'nin kitapları, İngilizcesi bizde hani kaç liraysa, orada onda biri. Kitap son derece ucuz. Bütün gençler, insanlar oturmuş okuyor ediyor. O arada herkesin elinde de bir cep telefonu, yeni başlamıştı herhalde, bir de kulaklık kulağında, müzik dinliyor herkes, harıl harıl bir yerden bir yere gidiyorlar.

: Lacivert üniformalılardan kalmış mıydı?

U.K.: Kalmış, çok nadir. Mao'nun mezarını ziyaret ediyorlar. Toplanmış bir grup vardı. Muhtemelen taşradaki Komünist Parti teşkilatlarının adamlarıydılar. Genel olarak dikkatimi çeken şey, kırda, bahçede, müthiş bir eğlenme kültürleri olduğu. Kağıt oynama. Ama nasıl kağıt oynama. "Şak şak şak şaaak". Parklarda, banklarda kağıt oynamalar, şarkı türkü söylemeler. Pekin, hiçbir yere benzemeyen bir yer sanki. Gezimiz olimpiyatlardan önceydi. Olimpiyat stadı bitmek üzereydi. Harıl harıl çalışmaları sürüyordu. Hulasa, eski Çin'i bir yerde göremedik. Birkaç yerde görüyorsun ama yeni Çin başka bir şey, almış başını gidiyor….

: Biraz da hayatı çoğalttığınız alanlardan bahsedelim. Hobileriniz nelerdir?

U.K.: Eğer hobi sayılabilirse avcılık ve marangozluk var. Marangozluk, babadan, aileden gelen bir şey. Avcılık ise 30 yaşından sonra başlayan bir iptila. Kökeni şöyle. Bir arkadaşımız askerliğini Kıbrıs'ta yaptı, fiilen savaşa katıldı; yani gazi oldu; terhis olurken de ganimetten payına bir İngiliz çiftesi düşmüş. Çok güzel bir tüfek. Bir gün benim araba ile üç kişi (Üçüncü kişi Saim Tozan) ve tek tüfek, sözde ava çıktık. Dağlarda dolaştık. Bir iki atış yaptık. Bu iş çok hoşumuza gitti. Saim bir tüfek aldı; ruhsat aldı; ben de arkadaşın tüfeğini kullanıyorum. Bir süre böyle gitti. Sonra ben de bir tüfek satın aldım. Ruhsat aldım. Avcılar kulübüne üye olduk. Kısaca avcıya sayıldık. Ama bir ustamız var. Saim'in kayınbiraderi, bizden on yıl önce Talas'tan mezun olmuş, Korkut Boratav'la aynı sınıftan Turgay (Aktemel) Abi. Daha Talas'ta iken biz onu bir efsane olarak bilirdik. Okuldaki atletizm şeref tablosundaki rekorları (100, 200, yüksek vs.) bizim okuduğumuz yıllarda henüz kırılmamıştı. Avcılıkta ise gerçekten usta. Artık biz hafta sonları Turgay Abi'nin yönetiminde düzenli olarak ava gidiyoruz. En çok gittiğimiz yer, onların evinin bulunduğu Yozgat/Yerköy'e bağlı Küçük İncirli köyü civarı. Gece yatacak yerimiz var. Köyden de katılanlar oluyor. Bıldırcın ve çil keklik çok bol. İşte böyle başladı. 1980'den önce özel ulaşım araçları bu kadar bol değil, ama av bol. Henüz pompalı tüfek icat olmamış, dört çekerli cipler yok ve de en önemlisi tarım ilaçları hayvanları büyük çapta telef etmiyor. Kara avı tatile girince, barajlarda, ırmaklarda balık peşinde koşuyoruz. Şöyle söyleyebilirim, 1975-1984 yılları arasında bir hayli güzel av yaptık. Ama oyunu kuralınca oynuyoruz. Yasaklara, kısıtlamalara harfiyen riayet ediyoruz. Güzel vakit geçirdik. Ben İstanbul'a gidince ara verildi. 1988'de döndükten sonra 1991'de İngiltere'ye gidinceye kadar ve 1993'te döndükten sonra da 1995/6'ya kadar ufak tefek denemelerimiz oldu ama artık eski tadı yoktu.

: Ankara'da nerede oturuyordunuz?

U.K.: Oran'da. Şimdi TRT'nin olduğu yerde. O zaman oralar arzullah-ı vasıa. Bir gün tüfekleri aldık dolaşıyoruz, bir tane bıldırcın kalktı Saim attı vurdu. Şimdi TRT'nin binasının olduğu yerde... O zaman, oralar tarla. Ucuz fiyatlara yer kapatmak mümkün. Öneriler de geliyordu. "Hocam şuradan size bir yer vere-

lim" diye, ama bende para da yok, daha önemlisi öyle yatırımcı bir zihniyet yok. Belki para bulunabilirdi ama o yatırımcı zihniyet olmayınca şöyle oluyor tabii... Ben şimdi yetmiş yaşına gelmiş bir adamım, arabamdan başka menkul, gayrimenkul bir varlığa sahip değilim. Ne bileyim işte böyle.

: Marangozluk merakının nasıl ve nereden neşet ettiğini öğrenebilir miyiz?

U.K.: Amcam - babamın bir küçük kardeşi - marangoz, 1941'de Ankara'ya gidiyor. Teknik öğretmen okuluna. Bir tarafta demir atölyesi, bir tarafta marangoz atölyesi vardı. O marangoz atölyelerini Alman hocalar idare ederlerdi o zaman. Oraya giriyor, ondan sonra orada, iki oğlu var onları da yanına alıyor. İyi ustalardı. Babam da evde marangoz. Yaz aylarında öyle sehpa, kutu gibi şeyler yapardı. O zaman bizim oralarda tek eğlencemiz, yokuş yerler olduğu için meyve-sebze kasasına teker takıp yokuş aşağı sallanmak. Biz de babamın aletlerinden alıp kullanırdık, o da herhalde anlardı. Sonra bir süre sonra dolabın anahtarını bir kuytuya kaldırdı, onu da bulduyduk. Bir ara hiçbir yerde bulamıyoruz. Meğer gece pijamasının cebindeymiş, sonra onu da bulduk. Bir gün iş üzerinde yakaladı. "Ellemeyin bunları, isteyin ben vereyim." dedi. Bir de herhalde bir yerimizi keseriz ederiz diye korkuyordu. E korkulur tabii on bir- on iki yaşlarındaydık. Babam öldükten sonra bir sürü âlet edavat kaldı ortada. Ben bunları aldım geldim Ankara'ya. Ankara'da da amcaoğullarının bayağı büyük bir atölyeleri vardı. İki amcaoğlu iki ayrı yerde yani. Perşembe günleri marangozluk günümdü. Gider, orada meşgul olurdum. Ağaç kesmek, kalınlıktan geçirmek gibi evde yapılamayacak işleri onlara yaptırırdım. Oradan da öğrenirdim. Tavla yapmaya merak sardım. Tavlayı yaptım, gayet güzel ama menteşesini yapıyorum, kasıyor, oturmuyor. Götürdüm Nazif Ağabey'e, "Ya ben bunu yapamadım" dedim. "Oğlum dedi, bunun usulü var, onu şöyle yapacaksın." Ne bileyim bu şey, menteşenin tam şeyinin ortasından geçecek bilmem ne… Sonra o işi bayağı ilerlettim. Tabii meşguliyetim de arttı, o arada İstanbullar'a gidildi, geri gelindi, bir şeyler oldu. Unutmadan bir de bana marangoz tezgâhı verdi. Amcam yapmıştı tezgahı. Gelmeden evvel yanıma aldım onu. Fakat İzmir'e nasıl getireceğim? Daha önceki arabamın arka koltuklarını yatırınca station gibi hacim kazanıyordum. Ankara'dan getirdim buraya. Burada pek bir şey yapamadım. İşte şimdi yeniden başladım. Tavla mavla... Öyle marangozluk maceram bu. Çok keyifli bir şey. Buldukça güzel ağaç da topluyorum hâlâ. Bir kütük buldum en son. Bir dut ağacı kestiler hayli kalın. Dedim aman bunu atmayın. Yakıyorlar şöminede falan güzelim ağacı. Şimdi o kütüğü bir yere götürüp planyadan geçireceğim. Dut çok güzeldir. Hem rengi güzeldir hem güzel bir ağaçtır. Oval peynir kesme tahtaları yapacağım şimdi. Bir ara pek çok eş dosta masa üstü kitaplık yaptım. En son tavla yaptım birkaç tane. Alet edavat edindik babadan kalanların üzerine elektrikli cihazlar. Uygun bir yerin olsa, yani tamamen ona ayırabildiğin o zaman öyle kendini zorlamadan yaparsın. Şimdi yapıyoruz, bir şeyi bitiriyoruz, sonra yerleri temizliyoruz. İçeri talaş girmesin falan böyle olmaz, bir bodrum katın olursa olur böyle şeyler.

: Son olarak, keyif aldığınızı bildiğimiz bir alan olarak yeme içme bâbında düşündüklerinizi sormazsak eksik kalır.

U.K.: Yemek içme bâbında böyle bir gurmelik iddiam yok hocam. Bunu başından tespit edelim ama…

: Talas yıllığınızda bile var hocam sevdiğiniz yemekler.

U.K.: O ironik bir şey. Herhangi bir yemek seçmem yok. Gerçekten pek çok kişi söyler. Ben hiç yemek seçmem. Ben bazı yemekleri mesela makarnayı, pilavı sevmediğim için değil, hani kalorili diye tercih etmiyorum. Şimdi daha çok sebzeli yemek ama az yemek tercih ediyorum. O zinde tutuyor insanı. Onun faydasını gördüm. Daha önce de IBM'deyken bir kafama taktım. 56 kilolara indim ama sonra tekrar 80'lere çıktım. Artık bundan sonra diyet yapmak zorunda kalmak istemiyorum. Onun için de dikkat ediyorum. Hoş yemekleri seviyorum. Özellikle deniz ürünleri olan şeyler. Güzel mezeler mesela… İçme meselesine gelince; içmeyi ben severim. 80'den sonra artık daha aralıklarla içer olduk. Rahmetli Yavuz Sabuncu'yla bazen buluşur, bazen telefonlaşır, bazen dersten çıkınca filan gidelim bir normalleşelim derdik birbirimize. Onu severim. Onu sürdürüyorum. Refik Halit Karay'ın dediği gibi "18 yaşından beri - kısa birkaç rahatsızlık müstesna - her gün içtim." diyemem. Ama şu söylediğini diyebilirim. "Amma ben ağzıma içerim; insan gibi içerim, vaktinde, derecesiyle, keyfini getire getire…". Ben de ağzıma içmeye çalışıyorum, sarhoşluğu sevmem. Karay'ın da dediği gibi her türlü sarhoşluğu, iktidar sarhoşluğunu, ikbal sarhoşluğunu,

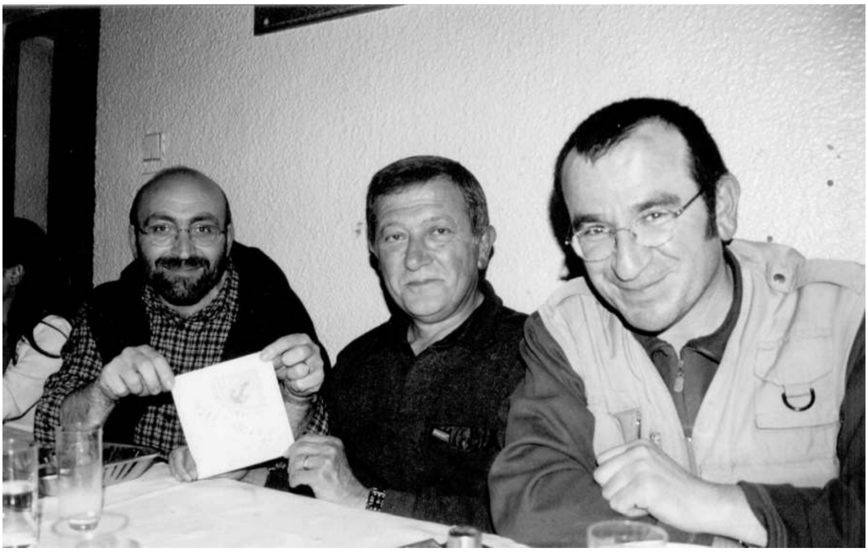

Oktay Özel ve Ahmet Yüksel ile birlikte 2002 yılında Körfez Lokantası'nın Bayındır Sokak'ta kapandığı son gece…

zenginlik sarhoşluğunu, harcama sarhoşluğunu... Ne kadar aklına gelirse, hiçbirinden hazzetmiyorum ama içki içmeyi severim. İyi içki olursa daha çok severim. Ne bileyim, İrlanda viskisi olsa mesela değil mi?

: Karay gibi Ahmet Rasim'in de içki kültürüne ilişkin hoş bir değinisi yok muydu?

U.K.: Ahmet Rasim de şöyle der: "Bu sarhoş lafına çok kızıyorum. Biz sarhoş değiliz, biz ayyaşız". Ahmet Rasim'in içki içmesi Karay'ınki gibi değil. Onun gündüzü gecesine, bazen gecesi gündüzüne karışır gider. Şaribü'l-leyli ve'n-nehar. Öyle. Bir de tabii, içmenin ötesinde onun meclisi çok meşhur. Biz ondan biraz mahrumuz. Ondan mahrumuz ama ondan mahrum olunca da tek başıma içemem diye bir kural yok. Başka kurallarım var. Yemekte içmem. Tok karnına hiç içemem. Aç karnına yemekten önce, aperatif dediklerinden benimkisi. Biraz normalleşmek için... Bir de bir şey daha, içki az ya da çok, içtiğim zaman iş yapmam. Yani birkaç kere denedim. Mesela bir şey çevireceğim olmadı, hemen bıraktım. Yasal sınırlar içinde az da olsa içkiliyken araba da kullanırdım - onu da tabii şimdi de korkudan yapmıyorum - ama çalışmanın başına oturmam.

…

Bu yaptığımız söyleşi bu tip armağanlarda yapıla gelindiği türden bir şey olmadı. Yeni bir tür ortaya çıkarıyorsunuz herhalde benim için…

: Usulünce yapmak isterdik ama beceremediğimizden böyle oldu biraz kusura bakmayın…

U.K.: Usulünce diye bir şey yok, hatta bazılarında hiç yok böyle bir şey. Mete'ninkinden hatırlıyorum sanki böyle bir şey ama oradaki söyleşi de pek böyle değildi.

: Hocam çok teşekkür ederiz.

U.K.: Asıl ben teşekkür ederim.

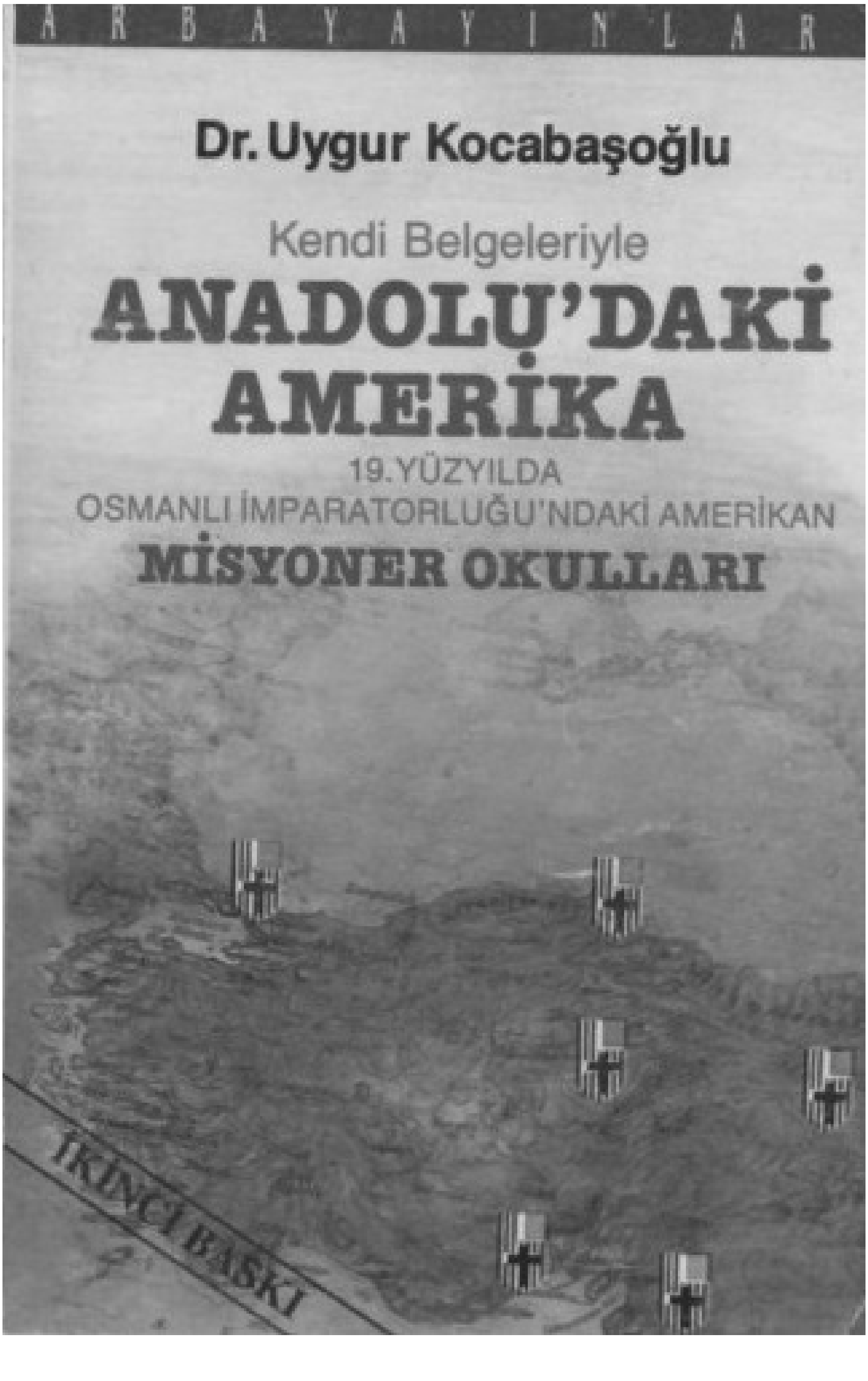
ARBA YAYINLAR
Dr. Uygur Kocabaşoğlu
Kendi Belgeleriyle
ANADOLU'DAKİ
AMERİKA
19. YÜZYILDA
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ AMERİKAN
MİSYONER OKULLARI
İKİNCİ BASKI

Uygur Hoca'nın Önünden

Ahmet YÜKSEL

Bu iyi oldu, hakkaten iyi oldu, ölülerin arkasından yaz yaz kedere gark ettiydi, üstelik üzerine yazılan da üzerine alınmıyor, ruhu duyar mı duymaz mı o da belli değil, bir geri dönüş yok hâsılı. Bizim derginin e'sini yapan arkadaşların eline sağlık, şöyle bir yazdıklarımı liste halinde görmek iyi oldu; bak sen şimdi, sırf gidenin arkasından ufak ufak su dökmüşüm ya… Bundan geri bana mümkünse ahbâbın arkasından değil, önünden yazmak nasip olsun... Ne güzel, bu Armağan vesile oldu da turp gibi maşallah, azimli dünyevî, gürbüz güzel insan Uygur Hoca'nın önünden önünden yazmak müyesser oldu. Şimdi böyle bir yazının tabii seyri icabı kaçınılmaz olarak Hoca'yı bıyığını balta kesmez raddeye getirip orada bırakacağımdan, mütevazı kişiliğinden peşin peşin özür dilerim…

Ankara'dan giderken ayrılık hediyesi olarak verdiği, bizzat kendi eliyle dövdüğü dövme bakır çerçevenin içinde, Fuzûlî'den fuzûl etmiş meşhur beyitli manidar levha, hâla kapının üstünde astığı yerde duruyor:

Aşk imiş her ne var âlemde,
İlm bir kıyl ü kâl imiş ancak…

Her sabah altından geçtiğim, şöyle bir sallanıp rükûlanarak kendini hissettirmesiyle kafama düşen bu altın sözün Uygur Hoca dilinden bana hatırlattığı doğru tercümesi şöyle olmalı ki, kendileri doğru tercümeye bilhassa ehemmiyet verirler, doğrudan doğruya "ilmine başlatma, önce güzel adam ol"dan başka hiçbir yere çekilemez. Eyvallah, Hoca'nın ilim felsefesi ile benim hayat felsefesi arasında tatlı bir rampa bu işte, çerçeve de levha da dost doğru bir yerde duruyor, demek ki.

Kendisini ilk defa 90'lı yılların ortasında tanımış olmakla bahtiyarım. O vakit, Ali Birinci ve Metin Berge efendilerle birlikte, bir zamandır hayli yalnızlamış, artık evinden çıkamaz vaziyette, her birimizin farklı dallarda değerli hocası Sami Nabi Özerdim'i ziyarete kavilleşerek, gönlünü almaya niyet etmiştik. Güven Parkı'nın akşam alacasında buluşup Hoca'nın hanesinin bulunduğu Güz Sokağı'nın soğuk yüzüne doğru azimet eylediğimiz esnada, takside Metin Berge tarafından, kendisine takdim edildim. Bugünden geriye intibalarımda, Uygur Hoca ile bir malzemesi arasında benzerlik doğdu: "Vusta kamette, küçük yapılı, parlak güzel bir adam olup, kıyafet ve şekl-i haricisi hiç de gösterişli değildi…"

Şimdi soru şu: Tam da Sami Hoca'nın hemzemin kişiliğine denk bir kişiliğe orada şahitlik etmiş, iki mütevazi ile iki mağruru bir arada rast getiren bu mutlu beraberliğin tesalübünden nasıl bir semere tahsil olunacağını, yine bugünden geriye tasavvur etmek mümkün müdür, Müdür?... Hoş kimse Sami Bey'in fikriyle, Sami Bey de kimsenin fikriyle hemfikir değildi ama herhalde 'ilme hürmet' noktasında bir arada idik. Bir de gönül borcu ödeme durumları var ki o da şöyle oluyordu: Aklımıza takılanı gece gündüz demeden "bunu bilse bilse Hoca bilir" deyip sorduğumuz, hepimizin ne, temas ettiği herkesin kendinden tayinli baş danışmanı, bilhassa o zamanlar Hafız-ı Google Efendimizin daha zuhur etmediği yıllar olması hasebiyle, bilhassa doğum-ölüm tarihleri başta olmak üzere biyografi, bibliyografya ve bilhassa nekroloji işlerine itina ile bakar, her sorunun cevabını arar; bilim adamının da böyük devlet adamın da işine koştuğu gibi, aynı dikkat ve titizlikle kapıcının bebesinin de ödevine koşan bir nezaket ehli insandı ki, şüphesiz Ankara dazkırında ne işi olduğuna şaşılası, belli ki başka bir iklimin mahsülü, misal; Boğaziçi'ne nazır Hacıosman Bayırı ile Tarabya arasındaki vadide yetişen ağaç çileği gibi bir şeydi. İşte bu Sami Hocamız, 5 Mart 1997'de, kelimenin tam anlamıyla kollarımda hayata, her zaman okuyacak bir şeyler arayan şaşı gözlerini yumunca, boşalan kollarımla Uygur Hoca'ya sarılma fırsatım oldu.

O dahi şöyle oldu, o zamanlar ODTÜ Tarih Bölümü'nde hocalık eden aziz hocam, bir azimetli basın tarihi yazmaya azmetmişti. Bende de bir depo eski yazı gazete ve mecmua vardı. Uygur Hoca'nın bilimli merakı ile benim yıllardır topladığım mevkuteler, Binektaşı Sokak 24 nomerodaki depoda bir araya gelince macera başladı. Aşağı yukarı bir yıl düzenli olarak, bu depoda çalıştı. Allah razı olsun, gözümde dağlar gibi büyüttüğüm tasnif işini bi tamam yaptı, hepsini elinden ve gözünden geçirdi. Fişlerini çıkardı, künyelerine küçük büyük notlar koydu. Kendine aldığı bilgi kadar bana da tasnif edilmiş, kartoteksli bir koleksiyon bıraktı. Bu vesile ile çalışkanlığı, disiplini, merakı, tevazuu gördüm. Onun verdiği değerle değerlendim. Hoşu, sohbeti, iştiyakla sevmeyi, 'güzel hocam' hitabını, talep edenin gözüne gözüne sokmadan kendiliğinden hissettirmeli, sonradan kafaya dank öğretmeyi, bildiğini saklamamayı, ilmin zekâtını vermeyi, eski adamlar hakkında mahrem bilgileri, eskilerden kalma nükteyi, tarihten çıkarsayıp getirip ustaca bugüne bağlamayı güzel güzel öğretti de ben kendi halimce öğrendiğim kadar öğrendim. Hâsılı bir sene kendisiyle Binektaşı 24'de tedris-i depo eyledim. Bu da bana pek eyi geldi, alışkanlıklarıma yerleşti, misal en küçüğünü söyleyeyim sizlere; kahveyi içer içmez derhal fincanları yıkarım. Zira Hocam

Efendimin bizzat uygulamalı tavsiyeleri; "kahve telvesi derakap yıkanmazsa maazallah yerleşir, geçen her dakika aleyhe çalışır, fincanı bir an evvel selamete erdirmek gerekir" şeklindedir ve benim o gün bugündür fincanı bulaşık bırakmamak beynime telve gibi çökmüş olup kahveyi içer, fincanı yıkar, kaldırırım… Geçenlerde Uygur Hoca ile talebeli arkadaşı Özgür Gökmen Ankara'ya gelmişlerdi. Az bizim dükkânda oturduk, ayıptır söylemesi kahve yaptım, içtik. Kahveler biter bitmez bir de baktım Özgür kardeşim derhal fincanları toplamış, götürmüş derakap yıkamış, koymuş. İmam tahareti gibi tertemiz fincanları görünce Hoca'nın sadece öğretmekle kalmayıp bir de ekole girdiğine şahit oldum.

Kendi ifadesiyle 'Papaz Okulu'nda okuduğundan yatılı okul alışkanlıklarını hiç terk etmedi. Gurbetini daima içinde duyarak gittiği her yere götürdü. Gurbeti öğrenmek, öğrenmesi gurbet oldu. Ayağını kırıp ders çalışmayı iyi bildi. Bildi derken, bildiğini hakkıyla bilmek, bilmediğine 'bilmiyorum' demek, üzerinde çalıştığı malzemeyi sevmek, kişiler hakkında kanaate varmak ve doğru bir hüküm vermek, mevzuyu önden arkadan, üstten, alttan, köşeden, yerden, tepeden hâsılı şümullü bakmak erdemiyle erdemlendi, talep eden talebesine de öğretti…

Ömrün olsun da ilmin artsın, bizler de sebeplenelim, faydalı adam, güzel hocam…

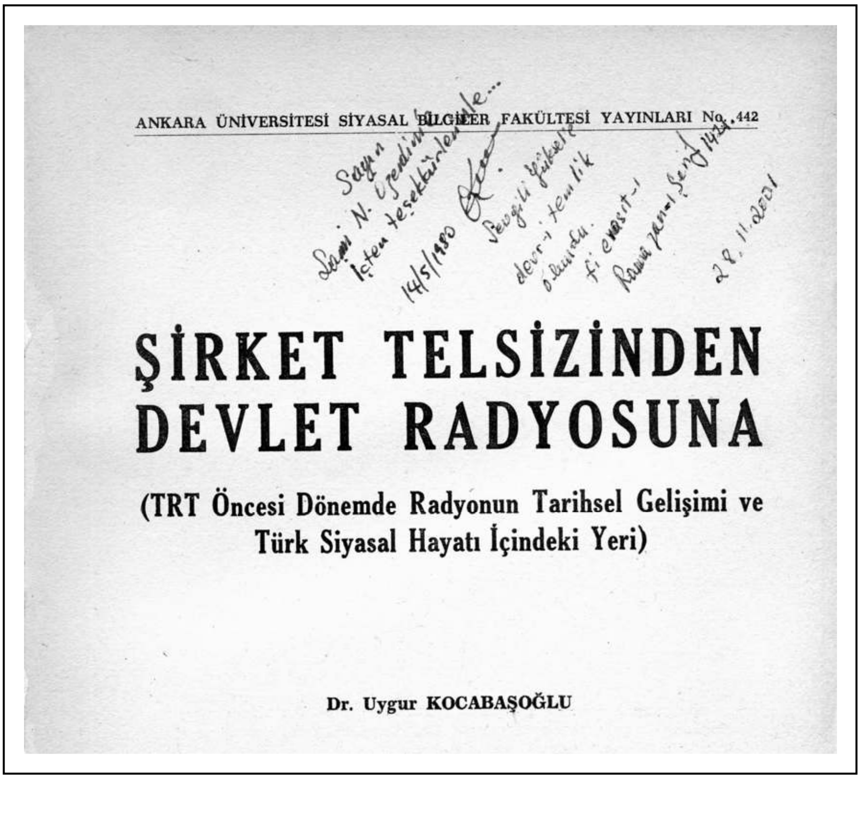
ANKARA ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ YAYINLARI No. 442

ŞİRKET TELSİZİNDEN DEVLET RADYOSUNA

(TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri)

Dr. Uygur KOCABAŞOĞLU

UYGUR KOCABAŞOĞLU - METİN BERGE
BOLŞEVİK İHTİLÂLİ
VE
OSMANLILAR
صلحه یاقلاشیورمی یز ؟
روس حکومتنك مخاصم دولتلره تکلیفات صلحیه قرارنامه‌سی
kebikeç yayınları

Akademide Tarih Eğitimi ve Akademisyen Duruşu

Ekin KALENDER KOCABAŞOĞLU

Bundan 20 sene önce, üniversite sınavlarında yapmış olduğum ilk üç tercihten biri olan Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü'nü kazanarak kaydoldum. Tek hedefim tarih eğitimi alıp akademisyen olmaktı. Öyle çaresizlikten, başka bir bölümü hedefleyip puanım tutmadığı için Tarih Bölümü'ne girmediğimi, bilinçli bir seçim olduğunu özellikle vurgulamak isterim.

Hazırlık sınıfını atlayıp bölüm derslerine geçiş yaptıktan sonra, birinci sınıfta aldığım dersler beni şaşırtmıştı. Bazıları içerik olarak ne kadar da ortaokul ve lise seviyesindeydi, bazı öğretim üyeleri de keza aynı seviyeye uygundu.

Bu bahsettiğim henüz 90'lı yıllar... Şimdiki durumu bilmiyorum, çok da merak etmiyorum açıkçası. Türkiye'de sosyal bilimler eğitimi, bambaşka kitapların, sonu gelmeyecek tartışmaların konusu olarak kalsın ki amacımdan sapmayayım.

"Keşke Önceden Hiç Tarih Bilginiz Olmadan Karşıma Gelseydiniz..."

Sosyal Bilimler Binası'nda, bir derslikteyiz. Okul döneminin ilk haftası ya da ikinci. Kürsüde "History of the Turks" ("Türklerin Tarihi") dersini vermek üzere karşımızda duran kişi Prof. Dr. İsenbike Togan.

Hepimize tek tek adımızı, nereden geldiğimizi soruyor. Cevaplıyoruz. Sonra bize ilk ödevimizi veriyor, "Bildiğiniz ölçüde aile tarihinizi yazmanızı rica ediyorum" diyor. Kişisel tarihimizi konuşarak başlayacağız, diyor. Hepimiz pek çok soru soruyoruz. Bizi sükûnetle dinliyor ve şöyle diyor: "Bir yerden başlamak

zorundayız. Tarih homojen değildir. Hepimizin hikayesi birleşir ve bir coğrafyanın üzerinde yaşayan insanların hikayesi olur, renklidir, çeşitlidir, öyle olduğu için de yoruma açıktır. Pencereden bakar mısınız? Ne görüyorsunuz?"

Hep bir ağızdan "Matematik Binası" diyoruz. "Bizim penceremizden orası görünüyor" diyor, "Oradan bakan bizi değil önündeki yolu görüyor." Yüzümüzdeki bakışlardan bu söylediklerinin o an için bize pek bir şey ifade etmediğini anlıyor muhtemelen. "Keşke önceden hiç tarih bilginiz olmadan karşıma gelseydiniz, işimiz çok daha kolay olurdu, sıfırdan inşa etmek yerine yıkıp yeniden yapacağız" diyor.

Bu sözler aylar geçtikçe, İsen Hoca bize objektif bir perspektif kazandırmaya çalışırken anlam kazanacaktı. Türklerin Tarihi'nin aslında sandığımız gibi sadece Türklerin Tarihi olmadığını, tek tip bir kaynak üzerinden tarih bilgisi sahibi olunamayacağı öğrenmeye başlayacaktık. Liseden yeni mezun olmuş bir beynin gelişimine sonsuz katkı sağlayan, hâlâ her baktığım nesnenin her gezdiğim ülkenin, şehrin, kasabanın tarihini tek kaynaktan öğrenince kendimi eksik hissetmeme neden olan bu kıymetli öğreti keşke ülkemiz eğitiminde daha yaygın olabilse…

Öğrencisi olduğum Tarih Bölümü'nde, duruşuyla, akademik alt yapısıyla, çalışarak, emek sarf ederek unvanının hakkını veren ikinci isim de Prof. Dr. Uygur Kocabaşoğlu'ydu.

Öğrenci sayısının çokluğu sebebiyle soyadımızın başladığı harflere göre dört bölüme ayrıldığımız "Reading History" ("Tarihi Okumak") dersinde benim karşımda duran kişi Uygur Hocaydı…

Amerikan Koleji'nde aldığı ortaokul ve lise eğitiminin üzerine Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne yazılıp, arkadaşlarının çoğu Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne devam ettiği için, bir ay içinde kendi kendine kaydını Siyasal'a aldıran, çok okuyan, çok yazan, hiçbir şeye çabucak ikna olmayan, soru soran ve soru sormayı öğreten Uygur Hoca, her derste karşımıza üzerinde tartışacağımız, akıl yürüteceğimiz konu başlıklarıyla çıkıyordu.

Ülkenin en iyi üniversitelerinden birinde okuyorduk. Türkiye'nin her yerinden, çeşitli koşullarda yetişmiş öğrenci yan yana aynı sıralarda oturuyor, ana dilimiz dışında bir dilde okumaya, yorumlamaya ve kendimizi sözlü ve yazılı olarak ifade etmeye gayret ediyorduk. İsen Hoca ve Uygur Hoca aldıkları eğitim nedeniyle snoblaşmış insanlar değillerdi. Tam tersine mütevazi ve hoş görülü yaklaşımlarıyla, kolej mezunu olduğu için İngilizce bilgisi kuvvetli olan öğrencileri yüceltmiyor, zarftan çok mazrufa bakıyorlardı.

Uygur Hoca, bizlere bazen okuduğunu doğru anlama ve yorumlama becerisi kazandırmak adına, tarih metodolojisi üzerine söyleyecek sözü olan ünlü tarihçilerin düşündürücü sözlerini veriyor, bu sözleri kendi cümlelerimizle değerlendirmemizi istiyordu. Öğrencisine eşit mesafede, ideolojisinden ve alt yapısından gayrı yaklaşabilmek meseleydi Tarih Bölümü'nde ve ne şanslıydım ki bu iki akademisyen sayesinde Tarih Bölümü'nde eğitimimi sürdürdüğüme seviniyordum.

Tarih Topluluğu

Bütün öğrencilerin çeşitli topluluklarda faaliyette bulunduğu okulumuzda Tarih Topluluğu yoktu. Kurulmasına sıcak bakılmıyordu. O dönemki bölüm başkanımız da bu konuda bizleri desteklemek yerine kösteklemeye çalışıyordu. Fakat bir avuç öğrenci, çok sevgili arkadaşlarımla beraber topluluğun kurulması için çabalıyorduk. Topluluk kuruldu. Topluluğun ne gibi etkinlikler düzenleyeceği ve içeriğin ne olacağı hususunda bir öğrenci oluşumunu bile yakından takip etme ihtiyacı duyan bazı öğretim üyelerine rağmen, Tarih Vakfı'nın da desteğiyle toplantı tebliğleri yayımlanan güzel bir etkinlik düzenlemiştik.

Kafamda kutsal olan "akademisyen"lik ve sosyal bilimcilik yavaş yavaş kirlenmeye başlıyordu. Öğrencisinin yanında olanlar ve öğrencisini, değişik şeyler üretebilme, söyleyebilme potansiyeline sahip tehlike olarak görenler bir aradaydı Tarih Bölümü'nde…

İsen Hoca ve Uygur Hoca akıntıya karşı kürek çekiyordu. Objektif değerlendirme yapabilecek evsafta tarihçiler yetiştirmek için doğru bildikleri yolda ilerliyorlardı. Başkaları da lise eğitiminde bile zor rastlanır tarzda, dar bakış açılarını aşan herkesi mimlemek ve işte en fazla okul yıllarını uzatmakla meşguldüler.

Bu geçiş süreciydi belki de. Dünden sonra yarından önceydi. Şimdi o günlerin yarınındayız, neler oluyor durum nedir bilmiyorum, demiştim ya açıkçası hiç bilmek de istemiyorum.

Zorunlu derslerini tamamladıktan sonra İsen Hoca ve Uygur Hoca seçmeli ders tercihlerimde de ön plandaydı.

İnkılap Tarihi Dersinin İçeriği

1999 yılında okuldan mezun oldum. Ben mezun olduktan sonra Uygur Hoca, Tarih Bölümü'nün o dönemki genç akademisyenlerinin ısrarıyla bölüm başkanı oldu. Sohbetlerimizden çok iyi bildiğim kadarıyla, idari görev almak konusunda hiç hevesli değildi. Fakat bir taraftan da gençlere destek olmak istiyordu.

Genç akademisyenler, kendisine her konuda yardımcı olacaklarını, yükün çoğunu omuzlayacaklarını ve her daim arkasında olduklarını söylemişlerdi.

Bölümde daha demokratik ve yenilikçi bir yönetim başlamıştı.

Tarih Bölümü, bütün bölümlerin alması zorunlu derslerden İnkılap Tarihi ve Atatürk Devrimleri dersini de tüm öğrencilere vermekle mükellefti.

Bu derslerin içeriği, bölüm kurulduğu günden, bahsetmekte olduğum 2000-2001 yılına kadar hiç değişmemişti.

Genç akademisyenler önceki dönemde bu derslerden sorumlu değillerdi. Dersi vermeleri yönünde bölümde bir karar alındıktan sonra, uzmanlık alanları gereği müfredatın üniversite eğitim düzeyine çok hitap etmediği, zaten bilgisi ve zekası ile bu üniversitede öğrenci olma aşamasına gelmiş ODTÜ öğrencilerinin derse karşı çok da ilgili davranmadıklarını tespit etmişlerdi.

Hal böyle olunca, yazının başlarında bahsettiğim çok yönlü ve yoruma, düşünmeye dayalı tarih eğitimi anlayışına sahip tarihçilerden Uygur Hoca'nın önderliğinde yeni bir müfredat çalışması yapılmasına, bölüm toplantılarında konuyu tüm öğretim üyelerine de açarak, karar verildi.

Yüksek lisansını ve doktorasını Yakın Dönem Tarihi ve özellikle Türkiye Cumhuriyet Tarihi üzerine yapmış olan herkesin bileceği üzere "İnkılap Tarihi ve Atatürk Devrimleri" dersi için de ortaokul ve liseden farklı bir müfredat hazırlamak mümkündür. Çünkü pencereler değişir, Sosyal Bilimler Binası'ndan gördüğümüz Matematik Bölümü Binası bizimle aynı yöne bakmıyor olabilir... Türki Cumhuriyetler'de yapılan sözlü tarih çalışmalarının kayıtlarında izlediğimiz gibi Türkçe demeye bin şahit bir dil konuşuyor olabilir oralı insanlar ve Hollandalı bir akademisyen, dünya tarihi çerçevesinde bambaşka bir şekilde değerlendirebilir ilk elden baktığı belgeleri.

Yeni müfredat çalışması, aslında, üniversite eğitiminin yapı taşı olan analitik düşüncenin, kişinin bilgi sahibi olabilmek için çok yönlü okumalar yaparak kendisini geliştirmesi gerekliliğine hizmet etmek amaçlıdır.

Öğrencilere yeni ders yılında okutulacak ders metni hazırlanır ve değerlendirme yapmaları için tüm öğretim üyelerine ulaştırılır. Kimseden herhangi bir itiraz gelmez. Metin öğrenciler için hazırdır artık.

Uygur Hoca'nın bölüm başkanlığı devam etmektedir. Bir gün Genel Kurmay Başkanlığı'ndan bir görevli Uygur Hoca'yı telefonla arar ve bu dersin müfredatını beğenmedikleri yönünde fikir beyan eder.

Uygur Hoca şaşkındır. Aslında çok da şaşkın değildir. Çünkü kendisi, hayatının yine başka bir yazıya konu olacak bir döneminde, Siyasal Bilgiler'de çalışırken, YÖK kanununa tepki göstermek için, kovulmadan yani 1402'lik olmadan üniversiteden istifa eden ve "Aydınlar Dilekçesi"ni imzalayan akademisyenlerden biridir. Askerin müdahil tavrını, üniversitenin demokrasiden uzak bir ortam haline getirilmek istendiği dönemi, projesi önceden hazırlanmış yılları birinci elden yaşamış bir insandır. Ama tabii sene 2001 olunca, karamsar yapısına rağmen yine de biraz şaşırır.

Bu telefon görüşmesinde karşısındaki muhatabına edeplice cevap vererek konuyu uzatmayan Uygur Hoca'yı farklı gelişmeler de beklemektedir.

Ulusalcı ve Kemalist çizgisini her zaman vurgulayan ODTÜ Öğretim Elemanları Derneği de en az askerler kadar üniversitede okutulan dersin müfredatından rahatsız olmuştur. Bu rahatsızlığını, diğer üniversitelerde "İnkılap Tarihi ve Atatürk Devrimleri" dersi acaba nasıl bir müfredatla okutulmaktadır konulu, öğrenciye kapalı, öğretim elemanlarına açık bir toplantı düzenleyerek giderme cesaretini kendinde bulmuştur.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyeleri, ODTÜ İktisat Bölümü'nden bir öğretim üyesi ve Tarih Bölümü adına da Uygur Hoca konuşmacılar arasındadır. Görüşlerine zaman zaman başvurulan Tarih Bölümü öğretim üyeleri ve genç akademisyenler de toplantıda hazır bulunmaktadırlar.

Toplantı öğrencilere kapalı olmasına rağmen, nasıl içeri girdiği belli olmayan (!) bazı Atatürkçü Düşünce Derneği üyesi öğrenciler de toplantıyı izlemekte ve kendilerinde polemik yaratmaya yönelik söz alacak cesareti de bulmaktadırlar…

Fırtınalı geçen toplantı ortamında, Uygur Hoca'yı müfredat değişimi konusunda harekete geçirip, çalışmayı tüm hatlarıyla organize eden genç akademisyenlerden bir tanesi, şimdiki aklımla hiç de şaşırmayacağım bir şekilde, kendisinin "bu müfredat çalışmasından haberi olmadığı"nı söyleyen Tarih Bölümü öğretim üyesine, "Hocam ben size bizzat elden bu yeni müfredatı teslim ettim, hatta posta kutunuza koydum" demeyi göze alamamıştır.

Çalışmadan haberi olmadığını ve eğer haberi olsa kesinlikle itiraz edeceğini söyleyen öğretim üyesiyle, biz öğrenciler Tarih Topluluğu'nu kurarken ve sonrasında Genç Tarihçiler Tartışıyor isimli öğrencilere ait organizasyonda, resmi tarih tezini eleştirdiği sunumundan ötürü bir arkadaşımızı toplantının çay arasında tersleyen öğretim üyesinin aynı kişi olduğunu söylemeye gerek bile görmüyorum tabii.

Bütün bunlar Uygur Hoca'nın idari işlerden uzak durma fikrini destekler nitelikte olaylardı; belleğimde kalan ve bugün hiç merak etmediğim, içler acısı, demokrasiden uzak üniversite ortamının müjdecisiydi.

Sonraki dönemde belki farklı olarak Genelkurmay değildi müdahil olan ama çok daha büyük bir hınçla kendilerine karşı tavırlı olan kesimden intikam almak için tehlikeli boyutlara gelen başka bir kesimdi.

Peki sonra ne oldu? Ne mi oldu, müfredat tekrar eski tek yönlü metne dönüştü.

Yaşamı boyunca aydın, demokrat ve bilimsel duruşundan hiç ödün vermeyen Uygur Hoca, emekli olmaya karar verdi.

Kadro

En incitici olan kısmı bence hiç kuşkusuz, genç arkadaşlarıyla emekli olduktan sonra bir akşam yemeğinde bir araya geldiğinde, doğru bildiklerini neden söylemedikleri ve seslerini yükseltmedikleri yönünde konuşurken aldığı cevaptı: "Ama hocam sizin unvanınız profesör, bizim daha önümüzde uzun bir yol var, yarın kapının önüne konsak sizin gibi değiliz ki..."

Kim bilir belki haklılardı; arkasında duramadıkları hocaları emekli olduktan sonra girecekleri doçentlik jürileri, kadrolu olarak devam edecekleri devlet üniversitesi garantili işleri vardı.

Oysa hiçbir unvanın esiri olmayı tercih etmemiş olan Uygur Hoca, iki çocuğuyla öğretim elemanı olarak YÖK'e karşı istifasını basarken aynı yollar gözünü hiç korkutmamış hatta ortam düzelene kadar ailesine bakmak için özel sektörde çalışmak zorunda bile kalmıştı.

Ne mutlu ki ben etik yaklaşımı ve bilimsel duruşundan hiç ödün vermeyen çok sevgili iki tarihçinin öğrencisi oldum.

Ne Mutlu ki...

Bu satırları yazarken çok zorlandığımı itiraf etmeliyim. Günlerdir erteliyorum. İnsanın, son 20 yılına damgasını vurmuş bir insanı, sıfatlarından sadece bir tanesi ile ele alması ve objektif bir değerlendirme yapabilmesi epey zor.

20 yıl önceki öğrencisi, 16 yıllık eşi ve üçüncü oğlunun annesi olarak Uygur Hocam 70. yaşını kutluyorum. Seninle gurur duyuyorum. Üretmeye devam ediyorsun, heyecanını paylaşmaya devam ettiğim için çok şanslı olduğumu düşünüyorum.

Bir Literatürü Çeviren Hoca: Uygur Kocabaşoğlu

Kerem ÜNÜVAR*

Çeviri faaliyetinin meşakkati aşikâr. İnsanlar aylarca emek verip bir metni Türkçeye kazandırıyorlar; bunun için harcadıkları emek kadar adeta yeni bir metin yazıyormuş gibi araştırma yapmaları, çalışmaları da cabası. Üstelik bunu ne için yaptıkları sorusu da tam cevabı verilebilir cinsten değil: Geçim derdi nedeniyle; sadece belirli bir konuya duydukları ilgiyle; yalnızca o yazarın eserlerine hissettikleri bağlılık ve tutkuyla ya da bilinmesini istedikleri bir eserin Türkçe okunabilmesini arzuladıkları için… Sürdürdükleri faaliyete anlam kazandıran en önemli parçalardan birisi hiç kuşkusuz o metni sevmek, çevirmek istemek. Yoksa memur gibi sabah sekizden akşamlara kadar masa başında kafa patlatıp, en anlamlı şekilde karşılarındaki cümleleri çevirmeye çalışmanın amacı ne olabilir?

Edhem Eldem, Philip Ariés'in *Batı'da Ölümün Tarihi* kitabının çevirisine yazdığı sunuşta çeviri ile ilgili önemli bir noktaya değinir: "… mesele sadece tercüme edilmiş kaynakların olmamasından çok, bunlara ihtiyaç duyulmamasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de gerek akademik çevrelerde, gerek popüler seviyede tarih anlayışının en büyük özelliklerinden biri, her anlamda içine kapanık olmasıdır. Bu içine kapanıklık, ele alınan konuların varsa yoksa Türk ve Osmanlı sıfatlarıyla tanımlanan bir alanın içinde hapsolmuş olmasından, yöntem ve tarih yazımı konusunda adeta yüz yıl öncesinden kalma bir anlayışın hâkim olmasına kadar uzanan bir sorun niteliğindedir" (s. 13-14). "Hamaset ve milliyetçilikle

* İletişim Yayınları editörü, İstanbul

yoğrulmuş anlatımların makbul olduğu, devlet merkezli bir anlayışın taht kurduğu, aynı devletin elinden çıkan ve sorgulanmayan kâğıt belgelerin tek gerçek sayıldığı ülkemizde" (s. 14) çeviri faaliyetinin talihsizliğine de dikkat çekmiş olur Eldem bu cümleleriyle. İnsanların yukarıda tasvir edilen bir tarih algısı içinde "biz"den başka bir konuya merak duymamaları şaşırtıcı değildir, o halde herhangi bir dildeki metinde ne olduğunun o kadar da peşine düşülecek bir tarafı yoktur! "Al işte Başbakanlık Arşivi orada duruyor, ne istersen, hangi konuda neyi merak ediyorsan orada mevcut," diyen buyurgan bir ses vardır sanki, kulaklarımızın üstünde, "ötesi nene gerek?"

Hal böyle olunca herhangi bir tarih yazımı okulunun, çevresinin tartışmaları ya da kullandıkları yöntemle kaleme aldıkları eserlerin çevrilmesi de fuzuli hale gelir bir anda; fuzuli değilse bile gereksiz bir zahmettir. Ne olacaktır yani demografik-coğrafi bir yöntemle 17. yüzyıl Anadolusu'nun tarihi bir kez daha ele alınsa? Tarihin aşağıdan yazılması ne demektir, ayrıca yazılsa ne olacaktır? Kim devletten daha fazla belge ve bilgiye sahip olabilir ki? Bildiğimiz yöntem vardır, devletin verdiği hükümler, bize resmettiği bir Anadolu vardır, neyimize yetmiyordur bu? Neyin peşindeyizdir acaba? Niye kurcalıyoruzdur?

Çeviri metinlerin yarattığı "sıkıntı" buradadır. Durduk yere, başka coğrafyalarda, bizden çok da farklı sorunlar yaşamayan insanların ne kadar çok bilgi kaynağını kurcaladıklarını, bizimle ortak sorunlarına farklı cevapları nasıl bulabildiklerini gösterirler. Yalnızca Türkçe yayın takip edebilenlere de, karşılarındaki sorunları kurcalayabilecekleri yeni araçlar sunarlar; burada illa bir benzeri olmayan konularda bile bir yöntem kullanıp buradaki başka bir konuda o yöntemle çok ayrıntılı, etraflı araştırmalar yapılmasına vesile olurlar. Bunu yapmak için tek anahtar çeviri eser olmak zorunda değildir elbette ama faydası olduğu aşikârdır. Burada bir sorun daha devreye girer: Çevrilmesi gereken farklı dillerde yazılmış o kadar çok metin vardır ki, hangi sıralamayla, hangi ölçütle çeviriye girişmek gerekir; bu metinleri sevecek, çevirmeyi isteyecek, hakkını verecek şekilde mesai harcayacak ve bunca emeğin sonunda çevirdiği metnin bir, bilemedin iki baskı yapmasını gönlü kaldıracak kaç çevirmen vardır? Çok fazla yoktur!

* * *

İngiliz Marksist tarihçilerin metinleri Türkçeye çok uzun zaman çevrilmedi; özellikle çevrilmesinin bekleneceği 1970'lerin ikinci yarısında, üstelik o kadar çok sınıf tartışması yapılırken... E.P. Thompson'la ilgili ilk yazı 1984'te yayımlandı Türkçede. Hani başka türlü solcu tarihçiler de var, onların yaptığı çok farklı araştırmalar da var kabilinden. Christopher Hill'in verdiği bir seminere ait metin, bahis konusu yazıya yakın bir zamanda yayımlandı ve yıllarca İngiliz devrimi bahsi geçtiğinde o kısacık seminer metnine referans verildi. *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş* ise 70'ler dahil birkaç kere yayımlandı; anlaşılabilir nedenlerle sadece bir disiplin olarak tarihe değil siyasi bir tartışmaya da referans veriyordu metin, 1970'lerin Türkiye ortamına uygun bir şekilde... Malumunuz 1980'ler ve 1990'lar çeşitli dağınıklıklar, toparlanmalar, bolca ölüm ve sosyalizm üzerine tartışmayla geçti. O arada da tarih yazımı, tarih felsefesi, tarihçilik yöntemi gibi

konularda dağınık, bölük pörçük, kişisel çabalarla sınırlı çeviriler yapıldı. Bizim kuşağımız 1990'larda üniversiteye başladığında aşağı yukarı vaziyet buydu. Türkçeye çevrilmiş olanlar bitti, yabancı dil ne biliniyorsa o kaynaklara geçildi. Okudukça daha büyük bir eksiklik, daha fazla kaynağa ihtiyaç hasıl oldu. Öğrendiklerimiz bize hâlâ ne kadar az şey bildiğimizi hatırlatmaktan başka bir işe yaramıyordu. Bu ecnebiler ne kadar çok alanda, ne kadar çok farklı çalışma yöntemiyle araştırma yapıyorlardı? Her araştırma yöntemi eleştiriye maruz kalıyor, tahkim ediliyor, yeniden eleştiriliyor, olmuyorsa bırakılıyordu; yerine mutlaka daha kapsayıcı, daha donanımlı bir çalışma biçimi, metodu konuluyordu. E.P. Thompson, Christopher Hill, Eric Hobsbawm, Rodney Hilton gibi isimler 1960'lardan beri var ve etkin olan bir kuşaktı; bir ekol yaratmışlar, bir tarihçilik metodu ortaya koymuşlardı. Üstelik ilerlemiş yaşlarına rağmen gerektiğinde yaptıkları araştırmaların eksikliklerini tartışmak, neler yapılabileceğini gözden geçirmek, yeni araştırmalarla ortaklıklar kurmak için "*revisited*" demekten çekinmiyorlardı. Komünist Parti'ye posta koymuşlardı, komünist kalmışlardı ve kimseye eyvallahları yoktu! İtiraf edelim ki bu bile onları sevmemize yetiyordu. Nihayetinde reel sosyalizmin çöktüğü bir dönemde, hüzün yerine umudun egemen olduğu zihni evrede üniversitedeydik ve bu durum hem sol hem de akademya –özellikle tarih ekolleri- konusunda bizleri ümitvar kılıyordu. Tabii bu gençlik hevesimiz, Türk tipi özel-kamu üniversitelerinin geldiği nokta itibariyle, bir heves olmaktan öteye gidemedi; soldaki durum nisbi iyiliklerle biraz –ama biraz- daha farklı. Dolayısıyla tarihçilik alanında, Edhem Eldem'den naklettiğimiz satırlar 2015 yılında yazılmış bulunduğuna göre, hâlâ gidilecek çok uzun bir yolumuz olduğu aşikâr.

Eğer tarihçilik mesleği ve tarih yazımı konusunda o uzun yolu kısaltan birkaç adım atıldıysa herhalde Uygur Kocabaşoğlu'nun çevirilerinin bunda bir payı var. Uygur Kocabaşoğlu bir tarihçi. Hayatının çok uzun bir dönemini hoca olarak geçirdi, dersler verdi, sonra emekliye ayrıldı ama üniversite onun peşini bırakmadı. Metazori üniversitede idarecilik yaptı, o görevin yanı sıra ders vermeye de devam etti. Nihayet birkaç senedir sadece emekli ama bazılarımız için hâlâ "hoca", çünkü hâlâ bilgiyi paylaşmaya devam ediyor; okuduğunu, iğneyle kuyu kazıp bulduğunu paylaşmaktan imtina etmiyor; kimi zaman aylarını tespit ettiği bir bilgi kırıntısını teyit etmek için harcamaktan çekinmiyor; sonra yüzüne büyük bir mutluluk yerleşiyor ve söylediğinin tam olduğundan emin, "hocam bunu da hallettik" deyiveriyor. Aynı mutluluğu hocanın tamamladığı çevirilerde görürüz bir de… O metnin de çevirisinin tamamlandığını, lügatçesinin hazırlandığını, kendisinden yana yapılacak bir şey kalmadığını söylediği anlarda telefonun diğer tarafında yüzündeki gülümsemeyi hissedebilirsiniz; gözlerinin içi gülüyordur mutlaka. Uygur Hoca bir metnin daha çevirisini tamamlamıştır. Zira herhangi bir çeviri faaliyetinden değil, oldukça meşakkatli bir çeviri türünden bahsediyoruz. Tek başına *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nun çevirisi dahi bu meşakkati görebilmek için yeterlidir.

Yukarıda isimlerini andığımız İngiliz Marksist tarihçilerin, özellikle de İngiliz toplumsal tarihine dair metinlerini çevirdi Uygur Hoca, başka çevirilerin yanı

sıra – hâlâ da çevirmeye devam ediyor üstelik. (Elbette hocanın *İngiliz Sicimi* kitabını okursanız İngiltere ve onun toplumsal tarihine, kültürüne nasıl bir merakla, nasıl bir heyecanla ilgi duyduğunu; bu ilgisini hem tarihçiliği hem de siyasi hassasiyeti nedeniyle nasıl katman katman analiz ettiğini görebilirsiniz.) Britanya'yı ve Britanya tarihini kendisi de merak etmemiş bir insanın yapabileceği metin çevirileri değildir anılan çeviriler. Henri Pirenne, E. H. Carr, E.P. Thompson, Christopher Hill, Eric J. Hobsbawm, Perry Anderson, Jürgen Kocka, Judith Herrin, Richard J. Evans, Chris Harman gibi isimlerin kitapları var yukarıda zikredilen başlıklar arasında; tahmin edilebileceği gibi alengirli metinler bunlar. Uygur Hoca bu başlıkların çoğunu geçtiğimiz 15 yıl içerisinde Türkçeye çevirdi, içlerinde henüz yayıma hazırlık aşamasında olanlar da var. Ama şöyle bir bakıldığında koca bir literatür gibi durmuyor mu gerçekten? Bir insanın 15 yıl emek edip ortaya koyduğu bir literatür…

Talas Amerikan Koleji: Uygur Kocabaşoğlu'nun Deyimiyle Bir Tür Arz-ı Mev'ud

Cemal ÖZGÜVEN*

Talas, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları itibariyle bir Ermeni/Rum şehri. Aşağı Talas ve özellikle Yukarı Talas ilk gördüğüm yıllarda bile Ermeni ve Rumlardan kalma kesme taş ile yapılmış evlerle, hatta gösterişli konaklarla dolu idi. Bu evler artık hem sayıca azalmış, hem de çirkin beton binaların arasında neredeyse kaybolmuş vaziyette. Okulumuzun ana binası, misyonerler tarafından 19. yüzyılın sonlarında tepenin tam üstünde kurulmuş büyük bir bina. Aşağı Talas'dan bakarsanız, ihtişamlı ve bütün manzaraya hâkim. Halen Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün kamp yeri olarak kullanılıyor.

Bugün artık 70'li yaşlarına gelmiş bulunan kadim dostlarımla ilkokulu daha yeni bitirmiş birer çocuk olarak orada karşılaştık, artık çok uzaklarda kalan o yılları gece gündüz hep beraber orada paylaştık ve aynı ailenin mensupları gibi orada büyüdük. Talas Amerikan Koleji'ni yazarken orayı tanıyanların hatıralarından önemli ölçüde yararlandım. Sonuçta ortaya neredeyse ortak sayılacak bir çalışma çıktı.[1] Anlatmaya neresinden nasıl başlayayım? Her halde, doğrusu önce okulu ana hatlarıyla tanıtmak. Bunun ardından bu okuldaki hayatımıza ayrıntılı olarak gireceğim. Tarihini en sona bırakıyorum.

* Emekli öğretim üyesi.

[1] Uygur'un hatıralarını "Bir Varmış Bir Yokmuş: Talas Amerikan Koleji" (Kebikeç, Yıl 2013, Sayı 36) başlıklı makalesinden, diğer hatıraları ise bana anlatılanlardan, çekilen e-maillerden ve *Talas'ta Zaman,* Yeni İnsan Yayınevi, 2011 adlı kitapta yazılanlardan aktardım.

I. Nasıl Bir Okuldu?

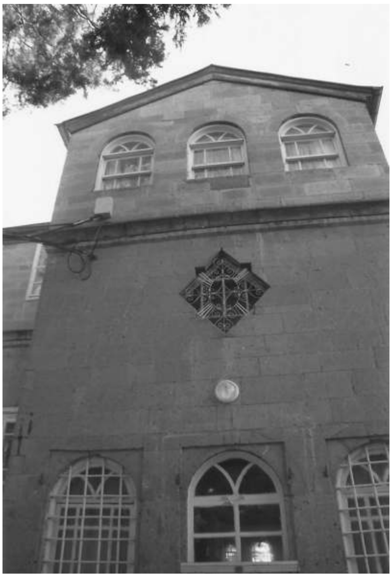

Okulumuzun aşağı yukarı 90 senelik tarihinin 1956-1961 arasındaki beş senesine şahit oldum. Aradan 50 seneyi aşkın bir zaman geçmiş. Sevgili Uygur'un ifadesiyle, yarım yüzyıllık mazinin biriktirdiği sislerin arasından bakalım neler görünüyor.

Spora çok önem verildiğini özellikle hatırlıyorum. Beyzbol, bedmington ve tenis futbolun yanında oynadığımız oyunlar arasındaydı. Bir oyun daha vardı. Direğe uzun zincirle tepeden bağlı topa karşılıklı vuruyorsunuz. Zinciri direğe saran kazanıyor. Öyle bir oyun işte. Adı *tetherball.* Yere çakılı bir demire büyük atnallarını uzaktan fırlatarak oynanan bir başka oyun... Onun da adı *horse shoe.* Amerikan futbolu nedense yoktu. Çok sayıda insanla gece karanlığında oynanan bir nevi saklambaç oyunu vardı. Bahçenin ortasındaki masanın üstüne yerleştirilen büyük bir çıngırağı, takımlardan biri korumaya, öbürü ele geçirmeye çalışırdı. Son sınıftan bir ağabeyimiz kaptığı çıngırağı çala çala bütün okulda gururla dolaştırmıştı.

O yıllarda atletizme ülkemizde daha çok önem verilir, en azından müsabakaların sonuçları gazetelerin spor sayfalarında yer alır, önemli atletlerin adları yaygın olarak bilinirdi. Okulumuzun atletizm şöleni her sene Sümer Fabrikası'nın yanındaki stadyumda yapılır ve dereceye girenlere madalyalar verilirdi. Sözü Uygur'a bırakıyorum:

Nisan ya da Mayıs ayında Kayseri'deki Sümer Stadı bir günlüğüne kiralanır, bütün okul buraya götürülerek atletizm yarışmaları, yani bir nevi mini olimpiyat düzenlenir, kısa ve uzun koşular, uzun ve üç adım atlama, yüksek ve sırıkla atlama gibi atletizm dallarında yarışmalar yapılır, gülle ve disk atılırdı. Burada kırılan rekorlar ise, mütalaa salonunun dışındaki camlı bir onur panosuna kaydedilirdi. Zaman zaman bu panonun karşısına geçer, örneğin bizden on yıl önceki bir ağabeyimizin 100, 200,ve 400 metrede, yüksek ve uzun atlamada kırmış olduğu rekorların hala aşılamamış olmasını hayranlık ve şaşkınlıkla temaşa ederdik. Talas'taki spor hakkında, katiyen abartma sayılmaması gereken son bir söz şu olabilir: 160-170 kişilik öğrenci grubundan herhangi bir sporla uğraşmayanların sayısı kesinlikle 10'u bulmazdı.

Müzik derslerinin de ayrı bir yeri vardı. Bu derslerde senfonik müziği tanıtırlar, Amerikan halk şarkıları başta olmak üzere farklı milletlerin halk şarkılarını öğretirlerdi. Mütalaa salonunda yapılan bu derste Mrs. Johnson piyanonun başı-

na geçer, biz de sesimizle kendisine refakat ederdik. Son sınıfta ise, müdürümüz Everet C. Blake getirdiği bir pikapta senfonik müzik plaklarını çalar, dinlettiği eserler ve bestekarları hakkında malumat verirdi.

"Cuma günlerindeki son ders saatinin tamamlanması üzerine okul hayatımız sona ermezdi, beraberliğimiz hafta sonlarında da devam ederdi" diyen Jean Griswold Cumartesi Gecesi Programları'nın özellikle altını çiziyor, "Bu gecelerde öğrencilerimizle birlikte çalışmaktan büyük zevk alırdım" diye yazıyor. Neler yapılmazdı ki Cumartesi geceleri… Oyunlar sahneye konurdu, konserler verilirdi, yarışmalar yapılırdı.

Ağabeylerimiz Refik Halit'in *Deli* adlı bir piyesini sahneye koymuşlardı. Bir de korku oyununu hatırlıyorum. Şeytan bir aileye iyilik yapıyor. Karşılık olarak da oğullarının canını istiyor. Acaba nasıl bitmişti? Jean Griswold bir hatırasını uzun uzadıya yazmış:

Asla unutmadığımız bir oyun da *Carmen* operasının Talas uyarlamasıydı. Eşim William Griswold'un müzik dersinde yetiştirdiği öğrencilerimizin sahneye koyduğu *Carmen*'i bestekarı olan Bizet görseydi şüphesiz tanıyamazdı. Don Jose'yi küçük, Carmen'i ise büyük çocuklardan biri oynuyordu. Aryalardan bir kısmı çocuklar tarafından gerçekten seslendiriliyor, büyük çoğunluğu ise geri planda çalmakta olan teyp cihazı sayesinde söyleniyormuş gibi yapılıyordu. İşin en eğlenceli tarafı o çok ciddi ve sert tavırlı Miss Wilhelmine Corman'ın hepimizi şaşırtacak şekilde kahkahalarla gülmesiydi.

Talas'a gelmemizden önce sahneye konduğu anlaşılan bu operayı (!) değil de, Amerikalı hocalarımızın oyuncu olarak boy gösterdikleri başka bir oyunu hatırlıyorum. Jim Johnson, uzun boyu, kamburumsu sırtı, kumral sakallı alimane yüzü ile esrarengiz bir adam; piposunu tüttürüyor. Unutmak mümkün mü?

Yarışmalar… Bilgi yarışmaları, harfleme (*spelling*) yarışmaları yapılırdı. Şimdi çok enteresan bulduğum bir yarışma daha vardı. Şöyle bir şey: Umumiyetle polisiye nitelikte olan bir hikâye anlatılır. Sonu bir muamma… Ne olmuş, hikâyenin kahramanı nasıl bir çıkış yolu bulmuş olabilir? Kafanızı çalıştırın, hayal gücünüze müracaat edin ve bulun. Yücel Akyürek yazmış:

> Aileleri Kayseri'de olanların ne yazık ki okulda bulunmadıkları cumartesi gece eğlencelerini iple çekmeye başlamıştık. Büyük sınıflarla birlikte "bisküvi yedikten sonra en erken ıslık çalabilmek", "suyla dolu kazan içinde yüzen elmaları ısırarak yakalayabilmek", "elimizle tuttuğumuz mumları söndürmeden en hızlı koşabilmek", "çuval içinde zıplayarak hedefe en çabuk ulaşabilmek" gibi salon oyunları en çok keyif aldığımız anlardı.

Her ders yılının sonunda düzenlenen veda gecelerinde okul idaresi Talas'ta geçirdiği yıllar zarfında en çok tekamül gösteren öğrenciyi ödülledirir, ikinci sınıf öğrencileri de son sınıftaki her bir öğrenciye lakabına uygun düşen bir hediye verirdi.

Şimdi çok anlamlı bulduğum bir uygulama daha… Ailemiz okul idaresine ne kadar harçlık göndermiş olursa olsun, her birimize haftalık olarak aynı miktarda para (2,5 lira) verilirdi. Daha fazla para alabilmemiz için gösterdiğimiz mazeretin

kabul edilmesi gerekirdi. Parayı imza karşılığında okulumuzun sekreteri Ümit Altuner teslim ederdi.

Ailelerimize düzenli bir şekilde mektup yazma mecburiyeti altında bulunduğumuzun da altını çizmeliyim. Cenap Erenben yazmış: "Pazar günleri öğlen yemeklerini yiyebilmek için herkesin mutlaka evine bir mektup yazıp yemekhaneye girerken Miss Corman'a pullu adresli zarfları vermesi şarttı".

Uygur, "Talas'ı Talas yapan şeylerin başında gelen üç kurumdan söz etmemek olmaz" dedikten sonra devam ediyor:

> Bunlardan birincisi Öğrenci Konseyi idi (*Student Council*). Bu konsey propoganda konuşmaları, afişleri, pankartları vs. ile kıran kırana yapılan tek dereceli seçimle belirlenen bir heyetti. Başmümessil (*Head Prefect*) deyim yerindeyse hükümetin başıydı. Yine seçimle gelen bir yardımcısı ve sekreteri olurdu. Atamayla değil, seçimle gelen sınıf mümessilleri ve her sınıftan seçilen bir temsilci bu konseyin doğal üyesiydi. Daha sonra Başmümessil hükümetini kurar, faaliyet kollarının başkanlarını atardı. Bu kabinenin 1960-1961 yılında yaklaşık 20 kişiden oluştuğunu, aralarında Temizlik Başkanı, Kayak Başkanı, Kütüphane Başkanı, Kültür Edebiyat Başkanı, Müzik Kolu başkanı, Oyun Başkanı gibi *portfolio*'ların bulunduğunu belirtelim. Bu makam sahipleri görevlerini kendi takdir ve kararlarına göre yürütürler, bir sonraki seçime kadar görevden alınamazlardı.

İkinci kurum Tenkit Saati (*Student Assembly*) idi. Uygur, bu kurumu "okulun adeta parlementosuydu" diye tarif ediyor. Tenkit Saati Başkanı öğrenci genel kurulu tarafından seçilirdi. Başkan da iki yardımcısını seçerdi. Bütün öğrenciler toplanır, dileklerini ve şikâyetlerini, başkandan söz alarak, söylerlerdi. Okul müdürü ve hocalar da hazır. Müdürümüz John W. Scott, duruma göre, "Haklısınız. Bu isteğinizi yerine getiririz." derdi veya "Bunu yapamayız, çünkü…"" diye sebebini açıklardı. Uygur, "Müzakereler bir hafta İngilizce, bir hafta da Türkçe yapılırdı. İngilizce toplantıların sönük geçtiğini, Türkçe toplantıların ise çok keyifli geçtiğini söylemeye hacet yok." diye yazmış.

Talas'ı farklı kılan üçüncü kurum ise Öğrenci Mahkemesi (*Student Court*) idi. Uygur, devam ediyor:

> Bu kurul bir kılavuz öğretmen eşliğinde ihzari dışındaki sınıflardan seçilen birer temsilciden oluşurdu. Kurul Başkanı son sınıf öğrencisiydi ve küçük kabahatleri *(misdemeanor)* yargılar ve gerektiğinde ceza verirdi. Verebileceği en yüksek ceza ihtardı. Ama böylelikle öğrencilerin kendi kendilerini denetlemeleri ve onları daha iyi anlayabilecek arkadaşları tarafından cezalandırılmaları sağlanmış olurdu.

Uygur'un tabiriyle öz-yönetimin (*self-government*) hayata geçirildiği yer olmasının dışında Talas'ı farklı kılan şeylerden bir başkası da duvarlara asılı olan yazılardı. Bunları herkes hatırlıyor. Büyük salonun duvarında asılı bir yazı… Hani Voltaire'in o pek bilinen sözü: "Senin hiçbir fikrine katılmıyorum, ama…"

Pekiyi, kurdukları bu farklı dünya içinde misyoner hocalarımız bize Hıristiyanlık kelâmı ederler miydi? Asla etmezlerdi. Böyle bir şeye oralarda okuduğum

sekiz sene (Talas'ta beş, Tarsus'ta üç sene) zarfında ne ben şahit oldum, ne de bir arkadaşımdan duydum. Bir kere bile vaki olsa, dedikodular ayyuka çıkardı. Yalnız, şunu kaydetmeliyim. Aramızda bulunan 10-15 civarında Ermeni arkadaşımızdan birinin "Jim Johnson, bizlere Pazar günlerinde İncil okuyor." dediğini hatırlıyorum.

Aksine, ramazan aylarında isteyenin oruç tutmasına imkân tanırlardı. Topun atılması mutat yemek saatine uymuyorsa, iftar sofrası ona göre ayarlanır; sahur yemeği çıkarılırdı. Yemekhanemizde sofraları biz toplardık. Sofra örtüsünü silkelerken ekmek kırıntılarını gören bir hocamızın, "Onları ayırın. Ekmek dininizde azizdir." gibi bir şeyler söylemesi dün gibi hatırımda.

Okulun müfredatında din dersi de vardı. Kayseri'den gelen hocamız Mustafa Cinkılıç'ın, namaz kılmayı öğretmesi bir yana, bizleri yakındaki kiliseden tahvil edilmiş bir camiye götürdüğü de olmuştur.

Amerikalılar'ın Hıristiyanlık kelamı etmeleri hem akılsızlık olurdu, hem de hamlık. Akılsızlık olurdu, çünkü ağır tepkiler doğar, başları belaya girerdi. Hamlık olurdu, çünkü bir inancı veya bir fikri başkasına telkin etmeye kalkmak en azından kabalıktır, hatta ayıptır.

Kimse Hıristiyan falan olmadı. Talas'ta geçirdiğimiz yılların, şöyle bir tesiri olmuştur. Hıristiyan diye kimseye peşinen kötü gözle bakmayız. Peşinen iyi gözle de bakmayız. Önce bir insandır, iyiliği veya kötülüğü sonra anlaşılır. Amerikan kültürü ile çocukluk yaşlarımızda bir ölçüde hemhâl olduk, doğru. Ama şunun da altını çizmeliyim ki, bugün en genci 60'lı yaşlarında olan Talas mezunları günümüzün çoğu insanından daha yakındır yerli kültürümüze. Bunu namazında abdestinde mütedeyyin insanlar olmaları anlamında söylemiyorum. "Zevkleri itibariyle daha yakındırlar" diyorum. Klasik Osmanlı müziğinden anlayanımız, en azından dinleyenimiz, çoktur. Bugün bu müziği gençlerimiz bir yana, yaşını başını almış mütedeyyin insanımız bile dinlemiyor. Divan edebiyatına biraz da olsa bir ünsiyetimiz vardır. Tarihimize duyduğumuz merak kuvvetlidir. Dahası, dans etmeyi bile bilmeyiz. Ben bilmiyorum. Geçen gün yakın arkadaşlarımdan çoğunun bilmediği ortaya çıktı. Sonraki yıllarda moda olmasına rağmen, saç uzatanımızı da ne gördüm, ne de duydum. Uygur, bu bahiste önemli bulduğum bir noktaya parmak basmış:

Talas İngilizceyi iyi öğreten, ama matematik, fen dersleri vs. açısından o kadar da parlak olmayan bir okuldu. Üsküdar, İzmir ve Tarsus'taki benzerlerinden

de öğrencilerin İngilizceyi Amerikalılar gibi telafuz etmeye özenmemesiyle ayrılırdı. Amerikan şivesiyle konuşmaya çalışmak züppelik addedilirdi.

Yine Uygur'dan:

> Çok katı bir "Abilik" sistemi yürürlükteydi. Yaşına ve fiziğine bakılmaksızın bir üst sınıftaki öğrenci, bir alt sınıftakinin ağabeysiydi. Sizden bir sınıf üstte olana "abi" der, sizden alt sınıfta olanların da size "abi" demesini beklerdiniz. Abiler, özellikle son sınıftaki abiler, ihzari (hazırlık) sınıfındaki öğrencilere şefkatli davranır, onları koruyup kollayarak bu yeni hayat tarzına alışmalarını kolaylaştırırlardı.

En nefret edilen şey şikayetti. Kimse kimseyi şikayet etmez, eğer böyle bir şey vaki olursa, öğretmenler ve okul yönetimi pek fazla kaale almazdı. Kimse kimseyi ele vermediği için, münferit işlenen bazı suç veya kabahatlerin cezası bütün gruba kesilir, yine de fail ele verilmezdi.

Pekiyi, bu okul bizlere ne kazandırdı? İngilizceyi bir ölçüde öğretmeleri ikinci planda kalmak kaydıyla, bazı özellikler kazandırdığı kesin. Cenap Erenben diyor ki "Talas bana arkadaşlığı, kardeşliği, dürüstlüğü, hasreti, merhameti, zorluklardan yılmamayı, sevmeyi ve sevilmeyi, samimiyeti, riyakar olmamayı öğretti". Ben de bunlara işini iyi yapmayı, asla savsaklamamayı ilave edebilirim.

Bu kısmı Uygur'un yazdıkları ile bitiriyorum:

> Talas farklı bir kimlik kazandırdı bizlere. Bunun kuşkusuz artıları kadar eksileri de vardı. En büyük artısı bizleri ömür boyu ayrılmaz dostlar ve düşünen, sorgulayan bireyler haline getirmesiyse, en büyük eksisi de biraz asosyal bir hale sokmasıydı. Lise ve üniversitede arka sıralarda oturur, hep birlikte olur, aynı evlerde kalır, yaz tatillerrinde birlikte gezer eğlenir, maçlara konserlere birlikte gider, kısaca küçük bir kast oluşturduk.

Bugün Talas mezunları kendilerini nesli tükenmekte olan bir türün son örnekleri, okullarını da bir tür arz-ı mev'ud (Vadedilen Ülke) olarak görme eğilimindedirler.

II. O Diyarı Bir Dolaşalım

ANA BİNA ile başlayayım. Caddeden oraya çıkmak için 160 basamaklı bir merdiveni tırmanmak gerekirdi. Adı *Wingate Hall* olan bu bina, büyük kısım ve yan kısım olarak tabir edeceğim iki parçadan meydana geliyordu. Büyük kısmın en üst katında, ihzari öğrencilerine ait yatakhane, her akşam biri mutlaka hazır bulunan Türk hocaların yattıkları oda ve kütüphane vardı. Dershaneler, mütalaa salonu (*Study Hall*) ve öğretmen odaları birinci ve ikinci katta idiler. Zemin katta da revir ve yemekhane. Yan kısmın en üst katında Amerikalı hocaların konakladıkları hiç görmediğim bir yer, alt katlarında ise idari birimler bulunuyordu. Büyük kısmın giriş kapısının üstünde bir kilise çanı…

KAYABAŞI: Kayseri platosuna bakan ve pek de geniş olmayan bir alan. Hafta başında ve hafta sonunda istiklal marşı burada söylenirdi. Manzarası her tarafa hâkim. Güneşin Yılanlı Dağ üzerinden batışını seyretmemiz, özellikle

ihzari sınıfındayken, evlerimizden uzakta olmamızın hüznünü kat kat arttırırdı. O yıllarda, bugünkü haline kıyasla çok küçük olan Kayseri şehrinin doğusu tamamen çıplak bir arazi idi. Bu araziden hep akşamüstü geçen kara trenin çuf çuf çuf Kars'a doğru ilerlemesi çok dokunaklıydı. Lokomotifin sesi, aradaki uzun mesafeye rağmen bize kadar gelirdi.

Ana binanın hemen yanında hem demircilik atölyesi hem de marangozhane olarak kullanılan kesme yonu taşlarından yapılmış bir bina vardı. Burada Mevlut Usta'dan atölye dersi görürdük.

Ana binanın karşısında yan yana iki küçük bina bulunurdu. Birisinde ailelerimizin yolladığı kuru yiyecekleri muhafaza ettiğimiz yiyecek dolaplarımız ile alışveriş yaptığımız kooperatif, diğerinde ise spor odası vardı. Spor odasında onlarca kırık dökük kayak takımı. Bir de helâ olarak kullanılan bina… Tesisatı bulunmadığı için, su musluk takılmış tenekelerden edinilirdi. Orası gizli gizli sigara içmeye başladığımız yerdi. Sigara içmek o yaşlarda kahramanlıktı.

MAYMUNLU BAHÇE: Bir tarafında arazinin duvar gibi yükseldiği bir nevi cep. Tırmanmak için oyuklar, bir de yine tırmanmak veya kayarak aşağı inmek için demir direk... Zemini toprak bir basketbol sahası ile bir de barfiks vardı. O basket sahasında futbol oynadığımız da olurdu. Maymunlu bahçe son yılımızda yok oldu. Yerine kapalı spor salonu yaptılar.

KONAK: Etrafı duvarlarla çevrili küçük bir kampüstü. Yukarı sınıfların yaz kış her gün yürüyerek gidip geldikleri yer. Ana binaya 500-600 metre uzakta. Konak'ta iki tane öğrenci yatakhanesi, evli hocaların oturduğu iki büyük ev, Doktor Nute'un kliniği, çamaşırhane, iki katlı küçük bir ev ve nihayet bahçenin en üst terasındaki havuzun yanı başındaki ev vardı. Müdürün evi ile klinik arasında bir tenis kortu, zemini beton bulunurdu. O iki katlı küçük evin alt katında Ermeni müstahdem Avadis Ağa, üst katında ise Amerikalı yazar Ernest Hemingway'in akrabası olan Isabel Hemingway (uzun yıllarını Çin'de geçirdikten sonra bizim zamanımızda Talas'a gelen ve Doktor Nute'un kliniğinde hemşirelik yapmakta olan bembeyaz kısa saçlı o küçücük zarif hanım) kalırdı. Miss Hemingway'in kısacık boyuyla, sağa sola sallana sallana tin tin yürüyüşü gözümün önünden gitmez.

Yatakhane olarak kullanılan iki bina vardı. Biri ikinci ile üçüncü sınıf öğrencilerine, diğeri ise birinci sınıf öğrencileri ile Prep B öğrencilerine, yani ihzari sınıfını tekrarlayan öğrencilere aitti. Birinci sınıfa ve Prep B'ye tahsis edilen bina daha önemliydi, çünkü orası aynı zamanda eğlence alanı olarak da kullanılırdı. Üst katta birinci sınıf öğrencileri yatardı. 8-10 kişilik Prep B yatakhanesi de Amerikalı bekâr bekar hocaların kaldıkları odalar da orta kattaydı. Alt kat önemli. Cumartesi Gecesi Programları orada yapılır, spor dersleri için orta alana atlama sandıkları, güreş minderleri serilirdi. Hamam da oradaydı.

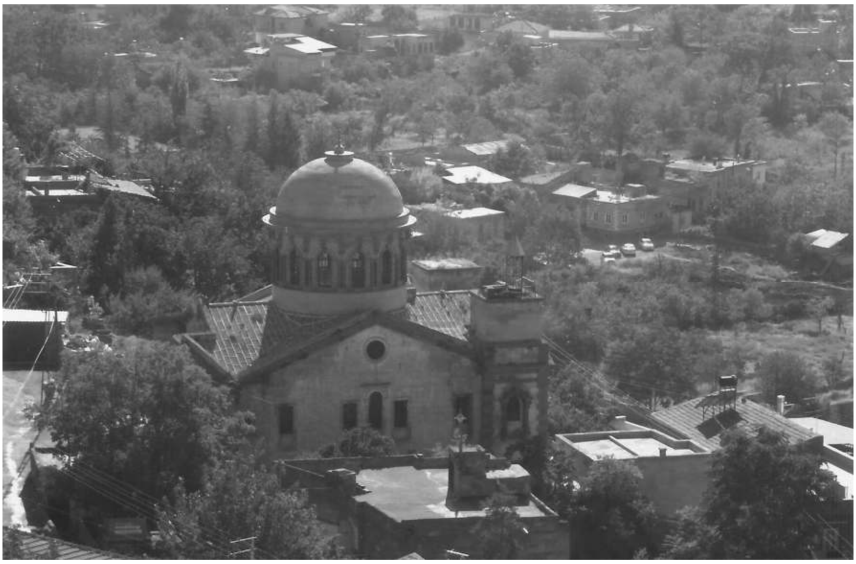

Okulumuzun doktorluğunu yapan Dr.William L. Nute'dan da bu arada kısaca bahsetmeliyim. Uzun yıllar boyunca kalmış Talas'ta. Hem Konak'taki klinikte hizmet etmiş yöre halkına, hem de civar köylerdeki hastalarının ayağına gidermiş. İhzari sınıfına geldiğim 1956 yılında oradaydı. Ertesi yıl Amerika'ya temelli döndü. Tıknaz, bakır tenli, hatları zarif bir adamdı. Bembeyaz saçlarında tarak izleri… "Dr. Nute'dan sonra, onun yerine Dr. Warren H.Winkler geldi kliniğin başına. Dr Winkler'in eşi Mary Lou Winkler, köylere kitap götürüp dağıtan gezici kütüphane, Book-Mobile'in sorumlusu idi." diyor, Necati Dedeoğlu.

Konak bugün Erciyes Üniversitesi'ne ait. Misafirhane olarak kullanılıyor. Doktor Nute'un kliniği hariç, bütün büyük binalar 1979-1981 arasında elden geçirilmiş. Birinci sınıf yatakhanesinin alt ve orta katlarındaki yekpare ahşaptan tavan aksamını zımparalayıp cilalamışlar. Öğrencilik yıllarımızda farkında bile değildik; muhteşem olmuş. Öyle bir tavan aksamı bugün para ile yaptırılamaz. Ama, bir hata yapmışlar ki affedilmez. Bekâr hocalara ait her bir odanın o güzelim ahşap kapısını ve ahşap tavan aksamını, iyilik olsun diye, griye boyamışlar.

Evli hocaların kaldığı evlerden biri rektör konutu olarak kullanılıyor. Her gün yanından geçtiğimiz bu evin bahçesini bunca yıl sonra hiçbir arkadaşım hatırlayamadı.[2] Talas mezunları son yıllarda seferber olup Doktor Nute'un kliniğini restore ettirdiler. Uzun yıllardır kullanılmadığı için harap olan bina ayağa kalktı.

[2] "Yıllar boyunca gördüm ki o efsunlu diyar her an açılıyor esrarengiz bir tarafını gösteriyordu." diye yazmış İzmir Tolga.

YATAKHANELER: Alt sınıflara ait yatakhanelerden her birine son sınıftan iki ağabey nezaret ederdi. Onlar, "Haydi yataklarınıza!" derler, sabahleyin de yine onlar uyandırırlar, kimsenin oyalanmasına izin vermezlerdi. İhzari sınıfının yatakhanesi hariç, diğerlerinde herkes yattıktan sonra, bir müddet yataktan yatağa konuşmalar eksik olmazdı. Yatakhane başkanları göz yumduğu takdirde ortaya fıkralar anlatıldığı; şarkılar, türküler söylendiği; palavralar atıldığı da olurdu.

Yatakhanelerde soba bulundurmazlardı. Bu konuda o kadar titizdiler ki sobasızlığa rağmen her sene en az iki defa yangın provası yaptırırlardı. Üst sınıf öğrencileri yaz kış haftada bir defa gidip gelirlerdi sırtlarında sadece bornozla birinci sınıf yatakhanesindeki hamama. Kış aylarında soğuktan hastalananı ne gördüm ne de duydum.

Ana binanın Beden Terbiyesi tarafından kullanıldığını söylemiştim. İç düzenini büyük ölçüde değiştirmişler. Duvarları boyamışlar. Geniş salonlar sporcuların kalacakları odalar halinde parçalara ayrılmış. Yatakhane, kütüphane ve *Study Hall* yok olmuş. Mutfak ile oradaki dev kuzine nedense olduğu gibi duruyor.

YEMEKHANE: Yeterli büyüklükte olmayan bu mekânda tek değil, iki parti halinde sabah kahvaltısını yapar, öğlen ve akşam yemeklerini yerdik. Amerikalı hocalarımızın bir kısmı ile o gün bulunan Türk hocalarımız da bizimle beraber olurdu. Mutfaktan yemek tepsilerini biz alıp sofralara dağıtır, yemekten sonra ortalığı biz toplardık. Uzunlamasına sekizer kişilik masalar, her masada son sınıftan iki tane sofra başı… Tepsi ile getirilen yemek, sofra başları tarafından uygun gördükleri şekilde paylaştırılırdı. İyi olanlarının yanında, kendi tabaklarını doldurup geri kalan alt sınıf öğrencilerinin tabaklarına, sanki lütfediyorlarmış gibi, yarım kaşık bir şeyler bırakan sofra başları yok değildi. İnsanları gerçekten tanımak için onları yetki sahibiyken görmek lazım. Uzun yıllar sonra bunlardan bir tanesinin adı geçince, Halil Azizlerli "O namussuz!" diye patlamıştı. Böyle sofra başkanlarına düşen öğrenciler, yemekhaneden ekmekleri çıkarır; *Study Hall*'daki sobada kızartarak karınlarını doyururlardı.

İhzari sınıfındayken sofra başlarımız Arif Çağlar ile Aytaç Savaş idi. İkisi de sevdiğimiz ağabeylerimizdi. Soframızda Uygur Kocabaşoğlu ile Ahmet Levendoğlu vardı. Galiba, bir de Murat Özkan. Uzun yıllar sonra, Arif Çağlar ile Talas toplantılarından birinde karşılaştık. O sofrayı hatırladı. Dediği şey çok zarif:

Aramızda öyle güzel bir ağabey-kardeş ilişkisi vardı ki, sıkıştığım zamanlarda yardımıma koşardınız. Bir defasında sizlerden istemiştim. İki arkadaş ödevlerimi hazırladı (Uygur ile Ahmet olmalı), sen de Cemal benim namıma Coğrafya dersimize çalıştın.

Aşçı Bilek Mehmet'i hatırlamayan yok. Onun yaptığı pilavın tadını hiçbir zaman hiçbir yerde bulamadım. Bolu'lu olduğunu sonra çocuklarından öğrendim. Allah rahmet eylesin. Bir de her zaman orada bulunan Miss Wilhelmine Corman… Çok yaşlı bir hanımdı. Köpek besleyen asık suratlı bir Almandı. Çıngırağı çalar, aksanlı İngilizcesiyle, 'biraz daha çay alabilirsiniz' gibi şeyler söylerdi. Uygur yazmış:

İngilizcesi de Türkçesi de dinlemeye değerdi: *Var sizde bir kabahat; size vermek ceza lazım.*

Yolu, kim bilir, nerelerden nasıl düşmüştü Talas'a?

Ana binadaki REVİR… Sıkıntılı olabilecek günlerden kurtulmak için burada yatabildiğimiz kadar yatmaya çalışırdık. Dr.Nute'un kliniğinden gelen hemşireyi kandırmak amacıyla koca binaya koşarak tekrar tekrar tırmanır, tebeşirler tozu yutardık. Ağzımıza yerleştirilen derecenin ucuna dilimizi sürtmemizi, hem de dışarıda kalan kısmı sağa sola oynatacak şekilde sürtmemizi de yaptığımız bu çocukça hileler arasında saymalıyım. Güya ateşimiz yükselecek. Bir seferinde, nedense o esnada orada bulunan Mr.Disney'in "Dilini dereceye öyle değil, böyle sürt!" diye benimle alay etmesini unutamam.

STUDY HALL: Her şeyden önce mütalaa salonu olarak kullanılırdı. Akşam yemeğinden sonra, toplu olarak *Study Hall*'e geçer ve saat 9'da yatakhanelerimize dağılana kadar orada ders çalışırdık. Türk veya Amerikalı bir hoca nizamı ve intizamı sağlamak için mutlaka başımızda bulunurdu. Salona kimi geceler mutlak bir sessizlik hâkim olur, kimi gecelerde de yüksek sesle konuşmalarımız zapt edilemez bir hale gelirdi. Her şey başımızdaki hocanın nezaret etme tarzına bağlıydı.

Bir gün William Ludwig nezaret etmekte. Gürültüyü bir türlü zapt edemiyor. Sabrı taştı ve dedi ki, "Şu andan itibaren, herkes susacak. Ağzını ilk açanın bu okuldan kovulması için elimden gelen her şeyi yapacağım." Mutlak bir sessizlik çöktü salona. Herkes kendi işine dalıp bu hadiseyi neredeyse unuttuktan sonra, Mr. Ludwig aniden "Evet sen, Murat" dedi. Aşağı yukarı bir ay sonra, Murat Özkan'ı yatakhanede bavulunu toplarken gördüm. "Ailem beni okuldan almış." diye ağlıyordu.

İhzari sınıfına başladığım sene *Study Hall*'de yapılan açılış törenini hiç unutmam. Kayseri'nin Milli Eğitim Müdürü konuşuyor: 'Bir lisan bilen bir adam, iki lisan bilen iki adam, üç lisan bilen …" O yıllarda çok yaygın olan bir klişe idi.

Bir de son sınıftaki kapanış törenini. Amerikalı hocalarımız tarafından seçilmişti Necati Dedeoğlu, okulumuzda geçirdiği yıllar zarfında en fazla tekâmül eden öğrenci olarak.

Bir de, Kıbrıs'a parmaklarımızdan alınan kanlarla boyanan Türk bayrağı göndermemize dair tören vardı. Aşağıda bahsedeceğim.

İlk ve son defa *Study Hall*'de gördüm Âşık Veysel'i. Kısık ve boğuk sesiyle hayatını kısaca anlattı ve türkülerinden birkaçını okudu. Sonra da sırayla elini öptük o mübarek adamın.

Usulen bir tören yapılıyor. 1961 yılının mayıs ayında olmalı. Kurucu meclisin açılmasının "mana ve ehemmiyeti"(bu laf ne kadar çok kullanılırdı) üzerine konuşma yapılacak. Konuşmacı, Halil Azizlerli. Başlangıçta kekememsi bir hali vardır. Bu vesileyle *Study Hall*'de bulunan hocamız Adnan Bey, "Bula bula bunu mu buldunuz!" demişti. Bilahire, o zengin ifadesiyle gümbür gümbür öyle bir açıldı ki Halil… Adnan Bey de memnun oldu tabii. Halil hatırlamıyor.

10 Kasım törenleri, okulun açılış ve kapanış törenleri, tenkit saati, baş mümessil seçimi, kooperatif başkanı seçimi… Uzatmayayım, her türlü toplu faaliyet *Study Hall*'da yapılırdı. Mrs.Johnson'un verdiği müzik derslerinden bahsetmiştim. Köşede bir piyano vardı. Aramızdan bir kişiyi hatırlıyorum o piyanoyu çalabilen: Ahmet Cingi. Schubert'ten bir parçayı (ama hep o parçayı) çalardı.

KÜTÜPHANE: Ne kadar sıcak ve huzurlu bir yerdi. Orada telif ve tercüme Türkçe romanlar, İngilizce romanlar, Türkçe tarih mecmuaları vardı. İlle de klasikler denilen resimli İngilizce romanlar… Birkaç tanesi bir arada ciltli, resimleri de renkli. İhzari sınıfındayken okuyup anlayamadığım için sadece resimlerine bakardım. Zamanla anlar oldum. Herhalde hepimize işte bu klasikler aşılamıştır roman okuma zevkini.

Gördüğümüz derslere ve hocalarımıza gelince, Türk hocalarımız tarafından Türkçe, tarih, edebiyat, coğrafya, yurttaşlık bilgisi ve din dersi gibi dersler verilirdi. İngilizce, matematik, biyoloji, fizik gibi dersler de Amerikalı hocalar tarafından. Uygur, bu konuda diyor ki:

Türk öğretmenlerin öğretim şekli (tarz-ı tedrisi) daha çok ezbere, Amerikalı öğretmenlerinki ise çözümlemeye yönelikti. Geriye bakınca bunu şimdi daha iyi görebiliyorum. 'Düşün' (think), 'neden' (why), 'nasıl' (how), 'kestirmeden git' (make short-cut) en çok duyduğumuz sözcüklerdi. Sorular 'In your opinion' (Size göre) diye başlar, düşüncemizi 'tez-kanıt-sonuç'(thesis-evidence-conclusion) şeklinde geliştirmemiz istenirdi.

III. "Muallim Bey"ler

Orta boylu esmer ve kaytan bıyıklı Haydar Bey… İngilizce öğrenmeye meraklı tek Türk hocamız o idi. Bir gün tenkit saati başkanından konuşmak için İngilizce olarak izin istemesi üzerine alkışlar yükselmişti.

Yuvarlanır gibi yürüyen tostoparlak, ama amuda kalkabilecek derecede çevik Remzi Bey… Ankara'ya yaptığımız toplu seyahatten hatırlıyorum, tren kompartımanında sohbetini zevkle dinlediğimizi.

Kibar yüz hatları, intizamla taranmış beyaz saçları ile Gıyasettin Tokyay… Tam bir Türk beyefendisiydi. İçimizden kimseye kötü bir söz etmemiş, kimseyi dövmemiştir. Dersini büyük bir titizlikle işler ve tebeşirle yazdığı yazıyı ders boyunca silmeden kara tahtada muhafaza ederdi: "Mazeretler bir değer ifade etmez. Değerler neticelerdedir."

Mustafa Dülgeroğlu ve Durmuş Esen... Her ikisi de meramını iyi ifade eden insanlardı.

Bir de Adnan Bey vardı. Son senemizde geldi. Yukarıda bahsettim. Babacandı.

Talas'lı arkadaşlarımızla hiçbir buluşmamız yoktur ki aradan bunca yıl geçmesine rağmen tarih hocamızla ilgili bir hikâye anlatılmasın. 35-40 yaşlarında, iri kıyım bir adam… Bıyıksız mahmur bir yüz, ona azamet katan patlıcan büyüklüğünde bir burun ve duvarları çatlatan davudi bir ses: Faruk Yüce. Memleketin

her tarafında Kıbrıs mitingleri yapılıyor. *Study Hall*'de bu vesileyle yapılan bir tören, meselenin mana ve ehemmiyeti üzerine yapılan konuşmalar… Hiç beklenmedik bir anda adeta havan topu patlaması hiç unutulur mu: "Yeşil ada, seni benden, beni senden ayıramazlar". O idi. Korkardık. Mütalaa saatine nezaret ederken çıt çıkmaz, çıkarsa fena halde azarlar, "Kenan Bey şahsiyetinle oynarım!" diye gümbürderdi. Konuşmaya üşenip parmak işaretleriyle verdiği "pencereyi aç", "kapıyı kapat, "bir bardak su getir" gibi emirler, telaşla hemen yerine getirilirdi. Mütalaa salonunda bacağını bir sıradan öbürüne uzatmış, oturmakta. İhzari sınıfındaki çocuklardan bir tanesi, nasıl bir gaflet basmış olmalı ki, o saltanatlı bacağı iki eliyle kaldırıp geçmek için kendisine yol açıyor. "Katil!" diye kükremiş. Ona soru sormaya cüret edenler çıkardı. Hayret! Cevabını hepimizin merak ettiği bir soru üzerine, verdiği izahat: Bir hindi var. Budu benim, kanadı senin, kemiği onun: Kapitalizm. Budu devletin, kanadı benim, kemiği senin: Faşizm. Hepsi devletin: Komünizm. El işaretiyle talimat vermesine denk bir açıklama… Saim Tozan anlatıyor:

> Ben de bir gün soru sorma cüretinde bulundum ve sordum: Mancınık nedir Muallim Bey? Hoca elini kaldırıp havada bir yarım daire çizdikten sonra, "Şakuli Saim Bey, şakuli" dedi. Böylece gayet güzel anlamış oldum, mancınığın ne demek olduğunu.

Uygur, sözlü imtihandaydı galiba, tarihî bir fıkrayı anlatmaya başladı. Sesindeki tereddüdü hâlâ hatırlarım. Nasıl karşılayacak? Başlamış oldu bir kere, yarıda da bırakamaz. Fıkra şöyle: Sokrates evinin avlusunda talebeleriyle sohbet etmektedir. Mevzular derin. Hanımı yukarıdan seslenir, "Uzatma, gel!". Uzar tabii. Hanımı nihayet bağırır. Buna rağmen devam etmeleri üzerine, bir leğen dolusu suyu üstlerine boca eder. Sokrates der ki, "Tabiat kanunu bir kere daha teyit edilmiştir. Her ne zaman gök gürülderse, yağmur yağar. Dağılalım arkadaşlar." Tahminlerimizin hilâfına, bu fıkra Faruk Bey'in çok hoşuna gitti; gevrek gevrek güldü. Aklından kim bilir neler geçmişti.

Son sene. Okul bitiyor. Müdürümüz Everet C. Blake hastalanmış. Okul binasının üst katında yatıyor. İzmir Kız Koleji'nin müdiresi olan eşi Mrs. Linda Blake Kayseri'ye gelmiş. Onu ilk ve son görüşüm. Yemekhanedeyiz. Saim kendiliğinden bir türlü doğru dürüst okunamayan İstiklal Marş'ımızı idare eder, ses verirdi. Yemek başlamadan önce, ayağa kalktı, "Arkadaşlar hep birlikte Talas Marşı'nı okuyacağız." dedi. O gün tarih hocamız da oradaydı. "Saim Bey!" diye müdahale etti gümbür gümbür sesiyle, "Bu marşı söylemenizin gayesi nedir?" Saim'in Mrs.Blake'den de bahsederek izahat vermeye çalışması üzerine dedi ki "Hanımefendiye intikal ettiriniz. Bizim âdet ve ananelerimiz arasında, yemekten önce toplu bir şekilde marş veya şarkı söylemek yoktur. Kendilerinden niyaz ediyorum, bu isteklerinden sarf-ı nazar eylesinler". Mrs. Blake bugün kimsenin konuşamayacağı kadar zengin ve tabii bir Osmanlıca ile aşağı yukarı şunları söyledi, hem de aksansız olarak: "Efendim bu bir niyaz meselesi değildir. Zevcim yukarıda hasta yatağında… Güftesini ve de bestesini birlikte yaptığımız Talas Marşını talebelerinin söylemeleri halinde, kendisinin bundan inşirah duyacaklarını tefehhüm etmiştim. Filvaki, nasıl tensip ederseniz…" Bu marş okun-

madı. Yemeğe oturduk ve dağıldık. Hepimiz de tarih hocamızı çok ayıpladık. Şimdiki kafama göre, yaptığı bu müdahalenin haklı bulduğum bir tarafı var. "Bu deneyim benim ilk defa olarak kültür çatışmasının nasıl olabileceği konusunda kafamda şimşekler çaktırmıştı" diyen Sinan Bayraktaroğlu sözünü etmekte olduğum o Talas marşını yolladı:

School Song	*Talas Marşı*
All hail Talas to Thee	Selam okul sana
Our school of life and light	Hayatın örneği
Our goal is Turkish manhood	Türklüğün bir desteği
To match Erciyes's height	Değerli küçük yurt
For our fair country's good	Cesur, temiz, dürüst
Oh may we strive to be	Verdiğin bu gaye
Fair, clean and brave	Sunalım ülkeye
All hail Talas to Thee	Selam, sana

Mrs.Blake'e gelince… Kansere yakalanmış ve tanıdığı insanlara birer veda mektubu yazmak suretiyle bu dünyadan göçüp gitmiş.

IV. *Sir*'ler

Aralarından John Kingley Birge, Lloyd B. Swift, Frank A. Stone, William J. Griswold, Thomas D. Goodrich, Anna G. Edmonds3 gibi memleketimiz hakkında eserler yazanların çıkması Amerikalı hocalarımızın ders verebilmenin ötesinde bir takım vasıflara sahip insanlar olduklarını göstermiyor mu?[4] William J. Griswold ile Thomas D. Goodrich'i Talas'tan hatırlıyorum. Tarsus Amerikan Koleji'nde tanıdığım Frank A. Stone unutulmaz bir hocamızdı. Zekâsı da mizah duygusu da yüksekti. Bilim terbiyesini almış bir zekâ, müstehzi tarafı ağır basan bir mizah duygusu diyeyim. Konuşurken ya da yazarken *thesis*, *evidence*, *conclusion* kalıbına sadık kalmamızı ve "Şu hükme varıyorum, ama dayanaklarım yeterince sağlam mı?" diye kendimizi her zaman sorgulamamızı tavsiye ederdi.

Talas'ta bizim zamanımızdaki Amerikalı hocalara gelince…

Dee Keller, bize İngilizceyi ilk defa öğretmeye başlayan kişiydi. Kırık dökük de olsa hem kendisine hem de bize yardımcı olan bir Türkçesi vardı. Amerikalı hocalarımız, Dee Keller da dahil olmak üzere, hem dilbilimci değillerdi, hem de şimdiki dil öğretme yöntemleri o yıllarda henüz icat edilmemişti. Dolayısıyla, onun da mecburen başvurduğu yöntem, Sinan Bayraktaroğlu'nun iyi bir dilbilimci olarak "Cenaze namazı kırk yıl önce kılındı!" dediği 'grammar approach' idi. Aydan Bulutgil'in "İngilizce kelimelerle Türkçe konuşuyorduk" şeklindeki tespiti de doğrudur, çok sayıda kelimenin yanında sağlam bir gramer altyapısı

[3] Bunları Sinan Bayraktaroğlu'nun sayesinde tespit ettim. Muhtemelen fazlası da vardır.
[4] *Kebikeç*'in notu: Adı geçen yazarların yapıtlarına kaynakça bölümünde yer verilmiştir.

edindiğimiz de. Hocalığı bir yana, inanılmaz derecede güzel bir kadındı Dee Keller. Bu kanaat sadece bana ait değil.

Bob Keller genç yaşında saçları dökülmüş, ince uzun ve zarif bir adamdı. İleri yaşına rağmen, eşi Dee Keller'ın aksine, görünüşünü muhafaza ediyordu. O da adını unuttuğum bir İngilizce dersimize geliyordu.

Mrs. Birge, Dee Keller'in annesiydi. Yaşlı, ufak tefek, ince ve kuru bir hanımdı. Hep basitleştirilmiş İngilizce romanlar okuturdu.

Sağlık ve ilk yardım derslerimize giren Jim Johnson bizimle aynı zamanda geldi Talas'a; biz talebe olarak, o da Amerika'dan hoca olarak. İri yarı, uzun bacaklı, kumral sakallı bir adamdı. Sırtındaki heybe ile birlikte uzun adımlarla yürümesi, hele heybenin ön gözünde küçücük çocuğunu, arka gözünde de birtakım marangoz aletlerini taşıyor idiyse, nasıl unutulur. Bu hocamız öyle bir Türkçe öğrendi ki, inanılmaz. Evet, hafif de olsa, aksanı vardı, ama günlük argolara bile hâkimdi. Genç yaşta vefat ettiğini duyduk. Eşi Mrs. Johnson'dan yukarıda bahsettim. Bakır tenli güzel bir kadın, bir çalım Kızılderiliydi.

William Ludwig, İnce vücutlu, o yıllarda moda olduğu üzere alabruz saçlı bekâr bir adamdı. Üstelik genç, neşeli ve bol kahkahalı… Bizlerle arkadaş gibiydi. Ancak, iş disipline geldi mi, bambaşka bir insan olurdu. Murat Özkan'a ne yaptığını yukarıda anlattım. Sabahın üçünde mi, dördünde mi birinci sınıf yatakhanesinden bir kaçışımız vardı, Uygur Kocabaşoğlu ve Ahmet Leventoğlu ile beraber. Hangi akılla? Binadan çıkarken bizi yakalamış ve her birimize 1500 kere yazdırmıştı "Bir daha böyle bir şey yapmayacağım" diye. Uzun yıllar sonra Sinan onu bir şekilde buldu. Temasın kurulması üzerine, Talas toplantılarından birine geldi. Karşımda bambaşka bir adam gördüm. Bizim yaşlanmış ve tövbe etmiş, artık namazında aptesinde insanlarımızın Hıristiyan mütekabili. Orta uzunluktaki sakalı bembeyazdı. O şen kahkahaları da kalmamış.

John W. Scott, müdürümüzdü. Orta boylu, ön tarafı açılmış kumral saçları seyrek ve her zaman kısa kesilmiş. Hatları zarif çehresinde, âlimane bir ifade… Bizlere muamelesi tatlı sert idi. İstanbul Feriköy'deki Protestan Mezarlığında yatıyor.

Eşi Mrs. Gwen Scott hakkında tam bir hanımefendi demek dışında bir şey düşünemiyorum. Pek titizdi. İki şey hatırımda kalmış. Biri, Konak'taki şölenlerden birinde bir Amerikan şarkısını söylerken ağlamaklı hale gelmesi, öbürü de eziyet verecek derecede uzun ve sıkıcı bir çocuk şiirini ezberlememizi istemesi. Allahtan o şiirin arkasını takip etmemişti. Bir mısrasını nasılsa unutmamışım: 'Every twig is laden. What a pretty sight.' O da İstanbul Feriköy'deki Protestan Mezarlığında yatıyor.

Mr. Bucholz genç, iri yarı ve sportmen yapılıydı. Öğrencilik yıllarında Amerika'daki Dartmouth Yüksekokulu'nun kürek takımında yer aldığı, hatta Amerika'nın kürek milli takımına seçildiği söylenirdi. Çok ağır hareket eder, mecbur kalmadıkça konuşmazdı. Konuşmak onun için sanki ağır yük taşımak gibiydi. Herkes yattıktan sonra, birinci sınıf yatakhanesine gelip bir polisiye hikayeyi el

lambasıyla okuması da unutulacak şeylerden değil. Ne başlarken ne de bitirdikten sonra tek kelime etmişti.

Bir de Bill Edmonds'ı hatırlıyorum. John W. Scott gitmiş ve bu zat müdür olmuştu. Rahip tipli diye tarif edebileceğim tek hocamız odur. İnce, uzun ve kibar yüzlü bir adam. Uygur'dan yeni öğrendim. Uzun yıllar boyunca İstanbul'daki BOARD Heyeti'nin başında bulunmuş.

Bizler ihzari sınıfındayken vardılar. Ertesi yıl Amerika'ya döndüler. William J.Griswold genç çakı gibi bir adamdı. Canlı, enerjik ve sert… Jean Griswold'ı, hatırlamıyorum o yıllardan. Talas'taki hocalarımızın uzun yıllar sonra tertipledikleri bir aylık yaz okuluna 2005 veya 2006 yılında Keller'larla birlikte geldiklerinde her ikisi de artık üniversite hocasıydı. Jean Griswold 80'li yaşlarında olmasına rağmen, bir genç kız kadar canlı ve sevimliydi. Tahtaya sol eliyle bir şeyler yazınca, "Sizi şimdi hatırladım!" demem üzerine sevinçle boynuma sarılmıştı.

Talas'a Afrika'daki bir okuldan gelen bir Amerikalı hocamızdı Mr. Disney. Orta boylu ufak tefek bir adam. 45-50 yaşlarında, yüzü bakır tenli ve saçları bembeyaz. Bizlere yakın davranır, şaka yapmaktan hoşlanırdı. Sevimliliğine rağmen, "Bırakın, sahtekârın birisi" diye ondan nefret edenler de vardı.

Thomas D. Goodrich, yukarıda adını andığım bir diğer Amerikalıdır. Başka sınıfların derslerine girdiği için hocalığı hakkında fikir sahibi olamadım.

Talas Koleji ile ilgili olarak yazılan yazılarda hep bahsi geçen ve adeta bir efsane halini almış bulunan Paul E. Nilson hiç hocamız olmadı. Olmadı, ama mezun olduğumuz senenin sonunda Talas'ı ziyaret etti. Kendisini ilk ve son defa olarak o zaman gördüm.

V. Geri Gelmeyecek Günlerimiz

Günlük hayatımızın nasıl geçtiği buraya kadar anlattıklarımdan ana hatlarıyla ortaya çıkmış olmalı. Bunca yıl sonra hatırımda kaldıkları kadarıyla ilave edeceğim şeyler var. Bazıları derli toplu, bazıları da kopuk kopuk…

Adı kolej olduğuna göre, bu okulda şatafatlı bir hayat yaşadığımız zannedilmesin. Bir kere, az sayıda tüccar çocuğu hariç tutulursa, öğrencilerin kısm-ı küllisi hallice memur çocuklarıydı. Ailelerimizin okula ödedikleri taksitler, orta halli ailelerin altından kalkamayacakları kadar yüklü değildi. Görünen o ki, idarenin maddi imkânları öğrencilerin ailelerinden topladıkları para ile sınırlıydı. Dış kaynakları var mıydı? Bilmiyorum.

Evet, yemekler sade ve yetersizdi. Okulun fiziki alt yapısı zayıftı. Kalorifer yoktu. Tuvaletlerde su tesisatı yoktu. Bir sinema makinesi vardı. *Study Hall*'de bir arkadaşımızın kordonuna ayağı takılınca devrildi ve bir daha iflah olmadı. Okulun otobüsü, minibüsü yoktu. Kayseri'ye bizleri toplu olarak götüreceklerse, Talas Belediyesi'nin o burunlu otobüslerinden yararlanırlardı. Ellerindeki tek vasıta "Tarzan" adını verdiğimiz orta boy bir kamyonet idi. Ermeni Garabet Usta (ağır oturaklı bir adamdı) bununla akla gelecek her türlü malzemeyi Kayseri'den taşırdı. Sofraları toplamak, ortalığı süpürmek, çamaşırları tasnif etmek,

okulun postasını Aşağı Talas'taki postaneye ara yollardan yürüyerek taşımak gibi işleri bizler yapardık.

Okulumuzdan bakılınca, Erciyes Dağı'nın önünü kapadığından olsa gerek, çok büyük görünen, ama başka yerlerden bakılınca büyüğünün yanında haddini bilen o yuvarlak dağın adı Ali Dağı'ydı. Necati Dedeoğlu hatırlattı:

> Her yıl Cumhuriyet Bayramı'nda, boya tenekelerini taşıyan merkepler eşliğinde z çizen bir patikayı takiben oraya tırmanıp, taşları beyaza boyamak suretiyle, Cumhuriyet'in kaçıncı kuruluş yılı olduğunu uzak mesafelerden görünecek kadar büyük harflerle yazardık.

Ali Dağı'nın Talas'a bakan yüzünde böyle bir yazı uzun yıllardır yok.

Okulun yakınında bayağı meyilli bir sırt vardı. Kış aylarında, bu sırttan aşağıya kayardık, spor odasından aldığımız kırık dökük kayaklarla, tahta kızaklarla. Douglas'ın dümenli bir Amerikan kızağı vardı. Bir defasında okulun bahçesine kadar kayabilmesini unutamam. İşte bu sırtın üzerinde bir mağarada yaşayan çok yaşlı bir zat vardı. Necati "(Ali?) dedeyi ve ondan satın aldığımız üzümlerin tadını unutamıyorum." diyor. Bizimle sohbet ederken Allah-u Ekber Dağları'ndan bahsetmişti. Sarıkamış faciasından sağ kurtulan bir avuç gazilerimizden miydi? Yoksa, Doğu Cephesi'ne bilahare katılanlardan mıydı?

15 günde bir Kayseri'den dört beş berber bir arada gelirdi. Önlerinde sıraya girerdik, koyun kırkar gibi peş peşe saçlarımızı keserlerdi. Buna, hocalarımız da dâhildi. Berberlerden birinin tıraş ederken Mr. Griswold'a "Amerika'nın nüfusu nedir?" diye sorduğunu, onun da "160 milyon." diye cevap verdiğini hatırlıyorum. Bir de Faruk Bozbey ile Hasan Tekeli'nin berberlerin önünde yumruk yumruğa kavga etmelerini…

Okulun önündeki alanda futbol sahası vardı. Bir ucu geniş sayılır. Sağdan soldan kalenin önüne orta yapılabilir. Öbür ucunun genişliği kalenin genişliği kadardı. Arazi meyilli olduğu için top ikide bir aşağıya kaçar, getirmek zaman alırdı. Bu tuhaf sahada ne kadar heyecanlı maçlar yapılırdı. Her nesil gibi bizim nesil de futbola meraklıydı. Çikletlerin içinden çıkan futbolcu resimlerini biriktirirdik. Elimizdeki resimlerle takımlar kurarak kendimize göre bir oyun oynardık. Her bir mevki tek tek ele alınır, o mevkide daha iyi olduğu kabul edilen oyuncu puan kazandırırdı. Bazen da hangisi daha iyi diye münakaşa çıkardı. Lefter ve Metin Oktay gibi oyuncular üzerinde tabii ki ihtilaf yoktu. Herkesin bir takımı tuttuğunu söylememe hacet yok. Uluç Gürkan o yıllardan beri şedit bir Beşiktaşlıdır.

Bir Karnik vardı. Bizden önce mezun olmuş. Zaman zaman okulumuza uğrardı. Boksördü. Onun yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan Celal Sandal ile kiliseden bozma spor salonunda bir kapışması vardı ki, unutulmaz. Celal Sandal daha sonra herkesin tanıdığı bir boksör oldu. Karnik ise Garip adını aldı. Kayseri Beden Terbiyesinde çalışıyor, boks hakemliği ve antrenörlüğü yapıyordu. Türkiye'den ayrılmayan Ermenilerdendir. Bir gün gazette haberi gördüm: 2012 Olimpiyatlarına giden kafilemizde yer alan bir boks hakemi oteldeki odasında ölü bulundu. Ne yazık ki, Karnik imiş.

Kayseri'ye haftada bir defa çıkmamıza izin verirlerdi. Cumartesi günleri öğleden sonra Aşağı Talas'a yürüyerek iner, oradan burunlu belediye otobüsleriyle giderdik. Dönüşümüz de aynı şekilde olurdu. Aşağı Talas'tan okula çıkardık. Şehirde ne yapabilirdik ki? Zümrüt Pastanesine uğrar, oradan da sinemaya giderdik. Büyük Sinema'da yabancı, Tan Sineması'nda ise siyah beyaz yerli filmler oynatılırdı.

Sevim Çağlayan, o yılların muhteşem kadınıydı. Tüllerden ibaret sahne kıyafeti Türkiye çapında hadise olmuştu. Tan sinemasında konser verecekti. Peniyamin Çatal gece vakti Kayseri'ye kadar koşup biletleri önceden almıştı. Sevim Çağlayan o meşhur kıyafetiyle sahnedeydi. Birkaç şarkıdan sonra, izin istedi, kıyafet değiştirmek için. "Bu arada klarnetçim sizleri meşgul edecek; Çanakkalelidir, iyi çocuktur!" dedi. Bizler de "Çanakkaleli, Çanakkaleli" diye tezahürat yaptık. Adam bunlara alışkındı, belki de usanmıştı.

Adını hatırlayamadığım dergiler, gazeteler ve bunlardaki çıplak kadın resimleri gırla gider, elden ele dolaşırdı. Duymayanı kalmayan müstehcen fıkralar… Bir de sinkaflı tekerlemeler, hem de kafiyeli… Çocuklar arasında şimdi de var mı acaba?

Tuvalette başladık sigara içmeye. Bahsetmiştim. Aklımızca erkek olmanın ilk adımıydı. İçki de öyle. Nasıl bulurduk? Herhalde, Talas'taki veya Kayseri'deki bakkallardan. Ne olacak, konyak işte, şarap işte; bazen da likör. Ermeni arkadaşların evlerinde onlara mahsus ev yapımı şarapları içenler de vardı. Ahmet Leventoğlu içtiğimiz likörden dolayı ana binadaki merdivenin tırabzanına tutunmuş sallanıyor, zor duruyordu ayakta. Bu manzara resim gibi canlandı gözümün önünde. Uygur Kocabaşoğlu, Ahmet Leventoğlu ve ben beraberdik o çocukluk macerasında. Yahu kafayı çekmek için likör, hem de nane likörü içilir mi? Uygur geçen gün söyledi "O zamandan beri nane liköründen nefret ederim" diye.

Kayseri'nin tren istasyonu, zamanına göre görkemli bir binaydı. Halen de öyle. Kayseri Lisesi ile birlikte şehirde mimari değer taşıyan tek bina. Büfesinden ton balığı, yalancı dolma, barbunya pilaki gibi şeylerin konservelerini alırdık, yol için. Helâsında o yıllarda çok yaygın olan sinkaf edebiyatı… Gar müdürü imzalı bir tanesi: "Buraya yazı yazanın anasını, avratını ve de izzetli bacısını…" Simit satanlar, Salep satanlar, gazoz satanlar, bir de esans satıcıları… Yok olmaya yüz tutan mesleklerden biri. Yazık, memleketimizin renklerinden biriydi.

Birinci sınıftayız. Yarıyıl tatili. Okul idaresi trende bizler için iki veya üç vagon ayırtmış. Tamamen bize ait... Ankara'ya gidiyoruz. Konyak şişeleri, şarap şişeleri, büfeden aldığımız konserveler zulalardan çıkartıldı ortaya. Bardak yok. Şişeler elden ele dolaşıyor. Gürültü, patırtı, şamata had safhada…

Ermeni arkadaşlarımızdan yukarıda bahsettim. Hepsi de Talaslı veya Kayseriliydi. Tarihte aramıza kan girdiğini bilmiyorduk. Ermeni olduklarını, Hıristiyan olduklarını tabii ki biliyorduk. Biliyorduk, ama onlara bir bütün olarak farklı bir millet nazarıyla bakmaz, husumet göstermezdik. Nasıl Ahmet'i sever, Mehmet'i sevmez isek, Peniyamin'i sever, Manuk'u sevmezdik. Bu arkadaşlarımızın ara-

sında Ermeni müstahdemin çocukları da vardı, Kayseri'li esnaf çocukları da. Okul ücretlerinin Amerika'daki adları kendileri tarafından bilinmeyen şahıslar tarafından gönderildiğini söyleyenler de vardı.

Aramızda bir de Amerikalı öğrenci vardı: Douglas Critchel. Babası NATO'ya girmemiz üzerine Ankara'ya gelen Amerikalı subaylardan birisiymiş. Bilahare, karısından boşanıp Türkiye'yi terk etmiş. Memleketimizde kalan annesi de Douglas'ı Talas'a yollamış.

Douglas ile uzun yıllar sonra Talas toplantılarımızdan birinde bir araya geldik. Eski evlerin restorasyonu işleriyle uğraşıyormuş. Douglas'ı Amerikalı olduğu için doğrudan doğruya birinci sınıfa almışlardı. Üç sene İngilizce dersinden kaldı. Ondan sonra da okuldan ayrıldı. Bunu anlattım. Herkes sevimli buldu. Douglas'a takıldılar. O da bana dedi ki: "Ulan ben de sana Türkçeyi öğretmiştim." Yine kahkahalar…

Kopuk kopuk hatırladıklarımın arasında akrep meselesi de var. "Eczaneler akrep satın alıyorlarmış!" diye bir laf çıktı. Uygur Kocabaşoğlu ve Ahmet Leventoğlu ile birlikte seferber olduk. Arazi öyle ki neredeyse her taşın altından bir akrep çıkıyor. İki çöp kullanarak topluyor, kapağını deldiğimiz mürekkep şişelerine, ağzı yırtık konserve tenekelerine yerleştiriyoruz. Akşam da yatakhanede muhafaza ediyoruz. Ertesi gün bunları Zümrüt Eczanesine götürmemiz üzerine, güldüler, "Hadi canım!" dediler.

Başmümessil seçimlerinin yapıldığından bahsetmiştim. İki tanesini hatırlıyorum. İlkinde adaylar Şanar Tayşi ile geçen gün rahmetli olduğunu duyduğum Mehmet Sarıyıldız idi. Biz Şanar Tayşi'yi tutuyorduk. Sarıyıldız kazanmıştı. İkinci seçimde ise son sınıfta olduğumuz için doğrudan doğruya işin içindeydik. Adaylardan biri Yaşar Eker, öbürü hep beraber olduğumuz Faruk Bozbey. Faruk kazanmıştı.

1957 yılında olmalı. Hepimizi henüz turizm bölgesi haline gelmemiş olan Kapadokya'ya götürdüler. Göreme alelade bir köydü, meydanında bir kahvehane, kahvede de 60-65 yaşlarında kasketli bir köylü… Güngörmüş olduğu her halinden belliydi. Misafir olarak bu seyahatimize katılan yaşlı bir Amerikalı hanımla, şakır şakır Almanca konuştular. Unutulacak şey değil. Almanya maceramızın başlamasına daha birkaç sene var. Bu adamcağız Rusya'da kendisi gibi esaret hayatı yaşayan Alman ve Avusturyalı askerlerden öğrenmiş olmalı Almancayı. Başka bir ihtimal var mı?

Bir Alman türedi birkaç günlüğüne. İnce uzun bir adam. Yıpranmış suratı sanki kavak ağacından balta ile yontulmuş. Bir bacağı tahta. Stalingrad'dan sağ kurtulanlardan. "Ruslar makineli tüfekle bacaklarımı taradılar." demişti. Saim Tozan ile Şerif Boyacı çok neşeli bir adam olduğunu hatırlıyor.

Okuldaki son günlerimiz. Kayabaşında birkaç arkadaş laflıyoruz. Gündüz vakti. Hava güzel. Peşpeşe iki araba geldi. Öndeki arabadan bulut gibi bir sarhoş indi, yanında avanesi. Orta yaşlarda çopur suratlı bir adam, kısa boylu ve tostoparlak. Arkadaki arabadan da böyle bir şeyi bir daha hiç görmedim, saz heyeti indi: Keman, klarnet, kanun ve darbuka. Alışkın ve de bıkkın bir şekilde hemen

başladılar çalmaya. Sarhoş bizleri görünce, "Ne lan bu kalabalık!" dedi. Öğrendik ki, Kayserili bir mirasyedi imiş.

Son günlerimize damgasını vuran bir hadise şuydu: Etraftaki bağ evlerinin bahçeleri ve bu bahçeleri birbirinden ayıran yığma taşlarla yapılmış duvarlar vardı. Bunlardan bir tanesi gözümüzün önünde aniden yıkıldı ve elindeki kürekle duvarın dibinde çalışmakta olan bağ sahibi taşların altında kaldı. Peniyamin herkesten önce koştu, adamcağızı çekip çıkardı. Ne yazık ki ölmüştü.

Talas Amerikan Koleji'nde gördüklerimiz geçirdiklerimiz hakkında anlatacaklarım bu kadar. Şimdi gelelim tarihine.

VI. Okulumuzun Mazisi

Okulumuzun mazisine gelince, temel fikirleri sevgili Uygur'un kaynak eser niteliğindeki kitabından[5] aldım. Bunlara olsa olsa cinsinden tahminlerimi ve kendi gözlemlerimi ekledim. Sayın Cenk Demir'in okulumuz hakkındaki tafsilatlı çalışmasından[6] da özellikle tarihleri tespit etmek için yararlandım.

1820'li yılların Amerika'sı… Protestan kiliselerinde o zamana göre yeni bir heyecan başlıyor: 'Batı dünyasından uzak kalmış Hıristiyan topluluklarına, dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar, medeniyet meşalesini götürelim.' diyorlar. Bu maksatla harekete geçip, Hindistan'da, Uzak Doğu'da, Afrika'da ve İran dahil olmak üzere Ortadoğu'da çok sayıda okul kuruyorlar.

Sayın Cenk Demir'in konumuzu teşkil eden okulların, yani Talas'taki Amerikan Okulları'nın hangi kuruluş tarafından hangi tarihlerde kurulduğuna dair yazdıkları mealen şöyle:

> American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) veya kısaca American Board isimli misyonerlik teşkilatı Kayseri'nin Talas ilçesindeki eğitim faaliyetlerine erkek ve kızların bir arada okuduğu bir karma ilkokul kurmak suretiyle 1871 yılında başlamış. Bu tarih Amerikan Board belgelerinde ve Osmanlı arşivlerinde Talas Amerikan Kız Kolejinin kuruluş tarihi olarak da kabul ediliyor. Talas Amerikan Erkek Kolejinin kurulması ise 1889 yılında gerçekleşmiş.[7]

Amerikan Board Teşkilatı, Talas'ta kurduğu okullardaki öğrencilerin neredeyse tamamını (misyonları da öyle icap ettirdiğine göre) Kayseri ve civarındaki Ermeni ve Rum cemaatlerinden almış. Bütün kaynaklar böyle gösteriyor. Bizim Ermeni ve Rumlarımız ne Rönesans'ı, ne Reform'u ne de Akıl Çağı'nı yaşamış insanlar. Batı Kültürü'ne Müslüman Türkler ne kadar yabancı ise, muhtemeldir ki onlar da o kadar yabancı. Misyonerlerle tek ortak tarafları Hıristiyan olmaları.

---

[5] Uygur Kocabaşoğlu, "*19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*", Arba Yayınları 29, İstanbul 1989.
[6] Cenk Demir, "Amerikan Board Belgelerine Göre Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejleri", *Turkish Studies-International Periodical for the languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt 7/4 (Güz 2012),s.1405-1420.
[7] Cenk Demir, a.g.e.

Kültür farklarının yanında, Protestanlığı da devreye soktuklarından olmalı ki, mahalli Gregorian kilisesi ile araları açılıyor. Uzun yıllar sonra, Talas'tan bir arkadaşıma, Kayserili Kirkor Balcı'ya dedim ki, "Yahu, o yılların Ermenileri rakı içiyor, ut çalıyor, pastırma yiyorlardı. Onlara 'Hıristiyan Osmanlılar' dersek nasıl olur?" " Aaa! Bu laf hoşuma gitti." diye cevap verdi.

Pekiyi, Osmanlı devleti bütün bunlara neden ve nasıl izin vermiş olabilir? Tarihçilerimiz için bu önemli bir araştırma konusu. Elimde hiçbir bilgi yok. "Mecbur kaldılar" demekten başka bir izah gelmiyor aklıma. Bilinen şeyleri tekrarlamıyorum. 19. asırda Osmanlı devleti resmen değilse de fiilen bitmişti. İngiltere ile Rusya arasında paylaşılamadığı için sureta ayakta kalıyordu.

Cumhuriyetten sonra ne oldu? Kayda değer bir Ermeni ve Rum nüfusu kalmadığına göre, bu okulları kapatıp gitmediler. Yine Cenk Demir'in yazdığına göre,

> Amerikan Board misyonerlerinin Talas Amerikan Kolejlerindeki eğitim faaliyetleri Birinci Dünya Harbi'nin başlaması üzerine kesintiye uğruyor. Amerikan Kız Koleji'ni bir daha hiç açmıyorlar. Buna karşılık, Talas Amerikan Erkek Koleji'ni, 13 yıllık kesintinin ardından 1927 yılında yeniden açıyorlar.[8]

Türk öğrenciler ile devam ettiler. O zaman, "Cumhuriyetten sonraki misyonları ne idi?" diye sormak gerekir. Şöyle düşündüklerini tahmin ediyorum: "Türk çocuklarına Amerikan kültürünü ve hayat tarzını aşılayalım. İngilizceyi iyi öğretelim. Kültürümüze sempati duyan, en azından yabancı olmayan bu çocuklar, iyi yetiştiklerine göre, Türkiye'de söz sahibi olurlar". Tipik büyük devlet politikası.

Talas Amerikan Koleji'ni mezuniyetimizden altı sene sonra 1967 yılında temelli kapattılar. Geçtiğimiz yıllarda, Talas'ı ziyarete gelen bir hocamız (Mrs. Mary Lou Winkler) "Yeni müdür, yeni hoca bulamadılar." demişti. Doğrudur, ama bunun altından kalkılamayacak bir mesele olduğunu zannetmem. Bana öyle geliyor ki, misyonlarının artık uzun boylu bir anlamı kalmamıştı.

Necati Dedeoğlu'nun deyimiyle, bizleri arkadaştan öte kardeş yapan okulumuz hakkında derleyip toplayabildiklerim bunlardan ibaret. Kapanmasından bu yana yarım asra yakın bir zaman geçti. Sisler arasında solup yok olmaya yüz tutması şöyle dursun, canlılığından hiçbir şey kaybetmemiş durumda. Sanki orada, o efsunlu diyarda, yaşamaya devam ediyoruz.

Kaynakça

Atamer, Metin, *Talas'ta Zaman*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2011.

Birge, John Kingley, *The Bektashi Order of Dervishes*, Revised edition, London: Luzac, 1996.

Demir, Cenk, "Amerikan Board Belgelerine Göre Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejleri", *Turkish Studies-International Periodical for the languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt 7/4 (Güz 2012): 1405-1420.

[8] Cenk Demir, a.g.e.

Edmonds, Anna G., *Anatolia and its Biblical Visionaries*, Archeology and Art Publications, 2002.

Edmonds, Anna G., *Turkey's Religious Sites,* Damko, 1997.

Goodrich, Thomas D., *Supplemental Maps in the Kitab-ı Bahriye of Piri Reis,* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1994.

Griswold, William J., *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*, Çev. Ülkün Tansel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Griswold, William J., *The Great Anatolian Rebellion, 1591-1611,* Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1983.

Kocabaşoğlu, Uygur, "Bir Varmış Bir Yokmuş: Talas Amerikan Koleji", *Kebikeç* 36, 2013: 105-120.

Kocabaşoğlu, Uygur, *19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul: Arba Yayınları,1989.

Stone, Frank A., *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi: Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları,* Çev. Ayşe Aksu, İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.

Stone, Frank A., *The Rub of Cultures in Modern Turkey*, Bloomington: Indiana University Publications, 1973.

Swift, Lloyd B., *A Reference Grammar of Modern Turkish,* Bloomington: Indiana University Publications, 1963.

Öz: Bu yazı özlemini duyduğumuz bir diyarda, 1956 ile 1961 yılları arasında 11-16 yaşlarında çocuklar olarak okuduğumuz Talas Amerikan Koleji'nde kısa bir gezinti yapmak için hazırlanmıştır. Orada yaşadığımız günler artık uzak mazide kalmış olmasına rağmen, canlılığını asla kaybetmiyor. Talas'ı ülkemizdeki ortaokullar arasında farklı kılan şeyler nelerdi? Bu okulda idarenin gözetimi altında Öğrenci Konseyi, Tenkit Saati ve Öğrenci Mahkemesi gibi kurumlar vasıtasıyla öz-yönetim uygulayabiliyor, bir tür demokrasi eğitimi görüyorduk. Öte yandan, yemekhanede masaları kurmak, temizlemek, çamaşırhanede çamaşırlarımızı tasnif etmek, okulun postasını Aşağı Talas'taki postaneye taşımak gibi yükümlülüklerimiz bulunuyordu. Konak'ta yapılan Cumartesi Gecesi Programları da bu çerçevede kaydetmeliyim. Bu programlarda öğrenciler ve hatta öğretmenler tarafından sahneye konulan tiyatro eserleri vardı, musiki vardı, güreş müsabakaları vardı, çeşitli bilgi yarışmaları ve daha neler vardı. Bu okul bizlere ömür boyu sürecek tecrübeler kazandırdı, yabancı dil öğretmesinin ötesinde öğrenmeyi de öğretti. Sevgili sınıf arkadaşım Uygur Kocabaşoğlu'nun okulumuz için kullandığı ifadeyi başka kelimelerle tekrarlarsam, Talas artık yetmişli yaşlarında olan mezunlarının hatıralarında bir tür "arz-ı mev'ud" olarak yer almaktadır.

Anahtar sözcükler: Amerikan Erkek Koleji, Amerikan Kız Koleji, Talas, Amerikan Board Misyonerleri, Protestanlar, Gregoryan Kilisesi

Talas American College: In the Words of Uygur Kocabaşoğlu a "Promised Land"

Abstract: This article reports a brief journey to a "nostalgic land" (!), Talas American College, where we studied between 1956 – 1961 as young boys of 11 to 16 years old. Many unforgettable and pleasant memories are still fresh and living vividly in our minds even today after so many years. So, what made this school so special for us and different from other schools in Turkey at the time? Firstly, as part of a democratic education, it was a self-governing school by the students through a Student Council, Student Assembly Critique /Criticism Hour/Session? Internetten baktım, adamlar okul yönetimini eleştriyorlarmış bu saatte! and the Student Court under supervision of the school administration, while the students assumed responsibilities in setting and cleaning the tables in the dining hall, sorting

out the laundry in the laundry room, fetching the post on foot from the post Office in Lower Talas and seeing it through its delivery, organising the weekend social programs in Konak Basement?, when teachers also participated and performed in activities such as music and drama evenings, spelling contests, wrestling matches, student fairs and many more alike. We acquired many valuable life-long skills and experiences at Talas, first and foremost learning English and above all, learning how to learn. In the words of my dear classmate Uygur Kocabaşoğlu, Talas is a longed-for land (promised land?), with such memories of the past for its graduates now in their seventies.

Keywords: American College for Boys, American College for Girls, Talas, American Board Missionaries, Protestants, Gregorian Church

Cumhuriyet'in 100. Yılına 8 Kala Üniversitelerde Yabancı Dilde ve Türkçe Eğitimde Yaşanan Sorunlar

Sinan BAYRAKTAROĞLU*

I. Giriş

İngilizceyle eğitim yapan bir üniversitede, 3. sınıfta okuyan bir lisans öğrencisinin sıradan bir sınav sorusuna vermiş olduğu yanıt, bugüne kadar Türkiye'nin gündeminden düşmemiş olan "yabancı dille eğitim" çıkmazının dehşet verici bir örneğidir. Aşağıda sunduğumuz bu yanıt binlerce somut örnek arasından sadece bir tanesi olup, Cumhuriyet'in 100. yılına 8 kala, "yabancı dille eğitim"in Cumhuriyet'in temel dil ve kültür ilkelerini ne denli tehdit ettiğini gösteriyor:

> I think this is defamatory statements. This statements are ağır eleştiri. Ağır eleştiri accepts only ifade and basın özgürlüğünün sınırları içinde. Because Samantha says: Daily Republic's readers are so idiot! If you show the kişileri suçlayıcı şekilde or write the şeref ve itibarını zedeleyecek şekilde this is ihlal. Bir insanın yazdığı eserin kişinin şeref and itibarını zedeleyecek şekilde yayımlanması, it is defamation hemde from copyright kaynaklanan haklarını zedelemiş olur.

Bu satırları yazan öğrenci, İngilizceyle eğitim yapan önemli bir üniversitenin Hazırlık sınıfında haftada 21-25 saat olmak üzere 30 (veya 35) hafta süren bir İngilizce eğitimi aldıktan sonra, aynı üniversitenin kendi bünyesinde hazırladığı sözde "İngilizce yeterlilik" (!) sınavını da başarıyla geçerek lisans meslek ve alan derslerini İngilizceyle okumuş ve 3. sınıfa kadar gelebilmiş bir öğrencidir.

* Karabük Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Yukarıda verdiğimiz örnekten de anlaşılacağı üzere, bugün sayıları 200'e varan ve yaygın biçimde ders müfredatlarını %30 veya %100 oranında İngilizceyle yürüten üniversitelerde, öğrenciler ne Türkçe ne de İngilizce, bir dilsel sistemden (sözdizimsel, anlambilimsel, sesbilimsel, dilbilgisel) yoksun, ne olduğu belirsiz ve anlaşılması güç yapay bir ifade türü kullanmaya itiliyorlar ve analitik düşünme becerisini ortaya koyan metin türü cevapları üretemiyorlar. Kısaca, öğrenciler "yürümeden koşmaya" zorlanıyorlar.

Bundan daha vahim olan, öğrencilerin bırakın İngilizce olarak yorum yapmayı, kendi ana dilleri olan Türkçede üretken ve yaratıcı olmalarına yarayan, "olmazsa olmaz" dil kullanım becerilerini edinebilecekleri bir eğitim ortamından yoksun kalmalarıdır. Bunun sonucu olarak da bugün yükseköğretimde sadece "İngilizce Eğitimi sorunu" değil, ciddi boyutlarda bir "dil sorunu" yaşanıyor. "Dil" olmayınca "düşünme" de olamaz.

Böylesine karmaşık ve ne olduğu anlaşılmayan kimliksiz bir öğretim ve öğrenim ortamı, öğretim üyelerinin öğretim faaliyetlerinde yeterince verimli olmalarını engellemekte ve dolaysıyla üniversitelerimizdeki eğitim kalitesinin büyük ölçüde düşmesine yol açmaktadır.

Ülkemizde, İngilizceyle eğitim bugünkü uygulanış biçimiyle bakınız nelere yol açıyor:

1. Öğrenciler İngilizce olarak verilen derslerde anlatılanları anlamakta zorlanıyorlar,
2. Okuduklarını algılayamıyor, not tutamıyorlar,
3. Kendilerini yazılı ve sözlü olarak güven içinde ifade edemiyor, soru soramıyorlar. Durum böyle olunca, pasif bir konuma itilmeleri ve ezberciliğe yönelmeleri kaçınılmaz bir hale geliyor. Derse ilgileri azalıyor, öğrenme arzu ve istekleri zayıflıyor.

II. "İngilizceyle Eğitim" Hangi Esaslara Göre Uygulanmalı?

"İngilizceyle Eğitim", öğrencinin alan derslerini takip edebilmesi için İngilizce olarak okuduğunu anlayabilme, satırlar arasındaki anlamlılığı kavrayabilme, dinlediğini-duyduğunu doğru algılayıp yorumlayabilme, amacını rahatlıkla yazılı ve sözlü olarak ifade edebilme, sorgulayabilme, tartışabilme, sunum yapabilme gibi tüm İngilizce kullanım becerilerini eşit oranda ve ileri düzeyde özümseyerek öğrenmiş olduğu varsayımına dayanır. Bu tür bir eğitim, başka bir deyişle, öğrencinin aynen anadilinde olduğu gibi İngilizcede de düşünebilmesini, algılayabilmesini, sorun çözümleyebilmesini, üretken ve yaratıcı olabilmesini sağlayacak derecede etkin bir iletişimsel dil yetisini edinmiş olduğunu öngörür.

"İngilizceyle Eğitim"in aslında "İngilizcenin Yabancı Bir Dil Olarak Öğretim" yöntemi olmadığı, Türkiye'de YÖK, rektörler, dekanlar ve diğer üniversite üst yöneticileri tarafından gereğiyle algılanamamıştır. Bunların birbirine karıştırılması birçok sorunu beraberinde getirmektedir. İngilizcenin yabancı bir dil olarak öğretim ve öğreniminde yaşanan sorunlar ve başarısızlıklar karşısında

büyük bir yanılgıyla sanki İngilizceyle eğitim yapılırsa bu sorunların üstesinden gelineceği zannediliyor.

Bugün Türkiye'de AKP iktidarının desteği ve YÖK'ün girişimleriyle kurulan ve sayıları 200'e yaklaşan yükseköğretim kurumu var. Her ilde açılan devlet ve diğer vakıf üniversitelerinde, fakülte ve bölümlerin müfredatlarında yer alan derslerin %30'u veya %100'ü İngilizceyle eğitim yapılarak yürütülmektedir. İTÜ de uzun yıllara dayanan Türkçe ile eğitim yapma geleneğini bırakıp İngilizceyle eğitime geçmiş bulunuyor.

III. Yabancı Dille Eğitim Üzerine Tartışmalar

Türk toplumunda yabancı dille eğitim tartışmaları II. Mahmud'un 1827 yılında Fransızcayla eğitim veren Tıp Okulu'nu (Mekteb-i Tıbbıye-i Adliye-i Şahane) açmasına kadar uzanmaktadır. Uygulanan derslerin yabancı bir dile dayalı olmasının daha sonra geniş tepkilere ve çok sert eleştirilere yol açtığı görülüyor.[1] Bu eleştiriler yalnız tıp öğrenimiyle ilgili olanlardan değil, zamanın öteki aydınlarından da gelmekteydi. Örneğin, Namık Kemal (1840-1888) tıp öğretiminin Fransızca yapılmasına "lâyıkı ile bilinmeyen bir lisanda tahsil edilen şeylerin esası zayıf kalır" [2] gerekçesiyle karşı çıkıyordu.

Cumhuriyet döneminde yapılan tartışmalar incelenirken de görüleceği üzere, Türkiye'de yüksek öğrenimin yabancı dille yapılıp yapılmaması sorunu en azından yüz seksen sekiz yıllık bir geçmişe uzanmaktadır. Özellikle 1956 yılında ODTÜ'nün İngilizceyle eğitim veren ilk üniversite olarak kurulmasının ardından bugün Türkiye'de sayıları 200'e varan üniversitede %30 veya %100 oranında İngilizceyle eğitim yapılır hale gelinmiş; ne var ki, o zamandan bu yana birçok değerli Türk aydın ve bilim adamının yabancı dille eğitim yapılmasına karşı çok sayıda ciddi ve ağır eleştirileri olmuştur. Bu eleştiriler arasında Talat Tekin'in "…. Osmanlı okumuşu Arapça ve Farsçayı Türkçeye yeğ tutmakla vaktiyle hata etmişti. Bugün yüksek öğretimde ve bilimde yabancı dili savunan aydınlarımız da aynı hatayı işliyorlar…"[3] ifadesi oldukça çarpıcıdır.

Aynı bağlamda Sina Akşin şunları ifade etmektedir: "…fen, kültür, meslek derslerinin Türkiye'de yabancı dilde okutulmasının yararı yoktur; varsa bile, bu şekilde elde edilecek yararı Türkçe eğitimle de kolaylıkla sağlayabiliriz. Üstelik bu iş, uzun süreli olarak düşünülürse, Türkçeye ve Türk kültürüne yapılan büyük bir kötülüktür. Ve en önemlisi, halkçılıkla, cumhuriyetle en ufak bir ilgisi olmayan, ona taban tabana karşıt bir davranıştır. Dünya halkyönetimi çağında

---

[1] Rüştü Ergun, *Türk Dili, Atatürk ve Biz*, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1973, ss.38-9'den aktaran, Cemil Cem, *Türkiye'de Kamu Görevlilerin Yabancı Dil Sorunları,* Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No:176, Ankara, 1978, s. 48.

[2] Cem (1978), s. 49.

[3] Talat Tekin, "Üniversitelerde Bilim Dili: Türkçe…..", *Milliyet Gazetesi,* 1 Kasım 1975.

hızla ilerlerken Türk halkına karşı yapılan, Osmanlıcadan da ağır bir kötülüktür." [4]

Eleştirileri yapan diğer aydınlarımızın yabancı dille eğitime karşı tepkilerinin ne denli sert olduğunu göstermeye yazmış oldukları makalelerin başlıkları bile yetmektedir:[5]

- "Türkün Türk'e Karşı İşkencesi" (Doğan Hasol, 2000)
- "Yabancı Dilde Öğrenim ile Nereye?.." (Ömer Demircan, 2007)
- "Yabancı Dilde Yükseköğretimin Dangalaklığı" (Celal Şengör, 2009)
- "Bir Nev-York Rüyası BYE-BYE TÜRKÇE" (Oktay Sinanoğlu, 2000)
- "Yabancı Dille Eğitim Yıkımdır…" (Ömer Karabulut, 2001)
- "Yabancı Dil Şaşkınlığı…" (Mümtaz Soysal,2006)
- "Yabancı Dille Öğretim: Türkiye'nin Büyük Yanılgısı…" (Aydın Köksal, 2006)
- "Yabancı Dille Eğitim İhanettir...", (Mehmet Başaran, 2001)
- "Tarzanca", (Mümtaz Soysal, 1983)
- "Türkçe'nin Düşmanları", (Mümtaz Soysal, 1983)
- "İmparatorluktan Sömürgeciliğe", (İl Han Özay, 1989)
- "İngilizce Üniversite Eğitimi Sömürgeleşmeye Davetiyedir" (Doğan Kuban, 2009)
- "Gündem: Ulusal Birlik İçin Türkçe.." (Orhan Bursalı, 2009)
- "Türkçe mi, İngilizce mi?", (Ümit Şenesen, 2001)
- "Yüksek Öğretim Türkçe Olmalı !.." (Taner Derbentli, 2010)
- "Yabancı Dilde Öğretime Hayır !." (Güngör Evren, 1989)
- "Öğretim Dili, Dil Öğretimi...", (Ömer Demircan, 1989)
- "Yabancı Dilde Öğretim Yanlışlığı", (Demir İnan, 1993)
- "Yabancı Dil mi, Yabancı Dille mi?" (Sinan Bayraktaroğlu, 1997)
- "Yabancı dil mi, yabancı dille eğitim mi?" (Hasan Pulur, 2006)
- "Türkçe, Yabancı Dil Eğitimi ve Ötesi" (Ahmet Kocaman,2010)

[4] Sina Akşin, "21.Yüzyılda Türkçe Diye Bir Kültür Dili Olacak mı?", *Yakın Tarihimizi Sorgulamak,* Arkadaş, 3. Baskı, Ankara, 2011, s.41.
[5] İlgili makalelerin değerlendirilmesi ve içerikleri için bkz. Sinan Bayraktaroğlu, *Yabancı Dil Eğitimi Gerçeği: Yabancı Dille eğitim Yanılgısı*, Öğretmen Dünyası, Ankara, 2011.

- "Yabancı Dilde Yüksek Öğretim Çağı Yakalatmaz!" (Cihat Baytaş, 2010)
- "İTÜ'de İngilizce Öğretim İçin Bin Kez Düşünmek Gerek", (Güngör Evren, 2010)
- "Dil Öğrenmenin Yolu Bu mudur?—İTÜ Bir Masal Gibi" (Şinasi Eskikaya,2000)

Bu bağlamda, Yükseköğretimde Yabancı Dil Eğitimi ile ilgili olarak, İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Başkanı merhum Prof. Dr. Vahit Turan'ın 1975'te söylemiş oldukları bugün de aynen güncelliğini korumaktadır:

> Bizdeki durum nedir? Bir aşırı uçtan öbür aşırı uca kadar uzanan, tüm öğretimin yabancı bir dille (İngilizce) yapılması garabetinden tutun da yasak savma kabilinden uygulanan yabancı dil öğretimine kadar giden bir uyarsızlık örneği...
>
> ... Ulusal yüksek öğrenim kurumlarımızda ana dili bir yana iterek öğretimi yabancı dilde sürdürmek ne kadar doğa dışı, ulusal duyguları incitici, bilim ve kültür hazinemizin zenginleşmesini engelleyici bir olgu ise, üniversite öğrencilerimize yeterli bir yabancı dil bilgisi vermemek de o kadar üzücü, ulusal yararlara aykırı, evrensel olan bilimin ülkemizde gereği gibi yayılmasını önleyici bir şeydir.[6]

Vahit Turan'ın yukarıdaki yorumunu 1975 yılında kaleme almasından 25 yıl sonra, Aydın Köksal'ın aşağıdaki görüşleri, bugün 2015 yılı itibariyle, Cumhuriyet'in 100. yılına sekiz yıl kalmışken eğitim düzenimizin içinde bulunduğu "dil" sorununu yansıtması açısından dikkat çekicidir:

> Türkiye'nin bilim ve teknikte ileri, ekonomik bakımdan güçlü bir "merkez ülke" olabilmesi için, Türk gençliğinin kendi anadili Türkçeyle, doğanın işleyişini, bilim ve tekniğin bütün inceliklerini derinlemesine öğrenmesi, iyice özümsemesi önkoşul olduğu gibi; bir değil, birden çok yabancı dili, eğitimi sırasında, yabancı dil öğretimine ilişkin çağdaş yöntemlerle yetkin bir düzeyde öğrenebilmesi de önkoşuldur. Yetkin bir düzeyde yabancı dil öğretimi için de önkoşul, çok sağlam bir anadili bilgisinin, anadile öğretim ortamında ilkin kazanılmış olmasıdır…
>
> İngilizcenin ve başka yabancı dillerin, tüm düzeylerde öğretim dili olarak benimsenmesi, bugün Türkiye'nin eğitim düzeninin yetersizliğinden etkilenen kimi halk kesimlerinin ve devletin yönetiminde sorumluluk üstlenmiş kimi çevrelerin kişisel eğilimleri uyarınca, gittikçe daha yaygın biçimde uygulanmaktadır. Bu eğilim sürdürülürse, hem Türkçenin bilim dili olarak gelişme süreci olumsuz yönde etkilenecek, hem de, Türkiye'nin kendi ekinini ve öz varlığını XXI. yy.'ın bilişim toplumuna taşıması ve bölgesi için önderlik yapan bir merkez ülke olarak gelişmesi, böylece, Atatürk'ün sözcükleriyle "çağdaş uygarlık düzleminin üstüne çıkması"

[6] Vahit Turhan, "Yüksek Öğrenimde Yabancı Dil", *Milliyet Gazetesi*, 9 Mayıs 1975.

olanağı tümüyle yitirilecektir. Çünkü temel bilimleri iyice özümseyerek öğrenmiş, anadilini ve bir değil birkaç yabancı dili iyice bilen, bilimsel düşünce yöntemini ezbere değil, yaratıcı biçimde kullanabilen, kendine güvenen, ulusunun anadili vb. değerlerine de, yurttaşlarına da güvenen, kendi insanlarıyla, halk-okumuşlar (ya da yabancı dille okumuşlar) ikiliğine düşmeksizin işbirliği, iş bölümü ve eşgüdüm içinde, yalnızca ve yalnızca ulusal çıkarlar doğrultusunda çalışmanın, kendi kişisel amaçlarını gerçekleştirmek için de en güvenilir yol olduğunu ayırt edebilen yurttaşlar yetiştirebilmenin tek yolu, bütün ileri düzeyde gelişkin, uygar dünya ulusları için olduğu gibi, Türkler için de, "öğretim birliği" ilkesinden ve "anadili Türkçeyle eğitim"den geçer. Türklerin bilim ve teknikle olan alışverişleri yoğunlaştıkça, her düzeyde öğretim dili olarak kullanılacak Türkçenin bilim dili olarak gelişmesi de hızlanacaktır.[7]

IV. Yabancı Dil Eğitimi mi, Yabancı Dille Eğitim mi?

Bozkurt Güvenç'in belirttiği üzere, "toplumumuzun eğitim bilinci 'YABANCI DİLLE EĞİTİM' ile 'YABANCI DİL ÖĞRETİMİ' arasındaki farkı yeterince kavrayıp ayırmakta yetersiz kalmaktadır".[8] Ebeveynlerin, öğrencilerin, yazılı-sözlü basının, sosyal medyanın ve sivil toplum kuruluşlarının önemli bir kısmında, İngilizce'nin yabancı bir dil olarak öğretim ve öğrenimi alanında yaşanan sorunlar ve başarısızlıklar karşısında büyük bir yanılgıya düşülmekte, sanki İngilizceyle eğitim yapılırsa bu sorunların üstesinden gelineceği zannedilmektedir.

Kısaca, bugün Türk aydının en büyük yanılgısı, "İngilizceyle Eğitim"in bir "İngilizce Öğretim Yöntemi" olduğunu varsaymasıdır. Oysa bunlar nitelik olarak birbirinden farklı iki ayrı pedagojik uygulamayı gerektiren eğitim faaliyetleridir.

Aynı şekilde, Aydın Köksal şöyle bir tespitte bulunmaktadır:

> Yabancı dille öğretim, niteliksiz öğretim sorunu karşısında yılgınlığa düşen ana babaların (halkın), çocuklarının geleceğini güvence altına alabilmek için bulabildikleri sözde çözüm, onların bilgisizliklerin ve bilinçsizliklerinin sömürüldüğü çelişkili bir ortam yaratmıştır. Bu çelişki öylesine besbellidir ki, Türkçeye güvenen ve yabancı dille öğretim çıkmazını gören değerli Fizikçi Prof. Dr. Demir İnan, bir Anadolu Üniversitesindeki arkadaşına "Nasıl? Nitelikli öğrenci bulabiliyor musunuz ?" diye sorduğunda, arkadaşı "Bu yıla değin pek iyi değildi, ama bu yıl çok iyi öğrenciler geleceğini umuyoruz" diye yanıtlıyor. "Neden ?" diye sorduğunda gelen

---

[7] Aydın Köksal, "Yabancı Dille Öğretim: Türkiye'nin Büyük Yanılgısı", *Öğretmen Dünyası*, 3. Baskı, Ankara, 2006, ss.195-196

[8] Bozkurt Güvenç, *Kültür Konusu ve Sorunlarımız*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1985, s.126.

> yanıt ise bizim için çok öğretici: "Bu yıl İngilizce öğretime başlıyoruz, dersleri İngilizce vereceğiz de ondan." [9]

Türkiye'de yabancı dil eğitiminin önemi ve bu alanda yaşanan sorunlar, Cumhuriyetimizin kuruluşundan bu yana, kamuoyunun gündeminden düşmemiştir. Çok büyük kaynakların sarf edilmesine, hatta Türkçeyi bile bir yana iterek yükseköğretimde yabancı dille eğitim yapılmasına kadar süre gelen uygulamalara başvurulmasına rağmen, bu alanda bugün hâlâ ciddi boyutta sorun yaşanmaktadır. Öylesine ki, bugünkü durumun kanayan bir yara halinde Türk Yükseköğretimi'nin kalite düzeyini tehdit ettiğini acı bir gerçek olarak ifade edebiliriz.

YÖK'ün Şubat 2007 Yükseköğretim Strateji Raporu'nda üniversite öğrencilerinin yabancı dil bilgisiyle donatılması konusunda yer alan stratejik öneri şöyle dile getirilmektedir:

> Genel olarak küreselleşen bir dünyada yarışabilirliğini artırmak ve AB içinde yer almak isteyen Türkiye'de, üniversite öğrencilerinin en az bir yabancı dili bilerek üniversiteden mezun olmalarını sağlamak gerekir. Bu bir asgari koşuldur. AB ülkeleri, öğrencilerinden en az iki yabancı dil bilmesini beklemektedir... Bu sorun **(Yabancı Dil Eğitimi)** uzun süredir Türkiye'nin gündemindedir. Yükseköğretim düzeyinde, Türkiye'nin bu sorunu çözmek için yaptığı düzenlemelerin şimdiye kadar yeterince başarılı olduğu söylenemez. Türk eğitim sisteminin genelde bu konuda **güçlü bir iddia ortaya koyması gerekir...** Üniversitelerin öğrencilerine lisan öğrenme kanallarını sadece tek bir dili (İngilizce) öğretmeye yöneltmesi de yetersizdir. Birden fazla dil öğrenilmesi özendirilmelidir. [10]

Ne var ki, uluslararası bir dil olan İngilizcenin Türkiye'nin orta[11] ve yükseköğretim sisteminde sadece "yabancı bir dil" olarak öğretilmesi ile ilgili sorunlar yıllardır daha henüz çözülmemişken ve hatta bunun yanı sıra bugün Türkçe eğitiminde dahi sorunlar yaşanırken, yükseköğretimde İngilizce'yi bir "eğitim dili" olarak uygulamaya çalışmanın amaç ve hedeflerinin gerçekçilikle ne denli bağdaşabileceği herkesin takdirine kalmış bir konudur. Nitekim, yapılan son bir araştırmaya[12] göre, Türkiye'nin, İngilizce yeterliliği endeksi açısından, 60 ülke arasından, Birleşik Arap Emirlikleri (36), Costa Rica (37), Brezilya (38), Peru (39) ve Meksika (40) gibi ülkelerden sonra başarı bakımından 41'inci sırada olması ve İran, Mısır ve Şili'nin de Türkiye'yi 42, 43, 44üncü sırada takip etmesi şaşırtıcı değildir.

---

[9] Aydın Köksal, *Yabancı Dille Öğretim: Türkiye'nin Büyük Yanılgısı,* Öğretmen Dünyası Yayınları, 3. Baskı, 2006, s.128.

[10] T.C. Yükseköğretim Kurulu, *Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi,* Ankara, Şubat 2007.

[11] Devlet orta eğitim okullarındaki İngilizce öğretiminin mevcut durumu, yaşanan sorunları ve çözüm önerileri için bkz. TEPAV ve British Council, *Türkiye'deki Devlet Okullarında İngilizce Dilinin Öğretimine İlişkin Ulusal İhtiyaç Analizi,* Ankara, Kasım 2013.

[12] Bkz. Education First, www.ef.com/epi (English Proficiency Index (EF EPI))

Evet, maalesef Türkiye'de yıllardır tartışılan ama bir türlü altından kalkılamayan bir sorun olan yabancı dil öğreniminin önemi hem devletimiz hem de ulusumuz tarafından anlaşılmış ve bu uğurda sayısız maddi ve manevi özveriye katlanılmış olmasına rağmen, beklenen sonuçların elde edildiğini iddia edemeyiz.

Ancak, takdir edileceği üzere, yaşanan sorunlara çözüm üretebilmemiz için bugün Türkiye'de yabancı dil eğitiminde yaşanan mevcut sorunların ne olduklarını ve nereden kaynaklandıklarını irdeleyerek ileriye dönük bazı yapıcı önerilerde bulunmamız gerek.[13]

V. Neden Başarılı Olamıyoruz?

Başarılı olamadığımızı ifade etmek için daha fazla söze gerek var mı? Pekiyi, bunun nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. YÖK ve MEB bünyesinde, gerek "İngilizcenin Yabancı Dil Olarak Öğretim ve Öğrenimi" gerekse "İngilizceyle Eğitim" ile ilgili bilimsel uygulanabilirliği ve sürdürebilirliği olan bir *devlet politikası* bulunmamaktadır.

2. *Toplam kalite güvencesi* sağlayan bir sistem geliştirilmemiştir; Üniversite yönetimlerinin yerine getirmeleri gereken hem "İngiliz dili eğitimi"nin hem de "İngilizceyle eğitim"in özü ve niteliği ile ilgili "olmazsa olmaz" *idari ve akademik yönetim koşulları* YÖK tarafından belirlenmemiştir. Var olmayan bu koşulların hangi kalite düzeyinde uygulanabileceği de tabiatıyla belli değildir.

3. Buna bağlı olarak, nesnel kalite güvencesini sağlayan etkin ve şeffaf bir *denetim* yoktur; böyle bir denetimi yürütecek ulusal düzeyde bir kurumsal yapılanmanın eksikliği hissedilmektedir.

4. Uluslararası sınav ölçeklerine göre bilimsel bir temel üzerine kurulmuş bir *sınav sisteminin* eksikliği çekilmektedir. Örneğin, İngilizce yazma ve

---

[13] Bu bağlamda, yabancı dil eğitimi konusundaki sorunlarımız ve bunlara dönük çözüm önerilerimiz hakkında kamuoyunu ve ilgili kişileri bilgilendirmek amacıyla 2010-2013 yılları arasında yaptığımız yayınların ve yayın aşamasındaki diğer kitaplarımızın künyelerini aşağıda da sunuyoruz:
Makaleler: "Yabancı Dil Eğitimi Gerçeği, Yabancı Dille Eğitim Yanılgısı", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 1221/18, 13 Ağustos 2010, "Neden Yabancı Dil Eğitiminde Başarılı Olamıyoruz?", *Radikal Gazetesi*, 23 Temmuz 2012, "Eğitim Sistemindeki Yabancı Dil Sorunsalı", *Milliyet Gazetesi*, 14 Temmuz 2013, " Türkiye'de Yabancı Dil Öğretmeni Yetiştirme", *Radikal Gazetesi*, 21 Kasım 2012, "Yükseköğretim'in Yeniden Yapılandırılması ve Yabancı Dil Eğitimi", *Radikal Gazetesi*, 29 Kasım 2012, "Üniversitelerdeki Yabancı Dil Eğitiminin Denetimsizliği", *Radikal Gazetesi*, 27 Eylül 2012. "KPDS /ÜDS Sınavları Yabancı Dil Bilgisini Ölçen Sınav Ölçekleri Değildir", *Radikal Gazetesi*, 16 Ağustos 2012. "Uygulamalı Dilbilim ve Yabancı Dil Eğitimi", *Cumhuriyet Bilim Teknik,* 1348/14, 18 Ocak 2013,
Kitaplar: *Yabancı Dil Eğitimi Gerçeği, Yabancı Dille Eğitim Yanılgısı*, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara, 2011, *Türkiye'de İngiliz Dili ve Türkçe Eğitimi: Gerçekler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, (yayın hazırlığında), *Osmanlıdan Günümüze Yabancı Dillerin Toplumdaki İşlevleri ve Kültür Çatışmaları*, (yayın hazırlığında).

konuşma becerilerini ölçmeyen KPDS/ÜDS/YDS gibi sınavlar ÖSYM, YÖK ve devlet yöneticilerinin iddialarının aksine "yabancı dil seviye tespit" sınavları olarak *kabul edilemezler*. Bunlar uluslararası sınav ölçeklerine göre hazırlanmış sınavlar olmadıkları gibi bunların TOEFL, IELTS, PTE ve Cambridge sınavlarına *eşdeğer olarak kabul edilmeleri de söz konusu değildir*.

5. Yabancı dili gereğiyle hem öğrenebilmek ve hem de öğretebilmek için "etkin bir Türkçe eğitimi" kaçınılmazdır. Oysa bugün ilk, orta ve yükseköğretimde ciddi boyutlarda Türkçe öğretim ve öğrenim sorunu yaşanmaktadır.[14]

6. Üniversitelerin "yabancı dil öğretmeni yetiştirme", "pedagojik formasyon", "hizmet-öncesi", "hizmet-içi" ve "mesleki gelişim" programları yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda şunlar sıralanabilir:

i. İngilizce Öğretmen Yetiştirme Programlarında Farklı Akademik Yapılanmaların ve Müfredat Uygulamalarının Bulunması:

Türkiye'de yabancı dil eğitimi alanında yaşamakta olduğumuz başarısızlığın temel nedenlerinden biri de yabancı dil eğitimini bugüne kadar bir milli eğitim politikası olarak "Eğitimsel Dilbilim" (veya "Uygulamalı Dilbilim") adı altında bilimsel bir akademik alana oturtmamış olmamızdır. Bugün YÖK nezdinde böyle bir ana bilim dalı yoktur.

ii. Teori-Pratik Dengesinin teoriden yana ağırlıklı olması:

Ayrıca, yabancı dil eğitiminin akademik olduğu kadar, pedagojik uygulamaların da son derece pratik bir şekilde yapılmasını gerektiren bir mesleki eğitim olduğu da yeterince anlaşılamamıştır. Müfredat içeriklerindeki teori-pratik dengesinin teorinden yana ağırlık kazanmış olması da içinden çıkılması çok zor sorunları beraberinde getirmiştir.

iii. Yabancı Dil Yeterliliğinin Sağlanamaması:

Üniversitelerimizde İngilizce öğretmeni yetiştiren lisans programları öğrencilerine öncelikle yeterli düzeyde (C1) İngilizceyi öğretemiyorlar; bu öğrenciler de öğretmenlik mesleğine atıldıklarında hem gerekli pratik öğretim becerilerinden yoksun kalıyorlar hem de İngilizceyi okul ortamında kendi öğrencilerine gereğiyle öğretmekte yetersiz kalıyorlar. Kısır döngüden çıkılamıyor.

iv. Yabancı Dil Eğitimi faaliyetlerinin "Avrupa Yabancı Diller Ortak Çerçevesi" ile uyumlu olmaması:

Yabancı dil eğitiminde bir devrim yaratmış olup bugün tüm dünya ülkelerine mal olmuş bulunan "Avrupa Yabancı Diller Ortak Çerçevesi" Türkiye'de İngilizce eğitimi alanında, özellikle ölçme de-

[14] Bu konuyla ilgili olarak bkz. aşağıdaki "Çözüm Önerileri" alt başlığındaki 5. madde.

ğerlendirme, müfredat hazırlama, program geliştirme, İngilizce öğretmeni yetiştirme, hizmet-içi ve mesleki gelişim programlarında gereğiyle benimsenip uygulanmamaktadır.[15]

VI. Çözüm Önerileri:

1. "Yabancı Dil Eğitim Kurulu" oluşturulması:

Yabancı Dil Eğitim Planlaması bir ülkede, o ülkenin ulusal gereksinimleri doğrultusunda, hangi amaçlarla, kimlere, hangi yabancı dillerin öğretileceği, bunun hangi yollarla ve hangi kişiler aracılığıyla yürütüleceği ilkesinden hareketle belirlenir.

Bugün Türkiye'de yabancı dil eğitimi denilince ilk anda aklımıza İngilizce ve daha sonra da Almanca ve Fransızca gelmektedir. Oysa, bu üç dil kadar olmasa dahi ülkemizin her yönüyle dünyaya açılabilmesi için, Arapça, Rusça, Çince, Japonca, İspanyolca, vb. gibi diğer dillere de gereksinimi vardır. Bu nedenle, daha 1981 yılında merhum Özcan Başkan'ın "Türkiye'de hangi amaçlarla, kimlere, hangi dillerin öğretileceği konusunda bilinçli bir devlet politikası saptanmalı; ancak ondan sonra, hangi yollardan, hangi kişiler aracılığıyla bu öğretimin yürütüleceği belirtilmelidir." [16] şeklindeki saptaması bugün için de güncelliğini korumaktadır.

Ne var ki, "yabancı dil eğitimi" ve "yabancı dille eğitim" alanlarında uzun yıllardır karşılaşılan devasa sorunların üstesinden ne YÖK ne de MEB gelebilmiştir.

Bu nedenle, birçok ülkede olduğu gibi bugün Türkiye'de de bir Yabancı Dil Eğitim Kurulu'nun kurulmasının büyük yarar sağlayacağına inanıyoruz. Böyle bir kurulun MEB, YÖK, ÖSYM, TÜBİTAK ve Devlet Planlama Teşkilatı ile etkin bir işbirliği çerçevesinde, yabancı dil eğitimi ile ilgili planlama, araştırma, idari ve akademik yönetim, müfredat ve program geliştirme, denetim, öğretmen yetiştirme, ölçme değerlendirme ve kalite güvencesi sağlama gibi alanlarda tam yetkili ulusal bir koordinasyon merkezi olarak yapılandırılması şarttır. Buna en güzel model olarak İngiltere'nin adına kısaca CILT denilen (Centre for Information on Language Teaching and Research) kuruluşu ve bu kuruluşun tüm devlet organlarına, üniversite ve okullara, iş ve ticaret çevrelerine sağlamış olduğu faydaları gösterebiliriz.

2. "Yükseköğretim Yabancı Dil Eğitimi Ulusal Kalite ve Denetim Merkezi"nin oluşturulması:

Kanımızca, bugün Türkiye'de Yükseköğretimde yabancı dil eğitimi alanında bu kadar çok sorun yaşanmasının temel nedeni,

---

[15] Bu konuyla ilgili olarak bkz. aşağıdaki "Çözüm Önerileri" alt başlığındaki 5. madde.

[16] Özcan Başkan, "Türkiye'de Yabancı Dil Öğretimi", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan,* İ.Ü.Ed.Fak.Yay., 1981, ss.155-166. Ayrıca, konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Ömer Demircan, *Dünden Bugüne Türkiye'de Yabancı Dil,* Remzi Kitabevi, 1988.

i. yabancı dil eğitiminin niteliği hakkında üniversitelerin üst düzey yöneticilerinin kuramsal olsun, uygulamalı olsun akademik bilgi ve birikim bakımından yetersiz kalmaları ve yabancı dil eğitimine mahsus idari ve akademik yönetim bilincinden yoksun olmalarıdır;

ii. daha da önemlisi, Avrupa Birliği ülkelerdeki uygulamaların aksine, bugün Türkiye'de kamuoyuna, öğretim üyesi, öğrenci ve ebeveynlerine güvenilir bilgi sunacak bir yapılanmanın, yani Bologna Süreci kapsamında *nesnel kalite güvencesi* sağlayan etkin bir *denetimin* ve bunu yürütecek ulusal düzeyde bir *kurumsal yapılanmanın* bulunmamasıdır.

Durum böyle olunca, yabancı dil eğitiminde üniversitelerarası ortak standart ve politika oluşturmak üzere bağımsız, şeffaf, tam yetkili ve uluslararası kurullar tarafından da akredite edilmiş "Yükseköğretim Yabancı Dil Eğitimi Ulusal Kalite ve Denetim Merkezi"nin kurulması kaçınılmazdır.

Bugün Türkiye'de böyle bir yapılanmanın eksikliği, birtakım yanılgıları beraberinde getirmekte emek, mali kaynak ve enerji kaybına yol açmakta, eğitim kuruluşlarının bünyesinde çözülmesi güç sorunlar yaratmakta, yabancı dile olan yoğun sosyal talep karşısında ve özellikle yükseköğretim alanındaki rekabet ortamında, uluslararası kalitede eğitim sağlama iddiası altında, "sözde" yabancı dilde eğitim yapılmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan, yabancı dilde eğitimin kalite standartları çerçevesinde yürütülmesi de bugün birçok üniversitenin mevcut akademik ve idari yönetim uygulamaları bu halde iken mümkün değildir.

Bu nedenle, *yabancı dille eğitim* yapabilmek için gerekli olan *nesnel seviye göstergelerini* ve *sınav ölçeklerini* içeren *kalite güvencelerinin* yazılı ve görsel basına, öğrenci ve ebeveynlere, öğretim üyelerine, şeffaf ve güvenilir bir biçimde sunulması topluma karşı *ahlaki bir sorumluluktur*. YÖK'ün, bu konuda son zamanlarda yapmış olduğu düzenlemelerin ötesinde, birçok üniversite ve diğer kurumların çok sayıda yanılgıya ve dolayısıyla *istismara* neden olan *keyfi uygulamalarını* önleyen, ulusal ve uluslararası kalite güvencesi sağlayan, çok daha sıkı, *yabancı dille eğitime özgü* mali, hukuki, idari ve akademik *denetim mekanizmalarının* kurulması da şarttır.

3. Yabancı dil eğitimine özgü akademik ve idari yönetimin profesyonel işletmecilik ilkeleri doğrultusunda uygulanması:

Sadece temel-mesleki-akademik amaçlı İngilizcenin veya herhangi bir yabancı dilin hakkıyla öğretilmesinin değil, İngilizceyle eğitimin de başarıyla gerçekleştirilmesinin, "birbirine bağlı" ve "olmazsa olmaz" nitelikte birçok koşulu bulunduğunun üniversitelerin üst düzey yönetici ve deneticileri tarafından gereğiyle benimsenmesi gereklidir. Şöyle ki, bu koşullardan bir tanesinin eksikliği veya yetersizliği, tüm eğitim faaliyetini verimsiz kılar ve bütün uğraşılara rağmen beklenen sonuçlara ulaşılamaz.

Aşağıda bu koşullarla ilgili olarak, Türkiye'de yaşanan yabancı dil eğitimi sorunlarını da göz önünde tutarak oluşturduğumuz model, umarız yabancı dil eğitiminin ne denli karmaşık bir eğitim faaliyeti olduğunu göstermektedir.

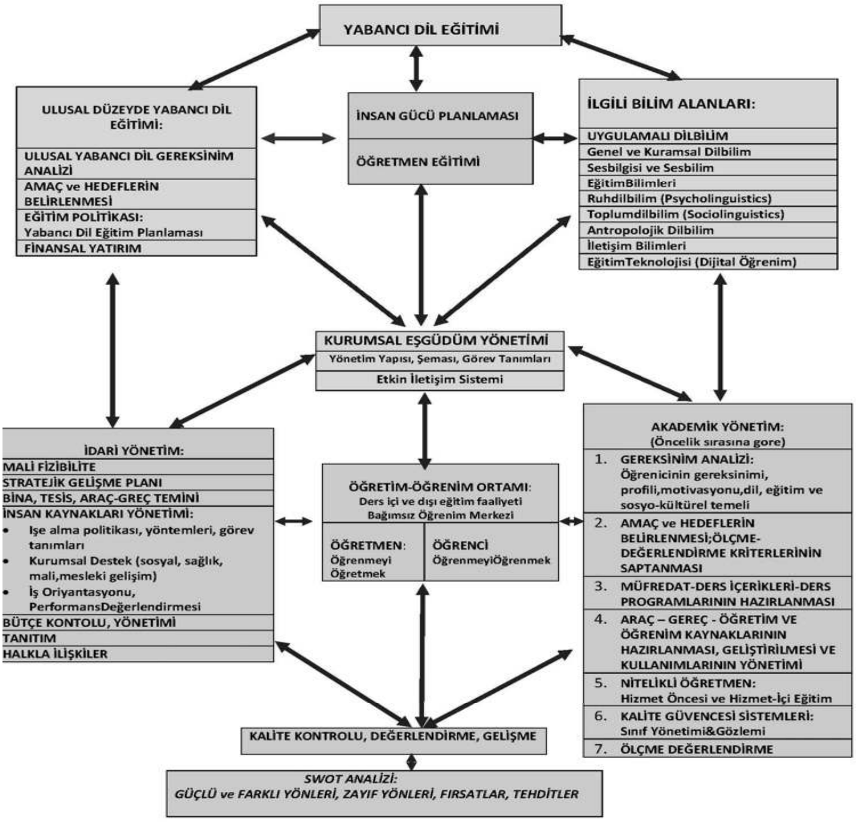

BAYRAKTAROĞLU, S. (2009),*A Model of Foreign Language Education*

Görülüyor ki, farklı yönetim niteliklerine sahip iki ayrı koşulun, yani "akademik yönetim" ile "idari yönetim" koşullarının arasında uyum ve denge sağlaması gereken "eşgüdüm yönetimi"nin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi hayati önem taşımaktadır. Başka bir deyişle, "akademik yönetim" ne kadar güçlü olursa olsun, "idari yönetim"in bozukluğu, düzensizliği veya yetersizliği, yabancı dil eğitim faaliyetini o kurumda başarısızlığa sürükler. Bunun tam tersi de olabilir. Güçlü bir "idari yönetim", verimsiz bir "akademik yönetim" karşısında da yabancı dil eğitim faaliyetini başarısız kılabilir. Bu nedenle, "akademik yönetim" ile "idari yönetim" arasındaki uyumu sağlayan güçlü bir "eşgüdüm yönetimi" gerekmektedir. Dolayısıyla, herhangi bir yabancı dil eğitim sürecinde, böylesine karmaşık koşulların yerine getirilebilmesi için verilen emek ve uğraşılar, kurum için düpedüz başarısızlıktan doyurucu başarılara kadar uzanabilen çok farklı sonuçlar doğurabilir. Özetle, görülüyor ki, her hangi bir yabancı dil eğitimi faali-

yetinin çok sayıda "olmazsa olmaz" kalite ölçütü vardır. Bunlar hem çok çeşitlidir, hem de birbirinden bir hayli farklıdır. Ayrıca, her birinin kendi içsel bünyesinde değişkenliği bulunmaktadır.

Sonuç olarak, kanımızca, bugün Türkiye'de Yükseköğretimde yabancı dil eğitimi alanında yaşanan bunca sorun yabancı dil eğitiminin niteliği hakkında üniversitelerin üst düzey yönetimlerinde hem akademik bilgi ve birikimin hem de yabancı dil eğitimine özgü idari ve akademik yönetim bilincin bulunmamasından ve bunun neticesinde akademik yönetim ile idari yönetim arasında etkin bir koordinasyonun sağlanamamasından kaynaklanmaktadır.

4. "Yabancı Dil Öğretmeni Yetiştirme" alanındaki lisans ve pedagojik formasyon programlarının yeniden yapılandırılması ve "Eğitimsel Dilbilim ve Yabancı Dil Eğitimi" alanının YÖK tarafından Ana Bilim Dalı olarak tanınması:[17]

Türkiye'de yabancı dil eğitimi alanında yaşamakta olduğumuz başarısızlığın temel nedenlerinden biri, yabancı dil eğitimini bugüne kadar bir milli eğitim politikası halinde akademik bir çerçeveye oturtamamış olmamızdır.[18]

Türkiye'de yabancı dil öğretmeni yetiştirme programlarının müfredat içeriklerine baktığımız zaman, yabancı dil eğitiminin akademik olduğu kadar, pedagojik uygulamaların da son derece pratik bir şekilde yapılmasını gerektiren bir mesleki eğitim olduğunu yeterince kavramış olmadığımız görülmektedir. Bu müfredatların teori-pratik dengesini sağlamada teorinden yana ağırlık kazanmış olması içinden çıkılması çok zor olan sorunları beraberinde getirmektedir. Üstüne üstlük, bu programların öğretmen adayı öğrencilerine öncelikle "olmazsa olmaz" koşul olarak yeterli düzeyde (C1) İngilizceyi öğretememeleri, sonuç olarak da bu öğrencilerin öğretmenlik mesleğine atıldıklarında hem gerekli pratik öğretim becerilerinden yoksun bırakılmaları ve hem de İngilizceyi okul ortamında kendi öğrencilerine gereğiyle öğretmekte yetersiz kalmaları bir kısır döngüyü oluşturmaktadır. Durum böyle olunca, yabancı dil eğitimi alanında, özellikle yabancı dil öğretmeni yetiştirme alanında çok sayıda hata yapılmakta, bu hatalar da içinden çıkılması mümkün olmayan sorunları beraberinde getirmektedir.

---

[17] Ayrıntılı bilgi için bkz. Sinan Bayraktaroğlu, "Uygulamalı Dilbilim ve Yabancı Dil Eğitimi", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 1348/14, 18 Ocak 2013.

[18] Bu konuda 1984 yılında kaleme aldığımız makalede aşağıda önerdiğimiz görüşümüzün bugün de geçerliliğini koruduğunu söyleyebiliriz: "Yabancı dil öğrenimini sağlıklı bir düzeye eriştirebilmek için belki de en önemli koşullardan biri, bunun hangi yollardan ve hangi kişiler aracılığıyla yürütüleceğinin belirlenmesidir. Bunun gerçekleştirilmesi, öncelikle yabancı dili öğretme konusunun bugün 'Uygulamalı Dilbilim' (*Applied Linguistics*) adı altında başlı başına bir bilim dalı olduğunun bilincine varmakla olur. Eğitim ve Genel Dilbilimine dayalı 'Dil Pedagojisi'ni kendine konu edinen Uygulamalı Dilbilim, yabancı dil öğretiminin bilimsel yollarla yürütülebilmesinde zorunlu bir anahtardır. Program ve öğretim yöntemlerinin belirlenebilmesi ve bunların başarıyla uygulanabilmesi için Uygulamalı Dilbilim alanında uzmanlaşmış araştırmacı ve öğretim üyesi oluşturmak ve onların öncülüğünde bilinçli yabancı dil öğretmenleri yetiştirmek zorunludur." (Sinan Bayraktaroğlu, "Yabancı Dil Eğitimi", Milliyet Gazetesi, Düşünenlerin Düşüncesi Köşesi, 28 Nisan 1984)

Bu nedenle, yabancı dil öğretmeni yetiştiren müfredat programlarının yeniden yapılandırılması kaçınılmazdır.

Diğer taraftan, üniversitelerimizdeki mevcut yapılanmaya baktığımız zaman, yabancı dil eğitiminin, Batı Dilleri ve Edebiyatı, Dilbilim, Mütercim Tercümanlık ve Eğitim Fakülteleri bünyesindeki yabancı dil öğretmenliği (İngilizce, Fransızca, Almanca, v.b) gibi bilim alanları ve Pedagojik Formasyon programları tarafından ele alınmakta olduğunu görüyoruz. Ancak, yabancı dil eğitiminin birbirinden nitelik bakımından böylesine farklı akademik alan ve programların şemsiyesi altında toplanması, yabancı dil eğitiminin özü ve niteliğine aykırı olan ve olmayan bir sürü farklı uygulamaya yol açmaktadır. Bu durum, mesleki bakımdan farklı akademik düşünce, yaklaşım ve hatta kibirlilikten kaynaklanan farklı öğretmen profillerini ortaya çıkarmakta ve mesleki bakımdan yetersiz yabancı dil öğretmenlerinin yetişmesine neden olurken, ulusal yabancı dil eğitiminde birlik ve bütünlüğün sağlanmasına engel teşkil etmektedir.

Oysa, yabancı dil eğitimi "Eğitimsel Dilbilim" (*Educational Linguistics)* veya "Uygulamalı Dilbilim" (*Applied Linguistics)* olarak adlandırılan (buna anadili eğitimini de dahil edebiliriz) kendine mahsus bir akademik kimliği bulunan, bünyesinde çok sayıda disiplini barındıran, Eğitim Bilimleri ve Dilbilim de dahil olmak üzere[19], bağımsız bir bilim alanıdır.

Ancak, bugün hâlâ YÖK tarafından "Eğitimsel Dilbilim" veya "Uygulamalı Dilbilim ve Yabancı Dil Eğitimi" adı altında bir bilim alanı belirlenmediği gibi hiçbir üniversitede de böyle bir bölüm mevcut değildir. Farklı akademik düşünceden, yaklaşımdan ve hatta kibirlilikten kaynaklanan bu durum, büyük bir bilimsel yanılgıdır. Oysa, gerek anadili eğitiminin gerekse herhangi bir yabancı dil (Fransızca, Almanca, İtalyanca, Japonca, vb) öğretim, öğrenim ve pedagojisinin Uygulamalı Dilbilim kuramları çerçevesinde ele alınıp uygulamaya sokulduğu uluslararası bilim dünyasında, üniversitelerde, araştırma merkezlerinde, kısaca tüm bilim çevrelerinde artık kabul edilmiş bir bilimsel gerçektir.

Bu bilim alanının alt dalları olarak, "Eğitimsel Dilbilim ve İngiliz Dili Eğitimi", "Eğitimsel Dilbilim ve Alman Dili Eğitimi", "Eğitimsel Dilbilim ve Fransız Dili Eğitimi" vb. bölümlerini yapılandırmak suretiyle öğretmen yetiştirmede çok daha verimli sonuçlar alınacağı muhakkaktır.

Buna bağlı olarak, bugün ağırlıklı olarak genel ve kuramsal kapsamlı olarak uygulanan "Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programı"nı tamamlayan öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yeterli bir biçimde hazırlanamadıkları herkesin malumudur.

Bu nedenle, bu program yerine, her uzmanlık alanın kendine özgü niteliği, ilkeleri ve pedagojik uygulamaları göz önünde tutularak, "Eğitimsel Dilbilim ve İngiliz Dili Eğitimi Sertifika Programı", "Eğitimsel Dilbilim ve Alman-Fransız-Arap-Çin v.b. Dili Eğitimi Sertifika Programı" şeklindeki bir yapılandırmaya geçilmesi çok daha doğru olacaktır. Böyle bir yapılanmaya geçildiği takdirde,

---

[19] Bkz. yukarıdaki Yabancı Dil Eğitimi Modeli.

yabancı dil öğretmenlerimizin bugünkünden çok daha donanımlı ve etkin birer uzman olarak yetişeceklerini ve Türkiye'nin ihtiyaçlarını çağdaş gelişmeler doğrultusunda çok daha iyi karşılayacaklarını kesin olarak iddia edebiliriz.

5. "Avrupa Yabancı Diller Ortak Çerçevesi"nin milli eğitim sistemimizde ve yükseköğretimde gereğiyle benimsenip uygulanması:

Avrupa Konseyi, "ortak Avrupa kültürü"nü oluşturmak idealiyle "Çeşitlilikte Birlik" sloganıyla, farklı dil ve kültürlere sahip Avrupa vatandaşlarının günlük iş, ticaret, sosyal ve eğitim yaşamlarında birbirleriyle kolayca işbirliği kurabilmelerini sağlamak ve kültürlerarası hoşgörüyü, saygıyı ve iletişimi etkinleştirmek amacıyla 1971 yılından itibaren uluslararası düzeyde yapılan araştırmalar sonucunda Avrupalı bilim adamları tarafından geliştirilen "Avrupa Yabancı Diller Projesi"sini uygulamaya başlamıştır. Bu projenin bulguları, bugün tüm Avrupa ülkelerinin ve hatta Uzak Doğu'dan tutun Latin Amerika ülkelerinin milli eğitim sistemleri bünyesinde uygulanan uluslararası yabancı dil eğitimi ortak standartlarını oluşturmuştur. Günümüzde 'Avrupa Yabancı Diller Ortak Çerçevesi' (*Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment)* adı altında bilinen bu çalışma, çağımızın yabancı dil eğitimi alanında gerçekleştirdiği büyük bir devrimdir.

Bugün Avrupa bünyesinde "eğitimde birlik" idealiyle "öğrenme amaçlı hareketliliği" özendirmek amacıyla kabul edilmiş "Bologna Süreci" veya "Lizbon Hedefleri" kapsamındaki Erasmus, Socrates, Leonardo, Comenius, Marie Curie gibi programların can alıcı unsurlarını "Avrupa Yabancı Diller Ortak Çerçevesi"nin ortaya koyduğu standartlar oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın getirmiş olduğu iletişimsel yöntem yenilikleri, seviye tanım ve göstergeleri (en alt düzeyden başlayarak A1, A2, B1, B2, C1, C2), nesnel sınav ölçekleri, uygulamadaki ortak kalite kriterleri, yabancı dil öğretmeni yetiştirme uygulamaları ve bunların günümüzde uluslararası düzeyde kabul görmesi, hem ulusal eğitim sistemimizin bünyesinde yabancı dil eğitiminin sağlıklı bir düzeyde yapılanması bakımından hem de Avrupa Birliği'nde yer almaya çalışan Türkiye'nin Avrupa eğitim sistemine uyumluluğunun sağlanması bakımından büyük önem taşımaktadır. Özetle, orta ve yükseköğretimde "yabancı dil eğitimi" sorunu sadece bir "iç mesele" olmanın ötesinde *Avrupa'ya uyumun* da önemli unsurlarından biridir. Bu nedenle, bu konuda Avrupa'nın hedeflerini göz önünde bulundurmak gerekir.

Ne var ki, Türkiye'de "Avrupa Yabancı Diller Ortak Çerçevesi" nin önemi gereğiyle benimsenip kavranmış değildir. Uluslararası alanda "olmazsa olmaz" derecesinde önemli bir koşul olarak kabul edildiği halde, bunun önemi her nedense (!), üniversitelerimizde, özellikle yabancı dil öğretmeni yetiştiren bölümler tarafından, çeşitli akademik egolarımız ve kibirliliklerimiz yüzünden bir türlü anlaşılamadı ve dolayısıyla bugüne kadar bunun gereği de yapılamadı. Oysa, MEB bu çalışmayı "Avrupa Dilleri İçin Ortak Başvuru Metni: Öğrenme-Öğretme-Değerlendirme" adı altında Türkçeye çevirmiş bulunuyor.

Ülkemizde bugün yabancı dil eğitimi alanında altından kalkılması çok güç olan dağınık ve karmaşık nitelikteki sorunlar karşısında, Avrupa Yabancı Diller Ortak Çerçevesi'nin oluşturmuş olduğu ortak eğitim standartlarının Türkiye'de yabancı dil eğitiminin birliğini, bütünlüğünü ve sürdürebilirliğini gerçekleştirmek bakımından bir cankurtaran simidi olacağı muhakkaktır. Özellikle, ölçme değerlendirme, müfredat ve ders içeriği hazırlama, program geliştirme, yabancı dil öğretmeni yetiştirme, yabancı dili öğrenmeyi öğretme, öğrenmeyi öğrenme, hizmet-içi ve mesleki gelişim programları düzenleme alanlarında ortak uluslararası standartlar, gereğiyle benimsenip uygulandığı takdirde birçok sorunlara çözüm bulunacağı kesindir.

Bu nedenle, eğitim sistemimizde yabancı dil eğitimi alanında hem senelerce yaşanan birçok sorunlara çözüm üretmek hem de AB'nin Lizbon Hedefleri doğrultusunda kalite standartlarına ulaşmak ve aynı zamanda bu tür eğitim faaliyetini işgücü piyasasına uyumlu hale getirmek amacıyla özellikle yükseköğretimdeki yabancı dil eğitim uygulamasının bu hedeflere göre düzenlenmesi kaçınılmazdır.

6. Yabancı dil öğretmeninin yetiştirilmesi ve hizmet-içi meslek eğitimi programlarının geliştirilmesi:

Yabancı bir dili öğretecek nitelikli öğretmenlerin yetiştirilmesi, başarılı bir yabancı dil eğitiminin alt yapısını kurmanın "olmazsa olmaz" ana koşuludur. Dolayısıyla, bu ana koşulun uluslararası kalite ölçekleri doğrultusunda hangi akademik ve bilimsel yollardan, kimler tarafından ve nasıl geliştirebileceğinin kısa ve uzun vadeli projeler halinde belirlenmesi hayati önem taşımaktadır.

Uzun vadede:

i. Yukarıda da belirtildiği üzere, İngilizce Öğretmen Yetiştirme Programları "Eğitimsel Dilbilim ve İngiliz Dili Eğitimi" adı altında tek bir Ana Bilim Dalı altında yeniden yapılandırılmalıdır;

ii. "İngilizce Öğretmeni Yetiştirme" ve "Pedagojik Formasyon" programlarının müfredat içerikleri teoriden ziyade pratik, mesleki ve pedagojik uygulamalara dönük olmalıdır.

iii. Bu bağlamda, öğretmen adayı öğrencilerin Avrupa Yabancı Diller Ortak Çerçevesi'nin sınav ölçeklerine uyumlu olarak en azından C1, tercihan C2 düzeyinde "İngilizce dil yeterliliği"nin gerçekleştirilmesine dönük müfredat düzenlenmeleri yapılmalıdır;

Kısa vadede:

i. Kısa vadede bir pilot projenin hazırlanmasını ve uygulanmasını öneriyoruz.

ii. Bugün yüksek öğretim bünyesinde tahminen 8.000-10.000 arasında İngilizce okutman ve öğretim görevlisi, MEB'na bağlı ilk ve orta öğretimde de yaklaşık 50.000 İngilizce öğretmeni görev yapmaktadır.

Pilot projenin amacı ve hedefleri:

- Projenin ana amacı Avrupa Yabancı Diller Ortak Çerçevesi'nin kapsamıyla ve eğitim kalitesi standartlarıyla uyumlu "Hizmet-Öncesi" ve "Hizmet-İçi" mesleki gelişim programları oluşturmaktır.

- Bu pilot projenin vizyonu ve stratejisi mesleki gelişim programlarını uzun vadede, tüm İngilizce öğretmenlerine yönelik bir çalışmanın başlangıç adımı haline getirmektir. Projenin tamamlanması üzerine yapılacak olan değerlendirmeler uzun vadeli programın hazırlanmasının temelini oluşturacaktır.

- Pilot projenin kimler tarafından planlanacağı ve hazırlanacağı büyük önem taşır.

- Ayrıca, projede görev alacak proje yöneticisi ve ekibi ile projeyi uygulayacak olan kişiler belirlenmelidir.

- Cambridge Üniversitesi'nin CELTA (*Certificate in English Language Teaching*) - DELTA *(Diploma in English Language Teaching*) – EMI (*Certificate in Teaching English As the Medium of Instruction)* adlı programları İngilizce öğretmenliği alanında Avrupa Birliği'nde ve dünyanın birçok ülkesinde ilgili tüm kurumlar tarafından tanınmakta ve yaygın biçimde uygulanmaktadır. Bu programlar Türk ve İngiliz öğretmen yetiştiricilerinin *(language trainer*) işbirliği ile Türkiye'de de pekala uygulanabilir.

- Pilot projenin bütçesi (maliyeti) konusunda detaylı bir çalışma yapılmalıdır. Bu çerçevede projenin süresi (tahminen 3-6 ay arası), yetiştirici kadrosu (yerli ve yabancı) ve yetiştirilecek öğretmen ve okutman sayısı (yaklaşık 150-250) belirlenmelidir.

- Bu konuda Cambridge Üniversitesi'nin Sınav Komisyonu ve Avrupa Konseyi'nin Yabancı Diller Merkezi ile işbirliği yapılmalı, ayrıca Avrupa Birliği'nden mali destek alınabileceği dikkate alınmalıdır.

- Proje, eğitime katılacak öğretmenlerin "İngilizce dil yeterliliklerini" Avrupa Yabancı Diller Ortak Çerçevesi'nin sınav ölçekleri olan C1-C2 düzeyinde kanıtlayacakları bir kapsamda yürütülmelidir.

- Proje sonunda Cambridge Üniversitesi tarafından eğitim programına katılan öğretmenlere, bu düzeyi kanıtlayan ve uluslararası geçerliliği olan diploma ya da sertifika verilmelidir.

- Bu belgeler öğretmenlerin başarı ve motivasyon düzeylerinin yükselmesine önemli ölçüde katkıda bulunacaktır.

- Projenin sonuçlandırılmasından önce projenin amacının gerçekleşip gerçekleşmediği dikkatli biçimde değerlendirilmeli,

çıkarılan dersler, eksik kalan noktalar ve yararlı olacak gözlem ve görüşler kaydedilmelidir.

7. "Avrupa Yabancı Diller Ortak Çerçevesi" sınav ölçeklerine göre ulusal bir sınav sisteminin oluşturulması:

Yabancı dil eğitimindeki başarısızlığımızın temel nedenlerden biri, yabancı dil eğitiminin amaç ve hedeflerinin ve buna bağlı olarak ölçme-değerlendirme ve sınav ölçeklerinin bir devlet politikası çerçevesinde gerçekçi bir şekilde belirlenmemiş olmasıdır.

Örneğin, İngilizce yazma ve konuşma becerilerini ölçmeyen KPDS/ÜDS/YDS gibi sınavlar, ÖSYM, YÖK ve devlet yöneticilerinin iddialarının aksine "yabancı dil seviye tespit" sınavları sayılamazlar. Bunlar "Avrupa Yabancı Diller Ortak Çerçevesi" kapsamında sınav ölçe**kleri**ne göre hazırlanmış uluslararası sınavlar olmadığı gibi bunların TOEFL, IELTS, PTE ve Cambridge sınavlarına eşdeğer olarak kabul edilmeleri de söz konusu değildir.

Bu nedenle, hem ÖSYM tarafından hazırlanan bilimsel güvenirliliği olmayan KPDS/ÜDS/YDS hem de her bir üniversite tarafından birbirinden farklı olarak yapılan "öznel" yabancı dil sınav düzenlemeleri yerine, "nesnel" nitelikli, merkezi, tam yetkili, bağımsız, aynı zamanda uluslararası sınav komisyonları tarafından da akredite edilebilecek bir yeterlilik/muafiyet sınav düzeninin ulusal düzeyde oluşturulması, bugün kamu sektöründe ve üniversitelerde yaşanan yabancı dil sorununa çözüm getirebilmemizin olmazsa olmaz şartıdır.

8. Etkin bir Türkçe eğitimi

Bugün ilk, orta ve yükseköğretimde Türkçe öğretim ve öğrenim sorunu ciddi boyutlarda yaşanmaktadır. Oysa, yabancı dili gereğiyle hem öğrenebilmek ve hem de öğretebilmek için "dil bilinci" veya başka bir deyişle, "dil farkındalığı" (*language awareness*) kaçınılmazdır. Dolayısıyla, Türkçenin dilsel yapısının (sözdizimi, sesbilgisi, dilbilgisi, sözcük bilgisi, anlamlılık yapısı), etkin kullanımının (okuma, yazma, konuşma, dinleme) ve farklı ortamlarda kime, neyi, nasıl ve ne zaman kullanılacağı ile ilgi iletişim ve söylem biçimlerinin bilinmesi "dil farkındalığı" için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Bunun ötesinde, YÖK Strateji Raporu'nda (2007), "Türkiye İçin Yükseköğretim Vizyonu"nun nasıl kurgulanabileceği tartışılırken, "Eğitim Vizyonu" çerçevesinde belirtildiği üzere, "öğrencinin kendi başına öğrenme becerilerinin geliştirilmesi"[20] mutlaka sağlanmalıdır.

Şurasını önemle belirtmek isteriz ki, öğrencinin "kendi başına öğrenme" becerisinin geliştirilmesi "etkin bir anadili eğitimi" aracılığıyla gerçekleşebilir. Yabancı dil eğitimi için de "kendi başına öğrenme" becerisinin geliştirilmesi olmazsa olmaz bir koşuldur. Dolayısıyla, anadili eğitiminde kazanılan "kendi başına öğrenme becerileri" yabancı dil öğrenimine ve hatta diğer alanların (ekonomi, tarih, sosyal ve fen bilimleri, v.b) öğrenimine de kolaylıkla aktarılarak uygulanabilinir. Kısaca, burada "kendi başına öğrenim" derken (buna "bağımsız

[20] YÖK Strateji Raporu 2007, s.144.

öğrenim" de diyebiliriz) , "öğrenmeyi öğrenmiş", "öğrenim sorumluluğunu" öğretmene bağlı olmaksızın bizzat üstlenebilmiş ve dolayısıyla kendi başına öğrenebilen bir öğrenci profilinden söz ediyoruz.

Doğan Aksan konuyla ilgili şu yorumu getirmektedir:

> *İlk ve orta öğretimde ciddi bir anadili öğretimi gereklidir. Ancak bu gerçekleşirse, bugün yüksek öğretimde de karşılaştığımız eksiklikler ortadan kalkabilir* (bizim vurgulamamız). Bugün birçok ileri ülkelerde olduğu gibi, orta öğretim görmüş bir genç anadilini eksiksiz kullanma, düşündüklerini rahatça ve doğru olarak anlatabilme yetisini kazanabilmelidir. Bunun başta gelen koşullarında biri, hem nitelik hem de nicelik bakımından yeterli bir öğretmen kadrosunun yetiştirilmesi ise, bir diğeri de öğrenciye okuma alışkanlığının kazandırılması, ayrıca onun eline iyi ve ucuz kitap verebilmesidir… *Okullarımızda Türkçe, dilbilgisi ve kompozisyon derslerinin yeterince okutulduğu söylenemez… Kitap konusundaki eksikliklerimiz de ortadadır. Ortaöğretim düzeyinde anadilimizin ne kadar yetersiz bir şekilde öğretildiği üniversite bitirmiş kimselerde bile tanık olduğumuz eksikliklerde kendisini göstermektedir* (bizim vurgulamamız). Ciddi bir anadili öğretimi, yabancı dil öğretiminde başarı sağlamaya da yardımcı olur. *Dilbilgisi kavramlarını ve kendi dilinin kurallarını yeterince bilmeyen, yabancı dili gerektiği gibi öğrenemez* (bizim vurgulamamız).[21]

9. "İngilizceyle eğitim" yerine Türkçe eğitim temelinde nitelikli bir "İngiliz dili eğitimi":

Yukarıda üniversitelerdeki "İngilizceyle Eğitim" uygulaması ile ortaya çıkan vahim sonuçları dile getirmeye çalıştık. Bugün üniversitelerimizde tanık olduğumuz kısmen veya tamamen İngilizceyle eğitimin neresinden bakılırsa bakılsın büyük bir gaflet içinde devam ettirildiğini görmek için daha fazla ayrıntıya girmeye gerek yoktur.

İngilizceyle eğitim, öğrencilerin daha henüz akademik derslerini takip edebilmeleri için yeterli bir İngilizce seviyesine ulaşmadıklarından dolayı alan derslerinin öğretim-öğrenim sürecini yavaşlatan, zorlayan, hatta engelleyen, onları sorgulama, araştırma ve yorum yapabilme becerilerinden yoksun bırakan, onları ezbere iten ve bunlar gibi daha birçok sakıncaları da beraberinde getiren yapay nitelikli "göstermelik" bir eğitim haline gelmiştir. Kısaca, çağdaş, uluslararası kalitede bir eğitimden beklenenin aksine ne öğretim üyeleri kendi uzmanlık alanlarının "öğrenim yöntemlerini öğretebilmekte" ne de öğrenciler bu yöntemlerin nasıl edinebileceğini "öğrenebilmektedir".

Oysa, şurası tartışılamayacak bilimsel bir gerçektir ki, fizik, kimya, matematik, tarih, edebiyat, sosyoloji gibi herhangi bir alan dersinde, en etkin ve sağlıklı düşünsel, iletişimsel ve akademik becerilerin edinilip geliştirilmesi anadilde yapılan eğitimle mümkündür. Bu beceriler anadilde bir kez edinildikten sonra yabancı dilin kullanımına kolaylıkla aktarılabilmekte ve yabancı dil de böylece alan

[21] Türkçe Dersleri Koordinatörlüğü, *Türk Dili Ders Notları 1*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.341

dersine ait bilgileri daha da geliştirici, pekiştirici veya tamamlayıcı bir "araç" olarak öğretilip öğrenilmektedir.

Bu nedenle, İngilizceyle eğitim yapmayı "amaç" edinmek yerine, Türkçeyle eğitim yapılmalı ve bunun yanında hazırlık yılından lisans son sınıfa kadar, her dönem ve yıl için aşamalı, zorunlu, önkoşullu ve alan derslerine paralel olarak, yeterli düzeyde bir "üniversite yabancı dil eğitim müfredatı" tasarlanıp uygulanmalıdır. Bu mümkündür.

Örneğin Temel İngilizce, Mesleki ve Akademik Amaçlı İngilizce, Basın-Yayın İngilizcesi, Uluslararası İlişkiler-Hukuk İngilizcesi, Ticaret ve Maliye İngilizcesi, Fen ve Teknoloji İngilizcesi, Tıp İngilizcesi, yazılı ve sözlü Türkçe-İngilizce mesleki alan çevirileri v.b. derslerin amaç ve hedefleri gerçekçi bir biçimde belirlenmeli ve üniversitelerin tüm akademik müfredatları bu amaç ve hedefler doğrultusunda titizlikle hazırlanmalıdır. Böyle bir çerçeveye lisans son sınıf öğrencilerinin Avrupa Birliği ülkelerindeki diğer öğrenciler gibi en azından B2 seviyesine ulaştıklarını uluslararası sınavlarla kanıtlaması zorunluluğu ile birlikte oturtulan bir yabancı dil eğitimi çok daha verimli, akılcı ve gerçekçi olacaktır.

Bu arada, lisans eğitimi süresinde, zorunlu olarak uluslararası sınav ölçekleriyle en azından B2, tercihen C1 seviyesinde olduklarını kanıtlayabilen öğrenciler için ders içeriklerinin konu, sözcük, kavram ve dil kullanımı bakımından uluslararası özelliğe sahip olmaları nedeniyle bazı alan derslerinin İngilizceyle yapılmasında bir sakınca olmayacağı kanısındayız. Hukuk öğrencileri için Uluslararası Hukuk, Uluslararası Ticaret Hukuku, Uluslararası Ticaret ve Finans, İnsan Hakları Hukuku, Avrupa Birliği Hukuku; Uluslararası İlişkiler öğrencileri için Uluslararası Kriz Diplomasisi, Oyun Kuramı, Yazılı-Sözlü Diplomatik İngilizce, Uluslararası Güncel Olaylar vb. dersleri örnek olarak sıralayabiliriz. Ancak böyle bir müfredatın uygulanması her şeyden önce alan derslerini veren öğretim üyelerinin, bölüm başkanlarının, fakülte dekanlarının ve üniversite üst yönetimlerinin, yabancı dil eğitiminin niteliğiyle ilgili akademik vizyon sahibi olmalarını gerektirir.

Bu derslere ayrılacak ders saatlerinin, derslerde öğrenci-öğretim elemanı oranının doğru olarak belirlenmesi, öğrenim ve öğretim araç, gereç ve kaynak donanımının yeterli biçimde sağlanması, olmazsa olmaz koşullardır. Tabii ki alan derslerinin de bu müfredata göre dengeli biçimde uyarlanması kaçınılmazdır. Bu da eğitim kurumları bünyesinde yeni akademik ve idari yapılanmaları gerektirmektedir. Her şeyden önce, yukarıda sözü edilen uluslararası nitelikli spesifik alan derslerini İngilizceyle veren öğretim üyelerinin akademik birikim ve deneyim bakımından yüksek vasıflı olmalarının yanı sıra, bu öğretim üyelerinin akademik ve mesleki İngilizcenin öğretiminden sorumlu uzmanlaşmış öğretim elemanlarıyla birlikte bir işbirliği içinde ve ekip çalışması halinde olmaları hayati önem taşır.

10. Yabancı dil eğitiminde "öğrenmeyi öğretme" ve "öğrenmeyi öğrenme" esasına dayanan "öğrenici merkezli" eğitim ortamının yaratılması:

Yabancı dil eğitimi niteliği bakımından "öğrenici merkezli" bir eğitim türüdür. Bu nedenle, Türkiye'deki yabancı dil eğitiminde de geleneksel olarak uygulanan "öğretmen-merkezli" yöntem yerine, öğrenicilerin aktif biçimde derslere katılmalarını sağlayacak ve onları derslerde etkin kılacak, "öğrenici-merkezli" yöntemlerin uygulanması büyük önem taşımaktadır.

Her konunun eğitiminde olduğu gibi, "yabancı dil eğitimi"nin de "öğrenim" ve "öğretim" olmak üzere iki temel yönü vardır. Ancak eğitimin başarısı, büyük ölçüde "öğrenim odaklı" olmasına bağlıdır. Şöyle ki, yabancı dil öğrenim ve öğretim süreci, başka alan derslerinin eğitim sürecinden niteliği bakımından farklıdır. Her şeyden önce yabancı dil eğitimi, "süreklilik" gerektiren, son derece dinamik, değişken, çok yönlü ve karmaşık bir süreçtir. Ayrıca tarih, sosyoloji, fizik, vb. alan derslerinin eğitiminde görülen bilgi yüklemesinden farklı olarak, meslek eğitimi alanlarındaki uygulamaya benzer biçimde, "öğrencinin amaç ve gereksinimleri" doğrultusunda okuma, yazma, dinleme, konuşma gibi dil kullanım becerilerini geliştirmeye yönelik öğrenim stratejilerinin uygulanmasını gerektirir. Karmaşık bir eğitim süreci çerçevesinde yabancı dil öğrenen kişi, başından itibaren birbirinden farklı dil kullanım özellikleri olan, ama aynı zamanda içsel bağlantıları bulunan birçok öğrenim kademesinden geçer. Bu öyle bir öğretim sürecidir ki, yaşam boyu sürer ve sonu yoktur. Öte yandan, her öğrenim düzeyi için hazırlanan farklı program içerikleri, kullanılan farklı araç ve gereçler, uygulana gelen farklı öğretim yöntemleri ve öğrencilerin farklı öğrenim stratejileri, gereksinimleri, algılamaları ve öğrenim hızları gibi çok değişik eğitim koşulları, yabancı dil öğretim ve öğrenim sürecini son derece değişken, çok yönlü ve karmaşık bir eğitim faaliyeti haline getirir.

Bir yabancı dili öğreticisinin amacı "öğrenici-merkezli" yöntemlerden ve pedagojik içerikli etkinliklerden yararlanarak öğrencileri motive etmek, onların konuşma, anlatma, okuma, yazma ve dinleme becerilerini geliştirmek olmalıdır; kısacası, öğreticiler "yabancı dili öğrenmeyi öğretebilen" öğretmenler olmalıdırlar. Yabancı dil öğretimi yabancı dil öğrenim sürecini, amacını, becerisini, hızını, etkinliğini ve gelişimini yönlendirmektir. "Öğretici" öğrenim yöntem ve araçlarını yöneten, yol gösteren, öğreniciye danışmanlık yapan, ona destek olan, öğreniciyi bilinçlendirerek ona "öğrenmeyi öğreten" insandır. Başka deyişle, bir yabancı dil öğretim elemanı, öğreniciye "balık tutmayı", yani ona bağımsız olarak kendi kendine öğrenebilme yöntemini gösteren, yabancı dili öğrenmenin ne olduğunu ve nasıl başarabileceğini öğreten (*teaching how to learn*) bir yol göstericidir. "Öğrenici" ise yabancı dil öğrenim sürecinin sorumluluğunu bilinçli olarak üstlenen ve yabancı dili "öğrenmeyi öğrenme" uğraşı içinde olandır.

Bu nedenle, yabancı dil eğitiminin Türkiye'nin genel eğitim sisteminde "öğretmen merkezli" bir yöntemle değil, "öğrenici merkezli" bir yöntemle yapılması, çağdaşlaşma yolunda kararlı adımlarla yürümeyi hedefleyen Türk toplumu ve Türk eğitim sistemi için yaşamsal önem taşır. Durum böyle olunca, bu anlayışa

uygun pedagojik yöntemlerin geliştirilmesi bir mecburiyet haline gelmektedir. Türkiye'deki eğitim sistemi, kendisine yüklenen bilgileri öğrencinin boyuna ezberlemesine dayalı bir sistem olup, bu haliyle "kaşıkla beslenme" biçiminde tanımlansa yeridir. Bu sistem içinde öğrenici her şeyi öğreticiden bekler, öğretici karşısında katılımcı ve etkin bir güç haline gelemez, uygulanan sınavlar da öğrencinin ezberleme gücünü ölçmekten öteye geçemez. Böyle bir sistemin yabancı dil eğitimini kaçınılmaz olarak başarısızlığa sürükleyeceği bilinmelidir.

Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısı ve mevcut eğitim sistemi göz önünde tutulduğunda, yabancı dil eğitimi alanında "öğrenmeyi Öğretme" yöntemlerinin öğretmen eğitiminde, özellikle hizmet-öncesi ve hizmet-içi eğitimde, ön plana çıkartılması gereken bir konu olduğu düşüncesindeyiz. Özellikle "öğrenici merkezli" bir eğitim sistemi esasına dayalı Avrupa Yabancı Dil Ortak Çerçevesinin ülkemizde uygulanması hızla yaygınlaşırken bunun önemi daha da artmaktadır. Bugün, Türkiye'de yabancı dil eğitimindeki başarısızlığın temelinde "öğrenmeyi öğretme" yönteminin benimsenip etkin biçimde uygulanmaması yatmaktadır.

Avrupa Yabancı Diller Ortak Çerçevesi'nin (*Common European Framework-CEFR)* mimarı, Cambridge Üniversitesi eski öğretim üyesi, değerli eğitimci, uygulamalı dilbilimci ve yabancı dil eğitimi uzmanı merhum JLM Trim'in belirttiği üzere,"yabancı dil öğrenen bir kişi, bir ürün haline getirilmek üzere işlenecek pasif (edilgen) bir hammadde olarak değil, yabancı dil eğitim faaliyetinin merkezinde yer alan aktif (etkin) bir birey olarak görülmelidir."[22]

Buraya kadar ele aldığımız görüşler, bir "öğrenici merkezli" eğitim ortamını, birbiriyle sürekli etkileşim içinde olan öğrenici → öğretici → idari ve akademik yönetim unsurlarının bir arada oluşturduğunu gösteriyor. Bu üçgenin unsurları birbirinden farklıdır, ama aynı zamanda birbirine bağımlıdır, çeşitlilikleri olduğu gibi her birinin kendi bünyesinde de değişkenlikleri vardır. Aynı zamanda, birbirleri arasındaki ilişkilerin niteliği, "öğrenici merkezli" eğitim ortamının verimlilik düzeyini doğrudan etkiler. Örneğin, "öğrenmeyi öğretmek" veya "öğrenici eğitimi" alanında deneyimli ve nitelikli "öğreticiler" ve etkin bir "yönetim" bulunsa bile "öğrenicilerin" isteksiz ve heyecansız olmaları, eğitim kurumunda verimli bir "öğrenici merkezli" / "bağımsız öğrenim" ortamının doğmasını engelleyebilir. Öte yandan, öğrenme arzuları yüksek, bilinçli "öğreniciler" karşısında, niteliksiz öğretmenlerin ve kötü bir yönetimin bulunması da başarılı bir öğrenici merkezli eğitim ortamının oluşumunu olanaksız kılar.

Benzer biçimde, niteliksiz bir öğretici, öğrenicilerin "öğrenmeyi öğrenmesini" sınırlandırabilir, buna karşı "öğrenmeyi öğretmede" başarılı ve nitelikli bir öğretici, yönetimdeki aksaklıklara karşın, öğreniciyi ustalıkla yönlendirip teşvik ederek onu "öğrenmeyi öğrenmede" başarılı kılabilir. Kötü bir "yönetim" hem öğrenicinin hem de öğreticinin tüm çabalarını boşa çıkarabilir, buna karşı profesyonel ve etkin bir "akademik ve idari yönetim", hem niteliksiz bir öğreticinin

[22] E. F. Chaplen, *Measuring Achievement in Adult Language Learning*, Council of Europe, CCC/EES (73) 16, 1975.

"öğrenmeyi öğretme"deki yetersizlerini giderebilir hem de öğrenicinin "öğrenmeyi öğrenme"deki arzusunu geliştirebilir.

Özetle, başarılı bir "öğrenici merkezli"/"bağımsız öğrenim" eğitim ortamı:

a) Etkin bir "akademik ve idari yönetim" tarafından,

b) Mesleki bilgi ve deneyimleriyle donatılmış nitelikli öğreticilerin,

c) Yabancı dili "öğrenmeyi öğrenme"ye istekli öğrenicilere,

d) "Öğrenmeyi öğretmek" ilkesinin özenle desteklenip uygulanmasıyla

yaratılabilir.

11. Yabancı dil eğitiminde "öğrenici eğitimi" programlarının uygulanması ve eğitim kurumlarında "bağımsız öğrenim merkezi"nin kurulması:

"Öğrenmeyi öğretme" ve "öğrenmeyi öğrenme", daha doğrusu "öğrenici merkezli" bir eğitim ortamının oluşabilmesi için "öğrenici eğitimi" (*learner training")* programının uygulanması kaçınılmazdır. "Öğrenici eğitimi"nin amacı yabancı dil öğrenicisini "iyi bir dil öğrenicisi" konumuna getirmek ve öğrenim sürecinin sorumluluğunun da bizzat öğrenici tarafından üstlenebilmesini sağlamaktır.

Öğrenici, öğrenim sorumluluğunu üstlenmekle, bu sorumluluğuna, sadece ders içinde değil, aynı zamanda, *ders dışında* da sahip çıkarak öğrenmesini çeşitli pedagojik etkinlik ve pratik uygulamalarla sürdürebileceği gibi, edinmiş olduğu "öğrenim usul ve stratejilerini" diğer alan derslerine de *taşıyıp* uygulayabilecek konuma gelir. Özetle, "öğrenici eğitimi", öğreniciye kendi tercihine göre (bazı durumlarda öğreticiye bağımlı olmak isteği de olmak üzere) *neyi*, *neden*, *nasıl*, *ne zaman* ve *nerede* öğrenebileceği konularında farklı seçenekler sağlar.

"Öğrenici Eğitimi" aşağıdaki ilkeleri içermektedir:

- Öğreniciler, "*öğrenim*" sürecinin niteliğini ne kadar iyi anlarlarsa, kendi öğrenimlerini de o kadar etkin biçimde yönetip yürütebilirler;
- *Öğreniciler*, ne kadar aktif katılırlarsa, öğrenim süreçlerine de o kadar fazla sahip çıkarlar ve motivasyonları da o ölçüde artar;
- "*Öğrenici* eğitimi", öğrenim sürecinin etkin kılınmasına yardımcı olur. Öğreniciler kendi arzu ve ihtiyaçlarına göre kendilerine en uygun düşen öğrenim yönteminin ne olduğunu bulup belirleyebilirler.
- Öğrenici ders esnasında kendisini değerlendirmeli ve çalıştığı yabancı dilin nasıl öğrenileceğine dair farklı *öğrenim* yöntemlerini sistemli bir şekilde bizzat görüp tanımalıdır. Öğreniciye bunları gerçekleştirme fırsatı verilmelidir.

"Öğrenici Eğitimi" öğrenicileri aşağıdaki konularda düşünüp araştırmaya yöneltir:

- Bir yabancı dil öğrenicisi olarak *kendini tanıma*,

- Yabancı dil öğrenim biçimleri, yabancı dil öğrenmeye karşı tutum ve davranışlar, motivasyon kendi yeteneği ve öğrenimine etken olan diğer bireysel özellikler gibi konularda *farkındalık kazanma*,
- Öğrenim ortamını tanıma, kurum içinde ve dışındaki eğitim araç, gereç ve kaynaklarını ve bunların etkin bir şekilde nasıl kullanıldıklarını *öğrenme*,
- Öğrenilecek yabancı dilin diğer dillerden, örneğin, Türkçeden yapısal (dilbilgisi, sözdizimi, sesbilgisi, anlamlılık) farklılıkları-benzerlikleri; bu yabancı dilin dünyada ve Türkiye'deki konumu, önemi, nerelerde kullanıldığı, farklı lehçeleri, kullanım özellikleri, birey olarak bunun kendisi için sosyal, akademik ve mesleki önemi gibi konularda *bilgi edinme,*
- Yabancı dil öğrenim süreci ve stratejileri konusunda *bilinçlenme*

Yabancı dil öğretiminin esasını teşkil eden bu konular, ders içeriklerine (*syllabus*) ayrıntılı bir biçimde dahil edilmelidir. Ders yılı başında bir oryantasyon program düzenlemek suretiyle, öğrenicilere yabancı dil eğitim programını tanıtmak, onları öğrenmeyi öğrenme kavramı hakkında bilgilendirmek, başarılı olabilmeleri için kendilerine düşen görevlerin bilincini edinmelerini sağlamak gerekir.

Diğer taraftan, "öğrenici merkezli" bir eğitim ortamı oluşturmak için üniversite veya ilgili diğer eğitim kurumları tarafından "Bağımsız Öğrenim Merkezi"nin (*Independent Learning Centre)* kurulması ve bu merkezin etkin biçimde işlerliğinin sağlanması hayati önem taşımaktadır. Şöyle ki, öğretici ve öğrenicinin sadece sınıf ortamında karşılaşmaları çerçevesinde etkileşim içine girmeleri yabancı dil eğitiminin "sürdürülebilirliği" (*sustainability)* açısından yeterli bir eğitim ortamı sağlamaz. Her şeyin sınıf ortamında gerçekleşebileceğini düşünmek büyük bir yanılgıdır. "Öğrenici eğitimi" ve "öğrenmeyi öğrenme" süreci, sınıf ortamındaki uygulamaların yanı sıra, sınıf dışında da desteklenmeli, böylece öğrenim sürecine süreklilik kazandırılmalıdır.

Sadece sınıf ortamında kullanılan ders kitapları ile öğretim ve öğrenim için gerekli olan diğer araç, gereç ve malzemeler hedef alınan eğitim kalitesine ulaşabilmek için yeterli bir eğitim ortamını sağlamayabilir. Bunlar her ne kadar yabancı dil eğitiminin gereksinimlerine uygun amaç ve hedeflere göre hazırlanmış olsa ve ders içeriğinin (*syllabus*) veya müfredat (*curriculum*) programının etkili biçimde uygulanmasını desteklese bile, yine de, kendi kendine öğrenmeyi başaracak öğrenicilerin gelişimi için yeterli bir eğitim ortamını tek başına yaratamayacaktır.

Bu nedenle, yabancı dil eğitimi veren kurumlarda, yabancı dil eğitimine özgü profesyonel bir yönetim işletmeciliği çerçevesinde, bugünkü gelişmiş "bilgi

iletişim teknolojisi" (BİT) olanaklarından yararlanarak bilgisayar destekli[23] (*Computer Assısted Language Learnıng(CALL))* bir "Bağımsız Öğrenim Merkezi (BÖM)" nin (*Independent Learning Centre*)[24] kurulması, bu merkezin öğretim-öğrenim materyalleriyle donatılıp etkin biçimde yönetilmesi, hem öğrenicinin "bağımsız olarak öğrenmesi" veya "öğrenmeyi öğrenmesi" hem de öğreticinin "öğrenmeyi öğretmesi" açısından son derece önemlidir.

BÖM'nin işlevsel amacını şöyle özetleyebiliriz:

- öğreniciyi öğrenmeğe özendirici bir eğitim ortamının oluşmasını sağlamak;
- "öğrenici eğitimi" ve "bağımsız öğrenim" veya "kendi kendine öğrenme" yöntemlerinin geliştirilebilmesine destek olmak;
- Müfredat ve ders içeriklerinin gereklerine uygun olan eğitim materyallerini geliştirmek ve bunların hem öğrenici hem de öğretici tarafından etkin kullanımını sağlayacak yönetim sistemini kurmak *(Resource Development and Management)****;***
- Öğrenicinin yabancı dil öğrenimiyle ilgili öğrenim stratejilerini ve dil bilincini geliştirmesine, öğrenimindeki gelişimi düzenli aralıklarla ölçüp değerlendirebilmesine, risk alma, düzenli ve planlı çalışma, kısaca bağımsız bir öğrenici olabilme yolunda öğretim-öğrenim araç, gereç ve materyallerin etkin biçimde kullanmasına destek sağlamak;
- Sınıf ortamı dışında da öğrenim ve öğretim faaliyetinin sürekliliğini ve sürdürebilirliğini sağlamak ve hatta öğrenicinin eğitim kurumu dışından da buradaki öğretim-öğrenim materyallerine erişimini sağlamak;
- Öğrenicilere "yabancı dili öğrenmeyi öğrenme" ile ilgili tutum, davranış, düşünce, psikolojik yaklaşım, karşılaşılan güçlükler v.b. konularda rehberlik ve danışmanlık yapmak *(Counselling and Advising);*
- Öğreticilere "öğrenmeyi öğretme" uğraşlarında destek olmak;

---

[23] Daha kapsamlı bilgi için bkz: J. Higgins, *"Computer-assisted language learning",* Kinsella, V. (ed.) *Cambridge Language Teaching Surveys 3*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1985; C. Brumfit & M. Phillips & P. Skehan (eds.), *Computers in English Language Teaching, ELT Documents:122,* Pergamon Press and The British Council, England, 1985.

[24] Akademik literatürde buna aynı zamanda "Self-Access Resource Centre" (Bireysel Erişimli Kaynak Merkezi), "Teaching and Learning Centre" (Öğretim-Öğrenim Merkezi), "Interactive Multi-Media Centre" (Etkileşimli Çoklu Ortam Merkezi), "Language Centre" (Dil Merkezi) gibi farklı isimler verilmektedir. Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz: D. Little (ed.), *Self-Access Systems for Language Learning: a practical guide,* Authentik Language Learning Resources Ltd. In association with CILT, Dublin, Ireland, 1989; S. Sheerin, *Self-Access,* Oxford University Press, Oxford, England, 1989; D. Gardener & L. Miller, *Establishing Self-Access: From theory to practice,* Cambridge University Press, Cambridge, England, 1999.

- Eğitim kurumu bünyesinde öğreticiler arasında işbirliğini ve ekip çalışmasını geliştirmek;

Kısaca amaç, öğreniciyi bir birey olarak yaşam boyu sürdüreceği *bağımsız bir yabancı dil öğrenicisi* kılmaktır.

VII. Dünya'da İngilizcenin Konumu

1780 yılında ABD'nin 2. Başkanı John Adams'ın, Amerikan Kongre'sine bir "Amerikan Akademisi"nin kurulmasını önerirken şöyle bir kehanette bulunması ilginçtir: "İngilizce'nin yazgısı, gelecek ve onu izleyen yüzyıllarda, Latince'nin geçen yüzyıllarda, ya da Fransızca'nın bu yüzyılda olduğundan daha da yaygın bir dünya dili haline gelmektir". Bu kehanetine gerekçe olarak, Amerika'nın o zamanlar hızla çoğalan nüfusunu, tüm dünya ülkeleri ile bağlantılarını ve İngiliz İmparatorluğu'nun da desteğini belirterek, İngilizce'nin küresel yayılımı önünde hiçbir gücün duramayacağını gösteriyor.[25]

İçinde bulunduğumuz 21.yüzyılda İngilizce'nin küresel yayılımının geldiği durum şudur: 20.yüzyıldan beri dünya ekonomisine liberalizmin/neo-liberalizmin hakim olması üzerine, İngilizce, teknolojik gelişmelerin de desteğiyle, dünya ülkelerinin adeta "ortak dili" (*lingua franca*)[26] olmuş ve uluslararası bir iletişim aracı haline gelmiştir. Günümüzde, 1.75 milyar dünya halkı (her dört kişiden biri) İngilizce konuşmakta ve 2020 yılı itibariyle bu sayının 2 milyara[27], 2040 yılı itibariyle de 3 milyara (yaklaşık olarak dünya nüfusunun %40'ına) ulaşacağı tahmin edilmektedir.[28]

ABD, Birleşik Krallık, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde toplam 329 milyon kişi İngilizceyi "anadil" olarak konuşurken, Hindistan, Kenya, Malezya, Singapur ve Zambiya gibi ülkelerde sömürgeciliğin sonucu itibariyle kurumsallaşmış olarak 300 milyon kişi de İngilizceyi "ikinci dil" olarak kullanmaktadır. Diğer taraftan, tarihlerinde sömürge-koloni olma deneyimini hiç geçirmemiş 1 milyarın üstündeki dünya halkı da İngilizceyi "yabancı bir dil olarak konuşmak-

[25] John Adams, "Letter to the President of Congress (5 September 1780)", C.F.Adams, *The Works of John Adams*, Vol. 7 (Letters and State Papers 1777-1782), Boston: Little, Brown, 1852, s.249.

[26] "Lingua Franca" ifadesi eski çağlarda "kırma dil" *(pidgin)* anlamında kullanılırken, günümüzde bundan çok farklı olarak "ortak dil" anlamında kullanılmaktadır. Bu sözcüğün Arapça ve Yunanca'dan türemiş olduğu ileri sürülmektedir. Orta Çağlarda, haçlı seferleri öncesinde, Doğu Roma İmparatorluğu devrinde, Araplar Batı Avrupalılara "Frenk", Yunanlılar da "Phrankoi" derlermiş. Yani, "lingua franca" Frenklerin dili olarak tanımlanırmış. O zamanlar, Akdeniz'in etrafında yaşayan farklı toplulukların aralarında ticari amaçla kullanılmaya başlanan İtalyanca, Türkçe, Fransızca, Yunanca, Arapça, Portekizce ve İspanyolca dillerinin karışımı halindeki bu "kırma" dile "lingua franca" denilmektedir. (Beyza Björkman, *English As An Academic Lingua Franca*, De Gruyter Mouton, Boston/Berlin, 2013, s.1.)

[27] British Council, *The English Effect, The impact of English, what it's worth to the UK and why it matters to the world,* (2013 / D096) s.2. (www.britishcouncil.org).

[28] David Graddol, *English Next,* London: British Council, 2006, s.107.

tadır. Ayrıca, bugün itibariyle 1.5 milyar dünya insanının da İngilizceyi yabancı bir dil olarak öğrenme uğraşısı içinde bulunduğu ileri sürülmektedir.[29]

Kısaca, liberal ekonominin başlattığı küreselleşme süreci ve bunun sürdürülmesi böylesine baş döndürücü gerçeklere bağlı olarak İngilizce aracılığıyla yürütülmektedir. Bu durumun, günden güne hızla yayılan ve dünyanın her kıtasında diğer dil ve kültürleri tahakkümü altına alan, etkinliği insan yaşamının her alanında görülen ve adına "Küresel İngilizce" (*Global English* veya *Lingua Franca* [Ortak Dil]) denilen, sözdizimi, sesbilimi, dilbilgisi ve anlambilim bakımından farklı kullanım ve konuşma biçimleri bulunan türlü "Dünya İngilizceleri"ni (*World Englishes*) beraberinde getirdiğini görüyoruz. Durum böyle olunca, uluslararası akademik ortamlarda, bu farklı Dünya İngilizceleri arasındaki "anlaşılabilirlilik" (*intelligibility*), "anlayabilirlilik" (c*omprehensibility*) veya "kime göre anlaşılabilirlilik?" (*intelligibility for whom?)* gibi içinden çıkılması son derece güç konular tartışılmaktadır.

Diğer taraftan, bugün dünyada İngilizceyi yabancı bir dil olarak konuşanların sayısının, aynı dili ana veya ikinci dil olarak konuşanların sayısından çok daha fazla durumda olduğu göz önünde tutulduğu zaman, bugün "İngilizce kimin dilidir?" veya "Anadili İngilizce olan kimdir?" gibi sorular da ister istemez gündeme gelmiş durumdadır.

Oldukça baskın bir görüşe göre, İngilizce, onu anadili olarak konuşan ve azınlık konumunda olanların değil, onu yabancı bir dil olarak konuşan ve çoğunlukta bulunan dünya halklarının mülkiyetindedir. Bu konuda, uluslararası alanda etkin bir akademik nüfuza sahip eğitimci ve dilbilimci olan iki İngiliz bilim adamının söylemleri ilginçtir:

> Dillerinin uluslararası iletişim aracı haline gelmesi İngilizceyi anadili olarak konuşanlar için gurur ve haz kaynağıdır. Ancak, altı çizilmesi gereken husus bu dilin onların kendi dili olmadığı ölçüde uluslararası bir dil olmasıdır.[30]
>
> ...İngilizce artık sadece bu dili ana dili veya birinci dili olarak konuşanların malı değildir. Herhangi bir dilin mülkiyeti ("mülkiyet" sözcüğünden o dilin kullanımında uyarlama veya biçimlendirme yapabilmek gücünü kastediyorum.) onu kullananlara aittir… Son yarım yüzyılda toplumsal-dilbilim alanında yapılan bilimsel araştırmalar açıkça göstermiştir ki, diller hangi ihtiyaçları karşılamak için nasıl kullanıldıklarına bağlı olarak biçimlenmektedir. İstatistiki açıdan bakarsak, İngilizceyi anadil olarak konuşanlar, o dili kullanmak ve onu biçimlendirmek, dili korumak ve o dil ile ilgili ideolojileri ve inanışları etkilemek bakımından ikinci planda, yani azınlıkta kalmaktadır. Bu böyledir, çünkü anadili İngilizce olmayan büyük çoğun-

---

[29] HM Government, Department for Business, Innovation and Skills, *International Education: Global Growth and Prosperity*, (BIS/13/1081, 2013), s.13, (www.gov.uk/bis).

[30] H. G. Widdowson, "The ownership of English", *TESOL Quarterly,* 28/2, 1994, s.385'den aktaran Kanavillil Rajagopalan, "The concept of 'World English' and its implications for ELT", *ELT Journal,* Volume 58/2 April 2004 , Oxford University Press ss. 111-112.

luk hiç değilse aynı dili kamusal ve kişisel ihtiyaçlarını çok daha geniş bir çerçevede karşılamak için kullanmaktadır.[31]

Tüm bu akademik tartışmalar bir yana, şu da bilinmektedir ki günümüzde uluslararası alanda bilim, teknoloji, tıp, diplomasi, spor, müzik, ve ticaret dili İngilizcedir. Elektronik sistemlerin bilgi işlemlerinin %80'i de İngilizce olarak yapılmaktadır. İngilizce artık sadece İngiliz, Kanadalı, Avustralyalı veya Amerikalılarla iletişim kurabilmek amacıyla kullanılmıyor. Anadili İngilizce olmayanlar birbirleriyle İngilizce aracılığıyla iletişim kuruyorlar. Örneğin, Endonezyalı Malezyalıyla, Malezyalı Japonlarla, Japonlar İsveçlilerle, İsveçliler İtalyanlarla, İtalyanlar Türklerle, Türkler Araplarla, Araplar Güney Amerikalılarla, Güney Amerikalılar Asyalılarla İngilizce konuşarak anlaşabilmekte.

Sonuç olarak, bugün İngilizce, küreselleşme süreci çerçevesinde, dünya halklarının "topraklarında güneş batmayan"(!) "ortak dil"' konumuna gelmiş bulunuyor. Kısaca, liberal ekonominin "rekabetçi" ortamında, İngilizce, "yarışabilirliği" arttırmak amacıyla, her ülkede uluslararası iletişim aracı olarak işlev görmesinin ötesinde, eğitim, bilim, sanat alanlarında, sosyal, mesleki ve profesyonel yaşamda, iş bulmada ve yükselmede ekonomik değeri ve getirisi olan, "olmazsa olmaz" bir koşul olarak rol oynamaktadır.

VIII. İngilizcenin Küreselleşme Süreci Nereye Kadar Uzanabilir?

Bu arada, bir parantez açarak, İngilizce'nin küreselleşme sürecine girmesinin yanında bugün dünyada başta Çince (Mandarin) olmak üzere, İspanyolca ve Rusça dillerinin öğrenim ve öğretimine olan talebin de gün geçtikçe arttığını belirtmek isteriz. Özellikle Çin, 1.35 milyar nüfusuyla büyük ekonomik güce sahip olan ve dünyada en fazla ithalat ve ihracat yapan bir ülke olarak, bir yandan İngilizce eğitimi için büyük yatırımlar yaparken, diğer taraftan Çincenin öğrenim ve öğretimini dünyada yaygınlaştırmak amacıyla *Konfiçuyus* adlı kültür kuruluşu aracığıyla birçok Asya, Avrupa ve Amerika ülkelerinde yoğun faaliyet göstermektedir. Örneğin, Kore'de bir zamanlar İngilizce öğrenimi için gösterilen yüksek talep, son yıllarda Kore'nin Çin ile ticari ilişkilerinin büyük ölçüde artması üzerine, Çince öğrenimine yönelmiş_durumda. Çin hükümeti bugün itibariyle dünyada 30 milyon kişinin Çince öğrenmekte olduğunu açıklarken bu rakamın birkaç yıl içinde 100 milyona varacağını öngörmektedir.[32] Diğer taraftan, ilginçtir ki, 2005 yılı itibariyle Çin'de 176.7 milyon kişinin İngilizce öğrenme uğraşısı içinde olduğu tahmin edilmektedir.[33]

Çin ve Hindistan'dan sonra dünyada en büyük ekonomiye sahip olan ve ülkesinde Portekizce konuşulan Brezilya'nın, Temmuz 2005 yılında bir kanun çıkararak orta öğretiminde İngilizceye karşı seçenek olarak İspanyolca öğreni-

---

[31] C. Brumfit, *Individual Freedom in Language Teaching,* Oxford: Oxford University Press, s. 116'den aktaran Jennifer Jenkins, *English As A Lingua Franca In The International University: The Politics of Academic English Language Policy,* Routledge, New York & London, 2014, s. 19

[32] Graddol, ss.62-63.

[33] Graddol, s.95.

mini başlatmış olduğunu da ayrıca belirtelim. İlginçtir ki, 1802'den beri İngiliz İmparatorluğu'nun sömürgesi olup 1962'de bağımsızlığını kazanarak 1976'da cumhuriyet haline gelen Trinidad ve Tobaga (Karayip Adaları), resmi dilleri İngilizce olduğu halde, Latin Amerika ülkeleriyle yoğun ticari ilişkileri nedeniyle, 2005 yılında İspanyolca konuşulan bir ülke olmayı arzuladıklarını, 2020 yılı itibariyle bunu gerçekleştirmeyi ve bu amaçla 5 yıl içerisinde kamu görevlilerinin en az %30'unun İspanyolcayı ileri düzeyde öğrenmelerini hedef aldıklarını ilan etmiş bulunuyor. Trinidad ve Tobago bir zamanlar Venezuelalıların İngilizce öğrenmek için akın ettikleri yerlerdi. Bu iki ülke ticari ilişkilerinde meydana gelen değişmelerin sonucunda yabancı dil eğitiminin ticari yönünü tersine çevirmiş durumda.

Özetle, Çince'nin ve onunla birlikte, tüm Latin Amerika ülkelerinin (Brezilya hariç) konuştuğu İspanyolca'nın yaygınlaşmaya başlaması bu dillerin İngilizcenin küreselleşmesini ciddi boyutlarda tehdit ettiğini göstermektedir. Ekonomistler, İngilizcenin küresel bir dil olarak bugün itibariyle dünyada etkinliği en yüksek dil olmasına rağmen, dünya ekonomisinin *gayri safi hasılasının (GDP) sadece %30'u* çerçevesinde uluslararası bir dil olarak kullanılmakta olduğunu; ancak bu çerçevenin gelecekte giderek daralacağı ve dolayısıyla İngilizce dışındaki diğer dillerin eğitimi ihmal edildiği takdirde, bunun bugün İngilizce aracılığıyla ticaret yapan ülkeler için oldukça önemli potansiyel pazar kaybına yol açacağı görüşündedirler. Ekonomistlerin "BRIC" adını verdikleri ülkelerin (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) ekonomileri dev adımlarla büyüyor ve dolayısıyla dünya ekonomisinin gayri safi hasılasına katkıları da artıyor. Bu ülkelerin dünya ekonomisine katkılarının arttığı ölçüde dillerinin de yaygınlaşacağı öngörülmektedir. Her ne kadar bu tür hesapların yapılmasında kullanılan yöntemler tartışmaya açık olsa da bugün Çince'nin dünyada hızla yaygınlaşması, bu arada Japonca ve Avrupa dillerinin etkinliğinin azalması, gelecekte İngilizce'nin küresel bir dil olarak kendini devam ettiremeyeceğinin göstergeleri olarak değerlendirebilir.[34]

Ne var ki, İngilizce'nin küreselleşme sürecinde sadece ekonomik ve ticari unsurların rol oynamadığını, aynı zamanda siyasi, kültürel ve uluslararası ilişkilerin de önemli rolünün bulunduğunu unutmamalıyız. ABD'nin ve onunla birlikte hareket eden İngiltere'nin, soğuk savaşın bitiminden bu yana uluslararası ilişkilerinde dünya ülkeleri üzerindeki hakimiyetinin artması, İslam ülkelerinde öfke, Avrupa, Asya, Latin Amerika, Afrika ülkelerinde de endişe ve rahatsızlık yaratmıştır. Ayrıca, Amerikan, daha doğrusu Anglo-Sakson popüler kültürüne karşı da bıkkınlıktan kaynaklanan bir tepki uyanmış bulunuyor.

Fakat şurası var ki, İngilizcenin bugüne kadar ki küreselleşme süreci içinde birçok dünya ülkesinde "İngilizceyle eğitim"in daha ilkokuldan ve hatta anaokulundan itibaren, orta ve yükseköğretimde hızla yaygınlaşması, İngilizce'nin küreselleşme sürecine ivme kazandıracağı gibi bunun yetişmekte olan genç nesiller arasında kemikleşip kök salacağı da unutulmamalıdır.

[34] Graddol, s.32.

Bu düşünceyledir ki, bugün İngiltere'nin British Council aracılığıyla başlatmış olduğu "Dünya İngilizce Projesi" (*World English Project*), İngilizceyle eğitimin yaygınlaşarak günümüzde 1.75 milyar İngilizce konuşan dünya halkının (her dört kişiden biri), 2020 yılı itibariyle 2 milyara[35], 2040 yılı itibariyle de 3 milyara (yaklaşık olarak dünya nüfusunun %40'ı) ulaşmasını hedef almaktadır.[36] Öte yandan, İngilizce'nin küreselleşme sürecine karşı en güçlü tehdit olarak görülen Çincenin öğretilmesi ve öğrenilmesi son derece zordur. Bu dilin diğer dünya dillerinin yapısından çok farklı bir dil yapısına sahip olmasından, daha doğrusu, dil yapısının tonlamaya (ezgi) (*intonation*) bağlı olarak karmaşık bir yazı sistemi ile diğer dünya dillerinin dilsel yapılarına ters düşmesinden dolayı İngilizceyle eğitim yerine Çinceyle eğitim yapılması gelecekte pek mümkün olamayacağı düşünülmektedir. Tüm bunlara bağlı olarak, Çin ve Hindistan karşısında, daha doğrusu BRIC ülkelerinin gittikçe büyüyen ekonomik gücüne rağmen, İngilizce gelecekte daha da yaygınlaşacak ve uluslararası dil olma özelliğini koruyacak gibi görüyor.

Trilyonlarca Dolar Değerindeki İngilizce Sektörü

Uluslararası düzeydeki tüm bu gelişmelere paralel olarak, ticari açıdan trilyonlarca dolar değerinde bir küresel "İngilizce sektörü" ortaya çıkmış durumda. Öğretim-öğrenim faaliyetlerinin yanı sıra yayımcılık (ders kitapları, eğitim araç-gereçleri, bilgi-işlem, dijital yazılım kaynakları v.b.), eğitim teknolojisi, uzaktan eğitim, sınav düzenleme, öğretmen eğitimi, mesleki ve profesyonel gelişme, danışmanlık, yönetim, kalite güvencesi gibi kolları bulunan bu küresel sektörden bugün en çok payı İngiltere ve ABD almaktadır.

Örneğin, İngiltere'nin ihracat gelirinin bir parçası olarak sadece İngiliz üniversiteleri yabancı öğrencilerden £10.71 milyar elde etmektedir. Üniversiteler dışındaki ilk-orta eğitim ve diğer özel kuruluşların getirisi de eklenirse, bu rakam 2008-2009'da £14.1 milyar iken 2011'de £17.5 milyara ulaşmıştır.[37] Bu rakam İngiltere'nin Kuzey Deniz petrollerinden ve finans sektöründen elde ettiği ihracat geliri kadar olup diğer her bir sektörden edindiği ihracat gelirinin çok üstündedir. 2011-2012 yılında üniversiteler *gayrisafi yurtiçi hasılaya* (*Gross Domestic Product* [GDP]) £36.4 milyar katkıda bulundu. Bu da toplam gayrisafi yurtiçi hasılanın %2.8'idir.

İngiltere, "Kuzey Deniz petrollerinin bir gün bitebileceği; ama imparatorluğun mirası olan İngilizcenin hiçbir zaman tükenmeyeceği" inancını taşımaktadır**.** Bu amaçla, dünyadaki İngiliz dili öğretimi sektöründen, ABD karşısında, bugününkünden çok daha büyük pay kapabilmek için, "Dünya İngilizce Projesi" (*World English Project*) adı altında önümüzdeki 50 yıl içerisinde İngilizcenin dünyadaki konumunun ne olabileceğini tespit etmeye ve buna bağlı olarak İngilizce

[35] British Council, *The English Effect, The impact of English*….

[36] Graddol, s.107.

[37] HM Government, Department for Business, Innovation and Skills, *International Education*… s.5.

sektörünün geleceği ile ilgili kısa ve uzun vadeli stratejik plan ve politikalar oluşturmaya gayret sarf etmektedir.[38]

Dünya'da İngilizceyle Eğitimin Yaygınlaşması

Tüm bu gerçekler karşısında, küresel liberal ekonominin bir uzantısı olarak, bugün dünyada İngilizce öğrenimine karşı oluşmuş yoğun talep neticesinde eğitim alanındaki, özellikle yükseköğretim alanındaki kıyasıya rekabet ortamında "İngilizceyle eğitim"in (*English As a Medium of Instruction* [EMI]*)* dünya üniversitelerinde hızla yaygınlaştığını görmekteyiz.

Bilindiği üzere, Avrupa bünyesinde "Eğitimde Birlik" idealiyle "Öğrenme Amaçlı Hareketliliği" özendirmek amacıyla uygulanan Bologna Süreci veya Lizbon Hedefleri kapsamındaki Erasmus, Socrates, Leonardo, Comenius, Marie Curie gibi programlar İngilizceyle eğitim esasına göre yürütülmektedir. British Council'ın İngiliz Dili Bölüm Başkanı Anna Searle**,** "İngilizce'nin yükseköğretimde lingua franca olarak küresel düzeyde uygulanmasının, yükseköğretimin uluslararası bir nitelik kazanması sürecinde en önemli bir etken olduğunu gözlemlemekteyiz" demektedir.[39]

Bugün İtalya, Almanya, Hollanda, İsveç, Norveç, Yunanistan, İspanya gibi Avrupa ülkelerinin üniversiteleri[40] başta olmak üzere Uzak Doğu, Orta Doğu, Afrika ve Latin Amerika'daki birçok üniversite, hem büyük parasal getiri sağlayan yabancı öğrencileri bünyelerine çekebilmek hem de "uluslararası" bir kimliğe sahip olabilmek için, günden güne çoğalan sayıda İngilizceyle eğitim programı yürütmektedir. İngiltere'nin "Dünya İngilizce Projesi" kapsamında, Oxford Üniversitesi'nin British Council'ın desteğiyle Nisan 2014 tarihi itibariyle 56 ülkenin eğitim sistemini tarayarak hazırladığı araştırma raporunda[41] "İngilizceyle eğitim" sistemlerinin ilgili ülkelerin ilk, orta ve yükseköğretiminde hızla yaygınlaştığını görmekteyiz**.** Eğitim dilinin İngilizce olarak ilköğretimde % 52.7, ortaöğretimde %70.9, yükseköğretimde %78.2 oranında uygulanmasına Uzak Doğu, Orta Doğu, Afrika, Avrupa, Latin Amerika ve Kuzey Amerika ülkelerini içeren 56 ülkenin (Türkiye de dahil olmak üzere) "devlet sektöründe" izin verilirken, aynı ülkelerin "özel sektöründe" bu oranın ilköğretimde %87.3, ortaöğretimde %87.3 ve yükseköğretimde %90.9'a yükseldiğini görüyoruz.

---

[38] Bkz. British Council, *English in the World: The English 2000 Global Consultation, The British Council Report,* November 1995; David Graddol, *The Future of English?*, British Council, London 1997 ve Graddol (2006).

[39] British Council, *Controversy as English becomes a "Galloping Global Phenomenon", The British Council Report*, Wednesday 30 April 2014. (http://www.britishcouncil.org/organisation/press/controversy-english-becomes-galloping-global-phenomenon#bc-content-wrapper); Ayrıca bu alanda yapılan araştırma için bkz: (http://bit.ly/1iHmSyN)

[40] Bkz. *The Telegraph*, Wednesday, 04 June 2014. (http://www.telegraph.co.uk/education/educationnews/10369467/More-European-universities-teaching-students-in-English.html?fb)

[41] Julie Dearden, *Going Global 2014: English as a medium of instruction – a growing global phenomenon: phase 1, Interim report April 2014*, British Council ve Oxford University, 2014. (http://www.britishcouncil.org/education/ihe)

Avrupa ülkelerini ele alırsak, örneğin, Hollanda üniversitelerinde yıl bazında %16'lık artışla İngilizceyle 946 yüksek lisans programı yürütülürken Almanya'da 733, İsveç'te 708, Fransa'da 494, İspanya'da 373, Danimarka'da 327, İtalya'da 304, İsviçre'de 281, Finlandiya'da 261 ve Belçika'da 253 İngilizceyle eğitim programı yürütülmektedir.[42] 2002 yılı itibariyle (İngiltere ve İrlanda dışında) 19 Avrupa Birliği ülkesinde toplam 560 Yüksek Lisans programı İngilizceyle yapılırken, 2012 yılında 11 AB ülkesinde bu rakamın 6800'e ulaştığını görüyoruz.[43] Fransız Parlamentosu, Fransız dilini diğer yabancı dillerin tahakkümünden korumak amacıyla 1994 yılından beri yürürlükte bulunan ve Fransızca'dan başka bir dilde eğitim yapılmasını yasaklayan Toubon Kanunu'nu 23 Mayıs 2013 tarihinde iptal etmiş, üniversitelerde İngilizceyle eğitim yapılmasına olanak tanıyan kanun tasarısını kamuoyunda, basında ve parlamentodaki kızgın ve hararetli tartışmalardan sonra kabul etmek zorunda kalmıştır.[44]

Geçtiğimiz yıllarda, eski Fransız Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın bir Avrupa Birliği zirvesinde önde gelen bir Fransız iş adamının konuşmasını İngilizce olarak yapmasına tahammül edemeyip toplantıyı protesto mahiyetinde terk etmesi (!) bu çerçevede kaydedilmesi gereken ilginç bir olaydır. 1635 yılında kuruluşundan günümüze kadar Fransız Dili'nin bekçiliğini yürüten *Académie Française* gibi güçlü bir tarihi kuruluşun yanında birçok Fransız aydının, "Fransızca sabote edilecektir", "bu bir intihar girişimidir" gibi sloganlarla direniş göstermesine rağmen Toubon Kanunu'nun iptal edilmesi dikkate değerdir. Toubon Kanunu'nun yerini alan yeni kanunun amacı, Fransız üniversitelerinin hem büyük bir ticari getirisi olan yabancı öğrencileri, İngiltere ve ABD üniversitelerinin yaptığı gibi, bünyesine çekmek hem de İngilizceyle eğitim yoluyla "uluslararası" kimlik kazanmasını sağlamaktır. 17., 18., 19. ve hatta 20. asrın başlarına kadar dünya halklarının "ortak dili" (*lingua franca*) olan Fransızca ile ilgili aşırı milliyetçi tutum içindeki Fransa gibi emperyalist bir ülkenin, İngilizcenin bugün dünya halklarının "ortak dili" konumuna girmesi karşısında çaresiz kalarak üniversitelerinde İngilizceyle eğitim yapmayı kabullenmesi, bize İngilizcenin küresel bir dil olarak ne denli güçlü bir hale geldiğini gösteriyor.

Türkiye'de 1960'lı yıllardan beri "İngilizceyle Eğitim"e karşı çıkmış olan birçok değerli Türk aydının ileri sürdüğü "İngilizceyle eğitim sömürge ülkelerde olur" veya "İngilizceyle üniversite eğitimi sömürgeleşmeye davetiyedir" gibi savlar artık önemini kaybetmiş gibi görünüyor. Elbette, İngilizceyle eğitim birçok ülke için hassas, çelişkili ve tartışmalı bir konu. İsrail, Senegal ve Venezuela gibi ülkeler eğitim sistemlerindeki birlik ve bütünlüğü korumak amacıyla kesin bir kararlılıkla İngilizceyle eğitimi yasaklamış bulunuyor. Diğer taraftan, İngilizceyle eğitimin "insan hakları" ve "eğitimde fırsat eşitliği" ilkeleriyle de bağlantısı vardır. İlginçtir ki, Pakistan devleti kendi eğitim sistemi kapsamında dar gelirlile-

---

[42] *The Telegraph*(2014), a.g.e

[43] http://blog.britishcouncil.org/2014/03/31/english-language-medium-of-instruction/

[44] http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/10077021/France-approves-English-language-classes.html

re İngilizceyle eğitim görebilmeleri için maddi yardım sağlamaktadır.[45] Macaristan hem yüksek maliyetli olması hem de bundan sınırlı sayıda öğrencinin fayda sağlaması yüzünden yeni eğitim reformu sürecinde İngilizceyle eğitimi kaldırmayı planlarken, Katar'ın ise devlet ve özel eğitim kuruluşlarında İngilizceyle eğitimi kabul etmiş olduğu halde, başarısızlık oranın yüksek olması nedeniyle İngilizceyle eğitimden vazgeçmek üzere olduğu görülmektedir.

Her şeyden önce, sözünü ettiğimiz ülkelerde çalışmakta olan çok sayıda deneyimli ve nitelikli İngilizce öğretmeni, İngilizceyle eğitimi, İngilizcenin yabancı bir dil olarak öğretim ve öğreniminin temel gerçekleriyle bağdaşmasını imkansız kılacak derecede idealize edilmiş bir amaç olarak algılamaktadır. Ayrıca, ilgili raporda, İngilizceyle eğitimin yüksek maliyetli olduğu ve devlet ile özel eğitim kurumları arasındaki farklılaşmanın ayırımcılığa neden olduğu vurgulanmaktadır. Diğer taraftan, alan derslerini İngilizceyle öğretebilecek nitelikli uzman öğretim üyelerinin eksikliğinin yanında öğrencilerin hem bu dili öğrenmek ve hem de kendi alan derslerini anlayabilmek bakımından büyük güçlükler çekmeleri de İngilizceyle eğitim ile ilgili birçok pedagojik soruna yol açmaktadır. Sonuç olarak, İngilizceyle eğitim gerek yol açtığı siyasi ve ekonomik sorunlardan ötürü, gerekse de ilgili ülkenin dil ve kültürünü tehdit edici bir etken haline gelmesinden ötürü çok sayıda soru işaretini beraberinde getirmektedir.

IX. Oxford Üniversitesi gözüyle Türkiye'de "İngilizceyle Eğitim" ve "Türkçeyle Eğitim" Sorunları

Oxford Üniversitesi'ndeki Eğitim Fakültesi'nin bünyesinde "İngilizceyle Eğitimi Geliştirme ve Araştırma Merkezi"nin (*The Centre for Research and Development in English Medium Instruction* [EMI Oxford]) 2014 yılında kurulmuş olması ilgi çekici bir durumdur. Bu Merkez'in kuruluş amacı, adından da anlaşılacağı üzere, İngilizcenin nüfusunun büyük bir çoğunluğu tarafından birinci dil veya anadil olarak konuşulmadığı ülkelerde, bu dilin bir eğitim dili olarak uygulanmasını desteklemek ve bu amaçla araştırmalar yapmaktır.

Bu kısımda, yukarıdaki alt başlıklarda ele aldığımız üzere, liberal ekonominin başlattığı küreselleşme sürecinin uzantılarından biri de İngilizcenin dünya ülkelerinin "ortak dili" (lingua franca) haline gelmesidir. Eğitim alanında, özellikle yükseköğretim alanında, ülkelerin kıyasıya "uluslararasılaşma" rekabetine girdikleri bir ortamda, "İngilizceyle eğitim"in dünya üniversitelerinde hızla yaygınlaşması üzerine Oxford Üniversitesi, İngiltere'nin ulusal çıkarları açısından böyle bir merkezin kurulmasını uygun görmüş bulunuyor.

Oxford Üniversitesi'nin "İngilizceyle eğitim" konusunda böylesine bir akademik yapılanmaya özellikle girmesinin birçok gerekçesinin bulunduğu muhakkaktır. Bugün İngilizceyle eğitimin, küresel olarak birçok ülkenin ilk, orta ve yükseköğretiminde gün geçtikçe yaygınlaştığı ve bunun da yetişmekte olan genç nüfus üzerinde son derece önemli kültürel etkilerinin olduğu bilinmektedir.

[45] Dearden, a.g.e.

Diğer taraftan, İngilizceyle eğitim faaliyetinin bu ülkelerde "neden", „ne zaman" ve "nasıl uygulandığı" ile ilgili yeterli sayıda araştırma yapılmadığı gibi anadil yerine İngilizceyle eğitim uygulamasının öğretim, öğrenim, ölçme-değerlendirme ve öğretmenlerin mesleki gelişimi bakımından ne gibi sonuçlar doğurduğu hakkında da elle tutulur bilgi yoktur. Ancak kanımızca en önemli gerekçe, bugün dünya'da İngilizce öğrenimine karşı yoğun bir sosyal talebin yarattığı trilyonlarca dolar değerindeki İngilizce eğitim sektöründen İngiltere'nin en büyük payı kapabilme arzusudur.

Oxford EMI, British Council'ın desteğiyle, Ekim 2013 – Mart 2014 arasında genel olarak İngilizceyle eğitimin dünyadaki mevcut konumunu ve bunun nasıl bir seyir izlediğini Nisan 2014 tarihli bir ön raporla ele almış[46]; bunun ardından, Türkiye dâhil olmak üzere, 55 ülkede İngilizceyle eğitim konusunda somut veriler toplayarak, İngilizceyle eğitim faaliyetinin bu ülkelerde nasıl uygulandığını ve bu uygulamanın etkilerinin ne olduğunu ve ne gibi sonuçlar doğurduğunu inceleyen kapsamlı bir ikinci araştırma raporunu Ocak 2015'te yayınlamıştır.

Oxford EMI, bu ikinci raporunda, Türkiye'deki İngilizceyle E,eğitim konusunda aşağıdaki yorumu yapmaktadır. Görüleceği üzere bu yorum, yazımızda buraya kadar işaret ettiğimiz sorunları ana hatlarıyla doğrulamaktadır. Özellikle, İngilizceyle eğitim konusu bir tarafa, Türkçenin öğretilmesinde bile sorunlar yaşandığına dikkat çekilmesi ilginçtir. Aşağıdaki metinde parantez içindeki açıklamalar tarafımızdan eklenmiştir.

> Türkiye'deki British Council Ofisi'nin verdiği bilgilere göre, Türkiye'de devlet okullarında çalışan İngilizce öğretmenlerinin [Bu ülkede kamu görevlileri için (KPDS/ÜDS/YDS gibi) "yabancı dil bilgisi seviye tespit" sınavları bulunmasına rağmen, İngilizce öğretmenlerinin yabancı dil yeterlilik düzeylerini ölçen ayrı bir sınav yoktur] tahminen %20'sinin İngilizce dil yeterlilik seviyelerinin, "Avrupa Yabancı Diller Ortak Çerçevesi" ölçeklerine göre A2 düzeyinde olduğu belirtilmektedir. İngilizce Öğretmenliği veya İngiliz Edebiyatı, (İngilizce Mütercim-Tercümanlık) gibi İngilizceyle bağlantılı alanlarda lisans derecesi kazananların İngilizceyi öğretebilecek düzeyde İngilizce dil yeterliliğine sahip oldukları varsayılmaktadır. Devlet okulları ve yükseköğretim kurumlarında İngilizce öğretmenleri için mesleki gelişim programları çok yetersiz sayıda olup, bu programlar sadece bazı özel okullarda ve üniversitelerde kendi İngilizce öğretim elemanları için bir ölçüde uygulanmaktadır. Türkiye'de üniversiteler İngilizceyle eğitimi hangi oranda (%30 veya %100) uygulayacaklarını bizzat belirleme hakkına sahiptirler. British Council'dan edinilen bilgiye göre, aşağı yukarı 178 üniversiteden 110'u İngilizceyle eğitim uygulamasını bir biçimde yürütmektedir. İngilizceyle eğitim İstanbul, Ankara ve İzmir'de yeni kurulan özel üniversitelerin yanında (ODTÜ veya Boğaziçi gibi) bazı itibarlı devlet üniversitelerinde de uygulanmaktadır. Yine British Council tarafından tarafımıza bildirilen bilgiye göre, üniversitelerde hem öğretim

[46] Dearden, a.g.e.

üyeleri hem de öğrenciler İngilizceyle eğitime karşı pek de olumlu olmayan bir tutum içindedirler ve bu tür eğitimin çok daha sınırlı bir düzeyde yapılmasını arzu etmektedirler. Türkiye'de üniversiteler İngilizce hazırlık sınıfında bir akademik yıl süren hazırlık eğitiminin ardından, öğrencilerin kendi alan derslerini İngilizceyle görmelerine yetecek bir dil düzeyine ulaşmalarını hedef almaktadır. Öğrenciler, akademik yıl sonunda yapılan sınavlarda (her üniversitenin hazırlık okullarında kendi öğretim elemanları tarafından hazırlanan ve "İngilizce Yeterlilik" (!) adı verilen yıl sonu sınavlarında) başarı gösterebildikleri takdirde, seçmiş oldukları alan programlarına devam etme hakkını elde edebilmektedirler. Ancak bu sınavlar her üniversitenin kendi bünyesinde çalışan öğretim elemanları tarafından hazırlanmakta olup, ortak bir standarda sahip sınavlar değildirler. Birçok üniversite öğretim üyesi, hazırlık okullarının, öğrencilere İngilizceyle eğitim görmelerine yetecek düzeyde İngilizce öğrettikleri konusunda ikna olmuş değildir. Hazırlık okullarında çalışan öğretim elemanları, öğrencilerin hazırlık okuluna "Avrupa Yabancı Diller Ortak Çerçevesi" ölçeklerine göre A2 gibi çok düşük bir İngilizce düzeyi ile geldiklerini (belirtmekte) ve 8 ay gibi kısa bir sürede bu öğrencilerin İngilizceyle eğitim görebilmeleri için gerekli olan B2 düzeyine ulaşmaları konusunda büyük endişe duymaktadırlar. Diğer taraftan, bu öğretim üyeleri, öğrencilerin İngilizce öğrenmeye karşı coşkularının bulunmadığını ve İngilizce öğrenme yerine bir an evvel seçmiş oldukları lisans programına başlamayı arzu ettiklerini belirtmektedirler.

Türkiye'deki üniversite öğretim üyelerinin de İngilizceyle eğitim uygulamasıyla ilgili endişeleri vardır. Böyle bir eğitimin, öğrencilerin kavramları anlama yeteneklerini köreltti̇ğine ve bunun da alan derslerindeki bilgi edinimlerini çok düşük bir düzeye indirdiğine inanmaktadırlar. İngilizceyle eğitim yoluyla ders müfredatının öğretilmesinin çok zaman aldığını, öğrencilerin İngilizce düzeylerinin çok düşük olması nedeniyle onların derslere katılımlarının zayıflamasına, derslerden uzaklaşmalarına ve derslere karşı yabancılaşma duygusuna kapılmalarına neden olmaktadır. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu İngilizce eğitim görme imkanına sahip olmadığına göre, İngilizceyle eğitim, büyük kitleleri dışlayarak seçkin bir sınıf yaratmanın bir aracı olarak görülebilir. *İlginçtir ki, Türkçe ile eğitimde de birçok sorun yaşanmaktadır. Spesifik akademik ve teknik terimlerin Türkçe karşılıklarının bulunmaması, Türkçe ile eğitim yapılması halinde Türkçe öğretim-öğrenim kaynaklarının yetersiz kalması, derslere öğrenci katılımının düşük olması gibi sorunlar endişe vericidir.* (bizim vurgulamamız) [47]

Görüleceği üzere Oxford EMI, Türkçe ile eğitim yapmada da sorunlar yaşandığına dikkati çekiyor. Bu durum üniversitelerimiz için son derece endişe vericidir. Önceki bölümlerde de değindiğimiz üzere, bugün yükseköğretimde,

[47] Julie Dearden, *English As A Medium Of İnstruction – A Growing Global Phenomenon*, British Council ve Oxford University, 2015, ss.14-15. (www.britishcouncil.org/education/.../report-english-medium-instruction)

bırakın "İngiliz dili eğitimi"ni veya "İngilizceyle eğitimi" bir tarafa, "Türkçeyle eğitim" alanında da ciddi sorunlar yaşanmaktadır.

X. Çağdaş Dil Pedagojisi Yöntemleri ve Türk Dili Öğretim ve Öğrenimi

Yabancı Dil Eğitiminde olduğu gibi, Türkiye'de Türkçe eğitiminde de yaşanan sorunların temel nedenlerinden biri, Türkçe eğitimini bugüne kadar bir milli eğitim politikası halinde bilimsel bir akademik çerçeveye oturtamamış olmamızdır.

Şöyle ki: Gerek yabancı dil eğitiminin gerekse anadili eğitiminin "Dilbilimsel Eğitim" veya "Uygulamalı Dilbilim" adı altında kendine özgü bir akademik kimliği vardır. Bu alan, ağırlıklı olarak Eğitim Bilimleri ve Dilbilim alanlarının kaynaşmasından oluşan, ama bünyesinde Ruhdilbilim, Toplumdilbilim, Sesbilim, Antropolojik Dilbilim, İletişim Bilimleri, Eğitim Teknolojisi gibi çok sayıda disiplini barındıran, bağımsız bir bilim alanıdır. Kuramsal olduğu gibi "pedagojik uygulamalı" niteliği de bulunan bu alan bugün uluslararası bilim dünyasında, üniversitelerde, araştırma merkezlerinde v.b. bilim kurumları tarafından kabul edilmiş bilimsel bir gerçektir. Aşağıdaki Spolsky'nin Dilbilimsel Eğitim modeli, dil pedagojisi alanının kuramsal içeriğini özetlemektedir: [48]

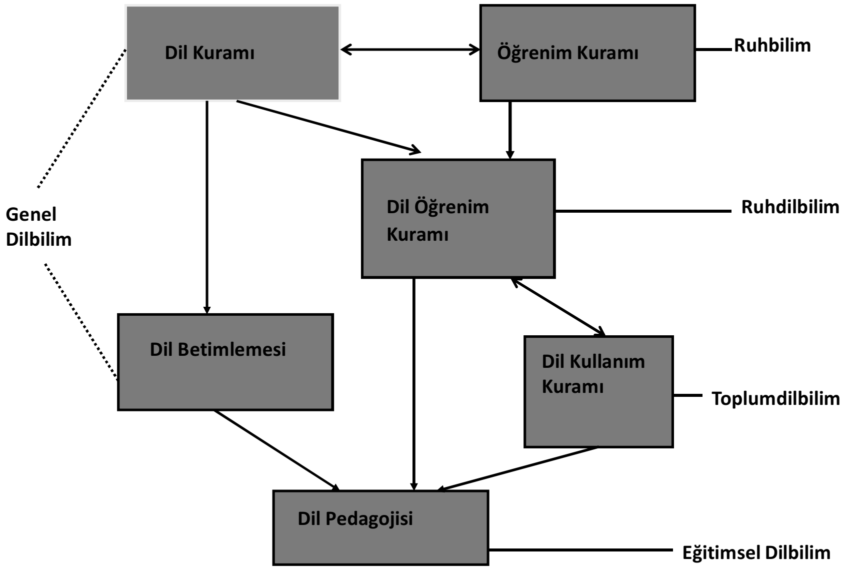

Spolsky'nin (1980) Eğitimsel Dilbilim Modeli

[48] Spolsky'nin (1980) Eğitimsel Dilbilim Modeli (Educational Linguistics Model) için bkz. H.H.Stern (1983), *Fundemental Concepts of Language Teaching,* Oxford University Press, s.37

Ne yazık ki, bugün ülkemizde YÖK tarafından ne "Dilbilimsel Eğitim ve Yabancı Dil Eğitimi" ne de "Dilbilimsel Eğitim ve Türk Dili Eğitimi" adı altında kurulmuş bir ana bilim dalı mevcuttur. Böyle bir bölüm hiçbir üniversitede yoktur.

1. Durum böyle olunca, "Türkçe öğretmeni yetiştirme" alanında çok sayıda hata yapılmakta ve bu hatalar da ilk, orta ve yükseköğretimde bazı sorunları beraberinde getirmektedir.

Örneğin, YÖK tarafından sekiz yarıyıla yayılan Türkçe Öğretmenliği Lisans Programı, öğretmenlik meslek bilgisi olarak, dil pedagojisini oluşturan olmazsa olmaz nitelikteki dil öğrenim kuramı olan ruhdilbilim (*psycolinguistics*) ve dil kullanım kuramı olan toplumdilbilim (*sociolinguistics*) derslerinden yoksundur. Ayrıca, "alan ve alan eğitimi dersleri"nin ders içeriklerine baktığımız zaman, bunlar arasındaki Türk Dil Bilgisi I, II, III ve IV derslerinde son derece "kuralcı" (*prescriptive*) bir yöntemle kupkuru bir dilbilgisi yüklemesi yapıldığını görmekteyiz. Dilbilgisi öğretimindeki böylesine bir yöntem, öğrencilerin derse karşı ilgilerinin uyanmasına ve dil bilinci edinmelerine engel teşkil etmektedir. Oysa bugün yabancı dil eğitiminde olduğu gibi, çağdaş anadili eğitiminde de adına "pedagojik dilbilgisi" (*pedagogical grammar*)[49] denilen "işlevsel" (*functional*), "kavramsal" (*notional*) ve "iletişimsel" (*communicative*) içerikli dilbilgisi kurallarının günlük hayatta kullanımını "tanımlayıcı/betimleyici" (*descriptive*) bir "dilbilgisi öğretim yöntemi" uygulanmaktadır.

Yukarıda sözünü etmiş olduğumuz Türkçe Öğretmenliği Lisans Programı ile ilgili olarak burada, bu çalışmamızın amacının ötesinde olması nedeniyle, daha fazla akademik ayrıntılara girmeyi gerekli görmüyoruz. Ancak şurası bir gerçek ki, bugün ilk ve orta eğitimde uygulanması gereken güçlü bir Türkçe eğitimine gereksinim vardır. Bunun için de üniversitelerimizdeki Türkçe Öğretmeni Yetiştirme Lisans ve aynı zamanda Pedagojik Formasyon (Türk Dili ve Edebiyatı mezunu öğrenciler için) programlarının müfredatlarının gözden geçirilerek bunların "hizmet-içi" ve "sürekli mesleki gelişim" programlarıyla da desteklenmesi, birçok ülkedeki anadili eğitiminde uygulandığı üzere, çok daha çağdaş bir akademik temele oturtulması şarttır. Şarttır, çünkü yukarıda Doğan Aksan'ın da belirttiği üzere, ilk ve orta eğitimde Türkçe öğretimi yetersizdir ve bunun sonucu olarak bugün yükseköğretimde öğrenciler, Türkçe olarak etkin biçimde okuduğunu anlamada, dinlediğini algılamada, yazılı ve sözlü olarak kendilerini ifade etmede, kısacası Türkçeyi yaratıcı biçimde kullanmada ciddi boyutta sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu durumun, üniversitelerde, özellikle sosyal ve insani bilim alanlarında, eğitim kalitesini olumsuz yönde etkilediği muhakkaktır.

2. İşte bu nedenledir ki, orta eğitiminden kaynaklanan eksiklikleri gidermek amacıyla, YÖK, üniversitelerin lisans eğitiminin birinci yılında haftada 90

[49] Ayrıntılı bilgi için bkz. Terence Odlin (ed.), *Perspectives on Pedagogical Grammar,* Cambridge University Press, 1994.

dakikalık Türk Dili derslerini zorunlu kılmıştır. Bu derslerin konulma nedeni şu şekilde ifade edilmektedir:[50]

> İlk ve orta öğretimde dilbilgisi ve Türkçe dersleri yeterli ölçü ve nitelikte ele alınmadığı için üniversiteye gelen öğrenciler, Türkçe'yi doğru ve güzel kullanma yeteneğini kazanamamış bulunmaktadır. Bu sonuçta, Türk dilinin elli yıldan beri çeşitli yönlere çekilmesinden doğan istikrarsızlığın da etkisi vardır. Bu durum, üniversite öğrenimi için yetersizlik olarak kendini göstermiş ve yüksek öğretime Türk dili derslerinin konmasını zaruri kılmıştır. (496)

Bu derslerin müfredatları çoğunlukla üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri tarafından hazırlanmakta olup içerik olarak birbirinden farklılık gösterdikleri gibi uygulamada okutmanların özlük hakları, fiziki şartların yetersizliği, yönetim sıkıntıları, müfredat yetersizliği, öğretim-öğrenim malzemesi eksikliği ve öğrencilerin tutum ve davranışlarından kaynaklanan önemli sorunlar yaşanmaktadır."Ancak bu dersle ilgili temel sorun, Türkçe ana dili bilincinin çocuklara kazandırılamamış olmasıdır. Bu bilinçten yoksun bırakılan Türk gençleri, ana dilleri olan Türkçe konusunda "olumsuz tutum" sahibi olmaktadırlar" [51] (1881)

Diğer taraftan, Yusuf Çotuksöken'in aşağıdaki yorumları ilginçtir:

> ...Türkiye'de üniversitelerde genel olarak Türkçe eğitim yapılıyor. (İngilizce eğitim yapan üniversitelerin durumunu bilenlerimiz biliyor...) Kendi Türkçesine güvenmeyen, derslerinde ve bilimsel/kültürel/sanatsal etkinliklerinde (yazı, kitap vd.) Türkçeyi doğru (kurallı) ve özenli kullanma konusunda çaba harcamayan, öğrencilerin çalışmalarındaki Türkçe kullanımını önemsemeyen, bu nedenle de ölçme-değerlendirmede dil kullanımını dikkate almayan öğretim elemanlarının, öğrencilerin Türkçe kullanımındaki sorunlarından yakınmaları ve bu vesileyle Türkçe öğretim elemanlarını hedef almaları ne sağduyuyla ne de bilim etiğiyle bağdaşmamaktadır..."[52]

Bugün birçok üniversite Türk Dili dersini "uzaktan eğitim" kapsamında vermekte olup sınavlarını seçmeli sorularla test uygulamasıyla yapmaktadırlar ki, böyle bir yaklaşımın bugün son derece kapsamlı çağdaş anadili öğretim yöntemleriyle bağdaşması mümkün değildir.

Sonuç olarak, yükseköğretimdeki Türk Dili dersleriyle ilgili sorunlar nedeniyle, amaca uygun bir eğitim verilmediği düşüncesine varılmıştır. Oysa bu dersin temel amacı, Türkçenin yapı ve işleyiş özelliklerinin gereğince kazandırılması, temel dilbilgisi kurallarının edinilmesi, okuduğunu anlama becerisinin geliştirilmesi, okuma alışkanlığı ve zevkinin oluşturulması, sözvarlığının zenginleştiril-

---

[50] Hanifi Vural, "*Üniversitelerde Okutulan Türk dili Dersi Üzerine", Türk Dili,* TDK Yayınları,2007, ss.496-503'den aktaran, Mustafa Karataş, "Üniversitelerdeki Türk Dili Dersi ve Türkçe Konusundaki Tutumlar", *Turkish Studies,* Volume 8/1, Winter 2013, p. 1881-1898

[51] Bu sorunlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Karataş, a.g.e.

[52] Yusuf Çotuksöken, "Üniversitelerde Türkçe ya da suçlu ayağa kalk!", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 18.12.2009.

mesi, yazılı ve sözlü anlatım beceri ve alışkanlığının kazandırılması, etkin iletişim becerilerinin edinilmesi ve dil bilinci ve sevgisinin oluşturulması olarak belirlenmiştir. [53]

XI.Son Söz

Önceki bölümlerde de açıklamaya çalıştığımız üzere, bugünün dünya koşullarının ve küresel liberalizmin ezici etkisi karşısında, başta Avrupa ülkeleri gelmek üzere birçok ülke, İngilizcenin bir hayli mesafe kat etmiş bulunan küreselleşme sürecine ve onun neredeyse bir parçası haline gelmiş bulunan "İngilizceyle eğitim" uygulamasına, kendi dil, kültür ve eğitim birliklerini koruma kaygısı içinde tedbirli yaklaşmakta ve ulusal çıkarlarını korumak doğrultusunda gerçekçi devlet politikaları oluşturmaktadırlar.

Örneğin Almanya, İsveç, Finlandiya, Hollanda gibi ülkeler, "İngilizceyle eğitim"'in bir "İngilizce öğretim yöntemi" olmadığının bilincindedirler. Bu ülkeler İngilizcenin yabancı bir dil olarak eğitimi ile ilgili gerekli uluslararası koşulları ve kalite kriterlerini, özellikle Avrupa Yabancı Diller ortak Çerçevesi kapsamında, yerine getirmiş olup, İngilizceyle eğitimi bilinçli olarak ulusal çıkarları doğrultusunda bir "amaç" olarak değil, onu uluslararası alanda bir "araç" olarak uygulamaktadırlar. Türkiye'nin de İngilizceyle eğitim konusunda benzer bir devlet politikası oluşturması, bunun da ulusal kültür ve eğitim birliğini koruyan, gerçekçi, ulusal çıkarları gözeten pedagojik uygulamaları içermesi hayati önem taşımaktadır. Ancak, yabancı dil eğitimi ile ilgili olarak yukarıda "Neden Başarılı Olamıyoruz?" başlığı altında ele aldığımız sorunların yükseköğretim bünyesinde yarattığı olumsuzluklar o kadar ağırdır ki, bugün için yükseköğretimde yabancı dille eğitimi gereğiyle gerçekleştirmek mümkün görünmüyor.

Türkiye'de, bırakın "İngilizceyle eğitim"in gereklerini, "İngilizcenin yabancı bir dil olarak öğretim ve öğrenimi"nin başarıyla yürütülebilmesi için hem yerine getirilmesi zorunlu olan "olmazsa olmaz" koşullar hem de uluslararası kalite kriterleri bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde göz ardı edilmektedir. Sonuç itibariyle, üniversitelerimizde yabancı dille eğitim uygulamasının yükseköğretimin kalitesini ciddi boyutlarda tehdit ettiğini görüyoruz. Bundan daha da vahim olmak üzere, öğrenciler bırakın İngilizce olarak yorum yapmayı, kendi ana dilleri olan Türkçede dahi üretken ve yaratıcı olmalarına yarayan, "olmazsa olmaz" dil kullanım becerilerini edinebilecekleri bir eğitim ortamından yoksun kalıyorlar.

Bunun sonucunda, bugün yükseköğretimde sadece "İngilizce eğitimi" sorunu" değil, ciddi boyutlarda bir "dil sorunu" yaşanıyor. "Dil" olmayınca "düşünme" de olamaz. Bilgi kaybına neden olan böylesine karmaşık, ne olduğu belirsiz ve kimliksiz bir öğretim ve öğrenim ortamı, öğretim üyelerinin öğretim faaliyetlerinde yeterince verimli olmalarını engellemekte ve dolaysıyla üniversitelerimizdeki eğitim kalitesinin büyük ölçüde düşmesine yol açmaktadır.

---

[53] Karataş, a.g.e.

Bilindiği üzere Türkiye, Avrupa'nın hızla yaşlanan nüfusuna karşılık her yıl daha da artan genç bir nüfusa sahiptir. Ebeveynlerin ve işverenlerin yabancı dil eğitimiyle ilgili yoğun istek ve gereksinimine karşılık, yükseköğretimdeki rekabet ortamında bu talebin özü saptırılarak "yabancı dille eğitim" yapma gibi yapay bir uygulamaya girişilmesi, ne yazık ki, toplumumuzda "yabancı dille eğitim" ile "yabancı dil öğretimi" arasındaki farkın henüz yeterince kavranmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, üniversitelerin eğitim kalitesini felce uğratan böyle bir yanılgıyla ilgili olarak toplumsal bilincin ve farkındalığın oluşturulmasında yazılı-görsel basına ve siyasi partilere önemli sorumluluklar düşmektedir.

Yabancı dil eğitimini bilinçsiz iyimserliklere kapılmak suretiyle uluslararası bilimsel kalite koşullarını ısrarlı bir şekilde göz ardı ederek devam ettirmemiz bu genç nüfusa ve Türk halkına yaptığımız en büyük kötülüktür. Doğurduğu vahim sonuçlar ortadadır. İngilizceyle eğitim yapma pahasına kendi anadilinde düşünebilme, sorun çözebilme, üretebilme ve yaratıcı olabilme becerilerinden yoksun bırakılan bu genç nüfus, geleceğin Türkiye'sine ümit olma yerine, altından kalkılması çok zor sosyal ve ekonomik sorunlar yaratacak bir tehdit haline kolayca gelebilir.

Avrupa karşısında genç bir nüfusa sahip olma fırsatını gereğiyle değerlendirebilmemiz için, yükseköğretim bünyesindeki yabancı dil eğitimi sistemimizin titizlikle hazırlanmış, süresi belirlenmiş bir program çerçevesinde yeniden yapılandırılması şarttır. Bu amaçla hem "yabancı dil eğitimi" hem de "anadili eğitimi" faaliyetleri ve bunlarla ilgili ders müfredatları gözden geçirilmeli, yabancı dille eğitim yerine Türkçe eğitim temelinde nitelikli bir "yabancı dil eğitimi" planlanmalı, yeni düzenlemelerde kalite denetiminin de sağlanabilmesine zemin hazırlanmalıdır.

İngilizceyle eğitim yapma pahasına, kendi anadilinde üretken ve yaratıcı olmanın gerektirdiği sağlıklı düşünme becerilerinden yoksun bırakılarak yetiştirilen bir genç nesil, Türkiye'yi nereye götürebilir ki? Göstermelik, yapay ve hatta kandırıcı nitelikteki bir eğitimde ısrar ederek üniversitelerimizi uluslararası bir kimliğe kavuşturmamız mümkün olabilir mi?

Üstüne üstlük, artık Türkiye'de birçok üniversite tarafından böylesine yürütülen bir yabancı dille eğitim uygulamasının istismar aracı olarak kullanılmakta olmasının ahlaki boyutunun da dikkate alınması hepimize sosyal ve vicdani bir sorumluluk yüklemektedir. Bu çalışmamızda açıklamaya çalıştığımız, genellikle karamsar nitelikteki bu yorumlarımız karşısında bizi iyimserliğe yönlendiren umut ışıkları da vardır.

Umudumuzu en çok güçlendiren gerçeklerden biri, Türkiye'de son 30 yıldır yabancı dil eğitimi alanında uluslararası düzeyde uzmanlaşmış, yaptıkları araştırma ve yayınlarıyla kendilerini akademik alanda fazlasıyla kanıtlamış, Türkiye gerçeklerinin bilincinde, ülkemizde bu alanda yaşanan sorunlara sürekli çözüm arayışı içinde bulunan, birçok değerli üniversite öğretim elemanı ve yabancı dil öğretmenlerinin bulunmasıdır. Ancak, yeni yetişen öğretmenlerimize, onların

Türkiye'deki hem anadili hem de yabancı dil öğretim ve öğrenim gerçeklerine duyarlı olmalarını, sorunlara çözüm üretmelerini sağlayacak eğitim olanaklarını yaratacak koşulları oluşturmada en büyük görev, devlete düşmektedir.

Unutulmamalıdır ki, Türk toplumu Cumhuriyetle birlikte "Dil Devrimi"ni gerçekleştirmiş bir toplumdur. Atatürk'ün söylediği üzere, "Türk dili Türk milletinin kalbidir, zihnidir… Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır." Ne var ki, bugün bilinçsiz bir iyimserlikle yaptığımız İngilizceyle eğitim uygulamasının Türk eğitim sistemi ve Türk dili üzerinde yarattığı somut, olumsuz ve sakıncalı sonuçları ortadadır.

Bundan daha vahim olarak bugün Cumhuriyet'in 100. yılına sekiz kala Türkçe eğitiminin çağdaş ve bilimsel bir dil pedagojisinden yoksun olarak uygulanması ve Türkçeyle eğitimde de ciddi sorunlar yaşanması "dil devriminin" ruhuna aykırı büyük bir gaflettir. Evet, bugün güçlü bir yabancı dil eğitiminin, özellikle küreselleşen bir dünyada İngilizce öğretim ve öğreniminin ulusal düzeydeki önemi yadsınamaz. Ancak, bundan daha da önemli olan, etkin bir Türkçe eğitimini ve Türkçe temelinde güçlü bir yabancı dil eğitimini gerçekleştirmektir. Bugün eğitim sistemimizde, özellikle yüksek öğretimde, acilen ele alınması gereken bir "dil sorunu" yaşanmaktadır.

İngiliz düşünürü Edmund Burke (1729-1797) "şeytanın başarılı olabilmesi için gerekli tek şey iyi insanın hiçbir şey yapmamasıdır" sözünü etmiş. Bilineceği üzere, İsmet İnönü de buna benzer bir söylemde bulunarak, "bir memlekette namus erbabı en az namussuzlar kadar cesur olmalıdır" demiştir.

Hepimiz sorumluyuz.

Kaynakça

"English Proficiency Index (EF EPI)", Education First. Erişim: <www.ef.com/epi>

Adams, C.F., *The Works of John Adams*, Cilt 7 (Letters and State Papers 1777-1782), Boston: Little, Brown and Company, 1852.

Akşin, Sina, *Yakın Tarihimizi Sorgulamak,* Ankara: Arkadaş Kitabevi, 2011.

Aktepe, Münir, Mehmet Kaplan ve Nejat Göyünç (haz.), *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981.

Başkan, Özcan, "Türkiye'de Yabancı Dil Öğretimi", Aktepe 155-166.

Bayraktaroğlu, Sinan, "Uygulamalı Dilbilim ve Yabancı Dil Eğitimi", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 1348/14, 18 Ocak 2013.

Bayraktaroğlu, Sinan, "Yabancı Dil Eğitimi", *Milliyet Gazetesi*, Düşünenlerin Düşüncesi Köşesi, 28 Nisan 1984.

Bayraktaroğlu, Sinan, *Yabancı Dil Eğitimi Gerçeği: Yabancı Dille Eğitim Yanılgısı*, Ankara: Öğretmen Dünyası Yayınları, 2011.

Björkman, Beyza, *English As An Academic Lingua Franca*, Boston/Berlin: De Gruyter Mouton, 2013.

British Council, *Controversy as English becomes a "Galloping Global Phenomenon", The British Council Report*, Wednesday 30 April 2014.

Erişim: <http://www.britishcouncil.org/organisation/press/controversy-english-becomes-galloping-global-phenomenon#bc-content-wrapper)>

British Council, *English in the World: The English 2000 Global Consultation, The British Council Report,* November 1995.

British Council, *The English Effect, The impact of English, what it's worth to the UK and why it matters to the world,* (2013 / D096).

Erişim: <http://www.britishcouncil.org/sites/britishcouncil.uk2/files/english-effect-report-v2.pdf>

Brumfit, C., *Individual Freedom in Language Teaching,* Oxford: Oxford University Press, 2001.

Brumfit, C., M. Phillips ve P. Skehan (ed.), *Computers in English Language Teaching, ELT Documents:122,* England: Pergamon Press and The British Council, 1985.

Cem, Cemil, *Türkiye'de Kamu Görevlilerin Yabancı Dil Sorunları,* Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1978.

Chaplen, E. F., *Measuring Achievement in Adult Language Learning,* Council of Europe, CCC/EES (73) 16, 1975.

Çotuksöken, Yusuf, "Üniversitelerde Türkçe ya da suçlu ayağa kalk!", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 18.12.2009.

David Graddol, *The Future of English?*, London: British Council,1997. Erişim: <http://www.phil.muni.cz/wkaa/home/sekce/prakticky-jazyk/future.pdf>

Dearden, Julie, *English As A Medium Of Instruction – A Growing Global Phenomenon*, British Council ve Oxford University, 2015.

Erişim: <http://www.britishcouncil.org/sites/britishcouncil.uk2/files/e484_emi_-_cover_option_3_final_web.pdf>

Dearden, Julie, *Going Global 2014: English as a medium of instruction – a growing global phenomenon: phase 1, Interim report April 2014*, British Council ve Oxford University, 2014. Erişim: <http://www.britishcouncil.org/sites/britishcouncil.uk2/files/english_as_a_medium_of_instruction.pdf>

Demircan, Ömer, *Dünden Bugüne Türkiye'de Yabancı Dil,* İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.

Ergun, Rüştü, *Türk Dili, Atatürk ve Biz,* İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1973.

Gardener, D. ve L. Miller, *Establishing Self-Access: From theory to practice,* Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Graddol, David, *English Next,* London: British Council, 2006.

Güvenç, Bozkurt, *Kültür Konusu ve Sorunlarımız,* İstanbul: Remzi Kitapevi, 1985.

Higgins, J.,"Computer-assisted language learning", Kinsella içinde.

HM Government, Department for Business, Innovation and Skills, *International Education: Global Growth and Prosperity*, (BIS/13/1081, 2013). Erişim: <https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/340600/bis-13-1081-international-education-global-growth-and-prosperity-revised.pdf>

Jenkins, Jennifer, *English As A Lingua Franca In The International University: The Politics of Academic English Language Policy,* New York ve London: Routledge, 2014.

Karataş, Mustafa, "Üniversitelerdeki Türk Dili Dersi ve Türkçe Konusundaki Tutumlar", *Turkish Studies,* Cilt 8/1 (Winter 2013): 1881-1898.

Kinsella, V. (ed.), *Cambridge Language Teaching Surveys 3*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Köksal, Aydın, *Yabancı Dille Öğretim: Türkiye'nin Büyük Yanılgısı*, Ankara: Öğretmen Dünyası Yayınları, 2006.

Little, D. (ed.), *Self-Access Systems for Language Learning: a practical guide,* Dublin: Authentik Language Learning Resources Ltd., 1989.

Odlin, Terence (ed.), *Perspectives on Pedagogical Grammar,* Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Paton, Graeme, "More European universities teaching students in English", *The Telegraph*, 04 June 2014.

Erişim: <http://www.telegraph.co.uk/education/educationnews/10369467/More-European-universities-teaching-students-in-English.html?fb>

Rajagopalan, Kanavillil, "The concept of 'World English' and its implications for ELT", *ELT Journal,* 58/2 (April 2004), Oxford University Press: 111-117.

S. Sheerin, *Self-Access,* Oxford: Oxford University Press, 1989.

Samuel, Henry, "France approves English language classes", *The Telegraph*, 23 May 2013. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/10077021/France-approves-English-language-classes.html>

Stern, H.H., *Fundemental Concepts of Language Teaching,* Oxford: Oxford University Press, 1983.

T.C. Yükseköğretim Kurulu, *Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi,* Ankara, Şubat 2007. Erişim: <http://www.yok.gov.tr/documents/10279/30217/yok_strateji_kitabi/27077070-cb13-4870-aba1-6742db37696b>

Tekin, Talat, "Üniversitelerde Bilim Dili: Türkçe…", *Milliyet Gazetesi,* 1 Kasım 1975.

TEPAV ve British Council, *Türkiye'deki Devlet Okullarında İngilizce Dilinin Öğretimine İlişkin Ulusal İhtiyaç Analizi,* Ankara, Kasım 2013.

Erişim: <http://www.tepav.org.tr/upload/files/1399388519-1.Turkiyedeki_Devlet_Okullarinda_Ingilizce_Dilinin_Ogrenimine_Iliskin_Ulusal_Ihtiyac_Analizi.pdf>

Turhan, Vahit, "Yüksek Öğrenimde Yabancı Dil", *Milliyet Gazetesi*, 9 Mayıs 1975.

Türkçe Dersleri Koordinatörlüğü, *Türk Dili Ders Notları 1*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Vural, Hanifi, "Üniversitelerde Okutulan Türk dili Dersi Üzerine", *Türk Dili* XCIII/669 (Eylül 2007), TDK Yayınları: 496-503.

Widdowson, H. G., "The ownership of English", *TESOL Quarterly,* 28/2, 1994: 377-389.

Wiseman, Anne ve Adrian Odell, "Should non-English-speaking countries teach in English?"

Erişim: <http://blog.britishcouncil.org/2014/03/31/english-language-medium-of-instruction/>

Öz: Küreselleşme süreci sonucunda, İngilizcenin dünya ülkeleri için uluslararası ortak bir dil "lingua franca" konumuna gelmesi, birçok ülkede "İngilizceyle Eğitim" uygulamasına talebi yaygınlaştırmış bulunuyor. Türkiye'de yabancı dil eğitimi uygulamasında ve özellikle yükseköğretimdeki "İngilizceyle Eğitim" uygulamasında karşılaşılan sorunları ele alınmış, başarısızlıkların nedenleri irdelenip bu alanlarda etkin düzenlemelerin yapılmasını gerektiren bazı çözüm önerileri öne sürülmüştür. Türkiye'de mevcut yükseköğretim sistemindeki yabancı dil eğitimine özgü akademik ve idari yapılanmanın aksaklıkları ve bu yapılanmalara hâkim olan yönetim bozuklukları göz önünde tutulursa, İngilizceyle eğitim için belirlenen amaç ve hedeflerin gerçekçilikle bağdaşamadığını ve böylesine bir uygulamanın da eğitim kalitesini ciddi boyutlarda tehdit ettiğini görmekteyiz. Diğer taraftan, bugün yükseköğretimde, ilk ve orta

eğitimdeki Türkçe eğitiminin bilimsel ve etkin bir "dil pedagojisi" temelinde uygulanamamasından kaynaklanan, Türkçede eğitim ile de sorunlar yaşanmaktadır. Kısaca, bugün üniversitelerde, Cumhuriyet'in temel ilkelerini tehdit eden ve yetişmekte olan genç kuşaklar için endişe verici bir "dil" sorunu mevcuttur. Sonuç olarak, Türkçeyle eğitimin esas alınması ve İngilizceyle eğitim yerine, etkin bir yabancı dil eğitiminin düzenlemesi önerilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Küreselleşme, "Lingua Franca" Olarak İngilizce, İngilizceyle Eğitim, Yabancı Dil Eğitimi, Türkçe Eğitimi, Türkçede Eğitim, Dil Pedagojisi

An Educational Issue Facing Turkish Universities in the Eight Years Prior to the Centenary of the Turkish Republic: Implementation of Foreign Language and/or Turkish as the Medium of Instruction

Abstract: Due to globalization process, English has now become the "lingua franca" worldwide, as a result of which the demand for "English as a Medium of Instruction" ("EMI") has been spreading widely in many countries. The purpose of this paper is to address the educational issues concerning foreign language education ("FLE") in Turkey with special reference to "EMI" in Higher Education ("HE") today. While causes for failure are being analysed, recommendations are also proposed for an effective reform in FLE . It is concluded that due to the present higher educational system in Turkey, and also the maladministration and academic mis-management of FLE, the implementation of EMI in HE is not only unrealistic in terms of its aims and objectives but also a serious threat to educational quality. Furthermore, there are also problems in "teaching in Turkish" at Turkish universities today, the sources of which are due to the fact that the teaching of Turkish language not being effective in primary and secondary education and lacking the scholarly principles of "language pedagogy". In short, we observe today a serious "language problem" at the universities, and the implication of which is very serious indeed as a threat both for the basic principles of the Turkish Republic and also the future generation of Turkey. It is recommended that the medium of instruction in HE should inevitably be in Turkish, but while at the same time an effective and professional English Language Education policy be adopted.

Keywords: Globalization, English as a lingua franca, English as a medium of instruction, foreign language education, teaching Turkish, teaching in Turkish, language pedagogy

Kendinden Menkul Bilimsellik: Türkiye'de 'Fennî' Müzik Yazarlığı

Hasan Devrim KINLI*

> … Bir musiki mütehassısı veya sanatkârı olmadığım halde böyle musiki hakkında - velev ki yalnız melodi ve his bakımından olsun - mütalaalar yürütmeye ve düşünceler arz etmeğe cür'et edişim sırf musikiye olan aşkımdandır. Eğer bazı hatalar etmişsem beni af buyurmalarını bu naçiz eserimi okumak lütfunda bulunanlardan bilhassa rica ederim.
>
> Pertev DEMİRHAN, *Musiki Düşüncelerim* (1946)

Darbe sonrası on yılın, ülkenin kültür-sanat yaşamına neler getirip götürdüğüne kafa yoran isimleri arasından Hasan Bülent Kahraman, seksenlerin sonunda söz sırası müziğe geldiğinde, hatırlatıyordu: "Türk müziğinin 'reel' tarihi yazılmadıkça, bestecilerin üslup analizleri yapılmadıkça, benim gibi 'yaban'ların salt müzik sosyolojisinin verilerine dayanarak dile getireceği şeyler 'esas' olacaktır."[1] Kahraman, müziğin bizzat kendisini üretmekle onun üzerine düşünce üretmenin birbirinden ayrı etkinlik alanları olduğunu sindirmekte zorlanan bir kültürel iklimde, üstüne üstlük bir de "konuya yabancı" bir ağız olarak konuşmanın ikili cenderesi içinden sesini duyurmaya çalışıyordu. Belki de bu cendere yüzünden, üzerinde kalem oynattığı müzik meselelerine bakmada aslında kendisine benzer bir konumu paylaşan bir başka yazarı eleştirirken bile temkinliydi*:*

> ...Cem Behar, KTM (Klasik Türk Müziği) sorunsalını içeriden bakan birisi olarak tartışıyor, değerlendiriyor ve yorumluyor. Oysa ben, itiraf etmeliyim ki, KTM ile bu türden bir ilişki içinde değilim. Ve onu bir kültür sorunsalı, sanatsal bir üretim olarak görüyor ve değerlendiriyorum.

* Müzikbilimci / knldevrim@gmail.com

[1] Hasan Bülent Kahraman, *Bir Sürekli Cehennem*, Kavram Yayınları, İstanbul, 1990, s. 73.

> KTM'ye ilişkin teknik bilgilerimin bir 'hiç' mesabesinde olduğunu elbette söylemeyeceğim. Bir tartışmayı yürütebilecek ve anlayabilecek ölçüde bu bilgilere sahipsem de, bu konuya benim bakış açımı belirleyen iki unsur özellikle sanat felsefesinin içsel ve sanat sosyolojisinin dışsal verileridir. Bu da tabii KTM olgusuna benim bir ölçüde 'dışarıdan' bakmam anlamını taşıyor.[2]

Öte yandan, Kahraman'ın müzik üzerine bu ve benzeri saptamalarını içeren denemelerini damıttığı on yıl, bir rastlantı sonucu ülkenin "müzik bilimcisi" yetiştirmeye resmen başladığı ve söze artık işin uzmanlarının da katılmasının koşullarının oluştuğu on yıl ile çakışıyordu. Ne var ki, müziğe "dışarıdan" ve "içeriden" bakmanın nihayet söylemsel bir düzene oturacağı beklentisini taşıyanlar için bu çakışma, daha uzunca bir süre sadece bir çakışma olarak kalmaya devam etti.

Seksenlerden doksanlara, oradan da günümüze geçen süre zarfında "reel" mi, değil mi bilinmez ama "Türk" Müziğinin tarihi, teorisi ve meseleleri pek çok defa yazıldı çizildi. Sadece onun değil, ses haritamızda varlığını koruyan ve toplumsal yaşamımızda yeri olan sayısız müzik türü ve biçimi de akademik ya da kişisel ilgilerin odağı olmayı sürdürdü. Gel gelelim, hangi türden olursa olsun müziği kuramsal olarak ele alıp tartışmakla onu doğrudan doğruya icra etmenin ayrı sahalar olduğu, hatta bu ayrımı kurumsallaştırmış ve her iki alanı da kendi başına birer "sanat" kabul eden köklü geleneklerin yeryüzünde mevcut bulunduğu gerçeği[3], aradan geçen bunca süre zarfında akademi sakinleri arasında bile pek öyle bilinen ayrıntılar arasına girmeyi başaramadı. Bilinmemesi bir yana, müzik bunun neredeyse tam tersi bir çerçevede ele alınmayı sürdürdü.

Yakın zamana kadar, düzeyi ne olursa olsun müzik üzerine konuşabilmeniz için önce çok iyi bir icracı ya da besteci olmanız, sözlerinizin ciddiye alınmasının "gizli" bir ön koşulu idi. Sırf bu koşul nedeniyle, ülkemizde düzenlenen müzik kongresi, sempozyum vb. etkinliklerde zaman zaman da olsa bir grup besteci, yorumcu ve eğitimci çevresi ile orada bulunan az sayıdaki müzik bilimcinin "karşı karşıya geldiği" manzaralar yaşandı. "Tek seslilik mi-çok seslilik mi?" gibi modası bir türlü geçmeyen tartışmaların ya da "Öz müziğimiz, hazinemiz elden gidiyor!" türünden hezeyanların geleneksel olarak boy gösterdiği bu toplantılarda, aralarındaki "derin" görüş ayrılıklarına rağmen beklenmedik bir koalisyonla aniden birleşiveren sayısız müzik insanının hızlarını alamayıp, tartışılan meselelerle ilgili disipliner yaklaşımlarını merak ettikleri müzik bilimciye, herhangi bir çalgı çalıp çalmadığıyla ilgili sorular yönelttiğine bile tanık olundu.

Besteciler, yorumcular ya da eğitimciler gibi yıllar yılı işin pratiği içinde bulunmuş sayısız müzikçi arasında müzik bilimcinin görüntüsü bu gibi anlarda iyice netleşiyordu: O, sorunları çözemeyen, zamanında göremeyen, elini taşın altına koymayan, ülkesinin müziğini bilmeyen ve en önemlisi daha bir çalgıyı bile doğru dürüst çalamayan birisi idi. Kendisinin konulara "müzik" odaklı değil

[2] Kahraman, s. 93.
[3] Yetkin Özer, *Bilim Perspektifinde Müzik*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1997, s. 14.

de "bilim" odaklı bakmaya ne denli yabancı bir cemaatin parçası olduğu, böylesi ortamlarda bir kez daha tescilleniyordu. Maruz kaldığı her bir eleştiri, yine bunları yöneltenlerce sık sık dile getirilen "uçsuz bucaksız bir bilim dalı" olan müzikolojinin sınırlarını zorlarken bir yandan da aynı ortamda hazır bulunan kendisi gibi meslekten müzik bilimciler için kolaylıkla sorunsallaştırılabilecek yığınla müzik bilimsel malzeme, yine söz konusu müzikçi grubun temsil ettiği pervasız yaklaşımlarla ortalığa saçılıyordu. Ancak "malzeme" sözcüğü, burada kritiği yapılmaya çalışılan müzikçi tipi için büyük ihtimalle Anadolu'nun ücra köylerinde bulunan ve bir an evvel derlenip toparlanarak günün en çağdaş müzik anlayışı ile ele alınması gereken saf ve bozulmamış bir halk ezgisinden öteye hiçbir çağrışım taşımıyordu.

Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma gayretinde olan müzikçimizin gözlerini parlatan esas nokta ise her nasılsa "bilim" ve "bilimsellik" gibi son derece "ciddi" kavramları da müziğin yanı sıra kapsamı içinde bulunduran böylesi bir disiplinin varlığı ve kendisinin de ona neredeyse bir adım uzaklıkta bulunuyor olması idi. Kendine ve müziksel yeteneklerine güveni tam olan böyle bir müzikçi için geriye sadece işin spekülatif yönüne de biraz eğilmek ve komple müzik adamı olma yolunda önünde duran son engeli de ortadan kaldırmak kalıyordu. Bugün bile konservatuarlar, eğitim fakülteleri ve müzikbilimleri bölümlerinde oluşturulan tez izleme-savunma jürilerinde, kendilerini müzikteki uzmanlık alanları yanı sıra "müzikolog" olarak da tanıtmakta hiçbir sakınca görmeyen ancak müzik bilimi disiplini çerçevesinde değerlendirilebilecek en ufak bir çalışması bile bulunmayan kimselerin hâlâ yer alıyor olabilmesi, can çekişen bu zihniyetin belki de son kalıntıları.

"Akademi içi" manzara kabaca böyle iken, "Acaba 'dışarıda' bu işler nasıl yürüyor?"u anlama çabasıyla ele alınmış olan bu kısa denemede, bu noktaya kadar değinilen unsurlar gereksizmiş gibi algılanabilir. Ancak ilerleyen paragraflarda da altı çizileceği üzere, ülkemizde müzik üzerine söylem üretme çabalarının - hangi bağlamda olursa olsun - ağırlıkla modern ve didaktik bir paradigma içinde yürütüldüğü yadsınamayacak bir gerçek. Durgun'un da vurgulamış olduğu gibi öteden beri "entelektüel bir gayrimeşruluk"[4] içerisinde olan müzik incelemeleri ancak seksenli yıllarla birlikte akademiye girmeyi başarmış olsa da öteden beri ortaya konulan müzik araştırma ve incelemeleri mirasımızdan yansıyan zihniyet yapılarının, akademi içinde de dışında da büyük ölçüde birbiriyle örtüştüğünü söylemek pek hata olmaz. Tansuğ'un "…ülkemizde müzikolojik ve antropolojik teoriler yeterince anlaşılamadığı için günümüzde müzik hala evrensel bir dil olarak kabul edilmektedir."[5] sözleri de bu saptamayı güçlendirir.

Oransay, "... Antikçağda elişçiliğinin aşağı görülmesi, edime yönelik uz bilgiye, ıra oluşturucu düşünsel incelemeye oranla daha az yer verilmesine yol açtı. Bunun tersine bilgiyi edimsel sonuçlarına göre ölçen bir evrede, düşünsel etkin-

---

[4] Şenol Durgun, *Türkiye'de Devletçi Gelenek ve Müzik*, Alter Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 14.

[5] Feza Tansuğ, "Türkiye'de Çağdaş Müzikolojinin Gelişiminde Teorik ve Metodolojik Yaklaşımlar", *Toplumbilim*, S. 9, İstanbul, s. 136.

lik boş bir iş gibi görülür. Bilim kavramı ekinç ülküsüne sıkı sıkıya bağlıdır..."[6] derken teori ve pratiğin yer değiştiren önceliklerine ve bu tercihin toplumsal ve tarihsel koşullarına dikkat çeker. 100-150 yıldır bilimi yüce bir değer olarak baş tacı etmiş, ancak tarihsel olarak bilgiyi hep edimsel sonuçlarına göre ölçen pratik zekâsıyla karakterize olmuş bir kültürel iklimde ise durum genellikle içinden çıkılmaz bir tablo sergiler. Bir bestecinin, bir yorumcunun, hâsılı bir sanatçının bilime mesafeli olması, onu "boş bir iş" gibi görmesi elbette beklenemez. Ancak bilimselliğin gerektirdiği zihinsel donanıma ve akademik birikime ulaşmak için harcanacak emek ve zaman boşunaymış gibi algılandığında "aynası iştir kişinin, diplomaya bakılmaz"[7] gibi kestirmeler yaratıp yine eski değer dizgelerini dolaşıma sokmaya çalışan ülkemize özgü "müzikolog" tipine ulaşılır ki, burada da tanım gereği artık mantık ile bilim susmak zorunda kalır. Her konuda olduğu gibi, müzik üzerine bilimsel bir çalışma yapabilmek için de en azından şu kavram çifti ile ilgili ciddi bir kavrayış ve bilgi birikimine sahip olmanız beklenir: "bilim" ve "müzik". Bunlar ise "müzik bilim"in, hâlihazırda zaten mevcut bulunan bilimsel bir disiplinin sacayaklarıdır. Böyle bir donanıma sahip olmadan isteyenlerin müzik üzerine dilediğince araştırma yapmaları elbette mümkündür. Ancak tutku, merak ya da halkın cehaletini giderip bilgisini arttırmak gibi motive edici unsurlar, yukarıda sayageldiğimiz olmazsa olmazların ikamesi olarak görülüp yola çıkıldığında, yapılacak çalışmaların bilimsel olma olasılığı da o oranda güçleşir. Bazen de kelimenin en hafif anlamıyla "tüyler ürpertici" manzaralar ortaya çıkar.

Araştırmacı-yazar Fikri Bulanık'ın 2005 tarihli *Dünyadan Müzikler* başlıklı kitabı, bu manzaraları somutlayan örneklerden. Yayınlandığı tarihte Türk Hava Kuvvetleri'nde astsubay rütbesiyle görev yapan yazar, esas mesleği olan havacılıkla ilgili eğitici amaçlarla yazılmış Türkçe ve İngilizce dillerinde çeşitli kitapları olduğunu otobiyografisinde vurguluyor. Daha girişte "Türk Halk Müziği" dalında "bilimsel ağırlıkta" araştırma ve incelemelerle kitap çalışmalarına devam edeceğini belirten yazar, bu ilk çalışmasını dünya üzerindeki belli başlı müzik çeşitlerini "ayrım yapmadan" öğrenmek isteyen okuyucuya yönelik olarak hazırladığından bahsediyor. Kabaca yüz sayfa içinde bu amacı gerçekleştirmek isteyen kitap, birinci sayfasında Atatürk'ün bir portresi ve sanat üzerine söylediği önemli sözlerle başladığından, ister istemez bir "ders kitabı" mantığı gözetilerek tasarlandığı izlenimi uyandırıyor. Doğrudan müzik ile ilgili sadece tek bir kitap isminin göze çarptığı kaynakçası ise *Larousse-Hachette* ve *Britannica* gibi ansiklopedik künyelerden oluşuyor. Kaynakçada adı geçen tek müzik konulu kitap ise oldukça eski bir çeviri. *Musiki ve İnsan Ruhu* adlı bu çalışma, Remzi Kitabevi'nin bir kültür serisi içinde 1965 yılında yayınladığı, Adolf von Grolman'a ait, batılı besteci portreleri eşliğinde müzik sanatının insan ruhu üzerindeki o "büyüleyici" etkisini anlatan edebi yapıtlardan. Çin klasiklerinden yapılmış bir çeviri ve 1959 tarihli bir *Audio Cyclopedia*'nın da dâhil olduğu kaynakçaya yazar, her nedense detaylarını vermekten kaçındığı kişisel arşivini de katıyor. Doksanlı yılların ba-

[6] Gültekin Oransay, "Küğ Kuramı", yayımlanmamış ders notu, İzmir, t.y.
[7] Onur Akdoğu, "Müzikolog Olmak ya da Olmamak", *İzmir'den Anadolu'ya*, S.7, İzmir, s. 153.

şında yayımlanmış olan ancak bağlama icracıları arasında tartışmalı bulunmuş bir bağlama metodu ile adını duyuran Sadık Ziypak'tan altı yıl boyunca temel nota, usul, şan ve en önemlisi "hayat dersleri" aldığını belirten yazar, hocası Ziypak'ı bir "müzikolog" olarak telaffuz etmeyi de ihmal etmiyor.

Daha ilk sayfalarında, "müzikoloji" ve "etnomüzikoloji" terimlerinin sözlük anlamlarının da verilmiş olması nedeniyle ansiklopedik bir başvuru kaynağı olmanın yanı sıra, "bilimsel" amaçlar doğrultusunda da işlevsel olabileceği vurgusu taşıyan bu kitabın sayfaları arasına okuyucuyu bekleyen irili ufaklı sürprizler yer alıyor. Kitabın, Rönesans ve erken Barok dönemin müzik anlayışlarına ayrılan bölümünde, bu sürprizlerin belki de en hazini bizleri bekliyor. Reform hareketi ile ilgili tarihsel birkaç ayrıntıyı da okuruna aktarmak isteyen yazar, bu dönemi simgeleyen en önemli tarihsel kişilik olarak gördüğü Martin Luther'e ayırdığı paragrafın hemen yanına, Luther'in bir fotoğrafını(!) da yerleştirmeyi ihmal etmiyor. Fotoğraf, ABD'deki ırk ayrımcılığına karşı verdiği mücadeleyi hayatıyla ödemek durumunda kalan Martin Luther King Jr.'ın en bilinen pozlarından biri…

Bir koltukta iki karpuz taşımanın sonuçlarına dair o nefis dokundurmasıyla, tanınmış Fransız devlet adamı Clemencau'yu anımsamanın belki de tam sırası: "Askeri müzik ne kadar müzikse askeri yargı da o kadar yargıdır".[8] Bir hukukçu, bir asker ya da bir müzisyen sırf sağduyusunun yardımıyla bile bu tespitte dile getirilen kaygıyı hissedebilir. Konuyu ille de askerler ya da askerlik mesleği üzerinden kurgulamak da zorunlu değil. Kişi hem bir hukukçu hem de bir besteci olabilir. Uzman bir doktor ama aynı zamanda çalgısında usta bir müzisyen olarak da çevresinde tanınabilir. Mesleki profesyonelliğin tanımı ise açıktır: yaptığı işten hayatını kazanmak. Şu halde çok iyi bir besteci veya virtüöz bir müzisyen olmak, kendi başına profesyonelliğe dair bir imada bulunmadığı gibi bu niteliklere sahip olan insanları ne "gerçek" mesleklerinde ne de müziğe ilişkin meselelerde bir otorite kılmak için yeterli değil.

Burada çekilmeye çalışılan çizgiyi "diploması olmayan konuşmasın" indirgemeciliği, hatta bir tür "bilim-perestlik" olarak yorumlamak elbette mümkün. Ancak farklı bir meslek grubundan olup toplumun bir adım önünde gittiğine hükmedilen o meşum "aydın" kategorisi içinde yer alanların, türlü gerekçelerle bu ülkede en çok istismar ettikleri konuların başında öteden beri müziğin geldiği de ne yazık ki bir gerçek (Tıp doktorlarının, vs. konservatuar müdürlüğü yaptığı bir ülkede yaşadığımızı bir an bile aklımızdan çıkarmıyoruz). Gel gelelim iş, idarecilik ya da halkın müzik kültürüne katkıda bulunma gibi masum girişimlerden çıkıp müzik üzerine "bilimsel" nitelikte inceleme ve araştırmalar yürütme gibi bir boyuta sıçradığında, bu işi üstlenen yazar/müzikçi kimliğinin profesyonel olmaması ne derece mümkündür diye sormak kaçınılmaz hale geliyor. Tabii eğer toplumsal iş bölümü ve uzmanlaşmanın günümüzde ulaştığı noktayı ve müzik ya da herhangi bir başka görüngü üzerine bilimsel bir çalışma yürütmenin

[8] Fred Gardner, *The Unlawful Concert: An Account of the Presidio Mutiny Case*, Viking Press, 1970, s. 111.

kendi içinde ne derece ayrıntılı ve emek/zaman isteyen bir uğraş olduğunu ısrarla görmezden gelmeye çalışmıyor iseniz.

Elbette resmi-sivil herkes, müzik üzerine dilediğince düşünebilir ve bunları özgürce ifade edebilir. Müzik beğenileri de insanların sadece ve sadece kendilerini ilgilendirir. Bireysel kimlik kurgusunun en temel bileşenlerinden birisi olarak zaman zaman abartılı biçimlerde savunulan, bir din ya da son derece kişisel bir inanç gibi sahiplenilen müzik tercihlerinin gündelik yaşamlarımız üzerindeki etkisi, bu hususta bizi neredeyse müziksel bir "laiklik" anlayışından, müziğe ilişkin bir vicdan hürriyetinden söz etmeye kadar bile götürebilir. Beylik tümcedir: "Zevkler ve renkler tartışılmaz." Sorun, her zaman olduğu gibi kültürel süreçlerin bir yansıması ya da belirli bir kimliğin ifadesi olarak görülen müzik tercihlerinin ne amaçla olursa olsun hiyerarşilendirilmesi, empozisyonu ve en önemlisi tüm bu zahmetin "bilim" putunun arkasına sığınılarak gösterilmeye çalışılmasında yatıyor.

Çoğu kez, toplumsal aktörler olarak söz sahibi konumda olanların hemen her konudaki kişisel tercihleri kolaylıkla bir empozeye dönüşüveriyor. Değer yüklenmeye açık ve savunmasız doğasıyla da müzik, bu gibi tutumlardan her zaman ilk nasibini alan kültürel görüngülerin başında geliyor. Daima bir "mozaik" olduğu vurgulanan Türkiye gibi çok kültürlü bir toplumda ve inanılmaz bir müziksel çeşitlilik içinde yaşamakta olduğumuz gerçeği hatırlandığında bu nokta kendiliğinden önem kazanıyor. Artık "kabak tadı" örneklerden biri haline gelmiş, klasik batı müziğinin ülkemiz müzik yaşamına resmen dâhil oluşundan bugüne dek geçen süreci şöyle bir anımsamak bile bu durumu somutlaştırmak için yeterli. Ancak, uzun uzadıya anlatıp bilinenleri tekrarlamaya ne gerek ne de artık geçerli bir tartışma çerçevesi kalmışken, eskiye damgasını vuran o zihniyet biçimini artık çoktan geride bıraktığımız yine de düşünülmemeli. Batıya yönelişin akılcı düşünceye yöneliş ile özdeş olduğu kabul edildiğinde tüm rasyonelliklerin, kesinliklerin ve hatta bilimin bile meşruiyetinin sorgulandığı küresel bir fikir ortamında bugün toplum olarak bizlerin hâlâ aynı akılcı zihniyetin vesayeti altında yaşamakta olduğumuz gerçeğini reddetmemiz oldukça güç. Bu akılcılığın, bilimsel kanallar içinde işletilmeyip sivil-entelektüel çabalar için yandan bir destek, bir tür prestij unsuru olarak kullanılması ise müzik söz konusu olduğunda ülkemizde neredeyse köklü bir gelenek. Çoğunlukla tutkunu oldukları belli başlı müzik türleri üzerine ya da genel anlamda birer "müzik tutkunu" olduklarından müziğin kendisi üzerine çeşitli boyutlarda çalışmaları olan ve hiç çekinmeden bunların "bilimsel" çalışmalar olduğunu iddia edebilen kimselerin varlığı, hâlâ daha bu rasyonaliteden güç alınmaya çalışıldığının en açık göstergesi.

Göle: "… nitekim toplumsal mühendislik (social engineering) olarak nitelenen ideoloji, sosyal konularda da mühendislik yapılabileceğini, yani mühendislerin üretim düzeyine getirdiği rasyonalitenin tüm toplum ölçeğine yaygınlaştırılabileceğini savunur"[9] tespitini yaptığı çalışmasında, toplumun özerklik kazanma-

[9] Nilüfer Göle, *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, Metis Yayınları, 1986, s. 9.

sına yönelik "kuşkulu bakışlar" taşıyanların, siyasi açıdan hangi görüşlerden gelirlerse gelsinler ortak payda olan toplum mühendisliği ideolojisinde buluştuklarını ve ülkemiz özelinde bu sürecin nasıl işlediğini çarpıcı bir biçimde gösterir. Paralel bir okuma ile bu çalışma bize, farklı dönemlerde farklı meslek gruplarından kimselerin (askerler, hukukçular, tıp doktorları, ekonomistler vs.) zaman zaman öne çıkarak hakkında "görüş bildirme" gereği duydukları müzik meselelerinde, neden kendilerini sıklıkla ve birdenbire birer toplum mühendisi pozisyonunda buluvermiş olduklarını anlama fırsatı da sunar. Ve doğal olarak akla bir soru getirir: Acaba bu kimseler, benzer bir çabanın tam ters yönde - dışarıdan kendi mesleklerine yönelik olarak - gösterilmesine ne dereceye kadar sessiz kalabilirler ya da kalmışlardır?

Akademik ortamlarda haddini aşan girişimlerle akademi dışında ise iyi niyetli ama yukarıda örneklenen türden gaflarla dolu çalışmalarla müzik üzerine düşünce ve söylem üretme çabaları son tahlilde ancak bilginin, özellikle de bilimsel bilginin araçsallığını kavrayamayan totaliter zihniyet sahiplerinin bir türlü kurtulamadığı elim bir düşünce sakatlığı olarak yorumlanabilir. İlgi duydukları müziğin toplumsal planda kendini yeterince temsil edemediği kaygısı taşıyan, resmi kurumların bu konulardaki girişimlerini veya halkın eğitim seviyesini yetersiz gören aydın, yarı-aydın pek çok kimsenin geçmişte de örneklediği bu tarz girişimlerin günümüzde devam ediyor olmasında aslında şaşılacak bir şey yok. Yakın dönem müzik tarihimiz bunun sayısız örnekleriyle dolu. Örneğin Türkiye'nin ilk "müzikoloji bilgin"lerinden biri olarak kabul edilen Hüseyin Sadettin Arel bir hukuk adamıydı. Ancak bizzat kendisi bile ortaya atacağı müzik sistemi/teorisi için o dönemin hâkim pozitivist bilimsel paradigmasını gözeterek bir fizikçi ile - Ord. Prof. Salih Murat Uzdilek ile - mesai birliği yapma gereği duymuş ve çalışmalarını bilimsellikle bu şekilde buluşturmaya çabalamıştı. Üniversitelerin bünyelerinde sayıları giderek artmakta olan müzikoloji, etnomüzikoloji ve müzikbilimleri programlarının ve mezun verdikleri müzikologların çok da yeni şeyler olmadığı günümüzde yepyeni olan şey ise müziğin yanında "bilim"e de sahip çıkmaya yönelen sivil girişimlerin artık bu tip referanslar göstermeye bile gerek duymuyor olmaları.

Bilimsel çalışmaların mesleki uzmanlık gerektiren faaliyetler olduğu ve öncelikle söz konusu bilim dalının üyelerinden oluşan bir uzmanlar topluluğu gözetilerek ve onlara yönelik olarak hazırlanıp yürütüldüğü unutulmamalı. Yukarıda örneklenen aşırı uçlar, neyse ki tablonun tamamını oluşturmuyor. Hem tınısal hem de kültürel bir olgu olarak çeşitli yönleriyle müziği ele alma ve yerli yerine oturtma çabası içinde olan müzikoloji, etnomüzikoloji ve müzik bilimleri gibi disiplinlerden gelen bilim insanlarının elinden çıkan nitelikli çalışmaların da bilimsel literatürümüze eklendiğini görmek sevindirici. Toplumsal bilimlerin hemen her alanında yayımlanan telif ve çeviri eserlerde gözlenen artış, müzik bilimleri gibi disiplinler arası uzanımları fazlaca olan dallarda çalışanların imdadına yetişirken, sonuçta ortaya konan yayınların yarattığı olumlu bir geri besleme de söz konusu. Bu sayede bugün artık müziğin de bilimsel açıdan ele alınabilecek bir "mesele" olduğunu ve kendisini, onu bu gözle görecek kimselerin eline

teslim etmeye hazır olduğunu kabule daha yatkınız.

Müzik, hakkında herkesin rahatlıkla atıp tuttuğu, kişisel görüşlerini fütursuzca genelleyip üzerine ahkâm kestiği ama bütün bunlar olup biterken kimsenin burnunun bile kanamasının beklenmediği, neredeyse zararsız bir "memleket kurtarma" sohbeti konusu düzeyinde algılandığında ideolojik yüklerden en uzak, en arınmış ve "tarafsız" insani etkinlik alanlarından biri olarak sıradanlaşabilir. Ancak tınıların kendi iç ilişkilerinin ötesinde, kültürel imalarının ve temsiliyet gücünün özetle onu bir iletişim biçimi, başlı başına bir "kültür" kılan toplumsal kodlarının farkına varıldığı oranda ise "ciddi" tartışmaların ve bilimsel yaklaşımların konusu olarak yeniden karşımıza çıkar; tıpkı her an başvurduğumuz, dünyayı onunla anlamlı ve yaşanabilir kıldığımız günlük dilimiz gibi.

Kaynakça

Akdoğu, Onur, "Müzikolog olmak ya da olmamak", *İzmir'den Anadolu'ya*, S. 7, 1998.

Bulanık, Fikri, *Dünyadan Müzikler*, İzmir: yy., 2005.

Demirhan, Pertev, *Musiki Düşüncelerim*, İstanbul: yy. 1946.

Durgun, Şenol, *Türkiye'de Devletçi Gelenek ve Müzik*, Ankara: Alter Yayıncılık, 2005.

Gardner, Fred, *The Unlawful Concert: An Account of the Presidio Mutiny Case*, New York: Viking Press, 1970.

Göle, Nilüfer, *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, İstanbul: Metis Yayınları, 1986.

Kahraman, Hasan Bülent, *Bir Sürekli Cehennem*, İstanbul: Kavram Yayınları, 1989.

Oransay, Gültekin, "Küğ Kuramı", yayımlanmamış ders notu, İzmir, t.y.

Özer, Yetkin, *Bilim Perspektifinde Müzik*, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 1997.

Tansuğ, Feza, "Türkiye'de Çağdaş Müzikolojinin Gelişiminde Teorik ve Metodolojik Yaklaşımlar", *Toplumbilim*, S. 9, 1999.

Öz: Bu çalışma, akademik ve bilimsel nitelikli araştırmalar dışında Türkiye'de müzik üzerine düşünce ve söylem üretme biçimi üzerine odaklanıyor. Bu türden sivil-entelektüel girişimlerin, inanılırlıklarını ve prestijlerini arttırmak amacıyla sıklıkla "bilimsel" olduğu iddia edilen argüman ve açıklamaları yedeğine aldığını gösterir. Ancak söz konusu bu bilimsellik iddiası, müzikoloji ve müzik bilimleri gibi halihazırda var olan akademik displinlerin onlarsız asla yapamayacakları bilimsel araştırma ve yazma ilkeleriyle uyuşmaz. Bu yazı tam da bu nedenle, bu iddia ve ona yaslanan müzik yazarlığı pratiğinin ikna edicilikten uzak bir bir toplum mühendisliği girişimi ve kendinden menkul bir bilimsellik olarak kaldığını göstermeye çalışıyor.

Anahtar Sözcükler: Müzikolog, Müzikoloji, Müzik bilimleri, Toplum mühendisliği

Self-proclaimed Science: 'Psuedo-Scientific' Authorship on Music in Turkey

Abstract: This paper focuses on the manner of reflection and discourse production on music outside the academia in Turkey. And points out that in order to increase their own credibility, such kind of civil-intellectual attempts often use so-called "scientific" statements and arguments to 'spice up' their own discourses. However it seems impossible to come across any application of serious scientific research and writing principles -which are the essentials of already existing disciplines in the field such as musicology and musical sciences- in their self-proclaimed scientific works and publications. This essay tries to demonstrate

that the claim of scientific approach and the writing practices resting on this claim is destined to remain as an example of an unpersuasive social engineering attempt and a self-proclaimed science in essence.

Keywords: Musicologist, Musicology, Musical Sciences, Social Engineering

UYGUR KOCABAŞOĞLU
30P
ingiliz sicimi
İMGE kitabevi

Türkiye'de Demokrasi Pratiğinin Araçsal ve Ötekileştirici Nitelikleri Nasıl Aşılabilir?

İlhan TEKELİ

I. Giriş

Günümüz dünyasında insanlık anlayışında gelinen noktada, kapsamlı bir demokrasi hava, su ve ekmek gibi yaşamın temel gereksinmelerinden biri haline gelmiştir. Ne var ki *Türkiye bir demokrasi krizi içine girmiş bulunmaktadır.* Türkiye'nin günümüzdeki sorunlarının hemen hepsi bu demokrasi krizinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'de iktidar, yanlış yorumladığı bir milli irade anlayışına dayanarak, diktatörce davranışlarının ileri bir demokrasi uygulaması olduğuna halkın inanmasını istemekte ve bunu sağlamak için de medyaya değişik türlerde baskı yapma yoluna girmektedir.

Türkiye'nin böyle bir demokrasi krizi yaşamakta olmasında, tabii ki iktidar partisinin siyaset yapma anlayışının katkısı yüksektir. Ama bu krizin yaşanmasının gerisinde, Türkiye'nin siyasal kültüründen kaynaklanan nedenler bulunmaktadır. Türkiye'nin 1946'da çok partili rejime geçmesinden itibaren siyaset, demokrasiyi iktidara gelmek için bir araç olarak görmüştür. Bu sığlığı aşamamıştır. Demokrasinin iktidarı meşru yoldan ele geçirmek için bir araç değil, insanların onurlu yaşam hakkını gerçekleştirmek için başarılması gerekli bir amaç olduğunu kavrayacak bir derinliğe ulaştırılamamıştır.

Bu nedenle bu yazıda önce 1946 yılında Türkiye'de çok partili rejime geçiş yaşanmaya başladığında demokrasi anlayışının, neden büyük ölçüde araçsal düzeyde kaldığı üzerinde durulacaktır. Başka bir deyişle Türkiye'nin çok partili rejime geçiş öyküsü anlatılacaktır. Bunu, aldığı oy miktarını en yükseğe çıkarmaya odaklanmış bir siyaset pratiğinin ülkeyi nasıl siyasal krizlere taşıdığını çözümlemeye çalışan bölüm izleyecektir. Türkiye'de demokrasi pratiğinin seçim ka-

zanmaya odaklanmış olması dolayısıyla seçim kampanyalarının yürütülme biçimleri Türkiye'deki demokrasinin niteliğinin kavranmasında kritik öneme sahiptir. Bu nedenle seçim kampanyalarının düzenlenmesinde kullanılan farklı yaklaşımlar ve bu yaklaşımlarda izlenen iletişim stratejilerinin çözümlenmesi, yazının dördüncü bölümünde ayrı olarak yer almaktadır. Bu çözümlemeler, bize salt temsili demokrasi içinde kalarak araçsal demokrasinin sığlığından, demokrasinin bir çoğunluk sultasına dönüşmesinden kaçınmanın kolay olmadığını ortaya koyacaktır. Böyle bir saptama bizi araçsal demokrasi anlayışının nasıl aşılabileceği sorusuyla karşı karşıya bırakmaktadır. Beşinci bölümde bu soru yanıtlanmaya çalışılacaktır. Bunun için de insanların onurlu yaşam hakkını gerçekleştirebilecek kapsamlı bir demokrasi anlayışı ve bunun siyasal kültürü konusunda bir öneri geliştirilecektir.

II. Türkiye'de Çok Partili Rejime Geçişle Birlikte, Demokrasi Anlayışı Araçsal Bir Düzeye Hapsoldu

II. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa ve dünyada ulus devletler genellikle diktatörlükle yönetilmektedir. Savaş sonrasında bu rejimlerin bir kısmı barış antlaşması sonucu dönüşmüşlerdir. Diğer bölümü diktatörlüğünü sürdürmüştür. Bunlardan sadece Türkiye'de tek partili rejimden çok partili rejime geçiş, rejimin iç işleyişi içinde gerçekleşmiştir. Bu geçiş, Türkiye'nin Cumhuriyetin ilanından sonra yaşadığı ikinci büyük dönüşümüdür. Savaşın son yılında Türkiye tek partili bir siyasal rejimden çok partili bir siyasal rejime geçileceğini ilan etmiştir. Bu geçişle sistemin işleyiş mantığında önemli bir değişme olacak, genel oya dayalı seçimle iktidar el değiştirebilecektir.

Hasan Bülent Kahramanın ayrıntılı olarak anlattığı üzere[1] tek parti döneminin askeri ve sivil bürokrasi ve aydınlardan oluşan merkezi iktidar bloku, merkezi bir otorite etrafında, otoriter bir zeminde paternalist köktenci bir modernite projesini uyguluyordu. Bu dönemin totaliter, toplumu homojenleştirici uygulamaları "halka rağmen halk için" sloganıyla meşrulaştırılıyordu. Bu slogan, iktidarın meşruiyetini hükümetin halk için iyi olanı bilebilmesine dayandırılıyordu. Bu yaklaşıma göre, toplum için iyi olan nesnel olarak bilinebilecek bir şeydir. Açıktır ki bu meşruiyet dayanağını bilimsel olandan, yani aydınlanmadan alıyordu. Bu durumda iktidarın *halkla ilişkisi tek yönlü olarak kuruluyordu.* Çok partili rejime geçmek demek, iktidar ile halk ilişkisini tek yönlü olmaktan çıkararak iki yönlü hale getirmek demekti. Bu, iktidarın oluşmasının yeni bir biçim kazanması demektir. Siyasette yeni bir iletişim ya da ikna modeline geçişte esas kırılma noktasını seçim kanununun değiştirilmesi sağlamıştır.

[1] Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II 1920-1960*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010.

1946 seçimleri hatırası (Ahmet Yüksel koleksiyonu.)

DP kurucuları, CHP milletvekilleridir. DP, CHP içinden doğmuştur. Bu doğuşun gerisindeki Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun çıkışına muhalefet ve dörtlü takririn, bir muhalefet hareketi için *zengin bir fikri dayanak oluşturduğunu söylemek zordur*. Dörtlü takririn demokrasi talebi Meclis denetiminin güçlendirilmesinin ötesine geçememektedir. Yeni kurulan partinin en güçlü dayanağını Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında yaşadığı sıkıntılar ve savaş içinde yönetimin artmış olan baskısı oluşturmaktadır. *DP'nin programı CHP programından çok radikal farklılıklar göstermemektedir*. DP kadrolarının üst kısmı önemli ölçüde CHP içinde yetişmişler, dolayısıyla onun siyasal kültürüne sahiptirler. *DP radikal bir kopuştan çok bir sürekliliği temsil etmektedir*. İnönü'nün iki partili rejim kurmaya çalışırken muhalefet partisinden beklediği de bu tür bir sürekliliktir. Ama DP kurulduğu andan itibaren halkın ilgisini çekmiştir. Bu ilginin DP'nin programından çok CHP karşısında biriken öfkenin sonucu olduğu kolayca söylenebilir. DP, siyasal kampanyalarında fikir özgürlüğüne yer vermekten çok antibürokratik eleştirilere ağırlık vermiştir.

Genellikle bir ülkede tek parti düzeninden, çok parti düzenine geçiş önemli siyasal altüst oluşlar sonrasında gerçekleşmiştir. Oysa Türkiye'de tek parti yönetiminden çok parti yönetimine geçiş Milli Şef İnönü'nün öncülük ettiği siyasal kararlarla gerçekleşmektedir. Bu geçiş daha önce planlanan adımların atılmasından çok sürecin denetim altında tutulmasıyla gerçekleştirilmiştir. Nihat Erim, *Günlükler*'inde[2] İnönü'nün yaşanan bu süreci ne yolla ve ne kadar etkileyebildiği konusunda oldukça gerçekçi bir betimleme yapmaktadır. *İnönü'nün aklında Ang-*

[2] Nihat Erim, *Günlükler*, Haz. Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

losakson ülkelerinde olduğu gibi iki partili bir demokrasi bulunmaktadır. İnönü 1937 Ekimi'nde Başbakanlıktan uzaklaştıktan sonra bir yandan İngilizce dersi alırken, öte yandan İngiliz Parlamentosu tarihini incelediği ve hayran kaldığı bilinmektedir.[3] Kurulacak *yeni partinin Cumhuriyetin temel yasakları olarak düşündüğü Laikliğin karşıtı olmak ve Sosyalist/Komünist olmak konularında uzlaşma içinde kalmasını* beklemektedir. Bu yasakların aşılması halinde, tek parti döneminin devlet mekanizmaları çalışacaktır. Milli Şef, iki partili sistem ortaya çıktığında işleyecek süreci denetlerken iki parti arasında tarafsız bir konumda bulunmayı seçmemektedir. CHP'nin başkanı ve cumhurbaşkanı olarak konumunu korumayı seçmiştir. Bu ilginç bir tutumdur. Partisi üzerindeki etkisini kaybetmiş bir cumhurbaşkanının çok partili rejime geçişte etkili olamayacağını düşünmektedir. Ayrıca kendisi parti başkanlığından ayrılırsa, bir seçim başarısızlığı halinde CHP'nin dağılacağını, partinin kendisini yenileyerek iki partili sistemin ikinci güçlü ayağını oluşturamayacağını ve projenin tümüyle çökeceğini düşünmektedir. İnönü, tarafsızlığını varolan konumunu değiştirmeden göstermek istemektedir. *İnönü yeni kurulacak partiye karşı seçimi kaybetmeye hazırdır. Ama seçim sonrasında elinde demokratik süreç içinde alternatif olabilecek bir parti kalmasını amaçlamaktadır.* Onun için CHP üzerinde denetimini daha da yüksek tutmaktadır. İnönü, bu dönemde Hükümetle ilişkilerini kurarken daha çok dışişlerine, demokrasiye geçiş sürecine ve partinin işleyişi üzerindeki denetiminin zayıflamamasına özel bir dikkat göstermektedir.

İki parti arasında varılan uzlaşmanın en önemli sonucu Türkiye'de çok partili rejime geçilirken sol eğilimli hareketlerin gelişmesinin engellenmesi ve kurulan partilerin kapatılması olmuştur. Çok partili rejime geçiş süreci işlemeye başlayınca, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında siyaset dışı kalan Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya sol bir çizgiyi savunarak siyasete dönmeye çalışmışlardır. Tevfik Rüştü Aras'ın DP içinde yer alma girişimi *Tan* gazetesi baskını sonrasında sonuçsuz kalmıştır. Şükrü Kaya'nın parti kurma girişimi yaşama geçememiştir.[4]

CHP, dar bir toplumsal tabana dayanarak tepeden kurulmuş bir partidir. DP'nin de kurulurken büyük ölçüde tepeden kurulmuş bir parti olduğu söylenebilir. *Toplumsal dayanaklarını kurulduktan sonra inşa edecektir.* Ama CHP de geniş bir toplumsal tabana sahip olmadığı, savaş döneminde yaşananlar varolan desteklerini de önemli ölçüde zedelediği için DP'nin kendisini iktidara taşıyacak toplumsal bir koalisyon geliştirmesi kolay olmuştur. DP'nin bu koalisyonu kurmasını kolaylaştıran teşkilatlanmasında yarattığı farkın katkısı yüksektir. CHP'nin ülkedeki kadroları yaşlanmıştır. Bu yerel kadrolar bürokrasiyle bütünleşmiş ve halkın koruyucusu olmaktan çok yerel mütegallibenin işbirlikçisi olarak görülmeye başlamıştır. DP, yerel örgütlerini o yerellikte sevilen gençlere dayanarak örgütlemeye çalışmıştır. Daha aktif, toplumun en uç noktalarına ka-

---

[3] Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000: 273.

[4] Abidin Nesimi, *Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949,* İstanbul: Promete Yayınları, 1979: 212-214.

dar ulaşan dinamik yerel kadrolar oluşturmuştur. CHP kuruluşundan beri merkezi bir parti olarak gelişirken, DP bu *kuruluş örgütlenmesi sayesinde çevrenin eğilimlerine hep daha çok duyarlı kalmayı başarmıştır.*

Bir yandan Türkiye'nin girdiği çok partili rejim oluşturma sürecinde CHP'nin sınırlı da olsa kendini yenileme arayışı, öte yandan DP'nin programında önemli farklılık oluşturmadan örgütlenme dinamiği içinde partisi etrafında oluşturduğu koalisyon, birbirinin karşısında görünen iki partiyi Cumhuriyetin köktenci modernite projesini terk ederek popülist bir modernite yaklaşımında buluşturmayı sağlamıştır. DP, siyasi pratiğinde popülizmini İslami çevrelerin taleplerine daha açık tutuyordu. Hasan Bülent Kahraman'ın saptamasına göre CHP ve DP'nin üzerinde buluştuğu *popülist modernite projesi siyasal özne yaratmadan modern özne yaratmaya çalışıyordu.* Bunun temel nedeni baskın devlet modelinden vazgeçilmemiş olmasıydı.[5] Ama ülkede çok partili rejime ilişkin süreçlerin bir biçimde işlemeye başlaması toplumda bir rahatlama yaratıyordu. Bu pratik içinde polis ve jandarma kullanma biçimleri kamuoyunda sorgulanmaya başlamış, liderler ve emirleri tartışılmaz kutsallar olmaktan çıkarak kamu alanında tartışma konusu olmuştur. *Siyasetçiyle halk arasındaki mesafe azalmış, siyasetçiler halk içine karışmaya başlamıştır.*

Bu kültür devamlılığının DP'nin iktidara gelmeden de, geldikten sonra da *Türkiye'ye dört başı mamur, siyasi özneye yer veren, sürdürülebilir bir demokrasi programı önermesini engellediği* söylenebilir. DP iktidara geldikten sonra da kuvvetler ayrımı gibi başlangıç ilkelerini getirecek bir anayasa değişikliği önerisi bile yapamamıştır. Düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi vb. konularda bir atılımı olmamıştır. Oysa DP kuruluşu aşamasında bu tür programları geliştirebilecek kapasitelere sahip aydınları da bünyesine almıştır. Nitekim iktidara gelmesinden sonra tek parti döneminden kalma siyasi kültürün uzantısındaki iktidar pratiği içinde DP, ülkede demokrasiyi geliştirmeyi gündeminden çıkararak meşruiyetini kalkınmanın sağladığı ilerlemede aramaya başlayınca partide bu kapasiteye sahip olanlar 1955 yılında DP'den ayrılarak Hürriyet Partisi'ni kurmuştur.

Yeni arayışların kısır bir çerçevede kalması, çok partili rejime geçerken üzerinde uzlaşılan kırmızı çizgilerle yakından ilişkilidir. İnönü kendi düşüncesinde çok partili rejimi, fikir özgürlüğünü geliştirmek açısından görmekten çok tek partili rejimde parti teşkilatları çevresinde gelişen yolsuzlukları önlemek açısından meşrulaştırmaktadır. Ona göre kurulması gereken bu çok partili rejim, Türkiye'nin zamandaki ve mekandaki yeri bakımından hem sola karşı hem de irticaya ya da Atatürk düşmanlığına karşı olmalıydı. Atatürk döneminin iki başbakanı İsmet İnönü ve Celal Bayar'ın bu çerçeve üzerinde uzlaşması kolay olmuştur. İsmet İnönü kırmızı çizgiler dışına çıkmayacak, *çok partili bir rejime geçiş sürecini kazaya uğratmadan başarabilmek için gerekli olan partneri Celal Bayar'da bulmuştur.*

---

[5] Kahraman, *age*, xxxv.

Çok partili geçişi gerçekleştirebilmek için bir diktatörün öznel olarak böyle bir istek duyması yetmez, bu geçişi sağlayacak ustalığı da gösterebilmesi gerekir. Bu geçişin öyküsü bize böyle bir geçiş pratiğini gerçekleştirebilmenin ne tür tuzakların aşılmasına bağlı olduğunu göstermiştir. Türkiye bu tuzakları aşabilmiştir. Serbest seçimlerle iktidarın el değiştirmesi gerçekleşmiştir. Ama iktidarın el değiştirmesinden sonra iktidar partisi, siyasal rejiminin geliştirilmesi konusunda yeni adımlar atmayarak, eski iktidar kavramıyla uyumlu bir siyaset pratiği sürdürmüştür.

İktidar, siyaset pratiği içinde siyasal desteğini yeniden üretmenin yolunu temelde iki mekanizmaya dayandırmıştır. Bunlardan birincisi siyasette *güçlü bir ötekileştirme uygulanması olmuştur.* Toplumda kutuplaşma köylerdeki kahvelerin ayrılmasına kadar gitmiştir. İkinci mekanizma birinci mekanizmanın ötekileştirdiği grupları partiye sadakat konusunda stabilize etmeye dönük *bir kayırmacılık ve popülizm uygulaması* olmuştur. Ötekileştirici yaklaşımın toplumda doğurabileceği tepkiler, ekonomi büyüme gösteriyorken ülkenin hızlı kalkınması söylemi karşısında kamuoyunda etkili olamıyordu. Ama belli bir süre sonra uygulanan plansız ekonomi politikaları, ekonomik darboğazlar yarattığında bunun bir demokrasi pratiği olarak gösterilmesi zorlaştı. Var olan çok partili rejim sürdürülemez hale geldi. Nihayet 27 Mayıs askeri müdahalesiyle rejim kesintiye uğradı. İkinci Cumhurbaşkanı çok partili rejime geçiş projesini kazaya uğratmadan Üçüncü Cumhurbaşkanına devretmişti. Ama Üçüncü Cumhurbaşkanı dördüncüsüne devredemedi. Öykünün bu genel gidişine bakılarak, *tek partili rejimden çok partili rejime geçiş projesinin kendi öyküsü içinde derinleştirilerek kapsamlı bir demokrasi projesine dönüştürülemezse sürdürülemez olduğu sonucunun çıkarılabileceğini düşünüyorum.* Bu sürdürülemezlik iddiasını ileri sürmemin temel nedeni, Türkiye'de değişik dönemlerde iktidara gelen liberal sağın ötekileştirici bir siyaset izlemesi dolayısıyla iktidarları sırasında otoriterlik eğilimini sürekli olarak yeniden üretmesi ve demokrasiyi kesintiye uğratması olmuştur.

Türkiye'nin çok partili rejime geçişte izlediği güzergah partiler arası ilişkiyi ötekileştirme üzerine oturtmuştur. Demokrasi pratiği ötekileştirilmiş halk kitlelerinin sadakat duygularıyla verdiği oylara dayanarak iktidar olma ya da iktidarını sürdürmeye odaklanınca Türkiye'de demokrasi araçsal olmaya hapsolmuştur. Bu gelişme öyküsü içinde partilerin ötekileştirme eksenini modernite ve modernite karşıtlığından çok bu modernite senaryosu içinde İslam unsurunun nasıl konumlandırıldığı teşkil etmiştir. Bunun siyasal söylemleri laikliğin yorumu üzerinden geliştirilmiştir. Laikliğin çok sözünü eden tarafların bile laikliği tam olarak gerçekleştirdiğini söylemek zordur.[6]

1950 yılında iktidar olan *DP, Türkiye'ye yeni ve kapsamlı bir demokrasi programı önerme ve uygulama fırsatını heba etmiştir.* Böyle bir programı CHP, Türkiye'ye 1959 yılı başında 11'nci kurultayında *İlk Hedefler Bildirgesini* ilan ederek önermiştir. Türkiye'de siyasetin çok partili rejime geçtikten ancak 13 yıl sonra kapsamlı

[6] Bu konuda ayrıntılı bir tartışma için bknz. Büke Koyuncu, *Benim Milletim,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2014: 38-40.

denilebilecek bir demokrasi programı önerebilmiş olması üzerinde düşünmek gerekir. Bu gecikme, çok partili rejime geçişin Türkiye'de kitlelerin siyasete katılımını yaygınlaştırmayı başarsa da beraberinde demokrasi projesini geliştirecek düşünsel ortamın oluşmasının koşullarını geliştirememiş olmasıyla yakından ilişkilidir. Türkiye'de çok partili rejime geçildiği yıllar, içinde bulunulan Soğuk Savaş koşullarının etkisiyle de olsa büyük ölçüde yeni düşüncelere kapalı yıllar olmuştur. Bu nedenle fikir özgürlüğünün olmadığı böyle bir siyasal ortamı "demokrasi" diye adlandırmaktan çok, "çok partili rejim" olarak adlandırmanın doğru olduğunu düşünüyorum. Demokratikleştirmeyi gerçekleştirememiş bir çok partili rejim içinde, siyaset şiddetten arındırılamamakta, muhalefete saygı içselleştirilememekte, çoğulculuk ve katılımcılık yerleştirilememektedir.

III. Araçsal Demokrasi Anlayışının Doğurduğu Siyasal Pratik Demokrasileri Sürekli Krize Taşıyor

Türkiye'de çok partili bir rejime geçerken izlenen güzergahın, Türkiye'de siyasetçileri demokrasiyi sadece iktidara gelmenin meşru yolu olarak gören araçsal bir demokrasi anlayışına hapsettiğini gördük. Böyle bir saptamanın ne demeğe geldiğini kavramak için daha kapsamlı, amaç olarak kavranan bir demokrasinin içeriğinin araçsal demokrasi anlayışından nasıl farklılaşacağına açıklık kazandırmak gerekir. Araçsal demokraside demokrasiden beklenen iktidarı kimin kullanacağını belirleme işlevi olmaktadır. İktidar belirlendikten sonra, iktidarın verdiği kararların demokratik olarak verilip verilmediği tartışma dışı bırakılmaktadır. Böyle bir anlayış hakim olunca da seçim bir sonraki dönemde kime diktatör gibi davranma yetkisinin verileceğini saptama mekanizmasına indirgenmektedir. Yurttaş pasifleştirilmekte, ondan beklenen seçimden seçime sandığa giderek, partiyi/lideri onaylamak olmaktadır. Demokrasinin bir ahlak, insan onuruna saygılı bir karar üretme yolu, katılımcı bir yönetişim biçimi olması gibi boyutları ihmal edilerek demokratik bir toplum yaratma, birinci sınıf bir demokrasi kurma çabasından vazgeçilmektedir. Bir ülkede demokrasinin varlığını iddia edebilmek için salt iktidarın düzgün seçimlerle el değiştirme yolunun açık kalması yeterli değildir. O toplumda her kararın, demokratik süreçler içinde müzakere edilerek verilmesi gerekir.

Bir ulus devletin oluşmasında bir ulusal kimlik oluşturulur. Bu ulusal *ortak kimlik hayal edilen ulusun sınırlarını oluşturur.*[7] Bu hayalde paylaşılan bir hafıza, süreklilik ve kaderin ortaklığı duygusuna dayandırılan bir "biz" ve "dış düşman" ya da "öteki" yaratılır. Bu yazıda söz konusu olan "ötekileştirme" ulus devletin üyeleri arasında bir bölünmeye, kutuplaşmaya neden olan bir ötekileştirmedir. Ama iki kademeden oluşan ötekileştirme birbirinden tamamen yalıtılmış değildir. Bazı durumlarda ikinci kademedeki içe dönük ötekileştirmenin biçiminin ve içeriğinin, hayal edilen ulusu parçalayabilecek yoğunluğa ulaşabileceğini de unutmamak gerekir.

[7] Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayıncılık, 1993.

Weinberg imzalı Fotokart
1920'li yılların sonunda Çankaya Köşkü (Ahmet Yüksel koleksiyonu)

Türkiye'de iktidarların "ötekileştirici" bir siyaset pratiğini tercih etmesinin temel nedeni demokrasi anlayışını "araçsal demokrasi" içine hapsetmiş olmasıdır. *Kamplara ayrılmış*, insanlarının birbirini öteki olarak gördüğü bir toplumda oylar iktidarların başarıları üzerinden değil, *kamp sadakatleri* üzerinden verilmeye başlanır. Bu durumda da "ötekileştirici" siyaset uygulayanlar, hele iktidarda iseler, toplumdaki gerginliği arttırmayı iktidarda kalmanın yolu olmaya görmeye başlarlar.

Siyasetin ötekileştirme üzerinden kurulduğu bir toplumda bir yandan sorunların tanımlanması çarpıtılmakta ve bu yolla sorunların çözümü zorlaştırılmakta, öte yandan toplumda oluşan kutuplardan birinin ürettiği çözüm diğer kutup tarafından reddedilmekte, çözümler hakkında bir oydaşma sağlanamamaktadır. *Bu durum toplumun sorunlarını çözme kapasitesini düşürmekte, Türkiye'yi sorunlarını çözemeyen, biriktiren bir ülke haline getirmektedir.*

Demokrasinin işleyişinin sorunları çözemez hale getirilmesi, bir "muktedirin"[8] inşa edilmesine olanak vermekte ve ona diktatörlüğe giden yolun açılmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca "ötekileştirici" siyaset kolayca nefret suçu işleme niteliği kazanabilmekte, toplumu taşınması zor bir gerilim içinde bırakmaktadır.

Siyasi pratiğini "ötekileştirme" üzerine kurmuş bir iktidar partisi "kayırmacılıkla", sadakat üzerinden oy alma arayışını pekiştirir. Devletin olanaklarının ve gücünün kullanılmasında parti üyeliği, yandaşlığı, etnik ve mezhep mensubiyet-

[8] Bu konuda bknz. H. Bahadır Türk, *Muktedir, Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.*

Yeni Cumhurbaşkanlığı Sarayı

leri vb.leri üzerinden yaygın bir "kayırmacılık" yapılmaktadır. Demokratik bir hukuk devletinde devlet, vatandaşlarına karşı eşit uzaklıkta olmalıdır. Kayırmacılık bu koşulun ihlali demektir. Kayırmacılığın olduğu bir toplumda yapılan seçimlerde sandığa atılan oylar ne kadar doğru sayılırsa sayılsın o seçimlerin meşruiyeti iddia edilemeyecektir.

Demokrasiyi iktidara gelmek için bir araç olarak gören anlayış içinde ön planda olan icranın gücünü artırmak olmaktadır. Böyle bir ortamda demokratik rejimin gözetmesi gereken temel ilkelerinden biri olan kuvvetler ayrımı gerçekleştirilememektedir. Hem yasama hem de yargı karşısında gücünü artırmak için yasal düzenlemelere gitme eğilimi yürütmede yüksek olmaktadır. Yürütmenin bu kadar hakim hale gelmesi *hukuk devleti olma iddiasını* sürdürülemez hale getirmektir. Böyle bir ortam yürütmenin başına diktatörlük yolunu açmış olmaktadır.

Bir iktidar siyasetini ötekileştirme, kayırmacılık üzerine kuruyor ve denetim dışı kalmanın mekanizmalarını geliştiriyorsa, toplumsal düzen anlayışını da polis mantığının dışına taşıyamaz. Polis mantığına dayandırılan bir düzen ise *bir coşku toplumu değil, bir korku toplumu yaratır*. Bu da insanın onurlu yaşam hakkıyla bağdaşmaz. Devletin polis, maliye müfettişi vb. organlarını kullanarak toplumda bir korku havası oluşturması, insanları otosansür uygulamak durumunda bırakmaktadır. Devletin gücünün, özgürlükler alanının daraltılması için bu şekilde kötüye kullanılması kapsamlı bir demokraside savunulabilecek bir şey değildir. Ama korku ortamı yaratmak, "ötekileştirici" bir siyasetin önemli pekiştiricilerinden biridir.

"Ötekileştirici" bir siyasetin bir başka pekiştiricisi Türkiye'yi "yalanla yaşatmaktır"[9]. Ötekileştirici bir siyaset çizgisi izleyen bir iktidarın uygulamalarını

[9] Bu konuda bknz. Timur Kuran, *Yalanla Yaşamak: Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

topluma sunarken kullandığı söylemle uygulamanın sonunda ortaya çıkan gerçeklikler arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Genellikle ötekileştirici siyaset yapanlar, gerçek dayanakları olmayan tarih yorumlarına dayanmaktadır. Bu da toplumda siyasetçilere duyulan güvenin hızla aşınmasına neden olmaktadır. Ayrıca yalanla yaşatılan bir toplumda insanlar, bir çaresizlik duygusuna itilmektedirler.

İktidarın sözü ile özü arasındaki tutarsızlıkların örnekleri pek çoktur. Bunların en önemlisi Türkiye'de *iktidarın diktatoryal eğilimlerinin, bir milli irade söylemiyle,* ileri demokrasi olarak sunulmakta olmasıdır. Benzer biçimde yönetimin başının toplumu çakma tarihi binalara katlanmak zorunda bırakması, bu binaların tarih bilincine sahip olmak söylemiyle halka kabul ettirilmeye çalışılması bir başka örnektir. Benzer şekilde, son Milli Eğitim Şurasında, AKP yandaşı muhafazakâr çevrelerin, eğitimi kendi dinsel takıntılarına göre yönlendirme çabaları topluma katılımcılık diye kabul ettirilmeye, meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Yalanla yaşatmanın örnekleri her geçen gün çeşitlenmekte, sayıları artmaktadır.

Türkiye'de ötekileştirici bir siyaset yapma biçiminin yaygınlığı zaman içinde etnik ve mezhepsel farklılıkları bir sorun haline getirmiş, adeta birer "toplumsal fay hattı" oluşturmasına neden olmuştur. Bu fay hatlarından en aktif olanlarını, "Kürt ve Alevi sorunları" teşkil etmektedir. Türkiye'de halkın birlikte yaşam iradesinin ve birlikte yaşam görgüsünün olmadığını söylemek zordur. Bu fay hatlarının oluşmasında siyasal aktörlerin vebalinin yüksek olduğu ise açıktır. Ülkede birinci sınıf bir demokrasiyi kurmadığınız, demokrasiyi iktidara gelmek için bir araç olarak anladığınız ve siyasetinizi ötekileştirme üzerinden kurduğunuzda toplumsal fay hatlarının hareketliliğine de şaşmamak gerekir.

Demokrasi anlayışının araçsal düzeye hapsedilmesiyle ortaya çıkan "ötekileştirici" siyaset pratiğinin nasıl çok yönlü toplumsal sonuçlar doğurduğunu gördük. Açıkça görülmektedir ki "ötekileştirme" tek başına kalmamakta, tetiklediği diğer siyaset yapma biçimleriyle adeta bir siyasal kültür paradigması ve Türkiye'nin yaşadığı demokrasi krizinin yaratıcısı haline gelmektedir. Türkiye'nin yaşamakta olduğu demokrasi krizi toplumun her kesimini sararak, toplumsal dokunun her yerine sızarak, tüm sorunlarının temel belirleyicisi halini almaktadır.

IV. Seçim Kampanyalarında Araçsal Demokrasi Anlayışını Aşma Yolu Bulunabilir Mi?

Temsili demokrasilerde iktidarların meşru olarak sürdürülmesi ya da değiştirilmesi seçimler yoluyla gerçekleştirildiği için demokratik süreçler içinde gerek halkın gerek siyasal partilerin dikkati seçimler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle partiler seçimlere girerken kampanyalar tasarlamakta, kazanmak için stratejiler geliştirmektedir. Bir başka deyişle varolan siyasi kanıları, geliştirdikleri söylemlerle sağladıkları yeni bilgilerle değiştirmeye çalışmaktadır Yazının bu bölümünde önce seçim kampanyası tasarlarken başvurulabilecek üç farklı kam-

panya seçeneği ve bunlara ilişkin çözümler geliştirilecek, daha sonra bu seçeneklerin her birinin "ötekileştirme" siyasetiyle ilintisi yorumlanmaya çalışılacaktır.

Bu farklı seçeneklerin ortaya çıkmasında, temsili demokrasilerde iktidarın oluşmasında seçimlerin rolü konusunda farklı kabullerin bulunması ve seçimlerde seçmenin hangi partiye oy vereceğine nasıl karar verdiğine ilişkin varsayımlar belirleyici olmaktadır. Bu yazıda üç seçenek üzerinde durulacaktır. Bu seçenekler modernist, postmodernist ve postyapısalcı olarak ele alınabilir.

Birinci seçenek: Modernist

Modernist seçenek, seçimin rolüne ilişkin kavramlaştırmasını temsili demokrasiye ilişkin kuramdan ya da seçime ilişkin geliştirilen hukuktan almaktadır. Demokratik bir ülkede bir siyasal partinin meşru olarak iktidar olabilmesi için seçimi kazanması gerekmektedir. İktidar olabilmek için seçim kazanmak gerekli ve yeterdir.

İktidar olabilmenin temel aracı seçimi kazanmak olunca, siyasal partiler seçimi kazanmak için seçim kampanyaları geliştirerek kamu alanında yarışacaklardır. Modernizmin akılcılık tutumu içinde siyasal partilerin kampanyalarından beklenen toplumun sorunlarına doğru teşhisler koyarak, bu sorunları nasıl çözeceğine ilişkin öneriler geliştirmiş olmasıdır.

Bu seçenekte oy veren seçmenlerin rasyonel bir karar verdiği kabul edilir. Seçmenlerin partiler arasında seçim yaparken hangi partinin programının *kendi çıkarını en çoğa çıkaracağını* bulmaya çalışacağı ve ona göre oy vereceği düşünülmektedir. Eğer seçim süreci bu şekilde işlerse demokratik sistemin rasyonel olarak işlediği varsayılmaktadır.

Eğer seçim sürecini böyle kavramsallaştırırsak, seçime giren partinin kazanmak için neler yapması gerektiğine ilişkin ipuçları sağlamış oluruz. Bir siyasal parti kampanyasında,

- Ne kadar çok sorun belirlenmiş, ne kadar çok konuda ayrıntılı çözüm üretilmişse,
- Önerilen çözümlerle seçmenin çıkar ilişkisi ne kadar açık şekilde kurulduysa,
- Partiler kendi programlarının özelliklerini ve üstünlüklerini seçmene ne kadar anlatabildiyse, mesajının ulaşmasını sağlayabildiyse,

söz konusu kampanyadan aynı derecede olumlu sonuç alacaktır.

İkinci seçenek: Postmodernist

Denilebilir ki modernist seçenek en akla uygundur. Ama yaşanan çok sayıdaki seçim deneyimi sonrasında yapılan değerlendirmede modernist kampanyaların beklendiği kadar başarılı olamadığı görülmüştür. Bunun üzerine yapılan araştırmalarda insanların önemli bir kesiminin oylarını sadece kendi nesnel çıkarlarına ilişkin hesaplara göre vermediği, değişik türdeki öznelliklerin de seçimde önemli rolü olduğunu ortaya koymuştur.

Bu saptamalardan sonra gelişen ikinci seçenekte de "iktidar olabilmek için sadece seçim kazanmak gerekli ve yeterdir" kabulü sürdürülmektedir. Değişen nokta, seçim kampanyasının odağında nasıl bir yaklaşımın yer alacağıdır. Kampanya sırasında siyasal partiler önerebildikleri nesnel çıkarlar üzerinden değil, ülke halklarına sundukları *gelecek öyküleri/vizyonları üzerinden* yarışmaya yönelmektedir.

Kampanyanın merkezinde yer alacak öykünün seçmenin oy verme kararının dayanağını değiştirmesi beklenmektedir. Seçmenin kısa erimli çıkar hesaplarının yerini *geleceğe ilişkin hayallerin alması umulmaktadır.* Seçmen, geleceğin öyküsü içine kendini yerleştirerek bu konumdan kendisiyle ilişkili hayaller üretecektir.

Böyle bir gelecek öyküsü üzerine odaklanan bir kampanyanın başarılı olması için kampanya yürütülürken,

- Öykünün doğurucu özelliklerinin zedelenmeden aktarılması,
- Seçmenlerin onurlu yaşamlarına ve yaratıcılıklarına saygı gösterilmesi,
- Siyasetçilerin müdahalesinin olmadığı bir ortamda karşılıklı etkileşmelerinin yolunun açık tutulması,

gerekecektir.

Üçüncü seçenek: Postyapısalcı

Bu seçenekte ilk iki seçenekten farklı olarak iktidarın belirlenmesinde seçimin tek etken olmadığı, iktidarın toplumda zaman içinde üretildiği, seçimin adeta zaman içinde oluşmuş bulunan iktidarı tescil ettiği kabul edilmektedir. Bu seçenekte seçimin anlamı ve kampanyaya yüklenen işlev tabii ki çok değişmektedir.

Toplumsal süreçler içinde iktidarın oluşması ve Foucault'nun söylediği gibi insanların yaşamları içinde yaptıkları her eylemle iktidarın oluşmasına katkıda bulunmasının çok çeşitli mekanizmaları bulunmaktadır.[10]

Partiler söylemlerini zaman içinde kurulmasında rol aldıkları *içeri ve dışarı kavramları* üzerinden kurarlar. Partilerin kurmayı öngördüğü ilişkiler, tanımladığı kimlikler, "bizler" yaratılan *içeri-dışarı gerginliğine* dayanır. Her söylem, *kurucu bir dışarıyı gerektirir.* Kurucu bir dışarı, çatışmacı bir ilişkiyi varsayar. Böylece her siyasal parti, siyasetini kendi içi (bizi) etrafında sınır oluşturmaya yönlendirir.[11] Her siyasal partinin "biz" oluşturma süreci, bir seçim kampanyasından daha uzun sürer.

Öyle ise seçimlerin sonuçları partilerin seçimlere girerken oluşturdukları kampanyadan çok, uzun süreden beri oluşturulan içeri ve dışarı ayrımlarınca belirlenmektedir. İçeri ve dışarı ayrımı, modernist ikili karşıt kavramlar üzerinden kurulmaktadır. Siyah ve beyazda, iyi ve kötüde, modern ve gelenekselde olduğu üzere. Seçim kampanyasını düzenleyenler, seçim sonuçlarını değiştirmek

[10] Bu konuda bknz. Sarah Joseph, *Political Theory and Power*, Delhi: Foundation Books, 2004.
[11] Bu konuda bknz. İsmet Parlak-Yavuz Yıldırım, *Medya Aracılığıyla Siyasal Sınırlar Üretmek,* Bursa: Dora Yayıncılık, 2014: 8.

istiyorsa, içeri dışarı arasındaki ayrım çizgisini yeniden tanımlamak için çalışacaklardır. Bunun için başvurulabilecek yollardan biri, en azından iyi insanın, iyi toplumun tanımlanması konularında modernitenin kavramları yerine hibrid kavramları kullanmak ve içeri-dışarı ayrımlarını bulanıklaştırarak oy dağılımlarını etkilemeye çalışmaktır. Bu hibrid kavramlar sadece iktidarın oy dağılımını etkilemek bakımından değil, toplumda toleransın yaygınlaşmasına yol açması bakımından da önemlidir.

Seçimlerde verilen oyların uzun erimli süreçlerle belirlendiği konusunda başka açıklamalar da bulunmaktır. Bunlardan en ünlüsü George Lakoff'un "cognitive science" çizgisindeki açıklamalarıdır. Lakoff'a göre bizim dünyaya bakış açımızı zihinsel çerçevelerimiz (frame) belirlemektedir[12]. Bilişsel bilim (cognitive science) bu çerçeveleri, bilinçsiz biliş (cognitive unconscious) olarak adlandırmaktadır. Bu, toplumun sağduyusu olarak görülebilir; bunu ancak dil ele verebilir. İnsanların dünyaya bakış açısını değiştirmek için bu çerçeveler yeniden çerçevelenmelidir.

Lakoff, önerilerini ABD siyasal pratiği üzerinden geliştirmiştir. ABD'de Muhafazakarların (Cumhuriyetçilerin) ve *Progressive*'lerin (Demokratların) çerçevelerini iki ayrı aile anlayışından hareketle kurgulamıştır. Seçimlerde Cumhuriyetçilerin Demokratlar karşısındaki başarısını bu çerçevelere dayanarak açıklamıştır. Burada ortaya çıkan sonuç, *seçmenlerin kendi çıkarları üzerinden değil kendi kimlikleri ve değerleri üzerinden oy verdiği olmuştur.*

Lakoff'un analizinde seçim başarısı için önemli olan çerçeveyi kabul ettirmektir. Eğer çerçeveniz kabul edilirse artık her söylediğiniz sağduyu ifadesi niteliği kazanacaktır. Çerçeveler, değerler üzerine kurulacaktır. Karşı tarafın dili kullanılmayacak, karşı tarafın çerçevesi içinden sorulan sorular yanıtlanmayacak, kendi çerçeveniz ve değerleriniz bakımından sorular yeniden formüle edilecektir. Tartışma savunmada kalmayacak, saldırıda bulunacak şekilde çerçevelenecektir. Çerçevenizi bir hikayeye çevirmeniz, çerçevenizden hareketle hikaye stokları üretmeniz gerekecektir.

Kampanya Seçenekleri Ötekileştirme Bakımından Nasıl Farklılaşıyor?

Modernist bir siyasal ahlak içinde seçimde yarışan partiler modernist bir kampanya stratejisi uygularlarsa, partiler arasında halkın beklentilerini karşılamak bakımından bir yarış olacak, ötekileştirme için neden kalmayacaktır. Nitekim temsili demokrasiye ait kuramlarda öngörülen de partilerin seçimlerde modernist bir strateji uygulamasıdır. Temsili demokrasi sonucunda oluşacak iktidarın meşruiyeti de seçimlerde partilerin böyle bir modernist kampanya yürütmesine bağlı olacaktır. Ama partiler seçimleri kazanmak için modernitenin ahlaksal kalıpları içinde kalmamakta, "ötekileştirme"nin yaratacağı duygudaşlığa dayanarak sonuç almaya çalışmaktadırlar.

[12] George Lakoff, *Don't Think of an Elephant Know Your Values and Frame the Debate*, Vermont: Chelsea Green Publishing, 2004.

Partilerin postmodernist kampanyalar uygulamaları halinde, yarış partilerin geleceğe ilişkin olarak ürettikleri öyküler arasında gerçekleşecektir. Bu halde de partilerin kampanyalarında "ötekileştirmeye" başvurmaları için bir zorunluluk yoktur. Ama "ötekileştirme" siyaseti yapan bir parti, topluma önerdiği gelişme öyküsünü kurarken ötekileştirme yapmaya devam edebilecektir.

Seçim kampanyasına postyapısalcı bir anlayışla yaklaşılırsa "ötekileştirme" kendisine daha dayanıklı bir yer bulabilir. Partiler, oy almayı düşündükleri "biz"leri oluştururken "ötekileştirme" yoluna başvurabilecektir ya da oy alma çerçevesini oluştururken geliştireceği değerler manzumesi içinde "ötekileştirme" önemli etkilere sahip olacaktır. Temsili demokrasinin işleyişi için seçim mekanizması gerekli olduğundan, siyasi pratik içinde "ötekileştirici" siyaset kendisini yeniden üretecek fırsatlar bulacaktır. Ama işleyen bir demokrasi oluşturmak için "ötekileştirmenin" çok tırmandırılmaması gerekir. Ötekileştirme için sürekli nefret suçu işlenen bir kamu alanı içinde stabil bir toplum oluşturmak olanaksızlaşır.

Kimlik politikalarından uzaklaşıldıkça, ötekileştirmekten de uzaklaşılmaktadır. Eğer üretilen gelecek öyküleri vatandaşlık tanımları üzerinden kurulursa ötekileştirme oluşmayacaktır. Ulusal ya da siyasal kimliklerden bağımsızlaşmış bir vatandaşlık kavramsallaştırmasının, devletle vatandaşlar arasındaki ilişkileri demokratik bir temele oturtması düşünülmektedir.

V. Araçsal Demokrasiyi Aşan Bir Demokrasi Anlayışı ve Siyaset Kültürü Nasıl Oluşturulabilir?

Türkiye'de yaşanan demokrasi krizinin aşılabilmesi için demokrasiye içi boşaltılarak iktidara gelme yolunu açacak bir "araç" olarak değil; bir ahlak, insan onuruna saygılı bir karar üretme yolu, katılımcı ve kalitesi sürekli olarak geliştirilecek bir yönetişim biçimi olarak özenle gerçekleştirilmesi gereken bir "amaç" olarak yaklaşmak gerekmektedir. Ancak içeriği böyle tanımlanmış bir demokrasi, *insanın onurlu yaşam hakkını* gerçekleştirebilecektir.

Nasıl bir demokrasi?

Bu demokrasi anlayışı insan haklarının gerçekleştirildiği, eşit vatandaşların oluşturduğu, tüm ötekileştirmelere ve dışlamalara kapalı bir toplumu öngörmektedir. Böyle vatandaşların oluşturduğu bir toplumda temsili demokrasiler toplumun taleplerini tüm ayrıntılarıyla karşılayamamakta, sürekli bir demokrasi açığı yaratmaktadır. Bu demokrasi açığının kapatılması için yaratıcı katılımcı demokrasi pratiklerine başvurulmaktadır. Bu nedenle kapsamlı bir demokrasi projesinde *temsili demokrasi, katılımcı demokrasiyle birlikte* birbirlerinin meşruiyet alanlarına saygılı kalarak yer almak durumundadır.

Unutulmamalı ki, temsilcilerini seçen her toplum, bir çoğunluk ve bir ya da daha fazla azınlıktan oluşmaktadır. Başka bir deyişle *temsili demokrasinin meşruiyeti çoğulculuğa ve katılımcılığa olanak vermesine bağlıdır.* Yoksa o rejim demokrasi olmaktan çıkarak çoğunluk sultasına dönüşür. Demokratik süreçlerden mutlak bir

Cumhurbaşkanlığı'nın son uçağı

iktidar çıkarmaya çalışmak demokrasi düşüncesini temelden ihlal etmek, toplumu yalanla yaşatmak anlamına gelmektedir.

Demokrasi açığının kapatılmasında, demokrasinin zenginleştirilmesinde katılımcı demokrasinin yaratıcılığından ve çeşitliliğinden yararlanmak gerekmektedir. Bunun için *aktif yurttaşlığın* özendirilmeli, onlara ve onların oluşturduğu STK'lara *kamusal özne olma yolu açılmalıdır*. Günümüzün demokrasisi, *farklılığa izin veren, kimlikleri tanıyan*, *yerelliklerin ve etnik grupların içlerine kapanmadan*, karşılıklı etkileşimle *farklılıklarını yeniden üretmesine* olanak veren, insanların kendi yaşam projelerini gerçekleştirmesine açık bir demokrasi olmalıdır.

Demokrasiler ancak hukuk devletleri içinde anlam kazanırlar. *Demokrasi ve hukuk devleti olmak birbirinden ayrılamaz*. Hukuk devletinde, devletin tarafsızlığı ve yurttaşlarına karşı eşit olarak davranması sağlanmalıdır. Bu nedenle demokratik bir düzende devletin kararlarından her etkilenen bireye, kamuda üretilen her karara itiraz etme ve bağımsız yargı denetimine götürme yolu açık tutulmalıdır. Ayrıca bireyin özel alanı da siyasetin müdahalelerine kapalı kalmalıdır. Hukuk devletinde *yasalar ve bağımsız yargı, yurttaşlarının temel haklarını güvence altına almalı*, yurttaşlarını yöneticilerin keyfi uygulamalarından korunmalıdır.

İnsanlar bir yerelde var olurlar, yaşamları ancak o yerellikte anlam kazanır, o nedenle bir ülkede *yerel demokrasi güçlü değilse*, o ülkenin demokrasisinin yeterli olduğu iddiasını ileri sürmek zorlaşır. Günümüz Türkiye'sinde devlet yapısının aşırı merkeziyetçiliği, parti merkezlerinin aşırı gücü, görsel ve işitsel medyanın yerel bir kamu alanının oluşumunu güçleştirmesi dolayısıyla yerel siyaset yeterince gelişmemektedir. Kapsamlı bir demokrasi projesinde *yerel demokrasinin güçlendirilmesine özel önem verilmelidir*. Yerel demokrasiye verilen bu önem, katılımcı demokrasi pratiğinin ağırlık kazanabilmesi ve demokrasinin kalitesinin gelişmesi için uygun bir ortam yaratacaktır.

Araçsal bir demokrasi anlayışının aşılarak, kapsamı genişletilmiş demokrasi anlayışının toplumda gerçekleştirilmesi için sadece bir demokrasi işleyişi önermek yeterli olmaz, aynı zamanda üyelerin siyasal kamu alanında hangi değerlere sahip çıkacağı, toplumda nasıl bir siyasal kültürün yerleşmesine çalışacağı konusunda da söz vermesi gerekecektir.

Nasıl Bir Siyasal Kültür?

Kapsamlı bir demokrasiyi gerçekleştirmeye yönelen siyasetçiler her insana salt insan olduğu için saygı duyacağına, katılımcı demokrasi pratiklerine açık kalacağına, şeffaf olmayı, hesap verebilirliği siyaset içinde yer almanın ön koşulu olarak göreceğine, gizli gündemleri olmayacağına, yalan söylemeyeceğine, insanları yalanla yaşatmayacağına, "ötekileştirici" değil "kucaklayıcı" bir siyaset dili kullanacağına, tüm dışlayıcı, kayırmacı siyasi pratiklerin karşısında yer alacağına, kendi doğrusu ve iyisini dayatmayacağına, toplumla ilişki içinde karşılıklı öğrenme süreçleri içinde kendi doğru ve iyisini yeniden tanımlamaya açık kalacağına, güce tapınma ve monolitik güç oluşturma arayışlarının karşısında vaziyet alacağına, insanların kutsallarına saygılı olacağına, ama kutsalların oy almak, siyasal destek sağlamak için araçsallaştırılarak içeriğinin boşaltılmasına yol açmayacağına, siyaseti bir yere gelmek için değil, toplumda oluşmasına katıldığı iç dinamikleri harekete geçirmenin yarattığı coşkuyu bölüşebilmek için yapacağına söz vermelidirler. Yoksa kapsamlı demokrasiyi gerçekleştirebilecekleri konusunda bir güven yaratamayacaklardır.

Türkiye'de kapsamlı bir demokrasi ve bu demokrasinin değerlerini içselleştirmiş siyasetçiler ön plana çıkmaya başladığında, ötekileştirme yoluyla inşa edilen gerilimlere dayanarak oluşturulan taraflara sadakatler kullanılarak alınan oylar üzerinden yürütülen araçsal siyaset anlamını yitirecektir. Araçsal demokrasi yerini kapsamlı bir demokrasiye terk ettikçe, günümüzde Türkiye'nin gündeminde önemli yer tutan sorunların önemli bir kısmı siyasal gündemden çıkmaya başlayacaktır.

VI. Son Verirken

Bir demokrasinin kucaklayıcı, kapsamlı hale gelmesi konusunda yapılan önerilerin demokratik bir ortamda kabul görmesi, etkili olması için ne tür bir toplumun doğmasına katkı yapacağı konusunda da açıklamalar yapmak gerekecektir. Yazıya son verirken böyle bir deneme yapmaya çalışacağım.

Kapsamlı demokrasi yerleştikçe, "ötekileştirici" siyaset anlamsızlaşacak ve yapılamaz hale gelecektir. Kapsamlı demokrasi pratiği içinde *insanların birbirini anlayabileceği ve sevebileceği* bir ortam doğacak, nefret suçu işlenmeyecektir. Ötekileştirici siyasetin yok ettiği *toplumsal huzur geri getirilmiş olacaktır.*

Siyasetin ötekileştirme üzerinden kurulmadığı bir toplumda sorunların tanımlanması çarpıtılmayacak, toplumun demokratik süreçler içinde geliştirdiği yaratıcı çözümler üzerinde oydaşma sağlanması kolaylaşacak, *Türkiye sorunlarını çözemeyen, biriktiren bir ülke olmaktan kurtulacaktır.*

Kapsamlı demokrasi vatandaşlarına eşit uzaklıkta duran bir hukuk devletini işletmeye başlattığında, yürütmenin yargı üzerindeki baskısına son verilerek yargının bağımsızlığı ve dolayısıyla kuvvetler ayrımı gerçekleştirilecek, toplumun yargıya yok olmuş güveninin yeniden sağlanması yolu açılacaktır. Ötekileştiricilik siyasetin gündeminden kalkınca devletin olanaklarının ve gücünün kullanılmasında, parti üyeliği, yandaşlığı, etnik ve mezhep mensubiyetleri vb.leri üzerinden gerçekleştirilen *"kayırmacılık"* da dayanaklarını kaybedecektir. Kayırmacılık siyasetin "fıtratında" olan bir şey olmaktan çıkarak utanılır hale gelecektir. Kayırmacılığın olmadığı yerde de fırsat eşitliği gerçekleşcektir. Bu gelişmeler vatandaşlarda *adil bir toplumda yaşamakta oldukları algısını yeniden* geliştirecektir.

Huzurlu, adil bir toplum öncelikle *şiddetten arındırılmış* bir toplumdur. Ötekileştirici siyasetin gücü estetize ederek öfkeyi bir siyasal coşku aracı olarak kullanan siyasal söylemi, TV'lerdeki hegemonyası ile bir araya geldiğinde, psikolojik şiddeti her gün evlerimize taşımaktadır. *Şiddet Türkiye'de hakim olan kültüre derin bir şekilde işlemiştir.* Şiddetin Türkiye'nin yaşamından uzaklaştırılması için Türkiye'nin geçmişinden gelen kültürel öğelerin siyaset tarafından bir eleştiriye tabi tutulması gerekmektedir.

Eğitimin başarması gerekenleri sadece ekonomi üzerinden düşünmek yetersiz kalır. Toplumun kadınları şiddetin hedefine koyan paternalistik değerler karşısında özgürleştirilmesinden, toplumda dışlananları sisteme dahil edici siyasetlerin uygulanabilmesine uzanan geniş bir yelpazede eğitime çok önemli roller düşmektedir, toplumda eşitsizliğin giderilmesi ve düşey hareketlilik kanallarının açılması da eğitimdeki başarıya bağlıdır. Ötekileştirici bir demokrasi içinde bu amaçlar gerçekleştirilememektedir. Kapsamlı bir demokrasi hem bu hedeflerin gerçekleşmesi için uygun bir eğitim ortamı yaratacak, hem de kapsamlı demokrasinin gerçekleşebilmesi için eğitimin de büyük katkısı olacaktır. Bir ülkenin *demokrasi tercihiyle eğitim süreçlerinin tutarlılığı kurulmak* zorundadır.

Ötekileştirici siyaset toplumu yalanla yaşatarak insanları çaresizlik duygusu içine atarken, kapsamlı demokrasi insanların özgürleştirerek hem içinde yaşadıkları topluluğun hem de kendilerinin geleceği için hayaller kurmasının, hedefler üretebilmesinin yolunu açacaktır. *Bir yerde gerçek demokrasi yoksa hayal de kuramazsınız.* İnsanlar ancak demokrasiler içinde hayallerini zenginleştirebilecek, çeşitlendirebilecektir. Böylece yaşamın yaratıcılığı ve mutluluk kaynağı olmasının yolu açılmış olacaktır.

Ötekileştirici siyasetin hakim olduğu bir toplumda, iktidarlar toplumda saygınlık kazanma yolunu, "şatafatlı" olmada aranmaya başlayabilirler. Yürütmenin üst kademeleri kendileri söz konusu olduğunda harcamalarda sınır tanımaz hale gelirler, ülkenin kaynaklarının israf edilmesine neden olurlar. Kapsamlı demokrasinin iyi işlediği ülkelerde siyasetçilerin şatafat sağlamak için yaptıkları harcamalar oy getirmez, oy kaybettirir. O ülkelerde siyasetçiler oylarını mütevaziliklerinden, iş bilirliklerinden sağlamaktadırlar. Devlet adamlarının şatafat için hesapsız, kitapsız harcama yapılabildiği ülkeler genellikle şeffaf olmayan diktatörlüklerdir. Ötekileştirme ve ona dayandırılan kimlik politikaları şatafat harcamalarının görmezden gelinmesini sağlayan esneklikler yaratmaktadır.

Yazının sonuna gelindiğinde yanıtlanması kaçınılmaz bir soru ortaya çıkmaktadır. Türkiye için kapsamlı bir demokrasi modeli ve onunla uyumlu siyaset kültürü önerisi gerçekçi midir? Türkiye'nin ekonomik gelişmesinde bulunduğu düzeyi, insan sermayesinin niteliklerini ve 150 yıla varan demokratik siyaset deneyimini göz önüne aldığımda kapsamlı bir demokrasi önerisinin gerçekleştirilmesinin olanaklı olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle Türkiye'de siyasetçilerin halka yaşattıkları "ötekileştirici" siyasetin, halka büyük bir haksızlık olduğu kanaatini taşıyorum.

Kaynakça

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler,* Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayıncılık, 1993.

Erim, Nihat, *Günlükler,* Haz. Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Joseph, Sarah, *Political Theory and Power*, Delhi: Foundation Books, 2004.

Kahraman, Hasan Bülent, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II 1920-1960,* İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010.

Koyuncu, Büke, *Benim Milletim,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Kuran, Timur, *Yalanla Yaşamak: Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Lakoff, George, *Don't Think of an Elephant Know Your Values and Frame the Debate*, Vermont: Chelsea Green Publishing, 2004.

Nesimi, Abidin, *Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949,* İstanbul: Promete Yayınları, 1979.

Parlak, İsmet ve Yavuz Yıldırım, *Medya Aracılığıyla Siyasal Sınırlar Üretmek,* Bursa: Dora Yayıncılık, 2014.

Turan, Şerafettin, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

Türk, H. Bahadır, *Muktedir, Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Öz: Bu yazıda temel olarak Türkiye siyasi yaşamında bir iktidar aracı haline getirilen demokrasi pratiğinin kırılmasına yönelik çözüm önerileri sunulmaktadır. Yazının ilk bölümünde Türkiye'de demokrasinin işleyişinin büyük ölçüde araçsal düzeyde kalmasının nedenleri 1946 yılında çok partili rejime geçiş dönemine odaklanılarak ele alınmaktadır. Türkiye'nin çok partili rejime geçiş öyküsü, aynı zamanda aldığı oy miktarını en yükseğe çıkarmaya odaklanmış bir siyaset pratiğinin ülkeyi taşıdığı siyasal krizlerin de öyküsüdür. Yazının ikinci bölümü bu krizlere yoğunlaşmaktadır. Üçüncü bölümde seçim kampanyalarının yürütülme biçimleri üzerinde durulmaktadır, zira Türkiye'de demokrasi pratiğinin seçim kazanmaya odaklanmış olması nedeniyle seçim kampanyası yürütme biçimi Türkiye demokrasisi hakkında önemli içgörüler sağlamaktadır. Yazının son bölümünde, benimsenen seçim kampanyası nedeniyle demokrasinin bir çoğunluk sultasına dönüşmesinin nasıl aşılabileceğine dair çözüm önerileri sunulmakta, insanların onurlu yaşam hakkını gerçekleştirebilecek kapsamlı bir demokrasi anlayışı ve bunun siyasal kültürü konusunda bir öneri geliştirilmektedir.

Anahtar sözcükler: çok partili rejim, araçsal demokrasi, ötekileştirici siyaset, seçim kampanyası, CHP, AP

How to Eliminate Instrumental and Othering/Exclusionary? Characteristics of Democracy Practice in Turkey?

Abstract: This paper, essentially, offers some suggestions for breaking away from the practice of democracy, which is merely considered as a means for power in Turkey's political life. The first part of the paper analyses the reasons for why and how the functioning of democracy in Turkey has been reduced to an instrument for power, mainly focusing on 1946, a period of transition from one-party system to a multi-party one. Turkey's story of transition to the multi-party system is also the story of political crises led by a political practice focused on maximizing the number of votes. The second part deals with these political crises. In the third part, the ways of carrying out an election campaign are dealt with. The election campaigns provide an important insight into Turkish democracy, because the political practice in Turkey attaches great significance to winning an election. In the last part, I offer some solutions to prevent democracy becoming a tyranny of the majority due to the campaign strategies adopted?, and make some suggestions on how to develop a comprehensive understanding of democracy and its political culture, which would allow a full realization of human right to dignified life.

Keywords: multi-party system, instrumental democracy, othering politics, election campaign, the Republican People's Party (CHP), the Justice Party (AP)

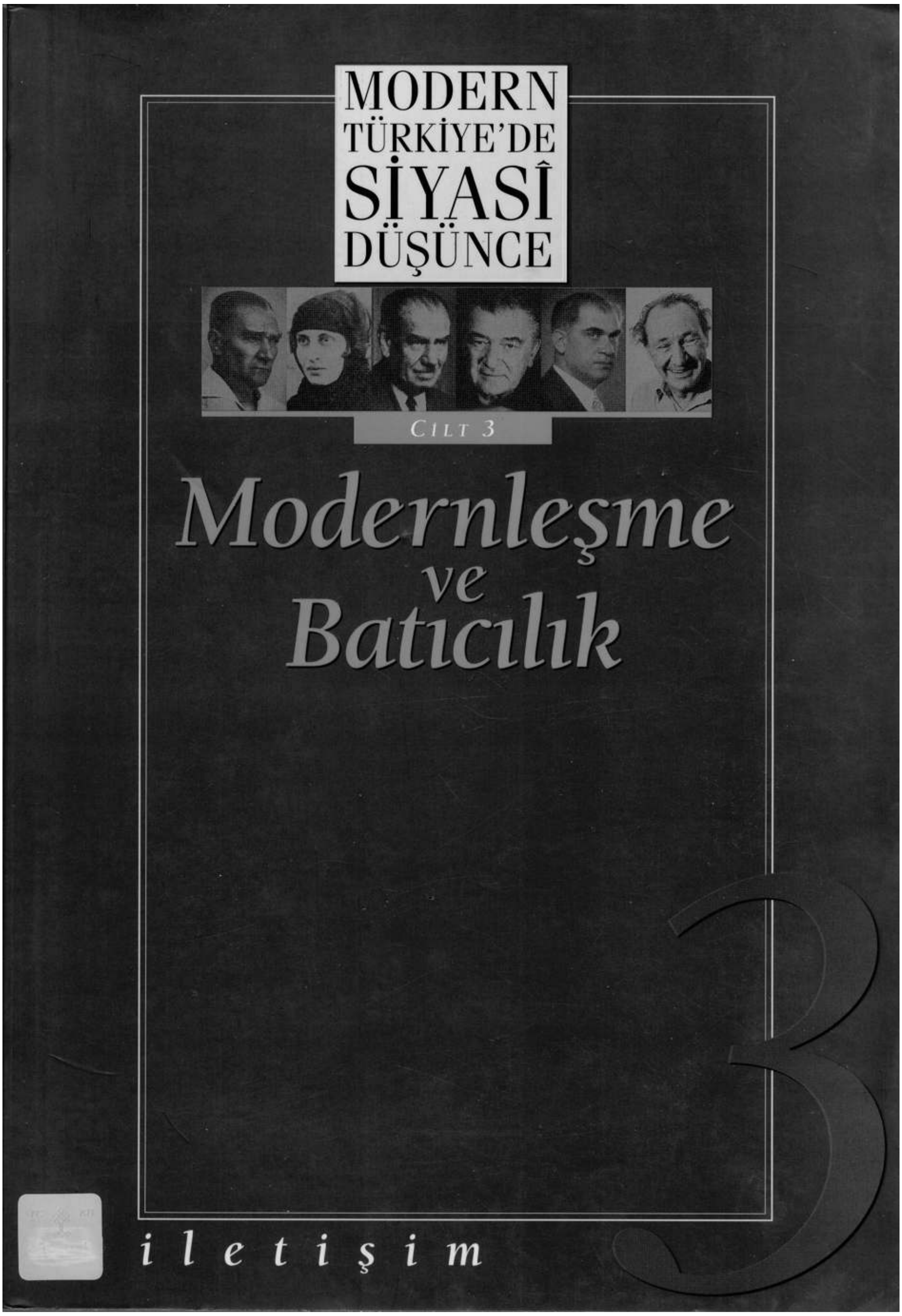
MODERN
TÜRKİYE'DE
SİYASÎ
DÜŞÜNCE
CILT 3
Modernleşme
ve
Batıcılık
3
iletişim

Baz İstasyonları Sağlığa Zarar Verebilir Mi?

Necati DEDEOĞLU*

Cep telefonların uzun süre kullanımının beyin de kanser oluşturabileceği artık bilinen bir gerçektir. Dünya Sağlık Örgütü Uluslararası Kanser Araştırma Ajansı cep telefonlarını "Olası Kanserojen" gurubuna sokmuştur.[1] Günümüzde elektromanyetik dalgalara maruziyet açısından en tartışmalı konu baz istasyonları, yani cep telefonlarının antenleridir. Cep telefonlarının çalışabilmesi için gerekli olan bu antenler bir petek düzeninde yerleştirilmek zorundadır. Yani kent dışına birkaç anten yerleştirilmesi ile konuşmanın sağlanması mümkün olmamaktadır. Aynı şekilde, anten ne kadar yakınsa cep telefonu ile konuşan kişinin aldığı elektromanyetik dalga miktarı o kadar az olur. Kısacası, cep telefonu ile iletişim kurabilmek için baz istasyonlarına gereksinim vardır. Ancak, daha az yoğunlukta olsa da baz istasyonları da kanser yaptığı bilinen cep telefonları ile aynı dalga boyutunda elektromanyetik dalgalar kullanmaktadır.

Bir yandan cep telefonlarına artan talep, bir yandan çok daha fazla sayıda anten gerektiren 3G (Üçüncü nesil) telefon teknolojisi kentlerimizdeki anten sayısını hızla arttırmış, hastanelere, parklara, okul yanlarına, konut tepelerine, direklere, kısacası her yere - bazısı kamufle edilmiş şekilde - antenler yerleştirilmiştir. Toplumda kaygı uyandıran ve tepkisini çeken baz istasyonu antenleri mahkemeleri giderek daha fazla meşgul etmektedir. Ayrıca kent görünümünü kirleten, anten yanındaki hanelerin satış değerini düşüren bu antenler sağlık açısından da çeşitli kaygılar uyandırmaktadırlar.

---

* Başkent Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

1 WHO, "Electromagnetic fields and public health" : http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs193/en/ (Erişim Tarihi 15.04.2015).

I. Yeni Teknolojiler ve Sağlık

Yeni gelişen bir teknolojinin insan sağlığına zarar verip vermediğini anlamak için önce hücre düzeyinde araştırmalar yapılır, eğer bir zarar saptanmazsa sonra hayvan deneylerine geçilir. İnsanlarda deney yapılamayacağı için hayvan deneylerinde, hayvana zarar veren en küçük dozun 100 misli kadar bir sınır değer konularak teknolojinin insanda kullanımına izin verilir. Ancak, hayvanlar insanları tam temsil etmediği için ve asıl sağlık zararları bu kullanım döneminde ortaya çıkacağı için kullanılan yeni teknolojinin olası zararları yakından izlenir, toplum üzerinde epidemiyolojik araştırmalar yapılarak zarar yaratıp yaratmadığı anlaşılmaya çalışılır. Yeni bir teknolojinin, bir ilacın, bir uygulamanın hemen ortaya çıkan sakıncaları olabilir. Örneğin, alerjiler, astım, kan basıncı yükselmesi veya uykusuzluk, sinirlilik vb. Toplumun en hassas kesimi anne karnındaki bebekler, yaşlılar, hastalar ve çocuklardır. Bu yüzden yan etkiler önce bu gruplarda görülür. Örneğin *Thalidomide* isimli ilaç yeni doğan bebeklerde kol ve bacaklarda doğuştan anormalliklere yol açmıştı.

Bazı etkiler ise çok sonradan ortaya çıkar. Örneğin bir kronik hastalık veya kanserin ortaya çıkışı 20-30 yılı bulabilir. Bu nedenle yeni teknolojiler toplumda her zaman kaygı uyandırır. Ülkemizde yeni tartışılmaya başlanan ve bazı kesimlerin şiddetle karşı çıktığı GDO (Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar) buna bir örnektir. Toplumun ve bazı bilim insanlarının kaygıları haksız değildir, çünkü bir zamanlar toplum içinde yaygın olarak kullanılan ve doktorların bile reklamlarında yer aldığı sigaranın kanser yapıcı etkisi yıllar sonra ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde, cilt kanserine yol açtığı anlaşıldığından, bir zamanların statü sembolü olan bronzlaşmaya doktorlar şimdi karşı çıkmaktadır. Pek çok hayvan deneyi ile sınandıktan sonra ruhsat almış bulunan *Sunset Yellow*, *Tartrazin* gibi bazı gıda boyalarının kansere neden olduğu uzun süreler sonra ortaya çıkmış ve kullanımları yasaklanmıştır.

II. Elektromanyetik Dalgalar ve Sağlık

Elektromanyetik dalgalara maruziyet eskiden beri vardır; tüm çevremizden, uzaydan, başka insanların vücudundan doğduğumuzdan beri çeşitli frekanslarda elektrik ve manyetik ışın akımına uğramaktayız. Bu ışınların bazılarının zararlı olduğunu biliyoruz. Örneğin, elektromanyetik spektrumun kısa dalga boylu, yüksek frekanslı elemanları (Radyoaktif maddelerden yayılan iyonlaştırıcı ışınlar) hücrelerin kimyasal yapısını değiştirerek onların ölümüne veya anormal bölünmelerine yol açarak kansere neden olmaktadır. Ultraviyole ışınlara fazla maruziyet cilt kanserine yol açmaktadır. Spektrumun tam diğer ucundaki uzun dalga boyu olan, çok alçak frekanslı dalgaların da (bu dalgalar yüksek gerilim hatları yaymaktadır) çocuklarda lösemiye yol açabileceği düşünülmektedir. Arada kalan ve RF (Radio Frequency) olarak bilinen, radyo dalgaları, radar, cep telefonları ve baz istasyonlarının kullandıkları frekanslar diğer elektromanyetik dalga frekanslarına göre daha az zararlı iseler de bazı olumsuz sağlık etkilerine yol açmaktadırlar. Örneğin radar, telgraf, radyo, elektrik ve telefon hattı işçileri

ile bu dalgalara sıklıkla maruz kalan elektrik ve elektronik mühendislerinde lösemilerin arttığı çok eskiden saptanmıştır.[2]

Elektromanyetik dalgaların vücutta bazı değişikliklere neden olduğu belirlenmiştir. En iyi bilinen etkisi ısı artımıdır. Elektromanyetik dalgaların ısı yükseltici etkisi en çok mikrodalga fırınlarda gözlenir. Dalgaya maruz kalan organ, içerdiği sıvı miktarı oranında ısınmaktadır. Örneğin, beyin, göz, tükürük bezleri ve testisler diğer organlara göre daha çok etkilenirler. Bu organların uzun süre ısıya maruz kalması hücresel değişikliklere ve kanserlere yol açmaktadır. Elektromanyetik dalgalar aynı zamanda kaslarda ve sinirlerde stimülasyona, beyinde sinirsel uyarımda değişikliklere de neden olurlar.[3]

Yukarıda sıralanan etkiler ve profesyonellerde görülen rahatsızlıkların genel toplum için aynen geçerli olduğunu söylemek doğru değildir, çünkü genel toplum araştırmalarda kullanılan dozlardan veya profesyonel kişilerin maruziyetinden çok daha az miktarda alana maruz kalmaktadır. Genel toplum üzerinde yapılan araştırmalar çelişkili sonuçlara ulaşmışlardır. Zarar olduğunu saptayan araştırmalar da "zararsızdır" diyen araştırmalar da bulunmaktadır. Yakın zamana kadar genel kanı kısa dönemde az elektromanyetik dalga maruziyetinin ciddi sağlık sorunları doğurmayacağı şeklinde idi. Ancak yapılan her yeni araştırma ile beraber kuşkular artmaktadır.

III. Kuşkular ve Kaygılar

Her ne kadar bazı bilim insanları ve hükümet kuruluşlarının bazıları baz istasyonlarının zararlı olduğunun inandırıcı kanıtları bulunmadığını söyleseler de bu konuda ciddi kuşkular yaşanmaktadır.

- Pek çok önemli bilim insanı farklı görüştedir. Yani, zarar olmadığını gösteren araştırmalarda ciddi yöntem hataları olduğunu iddia etmekte, baz istasyonlarının zararsız olduğunun kanıtlanamadığını ileri sürmektedirler.[4]
- Baz istasyonlarının kullanımı nispeten yenidir. Bazı sağlık sorunlarının ortaya çıkması ise yıllar almaktadır. Örneğin kanserler ancak 20-30 yıl sonra ortaya çıkarlar. Bugün yapılan araştırmalar kanser riski açısından geçerli olmayacaklardır.
- Toplum farklı bireylerden oluşur. Çoğu insan belli bir çevresel faktöre tepki göstermezken bazı hassas insanlar gösterebilir. Kaldı ki genelde çocuklar, hamile kadınlar ve bebekler, hastalar, yaşlılar genel topluma göre

[2] DA Savitz, EE Calle, "Leukemia and Occupational Exposure to Electromagnetic Fields; Review of Epidemiological Surveys", *Journal of Occupational and Environmental Medicine,* 1987, Vol 29, No:1.

[3] WHO, "What Are Elektromagnetic Fields ?", http://www.who.int/peh-emf/about/WhatisEMF/en/index1.html (Erişim Tarihi :27.06.2010).

[4] WHO, "Electromagnetic fields and public health", Fact Sheet No:304.

çok daha hassas oldukları için herkesi etkilemeyen çevresel faktörler onlarda sağlık sorunu doğurabilirler.

- Sözü edilen epidemiyolojik araştırmalardan bu yana, baz istasyonlarının sayıları, cep telefonu kullanımı ve kullanım süresi geometrik olarak artmıştır. Örneğin Türkiye İstatistik Kurumu'na göre ülkemizde 2001-2008 yılları arasında cep telefonu sayısı 19 505 000 iken 65 824 000'a çıkarak % 338 artmıştır. Cep telefonu sayısı yanında cep telefonu ile konuşma süresi de artmaktadır. Bir ayda cep telefonu ile konuşma süresi 2003'te ortalama 50 dakika iken, 2009'da 200 dakikaya çıkmıştır. Cep telefonu kullanımı arttıkça baz istasyonlarından yayılan ışınım da artmaktadır. Ayrıca çevremizdeki pek çok elektrikli aletten, trafo ve elektrik hatlarından, bilgisayar kullanımından vb. elektromanyetik maruziyet de artmıştır. İnsanoğlu tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar yapay elektromanyetik dalga bombardımanı altındadır. Yapılan araştırmalar bu artan etkilenimi göz önüne almamışlardır.

- Yapılan araştırmalar 2G (ikinci nesil) baz istasyonları ile yapılmıştır. Şimdi kullanımda olanlar ise çoğunlukla 3G (üçüncü nesil) telefon antenleridir. Bu antenlerden, internet, video vb. işlemler de yapılabildiği için, 2G'ye göre çok daha yoğun dalga gönderilmektedir. Hem dalga yoğunluğu hem anten sayısı artmaktadır. Yakın gelecekte daha da yoğun dalga gerektirecek olan 4G telefonlar gündeme gelecektir. Bütün bunların sağlık etkileri bilinmemektedir.

IV. Yasal Standartlar ve Sakıncalar

Baz istasyonlarının yaymaları gereken ışınımların üst sınır noktaları hükümetler tarafından belirlenir. Hükümetler burada uluslararası bir örgüt olan ICNIRP (International Comittee on Non-Ionizing Radiation Protection- Uluslararası İyonize Olmayan Işınımdan Korunma Komitesi) önerilerini dikkate almaktadır. Ancak bu standartlar bir öneri niteliğinde olup hükümetler toplumlarını korumak için önerilenden çok daha alt sınırlar belirleyebilirler. Nitekim, Türkiye, tek baz istasyonu için ICNIRP değerinin 1/4 ünü, İsviçre: ICNIRP değerinin 1/10 unu, Slovenya: hastane, okul, spor sahası için 1/10 unu, İtalya: ICNIRP değerinin 1/10 unu, hastane ve okullarda 1/30 unu, Lüksemburg: ICNIRP değerlerinin 1/20 sini, Lituanya: ICNIRP değerlerinin 1/100 ünü kabul etmişlerdir. Özellikle manyetik dalga (Yüksek gerilim hatları) maruziyetinde ülkeler önerilen sınırların 250-500 misli daha düşük değerler benimsemektedirler.

Şu anda kullanılan ICNIRP standart önerileri 1998'de düzenlenmiştir. Radyo dalgalarının vücut ısısını arttırma dışındaki etkilerine ve uzun dönem etkilerine göre hazırlanmamıştır. Üstelik bazı araştırmalarda mevcut sınırların 100-1000 misli küçük değerlerde bile sağlık sakıncaları saptanmıştır. Rusya, İyonize Olmayan Radyasyondan Koruma ve Standartlar Ulusal Komitesi Başkanı Prof. Yuri Grigoriev'e göre, "Mevcut standartlar gelecek nesillerin güvenli ve sağlıklı gelişmeleri açısından tehdit oluşturmaktadır".

Maruziyetin insanı etkilemediği bir alt sınır bulunmayabilir, yani yasal sınırların çok altında olan en az maruziyet bile sağlık sorunları doğurabilir.[5] ICNIRP başkanı Paolo Vecchia'ya göre, "Sınır değerler rehber niteliğinde olup ne uyma zorunluluğu vardır ne de bu konudaki son sözdür. Hükümetlerin ve şirketlerin savunma kalkanı hiç değildir".[6] Kısacası ülkelerin hangi sınır değerleri kullanacağı teknik değil politik bir karardır. ICNIRP değerleri sürekli tartışılıyor ve yeni araştırmalar ışığında bazı ülkelerce sürekli olarak aşağıya çekiliyorlar.

Ayrıca belli bir baz istasyonunun zararı zamanla artabilir. Örneğin, haberleşme trafiği artmasıyla alan değerleri yükselir. Hava ısısının ve nemin yüksek olduğu ortamlarda veya insanların çalışma, spor gibi aktiviteleri sırasında maruziyetin etkisi artar. Özetle, herhangi bir anda yapılan ölçümün sınırlar içinde bulunuyor olması fazla anlam taşımaz. Bu değer değişebilir. Buna ek olarak, daha önce de belirtildiği gibi, herhangi bir andaki ölçüm sonucu, uzun dönemde insan vücudunda neler olabileceğini göstermez.

İlgili 27230 Sayılı Yönetmeliğe göre "Güvenlik sınırları" belli bir formüle göre hesaplanmakta, 5-20 metre arasında olabilmektedir. Oysa yerden 15 metre yükseklikteki bir baz istasyonunun ışınları en yoğun 50-300 metre arasında bulunmaktadır. Bu yüzden İtalya gibi bazı ülkeler, kreş, okul gibi hassas kişilerin bulunacağı çevrenin 300 metre içinde baz istasyonu kurulmasını yasaklamışlardır. Nitekim R. Santini ve arkadaşları, baz istasyonları ile ilgili olarak 2002'de yaptıkları bir araştırma sonucunda, insanların baz istasyonlarından en az 300 metre uzaklıkta bulunmalarını önermektedirler.[7]

V. İhtiyat İlkesi

Üstelik, "Olaylara sadece 'sınır değerler sağlanıyor, o halde sorun yok' diye yaklaşmak, karşı karşıya olunan problemi hafife almak demektir"[8]. Yargıtay'ın 2004/971 sayılı kararına göre "En küçük bir özensizliğin maddi değerlerle ölçülemeyecek kadar ağır sonuçlar doğurması kaçınılmazdır. Bunun için zarar görenin zararını değil, tesis ve işletme sahibinin kişilere ve çevreye bir zarar vermediğini ve herhangi bir olumsuz sonuç yaratmadığını kanıtlaması gerekir". Yani, vatandaş baz istasyonlarının zararlı olduğunu kanıtlamak zorunda değildir; tam tersine şirketlerin baz istasyonlarının zararsız olduğunu kanıtlamaları gerekir ki, bu da günümüz bilgi birikimine göre mümkün değildir.

---

[5] *The BioInitiative Report,* 31 Ağustos 2007, http://www.bioinitiative.org/report/ (Erişim Tarihi: 12.09.2009).
[6] Paolo Vecchia, "ICNIRP and International Standarts, *EMF and Health, a Global Issue Konferansı*, (8-9 Eylül 2008) Londra, http://www.radiationresearch.org/conference/downloads/021145_vecchia.pdf, (ErişimTarihi:12.03.2010)
[7] R Santini, JM Danze, P LeRuz, M Seigne, (January 2003). "Survey Study of People Living in the Vicinity of Cellular Phone Base Stations", *Electromagnetic Biology and Medicine*, London: Informa Healthcare, January 2003, 22 (1): 41-49.
[8] Levent Sevgi, "Söyleşi", *Nokta Dergisi*, 29.01.2005.

Sonuçların kuşkulu olduğu durumlarda "İhtiyat İlkesi" uygulanır. 1992 yılında imzalanan AB Maastricht Antlaşmasına göre, bir uygulamanın toplum veya çevre açısından ciddi ve geri dönülemez sonuçlara yol açabileceği kuşkusu varsa, önlem almak için tam ve kesin bilimsel kanıt beklenmez. Buna benzer bir karar da 2009 yılında, Akdeniz Üniversitesi Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü'nün düzenlediği elektromanyetik radyasyonla ilgili bir sempozyum sonunda alınmıştır. Sempozyumun sonuç bildirisinde, "İnsan sağlığına yönelik risklerin varlığı ya da boyutu hakkında bilimsel şüphe varsa karar vericiler durumun tam olarak gerçekleşmesini ya da ciddileşmesini beklemeden gerekli önlemleri almalıdırlar" denmektedir. İhtiyat ilkesi, bir belirsizlik durumunda zarar görebilecekleri korumak için kullanılmaktadır. Avrupa'da, sigorta şirketleri EMF nedeniyle oluşabilecek sağlık sorunlarını sigortalamaktadır. Yani Avrupalı sigorta şirketleri EMF ile bir sağlık sorunu çıkabileceğini kabul etmiş olup "kendileri için" ihtiyat ilkesini uygulamaya sokmuşlardır.

VI. Telekomünikasyon Şirketleri

Bu şirketler kamu hizmeti yaptıklarını iddia etmektedirler. Oysa hepsi birer ticari kuruluş olup temel amaçları kâr etmektir. Bu şirketler oldukça da güçlüdürler. Tek bir telekomünikasyon şirketi Türkiye'de yılda 8 milyar Dolarlık reklam verebilmektedir. Bu zengin ve etkili şirketler dünyada yılda 44 trilyon Dolarlık ciro yapmaktadırlar. Bu şirketler mallarını satmak için ahlaki olmayan yöntemler de kullanmaktadırlar. Cep telefonlarının çocuklar tarafından da kullanılmasını özendirmek için çocuklara çekici gelecek telefonlar tasarlamakta ve reklamlarını çocuklara, gençlere yöneltmektedirler. Yaptıkları çeşitli indirimlerle uzun süre konuşmayı teşvik etmektedirler. Cep telefonları ve baz istasyonlarının zararlı olmadığını kanıtlayan araştırmalar yaptırtmaktadırlar. Baz istasyonlarına karşı giderek artan toplumsal tepkiyi çekmemek için baz istasyonlarını heykellerin içine gizlemekte, ağaç veya kule şeklinde kamufle etmektedirler. Parlamentolar veya bürokratlarla işbirliği arayışlarına gitmekte topluma zararlı ama kendilerine yararlı kararlar aldırmaya çalışmaktadırlar. Hükümetler ise vatandaşlarından çok, lisans satmak için milyarlarca dolar aldıkları şirketleri ve topladıkları vergileri düşünmektedirler. Ülkemizde çıkartılan konuyla ilgili yönetmelikler de sanki insan sağlığını değil, şirket yararını kollamaktadır. Örneğin şikayetçinin kuşkulandığı antenin alan değerlerini ancak para vererek ölçtürebilmesi, hastanedeki aletlerin zarar görmemesini kollayan ama insanlardan söz etmeyen mevzuat, anten kurulmasında toplum onayı istemeyen yönetmelik.

VI. Sonuç

Vatandaşların şikayetçi oldukları baz istasyonları, ilgili yönetmeliğe göre güvenlik mesafesi içinde ve yine, yapılan alan ölçümlerinin yönetmelik sınırları altında olmasına karşın baz istasyonundan yayılan dalgaların insanların sağlığını olumsuz olarak etkilemesi ihtimali vardır. Bilgisayar, cep telefonu, elektrikli aletler gibi elektromanyetik alan yayan araçları istendiğinde kapatmak mümkün

ise de baz istasyonu giderek artan oranda, 24 saat boyunca ve uzun yıllar süresince ışın yaymaktadır. Bugünkü bilimsel kanıtlar bu uzun süre maruziyetin sağlık zararı vermeyeceğini güvenilir şekilde kanıtlayacak güçte değildir. Pek çok yeni teknolojide yaşanmış olduğu gibi, belki gerekli başka kanıtlar bulunup baz istasyonlarının zarar verdiği anlaşıldığında geri dönülmeyecek zararlar oluşmuş bulunacaktır. Anayasamızın 56. maddesine göre herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Daha önce değinilmiş bulunan ihtiyat ilkesi gereği bir kentte yaşayan insanlar da baz istasyonsuz bir ortamda yaşama hakkına sahiptirler. Beden ve ruh sağlığı herkesin en değerli varlığıdır.

Ayrıca, sayıları az bile olsa, cep telefonu olanlar uğruna cep telefonu kullanmayanların (0-15 yaş çocuklar, anne karnındaki bebekler, cep telefonu kullanmayı tercih etmeyenler) , sağlığını tehlikeye atmak ahlaki değildir. Sigara içenlerin işyerinde kendi odalarında bile olsa sigara içmeleri yasaklanmıştır. Amaç sigara içmeyenleri korumaktır. Cep telefonu kullananların da kendi iletişimleri uğruna, kullanmayanları baz istasyonu ışınına maruz bırakmaları adalete sığmaz. Elektromanyetik dalgaların sesi, kokusu yoktur, görülmezler; maruziyet algılanamaz, kaçmak mümkün değildir.

Baz istasyonlarında insan sağlığı için çok daha az zararlı teknoloji geliştirmek mümkündür. Toplumsal baskı ve itirazlar sonucu cep telefonlarının SAR değerleri aşağıya çekilip insanlara daha az zararlı düzeye indirilebilmiştir. Ancak şirketleri yeni gelişmelere, araştırmalara yönlendirebilmek için toplum yararını gözetecek olan yargı kararları önem taşımaktadır. Herhangi bir zorlama olmaksızın şirketlere yeni yatırımlara girmekten sakınmaktadırlar.

Baz istasyonları ile ilgili açılan davaların ve benzer başka ülkelerde de yapılan itirazların kökeninde istasyon kurulurken insanlara bunun yarar ve zararlarının tam anlatılmamış olması, onların onayının alınmamış olması, antenin oldubittiye getirilerek dikilmiş olması da vardır. Demokrasi ve şeffaflık geleneği olan toplumlarda baz istasyonları ile ilgili olarak bizimki kadar büyük sorunlar yaşanmamaktadır. Ülkemizdeki telekomünikasyon mevzuatının da tüketiciyi kollar şekilde yeniden düzenlenmesine gereksinim bulunmaktadır.

VIII. Çözüm ve Öneriler

27 Nisan 2010 tarihinde Antalya Büyükşehir Belediyesi ve Akdeniz Öğretim Üyeleri Derneği tarafından yapılan "Kent ve Elektromanyetik Dalga Kirliliği Sempozyumu"nun sonuç bildirisinde neler yapılabileceği aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.[9]

Kentlerde ve yaşamımızda elektromanyetik kirlilik kaynakları giderek artmakta ve çeşitlenmektedir. Artık kentlerde hava kirliliği, gürültü kirliliği gibi elektromanyetik dalga kirliliğinin de göz önüne alınması ve insan sağlığına olan etkilerinin irdelenmesi gerekmektedir. Elektromanyetik dalgaları yüksek gerilim

[9] Akdeniz Üniversitesi Öğretim Elemanları Derneği, http://www.akdoud.org.tr/images/stories/em/sonucbildirisi.pdf (Erişim Tarihi 5.7.2010)

hatları, kent içi enerji nakil hatları, trafolar, baz istasyonları, radyo ve aktarıcı antenler gibi kentsel yapıların yaydığı gibi evde kullandığımız bilgisayar, televizyon, elektrikli battaniye, saç kurutma cihazı, mikrodalga fırın, IR ısıtıcılar, ekonomik lambalar gibi elektrikli aletler ve yaşamımızın önemli bir kısmı haline gelmiş olan cep telefonları da yaymaktadırlar. Bu dalgaların vücudumuzdaki hücrelerin çalışmasından bağışıklık sistemine, kanserden, uykusuzluk gibi şikâyetlere kadar sağlık üzerinde olumsuz etkileri olduğu ileri sürülmektedir. Vatandaş ya bu zararlardan habersizdir veya tam tersine haberli ve baz istasyonlarının, elektrik hatlarının vb. cihazların varlığından huzursuzdur. Vatandaş haklı olarak evinin karşısında baz istasyonu istememekte, yargıya başvurmaktadır. Öte yandan hastanelerin okulların, kreşlerin bulunduğu alanlara 3G teknolojisi içeren antenler dikilmeye devam edilmektedir, yakında 4G gelecektir. Teknolojiyi tümüyle reddetmenin mümkün olmadığının bilinciyle, bazı radyasyon korunma kuralları ile kendimizi, çocuklarımızı, çevremizi elektromanyetik kirliğin etkilerinden koruyabiliriz. Bu çabada hem kişilerin kendilerine düşen görevler, hem belediyelere hem de hükümetlere düşen görevler vardır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

1. Mevcut maruziyet sınırları elektromanyetik dalgaların ısı dışındaki etkilerini ve uzun dönem etkilerini göz önüne almamaktadır. Sınırların sağlığa zarar verme olasılığının olmadığı düzeylere çekilmesi, limitlerin düşürülmesi, güvenlik mesafesinin uzatılması gerekir. Kapasiteleri artarak limitleri geçen istasyonların otomatik uyarı vermesi sağlanmalıdır.

2. Enerji nakil hatları ve trafolar gibi çok düşük frekanslı kaynaklar için ICNRP güvenlik limitlerinin ortaya çıkan olumsuz etkiler bakımından yüksek olduğu artık bilim çevrelerince de kabul edilen bir gerçektir. Bu alandaki ulusal güvenlik limitleri acilen aşağıya çekilmelidir.

3. Ülkemizde 50 Hz frekanslı elektromanyetik alanlar için (sürekli yaşam alanlarında - genel halk maruz kalması) güvenlik limiti olarak 0.4μT manyetik akı yoğunluğu standart değer olarak kabul edilmelidir. Sürekli yaşam alanları yakınından geçen enerji iletim ve dağıtım hatları bu güvenlik limitine göre projelendirilip tesis edilmelidir.

4. Elektromanyetik alan kaynakları, etkileri ve güvenlik gibi konular, ilköğretim müfredatlarına konarak öğrencilere anlatılmalıdır.

5. Baz istasyonları ve TV kulelerinin okul, kreş, hastane, huzurevi yakınındaki bölgelerde kurulmasından kaçınılmalıdır.

6. Baz istasyonları, radyo ve TV vericileri toplumu yanıltıcı bir şekilde yapılandırılmamalı, saklanmamalıdır. Evlerin duvarlarına, diğer evlerin tam karşılarına baz istasyonu yerleştirilmemelidir. Çatılara gerekli önlemler alındıktan sonra yerleştirilebilir.

7. Toplum, özellikle hamile kadın ve çocuklar eğitilip cep telefonları ve diğer EM dalga kaynaklarının riskleri konusunda uyarılmalıdır. Hamile kadınlar ve gelişme çağındaki çocuklar cep telefonu kullanımına özendirilmemeli ve cep telefonu kullanımından kaçınmalıdırlar. Telekomünikas-

yon şirketlerinin özellikle çocuk ve gençleri hedef alan ticari, sınırsız ve özendirici reklam kampanyaları derhal engellenmelidir. Çocuklar elektromanyetik kirlilik kaynaklarının reklamlarında oynatılmamalıdırlar. Hamileler, bebekler ve çocukların *tüm radyasyon türleri* ile etkileşmesi olabildiğince sınırlandırılmalıdır.

8. Kent ve yeni yerleşim yeri planları yapılırken radyo, TV, cep telefonu anten yerleri, elektrik iletim ve dağıtım hatları, trafolar da planlanmalıdır. Yer belirlemede kamu kuruluşları, telekomünikasyon şirketleri, ilgili meslek odaları, sivil toplum örgütleri ve yerleşim yeri temsilcileri beraberce görev almalı, fikir birliğine ulaşmalıdırlar.

9. Elektromanyetik kirlilik alanlarının harita üzerinde yerleri, emisyon değerleri belirtilmeli, sağlık riskleri, belli aralarda yapılan ölçüm sonuçları, yeni araştırma bulguları, korunma yolları herkesin kolayca ulaşabileceği internet sitelerinde halka duyurulmalıdır. Yerel yönetimler kent halkını bilgilendirmekte, yönlendirmekte, kampanyalar düzenlemekte önemli işlev görebilirler.

10. Merkezi ve yerel yönetimler ülke ve bölge sınırları içinde elektromanyetik kirlilik düzeyi, bunların kaynakları, insan ve çevreyi korumak için neler yaptıklarını yıllık raporlar şeklinde kamuoyunun bilgisine sunmalıdırlar.

11. Hastanelerdeki iyonlaştırıcı radyasyon uygulamalarında hekimler ALARA prensibine (As Low As Reasonably Achievable - Radyasyona ekspojürünün olabildiğince düşük tutulması) uymalı ve bu tür uygulamalarda hasta sağlığı açısından kar-zarar hesabı mutlaka yapılmalıdır.

Kaynakça

Akdeniz Üniversitesi Öğretim Elemanları Derneği, "Kent ve Elektromanyetik Dalga Kirliliği Sempozyumu Sonuç Bildirisi".

http://www.akd-oud.org.tr/images/stories/em/sonucbildirisi.pdf (Erişim Tarihi 5.7.2010)

Santini R. ve JM Danze, P LeRuz, M Seigne, "Survey Study of People Living in the Vicinity of Cellular Phone Base Stations", *Electromagnetic Biology and Medicine* 22 (1) (January 2003), London: Informa Healthcare: 41-49.

Savitz, DA ve EE Calle, "Leukemia and Occupational Exposure to Electromagnetic Fields; Review of Epidemiological Surveys", *Journal of Occupational and Environmental Medicine,* 1987, Vol 29, No:1.

Sevgi, Levent, "Söyleşi", *Nokta Dergisi*, 29.01.2005.

The BioInitiative Report, 31 Ağustos 2007, http://www.bioinitiative.org/report/ (Erişim Tarihi: 12.09.2009).

Vecchia, Paolo, "ICNIRP and International Standarts", *EMF and Health, a Global Issue Konferansı*, Londra, 8-9 Eylül 2008.

http://www.radiationresearch.org/conference/downloads/021145_vecchia.pdf, (ErişimTarihi:12.03.2010)

WHO, "Electromagnetic fields and public health" : http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs193/en/ (Erişim Tarihi 15.04.2015).

WHO, "Electromagnetic fields and public health", Fact Sheet No:304.

WHO, "What Are Elektromagnetic Fields ?", http://www.who.int/peh-emf/about/WhatisEMF/en/index1.html (Erişim Tarihi :27.06.2010).

Öz: Cep telefonlarının beyin kanserine neden olabileceği artık bilinmektedir. Aynı frekanstaki elektromanyetik dalga kullanan baz istasyonlarının insan sağlığına etkileri ise henüz tam olarak kanıtlanmamıştır. Ancak, bunların da çeşitli sağlık sorunları doğurabileceğine ilişkin ciddi kuşkular bulunmaktadır. Daha sonra oluşabilecek ve geri dönülemeyecek zararların önlenmesi açısından tedbirli olunması gerekmektedir. Makalede alınabilecek önlemler sıralanmaktadır.

Anahtar sözcükler: Baz istasyon, elektromanyetik dalga, halk sağlığı

Can Base Stations Damage Health?

Abstract: It is now known that cell phones may cause brain cancer. The health effects of base stations which use the same frequency of electromagnetic waves is yet unclear. However there are serious concerns/assumptions? that these can lead to various health problems. Care must be taken to avoid future unamendable injury. The article lists possible precautionary measures.

Key words: Base station, electromagnetic field, public health

İç Asya Tarihine Yaklaşımlar*

İsenbike TOGAN

Bu yazının başlığının Orta Asya değil de İç Asya olması, bazen İç Asya nedir sorusunu sormamıza sebebiyet veriyor. İç Asya, Orta Asya diye bildiğimiz bölgenin Moğol, Mançu ve Tibet halklarını içerecek şekilde geniş tutulması ile oluşur. Önce Rusça sonra diğer batı dilleri genelde İslamiyetin yoğun olarak görüldüğü Sovyet sonrası cumhuriyetlerden Orta Asya diye söz ederler. İç Asya Türkçede L. Ligeti'nin *Bilinmeyen İç Asya* adlı eseri ile bilinir; öyle olsa da İç Asya bizim akademik yaklaşımlarımızda merkezi bir yer tutmaz. Gerek kendim, gerekse bu makalede sözü edilen kişiler özellikle 16. yüzyıla kadar Moğolları Türklerin dışında bırakan bir yaklaşım geliştirmemişlerdir. Sevgili dostum Uygur Kocabaşoğlu'na sunulan bu armağan kitabında ben İç Asya tarih yazımı yaklaşımlarına Osmanlı tarihi ile ilgili bir anekdot ile ışık tutmak istiyorum.[1]

Ünlü Fransız düşünürü André Gide 1914 yılında İstanbul'a geldiği zaman, kendisine bu kentte gördüğü eserlerin ya Bizans ya da İran stilinde eserler olduğu söylenince, 'bunların kendilerine özgü eserleri yok' diye kentten erken ayrılmıştı. Oysa aradan geçen yüzyıla yakın zaman içinde, Osmanlı İmparatorluğu kendini tarihi ve kültürü ile kabul ettirmiş durumdadır. Artık Osmanlı dönemi

* Bu yazı Türkiye Bilimler Akademisi'nin (TÜBA) kısmi desteği ile hazırlanmıştır. Bu bağlamda Uygur Kocabaşoğlu'nun 2000 yılında beni TÜBA bilim ödülüne aday göstermesi ile başlayan süreci hatırlamak ve hatırlatmak isterim.

[1] Bu konuda yaklaşımları tarihsel bağlamlarına oturtan en ilginç çalışmalardan biri Suraiya Faroqhi'ye aittir; bkz. "Introduction". Halil Berktay and Suraiya Faroqhi (yay.) *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*. London: Frank Cass, 1992: 1-17. Öte yandan Paul Cohen'in *Discovering History in China* (New York: Columbia University Press, 1984) adlı eseri de Çin tarihine tematik dönemlemeler çerçevesinde yaklaşan düşündürücü bir örnek oluşturur.

eserlerinde görülen özelliklerin şu veya bu yabancı etkilerin altında yapılmış veya yaratılmış olduğu gibi savlar ileri sürülmemekte, onun yerine söz konusu eserlerin Osmanlı tarihi ve kültürü içindeki konumunu belirlemek için çaba sarf edilmektedir.

Dünya tarihinde etrafındaki uygarlıklardan etkilenmeyen hiçbir uygarlık yoktur. Nasıl ki okula giden bir çocuk için kimse "aman o okula gitti ama hiçbir şeyden etkilenmedi" (yani bir anlamda "hiçbir şey öğrenmedi") diyemezse uygarlıklar, kültürler için de etkilenmemek söz konusu değildir. Başka bir deyişle bir kültürün, bir uygarlığın kendine özgü karakteristik özelliklerinin olması o çok tartışılan terimle "unique", yani "eşsiz, benzersiz olması" değil; bilakis başka uygarlıklar ve dünya tarihi içinde nasıl bir yer aldığının göstergesidir. Dünya uygarlıkları içinde yer almak ise, Osmanlı örneğinde görüldüğü gibi, ancak meydana getirilen eserlerle sağlanabilir. Türkiye'de Osmanlı tarihi için yakalanmış olan bu düzey henüz İç Asya tarihi için sağlanmamıştır.

Bağımsızlık (1990) öncesi dönemlerde, İç Asya'nın dünya tarihi içindeki rolü konusunda özellikle Batı dünyasında Türkiye'den farklı görüşler oluşmuştu. Bunlar kısaca aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

I. Türkiye ve İç Asya dışında oluşan bakış açıları

a. Eski, orta ve yeniçağlarla ilgili çalışmalarda İç Asya, İran ve Çin'in kültürel uzantısı olarak görülürdü. İslamiyet, İran medeniyeti çerçevesinde algılanıyordu. Ayrıca yakın çağlarda ve modern zamanlarda ise Rus İmparatorluğu'nun etkisi ön plana çıkıyordu. Öte yandan Hindistan, ilginç bir şekilde, pek İç Asya'yı etkileyen yörelerden biri olarak ele alınmamıştır. Oysa Hindistan ve Hint kültürü ile ilişkiler tarih boyunca çok canlı olmuştur. Büyük olasılıkla Hindistan'ın koloni olmasının bu tarz bir "etkileşim eksikliği" görüşünün oluşmasında rolü vardır. Öyle ki Hindistan-İç Asya ilişkileri hakkındaki bu yaklaşım bazen Afganistan'ı dahi "Güney Asya" çalışmaları içinde görmek istemek şeklinde kendini göstermiştir

b. Diğer bir yaklaşım tarzı, İç Asya tarihine uygar olanlar ve olmayanların tarihteki mücadelesi ve uygar olmayanların eğitilme ve uygarlaştırılma süreci olarak bakılmasıdır.[2]

c. İkinci görüşün bir türevi sayılabilecek üçüncü görüş ise yerleşik ve konar-göçer ilişkileridir. Bu görüşe göre mutlu son konar-göçerlerin yerleşmesiyle gerçekleşir. Her iki görüşte de tarihe "biz ve ötekiler" şeklinde bir bakışın hâkim olduğu görülür. Yerleşikliğin göçebeliğe göre daha ileri bir evrim safhası olduğu görüşünün yaygın olduğu zamanlarda bu görüş Türkiye'de de etkinlik kazanmıştır. Bu çerçevede, bugünkü Moğolistan bölgesinden çıkarak Uygurların Gansu ve Turfan bölgesine gelen göçmen Türk boylarının sonradan Anadolu'ya yerleşmesi bir uygarlık aşaması ola-

[2] Bu iki görüş genellikle Türkiye'deki araştırmacılar tarafından rağbet görmemiştir.

rak görülmüştür. Hatta 1950'lerde Türkiye'de yörük denen göçebeler yerleştirilirken, yine aynı şekilde uygarlık seviyelerinin yükseltildiği düşünülmüştür.

d. Dördüncü yaklaşım ise filoloji ve metin çalışmaları ile tarihi dillendirmek şeklindedir. İç Asya tarihini incelemede yardımcı olan Çin kaynaklarını çevirmek ve açıklamakta filolojik çalışmalar önemli bir rol oynar. Çince imlerle yazılmış Türkçe, Moğolca, Mançuca isimlerin ve terimlerin kendi dillerinde karşılıklarının ne olduğu ancak filoloji yoluyla bulunabilmektedir. Örneğin Çinggis Hanın oğlu Ögedey Hanın isminin önceleri "Oktay" olduğu sanılıyordu. Filolojik çalışmaların gelişmesi ile Farsça, Moğolca ve Çince yazım şekilleri incelenerek bu adın "yüce" anlamına gelen Ögedey olduğu anlaşılmış ve kabul görmüştür.[3] Öte yandan bugünkü telaffuzu aksettiren *pinyin* transkripsiyon sistemi ile okunuşlar da ayrı bir kargaşa yaratmaktadır. Çince de başka diller gibi dinamik olduğu için tarih boyunca geçirdiği değişiklikleri de göz önüne almak gerekmektedir. Çin'de filolojik çalışmalar tarihsel bir süreç içinde oluşmuş ve gelişmiş olduğu için bu konuda birçok lügat hazırlanmıştır. Dönem dönem telaffuz değişiklerini kafiye lügatleri yardımı ile tespit etmek mümkün olmaktadır. Batı'da da Çincenin fonolojik değişimlerini gösteren bir dizi lügat hazırlanmıştır. Bizdeki çalışmalar ise bu filolojik boyuttan yoksundur, isim ve terimler Batı'da gelişmiş farklı transkripsiyon sistemlerine göre bugünkü okunuşları ile yazılmaktadır ve böylece çoğu kere tanınmaz bir halde kalmaktadırlar.

Öte yandan isim ve terimlerin neyin karşılığı olduğu tespit edildikten sonra, onların tarihsel kimliği veya işlevi konusu da Türkiye'de Batı biliminin etkisinde gelişmiştir. Batı'da ise 19. yüzyılda gelişen milliyetçilik akımlarından kaynaklanan bir bakış açısı hâkim olmuştur. Yapılan bireysel filolojik çalışmalarda sosyo-politik kültürlerle ilgili terminoloji üzerinde odaklanılırken ve bu terminolojinin hangi işlevle, hangi tarihsel bağlamda kullanılmış olduğu ve ne gibi değişiklikler geçirdiği ikinci planda kalmıştır. Bilginler daha çok terminolojiyi oluşturan sözcüklerin hangi dillerden ve dolayısıyla da hangi milletlerden gelmiş oldukları ile ilgilenmişlerdir. Kısacası dil ve filoloji çalışması olarak başlayan bu tür araştırmalar terimlerin etnik kökenlerine yönelen çalışmalar halini almıştır. Buna bir örnek olarak eski bir unvan olan ve yüksek seviyeli idareciler için kullanılan *tutuk*'dan söz edebiliriz.

Eski Türkçedeki *tutuk*, Çincede *dutu/tu-t'u* şeklinde görülür.[4] Uzun zaman kurumsallaşmanın Türkler arasında gelişmemiş, Çin'de ise bilakis gelişmiş olduğu için bu unvanın Çinceden Türkçeye geçtiği düşünülmüştü. Ancak

---

[3] Bu ad konusunda bkz. G. Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen.* Wiesbaden: Steiner, 1963. Cilt I, No. 49 (a. 167-169).

[4] Isenbike Togan, Gülnar Kara, Cahide Baysal. *Eski T'ang Tarihi. Türkler Bölümü.* Ankara: TTK, 2006 (5159:4 veya 155).

bu alanın ileri gelen bilginlerden Denis Sinor halkı idare eden, elinde tutan bu kişilerin unvanının Türkçe *tut-* kökeniyle ilgili olmasının daha akla yakın olduğunu ve unvanın Türkçeden Çinceye sonra da Uygurlar döneminde Çinceden Türkçeye geçerken ses değişimine uğradığını söylemektedir.[5] Bu örnek *köşk* sözcüğünün Türkçeye *kiosk* olarak geri dönmesini anımsatır. Batı'daki bu gelişmelere paralel olarak, bazen de etki tepki çerçevesinde Türkiye'de de bazı terim ve yer isimlerinin aslında Türkçe olduğu ve dolayısıyla bu terimleri oluşturan uygarlığın sahibinin Türkler olduğunu göstermeye çalışan araştırmalar yaygınlık kazanmıştır. Benzer çalışmalar kendini yer isimlerinde de gösterebilmektedir.

e. Bu türlü görüşler kendini edebiyat alanında da gösterir. Örneğin *Kutadgu Bilig* Orta Türk dilini en iyi aksettiren eserlerden bilinir ve bu sebepten de esere daha çok dil malzemesi olarak bakılır. Eserde söz konusu edilen devlet idaresiyle ilgili fikirlerin Çin'den mi, İran'dan mı geldiği tartışılır. *Kutadgu Bilig*'deki devlet geleneğine dair Türkçe yazılmış çalışmalar ise, Batı dillerine çevrilmediği için, ancak Türkçenin sınırları içinde kalmıştır. Eserde ileri sürülen görüşlerin, nasıl bir dünya görüşünü aksettirdiği ve ne için kullanıldığı, diğer bir deyişle eserin tarih açısından önemi Batı'da ancak yeni yeni söz konusu olmaktadır.

Bütün bu çalışmalar Colin Renfrew'un tabiri ile "hâkimiyet teorileri" çerçevesinde algılanabilir.[6] Hâkimiyeti kabul gören ve tanınan alanlardan yayılan kültürel dalgalar "yayılmacı" (*diffusionist*) görüşler ile incelenmiş ve bölgenin sahipleri böylelikle ikinci planda kalmışlardır.

f. İç Asya tarihine göçebe ve yerleşik ikilemi ve ilişkileri çerçevesinde bakma eğilimi ise diğer görüşlerden farklı olarak göçebeleri yerleşiklerle eşit bir düzlemde ele almaktadır. Türkiye'de yukarıdaki sebeplerden dolayı Türklerin eski tarihine göçebelerin ve kabilelerin tarihi olarak bakmak günümüzle ilgili bazı sebeplerden dolayı pek revaçta değildir. Bunda göçebelerin uygarlıkta geri, kabilelerin ise ayrılıkçı olarak algılanması önemli bir rol oynamaktadır. Ancak göçebelere eşitlikçi bir yaklaşımla bakmak istemek yeni yeni bazı araştırmacıların kısmen benimsedikleri bir görüş olmuştur. Batı'da bu görüşün oluşmasında Owen Lattimore, Joseph Fletcher ve Sechin Jagchid[7] etkili olmuşlardır.

---

[5] Denis Sinor. "The Turkic Title *tutuq* Rehabilitated". *Turcica et Orientalia.* Istanbul, Stocholm: Swedish Research Institute, 1988, 145-148.

[6] Colin Renfrew. "Introduction: Peer Polity Interaction and Socio-Political Change". Colin Renfrew ve John F. Cherry (yay.). *Peer Polity Interaction and Socio-political Change.* Cambridge: Cambridge University Press, 1986: 1-18.

[7] Owen Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China.* New York: American Geographical Society, 1940. Joseph F. Fletcher, *Studies on Chinese and Islamic Inner Asia*, ed. Beatrice Forbes Manz (Aldershot: Variorum, 1995). Sechin Jagchid, *Peace, War and Trade along the Great Wall: Nomadic-Chinese Interaction through two Millenia.* Bloomington: Indiana U. Press, 1989.

g. 20. yüzyılda İç Asya'ya bakışı etkileyen Marksist bakış açısı ise bu yörelerde "feodal" yapılar ve bir geri kalmışlık görmek eğiliminde idi. Türkiye'de 1960-1980 arasında bu görüşler çerçevesinde İç Asya tarihini anlama çabaları görülmüştür. Bunlar arasında Sencer Divitçioğlu dikkati çeker. Osmanlı tarihi alanında da bu yöntem revaç bulmuş, yeni soruların ortaya atılmasına ve çözümler aranmasına sebebiyet vermiştir.

h. Son 20-25 yıl içinde dünyada esen postmodernizm ve küresellik rüzgârları İç Asya tarihine bakışı az çok etkilemişe benzemektedir. Gerek Osmanlı İmparatorluğunun gerekse Çinggis Han tarafından kurulan devlet ve imparatorluğun küreselleşme çalışmalarından olumlu bir şekilde etkilendiği söylenebilir. Janet Abu-Lughod ve Andre Gunder Frank'ın çalışmaları bu konuda öncülük etmişlerdir.[8]

i. Küreselleşme çalışmalarının başlaması ile karşılaştırmalı tarih çalışmaları da önem kazanmaya başlamıştır. Bu karşılaştırmalı çalışmalar Osmanlı-Moğol İmparatorluğu ve Osmanlılar-Timuriler, Osmanlı-Özbek Hanlıkları, Osmanlı-Babür İmparatorluğu, Osmanlı-Çin şeklinde Osmanlı odaklı ise de bu gelişmeler İç Asya tarihini kendilerine uğraş alanı olarak seçmiş bazı genç tarihçilerimizin alışılmış paradigmaların dışına çıkıp yeni görüşler üretebilmeleri sonucunu doğurmuştur. Halen NYU (Binghampton) Üniversitesi'nde bulunan Murat Yaşar, 16. yüzyılda Osmanlı-Rus ilişkileri üzerine çalışmıştır. Ayrıca Ohio'da Kenyon College'de bulunan Nurten Kılıç-Schubel Özbek Hanlığı ve sonrasında çevre ile ilişkiler ve bu meyanda Hindistan-Orta Asya ilişkileri konusunda yayınlar yapmaktadır. Londra Üniversitesi'nde erken modern dönem imparatorlukları tarihi üzerinde odaklanan Evrim Binbaş da Timuriler devri entelektüel hayatı üzerine çalışmaktadır. Muğla Üniversitesi'nde bulunan Nilgün Dalkesen ise kadın tarihi çerçevesinde İslamiyet öncesi İç Asya ile İslamiyet sonrası İlhanlılar, Osmanlılar ve Timurilerde kadınların konumları ve soy ağacı içindeki yerleri üzerine odaklanan karşılaştırmalı bir çalışma yapmıştır. Diğer taraftan Manas Üniversitesi'nde bulunan Emre Gürbüz de doğrudan doğruya Orta Asya halklarının yakın tarihini karşılaştıran çalışmalar yapmakla Osmanlı odaklı olmayan bir yaklaşım sergiler. Emre Gürbüz'ün Türkiye ders kitaplarına yansıyan siyasi olayların Orta Asya'dan ne şekilde göründüklerini gösteren makaleleri, özellikle ulus devletler için önemli hususlara değinmesi açısından düşündürücüdür. Gazi Üniversitesi'nden Guljanat Kurmangalieva Ercilasun da Türkiye-Kırgızistan/Kazakistan-Japonya ekseninde sözlü tarih araştırmaları yapmakla kendisine özgü bir araştırma alanı yaratmıştır. Bütün bu genç tarihçileri bir araya getiren husus kaynak dillerine ve modern Batı dillerine hâkim olmaları ile Türkiye'deki yeni nesil İç Asya tarihçilerinin açılımlarını temsil etmeleri olduğu kadar, kendisine *Kebikeç*'in bu sayısı armağan

[8] Janet Abu-Lughod. *Before European Hegemony*. Oxford: Oxford University Press, 1989. A.G. Frank, *Centrality of Central Asia*. Amsterdam: VU University Press, 1992 ve *Reorient: Global Economy in the Asian Age*. Berkeley: University of California Press,1998.

edilen Uygur Hoca'nın da ODTÜ Tarih bölümünden öğrencileri olmalarıdır.

II. Türkiye kaynaklı bakış açıları ve teoriler

a. Bunlardan birincisi ve en yaygın olanı, kaynağını eski şecere geleneğinden, Çin ve İslam dünyasında tarih düşürülerek yapılan kronolojik tarihçilikten alan bir siyasi tarih anlayışıdır. 18. yüzyıl Fransız bilgini De Guignes'in *Hunların, Türklerin, Moğolların ve diğer Tatarların Tarihi* adlı 1756-58'de Paris'te yayınlanmış olan eserinin 1923'te Arap harfleriyle Türkçeye çevrilmesinden sonra, bu tür kronolojik yaklaşım İç Asya tarihi çalışmalarında yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca aynı yaklaşımla tarih, genellikle birer devlet oldukları varsayılan bir sülaleler tarihi şeklinde algılanmaya ve incelenmeye devam etmiştir. Kısacası bu bakış açısında eski Türk, Arap-Fars, İslam ve Çin yaklaşımları örtüşmektedir. Bu tarz bir tarih yazımı Türkiye Cumhuriyeti'nde de en yaygın yaklaşımlardan biri olmuştur.

b. Söz konusu bu son yaklaşım özellikle İç Asya tarihini Anadolu ve Rumeli Türklerinin atalarının geldiği ülkelerin ve geliş yollarındaki "atalarımızın tarihi" olarak algılamak şeklinde gelişmişti. Bu yaklaşım hâlâ okul kitaplarında görülmektedir. Ayrıca bu yaklaşımı benimseyen tarihçiler, İç Asya'yı kendi gerçekleri açısından algılamak yerine, Türkiye ve Osmanlı tarihinin gerçekleri açısından değerlendirmektedirler. Örneğin, İç Asya'da kabilelerin devletin bütünlüğü için bir tehlike teşkil etmediği dönemleri anlamakta güçlük çekildiği gibi, dağınık kabile toplulukları veya konfederasyonlar da "fetret devri" olarak algılanmaktadır. [9] Bu anlayış doğal olarak Osmanlı devletinin kabilelere bakış açısı ile ilgilidir; bu çerçevede de kabileleri ya karışıklık ya da ayrılıkçılık kaynağı olarak görülürler. Bu anlayışa göre kabilelerin varlığı ancak itaat ettikleri sürece kabul edilir. Diğer bir örnek ise dünür kabilesi meselesidir. Osmanlı sultanlarının anneleri genelde cariye kökenlidir. Erken dönemlerde her ne kadar bey kızları ile de evlenilmişse de bir boy veya kabile ile dünür ilişkisi kurulmamıştır. Bu açıdan "dünür kabilesi" kavramı Osmanlı tarih araştırmaları için yabancıdır. Bu yabancılık İç Asya tarihi ile uğraşanlarda bile etkisini gösterebilmektedir. Bütün bu, bir açıdan yakın, bir açıdan da uzak yaklaşımlarda 'onlar bizim atamız olduğuna göre, bizim anlayışımız onlar için de geçerli olmalıdır' düşüncesi hâkimdir. Diğer bir deyişle bu görüş çerçevesinde İç Asya /Orta Asya tarihi Anadolu Türk tarihinin–bir uzantısı olarak algılanmaktadır.

c. Öte yandan kendileri İç Asya veya Avrasya kökenli olup da Türkiye'ye yerleşen tarihçiler Türkiye'ye İç Asya/Avrasya odaklı tematik, yani mese-

[9] Aslında ara dönem anlamındaki "fetret devri" deyimi kaos dönemi algısı yaratır.

leler üzerine odaklanan bir tarih anlayışı getirmişlerdir.[10] Bunların bakış açısı, hâkimiyet teorilerinin kanatları altında büyüyen siyasi ve kültürel mülahazalardan uzak, bazen onlara karşı duran bir tarih açısıdır. Başkurt kökenli tarihçiler Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan, Kazanlı (Tataristan) siyaset bilimcisi ve tarihçi Yusuf Akçura, dil bilgini Reşit Rahmeti Arat, tarihçi Akdes Nimet Kurat, Azerbaycanlı türkolog Ahmet Caferoğlu'nun eserleri Batı dillerine çevrilmedikleri için yaygın olarak tanınmamaktadır. Ancak onların eserleri İç Asya tarihine, İç Asya merkezli bir bakış açısından bakan Özbekistanlı B. Ahmedov, Moğolistanlı Sh. Bira, Tataristanlı M. Usmanov gibi tarihçilerin görüşlerinde akis bulmaktadır. Bütün bu çalışmalarda Radloff, Barthold gibi Çarlık Rusyası tarihçilerinin geliştirdiği yöntemlere aşinalıkla birlikte hâkimiyet teorilerine ayak uydurmak yerine, kendi görüşlerini oluşturma gayreti görülmektedir.

III. Sonuç

Batı'da bu tür eserler ancak son zamanlarda - özellikle küreselleşme olgusu içerinde - ticaret tarihi ve sonra da İpek Yolu çerçevesinde oluşmuştur (Abu Lughod, Frank). Burada 1980-85'lerden beri Moğolların tarihi değil de Çinggis Han tarafından kurulan İmparatorluk dönemi üzerinde durulması dikkati çeker. Bağımsız İç Asya Cumhuriyetlerinin ortaya çıkmasından sonra tarihçilik modern ve modern öncesi dönemlere odaklanarak kimlik ve modernleşme gibi güncel konulara da yönelmiştir. Son yıllarda bu bağlamda Atatürk Kültür Merkezi tarafından dört ciltlik *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler* serisi yayımlanmıştır. Kültürel alanda İç Asya merkezli çalışmalar son 20-25 yıl içinde daha çok UNESCO kaynaklı olmuştur. Bu çalışmalar önce İç Asya Uygarlıkları Tarih Yazımı Komisyonu'nun kurulması ile başlamıştır. Bilim tarihçisi Aydın Sayılı[11] da bu komisyonun üyesi idi, onu takiben ben de bu komisyonun üyeliğini yaptım. İç Asya ile tarihsel bağları olan ülkelerden gelen üyelerden oluşan bu komisyonun çabaları ile *History of Civilizations of Central Asia* (İç Asya Uygarlıkları Tarihi) adlı 6 ciltlik bir eser ortaya çıkmış oldu.[12] Eserin ilk ciltlerinin hazırlık safhasında SSCB'nin dağılması ve Özbekistan, Kazakistan gibi yeni cumhuriyetlerin kurulması, tarihsel bağlarla İç Asya'ya bağlı ülkelerin sayısında bir artışa neden oldu ve komisyon genişledi. Bu eser henüz Türkçeye çevrilmemiştir.

Çin'deki İç Asya tarihi çalışmalarına gelince Batı'da ve Türkiye'de eskiden Wang Guowei'in araştırmaları gibi daha çok filoloji, tarih ve coğrafyanın kesişti-

[10] Medeniyet Üniversitesi'nden Hayrunnisa Alan, Timurlular devri siyasi kültürü üzerinde odaklanırken bu grubun çalışmalarının kendisine yol gösterdiğini düşünmektedir.
[11] 2009 yılbaşından sonra çıkan yeni Türk Liralarından 5 TL üzerinde Aydın Sayılı'nın resmi bulunmaktadır.
[12] Bu eser Unesco websitesinden indirilebilir.

ği alanlarda yapılan çalışmalardan yararlanılıyordu.[13] Şimdi ise Çin'de yapılan çalışmalar da dünyada yapılan çalışmalarla aynı söylem ve yaklaşımları sergilemektedir. Bütün bu çalışmalarda filoloji, tarih yazımı, bağlam (*context*) ve gelişme teorileri ile bunlar üzerinden metinlerin bize ne dediği disiplinlerarası bir şekilde ele alınmaktadır. Kısacası artık günümüzde Türkiye'de yapılan çalışmalarla İç Asya göçmeni tarihçilerinin ve Sovyetler sonrası İç Asyalı tarihçilerin eserlerinin, küreselleşme sonrası batılı ve Çinli tarihçilerin yürüttükleri İç Asya odaklı çalışmalarla örtüştüğü bir evreyi yaşamaktayız.[14]

Bu tarihçilerden Zeki Velidi Togan'ın eserleri bütün bu özellikleri bünyesinde barındırdığı, geçmişi duyarak anlamaya sebebiyet verdiği ve bizi bugünü anlamak için düşünmeye yönelttiği için onun eserleri 1970'deki ölümünden beri güncelliğini güncelliğini korumasının yanı sıra, günümüzde daha da değer kazanmıştır. Bu çerçevede bütün eserlerinin basılması[15] ve bazılarının çevrilmesi gündeme gelmiştir. Eserlerinden bazıları Rusça ve Başkurtçaya çevrilmişti,[16] şimdi İngilizce çeviri işi de planlanmaktadır.

Tarih görüşlerinde meydana gelen bu örtüşmeler sayesinde Amerika'da çıkan bir eser Çin'de, Rusya'da, Türkiye'de, İsrail'de veya Kazakistan ve Özbekistan'da (ve diğer ülkelerde) tartışılmakla kalmamakta, artık süreç tersine de işlemektedir. Öte yandan 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında Rusya devrimine katılarak veya katılmayarak Asya çapında siyasi faaliyetler göstermiş olan Abdürreşit İbrahim, Kurbanali, Ayaz İshaki gibi şahsiyetler Japonya'dan Tataristan ve Başkurdistan'a ve de Türkiye'ye ve Avrupa'ya uzanan geniş bir alan içinde siyasi faaliyetlerde bulunmuş oldukları için bilginlerin ilgisini çekmektedirler. Bu konularda Japonya arşivlerini değerlendiren Selçuk Esenbel'in makale ve kitapları gibi Merthan'ın, Dündar'ın çalışmaları da dikkati çekmektedir. Japon bilim insanları da bu konulara özel ilgi göstermektedirler.

Bu türlü küresel bir tartışma ortamının ortaya çıkmış olması, bizi bütün bu örtüşen veya örtüşmeyen alanlarda yapılan çalışmaları dikkatle takip etmek zorunda bıraktığı için de yükümüz ağırdır. Ancak eskiden salt parasal kaynaklarla sağlanan kütüphane kitapçılığı yerine internetin devreye girmesi ile bu yük bir nebze hafiflemektedir.

---

[13] Wang Kuo-wei'in çalışmaları Batı'da Fransız sinoloğu Paul Pelliot'un eserlerinde yankı bulmuştur. Türkiye'den de Bahaeddin Ögel bu bilginler ile Ankara DTCF sinolojinin kurucularından Wolfram Eberhard'ın yöntemlerini izlemiştir. Türkiye'de tarih çalışmalarında sinoloji konusunda Boğaziçi Üniversitesinde toplanan konferansta sunduğum "Türkiye'de Sinoloji Çalışmalarına Tarihçi Bakışı" adlı bildiride bu konulara değinilmektedir. Konferans bildirileri bu yıl içinde basılacaktır.

[14] Bu konuda daha doğrusu Sovyetler sonrası tarih yazımı konusunda Kalkütta'da toplanan bir konferansta sunduğum bildiri için bkz "Twenty Years After: New Histories Emerging". Anita Sengupta v.d. (yay.) *Eurasia Twenty Years After*. Maulana Abul Kalam Azad Institute of Asian Studies, Kolkata. Shipra Publications, 2012: 53-61.

[15] Eserleri Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlarından çıkacaktır.

[16] Туркестанская Библиотека- www.turklib.ru - Turkistan Library

Kaynakça

Abu-Lughod, Janet, *Before European Hegemony*, Oxford: Oxford University Press, 1989.

Berktay, Halil ve Suraiya Faroqhi (ed.), *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*, London: Frank Cass, 1992.

Cohen, Paul, *Discovering History in China*, New York: Columbia University Press, 1984.

Doerfer, G., *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen,* Wiesbaden: Steiner, 1963.

Fletcher, Joseph F. *Studies on Chinese and Islamic Inner Asia*, ed. Beatrice Forbes Manz, Aldershot: Variorum, 1995.

Frank, A.G., *Centrality of Central Asia*, Amsterdam: VU University Press, 1992.

Frank, A.G., *Reorient: Global Economy in the Asian Age*, Berkeley: University of California Press, 1998.

Jagchid, Sechin, *Peace, War and Trade along the Great Wall: Nomadic-Chinese Interaction through two Millenia,* Bloomington: Indiana U. Press, 1989.

Lattimore, Owen, *Inner Asian Frontiers of China.* New York: American Geographical Society, 1940.

Renfrew, Colin ve John F. Cherry (ed.). *Peer Polity Interaction and Socio-political Change*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Sengupta, Anita ve Suchandana Chatterjee, S. Bhattacharya (ed.), *Eurasia Twenty Years After*, Kolkata: Shipra Publications, 2012.

Sinor, Denis, "The Turkic Title *tutuq* Rehabilitated". *Turcica et Orientalia*, Istanbul, Stocholm: Swedish Research Institute, 1988: 145-148.

Togan, İsenbike ve Gülnar Kara, Cahide Baysal. *Eski T'ang Tarihi. Türkler Bölümü.* Ankara: TTK, 2006.

Togan, İsenbike, "Twenty Years After: New Histories Emerging", Sengupta: 53-61.

Öz: Türkiye ve İç Asya yakın bir coğrafya içinde bulunmak şöyle dursun, birbirlerinden hayli uzakta bulunurlar. Ancak iş tarih konusuna gelince durum farklı bir boyut kazanır. Türkiye'-deki tarih anlayışı çerçevesinde uzaklık değil yakınlık söz konusu olur. Bu çalışmada İç ve Orta Asya ile kurulan bu yakınlığın dayandığı temeller ve yaklaşımlar ele alınmaktadır. Son dönemlerde genç tarihçiler arasında gelişen karşılaştırmalı bakış açısı aynı zamanda bir mesafe anlayışı da getirmektedir. Bu açıdan bu alandaki çalışmalar geleceğe yönelik bir dinamiklilik içindedir.

Anahtar sözcükler: İç Asya tarihi, Orta Asya tarihi, tarihi yaklaşımlar, uygarlıklar, kültürel etkileşim

Approaches towards Inner Asia History

Abstract: In terms of geographical location Turkey and Inner Asia are far from one another. But when it comes to history, it is a different situation. History in Turkey is twofold, history of the country and history of the people. Within the latter perspective, Inner Asia is the land of historical ancestors. This study deals with the different approaches based on this close relationship. Lately, however, young historians dealing with comparative history have been successful in distancing themselves from this proximity.

Keywords: Inner Asia history, Middle Asia History, historical approaches, civilizations, cultural interaction

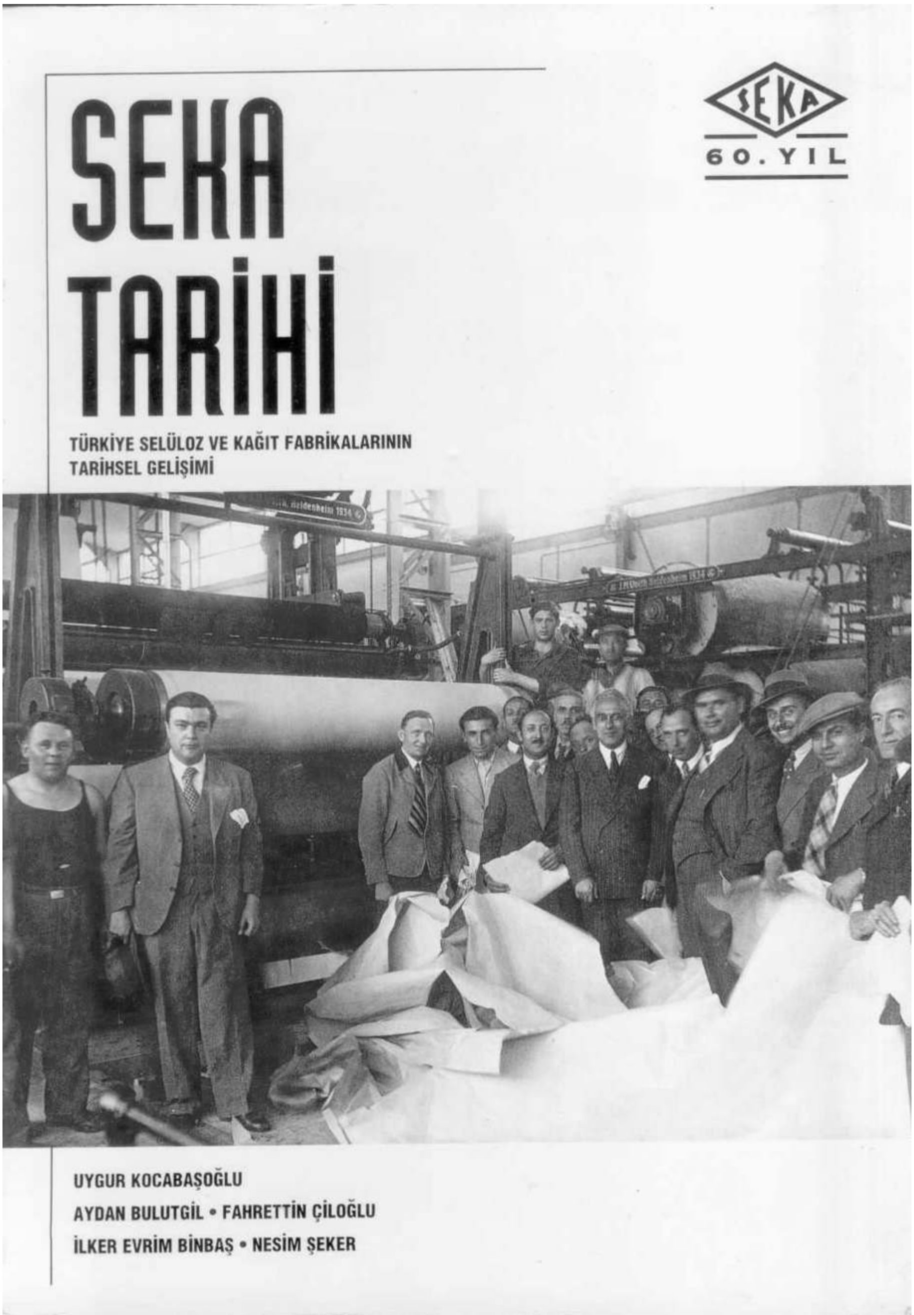
SEKA
TARİHİ
TÜRKİYE SELÜLOZ VE KAĞIT FABRİKALARININ
TARİHSEL GELİŞİMİ
SEKA
60. YIL
UYGUR KOCABAŞOĞLU
AYDAN BULUTGİL • FAHRETTİN ÇİLOĞLU
İLKER EVRİM BİNBAŞ • NESİM ŞEKER

"Caber Kalesi Cengi" ya da İktidarın Coğrafyaya Müdahalesi: Semboller Coğrafyasının Üretimi ve Yenidenüretimi Üzerine*

Suavi AYDIN**

I. Giriş

Kamuoyunda dolaşıma sokulan bilginin hazırlanmış bir bilgi olduğunu biliriz. Kontrol edilemeyen bir bilginin dolaşımı ise öncelikle siyasal otorite tarafından engellenmeye çalışılır. Bu bilginin kolektif hafızamızda yer edinmiş olanlarla çelişmemesi ve çatışmaması icap eder. İktidarlar bakımından dolaşımdaki bilgi soru üretmemeli, önceki bilgi dağarımızı barındıran kolektif hafızamızla çatışmamalıdır.

Kolektif hafıza, seçilmiş ve düzenlenmiş çağrıştırıcalarla beslenir ve çalışır. Amaç, bu hafıza aracılığıyla muhatapların tamamında aynı duyguyu yaratmak ve bilgiyi ortaya çıkartmaktır. Bu yüzden kolektif hafızanın altyapısını, yine seçilmiş ve düzenlenmiş bir tarih ve mekân bilgisi kurar. Sembolik alan çağrıştırıcıların referans alanını oluşturur. Belirli bir anlamlar dünyasına yaslanan sembolik alan, kolektif hafızanın referanslarını hazır tuttuğu gibi, söz konusu tarihe ve mekâna ilişkin anlamları da üretir. Kolektif hafızayı kuran ve sembolik alanın anlamlar dünyasını içine alan varlıkların bütünü ise "sembolik sermaye"yi oluşturur. Bourdieu, sembolik sermayeyi kültürel sermayenin içinde ele almış ve iktidar

* Bu metni okuyarak değerli görüşlerini benimle paylaşan Aksu Bora'ya, ayrıca Osmanlıca belgelerin okunması sırasında destek ve yardımlarını gördüğüm Ömer Türkoğlu ve Tufan Gündüz arkadaşlarıma çok teşekkür ederim. Yakın geçmişe karşı duyduğum akademik ilginin gelişmesinde rolü olan hocalarım arasında özel bir yer işgal eden Uygur Kocabaşoğlu'na ithaf edilen bu "armağan" sayısında yazmaktan büyük bir onur duyduğumu da ayrıca belirtmek isterim

** Hacettepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi

kurmak, hegemonya inşa etmek ve sürdürmek bakımından, klasik Marksist şemanın dışına çıkarak sadece sermaye sahipliğinin bunun için yeterli olmadığını, üretim araçlarının sahipliğini temin eden sermayenin toplumsal ve kültürel sermayelerin eşliğinde anlamlı ve etkili olduğunu göstermiştir.

Doğal olarak buradan hiyerarşi kuran iktisadî ilişkilerin dışına çıkılarak iktidar ilişkilerinin mantığına dair geniş bir literatür ortaya çıktı. İktidar biçimlerinin çoğulluğunu ve beşerî alanın her noktasında üretildiğini bize Foucault gösterdi. Bu durumda iktidar ile bilgi arasındaki ilişkinin araştırılması kritik bir önem kazandı. Bu dolayımla anlamlar dünyamıza hâkim olanların bize hâkim olabileceklerini de gördük. Dolayısıyla iktidar sahiplerinin ve iktidar oyuncusu olan aktörlerin bu yüzden daima ellerinin altında bir "sembolik sermaye" biriktirdiğini, bu sermaye üzerinden girdikleri rekabetle kitleleri etkilemeye ve yanlarına almaya çalıştıklarına da tanık olduk. Bu konuda en başarılı iktidar biçiminin "devlet" olduğuna kuşku yok. Zira devletin elindeki sembolik sermayenin bir benzeri hiç olmadı. Çünkü devlet, aynı zamanda bu sembolik sermayenin varlıklarını sağlayan kültürel üretim sahasında da hep en büyük oyuncu oldu. Bunun en önemli nedeni de kültürel üretime konu olan metanın dağıtımında ve yayılmasında onunla boy ölçüşebilecek bir başka mercinin bulunmaması… Sembolik sermaye ve bu sermaye biçiminin aktiflerini sağlayan sembolik alandan beslenen kolektif hafıza, modernleşme ile birlikte çok büyük önem kazandı. Zira modern iktidar biçimlerinin hâkimiyet iddiası ve kontrol etmek istedikleri toplumsal ve iktisadî aktörlerin hacmi, öncekilerle kıyaslanamayacak ölçülerde büyüdü. Bütün iktidar biçimlerinin bu gelişmeye uygun biçimde sembolik sermayesini geliştirmeye ve kolektif hafızayı öncekilerle boy ölçüşemeyecek derecelerde kontrol etmeye çalıştığı yeni bir zemin ortaya çıktı.

Türkiye'nin modernleşme sürecine girdiği tarihten itibaren, yönetici elitin dünyaya ayak uydurmaya hatta boy ölçüşmeye çalıştığı ve kontrol gereğinin hiç olmadığı kadar arttığı, içeride ise hâkimiyet iddiasını daha önce hiç ihtiyaç duymadığı kadar kuvvetle vurgulamaya ve tahkim etmeye çalıştığı yeni dönem başladı. Bu yazıda bu dönemin belirli bir kesiminde, siyasal otoritenin sembolik iktidar alanını genişleterek yeni bir sembolik tarih ve coğrafya yaratmaya girişmesi ve bu girişimin bugünle ilişkisi ele alınıyor.

Bu ilişkiyi kurma fikri bende, "Süleyman Şâh türbesi" olarak bilinen sembolik mekânın Suriye'deki savaş nedeniyle sınıra yakın bir noktaya taşınması (aslında "kaçırılması") ile birlikte ortaya çıktı. Bu sembolik mekânın icat ve ikame edilme sürecinin, onu bütünleyen diğer girişimlerin eşliğinde nasıl geliştiği ilgimi çekti ve bunu hem kavramsal çerçeveyi yeniden değerlendirerek hem de döneminin tarihsel verileri ışığında çözmeye giriştim. Bu yazının ortaya çıkış hikâyesi ve derdi bundan ibarettir.

II. Kolektif Hafıza ve Sembolik Alan İlişkisi

Kolektif hafıza duygu ve düşünümlerimizin referanslarını oluşturan, siyasal otorite (devlet) veya kültür tarafından düzene sokulmuş olaylar dizininden, ha-

tırlama kodlarından, uyarıcı, tetikleyici ve yatıştırıcı imge ve sembollerden oluşur. Bütün bunlar, aynı zamanda "biz(den)" ve "onlar(dan)", "dost" ve "düşman" ikiliklerini kuran ajanlardır. Kod çözen, hatırlatan ve anlamlandıran bu referanslar toplamı, tarih ve mekân üzerinde işler.

Kolektif hafıza kavramını ilk öneren müteveffa Maurice Halbwachs'a göre[1] tarihyazımı zaten idealleştirilmiş kolektif hafızanın tarihsel malzemeye uygulanması sonucunda, tarihçinin seçtiği ve inşa ettiği bir metinleştirme sürecidir. Bu yüzden kolektif hafızanın güncel olana ilişkin kompartmanlarının dışında kalsa bile günceli okumak bakımından da yoğun bir etkiye sahip olan "tarihsel hafıza"mız bireysel ve anlık olarak hatırladıklarımızdan başka bir şeye işaret ettiği gibi, "tarihsel bilinç" de geçmişe ait deneyimler dünyasını düzene sokan bir model olan bu seçilmiş tarihle örülmüş zihinsel bir haritanın bize kolektif olarak hatırlattığı şeylerden ibarettir. Bu yüzden kolektif hafıza daima tarihsel göndermelerle çalışır ve daima hatırda kalmış olan "belli programlanmalar"ın ürünüdür. Dolayısıyla inşa edilir ve O'Keeffe'nin kendi sözleriyle "hafızada paylaştığımız hiçbir kolektif hacim (*collective capacity*) yoktur ki bizim için dışarıdan programlanmamış olsun"[2]. Kültürel programlanma ile siyasal programlanma arasında belli farklar vardır. Kültürel programlanma siyasal olandan daha geniş ve siyasal sınırlarla belirlenmemiş başka tür bir kolektiviteyi çağrıştırır. "Kolektif hafızanın siyasal kullanımı" denilen ikinci programlama biçiminde ise, siyasal otorite (devlet), toplumu kendine çeken veya onda etki bırakan bir resim oluşturmaya çalışırken birtakım törenler ve hatta ayinler üzerinden olayların "gerçek" ya da "kendiliğinden" (olumsal) halini bozuluma uğratır[3]; tarihyazıcılığı içinde de kimi zaman abartılarla kimi zaman önemsizleştirmelerle kimi zaman da tamamen görmezden gelerek olaylar çarpıtılır. Kısacası siyasal otorite kolektif hafızayı çeşitli modalar, gelenek ve görenekler yaratarak (kimi zaman yeniden yazarak kimi zaman icat ederek) kendi amaç ve istekleri doğrultusunda biçimlendirmek ister. Hafızayı biçimlendirme işine sistematik tekrarlar ya da şurada burada kamusal alana yayılan incelikle sızdırılmış bilgi kırıntıları eşlik eder. Genelde siyasal otoritenin yaydığı ve kolektif hafızayı besleyen bu özel enformasyon biçimi geçmişe yönelimli olmakla birlikte güncel girdilerle birlikte dolaşıma sokulur. Siyasal otorite kendi seçtiği hafıza unsurlarını halka empoze etmek ister ve halkı olayları kendi istediği biçimde hatırlamaya teşvik eder. Bunun için siya-

---

[1] Halbwachs'ın ölümünden sonra yayınlanan eserine bkz. Maurice Halbwachs, *La Mémoire Collective*, Paris, 1950: Les Presses Universitaires de France (benim yararlandığım ikinci baskısı, Paris, 1968).

[2] Tadhg O'Keeffe, "Landscape and Memory: Historiography, Theory, Methodology", *Heritage, Memory and the Politics of Identity: New Perspectives on the Cultural Landscape* (der. N. Moore ve Y. Whelan), Hampshire ve Burlington,VT., 2008: Ashgate, s. 5.

[3] H. K. Karateke, "Interpreting Monuments: Charitable Buildings, Moniments, and the Construction of Collective Memory in the Ottoman Empire", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 91 (2001), s. 185.

sal otoritenin unutulmuş bazı şeyleri canlandırması, hatta yeni "hatıralar" uydurması ve mitoslar yaratması gerekebilir[4].

III. Sembolik Alanın Unsurları

Modernite öncesinde sembolik alanın sınırları oldukça dardı ve daha çok dinsel ve geleneksel referanslara açıktı. Bütün hâkim dinler bir "yönetici"nin varlığını ve ona itaati elzem saymıştır. Bunu İslâm'da "*ulü-ü'l emr minküm*" (sizden olan emîre itaat edin") ilkesinde (*Nisâ*, 59); Hıristiyanlıkta ise "*redde caesari quae sunt caesaris, et quae sunt dei deo*" ("Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin") ilkesinde (*Matta*, 22: 15) görürüz. Dolayısıyla dinen tanınmaya ve hükümranlık hakkının teyidine hizmet eden semboller, modern-öncesi devlet ve egemenlik yapılarının meşruiyet temellerini kurmak bakımından hizmet vermiş ve yeterli görülmüştür[5]. Ancak 18. yüzyılın sonlarından itibaren dünya tarihinin akışının değişmesi ve geleneksel otorite kaynaklarının sorgulanır hale gelmesi, sembolik alanın büyük ölçüde değişmesine yol açtı. Bu çerçevede yeni hükümranlık sembollerinin, alametlerin, anıtların, plastik ürünlerin ve hatta "siyasal sınır"ın sembolik alanı genişleten unsurlar olarak dolaşıma girdiğini görmekteyiz. Bütün bunlar anlam yüklüdür. Hangi yolla olursa olsun bu anlam yüklenicileri, iktidarın gösterenleri ve en basit, en doğrudan ve bütünlüklü mesaj taşıyıcılarıdır. İktidarlar kendi hükümranlıklarını sürekli olarak temellendirebildikleri ölçüde, meşruiyetlerinin sembolik ifadeleri olan gösterenler üzerinde oynarlar, onları yenilerler, yeniden üretirler. Başka deyişle onların geçerliliği, ancak iktidarın meşruiyetini kurabildikleri ölçüde mümkündür[6]. Dolayısıyla bu semboller alanı değişmeye ve müdahaleye açık bir alandır.

A. Modernizm Çağında İmparatorluk Sembolizmi ve Sembolik Alanın Genişlemesi

Devlet dediğimiz örgütsel iktidar yapısı ortaya çıktığından beri bu tür hâkimiyet sembollerinin ve hükümranlık alametlerinin üretildiğini biliyoruz. Hatta tarihi bu sembolik varlıklar ve alametler üzerinden okuyarak sadece muktedirin tarih anlatısını esas almak gibi bir tarihyazıcılığı sorunumuz bile var. Lâkin bu sembolik alanın eleştirel çözümlemesi bakımından çok gerilerde kaldığımız ve tarihçiliğin bu anlamda hâlâ emekleme safhasında bulunduğunu da itiraf etmek gerek.

---

[4] *ibid*., ss. 185-6.

[5] *İskendernâme* ve onu izleyen *tevârih* geleneği bu meşruiyet kaynaklarının vaz edildiği temel metinler olarak yeterli olmuş ve hükümranlık hakkını temsil eden fetih alâmetlerinin fethedilen yerlerdeki varlığı da, hükümranın kim olduğunu her daim hatırlatan semboller olarak çevresine bu mesajı yaymıştır.

[6] Karateke, "Einige Bemerkungen zu den osmanischen Insignia Imperialia- Insbesondere des 19. Jahrhunderts", *Scripta Ottomanica et Res Altaica (Festschrift für Barbara Kellner-Heinkele zu ihnem 60. Geburstag),* der. I. Hauenschild, C. Schönig ve Peter Zieme, Wiesbaden, 2002: Harrosowitz Verlag, s. 195.

Bu bağlamda ortaya çıktığı günden beri sembolik alanın üreticisi olan devletin, tarih içinde geçirdiği evrime bağlı olarak, farklı sembolik üretim biçimleri ile temsil edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu açıdan Westphalia Barışı (1648) önemli bir dönüm noktasıdır. Zira Westphalia, ulusal ve bölgesel olanın hükümranlığına doğru bir açılma ve aynı zamanda koloni imparatorluklarının yükselme döneminin başlangıcına tekabül eder[7]. Westphalia ile Avrupa içindeki çatışma alanlarında göreli bir barışı yakalayan ve henüz merkantil aşamada bulunan deniz imparatorlukları, bu barışın sağladığı imkânlarla gerçek birer koloni imparatorluğu haline gelmiş ve "sanayi toplumu" ile kapitalist ilişkiler ağı bu yapıların koruyucu kanatları altında serpilmiştir. Westphalia ile açılan merkezî-teritoryal devletler çağı ve koloni imparatorlukları dönemi içinde, ne ulus-devlete ne de koloni çağının yeni imparatorluk tipine dönüşebilen "arkaik" yapılar da varlığını sürdürdü. Ancak bu durum onların yeni siyasal iklimin sembolik ve örgütsel dünyasının dışında kaldığı anlamına gelmez. Her ne kadar dayandıkları toplumsal güçler ve ekonomik temel bu yeni dönemin ürettiği siyasal yapıları dönüştüren yapılarla örtüşmese de, zaten bu dönüşümü yaşayamamış olmaları nedeniyle klasik emperyal varlıklar olarak tasnif edilmeye devam edilen bu siyasal varlıklar, kendi hukuk düzenleri, kamusal hayatları ve ürettikleri sembolik alan itibariyle, yeni dönemin tipolojilerine uyum sağlamaya çalıştılar. Bu anlamda koloni imparatorluklarını taklit ederek birer "modern monarşi" veya "modern imparatorluk" haline gelirler. Zira bütün bu tipolojiler, yeni hükümranlık anlayışının ürünleridir ve devletlerarası düzende eşit ve kabul edilebilir olmak bu uyumlanmaya bağlıdır. Bu bağlamda Westphalia'nın ardından başlayarak klasik imparatorlukların sonunu getiren I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen dönem, ortaya çıkan sembollerin türü, bunların üretim biçimi, yenidenüretimi ve yayılması açısından devletler ve bölgeler arasından benzerliklerin görüldüğü; ortak bir ruhun hâkim olduğu bir çağa tekabül eder. Bu ruh, ulus-devletlerin varlığı nedeniyle ulusal simgelerin öne çıktığı ve bu meyanda koloni imparatorluklarının hükümranlıklarına karşı onay ve rıza üretmek bakımından yeni sembol oyunlarına giriştikleri farklı bir alana beşiklik etmiştir. Bu bakımdan söz konusu yeni imparatorluk ruhunun ürettiği hükümranlık alametleri ve saygınlık yazılımları klasik imparatorlukları da doğrudan etkilemiş ve onları bu anlamda "modern" kılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ve Rus Çarlığı bu etkinin açık bi-

[7] Westphalia'yı böyle bir başlangıç noktasına koyan bakış açısı, bazı uluslararası ilişkiler uzmanlarınca sert biçimde eleştirilmiştir. Onlara göre Westphalia'ya böyle bir anlam yüklenmesi, özellikle 19. ve 20. yüzyıl tarihçilerinin, bilhassa Alman ve Fransız tarihçilerinin, kendi ulus-devletlerinin temelini kurmakla ilgili meseleleriyle bağlantılıydı. Bu çerçevede "Westphalia sistemi" diye birşey olamazdı (bu konuda geniş bir eleştiri için bkz. Andreas Osiander, "Sovereignity, International Relations, and the Westphalian Myth", *International Organization*, 55/2, 2001, ss. 251-87). Oysa 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren akan Avrupa tarihi Westphalia'nın gücünü ve etkisini açık bir şekilde göstermektedir. Bu muhalif görüşün savunduğu gibi elbette Westphalia, doğrudan doğruya ulus-devletler çağını başlatmış değildi ama Westphalia ile teritoryal devletlerin birbirlerini tanıdığı ve özellikle birbirlerinin iç işlerine karışmama ilkesi yoluyla dolaylı olarak imzacı her devletin diğerlerinin tanımlanmış bir toprak parçası üzerindeki hükümranlığını kabul ettiği bir gerçektir.

çimde görüldüğü klasik yapılardı. Tanzimat dönemi, Osmanlı için sembolik varlığı ve bürokrasisi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bu "modern" vechesini yansıtır. Sonradan, çok daha geç olsa da, bunlara Çin ve Japon imparatorlukları da katılacaktır.

Sonradan "Westphalia sistemi" olarak anılacak olan devletlerarası düzenin önemi, yeni bir teritoryal hükümranlık müessesesi getirmesi ve devletlerin bu müessesenin çerçevesini çizen yeni bir hukukla kendilerini sınırlamalarıdır. Hükmettikleri alanlar ve iddiaları bakımından "imparatorluk" vasfını haketseler de koloni imparatorlukları dahi bu sistem içinde birbirinin hukuken eşiti sayılan devletler arasında yer aldılar. Bu hükümranlık anlayışı içinde artık, devletlerin tanımlanmış ve devletlerarası sistemde mutabık kalınmış sınırları içindeki otoritesi kabul ediliyor ve bu sınırlar dışındaki otorite iddiaları dikkate alınmıyordu. Böylelikle egemenlik devletler arasında karşılıklı tanıma ve hukukî eşitlik ilkelerine bağlanmış olmaktaydı. Eski imparatorluk anlayışı ve devletlerin içinde ortaya çıkan bağımsız egemenlik iddiaları bu nedenle Westphalia tarzı hükümranlık ilkesiyle uyumlu değildi. Modern öncesi imparatorluklar, Roma geleneğini tâkip eden Osmanlı İmparatorluğu da dahil olmak üzere, iktidarlarının sınırları konusundaki iddiaları bakımından evrenselciydi ve başka otorite tanımamaktaydılar. Kendi otoritelerine sınır tanımıyor ve başka otoriteleri de asla eşit görmüyorlardı. Emperyal boyut ve iddialarını sürdüren modern koloni imparatorlukları ise hükümranlıklarını tanımlayan bu yeni hukuksal çerçeve içinde sadece kendilerini moral açıdan üstün konumda tutacak sembolik araçlara müracaat ettiler. Zira kendilerini mevcut sınırlarla tanımlamak ve teritoryal sınırları ile hükümranlık sahalarını özdeşleştirmek zorunda kaldılar. Ancak kendilerine bağlı koloni toprakları bakımından ortaya çıkabilecek hukukî sıkıntıları aşmak için içişlerinde idarî bir hiyerarşinin varlığını savunmakla birlikte, dış işlerinde bütün toprakların aynı otorite tarafından temsil edildiği bir siyasal düzeni dayattılar[8]. Bu açıdan diğer bağımsız devletlerden bir farkları ve bu yeni devletlerarası düzene karşı bir muhalefetleri yoktu. Kolonileri kontrol edebildikleri ve kolonileriyle birlikte bir bütünlük olarak görüldükleri sürece hükümranlık ilkesine karşı bir tutum geliştirmediler. Sadece moral açıdan kendilerini üstün konumda tutacak bir semboller ve imajlar alanı yarattılar. Bu bağlamda Britanya ve Fransa imparatorlukları kendilerini geleneksel olarak refah üreten, vatandaşlarının güvenliğini tam olarak temin eden ve bu bağlamda uygarlığı temsil eden güçler olarak vaz etti. Bu imajla çelişkili görünebilecek "koloni" kavramı bile bu süreçte "denizaşırı topraklar" terimiyle yer değiştirdi. Özellikle Fransa, kendisini "uygarlığın temsilcisi" ve bu

[8] 19. yüzyılın ikinci yarısında Mısır sorunu ile boğuşan Bâbıâli bürokrasisi, bu hükümranlık ilkesinden hareketle Britanya ve Fransa karşısında Mısır'ın İstanbul'a tâbiyetini sürekli vurgulamış ve bu konuda hiç ödün vermemişti. Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın bağımsız borçlanma çabaları ve Mısır'da kendisine bağlı bir polis ve ordu teşkilâtı oluşturma çabası bu yüzden şiddetle tepki görmüştü. Britanya ve Fransa hariciyesi de "hükümranlık" ilkesinin zamanın devletlerarası hukuku üzerindeki kurucu etki yüzünden Osmanlı tepkisini genellikle anlayışla karşılamak zorunda kalmıştı (bu konuda bkz. Hayrettin Pınar, *Tanzimat Döneminde İktidarın Sınırları: Babıâli ve Hıdiv İsmail*, İstanbul, 2012: Kitap Yayınevi, ss. 18-40).

misyonla (*mission civilisatrice*)[9] kolonilere uygarlık taşıyan hayırhah bir güç olarak konumlandırdı[10].

Emperyal hükümranlık odaklarının bu yolla kamusal alana çıkışı, bir kolektif hafıza inşa sürecinin de başlamasına yol açtı. Böylelikle kolektif hafızanın inşasında önemli bir rol oynayan "hatırlama" süreçlerinin çeşitli bağlamlarda işlemesini sağlayacak kodlar ortaya çıktı ve bu kodların çözümüne ilişkin hafıza anahtarları yaratıldı. Hükümranlık odaklarının inşa ettiği hafıza modelinde "çarpıcılık", "büyüleyicilik" ve "mükemmellik" gibi nitelikleri ile temayüz eden somut mimarlık anıtlarının oynadığı anahtar rolü kadar, daha küçük sembolik hatırlatıcıların üzerine yüklenen anlamlar hafızanın geri çağrılmasında işlev görmeye başladılar. Anlam çözme (anahtar) modelleri de iktidarlarca ayrıca sürüme sokuldu ve kültürel okumanın bir parçası haline getirildi. Tarihyazımı burada kolaylaştırıcı bir rol üstlendi ve mekânlarla tarihin ilişkisinin kurulmasını sağladı; öte yandan mekânı daha anlamlı kılacak anıtlar ve semboller o mekâna eklenerek bir "sembolik coğrafya" yaratıldı.

B. Kolektif Hafızanın Bir Parçası Olarak Sembolik Coğrafya

Eviatar Zerubavel'den ilhamla[11] söylenecek olursa fiziksel coğrafya (*landscape*) zihinsel coğrafyanın (*mindscape*) bir ürünüdür[12]. Fizikî coğrafyayı düzene sokan zihinsel coğrafya, siyasal ve kültürel etkiler altında biçimlenir. Bu bakımdan zihinde şekillenen coğrafya algısı, kolektif hafızanın bir parçasıdır. Kolektif hafıza ile mekân ilişkisine işaret eden ilk kişi Maurice Halbwachs olmuştu. Ona göre çevremizi saran nesneler belirli anlamlar taşırlar. Bu nesneler konuşamazlar ama kolayca yorumlayabileceğimiz anlamlara sahip olduklarından onları "anlarız"; hareketsizlikleri içindeki düzen ve tasarım şekli bize toplumsal tercihleri gösterir ya da hareketlenmeleri ona müdahale edenlerin kimliği ve niyetleri hakkında bilgi verir. Örneğin bir evin eşyalarının büyük çaplı bir yer değiştirmeye tâbi tutulması o evi kullanan ailenin tarihini safhalara ayırmamıza hizmet eden bilginin de kaynağıdır. Haneden gruba gruptan devlete kadar, bütün toplumsal ve siyasal aktörler çevrelerindeki nesnelere anlamlar yüklerler ve onların anlamlarıyla oynayacak şekilde maddî çevreyi düzene sokarlar; zira onlara yansıyan imgelerle değerlendirileceklerdir. O kadar ki, bir grubun dışarıya dönük toplumsal imgesi (algısı) ve grubun fizikî çevre ile kurduğu kalıcı ilişki, kendi imgesinin (ve kimliğinin) en yüksek *idea*sı halini alır. Bir grubun üyelerini

---

[9] Bkz. Mathew Burrows, " 'Mission civilisatrice': French Cultural Policy in the Middle East, 1860-1914", *The Historical Journal*, 29/1 (1986), ss. 109-35.

[10] Hendrik Spruyt, "The End of Empire and the Extension of the Westphalian System: The Normative Basis of the Modern State Order", *International Studies Review*, 2/2 (2000), 71, 73-4.

[11] Bkz. E. Zarubavel, *Social Mindscapes: An Invitation to Cognitive Sociology*, Cambridge, Mass., 1997: Harvard University Press.

[12] Tadhg O'Keeffe, "Landscape and Memory: Historiography, Theory, Methodology", *Heritage, Memory and the Politics of Identity: New Perspectives on the Cultural Landscape* (der. N. Moore ve Y. Whelan), Hampshire ve Burlington,VT., 2008: Ashgate, s. 4.

birarada tutan neden, bu grubun üyeleri dağılsalar ve yeni fizikî çevrelerinde geldikleri yeri çağrıştıracak hiçbir şey bulamasalar bile, onların eski yurtlarını ve onun doğal ve beşerî örtüsünü düşünmeye devam edecek olmalarıdır[13]. Buradan hareketle toplumsal ve siyasal aktörlerin kimliklerini dışsallaştıran çevreye ait maddî varlıkların, insan zihninin saf ya da *a priori* çalışmasından türeyen, başka etkilerden bağımsız bir niyetin ve tamamen özgür bir iradenin ürünü olduğunu düşünmemiz zorlaşır. Eğer bu varlıklar üzerinden yayılan algı ve imgeler, o varlıkları üreten, tasarlayan ya da belli bir düzene sokanlar hakkında bir "fikir" yaratıyorsa, o üretim veya tasarımın söz konusu "fikir"den bağımsız biçimde değerlendirilmesi de düşünülemez. Dolayısıyla maddî çevrenin doğal örtüsü ve onun üzerinde insan eliyle oluşturulmuş varlıkların ürettiği anlam, grup kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Buradan hareketle doğal dünyaya ait olmakla birlikte coğrafyayı "coğrafya" yapan şeyin, insanın müdahalesi olduğunu söyleyebiliriz. İnsan üzerinde yaşadığı coğrafyanın sunduğu olanaklarla kendisine bir hayat kurmuş ve her insan grubunun kurduğu hayatlar, onları birbirinden ayıran ya da yaklaştıran hayat tarzlarını şekillendirmiştir. Her hayat tarzı, hayatı temin eden coğrafyayı da kimliklendirerek "kendisine ait" hale getirmiştir. O nedenle bir coğrafyayı sahiplenmek isteyen her türden siyasal otorite coğrafyaya kendi damgasını vurmaya çalışmış ve başkalarının "mülkiyet" iddialarını söz konusu coğrafyayı onlar açısından anlamsız hale getirecek müdahalelerle değiştirmeye girişmiştir. Bu yüzden coğrafyanın kendisi ve onun üzerindeki insan ürünü bütün varlıklar aynı zamanda birer semboldürler ve bu sembollerin toplamı belli bir kimlik ve tarihsel geçmiş atfını görünür kılar. Biz bu toplama "sembolik coğrafya" diyebiliriz.

C. Sembolik Coğrafya ve Sembolik Sermaye

İktidarın çeşitli türlerini ele alan geniş bir literatür olmakla birlikte, devlet iktidarında bu iktidarın teritoryal yönü öne çıkar. Zira devletler siyasal anlam ifade eden ve doğal olmayan, belirli aktörlerin iradeleri, müdahaleleri ve mutabakatları sonucunda ortaya çıkmış sınır çizgileri içinde hükümranlık iddiasındadırlar. Bu çizgilerin içi, devletin hükümranlık alanıdır ve devletler bu hükümranlığı sembolik olarak da üretmek ve sürekliliğini sağlamak durumundadırlar. "Sembolik coğrafyanın üretimi" dediğimiz süreç budur.

Coğrafya sadece kimliklerin yansıdığı ve çatıştığı bir alan değildir, aynı zamanda toplumsal ve kültürel grupların çıkarlarının birbirine karşı konumlandığı ve müzakere edildiği bir "toplumsal mekân" olarak da işlev görürler. Bourdieu, toplumsal mekânı farklı değerlere sahip farklı toplumsal faillerin birbirine göre konumlandığı bir alan olarak tarif eder ve bu mekânın toplumsal haritasını çıkarmaya girişir. Bu harita aslında çok boyutlu bir konumlar uzayıdır. Burada yer alan bütün toplumsal failler, kendilerine farklı alanları tahsis eden iktidar paylaşım biçimleri ve sahip oldukları sermayenin hacim, bileşim ve göreli ağırlık kon-

[13] Maurice Halbwachs, *La Mémoire Collective*, Paris, 1968: Presses Universitaires de France (2. Baskı), ss. 131-3.

turlarına göre yer işgal ederler[14]. Burada birbirlerine göre konumlar işgal eden failler, dünya görüşlerini de burada dolaşıma sokarlar. Buradaki eylemlilik söz konusu faillerin toplumsal kimliklerini de biçimlendirir. İşte burada toplumsal aktörleri temsil eden sembollerin de birbiriyle mücadele içine girdiğini ve sembolik güç ilişkilerinin bu mekânda görünür hale geldiğine tanık oluruz. Rakip veya müttefik toplumsal aktörler, özellikle "nesnel" algı dünyasından yansıyan tanınma/tanımlanma biçimlerini aşmak için semboller dünyasından yansıyan "öznel" yan ile çalışmayı tercih ederler. Bu süreçte "nesnel" algının kaynağı olabilecek her türlü bilgi ve görüntünün gizlenmesi ve "öznel" algının besleği olabilecek her türlü abartı, debdebe, güç gösterisi, ülfet ve ihsan ile bunlara ilişkin simgelerin üretimi esastır. Bütün bunlar "sembolik sermaye"yi oluşturur.

Ortak duygunun, hadi biz olan kamuoyu diyelim, üretimi üzerinde süren ya da daha somut olarak *adlandırma* tekelini elde etmek için girişilen sembolik mücadele içinde failler, ellerindeki sembolik sermayeye bağlanırlar. Siyasal otoriteler burada avantajlı hale gelir. Kurumsallık kazanmış olan isim ve sınıflandırmaları dolaşıma sokan ve himaye eden iktidar, bunları temel vasıflar olarak akıllara kazır. Sembolik dayatmanın bir eylemi olan *resmî adlandırmalar*, mutabakatı (ortak duyguyu) temine yönelir. Çünkü bu adlandırma işlemi siyasal otoritenin yetki verdiği failler eliyle uygulanır. Çünkü devlet, *meşrû sembolik şiddet tekeli*ni elinde tutan yegâne güçtür. Bu sembolik şiddet tekelinin karşısında konumlanan diğer failler ise sembolleri üreten kültürel alana hâkimiyetlerinin zayıf olması nedeniyle daha az söz sahibidir. Devlet ya da siyasal otorite adına konuşan yetkilinin meşruiyet kazanmış bakış açısı, Leibniz'in deyimiyle "bütün bakış açılarını düzleyen" alametlerden gücünü alır. Bunlar resmî kimliğin parçası olan ve resmî tanımlamalara sahip bulunan adlandırmalar, ünvanlar (*titr*) gibi etiketlerdir. Bu etiketler sahiplerini bütün sembolik mücadele alanlarının dışında yer alan yüksek bir konuma taşır. Resmî tasniflerin sahibi olan devlet Kafka'nın *Dava* romanındaki "yüksek mahkeme" gibi bir rol üstlenir[15].

Bu anlamda resmî adlandırmalar ve ünvanlar sembolik sermayenin bir parçasıdır. Onlar toplumsal olduğu kadar hukuken de meşrulaştırılır. Hatta Bourdieu'nun söylediği gibi ünvanın kendisi, kullanıcısından veya göstereninden bağımsız olarak, bizatihi bir *kurum* haline gelir ve *habitus*'un parçası olur. Ünvanları üzerinden devlet otoritesini temsil eden tasniflere uzaklıkları veya yakınlıkları ile kendi aralarında farklılaşan yetkililer, aynı zamanda resmî adlandırmaları, doğru sınıflandırmaları ve doğru düzeni beyan etme tekelini de ellerinde tutarlar[16]. Devletin fizikî mekânı sahiplenmesi ve onu kendi sembolik sınıflandırma sistemi içinde sınıflandırması da benzer sonuçlar doğurur. Amaç, fizikî mekânın ürettiği anlamı, resmî adlandırmalara da başvurarak dönüştürmek ve sembolik şiddet tekelinin bir parçası haline getirmektir. Sembolik şiddet, bu

---

[14] Bkz. Pierre Bourdieu, "The Social Space and the Genesis of Groups", *Theory and Society*, 14/6 (Kasım 1985), ss. 723-4.

[15] *ibid.*, s. 732.

[16] *ibid.*, s. 734.

anlamın diğer faillerin mekâna yüklediği anlamlarla çatıştığı durumlarda mutlak zaferini garanti eder ve bazı faillerin bu anlamla uyumlanmasını temin eder.

Bu eylem sadece sembolik değil, aynı zamanda siyasal bir faaliyettir. Toplumsal mekânda hâkim konumları işgal edenler, aynı zamanda sembolik üretim alanındaki hâkim konumlara da yerleşmiş durumdadırlar. Sembolik üretimin araçlarını elinde tutmak, muktedirin toplumsal mekân üzerinde kendi özgül bakış açısını ifade edebilmesi ve üstün kılması için zorunludur. Bunda sembolik sermayenin yeniden üretimi ve dağıtımında sürekliliği temin etmeye yardımcı olan toplumsal ve zihinsel yapılar arasındaki kaçınılmaz işbirliği yardımcı olur. Toplumsal ve zihinsel yapıların işbirliğinden ortaya çıkan temsiller, kültürel üretim alanı içinde üretilir ve egemene kaynak sağlar. Bu noktadan itibaren artık iş profesyonel bir boyut kazanır ve bu profesyonellerin yaptığı iş Marksist gelenek içinde "dışarıdan bilinç taşıma" olarak adlandırılır. Tabii bu sadece bir "işbirliği"nden ibaret değildir; profesyoneller bu anlamda iktidarlara hizmet üretirler ve bunun karşılığında gelir ve statü temin ederler. Böylelikle toplumsal dünyaya ilişkin geleneksel algı çerçevelerini ve bakış açıları siyasal otorite tarafından kırılgan hale getecek bir "hizmet sektörü" gelişir. Söz konusu sistematik üretim ve dağıtım etkinliği, ekonomik/kültürel üretim araçlarından mahrum bırakılarak bu anlamda adeta "mülksüzleştirilmiş" faillerin toplumsal mekândaki konumunu da sâbitler. Bu noktada, iktidar alanını işgal edenler ile kültürel meta üretimini gerçekleştiren üreticiler arasındaki ahenk görünür hale gelir[17]. Modernite, Bourdieu'nun anlattığı bu sürecin adım adım bütün toplumsal aktörleri edilginleştiren etkisinin tarihidir aslında.

İktidar sahiplerinin elindeki sembolik sermaye, bütün anlam üreticilerin veya bunların büyük çoğunluğunun tekelinin iktidarın eline geçmesiyle tahkim olur. Modernite içinde iktidarda tutunmak peşinde olan bütün aktörler, bu açıdan sembolik sermayeye büyük bir önem verirler ve bunun içeriğini ve etki alanını genişletmeye girişirler. Ayinler, törenler, kutlamalar, anlam atfedilen günlerin çoğalması ve bizatihi coğrafyanın sembolleştirilmesi bu eylemin unsurlarıdır. Sembolik sermaye bakımından dezavantajlı konumda bulunan muhalif ya da "istenmeyen" aktörler ise kendi özgül sembolik varlıklarını korumak için uğraş verirler; özel günlerinin, kutsallarının ve anlam atfettikleri mekânların iktidar tarafından gasp edilmesine ve anlamlarının değiştirilmesine direnmeye çalışırlar. Bu noktada iktidarlar yeni bir tarihyazımı ile bütün bu anlam dünyasını alt üst etmeye, kendi anlam dünyasını tarihyazımı üzerinden ikame etmeye ve tarihyazımının örgün ve popüler dağıtımı ile muhalif varolma biçimlerini, görüşleri ve anlam dünyalarını ezmeye girişir. Bunda da çoğu zaman başarılı olurlar.

Ancak devletin "ikna edici" araçları içinde sadece iktidarın sürekliliğini temin edici metinlerin/anlamların üretilmesi ve yayılması yer almaz. Zira devletin ya da siyasal otoritenin ontolojik varlığı, sadece "zor" araçlarının kullanımı yoluyla garanti edilemez. Devletlerin buradaki hükümranlığını isbat edecek kanıt ve referanslara ihtiyacı olduğu gibi, bu hükümranlığa ilişkin rıza ve onayın da mu-

---

[17] *ibid.*, s. 736.

hatap aktörler nezdinde üretilmesi icap eder. Öte yandan hükümranlığı garanti eden bir diğer duygu "korku"dur. Korku dahi sadece "zorun varlığı" ile üretilemez. Bu duyguyu yaratan, "yanlış yapıldığı takdirde" cezalandırıcı bir gücün üzerlerine varacağına dair bir beklentiyi oluşturabilme gücüdür.

Rıza ve onay üretiminin tarihte gördüğümüz belli yolları vardır. Rıza ve onay, yayılmış bir "korku"dan türeyebileceği gibi, hükmedenin yarattığı memnuniyet algısından, hükmedenin hükmedilene tanıdığı imkân ve imtiyazların niteliğinden ve onun insanları kendisine bağlayabilme gücünden kaynaklanır. Kimi durumlarda da bu onayı, "alternatifsizlik" veya bu iktidarın bulunmaması halinde ortaya çıkabilecek anarşik ve kaotik ortam beklentisi yaratır. Bu bağlama ya da aidiyet hissi, maddi ve manevi belli sembollerin taşıyabildiği "yücelik" duygusunun, sıradan olanın asla erişemeyeceği bir mertebede bulunma algısının etkisiyle ve insanların hükmedenle kurduğu ikna edici bağın gücüyle sıkı bir ilişki içindedir. Dolayısıyla geniş anlamıyla semboller dünyası, ürettiği anlamlar ve taşıdığı kimlik üzerinden, yönetenle yönetilen arasında görünmez bir bağ kurar, bir "maneviyat alanı" yaratır. Söz konusu alan anlam üretir, inanç tazeler. Ancak bu maneviyat alanının sadece "manevi" olmadığını, maddî kazanımları da içinde barındıran bir alışveriş sistemini de içerdiğini not etmek gerek. Maneviyat alanı dediğimiz şey, yukarıda tanımlamaya çalıştığımız kolektif hafızanın varlığına ihtiyaç duyar ve bu hafıza içinde maneviyat alanının ihtiyaç duyduğu üretilmiş imge, algı, fikir ve enformasyon depolanır.

Kolektif hafızayı yönlendiren siyasal otoritenin amacı, kendi varlığının idamesini ve sürekliliğini temin etmektir. Hanedanlar kendi tebalarının zihnindeki meşruiyetlerini teyit etme çabası içindedirler ve bunun için korku ve saygı duygularını yaratmak ve canlı tutmak zorundadırlar. Kolektif hafızayı yönlendiren siyasal otoritenin çabasıyla, ona karşı ortaya çıkabilecek direnç ve muhalefet odakları daima azınlıkta kalırlar[18].

Söz ettiğimiz ve zaman zaman maddî kazanımlardan da beslenerek kolektif hafıza içinde kuvvetli bir yer edinen "inanç", esas itibariyle hükmedene duyulan ve aidiyet duygusunun yarattığı "akrabalığa benzer" yakınlık hissinin beslediği bir inanç olmakla birlikte, sözkonusu iktidar gücünün kitlenin esenliğini temin etmek ve güvence altına almak bakımından yeterli, yetkin ve ruhsatlı (meşru) olduğuna dair kanaatleri de içerir. Bütün iktidarlar bu kanaati üretmek üzere seferber olurlar. Bu onlar için bir fantazi değil, ontolojik bir meseledir. Bu yüzden iktidarlar, sadece devlet işlerinin peşinde değil, aynı zamanda çeşitli kültürel aracılar üzerinden rıza ve onayı temin edip kendi hükümranlıklarının görkem ve kudretini ifade edecek menkul ve gayrımenkul değerleri içeren bir semboller alanının üretimi ile doğrudan ilgili olmuşlardır. Bu çerçevede iktidar alametleri ve sembolleri üretilir, yayılır ve iktidarın kendisini somut olarak ("zor" yoluyla) var edemediği yerlerde dahi onun gücünü ve yetkisini temsil etmek suretiyle rıza ve onay sürecine hizmet eder; bu semboller icabında "korku"yu da yaratır, icabında "güvence" de verir.

---

[18] Karateke, "Interpreting Monuments...", s. 186.

D. Sembolik Coğrafyanın İnşası ve Unsurları

Bu yeni devletlerarası düzenin mantığının izinde, devletler ve imparatorluklar hükmettikleri toprakların kendilerine aidiyetini kanıtlayacak ve o toprakların her zerresinde hükümranlık hakkını kaim kılacak varlık alametleri yarattılar. Bu çerçevede fiziksel mekânlar yeniden anlamlandırıldı ve bu bağlamda devletler adeta coğrafyaya el koydu. Bu "el koyma" biçiminin daha önceki toprak tesahüp biçimlerinden farkı, sadece iktisadî ve idarî araçların kullanımını aşan ve coğrafyaya sembolik anlamlar yükleyen yeni bir coğrafya modelinin doğuşuydu. Coğrafya artık sembolik alanın ayrılmaz bir parçasıydı ve genişleyen hükümranlık çerçevesi, coğrafyayı da kapsayacak biçimde yeni bir törenselliğin icat edilmesine hizmet etti. Bu törensellik, ister ulus-devlet olsun isterse monarşi, hükümranlık alanını tarihsiz bir biçimde yeniden kuracak, ezeli ve ebedi devamlılık ilkesini duyuran yeni bir performans ve gösteri alanı yarattı.

Böylelikle sınırlar, yeni anlamlar yüklenen mekânlar gibi coğrafî unsurlar, "vatan" ve "millet" gibi kavramlar, söz konusu hükümranlık sürekliliğini simgeleyen anıtlar ve kurucu mitoslar sembolik sermayenin ayrılmaz bir parçası haline geldi.

1. Sınırlar

Sınırların sadece siyasal bir anlamı yoktur. Sınır aynı zamanda sembolik bir anlam taşır. Bunlardan ilki, sınır geçilirken bir hükümranlık sahasından diğerine, bir tanımlanmış resmî kimlik alanından ötekine geçilmesidir. Bu bakımdan sınır, modern devletler bakımından bir "namus" meselesi haline getirilmiştir. Pek çok noktada sınır ihlalleri bu yüzden "savaş nedeni" (*casus belli*) sayılmıştır. Oysa modern öncesi devletler düzeninde sınır belirli, yani geometrik olarak toprağa işlenmiş bir işaret değildi. Sınır yerine "uçlar" (*frontiers*) vardı; uçlar belirli coğrafyaların üzerindeki gri alanlardı ve bir mülkten diğerine geçmek, sınır kapısı, pasaport kontrolü, kolluk gücü, sınır muhafızı gibi müesseseleri gerektirmeyecek ölçüde "gayrıresmî" idi. En kötü ihtimalle en uçtaki karakolda uçları bekleyen muhafızlar mülke giren yolcuyu "beğenmezse" kolundan tutup geri gönderirdi. İçerdeki sınırlar ise daha keskindi. Mesela Anadolu'dan İstanbul'a gitmek İran mülkünden Osmanlı mülküne girmekten çok daha zordu ya da Yörüklerin Pamphilia ovalarından Toros dağlarına çıkarken, köprübaşlarında vergi toplayan kolculara görünmeden ve resm-i ağnamı kaptırmadan geçivermesi, Beserabya'dan Rumeli topraklarına giren bir tüccarın maslahatından çok daha güç bir işti.

Westphalia Barışı devletlerce bu sınır bilincinin geliştirildiği bir dönemi başlatmıştır. Coğrafyanın "vatanlaşma" süreci de buna eşlik edecektir. O zaman coğrafyanın her türlü müktesebatı, artık devletin sadece vergi kaynağı olarak bakmaktan uzaklaştığı, benimsediği kimlikle ilişkili olan ve devlet olma halinin muktezasından sayılan sembolik değerlerin devşirildiği bir toprak parçası haline gelmeye de başlamıştır. Hindistan'da 1803'ten itibaren önce *East India Company* eliyle, sonra da *Archaeological Survey of India* projesi aracılığıyla çıkarılmaya başla-

nan anıtlar envanteri, tam da böyle bir zihniyetin doğup gelişimine tanıklık eder. Amaç, Babürler öncesi Hindistanı'nı da içerecek biçimde, Hindistan'ın bütün anıtsal değerlerinin, bu büyük ülkenin tarihini ve estetik-peyzaj değerini bütünlüklü bir biçimde yansıtan yeni Britanya Hindistanı kimliğinin yaratılmasıdır. Zira süreç sadece bir büyük envanter çıkarılmasından ibaret değildir; aynı zamanda Hindistan'ın bütün kent planlamasını etkileyecek ve yönlendirecek emperyal bir tarzın geliştirilmesi girişimidir[19]. Britanya kral ve kraliçelerinin 1876'dan itibaren Hindistan İmparatoru veya İmparatoriçesi ünvanını da kullanmaya başlaması, Britanya Hindistanı'nın yaratılma sürecinin önemli bir parçasıdır ve Hindistan'ı yeniden bir "imparatorluk" çatısı altında birleştirme şerefini Britanya kraliyetine vermek suretiyle, Britanya'nın Hindistan'daki hükümranlığını meşrulaştırır. Bu ünvan, Britanya iktidarının Hindistan'a bir "sömürgeci" olarak hükmetmediğini, sadece Hindistan üzerinden "koruyucu" ikinci bir taç giymek suretiyle Hindistan'a eski görkemini geri veren bir rahmaniyetin sahibi olduğunu ima eder. Dolayısıyla Hindistan sınırları belli bir ülke olarak, içindeki bütün değerleriyle bu İmparatorluğun mülküdür.

Sınır böylelikle coğrafyaya teknik bir müdahale olmaktan öteye geçer. İçinde başkasına benzemeyen ve içinde yaşayanlara kimliğini kazandıran özgül değerlerin saklandığı bir "kutsal" halini alır. Bu anlamda sembolik değeri, teknik değerinin çok üzerine çıkar.

2. Anıtlar

Anıt ve benzeri yapılar modern çağın sembolik üretim tarzı içinde yer alır. Modern öncesi yapıların anıtsallığı buna göre "ikincil"dir. Modernite "hizmet" ve "hayır" gibi işlevlerle yapının bağını kopararak, doğrudan doğruya anıtın kendisinden menkul bir değeri üretir. Bu değer tamamen semboliktir ve onun taşıdığı maddi veya işlevsel değeri tamamen ihmal edilebilecek bir düzeye itmiştir. Modern öncesi devirlerde kitabeler bir ölçüde bu işlevi üstlenmişlerdi. Roma ve daha öncesinde ise heykeller, tapınaklar ve rölyefler üzerinden böyle bir etki yaratılmaya çalışılıyordu. Rönesans'la birlikte Avrupa'da heykeller yeniden böyle bir anlam kazandı. Ancak ulus-devletler Avrupası bize aristokratik geçmişin görkem ve zenginliğini çağrıştıracak bu tür sembollerden ziyade, ulusun ortak

[19] Bkz. Narayani Gupta, "Of Giants and Jewelers: The Monumental and Miniature in India's Historic Landscapes", *Thesis Eleven*, 105/1, 2011, ss. 35-43. Avrupa'da özel olarak klasik Roma ve Yunan sanatının etkisini taşıyan ve oralara ait simgeleri kullanan ya da ulusal mitolojilere atıflarla somutlaşan bir anıtsal ulusallaştırma hareketi ortaya çıktı. Örneğin Bavyera Kralı I. Ludwig tarafından Regensburg'da 1830 ile 1842 yılları arasında yaptırılan *Walhalla* anıtı "Alman Birliği"ne adanmış ve Atina'daki Propylaeum üslubu ile Roma Pantheon'unu birleştirerek Alman Birliği'nin klasik kültüre dayandırılan temeline ilişkin göndermede bulunuyordu. Napoleon Savaşları sırasında yaptırılan bu anıta, Germen mitolojisinin baş Tanrısı Odin'in sarayının adı verilerek Alman Birliği'nin kutsallığı ve Hıristiyanlık öncesi temeli de kuvvetle vurgulanmış oluyordu (bkz. George L. Mosse, *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*, Ithaca ve Londra, 1991: Cornell University Press, s. 53-4).

varlığını ve geçmişini yad eden ve özel kimlik taşımayan anıtlar verdi[20]. Diğer emperyal çağdaşları gibi Osmanlı emperyal dünyası ise cami, çeşme, hamam, bedesten, kervansaray, köprü ve benzeri anıtsal yapılarda ve kitabelerde görünür olan emperyal etkiyi, Batılılaşma süreciyle birlikte içinde iktidar alametlerinin, nişan ve madalyaların bulunduğu ve maddi değeri sembolik değerinden çok daha düşük olan birtakım taşınır metalarla, kamusal işlevi olmayan ama kamuya görünür olan saraylar, kasırlar, özel bahçeler ve kamusal faydası sembolik anlamından çok daha kısmî olan birtakım anıtsal yapılarla yaratmaya girişti. Bu anıtsal yapılar içinde hayır yapma niyetini fazlasıyla örten bir görkeme sahip çeşmeler, zamanı hatırlatma işlevi görkeminin çok gerisinde olan saat kuleleri, adlarıyla ve özenli peyzajlarıyla göze çarpan meydanlar, kamuya açık olup imparatorun halkına ihsanı olduğunu her daim hatırlatacak şekilde düzenlenmiş bahçeler, bizatihi işlevsiz (ya da tamamen sembolik) anıtlar ve geçmişteki emperyal hatırayı ve köken ilişkilerini hatırlatmak amacı, varlığından daha önemli olan yapılar vardı. Bu bağlamda kimi zaman mitolojik bir yapının yaratılmasına veya bu mitolojiyle ilişkisi olan eski yapıların yeniden ve fakat yeni bir anlamla canlandırılmasına tanık olmaktayız.

Kolektif hafızayı oluşturan zihin haritasında yer edinmiş olan anıtlar belirli anma günlerinde ya da siyasal farkındalığın yükseldiği zamanlarda belirli bir eylemler dizisini harekete geçiren duyguların failleri haline gelirler[21]. Başka zamanlarda ise bu anıtlar "görünmez" olurlar, adeta sessizliğe bürünürler[22]. Böylelikle anıtlar kimlik antlaşmasının katalizörleri olurlar ve kimliğin inşasında ve onarımında birleştirici bir rol üstlenirler. "ulus olma" bilincini ayakta tutan ilişkiler ağı ve diğer kimlik gösterileri bu tür nesnelerin yaptığı katkılar dikkate alınmaksızın tam olarak anlaşılamaz[23].

IV. Mitosun Gerçeklik Olarak Yeniden İnşası

Modern hükümran devletlerin temel problemlerinden birisi, iletişimsel ağın giderek artan gücü eşliğinde kendisine bağlı insanların aidiyet ve tutunumlarını yeniden kazanmak olmuştur. Zira geleneksel aidiyet araçları ve iktidar meşruiyetinin temelini kuran anlamlar dünyası, moderleşme ile birlikte "yetersiz" ve bazı

---

[20] Bu gibi anıtlarda özel bir kimlik yerine ulusun kimlik antlaşmasının temeli olan ve bütün ulusu simgeleyen bir temsil tercih edilmiştir. Özellikle ulusu yaratan veya bağımsızlığını temin eden veya mevcut rejimi kuran savaş alanlarına, şehitliklere vs. dikilen "meçhul asker" anıtları bu türdendir. Mosse'nin deyişiyle 19. yüzyılda ulusun kendisinin temsili, daha önceki dönemin hanedan sembolizminin yerini almıştır (George L. Mosse, *The Nationalization of the Masses*, s. 47).

[21] J. E. Young, *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*, New Haven, 1993: Yale University Press, ss. 2-3.

[22] R. Musil, "Denkmalen", *Gesammelte Werke*, der. R. Musil, Hamburg, 1978: Rowohlt, s. 506, akt. D. J. Smith ve S. Burch, "Enacting Identities in the EU-Russia Borderland: An Ethnography of Place and Public Monuments", *East European Politics and Societies*, 26/2 (2002), s. 402.

[23] Bkz. George Schöpflin, *Nations, Identity, Power,* Londra, 2000: Hurst and Co., s. 29.

durumlarda "anlamsız" hale geldiler. Bu sadece eski iktidar yapılarının yerine kurulan ulus-devletlerin problemi olmadı; aynı zamanda henüz ulus-devlet haline gelmemiş eski imparatorlukların ve yeni koloni imparatorluklarının da sorunu haline geldi. Bağlısının geçmişle ilişkisini kendisi üzerinden kurabileceği ve geleceği ilişkin umutlarını içinde yeşertebileceği yeni bir kimlik modern devleti yöneten her elitin kafa yorduğu bir meseleydi artık. Bu durum, bağlılarının etnik ve dinsel hatta coğrafî farklılıklarına göre ayrı ayrı örgütlenmiş müstakil devletlerinin peşine düştüğü kadim ve koloni imparatorlukları için daha da yakıcıdır. Ayrılmaları önleyecek, merkezkaç güçleri yeniden merkezin karizmasına bağlayacak bir tutunum modeli geliştirmek ve ortak bir kimlik potası yaratamasa bile, ortak geleceği teminat altına alabilecek, ödünlerle, imtiyazlarla bezenmiş bir güven ortamı yaratmak her emparyal gücün başlıca hedefidir.

Köken mitlerinin yeniden üretimine ihtiyacın pekiştiğine şahit oluruz. Osmanlı kroniklerinin birbirinden aktara aktara getirdiği Osmanlı hanedan mitosu da, zaman içinde bağlamını yitirmiş ve anlamını kaybetmişti. Christine Woodhead'in hanedanın Oğuz bağlantısının ve güçlü Oğuz aşiretlerinin liderliği üzerinden soyu Nuh ve Adem'e kadar götüren soykurgusunun 15. yüzyılda oldukça popüler olmasına karşılık, 16. yüzyılın sonlarından itibaren "büyük ölçüde çürütüldüğünü" ve emperyal algının dönüştüğünü öne süren görüşleri dikkate alınırsa[24], İmparatorluğun zayıflamasına koşut olarak Osmanlı uzak geçmişine ve unutulmuş mitosa dönük ilgi canlanması daha anlaşılır hale gelmektedir. II. Abdülhamid'e kadar kısmî ve yerel düzlemdeki bu ilginin düzeyi, Abdülhamid'le birlikte yükselen bir ivme kazanır ve emperyal algı üretiminin merkezine oturur. Deringil'in aktardığı gibi bu ilgi ilk olarak vilâyet salnâmelerinde kendisi göstermiştir. 1885 tarihli *Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*'nde eski mitos bütün unsurlarıyla tekrarlanmıştır. *Salnâme*'de uzmanların araştırmasına dayanarak dünyanın en eski hanedanlarından olan ve iktidarının sonsuza dek süreceğine kuşku bulunmayan Âl-i Osman'ın kuruluşu bütün ayrıntılarıyla anlatılır. Deringil'in dikkat çektiği üzere, daha önce İslâmî saray kasidelerinin kadim bir geleneği olarak vaz edilen bu resmî kurgu, artık modern bürokratik mekanizmanın bir ürünü olarak, bürokrasinin algı üretim ve dağıtım süreçlerinin içinde bir yer edinmiştir[25].

II. Abdülhamid, bu köken mitinin önemini kavrayarak, yaşadığı dönemde bu mitos ile ilişkili bulunan herşeyi yeniden onunla ilişkilendirmeye ve bir gelenek kurmaya çalışmıştır. Geçmişe doğru gittikçe sağlamlığı kuşkulu hale gelen ve döneminin meşruiyet kaynağı olan soylarıyla birleşme eğilimi içine giren soyçizgileri (jenaolojiler) aslında problemli referans alanları olmakla birlikte, bütün siyerlere hâkim olan tarihdışılığı aklî hale getirmek bakımından önemli işlevlere sahiptir. Faruk Duman'ın vurguladığı gibi "soy, babadan dedeye, ondan

[24] Christine Woodhead, "The Present Terror of the World? Contemporary Views of the Ottoman Empire c.1 600", *History*, 72 (1987), ss. 20-37. Akt. Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul, 2002: Yapı Kredi Yayınları, s. 38.
[25] Deringil, *İktidarın...*, s. 38.

öncesine ve daha öncesine gittikçe merkezîleşir"[26]; Nuh Peygamber'e, Hz. Muhammed'e, Oğuz Han'a veya Çingiz Han'a dayanır vs. Merkezîleştikçe muğlaklaşır ve sadece hükmetme meşruiyetinin dönemsel referansları açısından yönetene rahatlık sağlayacak ve yönetme hakkını sağlamlaştıracak ideolojik bir içerik sunar. Antropolojide genel olarak mitoslar dünyası "hayalet gerçeklik" olarak adlandırılır. Bu adlandırma ile mitosun hem hayal hem de hakikat yönü vurgulanır. Onun hakikîliği, ait olduğu topluluğun dünya kurgusunda gördüğü işlev ve dünyayı açıklama kabiliyeti ile ilişkilidir. Marshall Sahlins'in Hawaii üzerine yazdıklarından, onların mitoslar yoluyla özgül bir tarihsellik inşa ettiğini anlamaktayız. Bu tarihsellik bütün evrensel varoluş sorularına cevap verir. Onların mitolojik pratiği, örneğin Kaptan Cook'un ortaya çıkışını bile bu kozmolojinin içinde anlamlı bir yere oturtma işlevini görür. Kroniklerin yazım süreci de mitosların yaratılması ve sonradan olanların başta kurulan bu kozmolojiye uyumlandırılması açısından benzer biçimde işler. Değişen dünyanın bu mitolojiyle uyumlu hale getirilmesi Sahlins'in vurguladığı gibi bir kültürel yeniden-üretim sürecidir ve her yeniden-üretim süreci aynı zamanda bir değişikliktir. Sahlins, kültür kavramlarının dünyada yer tutmak için nasıl etkin biçimde kullanıldığına da değinir. Burada yapının tarih içindeki varlığının aslında yapının tarihi olduğunu görürüz ve yapının değişimini[27] bu yolla izleriz. Toplumsal deneyim, insanların özgül algılarının belirli kavramlar, yani yaratılmış kültürel kategoriler aracılığıyla düzene sokulmasıdır[28]. Bu durum, değişmenin varlığını inkâr eden değil, aksine onun varlığını gösteren bir durumdur. Kültür sadece bu değişimin algılanabilirliğini ve kabul edilebilirliğini düzenleyen araçları temin eder. O yüzden mitoloji, özgül algıların ve özgül deneyimlerin parçalılığı ve dağınıklığı, hatta geçiciliği karşısında, daha bir "gerçek" halini alır. Örneğin Joanna Overing, Venezuela yağmur ormanlarında yaşayan Piaroa yerlilerine mensup bir şamanla konuşurken bizim "mitoloji" dediğimiz şeye onların "eski sohbet" ya da "önceki sohbet" dediklerini, güncel olan anlatıya ise "yeni sohbet" adını verdiklerini ve "eski sohbet"in "asıl" olduğunu, daha çok hakikate dair ve daha güçlü sayıldığı-

[26] Faruk Duman, "Seyahat ve Ziyareti Kolay Eyle Ya Rabbi", *P Dünya Sanatı Dergisi*, 45, 2007, s. 54.

[27] Bu Lévi-Strauss'a bir cevaptır aslında: "...tarihle değişmeyi birbirine karıştırmak için sadece küçük bir mantıksal adım atmak yeter, sanki yapının zaman içinde ayakta kalması da (*Yaban Düşünce*'yi akla getirin) tarihsel birşey değilmiş gibi" (Marshall Sahlins, *Islands of History*, Chicago, 1985: University of Chicago Press, s. 144). Ama Lévi-Strauss mitosların yapısını anlamamız bakımından başka bir katkı sunar. Eğer mitoslar yoluyla bir sistem inşa edilmişse, değişen zamana ve şeylere karşın, bütün bu değişenler mitosların genel işleyiş kategorileri içinde yerlerini bulacak ve böylece anlam kazanabileceklerdir. Lévi-Strauss, her "özgül tarihselliğin" Batıda esasen tarihyazıcılığına da sirayet eden ve birtakım kurguların inşa edilmesiyle mitolojiyle karışan bir yönü olduğunu vurgular. Oysa Lévi-Strauss'a göre mitoslar bize gerçeklik dünyası hakkında hiçbirşey söyleyemez. Ona göre mitoloji içinde göz önüne serilmiş olaylar, akıldışı veya yanlıştır ve bu yüzden sadece "daha az tarih" olmakla kalmaz, aynı zamanda kafası karışık vakanüvislerin işidir.

[28] Bkz. Sahlins, *Islands of History*..., s. 145.

nı anlamıştır[29]. Bu örnek, mitolojik anlatının kültür içinde tutunumu sağlayan işlev ve gücünü yansıtır.

Ancak, eğer mitoloji bir "kültürel üretim" ise, bu üretimin yeniden-üretim süreçlerindeki farklılıkları üzerinden bu yeniden-üretimin anonimliğini aşan müdahalelerle kültüre yerleştirilmesi ve toplumun bireylerine içinde yaşadıkları dünyada anlama ve anlamlandırma gücü katan kendiliğindenliği (Sahlins bu kendiliğindenliğin araştırılmasına "sembolik eyleme ilişkin naif bir fenomenoloji" diyor) yerine bu üretimin belirli merkezlerden tezgâhlanması, antropolojik gözlemin mitoloji üzerine yazdıklarını yeniden düşünmemize yol açar. Modern çağda karşımıza çıkan şekliyle mitolojik olanın yeniden-üretimi veya yeni anlamlarla bezenmiş biçimde piyasaya sürümü, ne Sahlins'in ne de Lévi-Strauss'un tanımlamalarıyla tam olarak anlaşılabilir. Ortak noktalardan biri, bunun da bir "kültürel üretim" oluşu ve mitolojik anlatının tutunumu sağlayan işlevinin sürekliliğidir. Bir de Sahlins'in mitolojinin "gerçekliği" konusunda algılayanın kuşkusuzluğu üzerine düşünmesi, modern mitlerin algılanışı bakımından da geçerliliğini korur. Değişenin mitolojik düzen içinde yer alan kategorilere uyumlandırılarak sunuluşu da ancak Lévi-Strauss'un "yapı" kavramıyla anlaşılabilir.

Mitosların bir halkın dünya hakkındaki gerçeklik varsayımlarını ifade eden ve bu gerçekliğin "doğal" olandan çok evrenin moral anlamına ait olan yapısı, modern toplumda kimlikle ilgili kurguların yapılandırıldığı ve başkalarıyla "farklara" ağırlık veren yeni bir anlatı biçimine dönüştü. Aynı zamanda anlatı tarzının değişimi ile iktidar tarzlarının değişimi arasında açık bir ilişki vardı[30]. Mitosun "uzaktaki" (aslında somut olarak kavranamayan) gerçekliğe ve "inanca dair" oluşu ile temel işlevi burada çok değişmedi ama mitosla ilişki kuran zihniyetin biçiminde ve üretim tarzında önemli dönüşümler ortaya çıktı. Böylelikle mitoslar ait oldukları farklı iktidar biçimlerinin birbirine göre değerini ayırt etmeye yarayan özgül siyasal vizyonların sunuluşu içinde rol üstlenir hale geldi. Halkın iktidar anlayışı ve moral değerleriyle ilgili mitoslar, halkın bir iktidarın tarihi hakkındaki bilgisinden ve yaratıcılığından ayrı düşünülemez. 17. yüzyıldan itibaren Aydınlanma'nın iktidarın tarihine ilişkin görüşü, insanın doğa üzerindeki mutlak hakimiyet hakkı ile bağlantılı biçimde gelişmişti. İnsanın doğa üzerindeki iktidarı insanlığın doğal hakkı ve ilerleyişinin itici gücü olarak tasarlanmıştı. Bu tasarım, örneğin Amazon yerlilerinin doğa tasarımı ile taban tabana zıttı. Amazon yerlilerinin doğa tasarımında, insanın ona hükmetme gibi bir hakkın yeri yoktu[31]. Ne var ki insanın doğaya tahakkümünü meşrulaştıran "yeni zihniyet"in mitoslardan arındığını söylemek çok zor. Modern-öncesine ait mitosların kesin reddine karşılık, modernite içinde yeni mitosların doğduğunu ve modern iktidarların ihtiyaçları çerçevesinde eski mitosların yeni sürümlerinin devreye sokulduğunu görürüz. Özellikle ulus-devletin varoluşla ilgili sorunlarını büyük ölçüde bu tür mitosların

[29] Joanna Overing, "The Role of Myth: An Anthropological Perspective", *Myths and Nationhood* (der. G. Hosking ve G. Schöpflin), New York, 1997: Routledge, ss. 5-6.
[30] Overing, "The Role of Myth...", ss. 15-16.
[31] *ibid.*, ss. 16-18.

yaratılması veya eski versiyonların yeni ihtiyaçlara göre değiştirilmesi ile hallettiği açıktır. Üstelik artık ontolojik ihtiyaçların güdülediği bu tür sürümlerin, son derecede güçlendirilmiş sembollerin arkasına saklanması ya da işlevsel mitosların sembolik alana çıkarılarak işlenmesi söz konusudur. Kültürel üretimi düzenleyenler sembollerin gücünün farkındadır. Sembollerin gücü ve etkinliği, her insan grubu için birbirine benzer. Dünyamızı kültürümüzden öğrendiğimiz sembollere atfen kurarız, anlar ve yorumlarız. Lévi-Strauss'un "yapı" kavramı burada işe yarar. Zira ona göre sembolizm içerik bakımından sonsuz bir çeşitlilik gösterir ama onu kuran ve işleten az sayıda "yasa" vardır. Mitoslar ve hikâyeler de buna benzer. Ciltler doldurabilirler ama karakterlerin olağandışı çeşitliliği içinden soyutladığımızda elimizde az sayıda tipoloji ve birkaç temel işlev kalır. Dolayısıyla her mitosun da anlatının içeriğine belirleyen bir formu vardır. Öte yandan her mitosun geçmişteki şeylerin hatırlanma biçimlerine ilişkin bir arayışı temsil ettiğini de biliriz[32].

Modern çağın mitolojik yapısı, kimi zaman icat edilmiş ritüellerin hikâye edilişinde, kimi zaman bunların sahneye konulmasında, kimi zaman da bir tarih ve insan modelinin vaz edişiline yataklık eden örgün zeminlerde karşımıza çıkar. Örneğin Wagner'in *Tannhäuser*'i, mitolojinin modern topluma, onu yolundan saptıracak bütün modern ajanlar karşısında, aslen gideceği yola ilişkin özsel referansları sağlamak bakımından hizmet görmüştür. Nazilerin, Germen mitolojisine yüklenmesi bu bakımdan boşuna değildir[33]; bu hem propaganda hem de yeni toplum inşa etme ideali ile sıkı sıkıya ilişkilidir[34]. Bu durumda mitos, adeta bir gerçeklik gibi yeniden kurularak toplumun manevi rehberi haline getirilir. Türk milliyetçiliğinin kavmin *Ergenekon*'dan çıkarak dünyaya önder olduğu öyküsü ile, Türklerin yeniden esenliğe çıkarak (kendini bularak/yeniden kendisini kazanarak) yeniden dünyaya hâkim olabileceği iddiası arasında bağlantı kurmaları bu açıdan tesadüf değildir. Dolayısıyla özcülük mitossuz yapamaz; öyküsünü, iddiasını ve heveslerini mitos ile temellendirmek zorundadır. Zira tarih bilgisi ile bunu temellendirmek olanaksızdır. O halde tarihi de mitolojiye dayandırmaktan başka çıkar yol yoktur. Ancak sorun tamamen unutulmuş ve insanların günde-

---

[32] Claude Lévi-Strauss, *Structural Anthropology*, çev. C. Jacobson ve B. G. Schoepf, New York, 1967: Anchor Books, ss. 199-200. Bu yüzden Lévi-Strauss, Franz Boas'ın "bir etnolog ilkel halkların tarihini ancak yeniden kurar, bunun başka bir yolu yoktur" tespitinden hareketle onların tarihselliğini de ağırlıklı olarak dilin ve mitolojilerin (toplumsal yaşamın bilinçdışı öğelerinin) yapısal çözümlemesine başvurarak anlamaya çalışır. Yapıyla tarih arasında kurduğu doğrudan ilişkinin temeli budur (bkz. *ibid.*, ss. 6-26).

[33] Carlo Ginzburg'un "Cermen Mitolojisi ve Nazizm" başlıklı yazısı bu meseleyi oldukça iyi aydınlatıyor (bkz. Carlo Ginzburg, *Efsaneler, Amblemler, İzler: Morfoloji ve Tarih*, çev. M. Moralı, İstanbul, 2007: Kırmızı Yayınları, ss. 253-88). 19. yüzyıl Alman romantizminin Alman kültürünün Roma ve Yunan kaynaklarını ihmal etmeyen yapısı, 20. yüzyılda tamamen bozulmuş ve Nazilerin (mimari dışında) saf Germenizmine giden yol böyle döşenmişti.

[34] İktidarının sekizinci yılında Benito Mussolini, kendi devriminin doğasını şu sözlerle özetliyordu: "Her devrim kendi siyasal formlarını, yeni mitosları ve kültleri yaratır; şimdi gerekli olan şey eski gelenekleri kullanmak ve onları yeni hedeflerle uyumlu hale getirmektir (akt. George L. Mosse, *The Nationalization of the Masses...*, s. 1).

mine yeniden girmesi çok zor olan hikâyelerin yeniden sürümü ile onların "bir hakikat olarak" kabul edilmesi başarısı arasındaki ilişkiyi sağlayabilmektir. Burada ise başka bir kavram işe yarayacaktır: "Performans". Modern çağda mitosların yeniden etki gücüne sahip hale gelerek iktidarlarca "tarih" olarak kullanılabilir hale gelmesi, bundan böyle daha önce mevcut olmayan modern çağa özgü kavramsal ve araçsal modellerin yardımıyla sağlanmaktadır. Buna performans araçları hizmet eder. Sembolik anlamlar saçan nesnelerin her daim görünür kılınması yahut öykünün zihinde "hakikat"in yerini alması, bu performans araçlarının başarısına bağlıdır. Performans araçları anlamın sürekliliğini temin eder ve biteviye tekrarlar yoluyla bu anlamın sürekli yeniden-üretimine hizmet eder. Bu işlem kolektif hafızayı yönlendirip şekillendirebildiği ölçüde başarılı olur. Böylelikle kolektif hafızada yer edinen unsurlar, sahaya sürülmüş sembollerle doğrudan veya dolaylı olarak her karşılaşıldığında aynı anlamı üretecek şekilde kodlanmış olur.

Modernitenin önemli bir diğer özelliği, mitolojik mekânları yerel anlatının (yerel geleneğin) elinden alması ve merkezî anlatının bu mekânlara el koymasıdır [35]. İktidar burada bir söylem birliği ve metinlerarası uyum arar; aykırı unsurlar ayıklanır ve buraları kendi kontrolü altındaki "performans"a açar. Bu bağlamda Ertuğrul Gâzi türbesinin veya Süleyman Şâh türbesinin yenilenmesi ve ya yoktan yaratılması yetmez; buraları kamusal anlamda görünür kılıp iktidarın inşa ettiği temel metin etrafında şekillenen performans (törenler, ayinler, daha ileride ışıklandırmalar, anma günleri vs.) uygulanır. Örneğin bu bağlamda akla şu soru gelebilir: Mevlânâ türbesi acaba, 19. yüzyıldaki ya da daha önceki zamanlarda uygulanan "geleneğin" içinde ne kadar kalabilmiş ve bugün bu gelenekten nasıl bir kopuşla veya bu geleneğin ne şekilde yeniden yorumlanmasıyla performansa açılmıştır?

V. Geri Çağırma Metinleri ve Mekân

Yeniden dolaşıma sokulan her mitos, geri çağırma metinlerine ihtiyaç duyar. Bu metinler olabildiğince akademik olarak kaleme alınır. Üretildiği dönemde hiç

[35] Örneğin İnegöl'deki Geyikli Baba ziyareti, Aşıkpaşazâde ve Oruç Beğ tarihlerinde Baba İlyas müridi ve Vefaî tarikinden gösterilir. Gömülü olduğu köyün adı Osmanlı devri boyunca "Babaî karyesi" olarak anılmıştır. Ancak Orhan Gâzi'ye el vermiş, ona yoldaşlık etmiş velinin bu heterodoks geçmişle ilişkisini gösteren ve II. Abdülhamid'den itibaren büyük anlatıya uygun olmayan yapısı, geç Osmanlı döneminden itibaren dönüştürülerek "sakıncalı" unsurlarından ayıklanmıştır. Bu ayıklamada ilk ele alınan, Geyikli Baba'nın içki içtiği ve Bursa'nın fethini kutlamak için Orhan Gâzi'nin ona şarap gönderdiği rivayetidir. Bu rivayete yer vermekten çekinmeyen *tevârih* geleneği, bu yönüyle modern dönemde büyük anlatı içinde reddedilmiştir (Geyikli Baba'nın Vefaî geleneği ile ilişkisini kuran makale için bkz. A. Yaşar Ocak, "Les Milieux Sofis dans la Territoires du Beylicat Ottoman et le Problème des 'Abdalan-i Rum' (1300-1389)", *The Ottoman Emirate, 1300-1389*, der. E. Zachariadou, Rethymnon, 1993: Crete University Press, ss. 145-58). Bugün Babasultan köyü olarak bilinen köy ve türbe, tam bir Sünnî ziyareti haline gelmiş ve Geyikli Baba geleneği hegemonik söylem içinde "uygun" hale getirilmiştir (Bu söylemin bir örneği için bkz. "Babasultan Camii ve Geyikli Baba Türbesi Açıldı", *Milliyet*, 14 Mart 2014).

akla gelmeyen ve asla gündemde olamayacak biçimde desteklerle kuşatılır. Bu açık bir anakronizm yaratır ama zaten bu tür metinlerin temel sorunu bu anakronizmdir. Osmanlı hanedan mitosu içine yerleştirilen "Süleyman Şâh öyküsü" tam da bu türden bir öyküdür. Bu efsanevî kişinin, bilebildiğimiz gerçek kişilerden biri olan Osman Gâzi'nin "dedesi" olması tarihsel olarak olanaksızdır. O nedenle burada anılan kişinin aslında Selçuklu hanedanından Süleyman Şâh olduğu, ancak Osmanlı hanedanının Selçuklu ile sürekliliği gözeten bir soykütüğü peşinde olmasından mülhem şekilde Süleyman Şâh'ın öyküye monte edilmiş olabileceği gibi akademik açıklamalar (aslında teviller) devreye girer. Geri çağırma metinlerinin başarısı da, onları gündeme sokan performans araçlarının başarısıyla doğrudan ilintilidir. Eğer Süleyman Şâh öyküsünün tarihsel gerçekliği, bu performans sırasında mesajın ardına itilip önemsizleştirilebilirse, bu öykü "hakikat"in yerini dolduracaktır[36]. Oğuz Han Destanı'na yapılan işlem de bu türdendir. Bu destanın nasıl ortaya çıktığı, *Reşidüddin Oğuznâmesi*'nin gerçeklikle kurduğu ilişkinin hizmet ettiği hanedanı "parlatma" işlevinin gerisinde nasıl araçsallaştırıldığı yorumbilgisinin araçlarıyla irdelenmeksizin, bu destanın Türkler arasında yüzyıllardır aynı biçimde ve aynı yaygınlıkta bilinip söylenegeldiği temel kabul olarak benimsenirse, metni geri çağırmak ve yeniden işleyerek onu bugünün ihtiyaçlarına uygun hale getirmek kolayca mümkün olabilecektir.

Geri çağrılan metinler, mekânda temsil edilebilir mi? Yeniden yorumlanıp yeni bir sürümle dolaşıma sokulmak kaydıyla evet!.. Osmanlı hanedanının köken mitosuna ilişkin olup *tevârih* geleneğinde anılan somut ve hayali bütün mekânların bugün işgal ettiği sembolik mevki ve bu mekânların yeniden yaratılmış olması, bunun olabilirliğine ikna edici biçimde tanıklık eder.

A. Tören ve "Geleneğin İcadı"

Seküler tören de modern devletin icadıdır. Ancak modern devletler çağında "emperyal" kalmayı sürdürenler için bu sekülerlik biraz karışık bir hal alır. Zira emperyal yönetme erki, sadece seküler meşruiyet kaynaklarına dayanmaz, aynı zamanda sağlam dinî-uhrevî dayanakları vardır. Bu yüzden emperyal 19. yüzyıl devletleri ile ulus-devletler, törenlerin biçim ve sunuluşu bakımından farklılaşır. Ancak ister seküler isterse dinî referansları olsun bütün bu törensellik aslında "modern"dir ve bu törenler yoluyla geçmişe, kadim tarihe yapılan emperyal gönderme, törenlerin sahneye konuluşunun biçimi incelendiğinde, temelsiz kalır. Britanyalı büyük tarihçi Eric Hobsbawm'ın vurguladığı gibi, "Britanya monarşisini kuşatan debdebeli merasimler… [m]odern haliyle … ancak geç on

[36] Şu günlerde TRT 1 televizyonunda yayımlanan *Diriliş: Ertuğrul* dizisi tam da bu işlevi görüyor. Türkiye'deki iktidarın Suriye ile kurduğu meseleyle örtüşecek biçimde Suriye topraklarında dönen, Kayı boyuna, Süleyman Şâh ve oğlu Ertuğrul'a dair öykü, tamamen tarihin dışına çekilerek ve yeni-Osmanlıcı ideolojinin bütün parametrelerini içinde barındıracak biçimde yeniden kurgulanıyor. Kurmacanın gerçeğin yerini alması bağlamında, alımlama süreçleri açısından bu dizinin işlevi incelenmeye değer görünüyor.

dokuzuncu ve yirminci yüzyılın ürünüdürler[37]". II. Abdülhamid çağında yeniden canlandırılan dinî mekânların seküler tören biçimleriyle bezenerek kamuoyunun önüne çıkarıldığını, bu törenlerin geçmişteki emperyal hikâyenin sembolik unsurları olarak hem hanedanın Türklüğüne hem de müslümanlığına işaret eden bir hatırlatma ve görkemli şanlı (fetihçi) geçmişi geri çağırmak bakımından kamuoyuna yönelik (aslında seküler) bir gösteri haline getirildiğini görürüz. Bu, Hobsbawm'ın değindiği gibi, tipik bir "gelenek icadı"dır. Ona göre "…eski gibi görünen ya da eski olma iddiasındaki 'gelenekler'in kökenleri sıklıkla oldukça yakın geçmişe dayandığı gibi, bazen bu geleneklerin icat edilmiş oldukları da açık bir gerçektir"[38].

B. "Kamusal İmajın değişen Doğası…"

Bu ibare David Cannadine'e ait. Tam da yukarıda belirttiğimiz türden olup emperyal tarzdaki dönüşümü anlatıyor. Emperyal kamusal imajı ikame eden en önemli girişim "ritüeli popülerleştirmek"tir. Böylelikle yönetilen halk yığınları ile yönetici arasında hiyerarşik empati yeniden ve çok geniş bir çerçevede kurulmuş olur. Cannadine, bize bunun 19. yüzyıldaki Britanyalı uygulamasını ayrıntılı biçimde anlatır. Ayrıca ritüel (yani ayin) ile mitos arasındaki sıkı ilişki de burada açığa çıkar: "Ian Gilmore'un da ifade ettiği üzere, modern toplumlar hâlâ mite ve ayine ihtiyaç duyuyorlar. Bunu da monark ve ailesi [yani hanedan] sağlar". Bu yüzden bu dönemin törenleri daha öncekilerden farklı olarak artık "muhteşem bir şekilde kutlanmaktadır, o kadar ki gözlemciler bunun ezelden beri böyle gelip gittiğini sanmışlardır"[39]. Daha önce sarayların, kapalı avluların içinde kalan ve genellikle rakip hanedanlara, hanedan içindeki yeni kuşaklara, kapıkullarına ve yabancı devletlerin yönetici ve temsilcilerine dönük gösteriş, bundan böyle dışa açılacak ve kamusal alanda icra edilen bir "performans"a dönüşecektir. Zira artık rakiplere ve eşitlere caka satmanın getirisi ortadan kalkmış ve bunun yerini ezeli ve ebedi hükümranlık imajının yayılması almıştır. II. Abdülhamid'in "Cuma Selâmlığı" uygulaması tam da bu türden bir popülerleştirme örneğidir. Abdülhamid dahil, bütün 19. yüzyıl hükümranları meşruiyetlerini dışarıdan destekleyecek ve hükümranlık hakkına biat edecek geniş kitlelere ihtiyaç duymuştur. Bu aynı zamanda iktidarın güvenliği için artık kaçınılmazdır.

---

[37] Eric Hobsbawm, "Giriş: Gelenekleri İcat Etmek", *Geleneğin İcadı* (der. E. Hobsbawm ve T. Ranger), çev. M. M. Şahin, İstanbul, 2006: Agorakitaplığı, s. 1.

[38] *ibid.*, s. 1.

[39] David Cannadine, "Ritüelin Bağlamı, İcrası ve Anlamı: Britanya Monarşisi ve 'Geleneğin İcadı', 1820 Civarı-1977", *Geleneğin İcadı* (der. E. Hobsbawm ve T. Ranger), çev. M. M. Şahin, İstanbul, 2006: Agorakitaplığı, s. 121.

C. II. Abdülhamid Dönemi'nde Sembolik Coğrafyanın Teşekkülü

İskendernâme geleneğinin bir türevi niteliğinde bir "hanedan tarihi" olan Osmanlı tarihleri, benzer bütün metinlerde olduğu gibi anlatıya bir "türeyiş" veya "köken" (*genesis*) bölümüyle başlarlar. Bu anlatı esasen mevcut iktidar sahibinin, geleneksel anlatılar itibariyle yönetme erkini tanrısal kaynaklardan alan ve yönettiği halkın/halkların içinden yönetici çıkarmakla ilahî olarak yükümlendirilmiş olan ailesine, klanına ve aşiretine (boyuna) mensubiyetini temellendiren bir "giriş"tir. Bu girişten sonra, ilgili metin bakımından söz konusu iktidar sahibinin yönetme erki ve iradesi hakkında artık hiçbir şüphe kalmamış olacak ve anlatılan bütün yapıp-etmeler meşruiyetini buradan alacaktır.

İşte Osmanlı tarihlerinin *genesis* bölümü olarak tasnif edebileceğimiz "Süleyman Şâh" ve "Kayı boyu" anlatısı ile hanedanın Oğuz Han'a kadar çıkarılan kökü tam da böyle bir temellendirmeyi hikâye eder[40]. Sonradan pek çok akademik tarihçinin bu hikâyelerin "doğruluğu" ile ilgilenmesi ve buradaki isabeti araştırmaya girişmesi ise, yukarıda söylediğimiz "işlev" dikkate alınmazsa, aslında boşlukta kalmaya mahkûm olur. Tarihsel "gerçek" ile efsane arasındaki ince çizgi böylelikle geçilmiş olur. Bu yüzden ciddi tarihçiler bu anlatıya en azından "rivayet"[41] demeyi tercih ederler.

Ancak Osmanlı tarihlerinde tekrar edilegelen bu "rivâyet", milliyetçi Türk tarih inşası sırasında eleştirisiz biçimde kabul edilmiş ve resmî tarihe bu şekilde girmiştir. "Rivâyet"in "kökenler" (*genesis*) bölümünü "Süleyman Şah" hikâyesini de ekleyerek yeniden gündeme sokan ve Osmanlı hanedan geleneğini, kendi stratejik seçim ve erekleri çerçevesinde ihya etmeye ve buna bağlı olarak "gelenekler icat etmeye" girişen ilk kişi ise Sultan II. Abdülhamid'dir.

II. Abdülhamid, Osmanlı hanedanının köken mitosunu somut ve soyut birtakım girişimlerle canlandırarak daha önceki sultanların ilgisiz kaldığı bir sembolik alan yaratmıştı. Bu sembolik alanın iki önemli ayağı vardı: Birincisi Osmanlı kuruluş efsanesinin mekânsal karşılığı olan Bilecik ve çevresinin, buradaki kutsal yerlerin öne çıkarılması ve mitosa uygun biçimde yeniden resmî söylemin ve Osmanlı sembolik mekânının parçası haline getirildiği bir devlet pratiğidir. Buna bitişik olarak tam da "geleneğin icadı" kavramının karşılığı olan bir dizi müdahale görürüz. İkincisi ise bazı Osmanlı kroniklerinde "Osman Gâzi'nin dedesi" olarak anılan Süleyman Şâh'ın efsanevî mezarını bu kroniklerin çoktan unutulup gittiği bir devirde ihya ederek burayı yeniden kutsal ve "millî" bir yer haline getiren girişimler dizisidir. Buranın "kutsallığı" zamanla "sınırın kutsallığı" türünden bir dokunulmazlık kazanacaktır.

---

[40] İnalcık'a göre bu "rivâyeti" Yazıcızâde tarihe eklemiş ve "...buradan hanedanın Kayı aşiretinden olduğu teorisi çıkmış ve hanedanca benimsenmiştir" (H. İnalcık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*, İstanbul, : NTV Yayınları, s. 28).

[41] Örneğin Halil İnalcık (bkz. İnalcık, *Osmanlı...*, ss. 25-7).

Birinci devlet girişimleri dizisinde, Ertuğrul Gâzi'nin türbesinin yeniden yaptırıldığını, sadece yerel anlamda önem ve kutsallık içeren bu ziyaret yerine Osmanlı *regalia*'sının anıtsal mekânları içinde bir yer edindirildiğini, bununla da kalınmayıp Ertuğrul Gâzi öyküsünü çevreleyen diğer tamamlayıcı unsurlara da el atıldığını ve çerçevenin Bursa'daki Osman ve Orhan Gâzi ziyaretlerinin yenilenmesine ve kuruluş idealine uygun bir halde yeniden tasarlanmasına kadar genişletildiğini görürüz. Bu semboller dizisi içinde insan unsuru da unutulmamış ve birden bire Ertuğrul Gâzi'nin aşireti ve yoldaşları, dolayısıyla II. Abdülhamid'in "akrabaları" sayılan[42] (ve her nasılsa Kayılarla ilişkilendirilen) Karakeçili Yörüklerine de bu sahnede özel bir önem ve rol verilmiştir.

Ertuğrul Gâzi türbesini 19. yüzyılda yeniden gündeme gelmesini sağlayan ilk girişim aslında II. Mahmud dönemine rastlar. 1832 yılında Söğüt'e uğrayan Anadolu Serdâr-ı Ekremi Hüseyin Paşa, türbeyi ziyaret etmiş ve türbenin içinde yer halılarının bulunmadığını, sanduka örtüsünün ise paralanmış bulunduğunu, türbede yağ ve mum olmadığını, türbedârın maaşının yetersiz olduğunu görerek durumu padişaha yazmış; bu hususların ele alınması için tahammülü ölçüsünde vakıf mütevellisi, eğer bu mümkün olmazsa da Hüdavendigâr Sancağı mütevellisi aracılığıyla karşılanması dileğini arz etmiştir. Padişah, bu hususların yerine getirilmesi işinin vakıf mütevellisine terk edilmesinin işi uzatacağını, konuyla mütesellimin ilgilenmesini ve masrafını da ardından vakıftan tahsil etmesini emreden bir iradeyle bu arza cevap vermiştir[43]. Türbenin ikinci defa ilgiye mazhar olması ise Sultan Abdülmecid zamanındadır. Ancak her iki gündeme gelişin de, görüleceği gibi, II. Abdülhamid'in mekâna sembolik müdahalesi kabilinden bir nedeni ve işlevi yoktur. Bu ikinci vesile, Söğüt kasabasına dağdan getirilerek mahallelere dağıtılacak olan suyun masrafını sağlamak üzere kasaba meclisinin Ertuğrul Gâzi Türbesi'ni bahane etmesinden ibarettir. Güya bu kutsal mekâna su getirilecek, ancak o arada Söğüt'ün mahallelerinde dört çeşme yaptırılarak gelen su bu çeşmelere de taksim edilmek suretiyle mahallelerin su sorunu giderilecektir. Mahallinden gönderilen yazılarda getirilecek suyun miktarının çok fazla olduğu, o nedenle sadece türbenin değil mahallelerin de istifadesine sunulmasının yararlı olacağı gibi bir gerekçeyle asıl amaç, yani Söğüt'ün su ihtiyacı meselesi özenle Ertuğrul Gâzi Türbesi'nin su ihtiyacı gerekçesinin arkasına saklanmaya çalışılmıştır[44]. İstanbul yönetimi ise bu isteği benimsemekle birlikte 15 bin kuruş

[42] Tahsin Paşa'ya göre Sultan Abdülhamid Karakeçililerden teşkil ettiği muhafız kıtasına "öz hemşehrilerim" diye seslenirmiş ((Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul, 1990: Boğaziçi Yayınları, s. 144).

[43] Bkz. BOA, HAT 548/27059, 29 Zilhicce 1247.

[44] Bu hususta Hüdavendigâr Valisi'ne yazılan yazı şöyledir: "Söğüd kasabasında defîn-i hâk-ı ıtırnak olan cennetmekân Ertuğrul Gâzi tâb-ı sırullah Hazretlerinin türbe-i şerifelerine icrası mukteza-yı irade-i seniyyeden bulunan mâ-i lezizin sülûsanı türbe-i münife-i mezkureye kâfi olacağından sülûsânının dahi saye-i merahimvâye-i cenab-ı mülûkanede kasaba-yı mezkûrede lüzum görülen mahallerde yapılması tasavvur kılınan dört adet çeşmeler icrası ve mezkur çeşmeler mirâs-ı şehriyâriye zamime-i cedide olacağı cihetle icap edecek 15 bin kuruş masrafının vakf-ı celil-i hazret-i şahâne tarafından tesfiyesi Evkâf-ı Hümayûn Nazırı saadetlü efendi hazretleri cânibinden ba-takrir ifade olunarak keyfiyet Hazine-i Hassa Nazırı atufetli beye-

tutan masrafını doğrudan hazineden karşılamaya pek yanaşmamış ve bu meblağın vakıf gelirlerinden karşılanması için Evkaf Nezâreti devreye sokulmuştur[45]. Bu konunun İstanbul, Hüdâvendigâr Eyâleti ve Söğüt kasaba meclisi arasında tartışılması 1848 ile 1850 yılları arasında cereyan eden uzun bir yazışma sürecine yayılmıştı. Bu vesileyle türbe Osmanlı iktidarının gündemine gelmiş ve muhtemelen bu dikkatin bir eseri olarak, çoktandır ihmal edilen bu kutsal mekâna aynı yıllarda haftada bir hatim indirmeleri için beş de cüzhân tayin olunmuştu[46]. Ne var ki bütün ilgi bundan ibaretti.

II. Abdülhamid'in iktidarı döneminde ise işin rengi değişmiştir. Daha önceki padişahların bu mekânlardan bilgisi olmakla birlikte, hiçbirisinden buralara yönelik yüksek bir ilgi teveccühünün bulunmadığı aşikârdır. Abdülhamid döneminde Ertuğrul Gâzi Türbesi ile onu çevreleyen efsanevî mekânların yüksek bir ilgiye mazhar olduğunu ve buralara yeniden sembolik bir anlam kazandırıldığını görmekteyiz. Bu sembolizmin en önemli nişanesi Hüdâvendigâr Vilâyeti'ne bağlı "Bilecik Sancağı"nın adının 1885 yılında "Ertuğrul Sancağı" olarak değiştirilmesi ve Sancağın İnegöl ve Yenişehir kazaları katılarak genişletilmesidir. Böylelikle Osmanlı devletinin kurulduğu orijinal coğrafya bu tarihsel referansla ihdas edilen sancağın bünyesinde biraraya getirilmiş ve menkıbevî bütünlüğün coğrafî zemini oluşturulmuş oluyordu. Zaten Osmanlı devletinin bu sancağın topraklarında kurulmuş ve Ertuğrul Gâzi'nin burada defnedilmiş olması bu değişikliğin resmî gerekçesini teşkil etmekteydi[47]. Ertuğrul sancağı içinde Söğüt'e de özel bir önem verilmiş[48] ve sancak yeniden teşkil edilirken nahiyeden kaza seviyesine terfi etmişti. Bununla da kalınmamış, 1887 yılında Söğüt Kazası üçüncü sınıf kaza statüsünden birinci sınıf kaza statüsüne çıkarılmış, buna paralel olarak kaymakamın maaşı da 1250 kuruştan 2500 kuruşa yükseltilmişti[49].

Yukarıda Ertuğrul Gâzi Türbesi'ne dağdan getirilen ve mahallelere de çeşmeler aracılığıyla dağıtılan suyun yeniden gündeme geldiği görülür. Bu kez Abdülmecid döneminden kalan su yollarının onarımı gündemdedir ve konuyla Evkaf Nezâreti bizatihi ilgilenmektedir. Bu onarımlar bu kez kısa sürede gerçek-

fendi hazretlerine le-de-l'havale sâye-i şevkatvâye-i cenab-ı zıllullahide meblağ-i mezbur 15 bin kuruşun mahallî emvalinden sarf ve itası ile iktiza eden poliçe senedinin bu canibe vürûdunun vakf-ı celil-i hazret-i mülûkâneden Maliye hazine-i celilesine tediye ve ifa olunması lâzım geleceği nâzır-ı müşarünileyh hazretleri canibinden ilân ve ifade olunmuş olmağla meblağ-ı mezburun ol veçhile sarf ve itasıyla iktiza eden poliçesinin irsal ve keyfiyetin iş'arı hususuna himem-i 'aliyeleri derkâr buyurulmak bâbında emr ü irade hazret-i memlehülemrindir" (BOA, A.MKT.MHM. 21/46-1.1.)

[45] İlgili evrak takımı için bkz. BOA, A.MKT.MHM. 21/46.

[46] Bkz. BOA, BEO. 1724/129229-2.1.

[47] Bkz. BOA, A.MKT.MHM. 490/58.

[48] Zira Söğüt, "Saltanat-ı muazzama-i Osmaniye'nin mühr-i zuhuru olmağla haiz-i nisab-ı fahr ü şeref olan" çok özel bir yerdi (Bkz. BOA, BEO. 2393/179451-1.1).

[49] Bkz. BOA, DH. MKT. 1420/31 (21 Şaban 1304/15 Mayıs 1887).

leştirilmiş[50] ve Söğüt'ü Eskişehir'e bağlayan yolun bir an önce yaptırılması bizzat mabeyn tarafından gündeme alınmıştı[51]. Ayrıca Ertuğrul Gâzi Türbesi'nin etrafı açılarak türbe ortaya çıkarılmış, açılan geniş alanda bir Rüşdiye inşa edilerek bu okula "Ertuğrul Gâzi" adı verilmişti[52]. Abdülhamid'in Söğüt ile ilgili tasarımı, batıda örnekleri çokça görülen türden bir anıtsal alan yaratmaktı. Bu çerçevede türbenin etrafında bulunan binaların yıkılması suretiyle türbenin ortaya çıkarılması ve civarındaki boş arsalar da istimlak edilerek geniş bir meydanın merkezini oluşturması amaçlanmıştı[53]. İstanbul II. Abdülhamid döneminin başından sonuna kadar Ertuğrul Gâzi Türbesi'ne çok yakından ilgi göstermiş ve ihtiyaçlarını karşılamak bakımından çok hassas davranmıştır: Örneğin sanduka örtüsünün kaybolması üzerine derhal yeni bir "şal irsali"nin temini gibi…[54] Şalın temini istenen yazıda türbede mevcut kabirlerden olup "Ertuğrul Gâzi hazretlerinin vâlide-i muhteremesi"ne ait diye bilinen birinin, aslında Ertuğrul Gâzi'nin "haremine" ait olduğunun anlaşılması üzerine bunun düzeltilmesi de emredilmektedir.

Bu işler olurken, 1886 yılında bizzat II. Abdülhamid tarafından gönderilen bir heyet, bir şekilde Domaniç Kazası'na bağlı Çarşanba köyündeki türbenin "Ertuğrul Gâzi'nin anası Hayme Hatun"a ait olduğunu keşfetmiş[55] ve hemen

[50] Bkz. BOA, İDH. 958/75744. İlgili yazışmalar 20 Haziran 1301 (2 Temmuz 1885) ile 8 Ağustos 1301 (20 Ağustos 1885) tarihleri arasındadır ve bu onarımla ilgili masrafın mahallî vakıf gelirinden karşılanması emir buyurulmuştur.

[51] Bkz. BOA, BEO. 666/49885-1.1 (16 Safer 1313/8 Ağustos 1895).

[52] Bkz. BOA, İDH. 1027/80952. Okula "Ertuğrul Gâzi" adının verilmesi Söğüt Kaymakamlığı tarafından teklif edilmiş, Maarif Nâzırı bu isteği 28 Şubat 1302'de (12 Mart 1887) Sadaret'e arz etmiş ve bu teklif Yıldız'a sunularak 19 Mart 1303 (31 Mart 1887) tarihinde padişahın onayı alınmıştı.

[53] Bkz. BOA, Y.MTV. 272/71 (12 Muharrem 1323/19 Mart 1905); BOA, BEO. 2924/219292 (21 Şaban 1324/10 Ekim 1906) ve BOA, Y.PRK.UM. 81/10 (16 Safer 1326/20 Mart 1908). Önce türbe çevresindeki evlerin yenilenmesi ve onarımı gündeme gelmiş (bkz. BOA, Y.MTV. 269/209, 25 Şevval 1322/2 Ocak 1905), ancak sonra bundan vazgeçilerek türbeyi ortada bırakacak biçimde bedeli Hazine-i Hassa'dan ödenmek üzere istimlak yoluyla meydanın açılmasında karar kılınmıştı (BOA, Y.MTV. 272/71, 12 Muharrem 1323/28 Mart 1905). İrade-i seniyye gereği olan bu istimlak işleminin gecikmesi üzerine Sadaret Maliye'yi uyarmak zorunda kalmış (Bkz. BOA, BEO. 2924/219292, 21 Şaban 1324/10 Ekim 1906), istimlak bedellerinin ödenmesi gecikince de yazılar tekrarlanmıştı (Bkz. BOA, Y.PRK.Um. 81/10, 16 Safer 1326/20 Mart 1908).

[54] Bkz. BOA, BEO. 666/49885-1.1 (16 Safer 1313/8 Ağustos 1895).

[55] Hayme Ana'nın mezarının bulunması hikâyesinin kendisi hem yeni bir efsanedir hem de tıpkı Süleyman Şâh türbesinde olduğu gibi, bu operasyonların ne denli önceden tasarlı olduğunu ve bu yüzden bu tasarı gerçekleştirmek üzere sahada tamamen olumsal şekilde geliştiğini gösterir. Hikâye şöyledir: "Heyet, [Çamlıca köyünün] köy odasında otururken Çarşamba köyünden Lazlar sülalesinden Ömer Ağa adında biri çıka gelir. Bu şahıs, heyetin Çamlıca köyünde olduğunu öğrenmesiyle evindeki sandıkta sakladığı, ceylan derisi üzerine yazılmış ve okuyamadığı Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bir belgeyi gösterir. Hayme Ana'nın mezarının Çarşamba köyünde olduğunu yazan bu belgeyi okuyan heyet üyeleri, derhal Çarşamba köyüne gelir. Köyde iki-üç mezar yeri gösterilir. Aranan mezarın hangisi olduğunu köylüler bilmez. Mezarlar tek tek gezilir. En son köyün üst kısmında bulunan mezar yerine gelinir.

ardından burasının da sancak içinde müstakil bir ziyaret yeri haline getirilmesi işine girişilmişti. 19. yüzyılın son on yılı içinde bu türbe de tamir olunarak, törenle ve yeni kimliğiyle ziyarete açılmıştı[56].

Bununla da kalınmamış, erken Osmanlı tarihinin bütün gerçek ve menkıbevî şahsiyetlerin hatırasını taşıyan mekânlar özellikle araştırılarak, olabildiğince açığa çıkarılıp yeniden tanımlanmıştır. Örneğin Osman Gâzi'nin kardeşi olduğu söylenen Saru Yatı'ya (nâm-ı diğer Savcı Bey) ait olduğu söylenen mezar Söğüt'te bulunmuş ve 1899 yılında II. Abdülhamid tarafından başına bir kitâbe diktirilmiştir[57].

Abdülhamid yönetimi Osmanlı kuruluş döneminin Bursa'daki hatırası üzerine de incelikle eğilmiştir. Osman Gâzi Türbesi'nde bulunan ve eskiyen Osmanlı hanedan nişanı "kurdelası"nın -ki bu 19. yüzyıl hanedan *regalia*'sının önemli bir unsuru olup geleneğe dahil edilmiş nevzuhur bir alametti- değiştirilmesi, Orhan Gâzi Camii avlu kapısının ayağında bulunan üzeri haçlı taşların buradan kaldırılması gibi işlemler önemle tâkip edilmişti[58].

Sıra artık tarihi yeniden yazmaya gelmişti. Abdülhamid'in musahiplerinden mabeyn başkâtibi Süleyman Hasbî 1902'de, muhtemelen Sultanın isteği üzerine ve kendisine sunulmak üzere Osmanlı kuruluş dönemi tarihine dair bir ariza kaleme alarak, bütün bu girişimlerin tarihsel temelini kuruyordu. Bu arizanın girişi şöyleydi[59]:

> Cennetmekân Ertuğrul Gâzi Hazretlerinin Asya-yı vustâdan hicretle Karahisar ve civarına sûret-i teşriflerine dair tarihlerin müttefikan i'ta etmekde oldukları ma'lûmatda hûlasası ber-vech-i âti arz olunur. Merhûm müşârunileyh pederleri Süleyman Şah Ca'ber Kal'ası kurbunda

Heyetin içinden biri diğer mezar yerlerinde olduğu gibi bazı ayetleri burada da okur. Okunan ayetler sonrasında mezardan işaretler gelir. Mezar kendini belli eder... Mezar yeri kazıldığında Hayme Ana'ya ait küfeki taşından yapılmış bir sanduka, Hayme Ana'nın kemikleri ve gümüş muhafaza içinde hiç bozulmamış atlas bir yazma çıkar..." (akt. Ö. Faruk Dinçel, *Hayme Ana (Devlet Ana)*, Kütahya, 2009: Kütahya Valiliği Yayınları, s. 28).

[56] Bu türbenin açılışına ilişkin ayrı tarihli iki belge vardır. Birincisi benim gördüğüm ve 1903 tarihini veren belge (bkz. BOA, DH.MKT. 725/8-1.1 (29 Mayıs 1319/11 Haziran 1903), diğeri ise Dinçel'in kitabında yer alan ve açılış tarihini 1892'ye indiren belgedir (bkz. Dinçel, *Hayme Ana...*, s.30). 1892 (H. 1310) tarihli *Hüdâvedigâr Salnâmesi* de türbenin o tarihte açılmış bulunduğunu söylüyor.

[57] Kitâbenin metni şöyledir: "Hüve nime'l gafûr cedd-i büzürkvâr-ı Hazret-i Padişâh Ertuğrul Gâzi Hazretlerinin mahdûm-ı necâbet mevsûm-ı âlisi Savcı Beğ merhûmun hayratperver Sultân Gâzi Abdülhamîd Han-ı Sâni hazretleri cânib-i mehâb menâkıb-ı mülûkânelerinden şefer-bâdir olan irâde-i seniyye-i mantukınca iaşe ve imâr etdirilen lâhd-i pür-nûr-ı âlileridir. Rûh-çün fâtiha. Sene 1305" (akt. Dinçel, *Hayme Ana...*, s. 22).

[58] Bkz. BOA, BEO. 666/49885-1.1. (16 Safer 1313/8 Ağustos 1895). Üzeri haçlı taşların oradan kaldırılması emri, özellikle ilgi çekicidir. O zamana kadar bu mekânın bir parçası olan ve kuruluş devrinden beri cami ve türbeyle birlikte "yaşayan", bu bağlamda Osmanlı kültürel dünyasının bir parçası olarak kabul edildiğinden dikkat çekmeyen bu "haçlı taşlar", emperyal hassasiyetlerin değişmesine paralel olarak, aslında Osmanlı geçmişinin de artık "uygunsuz" sayılan bu unsurlarından temizlenmesi bâbında istenmeyen bir hatıra haline gelmişti.

[59] BOA, Y.PRK.SGE, 9/110. Akt. Dinçel, *Hayme* ..., ss. 13-4.

> Fırat nehrinden geçerken mefrûkan vefat etmiş olması üzerine yine oğullarından ikisi maiyyeti halkıyla vatan-ı asıllarına avdet etmiş oldukları halde Ertuğrul Beğ, biraderi Dündar Beğ ile kendisine tâbi olan dört beş yüz kadar aile ile beraber Anadolu'da hükm-i fermân olan Selçukîlerin memâlikinde barınmak üzere Sıvas taraflarına geldiklerinde orada tesadüfen Moğol askeriyle Selçukîler askeri beyninde bir muharebe vuku' bulmakda olduğunu ve asâkir-i Selçukîlerin de inhizâma yüz duttuğunu görünce hemân mağlubîlerin imdâdına yetişüb Selçukîlerin galibiyeti mucib olmuş bulunduğundan Selçuk hükümdârı bulunan Sultan Alaâddin Gâzi Ertuğrul Beğ'e ikram ve iltifat idüb hil'at göndermiş ve Ertuğrul Gâzi tâifesiyle beraber Ankara kurbunda vâki Karadağlar arasında ihtiyâr-ı mesken etmişdir. Bir müddet sonra Gâzi Ertuğrul Beğ'e Ümerâ-yı Selçukiye sırasına geçmek ve kendisiyle tâifesine münasib bir mahal tahsis olunmak isti'dasıyla oğlu Savcı Beğ'i bir takım hediyelerle Konya'ya göndermesi üzerine Brusa ile Kütahya arasında vâki Domaniç Dağları yaylak ve Söğüd ile Karacaşehir kışlak olmak üzere kendilerine tahsis olunmuşdur…

Böylelikle menkıbevî gerçeğin, Osmanlı kroniklerinden özetlenerek yeniden üretildiğini ve tedavüle çıkarıldığını görüyoruz. Yukarıda anlatılan tarih, daha sonra hem geç Osmanlı devri hem de Cumhuriyet dönemi resmî tarih anlatısının bir parçası haline gelmiştir.

Abdülhamid, böylelikle dört amaca hizmet eden bir "hatırlatma" operasyonu gerçekleştirmekteydi. Birinci amacı Osmanlı emperyal tasavvurunun dayandığı *gazâ* fikrinin kaynağına konan ilk sultanların ve onların atalarının mezarlarını yeniden birer ziyaret yeri haline getirerek *gazâ* ruhunu canlandırmak ve bu ruhun çağdaş temsilcisinin kendisi olduğunu bu anıtlar üzerinden vurgulayarak İslamcı idealizmi ayakta tutmak; ikincisi kendi iktidar meşruiyetinin temellerini, bir tür tanrısal seçilmişlik vurgusuyla "yönetme erki"nin üzerlerine bırakıldığı tasavvur edilen bu gâzi atalar dolayımıyla güçlendirmektir. Osmanlı iktidarının başında olmak tarihsel tesadüflerin eseri değil, bu ataların tarihsel varlığından da görülebileceği gibi, tanrısal bir erekselliğin sonucudur. Abdülhamid'in üçüncü amacı ise Halil İnalcık'ın da vurguladığı gibi[60], Batılı emperyal mevkidaşlarının sıklıkla başvurduğu anıtlar dikmek veya ihya etmek geleneğini paralel uygulamalarla tekrarlayarak onlarla asaleten eşitliğini ve benzerliğini cümle-aleme göstermektir. Dördüncü amaç, Deringil'in altını çizdiği üzere, imparatorluğun bu en zayıf çağında, rivayete dayalı kurgusal soyağacını ve bu soyağacının başlangıç noktasına ilişkin menkıbevî mekânları öne çıkararak "Osmanlı hanedanının hükümranlığının, devletin sürekli ve kaçınılmaz bir özelliği olduğunu vurgulamaktı[r]"[61].

Karakeçililer, bu "hafızayı geri çağırma" işinin vaz geçilmez bir unsuru oldular. Sultan onları Osmanlı devletinin kurulduğu araziye yeniden yerleştirmeye

[60] İnalcık, *Osmanlı...*, s. 37.
[61] Deringil, *İktidarın...*, s. 38.

girişmiş, beylerine imtiyazlar tanımış, onlar üzerinden kuruluş mitosuna ilişkin törenlerin düzenlenmesine büyük önem vermiş, bu törenlere katılımı destekleyen uygulamalar yapmış ve Karakeçililerden kurulu bir hassa muhafız birliği yaratmıştı. Böylelikle Batıdaki örneklerine benzer bir hanedan sürekliliği imajı ve hiyerarşik bir hanedanlık cemaati[62] ortaya çıkarılmış oluyordu.

Öte yandan sadece resmen Osmanlı hanedanının mensup olduğu aşiret olarak tanımlanarak Ertuğrul Gâzi kültünün inşasında önemli bir aktör haline getirilen Karakeçili aşiretinden müteşekkil bir muhafız birliği kurulmakla kalınmamış; Şâkir Paşa, yönetime doğu vilâyetlerinde teşkili tasarlanan yeni Hamidiye aşiret alaylarından birine "Ertuğrul Gâzi hazretlerinin validesinin" adının verilmesini dahi teklif etti[63].

Karakeçililer üzerinden mekânın kutsallaştırılmasında ve yeni bir hafıza mekânı yaratılmasında aşiretin bizzat iştirak edeceği törenlerin büyük bir önemi vardı. Türbe yeniden açıldıktan sonra Karakeçili aşireti reisleri başlarında olmak üzere her yıl türbeyi düzenli olarak ziyaret etmeye başladı ve her yıl bu ziyaret valilik aracılığıyla İstanbul'a duyuruldu[64]. Bu çerçevede her yıl bu törenlere kala-

---

[62] Klasik hanedanlık cemaati, *kulluk* sistemine dayalıydı. Oysa imparatorluk bu sistemden Tanzimat'ta çıkmış, modern bir bürokrasi (*kalemiye*) yaratmaya girişmişti. Bürokrasi artık kendi başına (ve hatta kendi için) bir varlık ve Sultan karşısında onu dengeleyen modern bir unsur olarak yer almaya başlamıştı. Kuşkusuz II. Abdülhamid'i en çok rahatsız eden ve kaygıya sevk eden böyle bir bürokrasinin varlığıydı. Bu yüzden bu bürokrasiye savaş açtı ve ona boyun eğdirerek tamamen kendisine bağlı bir sistem kurdu. Bu sistemin merkezi artık *Bâb-ı Âlî* değil, doğrudan *Yıldız Sarayı* idi. Yeni cemaatin bir başka boyutu da tamamen kendisine biat etmiş hassa kuvvetiydi. Abdülhamid Araplardan, Boşnaklardan, Arnavutlardan ve Karakeçililerden mürekkep birer muhafız birliği tertip etmiş ve yakın korumasını kendisine yürekten bağlı bu birliğe terk etmişti. En iç çemberde "Türk" Karakeçililer en yakın korumaları, Boşnak, Arnavut ve Araplar ise onların da çevresinde tedbir alan birliği oluşturuyordu (Deringil, *İktidarın…*, s. 35). Tahsin Paşa'nın anlattıklarına göre Abdülhamid en çok "Söğütlü Alayı" efrâdına güveniyordu. O yüzden iki yüz kişilik mızraklı Söğütlü Maiyet Bölüğü "bir pırlanta idi" Onların "temiz yüreklerine ve pâyânsız sadakatlerine emin idi" (Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid…*, ss. 31, 143). Bu hiyerarşideki sembolizm oldukça dikkat çekiciydi. Burada kurumsal bir teşkilâtlanmadan ziyade, mutlak biat ilkesine dayanan bir itimat ilişkileri ve etnik sadakat dereceleri sistemi söz konusuydu. Ancak bu muhafız kuvveti, önceki *kulluk* sisteminden tamamen ayrı ve Sultan'ın kendi tasarrufundan gelişmiş bir başka tür cemaatleşmeyi işaret etmekteydi. Bu teşkilât, örneğin Rus Çarı'nın Sırp, Moldav, Macar, Gürcü, Makedon ve Bulgar Hussarlarından ve Kazaklardan müteşekkil muhafız alayına çok benziyordu. Britanya kral ve kraliçelerinin de Hussar muhafızları vardı. II. Abdülhamid'in kurduğu bu "sadakat çemberi" hükmünü son ana kadar yürütmüş ve 31 Mart Olayı'nda rüştünü son kez ispat etme fırsatı bulmuştur. 7 Temmuz 1909 tarihli *Yeni Tasvîr-i Efkâr*'da, 31 Mart Olayı'nı kovuşturan tahkikat heyetinin Ertuğrul Süvari Alayı'na mensup on askeri sorguya çektiği, aynı gazetenin 16 Temmuz ve 23 Temmuz tarihli nüshalarında ise bu efradın isyan ederek kendi subaylarını öldürdükleri iddiayla sorgulandıkları bilgisi yer almaktadır.

[63] Bkz. BOA, Y.EE. 36/67 (6 Rebiülevvel 1327/28 Mart 1909.

[64] Örneğin Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e yazılan ve 1317 malî senesi ziyaretini haber veren yazı şöyledir: "Firdevs-i aşiyân-ı Gâzi Ertuğrul Han hazretlerinin türbe-i şerîfelerini ziyaret için Karakeçili aşiretinin bermutad Söğüd kasabasına azimet ve ifâ-yı ziyaret eyledik-

balık şekilde katılan aşiretin Söğüt'teki konaklama işi için özel bir misafirhane yaptırılması düşünüldü[65].

Oysa II. Abdülhamid'den önce Osmanlı idaresi ile Karakeçili aşireti arasındaki ilişki bambaşka bir mecrada cereyan ediyordu. Hüdâvendigâr Valisi Ahmed Vefik Paşa zamanında konar-göçer aşiretlerin zorla yerleştirilmesine kadar Balıkesir'de açılan askerî dokuma (aba) fabrikasının yün ve eğirilmiş ip ihtiyacı, askerî hizmetlerden ve ağnam resminden muaf tutulmak karşılığında bu aşiretin yükümlülüğü haline getirilmişti. Üstelik bazı belgelerden aşiretin bu yükümlülüğü yerine getirilmekte ayak direği ve buna karşılık merkezden bu yükümlülük haricinde başka yerlere ip verilmesinin men edildiği ve söz konusu iplerin derhal abahâneye getirilmesi buyurulmuştu[66]. H. 1259 (1843/44) yılında çıkarılan bir irade ile Manisa ve Hüdâvendigâr vilâyetlerine yayılan aşirete bağlı bazı obaların bulundukları yerlerde "perâkende" olarak iskân edilmelerine ve bazılarından da vergi alınmasına karar verilmişti. H. 1283 (1866/67) yılında Ahmed Vefik Paşa Hüdâvendigâr müfettişi tayin edildikten sonra henüz iskân edilmemiş olan obalar Balıkesir'den çıkarılmış ve bulundukları kazalarda zorla iskânına girişilmiş, daha önce resmen "beğ" ünvanıyla anılan liderlerinin bu ünvanları da lağv edilmişti[67].

Tanzimat döneminde olan bitenden Karakeçililer ile Osmanlı idaresi arasındaki ilişkinin bu idarenin bütün konar-göçer aşiretlere karşı tavrından müstesna

lerine ve bu münasebetle da'vat-ı mefrûza-i hazret-i hilafetpenahînin cümle tarafından tekrar kılındığına dair Hüdâvendigâr Vilâyet-i aliyesinden gelen 9 Teşrinievvel 317 tarihli telgrafnâme manzûr-ı sâmi-i fehimâneleri buyurulmak üzere leffen takdim kılındı. Ol bâbda…" (DH.MKT. 2548/118-1.1).

[65] Bkz. BOA, BEO. 2393/179451 (4-5 Cemaziülahir 1322/15-17 Ağustos 1904) ve ayrıca BOA, DH.MKT. 880/79. Karakeçililerin konaklaması için önce Söğüt içindeki Koza Hanı'nın yenilenmesi düşünülmüş, ancak özellikle askeriyenin itirazıyla Söğüt'ün içindeki redif deposunun küçük bir masrafla tamir edilerek Karakeçililere tahsisi, buna mukabil kasabanın gelişimine engel olan bu askerî tesisin bir de cephanelik eklenerek daha uygun bir yerde inşası talep edilmişti. Bu talebin uygun görüldüğü anlaşılıyor.

[66] "Asâkir-i Nizâmiye-i Şâhâne elbise-i şitaiyeleri olub Balıkesir'de imaâli iktizâ-yı emr ve irade-i seniyye-i hazret-i padişahîden olan abalar lâzımesi içün kendi ağnamlarınızdan husulle ib yünlerin eğirilerek getürüb abahâne-i mezkûra teslim eylemeniz lâzıme-i hâlden ve iktizâ-yı taahhüdünüzden iken zikr olunan iplerden şimdiye kadar abahâne-i mezkûra bir kıyye ib gelmemiş olduğu anlaşılmış ve cemaatlerinizden beherisine müretteb olan yünlerin bir kıt'a defteri leffen gönderilmiş ve mezkûr iblerin gelmemesinden dolayı aba imâline sekte gelmiş ve bunun icâbında ve hamiyet-i nefsinize râci' olacağı bedihiyyatdan bulunmuş olmağla imdi … keyfiyet malûmunuz oldukda defter-i mersûle-i merkûmede muharrer olduğu vechile cemaatleriniz ahâlisinin kendü ağnamlarından husulle kıldan yünlerin bir dirhemi mahall-i âhere fürûhat olunmıyarak müteahhid olduğunuz vechile hemân ip imâliyle getürüb abahâne-i mezkûra teslim ve iktizâ eden bahası fiyâ'at-ı mukarreresi vechile eshabına kâmilen itâ olunacağından mezkûr iplerin peyderpey imâl ve irsâline kemâl-i itinâ ve dikkat ve akdemce iş'âr kılındığı vechile mâl-ı mîriden bakâyâ kalan mebâliği ve imâl olub mevcud olan ipleri bi'l-istishâb beğlik usûlünün icrâsı zımnında seri'ân bu tarafa azîmete mübâderet eylemeniz bâbında … işbu buyuruldu istâr ve tesyâr kılınmışdır… Fi 7 sene 285 (*Karakeçili Aşireti*, İstanbul, 1321, s. 8).

[67] *Karakeçili...*, ss. 5-6.

olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak II. Abdülhamid döneminin başlamasıyla birlikte, ilişkinin şekil değiştirdiği ve aşirete üstün bir yer tanınarak Osmanlı devlet söylem ve retoriği içinde ona Osmanlı hanedan geçmişinin başlangıcına dair önemli bir yer ve rol verildiği görülmektedir. Artık Karakeçililer sembolik alanın üretiminde iktidarın hizmetine girmiş bir tür profesyonel figür haline gelmiştir.

H. 1321 tarihli *Karakeçili Aşireti* risalesinde, Osmanlı hanedanına paralel biçimde Karakeçililer için de hanedan tarihini de teyit edecek mahiyette yeni bir tarih yazıldığını görmekteyiz. Örneğin risalede Karakeçililerin Türkistan'dan geldiği, cümlesinin eski "Özbek ve Türk" aşireti olduğu, "Özbek" cemaatinin bu geçmişin kalıntısı olduğu, Ertuğrul Gâzi'nin Karacahisar'ı fethederken Karakeçili aşiretiyle birlikte cenk eylediği ve Karakeçili adının Ertuğrul Gâzi'nin bir yadigârı olduğu[68] gibi değinmeler yoluyla, II. Abdülhamid devrinin Karakeçililere Osmanlı hanedan tarihi içinde tanıdığı yerle örtüşen bir söylem birliği kurulmuştur[69].

Abdülhamid döneminde konar-göçer Karakeçililerin olabildiğince Osmanlı tarihlerinde zikredilen coğrafyaya iskân edilmeleri suretiyle, mekân-tarih devamlılığının sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. İskân bölgesi Eskişehir'in güneyinden başlayarak Söğüt'a kadar yayılır. Zaten Tanzimat dönemi iskân faaliyetleri sırasında Karakeçililere bağlı Özbekli, Şazlı ve Deliler cemaatlerin bu bölgeye yerleştirilmişlerdi[70]. Nihayet, Abdülhamid döneminde Osmanlı hanedan öyküsünün başlangıcına konulan ünlü Karacaşehir'e Karakeçililerin bizzat II. Abdülhamid tarafından yerleştirildiğine tanık olmaktayız[71]. Böylelikle öteden

[68] "...Cenâb-ı Ertuğrul nâmdârın terbiyet-kerde-i saff-darâneleri olmağla mümtaz bulunan bu aşiret afîfe-i Karacahisar'ın fethinde Karakeçililerin boynuzlarına bir takım ışıldak bağlamak, alayıcık üzerine karakeçeden örtü örtmek suretiyle vuku' bulan cüda ve hizmet-i harbiyeleri sırasında Gâzi-i müşârün-ileyh hazretlerinin "haydin alplarım! Haydin Karakeçili Yörüklerim!" deyu nidâ buyurmaları münasebetiyle elyevm o nâm ile yâd olunmakda bulunmuşlardır" (*Karakeçili*..., ss. 1-2). 1903/4 tarihli bir risalede 13. Yüzyılda yaşamış Ertuğrul Gâzi'yi "haydin alplarım" diye bağırtmak daha sonraki Osmanlı devlet lügatine ne kadar aykırı bir "sembolik gerçeklik" ise, ona "Karakeçili Yörüklerim" dedirtmek de bir o kadar devrine uymayan, sonradan yaratılmış uydurma dilin bir parçasıdır. Nasıl "alp" Osmanlı kroniklerinde "gâzi"ye dönüştürülerek İslâmîleştirilmiş, erken Osmanlı geçmişinin Türkî yanları bu örnekte olduğu gibi arka plana atılmışsa, Osmanlı devlet dilinin sonradan yarattığı "Yörük" terimi de varolması olanaksız bu erken devirde, bu risale aracılığıyla yaratılarak günüyle uyumlaştırılmıştır. Yıldız Sarayı'nın siparişiyle yazdırılmış bulunduğu her halinden belli olan bu risale, hanedan tarihiyle Karakeçililerin tarihini uyumlandırıyor ve Türkî geçmişe ait kültürel varlığı hanedanın temsil ettiği Osmanlı devlet tasavvurunun içine yeniden dahil ediyordu.

[69] *Karakeçili*..., ss. 6

[70] Bkz. BOA, C.AS. 933/40416, 29 Muharrem 1271/22 Ekim 1854.

[71] Bu iskânı müteakiben yüzelli kadar aşiret mensubunun başlarında reisleri olmak üzere Söğüt'teki Ertuğrul Gâzi türbesine gelerek padişaha şükranlarını arz eden dinî bir tören yaptıkları Ertuğrul mutasarrıfının yazdığı yazıdan anlaşılmaktadır (bkz. BOA, Y.PRK.UM. 19/57, 28 Rebilülahir 1308/11 Aralık 1890).

beri Ermenilerin[72] ve daha az sayıda olmak üzere Manav tâbir edilen müslüman ahalinin birlikte yaşadığı Karacaşehir, "yeniden" bir Karakeçili beldesi haline getirilmiş oluyordu. Orada eski bir vakıf camii bulunmakla birlikte[73], 1890'ların başında Karacaşehir'de bir de Osman Gâzi adına yeni bir cami inşa edilmişti[74]. Zira Karakeçili aşiretine mensup cemaatlerin büyükçe bir kısmı Alevi-Bektaşi inancına mensuptu[75]. Bu durum hanedan tarihinin insicamına halel getirecek ve halifelik iddiasının kaynakları hakkında şüphe yaratacak bir tarih deformasyonuna yol açabilirdi. Nitekim "Karakeçili resmî tarihi" olarak nitelendirebileceğimiz risalede bu ilişki hakkında tek kelime edilmediği gibi, aşiretin kadimden beri Sünnî inanca mensup olduğunu hissettirecek bir dil kurulmuştur. Karakeçililer de buraya yerleştirildikten sonra Karacaşehir artık Osmanlı hanedan tarihiyle rabıtasını "tek gerçeklik" olarak bırakacak şekilde sterilize edilmekte ve bu şekliyle koruma altına alınmaktadır[76].

---

[72] 16. yüzyıla ait tahrir kayıtlarından Karacaşehir'de Ermenilerin de oturduğunu biliyoruz (bkz. Halime Doğru, "Karacaşehir Kalesi ve Osmanlı Devletinin Kuruluşundaki Önemi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I/1, 2001, s. 120). 19. yüzyıla ait arşiv kayıtlarından burada "Meryem Ana" adında bir Ermeni kilisesinin bulunduğu ve kasabanın Patrikhaneye bağlı Kütahya murahhaslık çevresi içinde yer aldığı anlaşılmaktadır (bkz. BOA, HAT. 774/36300, 15 Rebiülahir 1232/4 Mart 1817; BOA, HAT. 774/36293, 29 Zilkade 1240/15 Temmuz 1825; BOA, A.DVN., 51/8, 19 Zilhicce 1265/5 Kasım 1849).

[73] Karacaşehir'de Hüsam Bey Camii adında eski bir cami vardı. Bu camiyle ilgili olarak ulaşabildiğim en son belgeler 19. yüzyılın başlarına aittir (örneğin bkz. BOA, C.EV. 299/15230, 29 Cemaziyülevvel 1227/10 Haziran 1812). Ancak Hüsam Bey ve camii ile ilgili kesin tarih bilgisi mevcuttur. Buna göre Hüsam Bey, 16. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı bürokrasisi içinde görev almış ve Kanunî (1520-1566) döneminde "Rumeli Defterdârlığı"na kadar yükselmiş önemli bir bürokrattır. Adı geçen cami ise II. Mehmed (Fatih) döneminde yerleşim yerinin kale tepedeki yerinden (Karacahisar'dan) düzlüğe (Karacaşehir'e) taşınmasından sonra yeni yerleşim yerinde yapılmış bir ibadethâne idi. Halil İnalcık'ın yorumuna göre yerleşim yeri taşındıktan sonra da kaledeki cami, tıpkı kalenin kendisi gibi harabe haline gelmiş ("*El-hâletü hâzihi Karacaşehir asıl yerinden intikâl edüp emr-pâdişâhiyle Karacaşehir altında bir yerde muctemi' olup şehir olmuşdur, câmi-i mezbûr kal'ada harab kalmışdır*") ve Hüsam Bey evkafından olmak üzere Karacaşehir'de onun adıyla yeni bir cami yaptırılmıştı (Bkz. Halil İnalcık, "Karacahisar/Karacaşehir Üzerine Bir Belge", *Papers of VIIIth International Congress on the Economic and Social History of Turkey*, der. Nurcan Abacı, Morrisville, 2006: Lulu Press, ss. 9-14).

[74] Bkz. BOA, Y.PRK.UM. 21/10, 19 Recep 1308/28 Şubat 1891.

[75] Karakeçili köyleri olup Eskişehir'in Odunpazarı ve Seyitgazi ilçelerine bağlı bulunan Kayacık, Ayvacık, Avdan, Karacalık, Yukarıkartal ve Yürükkırka köylerinde halen Alevi inancı yaşamaktadır. Bunlardan Avdan ve Ayvacık köyleri ahalisinin tamamı Alevidir. Diğer köylerde ise Sünni ve Alevi Karakeçililer birlikte yaşamaktadır. Bu bilgi aynı zamanda bize "Aleviler Türkmendir, Yörük-Alevi olmaz" şeklinde galat hale gelmiş yargının geçersizliğini de gösteriyor. Sayıları Alevi Türkmen köylerine göre çok daha az da olsa Anadolu'da Alevi kalmış Yörük köyleri halen mevcuttur.

[76] Bağdat demiryolunun Kütahya-Eskişehir kısmı yapılırken Karacaşehir kalesi taşlarının tren yolu köprülerinin yapımında kullanılmak üzere taşındığı haber alınmış ve bu işlemin durdurularak alınan taşların derhal eski yerlerine iadesi istenmişti (bkz. BOA, DH.MKT. 150/31, 5 Rebiülevvel 1311/16 Eylül 1893). Buradan Karacahisar'ın artık Osmanlı geçmişine ilişkin önemli bir "anıt" muamelesi gördüğünü ve devletçe korunduğunu anlıyoruz.

Karacaşehir ve Söğüt gibi yerler ve buralarda yaratılan mekânlar, artık Osmanlı teşrifatına resmen dahil olmuş ziyaret yerleri ve tören alanlarıydı. II. Abdülhamid devrinde buralarda icra edilen törenlerin büyük ölçüde dinî olduğu görülmekle ve zaman zaman sanki "çok eskilerden beri" bu törenler icra edilirmiş havası yaratılmaya çalışılmakla birlikte, aslında hemen tamamı yeni icat edilmiş ve protokole dahil edilmişti. Örneğin belgedeki ifadesiyle "*Gâzi Sultan Osman Han hazretlerinin ilk hutbe-i istiklâli okutdurmuş oldukları*" Karacaşehir köyünde inşa edilen camide her yıl mevlid ve Kur'an okunan bir tören tekrar edilmeye başlanmıştı. Törene mülkî ve askerî görevliler ile yerel halk ve bilhassa Karakeçili aşiret halkı katılıyordu. İlgili belgede bu törenin ve katılım şeklinin "*mu'tâd-ı kadîm vechile*" olduğu özellikle belirtilmişti[77]. Ancak bu eskiliğin ne kadar geriye götürülebileceği çok şüphelidir. Zira Karacaşehir'in Karakeçililer lehine ihya edilmesi II. Abdülhamid devrine rastlar ve köy Karakeçili aşiretinin yerleştirilmesi ve bir kısım muhacirin de ardından burada iskân edilmesiyle canlanır. Esasen 19. yüzyılın son yıllarından önce, buradaki hayat bütün kuruluş hatırasını toprağa gömecek kadar suskundu ve aslında burası 16. yüzyıldan beri izleyebildiğimiz kadarıyla ağırlıklı olarak bir Ermeni yerleşimi haline gelmişti. Abdülhamid yönetimi ile birlikte Karacaşehir genel Osmanlı tarih tasarımının merkezlerinden biri haline geldi ve burada icat edilen törenlerle birlikte adeta yeniden yaratıldı. Karakeçili aşireti bu törenlerin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmişti. Sadece Karacaşehir'de ve Söğüt'te değil, Hayme Hatun türbesinde hatta Şeyh Edebali'nin gömülü olduğu yerde düzenlenen törenlerde de aşiretin reisleri ve üyeleriyle birlikte hazır bulunduğunu görmekteyiz[78]. *Karakeçili Aşireti* risalesinde de aşiretin her yıl Rebiülahir ayında Ertuğrul Gâzi türbesini atlı olarak ziyaret ederek burada mevlid okutturup kurban kesmeleri, bu aşiretin özel anma günlerinden biri olarak belirtilir[79].

Karakeçililerin resmî Osmanlı tarih tasavvurunda özel bir yer ve önem kazanması, bu öneme paralel biçimde hem mekâna hem de tarihyazımına müdahalelerde bulunulması, Karakeçili aşiret reislerinin Osmanlı devlet ricalinde bir yer edinmelerine ve belirli imtiyazlar elde etmelerine yol açtı. Karakeçili zümresine bağlı en büyük cemaat Özbekli cemaatiydi ve bu cemaatin beyleri Karakeçililere de liderlik ediyordu. Bu cemaat esasen Kuyucak köyüne iskân edilmişti. Ancak Karakeçililerin Karacaşehir'e yerleştirilmesi söz konusu olunca bu cemaatin

[77] Bkz. BOA, DH.MKT. 1127/45 (10 Teşrinievvel 1322/11 Haziran 1903). Törenin icra edildiği bizzat Hüdavendigâr Valiliği tarafından İstanbul'a bildirilmektedir. Bu durum, söz konusu törenin protokoler yerine işaret eder ve duyurulması artık kamusal iletişimin bir parçasıdır.

[78] "...Ertuğrul Gâzi hazretlerinin türbe-i münîfelerini ziyaret iden Karakeçili aşiretinin rü'esa ve efrâdı Şeyh Edebali hazretlerinin türbe-i şerîfelerine dahi azimetle mevlîd-i nebevîyi kıra'at ve ... hazret-i risâletpenahî ziyaret olunarak bu vesile ile de cümle tarafından izdiyâd-ı ömr ü iclâl-i cenâb-ı hilâfetpenahî da'vatı tekrar kılındığına ve aşîret halkı mahallerine avdet etdiklerine dair Hüdâvendigâr Vilâyet-i aliyyesinden gelen 14 Teşrînievvel 322 tarih ve 303 numrolu tahrirât dahi manzûr-ı sâmi-i fehimâneleri bulunmak üzere leffen takdim kılındı. Ol bâbda..." (BOA, DH.MKT. 1127/45-2.2, 18 Ramazan 1324/5 Kasım 1906).

[79] *Karakeçili...*, ss. 3-4.

beyinin çocukları önderliğinde bir grup orada iskân edildi. II. Abdülhamid devrinde zuhur etmiş olan ve yukarıda andığımız bütün törenlere de bu cemaatin beyi olan Hacı Bekir Sıddık Bey önderlik etmekteydi. Kaçınılmaz olarak bu bey ile saray arasında iyi ilişkiler gelişti ve bu bey başta olmak üzere diğer bazı Karakeçili beyleri ve onların aileleri Eskişehir civarında himaye görüp belirli imtiyazlar elde ettiler[80]. Bunlar arasında Kuyucak köyü beyinin Eskişehir'deki bir maden imtiyazına talip olması[81], diğeri ise Laçin'de çıkarılan maden suyu işletmesinin Karakeçili beyi Hacı Bekir Sıddık'a verilmesi[82] gibi kayırmacılıklar vardır. Hacı Bekir Sıddık Bey'e Ziraat Bankası hissesi verilmiş ve Hacı Bekir aynı zamanda bölgenin aşar mültezimi haline gelmiş[83]; civardaki ormanların tasarruf hakkı ise bu beyin çocuklarına bırakılmıştı[84]. Karakeçili aşireti mensuplarının 1890'lardan itibaren devlet nezdinde birdenbire itibar kazanması ve buna bağlı olarak belirli taltiflere ve imtiyazlara mazhar olması, civardaki bazı köylerin kendilerini nüfus kütüklerine "Karakeçili" olarak kaydettirmelerine neden olan bir dizi girişime de yol açmıştı[85].

Süleyman Şâh Türbesi de II. Abdülhamid döneminde, suskun mekânlara ve unutulmuş aktörlere rol verilerek Osmanlı tarihinin mekânda yeniden yaratılması bağlamında gündeme geldi. II. Abdülhamid'den önce Süleyman Şâh'ın gömülü bulunduğu söylenen Ca'ber Kalesi ile ilgili Osmanlı belgelerinde Süleyman Şah'tan bahsedilmemesi veya *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* hariç, bu mekânın efsanevi önemine dikkat çeken herhangi bir ibarenin bulunmaması bu açıdan önemlidir. 1884 yılından önce Osmanlı vesikalarında Ca'ber Kalesi'nin sadece askerî ve malî bağlamda ve Süleyman Şah'tan hiçbir bahis olmaksızın anıldığı görülmektedir. 1700 yılına ait bir belgede kalenin Osmanlı devlet idaresi bakımından taşıdığı nitelik açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu kayda göre, önceki Rakka Valisi Kadızâde Hüseyin Paşa, kendi parasıyla Ca'ber Kalesi'ni tamir ettirmiş ve Ca'ber aşireti ile başka sancaklardan topladığı askeri kaleye müstahfız tayin ederek burayı yeniden askerî niteliğe kavuşturmuştu. Kaleye tayin ettiği askerin ödeneğini ise kendi beylerbeyliğine tayin edilmiş has gelirinden olmak üzere Sâvi Araplarından alacağı yıllık 300 kuruş ile karşılamayı taahhüt etmişti. Onu izleyen valiler de bu yolda hareket etmiş, ancak yeni vali Mustafa Paşa'nın bu askerî

[80] Yağmur Say'a göre 1321 tarihli Karakeçili Aşireti risalesinin yazarı da bizzat Hacı Bekir Sıddık Bey'di (bkz. Yağmur Say, "Karakeçili Aşireti ve Eskişehir'e İskânı ile Kuyucak Karyesi'ndeki Özbekli Cema'ati", *Turkish Studies*, 4/3, 2009).
[81] BOA, Y.PRK.AZJ. 37/102, 1 Recep 1316/15 Kasım 1898.
[82] Bkz. Y.PRK.OMZ. 3/10, 9 Ramazan 1319/20 Aralık 1901. Hacı Bekir Sıddık Bey, bu imtiyaza paralel olarak Kuyucak köyünde bir soda fabrikası kurmuştu (Akt. Say, "Karakeçili Aşireti ve…", s. 1941).
[83] Bkz. Y.PRK.AZJ. 47/40, 29 Zihkade 1320/26 Şubat 1903.
[84] Bkz. BOA, BEO. 3315/248585.
[85] Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin Ertuğrul Sancağı dahilindeki Yarhisar nahiyesine bağlı Bahçecik, Zekeri (şimdiki adı Yazılı), Dömez ve Bayramşah köyleriyle Pazarcık (şimdi Pazaryeri) nahiyesine Bakras (şimdi Günyurdu) ve Elmalı-sagir (şimdi Küçükelmalı) köyleri kaza idaresine başvurmuş ve "Karakeçili aşiretinden" oldukları kayda geçirilerek nüfus kayıtlarının tashihini talep etmişlerdi (bkz. BOA, DH.MKT. 785/14, 10 Şaban 1321/1 Kasım 1903).

görevin tevdi edildiği Ca'ber aşireti yeni valinin bu ödemeyi yapmamasından bahisle perişan duruma düştüklerini, buradan dağıtıldıklarını, bu yüzden bölgenin yeniden "Urban eşkiyâsı"nın istilâsına uğradığını belirterek, bir an önce eski uygulamaya dönülmesi için emir verilmesini isteyen bir istida kaleme almıştı[86]. Bu olay vâki olmazdan ve kaleye Ca'ber aşireti adı verilen Türkmenler müstahfız tayin edilmezden önce, 17. yüzyıl boyunca kalede azap askerinin tutulduğunu görmekteyiz. Diyarbekir defterdârı Abdüllatif Efendi zamanında tutulan ruznâmçe defterinde Amed, Ruha, Mardin ve Ahlat kaleleriyle birlikte Ca'ber Kalesi'nde de mevcut bulunan "merdân ve azebânın" ödeneklerini kayıtlıdır[87]. Emvâl-i Hassa Nazırı Vezir Murtaza Paşa zamanında, Hazine-i Şıkk-ı Evvel Defterdârı Ömer Paşa tarafndan tutulan muhasebe defterinde de Ca'ber, Nusaybin, Bitlis ve Muş'da dahil olmak üzere bölge kalelerindeki "merdânın mevacibi" kayıtlıdır[88]. IV. Murad devrine ait bir yevmiye kayıt defterinde aynı kalede görevli efradın adları ve yevmiyeleri yazılıdır[89]. 1810 tarihinde de Ca'ber Kalesi'nin askerî işlevini halen devam ettirdiğini görmekteyiz[90]. 19. yüzyıl boyunca, 1884 yılına kadar kalenin askerî öneminin ortadan kalkmasına bağlı olarak artık bu bağlamda anılmadığını görmekteyiz. Bunun yerine, Tanzimat dönemi gündeminde yer alan Mezopotamya projeleri bağlamında bu mevki yeniden bahse konu olmuştur. Bu projeler içinde bulunan "Fırat Demiryolu Hattı"nın kısımlarından birisi de Süveydiye-Ca'ber kesimidir. Bu kesimin imtiyazı Fransızlara verilmiş[91], ancak tespit edilen teminat akçesi yatırılmadığı için imtiyaz kısa bir süre sonra geri alınmıştı[92]. Söz konusu evrak içinde de Ca'ber mevkinin Süleyman Şâh'ın mezarıyla ilişkisini kuran veya "hanedanın atası" Süleyman Şâh'ın buradaki hatırası ile ilgili bulunan hiçbir atfın veya değinmenin bulunmadığı görülür. H. 1284 ve 1285 tarihli Halep Vilâyet Salnâmelerinde ne Ca'ber Kalesi'nden ne de Süleyman Şah'ın mezarından bahsedilir. H. 1287 ve 1288 tarihli salnâmelerde ise Ca'ber Kalesi'nden sadece "Rakka'da mevcut asâr-ı atika" bahsinde, "Fırat Nehri kenarında Ca'ber ismiyle" bulunan "kale harabesi" ibaresi bulunup Süleyman Şâh'tan yine bahis yoktur[93].

Süleyman Şâh'ı yeniden gündeme getiren elimizdeki ilk belge 1882 tarihlidir. Halep Vilâyet Meclisi'nin "bazı engeller yüzünden türbe inşasının gecikmiş bulunmasından" bahisle burada muntazam bir türbenin inşa edilmesine ilişkin kararı, 11 Şubat 1297 (23 Şubat 1882) tarihini taşımaktadır. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla daha önce bu inşaata ilişkin keşif kararı alınmış, ancak anılan keşif henüz yapılmamış olduğundan bu işin bir an önce ikmali ile masrafı tam olarak

---

[86] Bkz. BOA, İE.AS. 46/4161, 27 N 1111/18 Mart 1700.
[87] Bkz. BOA, MAD.d. 387.
[88] Bkz. BOA, MAD.d. 690.
[89] Bkz. BOA, MAD.d. 2336.
[90] Bkz. BOA, C.ML. 355/14572, 29 C 1225/1 Ağustos 1810.
[91] Bkz. BOA,HR.SFR.3. 31/14, 1857.
[92] BOA, HR.SFR.3. 32/22, 1857.
[93] Salnâmelerden akt. Erhan Afyoncu, *Süleyman Şah Türbesi*, İstanbul, 2015: Yeditepe Yayınları, ss. 16-7.

anlaşıldıktan sonra inşaata girişilmesi istenmektedir[94]. Keşif 1884 yılında tamamlanmış ve bu keşfin esas alındığı mimarî proje de ortaya çıkmıştır[95]. Zor Sancağı'ndan Dahiliye Nezâreti'ne yazılan 7 Nisan 1884 tarihli yazıdaki "*iktizasının sürat-i icrâsı Osmanlılık şerefini hâiz ve ubûdiyet-i Saltanat-ı Seniyye ile mübâhî ve mütemâyiz bulunan her bir ferdin vecibe-i zimmeti bulunduğundan*" ifadesiyle bu işin bürokrasi nezdinde ne denli önem ve aciliyet kesbettiği açıkça ortaya çıkmaktadır[96]. Aynı yazıda bu kutsal yerin çölde olması ve etrafının ıssız bulunması nedeniyle mekânın korunması ve ziyaretçilerin ihtiyaçlarının karşılanması için burada bir "onbaşı takımı"nın bulundurulması, ayrıca yüz kuruş maaşla bir türbedâr tayin edilmesi de istenmektedir. Türbenin 1887 yılında tamamlanarak ziyarete açıldığı anlaşılmaktadır[97]. Daha sonra Büyük Millet Meclisi hükûmeti ile Fransa arasında yapılan 1921 tarihli Ankara İtilâfnâmesi'nde Türk tarafının Türkiye-Suriye sınırının Ca'ber Kalesi'nden geçen bir hatla belirlenmesi isteği kabul edilmedi, ancak bu mevkinin "Türkiye toprağı" sayılması talebi benimsendi.

Böylelikle "Süleyman Şah Türbesi" de, Abdülhamid döneminden başlayarak resmî anıtlar arasına girmiş ve sonraki gündemlerde kendi rolünü oynamaya hazır hale gelmiş oluyordu. Cumhuriyet döneminde bir ikinci işlev daha kazanmıştı: "Kutsal vatanın kutsal sınırı", bir şekilde Ca'ber Kalesi'ne de uğruyor ve bu mevki artık "vatan" kavramı neyi çağrıştırıyorsa onu simgeliyordu.

VI. Sonuç

Tanzimat dönemi boyunca Osmanlı hükümdarları modern monarşilerin gelenek yaratma sürecini izlediler. Böylelikle modern monarşiler gibi onlar da, kamuoyu nezdinde hâlâ iktidarda kalabilmelerini mümkün kılacak meşruiyet zeminini sağlayan, modern zamanlara uygun, ama kadimden beri gelen ve adeta tarihdışı bir ezeliyet ve ebediyet imâsı içeren hükmetme haklarını da koruma altına alacak gelenekler icat ederek sembolik sermayelerini güçlendirmeye giriştiler. Bu yeni sembolik sermaye, içinde çeşitli unsurları barındırmaktaydı. Bu unsurlar içinde en önemlisi belki de hanedanların kamusal alanda görünür hale gelmelerini sağlayan somut ve soyut kültür ürünlerini dolaşıma sokmalarıydı. Ancak II. Abdülhamid Tanzimat dönemi boyunca hükmeden seleflerini de aşarak, daha çok ulus-devletlere has görülen bir sembolik coğrafya ve tarih oluşturmaya girişti. Bu girişimin kamusal etkisini hemen gösterdiğini Muallim Naci'nin 1891'de kaleme aldığı "Ertuğrul Gâzi" şiirinde görüyoruz[98].

---

[94] BOA, İ.DH. 849/68137-2, 11 Şubat 1297. Akt. Afyoncu, *Süleyman Şah...*, ss. 76-7.

[95] BOA, İ.DH. 924/73248-2, 25 Mart 1300. Akt. Afyoncu, *Süleyman Şah...*, ss. 78-83.

[96] Bkz. BOA, İ.DH. 924/73248-3, 26 Mart 1300.

[97] Afyoncu, *Süleyman Şah...*, s. 20.

[98] Şiirin Süleyman Şah Türbesi ile ilgili kısmı şöyledir: "Zikre şâyândır Fırat'ın her yeri/ Ben ki bir Türküm unutmam Ca'ber'i/ Türk olan nimetşinâs olmak gerek/ Var yeri gitsem 'Mezâr-ı Türk'e dek/ Ey mezâr-ı Türk! Safvethânesin/ Hâbgâh-ı şâhsın, şâhânesin/ İftihân et ey sarây-ı manevî/ Şâh-ı Türkân sende olmuş münzevî" (bkz. A. Hayber ve H. Özbay, *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, İstanbul, 1997: MEB Yayınları, ss. 331-2).

Medeniyetin çoğulcu ve kozmopolit karakterini görmekten çok uzak bulunan bir siyasal elitin bugün "Abdülhamidcilik" oynarken, ne onu ve dönemini anladıkları ne de "çağın ruhu" denilen şeyin Abdülhamid üzerinde bıraktığı etkiyi tahlil etme yeteneğine sahip oldukları görülüyor. Günümüzde bu role soyunanlar Suriye içlerinden türbe kaçırırken, aslında Abdülhamid'in bizzat yarattığı ve ulus-devletin tamamen faydacı saiklerle koruduğu mitik bir varlığı, kendi "medeniyet" ufuklarının çerçevesi dışında bir yerden kollamak zorunda kaldıklarının bile farkında değiller. Abdülhamid'in sahip çıktığı şey, aslında ulus-devletlere has bir coğrafya algısının sembolik unsurlarını yaratmaktan ibaretti. Bunu yaparken tabii olarak mensup olduğu hanedanın köklerine inen mitolojiden faydalanması dışında bir yol da yoktu[99]. Zira bir "Osmanlılık ruhu" peşindeydi. "Osmanlılık ruhu" denilen şeyin içinde Türklüğün oynadığı rolü öne iteleyen Abdülhamid, ona siyasal İslamcılığın kurucusu ve tâkipçisi sıfatını yükleyen koca bir yazını da sorgulatmaya yetecek veriler sunuyor. Öte yandan etnik milliyetçiliği (Türkçülüğü) imparatorluğa bulaştırma "günahını" tamamen İttihatçılara yükleyen kanata da bu veriler ışığında bir "sus" işareti yapılıyor. Zira Abdülhamid Türkî geçmiş ile Osmanlılaşma sürecini birbirine teğellemeye çalışan yeni bir tarihyazımının temellerini kuracak sembolik ve maddî unsurları içinde barındıran itinalı bir çalışmaya girişerek, onların sonradan tamamlayacağı işi kolaylaştıran bir işlev görmüştür. Bu durumda, tarihsel gerçeklik denilen şeyin belirli reçetelere bağlanamayacağını, bazı durumlarda hiç teori kaldırmayacağını da öğrenmiş bulunuyoruz. Tamamen yaratılmış, efsaneye gerçeklik rolü atfeden bu sembolik alana, Osmanlı reddiyesi ile işe başlayan bir ulus-devletin sahip çıkması ise çok ironiktir. Bu hem bir çaresizlik durumuna işaret ediyor hem de Abdülhamid'ten beri yerleşen yeni "devlet aklı"nın ulus-devlet tarafından doğrulamasını içeriyor. Bu yüzden Tanzimat dönemine hem Kemalistlerin hem de İslâmcıların aynı şiddetle lânet okumaları da bu açıdan bir tesadüf değil. Zira Abdülhamid dönemi ile başlayan yeni sembolik alanın inşası, bir "millî alan" ve "millî coğrafya" yaratma girişimidir. Bu "millîliğin" içi çeşitli zamanlarda, o zamanın ruhuna uygun olarak farklı şekillerde doldurulmuştur.

Ulus-devlet coğrafyasının, ulus-devlete giden yolda bir "düşman figür" olarak sunulan II. Abdülhamid'in tarih projesiyle diktiği sınır taşları ile belirlenmiş olması hayli ilginçtir. Öte yandan Abdülhamid'in efsanevî hanedan tarihini bu kez mekâna da müdahale ederek canlandırma girişimi, ulus-devletin "Anadolu'nun Türkleşmesi" bahsindeki resmî kabulü ve resmî tarihyazıcılığının hareket noktası haline gelmiştir. Milliyetçi tarihyazımı bakımından II. Abdülhamid'in bu

[99] Nazilerin eski Germen mitolojisini kullanmaları üzerine Gerge Dumézil'in yazdığı *Mythes et dieux de Germains* (1938) başlıklı kitapta bu mitoloji ile Nazi militer ve paramiliter örgütleri arasında kurduğu bağ da, bu ilişki kurma biçiminin bir başka tezahürüdür. Dumézil bu eserinde eski Germen mitolojisinde anılan figürlerin modern Almanya'da ortaya çıkan Nasyonal-Sosyalist örgütlenme içinde yer alan kurum ve figürlerle benzerliğini ve ilişkisini sergilemeye çabalar. Dumézil'e göre bu bir "bilinçli devamlılık" ve "geçmişle bugün arasında önceden oluşmuş uyum" halidir (bkz. Ginzburg, *Efsaneler...*, ss. 253-8). II. Abdülhamid'in de çabası esasen bu "bilinçli devamlılık" algısını yaratmaktır.

Türkî tarihsel başlangıca atfettiği önem ve onu öne çıkaran girişimleri, kuşku duyulmadan kabul gören bir zemin olmuştur.

Süleyman Şâh mezarına gösterilen güncel ilginin iki kaynağını deşifre edebiliriz. Birincisi, doğrudan doğruya Türk sağının emperyal heveslerini yeniden canlandıran yeni-Osmanlıcı saflaşmanın bu tür simgelere duyduğu ihtiyaçtır[100]. İkincisi ise ulus-devlet savunucularının (milliyetçilerin) "sınır" meselesiyle kurduğu ilginin, bu "kutsal vatan toprağı"nın tehdit altında kalmasıyla birlikte canlanması ve makro düzeydeki "vatan savunması" fikri ile mikro düzeyde Süleyman Şâh Türbesi'nin savunulması arasında doğrudan paralellik kurmasıdır. Burada ilginç bir şekilde ulus-devletçi refleksler ile emperyal hevesler birbirine karışır, hatta örtüşür; daha da ilginç olanı bu iki tepkinin aynı saikle birbiriyle kapışmasıdır. Bir safta duranlar türbenin "kurtarılması" ve aynı ölçekte başka bir ülkenin sınırları içinde yeniden ikame edilmesi ile övünürken, diğer saftakiler türbenin neden "yerinde" savunulmadığını sorgulamakta ve bunu "kutsal vatan toprağı"nın terki anlamında bir ödün olarak görmektedir.

İkinci önemli nokta, Süleyman Şâh türbesi üzerinden kurucu mitosa yapılan göndermeler ve taktik nedenlerle doğru olabilecek bir askerî operasyonun siyasal bir gösteriye çevrilmesidir. Schöpflin'in belirttiği gibi mitos, toplulukların (bu bağlamda ulusların) kendi varoluşunu, kendi maneviyatını ve değerler sistemini kuran ve belirleyen araçlardan biridir. Bu bağlamda mitos topluluğun kendi hakkında anlatılaştırdığı bir tür inanmalar demetidir. Dolayısıyla merkezinde tarihsel olarak doğrulanmış hakikatler değil, algılar (ya da kabuller) yer alır[101]. Bir grubun kendi varlığına ilişkin doğrulaması, kendisiyle ilgili iman tazelemesini sağlayan bir referans ve dünyayı nasıl göreceğine ilişkin bir tür rehber niteliğinde olup toplumsal anlatı ve söylem türleri içinde önemli bir yeri olan mitosun, anayasal bir devletin kendi bölgesindeki varoluşunu ve iddiasını kanıtlamak ve temellendirmek için başvurabileceği bir araç olmadığı herhalde açıktır. Karmaşık bir toplumun moral birliğinin belirli mitoslar üzerinden sağlanmasının güçlüğü ise izahtan varestedir. O zaman bir taraftan tarihçilere diğer taraftan siyaseti uygulayanlara önemli bir iş düşmektedir. Siyasal karar vericiler, referanslarını daha gerçekçi, inandırıcı ve devletlerarası kabuledilebilirliği yüksek argümanlardan devşirmek zorundadır. Aslında olmayan ve II. Abdülhamid tarafından icat edilen bir mezarın, ikame edildiği yerde bile tutulamayarak "cephe gerisine" çekilmesi ve burada türbenin yeniden ihya edilmesi, bununla da yetinilmeyerek meftanın bulunmadığı mekânda meftaya dualar niyaz olunduğunu izhar eden medyatik araçlarla maneviyat alanına dair siyasal mesajlar üretilmesi, kısaca müphem ve muğlak bir "ecdad anlatısı" üzerinden siyasal referans sağlanmaya çalışılması hem reel-politik hem de kendini ciddiye alan bir devlet pratiği bakımından fevkalâde sorunludur. II. Abdülhamid kendisine son derecede önemli

[100] Bu bağlamda Lévi-Strauss bu yayılmacı ideolojiler çağında din tarihçisinin ve mitoloji uzmanının hakikati çözmekte çok değerli yardımlar sunabileceğini bize anımsatır (bkz. Ginzburg, *Efsaneler...*, s. 268).

[101] George Schöpflin, "The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths", *Myths and Nationhood*, der. G. Hosking ve G. Schöpflin, New York, 1997: Routledge, s. 19.

kamusal ve siyasal iletişim alanları açmayı başarmış ve sembolik coğrafyanın temelini atmıştı. Ancak bunların 19. yüzyıl dünyasına ait olduğunu hatırda tutmak ve Marx'ın *Brumaire*'de söylediği söze kulak vermek yararlı olacaktır: "Hegel bir yerde bütün büyük dünya-tarihsel olguların ve şahsiyetlerin iki kere ortaya çıktığını söyler ve şunu eklemeyi unutmaz: İlk seferinde trajedi, ikinci seferinde ise kaba komedya olarak…[102]"

Bu olay tarihçilik bakımından da öğretici olmuştur. Tarihçilik belgeleri arka arkaya dizerek çevirilerini yapmak değildir. Yani başkalarının bilmediği bir yazı üzerinde okur-yazar olmak, tarihçi olmaya kifayet etmez. Örneğin Erhan Afyoncu'nun yaptığı gibi, Süleyman Şâh türbesi gündeme geldikten sonra, bir şekilde ilgili belgeleri toplayarak bir "derleme" yayımlamakla bu konu tüketilmiş ve tartışılmış olmamaktadır. Derlenen ve çevrilen belgelerin içeriği bizi büyük resmi görmek bakımından son derece ilginç yerlere götürür. Akademik iş, bu belgelerdeki içeriğin kuramsal bir değerlendirme içinde yerini bulabilmekle başlar ve tarihsel süreklilik içinde ortaya çıkan olayların ve müdahalelerin neden daha önce değilde "o zaman" olduğunu görmeye çalışacak bir bakışa ihtiyaç duyar. *Theoria* boşuna "görmek" fiilinden türetilmiş bir kavram değildir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA, A.DVN., 51/8, 19 (Zilhicce 1265/5 Kasım 1849).

BOA, A.MKT.MHM. 21/46.

BOA, A.MKT.MHM. 21/46-1.1.

BOA, A.MKT.MHM. 490/58.

BOA, BEO. 1724/129229-2.1.

BOA, BEO. 2393/179451 (4-5 Cemaziülahir 1322/15-17 Ağustos 1904)

BOA, BEO. 2393/179451-1.1.

BOA, BEO. 2924/219292, 21 (Şaban 1324/10 Ekim 1906)

BOA, BEO. 3315/248585.

BOA, BEO. 666/49885-1.1. (16 Safer 1313/8 Ağustos 1895)

BOA, C.AS. 933/40416, 29 Muharrem 1271/22 Ekim 1854.

BOA, C.ML. 355/14572, 29 C 1225/1 Ağustos 1810.

BOA, DH. MKT. 1420/31 (21 Şaban 1304/15 Mayıs 1887).

BOA, DH.MKT. 1127/45 (10 Teşrinievvel 1322/11 Haziran 1903)

BOA, DH.MKT. 1127/45-2.2, (18 Ramazan 1324/5 Kasım 1906).

BOA, DH.MKT. 150/31, (5 Rebiülevvel 1311/16 Eylül 1893)

BOA, DH.MKT. 725/8-1.1 (29 Mayıs 1319/11 Haziran 1903)

BOA, DH.MKT. 785/14, (10 Şaban 1321/1 Kasım 1903).

BOA, DH.MKT. 880/79.

[102] Karl Marx, *Der achtzehnte Brumaire des Louis Napoleon*, Berlin, 1972: Dietz Verlag, s. 1.

BOA, HAT 548/27059, 29 Zilhicce 1247.
BOA, HAT. 774/36293, (29 Zilkade 1240/15 Temmuz 1825)
BOA, HAT. 774/36300, (15 Rebiülahir 1232/4 Mart 1817)
BOA, HR.SFR.3. 32/22, 1857.
BOA, İ.DH. 849/68137-2, 11 Şubat 1297.
BOA, İ.DH. 924/73248-2, 25 Mart 1300.
BOA, İ.DH. 924/73248-3, 26 Mart 1300.
BOA, İDH. 1027/80952.
BOA, İDH. 958/75744.
BOA, İE.AS. 46/4161, 27 N 1111/18 Mart 1700.
BOA, MAD.d. 2336.
BOA, MAD.d. 387.
BOA, MAD.d. 690.
BOA, Y.EE. 36/67 (6 Rebiülevvel 1327/28 Mart 1909.
BOA, Y.MTV. 269/209, (25 Şevval 1322/2 Ocak 1905)
BOA, Y.MTV. 272/71, (12 Muharrem 1323/28 Mart 1905)
BOA, Y.PRK.AZJ. 37/102, (1 Recep 1316/15 Kasım 1898)
BOA, Y.PRK.SGE, 9/110.
BOA, Y.PRK.UM. 19/57, (28 Rebilülahir 1308/11 Aralık 1890).
BOA, Y.PRK.UM. 21/10, (19 Recep 1308/28 Şubat 1891).
BOA, Y.PRK.Um. 81/10, (16 Safer 1326/20 Mart 1908).
BOA,HR.SFR.3. 31/14, 1857.
Y.PRK.AZJ. 47/40, (29 Zihkade 1320/26 Şubat 1903).
Y.PRK.OMZ. 3/10, (9 Ramazan 1319/20 Aralık 1901).

Kitap, Makale ve Diğer Yayınlar

Afyoncu,Erhan. *Süleyman Şah Türbesi*, İstanbul, 2015: Yeditepe Yayınları.

Bourdieu, Pierre. "The Social Space and the Genesis of Groups", *Theory and Society*, 14/6 (Kasım 1985).

Burrows, Mathew. " 'Mission civilisatrice': French Cultural Policy in the Middle East, 1860-1914", *The Historical Journal*, 29/1 (1986), ss. 109-35.

Cannadine, David. "Ritüelin Bağlamı, İcrası ve Anlamı: Britanya Monarşisi ve 'Geleneğin İcadı', 1820 Civarı-1977", *Geleneğin İcadı* (der. E. Hobsbawm ve T. Ranger), çev. M. M. Şahin, İstanbul, 2006: Agorakitaplığı.

Deringil, Selim. *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul, 2002: Yapı Kredi Yayınları.

Dinçel, Ö. Faruk. *Hayme Ana (Devlet Ana),* Kütahya, 2009: Kütahya Valiliği Yayınları.

Duman, Faruk. "Seyahat ve Ziyareti Kolay Eyle Ya Rabbi", *P Dünya Sanatı Dergisi*, 45, 2007.

Ginzburg, Carlo. *Efsaneler, Amblemler, İzler: Morfoloji ve Tarih*, çev. M. Moralı, İstanbul, 2007: Kırmızı Yayınları.

Gupta, Narayani. "Of Giants and Jewelers: The Monumental and Miniature in India's Historic Landscapes", *Thesis Eleven*, 105/1, 2011, ss. 35-43.

Halbwachs, Maurice. *La Mémoire Collective*, Paris, 1968: Presses Universitaires de France

Hayber, A. ve H. Özbay, *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, İstanbul, 1997: MEB Yayınları.

Hobsbawm, Eric. "Giriş: Gelenekleri İcat Etmek", *Geleneğin İcadı* (der. E. Hobsbawm ve T. Ranger), çev. M. M. Şahin, İstanbul, 2006: Agorakitaplığı.

İnalcık, Halil. "Karacahisar/Karacaşehir Üzerine Bir Belge", *Papers of VIIIth International Congress on the Economic and Social History of Turkey*, der. Nurcan Abacı, Morrisville, 2006: Lulu Press.

İnalcık,Halil. *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*, İstanbul, : NTV Yayınları.

Karateke, H. K. "Einige Bemerkungen zu den osmanischen Insignia Imperialia-Insbesondere des 19. Jahrhunderts", *Scripta Ottomanica et Res Altaica (Festschrift für Barbara Kellner-Heinkele zu ihnem 60. Geburstag),* der. I. Hauenschild, C. Schönig ve Peter Zieme, Wiesbaden, 2002: Harrosowitz Verlag.

Karateke, H. K. "Interpreting Monuments: Charitable Buildings, Moniments, and the Construction of Collective Memory in the Ottoman Empire", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 91 (2001).

Lévi-Strauss, Claude. *Structural Anthropology*, çev. C. Jacobson ve B. G. Schoepf, New York, 1967: Anchor Books.

Marx, Karl. *Der achtzehnte Brumaire des Louis Napoleon*, Berlin, 1972: Dietz Verlag.

Mosse, George L. *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*, Ithaca ve Londra, 1991: Cornell University Press.

Musil, R. "Denkmalen", *Gesammelte Werke*, der. R. Musil, Hamburg, 1978: Rowohlt.

O'Keeffe, Tadhg. "Landscape and Memory: Historiography, Theory, Methodology", *Heritage, Memory and the Politics of Identity: New Perspectives on the Cultural Landscape* (der. N. Moore ve Y. Whelan), Hampshire ve Burlington,VT., 2008: Ashgate.

Ocak, A. Yaşar. "Les Milieux Sofis dans la Territoires du Beylicat Ottoman et le Problème des 'Abdalan-i Rum' (1300-1389)", *The Ottoman Emirate, 1300-1389*, der. E. Zachariadou, Rethymnon, 1993: Crete University Press.

Osiander, Andreas. "Sovereignity, International Relations, and the Westphalian Myth", *International Organization*, 55/2, 2001, ss. 251-87).

Overing, Joanna. "The Role of Myth: An Anthropological Perspective", *Myths and Nationhood* (der. G. Hosking ve G. Schöpflin), New York, 1997: Routledge.

Pınar, Hayrettin. *Tanzimat Döneminde İktidarın Sınırları: Babıâli ve Hıdiv İsmail*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Say, Yağmur. "Karakeçili Aşireti ve Eskişehir'e İskânı ile Kuyucak Karyesi'ndeki Özbekli Cema'ati", *Turkish Studies*, 4/3, 2009).

Schöpflin, George. "The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths", *Myths and Nationhood*, der. G. Hosking ve G. Schöpflin, New York, 1997: Routledge.

Schöpflin, George. *Nations, Identity, Power,* Londra, 2000: Hurst and Co.

Smith, D. J. ve S. Burch, "Enacting Identities in the EU-Russia Borderland: An Ethnography of Place and Public Monuments", *East European Politics and Societies*, 26/2 (2002).

Spruyt, Hendrik. "The End of Empire and the Extension of the Westphalian System: The Normative Basis of the Modern State Order", *International Studies Review*, 2/2 (2000), 71, 73-4.

Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul, 1990: Boğaziçi Yayınları.

Woodhead, Christine. "The Present Terror of the World? Contemporary Views of the Ottoman Empire c.1 600", *History*, 72 (1987), ss. 20-37.

Young, J. E. *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*, New Haven, 1993: Yale University Press, ss. 2-3.

Zarubavel, E. *Social Mindscapes: An Invitation to Cognitive Sociology*, Cambridge, Mass., 1997: Harvard University Press.

Öz: Bu yazıda Suriye İç Savaşı nedeniyle yeniden gündeme gelen Süleyman Şâh türbesi vesilesiyle sembolik coğrafyanın oluşumu tartışılmıştır. Bütün tarihdışı ve milliyetçi göndermelerine karşın, Süleyman Şâh türbesinin bugünkü varlığını, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine ilişkin mitosun, Sultan II. Abdülhamid'in kendi meşruiyetini, kamuoyu yaratma stratejilerini ve modern monarşinin kendisini yeniden-üretme potansiyelini ayakta tutmak ve yenilemek amacıyla giriştiği bir yeniden-canlandırma operasyonuna borçlu olduğu görülmektedir. Bu aynı zamanda Türkiye'de modern ve ulus-devletlere özgü sembolik coğrafya yaratma projesinin ilk örneği olarak kabul edilebilir. Bu yazının denediği gibi, bu çerçevede hem Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı "vatan" kavramının geç Osmanlı tahayyülünden bir kopuş olduğuna hem de II. Abdülhamid döneminin ideolojik ve siyasal tercihlerine ilişkin kalıplaşmış bazı yargılar üzerine yeniden düşünmek mümkün olmaktadır.

Anahtar sözcükler: Sembolik coğrafya, sembolik sermaye, kolektif hafıza, II. Abdülhamid, Ertuğrul Gâzi, Süleyman Şâh Türbesi, Osmanlı kuruluş mitosu, Karakeçili aşireti

"The Battle of Caber Castle" or the Political Power's Intervention in Geography: On the Production and Reproduction of Geography of Symbols

Abstract: This article discusses the formation of geography of symbols upon the recent revival of the issue of Süleyman Shah's tomb. Despite its ahistoric and nationalistic references, the Süleyman Shah's tomb owes its existence to Abdülhamid II's operation to revive this myth of the formative period of the Ottoman State a) to shape his own legitimacy, b) to maintain and revitalize the potential for the monarchy to reproduce itself and for the strategies of creating a public. This can be seen as the first example in Turkey of the project of the creation of symbolic geography peculiar to modern nation-states. The author suggests a thorough revision of certain clichés regarding political and ideological preferences of the Hamidian Era as well as the assumption that the Republican understanding of "motherland" represents a rupture from its late Ottoman imaginations and manifestations.

Keywords: Geography of Symbols, capital of symbols, collective memory, Abdülhamid II, Ertuğrul Gâzi, Süleyman Şhah's Tomb, Ottoman's myth of creation, Karakeçili tribe

UYGUR KOCABAŞOĞLU
İKİ ARADA
İMLAYA GELMEZ TARİH YAZILARI
BİR DEREDE
La Marque de Réputation Mondiale.
FIAT
İMGE
kitabevi

Sam Amca'nın Diyâr-ı Gurbet Memurları: 19.yy.'daki Amerikan Konsolosluk Hizmetlerine Genel Bakış*

Onur KINLI**

Amerikalılar daha gerçekçi oldukları için olsa gerek "çıkar" (American interest) sözcüğünü kullanmayı seviyorlar. Amerikan çıkarları adını verdikleri bu sepetin içine de askeri, siyasi, kültürel, ticari endüstriyel ve insancıl (philantropic) her türlü ilişkiyi koyuyorlar. Bu sepetin adına Amerikan çıkarları ya da Amerikan varlığı denmesi o denli önemli değil. Önemli olan bu sepetin içindeki şeylerden hangisinin belirleyen, hangisinin ise belirlenen olduğunu iyi saptamak.

Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*

On dokuzuncu yüzyılın ilk on yılında ABD'nin, çoğunluğu Avrupa ve Batı Hint Adaları'nda olmak üzere altmış iki kentte konsolosluğu bulunmaktaydı. Büyük Britanya ve dominyonlarında -Malta ve Cebelitarık dahil olmak üzere- on, Fransız topraklarında -Hint Okyanusu'ndaki Mauritus ve Güney Afrika'daki Fransız Guyanası dahil olmak üzere- on üç konsolos görev yapıyordu.[1]

* Prof. Dr. Uygur Kocabaşoğlu'nun hem *Anadolu'daki Amerika* hem de *Majestelerin Konsolosları* adlı çalışmasından feyz ve ilham alınarak hazırlanan ve 2009 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda sunulan "19.yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bu makalede ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konsolosluk faaliyetlerine değinilmemiştir.

** Ege Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih ABD.

[1] 1800–1815 yılları arasında Fransız topraklarındaki Amerikan konsoloslukları, konsolosluk olarak değil ticari 'agent' (mümessil) olarak adlandırılmaktaydı. Çünkü iktidardaki Napolyon kendisine birinci konsül ünvanını almıştı. ABD, Fransa nezdinde olası bir karışıklıktan ka-

Portekiz ve dominyonlarında sadece dört Amerikan konsolosluğu bulunmaktaydı. Bunlardan biri ana karadaki Azor Adaları'nda diğeri Madeira Adası'nda bir diğeri ise Brezilya'nın San Salvador şehrindeydi. İspanya nezdine atanmış dokuz konsolostan hiçbiri Güney Amerika'daki kolonilerinde bulunmuyordu.[2] İspanya toprakları haricindekiler Batı Hint Adaları'ndaki kolonilerde konuşlanmıştı. Dikkate değer bir diğer nokta ise Halifax'ta, Meksika'da ya da İspanya'nın güney Amerika dominyonlarının diğer bölgelerinde Amerikan konsolosluklarının bulunmayışıdır. Magrib konsolosluklarının kuruluşu bir sonraki alt başlıkta görüleceği üzere oldukça zor gerçekleşmişti. Amerikan diplomatik misyonları hâlâ Avrupa'nın önemli merkezleriyle sınırlıydı. Prusya, İsveç ve Rusya'da birer tane bulunan konsoloslukların haricinde ABD'nin, Alman ve İtalyan devletlerine dağılmış on konsolosluğu bulunmaktaydı.[3]

İlk Amerikan konsoloslarının görevleri dahilindeki temel sorumluluklar içinde denizcilerin ve gemiciliğin olması, Britanya ve Fransa arasındaki uzun savaşlar sırasında ciddi ihtilaflarla karşılaşılmasını beraberinde getirmişti. Denizlerdeki hâkimiyetin büyük ölçüde bu iki gücün elinde olması, ABD konsolosluklarının, Amerikan bayrağı taşıyan gemilerin ve denizcilerin güvenliğinin sağlanması konusunda elini kolunu bağlıyordu. Britanyalılar pek çok kez, Fransızlar da zaman zaman Amerikan gemilerini ablukayı deldikleri gerekçesiyle zorla alıkoymuşlardır.[4] Bu iki güç arasında kalan ABD için mutlak bir taraf tutmak ya da her ikisinden de herhangi bir medet ummadan ticarette direnmenin haricinde bir seçenek bulunmuyordu. Fransa ile yapılan "quasi-war"da (1798–1800) korsanlar provokasyonun temel kaynağı idi.[5] Amerikan konsoloslarının Karayip'teki Fransız korsanlarını etkisiz hale getirebilmek için İngiliz kumandanlar ile işbirliği yoluna gitmesi iki güç arasındaki gerilimin savaşa yol açmasıyla sonuçlanmıştı. Savaş boyunca ABD gemilerinin, yine Britanyalılar ve Fransızlar tarafından alıkonularak kamulaştırılması, başkan Jefferson'un öncülüğünde Kongre'nin 1807 senesi sonunda ambargo ilan etmesiyle sonuçlandı.[6] ABD bütçesine oldukça yüksek bir maliyet getiren bu ambargo kararının kapsamıyla ilgili değişik bilgiler mevcuttur. Kimi kaynakta tüm ülkelere yapılan ihracatın dondurulduğu, 1809'da ise İngiltere ve Fransa dışarıda bırakılacak şekilde ambargonun genişletildiği geçmektedir.[7] Jefferson'un *"plague on both your houses"* (iki evde de veba)[8]

çınmak için bu ünvanı kullanmamayı tercih ediyordu. Ancak Fransız görevliler dahil herkes söz konusu ticari "agent"lara konsül demekteydi. (Charles Stuart Kennedy, *The American Consul, A History of the United States Consular Service,* 1776-1914, Greenwood Press, New York, 1990, s. 41.)

[2] Bu dönemki ABD-İspanya ilişkileri için bkz. John W. Foster, *A Century of American Diplomacy*, Houghton Mifflin Company, Boston & New York, 1900, ss. 41-42.

[3] Kennedy, s.41.

[4] Ron Chernow, *Alexander Hamilton*, The Penguin Press, New York, 2004, s.546.

[5] Lindley S. Butler, *Pirates, Privateers, and Rebel Raiders of the Carolina Coast,* The University of North Caroline Press, 2000, s.103.

[6] Kennedy, s. 42.

[7] Edward L. Ayers, David M. Oshinsky, Lewis L. Gould, Jean R. Soderlund, *American Passages: A History of the United States,to 1877*, C.I, 4.bs, Wadsworth, 2009, s.238.

açıklamasıyla da terminolojiye giren bu ambargo kararının, gelirlerini ticari konularda yardımcı olmak ve belge hazırlamakla kazanan Amerikan konsoloslukları üzerinde de yıkıcı etkileri olmuştur.

Amerikan dış politikasında bu güçlere karşı verilen mücadele, konsoloslukların çalışmalarının merkezine, alıkonulan ve hapse giren denizcileri ve el konulan gemileri oturtmuştu. Konsolosluklar yerel otoriteleri Amerikan gemilerinden firar edenlerin yakalanması ve tutulması için yardıma çağırabiliyorlardı. Bordeaux konsolosu William Lee bir Amerikan gemisinde hizmet etmeyi reddeden Amerikalıların yakalanması ile ilgili merkeze şu notu göndermişti:[9]

> Bu denizcilerin tutuklanmasının temel nedeni firardır. Korsanlar, Amerikan denizcilerinin ABD gemilerinden ayrılmaları için onlara para teklif etmektedirler. Bugün erken saatlerde, 17 denizcinin gemilerini terk etmeleri, korsan gemisine binmelerine bir grup asker ile müdahale etmiş bulunuyorum.

Kongre, denizcilerin kötü durumuna çare olmak için oldukça erken hareket ederek sadece bu durumlarla ilgilenecek, biri Karayipler'de diğeri bu sıkıntıların yoğun yaşandığı gerekli görülen bir limanda ikamet edecek iki görevli atadı. Bu özel görevliler sadece Amerikan denizcileri ile ilgilenecek, tam zamanlı çalışacak ve maaş alacaklardı. Konsoloslar ve bu yeni görevlilerle beraber çalışacaklardı. Gemilerin zorla alıkonulması meselesi 1812'ye kadar varlığını sürdürdü. Kargo ve gemilere el konması oldukça rahatsız edici olmakla beraber, Avrupa limanlarına sessizce girebilen gemilerin elde ettikleri yüksek kâr ile dengelenebiliyordu. Buradan elde edilen kâr, kayıpları telafi edebiliyordu. Gemi ve kargoları korumak için ölmeye değmezdi.[10]

Önemli bir liman olan Kingston'da denizciler için atanan ilk görevli, donanmada subay olarak da çalışmış Silas Talbot idi. Talbot görevi süresince (1796-1798) Britanyalı valileri ikna etme gücü sayesinde başarılar elde etmiş ve bazı denizcilerin salıverilmelerini sağlamıştı. Koloni mahkemeleri vasıtasıyla yasa dışı alıkoymalara karşı mahkeme talebinde de bulunmuştu.[11] Ancak, Batı Hint Adaları'ndaki İngiliz kumandan Amiral Sir Hyde Parker, Britanya sivil mahkemelerinin verdikleri kararlara subaylarının uymaması için emir vermişti. Amiralin görevde olduğu sürece Talbot'tan sonra gelenler değişik derecelerde başarı elde etseler de yaşanan sorunları ortadan kaldıramamışlar ve Amerikalılar ticari gemilerini kaybetmeye devam etmişlerdir. Londra'daki Amerikan denizcilerinin durumu için görevlendirilen ilk temsilci David Lenox ise eski bir hesap uzmanıydı. Anlaşmazlık olmadan vatandaşlıkları ispat olunmuş Amerikalıların serbest bırakılması ile ilgili denizcilik bakanlığını ikna etmekte başarı kazanmıştır. O

---

[8] Bu ifade, W. Sheakspeare'in "Romeo ve Juliet" oyununda Romeo ile yakın arkadaşı Mercuito arasında geçen bir diyalogdan alınmıştır.

[9] Kennedy, s. 43.

[10] 28 Mayıs 1796, Status at Large, 4th Con. Ses. II, Appendix, s. 2919.

[11] Henry T. Tuckerman, *The Life of Silas Talbot a Commodore in the Navy of the United States*, New York, 1850, ss. 72-87.

dönemde özellikle denizciler için belge sahteciliği piyasası oluşması nedeniyle ciddi zorluklar yaşanmıştır.[12]

İlk dönem Amerikan konsolosları içinde en aktif olanın Bourdeaux Konsolosu olduğu görülmektedir. Sahip olduğu öneme rağmen dışişleri, Bourdeaux ile yakın temas halinde olmaya lüzum görmemişti. Konsolos Cox Barnet, 1801 yılında bakanlıktan en ufak bir ses gelmemesi üzerine şikayette bulunmuş, muhtemelen bu şikayeti üzerine görevinden derhal alınmış yerine Mr. Lee atanmıştı.[13] Bourdeaux'nun ABD için aktif bir ticaret merkezi oluşu bu şehri işsiz Amerikan denizcileri için bir cazibe merkezi haline getirmişti.[14] Bourdeaux Konsolosluğu 1802 yılında gönderdiği raporda hastanelerde yirmi, sokaklarda ise yüz elli denizcinin bulunduğunu ifade etmiştir. Fransız polisinin şikayeti üzerine konsolosluk mümkün olduğunca bu denizcileri, Bourdeaux Limanı'ndaki Amerikan gemilerine yerleştirmeye çalışmıştır.[15]

1807 yılında Britanya'nın inisiyatifi ile ABD Ticaret Komitesi, Fransa ile bazı ticari meseleler ile ilgili bir lisans sistemi uygulamasına gitmişti. Ancak ambargoyu hafifletecek olan bu uygulama gerçekte Amerikan ticaretine pek bir yarar sağlamamıştı. Bradford Perkins bu durumu şu şekilde tanımlamaktadır:[16]

> Teorik olarak Amerikan gemileri bu lisans sistemi ile bir ayrımcılığa maruz bırakılmamıştır. Pratikte Ticaret Komitesi, Avrupa bandıralarını daha kullanışlı ve kontrol edilebilir bulmuştur. Lisanslar olmaksızın Fransız imparatorluğu ile ticaret yapılmaması lisansları son derece değerli hale getirmiştir ki bazen serbest piyasada 15.000 Sterlin gibi bir rakama alınıp satılabilir hale gelmişlerdir.

1812 Haziranı'nda Fransa ve Britanya arasında patlak veren savaşın haberi Britanya adalarına ve dominyonlarındaki Amerikan konsolosluklarına ulaştıkça, Amerikan konsoloslarının tarafsızlık politikası uyarınca ivedilikle ülkelerine geri döndükleri bilinmektedir. Sadece, Londra'daki Amerikan konsolosu ve denizcilerle ilgili görevli olan Reuben Beasley, savaş esirlerinin değişimine yardımcı olması için Britanya tarafından kalmasına yönelik izin verilmiştir.[17] Bu uygula-

[12] Kennedy, s.44.

[13] Bu bilgiyi, dönemin ABD başkanı James Madison'un yazışmalar takviminde *"1801, Ağustos 10, Bordeaux: Mr. Isaac Cox Barnet'in Bordeaux Konsolosluğu'ndan haksız bir şekilde alınması ve yerine görevi daha az hak eden Mr. Lee'nin atanması"* şeklinde düşülen bir nottan çıkarıyoruz. Bkz. *Calendar of the Correspondance of James Madison*, Burt Franklin, New York, 1894, s.361.

[14] Bordeaux, özellikle 1793-1814 yılları arasında Avrupa'nın şeker antreposu olarak anılıyordu. Amerikan gemileri çoğunlukla Karayipler'den şeker getiriyor karşılığında yüklü miktarda şarap alıyorlardı. (Michael Stephen Smith, *The Emergence of Modern Business Enterprise in France, 1800-1930*, Harvard University Press, 2005, s. 37.)

[15] Kennedy, s. 45.

[16] Bradford Perkins, *Prologue to War: England and the United States, 1805-1812*, University of California Press, Berkeley, 1961, s.305.

[17] Ira Dye, "American Maritime Prisoners of War, 1812-1815", *Ships, Seafaring and Society, Essays in Maritime History*, ed. Timothy J. Runyan, Wayne State University Press, Michigan, 1978, s.300.

ma, konsolosların arabulucu rolünü de üstlenmeye başladıklarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

George Washington zamanında Falmouth'a atanan Amerikan konsolosu ve aynı zamanda Britanya uyruklu olan Robert Ware Fox ise Britanya'yı terk etmemiştir. Savaş çıktığında Amerikan flamalarını ve bayrağını indirmiş ve savaşın bitmesini beklemiştir. Savaş bitince flama ve bayraklar eski yerlerini almıştır. Falmouth'taki konsolosluk nesilden nesile 1908'e kadar Fox ailesi tarafından idare edilmiştir.[18]

1815'te savaş bittiğinde Amerikan konsolosları, 1812'de ayrıldıkları Britanya'dakiler başta olmak üzere tüm diğer limanlara geri döndüler. Lisans sistemi ve ablukalar da durdurularak ticaret normal seyrine dönebilmişti ve Akdeniz tüm ticaret gemilerine ve tüm uluslara açık hale gelmişti. Savaş sırasında zarar gören Amerika-Avrupa ticari ilişkilerini ve ticaret hacmini geri kazandırmaya dönük olarak faaliyetlerine başlayan konsoloslar için işlerini kolaylaştıracak yeni düzenlemeler 1818 yılında gerçekleşmiştir. Bu yeni düzenlemeye göre, ABD'ye mal götüren tüccarlar yabancı bir limandan ayrılırken mallarını mutlaka *ad valorem* (mal değeri üzerinden) limandaki ABD konsolosunu bildirmekle mükellefti.[19]

I. Magrib Konsoloslukları

ABD'nin Magrib ülkeleriyle ilişkiye girmesini hızlandıran faktör sadece yukarıda değinilen alternatifsizlik değildir. Fransa'yla ilişkilerin bozulup özellikle denizcilik meselelerinde husumetlerin çıkması o zamana kadar Fransız destekli süren ticaretin güvenliğini riske atmış, bu da ABD'yi Magrib ülkeleriyle yeni düzenlemeler yapmaya yöneltmiştir. Fas, Tunus, Cezayir ve Trabluslu korsanların bölgedeki etkinliği ve İngiliz korumasında olmayan hiçbir ticaret gemisine aman vermemesi[20] başkan ve Kongre'nin meseleye bir an evvel çözüm bulması yolundaki baskıları arttırmıştı. Dışişleri bakanı Jefferson, bağımsızlık savaşı kahramanlarından John Paul Jones'u 1792'de Cezayir konsolosu olarak atayarak 25.000 Dolar'lık bir pazarlık gücüyle sorunları görüşmekle yetkilendirmişti.[21] Ancak henüz Fransa'ya varmadan Jones'un ölümü, müzakerelerin başlamasında gecikmeye neden olmuştu. Yerine atanan Barclay'ın de görevine ulaşamadan ölümü diplomatik süreçte ciddi bir tıkanmaya sebebiyet vermişti. Geçen süre zarfında korsanlara kaptırılan kargolardaki artış ve esir düşen Amerikalıların akıbetlerinin ne olacağı önemli bir sorun oluşturmaktaydı. Yıllık ödemeler yapılmadan Amerikan denizciliği güvende olamamaktaydı; esirler bırakılmamakta ve konsolosluk kurulamamaktaydı.

[18] Kennedy, s.46

[19] Status at Large, 15th Con., Ses. I, Ch.79.

[20] Thomas A. Bryson, *American Diplomatic Relations With the Middle East, 1784-1975: A Survey*, The Scarecrow Press, New Jersey, 1977, s. 1.

[21] Kennedy, s.29.

1794 yılında David Humphreys gerekli talimatlarla Cezayir'de görüşmeler için masaya oturdu. Ancak Cebelitarık geçişleri için anlaşmaya varılmış ötesi için ise uzlaşma sağlanamamıştı. Humphreys, Dışişleri bakanı Jefferson'a gönderdiği mesajda silahlı destek sağlanmadan hiçbir Amerikan konvoyunun bölgeye gönderilmemesi gerektiğini belirtiyordu. Bunun üzerine Kongre, altı Amerikan savaş gemisinin Cezayirli korsanlara karşı kullanılmak üzere tedarik edilmesi ile ilgili yetkiyi vererek ABD donanmasının temellerini atmış oldu.[22] Gemilerin hazırlanma sürecinde ABD'nin ne pahasına olursa olsun diplomatik temasları kullanmaya devam ettiği de gözlemlenmiştir. Jefferson'dan görevi devralan Edmund Randolph, Magrib ülkeleriyle yapılacak pazarlık için ticaret güvenliği ve mevcut tutuklu Amerikalıların serbest bırakılmalarını karşılamak üzere 800.000 Dolar'lık bir fonun devreye sokulmasını sağlamıştı. 1795 Kasım'ında antlaşma sağlandı. Oldukça pahalıya mal olan bu ticaret güvenliğinin ve tutukluların serbest bırakılmasının faturası 642.500 Dolar'ı bulmuş ve senelik 21.600 Dolar'lık harç karara bağlanmıştı.[23] Meselenin sadece Cezayir ile yapılan anlaşma ile uzun soluklu bir çözüme kavuşamayacağının bilincindeki ticaret şirketlerinin baskıları sonucu Cezayir'e baş-konsolos olarak atanan Joe Barlow, Trablus ile daha az maliyetli bir anlaşma için 4 Kasım 1796'da masaya oturdu. Bunu takip eden süreçte Tunus ile de sağlanan anlaşma sonucu Akdeniz'deki ABD ticareti gözle görülür bir ilerleme kaydetmiştir. 1799 itibariyle Cebelitarık'tan geçen ABD gemilerinin sayısı 80'i bulmuştur.[24]

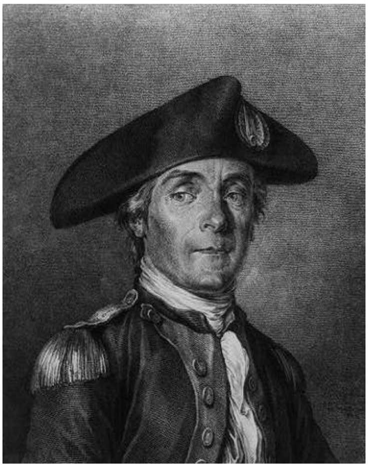

John Paul Jones

David Humphreys

[22] Bryson, 1977, s. 3.
[23] Charles Oscar Paullin, *Diplomatic Relations of American Naval Officers, 1778-1883*, Baltimore, 1912, s.55.
[24] Bryson, 1977, s. 4.

James Cathcart

On dokuzuncu yüzyılların ilk yılları itibariyle Fas, Tunus, Cezayir ve Trablus başta olmak üzere tüm Kuzey Afrika sahilinde ABD konsoloslarının görevlerinin başında olduklarına tanık olunmaktadır. Mesailerinin büyük kısmı yine tutuklu ABD denizcilerinin serbest bırakılmasına harcayan konsoloslardan James Cathcart ve Richard O'Brien'ın bu süre boyunca bölgelerin yerel dillerini iyi bir şekilde öğrenmiş olmaları ve hatta kurdukları kişisel ilişkilerle devlet kademesine yönelik önemli sırları da bildikleri için pazarlık konusunda Avrupalı meslektaşlarından öne geçmişlerdi.[25] Görevde bulundukları süre boyunca yerel otoritelerle olabildiğince iyi geçinmeye çalışan konsolosların ABD'nin savaş kozunu kullanmasına ellerinden geldiğince mani olmaya çalıştıkları da bilinmektedir.[26]

Kennedy, ABD'nin Magrib konsolosluklarıyla ilgili ilginç bir tespitte bulunmuştur. ABD ile Magrib ülkeleri arasında ilişkilerin yoğun olduğu 1800–1815 arası dönemde hiçbir konsolosun ABD iç politika hesaplarıyla bölgeye gönderilmediğinin altını çizer. Bu dönemde görev yapmış tüm konsolosların bölgeyi iyi tanıdıklarını ve müzakere yeteneklerinin oldukça yüksek seviyede olduğunu da belirtmektedir. Bu birimlerde tecrübe kazanan konsolosların sonraları önemli birimlere atandığı da bilinmektedir.[27]

II. Latin Amerika'daki ABD Konsoloslukları

Napolyon'un İspanya'daki orduları ABD'nin Güney Amerika ile olan ilişkilerini de tehdit etmekteydi. Napolyon'un 1808'de İspanya Kralı'nı değiştirerek ağabeyi Joseph'i kral yapması, Fransa'nın neredeyse bütün İber Yarımadası'na hakim olması sonucu Yeni Dünya'daki İspanyol etkisi de zayıflamaya başlamıştı.[28] Bu durumun, Güney Amerika'daki İspanyol kolonilerinin bağımsızlığa giden süreçte en önemli faktör olduğu üzerine araştırmacılar arasında bir uzlaşma

[25] Kennedy, s. 33, Ayrıca, ABD yönetimi, yabancı dil meselesinin öneminin bilincinde olarak özellikle Magrib ülkeleriyle olan ilişkilerde buna dikkat ettiği gözlemlenmektedir. Hatta, James Madison döneminde Fas'tan gelen mektupları çevirecek yetişmiş eleman bulunmayışı büyük bir huzursuzluk yaratmış ivedilikle eleman yetiştirilmesi yoluna gidilmiştir. Thomas A. Bryson, *An American Consular Officer in The Middle East in The Jacksonian Era: A Biography of William Brown Hodgson, 1801-1871*, Resurgens Publications, Atlanta, 1979, s. 11.
[26] Bryson, 1977, s. 5, Kennedy, s. 34.
[27] Kennedy, s. 39.
[28] J. M. Roberts, *The Hutchinson History of the World*, Hutchinson & Co., Londra, 1976, s. 823.

sağlanmamış olsa da[29] bir hareketliliğe yol açtığı açıktı. Her ne kadar Amerikalılar, Fransız Devrimi sonrası yaşanan giyotin faciaları ve Napolyon diktatörlüğüyle bu tip mücadelelere karşı sempatilerini biraz yitirmiş olsalar da İspanya yönetimine karşı bağımsızlık hareketlerini desteklemek hem kaçınılmaz hem de akla yatkındı. Ancak yine de kamuoyunun özgürlük mücadelelerine olan sempatisi Latin Amerika'ya bazı gönüllüler dışında hiçbir askeri desteğin verilmemesi yönündeydi.[30] Bu durum, 1810'dan 1824'e kadarki bağımsızlık savaşları süresince ABD konsolosluk servisini cephe hatlarına kadar taşımıştı. Latin Amerika'daki koloni eliti için de İspanya'ya karşı savaşırken bir yandan Avrupa ve ABD ile ticaretlerini sürdürebilecek olmak oldukça cazip geliyordu.[31]

Latin Amerika'daki bağımsızlık savaşları ile ilgili olarak iki Dışişleri bakanı James Monroe ve John Adams'ın asıl kaygılarının bu sömürgelerin özgürlüklerine kavuşmasının ötesinde olduğunu da unutmamak gerekir. ABD'nin Latin Amerika'daki asıl çıkarı pek tabii ki demokrasi değil ticaretin gelişmesiydi. Yüzyıllarca İspanyollar kolonilerinde yabancı tüccarların faaliyetlerine engel olmuşlardı. Küba dışında hiçbir yerde konsolosluk kurulmasına da müsaade etmemişlerdi. Özgürlük hareketlerinde başarı sağlanması Amerikan mallarının bu pazarlara ulaşması için bir fırsat olabilirdi ve Amerikan konsolosluklarının kurulmasını gerektirebilirdi. Nitekim adı geçen iki bakanın özellikle Latin Amerika kolonilerinin bağımsızlıklarının tanınma zamanlaması ve kapsamı bağlamındaki tutumları düşünüldüğünde asıl kaygılar daha net görülecektir. Tanımaların aceleye getirilmesi İspanya'nın düşmanlığını kazanmak anlamına geleceği için Florida sorununun çözümü de sıkıntıya girebilirdi.[32]

Bölgedeki çıkarlarını gözetmek için oldukça temkinli davranan ABD, öncelikle konsoloslarını ve denizci sorunlarıyla ilgilenecek görevlileri gönderme hazırlıklarına başladı. 1810'da gönderilen ilk "özel yetkili" Arjantin'de Buenos Aires'e gönderilen Joel Roberts Poinsett adlı Güney Carolinalı bir zengindi. Dışişleri bakanı Robert Smith'in Poinsett'e verdiği talimat oldukça açıktı: Liberal ve istikrarlı düzenlemeleri sağlayarak karşılıklı ticaretin her iki ülkenin ortak çıkarları için olduğunu anlatmak.[33] İspanyol yandaş güçlerin etki alanından uzak kaldığı için Buenos Aires'in devrimci hareketleri izleyecek en uygun yer olması Poinsett'in raporlama faaliyetlerini de kolaylaştırmıştı. 1811 de Kongre'nin res-

---

[29] Leandro Prados de La Escosura, "The Economic Consequences of Independence in Latin America", *The Cambridge Economic History of Latin America, C.I, The Colonial Era and the Short Nineteenth Century*, ed. Victor Bulmer-Thomas, John H. Coastworth, Reberto Cortés Conde, Cambridge University Press, 2008, s. 464.

[30] Perkins, 1993, s.156.

[31] S. Tanley J. Stain, Barbara H. Stein, *The Colonial Heritage of Latin America, Essays on Economic Dependence in Perspective*, New York, 1970, s. 131.

[32] Kennedy, ss. 51-52.

[33] Harolds F. Peterson, *Argentina and the United States 1810-1960*, University Publishers, New York, 1964, s. 277.

mi atamasıyla baş-konsolos unvanını da alan Poinsett'e yeni bakan Monroe tarafından daha açık talimatlar da verilmişti:[34]

> Burada söz konusu bölgenin Avrupa'dan ayrılması büyük bir ilgi ile izlenmektedir. Aynı yarımkürede ve komşumuz olan bölgeye karşı kayıtsız kalamayız. Buradaki bölgelerin kaderleri kendilerine bağlıdır. Bir devrim gerçekleştiğinde Avrupalı güçlerin eski kolonilerini içtenlikle karşılayacağımıza şüphe yoktur.

Buenos Aires'te cunta yönetimi ile ticari anlaşmalar yapacak kadar uzun kalan Poinsett daha sonra Şili'ye geçerek, siyasete girmiş ve diktatör Jose Miguel Carrera ile yakın dostluk kurmuştur.[35] Poinsett daha sonra Buenos Aires'e dönmüş ve oradan da 1814'te ayrılarak ABD'ye gelmiş ve Güney Carolina'da siyasi kariyerine devam etmiştir. Daha sonra yeni Meksika Cumhuriyeti'ndeki ilk Amerikan elçisi olmuştur.[36]

1800'de Karakas'ın limanı olan La Guayra'ya Augustim Maden'in konsolos olarak atanmasını takip eden ilk on yıl ticarette ve ilişkilerde en ufak bir farklılık görülmemişti.[37] On yıl sonra bu liman kentinde faaliyet gösteren ABD tüccarı Robert K. Lowry, cunta idaresindeki bölgeye ticari temsilci sıfatıyla atandı ve 1826'da ölene kadar görevine devam etti. Lowry için en önemli mevzulardan birisi bölgede ayrıcalık talep eden İngiliz varlığıydı. Ayrıca, Porto Riko'daki isyancılara malzeme götüren Amerikan gemilerinin yolunu kesen korsanlara silah sağlayan İspanyollar bir diğer sorundu. Lowry, donanmadan ticareti korsanlardan koruyacak bir savaş gemisi de talep etmişti. 1811'de ABD nezdindeki tanınma taleplerine cevap alamayan[38] cunta, Lowry'ye gösterdikleri cömertliğin karşılığını alamadığı için rahatsız olmuştu. ABD'nin bu çekimser tutumu ise Avrupa'dan gerekli onayı görmüştü.[39] Venezuela'daki cuntanın henüz yeterli altyapı olmadan Karakas ve ona komşu eyaletleri birleştirerek bağımsız bir devlet kurma amacıyla giriştikleri ilk deneme Lowry'yi etkilememiş ve durumu ülkesine fakirlik, anarşi ve ahmaklık getirecektir şeklinde raporlamıştı.[40] Lowry daha sonra ön-

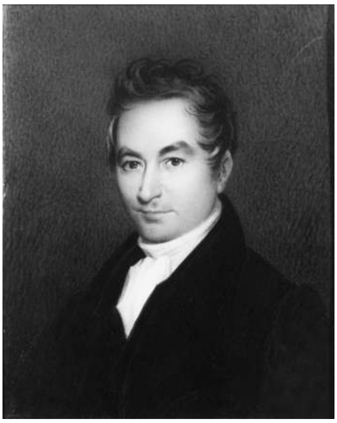

Joel Roberts Poinsett

[34] William R. Manning, *Diplomatic Correspondence of the United States Concerning Independence of the Latin America Nations*, C.I, Oxford University Press, New York, 1925, s. 11.
[35] Peterson, ss. 22-23.
[36] Kennedy, s. 53.
[37] E. Taylor Parks, *Colombia and the United States*, 1765-1934, Arno Press, USA, 1970, s.78.
[38] Parks, ss. 87-88.
[39] Manning, C. I., ss. 6-14.
[40] Kennedy, s. 54.

gördüğü "anarşi ve ahmaklık" ile fazlasıyla uğraşmak zorunda kalacaktı. 26 Mart 1812'de tam da kraliyetçi işgalle aynı dönemde yaşanan deprem La Guayra ve Karakas'ı yerle bir etmişti.[41] Yakın tarihlerde Lowry'nin misyonu konsolosluk haline getirilecek ancak bu sefer de cunta tarafından konsolos olarak tanınmayacaktı.

Bu tanınmama üzerine dışişleri bakanı Monroe, Alexander Scott'ı Karakas'a "special agent" (özel temsilci) sıfatıyla atar ve ondan Karakas'ta ticari bir konsolosluktan daha çok hükümet temsilcisi olarak diplomatlık yapmasını bekler.[42] Kongre deprem mağdurlarına gönderilen yardım malzemesinin cunta yöntemine teslim yetkisini Scott'a vermiştir. Amerikan vatandaşlarının özellikle İspanyol korsanlığına karşı korunması ile de tembihlenen Lowry ve Scott'ın raporlarında belirttiği gibi Amerikan vatandaşları sadece alıkoyulma ya da adaletsizliklerden değil, cunta yönetimine yönelik düşmanca tutumlarda da zarar görmekteydiler. Aralık 1812 tarihinde, İspanyol otoritelerinin, kontrolleri altında bulundurdukları bölgelerdeki tüm Amerikalıların ihraç edilmesini buyurmalarıyla Scott ve Lowry de bölgeden ayrılmak zorunda kalmışlardır.[43]Aslında İspanya'nın bu uygulamasının sadece ABD vatandaşlarının hedef alınarak gerçekleştiğini söylemek güçtür. Nitekim 1812 tarihli İspanyol Anayasası ile İspanya, başta Latin Amerika olmak üzere tüm kolonilerindeki vatandaşlık meselesinde de düzenlemeye gitmiş, Engizisyon'u resmen lağv etmiş ve yargı alanında köklü reformlara imza atmıştı.[44] Özellikle bağımsızlık hareketlerinin hızlandığı dönemlerde vatandaşlık konusunun Osmanlı'daki gibi ciddi karışıklıklara sebebiyet verdiği görülmektedir. Ayrıca çoğu bölgede aynı dilin konuşuluyor olması ve yaygın akrabalık ilişkileri Latin Amerika'da vatandaşlık sorununu ciddi boyutlara taşımaktaydı.

1821'de La Guaira'ya görevinin başına konsolos olarak dönen Lowry, kendini yine korsanların neden olduğu sorunların içinde buluyordu. Merkeze gönderdiği raporda görevi gereği yaptıklarının takdir görmediğini şu şekilde dile getirmektedir:

> Korsanlar bu hükümetin bayrağı altında pek çok Amerikalıyı tuzaklarına düşürmüşlerdir. Tarafıma yapılan pek çok başvuru karşısında özgürlüklerini sağladım ancak bu onların hakları olarak değil, yerel yetkililerin yaptıkları bir jest olarak görüldü. [45]

Lowry'nin yeniden atanmasını, 1822'de Latin Amerika cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının ABD tarafından resmen onaylanması takip etti[46] ve bölgeye daha fazla sayıda konsolos atandı. Bunlardan birisi de Peru'daki Callao'ya atanan

---

[41] David F. Marley, *Historic Cities of the Americas*, California, 2005, s.834

[42] Richard W. Slatta, *Simon Bolivar's Quest for Glory*, Texas, 2003, s.64.

[43] Kennedy, s.54.

[44]Matthew Campbell Mirow, *Latin American Law: A History of Private Law and Institutions in Spanish America*, University of Texas Press, 2004, s. 145. (Engizisyonun lağvı) s. 113.

[45] Parks, s. 81.

[46] John Holladay Latanac, *The United States and Latin America*, Doubleday, Page & Company, New York, 1920, s. 48.

William Tudor'dur. İspanyol ablukası nedeniyle görev yerine 120 günlük bir yolculuktan sonra varabilmişti.[47] Tudor'un görev yerine ulaşmasındaki zorluk merkezle olan irtibatında da yaşanmaktaydı. Talimatların eline geçmesi ayları bulan Tudor, inisiyatif almaya mecbur kalarak kendisini İspanyol yetkililere tanıtmış, Callao'da kalmak ve mevcut durumu raporlamak üzere izin alabilmişti.[48] Peru'daki ablukanın düşmanlara yönelik bir tutum olmadığını, bir tür gelir getirici durum olduğunu fark eden Tudor, tarafsız gemilerin durdurularak Callao Limanı'na girmeye zorlandıklarını ve kaptanlarının toplam kargo değerinin %25'i kadar harç ödemeye mecbur bırakıldıklarını bildiriyordu.[49]

Amerikan ticari gemilerinin korsanlardan ve ablukacılardan korunması için ABD donanmasından savaş gemisi talebinde bulunan Tudor, Isaac Hull komutasındaki küçük bir filonun desteğini elde etmeyi başarmıştı. Callao'daki durum sadece Amerikan ticaretini tehdit etmiyordu. Bu nedenle, Britanya, ABD ve Fransız donanma gemileri de Callao Limanı'na, tarafsız gemilerin ve taşıdıklarının güvenliği için bölgeye gelmiş durumdaydı. Muhtemelen bölgeye atanan çok sayıdaki İngiliz konsolosun da benzer talepleri gündemdeydi.[50] Yine de İspanyol donanması abluka sırasında ticaret yapan Amerikan gemilerinden bazılarına el koymuştu. Tudor, mürettebat ve gemilerin serbest kalmasını sağlamaya çalışmış ancak fazla bir muvaffakiyet gösterememişti. Küba, Porto Riko ve Filipinler'deki ABD konsoloslarının gündeminde de sürekli aynı sorunlarla boğuşmak vardı.[51] 1824 yılının sonunda, nihayet Tudor raporunda şunu belirtebilmiştir:[52] "General Bolivar'dan ABD Peru Konsolosluğu için aldığım tanıma belgesi ile artık daha düzenli bir şekilde işime yoğunlaşabilirim."

Aslında Tudor'un bu beyanını, Latin Amerika'daki İspanyol İmparatorluğu'nun yıkılışının bir başka ifadesi olarak da değerlendirebiliriz. İspanyol boyunduruğundan kurtulan yeni Latin Amerika devletleri kendi çıkarları ve inisiyatifleri doğrultusunda ABD ile ilişkilerini daha ciddi boyutlara taşıyabileceklerdi. Bu yeni dönem elçilerin atanmasını beraberinde getirecek ve ABD konsolosların yetkisi ve etkisi ister istemez azalacaktı. Yine de, kıtanın çok geniş oluşu, iletişimin zayıflığı, bitmek bilmeyen savaşlar, devrimler ve doğal felaketler, Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliğini sağlamada ciddi engeller oluştursa da konsolosların görevlerini ciddiyetle yerine getirdikleri pek çok kayıttan anlaşılmaktadır. Nitekim konsoloslara olan ihtiyaç hiçbir zaman azalmıyordu. 1831 yılına gelindiğinde, ABD'nin Güney Amerika'daki konsolosluklarının hızla çoğaldığı görülmektedir. 1830'da kıtanın güney kısmında 22, orta bölgede 2, Meksika'da 10, Santa Fe'de 1 ve Teksas'ta 2 konsolosluğu vardı. Karayip Adala-

---

[47] Claude G. Berube, John A. Rodgaard, *A Call to the Sea: Captain Charles Stewart of the USS Constitution*, Canada, 2005, s. 175.
[48] Kennedy, s. 56.
[49] Manning, C.III, s. 1751.
[50] Brian Vale, *Cochrane in the Pacific: Fortune and Freedom in Spanish America*, I.B.Tauris, New York, 2008, s. 187
[51] Kennedy, ss. 56-57.
[52] Manning, C.III, s.1775.

rı'ndakiler ise 22 taneydi. O tarihlerde tüm dünyadaki 146 adet ABD konsolosluğunun üçte biri batı yarımküredeydi.[53]

ABD'nin Latin Amerika'da kurduğu konsolosluklara ilişkin son olarak Meksika örneği, ABD'nin konsolosluk uygulamalarıyla kazandığı tecrübeyi görmek ve konsolosların, hükümetlerinin dış politika kararlarında ne derece etkin olduğunu göstermeleri açısından oldukça önemlidir. Bilindiği üzere, 1821 yılında bağımsız olana dek İspanyol idaresindeki Meksika'da ABD bir konsolosluk kurmamıştı. Bağımsızlıkla birlikte burada da konsolosluklar açmaya karar verildi. İlk olarak Virginia'lı William Taylor, Meksika Körfezi'nin en stratejik noktadaki limanı[54] olan Vera Cruz ve Alvarado'ya gönderildi. James Smith Wilcocks, Mexico City'e, George R. Robertson, Tampico'ya, Thomas Reilly, Aguatulco'ya, Henry Gregg, Acapulco'ya ve John Mc Goffin Saltillo'ya konsolos olarak atandı.[55] 1830'a gelindiğinde Meksika'da 10 Amerikan konsolosluğu kurulmuş durumdaydı.[56]

Asayişin pek de ber-kemal olmadığı 1830'ların Meksika'sında ABD vatandaşlarının sayılarının her geçen gün artması, konsolosların iş yükünü bir hayli arttırmıştı. Bölgelerindeki yerel isyanları dikkatlice izleyen konsoloslar, oldukça titiz hazırladıkları raporlarla ABD otoritelerini zamanında uyararak pek çok ABD vatandaşının hayatını kurtarmışlardı.[57] Ancak, sürekli isyanlar yüzünden ticari çıkarlar sürekli tehlikeye girmekteydi.

Bölgedeki iletişimsizlik ve Teksas üzerinde yaşanan Amerika-Meksika gerilimi ilginç bir olaya sebebiyet vermişti. 20 Ekim 1842'de ABD donanması komodoru Thomas Jones, aldığı yanlış istihbarat sonucu iki ülke arasında savaş çıktığını düşünmüş, Meksika hâkimiyetinde bulunan Kaliforniya'nın Monterey Limanı'na girmişti.[58] Hiçbir direnişle de karşılaşılmaması ilginç bir durum oluşturmuştu. Monterey'de on yılı aşkın süredir yaşayan Thomas O. Larkin'in tercümanlığı aracılığıyla yerel otoritelerle uzlaşma sağlanmış yanlış anlama ortaya çıkmıştı.[59] Larkin'in bu deneyimden sonra çeşitli gazetelere yazdığı Kaliforniya'yı her açıdan metheden yazıları oldukça ilgi toplamış, bölge özellikle Oregon'dan ciddi miktarda göç almaya başlamıştı. Larkin'in yazıları ve bölgedeki iş tecrübesi dışişlerini de etkilemiş olacak ki 1 Mayıs 1843'te Monterey'e kon-

[53] Kennedy, s. 58.
[54] Christon I. Archer, "Years of Decision: Féeliz Caileja and the Strategy to End the Revolution of New Spain", *The Birth of Modern Mexico, 1780-1824*, Rowman & Littlefield Publishers, UK, 2007, s. 126.
[55] James F. Hopkins (ed.), *The Papers of Henry Clay, C.IV – Secretary of State 1825*, University Press of Kentucky, 1972, ss. 185-186.
[56] Kennedy, s. 59.
[57] Manning, C. III, s. 1600.
[58] Lester H. Burn, Richard Dean Burns (ed.), *Chronological History of U.S. Foreign Relations, C. I, 1607-1932*, 2. bs, Routledge, 2003, s. 134.
[59] David Foster Long, *Gold Braid and Foreign Relations: Diplomatic Activities of U.S. Naval Officers 1798-1883*, USA, 1988, s. 99

solos olarak atandı.[60] Görevine başlar başlamaz hükümeti bölgedeki gelişmeler hakkında rapor yağmuruna tutan Larkin özellikle şu hususlara dikkat çekmekteydi:[61]

Thomas O. Larkin

- Kalifornia zengin bir bölge ve stratejik bir noktada bulunmaktadır
- Meksika yönetimi son dönemlerindedir
- Fransız ve Britanyalıların da durumu iyi değildir
- Amerikalılar Kaliforniyalılar tarafından iyi karşılanmaktadır
- Zaman daralıyor

Larkin'nin bu raporunun, Amerikan Hükümeti'nde yayılmacı fikirlerin hareketlilik kazanmasına ve son kertede Kaliforniya'nın Amerika'ya dahil olmasında oldukça etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu rapordan sonra, Bakan James Buchanan, Larkin'e konsolos olmasının yanı sıra aynı zamanda Başkanın gizli ajanı olduğunu deklare etmişti. Meksika'daki Amerikan, Britanyalı ve Fransız vatandaşların ABD'ye yönelik hislerini ve nerelerde yaşadıklarını bildirmesini istemesi de[62] Kaliforniya'nın ilhak planlarının kesin olarak başladığının bir göstergesi olarak alınabilir. Gizli ajan olarak Larkin, günde 6 Dolar (ya da yıllık 2190 Dolar) maaş almaktaydı ki[63] bu herhangi bir ABD konsolosunun aldığından oldukça yüksek bir meblağdı. Nitekim ABD konsoloslarının çoğunun maaşsız çalıştığı ya da ticaret yüzdeleri üzerinden pay aldıkları düşünülürse Larkin'e biçilen rolün oldukça önemli olduğu da düşünülebilir. Çok geçmeden Teksas sorunu üzerinden patlak veren Amerika-Meksika savaşı sırasında Kaliforniya birliğe dahil edilmiş oldu.[64]

Tüm bu örnekler Latin Amerika'daki konsolosluk deneyiminin ABD'ye çok şey öğrettiğinin bir kanıtı olarak düşünülebilir. Özellikle iletişimsizlik yüzünden inisiyatif alma ve harekete geçmenin Latin Amerika uygulamalarından miras kaldığını söylemek pek de yanlış olmaz.

[60] Harlan Hague, David J. Langum, *Thomas O. Larkin: A Life of Patriotism and Profit in Old California*, University of Oklohoma Press, 1990, s. 97.
[61] Kennedy, s. 63.
[62] Hague, s. 115.
[63] Neal Harlow, *California Conquered, The Annexation of a Mexican Province 1846-1850*, University of California Press, USA, s.79.
[64] Larkin'in bu süreçteki etkinlikleri için bkz. Harlow, ss. 91-93.

III. Afrika, Asya ve Pasifik'teki Konsolosluklar

ABD'nin Akdeniz kıyıları hariç Afrika Kıtası'na olan kayıtsızlığı tarihsel bir gerçek olarak bilinmektedir. Avrupalı devletlerin 20.yy.'nin ikinci yarısına kadar parsellediği Kara Afrika, "sömürgecilik karşıtı" ABD için, kaçak köle ticaretinin yapıldığı[65] ve ticaret gemilerinin su ikmâli yaptıkları tanımsız bir yer olmaktan öte bir şey ifade etmiyordu.[66] Bu nedenlerle konsolosluk hizmetine uzunca bir süre pek gerek duyulmamıştı. On dokuzuncu yüzyıl başında Batı Afrika'da hiç bulunmazken kıtanın en güney ucunda Ümit Burnu'nu dolaşacak gemiler için Cape Town'da 1799 yılında bir konsolosluk kurulmuştu.[67] Hâlihazırda orada ikamet eden Pensilvanyalı bir tüccar olan John Elmslie konsolos olarak atanmasına rağmen, Britanyalı yetkililerin resmi onayına sahip değildi. Bölgenin Hollandalıların kontrolüne geçmesini takiben durumu daha da belirsiz hale gelmiş her ne kadar yeni yönetim tarafından hoşgörü ile yaklaşılsa da resmi statüsü tanınmamıştı. Statüsü, bölgenin 1806'da tekrar Britanya yönetimine geçişi ardından ancak tanınabilmiş, fakat kısa bir süre sonra şehri terk etmiştir.[68] Doğu Afrika sahilindeki tek konsolosluk da Demerara'da 1823 yılında tesis edilmişti. Edmund Roberts adındaki konsolos dört yılı aşkın görevinin ardından Doğu Hint Adaları ile olan ticaret antlaşmalarında müzakereci olacak kişiydi.[69]

Napolyon Savaşları sırasında Britanya ve Fransa arasındaki tarafsızlığını koruyabilmek için, pek bir ticari beklentisi olmadığı kıta yüzünden ilişkilerini riske atmak istememesi de ABD'yi 1834 yılına kadar kıtadan uzak tutmuştu. Jackson yönetimi uzunca aradan sonra ilk konsolosu Gambia'ya atamıştı.[70] Gambia'yı, 1836'da baharat ticaretiyle önemli bir ada olan Zanzibar takip etti. Hint Okyanusu'ndaki balina avcılarının önemli bir uğrak merkezi olan ada, Maskat (Şimdiki Umman) Sultanı'nın kontrolündeydi ve bu nedenle Maskat'a da 1838'de bir konsolos atanmıştı. Zanzibar'daki konsolos Richard P. Waters'ın raporları, ticarettense Amerikan gemilerindeki cinayetlerle ya da bağlı olduğu gemiyi terk etmek isteyen denizcilerin sorunlarıyla ilgiliydi. Karşılaştığı bu sorunlara da çözüm bulmak için elinden geleni yaptığı, bir denizciye verdiği şu cevaptan anlaşılmaktadır:

---

[65] Köle ticareti 1808 yılında yasaklanmasına rağmen uzunca bir süre devam etmiştir. Mahkeme kayıtlarına da geçen çok sayıda olayla ilgili bkz. Peter C. Hogg, *The African Slave Trade and its Suppression*, Frank Cass and Company, UK, 1973, ss. 279-283.

[66] ABD'nin Afrika'ya olan ilgisi 1960'larda başlayan kıtadaki bağımsızlık hareketinin sonrasında soğuk savaş parametreleriyle biçimlenmiştir. Bu durum, ABD dış politikası tarihinin yorumlanmasında araştırmacılar arasında uzlaşılmış nadir konulardandır. ABD-Afrika ilişkileri üzerine oldukça önemli bir çalışma için bkz. Macharia Munene, J. D. Olewe Nyunya, Korwa Gombe Adar (ed.), *The United States and Africa: From Independence to the End of the Cold War*, Nairobi, 1995.

[67] Peter Duignan, Lewis H. Gann, *The United States and Africa: A History*, Cambridge University Press, New York, 1984, s. 65.

[68] Kennedy, s. 101.

[69] Robert Hopkins Miller, *The United States and Vietnam 1787-1941*, National Defence University Press, 1990, s. 23

[70] Duignan, s. 65.

> Gücüm olduğunda size yardım etmeyi isterim ancak gemiden ayrılmanızı sağlayacak yetkiye sahip değilim. Eğer yerinize geçecek birini bulabilirseniz, kaptanı değiş tokuşa razı etmek daha mümkün olacaktır. [71]

Her ne kadar, 1850'de Angola'da ve daha sonra Bissau dâhil olmak üzere 1862 yılı itibariyle, Afrika'daki 25 şehirde konsolosluk kurulmuş olsa da, 1840–1870 arasında Afrika'nın ABD ticaretindeki payı %1'i bile bulmamıştır.[72]

On dokuzuncu yüzyıl boyunca Britanya'nın Hindistan'da kurduğu mutlak hâkimiyet ve ekonomik kontrol, ABD'nin burada da etkin bir ticari faaliyet göstermesini engellemişti. Bu nedenle uzunca bir süre Hindistan'da bir konsolosluk açılmamıştı. 1792'nin başında Kalküta'daki girişimler,[73] *Doğu Hindistan Kumpanyası* ile çalışan Britanya koloni yönetimi tarafından etkisiz hale getirilmiş, bölgedeki Amerikan gemilerine türlü zorluklar çıkarılmaya devam etmiştir. ABD için tüm bu olumsuz şartlara rağmen Bombay'da 1838 yılında bir konsolosluğa izin verilmişti. Konsolos olarak atanan Philemon S. Parker,[74] iki yıldan az bir süre orada kalmış ve Britanyalıların Amerikan ticaretini tamamen sınırladığı bir ortamda konsolosluğa ihtiyaç olmadığı kanaatine varmıştır.[75] Uzunca süre boş kalan ofise 1850 senesinde atanan Samuel Simpson da aynı manzarayla karşılaşmış, ancak bu sefer istifa etmektense *Doğu Hindistan Kumpanyası* için pamuk üretim alanlarında müfettişlik yapmaya başlamıştı. Dışişlerine gönderdiği bir mektup ile *Doğu Hindistan Kumpanyası*'ndan aldığı yıllık 5800 Dolar kadar bir maaş verilmediği takdirde görevini bırakacağını bildirmiş, pek tabii görevinden ivedilikle kovulmuştu.[76]

Hindistan'da fazla varlık gösteremeyeceğinin bilincinde olan ABD, konsolosluklarını Güneydoğu Asya'ya ve Pasifik tarafına kaydırmıştı. Filipinler, her ne kadar İspanyol hâkimiyetinde olsa da sadece Manila'daki yabancı ticari faaliyetlere izin vermiştir. İlk ABD konsolosu bölgeye 1817 yılında atanmış,[77] diğer yabancı konsolosluklara da bölge, 1834 yılında General Pascual Enrile'nin emriyle açılmıştı.[78] Java'ya bağlı Batavia'daki tez canlı ABD konsolosu John Shilaber, 1826-1832 tarihleri arasında gönderdiği raporlarda Siam, Hindiçini ve

---

[71] Kennedy, s. 102.

[72] Duignan, s. 65. Kennedy'nin çalışmasında bu konsoloslukların adını dahi anmaması, işlevsizlikleri bağlamında önemlidir.

[73] Joseph Barton Star, *The United States Constitution: Its Birth, Growth, and Influence in Asia*, Honkong University Press, 1988, s. 154.

[74] Kennedy, s. 103.

[75] 1787-1825 arası Kalküta'yı ziyaret eden tek Amerikan gemisi *Salem* sadece yirmi bir kez limana giriş yapmış bunun dışında 1833'te başka bir Amerikan gemisi *Tuscany*, limana 180 ton buz getirmiştir. (M.M. Kumar, *Bharat-Markin Banijer Pathakrit: Ram Doolal Dey 1725-1825*, Kalküta, 1976, ss. 5-7.'den aktaran Star, s. 154 dpn.

[76] Kennedy, 103.

[77] James Morton Callahan, *American Relations in the Pacific and in the Far East, 1784-1900*, BiblioBazaar, USA, 2008, s. 149.

[78] Norman G. Owen, "Abaca in Kabikolan: Prosperity Without Progress", *Philippine Social History*, Alfred W. McCoy, Ed. C. De Jesus (der.), Ateneo de Manila University Press, 3.bs, Manila, 2001, s. 194.

Japonya arasında ticaret anlaşmaları imzalamanın önemine değinmiş ve kendisine tahsis edilecek bir komisyonla bu görüşmeleri yapmaya hazır olduğunu deklare etmiştir. Hemen akabinde de Hindiçini ile ticaret antlaşması için gerekli yetki kendisine verilmiştir.[79]

Önemli bir ticaret merkezi olan Singapur'a, Amerikan tüccarlarının ve konsoloslarının girişi de oldukça güç gerçekleşmiştir. İngilizler 1829'da Hollanda'nın Doğu Hindistan'daki varlığı karşısında Singapur'a yerleşmişlerdi. Söz konusu bölgede iktisadi değeri hayli yüksek olan çay, biber, pirinç ve şeker gibi ürünler bulunmaktaydı. 1812 Savaşı'nı bitiren anlaşmaya göre Amerikalılar bölgede sadece dört limanda ticaret yapabiliyorlardı. Ancak 1815'e kadar Singapur, bu dört limandan biri değildi. *Doğu Hindistan Kumpanyası*'nın belirgin üstünlüğü Amerikan ticaretine pek imkân tanımıyordu.[80] 1833 yılına gelindiğinde Jackson yönetimi bu sürekli gelişen ticaret merkezinde bir konsolos bulunmasını arzu etmiş ve gerekli hazırlıklar yapılarak Joseph B. Balestier önce Riau'ya, ardından 1836'da Singapur'a konsolos olarak atanmıştı.[81] 1856 yılındaki konsolosluk reformuna kadar Pasifik'te pek çok konsolosluk kurulmuş oldu: Honolulu (1820), Tahiti (1835), Lahuna ve Hawai (1850), Hilo ve Melbourne (1852), Yeni Zelanda (1838), Hobart (1842), Laulhala ve Fiji Adaları (1844) ve Guam (1854).[82]

Tahiti örneği, ABD konsoloslukları ile ilgili yeni bir içtihat yaratması bakımından ele alınabilir. Bölgeye atanan Amerikan konsolosu Napolyon'un ordusunda savaşmış bir Belçikalı olan Jacques Antonie Moerenhout'tu. Birkaç yıl Pasifik adalarında ticaretle uğraştıktan sonra 1835 yılında *Society Islands*'a Amerikan konsolosu olarak atanmıştı. Konsolosluk düzenlemeleri, hiç talep olunmaması ya da uygun bir ABD vatandaşı bulunamaması halinde bir yabancının atanmasını mümkün kılıyordu.[83] Pasifik adalarında konsolosların en sık karşılaştığı problem, balina avlayan gemilerde yaşanan firarlardı. Hapishanenin yokluğu ve bölgede devriye gezecek bir ABD savaş gemisinin olmayışı da sorunların hallini epey zorlaştırıyordu. İki firari Moerenhout'un evine girip karısını öldürüp kendisini de yaralayınca bir kriz patlak verdi ve hemen yerine bir Amerikalının atanması gündeme geldi. Moerenhout bu sırada Papeete'deki Fransız konsolosluğu için teklif aldı. Adı geçen bölgede ve Queen Pomare'de 1838-39 yıllarında hem Fransız hem de Amerikan konsolosu olarak çalıştı. Moerenhout'un daha çok Fransız amaçlarına hizmet ettiği de gözlemlenmiştir. Buradaki görevine başlar başlamaz bir Fransız hücum botu bölgeye gelerek ada yönetimini, adanın, Katolik misyonlarına açılmadığı ve 2000 İspanyol Doları bir bedel ödenmediği takdirde bombalanacağına dair tehdit etti. Daha sonra Fransız himayesinin ka-

[79] Star, ss. 17-18.
[80] Kennedy, s. 103.
[81] Shakila Yacob, *The United States and the Malaysian Economy*, Routledge, 2008, s. 17.
[82] Kennedy, s. 104
[83] Chester Lloyd Jones, The Consular Service of The United States, Philadelphia, 1906, s. 17.

bul edilmesi yönünde yapılan baskılarda Moerenhout'un güçlü bir etkisi olduğu da kayıtlarda geçmektedir.[84]

Hawaii, balina endüstrisiyle Tahiti'den daha önemli bir konumdaydı. 1824'te yüzün üzerinde balina avcısının bulunduğu Hawaii limanlarında bu sayı, 1829'a gelindiğinde yüz yetmişi aşmış durumdaydı.[85] Rekabetin artmasıyla konsolosların buradaki sıkıntısı, kaptanlarının yerel halkı daha az ücretle işe almaları sonucu adada işsiz kalan Amerikalılardı. Balina avcıları için Hawaii, dinlenilen bir yer olmanın yanı sıra sık sık hastalanan mürettebatın tedavi oldukları bir yer olma özelliğine de sahipti. Konsolosların rutin işleri içinde yaralanan ya da hastalanan denizciler ile ilgilenmek de bulunuyordu. Hastane masrafları için gemi kaptanlarının konsolosa üç aylık maaş tutarında bir ödeme yapması öngörülmüştü ancak yaralanma sıklığı ve kırıkların geç iyileşmesi tedavi finansmanlarında güçlükler çıkarıyordu. Maui Adası'ndaki Lahaina konsolosu Harvard mezunu Charles Bunker Nantuket ise bu durumdan fırsat yaratarak çeşitli usulsüzlüklerle kaptanlardan topladığı tedavi paralarıyla sırra kadem basmıştı.[86]

Çin ve daha sonra Japonya'daki Amerikan konsolosluk uygulamaları ise her iki bölgedeki güçlü denetim anlayışı ve kapalı toplum olma vasıfları yüzünden ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Hem Çin hem de Japonya Batılı güçlerle olan ilişkileri arttığı nispette özellikle 19.yy.'nin ikinci yarısı boyunca ticaret, misyonerlik ve konsolosluk faaliyetlerinin odağı olmuş pek çok çıkar çatışmasının iç içe girdiği uluslararası bir ortam haline gelmiştir.

Çay, ipek, porselen gibi ikâmesi olmayan ve ticari kârı yüksek ürünlere sahip olması, Çin'i büyük ve önemli bir pazar haline getirmekteydi. Bu kârlı ürünleri uluslararası pazara kendi elleriyle sokmak gibi bir kaygısının olmaması[87] Batılı tüccarları daha etkin bir rol almaya itiyordu. 1757'deki İmparator iradesiyle Kanton Limanı yabancıların ticaret yapabilecekleri tek açık liman olarak belirlendi. Diğer tüm limanlardaki faaliyet yasaktı.[88] Çinlilerin kendi deyimi ile "barbar sorunu"nun bu tarihle beraber ortaya çıktığından bahsedilebilir. Her ne kadar şehir artık yabancı tüccarlara açılmışsa da şehirdeki tüm ticari faaliyet Çin hükümeti tarafından atanmış *co-hong* olarak anılan Çinli tüccarlar aracılığıyla sürdürülmekte, dolayısıyla hiçbir yabancı tüccarın imparatorluk nezdinde tanınması ya da resmi bir statü kazanması gerekmemekteydi. Yabancıların şehirde sürekli ikâmetleri de söz konusu değildi. Ticaretteki hızlı artışla kâr payının

[84] David Stanley, *Moon Handbooks Tahiti: Including the Cook Islands*, 5.bs, Avalon Travel, 2003, ss. 84-85.

[85] Alton Pyror, *Little Known Tales in Hawaii History*, Stagecoach Publishing, California, 2004, s. 75.

[86] Kennedy, s.106.

[87] Çin'deki üretim biçimi ve Çin'in dünya kapitalizmine eklemlenme süreci ile ilgili farklı bir yaklaşım için bkz. Ray Huang, *Çin Tarihi, Bir Makro Yaklaşım,* çev. Attila Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005, ss. 247-256.

[88] Hosea Ballou Morse, *The Gilds of China: With an Account of the Gild Merchant or Co-hong of Canton*, Adamant Media Corporation, (1909 baskısından tıpkı basım), y.y., 2005, s. 68.

yükselmesi[89] kısa sürede hem Batılı tüccarların hem de *co-hong* kurumunun Pekin'e kadar geniş bir alana yayılmasıyla sonuçlanmıştı.[90]

Amerika'daki kolonist girişimciler, bağımsızlık sürecinde bile Çin ile olası ticaret imkânlarının farkında olarak gerekli teknik atılımları yapmış durumdaydı. Bu atılımların sonucu olarak maliyeti 120 bin doları bulan *Empress* adlı gemi 1784 Ağustos'unda Macao Limanı'na ilk kez giriş yapmıştı. Bu geminin hamule memuru[91] olarak görev yapan Samuel Shaw, 1785'teki ikinci seferde Çin'deki ilk ABD konsolosu olarak görevine başlayacaktı.[92] *Co-hong* sistemi gereği Çin yetkililerince hiçbir zaman resmen tanınmamış olsa da Amerikalı tüccarların şefi olarak kabul gördüğü de bilinmektedir.[93] 1790'dan 1835'e kadar konsolosluğun, Çince okuyan, yazan ya da anlayabilen biri olmadan görev yaptığı, ayrıca ABD yönetimin bu gelişen pazarda lisan konusunda herhangi bir girişimi olmadığı da önemli bir not olarak düşülebilir.

1821 yılında, Benjamin Chew Wilcocks'un konsolosluğu sırasında yaşanan talihsiz bir olay, dönemin ABD-Çin ilişkilerinde ticaretin ne derece önemli bir noktaya geldiğinin bir kanıtı olarak sunulabilir. *Emily* gemisinde denizci Joseph Terranova'nın Çinli bir kadını öldürdüğü iddiası ortaya atılır. Amerikalılara göre kadın kazara gemiden düşüp boğulmuştur. Ancak Çin yasalarında cinayetin karşılığı ölüm cezasıdır. Amerikalıların tüm çabalarına rağmen Çinlilerin ticareti durdurma tehdidi, Terranova'nın Çin otoritelerine teslim edilip idam edilmesiyle sonuçlanmıştı.[94] *Emily* davası Kanton'daki görevli konsolosların etkisizliğini ortaya koymuş, Çin'in yabancılar için her zaman tehlikeli bir yer olduğunu göstermiştir.[95]

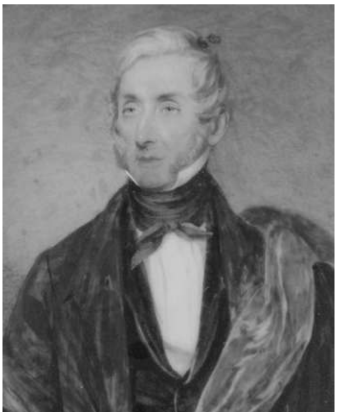

Benjamin Chew Wilcocks

Çin'le olan ticaretinde 1815'ten sonra hızla yükselişe geçen ABD, 1830'a gelindiğinde limana giren gemi sayısı ve tonaj bakımından Britanya'dan sonra ikinci sıraya yerleşmiştir. Aynı tarih itibariyle 43 milyon dolara ulaşan toplam Çin ticaretinden 3,5 milyon dolarlık pay alan 1260 ABD gemisinin Whampoa Limanı'na yük boşalttığı bi-

[89] Bu süreci oldukça iyi etüt eden bir çalışma için bkz. Michael Greenberg, *British Trade and The Openning of China 1800-42*, Cambridge University Press, 2.bs, 1969, ss. 1-17.
[90] Kennedy, s. 107.
[91] Mal sahibi tarafından tayin olunan geminin yüklenmesinden sorumlu satış memuru.
[92] Jean McClure Mudge, *Chinese Export Porcelain for American Trade, 1785-1835*, 2.bs, Associated University Press, 1981, s. 35.
[93] Mudge, ss. 230-231 dpn.
[94] George Thomas Staunton, *Miscellaneous Notices Relating to China*, 2.bs, Londra, 1822, s. 414.
[95] Kennedy, s. 107, Staunton, s. 415.

linmektedir.[96] 1829'dan itibaren, ABD-Çin ilişkilerine misyonerlerin de eklemlenmesi gerçekleşmiş, Ortadoğu'daki uygulamaların aksine[97] konsoloslarla koordineli bir faaliyet sürdürmüşlerdir.

Çin'deki ABD konsolosluk uygulamalarının ortaya koyduğu en önemli olgu olarak *extraterritoriality* (haric-ez memleket) karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram en genel ifadeyle, bir devletin başka bir devlet sınırları içinde kendi vatandaşlarını o ülkede işledikleri suçlardan ötürü, kendi yasaları uyarınca, yine kendi yetkili kıldığı konsoloslar aracılığıyla yargılama hakkı elde etmesi anlamına gelmekteydi.[98] Antik dönemlere kadar kökü olan bu uygulamanın, sistemli, etkin ve en geniş kapsama sahip ilk örneği Çin'de karşımıza çıkmaktadır.[99] Bu uygulama her fırsatta başlı başına, taraf olan ülkeler arasında bir egemenlik çatışması sorunsalına dönüşmüştür. Osmanlı Devleti başta olmak üzere Müslüman ülkelerde de geniş bir uygulama alanı oluşturmasına rağmen, özellikle Yakındoğu'daki uygulamalar Uzakdoğu'dakiler kadar sorunlara gebe olmamıştır. Bunun nedeni olarak, İslâm topraklarında yabancıların kendi hukuklarını uygulayabilmeleri onlara verilen bir ayrıcalık olmasından öte İslâm hukuku gibi "üstün" bir hukuktan "gâvur"ların faydalanma hakkı ve haddi olmadığı anlayışının etkili oluşunda yatmaktaydı.[100] Ayrıca İslâm ülkelerinde faaliyet gösteren yabancıların büyük çoğunun tüccar ya da misyoner – başka bir deyişle eğitimli – oluşları, kendi çıkarları gereği göze batmaktan kaçınmak için daha az sorun çıkarma eğilimde olmalarını gerektiriyordu. Hâlbuki Uzakdoğu'daki yabancı nüfusunun çoğunluğunu ticaret gemilerinde çalışan denizciler teşkil etmekteydi. Denizciler için ise 'kadın, pirinç rakısı ve güzel yemek bakımından cennet olan Uzakdoğu', yine aynı sebeplerden çıkan sorunlarla konsolosların rutin hayatlarını cehenneme çevirebiliyordu.[101]

Yargılama meselesinin ortaya çıkardığı ilk sorunun yukarıda değindiğimiz sebepler dışında bambaşka bir sebeple gündeme gelmiş olması da hayli ilginçtir. 1844'te Afyon Savaşları sonrası yapılacak bazı ticari düzenlemeleri görüşmek üzere Macau'ya gelen senatör Caleb Cushing, beraberinde getirdiği büyük ebatlardaki bayrak ve gönderini Portekiz kontrolündeki Macau'daki konsolosluk önüne koymasının sıkıntı yaratacağını düşünerek Kanton'daki konsolos Paul S. Forbes'e göndermişti.[102] Çin halkının her türlü yabancı sembolden tehdit algılaması, ayrıca gönder üzerinde bulunan ok figürlerinin savaşı çağrıştırması böl-

---

[96] Mudge, s. 39.

[97] Ortadoğu ve Özelikle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki misyonerlik faaliyetleri üzerine kapsamlı bir çalışma için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları,* Arba Yay, İstanbul, 1989.

[98] Jones, s. 46.

[99] Çin ile ilişkide bulunan tüm Batılı devletlerin Çin'deki *extraterritorial* hakları ile ilgili geniş bir özet için bkz. Dr.Macgpwan, "Extraterritoriality in China", *The Continental Monthly*, C.XXIII, Kasım, 1863 ss. 556-567.

[100] Suhiwart-Narueput, s. 114.

[101] Kennedy, s. 111.

[102] Zhongguo wen hua yan jiu suo, Zhongguo wen hua xue yuan, *Chinese Culture*, Institute for Advanced Chinese Studies, C.13, 1972, s. 25.

gede büyük bir huzursuzluğa neden olmuştu.[103] Bu sembolleri "barbar büyüsü" olarak algılayan Çinlilerin saldırı girişimi sonucu Forbes, bayrağı ve gönderi kaldırsa da huzursuzluğun önü kesilmemiş ve Amerikalılara yönelik bir sonraki saldırı bir Çinlinin ölümüyle sonuçlanmıştı.[104] Cushing'in bölgede bulunması bu konunun da müzakerelerde ele alınmasını sağladı ve ölüme sebebiyet veren ABD vatandaşının Amerikan jürisi önünde Amerikan yasalarına[105] göre yargılanması Çin otoriteleri tarafından kabul edildi. Ancak Kongre'nin henüz konsoloslarına böyle bir yargılama yetkisini vermemiş olması yeni düzenlemeler yapılmasını zorunlu kıldı. Konsoloslara tanınan bu yeni yetkiler, Osmanlı ile yapılan 1830 Antlaşması ve Çin ile imzalanan 1844 Antlaşması'nın[106] onaylandığı Kongre'nin 11 Ağustos 1848 tarihli kararıyla yasalaştı.[107]

Bu yasayla, Çin ve Osmanlı[108] topraklarında ikâmet eden konsolosların bu ülkede bulunan ABD vatandaşlarının işledikleri suçları mahkeme edebilmeleri sağlanmış oluyordu. 100 Dolar'ı aşmayan para cezası ve 60 günü geçmeyen hapis cezaları verebilmek de konsolosun yetkisi dâhilinde olmakla beraber bu kısıtların aşılması gereken durumlarda Çin'deki ABD elçisine başvurulması öngörülüyordu.[109] Ancak tanınan bu yetkiye rağmen 1860'a kadar konsoloslar yargılamak ve cezalandırmaktansa suç işleyen Amerikalıları ivedilikle ABD'ye gönderme yolunu seçiyorlardı. Bu durum konsolosların fiili olarak yetkili bir otorite gibi değil, bir arabulucu olarak görevlerini sürdürmelerine yol açmıştı.[110] Nitekim 1853 tarihinde Çin nezdindeki *commissioner* olarak anılan ABD elçisi Humphry Marshall mer-

Humphrey Marshall

---

[103] Jeffrey Robert Biggs, *The Origins of American Diplomacy with China: The Cushing Mission of 1844 and the Treaty of Wang-Hsai*, y.y., 1975, s. 181.

[104] Kennedy, s. 110.

[105] Her ABD eyaletinin farklı yasası olması sonraki düzenlemelerde ciddi tartışmalara sebep olmuş önemli bir sorun haline gelmiştir. 1848 tarihli *judical act* (yargı yasası) de *common law* (ortak kanun) çağrısı yapılmış buna göre Napolyon Kodu'ndan devşirilmiş İngiliz hukuku temel alınan *Lousiana* Eyaleti'nin yasasının kullanılması gündeme gelmiştir. Ancak daha sonra *Alaska* ve *District of Columbia*'nın ceza hukuku değerlendirmeye alınmıştır. Crawford M. Bishop, "American Exterritorial Jurisdiction in China", *The American Journal of International Law*, C. 20, No. 2, Nisan, 1926, ss. 285-286.

[106] Bu antlaşma *extraterritoriality* kavramının kesin bir şekilde tanımlandığı ilk modern antlaşma olarak da bilinmektedir. (Charles Denby, "Extraterritoriality in China", *The American Journal of International Law*, C.18, No. 4, Ekim, 1924, s. 671.)

[107] Status At Large, 30th Con. Ses.1, S. Ex. Doc. 43.

[108] ABD Senatosu'nda Çin'e ilişkin alınan kararların çoğunun Osmanlı için de geçerli olduğu pek çok Kongre tutanağında yer almaktadır.

[109] Kennedy, s. 111.

[110] Scully, s. 67.

keze gönderdiği bir raporda: *"Şu anda limanda (Şanghay) en az 150 denizci, Çin şehrine inip, gece gündüz içip, isyan ve kavga çıkartmaktadır. ABD kendi vatandaşları ile ilgili gerekli tedbirleri alamamaktadır, huzuru sağlayamamaktadır"* diyerek, olası sorunları çözüme kavuşturacak müdahaleyi yapamamasını, diğer yabancı devlet konsoloslarının yetkileri yanında ABD konsoloslarının daha az yetkilere sahip olmasına bağlamaktadır.

Bir sonraki elçi de 1854'te Çin'deki konsolosların düşük maaşlarından şikâyet etmiştir. Ningpo'daki konsolos yıllık 1000 Dolar'lık yargısal işlem ödeneği ile çok zor geçindiğini belirterek fakirlik sınırında olduğundan bahsetmiştir. Şanghay'daki konsolos ise aynı gerekçelerle uygun bir ofis kiralayamaması sonucu denizci pansiyonunda çalışmak zorunda olduğundan ve dil sorunu yüzünden, tercüman tutacak parası da kalmadığı için İngiliz konsolosluğu tercümanlarına bağlı kaldığından yakınmaktadır.[111]

Japonya ise batı ile olan ilişkilerinde yüzyıllar boyu temkinli davranmıştı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar yabancı bir devlete tanıdığı oldukça az sayıdaki imtiyaz da ticaretin yüksek kâr getirdiği dönemlerle ve sadece belirli bölgelerle sınırlıydı. 1573 senesinde, Portekiz ile olan kârlı ticaretin aksamaması için Nagasaki Limanı'yla sınırlı kalmak üzere Portekiz'e bazı haklar tanınmıştı.[112] Ancak Portekizlilerin kendilerine tanınan bu ayrıcalıkları yüzyılın sonuna gelmeden aşırıya kaçan küstahlık, zorbalık ve tamahkârlıkla kullanmaları[113] Japonları, yabancılara sürekli şüpheyle yaklaşmaya yöneltmişti. Hollandalı Katolik misyonerler ise Japon İmparatoru'nu fazla ürkütmeden faaliyetlerini sürdürmeyi başarabilmişti. Tokugawa Şogunluğu döneminde İspanyollarla Hıristiyanlaşmış Japonların ittifak halinde belirli bölgelerdeki Japon hâkimiyetini yıkmaya yönelik hareket içinde olduğu şüphesi, Hollandalılar hariç tüm Hıristiyan unsurların Japon topraklarından uzaklaştırılmasıyla sonuçlanmıştı. Aradan geçen iki yüz yıl boyunca da Japonya'nın açılmasına yönelik tüm girişimler sonuçsuz kalmıştı. En sonunda ABD Başkanı Millard Fillmore, 6 Aralık 1852'de Kongre'ye hitaben yaptığı konuşmada, Pasifik'in öte yanında ticaretin gelişmesi, deniz kazalarında denizcilerin bakımı, gemilerin her türlü ikmâli yapabilmeleri gibi pek çok sebep göstererek, pek dostça tutum sergilemeyen anti-sosyal Japonya'yı limanlarını açmaya iknâ edecek ABD donanmasını yetkili kıldığını açıklıyordu.[114] Komodor Perry komutasındaki altı gemiden oluşan ABD donanması 8 Haziran 1853'te Uraga'ya varmış ve başkanın mektubunu teslim etmişti. Cevap için beklenen yedi aya yakın süre boyunca donanma Japonya kıyılarını tacize devam etmiştir.

---

[111] Kennedy, s. 113.

[112] Jones, 1970, s. 6.

[113] The Religious Tract Society (der.), *Japan Opened: Compiled Chiefly From the Narrative of the American Expedition to Japan in the Years 1852-3-4*, Londra, 1858, s. 8.

[114] J. Murdoch, *A History of Japan, C.III, The Tokugawa Epoch 1652-1868*, Londra, 1926, ss. 4-6.

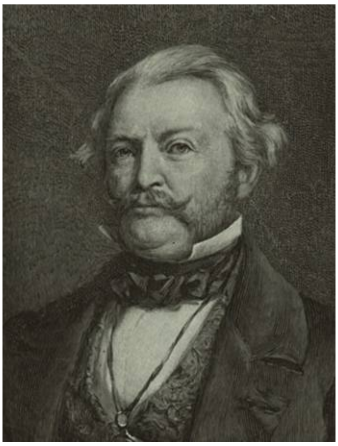
Towsend Harris

Japon otoritelerinin uzun süren tartışmaları sonucunda Yedo Hükümeti *Barış, Dostluk ve Ticaret Antlaşması* için 31 Mart 1854'te masaya oturmuştu.[115]

Bu antlaşmanın dokuzuncu maddesine göre ABD, antlaşmanın imza edildiği tarihten itibaren on sekiz ay içinde Simoda'ya konsolos atama hakkını elde etmiş oluyordu.[116] İlk konsolos olarak da 4 Ağustos 1855'te Towsend Harris atanmıştı.[117] Simoda dışında Hakodake Limanı da ABD'nin talepleri doğrultusunda açılmıştı. Aslında Japonların ABD'ye Simoda'yı empoze etmeleri oldukça anlamlıydı. Çünkü Simoda dağlık bir yarımada ucunda ticari ve siyasi merkezlerden uzak bir yerdi. Belki de bu yüzden Harris'in tuttuğu ilk raporlar çoğunlukla çevresine ilişkin gözlemleri içermektedir.[118] William Griffis'in çalışmasında yer aldığı üzere Harris'in günlüklerindeki benzer içerik de göze çarpmaktadır. Yine bu günlüklerden anlaşıldığı üzere kısa süre zarfında Harris'in daha ciddi bir ticaret antlaşması için görevlendirildiği bilinmektedir. Ayrıca Siam ile imzalanması düşünülen ticaret antlaşmasının sorumluluğu da kendisine verilmişti.[119]

İlk antlaşmada üzerinde durulmayan konular gittikçe sorun yaratmaya başlamıştı. Harris'in ilk ilgilendiği sorun para birimleriyle ilgiliydi.[120] Towsend Harris tüm işlerini, yanında istihdam ettiği Hollanda asıllı genç tercüman Henry C. J. Heusken aracılığıyla yürütmüştü. Tüm antlaşmaların tercümeleriyle de ilgilenen Heusken 23 Ocak 1857'de konsolos yardımcısı olarak atanmış, Harris'in olmadığı zamanlarda tam yetkiyle çalışmıştı. Japonya'nın Batılı güçlerle daha fazla antlaşmadan kaçındığı bir dönemde Yedo'ya varan Prusya delegelerine Harris'in isteği üzerine tercümanlık yapan Heusken, 15 Ocak 1861'de Prusya

[115] Her aşaması ABD'nin 19.yy.daki yayılma azmi ve kararlılığını göstermesi bakımından önemli olan bu olayın seyri için The Religious Tract Society'nin yayımladığı kitaba ek olarak, Japon bakış açısını anlatan önemli bir çalışma için bkz. Shozan Yashi, *Kinsé Shiriaku A History of Japan from the First Visit of Commodore Perry in 1853 to the Capture of Hakodate by The Mikado's Forces in 1869*, çev. E. M. Satow, Japan Mail Office, Yokohoma, 1873.

[116] Jones, 1970, s. 189.

[117] William Eliot Griffis, *Towsend Harris, First American Envoy in Japan*, The University Press of Cambridge, Boston & New York, 1895, s. 18.

[118] Kennedy, s. 119.

[119] Payson Jackson Treat, *The Early Diplomatic Relations Between the United States and Japan 1853-1865*, The John Hopkins Press, Baltimore, 1917, s. 56.

[120] Griffis, s. 65.

delegelerinin antlaşma metinleri ile meşgul olduğu bir dönemde Roninler tarafından katledilmişti.[121]

IV. ABD Konsolosluklarının Yeniden Yapılandırılması

Dünyadaki eş zamanlı yayılımlarına göre ABD konsolosluklarının kuruluş tarihçesi yukarıda görüldüğü gibi oldukça geniş sorunlar yelpazesi içinde kısa zamanda engin tecrübe birikimi oluşturmuştu. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde bütün kazanılan tecrübelerin işaret ettiği ortak nokta mevcut düzenlemelerin yetersizliği ve yeni bir konsolosluk yasasına olan ihtiyaçtı. ABD'de ticaret ile ilgili önemli bir yayın organı olan *Hunt's Merchants Magazine*[122] mevcut aksaklıkları dile getiren makalelere 1842'den itibaren yer vermekteydi.

İlk makale, konsolosluk tecrübesi olan biri tarafından kaleme alınmış olacak ki ABD'nin konsolosluk hizmetindeki uygulamalarını oldukça sert bir ifadeyle eleştiriyordu. Yazarın üzerinde durduğu en önemli nokta konsolosların büyük çoğunluğunun maaş almamasıydı. Bu durumun hizmetin sürdürülmesinde ciddi sıkıntılara yol açtığından yakınılıyordu. Tüm ABD memurları maaşlıyken konsolosların maaşsız çalışmasındaki adaletsizliğe de vurgu yapılıyordu. Yazar, bu durumu düzeltecek ve hazineye de fazladan yük getirmeyecek önerilerinden de bahsetmeyi ihmal etmemişti. Buna göre, ilke olarak konsoloslar mutlak surette ABD vatandaşı olmalı, kendi nam ve hesaplarına ticaretle uğraşmamalı, konumlarına ve bulundukları yerdeki şartlar nispetinde maaşa bağlanmalı ve yaptıkları işlemlerle ilgili topladıkları tüm harçlar doğrudan hazineye gönderilmeliydi.[123] Zülfiyare dokunmayı ihmâl etmeyen makalenin bazı çevreleri tetiklediğinden de bahsedebiliriz. Nitekim İllinois senatörü James Semple 21 Şubat 1844 tarihinde senatoya çerçeve itibariyle 1842'de yayınlanmış makaledeki önerileri içeren bir tasarı sunmuştu. Tasarının detayında hiçbir istisnası olmadan tüm atanan konsolos, konsolos yardımcısı ya da ticari temsilcilerin ABD vatandaşı olma şartı gözetilmesi, sabit bir maaşla çalışmaları, hiçbir şart altında ticaretle uğraşmamaları ya da herhangi bir ticari şirkete hissedar ya da kâr ortağı olmamaları gerekiyordu. Aksinin tespiti durumunda görevine son verilmesi ve 10 bin Dolar'ı aşmayan bir para cezasına çarptırılması da tasarı da yer almaktaydı.[124] Tasarıyı imzasız bir yazıyla gündeme taşıyanın yine aynı dergi olması da oldukça anlamlıdır. Yazı boyunca mevcut sıkıntıların eski yasayla günden güne artış gösterdiği ve artık

---

[121] Heusken'in detaylı ve ibret verici biyografisi için bkz. Richard S. Patterson, Henry C. J. Heusken, *Interpreter to the First American Consular and Diplomatic Posts in Japan*, Washington, 1948. (Temini güç bu kitabın bir nühasını benim için Danimarka Kraliyet Kütüphanesi'nden temin eden Eylem Miray Apak'a çok teşekkür ederim.)

[122] Bu derginin ortaya çıkışı, ABD iş çevreleri ve kamuoyunda nasıl bir etkiye sahip olduğunu anlatan önemli bir makale için bkz. Jerome Thomases, "Freeman Hunt's America", *The Mississippi Valley Historical Review*, C. 3, No. 3, Aralık 1943, ss. 395-407.

[123] W. S. Mayo, "Consular System of the United States", *Hunt's Merchants' Magazine*, C. 6, Nisan 1842, s. 304.

[124] "Consular System of the United States", *Hunt's Merchants' Magazine*, C.10, Mayıs 1844, s. 447.

ABD'nin dış dünyadaki itibarını zedeleme ihtimali üzerinde duruluyordu.[125] Meselenin peşini bırakmayan dergi iki sonraki sayısında sözü ABD'nin Cenova'daki konsolosu C. Edwards Lester'a bırakmıştı.[126] Makalesinde, senatör James Semple'ın tasarısının yasalaşması için onaya sunulmayıp Kongre'nin tehir kararı almasından duyduğu üzüntüyü dile getiren Lester, eleştirilerine şu girişle başlıyordu:

> Şunu da mutlaka belirtmeliyim ki hükümetimizin hâlihazırda bir konsolosu olarak, kendime sağlayacağı herhangi bir yarar umuduyla konsolosluk sisteminde bir reform beklemiyorum. Dışişleri hizmetinde hiçbir maaş beni her hangi bir süre boyunca memleketimden gönüllü olarak sürgün edemez. Doğumum, eğitimim, zevklerim ve tüm anlayışım Amerikalıdır…[127]

Lester, konsolosluk tarihine ilişkin güzel bir özetle devam ettikten sonra çeşitli anekdot ve örneklerle sistemin aksayan yanlarına ağır eleştiriler yöneltmekten de kaçınmamıştı. Özellikle yurt dışındaki ABD vatandaşlarının konsoloslarından bekledikleri, yatacak yer bulmadan iyi akşam yemeğine uzanan taleplerin konsoloslara büyük mali külfet yüklediğini dile getiriyordu.[128] Mektup kağıdı masrafından, cent'lerle ifade edilen en küçük sarf malzemesine kadar yardım taleplerini hükümetin olumlu karşılamadığı, gemi kaptanlarının da çoğunlukla aldıkları hizmetin karşılığını ödemekten kaçınmaları ya da hizmetin niteliğine ve zorluğuna bakılmaksızın 4 Dolar'ın üzerindeki harç bedelini ödemeyi reddetmeleri durumunda, tek geliri buna dayalı olan konsolosların çok zor durumda kaldığı vurgulanıyordu.[129] Oldukça uzun ve detaylı makalesi boyunca Lester, yurt dışında her kesimden insanla sürekli muhatap olmalarından ötürü konsolosların ABD'nin manevi şahsiyetini temsil eden asıl görevliler olduklarına dikkat çekmiştir.[130] Bu nedenle konsolos ve konsolos yardımcılarının her koşulda ABD vatandaşları arasından atanmalarını, sabit maaşla çalışmalarını ve ticaretle uğraşmalarının men edilmesinin şart

C. Edwards Lester

[125] "Consular System of….", s. 455.

[126] C. Edward Lester, 1840 tarihinde Londra'daki Kölelik Karşıtı Kongre'de ABD delegesi olarak görev yapmış, yine bu konuda yayınladığı çalışmasıyla büyük ses getirmiş ve Başkan Tyler tarafından 1842'de Cenova'ya konsolos olarak atanmıştır.

[127] C. Edwards Lester, "The Consular System of the United States", *Hunt's Merchants' Magazine*, C. 12, Mart 1845, ss. 211-212.

[128] Lester, s. 216.

[129] Lester, s. 217.

[130] Lester. s. 221.

olduğunun altını çizmektedir. Mevcut düzenlemede istisnai durumlar için yer alan yabancıların konsolos ve yardımcısı atanabilme kriterinin suiistimal edilerek yüksek oranda yabancının bu görevlerde bulunduğuna ilişkin tespit de bu yazıda yer alıyordu. Lester oldukça ilginç bir örnekle bu durumun vahametini ortaya koymayı da ihmal etmemişti. İngiliz uyruklu bir ABD konsolosundan yakın bir tarihte aldığı mektuptaki hitap, "*Sayın Lordum…*" ve imzadaki, "*Amerika Birleşik Devletleri ve Sömürgeleri Başkonsolosu*" İngiliz tarzı dikkat çekicidir:[131]

Lester, sonuç olarak derginin 1842'de yayınladığı W.S. Mayo'nun yazısının bir manifesto niteliği taşıdığını, orada ifade edilen görüş ve önerilere katılan pek çok meslektaşının varlığından bahisle[132] yeni düzenlemelere gidileceğinden umutlu olduğunu belirterek yazısını sonlandırmıştır. Senatör Semple'ın girişimi yine de sonuçsuz kalacaktır.[133]

Hunt's Merchants' Magazine'in konuyu gündemde tutma gayreti, ABD kamuoyunun özellikle ticaret çevrelerinin meseleye olan duyarlılığının gelişmesi bakımından oldukça önemlidir. Nitekim Lester'ın yazısını takip eden bir sonraki sayıda yine aynı mesele, imzasız bir yazıyla ele alınmış, öncelikle Lester'ın konsolosluk kurumu tarihine yönelik ifadelerindeki özellikle *Consolato Del Mare* bahsinde öne sürdüğü argümanların bir kısmı eleştirilmiştir. Kodun İspanyol köklerine dikkat çekilmiştir.[134] Yazının geri kalan kısmında yine konsolosluk sistemi için yöneltilen eleştiriler ve öneriler tekrarlanmış ayrıca alternatif maliyet hesaplarıyla hükümetin bu hizmete ayırabileceği kaynaklardan bahsedilmiştir.[135] Ciddi bir reformun şart olduğu üzerinde ısrarla durulmuştur.

Derginin Haziran 1847 tarihli sayısında, "doğuda bir konsolos" imzası taşıyan kısa fakat yine benzer sorunlara dikkat çeken bir yazı yer almaktadır.[136] Bir sonraki sayıda ise dergi editörüne hitaben gönderilmiş imzasız, fakat o zamana kadarki tüm önerilerin genel bir değerlendirmesini ve özetini yapan bir mektup karşımıza çıkmaktadır. Mektubun sonuna, mektubu yazana mı ya da editöre mi ait olduğu belirtilmeyen, "ABD'nin Konsolosluk Hizmeti İçin Revizyonun Anahatları" başlıklı yedi maddeden oluşan bildiri niteliğinde bir metin konmuştur. Bu maddeler şöyle özetlenebilir:[137]

---

131 Lester, s. 222.
132 Lester, s. 223 dpn.
133 Jones, s. 11
134 "The Consular System", *Hunt's Merchants' Magazine*, C. 13, Aralık 1845, s. 550. Lester'ın argümanları kodun İtalyan kent devletlerine dayandığı yönündeydi. Cenova'da konsolos olarak bulunması göz önüne alınırsa Lester'ın beslendiği kaynakların bu minvalde olması pek şaşırtıcı değildir.
135 "The Consular System", s. 552.
136 An Eastern Consul, "The Consular System of the United States", *Hunt's Merchants' Magazine*, C. 17, Haziran 1847, ss. 43-46.
137 "The Consular System of the United States", *Hunt's Merchants' Magazine*, C. 18, Ocak 1848, s. 62.

1. Gemi kaptanlarının limandan ayrılmadan önce gümrük ve diğer işlemler için konsolosa vermek zorunda oldukları her türlü harç kalkmalıdır. Sadece ton başına 1 ya da 1,5 cent'lik bir ödeme yapılmalıdır.

2. Bu alınan miktar, konsolosun maaşına temlik edilmeli, yetmediği durumlarda dışişleri bakanlığı tarafından yıllık miktar göz önünde tutularak tamamlanmalıdır.

3. Konsolosların maaşları, görev yaptıkları limana giren Amerikan gemisi sayısı esas alınarak belirlenmeli, gemi başına 4 dolar takdir edilmelidir. Giriş yapan gemi sayısının 250'yi bulmadığı durumlarda maaş yıllık olarak 1000 Dolar olarak belirlenmelidir.

4. ABD gemilerine ilişkin her türlü evrakın düzenlenmesinin, limana giriş çıkışlarda yapılacak her türlü yardımın, gümrük ile ilgili her türlü işlemin ve denizcilerin korunmasının, konsolosların maaş karşılığı yerine getirmekle yükümlü olması esasına bağlanmalıdır. Konsoloslar sadece bu işler dışında kalan uygulamalar için ekstra ücret talep edebilirler.

5. Tüm konsoloslar ABD vatandaşı olmalıdır ve verilen maaşın 1000 Dolar'ı geçmediği yerler hariç tutulmak üzere (başkanın keyfiyeti ve Senato'nun rızası dâhilinde) hiçbir konsolos ticaretle iştigal etmemelidir.

6. Konsoloslar önceden belirli bir dönem için atanmalı, vazifenin suiistimali durumunda görevlerinden alınmalı, tekrar aynı göreve atanmaları ise yine belirlenen sürecin sonunda gerçekleşmelidir.

7. Washington'da konsolosluk hizmetleri için dışişleri bakanlığına bağlı ayrı bir büro kurulmalı, mevzuatın tanıdığı yetki ve sorumluluk dâhilinde konsoloslukların tefriş edilmesiyle ilgilenmelidir.

Dergide bundan önceki yazılar ve bu metnin üslubu düşünüldüğünde konsolosluk sisteminin mevcut işleyişine karşı organize hareket eden bir kesimin varlığı akla gelmektedir. Pek tabii bu durumu dönemin iç politikasından yalıtarak değerlendirmek de mümkün gözükmemektedir. Cumhuriyetçi görüşlere fazla sıcak bakmayan derginin belirli konularda bir muhalefet odağı haline gelmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Hatta bu yazıların ağırlıklı olarak Demokrat başkan James K. Polk döneminde yayınlandığı hatırlanırsa, Senato'daki olası girişimlere yardımcı olacak gerekli kamuoyu desteği için organize edildiği de düşünülmelidir. Nitekim Polk'u takip eden Cumhuriyetçi Zachary Taylor döneminde bu yazıların arkası bıçak gibi kesilmiş, konsolosluk konusu uzunca bir süre senato gündemine gelmemiştir.[138]

1853 senesinde bir hazine müfettişinin hazırladığı rapora göre maaşlı çalışan 10 konsolosluk şu noktalarda bulunuyordu: Londra, Trablus, Tunus, Cezayir, İskenderiye (Mısır), Beyrut, İzmir ve 3 Çin şehri. Bunlar dışındaki 214 konsolos ve ticari temsilci ile onlara bağlı 224 kişi maaş almamaktaydı.[139] Ertesi yıl gün-

---

138 Jones, ss. 31-32.

139 Charles Hale, "The Consular Service of the United States", *The North American Review*, C.42, No. 251, Nisan 1876, s. 310

deme alınan bir tasarıyla her türlü diplomatik hizmetin derecelendirilmesi ve yeni atanacak pozisyonların bu derecelendirme dikkate alınarak yapılması kararlaştırıldı. Tasarıyla ilgili itirazlar ve polemikler konunun Çin'deki görüşmelerden hatırlayacağımız Başsavcı Caleb Cushing'in görüşüne sunulmasıyla yeni bir boyut kazandı. Cushing'in önerisi de diplomatik derecelendirmenin Kongre'nin herhangi bir müdahalesi olmadan kabul edilmesi yönündeydi. Tasarı bazı itirazlara rağmen 18 Ağustos 1856'da yasalaştı.[140] Literatürde "1856 Yasası" olarak bilinen düzenleme, konsolosların çoğunluğunun sabit maaşa bağlanmasını ve pozisyonlarına göre sınıflandırılmasını öngörüyordu. Buna göre: B sınıfında yer alan konsoloslar görece olarak yüksek maaş alacaklar ancak ticaretle uğraşamayacaklar, C sınıfında yer alanlar ise aldıkları düşük maaşın yanında ticaretle uğraşabileceklerdi. Bunlar dışında kalanlar ise topladıkları işlem harçlarına ek olarak ticaretle uğraşabileceklerdi.[141] Aynı yasayla, maaşlı konsolosların maaşlarının %10'ununu aşan bir ofis kiralaması da yasaklanıyordu.[142] Tüm konsolosluk harçlarının doğrudan hazineye gönderilmesi kimi yerlerde sıkıntı yarattığı için çeşitli ödenekler de bu süreçte serbest bırakılmıştı.[143] Chester Lloyd Jones, tüm bu adil görünen düzenlemelere rağmen, maaşların belirlenme sürecinde çoğu parametrenin ihmal edildiğini limanların ticari önemlerinin dikkate alınmadığını belirtmektedir. Verdiği örnekler de bu durumu açıkça göstermektedir: Montevido'daki konsolosun maaşı yıllık 3000 Dolar ve topladığı konsolosluk harcı 922 Dolar'dır. Almanya'nın Stettin kentindeki konsolos ise aldığı 1500 Dolar maaşın yanında 1192 Dolar konsolosluk harcı toplamıştır. 160 bin nüfuslu Nüremberg'deki konsolos 3000 Dolar maaş alırken 450 bin nüfuslu Münih'teki konsolos sadece 2000 Dolar maaş almaktadır.[144] Özellikle liman kentinde olmayan konsolosların maaşlarındaki yüksek artış ciddi bir adaletsizlik doğuruyordu.[145]

İç Savaş (1861-1865) ile konsolosluk hizmetinin oldukça sıkıntılı bir dönem geçirdiğinden bahsedilebilir. Maaşlardaki düşüş başta olmak üzere liyakatten uzak atamalar konsolosluk katiplerine önemli roller biçmişti.[146] Bu durumun en önemli kazancı onlarla ilgili de maaş düzenlemesine gidilmiş olmasıydı.[147] Maaş düzenlemeleriyle ilgili tek istisna iç savaş sırasında atanan 22 ticari temsilciye tahsis edilen 1500 Dolar ile 4000 Dolar arasında değişen maaşlardı.[148] 1856 Yasası sonrası değişikliklerin tam anlamıyla uygulamaya geçişinin zaman alması hazineye dönen konsolosluk harçlarında da ciddi düşüşlere sebebiyet vermişti. Düzenli ödenen maaşlara rağmen geri dönen harçlardaki düşüş bakanlık bütçe-

---

[140] Jones, ss. 12-13.
[141] Eugene Schuyler, *American Diplomacy*, New York, 1895, s. 46.
[142] Jones, s. 16.
[143] Hale, s. 310.
[144] Jones, ss. 17-18.
[145] Albert Rhodes, "Our Diplomats and Consuls", *Scribners' Monthly*, C. 13, No. 2, Aralık, 1876, s. 174.
[146] Kennedy, s. 141.
[147] Hale, s. 314.
[148] Jones, ss. 18-19.

sinde ciddi açığa neden olmaktaydı. İç Savaş'ın en hareketli olduğu 1863 senesi için bu rakam 252,417 doları buluyordu. Lincoln'un savaş sonrası yeni ödenekleri devreye sokmasıyla 1866'dan itibaren bakanlık bütçesi sürekli artıya geçmiştir.[149] İç Savaş sonundan yüzyılın başına kadar konsolosluk hizmetlerine yapılan atamalarda dikkate değer değişiklikler meydana gelmiştir. İlk yıllarda servis, Nathaniel Hawthorne, James Fenimore Cooper, William Dean Howell ve diğer daha az tanınan sanatla ilgilenen ABD vatandaşlarının maddi sıkıntılarına çare bulmak ya da sosyal statü sağlamak için sığınak olsa da, savaş sonrası endüstri çağında sanatçı takımı bir kenara itilip kuzey ve güneyde İç Savaş'ta hizmet etmiş askeri personel için yer açılmıştı.[150]

Maaşlar konusundaki yeni düzenleme içindeki düzensizliğe doğal olarak sessiz kalınması beklenemezdi. Geçen süre zarfında konsolosların seçilme kriterlerine ilişkin tartışmalar cereyan etmiş olsa da[151] her zaman önemli olan maaşlardı. 1874 senesine gelindiğinde Temsilciler Meclisi'ndeki görüşmeler sırasında çıkan tartışmalar arasında kimi konsolos maaşlarının diplomat maaşlarının üstüne çıkması da yer alıyordu. Derhal bu konuda yeni bir düzenlemeye gidilerek 17 başkonsolosluk ve 168 konsolosluk ile ilgili bütçe kanunu hazırlandı. Buna göre yeni maaşlar yedi kategoride belirlenmişti:

1874 itibariyle ABD'nin Tüm Dünyadaki Konsoloslukları ve Maaşları **BAŞKONSOLOSLAR**		
Sayıları ve Bulundukları Şehirler	**Yıllık**	**Toplam**
4 (Londra, Paris, Havana ve Rio de Janerio)	6,000 $	24,000 $
2 (Kalküta ve Şanghay)	5,000 $	10,000 $
1 (Melbourne)	4,500 $	4,500 $
3 (Berlin, Kanagawa ve Montreal)	4,000 $	12,000 $
1 (Kahire)	4,000 $	4,000 $
4 (İstanbul, Frankfurt, Roma ve Viyana)	3,000 $	12,000 $
2 (Meksika ve St. Petersburg)	2,000 $	4,000 $
Toplam 17 birim		**70,500 $**

149 Hale, s. 324.
150 Kennedy, s. 209.
151 George M. Towle, "Our Consular Service", *The Athlantic Monthly*, C. 29, No. 173, Mart 1872, s. 302.

KONSOLOSLAR		
Bulundukları Şehirler ve Sınıfları	**Yıllık**	**Toplam**
1 (Liverpool)	6,000 $	6,000 $
2 (birinci sınıf konsoloslar)	4,000 $	8,000 $
9 (ikinci sınıf konsoloslar)	3,500 $	31,500 $
17 (üçüncü sınıf konsoloslar ve 1 ticari temsilci)	3,000 $	51,000 $
17 (dördüncü sınıf konsoloslar)	2,500 $	42,500 $
38 (beşinci sınıf konsoloslar)	2,000 $	76,000 $
56 (altıncı sınıf konsoloslar)	1500 $	84,000 $
28 (yedinci sınıf konsoloslar ve 5 ticari temsilci)	1,000 $	28,000 $
Genel Toplam 168 birim		**327,000 $**
Kaynak: *Hale,* s. 311		

Daha sonraki iyileştirmelerle beraber 1876 senesine gelindiğinde konsolosluk hizmetinin ABD hükümetine maliyeti: 411,500 Dolar'ı bulan maaşlar, 51,000 Dolar tutan katip masrafı, 79,400 Doları bulan ofis kiraları ve diğer ödeneklerle 600,000 Dolar'a yaklaşmaktaydı. Yine aynı yıl konsolosluklar aracılığıyla hazineye giren gelir, bu maliyeti karşılamasının ötesinde 144,517 Dolar da kâr getiriyordu.[152] 1883 yılında sağladığı fazla 55,744 Dolar, 1884'te ise 36,587 Dolar mertebesindeydi. Bu son iki yıla ilişkin İngiliz konsolosluk hizmetinin kendi bütçesine kazandırdığı sadece birkaç bin Dolar fazlaydı.[153] Konsolosluk hizmetinden elde ettiği kârla neredeyse Britanik Majesteleri'ni yakalayan ABD aynı başarıyı sistemdeki aksaklıkları gidermede gösteremiyordu. Maaş iyileştirmeleriyle oldukça kârlı ve gözde bir pozisyon haline gelen konsolosluklara siyasetin ve yolsuzluğun bulaşmaması söz konusu bile olmazdı. 1890'lara gelindiğinde konsolosluk hizmeti bu sefer yolsuzluklarla, kayırmalarla çalkalanıyor yine bu sorunlara eklemlenen ABD'ye hızla artan göçlerin yol açtığı yetki krizleri, işi içinden çıkılmaz bir boyuta taşıyordu. Konsolosluk hizmeti gerekmeyen pek çok yerde de yığınla konsolosluk açılmıştı. Brezilya'da elçilik yapmış Robert Adams, Jr. 1893'te, konsolosluk hizmetlerindeki yanlışları konu alan bir yazısında İngiltere'nin Avrupa'daki toplam konsolos sayısının ABD'nin Britanya Adaları'ndaki konsolos sayısının neredeyse yarısı olduğunu belirtiyor, bu saçma duruma son vermek için pek çok küçük birimin kapatılmasını öneriyordu.[154]

---

[152] Hale, ss. 324, 328.
[153] Schuyler, s. 92.
[154] Robert Adams, "Faults in Our Consular Service", *The North American Review*, C. 156, No. 437, 1893, s. 464.

Bazı Temsilciler Meclisi üyeleri konsolosluk servislerindeki aksaklıkların farkındaydı. 1894, 1895 ve 1896'daki yasa tasarıları servisin reformunu amaçlıyordu. Ancak reform konusuna yeterli ilgi olmadığı için bu yasa tasarıları yasalaşma sürecine girmeyi başaramadı.[155] ABD'nin en önemli gemicilik ve bankacılık merkezi Boston birçok ürünü için denizaşırı pazarlara bağımlıydı. Boston Ticaret Odası, yeni oluşturulan Ulusal Sanayiciler Birliği'nin katılımıyla Amerikan ürünlerinin dışarıda satılmasına yardım etmeleri için yenilenmiş profesyonel bir konsolos tipi için aktif olarak çabalıyordu.[156] Ulusal Sanayiciler Birliği başkanı, Başkan McKinley'e konsolosları şikâyet etmiş, deneyimsiz olan ve siyaseten göreve gelen konsolosların ticarette aktif olan sanayiciler için büyük ekonomik kayıp yarattığından bahsetmişti.[157] Ancak McKinley kendisinden dört yıl önce Clevland'ın Demokratlar için yaptığından çok daha fazla atamayı[158] 1897'de "iyi Cumhuriyetçiler" için gerçekleştirmişti. Her ne kadar McKinley'in göreve gelmesinden sonra Kongre'de reform için heves azalmışsa da konsolosluk hizmetlerinin aksaklıklarını gidermek için parlamento içinde ve dışında kampanyalar organize edilmeye başlanmıştı.[159]

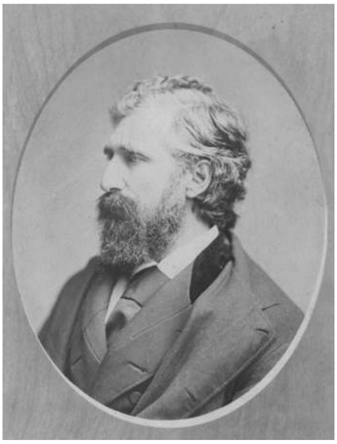

Charles Dudley Warner

ABD'de entelektüel bir yazar olarak ünlü Charles Dudley Warner da kamuoyunun gündeminde sıkça boy gösteren konsolosluk meselesini ele alan bir yazısını 1896 Mart'ında yayınlamıştı. Warner, oldukça iyi gözlemlediği konsolosluk hizmetindeki aksaklıkların merkezden giderilemeyeceğini, bunun için acilen bir teftiş kurulunun oluşturularak konsoloslukların yakından incelenmesi gerektiğini yazıyordu.[160] Bu yazının yayımlanmasını takip eden süreçte dışişlerinde konsolosluk işlerinden sorumlu şef Robert S. Chilton Jr.'nin Meksika, Avrupa ve Uzak Doğuya gezi tertip etmesi de oldukça anlamlıdır. Bir yıl boyunca teftişte bulunan Chilton'un gördükleri hiç iç açıcı değildi, birçok yerde konsolosluk harçları-

[155] Jones, ss. 27-29.

[156] Albert H. Washburn, "Some Evils of Our Consular Service", *The Atlantic Monthly*, C. 74, No. 442, Ağustos 1894, s. 249.

[157] Richard H. Werking, *'The Master' Architects: Building the United States Foreign Service, 1890-1913*, University Press of Kentucky, Lexington, 1977, s .43.

[158] George McAneny, "How Other Countries Do It", *The Century*, C. 57, No. 4, Şubat 1899, s. 611.

[159] Kennedy, s. 215

[160] Charles Dudley Warner, "Our Foreign Trade and Our Consular Service", *The North American Review*, C. 162, No. 472, Mart 1896, s. 275.

nın paylaşımı ve konsolosluk harici işlere karışılması gibi pek çok yasa dışı ve şüpheli uygulamalara şahit olmuştu.[161]

Daha iyi bir servis için konsolosların ve ticari temsilcilerin başkonsolos tarafından periyodik olarak görev yaptıkları ülkelerde denetlenmesi de çok işe yaramadı. Başkonsoloslar, raporlarda kendi görev bölgelerinde her şeyin çok iyi olduğunu söyleyen iyimser ifadelerle dolu olan zayıf konsolosları görevden almaya yetkili değillerdi. Bazı yerlerde konsolosların ve ticari temsilciliklerin dağılımı kontrolden çıkmıştı. Çok sayıdaki konsolosluğun oldukça uzak bir mesafeden idare edilmeye çalışılmasının verimliliği düşürdüğü ve denetimi zorlaştırdığı yönünde görüşler daha önceden de dile getirilmişti.[162] Montreal'deki başkonsolos 1899'da Quebec bölgesindeki konsoloslukları incelediğinde birçoğu nüfusları binin altında kasabalar olmak üzere yirmi-beş görev yerine gitmek zorunda kalmıştı. Başkonsolos, kendi bölgesinde olduğu varsayılan yirmi-altıncı görev yerini ziyaret etmeye çalışmış karşılaştığı durumu şu şekilde rapor etmişti:

> Polton'daki ticari temsilcilik denetlenemedi çünkü nerede olduğunu bulmak oldukça uzun zaman aldı. Polton'da bulunamayan temsilciliğin ancak Kuzey Troy'da Vermont'a yakın sınırda bir yer olduğu tespit edildi.[163]

Suikasta kurban giden Başkan James Garfield'ın[164] oğlu Harry Garfield konsolosluk servislerinin daha etkili olması için dışişlerinde konsolosluk reformu yanlısı olanların yakın destekçisiydi. Cleveland'da tanınmış bir avukat olan Garfield, yerel oluşumlarla da yakın ilişki içindeydi.[165] Cleveland Sanayi Odası konsolosluk hizmetlerinin güçlendirilmesini ciddi şekilde destekliyordu[166] ve Garfield'in de yardımıyla Amerikan konsolosluk sisteminin reformu için Amerikan iş çevrelerinde bir kampanya yürütmeyi istiyordu.[167] Diğer odaları da reform mücadelesinin içine katmayı başaran Garfield öncülüğünde iki önemli taktik karar alındı. İlki diplomatik reformu diğer konsolosluk işlerinin reformuyla aynı zamanda yapmamaktı. İş çevreleri arasında diplomatların tam olarak ne yaptığı çok az idrak ediliyordu. İş adamları, diplomatik hizmetleri daha çok zenginlerin çocukları için bir olgunlaşma enstitüsü olarak görme eğilimindeydi. En nihaye-

---

[161] Kennedy, s. 215.

[162] George Makepeace Towle, "The American Consular Service", *The North American Review*, C. 149, No. 397, Aralık 1889, s. 759.

[163] John L. Bittinger, "Consul General", *Inspection Reports of Consulates in Province Quebec,* 29 June 1899'den aktaran Kennedy, s. 216.

[164] ABD tarihindeki önemli sır perdelerinden olan bu olaya ilişkin kapsamlı bir çalışma için bkz. Robert Kingsbury, *The Assasination of James A. Garfields*, The Rosen Publishing Group, New York, 2002.

[165] Kenneth Finegold, *Experts and Politicians: Reform Challenges to Machine Politics in New York*, Princeton University Press, 1995, s. 78.

[166] Kennedy, s. 216.

[167] Jones, s. 30.

tinde zenginlerin bir oyuncağı olan konsolosluk hizmetlerinin geliştirilmesiyle ilgilenmeyebilirlerdi.[168]

Garfield'ın diğer taktik kararı iyi devlet kuruluşlarını ve bireyleri piyasa koşullarında bir arada tutmaktı. Reformcular devlet kuruluşlarının iltimas dağıtıcılarının ellerinden alınmasıyla da ilgileniyorlardı.[169] Sanayi odaları reformla ancak Dolar ve Cent meselesi olarak ilgilendiler. Daha fazla ticaret ve daha ileri bir ABD için daha iyi konsolosluklar olmalıydı. Ancak konsolosluk hizmetlerinde kariyer prensibini yerleştirmek dayanılmaz derecede yavaştı. 1900'de başka bir reform tasarısı sunuldu fakat o da başarısız oldu.[170]

Konsolosluk hizmetlerine atama koşullarının düzenlenmesi için Kongre'den yasa geçirmenin önündeki en önemli engel Anayasa idi. İkinci maddenin ikinci bendinde belirtildiği gibi başkan, Senatonun önerisi ve rızası ile büyükelçiliğe, diğer konsolosluk ve diplomatik elçiliklere aday gösterebilir ve atayabilirdi.[171] Kongre konsoloslukların sınıflandırılmasını ve ücretlerini ayarlayabilirdi, fakat atama sürecinin düzenlenmesi başkanlık gücüne el uzatmak anlamına geliyordu.[172]

Sivil servis reformunu uzun zamandır destekleyen Theodore Roosevelt aynı prensiplerin konsolosluk servisleri için de uygulanabileceğini savunuyordu.[173] Bu görüşler daha önce bir grup eski hariciyeci tarafından da *The Century* adlı dergide dile getirilmişti.[174] Başkan ve yeni bakan konsolosların sicilini inceleyip kimin daha iyi ücretli işlere terfi ettirileceği ve kimin başkonsolos olacağına birlikte karar verdiler. Artık birinci kıstas parti bağlantısı değil liyakatti. 1905 yılının sonuna doğru Henry Cabot Lodge kariyer sistemi için bir kez daha bir yasa tasarısını kongreye sundu. Bu sefer dışişleri bakanı Root konsolosluk yasa tasarısının geçmesi için daha sert bir tutum aldı. Konsolosluk meselesinin profesyonellerin ellerine teslim etmenin gerekli olduğu gerekçesiyle yasa tasarısının kopyalarını ticaret gruplarına, dergi ve gazetelere gönderdi.[175] Yasanın 5 Nisan 1906'da Kongre'den geçmesinden sonra konsolosluk servisinin bir kariyer hizmeti olması için gerekenler göz önüne alınarak servis yeniden organize edildi. Yeni tasarı başkan Roosevelt tarafından imzalandı ve yasalaştı.[176]

Sonuç olarak baktığımızda, kapitalistleşme sürecini, farklı dinamiklerin etkisiyle Avrupa'ya nazaran daha geç tamamlayan Amerikan kolonilerinin, bağım-

[168] Kennedy, s. 216.
[169] Kennedy, s. 216.
[170] William H. Becker, *The Dynamics of Business-Government Relations: Industry & Exports, 1893-1921*, University of Chicago Press, 1982, s. 98.
[171] William F. Wharton, "Reform in the Consular Service", *The North American Review*, C. 158, No. 449, Nisan 1894, s. 414.
[172] Kennedy, s. 216.
[173] Werking, 1977, s. 94.
[174] "The Consular System and the Spoils System", *The Century*, C. 48, No. 2, Haziran 1894, s. 310.
[175] Werking, 1977, s. 94.
[176] Kennedy, s. 219.

sızlıklarının ardından maruz kaldıkları Britanya ambargosunu aşabilmek için, kısa zamanda okyanusları aşan ticaret filolarını kurarak dünya ticaretine eklemlenmeye başladığı görülmektedir. Bu süreç, ABD'nin siyaseten tarafsızlığını ilân ettiği Monroe Doktrini'yle hızlanmış, artan ticaretin kontrolünü ve koordinasyonunu sağlayacak konsolosluk örgütünün plansız büyümesine sebep olmuştur. Bu plansız büyüme, hizmet ağının yayıldığı geniş coğrafya düşünüldüğünde kısa zamanda yapısal sorunlara sebebiyet verse de, ABD konsolosları 19.yy. boyunca dünyanın dört bir yanında, pek çok zorluklara rağmen, Amerikan gemilerini, denizcilerini, tüccar ve seyyah vatandaşlarını ama hepsinden önce "Amerikan çıkarlarını" korumaya devam etmiştir. Bu çıkarların niteliği ve kapsamı yer yer ve zaman zaman küçük farklılıklar gösterse de ticaretin devamlılığı hep ilk sırada yer almıştır.

Kaynakça

Status at Large, 4th Con. Ses. II, Appendix, s. 2919.

Status at Large, 15th Con., Ses. I, Ch.79.

Status at Large, 30th Con. Ses.1, S. Ex. Doc. 43.

"Consular System of the United States", *Hunt's Merchants' Magazine*, C. 10, Mayıs 1844.

"The Consular System", *Hunt's Merchants' Magazine*, C. 13, Aralık 1845.

"The Consular System of the United States", *Hunt's Merchants' Magazine*, C. 18, Ocak 1848.

"The Consular System and the Spoils System", *The Century*, C. 48, No. 2, Haziran 1894.

Adams, Robert, "Faults in Our Consular Service", *The North American Review*, C. 156, No. 437, 1893.

An Eastern Consul, "The Consular System of the United States", *Hunt's Merchants' Magazine*, C. 17, Haziran 1847.

Archer, Christon I., "Years of Decision: Féeliz Caileja and the Strategy to End the Revolution of New Spain", *The Birth of Modern Mexico, 1780-1824*, Rowman & Littlefield Publishers, UK, 2007.

Ayers, Edward L., Oshınsky, David M., Gould, Lewis L., SODERLUND, Jean R., *American Passages: A History of the United States, to 1877*, C. I, 4. bs, Wadsworth, 2009.

Becker, William H., *The Dynamics of Business-Government Relations: Industry & Exports, 1893-1921*, University of Chicago Press, 1982.

Berube, Claude G., Rodgaard, John A., *A Call to the Sea: Captain Charles Stewart of the USS Constitution*, Canada, 2005.

Biggs, Jeffrey Robert, *The Origins of American Diplomacy with China: The Cushing Mission of 1844 and the Treaty of Wang-Hsai*, y.y., 1975.

Bishop, Crawford M., "American Exterritorial Jurisdiction in China", *The American Journal of International Law*, C. 20, No. 2, Nisan, 1926.

Burn, Lester H., BURNS, Richard Dean (ed.), *Chronological History of U.S. Foreign Relations, C. I, 1607-1932*, 2. bs, Routledge, 2003.

Butler, Lindley S., *Pirates, Privateers, and Rebel Raiders of the Carolina Coast*, The University of North Caroline Press, 2000.

Bryson, Thomas A., *American Diplomatic Relations With the Middle East, 1784-1975: A Survey*, The Scarecrow Press, New Jersey, 1977.

Bryson , Thomas A., *An American Consular Officer in the Middle East in The Jacksonian Era*, Resurgens Publications, Atlanta, 1979.

Callahan, James Morton, *American Relations in the Pacific and in the Far East, 1784-1900*, BiblioBazaar, USA, 2008.

Chernow, Ron, *Alexander Hamilton*, The Penguin Press, New York, 2004.

Denby, Charles, "Extraterritoriality in China", *The American Journal of International Law*, C.18, No. 4, Ekim, 1924.

Duignan, Peter, GANN, Lewis H., *The United States and Africa: A History*, Cambridge University Press, New York, 1984.

Dye, Ira, "American Maritime Prisoners of War, 1812-1815", *Ships, Seafaring and Society, Essays in Maritime History*, ed. Timothy J. Runyan, Wayne State University Press, Michigan, 1978.

Escosura, Leandro Prados de La, "The Economic Consequences of Independence in Latin America", *The Cambridge Economic History of Latin America, C.I, The Colonial Era and the Short Nineteenth Century*, ed. Victor Bulmer-Thomas, John H. Coastworth, Reberto Cortés Conde, Cambridge University Press, 2008.

Finegold, Kenneth, *Experts and Politicians: Reform Challenges to Machine Politics in New York*, Princeton University Press, 1995.

Foster, John W., *A Century of American Diplomacy*, Houghton Mifflin Company, Boston & New York, 1900.

Franklin, Burt (der.), *Calendar of the Correspondance of James Madison*, New York, 1894.

Greenberg, Michael, *British Trade and The Openning of China 1800-42*, Cambridge University Press, 2. bs, 1969.

Griffis, William Eliot, *Towsend Harris, First American Envoy in Japan*, The University Press of Cambridge, Boston & New York, 1895.

Hale, Charles, "The Consular Service of the United States", *The North American Review*, C. 42, No. 251, Nisan 1876.

Hague, Harlan, Langum, David J., *Thomas O. Larkin: A Life of Patriotism and Profit in Old California*, University of Oklohoma Press, 1990.

Harlow, Neal, *California Conquered, The Annexation of a Mexican Province 1846-1850*, University of California Press, USA, 1989.

Hogg, Peter C., *The African Slave Trade and its Suppression*, Frank Cass and Company, UK, 1973.

Hopkins, James F. (ed.), *The Papers of Henry Clay, C. IV – Secretary of State 1825*, University Press of Kentucky, 1972.

Huang, Ray, *Çin Tarihi, Bir Makro Yaklaşım,* çev. Attila Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005.

Jones, Chester Lloyd, *The Consular Service of The United States*, Philadelphia, 1906.

Kennedy, Charles Stuart, *The American Consul, A History of the United States Consular Service,* 1776-1914, Greenwood Press, New York, 1990.

Kingsbury, Robert, *The Assasination of James A. Garfields*, The Rosen Publishing Group, New York, 2002.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları,* Arba Yay, İstanbul, 1989.

Latanac, John Holladay, *The United States and Latin America*, Doubleday, Page & Company, New York, 1920.

Lester, C. Edwards, "The Consular System of the United States", *Hunt's Merchants' Magazine*, C. 12, Mart 1845.

Long, David Foster, *Gold Braid and Foreign Relations: Diplomatic Activities of U.S. Naval Officers 1798-1883*, USA, 1988.

Manning, William R., *Diplomatic Correspondence of the United States Concerning Independence of the Latin American Nations*, C. I, Oxford University Press, New York, 1925.

Marley, David F., *Historic Cities of the Americas*, California, 2005.

Dr. Macgpwan, "Extraterritoriality in China", *The Continental Monthly*, C. XXIII, Kasım, 1863.

Mayo, W. S., "Consular System of the United States", *Hunt's Merchants' Magazine*, C. 6, Nisan 1842.

McAneny George, "How Other Countries Do It", *The Century*, C. 57, No. 4, Şubat 1899.

Miller, Robert Hopkins, *The United States and Vietnam 1787-1941*, National Defence University Press, 1990.

Mirow, Matthew Campbell, *Latin American Law: A History of Private Law and Institutions in Spanish America*, University of Texas Press, 2004.

Morse, Hosea Ballou, *The Gilds of China: With an Account of the Gild Merchant or Co-hong of Canton*, Adamant Media Corporation, (1909 baskısından tıpkı basım), y.y., 2005.

Mudge, Jean McClure, *Chinese Export Porcelain for American Trade, 1785-1835*, 2. bs, Associated University Press, 1981.

Munene, Macharia, Nyunya, J. D. Olewe, Adar, Korwa Gombe (ed.), *The United States and Africa: From Independence to the End of the Cold War*, Nairobi, 1995.

Murdoch, J., *A History of Japan, C.III, The Tokugawa Epoch 1652-1868*, Londra, 1926.

Owen, Norman G., "Abaca in Kabikolan: Prosperity Without Progress", *Philippine Social History*, Alfred W. McCoy, Ed. C. De Jesus (der.), Ateneo de Manila University Press, 3. bs, Manila, 2001.

Parks, E. Taylor, *Colombia and the United States*, 1765-1934, Arno Press, USA, 1970.

Patterson, Richard S., Heusken, Henry C. J., *Interpreter to the First American Consular and Diplomatic Posts in Japan*, Washington, 1948.

Paullin, Charles Oscar, *Diplomatic Relations of American Naval Officers, 1778-1883*, Baltimore, 1912.

Perkins, Bradford, *Prologue to War: England and the United States, 1805-1812*, University of California Press, Berkeley, 1961.

Peterson, Harolds F., *Argentina and the United States 1810-1960*, University Publishers, New York, 1964.

Pyror, Alton, *Little Known Tales in Hawaii History*, Stagecoach Publishing, California, 2004.

The Religious Tract Society (der.), *Japan Opened: Compiled Chiefly From the Narrative of the American Expedition to Japan in the years 1852-3-4*, Londra, 1858.

Rhodes, Albert, "Our Diplomats and Consuls", *Scribners' Monthly*, C. 13, No. 2, Aralık, 1876.

Roberts, J. M., *The Hutchinson History of the World*, Hutchinson & Co., Londra, 1976.

Schuyler, Eugene, *American Diplomacy*, New York, 1895.

Slatta, Richard W., *Simon Bolivar's Quest for Glory*, Texas, 2003.

Smith, Michael Stephen, *The Emergence of Modern Business Enterprise in France, 1800-1930*, Harvard University Press, 2005.

Stain, S. Tanley J., Stein, Barbara H., *The Colonial Heritage of Latin America, Essays on Economic Dependence in Perspective*, New York, 1970.

Stanley, David, *Moon Handbooks Tahiti: Including the Cook Islands*, 5. bs, Avalon Travel, 2003.

Star, Joseph Barton, *The United States Constitution: Its Birth, Growth, and Influence in Asia*, Honkong University Press, 1988.

Staunton, George Thomas, *Miscellaneous Notices Relating to China*, 2. bs, Londra, 1822.

Thomases, Jerome, "Freeman Hunt's America", *The Mississippi Valley Historical Review*, C. 3, No. 3, Aralık 1943.

Towle, George M., "Our Consular Service", *The Athlantic Monthly*, C. 29, No. 173, Mart 1872.

Towle, George Makepeace, "The American Consular Service", *The North American Review*, C. 149, No. 397, Aralık 1889.

Treat, Payson Jackson, *The Early Diplomatic Relations Between the United States and Japan 1853-1865*, The John Hopkins Press, Baltimore, 1917.

Tuckerman, Henry T., *The Life of Silas Talbot a Commodore in the Navy of the United States*, New York, 1850.

Vale, Brian, *Cochrane in the Pacific: Fortune and Freedom in Spanish America*, I. B. Tauris, New York, 2008.

Warner, Charles Dudley, "Our Foreign Trade and Our Consular Service", *The North American Review*, C. 162, No. 472, Mart 1896.

Washburn, Albert H., "Some Evils of Our Consular Service", *The Atlantic Monthly*, C. 74, No. 442, Ağustos 1894.

Werking, R. H., "United States Consular Reports: Evolution and Present Possibilities", *Business History*, C. 23, S. 3, 1981.

Wharton, William F., "Reform in the Consular Service", *The North American Review*, C. 158, No. 449, Nisan 1894.

Yacob, Shakila, *The United States and the Malaysian Economy*, Routledge, 2008.

Yashi, Shozan, *Kinsé Shiriaku A History of Japan from the First Visit of Commodore Perry in 1853 to the Capture of Hakodate by The Mikado's Forces in 1869*, çev. E. M. Satow, Japan Mail Office, Yokohoma, 1873.

Zhongguo, wen hua yan jiu suo, ZHONGGUO, wen hua xue yuan, *Chinese Culture*, Institute for Advanced Chinese Studies, C. 13, 1972.

Öz: On sekizinci yüzyılın sonlarında ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında ABD Konsolosluk hizmeti öncelikli olarak yurtdışındaki Amerikan vatandaşlarını ve Amerikan ticaretini korumakla ilgiliydi. 1818'den sonra 1890'lara kadar Amerikan konsolosları, hazine gelirlerini garantileyecek Amerikan çıkarlarını ilgilendiren ticaret antlaşmaları yapmak ve yapılanları gözlemlemekle de görevlendirildiler. Ticaretteki belirgin artış Amerikan konsoloslarının 19.yüzyıl boyunca tüm dünyada hızla yayılmasıyla sonuçlandı.

Anahtar sözcükler: ABD Konsolosluk Örgütlenmesi, uluslararası ticaret, Amerikan emperyalizmi

Uncle Sam's Officers Abroad:
A General Survey of American Consular Services in the 19th Century

Abstract: During the late eighteenth and early nineteenth centuries, the US Consular Service was used primarily for protecting American commerce and citizens abroad. After 1818, as their most important task until 1890s, American consuls were also assigned to protect Treasury revenues by establishing and monitoring commercial agreements regarding the American interests. Significant growth of trade led the US to expand its consular services throughout the world in the nineteenth century.

Keywords: US Consular Service, international trade, American imperialism

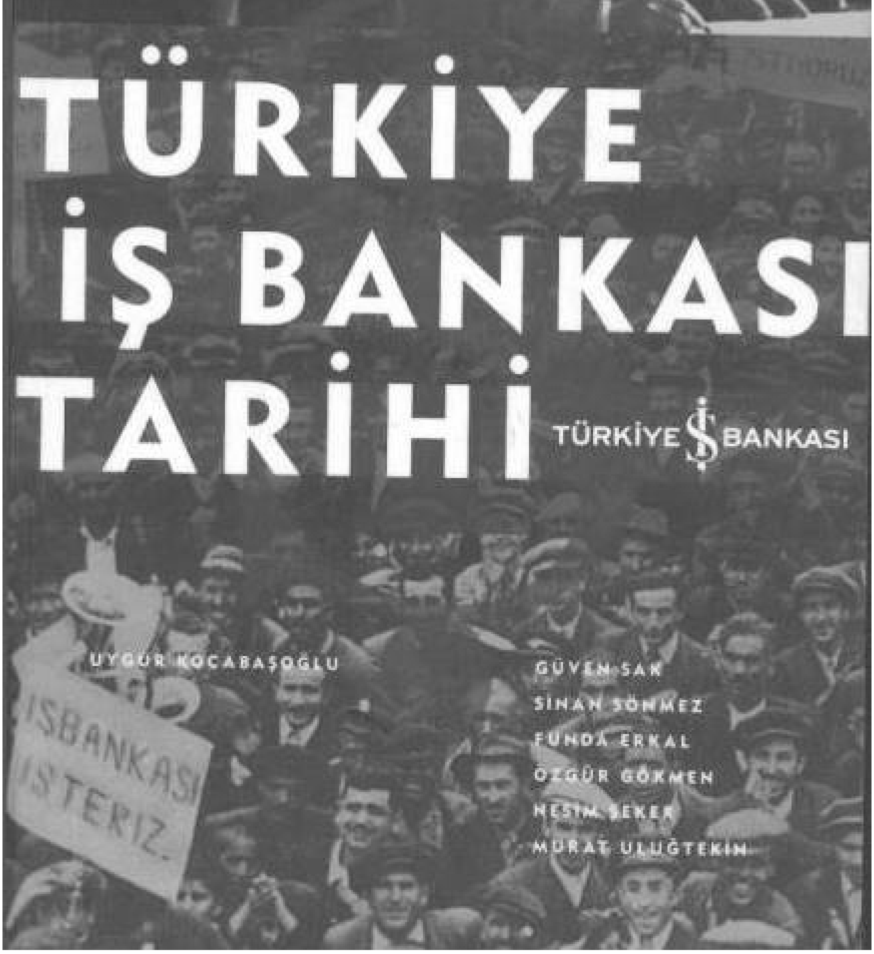
TÜRKİYE
İŞ BANKASI
TARİHİ
TÜRKİYE İŞ BANKASI
UYGUR KOCABAŞOĞLU
GÜVEN SAK
SİNAN SÖNMEZ
FUNDA ERKAL
ÖZGÜR GÖKMEN
NESİM ŞEKER
MURAT ULUĞTEKİN
İŞBANKASI
İSTERİZ

Kendi Anılarında Türkiye'de Bulunan Amerikan Barış Gönüllülerinin Yaşadıkları Değişim Süreci

Zafer PARLAK*

Kişiler başkalarını tanımlamaya kalkıştıklarında hem kendilerini hem de grup aidiyetlerini yeniden yaratırlar. Dinamik olan bu kendini tanımlama süreci, hem kişinin kendisinin hem de ötekilerin kim ve ne olup olmadıklarının sürekli tanımlanmasını gerektirir. Bu çift taraflı tanımlama/tanımlanma süreci her iki tarafın karşılıklı anlayış, güven ve iyi niyete sahip olduğu durumlarda olumlu sonuçlar doğurur.

Amerikan Barış Gönüllüleri Örgütü, 1961 yılında ABD Başkanı J. F. Kennedy girişimiyle kurulmuştur ve Amerikan dış politikasının önde gelen unsurlarından biridir. Bu nedenle uluslararası ilişkiler ve ulusal çıkarlar açısından incelendiğinde birçok yorum ve eleştiriye açıktır. Fakat bunlardan bağımsız olarak ele alındığında, dünyanın dört bir yanına dağılmış olan yüz binlerce Barış Gönüllüsü'nün kültürlerarası etkileşim yoluyla edindikleri bireysel kazanımlar ve yaşadıkları değişimin boyutu, gönüllülük sürecine ve gönüllülere başka bir açıdan yaklaşmanın da mümkün olduğunu göstermektedir.

Gönüllülerin anı ve anlatıları ön yargıdan uzak, doğrudan ve kültürün bir parçası olarak yaşanan etkileşimin karşılıklı anlayışı doğurduğunu; bunun da – bireysel düzeyde kalsa bile – ırksal, kültürel, dilsel, dinsel, etnik ve milliyete dayalı üstünlük duygusu, güvensizlik ve önyargının kırılmasında oldukça etkili olabileceğini göstermektedir. Türkiye'de bulunmuş olan gönüllülerin anıları ve anlatıları bu kişilerin Türkiye deneyimi sırası ve sonrasında geçirdikleri değişimin çok büyük boyutta ve olumluya doğru olduğuna işaret etmektedir. 1965-67

* İzmir Üniversitesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü

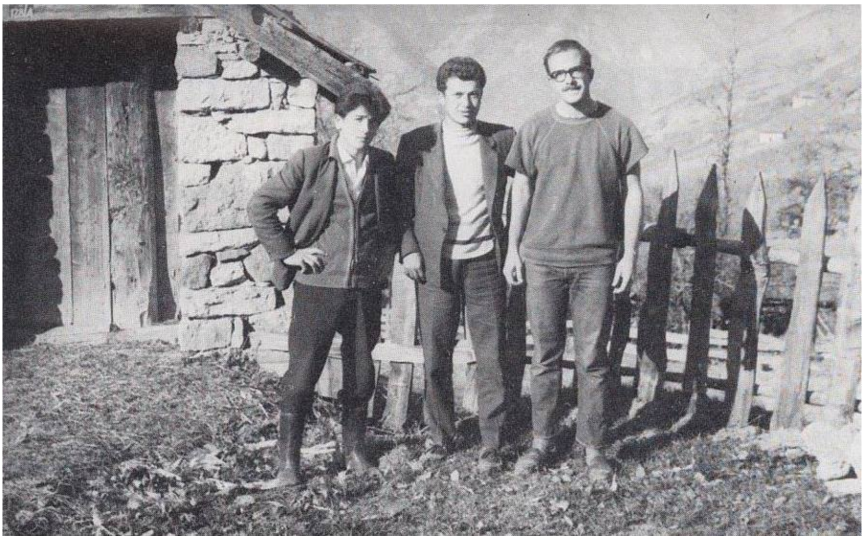

Tom Turner (sağ başta), Yazlık Köyü
Maçka, Trabzon / 1965-67

yıllarında kırsal kalkınma projeleri kapsamında bir Karadeniz köyünde iki yıl geçiren Tom Turner'ın ifade ettiği gibi "anlayış güvene, güven de barışa götürüyorsa" üstünlük, önyargı, ötekileştirme ve dışlamaya dayalı tüm kimlik politikalarının uzun vadede başarısız olmaları kaçınılmaz görünmektedir.

Yazarın Barış Gönüllüleri'ne olan ilgisi uzak bir akrabasının ortaokul öğrenciliği yıllarında küçük bir Anadolu kasabasında kendisine İngilizce öğreten Amerikalı bir öğretmenden söz etmesiyle başladı: "Çok iyi öğreten, devletten maaş almadığını duyduğumuz, bir Türk gibi giyinen, Türkler gibi davranan ve çok iyi İngilizce konuşan bu öğretmen için herkes gâvur diyordu. Bizimle hep İngilizce konuşsa da biz onun aslında Türk olduğundan emindik. Çünkü Türk öğretmenlerle hep Türkçe konuşuyordu"[1]. Yıllar içinde yukarda söz edilen öğretmen gibi birçok genç Amerikalının 1960'lı yıllarda Türkiye'nin dört bir yanında bulunduğunu ve farklı alanlarda "hizmet verdiklerini" öğrendikçe yazarın bu küçük kasabalarda İngilizce öğreten ve elektriği suyu olmayan ücra köylerde kırsal kalkınma projeleri sürdüren, Türkçe konuşan, Türkler gibi yiyen, giyinen ve yaşayan yabancılara olan merakı arttı.

Günümüzde birçok kişi bu öğretmenleri ve "yabancı" köylüleri pek hatırlamamaktadır. Fakat Soğuk Savaş yıllarının bireyi yok sayan ve her şeyi siyah beyaza ve bizden/bizden değile indirgeyen ideolojik kutuplaşma ortamında aslında bu "ilginç" insanların hiç de masum olmadıklarına ve gizli emelleri olduğuna dair birçok iddia ve söylenti çıktı. Günümüze kadar gelen bu iddialar Barış Gönüllüleri'nin casus ya da farklı kimliklerle gizlenmiş istihbarat görevlisi oldukları,

[1] Hayri Candan ile mülakat, 3 Mayıs 2007.

Amerikan propagandası yapmak amacıyla ülkeye geldikleri, beyin yıkadıkları ya da gizli misyonerler oldukları şeklindeydi. İddialara göre Amerikan hükümeti ve kiliseler hesabına çalışan ve yurdun her tarafına yayılmış bulunan bu kişiler gerçek niyet ve kimliklerini idealizm, iyi niyet elçisi ve insanlığa hizmet gönüllüsü gibi kılıflarla gizliyorlardı. Onlar kendilerine Barış Gönüllüleri deseler de, onları eleştirenler tarafından aslında Amerikan çıkarları ve dış politikasına hizmet eden "Savaş Gönüllüleri" oldukları olarak adlandırılıyorlardı.

I. Barış Gönüllüleri'nin Kısa Tarihi

Barış Gönüllüleri, 1961 yılında Başkan J.F. Kennedy tarafından kurulan, özellikle gelişmekte olan ülkelerde Amerikan karşıtı propagandaya halk diplomasisi yoluyla karşılık vermeyi amaçlayan bir hükümet kuruluşudur. Kennedy, büyük bir tanıtım kampanyası sonunda kurulan Barış Gönüllüleri örgütünün kuruluş kararnamesini imzalarken, bu girişimin "Amerikan halkına dünyanın kalkınmasını gerçekleştirme sorumluluğunu ve fırsatını verdiğini"[2] belirtiyordu. Gönüllüler Amerika dışına çıkacaklar ve iki ya da üç yıllarını "kendileri kadar şanslı olmayan" diğer ülke insanlarının hizmetine adayacaklar ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında katalizör etkisi göreceklerdi. Amerikan Kongresi Barış Gönüllüleri'nin görevlerini üç maddede özetliyordu:

1. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınmada ihtiyaç duydukları eğitimli kişi ve uzman ihtiyacını karşılamak,
2. Hizmeti alan ülke insanlarının Amerikalıları daha yakından tanımalarını sağlamak,
3. Amerikalıların diğer ülke insanlarını daha yakından tanımalarını sağlamak.

Barış Gönüllüleri örgütü, internet sitesinde kendisini, gönüllüleri ve yaptıkları işleri şöyle tanımlamaktadır: [3]

> Amerika Birleşik Devletleri'nin en önde gelen uluslararası hizmet kuruluşu olan Barış Gönüllüleri, Amerikan vatandaşlarını dünyanın dört bir yanına insanların en önemli ihtiyaçlarının karşılanmasına yardım için gönderir. Gönüllüler, en alt düzeylerde çalışır ve kendilerinden sonra da sürdürülebilir bir değişiklik yaratmak için çabalarlar. Bu süreçte gönüllüler küresel vatandaşlara dönüşürler ve kendi ülkelerine de hizmet ederler. Evlerine yeni edindikleri bilgi, deneyim ve küresel bakış açısıyla dönerler; bu da çevrelerindeki insanların hayatlarını zenginleştirir.

Barış Gönüllüleri'nin kurulduğu 1961'den bu yana 140 ülkede 220.000'den fazla gönüllü görev yapmıştır. Kasım 2014 rakamlarına göre 64 ülkede 6814

[2] John F. Kennedy, "Presidential Speech on signing the executive order for the establishment of the Peace Corps." 1 Mart 1961. Erişim 1 Mayıs 2015 <http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/2DfDYdJEAE65QLj6otQQkQ.aspx>

[3] http://www.peacecorps.gov/about/

gönüllü bulunmaktadır.[4] Bu insanlık tarihinde eşi benzeri olmayan, en uzun ömürlü ve en geniş kapsamlı yumuşak güç projesidir. Barış Gönüllüleri Örgütü'nün kurucuları arasında bulunan ve ilk direktörü olan S. Shriver'a göre, Barış Gönüllüleri ABD'nin yurtdışına gönderdiği "en sevilen büyükelçilerdir."[5] Bu özenle seçilmiş, yüksek motivasyonlu, iyi eğitimli, "yüksek karakterli ve iyi niyet sahibi" kişilerin Amerika'nın yönlendirmesi ve önderliğine ihtiyaç duyan ve Amerikalılar kadar şanslı olmayan ulusların hayatlarında bir "fark yaratmaları" bekleniyordu.[6] İlk amacın ne kadar gerçekleştirilebildiği tartışılsa da gönüllülerin doğrudan ve kişisel ilişkileri milyonlarca Amerikalının diğer ülke insanlarıyla ilgili algılarını büyük ölçüde olumlu olarak etkilediği ve değiştirdiği düşünülebilir. Bu açıdan bakıldığında Barış Gönüllüleri'nin karşılıklı tanıma ve tanınmaya yönelik ikinci ve üçüncü amaçları gerçekleştirdikleri rahatlıkla söylenebilir.

Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'de bulundukları dönem yaklaşık yirmi yıldır süren Türk-Amerikan balayının sona erdiği yıllara rastladı. 1960'ların ikinci yarısı Türkiye'de Amerikan karşıtlığının hızla yükseldiği bir dönemdi. İkinci Dünya Savaşı sonrası büyük bir istek ve şevkle başlayıp hızla gelişen Türk-Amerikan ilişkileri 1950'lerin ikinci yarısında bozulmaya başladı. U2 casus uçakları, Küba Füze Krizi, Kıbrıs Krizi, Başkan Johnson'un İnönü'ye gönderdiği ve Türk siyasi tarih kitaplarında "diplomatik atom bombası" olarak adlandırılan Johnson Mektubu, giderek şiddetlenen Vietnam Savaşı ve Sovyetler Birliği'nin Amerikan karşıtı propagandası 1960'lara damgasını vurdu. 1960'ların başlarında evlerine ve işyerlerine suikasta kurban giden Amerikan Başkanı Kennedy'nin resmini asan kişiler bile 1960'ların sonlarına doğru Amerika'nın artık güvenilir bir müttefik olmadığını dile getirir oldular. Bu dönemde Amerikan bayrakları ve Amerikan büyükelçilerinin araçları yakılıyor, ABD'nin diğer sömürgeci ülkelerden daha farklı olmadığı her fırsatta dile getiriliyor, Amerikan karşıtlığı vatanseverlikle eş anlamlı olarak kullanılıyordu.

Bu giderek şiddetlenen Amerikan karşıtı ortamda gönüllüler, birey olarak kendileri dışarda tutulsalar da, Barış Gönüllüleri Örgütü'nün aslında masum olmadığı ve ABD'nin gizli çıkarlarına hizmet ettikleri yolundaki eleştirileri sıkça duyuyorlardı. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında misyonerler, insani yardım kuruluşları, yabancı okullar ve eğitimcilerin oynadığı rol dikkate alındığında gönüllülere gösterilen tepkiler daha anlaşılır oluyordu. Gönüllüler ajanlık, misyonerlik ve beyin yıkamakla suçlanıyor; merkeze düzenli olarak yazdıkları raporlarla Türkiye'nin sosyal, ekonomik, demografik ve etnik haritasını çıkardıkları, Türkiye'nin daha sonra kaşınacak hassas noktalarını belirledikleri iddiasına maruz kalıyorlardı. Özellikle aydınlar arasında, basında, akademik ve askeri çevrelerde Barış Gönüllüleri Örgütü ve gönüllülere yönelik şüphe, eleştiri ve suçlamalar artarken örgütün faaliyetlerine bir an önce son verilmesi ve gönüllülerin ülke dışına çıkarılmalarına yönelik talepler de daha sık duyulur oldu. Gönüllülerin

---

[4] http://www.peacecorps.gov/about/fastfacts/

[5] Sargent Shiver, "Ambassadors of Goodwill", *National Geographic*, Eylül, 1964, s. 311.

[6] A.g.e.

Ron ve Cathy McCutcheon, İstanbul'da tanışıp evlendiler, kızlarının adını Filiz koydular.

güvenliklerinin sağlanması konusunda ciddi endişelerin doğması üzerine Türk hükümeti 1970 yılında yeni gönüllü almayacağını duyurdu ve Barış Gönüllüleri'nin faaliyetlerine son verdi.

1962-71 yılları arasında Türkiye'de görev yapan Barış Gönüllüleri'nin sayısı resmi internet sitelerinde 1460 olarak görünmektedir.[7] Özbalkan'a göre[8] 1201 olan bu sayının alanlara göre dağılımı da şöyledir: İngilizce öğretmenliği %67, kırsal kalkınma projeleri %14, çocuk bakımı %6,4, sağlık %3,8, üniversite eğitimi %3, ev ekonomisi %2,5, Ankara Barış Gönüllüleri merkezinde personel %1,3, verem savaş %1,3, turizm %0,8. Aradaki farkın Özbalkan'ın kitabını yazdığı 1969 yılından sonra gelen gönüllüleri saymamasından kaynaklandığı düşünülebilir. Kırsal kalkınma programının 1968 yılında sona erdiği dikkate alındığında İngilizce öğretmenliği yapmış olan gönüllülerin oranının %70'in de üzerinde olduğu düşünülebilir.

Özbalkan'a göre "Az gelişmiş ülkelere 'gönüllü Amerikalı' yardımı amacıyla kurulan" ve sayıları yüzlerle ifade edilen "Amerikan örgütleri" aslında "Amerika'nın emperyalist amaçlarla kurduğu ya da kullandığı" örgütlerdir. Asıl amaçları

[7] http://www.peacecorps.gov/volunteer/learn/wherepc/

[8] Günümüze kadar Barış Gönüllüleri örgütünün uzun vadeli amaçları ve siyasi etkileri üzerine sayıca yetersiz de olsa çok önemli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en önde geleni ve günümüzde de bir başvuru kitabı olma özelliğini sürdüren ve sık sık alıntılar yapılan Müslim Özbalkan'ın yazdığı *Gizli Belgelerle Barış Gönüllüleri* (Ant Yay.,İstanbul, 1970) adlı çalışmasıdır.

da Amerikan sempatizanları ve yandaşları yetiştirmek, Amerika'nın etki alanını genişletmek, Amerikan yayılmacılığını kolaylaştırıp şirin gösterecek eylemler ve ortamları hazırlamak, ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarını yavaşlatıp tersine çevirecek projeler yürütmek, "ulusal kurtuluş savaşlarını ve anti-emperyalist devrimleri engelleyecek programlar uygulamak" ve "üstü örtülü faaliyetler"de bulunmaktır; Barış Gönüllüleri örgütü de bunlardan biridir.[9] Özbalkan, savını 3 Aralık 1969 Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan bir haberle desteklemektedir. Haber "Barış Gönüllüleri örgütünün Amerikan militarizminin, güler yüzlü ticaretinin, emperyalizmin ve ırkçılığın bir parçası olduğu gerekçesiyle istifa eden üç barış gönüllüsü"[10]nden söz etmektedir. Ayrıca, Barış Gönüllüleri sisteminin ABD'nin ilgi alanına giren ülkelerde ve ihtiyaç duyduğu alanlarda genç Amerikalıların uzman olarak yetiştirilmesi amacını güttüğünü savunur. Genç idealistler olarak tanıtılan gönüllüler iki yıl içinde gittikleri ülkenin dilini, kültürünü, adetlerini, gelenek ve göreneklerini, siyasi, ekonomik, sosyal ve ticari sistemlerini öğrenirler. Daha sonra da ya dış işleri bakanlığında diplomat, ya akademisyen ya da bir Amerikan şirketinin temsilcisi olarak aynı ülkeyle ilgili işlerde çalışmaya başlarlar. [11]

Uygur Kocabaşoğlu, Türk-Amerikan ilişkileri tarihine bakıldığında "ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'na ve daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik iki büyük 'seferberliği' gerçekleştirdiğini", bunlardan ilkinin 1820'lerde başlayan misyoner hareketi, ikincisinin ise Barış Gönüllüleri hareketi olduğunu belirtir. Bu "iki büyük seferberliğin" görünürde "barışçı, insancıl, yardımsever ve gönüllü olmak" gibi ortak yönleri olsa da "birincisi dinsel ve yönetim dışı", diğeri ise "laik ve yönetim içidir." Kocabaşoğlu'na göre, "her iki hareketin öylesine kalın bir çizgide çakışan, öylesine belirgin bir ortak paydası vardır ki bunları ancak ve yalnızca Amerikan genişleme ve yayılmasının işlevsel araçları olarak nitelemek doğru olabilir." [12]

Barış Gönüllülerinin asıl etkin oldukları alanın gittikleri ülke halkına hizmet vermek değil onları tanımak ve haklarında ayıntılı bilgi edinmek olduğunu belirten Kocabaşoğlu, "Bu genç insanların gittikleri ülkelerin sosyo-ekonomik ve kültürel düzeylerini, çeşitli toplum sınıflarının beklenti ve davranışlarını, halkın dinsel ve ahlaki kalıplarını öğrenmede başarılı olduklarını düşünmek olasıdır"[13] der.

Özbalkan'ın kitabını geniş olarak özetleyen ama konuya Barış Gönüllüsü olan bireylerin bakış açısı ile yaklaşmayan bir başka kitap ise Erboz ve Soydan'ın yazdığı *Barış Gönüllüleri – On Karanlık Yıl*'dır. Erboz ve Soydan konuyu makro boyutta, Özbalkan ve Kocabaşoğlu'nun yaklaşımlarına benzer bir şekilde ele alırlar. Barış Gönüllüleri'nin "özellikle teknolojik açıdan gelişmemiş, teknolojiyi

[9] Özbalkan, ss.16-17.
[10] "İstifa eden 3 Barış Gönüllüsü Yakındı" Cumhuriyet, 3 Aralık 1969, s. 1.
[11] Özbalkan, s.97.
[12] Uygur Kocabaşoğlu, "Amerikan Barış Gönüllüleri", *Yoktur Zulme Rızamız*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s.239.
[13] A.g.e., s.244

gündelik hayatta kullanmakta zorlanan mali sıkıntı çeken" toplumlara yardım amacı gütseler de büyük bir bölümünün özellikle toplum kalkınması gibi konularda bilgi birikimleri ve yetkinlikleri olmadığını, "olsa olsa … gittikleri ülkelerdeki sosyal kalıpları, davranış biçimlerini, toplumun sorun çözmeye ve öğrenmeye yönelik kültürel kodlarını çözmeye ve öğrenmeye yönelik çalışmalar" yapacaklarını savunurlar. Gönüllülerin çoğu mesleki yetkinlik, uzmanlık ve deneyime sahip olmadığı için, "topluma bir artı değer katmak şöyle dursun, [sadece] kendi alanlarında içinde bulundukları toplumlardan bilgi edinmeleri" söz konusudur.[14] Yaptıkları şeylerin başında da İngilizce bilen bir kuşak yetiştirerek Amerikan kültür emperyalizmini kolaylaştırmak,[15] halka şirin görünüp "olumsuz Amerikan imajını ortadan kaldırmak" gelmektedir.[16] Erboz ve Soydan, Barış Gönüllüleri'nin "Türkiye'de yaptıkları çalışmalarda etnik ve dini kimlik açısından gerilimlerin oluşmasına yol açabilecek eylemlerde" bulunup bulunmadıkları ve "Türkiye'nin bu anlamda tam bir fotoğrafını çekerek gerginlikler için bir veri tabanı mı oluşturdukları" sorularının yanıt beklediğini ifade ederler.[17]

Barış Gönüllüleri'nin Aydın-Muğla bölgesindeki faaliyetlerine ilişkin, bilindiği kadarı ile de gönüllüleri taşra boyutuyla inceleyen ilk akademik çalışma olma özelliği taşıyan yüksek lisans tezinin yazarı Ezgi Durmaz, gönüllüleri "kendi ülkelerinde iş bulamayan, macera arayan, seyahati seven ya da gerçekten başka insanlara yardım etmek isteyenlerin de aralarında bulunduğu" kişiler olarak tanımlar. Durmaz gönüllülerin aldıkları eğitimin "yüzeysel" olduğuna, "asıl görevlerinin barış ya da yardım" olmadığına, ihtiyaç duyulan "yetişmiş ve nitelikli insan gücü ihtiyacını" karşılayamadıklarına ve "kalkınmaya yardım edecek yapılar" kuramadıklarına vurgu yapar. Gönüllülerin "bilgilendirme ve halkı tanıma" görevlerinin doğal olarak "ajanlık" iddialarını gündeme getirdiğini belirten Durmaz, "Barış Gönüllülerinin üs[t]lerine verdikleri bilgilerin, teşkilat ya da hükümet tarafından nasıl kullanılacağını bilmiyor" olmalarını ihtimal dahilinde bulur. Ancak bunun "iyimser bir bakış açısı" olabileceğinin de altını çizer.[18]

Konuya ilişkin internette yapılan kısa bir aramada, Barış Gönüllüleri ile ilgili yazılan ve iddia edilenlerin çoğunun herhangi bir somut bilgi ve belgeye dayanmadıkları, özellikle Özbalkan'ın kitabındaki bilgileri kaynak göstermeden tekrarladıkları, "olsa olsa"ya dayalı varsayımlardan öteye gitmedikleri ve kayda değer bir sonuca varmadıkları düşüncesini uyandırmaktadır. Sayıları bin beş yüzü geçmemiş olan Barış Gönüllüleri'ni otuz binlere çıkaran bazı yazılara göre Türkiye'de son elli yıldır yaşanmakta olan bütün "musibetlerin" nedeni gönüllülerin

[14] Macit Soydan, Fatih Erboz, *Barış Gönüllüleri – 10 Karanlık Yıl*, Berikan Yayınları, Ankara, 2005, ss.33-34.

[15] A.g.e., s.35.

[16] A.g.e., s.41.

[17] A.g.e., s.95.

[18] Ezgi Durmaz, "Amerikan Barış Gönüllüleri ve Batı Anadolu'daki Faaliyetleri (Muğla-Aydın)". Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, 2013, s.147.

faaliyetleridir. Gönüllülerin yüzde yetmişinin ortaokul ve liselerde öğretmenlik yaptıkları, köylerdeki gönüllülerin ancak yüzde onbeşlik bir kesimi oluşturdukları ve bu programın da sadece üç yıl sürdüğü dikkate alındığında günümüzde yaşanan ülke sorunlarını toptancı bir yaklaşımla tek bir nedene bağlamak fazla sağlıklı görünmemektedir.

Halen yarısı hayatta olan Barış Gönüllüleri'nin üç yüz kadarına uygulanan ve Türk halkının en çok merak ettikleri şeyleri soran anketimize verdikleri yanıtlar yukardaki iddiaların dışında yorum ve bakış açılarının da olabileceğine işaret etmektedir. Ankete katılan gönüllülerin neredeyse tamamı haklarındaki iddiaları kabul etmemekte, ayrıca Amerikan Hükümeti'nin dış politikasını körü körüne onaylayan kişiler olmadıklarını vurgulamakta ve yanlış uygulamalara karşı çıkanların da başında geldiklerini savunmaktadırlar.

Bireyleri yok sayan mevcut çalışmalar genellikle tek taraflı, çok genel, Soğuk Savaş'ın Amerikan-karşıtlığı ve komünizm düşmanlığı söylemleri ile harmanlanmıştır. Amerikan Hükümeti'nin Barış Gönüllüleri örgütünü kurmaktaki asıl amacı ve açıklanan üç amaç dışındaki amaçların neler olduğu çokça sorgulanmıştır ve tartışılmıştır. Gönüllüleri eleştirenlerin sesleri çokça duyulurken, gönüllülerin sesleri neredeyse hiç duyulmamıştır. Duyulmayan, merak edilmeyen ve hiç gündeme getirilmeyen şeyler ise dünyanın dört bir yanına dağılan bu insanları rahatlarını bırakıp zor koşullar altında gönüllü olarak yaşamaya sevk eden nedenler; birer birey olarak bambaşka coğrafyalar, kültürler, dinler ve diller içinde ne tür deneyimler yaşadıkları; karşılaştıkları zorlukları nasıl aştıkları, başkalarını etkilemeye çalışırken kendilerinin nasıl etkilendikleri, özeleştirileri, özdeğişim süreçleri ve gönüllü olma durumlarının yaşantılarını nasıl değiştirdiği; haklarındaki iddialar karşısında neler düşündükleri gibi konulardır. Bu nedenle artık neredeyse sadece yarısı hayatta kalan gönüllülerin "tarihte bir dipnot olmadan" önce seslerine kulak verilmesi ve öz değerlendirmelerinin kayda alınması çok önemlidir. Elli yıl gecikmeli de olsa gönüllüleri ve bireysel anlatılarını merkeze alan bir çalışma, onların Türkiye deneyimi

Susan Holm
Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1966-68.

konusunda sunacakları farklı bakış açıları ve yorumlarla zenginleşecek ve bu alandaki önemli bir boşluğun doldurulmasına katkıda bulunacaktır.

1960'larda Türkiye'de bulunan Barış Gönüllüleri'nin hayatta olanlarının önemli bir bölümü internet tabanlı bir haber grubunda bir araya gelmekte, düzenledikleri Cumhuriyet Bayramı yemeklerinde anılarını tazelemekte, eski ve güncel olaylarla ilgili yorumlar yapmakta ve bilgi paylaşmaktadırlar. Neredeyse tamamı emekli olan ve eski günleri anmaya nispeten daha fazla zaman bulabilen gönüllülerin çoğu Türkiye'ye gelip eski dostlarını, öğrencilerini, köylülerini ziyaret etmekte, Türkçelerini ilerletmektedirler. Bu gruba üye olanların yazdıkları ve paylaştıkları anılar ve öyküler, yazarı, Türkiye'de bulunan Barış Gönüllüleri konusuna alışılmadık bir bakış açısı ile yaklaşmanın mümkün olduğunu düşünmeye sevk etmiştir. Türklerin onlar hakkında neler yazdığı bilinmektedir. Fakat bugüne kadar Barış Gönüllüleri'ni gönüllü olmaya teşvik eden etkenler, yetkinlikleri, idealizmleri, siyasi eğilimleri, Türkiye'de karşılaştıkları zorluklar ve bunlarla nasıl başa çıktıkları, Türkiye ve Türklerle ilgili o zamanki ve şimdiki düşünceleri, düşkırıklıkları, özlemleri, gönüllülüğün onlara kazandırdıkları, geçirdikleri kültürel ve entellektüel değişimin boyutları, dil sorununu nasıl aştıkları, haklarındaki iddialarla ilgili neler düşündükleri, ülkelerine döndükten sonra neler yaptıkları, geçmişlerinin bugünlerini nasıl etkilediği gibi birçok soru hâlâ yanıt beklemektedir.

Bu makale, yazarın birkaç yıldır üzerinde çalıştığı 1960'larda Türkiye'de bulunan Barış Gönüllüleri'yle ilgili geniş kapsamlı bir araştırmanın ve kitap projesinin çok kısa bir özetidir. Çalışma, gönüllülerin o zamanki ve bugünkü Türkiye algılarını ve anılarındaki Türkiye'nin bugün ile nasıl örtüştüğünü ve gönüllülüğün onlara getirdiği değişimi irdelemektedir. Çalışmada şimdi yetmişli yaşlarda bulunan Barış Gönüllüleri ile telefon ve internet üzerinden ya da yüz yüze yürütülen mülakatlar yapılmış, kendilerine uygulanan kapsamlı bir ankete verdikleri yanıtlar değerlendirilmiş ve sonraki yıllarda yazdıkları kitaplar ve makaleler incelenmiştir.

Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'de bulundukları süre içinde yaşadıkları olaylar ve kurdukları ilişkiler onlardaki Türkiye ve Türk algısının olumlu anlamda değişmesine katkıda bulunmuştur. Benzer şekilde Barış Gönüllüleri ile yolları kesişen Türklerin de Amerika ve Amerikalılarla ilgili olumsuz algıları varsa değişmiş ve/veya azalmıştır. Karşılıklı olarak olumsuz önyargılar terk edilmiş, ilişkiler genel kimlikler yerine bireysel temele dayandırıldığında kalıcı dostluklar kurulmuştur. Türkiye'yi "ikinci memleket" olarak gören Barış Gönüllüleri kendilerini "Türkiye'nin Amerika'daki büyükelçileri" olarak adlandırmakta ve uluslararası arenada Türk tezlerini savunanlar arasında en başta yer almaktadırlar. Öyle ki Türklerle uzun süreli dostluklar kuran bazı gönüllüler çocuklarına Sevim, Filiz ve Keramet gibi isimler bile vermişlerdir. Bazı Barış Gönüllüleri Türklerle evlenmiş ve Türkiye'ye yerleşmiş, bazıları da Türk eşleri ile birlikte Amerika'ya dönmüş ve çocuklarını çift kültürlü aile ortamında büyütmüşlerdir. Çok sayıda Barış Gönüllüsü Türkiye'deki eski dostları ve

öğrencilerinin çocukları ve torunları ile Türkçe yazışmakta, bazen de nikâh şahitliklerini yapmaktadır.

Barış Gönüllüleri'nin bireysel anıları ve Türkiye sevgileri, Türk halkı ile kurdukları yarım yüzyılı aşan dostlukları, Türkiye ve Türklerin medyada, akademik ve siyasi platformlarda yanlış temsil edilmesine karşı başlattıkları girişimler, gösterdikleri tepkiler ve doğruyu anlatma çabaları o dönemki Barış Gönüllüleri algısının sorgulanmasını ve halen hayatta olan Barış Gönüllüleri'nin gönüllülük serüvenlerinin bireysel boyutta da olsa, daha farklı ve tarafsız bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir. Amerikan Hükümeti'nin ifade edilmeyen amaçlarından bağımsız olarak ele alındığında, gönüllülerin 1960'larda bireysel olarak yapmaya çalıştıkları ve şimdi de korudukları tavırları bu kişilerin çok büyük bir bölümünün gönüllülük ve hizmet anlayışına apolitik, seküler ve idealist bir açıdan yaklaştıklarını; o gün yapmaya çalıştıkları ile günümüzde savundukları düşünceleri arasında büyük bir fark olmadığını göstermektedir. Bu nedenle elli yılı aşan Barış Gönüllüleri Türkiye deneyimi ağırlıklı olarak apolitik, dünyayı daha iyi bir yer haline getireceğine inanan, yirmili yaşların başında, hayat deneyimi az ama macera hevesini doruklardaki gençlerin yarım yüzyıl öncesindeki anıları ile de değerlendirilmelidir.

Tartışmaya çok açık olan siyasi amaçları bir yana bırakılırsa Barış Gönüllüleri projesi, genellikle kişisel boyutta kalsa da, karşılıklı anlayışın geliştirilmesi ve ötekini tanımamaktan kaynaklanan güvensizliğin azaltılmasına katkıda bulunan ve insanlık tarihinde eşine fazla rastlanmayan küresel bir projedir. Gönüllülerin Amerikan Hükümeti'nin halk diplomasisi aracı olarak hizmet vermeleri, siyasi amaçlar ve macera ve seyahat tutkusu gibi nedenler, elli üç yıldır 140 ülkede görev yapan ve en az yirmi yedi aylarını bu işe ayıran, iyi eğitimli ve yüksek motivasyonlu bu kişilerin Barış Gönüllüsü olma nedenlerini tam olarak açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Gönüllülerin ülkelerine döndüklerinde elde ettikleri maddi avantajları da kaybetmiş olabileceklerinin yanında dikkate alınmayacak kadar azdır. Bu nedenle gönüllülüğün asıl itici gücü olarak idealizm öne çıkmaktadır. Fakat gönüllülerin sadece idealist nedenlerle ülkelerini terk edip dünyanın dört bir yanına dağılmaları ve olumsuz koşullarda yaşamaya razı olmaları, özellikle milyonlarca kişinin Amerikan vatandaşı olmak için çabaladığı bir dünyada fazla akla yakın gelmemektedir. Bu ve benzeri birçok neden yüzünden, Barış Gönüllüleri'nin idealizmleri inandırıcı bulunmamakta; hizmet çabaları gittikleri ülkelerdeki Amerika karşıtı söylemlere takılmakta ve şüpheyle karşılanmaktadır.

Süre yeteri kadar uzun olduğunda, kişi yaşadığı yerle bütünleşir ve oranın bir parçası olmaya başlar. Benzer şekilde Barış Gönüllüleri'nin büyük bir bölümü de görev yaptıkları ya da kendi deyimleriyle "hizmet verdikleri" ülkelerin bir parçası haline geldiklerini düşünmektedir. Bu aidiyet duygusu onları halklar ve kültürler arasında aşılmaz duvarlar örmeye çalışanlara karşı durmaları gerektiğine inandırmakta ve insanları birbirlerine bağlayacak köprüler inşa etmek gibi bir ahlaki sorumluluğa sahip olduklarını düşünmeye sevk etmektedir. Bu bağlamda ele alındığında, hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, Türkiye'de

yarım yüzyıl önce bulunmuş olan gönüllülerin anıları ve süreçle ilgili değerlendirmeleri Barış Gönüllüleri projesinin onlar için siyasi boyuttan çok insani ve kültürel bir boyut taşıdığını göstermektedir. Kendilerini artık çifte vatandaş olarak gördüklerini ifade eden Barış Gönüllüleri, bireylerin sözlerinin politikacılarınkinden daha gerçekçi, samimi, anlamlı ve ahlaki olduğunu; bu nedenle kendi seslerine de kulak verilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

II. Barış Gönüllüleri'nin Anıları

1965-67 yılları arasında Trabzon, Maçka, Yazlık köyünde kırsal kalkınma projeleri uygulamak amacıyla yaşayan, Berkeley Üniversitesi mezunu olan ve kendisiyle bağlantı kurulduğunda çevreci bir derginin baş editörlüğünü yapmakta olan Tom Turner nasıl Barış Gönüllüsü olduğunu ve amaçlarını şöyle anlatıyor:

> 1965 yılıydı. Özgür düşünce ifade hareketi sona ermişti. Ve bırakın Asya ya da Avrupa'ya gitmeyi, Meksika ya da Kanada'ya bile gitmemiş, çiçeği burnunda bir Berkeley mezunu olan ben, gidilecek o kadar yer varken, gelişmekte olan bir ülkeye ve halkına, Türkiye'ye, bilgi ve iyi niyet götürecektim.
>
> ....
>
> Bütün dünyaya dağılacak, İngilizce öğretecek, modern tarım tekniklerini ve sağlık bakım yöntemlerini tanıtacak, değişik ve egzotik diller öğrenecek, etimiz ve kemiğimizle oralarda boy gösterecek ve genç Amerikalıların da tıpkı diğer insanlar gibi zeki, cömert ve düşünceli insanlar olduğunu herkese kanıtlayacaktık.[19]

Amerika'daki kısa bir Türkçe ve kültür eğitiminden sonra Türkiye'ye gelen Turner, kırsal kalkınma projelerinde görev alacak olan bir başka Barış Gönüllüsü ile birlikte Yazlık Köyü'ne gönderilir. Köye varır varmaz ortama uyum sağlamaya başlarlar: "Yerleşir yerleşmez köylülere yardım etmeye başladık. Dünyayı Türkler gibi görmeye ve anlamaya, gündelik sorunları onlar gibi çözmeye alışıyorduk." Turner, Barış Gönüllüleri'nin ilan edilen iki amacını şöyle değerlendirir:

> Bu iki şeritli bir yoldu: Gönüllüler hayatın içine girip deneyim kazanır ve kültürel olarak zenginleşirken başkalarına da yardım edeceklerdi. Bizlere bütün insanlığa bilgi ve iyi niyeti yayarken aynı zamanda Amerikan halkını da bilgilendirerek başka ülkelerdeki insanlardan ve yabancı kültürlerden korkmamalarını öğreteceğimiz söylenmişti. Bunun ilk adımı da tamamıyla yabancısı olduğumuz bir ortamda yaşayarak alacağımız bir eğitimle atılıyordu.[20]

---

[19] Tom Turner, "Talking Turkey", *California Monthly Magazine*, Şubat, 1986.

[20] Tom Turner ile yapılan anket ve posta mülakatı, 7 Kasım 2007.

Ron ve Cathy McCutcheon, İstanbul'da Çocuk Dostları Derneği yetimhanesinde iki yıl gönüllülük yaptılar.

Turner'ın köyde yaşadığı kültürel ve dilsel etkileşimin kendisinde bıraktığı etkiye ilişkin vardığı sonuç bu deneyimin onda son derece kalıcı ve olumlu bir iz bıraktığını gösterir. Başka kültürleri ve dilleri öğrenip kullanmanın bizi dünyaya "tek gözle bakmaktan kurtardığını" ifade eden Turner, dil ve kültür eğitiminin insana "dünyaya iki gözle bakma" fırsatı verdiğini, bunun da "derinlik, doku ve nüansları" algılamayı mümkün kıldığını savunur:

> Çift kültürlü olma deneyimini yaşamadan dünya vatandaşı olabilmek mümkün değildir… Çoklu bakış açısına sahip olmak birçok açıdan yararlıdır. Tek gözlü olmak elbette hiç olmamasından iyidir; size baktığınız şeyin net ve renkli bir resmini sunar. Ama ikinci bir gözünüz varsa eğer, hayatınız birdenbire derinlik, doku ve nüanslarla zenginleşiverir. Tek gözle bakmak sorun yaratmadığı sürece işe yarar elbette, ama eksiktir… Göz için geçerli olan şey dil için de geçerlidir. Dershanede öğrenilen dili değil de konuşulan, hayatın içinde olan bir dili öğrenmek kişiye kendi ana dilinin güçlü ve eksik yönlerini de öğretir.[21]

Ceyhan'da 1964-67 yıllarında İngilizce öğretmenliği yapmış olan Larry Montgomery, Barış Gönüllüleri'ne yönelik eleştirilerin bir bölümünde haklılık payı görmektedir. Fakat "gönüllülerin çoğunun Türkiye'ye daha çok yararı olacak teknik ve mesleki bilgiden yoksun olduklarını" kabul etse de genel olarak ele

[21] A.g.e.

alındığında Barış Gönüllüleri Örgütü'nün her iki taraf açısından da çok yararlı olduğuna inanmaktadır. Diğer Barış Gönüllüleri gibi kendisi de ilk başlarda Türkçesinin zayıflığına bağlı sıkıntılar yaşayan Montgomerry, daha sonra neredeyse mükemmel bir Türkçe düzeyine ulaşır. Dost toplantılarında aksansız bir şekilde türküler söyleyip, önemli Türk şairlerin şiirlerini ezberden okumayı hâlâ sürdüren Montgomerry, yaşadığı on yedi ülkede içinde "en dost canlısı ve sıcak olarak Türkiye ve Türkleri" gördüğünü söylerken çarpıcı bir ifadede de kullanır: "her yerde olduğu gibi Türkiye'de de 'namussuzlar' vardı. Yolda yürürken hiç tanımadığım kişiler tarafından sözle taciz edilmem, ailemdeki kadınlara ya da inandığım tanrıya yönelik çok yaratıcı küfürlere maruz kalmam çok sık ve sıradan bir olaydı."[22]

Montgomerry, kendisine, ailesine ve inandığı değerlere küfredenlere karşı onu savunan bir Türk öğretmen arkadaşının verdiği "Tanrı birdir, değil mi" yanıtından çok etkilenir. Gönüllülük süresini bir yıl uzatır ve Türkiye'de üç yıl kalır. Birçok Barış Gönüllüsü gibi Türkiye ile ilgili olumlu izlenimlere ve unutamadığı anılara sahip olan Montgomerry, öğrencilerini ve dostlarını ziyaret için sık sık Türkiye'ye gelmektedir.

1966-68 yılları arasında Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde eşi ile birlikte İngilizce öğretmenliği yapan ve kısa bir süre önce modern diller profesörlüğünden emekli olan Susan Fleming Holm, Barış Gönüllüsü olarak Erzurum'da yaşadıklarını ve geçirdiği kültürel değişimi "Conversion in Erzurum" (Erzurum'da Dönüşüm) başlıklı anı-öyküsünde ayrıntılı bir şekilde anlatır. Holm, anı-öyküsünde kendinde gözlemlediği Türk ve Amerikan kültürlerini algılamasındaki büyük değişimden ve önyargılarından nasıl kurtulduğundan söz eder. Din değiştirmek kadar güçlü bir kültürel dönüşüm geçirdiğini ifade eden Holm, kendilerine kol kanat geren Erzurum'daki dostlarını hâlâ sık sık ziyaret etmektedir. Sürdürdüğü bu ilişki ve kurduğu sıkı dostluk bağları, ilk gençlik yıllarında yaşamış olduğu Barış Gönüllülüğü deneyiminin onu temelsiz önyargılar ve ötekileştirme sürecinden nasıl uzaklaştırdığına ışık tutmaktadır. Anı-öyküde anlattıkları Holm'da belki de beyaz adamın görevi/yükü olarak başlayan gönüllülük sürecinin nasıl mecra değiştirip ötekini anlama ve dünyayı iki gözle görme sürecine dönüştüğüne de işaret etmektedir. Holm, ilk büyük şaşkınlığını davet edildiği bir kadınlar mevlidinde yaşar: "Bir taraftan bebeklerini emzirirken bir taraftan da yüzlerini ehramla kapatmaya çalışıyorlardı, bazıları ehramlarını dişleriyle tutuyorlardı. Kapalı bir yüz, çıplak bir meme ve hafızın Kuran okuması." Tanık olduğu çelişki o kadar büyüktür ki "bu kültürü anlamasının asla mümkün olmadığına" kanaat getirir.[23] Yaşadığı birçok olay onu olayları ve ilişkileri farklı bir mantıkla yorumlamaya ve bakış açısını değiştirmeye zorlar. Onları adeta evlatları olarak benimseyen Erzurumlu bir aile ile ilişkilerini ve iletişimini hâlâ sürdüren Holm, gördükleri yakın ilgi, dostluk ve sıcaklığın bir Amerikalı için hiç de alışılmış bir şey olmadığını kabul eder.

---

[22] Larry Montgomery ile yapılan anket ve posta mülakatı, 2 Mayıs 2007.

[23] Susan Fleming Holm, "Conversion in Erzurum", *Tales from the Expat Harem*, Ed. Jennifer Eaton Gökmen ve Anastasia Ashman, Emeryville: Seal Press, 2006, s.46.

Sıcak ve kucaklayıcı ortama rağmen, "meraklı soruların ve uzun uzun bakılmanın nesnesi olmak" Holm'un hep kendisinin farkında olmasını gerektirir. Dikkat çekmemek için Türk kadınları gibi giyinmeye çalışsa da kısa ve açık renkli saçı onu hep ele verir; öyle ki ehrama girmeyi bile düşünür. Anlayabilsin diye kendisiyle bağıra bağıra konuşulur. Zamanla Türkçesi akıcı hale gelir; Türkçe bildiğini görenler Türkiye'de kalacağını ve belki de Müslüman olacağını düşünürler. Lise yıllarında Denizli'de değişim programıyla öğrenci olarak bulunmuş olan ve akıcı bir Türkçeye sahip olan eşi Jim ise uzun boyundan ötürü "yürüyen minare" olarak adlandırılır. Her yerde dikkat çekmek, ilgi ve konuşma odağı olmak Holm'de kendilerine "nazar değebileceği" endişesini uyandırır. Erzurum sokaklarında "dikkat çekmeden dolaşmak ve anonim kalamamak" onları rahatsız etse de kendilerine "abla" ve "ağabey" diye hitap edilmesi çok hoşlarına gider. [24]

Erzurum'daki yaşantıya çabucak ayak uyduran Holm geriye dönüp baktığında kendini aslında kültürel iletişim konusunda yetersiz bulur: "O günlerde benim anlamadığım şey sadece Türk kültürü değil kendi kültürümdü de." Amerika'ya döndüklerinde Holm kendini Amerikan kültürüne ve toplumuna epeyce yabancılaşmış bulur: "Ama tekrar kendi kültürüm içinde yaşadıkça Türkiye'deki hayatım ve deneyimlerimin etkisi giderek azaldı ve sanki bir fotoğrafın yavaş yavaş oluşması gibi siyah beyaza, beyaz siyaha dönüştü."[25]

T. Turner ve L. Montgomerry gibi S. Holm da Barış Gönüllüsü olmanın kendisini derinden etkilediğini ve kültürel algı bakımından zenginleştirdiğini

Ed ve Karen Deantonı'nin de içinde bulunduğu 4 A grubunun İstanbul'a varışı 1964 yazı

[24] A.g.e., s.53.
[25] A.g.e., s.55.

belirtir: "[Türkiye'de] yaşadığım deneyim beni daimi bir kültürel dönüşüm sürecine yöneltti. Ne zaman yeni bir deneyim yaşasam ya da yeni bir kültür veya kişiyle karşılaşsam, kendi kültürel algılarımı ve önyargılarımı bir kenara bırakıyorum."[26]

Village in the Meadow (Çayıriçi Köyü) isimli kitabında arkadaşı Allen Neill Schauffler ile 1965-67 yılları arasında Trabzon, Maçka, Çayıriçi Köyü'nde kırsal kalkınma uzmanı olarak bulundukları dönemi ve daha sonra köye ve Türkiye'ye yaptığı çok sayıdaki ziyareti, ayrıntılı izlenimlerini ve yorumlarını anlatan Malcolm Sandy Pfunder, günümüzde emekli bir hukukçu olarak çok sayıda arkadaşını Türkiye'de kültür turuna çıkarmaktadır. Türkiye ve Türkçeye olan ilgisini hiç yitirmemiş olan Pfunder, onu anılarını yazmaya iten şeyin hiç aklından çıkmayan bir soru olduğunu belirtir: "Bu yer neden beni sımsıkı kucaklıyor ve hiç bırakmıyor? Bu yeri, insanları ve yaşadığım deneyimi bu denli özel kılan şey nedir? Cevabı ise tıpkı çok karmaşık şekil ve parçalardan oluşan bir yap-boz gibi. Yapmam gereken ise bazı parçaları bir araya getirmek."[27] Pfunder'a göre yap-bozun belirleyici parçaları köyün güzelliği, dost ve misafirperver insanlar, deneyimin kendisi ve konu üzerinde yaptığı uzun düşünmelerdir. Yıllar sonra eşi ve çocuklarıyla birlikte köye tekrar gittiğinde gördüğü sıcak karşılama ve bir köylünün "bize verdiğin en büyük armağan bizi unutmaman ve dönmen oldu"[28] demesi Pfunder'a göre onu yirmili yaşlarının başındayken ve hiçbir hayat tecrübesi yokken geldiği toprakların bir parçası yapan etkenlerin başında gelmektedir.

İsimlerini söylemekte zorlanan Çayıriçi halkı onlara Türkçe isimler verir: Ali ve Ayşe. Daha önce hiç yabancılarla karşılaşmamış olan köylüler için Pfunder ve arkadaşı büyük bir merak ve ilgi odağı olurlar. İkilinin her gün misafir ağırlamaları ve misafirliğe gitmeleri gerekir. Henüz başlangıç düzeyinde olan Türkçeleriyle sonu gelmeyen ve özel hayata çok fazla giren sorulara cevap vermek zorunda kalırlar. Köylülerin en çok merak ettikleri şeyler neden Amerika'daki rahatlarını tepip geldikleri, elektriği ve suyu olmayan bir köyde yaşadıkları, neden evlenmedikleri ve "kırsal kalkınma projesi"nin ne demek olduğudur. Köy halkı verilen yanıtlardan pek tatmin olmuş gibi görünmese de "merakları asla şüphe ve düşmanlık" içermez.

Köylüler, Pfunder ve arkadaşının neden köyde olduklarını anlamakta zorlansalar ve hayata geçirmeye çalıştıkları projelere destek vermekte fazla istekli davranmasalar da onları sıcak söz ve davranışları ile "kucaklar, köyün bir parçası olduklarına ve hayatlarının sonuna kadar köyde kalabileceklerine" inandırırlar: "Orada bulunmamızı bir iltifat olarak değerlendiriyorlardı; yabancılara bizden bahsederken birçok kez 'bizim Amerikalılar' dediklerine şahit olduk."[29]

Pfunder, Türkiye'yi "rahat bir ülke", Türkleri de "kendilerinden memnun kalındığında memnuniyetlerini kolayca ifade eden rahat insanlar" olarak tanımlar.

---

[26] A.g.e., s.55.
[27] Malcolm Pfunder, *Village in the Meadows*, Çitlembik Publications, İstanbul, 2007, s.12.
[28] A.g.e., s.254.
[29] A.g.e., s.254.

Pfunder, gönüllülük deneyiminin kişiye sunduğu geniş bakış açısı ve kültürel zenginliğin başka hiçbir şeye benzemediğini, onu çok derinden etkilediğini ve adeta "yeniden tanımladığını" belirtir, bu deneyimin kendisini arkadaşları ve meslektaşlarından farklı kıldığını büyük bir açıklık ve gururla ifade eder. Yaşlanmanın "gençlik anılarını, özellikle de çok önemli olanları, tatlılaştırdığını" kabul eden Pfunder sözlerini şöyle bitirir: "Barış Gönüllüleri deneyiminden uzaklaştıkça, onu resimler, seyahat, Türkçe öğrenme, konuşma ve Türkiye ile ilgili okumalar yapmak şeklinde bile olsa tazelemek ve tekrar yaşamak istiyorum."[30]

Müslim Özbalkan'ın kitabında kendisine verdikleri bilgi, belge ve destek için teşekkür ettiği ve projelerini başarılı bulduğu Charlotte A. Jirousek ve eşi Michael Miller 1964-66 yılları arasında Milas'ın Çömlekçi Köyü'nde kırsal kalkınma projeleri yürütürler. Köydeki sürelerinin bitmesi ve Barış Gönüllüleri Merkezi'nde idari görev almaları nedeniyle Ankara'ya taşınırlar. Görevleri bittikten sonra da 1969 yılına kadar Türkiye'de kalırlar. Yaşadıkları deneyimin etkisiyle kızlarına Filiz adını verirler. 2014 yılında hayatını kaybeden C. Jirousek ve M. Miller köyün el dokuması halı ve kilimlerinin kalitesini artıracak standartlar geliştirir, ürünlerin pazarlanmasını kolaylaştıracak bir kooperatif kurar ve çok az sayıda Barış Gönüllüsü'nün gösterebildiği bir başarıyı yakalarlar. Ankara'ya gittiklerinde de, Amerika'ya döndükten sonra da köye ve projeye verdikleri desteği sürdürürler. Her ikisi de Türkiye'ye olan ilgisini hiç kaybetmez ve Türkiye'deki dostlarını sık sık ziyaret ederler.[31]

Türk halı ve kilimleri üzerine yazdığı çok sayıdaki makale ve kitapla alanında çok önemli bir uzman ve akademisyen olan C. Jirousek, başka birçok Barış Gönüllüsü'nün de yaptığı gibi, Amerikan medyasında Türkiye ve Türklerin yanlı ve yanlış bir şekilde temsil edilmesine karşı mücadele eder. Popüler bir televizyon dizisi olan *West Wing*'in Türkiye'de zinanın idamla cezalandırıldığını iddia ettiği bölümüyle ilgili olarak yapımcı şirkete bir uyarı mektubu yazar ve doğru bilgiye dayanması gereken hassas konularda çok daha dikkatli olmaları gerektiğini bildirir:

> Bugünlerde [2003 yılında tezkerenin reddedildiği dönem] Türkiye'nin pek iyi anlaşılmadığının ve Amerikalıların çoğuna sempatik gelmediğinin farkındayım… 1960'larda Türkiye'de Barış Gönüllüsü olarak beş yıl yaşayan birisi olarak bu ülke ve insanları ile hâlâ sürdürdüğüm bağlar kurdum. Bütün müslümanlar aynı değildir; tıpkı bütün müslüman ülkelerin aynı olmadığı gibi. Araştırmacılarınızın ve senaryo yazarlarınızın bunu bildiklerini sanıyorum. Bu anlattığınız şey sadece yalan değil, açıkça bir iftiradır da. Türkiye sizin uydurduğunuz Amerikan düşmanı ve İslami terörün beşiği olan Kumar gibi hayali bir ülke değildir. Gerçek olaylarla

[30] A.g.e, ss.251-252.
[31] Charlotte Jirousek ile yapılan anket ve e-posta mülakatı, 2 Mayıs 2007.

hayali "gerçekleri" karıştırdığınızda izleyiciler olayların geçtiği ülke ve insanların gerçek olduğunu düşüneceklerdir.[32]

Tom Brosnahan, 1967-68 yıllarında İzmir Bornova Anadolu Lisesi'nde İngilizce öğretmenliği yapan, 1968-70 yıllarında da İstanbul'da yaşayan ve Türkiye ile ilgili ilk ve milyonlarca baskı yapan turizm ve seyahat rehberini hazırlayan, kırkın üzerinde seyahat kitabının yazarı olan bir Barış Gönüllüsü'dür. Türkiye'nin turizm alanında tanıtımında çok önemli rol oynamış olan Brosnahan, Türkiye anılarını *Turkey: Bright Sun, Strong Tea* isimli kitabında toplamıştır. Brosnahan, kitabında Türkiye ile ilgili izlenim ve düşüncelerini önce öğretmen, sonra turizm kitabı yazan bir Barış Gönüllüsü, daha sonra da ünlü bir yazar olarak anlatır. Bu arada Barış Gönüllüleri ile ilgili birçok konuya açıklık getirir, Türkiye ve Türklerin bakış açısını yabancı okurlara sunmayı da ihmal etmez.

Brosnahan, Türkiye'ye birlikte geldiği Barış Gönüllüsü arkadaşlarının amacını şöyle özetler: "1967 Eylül ayıydı… Uçak, aldıkları üç aylık yoğun eğitimlerini yeni bitirmiş, Üçüncü Dünya ülkelerine ekonomik kalkınma götürecek ve böylece komünizmle mücadele edecek Barış Gönüllüleri ile doluydu." Brosnahan, arkadaşlarının Barış Gönüllüsü olma nedenleri arasında idealizm dışında başka etkenler de olduğundan bahseder:

> Barış Gönüllüleri Örgütü'ne idealizm, seyahat ve macera gibi nedenlerle katıldık. Erkekler için bir neden daha vardı. Vücudumuza kurşunların girmesini istemiyorduk. Çünkü çoğumuz her an askere alınıp savaşa gönderilebilirdik. Barış Gönüllüsü olmak Vietnam'da savaşmaya karşı olanların önündeki tek vatansever seçenekti. Kadınlar için ise kariyere yönelmeden ya da aile kurmadan önce yaşanması gereken bir macera ve insanlığa hizmet fırsatıydı.[33]

Brosnahan, turizm kitabını yazarken Türkiye'yi karış karış gezer ve birçok macera yaşar. Turizm Bakanlığı'nın hazırladığı bir filmde oynayan Brosnahan, Türklere turizmi ve turistlere nasıl davranılması gerektiğini öğretir. Sultanahmet Camii'nde kendisini Müslüman olmaya ikna etmeye çalışan bir postacının elinden zor kurtulur. Fakat din değiştirmese de, çok sayıda Barış Gönüllüsü'nde olduğu gibi, onun da Türkiye ve Türklerle ilgili algı ve düşüncelerinde neredeyse dinden dönme kadar derin, kapsamlı ve köklü değişiklikler olur.

Brosnahan kitabında *Gece Yarısı Ekspresi* filmi ile ilgili yanlış bilinen gerçeklere de değinir. ABD'yi Türkiye'yi ve Türkleri bir "şamar oğlanı" olarak görmekle, film yapımcılarını da cehalet, önyargılılık, taraflılık ve filmler yoluyla yanlış bir Türk ve Türkiye imaj oluşturmakla suçlar. Brosnahan, Türkiye deneyiminin gözlerini açtığını ve kendisi için çok değerli olduğunu belirtir:

---

[32] Charlotte Jirousek, "RPCV Charlotte Jirousek writes an open letter to the 'West Wing' about their episode about a woman condemned to death in Turkey for adultery." 26 Ocak 2005. Erişim 1 Mayıs 2015.
<http://peacecorpsonline.org/messages/messages/467/2027129.html>.

[33] Tom Brosnahan, *Turkey: Bright Sun, Strong Tea*, Travel Info Exchange, 2005, s.10.

> Bana insanlar hakkında çok şey öğretti: kim olduklarını, ne düşündüklerini, ne yaptıklarını… İçinde bulunduğunuz yalıtılmış kültürel ortamdan çıktığınızda göreceğiniz şey nereye giderseniz gidin insanların aşağı yukarı hep aynı olduklarıdır. Bunu keşfetmek için benim farklı bir ülkede yaşamam, insanlarla aracısız konuşmak için de farklı bir dili öğrenmem gerekti; ama buna değdi.[34]

Barış Gönüllüsü olarak önce Tokat'ta 1966-68 yıllarında İngilizce öğretmenliği yapan, daha sonra Fulbright bursuyla Türkiye'ye tekrar gelen ve "Türk Devrimci Tiyatrosu'nda Brecht Etkisi" başlıklı bir doktora tezi yazan, Aziz Nesin'le dostluk kuran, bu alanda yazdığı kitap Türkiye'de basılan ve sonraki yıllarda da bankacı olarak uzun yıllar Türkiye'de kalan Albert Nekimken, Barış Gönüllüsü olmanın ve Türkiye deneyiminin onu bambaşka biri yaptığını, kendisini ve başkalarını daha sağlıklı bir şekilde tanımlamasında çok önemli bir rol oynadığını söyler. Türkiye'de bulunan Barış Gönüllüleri'nin artık "bir şarap gibi yıllandıklarını" ve "giderek azalmalarının" anılarını daha değerli kıldığını ve "ölümlülüklerini" artık daha yakından hissettiklerini belirten Nekimken, kendilerini yanlış anlayıp casusluk ve misyonerlikle suçlayanların yarattığı rahatsızlıktan söz etmeyi de ihmal etmez.[35]

Nekimken, Barış Gönüllüleri'nin idealizmlerini ve yaptıkları hizmetlerin nedenini anlamayan kimi Türklerin, Barış Gönüllüleri'ni "ya casus ya da aziz" olarak gördüklerini, "aslında bazı gönüllülerinin gerçekten de aziz" olduklarını savunur. Barış Gönüllüleri'nin öğrencilerin beyinlerini yıkadıkları iddiasını temelsiz bulur ve asıl değişimin farklı yönde olduğuna işaret eder: "beyin yıkamanın ne anlama geldiği konusunda pek bir fikrimiz yoktu… aslında tam tersi oluyordu: Türkleşiyorduk." Nekimken, Türk kültürünün içinde yaşayıp bu kültürün bir parçası olmanın kendilerini nasıl dönüştürdüğünü şöyle ifade eder:

> Tarih kitaplarında sadece bir dipnot olma yolundayız, ama gene de Zeki Müren şarkıları dinlemeye, Aziz Nesin'den öyküler anlatmaya, baklava yemeye ve Türkiye'yi bilmeyen ya da bilmek istemeyen kişilerin yaydıkları yanlış bilgilerle savaşmaya devam edeceğiz. Kim kimin beynini yıkadı sorusunun cevabını tarihe bırakıyoruz.

Nekimken, anketteki "tekrar gönüllü olur muydunuz?" sorusunu "Başkan Jimmy Carter'ın annesi seksen yaşındayken Hindistan'a Barış Gönüllüsü olarak gitti; bence yaş buna bir engel değildir. Ama sağlık sorunları, çocuklar ve torunların yanında olma arzusu gibi nedenler bunu biraz zorlaştırıyor" diye yanıtlar.[36]

---

[34] A.g.e., s.8.
[35] Albert Nekimken, "Reunions are not for Sissies", *The Turkish Times*, no: 33, 1 Temmuz 2002. Erişim 3 Mayıs 2007.
<http://www.theturkishtimes.com/archive/02/07_01/op_nekimken.html>.
[36] Albert Nekimken ile yapılan anket ve e-posta mülakatı, 2 Kasım 2007.

Adana, Beşocak Ortaokulu'nda 1967-69 yıllarında öğretmenlik yapan Dale Hultengren de birçok Barış Gönüllüsü gibi o yılları hiç unutmaz ve özlemle anmaya devam eder: "Ne zaman bir Türkle karşılaşsam hemen başlıyorum anlatmaya 'Bir varmış, bir yokmuş...'". Hultengren, o yıllarda aynı evi paylaştıkları ve artık hayatta olmayan Türk arkadaşı, aradan kırk yıl geçtikten sonra torunu ile birlikte Amerika'ya kendisini ziyarete geldiğinde duyduğu sevinci eşine şöyle ifade eder: "O kadar mutluyum ki artık huzur içinde ölebilirim." [37]

Türkiye'deki Barış Gönüllüleri Merkezi'nin yöneticiliğini yapmış olan David A. Weinman'a göre "Gönüllü olmak o zaman olduğu şimdi de bütün Barış Gönüllüleri için gerçekten asil bir girişimdir." [38] Barış Gönüllüleri'nin hemen hepsi Türkiye'ye yaptıkları hizmet ve katkıların çok sınırlı ve yetersiz olabileceğini kabul etseler de aradan elli yılı aşkın bir zaman geçmesine rağmen Türkiye'de geçirdikleri zamanın, yaşadıklarının ve edindikleri deneyimin kişisel ve mesleki gelişimleri için çok faydalı olduğunu düşünmektedirler.

Eşi Patricia ile birlikte 1964-66 yılları arasında Antakya'da İngilizce öğretmenliği yapan Sidney Long, Türkiye'de Barış Gönüllüsü olmanın hayatında yarattığı değişikliği şöyle ifade eder: "Türkiye'de verdiğim hizmet dünyaya bakış açımı ve düşünce sistemimi öyle farklı şekillerde etkiledi ki muhafazakâr Cumhuriyetçi olarak geldiğim Türkiye'den liberal demokrat olarak döndüm."

Barış Gönüllüleri'nin 50. Kuruluş yılı kutlamalarında
Washington DC, 2013

[37] Dale Hultengren ile yapılan anket ve e-posta mülakatı, 2 Mayıs 2007.
[38] David N. Weinman, " ' Retrospective' Arkadaslar", Website of Turkey RPCVs. Erişim 5 Mayıs 2007. <http://www.arkadaslar.info/peace_corps_turkey.htm>.

1964-66 yıllarında ücra bir Anadolu köyünde kırsal kalkınma projesi kapsamında iki yıl kalan bir kadın Barış Gönüllüsü olan J. Bowden'ın vardığı sonuç da diğer gönüllülerin düşüncelerini destekleyen yöndedir: "Hayatımı kökten değiştiren bir deneyimdi. Daha açık fikirli ve farklılıklardan korkmayan biri oldum. Döndükten sonra hep barış ve adalet için çalıştım. Kültürel çeşitliliği ve tek dünya, tek insanlık düşüncesini kucaklayıp buna uygun yaşadım."

1965-67 yıllarında Korkuteli, Çomaklı Köyü'nde kırsal kalkınma uzmanı olarak bulunan Dan Leahy gönüllülükten en çok etkilenenlerden biridir. Amerika'ya bambaşka bir bakış açısıyla dönen Leahy kendini toplum kalkınması konularına verir, işçi sendikalarında çalışır, toplumsal adeletin sağlanması için girişimler başlatır ve aktivist olur. Hem demokratlara hem de cumhuriyetçilere karşı keskin bir muhalefet partisi olma iddiası ile ortaya çıkan Vatandaş (*Citizens*) Partisi'nin kuruluşunda ve üst yönetiminde yer alır. "Gayri ahlaki ve yanlış" bulduğu Vietnam Savaşı'na zorla gönderilmek istendiğinde önce Kanada'ya sonra da "evi" olarak gördüğü Çomaklı'ya kaçmayı düşünür.

Yaşadığı deneyimden çok memnun olsa da tekrar Barış Gönüllüsü olmayı istemeyen Leahy bunu şöyle açıklar: "Barış Gönüllüleri Örgütü, Amerikan emperyalizmine cici ve genç bir görüntü vermek için kurulmuştur… O zamanlar genç ve saftım. İnsanlar Amerika'nın ilerici bir ülke olduğunu düşünüyorlardı. Şimdi ise Amerika tüm dünyada barışı tehdit eden militer ve terrorist bir ülke olarak görülüyor." Şimdi emekli bir akademisyen olan Leahy, Barış Gönüllüleri'nin yaşadığı değişime ideolojik açıdan yaklaşır:

> Tahminimce, Türkiye'den döndükten sonra Barış Gönüllüleri'nin üçte biri dışişleri bakanlığına geçti, üçte biri Amerika'nın yaptığı her şeye karşı süpheyle yaklaşır oldu, diğerleri ise Amerikan İmparatorluğu'na karşı savaşan devrimcilere dönüştüler. Barış Gönüllüleri örgütünün sıradan ve apolitik Amerikalı gençlerin en az üçte birini devrimciye dönüştürmesinden mutluluk duyuyorum.

Princeton Üniversitesi Osmanlı ve Çağdaş Türk Çalışmaları kürsüsünün kurucusu olan; Boğaziçi, Bilkent ve Bahçeşehir üniversitelerinde ders veren ve Türkiye'de çok tanınan Amerikalı akademisyenlerden birisi olan Prof. Heath W. Lowry de bir Barış Gönüllüsü'dür. 1964-66 yılları arasında Balıkesir'in Bereketli Köyü'nde kırsal kalkınma projeleri yürüten Lowry, bir başka gönüllü ile evlendiği bu köyde "hayatını şekillendiren en önemli yılları" yaşar. Köyde yaşadıklarını hiç unutamayan Lowry bunu şöyle ifade eder: "Bereketli'deki yıllarımın hayatımın akışı nasıl değiştirdiğini anlamam kırk dört yılımı aldı. Orada olgun bir erkek oldum; Türkiye'ye, Türk halkına ve tarihine olan ve hayatım boyunca süren hayranlığım orada başladı".[39]

1965-67 yıllarında Adapazarı'nda İngilizce öğretmenliğ yapan Sheldon W. Starman, kendisini Barış Gönüllüsü olmaya yönlendiren birçok nedenden söz eder. Bunlar, "mezuniyet sonrasında ne yapacağını bilememenin getirdiği kafa

[39] Heath W. Lowry, *An Ongoing Affair – Turkey & I*, Çitlembik Publications, İstanbul, 2008, s.7.

karışıklığı, yanlış olan Vietnam Savaşı'na gitmeme isteği, ve bazılarına romantik görünse de, barışçıl amaçlar uğruna fedakarlık yapma ve hizmet etme arzusu"dur. Türkiye'de yaşadığı en kötü şeyin görev süresi bitince Türkiye'den ayrılmak olduğunu ifade eden Starman, bir gönüllü olarak verdiğinden çok aldığını, kültür ve hayat görüşü açısından zenginleştiğini, istediği ölçüde yararlı olamadığı için üzgün olduğunu söyler. Barış Gönüllüleri Örgütü ile ilgili iddialara kesinlikle katılmayan Starman, hem örgütün hem de gönüllülerin tek amaçlarının diğer ülke insanlarına yardım etmek olduğunu, yanlış yürütülen ve sapkın amaçlı hiç Amerikan politikasına hizmet etmediklerini vurgular.[40]

1965-67 yılları arasında Konya köylerinde kırsal kalkınma projelerinde görevli olan, Amerika'ya döndükten sonra akademisyen olan Michael Basile, gönüllü olmaktan çok memnun kaldığını ve ilerleyen yaşına rağmen tekrar Barış Gönüllüsü olmayı düşünebileceğini söyler ve bunun nedenini şöyle açıklar:

> Ortak sorunların çözülmesi için halkın arasına karışıp doğrudan deneyimler yaşamalı ve kültürlerarası bağlar kurmalıyız. Medyadaki yanlış temsiller nedeniyle ortaya çıkan çatışmalara karşı durabilmek için buna ihtiyacımız var. Bu türden daha çok program gereklidir; ama bu tek taraflı değil, çift taraflı olmalıdır… Kültürlerarası bağlar kurulmasında Barış Gönüllüleri'nin rolü sadece bir damla gibi olsa da, bu aslında büyük bir damladır. [41]

Barış Gönüllüleri'nin Amerikan halkını üstünlük kompleksi, ırkçılık ve sömürgeciliğin yaldızlı bir ifadesi olan "beyaz adamın yükü" düşüncesine karşı daha temkinli ve duyarlı olmaya yönelttiğini belirten Basile, "günümüz Amerikan dış politikasının yayılmacı ve sömürgeci yönlerini eleştirenlerin en başında Barış Gönüllüleri'nin geldiğini" savunur.

1964-65 yıllarında Ünye'de, daha sonra da Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde İngilizce öğretmenliği yapan, Barış Gönüllüsü olan eşi ile Ankara'da evlenen Ed DeAntoni, Vietnam Savaşı sırasında Türk üniversite öğrencilerinin onları Amerikan Hükümeti'nin temsilcisi olarak gördüklerini, bu nedenle de ciddi eleştirilere ve düşmanca tavırlara maruz kaldıklarını anlatır. DeAntoni sözlerini "Amerika'ya dönüp Cornell Üniversitesi'nde doktoraya başladığımızda savaş karşıtı hareketin içinde aktif olarak yer aldık ve Türklerin duygularına tercüman olduk" diye sürdürür. Barış Gönüllüleri'nin savundukları idealizmin Amerikan yayılmacılığını ve sömürgeciliğini gizleyen bir kılıf mı olduğu sorusunu ise "bu hem buradaki hem de oradaki yarım entelektüellerin saçma sapan paranoyasıdır" diye yanıtlar.[42]

Mikrobiyoloji ve tıp teknolojisi bölümleri mezunu olan Karen Darby, 1965-67 yıllarında Hacettepe ve Erzurum Atatürk Üniversitelerinin tıp fakültelerinde Barış Gönüllüsü olarak çalışır. Erzurum'da bir mikrobiyoloji ders kitabı yazar ve bir mikrobiyoloji laboratuarının kurulmasında rol oynar. Eşiyle orada tanışır ve evlenir. Halkın dini hassasiyetlerini dikkate alarak kendi inancının gereklerini

[40] Sheldon W. Starman ile yapılan anket,7 Kasım 2007.
[41] Michael Basile ile yapılan anket, 4 Kasım, 2007.
[42] Ed DeAntoni ile yapılan anket ve e-posta mülakatı, 10 Kasım, 2007.

yerine getirmekten özellikle uzak durur. Kendisi bu kadar ince düşünürken, basında bütün gönüllülerin ajan ve misyoner oldukları haberi onu derinden üzer. İlerleyen yaşına rağmen tekrar Barış Gönüllüsü olmaya sıcak baktığını ama torunlarına da bakmak zorunda olduğunu belirten Darby, sözlerini şöyle sürdürür: "Barış Gönüllüleri Örgütü bana insanlara yardım etme fırsatı verdi, ama Türk tıp çevrelerinin takdirini kazanmayı ben kendi çalışmalarım ve çabamla başardım." Barış Gönüllüleri Örgütü'nün ilan edilmeyen gizli amaçlarını ve gönüllülerin idealizminin samimiyetini irdeleyen soruya verdiği yanıt ise "Barış Gönüllülerinin gizli hiç bir amacı yoktu. İdealizmin kılıfa bürünmüş yeni sömürgecilik olduğunu iddia etmek tamamen aptallıktır" şeklindedir.[43]

Sonuç olarak, sözlü ve yazılı ifadeleri ve gönüllülük sonrası izledikleri yol ve yaşam felsefelerine bakıldığında Türkiye'de Barış Gönüllüsü olarak bulunmuş ve artık yarısından fazlası hayatta olmayan bu kişilerin 1960'ların sosyo-kültürel havasından etkilenen ve Barış Gönüllüleri Örgütü'nün kuruluş bildirgesinde yer alan üç amaca bağlı kalarak hem kendi ülkelerine hem de insanlığa hizmet edeceklerine inanan, siyasi ya da dini amaçları olmayan, yirmili yaşların verdiği enerji ve macera arayışıyla yeni yerlere gitmek, yeni kültürler ve dillerle tanışmak isteyen idealist gençler oldukları düşünülebilir.

Türkiye deneyimleri onlara hem dünyayı hem de kendilerini, kimliklerini ve aidiyetlerini daha farklı bir gözle ve daha geniş bir açıyla görme imkânını vermiş, ufuklarını genişletmiştir. Bu deneyim ve karşılaşma her iki tarafta da mevcut olan şüphe ve önyargıları bireysel düzeyde de olsa kırmış ve yaşam boyu süren dostluklar kurulmasına imkân tanımıştır. Tom Turner, olaylara ve dünyaya iki gözle bakabilmenin getirdiği kültürel ve entelektüel zenginleşmenin altını çizerken; Dale Hultengren de o zamanlar yaşadığı deneyimin değerinin farkında olmadığına hayıflanıp "Türkiye'ye gittiğimde yeterince olgun ve bilgili değildim. Ama şimdi biliyorum ki Türkiye'ye çok şeyler borçluyum" derken aslında Türkiye'de geçirdikleri dönemin hem kendilerini hem de başkalarını tanıma konusunda ne kadar büyük bir imkân sunduğunu ifade etmektedirler.

S. Holm ya da A. Nekimken'in ifade ettiği kadar dramatik olmasa da Türkiye'de Barış Gönüllüsü olma deneyimi hemen hemen bütün gönüllülerde, farklı düzeylerde bir değişim ve dönüşüme yol açmıştır. Bu değişim/dönüşüm, karşılıklı etkileşim ve alışveriş süreci gönüllülerin bakış açılarını ve ufuklarını genişletmiştir. Eğer vardıysa, çoğunun temelsiz önyargılarını zayıflatmış ve korkularını gidermiştir. Dünya görüşü olarak ırksal, dinsel, dilsel, kültürel ve siyasi sınırların ötesine geçmelerine yardım etmiştir. Onları, bütün farklı kimlik ve aidiyet duygularına rağmen insanların dünyanın her yerinde birbirine benzer olduklarına ikna etmiştir. Türkiye açısından düşünüldüğünde bu etkileşim, gönüllülerde bir Türk ve Türkiye sevgisi oluşturmuş ve Prof. Jirousek'in Barış Gönüllüleri'ni "Amerika'daki Türk lobisi" olarak ilan etmesine, bazı Türklerin de Barış Gönüllüleri'ni "bizim Amerikalılar" olarak adlandırmasına neden olmuştur. Bu açıdan bakıldığında gönüllüler hem Türk halkını, hem kendilerini, hem de Amerikan

[43] Karen Darby Sullivan ile yapılan anket ve e-posta mülakatı, 7 Kasım 2007.

halkını tanımıştır. Yurtdışında ve uluslararası platformlarda Türkiye'nin tezlerini savunanlar arasında çok sayıda Barış Gönüllüsü yer almaktadır. Barış Gönüllüleri'nin kuruluş bildirgesinde ifade edilen iki ve üçüncü amaçlara ulaşılmıştır.

Kaynakça

"İstifa eden 3 Barış Gönüllüsü Yakındı". *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1969.

Basile, Michael, "Anket", 4 Kasım, 2007.

Brosnahan, Tom, *Turkey: Bright Sun, Strong Tea*, Travel Info Exchange, 2005.

Candan, Hayri, "Mülakat", 3 Mayıs 2007.

DeAntoni, Ed, "Anket ve e-posta mülakatı", 10 Kasım, 2007.

Durmaz, Ezgi, "Amerikan Barış Gönüllüleri ve Batı Anadolu'daki Faaliyetleri (Muğla-Aydın)", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2013.

Holm, Susan Fleming, *Tales from the Expat Harem*, Ed. Jennifer Eaton Gökmen ve Anastasia Ashman, Emeryville: Seal Press, 2006.

Hultengren, Dale, "Anket ve e-posta mülakatı", 2 Mayıs 2007.

Jirousek, Charlotte, "Anket ve e-posta mülakatı", 2 Mayıs 2007.

Jirousek, Charlotte,"RPCV Charlotte Jirousek writes an open letter to the 'West Wing' about their episode about a woman condemned to death in Turkey for adultery" 26 Ocak 2005. Erişim 1 Mayıs 2015. <http://peacecorpsonline.org/messages/messages/467/2027129.html>.

Kennedy, John F. "Presidential Speech on signing the executive order for the establishment of the Peace Corps." 1 Mart 1961. Erişim 1 Mayıs 2015 <http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/2DfDYdJEAE65QLj6otQQkQ.aspx>

Kennedy, John F., "Presidential Speech on signing the executive order for the establishment of the Peace Corps." (1 Mart 1961). Erişim 1 Mayıs 2015 <http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/2DfDYdJEAE65QLj6otQQkQ.aspx>

Kocabaşoğlu, Uygur, *Anadolu'daki Amerika*, Ankara: İmge Yayınevi, 2000.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Yoktur Zulme Rızamız*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004.

Lowry, Heath W., *An Ongoing Affair – Turkey & I,* İstanbul: Çitlembik Publications, 2008.

Montgomery, Larry, "Anket ve e-posta mülakatı", 2 Mayıs 2007.

Nekimken, Albert, "Anket ve e-posta mülakatı", 2 Kasım 2007.

Nekimken, Albert, "Reunions are not for Sissies.", *The Turkish Times* 33 (1 Temmuz 2002). Erişim 3 Mayıs 2007. <http://www.theturkishtimes.com/archive/02/07_01/op_nekimken.html>.

Özbalkan, Müslim, *Gizli Belgelerle Barış Gönüllüleri*, İstanbul: Ant Yayınları, 1970.

Peace Corps. Erişim 1 Mayıs 2015. http://www.peacecorps.gov/about/

Pfunder, Malcolm, *Village in the Meadows*, İstanbul: Çitlembik Publications, 2007.

Shriver, Sargent, "Ambassadors of Goodwill", *National Geographic* (Eylül 1964): 311-345.

Soydan, Macit ve Fatih Erboz, *Barış Gönüllüleri – 10 Karanlık Yıl*, Ankara: Berikan Yayınları, Ankara, 2005.

Starman, Sheldon W., Anket, 7 Kasım, 2007.

Sullivan, Karen Darby, "Anket ve e-posta mülakatı", 7 Kasım 2007.

Turner, Tom, "Anket ve e-posta mülakatı", 7 Kasım 2007

Turner, Tom, "Talking Turkey", *California Monthly Magazine* (Şubat 1986).

Weinman, David N. "A Retrospective", *Arkadaslar: Website of Turkey RPCVs*. Erişim 5 Mayıs 2007. <http://www.arkadaslar.info/peace_corps_turkey.htm>

Öz: 1962-71 yılları arasında Türkiye'de bulunan Amerikan Barış Gönüllüleri hakkında çok şey söylenmiş olsa da, çok az akademik çalışma yapılmıştır. Mevcut çalışmalar ise konuyu sadece uluslararası ilişkiler çerçevesinde, ideolojik ve makro boyutta ele almakta; gönüllülerden birey olarak neredeyse hiç söz etmemektedir. Şimdi yetmişli yaşlarda olan ve kendilerini "Türkiye'nin Amerika'daki büyükelçileri" olarak adlandıran, "Türkiye'yi ikinci memleketleri" olarak gören gönüllüleri birey olarak ele alan, ön yargısız ve Soğuk Savaş boyutundan uzak, ama büyük resmi de ihmal etmeyen kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Barış Gönüllüleri Örgütü'nü oluşturan bireylerin gittikleri ülkelerde hizmet/görev yaparken yaşadıkları değişimler ve karşılıklı etkileşim sürecinin kendilerinde yarattığı düşünsel ve kültürel etkiler üzerine Türkçe bir çalışma mevcut değildir. Bu çalışma 1960'ların Türkiye'sinde, yirmili yaşlarının başında İngilizce öğretmeni, hemşire/sağlık uzmanı ve "kırsal kalkınma uzmanı" olarak bulunan bazı Barış Gönüllüleri'nin değişim süreçlerini gönüllülerin yazarla sözlü ve/veya yazılı olarak paylaştıkları anıları ile kendi yazdıkları kitaplardan yararlanarak incelemektedir. Çalışmanın bu alandaki boşluğun doldurulmasına mütevazı bir katkıda bulunması amaçlanmaktadır.

Anahtar sözcükler: Amerikan Barış Gönüllüleri, kültürlerarası iletişim, kırsal kalkınma projesi, dönüşüm, Müslim Özbalkan, Uygur Kocabaşoğlu, Tom Brosnahan, Malcolm Pfunder, Susan Holm, Tom Turner, Heath Lowry

The Process of Self-Transformation in the Memoirs of Peace Corps Volunteers in Turkey

Abstract: There is little academic research and few academic publications on the Peace Corps experience in Turkey. The available literature evaluates the Peace Corps at macro level and within the framework of international relations and national interest; and they hardly refer to volunteers as individuals. There is growing need for a comprehensive and unbiased study that focuses on volunteers as individuals, especially when the volunteers who served in Turkey are now in their seventies and they call themselves as "Turkey's ambassadors to America," and refer to Turkey as their "second homeland." Similarly there is almost no research on the influence of the Peace Corps experience on the volunteers themselves. The impact of the mutual give-and-take processes on the volunteers and the value of intercultural interaction have been neglected. This article explores the dimension of this impact by focusing on personal accounts and memoirs of some volunteers who served in Turkey as English teachers, health and rural community development experts in Turkish villages. The article aims at filling a gap in this field.

Key words: US Peace Corps, intercultural communication, rural development project, conversion, Müslim Özbalkan, Uygur Kocabaşoğlu, Tom Brosnahan, Malcolm Pfunder, Susan Holm, Tom Turner, Heath Lowry

İkinci Dünya Savaşı'nın Ardından Türkiye'de Amerikan Yardımları*

Gökser GÖKÇAY**

I. Giriş

Soğuk Savaş'ın en önemli dış politika araçlarından biri olan dış yardımları anlatan kaynakların önemli bir bölümü Truman Doktrini'ni başlangıç noktası olarak almaktadır.[1] Ancak dış yardımlar kavramının henüz kamuoyunun gündemine gelmediği ve İkinci Dünya Savaşı'nın fiilen devam ettiği bir dönemde, dış yardımlar çoktan alınmaya başlamıştı. Savaşın Türkiye'ye getirdiği yıpranma ve büyük bir orduyu hazırda tutmanın getirdiği mali yük, Türk yöneticileri dış yardımlara kucak açmaya yönlendirmişti. Bu dönemde dış yardım demek Amerikan yardımı demekti. Bu durum sadece Türkiye'ye özgü değildi. Savaştan yıkımla çıkan birçok Avrupa devleti ve bağımsızlığını yeni kazanan birçok Asya devleti dış yardımlar sürecinin ilk yıllarında, savaştan güçlü bir ekonomi ile çıkan ABD'ye başvurmuştu. İkili yardımların yanında, uluslararası

---

* Bu çalışma, yazarın Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde 2015 yılında sunulan "İkinci Dünya Savaşı'nın Bitiminden Johnson Mektubu'na Dış Yardımlar ve Türkiye" başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

** goksergokcay@gmail.com

[1] Araştırmacıların Truman Doktrini'ni başlangıç noktası olarak almaları, bir eksiklik değil, tercih meselesi olarak görülebilir. Dış yardımlarla ilgili bu tür araştırmalara örnekler olarak bkz. Nasuh Uslu, *The Turkish–American Relationship Between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance*, Nova Science Publishers, New York, 2003; Oral Sander, *Türk–Amerikan İlişkileri, 1947–1964*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1979*; Mehmet Gönlübol, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1990)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993; İsmail Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem, İstanbul, 1970; Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974. Orkunt, Tunçkanat ve Koçak bu konudaki istisnalardır: Sezai Orkunt, *Türkiye–ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978; Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001; Cemil Koçak, *İkinci Parti: Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları, 1945–1950*, İletişim, İstanbul, 2010.

kurumlar aracılığıyla alınan askeri ve sivil yardımlar da Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) öncülüğünde veya kontrolü altında verilmişti.

ABD'nin liderliğinde, serbest piyasa yapısının merkez ekonomilerini kontrol eden devletler, savaş sonrasında Bretton Woods sistemi altında Dünya ekonomik sistemini yeniden yapılandırma sürecine girmişlerdi. Bu dönüşüm süreci içerisinde Türkiye, yeni ekonomik sisteme ve onunla bağlantılı politik yapılara uyum sağlamak için çeşitli girişimlerde bulunmuştu. Bu dönemde, Türkiye'nin dış politikasını ve ona bağlı olarak dış ekonomik ilişkilerini belirleyen temel çerçeve, bu konjonktür içerisinde en azından söylemsel planda öne çıkartılan "Sovyet Tehdidi"ydi. Politik düzeyde "Batı" ülkeleri etrafında bir konum alınırken, ekonomik bağlamda da piyasa ekonomisine eklemlenme çabaları başlamıştı. Ekonomik bütünleşme içerisinde dış yardımların sahneye çıkışı da aynı dönemde başlamıştır. Büyük dış yardım programlarının başlangıcını temsil eden olay, Birleşik Krallık (BK) Hükümeti'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne 21 Şubat 1947 tarihinde verdiği nota ve bu notanın ardından ABD Dışişleri Bakanlığı ve Başkan Harry Truman'ın kararı çerçevesinde belirlenip Kongre'nin onayına sunulan Truman Doktrini ve bu kapsamda planlanan askeri yardım programıydı. Truman Doktrini yardımlarının hemen arkasından da Avrupa Kalkınma Planı yani Marshall Planı içerisinde sağlanan ekonomik ve askeri yardımlar gerçekleştirilmişti. Türkiye'nin Soğuk Savaş tarihi yazılırken işte bu yardım programları başlangıç noktası olarak ele alına gelmiştir. Halbuki BK'nın Yunanistan ve Türkiye'ye 31 Mart 1947 tarihinden itibaren yardım edemeyeceğini bildirdiği notasından daha önce, savaş devam ederken Türkiye'ye Amerikan yardımları başlamıştı. Bu yazıda, Türkiye'nin dış yardımlar tarihinin ihmal edilmiş olan bu dönemine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin aldığı ilk Amerikan yardımları, ABD'nin 1941 yılında çıkardığı Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu (ÖVKK) kapsamında alınan askeri odaklı yardımlardır. ÖVKK kapsamında alınan yardımların içeriği, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile alınan mallar ve hizmetlerle birçok yönden ortak noktaya sahiptir ve Soğuk Savaş dönemindeki dış yardımların temellerini atmışlardır. Ancak ÖVKK yardımlarından da önce Türkiye, Birleşik Krallık[2] (BK) ve Fransa arasında imzalanan Karşılıklı Yardım Antlaşması'na ek olarak yapılmış olan Özel Anlaşma'ya göre, 1939 ile 1942 arasında BK'dan askeri yardım almıştı. BK yetkililerinin meclislerine verdikleri raporlara göre 1939–1945 yılları arasında Türkiye'ye BK aracılığıyla yapılan yardımların toplamının o dönemin fiyatlarıyla

[2] Birleşik Krallık (United Kingdom) Türkçe'de genelde İngiltere adıyla anılmaktadır. Ancak İngiltere, İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda, Birleşik Krallık devletinin alt birimleridir ve sadece İngiltere olarak anılması yanıltıcıdır. Diğer bir adlandırma şekli olan Büyük Britanya ise siyasi ve kurumsal değil, coğrafi bir nitelendirmedir. Birleşik Krallık devleti vatandaşı olanlara Britanyalı denilmesi yaygın bir kullanımdır. Birleşik Krallık'tan kurumsal bir şekilde bahsedilirken BK olarak, coğrafi anlamda bahsedilirken Britanya olarak anılması tercih edilmiştir.

32 milyon sterlin olduğu belirtilmektedir.[3] Avam Kamarası'na yapılan başka bir soru önergesinde de savaş sırasında Türkiye'ye aktarılan malzemelerin içeriği ve kapsamı konusu sorgulanmış, verilen cevapta 1938 ve 1939 kredisi kapsamında 34 milyon sterlinlik yardım yapıldığı; 1 Nisan 1943 ve 15 Haziran 1945 arasında karşılıklı yardım kapsamı altında ise 26 milyon sterlinlik yardımda bulunulduğu açıklanmıştı.[4]

ÖVKK kapsamında sağlanan yardımlar savaşın bitiminden sonra sonlanmamış ve devam etmişti. ÖVKK kapsamında alınan yardımlar ve bu yardımların ilkelerini belirleyen anlaşmalar, Truman Doktrini, Marshall Planı ve genel olarak Soğuk Savaş dönemi alınan dış yardımların genel çerçevesini belirleyen anlaşmaların, ABD ve uluslararası kuruluşlarla imzalanacak olan diğer birçok uluslararası bağıtın temellerini atmıştır. Dolayısıyla, bu yazıda, Soğuk Savaş'ta alınan dış yardımların yasal yapısını oluşturan ilk anlaşma olan "Karşılıklı Yardım Anlaşması" ve onu takip eden anlaşmalar için yapılan görüşmeler, bu anlaşmaların içerikleri, sonuçları ve uygulanma süreçleri tartışılacaktır. İlk olarak Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın arka planında yaşanan olaylar dizgesi açıklanacak, daha sonra bu anlaşmanın içeriği ve etkileri incelenecektir. Karşılıklı Yardım Anlaşması'na ek olarak imzalanan anlaşmalara değinildikten sonra Truman Doktrini'ne geçiş sürecinde Amerikalı yöneticilerin Türkiye'ye yardım planlarına değinilecektir.

II. Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın Arka Planı

Savaş içerisinde fiilen yer alan ülkelere destek olmak amacıyla çıkartılan Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu 11 Mart 1941'de kabul edildiğinde, Türkiye bu kanunun kapsamı içerisinde görülmüyordu. Diğer yandan, Üçlü İttifak anlaşmasına göre Türkiye'ye yardım etmesi gereken ama savaş koşulları nedeniyle bu görevini yerine getiremeyen BK, Amerika'nın Türkiye'ye yardımı devralmasını istiyordu. BK'nın yürüttüğü diplomatik girişimler sonucu Türkiye ÖVKK kapsamına girmek için başvurmuş ve 31 Mart 1941 tarihinde yardımdan yararlanabilir hale gelmişti. BK, Türkiye'yi halen kendi nüfuz alanı içerisinde gördüğü için yardımların kendisi aracılığıyla aktarılmasını istemekteydi. Amerika, yardımı doğrudan göndermek istiyorsa da BK'nın ısrarları sonucu, yardımların Amerika'dan Britanya'ya oradan da Türkiye'ye aktarılması kararlaştırılmıştı.

31 Mart'ta Türkiye yardımdan yararlanabilir hale gelmişse de, 18 Haziran'da Türkiye ile Almanya arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı nedeniyle BK,

[3] "Mutual Aid Third Report", *House of Commons Parliamentary Papers Online,* Ekim 1946.

[4] *National Archives and Records Administration* (ABD Ulusal Arşivler ve Kayıtlar İdaresi, bundan sonra NARA), Microfilm Publications, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1945–1949, M–1292, Roll 11, 867.24/12–2745, 27 Aralık 1945, Ankara Büyükelçiliği'nin İkinci Kâtibi Robert Coe'dan ABD Dışişleri Bakanlığı'na. Görüldüğü gibi rakamlar birbiri ile çelişmektedir. Savaş dönemi yapılan yardımları birincil elden arşiv belgeleri ile inceleyen ve en azından gerçeğe yakın bir hesaplama içeren bir çalışmaya ulaşılamamıştır.

yardım malzemelerini gönderme konusunda tereddüte düşmüştü. Ancak daha sonra, Türkiye'nin yardım almazsa Almanya'ya daha da yakınlaşacağı korkusuyla yardımlar gönderilmeye başlamıştı. Türkiye'ye 1941'in son 4 ayında – ağırlıklı olarak silah yapımında kullanılabilecek – çeşitli malzemeler ulaşmıştı.[5] Yukarıda belirtildiği gibi Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında Batı'dan aldığı yardımların önemli bir kısmı BK üzerinden gelmekteydi. Bu bağlamda, ABD'den gelen yardımlar da BK aracılığı ile Türk limanlarına ulaşmaktaydı. Türkiye'nin ABD'deki Askeri Ataşesi Cemal Aydınalp, ABD'den gelen yardımların BK üzerinden yapılıyor olmasının nedeninin BK'nın Türkiye'yi "zayıf" tutma konusunda Rusya'ya verdiği sözler olduğunu iddia etmişti.[6] Ek olarak Türkiye, bu mallara çifte ödeme olasılığından çekinmekteydi ve ABD ile yapacağı bir ÖVKK anlaşmasında bu konuya dikkat çekilmesini istemekteydi. Amerikan tarafı ise bu duruma sorumluluk alanı açısından bakmaktaydı. O dönemin birçok diplomatik yazışmasında Türkiye'nin "Birleşik Krallık'ın askeri sorumluluk alanı içerisinde olduğu" belirtilmekteydi.[7] Ancak Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndaki yetkililer, Türkiye'nin sıkıntılarının farkındaydılar ve her ne kadar savaş boyunca BK'nın, Türkiye'nin kendi askeri sorumluluk alanlarında olduğunu savunmasına karşı çıkmamış olsalar da, bu durumun Türkiye'yi kendilerinden uzaklaştırdığını da düşünüyorlardı.[8] Bu sorumluluk alanı ve çifte ödeme sorunları, ÖVKK'ya yapılan yardımların tamamen geri ödemesi tamamlanana kadar çeşitli şekillerde gündeme gelecek ve yeni tartışmalara neden olacaktı.

ABD, ÖVKK kapsamında yardımda bulunduğu tüm ülkelerle, bu yardımların ilkelerini belirleyen çerçeve anlaşmaları imzalamaktaydı. ÖVKK kapsamında Türkiye ile ABD arasında yapılacak olan anlaşmanın maddelerinin kesinleştirilmesi için yapılan görüşmeler 1942 yılında başlamış ancak yardımların ulaştırılması konusunda yaşanan bazı anlaşmazlıklar nedeniyle anlaşmanın imzalanması 1945 yılının başına kadar gecikmişti. ABD'den gelen yardımlarla ilgili bir temel anlaşma metninin taslağı 1943 yılının başında Amerikan yetkilileri tarafından Türkiye'ye iletilmişti. Bu metin diğer Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu anlaşmalarıyla neredeyse eşdeğerdi ama ek olarak bir nota teatisini içermesi öngörülüyordu. Bu nota teatisinin taslağının üç ana maddesi aşağıdaki gibiydi:

> 1) 11 Mart 1941 tarihli yasa uyarınca Türkiye'nin sivil nüfusu tarafından kullanılmak üzere sağlanan gıdalar ve diğer malzemeler bundan böyle Türkiye Hükümeti tarafından yapılacak ödemeler temelinde sağlanacaktır ve diğer mallar ve hizmetler bu anlaşma temelinde zaman zaman sağlanabilir. Özel bir anlaşmanın yokluğunda ödeme Birleşik Devletler

[5] Gül İnanç Barkay, *ABD Diplomasisinde Türkiye: 1940–1943*, Büke Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 51–65.

[6] *Foreign Relations of the United States*, *Diplomatic Papers 1943*, Cilt 4, United States Government Printing Office (USGPO), Washington, 1965, s. 1091. (Bundan böyle FRUS)

[7] *FRUS*, 1943, s. 1094.

[8] *FRUS*, 1943, s. 1100.

doları ile yapılır, ancak teslimattan önce iki hükümet arasındaki yapılmış bir anlaşmaya göre Türk para birimi, mallar veya hizmetlerle de yapılabilir. Bu paragrafın hükümlerine göre Türkiye Hükümeti tarafından alınanlar, o hükümetin malı olurlar ve dolayısıyla anlaşmanın beşinci maddesinin hükmü dışında kalırlar.

2) Türk para birimiyle yapılan ödemeler Birleşik Devletler hükümetinin seçeceği Türkiye'deki bir depozitte o hükümetin hesabına yatırılacaktır. Bu hesaplar Birleşik Devletler Hükümeti tarafından istenildiği zaman çekilip kullanılabilecektir. Birleşik Devletler tarafından bu hesaplar aracılığıyla Türkiye Hükümetinden veya onun onayıyla alınan her türlü materyal ve ürünün, Birleşik Devletler'in istediği herhangi bir noktaya taşınmasına Türkiye Hükümeti izin verecektir.

3) Karşılıklı yardıma ilişkin iki hükümetin diğer yükümlülükleri bugün imzalanan anlaşmanın hükümlerine göre gerçekleştirilecektir.[9]

Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın imzalanması için görüşmeler yapılırken, Ödünç Verme ve Kiralama İdaresi'nin tavsiyeleri uyarınca Türkiye, ABD'de bir Türk Malzeme Ofisi açmıştı. Malzeme Ofisi'nin ÖVKK ve BK aracılığıyla gönderilen malzemeleri takip etmenin yanında serbest pazardan satın alınan mallar için de gerekli düzenlemelere yardımcı olması öngörülmüştü. Ofisin kuruluşunun yardımların ulaştırılmasında karşılaşılan sorunların çözümünü hızlandıracağı umuluyordu.[10]

ABD Dışişleri Bakanlığı, 1943 Martı'nda Türkiye'ye bir Aide–Mémoire göndererek ÖVKK'ya dayanarak aralarında Çin, Sovyetler Birliği ve BK'nın da bulunduğu birçok devletle yapılmış olan anlaşmalardan bir benzerini Türkiye ile yapmak istediklerini belirtmişti.[11] Anlaşma taslağının I, III, IV, V, VI ve VII. maddeleri diğer devletlerle yapılan anlaşmalarla birebir aynı iken "Türkiye savaş dışı olduğu için" giriş ve ikinci maddesi farklılık göstermekteydi. Bu anlaşmanın hem mevcut ve gelecekteki, hem de geriye dönük olarak geçmişteki ödünç verme ve kiralama yardımlarına uygulanır olacağı öngörülmekteydi. Amerikan makamları tarafından anlaşmaya ek olarak imzalanacak nota teatisinin Türk Hükümeti tarafından üstlenilecek finansal sorumlulukları olabildiğince doğru şekilde belirtmek amacıyla hazırlandığı dile getirilirken, ileride doğacak durumlara göre esnetilebileceği umuluyordu.

Türkiye, ABD'den gelen anlaşma taslağını incelerken, 31 Mayıs 1943'te BK kendisi aracılığıyla aktarılan ÖVKK yardımlarının savaş malzemelerini de içerebileceğine karar vermiş ve 1943 yazında Türkiye'ye bir ÖVKK Anlaşması teklifi hazırlamıştı. Ancak bu teklif sonuçlandırılamamış ve Türkiye Eylül 1943'te anlaşmayı Türkiye'nin doğrudan bir anlaşma ile belirtilmediği sürece hiçbir sorumluluk altına girmeyeceğini belirten bir nota teatisinin ek olarak imzalanması şartıyla kabul ettiğini bildirmişti. Amerikan tarafı ise ek bir nota

[9] *FRUS*, 1943, s. 1088.
[10] *FRUS*, 1943, s. 1094.
[11] *FRUS*, 1943, s. 1096.

teatisi yerine özgün notanın içerisine "her bir tarafın potansiyeli ve sorumlulukları çerçevesinde diğerine yardım sağlayacağına" dair bir cümle eklenmesini teklif etmişti.[12]

1944'ün ilk aylarında BK ve ABD ile yardımların geliş şekli konusunda pürüzler çıkmış ve Amerikan yardımları durmuştu.[13] Daha sonra BK ile Türkiye arasındaki sorunlar düzenlenmiş gibi görünse de bu sefer de ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi'nin bir üyesi olan Senatör Arthur H. Vandenberg ile ABD Dışişleri Bakanlığı arasında "çeşitli Ödünç Verme–Kiralama Anlaşmalarının savaş sonrasında uygulanmalarında meclislerin antlaşma yapma yetkisinin boyutları" konusunda bir anlaşmazlık çıkmıştı. Dışişleri Bakanlığı bu sorunu Ağustos ayında anlaşmalara "Her hükümet kendi anayasal prosedürlerine göre hareket edecektir." şeklinde bir madde ekleneceğini belirterek sonlandırmıştı.[14] Bu koşullar içerisinde Ankara'daki ABD Büyükelçisi Laurence A. Steinhardt'a "en kısa süre içinde" anlaşmanın imzalanması talimatı verilmişti.[15]

Türkiye'nin savaştan sonra alacağı Amerikan yardımlarının çerçevesini belirleyecek olan antlaşmanın imzalanması kolay olmamıştı. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Türkiye öncelikle BK aracılığıyla gelen Amerikan yardımları için hem ABD'ye hem de BK'ya ödemeler yapmak zorunda kalacağından korkmaktaydı. Amerikan Büyükelçisi Steinhardt, Türkiye'nin aynı mal için çifte ödeme yapması gibi durumun söz konusu olamayacağını söyleyerek sözlü garanti vermekteydi. Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile Steinhardt arasında yapılan görüşmede, Saraçoğlu Washington'daki Ödünç Verme ve Kiralama Yönetimi'nin kayıtlarından öğrenebildiği kadarıyla o güne kadar (Eylül 1944) ABD'den Türkiye'ye 125 milyon dolarlık teslimat gerçekleştiğini söylemekteydi.[16]

Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull, Saraçoğlu'nun endişelerinin yersiz olduğunu, zira askeri malzemelerin aylık olarak kayıtlarının tutulduğunu, Türkiye'nin çıkarlarının korunduğunu belirtmişti. Hull'un Steinhardt aracılığı ile ilettiği garantiye rağmen halen Türkiye'nin anlaşmanın bazı maddelerine dair çekinceleri mevcuttu ve bu çekinceler giderildiği takdirde Türk tarafı anlaşmayı imzalayabileceklerini bildirmişti.[17] Bu çekincelerin başında Türkiye savaş dışı olduğu için, Anlaşma'nın VII. maddesinde belirtilen durumlarda alınan malları geri verme durumu yer alıyordu. Türkiye, bu malzemeleri savaşta kullanmadığı için ileride düşeceği zor bir durumda geri istenirse, bunların bedelini ödemeyi öneriyordu. Diğer bir çekince Eylül 1943'te yapılan tekliftekine benzer sorumlulukların sınırının bir nota teatisi ile belirlenmesiydi. Üçüncü ve son çekince ise bu anlaşmanın imzalanması ile eski usulde yürütülen yardımların, yeni döneme geçene kadar kesintiye uğrama olasılığıydı. Amerikan hükümeti

[12] *FRUS*, 1943, s. 1100.

[13] *FRUS*, 1944, Cilt 5, USGPO, Washington, 1965, s. 814.

[14] Bu daha sonra anlaşmanın sekizinci maddesi olarak taslağa eklenmiştir.

[15] *FRUS*, 1944, s. 904.

[16] *FRUS*, 1944, s. 907.

[17] *FRUS*, 1944, s. 909.

VII. maddeye dair çekincelerin yersiz olduğunu belirtmek için yoğun diplomatik çabalar göstermişti ve aksi takdirde anlaşmayı imzalayan veya imzalayabilecek olan diğer devletlerle görüşmelerde sıkıntı yaratacağını düşünüyordu. Bu konuda çekincelerini bir kenara bırakan Türkiye, 1944 yılının son ayına gelindiğinde, bu sefer Amerikan tarafının önerdiği nota teatisinde yer alan hükümlerin "Türkiye'nin ticareti ve dış alım satımına Birleşik Devletler'in haksız bir müdahalesine kapı açabileceği" yönünde görüş bildirmişti. Türkiye'nin diretmesi üzerine Ankara'daki Büyükelçi Steinhardt, notanın dördüncü paragrafını ana metne dâhil ederek imzalama yetkisi istemiş ve bu talep Dışişleri Bakanlığı tarafından uygun görülmüştü.

Diğer yandan Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Türkiye'nin yardımları BK aracılığıyla alması nedeniyle oluşabilecek çift ödeme olasılığını bertaraf edecek bir yöntem önermiş ve anlaşmanın geriye dönük olmayacağını belirten bir mektubun Amerikan Büyükelçisi tarafından verilmesini istemişti.[18] Anlaşmanın içerisinde anlaşma hükümlerinin geriye dönük olmayacağına dair bir ibarenin (non–retroactive clause) yer alması talebi uzun tartışmalara neden olmuş gibi gözükmektedir.[19] Saraçoğlu, savaş boyunca alınan yardımların çıkış kaynağı konusunda kendilerine net bir bilgi gelmediği, hatta gelen yardımların ne kadarının Britanya kaynaklı ne kadarının Amerika kaynaklı olduğu konusunda kendilerine açıklayıcı bir doküman iletilmediğini Steinhardt ile yaptığı görüşmede söylemişti. Başbakan, son maddedeki anlaşmanın imza tarihinde yürürlüğe gireceğine dair ibarenin geriye dönük olmadığı şeklinde yorumlanıp yorumlanamayacağını Büyükelçi'ye sormuş ve muğlak bir yanıt almıştı.[20] Bunun üzerine Başbakan, Büyükelçi'den Anlaşmanın geriye dönük olmadığına dair bir mektup yazmasını istemişti ama Büyükelçi, kendi Dışişleri Bakanlığı'nın böyle bir mektubu kabul etmeyeceğini iletmişti. Bu durumda görüşmeler tıkanma noktasına gelince, Büyükelçi, Türk Dışişleri Bakanı'nın kendi yorumunu içeren bir mektup yazmasını ve bu mektupta geçmişte yapılan teslimatların ileride yapılacak görüşme ve anlaşmalara göre olacağını belirtmesini istemişti. Bu konuda mutabakata varılmış ve ilgili mektubun taslağını Amerikan Dışişleri

---

[18] *FRUS*, 1945, Cilt 8, USGPO, Washington, 1969, s. 1297.

[19] Koçak, Türkiye ile ABD arasında yapılan görüşmeleri FRUS kaynaklı olarak anlatırken Saraçoğlu'nun "antlaşmanın geçmişi de kapsaması gerektiği" yönünde görüş bildirdiğini yazmaktadır ki durum aslında tam tersidir. (Koçak, 2010, s. 85.)

[20] *NARA*, M–1292, Roll 11, 867.24/1–2745, Ankara'daki Amerikan Büyükelçi Steinhardt'tan Dışişleri Bakanı Stettinius'a gönderilen telgraf, 27 Ocak 1945. Aynı telgraf için bkz. FRUS, 1945, ss. 1294-1298. Belgenin FRUS'ta yer alan kopyasında, NARA'da yer alan özgün belgenin tek cümlelik son paragrafı yoktur. Bu cümlenin, Amerikan Dışişleri belgelerinin uzman bir kurul tarafından seçilerek yayınlandığı FRUS eserinden neden çıkarıldığı bilinmemektedir. Ancak bu cümlenin "Türkler" hakkında bir önyargıyı ifade ettiği ve ilgili yayın, Türk–Amerikan ilişkilerinin hassas olduğu bir dönemde yayımlandığı için cümlenin metinden çıkarıldığı tahmin edilmektedir. Çıkarılan cümlenin tam tercümesi şu şekildedir: "Türklerin eski iyilikleri kabullenmemek için bahane bulma şeklinde tezahür eden adı çıkmış özellikleriyle uğraşmada gösterdiği dinmeyen sabrı için Bakanlık'a [Dışişleri'ne] derin teşekkürlerimin not edilmesini dilerim."

Bakanlığı'nın onayına sunmuştu. Türkiye'nin önerdiği mektupta yer alan "anlaşmanın hükümleri hiçbir durumda imza tarihinden önce yapılmış teslimatları kapsayamaz" şeklindeki ibare Amerikan Dışişleri tarafından çıkarılmıştı. Steinhardt, 21 Şubat'ta İnönü ile yaptığı görüşmede anlaşmanın halen imzalanamadığını bildirince İnönü bu duruma şaşırmış ve Saraçoğlu'na Büyükelçi ayrılmadan önce anlaşmanın imzalanması konusunda talimat vermişti. Türk tarafı mektubun içerisine ısrarla "geriye dönük" kelimesinin eklenmesini istemişse de Büyükelçi'nin katı tutumu karşısında vazgeçmiş ve imza için 23 Şubat gününü önermişti.[21] Yıllardır süren görüşmelere ve aylardır Türk tarafının geriye dönük olmama ibaresinin metne dâhil edilmesi konusunda ısrarlarına rağmen birden neden bu konudaki ısrarından vazgeçtiğini tam olarak bilmek mümkün değildir. Türk Dışişleri Bakanlığı (eski adıyla Hariciye Vekâleti'nin) kendi iç toplantı tutanaklarını açıklayana kadar da kesin bir cevap vermek söz konusu olamayacaktır ama Steinhardt'ın verdiği bilgilerden bir gün önce İnönü ile yaptığı görüşmede Cumhurbaşkanı'nı, anlaşma bir an önce imzalanmazsa Türk–Amerikan ilişkilerinin zarar göreceğine dair ikna ettiği tahmin edilmektedir.

Türkiye'nin aynı borcu iki defa ödeme ile ilgili korkusu ancak Anlaşma'nın imzalanmasından sonra giderilebilmişti. BK'daki Amerikan Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı'na 9 Mart'ta gönderdiği telgrafta, "Britanyalıların" Türkiye'ye aktarılan malzemeler konusunda tüm yükümlülüğün ABD'ye ait olduğu ve bu malzemelerin Türkiye ile BK arasında yapılan Silahlandırma Kredisi kapsamı dışında olduğunu bildirdiğini yazmıştı.[22] Bu bilgi Türk Dışişleri Bakanı Vekili Nurullah Sümer'e, BK'nın Ankara'daki Büyükelçisi Maurice Dummond Peterson tarafından 30 Haziran'da iletilmişti.[23]

Görüşmelerin tamamlanması ve mektubun son halinin kabul edilmesi üzerine 22 Şubat'ta yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında Hariciye Bakanlığı'na Anlaşma'nın imzası için yetki verilmiş[24] ve 23 Şubat 1945'te nota teatisi ve

---

[21] Koçak, bu son görüşmede Saraçoğlu'nun tutumuna ilişkin "antlaşma metninde antlaşmanın geçmişi de kapsayacağına ilişkin uygun bir kelime kullanılmasını istediğini" yazmıştır ki bu cümle mevcut sonuçla uyuşmamaktadır. Zira Steinhardt *retroactive* kelimesinin mektuba dahil edilmesini Saraçoğlu'nun istediğini yazarken Saraçoğlu'nun anlaşmanın geriye dönük olmasını istediğini değil aksine *retroactive clause*'un yani geriye dönük olup olmama teriminin dahil edilmesini ve daha önceki taslakta yer aldığı gibi daha önceki teslimatları kapsamayacağı yönünde bir ibare bulunmasını istemekteydi. Steinhardt'ın Saraçoğlu'na atfen aktardığı cümlenin Saraçoğlu'nun anlaşmanın geriye dönük olmasını istemesi şeklinde yorumlanması zaten aylardır süren bu görüşmelerin boşuna yapıldığı anlamına gelecektir ki durum böyle değildir.

[22] *NARA*, Microfilm Publication 1292, Roll 11, 867.24/3–945, BK Büyükelçisi Winant'tan Dışişleri Bakanı'na, 9 Mart 1945. Aynı belge için bkz. FRUS, 1945, s. 1305.

[23] *NARA*, M–1292, Roll 11, 867–24/7–545, Büyükelçi Wilson'dan Dışişleri Bakanı'na, 5 Temmuz 1945. Aynı belge için bkz. FRUS, 1945, s. 1309.

[24] Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (*BCA*), 030.18.01.02.108.24.1, 22 Şubat 1945.

mektup ile birlikte imzalanmıştı.[25] Anlaşma, Türkiye'nin ABD'den alacağı dış yardımların ilkelerini belirleyen ilk anlaşma olmuş ve daha sonra yapılacak olan anlaşmaların belirlenmesinde de dayanak noktası olarak kullanılmıştı. Amerikalı diplomatlar daha sonra resmi adı "11 Mart 1941 kanununda derpiş edilen yardıma müteallik esaslara dair Türkiye Cumhuriyeti Hükumeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükumeti arasında anlaşma" şeklinde belirlenecek olan bu metine diplomatik yazışmalarında kısaca Karşılıklı Yardım Anlaşması (Mutual Aid Agreement[26]) adını vermekteydiler ve bu çalışmada da anlaşma bu şekilde anılacaktır.

III. Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın İçeriği ve Anlaşma'ya Yönelik Eleştiriler

Anlaşmanın giriş kısmında ÖVKK kapsamında verilecek olan yardımın, Türkiye'nin savunma araçlarını geliştirme amacıyla verildiği belirtilmekteydi. Bu amaca uygun olarak da iki devletin yardımın koşullarını, anlaşmada belirlenen prensiplere uygun olarak, karşılıklı çıkarlarına göre tayin edeceği vurgulanmıştı. Anlaşmanın ilk iki maddesi iki ülkenin birbirlerine gerekli yardımları (araçlar, hizmetler ve tesisler vs. şeklinde) sağlaması hakkındaydı. Üçüncü madde açıkça yardım kapsamında sağlanan malzemelerin üçüncü ülkelere aktarılamayacağını belirtmekteydi. Bu madde, çok açık bir biçimde, yardım malzemelerinin SSCB'nin kontrolü altına geçmesini engellemek amacıyla konulmuştu. Dördüncü madde patent hakları gerektiği takdirde Türkiye'nin gerekli ödemeyi yapacağı ile ilgiliydi. Beşinci madde ise, daha sonra çok tartışılacak olan acil bir durumda, ABD Başkanı'nın isteği üzerine yardım malzemelerinin geri verilmesine ilişkindi. Altıncı maddede, Türkiye'nin yardımlar için ABD'ye sağlayacağı kolaylıklardan bahsedilmekte, yedinci maddede ise yardımların koşullarının iki ülke arasındaki ticareti engellemeyecek, hatta dünya çapında ticareti teşvik edecek yönde kullanılmasına, gümrük engellerinin kaldırılmasına dair prensipler yer alıyordu. Yukarıda bahsedilen ilk yedi madde, diğer ülkelerle yapılan ÖVKK anlaşmalarının neredeyse aynısıdır. Sekizinci madde ise Senatör Vandenberg'in itirazı üzerine eklenen, ülkelerin kendi anayasal prosedürlerine göre anlaşmanın uygulanacağına dair teknik bir ayrıntı için eklenmişti.[27]

Türkiye'nin ABD ile yaptığı anlaşmaları kritik bir şekilde inceleyen bir kitapta Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın maddelerine tek tek değinilmekte ve şu sonuca varılmaktadır:

---

[25] *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 27 (1067), *Resmi Gazete* (RG), No: 6053, 10 Temmuz 1945.

[26] İngilizce tam adı: Agreement Between the Government of the United States of America and the Government of the Republic of Turkey on the Principles Applying to Aid under the Act of 11 March 1941.

[27] Bu madde Senatör Vanderberg'in, gerektiğinde Amerikan Kongresi'nin onayına başvurulması için eklenmesini istediği bir maddedir. Türkiye açısından etkisi de, gerekli durumda, Türkiye'nin yasalarına bağlı olarak TBMM'ye başvurmasını gerektirebilecekti.

> Türkiye ve Amerika gibi bağımsız iki ülke arasında 'eşitlik' ilkesine göre yapılan bu anlaşmada, Türkiye çok ağır yükümlülükler altına girmiş olmasına rağmen, anlaşmada, Türkiye'nin hak ve çıkarlarını koruyan tek kelimeye bile yer verilmemiştir. (…) Kaldı ki bu anlaşmanın Türkiye açısından ne kadar devam edeceği de belli değil, çünkü "olağanüstü hal", burada tarif edilmediği için, ne zaman sona ereceğinin kararlaştırılması da ABD'ye bırakılmıştır.[28]

Yazarın burada belirttiği noktalar haklı bulunsa bile anlaşmanın diğer ülkelerle yapılan Ödünç Verme–Kiralama metinlerinin neredeyse birebir aynı olduğu göz önüne alınırsa,[29] bu sözlerin BK, Sovyetler Birliği, Çin, Belçika, Hollanda ve diğer birçok ülke için de geçerli olacağı söylenebilir ki,[30] böyle bir durumda ABD'nin Dünyanın yarısını bir anlaşma metniyle sadece kendi çıkarlarına hizmet etmeye zorladığı gibi bir sonuç çıkacaktır. Ancak başka açılardan incelendiğinde anlaşmanın çok daha önemli sonuçları vardır. Anlaşmanın maddeleri dikkatle okunduğunda anlaşılacaktır ki, Ödünç Verme ve Kiralamaya dayalı yardımlar savaşın kazanılmasında bir araç olarak kullanıldığı gibi, teslim edilen malzemelerin esasta halen ABD'nin aidiyetinde olduğu, savaş bitiminde istenirse iade edilmesi veya satın alınması gerektiği açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca VII. Madde ile ABD'nin hedefleri doğrultusunda serbest ticareti engelleyen gümrük ve tarifelerin kaldırılmasının da prensipte kabul edildiği ve ileride gerekli çalışmaların yapılacağı hükmü kabul edilmektedir. Böylece Türkiye, iki savaş arası dönemde yaşanan korumacı devlet politikalarını bırakma yönünde hükümler taşıyan 1945 sonrası ilk anlaşmasını da imzalamış olmaktaydı. Bu anlaşma ve devamında yapılan anlaşmalar ve özellikle teknik destek kısmında göreceğimiz gibi, Amerikalı yetkililer Türkiye'ye yapılan yardımların artması konusunda ticaretin serbestleştirilmesi ve özel girişime özgürlük tanınması şartlarını sürekli gündeme getirecekler ve yardımların işlemesi için bunu bir şart olarak masaya koyacaklardı.

Savaş sırasında Amerika'nın bir işgale veya doğrudan ana kara parçasında saldırıya uğramamış olması, ABD'yi avantajlı bir konumda tutmuş ve müttefiklerine yardım ederken aynı zamanda, siyasi ve ekonomik nüfuzunu arttıracak girişimlerde bulunmasına yardımcı olmuştu. Bu bağlamda, Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu, İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin müttefiklerine yardım için kullandığı bir yöntem olduğu gibi ABD'nin çıkarlarını koruyan bir araç görevi de görmüştü. Ayrıca, anlaşmanın Amerikan çıkarlarını korumak amacında olduğu gizli bir unsur da değildi. Anlaşmayı imzalayan diğer

[28] Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, Kaynak Yayınları, 2001 (İlk Basım: 1970), ss. 18-19.

[29] Giriş kısmında Türkiye'nin savaş dışı olması nedeniyle değişiklikler yapılmıştır ama bu maddelerin hiçbirinde anlamı değiştiren bir farklılık yoktur. Senatör Vandenberg'in isteği ile ülkelerin kendi anayasal prosedürlerine göre yasanın yürürlüğe girmesi ile ilgili sekizinci madde aslında Kongre'nin yetkilerinin korunması için konmuştur.

[30] ÖVKK anlaşmaları savaş fiilen sona erdikten ve stokların satışı tamamlandıktan sonra yürürlükten kaldırılmıştır.

ülkeler de bunu bilerek ve anlaşmanın o dönemde kendi çıkarlarına da uygun olduğunu düşünerek imzalamışlardı. Türkiye'nin koşullarının farklı olması nedeniyle çıkarlarının zedelendiği varsayılsa bile, Türkiye'nin çıkarlarını zedeleyecek olan unsurların Anlaşmanın maddelerinde yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı aranması oldukça zordur. Dünyadaki birçok ülkeyle yapılan standart bir anlaşmanın maddeleri üzerinden ulusal çıkarların zedelendiğini varsaymak, olaylar arasındaki neden sonuç ilişkisini göz ardı etmek demektir. Türkiye'nin bu anlaşmadan kazançlı veya zararlı çıktığını sorgulamak, bu anlaşmanın uygulanmasında ve anlaşmaya bağlı yapılan alımların koşullarını inceleyerek yapılabilir. Bu da zaten ilerleyen sayfalarda anlaşmaya bağlanan diğer uygulama anlaşmalarının belirlediği koşullar ve bu koşullara göre alınan yardımların mahiyeti ve Türkiye ekonomisi üzerine etkileri incelenerek anlaşılmaya çalışılacaktır.

Anlaşmanın maddelerine ek olarak imzalanan mektup[31] ve ona bağlı nota teatisi ise Türkiye'nin geçmişe dönük yardımlarla ilgili kaygılarını bertaraf etmek amacıyla imzalanmışsa da mektubun son halinin anlaşmanın imzalanmasından önceki dönemi kapsamadığını söylemek mümkün değildir. Hasan Saka'nın anlaşmaya ek verdiği notada, anlaşmadan önce alınan ÖVKK malzemelerinin, "son tespit zamanında değerlendirme konusu" olacağı belirtilmekteydi. Bu cümle, anlaşmanın geriye dönük olmamasını sağlamaktan uzaktır. Zira ileride görüleceği gibi, anlaşmanın imzasından sonra geçmişte yapılan teslimatlar ile ilgili ödemeler bu anlaşmaya dayanarak düzenlenmişti. Steinhardt'ın verdiği ek notada ise ABD'nin geri isteme hakkından feragat etmek istemediği ama ileride bu malzemelerin satışı konusunu görüşülebileceği iletiliyordu. Ayrıca, Türkiye'nin şüphelerini gidermek için bu anlaşmanın imzalanma amacının ÖVKK yardımlarını sonlandırmak olmadığının altı çiziliyordu.

IV. Karşılıklı Yardım Anlaşması'na Ek Anlaşmalar ve Diğer Dış Yardımlar

Ödünç Verme ve Kiralama Kanununa bağlı anlaşmalar, savaş öncesi dönemin kredi/borç anlaşmalarından, karşılıklı yardım anlaşmalarına geçişte bir atlama tahtası görevi görmüştür. Türkiye de eskiden kredi veya borç vermek olarak adlandırılan anlaşmalardan "yardım" anlaşmalarına geçişini, Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın imzası ile resmileştirmiştir. Bu anlaşma ardından imzalanan diğer uygulama anlaşmaları da bu prensipler üzerinden yürütülmüştür. 1945 ve 1946 yılında yapılan yardım başvuruları ve Karşılıklı Yardım Anlaşması'na ek olarak yapılan anlaşmalar ve alınan kredilerle yapılan satın alımlar, Truman Doktrini ilan edilmeden önce Türkiye'nin yardım için önemli girişimlerde bulunduğunu ve Amerikalı yetkililerin de Türkiye'ye yardım konusunda detaylı tartışmalar içinde bulunduğunu ortaya koymaktadır.

---

[31] Mektup Amerikan Büyükelçisi'ne Fransızca teslim edilmiş ve Amerikan yetkililer tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir. Bu nedenle mektubun resmi bir Türkçe tercümesi bulunmamaktadır.

A. Eximbank Kredisi

ÖVKK kapsamında Türkiye ve Orta Doğu'ya getirilen yardım malzemelerinin alımının gerçekleştiği bir dönemde Türkiye, 2 Ekim 1945 tarihinde[32] Amerikan hükümetine başvurarak 500 milyon dolar değerinde bir kredi talebinde bulunmuştu.[33] Türkiye'nin ABD'den talep ettiği 500 milyon dolarlık yardımın temel kullanım amacı olarak Türkiye'nin sanayileşme için hayata geçirilmesi planlanan detaylı ve bilimsel plan öne sürülmüştü. Ödemenin faizinin yüzde 2,375 olması ve 30 yıllık eşit taksitlerle geri ödenmesi talep edilmişti.[34] Washington Büyükelçisi Baydur ve elçilik görevlilerinin Eximbank yetkilileri ile yaptıkları görüşmede, Amerikalı yetkililerin kredi için sunduğu şartlar aşağıdaki gibiydi:

1. Kredi, sadece üretim amaçlı verilebilecekti,
2. Kredi, sadece Amerika'dan ihraç edilecek mallar için olabilecek ve yerel para birimi maliyetleri için olamayacaktı,
3. Kredi toptan değil birer birer projeler için sağlanabilecekti,
4. Borcu alacak devlet kurumlarının finansal varlıkları, özellikle dış varlıkları ile ilgili bilgiler istenmişti,
5. Türkiye'nin istediği yüzde 2,375'lik faiz oranı sadece acil durumdaki ödünç verme ve kiralama kapsamında olan ülkelere sağlanabilmekteydi ve faiz oranı % 3 olabilecekti.

Son olarak, 500 milyon dolarlık meblağın bankanın verebileceği miktarın çok üstünde olduğuna değinilmişti.[35] Türkiye tatminkâr projelerle geldiği takdirde gerekli borçların sağlanması konusunda kendisine yardımcı olunacağı ve borçların şartları konusunda diğer ülkelerle eşit şartların sağlanacağı garantisi verilmişti.[36] Daha sonra, Amerikalı yetkililerin Türkiye'ye ilettikleri bilgilerde, 500 milyonun Eximbank tarafından karşılanamayacak kadar büyük bir miktar olduğu tekrar edilmiş,[37] kredinin detaylı projeler için verilebileceği, Türkiye'nin

[32] Kredi talebi 2 Ekim tarihinde verilmişti ama İstanbul'da çıkan *La Turquie* adlı Fransızca gazetenin 27 Eylül 1945 tarihli sayısında 500 milyon dolarlık kredi talebi ile ilgili bir yazı yayımlanmıştı. Kredi talebi daha Amerikan Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin eline ulaşmadan, İstanbul'da bir gazete yayımlanması, kredi talebinin Türk yetkililer tarafından basına sızdırıldığını akla getirmektedir.

[33] Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1990)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 212'de 300 milyonluk bir kredi talebi olduğu yazılıdır ancak bu miktarda bir kredi talebine hiçbir arşiv kaynağında rastlanılamamıştır. Bu kredi haberinin bir yazım hatası olduğu ve 500 milyonluk kredi talebine atfen yazıldığı tahmin edilmektedir.

[34] *NARA*, M–1292, Roll 14, 867.51/9–2445, Washington'daki Türkiye Büyükelçiliği'nin İkinci Katibi Eranıl ile yapılan görüşme, 24 Eylül 1945.

[35] *NARA*, M–1292, Roll 14, 867.51/10–1345, Türkiye Büyükelçiliği, Eximbank ve ABD Dışişleri Bakanlığı görevlilerinin yaptığı görüşme notları, 13 Ekim 1945.

[36] *FRUS, 1945, ss. 1309–1311*

[37] Maliye Bakanı Sümer, Büyükelçi Wilson ile yaptığı görüşmede 500 milyon meblağının Washington'da kendilerine Amerikalı yetkililer tarafından önerildiğini iddia etmişti. (*NARA*,

Haziran 1945 itibariyle elinde bulunan 270 milyon dolarlık altın ve döviz rezervinin düşünülebileceği ve Eximbank'ın savaştan çıkmış ülkelere yardım edemeyeceği, bunun için, Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası işler duruma girdiğinde oraya başvurulabileceğine değinilmişti.[38] Büyükelçi Wilson ise Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda kredinin 25 milyonu[39] geçemeyeceğinin iletilmesinin "Türklere ciddi bir şok" olacağını iletmiş ve Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından Ruslara verilmesi önerilen 1 milyar dolar, Bretton Woods ve UNRRA[40] gibi konularda gösterdiği işbirliği, Türkiye'ye Finlandiya gibi Nazilere yakın bir pozisyonda yer almış ülkelerden daha iyi koşulların sağlanmaması, ülkenin ekonomisinin gelişmesine yönelik ihtiyaç duyulan birçok proje olması ve eldeki rezervlerin çoğunun yükümlülüklerin karşılığı olduğunun belirtilmesi gibi nedenlerin son karar verilmeden önce değerlendirilmesi gereken şartlar olduğunun altını çizmişti.[41] Dışişleri Bakanı Vekili Acheson, konuya son noktayı koymuş ve Eximbank'ın 25 milyon üstünde bir kredi vermesinin mümkün olmadığını, kalkınma amaçlı destekler için IBRD'yi[42] düşündüklerini açıkça ifade etmişti.[43] Ulusal Güvenlik Konseyi'nin onay vermesi sonucu kredi Temmuz ayında onaylanmış ve projelere bağlı olarak verilmeye başlanacağı bildirilmişti.[44] Kredinin alınmasının hemen ardından Türkiye, Amerikan Denizcilik Komitesi'ne (Maritime Commission) başvurarak fazlaya çıkartılan 12 ticaret gemisini almak istediğini bildirmiş,[45] yapılan görüşmeler sonucunda 5 milyon dolarlık kredi karşılığında 6 geminin satışı gerçekleştirilmişti.[46] Ancak ne 25 milyonluk proje kredisi, ne 5 milyonluk gemi kredisi yeterli görülüyor; bir 25 milyon bulunması için daha çaba gösterilmesi isteniyordu. Bu krediye ek olarak, 11 Eylül 1945'te alınan bir karar ile Türk Havayollarına Westinghouse şirketi tarafından uçak

M–1292, Roll 14, 867.51/10–1745, Wilson'ın ABD Dışişleri Bakanı'na raporu, 17 Ekim 1945) 500 milyon dolar, 2012 fiyatları ile 6 milyar 380 milyon dolara denk gelmektedir.

[38] *FRUS*, *1946*, C. 7, USGPO, Washington, D.C., 1969, ss. 902–903.

[39] 2012 fiyatlarıyla 319 milyon dolar.

[40] United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Birleşmiş Milletler Kurtarım ve Onarım İdaresi). Türkiye, UNRRA'ya katılım için daha önceden başvuruda bulunmuş, hatta ekonomik durumu nedeniyle (istilaya uğramamış ve UNRRA'ya katılacak ülkelerin milli gelirlerinin yüzde biri kadar) istenilen katkı payını ödememe talebinde bulunmuş ama Amerikalı yetkililer bunun mümkün olmadığını ve en geç 15 Mart'a kadar karar alınmasını tavsiye etmişti. (*BCA*, 030.10.268.806.1, 4 Şubat 1946.) UNRRA'ya katılım anlaşması 7 Mayıs'ta imzalanmış ve 6 milyon liralık bir katkıda bulunulmuştur. (*Department of State Bulletin* [*DOSB*], 19 Mayıs 1946, s. 68.) Anlaşmayı onaylayan kanun 25 Mayıs'ta t'de yayımlanmıştır.

[41] *FRUS*, 1946, ss. 903-904.

[42] Kuruluş adı International Bank of Reconstruction and Development, (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) olan banka gayri resmi olarak World Bank (Dünya Bankası) adıyla anılmaya başlamıştır. Dönemin resmi belgelerinde bile yer yer Dünya Bankası olarak anılmaktadır. Daha sonra bankanın resmi adı da bu şekilde değiştirilmiştir. (Filiz Zabcı, *Dünya Bankası Yanılsamalar ve Gerçekler*, Yordam Kitap, İstanbul, 2009, s. 31.)

[43] *FRUS*, 1946, ss. 909-910.

[44] *FRUS*, 1946, ss. 911-912.

[45] *NARA*, M-1292, Roll 11, 867.24/7-3146, 31 Temmuz 1946.

[46] *FRUS*, 1946, s. 919.

ekipmanlarının satışına onay verilmiş ve 3 milyon 60 bin dolarlık kredi 13 Şubat 1946'da Eximbank Yönetim Kurulu'nda onaylanmıştı.[47] Teslimatların 1947 sonunda yapılması bekleniyordu. Türkiye'ye yapılan yardımlar bu kredilerle kalmamış, Amerika'nın savaş fazlası malzemelerini satış için açmak istediği kredi de aşağıda göreceğimiz gibi Türkiye tarafından çok kısa sayılabilecek bir sürede kabul edilmişti.

B. Savaş Fazlası Malzemelere Dair Anlaşmalar

Karşılıklı Yardım Anlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde önemli bir tartışma içermeyecek şekilde 25 Haziran 1945'te yapılan görüşmelerde kabul olunmuştu.[48] Anlaşmanın meclis onayından geçip yayımlandığı dönemde, Türkiye'nin ÖVKK kapsamında aldığı yardımların imzalanan anlaşma çerçevesinde satın alması yönünde girişimler başlamıştı. Britanya Amerika İşbirliği Komitesi (British American Coordinating Committee[49]) Başkanı Somerville Smith, diğer Britanyalı ve Amerikan görevliler ile birlikte Dışişleri Bakanlığı'na gelerek, 1946 senesi için satmak istedikleri malların listesini vermişti.[50]

ÖVKK kapsamında satılmak istenen malzemelerin Türkiye'de olanlarının listesi Ekim ayında Türk yetkililere iletilmişti. Bu malzemelerin listesi ABD'nin, sınırları dışındaki savaş fazlası malzemelerin satışını sağlayan Ordu Donanma Tasfiye Komisyonu aracılığıyla gelmişti. Bu komisyon da Kahire'de açılan ofislerde Merkez Bölge Komisyonu aracılığıyla Türkiye'nin de aralarında olduğu ülkelere satışlara başlamıştı. Türkiye'ye yapılacak satışlardan sorumlu olmak üzere Binbaşı P. B. Braun görevlendirilmiş ve 1945 Eylülü'nde Ankara'ya gelmişti. Bu sırada Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği, Türk yetkililere bir Aide Mémoire aracılığıyla satışların usulü ve satılması planlanan mallarla ilgili bilgileri ve listeleri yollamıştı. Savaş fazlası olan bu malzemelerin neredeyse tamamı Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu kapsamında BK tarafından Amerika'ya bırakılan ve BK aracılığıyla Türkiye'ye getirilen mallardan oluşmaktaydı.

---

[47] *NARA*, M-1292, Roll 14, 867.51/2-1946, Eximbank Yönetim Kurulu'nun 13 Şubat tarihli kararını bildiren telgraf, 19 Şubat 1946

[48] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (*TBMMTD*), Dönem 7, Cilt 18, Yetmiş Sekizinci Birleşim, 25 Haziran 1945, ss. 395-397. RG, Sayı 6053, 10 Temmuz 1945.

[49] BK ve ABD arasında kurulan bu işbirliği komitesi Türkiye'ye yapılan yardımları organize etme amacıyla 1942 yılında kurulmuştu. Komite işlevine ÖVKK'nın savaş bitimine müteakip yürürlükten kaldırılması ile son vermişti. Savaştan sonra yeni ÖVKK malzemeleri gelmeyecek, sadece elde kalan malzemelerin üçüncü ülkelere satışı ile ilgilenilecekti. Komitenin lağvedilmesi üstüne hazırlanan oldukça detaylı bir rapor için bkz. *NARA*, M-1292, Roll 11, 867.24/11-845, B.A.C.C. – An Experiment in Co-ordination, 8 Kasım 1945, 86 sayfa.

50 *BCA*, 030.101.163.140.21, Bakanlıklara yapılan duyuru, 31 Temmuz 1945.

Malzemeler, 4267 ve 4340 sayılı kanunlara göre BK'dan gümrüksüz bir biçimde Savunma ve Bayındırlık Bakanlıkları için getirtilmişti.[51]

Savaş fazlası malzemelerin satışı için sunulan şartlar oldukça ayrıntılıydı. Burada bütün detaylarına girmeden belli başlı noktalarına değinilecektir. İlk olarak malzemeler Türk lirası ile satılacaklar ve Amerikan doları ile satılacaklar olmak üzere iki ayrı listeye ayrılmıştı. Amerikalılar tarafından daha önceden satılmak için öneride bulunulan bazı malzemeler Türkiye'ye geldikten sonra Türk lirası ile alınabilecekleri ama satıştan elde edilecek Türk lirası karşılığı paranın Türkiye içinde serbestçe ve sınırsızca kullanılmasının istendiği belirtilmişti. İşte bu malzemeler ilk listede yer almıştı. Bunlar arasında betonyer, traktör, buldozer, kamyon, çelik, kazma makinesi ve uçak yakıtı bulunmaktaydı. Bunların toplam bedeli 295.617,89 lira olarak belirlenmişti. Döviz kurunun, eğer kurda büyük bir değişiklik olursa telafi edilmesi şartıyla 0,55371 olması önerilmişti. İkinci listede yer alan malzemeler arasında Savunma Bakanlığı'na sunulan uçak yakıtlarının yanında Ulaştırma Bakanlığı'na sunulan kablo ve benzeri metaller, demiryolu malzemeleri, ufak çapta elektrik üreteçleriydi. Bunların toplam bedeli ise 494.270,38 dolar olarak belirlenmişti. Verilen kur üzerinden toplam bedeli Amerikan doları olarak hesaplarsak Türkiye sınırları içerisinde satışa sunulan Amerikan yardım malzemelerinin 657.956,96 dolar tuttuğu hesaplanmaktadır. Bu malzemelerin satın almadan itibaren 30 gün içinde teslim alınması ve teslim alma tarihinden itibaren 30 gün içinde de ödemelerinin yapılması şart koşulmuştu. Türk Bakanlıkların talep ettikleri diğer türdeki malzemelerin de Kahire'deki Komisyon tarafından satışa sunulabileceği not düşülmüştü.[52] Bu malzemelerin bedellerinin yanında, ayrıca BK aracılığıyla Amerika'dan nakledilen malzemelerin nakil ücretinin peşin ödenmesi için de BK tarafından talepte bulunulmuştu ama Türk yetkililer peşin ödeme ile ilgili kabul edilmiş bir anlaşma bulunmadığını savunmuştu. BK'nın ABD'den peşin ödeme ile aldığı malzemelerin de nasıl ödeneceği konusu belirsizliğini koruyordu. 24 Temmuz 1945'te BK İkmal Nezareti tarafından gönderilen bir yazının tercümesinde aşağıdaki anlaşma maddelerine atıf yapılmaktaydı:

> Madde 1. Birleşik Kiraliyet [sic] Hükümeti, Askeri malzeme ve diğeri Askeri yardımı Türkiye Hükümetine temin edecektir. Madde 2. Aşağıdaki noksanlardaki bütün Askeri malzeme, kiraliyet [sic] Hükümeti tarafından hali hazır anlaşması gereğince parasız olarak temin edilecektir. (a) Türk hududundaki yol ve tren yolu ile teslimat (b) Teslimatın Deniz tarikile[sic] yapılması halinde, Britanya kontrolu[sic] altındaki gemiler tarafından teslim edildikleri takdirde teslimat bir Türk limanında İcar edilecektir. Türk gemileri tarafından teslim edildikleri takdirde ise zaman zaman elde mevcut bulunacak gemi vaziyetine göre Türk Hütümeti [sic] tarafından tayin edilecek olan limanlarda teslim edilcektir [sic]. (c) Hava

51 Sonuçta bir tür alım-satım olan bu işlem, hem ÖVKK kapsamı içerisinde görüldüğü hem de Türk politikacılar ve hükümet yetkililerinin söylemlerinde göreceğimiz gibi "Amerikan yardımı" olarak tanıtıldığı için çalışmamızın kapsamı altına alınmıştır.

52 *BCA*, 030.10.154.86.8, 3 Ekim 1945.

yoliyle [sic] teslimat yapılması halinde teslimat ya bın [sic] İngiliz pilotu tarafından yapıldığı takdirde, malzeme Türk Hava meydanında tesellüm edilecektir. Yahutta Türkiyeye [sic] hava yoliyle [sic] tayyareci teslim aldığı İngiliz hava meydanında icra edilecektir. Madde 5, İşbu anlaşmanın metninde yazılı askeri malzeme tabirine bilumum silah, cepane, [sic] tank,. Diğer Askeri arabalar, Tayyareler, gemiler ve diğer harp techizat veya malzeme dahil isede dogrudan[sic] doğruya Askeri mahiyette ham maddeler matine veya teçhizat dahim [sic] değildir. İşbu mukavele projesinde yazılı her hangi diğer hususat[sic] hakkındaki soruların İngiltere Hariciye Nezaretine Müracaat edilmesi lazımdır.[53]

Türkiye, iki ülkeyle de yaptığı önceki anlaşmalarda peşin ödemeyi kabul etmemişti ama daha sonra Türkiye'deki malzemeleri peşin, diğer ülkelerden getirilecek ÖVKK malzemeleri ise kredi hesabı aracılığıyla almayı kabul ettiği görülmektedir.

1. Kredi Anlaşması

Dış Ödemeler Komisyonu Müdür Yardımcısı H. D. Rue ve Komisyonda Mali Danışman sıfatıyla çalışmakta olan Yarbay Charles Shields planlı olmayan bir ziyaretle 31 Ocak 1946'da Ankara'ya ayak basmış ve savaş fazlası malzemelerin alımı için Türkiye'ye açılması düşünülen kredi için görüşmeler yapmak istediklerini belirtmişlerdi. Görüşmeler Ticaret Bakanlığı'nda Fransızca olarak gerçekleştirilmişti. Görüşmelerde Türk tarafından ikisi Ticaret Bakanlığı biri Maliye Bakanlığı'ndan olmak üzere üç Türk yetkili ve dört Amerikalı yetkili arasında 4 Şubat'ta başlamıştı. Yarbay Shields, 8 Şubat'ta Türkiye'den ayrılacağı için Türk tarafına karara varması için dört gün tanınmıştı.

Amerikan tarafının bu anlaşmayı yapmak istemesinin temel amacı Orta Doğu'daki savaş fazlası malzemeleri olabildiğince çabuk elinden çıkarmak ve bunları nakite dönüştürmekti. Bu temel amacın yanında alınmayan malları gümrük olmaksızın başka bölgelere ihraç edebilmek ve alınacak ödemelerin Türk lirası ile olma durumunda bu meblağı Türkiye'deki misyonlarının bina ve malzeme alımları için kullanabilmek isteniyordu. Ayrıca kur farkı nedeniyle Türk lirası üzerinden alınmak istenen prim de bir tartışma konusuydu.

Amerikan belgelerinde Türk tarafının görüşmelerdeki tavrı için "en geleneksel Doğuya[54] özgü biçimde pazarlık yapmak, aşırı tedbirli olmak ve kendileri için birincil önemde olmayan konularda fazladan zaman harcamak" ifadeleri kullanılmıştır. Türk tarafının söylenen aşırı tedbirliliğine rağmen, görüşmelerin sonunda Amerikan tarafı prim[55] konusu dışında tüm isteklerini

53 Tercüme metindeki yazım hataları aynen korunmuştur. Metin D. O. A. Hall imzalıdır. (*BCA*, 030.10.52.345.1, 11 Şubat 1946.)

54 Kullanılan kelime "Oriental"dır.

55 Amerikan tarafının kur farkı açısından mağdur duruma düşürülmeyeceği konusunda güvence veren bir nota Türk Dışişleri tarafından anlaşmaya ek olarak iletilmişti. 12 Şubat tarihli bu nota tespit edebildiğimiz kadarıyla şu ana kadar yayımlanmamıştır.

kabul ettirmiştir. Türk tarafı, Türkiye sınırları içerisindeki malzemeler için ayrı bir anlaşma imzalanmasını ve alınan malzemelerin tekrar satılabilme olasılığı için daha serbest koşullar düzenlenmesin istemişse de bu koşulları kabul ettirememişti. Anlaşmanın imzalanması için 13 Şubat'ta Türkiye'nin Kahire Büyükelçisi'ne yetki verilmiş[56] ve 27 Şubat 1946'da Anlaşma imzalanmıştı.[57]

Anlaşmaya göre savaş fazlası malzemelerin alımı için 10 milyon dolarlık bir kredi açılmış ve bu kredinin geri ödemeleri için yüzde 2,375'lik bir faiz belirlenmişti. İlk ödeme 1 Ocak 1947'de yapılacak ve ödeme geciktikçe de faiz işleyecekti. Amerikan tarafı isterse ödemeleri resmi kur üzerinden Türk lirası olarak alabilecekti. Ödemeler TCMB'deki bir hesapta Amerika adına tutulacak ve "kültürel, eğitimsel ve insani amaçlarla" veya Amerikan misyonunun harcamaları için kullanılabilecekti. Türkiye'deki malzemeler için ise Amerika tam listeleri ve yıpranma paylarını gösteren çizelgeleri Türkiye'ye iletecekti. 20 gün içinde alınmayan malzemeler gümrüksüz başka ülkelere satılabilecekti. Ödemeler nakit Amerikan doları olarak yapılacaktı. Son olarak, savaş fazlası malzemelere karşılık olarak Amerikan misyonunun kullanımına sunulmak üzere arazi alımı yapılabilecekti. Bu arazinin belirlenmesi için Türkiye aracı olacak ve iki taraf arasındaki ortak anlaşmaya göre bu alımın koşulları belirlenecekti.[58]

Anlaşmanın imzalanmasını takiben 2 Mart'ta Tümgeneral Sırrı Zeyrek başkanlığında bir heyet alınacakları gözden geçirmek için yola çıkmıştı. Anlaşma görüşmelerinde malzemelerin sivil odaklı olduğu belirtilmişse de neden askeri ağırlıklı bir heyet gönderildiği Amerikan makamları tarafından sorulmuş ve kredinin yarısının Milli Savunma Bakanlığı tarafından kullanılacağı cevabı alınmıştı. Amerikan Büyükelçiliği, Milli Savunma Bakanlığı'nın birçok malzemeye el koyup sivil ekonominin kullanımına sunulmasını engellediğine dair eleştirileri hatırlatmış ve Türkiye'nin Sovyetler'e karşı duyulan korkunun yoğun hissedildiği bu dönemdeki savunmacı tavrına yönelik "iyi bir örnek"

---

[56] "Yakınşark'da bulunan Amerika ordularına ait malzeme ve teçhizat fazlasının satın alınmasına ve hususu kolaylaştırmak amaciyle açılacak krediye dair Türkiye Cumhuriyeti Hükumeti ile ABD Hükumeti arasındaki anlaşmanın imzalanması için Kahire Elçisi Numan Tahir Seymen'e yetki verilmesi…" (*BCA*, 030.18.01.02.110.12.18, 13.02.1946 tarihli Bakanlar Kurulu kararı.) Nitekim anlaşmanın imzası bile beklenmeden Amerikalı yetkililere iletilen telgrafta Türkiye'nin taşımacılık masraflarını karşıladığı anda, malların teslimatını gerçekleştirmesi için derhal harekete geçilmesi istenmişti. (*NARA*, M-1292, Roll 11, 867.24/2-1946, 19 Şubat 1946.)

[57] *RG*, 10 Mayıs 1946, Sayı: 6303. Kredi anlaşmasının yapıldığı aynı ay içerisinde Türkiye ile ABD arasında doğrudan hava ulaşımının sağlanması için 12 Şubat 1946 tarihinde bir havacılık anlaşması imzalanmıştı. Türkiye Cumhuriyeti ile ABD arasında Hava Nakliyatına Dair Anlaşma. (*TBMMTD*, Dönem 7, Cilt 23, Kırk Sekizinci Birleşim, 8 Mayıs 1946, *DOSB*, 24 Şubat 1946, s. 306. *RG*, 18 Mayıs 1946, Sayı: 6310.) Bu anlaşmaya göre ABD-Türkiye arası karşılıklı uçak seferleri başlayacaktı. New York'tan kalkan bir uçak 31 saat sonra Ankara'ya varacaktı. Bu anlaşmanın daha önceden günler hatta bazen haftalar süren iki ülke arasındaki yolculuğu oldukça kısalttığı söylenebilir.

[58] Anlaşmanın özgün metinleri İngilizce ve Fransızcadır. Bu nedenle anlaşmanın açıklaması İngilizce özgün metin üzerinden tercüme edilerek açıklanmıştır.

olduğunu aktarmıştı.[59] Heyet, Haziran ayına kadar Kahire'de alınacak malları tespit etmiş ve 10 Haziran'da İtalya'daki malzemeleri tetkik etmek için Kahire'den yola çıkması istenmişti.[60]

ABD'nin Türkiye'ye savaş sırasında "yardım" amaçlı gönderdiği bu malzemelerin Türkiye tarafından satın alınabilmesinde "destek" olmak için verdiği bu kredi (borç) anlaşmasında ilk başta dikkati çekmeyen nokta ise şudur: ABD'nin verdiği bu borçta kasasından çıkan herhangi bir miktar yoktur. Kredi, malzemelere karşılık verilmiştir ama malzemeler zaten savaş sırasında İtalya veya Orta Doğu bölgesindeki Amerikan orduları tarafından kullanılması amacıyla gönderilmişti ve ana karaya geri götürülmeleri oldukça maliyetli, belki de bazılarının durumu nedeniyle anlamsız olacaktı. Ancak burada kastedilmek istenen Türkiye'nin bu malzemeleri alarak, ABD'ne bir iyilik yapmış olduğu değildir. Türkiye bu malzemeleri satın alarak, kendi ordusunun ve sivil kurumlarının bazı ihtiyaçlarını karşılamıştır. Lakin, bu anlaşma ile ABD'den hiçbir kaynak aktarımı olmamış, aksine Türkiye elindeki döviz ve lira rezervlerinin[61] bir kısmını TCMB'deki Amerikan hesaplarına aktararak, Türkiye'deki ABD Büyükelçiliği, konsoloslukları ve onların rezidanslarının arazisinin satın alınması ve binalarının inşa edilmesi için kaynak sağlamıştır.[62]

2. Kahire Anlaşması

Kredi Anlaşması'nın ikinci kısmında belirtildiği üzere Türkiye'deki malzemelerin listeleri ve istenilen meblağları gelmeye başlamıştı. Amerikalılar, gönderdikleri malzemelerin bir kısmı için toplam maliyeti olan 681 bin doların 400 binlik kısmını peşin olarak istemişlerdi.[63] 1945 yılının Ekim ayında yapılan başvurudaki malzemeleri de içeren liste için 500 bin ve diğer tüm ÖVKK yoluyla teslim edilmiş mallar için 5 milyon dolarlık bir ödeme yapılması

[59] *NARA*, M–1292, Roll 11, 867.24/3–1346.

[60] *BCA*, 030.10.52.345.21, 10.06.1946. Heyet Kahire'de bulunduğu dönem boyunca düzenli olarak Ankara'ya raporlar göndermişti. (*BCA*, 030.10.52.345.18, 18 Mayıs 1946 ve *BCA*, 030.10.52.345.23, 28 Haziran 1946.)

[61] Amerikan Büyükelçisi Wilson, ÖVKK kapsamında yapılan toplantıların tutanaklarında bahsedilen Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) hesaplarında görünen varlıkların ve özellikle altın rezervlerinin durumu hakkında Dışişleri Bakanlığı'na bir soru yöneltmiş ve aldığı cevapta 30 Kasım 1945 itibariyle TCMB'nin rezervlerinin aşağıdaki gibi olduğu bilgisini almıştı. Resmi hesaplarda; toplam altın rezervleri (sadece merkez bankası): 236 milyon dolar, kısa vadeli bilanço: 25 milyon dolar, toplam altın ve dolar bilançosu: 261 milyon dolar. Özel hesaplarda; ABD bankalarındaki hesaplar: 21 milyon dolar, diğer ABD tahvilleri: 2 milyon dolar, toplam kısa vadeli varlıklar ve tahviller: 23 milyon dolar. (*NARA*, M–1292, Roll 11, 867.24/2–1146, 11 Şubat 1946.)

[62] Türkiye-ABD ilişkilerini anlatan en önemli eserlerden biri olan Oral Sander'in (1979) kitabında bu anlaşma ve devamında yapılan anlaşma ekonomik yardım olarak sınıflandırılmıştır. (Sander, 1979, s. 44) Ancak bu yardımların askeri amaçlı olarak kullanıldığı ve içerikleri itibariyle Amerikan ordusundan gelen malzemeler olduğu düşünülürse dolaylı yoldan ekonomik ama temelde askeri yardımlar olduğu söylenebilir.

[63] *BCA*, 030.10.52.345.8, 22 Mart 1946.

istenmekteydi.[64] Bütün bu ödemeleri kapsayacak şekilde son bir Ödünç Verme ve Kiralama Ödeme Anlaşması imzalanması için hazırlık yapılmaktaydı. Bu sırada Türkiye, Ekim ayında listeleri gönderilen ve sınırları içerisinde bulunan malzemeleri toptan olarak 500 bin dolara almayı kabul etmişti. 5 milyon dolarlık meblağ ÖVKK malzemelerinin içinde savaş fazlası malzemeler de katıldığı için 4 milyon 600 bin düşürülmüştü. 4 Mayıs'ta Amerikan Büyükelçisi Wilson ile Başbakan Saraçoğlu arasında öğlen yemeğinde yapılan görüşmede Saraçoğlu meblağın 4 milyon 500 bin dolara[65] yuvarlanmasını istemiş ve bu isteği kabul edilmişti.[66] Sonunda ufak değişikliklerle ödeme anlaşması 7 Mayıs 1946'da imzalanmıştı.[67]

Anlaşmaya göre ödemenin tamamı 30 gün içerisinde yapılacaktı. Türkiye satın aldığı bu malzemelerin tam kullanım hakkına kavuşuyordu ama 23 Şubat 1945'teki prensip anlaşmasına atıfta bulunan V. Maddede ABD Başkanı'nın gerekli acil durumlarda bu malları geri isteyebileceği ama bu hakkını kullanmaya "genel olarak niyeti olmadığı" yazılmaktaydı. Krom ve savaş fazlası malzemelerin satışı ise bu anlaşmadan ayrı tutulmaktaydı. ÖVKK'ya göre alınmış/alınmamış veya teslim edilmiş/teslim edilememiş tüm malların bu anlaşmadan sonra tartışma konusu olmayacağı açık bir şekilde ifade ediliyor ve bir anlamda savaş döneminin dış yardımlarının muhasebesi bu ödeme anlaşmasıyla kapatılıyordu.

Anlaşmanın maddelerinde görülmeyen ilginç bir durum ise anlaşma ile paraları nakit olarak ödenen malzemelerin tam listesinin Türk tarafına hiçbir zaman iletilmediğidir.[68] Miktar genel olarak konuşulmuş ama malzemelerin kategorileri ve tek tek miktarlarının dökümü yapılmamıştır. Bir anlamda denebilir ki, bu miktar konusunda neredeyse hiç pazarlık yapılmamış ve Türk tarafı Amerikan tarafının önerdiği miktarı detaylıca sorgulamadan, sadece rakamın yuvarlanmasını istemiştir. Amerikalı yetkililerin yaptıkları hesaplamalarla tüm malların yıpranma payı olmaksızın bedeli 6 milyon 125 bin dolar tutmaktadır. Yıpranma payı ve diğer tüm koşullar göz önüne alınca ilk başta 5 milyonluk bir teklif yapmayı düşünmüşler, daha sonra 400 binlik sivil amaçlı kullanılamayacak savaş fazlası malzeme çıkınca 4 milyon 600 bin dolara düşmüşlerdir. Türkiye'nin pazarlıkla indirdiği tek kısım öğle yemeğinde Başbakan Saraçoğlu'nun istediği 100 bin dolarlık yuvarlamadır.[69] Diğer yandan, bu anlaşma ile Türkiye bir ilke imza atmıştı: Amerikan Dışişleri Bakanlığı

---

[64] Aynı dönemde BK Hükümeti de, Türkiye'nin 1939 Silahlandırma Kredisi'nden olan borçlarını hesaplamış ve 819.402 sterlin olduğunu bildirmişti.

[65] 2012 fiyatlarıyla 52 milyon 900 bin dolar.

[66] *NARA*, M-1292, Roll 11, 867.24/5-446, 4 Mayıs 1946.

[67] *RG*, 25 Mayıs 1946, Sayı: 6316. Daha sonra yapılan bir nota teatisi ile 25 Mayıs'ta anlaşmanın yürürlüğe girmesi kabul edilmişti. (*NARA*, M-1292, Roll 11, 867.24/5-2946, 29 Mayıs 1946.)

[68] *NARA*, M-1292, Roll 11, 867.24/5-846, 8 Mayıs 1946.

[69] NARA, M-1292, Roll 11, 867.24/3-2946, 29 Mart 1946. Aynı belge için bkz. FRUS, 1946, s. 906.

tarafından 8 Mayıs 1946'da basına yapılan açıklamada "Ödünç verme ve kiralama yardımı olarak azımsanamayacak miktarda malzeme alan Türkiye['nin] ödünç verme ve kiralama malzemelerine dair borçlarının tamamını peşin nakit ödemeyle kapatan ilk ülke" olduğu bildirilmişti. Aynı bildiride, anlaşmaya göre Türkiye'nin sınırları içerisindeki – orijinal maliyeti 5 milyon 728 bin dolar olan[70] – sivil kullanım amaçlı ÖVKK malzemelerinin tam sahipliğini edindiği yazılıdır. Anlaşma iki hükümet arasında ödenmemiş tüm alacakları kapsamaktaydı. Türkiye'de bulunan ve orijinal değeri 700 bin dolar olan satın alınması yapılmamış olan tüm malzemenin önceki ay (Nisan 1946) Türk Hükümeti tarafından 500 bin dolara satın alındığı da not düşülmüştü.[71] Sonuç olarak, Savaş ve Donanma Bakanlığı'nın gönderdiği ve 500 bin dolara toptan alınan malzemeleri de eklersek,[72] Türkiye'deki tüm Amerikan malları için toplam 5 milyon dolar[73] ödenmiştir.[74]

3. Kredi Anlaşması'na Ek Anlaşma

Şubat 1946'da imzalanan Kredi Anlaşması'nın üçüncü kısmında değinilen, Amerikan misyonlarının kredi ödemelerini Türkiye sınırları içerisinde kullanımlarını düzenlemek üzere, 6 Aralık 1946'da "27 Şubat 1946 Kredi Anlaşması'na Ek Anlaşma" adıyla imzalanmıştı.[75] Anlaşma, özellikle Türkiye'deki Amerikan misyonunun arazi alımı, bu alımın bedelinin ödenmesi ve elçilik ve konsolosluk binalarının yenilenmesi ile ilgiliydi. Anlaşmaya göre tercihen arazi alımı Türkiye tarafından (ABD'nin talebi üzerine) yapılacak ama görüşmelerde Amerikalı yetkililer bulunabilecekti. Ayrıca binaların yenilenmesi ve geliştirilmesi için yapılacak işlemlerde de benzer bir usul izlenecekti. Anlaşmanın kilit noktası ise yukarıda değinildiği gibi, bu alımların hepsinin Türkiye'nin savaş fazlası malzemeler için kullandığı krediye karşılık olarak Amerika adına TCMB'de açtığı hesap üzerinden aktarılacak olmasıydı.[76]

---

[70] Bu hesaplamada sonradan çıkarılan 400 bin dolar yer almamaktadır.

[71] *DOSB*, 8 Mayıs 1946, s. 868.

[72] Bu malzemeler 22 Nisan 1946'da imzalanan bir sözleşme ile alınmışlardır. İlk başta 681 bin dolar olarak hesaplanıp 400 bine satılmak istenen bu malzemelerin daha sonra özgün değerinin 911.376 olduğu tespit edilmiş ve Türkiye'ye 500 bine satılmaları üzerine anlaşmaya varılmıştır. Wilson bu malzemelerin her türlü Türkiye'ye "satılmak zorunda" kalınacağı için yüzde 60'lık getirinin iyi olduğunu yazmaktadır. (*NARA*, M-1292, Roll 11, 867.24/5-1046, 10 Mayıs 1946.)

[73] 2012 fiyatlarıyla 58 milyon 700 bin dolar.

[74] Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson, Türk Büyükelçi'ye ilettiği 22 Haziran 1946 tarihli teşekkür notunda 4 milyon 500 bin dolarlık ödemenin Merkez Bankaları aracılığıyla Hazine Bakanlığı'na ulaştığını yazmıştı. (*NARA*, M-1292, Roll 11, 867.24/6-2246, 22 Haziran 1946. Aynı belge için bkz. *BCA*, 030.10.137.980.15, 20 Temmuz 1946.)

[75] *RG*, 15 Şubat 1947, Sayı: 6533.

[76] *NARA*, M-1292, Roll 11, 867.24/12-1346, 13 Aralık 1946.

C. Kredilerin Geri Ödenmesi

Dış yardımlardan bahseden literatürün neredeyse tamamı kullanıma açılan miktarları açıklayıp geçmekte ama aslında bu miktarların ne kadar kısmı gerçekten tahsis edilmiş, ne kadarı gerçekten kullanılmak için alınmış, alınan yardımlar nerede ve nasıl kullanılmış ve alınan yardım eğer borç veya koşullu yardım ise, şartlar ne kadar yerine getirilebilmiş, geri ödemeler nasıl yapılmış veya yapılabilmiş mi gibi birçok soruya eksik cevaplar vermekte veya bu konulara hiç değinmemektedir. Bu bağlamda savaş sonrasında alınan dış yardımların nasıl kullanıldığına ve sonrasına dair bazı sorular da - arşiv kaynaklarının izin verdiği ölçüde - cevaplanmaya çalışılacaktır.[77]

27 Şubat 1946 Kredi Anlaşması ve ona ek olan 6 Aralık 1946 Anlaşması'na göre alınacak yardımın geri ödemelerinin her yıl ödenecek 10 taksitinden ilki 1 Temmuz 1947'de ödenmeye başlanacaktı. Ödemelere geçmeden önce, öncelikle Türkiye'nin savaş fazlası malzemelerin alımı için açılmış olan kredinin tamamını kullanmadığı söylenmelidir. 10 milyon kredi toptan verilen bir meblağ değil, bir kredi limitidir. Türkiye, bu kredi limitinin 6.111.296 dolarlık kısmını kullanmıştır. 6 milyon doları aşan bu kredi eşit taksitlerle geri ödenmemiş, alınan malzemelerin içeriğine göre yapılan sözleşmelerdeki miktarlara göre, faizleri ayrıca hesaplandıktan sonra taksitler halinde Merkez Bankası'ndaki hesaba aktarılmıştır.

23 Şubat 1950'de ödenmeyen borçların Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından hatırlatılması üzerine Türk tarafı yapılan ödemelerin ayrıntılı bir dökümünü göndermiştir.[78] 1950 öncesi borçlardan kalan 611.012 dolarlık borcun Ocak ayı başında yapılan 433.140 dolarlık ödemeyle 177.871 dolara düşürüldüğü iletilmişti. Ancak bu ödemelerin içerisinde arazi alımları yer almayabileceği için hesapların net olmadığı da not düşülmüştü. Türkiye tarafından iletilen hesaplarda arazi alımları da belirtilmiştir ve buna göre Amerikan tarafı 100 bin dolara yakın miktarda arazi alımı yapmıştır. Savaş fazlası malzemeler için açılan kredinin yanında ÖVKK ile alınan malzemelerin taşımacılık maliyetleri için de 34.087 dolarlık bir ödemenin yapılmadığı

[77] United States Agency for International Development'a (USAID) göre Türkiye'nin 1946–1948 yılları arasında, savaş fazlası malzemeler fonundan aldığı yardımların toplamı 12 milyon 200 bin dolardır. Bunların içinde ilk alımlar, Maritimes Commission'dan alınanlar ve daha sonra Kahire ve diğer satım bölgelerinden getirilen tüm malzemeler vardır. (*USAID*, Custom Country Report: Turkey, Surplus Property, Erişim: 07 Nisan 2013, http://gbk.eads.usaidallnet.gov/)

[78] Democracy in Turkey, 1950–1959: Records of the U.S. State Department Classified Files (Bundan sonra DIT), Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), Turkey, Equipment and Supplies, February 23, 1950-April 17, 1950, 782.56/2-2350, 23 Şubat 1950. Ödeme tablolarının ne yazık ki, büyük kısmı okunmaz bir haldedir. Bu nedenle net okunamayan kısımlar yaklaşık olarak verilmiştir.

bildirilmişti.[79] Savaş döneminden gelen borçlar sadece ABD ile sınırlı kalmamış, BK da 1952'nin sonunda 1939 Silahlanma Kredisi ile alınan malzemelerinin ödemelerinin yapılmasını istemekteydi.[80]

Türkiye'nin 30 Eylül 1952 itibariyle aldığı ödemeleri ve borçlarını gösteren bir Amerikan Hazine Bakanlığı belgesine göre: ÖVKK kapsamında 39.527.096 dolarlık savunma yardımı alınmış, bunlar 4 milyon 500 bin dolarlık anlaşma ile kapatılmış; savaş fazlası ödemelerden ise 719.138 dolarlık bir kısım kalmıştı.[81] Türkiye 8 Mart 1954'de ÖVKK hesabından kalan 34.087 dolarlık ödemeyi yaptığını bildirmiş ve buna bağlı olarak da Amerikan Dışişleri Bakanlığı "Türkiye'nin 25 Mayıs 1946 Karşılıklı Yardım Ödeme Anlaşması kapsamında Birleşik Devletler'e olan savunma yardımı sorumluluklarının hepsini tamamıyla yerine getirdiği"ni Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne iletmişti. Ancak devam eden anlaşma hükümlerine göre malzemeleri geri isteme hakkı ve üçüncü ülkelere gönderilmesi yasaklarının hala geçerli olduğu hatırlatılarak, "demir perde"[82] ülkelerinin bu malzemeleri ele geçirme çabaları konusunda Amerikan misyonunun uyanık olması istenmişti.[83]

V. Savaş Sonrasından Truman Doktrini'ne Doğru Geçiş

Kasım 1946'da Yunanistan'daki BK Büyükelçiliği'nin Amerikan Büyükelçiliği'ne gönderdiği bir notada, Amerikan Dışişleri Bakanı Byrnes ve Yunan Savunma Bakanı Alexander arasında yapılan görüşmelere değinilmiş, Yunanistan'a yapılan yardımlarda BK'nın taşıdığı ağırlığın azaltılmak istendiğini iletilmiş ve Truman Doktrini'ne giden yolun ilk sinyalleri verilmeye başlamıştı. Türkiye açısından özellikle bahsedilen konular askeri yardım meselesi olmuştu. ABD'nin o ana kadar Orta Doğu'ya askeri yardım yapmaktan kaçındığı

[79] *DIT*, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), Turkey, Equipment and Supplies, February 23, 1950-April 17, 1950, 782.56/5-1850, 18 Mayıs 1950.

[80] *DIT*, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), Turkey, Equipment and Supplies, February 23, 1950-April 17, 1950, 782.56/12-1952, 19 Aralık 1950.

81 *DIT*, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), Turkey, Equipment and Supplies, February 23, 1950-April 17, 1950, 782.56/1-553, 5 Ocak 1953. ÖVKK ile gelen malzemelerin toplam maliyeti konusu tartışmalıdır. Bu konuda Amerikan belgeleri kendi içinde çelişmektedir. Bir yerde savunma amaçlı yardım olarak 40 milyon civarları denirken, başka bir yerde askeri yardımları 90 milyonu bulduğu yazılıdır. Konsolos Menemencioğlu, Steinhardt'ın kendisine 125 milyon dediğini aktarmıştır. (*DIT*, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), Turkey, Equipment and Supplies, February 23, 1950-April 17, 1950, 782.56/12–1952, 19 Aralık 1952.)

82 Churchill'in söylediği gibi tam olarak "iron curtain" kalıbı yazılıdır.

83 *DIT*, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), Turkey, Equipment and Supplies, February 23, 1950-April 17, 1950, 782.56/3-1554, 15 Mart 1954.

(muhtemelen Sovyetler ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmak için) ve Türkiye'ye yapılan yardımların sivil amaçlı kullanılabilecek malzemeler olduğu iletilmişti.[84] Amerikan Dışişleri Bakanlığı da, kendi büyükelçiliğine Türkiye'ye silah sağlamalarının şu an mümkün olmadığını ve BK Dışişleri Bakanı Bevin ile yapılan görüşmede de karar verdikleri üzere, bu tür askeri yardımlar için BK'ya başvurulması gerektiğini aktarmıştı. Eğer BK bunları sağlayamazsa, Amerika'nın, BK aracılığıyla bu malzemeleri sağlayabileceği de not düşülmüştü.[85]

Amerika, Türkiye'ye askeri yardım yapmaktan – şimdilik – kaçınsa da bu yazışmaların ardından 18 Kasım 1946'da Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Yakın Doğu ve Afrika İşleri Dairesi'nde (Office of Near Eastern and African Affairs—NEA) Türkiye'ye yapılabilecek olan askeri ve ekonomik yardımlar hakkında bir toplantı düzenlenmişti. Truman Doktrini'nin ilan edilmesine neden olacak İngiliz bildirisinden yaklaşık 4 ay önce yapılan bu toplantı, Doktrin'in sağladığı ekonomik ve politik olanaklar seferber edilmemişken bile Türkiye'ye yapılacak olan yardımların nasıl ayrıntılı bir şekilde planlandığını gözler önüne sermektedir.[86]

Toplantıda en başta Türk ordusunun genel durumu ve Türk ekonomisinin ordunun getirdiği yükü taşıyıp taşıyamayacağı tartışılmıştı. Toplantının asker katılımcılarından, Amerika'nın Ankara'daki Askeri Ataşeliğini yürütmekte olan Albay Frank Roberts, Türkiye'nin bir mekanize birliğe daha ihtiyacı olduğunu ama Türk ekonomisinin büyük çapta bir makineleşmeyi destekleyebilecek yeterli sanayi potansiyeli ve teknik yeteneğine sahip olduğundan şüphe ettiğini belirtmişti. Mevcut durumda ordu bir saldırı[87] karşısında kalırsa müttefik güçler gelene kadar üç ile dört hafta arasında dayanabileceği tahmin edilmekteydi. Deniz Bakanlığı'ndan Yüzbaşı Dennison, Türkiye'ye BK aracılığıyla yardım etmeyi onaylamadığını ve Rus saldırganlığını savuşturmanın en etkili yolunun, Amerika'nın Türkiye üzerinde ciddi bir askeri çıkarı olduğu mesajının dünyaya verilmesi olduğunu savunmuştu. Türk donanmasının etkili bir güç haline getirilmeye çalışılmasının beyhude olacağını çünkü Türk ekonomisinin, Sovyetler'in planlı bir saldırısına karşı koyabilecek derecede güçlü bir donanmayı destekleyemeyeceğini ama Türk donanmasına birkaç firkateyn ve diğer çapta gemilerden sağlanabileceğine değinmişti. Finans ve Kalkınma Politikaları Dairesi (Office of Financial and Development Policy – OFD) Müdürü Norman Ness ise Türkiye'nin finansal durumu hakkında yorum yapmış, savaş sırasında döviz

84 *FRUS*, 1946, ss. 913-915.

85 Nitekim savaş fazlası malzemeler için verilen kredi ile alınan mayın temizleme araçlarının üzerindeki silahların sökülmeden teslim edilmesi istenmiş ve Amerikan hükümeti bunu kabul etmişti. (*NARA*, M-1292, Roll 11, 867.24/12-1646, 16 Aralık 1946.)

86 *NARA*, College Park, Record Group 59, General Records of the Department of State, Records of the Officer–in–charge of Greek Affairs 1940–1951, Subject File 1946–1951, Box 39, Department of State, Memorandum of Conversation, 18 Kasım 1946, "Subject: Aid to Turkey".

87 Saldırı ile olası bir Sovyet saldırısının kastedildiğini tahmin etmek zor değildir.

ve altın rezervlerinde önemli bir birikim yapıldığını ancak görece iyi durumda olan finansal duruma rağmen bunun genel ekonomik durumun sağlam olduğu anlamına gelmediğini belirtmişti. Ness'e göre Türkiye'nin elindeki birikimin sebebi savaş sırasında müttefiklerin tedbiren yaptıkları fazla alımlar, hükümetin sıkı vergilendirme ve harcama politikalarıydı ki bunlar yaşam standardının düşmesi, taşımacılık ve sanayi tesislerinin yıpranması sonuçlarını doğurmuştu. Bu eskimiş tesisler geliştirilmeden hayat standartlarının yükseltilemeyeceğini ve bunun yapılması için de dış yardımların gerekli olduğunu not düşmüştü.

Toplantıdaki yöneticilerin hepsi Büyükelçi Wilson'ın, Türkiye'den gelen yardım taleplerinin plansız olduğu yönündeki fikrine katılmaktaydı. Sonuç olarak bazı tavsiye kararları alınmış ve bu kararların somutlaştırılarak uygulamaya geçirilmesi öngörülmüştü. Buna göre ilk olarak, Türkiye'nin durumunu incelemek üzere bir ekonomik misyon gönderilmesi ve misyonun raporuna göre Türkiye'nin ihtiyaçlarının belirlenmesi; ikinci olarak, bu misyona askeri uzmanların da dahil edilmesi; üçüncü olarak da BK Hükümeti'nin bu planlamadan haberdar edilmesi ve kendisinden işbirliği istenmesi kararlaştırılmıştı.[88]

Son olarak, Türkiye'deki Amerikan Misyonu'nun aşağıdaki gizli görev talimatlarıyla hareket etmesi tavsiye edilmekteydi. İlk olarak, Türk kaynaklarının hükümet tarafından mevcut koşullara uygun olarak etkin bir biçimde kullanımının sağlanması için atılması gereken adımları tespit etmeye yönelik olarak Türk ekonomisinin her yönünü araştırmak ve incelemek birincil hedef olarak konmuştu. İkinci olarak, ekonomik istikrar sağlama ve hayat standartlarını yükseltmek amaçlı etkin bir dış ekonomik yardım için gerçekçi bir program geliştirilmesi planlanmıştı. Bu program Türk Hükümeti'nin Eximbank ve Dünya Bankası'na finansman için başvuracağı esaslı ekonomik projeleri içerebilecekti. Görüldüğü gibi Amerikan Dışişleri dış yardımlar için detaylı bir planlama düşünüyor olsa da, Truman Doktrini, Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Kanunu gibi araçların sağlayacağı finansal ve yönetimsel kurumsal yapılardan yoksun olduğu için yardımların çerçevesini halen eski dönemlerin kredilendirme yapıları çerçevesinde tasarlamaktaydı. Üçüncü olarak, Türk askeri yapılanmasını – özellikle ordunun idame ettirilmesi açısından – değerlendirmek ve Türk ekonomisine en az yük olacak biçimde en etkin yardımı sağlamak için gerçekçi bir plan oluşturulması düşünülmüştü. Plana göre bu yardım doğrudan veya BK aracılığıyla ABD tarafından sağlanabilecekti. BK'nın ekonomik durumundan net bir şekilde haberdar olunamadığı ve Truman Doktrini'nin koşullarının net bir şekilde ortaya çıkmadığı bu dönemde – Türkiye'nin bu konuda sıkıntılarını sürekli iletmesine rağmen – yardımların BK aracılığıyla iletilmesi halen düşünülen bir olasılıktı. Son olarak, komisyonun Bakanlığa ve Türk hükümetine iletilmek üzere raporlar hazırlaması öngörülmüştü.

88 *NARA*, CP, RG 59, Subject File 1946–1951, Box 39, Memorandum of Conversation, "Subject: Aid to Turkey", 18 Kasım 1946.

VI. Sonuç

Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın yaptığı bu planlamalarda görüldüğü gibi ABD'nin Türkiye'ye yapacağı dış yardımın uzun vadeli, ekonomik ve askeri yapıyı doğrudan etkileyecek somut planlar içermesi daha 1947 yılına girilmeden ve Soğuk Savaş'ın ekonomi politiği netleşmeden önce tasarlanmaktaydı. Planlar kesinleşmese de, Türkiye'nin savaş sonrası yeniden yapılanma içerisindeki konumu yavaş yavaş belirginleşmekteydi. Soğuk Savaş'ın ortaya çıkmaya başladığı dönemde Türkiye, ABD ile SSCB arasındaki rekabette Amerikan tarafına yakınlaşmayı planladığını çoktan ortaya koymuştu. Türkiye'nin yeni oluşan uluslararası sisteme ilişkilendirilmesi sadece güvenlik kaygıları ve uluslararası kuruluşlara üyelikle sınırlı kalmayacaktı. Türkiye'nin yeni dünyaya katılımında, yeni ekonomik düzende kendisine bir yer bulabilmesi de bir o kadar önemliydi. Türkiye, bir yandan savaşın getirdiği durgunluğu üzerinden atmaya çalışarak, yeniden sanayileşme yolunda girişimlerde bulunuyordu.[89] Diğer yandan, bu girişimle zıtlık göstereceği daha sonra anlaşılan yeni ekonomik düzene katılma çabası içindeydi. Savaşın bitiminin hemen ardından alınan bu yardımların, Türkiye'nin yeni kurulmakta olan ekonomik düzene katılımında önemli bir araçsal görev gördüğü söylenebilir. Sonuç olarak denebilir ki, bu ilk temaslar sonucunda alınan Amerikan yardımları sayesinde, daha sonra kurulacak olan Atlantik Bloğuna ve onun içerisindeki ekonomik alana eklemlenmenin ilk adımları atılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

House of Commons Parliamentary Papers Online (Avam Kamarası Parlamento Yazışmaları), http://parlipapers.chadwyck.co.uk/

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi—BCA, Ankara, Türkiye.

030.01, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Evrakı Kataloğu.

030.10, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Evrakı Kataloğu.

030.18, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu.

U.S. National Archives and Records Administration—NARA (ABD, Ulusal Arşivler ve Kayıtlar İdaresi), College Park, Maryland, ABD.

Record Group 59, General Records of the Department of State, 1763–2002, Department of State, Bureau of Near Eastern, South Asian, and African Affairs, Office of Greek, Turkish, and Iranian Affairs, Office of the Officer–in–Charge, Greek Affairs, Subject Files, 1946–1951, Box 39.

U.S. National Archives, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey (ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin İçişlerine Dair Kayıtlar),

1945–1949, Microfilm Catalog, M–1292, Roll 11, 14.

U.S. National Archives, Archives Unbound, Democracy in Turkey—DIT, 1950–1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, (Türkiye'de Demokrasi adlı ABD

[89] Bu konuda detaylı bir inceleme için bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1974.

Dışişleri Bakanlığı Gizli Dosya Kayıtları Çevrimiçi Arşiv Veritabanı), http://www.gale.cengage.com/ArchivesUnbound.

Resmi Yayınlar

Düstur

T.C. Resmi Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi - TBMM TD

U.S. Agency for International Development, *Custom Country Report: Turkey, Surplus Property*, Erişim: 07 Nisan 2013, http://gbk.eads.usaidallnet.gov/

U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States*, *1943*, C. 4, U.S. Government Printing Office, Washington, 1965.

U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1944, The Near East, South Asia, and Africa, the Far East*, C. 5, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1965.

U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1945, The Near East and Africa*, C. 8, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1967.

U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1946, The Near East and Africa*, C. 7, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1969.

U.S. Department of State Bulletin—DOSB, http://www.bpl.org/govinfo/online–collections/federal–executive–branch/department–of–state–bulletin–1939–1989/

Kitap ve Makaleler

Barkay, Gül İnanç, *ABD Diplomasisinde Türkiye: 1940–1943*, İstanbul: Büke Yayınları, 2001.

Cem, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1970.

Gönlübol, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1990)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993.

Koçak, Cemil, *İkinci Parti: Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları, 1945–1950*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Orkunt, Sezai, *Türkiye–ABD Askeri İlişkileri*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1978.

Sander, Oral, *Türk–Amerikan İlişkileri 1947–1964*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1979.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1974.

Tunçkanat, Haydar, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001.

Uslu, Nasuh, *Türk–Amerikan İlişkileri*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.

Yerasimos, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1974.

Zabcı, Filiz, *Dünya Bankası Yanılsamalar ve Gerçekler*, İstanbul: Yordam Kitap, 2009.

Öz: Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında çoğunlukla Amerika Birleşik Devletleri'nden olmak üzere geniş çapta dış yardım almıştı. Literatürde, Türkiye'deki Amerikan yardımları için Truman Doktrini ve Marshall Planı programları başlangıç olarak kabul edilse de, savaş sırasında ve savaşın hemen ertesinde Amerikan yardımları çoktan alınmaya başlamıştı. Bu çalışmada, literatürde ihmal edilen bu dönemi açıklamak amacıyla Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından almaya başladığı Amerikan yardımları incelenmiştir. İlk olarak, bu kapsamda iki hükümet tarafından imzalanan Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın müzakere süreci ve içeriği açıklanmıştır. Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın resmen çerçevesini belirlediği

Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'na dayalı alınan yardımlar, ABD ve Türkiye Ulusal Arşivleri'ndeki birincil kaynaklara dayalı olarak tahlil edilmiştir. İkinci olarak savaş fazlası malzemelerin satın alınması, bu kapsamda verilen kredilerin ödenmesine dair anlaşmalar ve bu anlaşmalarla alınan yardımların geri ödeme süreci izah edilmiştir. Son olarak, Truman Doktrini'nin ortaya çıkmasını sağlayan Birleşik Krallık notası açıklanmadan önce Amerikan yetkililerinin Türkiye'ye kapsamlı bir yardım sürecine hazırlandıklarına dair belgeler sunularak, Türkiye'ye yönelik Amerikan yardımı programlarının kökeninin Truman Doktrini öncesine dayandığı öne sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dış Yardım, Amerikan Yardımı, Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu, Savaş Fazlası, Türkiye-ABD İlişkileri, Truman Doktrini.

The US Aid in Turkey during the Postwar Period

Abstract: Turkey had significant amount of foreign aid during the postwar era, especially from the United States of America. The Truman Doctrine and the Marshall Plan are considered to be the starting points for the Turkish foreign aid experience in the literature, while Turkey has already begun to receive foreign aid during the war and afterwards. In this paper, in order to fill this gap in the literature, the US aid acquired by Turkey in the immediate aftermath of the war is analyzed. Firstly, the negotiation process and the contents of the Mutual Aid Agreement signed by the respective governments are described. The aid secured within the Lend-Lease Act, which was officially accepted by the Turkish government via the Mutual Aid Agreement, is evaluated based on the primary documents obtained from the National Archives of the USA and Turkey. Secondly, the surplus property, credit agreements, supplemental agreements and their reimbursement process are explained. Finally, having presented the detailed plans of the US authorities to provide Turkey with substantial aid even before the British note that culminated in the Truman's speech, it is argued that the roots of the US aid programs in Turkey precede the declaration of the Truman Doctrine.

Keywords: Foreign Aid, US Aid, Lend-Lease Act, Surplus Property, Turkey-USA Relations, Truman Doctrine.

UYGUR KOCABAŞOĞLU
Majestelerinin Konsolosları
İngiliz Belgeleriyle
Osmanlı İmparatorluğu'ndaki
İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)
İLETİŞİM

Geç Osmanlı Erken Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Yabancılara Verilen Ekonomik İmtiyazlar

Kate FLEET*

19. yüzyıl boyunca yabancı imtiyaz avcıları, ekonomisi yarı-sömürge[1] haline gelen Osmanlı Devleti'ne artan bir şekilde yönelmişlerdi. Bu yarı-sömürge ekonomisi statüsüne geçiş büyük ölçüde 1875 yılında devletin iflası ve 1881 Muharrem Kararnamesi ile "sözde Osmanlı Hükümeti'nin bir bölümü, [fakat] gerçekte İmparatorluğun ana gelir kaynaklarının yabancı idaresi"[2] olan Duyun-u Umumiye'nin kurulması ile ortaya çıkmıştı. Bu ortamda yabancılara verilen ekonomik imtiyazların sayısı pek çok olmuştu, öyle ki 1870 ve 1911 yılları arasında verilen imtiyazların sayısı 109'a ulaşmıştı.[3] Bu yabancı ekonomik imtiyazcıların dikkatleri özellikle, örneğin, aralarında Anadolu'da ilk demiryolu imtiyazı olan ve 1856 yılında bir İngiliz konsorsiyumuna verilen Aydın-İzmir demiryolu imtiyazının da bulunduğu demiryolları, havagazı ve su gibi kamu hizmetleri, liman işleri ve madenler üzerine yoğunlaşıyordu. 1888 yılında doğrudan yabancı yatırımın yüzde 33.4'ü demiryollarına iken bu rakam 1914 yılında yüzde 58.7'e yükselmişti.[4] İmparatorlukta 1854 ile 1914 yılları arasında inşa edilen demiryollarına yatırılan

* Skilliter Osmanlı Çalışmaları Merkezi Müdürü

[1] Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007* (İstanbul: İmge Kitabevi, 2003), s. 21.

[2] Gooch, G.P. ve Harold Temperley, *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, cilt V *The Near East, the Macedonian Problem and the Annexation of Bosnia 1903-1909* (London: HMSO, 1928), belge 43, 18 Ocak 1907, s. 6.

[3] Alpar, Cem, "Yabancı Sermaye", in *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt II (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), s. 507.

[4] Geyikdağı, V. Necla, *Foreign Investment in the Ottoman Empire. International Trade and Relations 1854-1914* (London: I.B. Tauris, 2011), s. 74.

sermayenin yüzde 42'si Fransız, yüzde 41'i Alman ve yüzde 17'si İngiliz şirketlere aitti. [5]

I. Yabancı Ekonomik İmtiyazların Altın Çağı: 1876-1908

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı'nın yabancı imtiyazlara yaklaşımı, Osmanlı'nın paraya olan ihtiyacı, toplumsal yarar ve ekonomik büyüme arzusu ile beraber Duyun-u Umumiye tarafından ustaca yardım edilen kartel misali bir yapı olarak hareket eden yabancı bankalar, yabancı konsorsiyumlar ve yabancı hükümetlerin etkin bir şekilde uyguladıkları baskı tarafından dikte edilmişti.

Abdülhamid hükümetleri için ekonomik büyüme kesinlikle temel bir mesele idi. Donald Quaetert, Anadolu demiryolunun inşasını ekonomik değil askeri hesapların yönlendirdiğini iddia etse[6] ve Bayındırlık Bakanı (Nafia Nazırı) Hasan Fehmi Paşa'nın 1880'de kaydettiği gibi yabancılara verilen demiryolu imtiyazlarında askeri ulaşım ihtiyacı bir etken olsa da[7] demiryolu imtiyazlarının da dahil olduğu birçok imtiyaz verilirken Osmanlıların zihninde ekonomik yarar düşüncesi yer alıyordu. 1901 yılında İngiltere'nin Duyun-u Umumiye temsilcisi olarak görev yapan, hatta bir ara onun başkanlığını da üstlenen ve sonra da National Bank of Turkey[8]'nin başına getirilen Sir Henry Babington Smith'in işaret ettiğine göre "Ankara Demiryolu tecrübesi ispat eder ki Türkiye'de bile demiryolları refah ve aşar vergileri üzerinde yararlı bir etki icra etmiştir."[9] Abdülhamid de açıkça aynı şekilde düşünmüş olacak ki Stuttgart'daki Württenbergische Vereins Bank'ın müdürü, kendi ve Deutsche Bank adına hareket eden Alfred Kaulla'ya 1891'de Selanik'den Manastır'a uzanacak olan demiryolu hattı imtiyazını veren fermanın Fransızca kopyasında şunu belirtiyordu: "imparatorluğumda demiryollarının gelişmesi faydalı ve karlıdır". [10]

Kamusal yarar ve kamusal çıkar kavramları da imtiyazlar verilirken sıkça kullanılıyordu. Örneğin 1891 Selanik-Manastır demiryolu imtiyazı "umumiyye

---

[5] Alpar, "Yabancı Sermaye", s. 507.

[6] Quataert, Donald, "Limited revolution: the impact of the Anatolian Railway on Turkish transportation and the provisioning of Istanbul, 1890-1908", *The Business History Review* 51/2 (1977), s. 142.

[7] Dinçer, Celal, "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu'nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Lâyiha", *Belgeler* cilt V-VIII, sayı 9-12 (1968-71), s. 163, 26 Cemaziülahır 1297/24 Mayıs 1296 (5 Haziran 1880).

[8] Özellikle başarılı veya önemli bir girişim olmayan National Bank of Turkey (Türkiye Milli Bankası) 1909 yılında kurulmuş, 1919 yılında British Trade Corporation tarafından satın alınmış ve 1931 yılında kapanmıştı. Bkz. Kent, Marian, "Agent of empire? The National Bank of Turkey and British Foreign Policy", *The Historical Journal* 18/2 (1975), 367-89.

[9] The Papers of Sir Henry Babington Smith, Trinity College, Cambridge [bundan sonra Trinity College, Babington Smith] HBS, 29 22 (3), 4 Ocak 1901'deki bir konuşmanın gizli raporu.

[10] Başbakanlık Osmanlı Arşivi [bundan sonra BOA] İ. MMS. 121 5029, 13 Rebiülevvel 1308/15 Teşrin-i evvel 1306 (27 Ekim 1890).

mutaallık hususatından"[11] olarak tanımlanmıştı. Yine benzer şekilde 1878 yılında Pera, Galata ve en son olarak İstanbul'a içme suyu getirmek için planlanan su rezervuarlarının inşası ve İhsan Dere rezervuarının tamamlanması için verilen iki imtiyaz ile ilgili yazışmalarda da benzer tabirler kullanılıyordu.[12] Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu'daki ekonomik şartlar konusunda 1880 yılında II. Abdülhamid'e sunduğu raporunda da hükümetin yapılmasını görmek istediği nafia işlerini dillendirirken bunun kamu yararı için olduğunu belirtmesinin gerekliliğine atıfta bulunuluyordu.[13]

Fakat Osmanlı imparatorluğu böyle yatırımları kendi hazinesinden karşılayacak mali konumda değildi. Bunun için imparatorluğun yabancı sermayeyi kabul etmekten başka bir çaresi olmadığını savunan Hasan Fehmi Paşa'ya göre yabancı imtiyazlar sadece risksiz ve bol kar getireceklerdi. Bayındırlık işleri inşa edilecek, şimdiki halde hiç olmayan ya da en düşük seviye ile sınırlı olan sanayinin temeli oluşturacak, gelirler artacak, gelişme meydana gelecek ve bunun sonucu olarak üretim ve kar daha da teşvik edilmiş olacaktı.[14]

Yabancı imtiyazlara herkes Hasan Fehmi Paşa gibi olumlu bakmıyordu. Hasan Fehmi Paşa o günkü finansal durumda yabancı imtiyaz vermeyi tamamen kabul edilemez bulan muhalif görüşleri önemsemezken,[15] diğerleri yabancılara imtiyaz verilmesinin meydana getirebileceği siyasi çıkarımlar konusunda endişeliydiler. 1887'de yabancı imtiyaz sahiplerine çok fazla taviz verilmesine karşı çıkanlar, hükümetin hak ve çıkarlarının korunması hakkındaki kaygılarını dillendiriyorlardı.[16] Osmanlı kaygılarının özellikle açığa çıktığı alan maden sektörü idi. Osmanlı'nın 20. yüzyılın başındaki bu tutumu yabancılar için sıkıntı kaynağı olmuş ve bu tutum Sir Henry Babington Smith tarafından "neredeyse düşmanca" olarak betimlenmişti.[17] İngilizlere göre "doğuştan akıllı, hırslı ve vicdansız" olan maden, orman ve tarımdan sorumlu bakan Selim Paşa, ülkenin doğal kaynaklarını "toprağın yerlileri için" korumanın ve imparatorluğun "ezilmiş, tükenmiş ve sonunda ülkeye veya onun halkına karşı gerçek ve sürekli ilgi duymayan yabancı maceraperestler tarafından yutulmuş ikinci bir Transvaal" olmasını önlemenin peşindeydi. Bu da İngilizlere göre "mükemmel bir zeka" ile imparatorluğun maden zenginliğini tamamen kendi elinde tutmak yolu ile dişe dokunur özel bir servet toplamak amacında olan Selim Paşa için samimiyetsiz bir mazaretti.[18] İngilizler Abdülhamid'in "Rand'daki altın madenlerinin İngiliz İmparatorluğununun Transvaal'ı yutmasına neden olduğu fikrine kapıldığına" inanıyorlardı. Bunun sonucu olarak da Abdülhamid, Fransız büyükelçisi tarafın-

---

[11] BOA İ. MMS. 121 5029, 13 Rebiülevvel 1308/15 Teşrin-i evvel 1306 (27 Ekim 1890), madde 6.

[12] BOA Y A Res 13 3, 15/27 Eylül 1880, 28 Mart/9 Nisan 1881 and 18/30 Nisan 1881.

[13] Dinçer, "Lâyiha", s. 164.

[14] Dinçer, "Lâyiha", s. 163.

[15] Dinçer, "Lâyiha", s. 162-3.

[16] BOA Y.PRK.A 4 78, 23 Safer 1305 (10 Kasım 1887).

[17] Trinity College, Babington Smith, HBS 29 22 (5), 4 Ocak 1901.

[18] Gooch ve Temperley, *British Documents*, V, s. 56, 1907.

dan sıkı bir şekilde desteklenen bir Fransız grubunun maden kömürü işletme haklarına sahip olduğu ve çıkarlarını pekiştirerek "tabi ki, sadece ismi Osmanlı olacak" bir Osmanlı şirketi aracılığı ile kömür havzasını işletme peşinde olduğu Ereğli'nin zengin kömür havzalarında Fransız arzularının ilerlemesine izin vermeye gönülsüzdü. Sultan, nitekim "aynı zamanda Rusya tarafından kolayca ulaşılabilir olan ülkedeki en zengin kömür madeninin yabancı işletme altında geliştirilmesinin kolaylaştırılmasından çekiniyor"du.[19]

Bazılarına bu tür kaygılar mantıksız ve ilgisiz olarak görülse bile yabancılara imtiyazlar verilmesinin, özellikle maden işletmeleri gibi stratejik öneme sahip işletmelerin imtiyazlarının verilmesinin tehlikeleri öyle görünüyor ki çok iyi anlaşılmıştı. Fakat böyle çekincelere rağmen en son tahlilde Osmanlı'nın hareket alanı çok dardı. Sultan, yabancı imtiyaz hamillerini örneğin 1878'de verilen su imtiyazının uzatılması ile ilgili müzakere yürütmeye uğraşanların şikayet ettikleri gibi[20] bürokratik engeller altına gömebilir veya bazen de karşılığında siyasi iltimas elde etmek için bu ekonomik imtiyazları kullanabilirdi. İngiliz Büyükelçisi Sir Nicholas O'Conor'ın ifadesinden anlaşıldığı gibi İngilizler, Avusturya-Macaristan hükümetinin peşinde olduğu Avusturya demiryolu projelerinin arkasındaki Osmanlı desteğinin siyasi amaçlı olduğunu düşünüyordu. O'Conor bunun "Avusturya Macaristan Hükümeti'nin Makedonyadaki yargı reformu ile ilgili olarak aşırı sertlikten kaçınmasına karşılık planlandığını" iddia ederken "bu fikrin doğrulanmasına sahip olmamama rağmen keyfiyetler gerçekten şüpheli" diyerek görüşünün arkasında duruyordu.[21] İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey de St. Petersburg'daki daha sonra daimi Dışişleri Bakanlığı müsteşarı olacak olan İngiliz büyükelçisi Sir Arthur Nicolson'a yazdığı mektupta "Bize İstanbul'da Makedonya Reform önerilerinin sorumluluğu yüklenirken diğer Güçler onların önünü tıkayarak sultandan imtiyazlar alıyorlar"[22] diyordu. Bu tespitinin doğruluğunu Yargı Reformu notunun ve İngiltere'nin jandarma konusundaki önerilerinin geriye bırakılması ile sultanın Avusturya-Macaristan planının lehinde olan 1908 iradesini yayınlaması ile örtüşmesinin açık ettiğini iddia ediyordu.

Nitekim gerçekte Abdülhamid'in yabancı imtiyazlar verme üzerindeki gücünü kullanması dış borçlanmaya duyulan sürekli ihtiyaçtan ötürü fiilen engelleniyordu. 1907 gelindiğinde Osmanlı hazinesi "para için tamamen çıkış yolu bulamayan"[23] bir durumdaydı. 1907 yılı için hazırlanan İngiliz Türkiye Yıllık Raporu'nda Osmanlı'nın borç seviyesi 130,000,000 Türk lirası olarak hesaplanırken "doğru şekilde hesaplanması imkansız" olan yıllık bütçe açığı ile 2,000,000 Türk lirasının "çok üstünde" tahmin ediliyordu.[24] Bu finansal ortamda, ekonomik

[19] Gooch ve Temperley, *British Documents*, V, s. 48, 1907.

[20] BOA Y A Res 13 3, 28 Mart/9 Nisan 1881, 3/7 Haziran 1881, 18/30 Nisan 1881 and 28 Mart/9 Nisan 1881.

[21] Gooch ve Temperley, *British Documents*, V, s. 330, O'Conor'dan Grey'e, 5 Şubat 1908.

[22] Gooch ve Temperley, *British Documents*, V, s. 331, Grey'den Sir A. Nicolson'a, 10 Şubat 1908.

[23] Gooch ve Temperley, *British Documents*, V, s. 46, 1907.

[24] Gooch ve Temperley, *British Documents*, V, s. 46, 1907.

imtiyaz verme kaçınılmaz ve karşı konulamaz bir şekilde Osmanlı hükümetine borç verilmesine bağlanmıştı. Sonuçta padişahın Osmanlı gümrük vergilerini yükseltmeye uğraşması Bağdat demiryolu imtiyazına bağlanmıştı ve Almanlar bu konuda Büyük Güçlerin anlaşmaya varması için çok çabalıyorlardı. Bu şekilde Osmanlı'nın gelirinin arttırılması sağlanacak ve böylece Osmanlı Hükümeti Bağdat demiryolu için yüklendiği tahsisatları ödeyebilecekti. Bu tahsisatlar olmadan Almanların elde ettiği bu demiryolu imtiyazı mali açıdan uygun olmayacaktı. Deutsche Bank'ın başında bulunan ve Anadolu Demiryolu Şirketi'ni temsil eden von Siemens, İngiliz Devlet Müsteşarı Sir Thomas Sanderson ve İstanbul'daki İngiliz elçisi Sir Nicholas O'Conor arasında Ocak 1901'de geçen ve Osmanlı imparatorluğu üzerinde siyasi çıkar, ticari hesap ve özel kâr amaçlarının birbirleri ile bağlantılarının ortaya konması açısından çok güzel bir örnek teşkil eden konuşmanın arkasında işte bu arzu yatıyordu. Bu konuşma, gümrük vergilerinin yükseltilmesi için İngiliz desteğine karşılık verilecekler, Bağdat demiryolu imtiyazına İngilizlerin katılımı ile elde edilecek İngiliz finansal çıkarları, demiryolunun İran Körfezi'ne uzatılması sonucunda Hindistan ile olan iletişiminin kolaylaştırılmasının İngilizlere sağlayacağı siyasal çıkar ve hattın muhtemel son varış noktası olacak Kuveyt'te İngiltere'nin konumu etrafında dönmüştü.[25] Hattın Kuveyt'te sona ermesi fikri, Fransa'nın Londra büyükelçisi Paul Cambon'a hiç de cazip gelmemişti. Ona göre hat Basra'da sona ermeli ve "hiçbir mazaret altında" "İngiliz olarak düşünebileceğimiz bir toprak" olan Kuveyt'e varmamalıydı.[26] Bu görüş birkaç yıl sonra hattın bitiş noktasının İngiltere'nin siyasi taleplerinin olduğu ve Osmanlı'nın açıkça toprağı olmayan bir yerde bitmesinden aynı ağırlıkta kaygı duyan Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa tarafından da paylaşılmıştı.[27]

Osmanlı'nın Osmanlı borcunu birleştirme (düyun-u muvahhide) teşebbüslerine ki bu uğurda İstanbul'daki Alman büyükelçisi çok sıkı çalışmıştı, Almanya'nın desteğinin arkasında da benzer bir saik vardı. "Bağdat için hazırlık amaçlı bir operasyon"[28] olan ve söylendiğine göre padişahı çokça meşgul eden[29] birleştirme işlemine Fransızlar tarafından karşı çıkılıyordu. Bağdat konsorsiyumunda Alman ve Fransız çıkarları arasında eşitlik sağlanmadığı takdirde Fransızlar birleştirme işlemine destek vermeyi reddediyorlardı. Fransa'nın İstanbul'daki bü-

---

[25] Trinity College, Babington Smith, HBS 29 26 (1), Babington Smith'den Dawkins'e, 25 Şubat 1901. Ayrıca bkz. Trinity College, Babington Smith, HBS 29 34 (3), Babington Smith'den Dawkins'e, 25 Nisan 1901.

[26] *Documents diplomatiques Français (1871-1914), 2nd. Series (1901-1911),* cilt III *(3 Janvier - 4 Octobre 1903)* (Paris, Imprimerie Nationale, 1931), belge 169, Cambon'dan Delcassé'ye, Londra, 9 Nisan 1903, s. 235.

[27] Trinity College, Babington Smith, HSB 30 38 (6-7), Cassel'den Babington Smith'e, 13 Eylül 1910.

[28] *Documents diplomatiques Français*, III, belge 302, Constans'tan Delcassé'ye, Thérapie, 16 Haziran 1903, s. 396.

[29] *Documents diplomatiques Français*, III, belge 302, Constans'tan Delcassé'ye, Thérapie, 16 Haziran 1903, s. 394.

yükelçisinin de ifade ettiği gibi bu iki konu birbiri ile "çok yakından ilişkili" idi. [30] İstanbul'daki Fransız büyükelçisi Ernest Constans'ın Fransız Dışişleri Bakanı Théophile Delcassé'e Haziran 1903'te yazdığı bir mektupta belirttiği gibi birleştirme "kredisi neredeyse mahvolmuş Osmanlı hükümeti için gerekli" idi, böylece aynı nedenle "onsuz işini iyi bir sonuca bağlayamayacağından Bağdat şirketi için elzemdir. Birleştirme olmaksızın Bağdat işi, imkansız olmasa bile, en azından öyle belirsiz bir zamana bırakılabilir ki belki asla gerçekleşmeyecek gibi farz edilebilir."[31] Bu durumda Osmanlılar için para bulmak bir aciliyet arz ediyordu. Fransız para borsası ve Osmanlı'nın finansal bekası arasındaki tartışılmaz bağlantı Maliye Bakanı Maurice Rouvier tarafından yazılan bir mektupta kısaca özetlenmişti. Delcassé'ye yazdığı bu mektubunda Rouvier, "Sultan'ın Hükümeti bizden Paris borsasında müzakere edilecek olan Bağdat demiryolu inşası için verilecek borçları için izin istediğinde işte o zaman şartlarımızı dikte edebileceğiz"[32] diyor ve işte o gün Fransa'nın konumunun büyük ölçüde iyileşeceğini ima ediyordu.

"Sevimsiz imtiyazları ödünç para vermeye bağlama taktiği" [33] Osmanlı Hükümeti ve Fransızlar arasında görüşülen 1904-1905 borçlanmasında ve Osmanlı'nın iki borçlanmayı 1907 yılında uzatma veya tahvil etme teşebbüslerinin Fransızlar tarafından engellenmesinin arkasında da yatıyordu. Bir İngiliz raporunun kaydettiğine göre "bugün en ulaşılabilir para borsası olan Paris, Fransız sermayedarları bir proje ile ilgilenene kadar yardımını esirgiyor"du. Kabul edilmesi istenen bu proje de Karadeniz Ereğlisi'ndeki kömür havzaları ile ilgiliydi.[34]

Böylece 1876-1908 döneminde, Osmanlı'nın yabancılara verdiği imtiyazlar, toplumsal yarar ve ekonomik gelişme arzusu ile güdülenirken, gerçekte Osmanlı ekonomisinin büyük bir kısmını kontrol eden Büyük Güçler ve yarı-sömürgeci ekonomik bağımlılık ortamında oluşan yabancı sermayeye duyulan felç edici ihtiyaç tarafından dikte ediliyordu. Bu yüzden yabancılara verilen imtiyazlar, Osmanlı hükümetinin değil, yabancı konsorsiyumların çıkarları göz önünde bulundurularak verilmiş ve Osmanlı Hükümeti tarafından alınan ekonomik kararlara dayanılarak değil yabancı bankaların aracılığı ve yabancı hükümetlerin yardımıyla iktibas edilmişti.

II. Kaygı Dönemi: 1908-1919

Niyazi Berkes'e göre 1908 bir değişimi işaret ediyordu. Bu değişim imparatorluğun bağımsızlığının "Avrupa ekonomisine dahil edilmesi ile garanti altına

[30] *Documents diplomatiques Français*, III, belge 302, Constans'tan Delcassé'ye, Thérapie, 16 Haziran 1903, s. 395.
[31] *Documents diplomatiques Français*, III, belge 303, Constans'tan Delcassé'ye, Thérapie, 16 Haziran 1903, s. 398.
[32] *Documents diplomatiques Français*, III, belge. 361, Rouvier'den Delcassé'ye, Paris, 20 Temmuz 1903, s. 470.
[33] Shorrock, William I, "The origin of the French mandate in Syria and Lebanon: the railroad question, 1901-1914", *International Journal of Middle East Studies*, 1/2 (1970), s. 141-2.
[34] Gooch ve Temperley, *British Documents*, V, s. 47, 1907.

alınabileceği" fikrinden İttihad ve Terakki'nin ekonomik bağımsızlığın önemi fikrine bir kayıştı. Buna göre böyle bir bağımsızlık "Avrupa'nın ekonomik çıkarları ile uyumsuzdu". [35] Önceki dönemde Osmanlı'nın yabancılara imtiyaz vermeye olan yaklaşımı ya imparatorluğun içinde bulunduğu kötü ekonomik koşullardan çıkış için tek yol olarak görülüyordu ya da bu süreçte karşılaşılan siyasi riskler kabul edilerek bunlar engellenmeye ya da bir şekilde kontrol altında tutulmaya çalışılırken şimdi yabancı sermaye karşıtı söylem daha keskin bir hale gelmiş ve siyaset ve ekonomik imtiyazlar arasındaki doğrudan bağlantı daha bunaltıcı bir hal almıştı. 1910 yılı sonunda Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın bir sohbet sırasında Sir Henry Babington Smith'e söylediği gibi "mali işlemler sadece iş meseleleri olarak ele alınmalı, ve … siyasetin onlarla herhangi bir işi olmamalı" idi.[36] Tabi böyle bir görüş gerçekte karşılığını bulamamıştı. 1910-1914 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Rusya doğumlu devrimci Parvus Efendi, kaçılamaz yabancı borç batağına hapsolan Osmanlı ekonomisini, Avrupa kapitalizmine köle olmuş bir yapı olarak betimlemiş ve ekonomik gelişme şöyle dursun daha çok yabancı sermaye getirmenin imparatorluğun çöküşünü daha da hızlandıracağını iddia etmişti. Parvus Efendi'ye göre imparatorluk, "siyasi ve iktisadi olmak üzere iki dürlü esaretin tazyiki altında kıvır etmektedir" ve bu yüzden Osmanlı devleti kendi ülkesinde dilediğini yapamamaktadır. Avrupa sermayesine, Avrupa'nın mamullerine, Avrupa'nın bilim ve endüstrisine bağımlılığından dolayı, imparatorluk "Avrupa bankalarının, Avrupa büyük sanayinin iktisadi esareti altına girmişdir" ve bu öyle bir esaretti ki giderek daha şiddetli bir hal alıyordu. Osmanlı Hükümeti demiryolları inşa etmek için borç para alır almaz, "derhal Avrupa devletleri iktisadi tefevvuklarından istifade ederek siyasi nüfuzlarını tevsi etmeye çalışırlar"dı. Öyle ise Osmanlı İmparatorluğu'nun "kendisini siyasi esaretten tahlis edebilmek içün" yapmak zorunda olduğu ilk şey kendini "iktisadi esaretten" kurtarmaktı çünkü bundan başka bir kurtuluş yolu yoktu.[37] Haliç'te beş-on vapur işletmek ya da başkentte tramvay servisi yapmak gibi çok küçük işletmelerin bile yabancı mali ellerde olduğunu söyleyen Galip Haldun da benzer görüşleri paylaşıyordu. O da imparatorluğun içine iyice yerleşmiş olan yabancı sermayenin tahakkümünün tehlikelerinin altını çiziyordu. Ona göre yabancı sermayenin peşinde bu kadar çok koşmak, "esaret-i iktisadiyeye rıza göstermekten başka bir şey değildir".[38] Galip Haldun, imparatorluğun gerçekte yabancı sermayeye olan ihtiyacını kabul ederek imparatorluğun haddi zatında ona düşman olmaması gerektiğinin altını çiziyorken iddia ediyordu ki henüz "rüşd-ü iktisadi"ye ulaşmamasına ve kendi finansal kaynakları ile büyük ölçekli sermaye gerektiren yatırımlar yapacak durumda olmamasına rağmen imparatorluk, tarım gibi alanlarda küçük ölçekli yatırımlar için yeterli

[35] Berkes, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey* (London: Hurst, 1998), s. 335.
[36] Trinity College, Babington Smith, HBS 30 111 (1), Babington Smith'den Cassel'e, 24 Kasım 1910.
[37] Parvus Efendi, "Köylüler ve Devlet", *Türk Yurdu*, 1/9 (1327-1328), s. 262-3.
[38] G. Haldun, "Ecnebi Sermayesi ve Bizim Teşebbüsatımız", *İctihad*, sayı 48 (1 Haziran 1328), s. 1112.

sermaye sağlayabilir ve böylece en azından bu alanlarda Avrupa sermayesine dayanmadan gelişmeyi teşvik edebilirdi. Kendi sermayesi ile yapılabilecek birçok şey varken böyle teşebbüsler için Avrupa'ya başvurmak tamamen "haram"dı.[39]

Öyle ise 1908 sonrası dönemde yabancı sermaye ve yabancı imtiyazlara karşı artan bir düşmanlık açıkça kendini gösteriyordu. Hatta belki de İngilizlerce "bir imparatorluk lütfu olarak görünürde dostça olanlara ihsan edilen"[40] yabancı imtiyazlardan veya eski rejimin uyguladığı yöntemlerden dolayı "en iyi sınıf finansçıları çekmeyen"[41] imtiyaz verme şekillerinden bir uzaklaşma vardı. Nitekim eski rejimin yabancılara imtiyaz verme yöntemleri, Cavid Bey tarafından tipik bir İttihat ve Terakki söylemi ile, "akıl ve mantığa külliyen mugayir" denerek önemsenmemiş ve katı bir şekilde yerilmişti.[42] Bütün bu eleştirilere rağmen gerçekte hükümetin yabancı imtiyazlar konusunda takındığı tavır ve takip ettiği politika devr-i sabık dönemindekinden kayda değer bir derecede farklılaşmıyordu. Aralarında Maliye Bakanı Cavid Bey'in de bulunduğu isimler, Hasan Fehmi Paşa'nın düşüncelerini yankılatırcasına, yabancı sermayeye başvurmadan ilerlemenin olamayacağı görüşündeydiler. Gerçekte sadece yabancı sermaye elzem değildi, onun imparatorluğa çekilmesinin sağlanması için de çaba gösterilmesi zorunluydu.[43] İngiliz finansçı Sir Ernest Cassel'in "şu ana kadar Türk devlet adamları arasında rastladığım en iyi adam" [44] dediği Cavid Bey'e göre ekonomik gelişme tamamen yabancı sermayeye bağlı idi çünkü "ecnebi sermayesi olmazsa hiç bir iş görülemez"di [45] ve "teşebbüsat-ı mühimme-i nafia ise ancak ecnebi sermayesiyle vücuda gelebilir"di.[46] Hakikaten Cavid Bey için ekonomik imtiyazlar kesinlikle hayati öneme sahipti ve imtiyaz vermemek katiyetle zararlıydı.[47]

Yabancılara imtiyaz vermek uygulamada daha önce olduğu gibi devam etmişti. Öyle ki 1909 Ağustos'unda *The Daily Chronicle* madencilik alanında hatırı sayılır sayıda yeni imtiyazın "yeni rejim" tarafından verildiğini kaydediyor ve Osmanlı hükümetinin "Avrupalı kapitalistlere farklı çeşitlerde imtiyazlar vermekte amade olduğunu gösterdiği"ni ekliyordu.[48] Daha önce de olduğu gibi iletişimin gelişmesi ekonomik gelişmenin temeli olarak görülüyordu. Şubat

---

[39] G. Haldun, "Ecnebi Sermayesi ve Bizim Teşebbüsatımız", *İctihad*, sayı 48 (1 Haziran 1328), s. 1112-3.

[40] Gooch ve Temperley, *British Documents*, V, belge 196, 12 Nisan 1908, Fitzmaurice'den Tyrell'e, s. 247.

[41] Gooch ve Temperley, *British Documents*, V, belge 208, 23 Ağustos 1908, Grey'den Lowther'e, s. 267.

[42] Cavid Bey, "İmtiyazlar", *İttihat ve Terakki*, sayı 8, 10 Ağustos 1324/23 Ağustos 1908, s. 4.

[43] Toprak, Zafer, *Türkiye'de "Milli İktisat" 1908-1918* (Ankara: Yurt Yayınları, 1982), belge 7, s. 370-71, 15 Ekim 1908.

[44] Trinity College, Babington Smith, HBS 30 38 (4), Cassel'den Babington Smith'e, 13 Eylül 1910.

[45] Cavid Bey, "Neşriyat ve Vekai İktisadiye", *Ulum-u İçtimaiye ve İktisadiye Mecmuası*, sayı 5 (Mayıs 1325), s. 127.

[46] Cavid Bey, "Neşriyat ve Vekai İktisadiye", s. 129.

[47] Cavid Bey, "Neşriyat ve Vekai İktisadiye", s. 129.

[48] *The Daily Chronicle*, 9 Ağustos 1909, in Trinity College, Babington Smith, HBS 27 5 (2) b.

1911'de Fransız Dışişleri Bakanı Stéphen Pichon'a yazan İstanbul'daki Fransız Büyükelçi Maurice Bompard'e göre "Osmanlı Hükümeti, bütün kalbiyle, Anadolu'yu halen içine gömülü olduğu yarı barbar konumundan çekip çıkarmak ve iletişim araçlarının eksikliğinden dolayı sefalet içinde can çekişerek yatmakta olan Küçük Asya'nın zengin eyaletlerine refahı geri çağırmak için" Rockefeller ve Standard Oil Trust tarafından desteklenen Amerikalı Colby M. Chester'ın garantisiz ve devlet tahsisatı olmadan 2,000 kilometrelik demiryolu inşa etme önerisi ile İstanbul'a gelmesini büyük bir heyecanla karşılamıştı. Chester, inşa edilecek hattın iki yanındaki madenlerin çıkarılması ile ilgili verilecek imtiyazların peşindeydi ve özellikle ilgilendiği Mezre (Elazığ) ve Diyarbakır arasındaki bakır madenleri ve Kerkük bölgesindeki önemli petrol alanlarını işletmekti. Bompard böyle bir planın uygulanabilirliği ile ilgili şüphelerini ortaya koyarken Osmanlı Hükümeti'nin bu plan üzerinde "onun başarıya ulaşması arzusu ile" çalıştığını kaydediyordu.[49]

1908 sonrası ekonomik durum, yabancı sermaye karşısındaki duruş ile ilgili değişen söyleme bakmaksızın, 1908 öncesi dönemdeki ekonomik durum ile aynı kalmıştı. Ekonomik zayıflığı imparatorluğu "dostları onu incidecekler, düşmanları soyacaklardır" denen bir ava dönüştürmüştü.[50] Sonuçta yabancı sermaye ekonomik gelişmeyi tetiklemekte elzem kabul edilirken Osmanlı hazinesinin içinde bulunduğu zor durum verilen imtiyazların şartlarını veya kime verileceklerini kontrol etmekteki Osmanlı kabiliyetini zayıflatıyordu. Böylece 1908 sonrası tam da 1908 öncesi dönemde olduğu gibi, Osmanlılar kendilerini ödünç para almak için imtiyaz vermek zorunda buldular. Cavid Bey, 1910 yılında Fransa'dan borç para alma teşebbüsü başarısız olunca, Sir Ernest Cassel'e gitmişti. İngiliz finansçı ona yardım edebileceğini ima ederken böyle bir yardımı Bağdat demiryolu ve Osmanlı gümrük vergilerindeki artışa bağlamıştı. Bu bağlantıyı Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'ya da işaret etmişti.[51] Almanya gümrük vergilerinde yüzde dörtlük bir artış için uğraşırken İngiltere ve Fransa her anlaşmayı Alman çıkar gruplarının elinde tuttukları oranda demiryolu imtiyazlarına bağlıyorlardı. 1912 ilkbaharına gelindiğinde Fransa gümrük vergisi oranlarında artışa razı olacakmış gibi görünüyordu. Buna karşılık Osmanlı'dan bazı imtiyazlar talep etmişti. Bunların arasında demiryolu imtiyazları ile Tripoli ve Caffa'da liman imtiyazları vardı. 1913 başında Osmanlılar bir kez daha Fransa'ya borç ve Fransız Hükümeti'nin gümrük vergisini yükseltme konusunda rızasını almak için gittiklerinde Fransız Hükümeti bir dizi istekten oluşan liste vermişti. Bu listede Karadeniz ağını da içeren bir dizi demiryolu imtiyazı, Rayak'dan Lidya'ya uzanacak bir hat kolunu inşa etmek için Şam-Hama Şirketi'ne imtiyaz verilmesi ve Tripoli,

---

[49] *Documents diplomatiques Français (1871-1914), 2nd. Series* (1901-1911), cilt XIII *(26 Octobre 1910-30 Juin 1911)* (Paris, Imprimerie Nationale, 1955), belge 151, s. 272, Bompard'dan Pichon'a, Péra, 12 Şubat 1911.

[50] Parvus Efendi, "Köylüler ve Devlet", *Türk Yurdu*, 1/9 (1327-1328), s. 263.

[51] Trinity College, Babington Smith, HSB 30 38 (6-7), Cassel'den Babington Smith'e, 13 Eylül 1910.

Hayfa ve Caffa'da liman inşa etmek için izin verilmesi de vardı.[52] Sonuçta Osmanlıların, Fransızların bütün demiryolu taleplerini kabul ettiği ve Fransızların da gümrük vergilerinin yükseltilmesini ve Osmanlıya borç verilmesi konusunu desteklediği bir ön anlaşma 11 Eylül 1911'de paraf edilmiş ve nihai anlaşma ise 9 Nisan 1914'de imzalanmıştı.

1914 yılına gelindiğinde, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet'ye göre "Türkiye'nin bağımsızlığı" "Fransız finansçılarının ilerlemesi önünde gözden kaybolan nicelikte" idi. [53] "Milli ekonomi" ve "milli sermaye" gibi terimlerin kullanılmasına veya Said Hikmet[54] gibi isimlerin şiddetle desteklediği gibi savaş yıllarının gittikçe artan yabancı ve yerli sermayenin terkibi konusundaki söylemine ve yabancı sermayeye karşı dillendirilen düşmanlığa rağmen imparatorluk yabancı sermayeden vazgeçemiyordu. Öyle ise ekonomik imtiyaz verme, ormancılık sektöründe olduğu gibi, yaşamsal sayılıyordu. Örneğin Groedel Biraderler'in Avusturya-Macaristanlı firmasına Aralık 1917'de 50 yıllığına Kastamonu-Bolu ormanları için kereste imtiyazı verilmişti.[55] İmtiyaz sahiplerinin söylemlerden veya imtiyazları daha sıkı kontrol altına alma girişimlerinden pek de etkilenmediklerini 26 Eylül 1919'da Groedel Biraderler için hazırlanmış bir raporda görmek mümkündür. Belki de Mütareke Dönemi'nin verdiği özgüvenle yazılan bu satırlara göre "imtiyaz antlaşmasının metni Şubemizin adamları tarafından hazırlandı ve Türklerin değişiklikler yapmasına rağmen büyük bir hareket serbestisine izin verecek esneklikte bir anlaşmadır"[56] demek ki "canımızın istediğini yapabiliriz".[57]

Öyleyse yabancılara imtiyaz verme alanında uygulamada 1908 sonrası dönemde çok az şey değişmişti. Bu dönemde söylem ekonomik bağımsızlık, milli ekonomi ve milli sermaye konuşmalarına kaysa da gerçekte yabancılara imtiyaz verme işine gelince, saik ve uygulama 1908 öncesi dönemle aynıydı. Osmanlı Hükümeti halen Duyun-u Umumiye, yabancı konsorsiyumlar, yabancı hükümetler ve özellikle Osmanlı Bankasının içinde yer aldığı yabancı bankaların oluşturduğu kartelin ağında idi. Bu, Raccagni'nin kaydettiği gibi "Avrupa'nın emperyalist politikalarının başarısını temin eden siyaset ve büyük iş dünyası arasındaki

---

[52] Shorrock, "The origin of the French mandate in Syria and Lebanon", s. 148, 150. Cemal Paşa, *Hatıralar. İttihat ve Terakki I. Dünya Savaşı Anıları*, der. Alpay Kabacalı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001), s. 98-100.

[53] Shorrock, "The origin of the French mandate in Syria and Lebanon", s. 152.

[54] Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" 1908-1918*, belge 8, s. 371-2 (Mayıs 1334/1918).

[55] The Middle East Centre Archive, St Antony's College, Oxford [bundan sonra MECA], Faringdon Papers, GB 165-0313, box 6, "Forest concession in Asia Minor", 9 Ekim 1923, "Summary of the report on the concession of the forests of the province of Castamouni and of the sub-division of Boli by Baron Hermann Groedel", 13 Eylül 1919.

[56] MECA, Faringdon Papers, GB 165-0313, box 6, file no. 23, "Description et évaluation des forêts" (ve İngilizce çevirisi "Description and Valuation of the Forests"), 26 Eylül 1919 (s. 2 Fransızca, s. 3 İngilizce).

[57] MECA, Faringdon Papers, GB 165-0313, box 6, file no. 23, "Description et évaluation des forêts" (ve İngilizce çevirisi "Description and Valuation of the Forests"), 26 Eylül 1919 (s. 5 Fransızca, s. 5 İngilizce).

karmaşık ilişkinin" ortaya çıkardığı "tipik" bir durumdu.[58] Yergiyle "kötü, namussuz ve düşmanca"[59] olarak tanımladığı finansçıların hiç de sempatizanı olmayan Mark Sykes "uluslararası finansçılar… imtiyazlarının değerini ve faaliyet alanını arttırmak için doğru yönde baskı yapar" diyerek uluslararası sermayedarların konumuna atıfta bulunur.[60]

III. Yeni Bir Çağ: 1919-1925

Korkut Boratav 1908-1922 döneminde uygulanan ekonomik politikalar ve resmi ekonomik görüşler ile 1922-1928 döneminde uygulanan ekonomik politikalar ve ifşa edilen resmi ekonomik görüşler arasında çarpıcı benzerlikler izler.[61] Ancak bu benzerlik erken Cumhuriyet döneminde yabancılara ekonomik imtiyaz verilmesi konusunda benimsenen politikada gözlemlenmemektedir, çünkü milli direnişin yükselmesi ve ardından 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin yaratılması ile durum değişmiştir. Buna bağlı olarak yabancı imtiyazlar, mütehakkim yabancıların söküp aldıkları bir ayrıcalıktan ibaret olmayıp sadece ricalarını sunan/ileten bazı yabancılara verilen bir lütfa dönüşmüştü.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda bilinen siyasi dünya çözülmüştü. İstanbul ve ellerindeki kukla sultandan başka kimseyi gözü görmeyen İngilizlerin sabık müttefikleri ile arası hızla açılmıştı. Curzon'un tabiri ile "sadakatsiz tutumu"ndan[62] ve sadece "ticari yarar"[63] ile ilgilenmelerinden dolayı İtalyanlara kızgın olan İngilizler, Ekim 1921'de Mustafa Kemal ile Ankara Antlaşması'nı imzalayan Fransızlardan da hızla soğudular. Erken bir zamandan itibaren Ankara'ya karşı İtalyanlar "uyuşma ve uzlaşma"[64] politikası izlemişlerdi. Şubat 1921'in sonunda ticari ve koloniyel genişlemeden sorumlu İtalyan Enstitüsü tarafından oluşturulan ve kolonilerden sorumlu bakanlık, Banca d'Italia, Banca Commerciale ve çeşitli sanayi kuruluşlarının işbirliği ve desteğini alan bir ticari heyet dört ay kalacakları Anadolu'ya gitmek için hareket etmişlerdi.[65] Ankara Antlaşması'nın aynı yılın Ekim ayında Fransızlar ile imzalanmasına müteakip Ankara Hükümeti, İtalyan Dışişleri Bakanı Della Torretta tarafından gönderilen ve İtalyan-Türk ekonomik işbirliği konusunda İtalya'nın istekliliğini ifade eden

---

[58] Raccagni, Michelle, "The French economic interests in the Ottoman empire", *International Journal of Middle East Studies* 11/3 (1980), s. 343.
[59] MECA, Mark Sykes Collection, GB 165-0275, box 2, file 6, item 71, s. 3 (Sykes'dan Lord Robert Cecil'e, 29 Temmuz 1917).
[60] MECA, Mark Sykes Collection, GB 165-0275, box 2, file 6, item 71, s. 3 (Sykes'dan Lord Robert Cecil'e, 29 Temmuz 1917).
[61] Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007* (Ankara: İmge Kitabevi, 2009), s. 39.
[62] Sonyel, S.R., *Turkish Diplomacy 1918-1923: Mustafa Kemal and the Turkish Nationalist Movement* (London: Sage Publications, 1975), s. 83.
[63] Swindon and Wiltshire Archives [bundan sonra SWA], 947/861, Curzon'dan Townshend'e mektup, 18 Ağustos 1922.
[64] Sonyel, *Turkish Diplomacy*, s. 24.
[65] *Giornale d'Italia*, 22 Şubat 1921, s. 3, alıntılanan Grassi, Fabio L., *L'Italia e la questione turca (1919-1923). Opinione pubblica e politica estera* (Turin: Silvio Zamorani editore, 1996), s. 135.

temsilciye olumlu yanıt vermişti. [66] 1922 yılında da Roma, Ankara'da gizli bir anlaşma için görüşme yapmaya çabalıyordu.[67] *The Times*'da "Sadakatsizlik Fiili" başlığı ile yayınlanan bir başyazıda "ekonomik imtiyazlar temin etmek görüşü ile" milliyetçilerle yürütülen gizli müzakereler hakkında çok kızgın ifadeler kullanılıyordu.[68] Siyasi çıkar ve ticari davranış arasındaki sıkı bağ da kopmuştu, çünkü İngiliz işadamları İngiliz Hükümeti'nin takip ettiği çizgiden ciddi zarar görmüşler ve sonuçta buna çok öfkelenmişlerdi. Lloyd George Hükümeti, İstanbul'a sıkıca bağlı iken İngiliz işadamları ticari olasılıkları araştırmak için Ankara'nın ağzını arıyordu. Kut al-Amara'daki İngiliz komutanı ve şimdi de Wreckin Milletvekili olan Charles Townshend, ki kendisi "Yunan macerası"'nı destekleyerek kabinenin "Yakın Doğu'daki İngiliz ticaretine ağır bir darbe" vurduğundan şikayet etmişti,[69] 1922'de Mustafa Kemal ile ticari imkanları görüşmek üzere İngiliz Hükümeti'nin güçlü muhalefetini dinlemeksizin Ankara'ya hareket etmişti.[70] Amerikalılar da elde edilebilecekleri olası karların peşindeydi. British Trade Corporation'dan A.G.M. Dickson, Sir Henry Babington Smith'e Ocak 1922'de İstanbul'dan şunu rapor etmişti: "Burayı son ziyaretimden bu yana ortaya çıkan belli başlı gelişmelerden biri de Amerikalıların Küçük Asya'nın kalkınmasının imkanlarına dair artan ilgileri. Ticari ataşeleri ve sayısız iş adamı hal-i hazırda Ankara'da etrafı kolaçan ediyor". *The Economist* de Anadolu'da "yoğun bir şekilde maden ve petrol imtiyazları arayan" Amerikan ilgisinden bahsetmişti.[71]

1908 sonrası dönemde ekonomik bağımsızlık söylemi sadece ekonomik bağımsızlık anlamına geliyordu. Oysa yeni cumhuriyetin liderleri için ekonomik bağımsızlık ilkesi, söylemin ve ekonomik bağlamın ötesine geçerek itici bir mantra olmuştu.[72] Mayıs 1921'de Büyük Millet Meclisi'ndeki bir tartışma sırasında Fevzi Paşa (Çakmak) tam bağımsızlığın siyasi, kültürel, mali ve ekonomik bağımsızlık olduğunun altını çizmişti. Herhangi bir Türk devletinin fiili olarak yaşaması, daha doğrusu yaratılmasının söz konusu olduğu bir iklimde yabancı ekonomik kontrolden yüzünden bu devletin ölme ihtimali bu liderlerin zihinlerinde çok önemli bir yer işgal ediyordu ve cumhuriyetin kuruluş yıllarında da işgal etmeye devam etmişti. Örneğin Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, Roma'daki Türk temsilci Sadi Bey'in 1923'te İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yapılacak üçlü anlaşma ile ilgili söylentileri bildirmesi üzerine oluşan endişelerini belirtmişti.[73] Çünkü böyle bir anlaşma Türkiye'nin uluslararası alandaki Büyük Güçlere karşı manevra kabiliyetini sınırlayabilirdi. Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nın

---

[66] Grassi, *L'Italia*, s. 164-5.
[67] Grassi, *L'Italia*, s. 167, 169.
[68] *The Times*, 3 Mayıs 1922, s. 17.
[69] SWA, 947/861, Townshend'den Lord Long'a, 3 Ekim 1922.
[70] Fleet, Kate, "Money and politics: the fate of British business in the new Turkish Republic", *Turkish Historical Review* 2/1 (2011), s. 18-38.
[71] *The Economist*, 13 Mayıs 1922.
[72] *T.B.M.M. Zabit Ceridesi*, Devre 1, Cilt 10, İctima 3, s. 375, 30 Mayıs 1337 (30 Mayıs 1921).
[73] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara [bundan sonra BCA], 030 10 219 479 3, 1 Eylül 1339 (1923).

imzalanması ile sonuçlanan görüşmeler esnasında Mustafa Kemal'in bizzat kendisi ekonomik ve mali bağımsızlığın altını çizerken[74] Temmuz 1922'nin sonunda ticari imtiyazların peşinde Ankara'da bulunan Charles Townshend de şunları kaydetmişti: "Onların [Ankara Hükümeti] bir an için bile maliyeleri üzerinde herhangi bir yabancı kontrolünü kabul edeceklerini düşünmüyorum".[75]

1910 yılında Osmanlı Hükümeti ile Fransızlar arasında yapılan ekonomik görüşmelerin açıkça ortaya koyduğu gibi[76] 1908 sonrası dönemde tabi ki Osmanlı maliyesinin yabancılar tarafından kontrol edilmesine karşı çıkılıyordu. Neredeyse sadece *Türk Yurdu*'nda yazılarını yayınlayan Parvus Efendi gibi bazı aydınlar da yabancı sermayenin kullanılmasının şiddetle karşısında duruyorlardı. Fakat yeni Cumhuriyet'in liderleri yabancı sermaye ve yabancı imtiyazlar konusunda İttihat ve Terakki yönetiminin bir adım daha önüne geçerek çok sert bir tutum almışlardı. Yabancı imtiyazların elzem olduğunu savunan Osmanlı Maliye Bakanı Cavid Bey'in aksine Cumhuriyet'in Maliye Bakanı Mahmut Celal Bey (Bayar) Birinci Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında "Anlaşılmasınki İktisat Vekili…sermayenin düşmanıdır. Hayır efendiler, bendeniz memleketimize imtiyaz şeklinde giren sermayenin düşmanıyım. Çünkü onun arkasından nüfus-u siyasi girer" diyordu.[77] Bir diğer Maliye Bakanı Mahmut Esat Bey (Bozkurt) da Mahmut Celal Bey kadar sertti ve açıkça şöyle demişti: "köylü de, işçi de, tüccar da yabancı sermayenin esiri durumundadır".[78] Çorum Milletvekili Ferit Bey ise Büyük Millet Meclisi'nde Şubat 1921'de İtalyanların Ereğli'deki maden çıkarma imtiyazı ile ilgili tartışma esnasında yaptığı konuşmada yabancı varlığının kemirici etkisini şu sözler ile ortaya koymuştu: "Daima ecnebiler biryere girerse orada mikrop gibi kesbi faaliyet etmiş, ocaklar peyda etmiş, tevessü etmiş, bu memleketi tahrip etmiştir". [79] Mustafa Kemal'in açıkça ortaya koyduğu gibi yabancı sermayeye olan ihtiyaç nihai bir zorunluluk olan ekonomik bağımsızlık idealini ayaklar altına almamalıydı.[80] Çünkü "ecnebi sermayesinin memlekete tahakkümü"nün[81] ve "milleti ecnebi sermayedarlara satma"nın[82] tehlikeleri yeni cumhuriyetin devlet adamları tarafından çok iyi anlaşılmıştı.

[74] Mustafa Kemal, *Nutuk* (Ankara, 1927), s. 505.
[75] Muhtıra, Ankara 27 Temmuz 1922, in Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1923) cilt IV Ekim 1921-Ekim 1923* (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), s. 386.
[76] Trinity College, Babington Smith, HBS 30 2 (7), "Memorandum on Recent Ottoman Loan Negotiations", 4 Ekim 1910.
[77] Tezel, Y. Sezai, "Birinci Büyük Millet Meclisinde Yabancı Sermaye Sorunu", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 25/1 (Mart 1970), s. 249-50.
[78] Alpar, "Yabancı Sermaye", s. 509.
[79] *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre I, Cilt 8, İctima 157, s. 433, 26 Şubat 1337 (26 Şubat 1921).
[80] Öztürk, Ali İhsan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İmtiyaz Usulüyle Yürütülen İstanbul Belediye Hizmetleri (Yap-İşlet-Devret Uygulaması) (1852-1964)* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2010), s. 49.
[81] Ökçün, A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1968), belge 92, s. 41.
[82] Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, belge 17, s. 46.

Bu yaklaşım, yeni devletin yabancı sermayeye olan ihtiyacı tamamen reddettiği anlamına gelmemelidir. "Siyasetten çok ekonomi ile ilgilendiği"[83] *The Economist* dergisinde rapor edilen cumhuriyet yönetimine göre 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde de açıkça kabul edildiği gibi yabancı sermaye Türkiye'nin gelişmesi için fevkalede önemliydi.[84] Mustafa Kemal de yeni rejimin yabancı sermayeye külliyen düşman olduğu düşüncesini kovmak için çaba sarfediyordu.[85] Nitekim bu görüş Maliye Bakanı Mahmud Esat Bey tarafından da pekiştirilmişti.[86] Özellikle Yunan ve İngiliz medyasında yer alan ve propaganda kampanyası olarak görülen Türkiye'nin yabancı sermayeye hasım olduğu ve yabancılara imtiyazlar vermeyeceği yönündeki haberleri çürütmek için yoğun çaba gösteriliyordu.[87]

Gerçekten de yabancılara imtiyazlar verilmeye veya bu yönünde müzakereler yapılmaya devam edildi. Örneğin Türkiye'nin güneyinde Avusturya-Macaristan ve Alman şirketlerine orman imtiyazları verilmesinin görüşülmesi,[88] 1923 Chester İmtiyazı[89] veya Fiat'a 1922 Ağustos ayında Samsun'dan Mardin'e Sivas üzerinden ulaşacak ve İnebolu'dan Ankara'ya varacak bir ya da daha fazla yoldan oluşacak bir ulaşım ağının kurulması için imtiyaz verilmesi gibi. Öyle ki ekonomi bakanı bu teklife çok sıcak yaklaşmıştı. Çünkü bakan, ülkenin ekonomik gelişimi ve ticari faaliyetlerin kamçılanması için ulaşım ağlarının genişlemesinin yaşamsal öneme sahip olduğunu düşünüyordu.[90]

Tabi ki ekonomik imtiyazların verilme koşullarının kontrol altında tutulmasına duyulan ihtiyaç konusunda önceki zamanlarda da bir farkındalık vardı. Örneğin 1865 Nizamnamesi'nde Osmanlı elçiliklerinin imtiyaz peşinde koşan yabancıların kredi değerliliğini doğrulayan *şehadetname* sağlaması gerekliliği şart koşulurken[91] Hasan Fehmi Paşa imtiyaz sözleşmelerinin maddelerinin yabancı imtiyaz sahiplerinin gücünü sınırlayacak şekilde düzenlenmesinin gerekliliğinin altını çiziyordu.[92] Yeni Cumhuriyet ise imtiyazların çok dikkatlice düşünülmüş şartlar altında verilmesi ya da sadece bazı faaliyetler için verilmesi yönünde çok daha kararlı idi. Fiat ile yürütülen müzakareler sırasında İktisat Bakanlığı sadece imtiyazlı koşullar altında bazı yollar üzerinde tekel şeklinde imtiyaz verilmesini öngörüyordu. Taraflar arasında yapılacak herhangi bir anlaşmada tekel hakkı verilen şirketin bu hakka sahip olduğu güzergah üzerindeki yolların, köprülerin inşası ve tamiri ile ilgili bir düzenleme yer alacak, İktisat Bakanlığı ve şirket ara-

---

[83] *The Economist*, 12 Mayıs 1923.

[84] Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, belge 58, s. 171.

[85] Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, s. 252-3.

[86] Tezel, "Yabancı Sermaye Sorunu", s. 249-50; Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, s. 10, 11, 16-17.

[87] Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, belge 9, s. 6-7, 10.

[88] MECA, Faringdon Papers, GB 165-0313, box 6, Cazès'ten Schrecker'e, 8 Mayıs 1924, s. 2.

[89] *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt 28, İctima 4, 8 Nisan 1339 (8 Nisan 1923), s. 436-515.

[90] BCA, 030 10 154 87 3 (Ağustos 1338 [1922]).

[91] *Düstur*, birinci tertip, cilt 3 (Istanbul: Matbaa-i Amire, 1293), s. 498-99, 14 Sefer 1282/26 Haziran 1281 (9 Temmuz 1865).

[92] Dinçer, "Lâyiha", s. 162.

sında belirli zamanlarda uzaklık ve zamana bağlı olarak taşıma ücretlerinin değiştirilmesine müsaade edecek bir anlaşma da yapılacaktı. Posta taşıması ve devlete ait malların taşınmasına dair bir kontrat da görüşülecekti. Tekel hakkı on yıl için verilecekti. Anlaşmaya varılmasını takip eden dört ay içinde gerekli otomobil ve kamyonlar Türkiye'ye getirilecek, bir yıl içinde de hangarlar çalışmaya başlayacak, tamirhaneler kurulmuş olacaktı. Bakanlık ayrıca ulusal güvenliğin önemini göz önüne alarak önerilen yolların güvenlik şartlarını da değerlendirmişti.[93]

Ankara'nın yeni tutumu 7 Haziran 1920 gibi erken bir tarihte açık edilmişti. Bu tarihte Büyük Millet Meclisi'nde "doğrudan veya dolaylı" olarak Büyük Millet Meclisi'nin onayı olmaksızın İstanbul Hükümeti tarafından Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra yabancılara verilen herhangi bir imtiyazın yok sayılacağına dair bir yasa geçirilmişti.[94] Bu şekilde verilen imtiyazların yeniden müzakere edilmesi zorunluydu.[95] *The Times* gazetesinin kızgın bir şekilde kaydettiği gibi "yabancıların kendi haklarından bahsederek değil, Türklerin lütfünu dilenerek herhangi bir sonuç umut edebileceklerine dair uyarılar yapılıyordu." [96]

Yeni hükümet Büyük Güçlerin sermayesine düşmanca bir tavır takındığından bazı yabancılara hiçbir şekilde imtiyaz verilmeyecekti. 1924 yılında temsilcileri olarak faaliyet gösteren birini Groedel Biraderler'e rapor ettiğine göre Türk Hükümeti, Büyük Güçlere imtiyaz vermeme kararı almıştı ve onların yerine imtiyazları Merkezi Avrupa Güçlerine verecekti.[97] Baron Herman Groedel, British Trade Corporation'a yazdığı bir mektupta "Ankara, büyük ekonomik önemi haiz meseleleri Avrupalı Büyük Güçlere bırakma eğiliminde değil, öte yandan tarafsız sermayeye karşı belirgin bir dostane yönelim olduğuna dair açık bir izlenime sahip olduk" diyordu. [98]

İngilizler için tamamen sürpriz olan bir hareketle Ankara, İngiliz sermayesine karşı katı bir tutum takındı ve onu reddetti. Böyle bir karar siyasi pozisyonu hassas, ekonomik durumu iç karartıcı, on yıllık sürekli ve yıkıcı bir savaştan yeni çıkmış bir ülke için şaşırtıcıydı. Yeni hükümet "değerlendirilmesine sunulan bütün İngiliz imtiyaz meselelerinde inatçı… müzakereleri müddetsiz olarak ertelemeye hazır"dı.[99] Bu yoğun düşmanlık, British Trade Corporation'ı savaştan sonra katıldığı Kastamonu-Bolu kereste imtiyazından çekilmeye mecbur bırakmıştı.[100] British Trade Corporation'ın müdürü Lord Faringdon bu durumu

[93] BCA, 030 10 154 87 3, ff. 4-6, 12 Ağustos 1338 (12 Ağustos 1922).
[94] *Düstur*, üçüncü tertip, cilt 1 (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929), s. 16, Kanun no. 7, 7 Haziran 1336/ 20 Ramazan 1338 (7 Haziran 1920).
[95] MECA, Faringdon Papers, GB 165-0313, box 6, Cazès'ten Schrecker'e, 8 Mayıs 1924; aynı yer, Bilinski'den Dickson'e, 3 Temmuz 1922.
[96] *The Times*, 19 Haziran 1923, s. 14.
[97] MECA, Faringdon Papers, GB 165-0313, box 6, Cazès'ten Schrecker'e, 8 Mayıs 1924.
[98] MECA, Faringdon Papers, GB 165-0313, box 6, Groedel'den British Trade Corporation'e, 12 Haziran 1924.
[99] *The Times*, 19 Haziran 1923, s. 14.
[100] MECA, Faringdon Papers, GB 165-0313, box 6, Cazès'ten Schrecker'e, 8 Mayıs 1924, pp. 4, 5; aynı yer, Schrecker'den Dickson'e, 17 Mayıs 1924.

"Ankara çevresinde İngiliz olan her şeyin artık itibarını kaybettiğine dair dört bir yandan ulaşan delilller bizi hayrete düşürdü"[101] sözlerinden anlaşıldığı gibi tanımak zorunda kalmıştı.

Ankara, Büyük Güç sermayesini redderek bağımsız bir ekonomik çizgi takip etmeye çalışırken İngilizler bunun imkansız olduğu kanaatindeydiler. 1923 yılında Townshend, "sonuçta Londra, Türkiye'nin hükümet makinesini çalıştırmaya başlaması için para alabileceği tek yerdir ve boş kasa ile makinenin çalıştırılmaz" diyordu.[102] Öte yandan *The Economist* yeni cumhuriyetin önderlerini "eninde sonunda geriye çekilmek zorunda kalacakları" için yabancı sermayeye karşı "sınırı aşmamaları" konusunda uyarıyordu.[103] İngilizlerin arzularına uymayan Türklere çok kızgın olan Curzon, İsmet İnönü'yü reddedilen bütün teklifleri "cebimize atıyoruz" diyerek otoriterce tehdit etmişti. Türkiye'nin harap bir halde olduğunu ve çaresizce paraya ihtiyaç duyduğunu işaret eden Curzon şunları söylemişti: "Para kimse de yok. Ancak biz verebiliriz… İhtiyaç sebebiyle yarın para istemek için karşımıza gelip diz çöktüğünüz zaman, bugün reddettiklerinizi cebimizden birer birer çıkartıp size göstereceğiz".[104]

Bu oldukça kibirli İngiliz yaklaşımına rağmen, Ankara para için başı önünde İngilizlere dönmemişti. Bu da İngilizlerin kendilerinin de yanıtlayamadıkları şu soruyu akla getiriyordu: Cumhuriyet, yabancılara imtiyaz vermede takip ettiği çizgiye nasıl sadık kalabildi? Belki de bu sorunun cevabı, birbiriyle kenetlenmiş Büyük Güçlerin ittifakının Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte kırılmış olmasındaydı. Yunan yenilgisi İngilizlerin istediklerini almalarını önlemiş, müttefiklerin arasındaki çatlaklar ve Sovyetler Birliği'nin yükselişi yeni Cumhuriyet'e daha çok manevra kabiliyeti vermişti. Zaten müttefikler hiçbir zaman tamamen birlikte hareket etmemişlerdi. İngilizler, Fransızlar ve Almanlar arasında sürekli gerilim vardı. Bağdat demiryolu imtiyazı tartışmalarında olduğu gibi bu rekabet, imparatorluğun ekonomisi üzerinde süren paylaşım mücadelesinde açığa çıkıyordu. Fransız-Alman gerginliği 1898'deki Haydarpaşa imtiyazı üzerindeki anlaşmazlıkta aşikar olmuştu. Fransız imtiyaz sahiplerini çok kızdırmasına rağmen, Haydarpaşa limanı ve buna bağlı depoların inşası hakkındaki imtiyazın Alman Anadolu Demiryolu Şirketi'ne verilmesi planlanmıştı. Bu da Fransız Societé Quais Docks et Entrepôts de Constantinople grubuna göre kendi imtiyazını temelden zayıflatacak bir hamle idi.[105] Fransızların siniri bir kez daha gerilmiş ve bu sefer bunun kaynağı İngilizler olmuştu. National Bank of Turkey, 1911 yılında Samsun ve Trabzon'da liman inşa etmek için imtiyaz elde etme amaçlı teklif vermişti. Fransa Büyükelçisi Bombard'ın savunduğuna göre bu

[101] MECA, Faringdon Papers, GB 165-0313, box 6, Faringdon'dan Groedel'e, 22 Mayıs 1924.
[102] Barker, A.J., *Townshend of Kut. A Biography of Major-General Sir Charles Townshend* (London: Cassell, 1967), s. 233.
[103] *The Economist*, 14 Temmuz 1923, s. 50.
[104] İnönü, İsmet, *İsmet İnönü'nün Hatıraları. Lozan Antlaşması I* (İstanbul: Yenigün, 1998), s. 130.
[105] BOA BEO 1180 884 31, 1315-16/1314 (1898).

limanlar Fransızlar tarafından gerçekleştirilecek nafia işleri arasındaydı. Ama bu iddia, Bompard'ın iyi niyetine "inanmakta bazı zorluk" çektiği Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa tarafından kabul edilmemişti.[106] Gerçekte the National Bank of Turkey sadece Trabzon ve Samsun imtiyazlarının peşinde koşmuyordu; Babington Smith'ın Cassel'e yazdığı bir mektubunda şunlar kaydediliyordu: "Biz Samsun, Trabzon ve Hükümet'in dahil etmek istediği diğer herhangi bir liman için 'Contrat d'Etudes' başvurusunu yaptık".[107]

Belki de yukarıdaki sorunun yanıtı imparatorluğun küllerinden beklenmedik bir şekilde zaferle yükselen ve diğer ülkelerle kendini eşit gören bir cumhuriyetin liderlerinde açıkça görülen yeni özgüvende yatıyordu. Maliye Bakanı Mahmut Esat Bey ilan ediyordu ki Türkiye "her türlü teshilâtı da bütün medenî milletlere olduğu gibi göstermeğe amâdedir, ancak kendimizi yirminci asrın ortasında hiçbir devletten geri görmediğimiz gibi hiçbir milletten de aşağı şerait kabul ederek Türkiye'yi esirler ülkesi haline getirmeyiz efendiler".[108] Öyleyse Türkiye "her medenî millet gibi muamele görsün. Bu tarzda muamele etmeği muvafık gören ecnebilerin sermayesine kapımız açıktır".[109] Yeni bir ekonomik imtiyaz verme rejimi böylelikle başlamış ve yabancılar yeni Türkiye'nin ekonomik çevresinde yeni bir davranış tarzı öğrenmek zorunda kalmışlardı.

Kaynakça

Alpar, Cem, "Yabancı Sermaye", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt II, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Barker, A.J., *Townshend of Kut. A Biography of Major-General Sir Charles Townshend*, London: Cassell, 1967.

Berkes, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey*, London: Hurst, 1998.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, Ankara: İmge Kitabevi, 2003.

Cemal Paşa, *Hatıralar. İttihat ve Terakki I. Dünya Savaşı Anıları*, der. Alpay Kabacalı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.

Dinçer, Celal, "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu'nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Lâyiha", *Belgeler*, Cilt V-VIII, sayı 9-12 (1968-71): 163.

Documents diplomatiques Français (1871-1914), 2nd. Series (1901-1911), cilt III (3 Janvier - 4 Octobre 1903), Paris, Imprimerie Nationale, 1931.

Documents diplomatiques Français (1871-1914), 2nd. Series (1901-1911), cilt XIII (26 Octobre 1910-30 Juin 1911), Paris: Imprimerie Nationale, 1955.

Düstur, birinci tertip, cilt 3, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1293.

Düstur, üçüncü tertip, cilt 1, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929.

[106] *Documents diplomatiques Français*, XIII, belge 371, s. 681, Bompard'dan de Selves'e, Tarabya, 30 Haziran 1911.

[107] Trinity College, Babington Smith, HBS 30 167 (4), Babington Smith'ten to Cassel'e, 7 Nisan 1911.

[108] Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, belge 11, s. 16.

[109] Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, belge 11, s. 17.

Fleet, Kate, "Money and politics: the fate of British business in the new Turkish Republic", *Turkish Historical Review* 2/1 (2011): 18-38.

G. Haldun, "Ecnebi Sermayesi ve Bizim Teşebbüsatımız", *İctihad*, sayı 48 (1 Haziran 1328): 1112-3.

Geyikdağı, V. Necla, *Foreign Investment in the Ottoman Empire. International Trade and Relations 1854-1914*, London: I.B. Tauris, 2011.

Gooch, G.P. ve Harold Temperley (ed.), *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, cilt V "The Near East, the Macedonian Problem and the Annexation of Bosnia 1903-1909", Londra: H.M.S.O., 1928.

Grassi, Fabio L., *L'Italia e la questione turca (1919-1923). Opinione pubblica e politica estera*, Turin: Silvio Zamorani editore, 1996.

İnönü, İsmet, *İsmet İnönü'nün Hatıraları. Lozan Antlaşması I*, İstanbul: Yenigün, 1998.

Kent, Marian, "Agent of empire? The National Bank of Turkey and British Foreign Policy", *The Historical Journal*, 18/2 (1975), 367-89.

Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara, 1927.

Ökçün, A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1968.

Öztürk, Ali İhsan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İmtiyaz Usulüyle Yürütülen İstanbul Belediye Hizmetleri (Yap-İşlet-Devret Uygulaması) (1852-1964)*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2010.

Parvus Efendi, "Köylüler ve Devlet", *Türk Yurdu*, 1/9 (1327-1328).

Quataert, Donald, "Limited revolution: the impact of the Anatolian Railway on Turkish transportation and the provisioning of Istanbul, 1890-1908", *The Business History Review*, 51/2 (1977): 139-160.

Raccagni, Michelle, "The French economic interests in the Ottoman empire", *International Journal of Middle East Studies*, 11/3 (1980): 339-376.

Shorrock, William I, "The origin of the French mandate in Syria and Lebanon: the railroad question, 1901-1914", *International Journal of Middle East Studies*, 1/2 (1970): 133-153.

Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1923)*, cilt IV "Ekim 1921-Ekim 1923", Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

Sonyel, S.R., *Turkish Diplomacy 1918-1923: Mustafa Kemal and the Turkish Nationalist Movement*, London: Sage Publications, 1975.

T.B.M.M. Zabit Ceridesi, Devre 1, Cilt 10, İctima 3, s. 375, 30 Mayıs 1337 (30 Mayıs 1921).

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 28, İctima 4, 8 Nisan 1339 (8 Nisan 1923), s. 436-515.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 8, İctima 157, s. 433, 26 Şubat 1337 (26 Şubat 1921).

Tezel, Y. Sezai, "Birinci Büyük Millet Meclisinde Yabancı Sermaye Sorunu", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 25/1 (Mart 1970): 239-251.

The Economist, 12 Mayıs 1923.

The Economist, 13 Mayıs 1922.

The Economist, 14 Temmuz 1923.

The Times, 19 Haziran 1923.

The Times, 3 Mayıs 1922.

Toprak, Zafer, *Türkiye'de "Milli İktisat" 1908-1918*, Ankara: Yurt Yayınları, 1982.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA BEO 1180 884 31, 1315-16/1314 (1898)

BOA İ. MMS. 121 5029, 13 Rebiülevvel 1308/15 Teşrin-i evvel 1306 (27 Ekim 1890)

BOA MMS. 121 5029, 13 Rebiülevvel 1308/15 Teşrin-i evvel 1306 (27 Ekim 1890)

BOA Y A Res 13 3, 15/27 Eylül 1880, 28 Mart/9 Nisan 1881 and 18/30 Nisan 1881.

BOA Y A Res 13 3, 28 Mart/9 Nisan 1881, 3/7 Haziran 1881, 18/30 Nisan 1881 and 28 Mart/9 Nisan 1881

BOA Y.PRK.A 4 78, 23 Safer 1305 (10 Kasım 1887)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA 030 10 219 479 3, 1 Eylül 1339 (1923).

BCA, 030 10 154 87 3 (Ağustos 1338 [1922]).

BCA, 030 10 154 87 3, ff. 4-6, 12 Ağustos 1338 (12 Ağustos 1922).

The Papers of Sir Henry Babington Smith, Trinity College, Cambridge (Trinity College, Babington Smith)

Trinity College, Babington Smith, HBS 29 26 (1), Babington Smith'den Dawkins'e, 25 Şubat 1901.

Trinity College, Babington Smith, HBS 29 34 (3), Babington Smith'den Dawkins'e, 25 Nisan 1901.

Trinity College, Babington Smith, HBS 30 111 (1), Babington Smith'den Cassel'e, 24 Kasım 1910.

Trinity College, Babington Smith, HBS 30 167 (4), Babington Smith'ten to Cassel'e, 7 Nisan 1911.

Trinity College, Babington Smith, HBS 30 38 (4), Cassel'den Babington Smith'e, 13 Eylül 1910.

Trinity College, Babington Smith, HBS, 29 22 (3), 4 Ocak 1901'deki bir konuşmanın gizli raporu.

Trinity College, Babington Smith, HBS 29 22 (5), 4 Ocak 1901.

Trinity College, Babington Smith, HBS 30 2 (7), "Memorandum on Recent Ottoman Loan Negotiations", 4 Ekim 1910.

Trinity College, Babington Smith, HSB 30 38 (6-7), Cassel'den Babington Smith'e, 13 Eylül 1910.

Trinity College, Babington Smith, HBS 27 5 (2) b., *The Daily Chronicle*, 9 Ağustos 1909.

The Middle East Centre Archive, St Antony's College, Oxford (MECA)

MECA, Faringdon Papers, GB 165-0313, box 6, "Forest concession in Asia Minor", 9 Ekim 1923, "Summary of the report on the concession of the forests of the province of Castamouni and of the sub-division of Boli by Baron Hermann Groedel", 13 Eylül 1919.

MECA, Faringdon Papers, GB 165-0313, box 6, Bilinski'den Dickson'e, 3 Temmuz 1922.

MECA, Faringdon Papers, GB 165-0313, box 6, Cazès'ten Schrecker'e, 8 Mayıs 1924.

MECA, Faringdon Papers, GB 165-0313, box 6, Schrecker'den Dickson'e, 17 Mayıs 1924.

MECA, Faringdon Papers, GB 165-0313, box 6, Faringdon'dan Groedel'e, 22 Mayıs 1924.

MECA, Faringdon Papers, GB 165-0313, box 6, file no. 23, "Description et évaluation des forêts" (ve İngilizce çevirisi "Description and Valuation of the Forests"), 26 Eylül 1919.

MECA, Faringdon Papers, GB 165-0313, box 6, file no. 23, A.G.M. Dickson'dan Babington Smith'e, İstanbul, 19 Ocak 1922.

MECA, Faringdon Papers, GB 165-0313, box 6, Groedel'den British Trade Corporation'e, 12 Haziran 1924.

MECA, Mark Sykes Collection, GB 165-0275, box 2, file 6, item 71, Sykes'dan Lord Robert Cecil'e, 29 Temmuz 1917.

Swindon and Wiltshire Archives (SWA)

SWA, 947/861, Townshend'den Lord Long'a, 3 Ekim 1922.

SWA, 947/861, Curzon'dan Townshend'e mektup, 18 Ağustos 1922.

Öz: Bu makalede geç Osmanlı İmparatorluğu ve erken Türkiye Cumhuriyeti döneminde yabancılara verilen ekonomik imtiyazlar ile ilgili gelişmeler, 1876-1908, 1908-1919, 1919-1923 olmak üzere üç döneme ayrılarak incelenmektedir. İlk dönemde Osmanlıların yabancılara ekonomik imtiyaz vermesi her ne kadar toplumsal yarar ve iktisadi gelişme arzusu ile güdülense de gerçekte nedeni Büyük Güçlere yarı-sömürgeci ekonomik bağımlılığın olduğu bir ortamda, yabancı sermayeye olan aşırı derecedeki ihtiyaçtır. 1908 sonrası dönemde ise söylem değişerek iktisadi bağımsızlık, milli iktisat ve milli sermaye tartışmaları yapılmış, fakat iş yabancılara ekonomik imtiyaz vermeye gelindiğinde saik ve uygulama aslında 1908 öncesi dönemdeki gibi kalmıştır. Ancak imparatorluğun çökmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile durum değişmiş ve böylece yabancı ekonomik imtiyazlar mütehakkim yabancıların sökerek aldığı kazançlar olmaktan çıkıp belirli yabancıların talep değil, rica sunarak aldıkları iktisadi araçlara dönüşmüştür.

Anahtar sözcükler: Yabancılara verilen ekonomik imtiyazlar, yabancı devletlerden alınan krediler, milli ekonomi, Büyük Güçler, yabancı sermaye

Foreign concessions in the late Ottoman Empire and the early Turkish Republic

Abstract: This article traces the developments in concession granting to foreigners in the late Ottoman Empire and the early Turkish Republic and examines foreign concession granting in three periods: 1876-1908, 1908-1919 and 1919-1923. In the first period, Ottoman granting of foreign concessions, while motivated by the desire for social benefit and economic development, was dictated by the crippling need for foreign capital in an environment of semi-colonial economic dependence on the great powers. While the rhetoric changed in the post-1908 period to talk of economic independence, of national economy and national capital, in effect, when it came to awarding concessions to foreigners, the motivation and application remained what it had been in the pre-1908 period. In the aftermath of the collapse of the empire and with the emergence of the Turkish Republic the situation changed and foreign concessions were to transform from something extracted by dominant foreigners to something granted to certain foreigners only who presented requests not demands.

Key words: Foreign economic concessions, foreign loans, national economy, Great Powers, foreign capital

Osmanlı'da İş Dünyası, Siyaset, Suikast Meymon'un Uluslararası Fırıldakları

Kudret EMİROĞLU

"Tahrirât Numarası: 298
11 Haziran Efrencî 1907 Paris

Birader-i Azizim Efendim,

(...) *Terakki* gazetesiyle Sabahattin Bey hakkındaki mütalaâtınıza cevap vermek için evvela melfuf ilaveleri okumanızı tavsiye eder, sâniyen Mahmut Paşazade Sabahattin Bey'in kim olduğunu size tanıtmak ister ve sâlisen onun tarafgirliğiyle bize söz söyleyen beyinsiz veya hamiyetsizlerle mübahaseye bile tenezzül etmemenizi rica eylerim:

Evvela tarihlerden dahi anlaşılacağı vechile ilavenin biri geçen sene diğeri ise bu son zamanda yazılmıştır. Her ikisi de taraf-ı acizânemden yazıldığı gibi, bu defaki İstanbul'a seyahatten evvel yazılıp bırakıldığı halde tab'ı ancak bu son zamanda müyesser olmuştur.

Sâniyen Sabahattin Bey ve merhum pederi Avrupa'ya ne zulümden şikayet ve ne de milleti vikaye maksadıyla gelmişlerdir. Bunlar "Ceyş ve Meymon" isminde cesim siyasi ve ticari bir şirketin iki vekili bulunan İngilizlerle olan mukavelelerini icra için yani "şantaj" yapmak, hazine-i beytü'l-mali soymak, memleketi ecnebilere satmak için harice çıkmışlardır.

Bakınız nasıl:

Bu iki İngiliz, Fırat ve Dicle nehirleri arasında cesim bataklıkların mensup oldukları şirket namına imtiyazını almak ve buraları bir İngiliz malikanesi ve daha doğrusu bir İngiliz müstemlekesi haline koymak için İstanbul'a gelirler. Ve bu işin teshili için erbâb-ı nüfuzdan birini ararlar. Borç içinde

kalmış valideleri Sultan Efendi'yi[1] (yüz bin liradan ziyade borcu vardır) bulurlar. Mezkûr imtiyazı almaya muvaffak oldukları takdirde kendilerinin mevcut borçları kamilen tesviye edildikten sonra yüz bin lira daha ikram olunacağını söylerler. Bu hususta mukaveleler tanzim olunur. Sultan Efendi feracesini giyerek saraya koşar. Ve Abdülhamit'e takdim eyler. Abdülhamit ise bunları oyalar. Aradan geçer. İngilizler Abdülhamit'in imtiyazı bu cihetle vermeyeceğini anladıktan sonra nâil-i emel olmak hususunda tarik-i ahara tevessülü tavsiye ederler. Mezkûr tarik ise Mahmut Paşa'nın iki sultanzade ile Avrupa'ya çıkıp oradan tehdit etmesidir.

Bu hususta sultan, paşa, beyefendiler müttefik ve müttehid-i rey olarak "şantaj" için Avrupa'ya çıkarlar. Uzun müddet kendileriyle birlikte bulunan bizim Nazım Efendi ile Ahmet Rıza Bey, Abdülhamit ile Paşa'nın pazarlığı açıkladığı zaman millet namına dahi (afv-ı umumî ve sâire gibi) metâlib-i hususiyeleri beyana bazı mevaddın dercini musırrâne rica ettikleri halde cevaplarından "Aman Rıza Bey, siz de bizim başımıza yeni yeni işler açıyorsunuz. Biz buraya ne vatan ne millet için geldik. Kendi işlerimizi tesviye için geldik" diye maksadlarını aleni söylemekten çekinmemişlerdir. Avrupa'dan Abdülhamit'le pazarlıkları Bağdat bataklıklarının imtiyazının itası ve mahdum beylerin Şura-yı Devlet'e azalığı ve buna mümasil şerâit-i adiye ve rezileden ibaret olduğu Ahmet Rıza, Nazım Bey ve sâire gibi erbâb-ı namus ve hamiyetin gözü önünde cereyan-ı mesâilden bulunmakla şahadetleriyle Paris sefaretinde mevcut imzalı kağıtları ve bâ-husus Ahmet Celalettin Paşa'nın tasdikiyle muayyen "iki kere iki dört eder" gibi sabit bir hakikattir.

Bunlar maksadlarına nâil olunca (ki Abdülhamit belki şimdiye kadar bunların mütalebâtını redd etmekten daha iyi bir iş yapmamıştır) biraz sonra da pederleri vefat etmekle, işi hürriyetperverliğe döktüler. Ve bu hürriyetperverliğin zîrinde ne müthiş hainlik ve mefsedetlik olduğu görünür.

Binaenaleyh Sultan Hamit'ten, komitecilerden daha mahremâne bir politika yapmak arzu eden bir adamın efkâr ve âmâlini vatandaşlarımıza bildirerek ikaz etmek bizim en birinci vazifemizdir. İşte bu sâika ile kendisine karşı yazı yazıyoruz. Ahvâl-i mazilerinden bahs etmeyi âtiye ta'lik ediyoruz. (…)

Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Umur-u Dahiliye Şubesi Memuru
Doktor: [İmza] Bahattin Şakir"

[1] Prens Sabahattin ile Lütfullah'ın annesi, Abdülmecit'in kızı, II. Abdülhamit'in kızkardeşi Seniha Sultan (1852-1931).

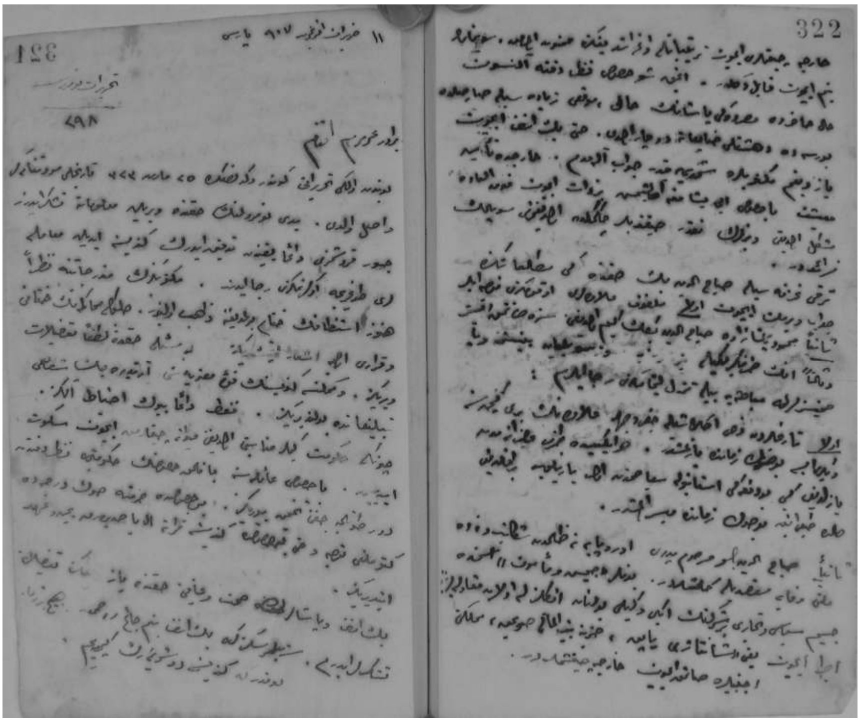

Paris'ten Terakki ve İttihat Cemiyeti adına yazılmış, Bahattin Şakir imzalı, Meymun ve Ceyş'ten söz eden mektubun ilk iki sayfası.

Hikayemiz, Paris'ten Terakki ve İttihat Cemiyeti adına Bahattin Şakir'in yazdığı bu mektupla başlıyor.[2] Konu Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın imtiyaz hikayesi yanında, defterlerin çevrimyazısını hazırlamakta olduğumuz için, teknik açıdan da "Ceyş" ve "Meymon" adlarının başta doğru okunması ve sonra kimliklerinin ortaya çıkarılması olarak karşımıza dikilmişti.

I. 1899 - Mahmut Celalettin Paşa İmtiyaz Peşinde

Dönemin tanığı ve Prens Sabahattinci olan Abdullah Bedevi Kuran, uzun bir süre İttihatçılar ve Jön Türkler hakkında en önemli kaynak olan *İnkılap Tarihimiz ve "Jön Türkler"* adlı kitabında[3] Mahmut Celalaettin Paşa'nın evrakını ve

[2] Örgüt adına yazılan bu mektupların kopyaları *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi'nin 1906-1907 Senelerinin Muhaberat Kopyası* adlı deftere çıkartılmıştır; ikinci defteri oluşturan *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 15 Teşrin-i sâni 1907-28 Mart 1908 Senelerine Ait Muhaberatının Kayıt Defteri* ile birlikte Çiğdem Önal Emiroğlu ve Kudret Emiroğlu tarafından hazırlanan çevrimyazıları Tarih Vakfı tarafından yayınlanacaktır. 298 Tahrirât Numaralı, 11 Haziran 1907 tarihli bu mektup, birinci defterin 321b-325. sayfalarında, alıntılanan bölüm 322-324. sayfalarındadır.

[3] Tan Matbaası, İstanbul, 1945.

Paris mektuplarını kullanıp özetlediği için, ona başvurumuzda gerçekten de Paşa'nın savunusunu bulduk:

> ...Sabahaddin ve Lütfullah beylerin (...) musiki muallimlerinden Mösyö Çeza Heke (...) birgün ders esnasında talebelerine bir İngilizin kendilerile görüşmek istediğini söylemiş; beylerden bir randevü rica etmiş ve muvafakatlarını almıştı. Mülakata talip olan Maymon ismindeki zat, muayyen gün ve saatte beyler tarafından kabul edilmişti. Ziyaretçi, beylerle görüşürken kendisinin gayet kuvvetli bir İngiliz grubunun vekili olduğunu ileri sürerek Bağdat şimendifer imtiyazının bu grup namına alınması için ciddiyet ve namusile tanınmış bir Türkün tavassutunu aradığını bildirmiş ve zımnen Damat Mahmut Paşa'nın bu işle meşgul olmasını anlatmıştır. Aynı zamanda bu imtiyaz verildiği takdirde İngiliz politikasının Türkiye lehine meyli ve binaenaleyh bu teşebbüsün kuvveden fiile çıkması Türkiye'ye maddi ve manevi büyük faydalar temin edeceğini deliller göstererek izah etmiştir.[4]

Kuran'a göre "bu tavassut ile şahsi her hangi bir emel ve gayet takip etme"yen Paşa, imtiyaz İngilizlere verilmeyince "Sultan Abdülhamid'in yanlış siyaset takip ettiği düşüncesi"ne varmış, "memleket bakımından hatayı sezen Paşa, kainbiraderini ikaz etmek lazım geldiğini düşünmüş ve bu maksada ermenin hariçten padişah üzerine tesir yapmak ile mümkün olacağına kanaat getirmiştir. O tarihlerde memleketin istikbalile alakadar olmak istiyen hamiyet erbabının birer birer Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldıklarını bir an için fikrinden geçiren Paşa, aynı tarzda hareket ederek Avrupa'ya çekilmeğe kati surette karar vermiştir."[5]

"Paşa'nın bu kararından haberdar olan Maymon da kendilerine yardım teşebbüsünde bulunmak ve Lord Salisburi'nin imzasını taşıyan üç pasaport getirerek firarı kolaylaştırmak istemiştir. Lakin firarın takarrür ettiği gün yolcuları almak üzere Maltepe sahillerine geleceği Maymon tarafından vadedilen İngiliz vapurunun görünmemesi, Damat Paşa ile oğullarının ümidini kırmış ve Maymon'un bu işi beceremeyeceğini anlamıştı. Bununla beraber, ihtiyati bir tedbir olmak üzere, bu düşüncelerini Maymon'a ihsas etmemişler", Paşa, oğulla-

---

[4] Kuran, s. 66 vd. Paşa'nın İngiliz İskenderun-Irak Demiryolu Raporu 22 Safer 1317 [30 Haziran 1899] tarihlidir; BOA.Y.EE. 84.39. İlber Ortaylı Mahmut Paşa'nın layihalarını (*İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, SBF Y., Ankara, 1981, s. 96) şöyle değerlendirir: "Paşa; "Demiryol girişiminde gerekli meblâğın % 20'sinin Osmanlı maliyesine yüklenmesini doğru bulmuyordu, İngiltere'nin zaten sömürgeleri bulunduğunu, oysa Almanya'nın bu sayede Mezopotamya topraklarını işgale hazırlandığını" ileri sürüyordu. Bir başka layihasında, "istenen kilometre garantisinin de çok yüksek olduğunu, oysa Macarlı Ernest Rechnitzer'in sadece 15.000 frank üzerinde durduğunu, Almanların ise peşin 19.000 frank istediğine" işaret ediyor ve "Rechnitzer'in peşin kilometre garantisi istemeyip bu meblağı elde edilecek fazladan (gayrisafi hasılanın) alacağını" belirterek "daha ehven şartlar ileri süren Rechnitzer'e imtiyaz verilmesini" tavsiye ediyordu. Görünüşte Rechnitzer'in ödeme şartları daha müsait idi, ama uzun vadede, bitmeyen bir borçlanma altına girilmiş olacaktı. Rechnitzer projesi bir müddet sonra suya düştü."

[5] Kuran, s. 66, 67.

rı ve maiyeti, altı kişilik kafile halinde, İsviçreli Mösyö Charlier aracılığıyla, Pake kumpanyasının İstanbul acentesi Mösyö Reboul'un düzenlemesiyle kaçmışlardır (14 Aralık 1899)[6].

Sina Akşin, Kuran'ın anlatımı üzerine, "Abdülhamit'in demiryolu işinde nasıl devletlerin oyuncağı olup, haysiyetsiz bir siyaset güttüğünü göstermeye çalışmaktadır. Bu ikincisi büyük ölçüde doğruysa da, hiçbir çıkar beklemeden yabancı sermaye gruplarına aracılık etmek, özellikle o zamanda, görülmemiş olmasa bile, herhalde ender görülebilecek bir durumdu" demektedir.[7]

İngiltere'nin İstanbul elçisi Sir Nicholas O'Conor Mahmut Celalettin Paşa'dan hep uzak durduğu gibi[8], Paşa Avrupa'ya kaçtıktan sonra da İngiltere hükümeti ondan uzak durmuştu. Salisbury, Osmanlı elçisinden istek gelmedikçe Paşa'nın oğullarıyla görüşmeyeceğini bildirmiş, Paşa'nın görüşme talebini "siyasi sürgün" (*political exile*) olduğu gerekçesiyle reddetmişti.[9] Abdülhamit özellikle Fransa ve İngiltere'ye, diğer Avrupa hanedan aileleriyle aynı hukuka tabi olarak, ailesinden kişilerin, özellikle Paşa'nın çocuklarının iadesi hakkı olduğunu iddia ederken, Mahmut Celalettin Paşa'nın geri gelmesi için aracılar göndermiş, ancak başarılı olamamıştı. Avrupa'da Paşa'nın Abdülhamit'e şantaj yapacağı beklentisi yaygındı. Celalettin Paşa Türkçe, Arapça, Farsça gazete yayınlamak istediğini açıklarken, İngiltere'den 12.000 sterlin istediği, Yıldız'dan elmas çaldığı Avrupa gazetelerinde yayınlanmaktadır.[10]

5 Ocak 1900'de oğullar Londra'da soğuk karşılanır. Baba ise İstanbul'a dönme koşulu olarak Bağdat-Basra arasındaki bataklıkların temizlenmesi, maaşının 300 liraya çıkarılması, oğullarının 150'şer lira maaşla Şura-yı Devlet'e atanması, kendisine 5000 lira yol masrafı verilmesi, yanında bulunan iki kişinin uygun memuriyetlere getirilmesini istemektedir.[11] Mart 1900'de kendisine hisse senetlerinin karşılığının ödenmesi teklif edildiğinde gene karşımıza Maimon çıkıyor.[12] Ancak Paşa bunu reddetmiş ve Padişah'a çektiği telgrafla bu teklifi

---

[6] Kuran, s. 67-68.
[7] Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Y., İstanbul, 1980, s. 38.
[8] John Burman, *Britain's Relations With The Ottoman Empire During The Embassy Of Sir Nicholas O'Conor To The Porte, 1898-1908*, The Isis Press, Istanbul, 2010, s. 203. Burman, O'Conor'un, Paşa'nın Londra için önemini tam değerlendiremediği düşünür ve onun da "Jön Türkler ve diğerleri gibi" şantaj peşinde olduğunu düşündüğünü aktarır; İngiltere dışişleri kadroları, Buman'a göre, zaten genel olarak "anarşist"lere (Paşa'ya ve belki daha çok Avrupa'daki çevresine) uzak durmaktadır.
[9] Burman, s. 203.
[10] Burman, s. 204; *Times*, *Daily Telegraph*.
[11] Belkıs Altuniş Gürsoy, "Damat Mahmut Celalettin Paşa", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu IX*, Eyüp Belediyesi, 2005, s. 273.
[12] Maimon'un Damat Mahmuıt Paşa'ya telgrafı, Pera, 19 Mart 1900/No 34020, *Affaires étrangéres Nouvelle Série Turquie*, Cilt III (1889-1901), s. 190; Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Y., İstanbul, t.y., s. 347.

Damat Mahmut Celalettin Paşa

kınamıştır.[13] Bizi telgraftan haberdar eden Hanioğlu, "kaçış nedeni olan hisse senetlerinin karşılığının verileceği, İngilizlerin ticari işlerini yürüten Bernard Maimon tarafından bildirilmiş" demektedir. Ancak burada Maimon'un Pera'dan telgraf çektiği ve teklifin Padişah adına yapıldığı yani Mamion'un İngiliz şirket değil Padişah Abdülhamit adına hareket ettiği anlaşılmaktadır. Paşa'nın reddi ve kınaması da bu temel üzerinedir.[14]

Cenevre'ye geçen Paşa, buradakilerin Ahmet Rıza'dan hoşnutsuzluğunun da yarattığı ortamla, Cemiyet'in yayın organı *Osmanlı* gazetesi üstünde ağırlığını hissettirir. 1 Nisan 1900'de gazetede padişaha hakaretâmiz yazısı yayınlanır. Gazete, Abdülhamit'in baskısı sonucu Cenevre'de basılamaz olur; 29 Mayıs 1900'de Paşa Londra'ya gelmiş, 1 Temmuz'dan itibaren gazete İngiltere'de (Londra ve sonra Folkstone'da) yayınlanmıştır.

Almanya Cenevre'de Baron von Richthofen eliyle Paşa'nın etkinliklerini izlemiş, özellikle mali kaynaklarını araştırmak için André Nechitch'i görevlendirmişti. Almanlar, Paşa ve oğullarının İngiltere ve Mısır tarafından desteklendiğini düşünüyorlardı.[15] Mahmut Celalettin Paşa, oğullarıyla Mısır'a gelmiştir. Hidiv üçüne de 800'er lira maaş verecek, Paşa her ay 25 lirasını Cemiyet'e verecektir, ancak bu sözünü tutamaz.[16]

Kahire'de Jön Türk hareketi etkinliğini artırınca Mısır'dan ayrılmak zorunda kalan Paşa'ya[17] Osmanlı Bankası'ndan 1000 lira gelir.[18] Oğulları Marsilya'ya

---

[13] Mahmut Paşa'nın telgrafı, 27 Mart 1900/No 39081-4987, *Affaires étrangéres Nouvelle Série Turquie*, Cilt III (1889-1901), s. 193; Hanioğlu, *a.g.e.*, s. 347.

[14] Hanioğlu, Mahmut Paşa'nın kaçışını özellikle Avrupa basınından ve Fransa ile İngiltere dışişleri arşivlerinden takip etmekte, bu aşamada Maimon'dan söz etmemektedir; bknz. *a.g.e.*, s. 342-369.

[15] Burman, s. 205.

[16] Gürsoy, s. 275.

[17] Abdülhamit kadar İngiltere de Paşa'nın Mısır'da kalmasına engel olmuş, hidive baskı yapmıştı; Burman, s. 203.

[18] "… Mahmut Paşa'nın parası kalmadığı bir gün - bunu haber almış gibi - Hidiv Abbas Hilmi Paşa kendisine İstanbul'a dönmeği teklif etti. … Tam bu günlerde kendilerine gaipten bir yardım geldi. Mısır Osmanlı Bankası yapılan hesaplarda yanlışlık olduğunu, merkezde daha bin İngiliz lirası bulunduğunu, bu parayı ne vakit isterlerse alabileceklerini bildirdi. Muhakkak ki bu para kendisini ortaya koymak istemeyen birisi tarafından Mahmut Paşa

giderler. Lord Cromer'in güvenini kazanan[19] Paşa Paris'e, ancak sağlığı bozuk olduğu için Korfu'ya, Ocak 1902'de Roma'ya gider.[20] 4-9 Şubat 1902'de Paris'te Jön Türk Kongresi toplanır.[21] Mayıs ayında muhafazakâr milletvekili Sir Ellis Ashmead-Bartlett'in Paşa'yı dönmemeye ikna etmek üzere Londra'dan Paris'e geldiği bildiriliyordu.[22] Paris elçisi Münir Bey'in, Paşa'nın döneceğini açıklaması üzerine, Prens Sabahattin babasının yanına gelerek onun dönme isteği yolundaki açıklamalarını geri aldırdı. Mali sıkıntı ve özlem içindeki Mahmut Celalettin Paşa uzun bir hastalıktan sonra 17 Ocak 1903'te Brüksel'de öldü.

Mahmut Celalettin Paşa'nın Abdülhamit'e yaptığı şantajdan çok, İngiltere ve Fransa'nın Paşa üstünden Abdülhamit'e şantaj yaptığı anlaşılıyor. İskenderun-Basra demiryolu tasarısını hazırlayan İngiliz grubu, Kasım 1899 sonunda Konya-Bağdat hattının imtiyazını Almanların almasıyla başarısız olmuştu. Damat Mahmut Paşa, O'Conor ve E. Rechnitzer'in bu girişimini destekleyip başarısız olduktan sonra Avrupa'ya kaçmıştı (Akşin "Kuran, Maymon diye birisini de anıyor" demektedir[23]). Boer Savaşları İngiltere'yi demiryolu imtiyazıyla yeterli kadar ilgilenmekten alıkoymuşsa da, İsmail Kemal-Prens Sabahattin'in darbe tasarısında İngiltere'nin hükümet olarak rolü daha açık, İngiliz sermayesinin rolü daha da belirgindir. İsmail Kemal'e birkaç yıl sonrasının, aşağıda karşılaşacağımız, Türkiye Milli Bankası'nın kurucularından Sir Ernest Cassel'den 10.000 altın borç verilmişti. İsmail Kemal de Mısır'da Lord Cromer'le görüşmüş, Lord Kerry'den de 4.000 altın sağlanmıştı.[24]

---

namına bankaya verilmişti." Süleyman Kâni İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler*, Temel Y., İstanbul, 1999, s. 155.

[19] M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation For a Revolution, The Young Turks, 1902-1908*, Oxford U.P., New York, 2001, s. 24.

[20] İngilizler Roma'da kalamayan Paşa'nın Kıbrıs'a gitmesine izin vermemişler, İstanbul'a ise Londra'ya gelmesine engel olmayacaklarını ancak onu sıkı gözaltında tutacaklarını bildirmişlerdir. Roma ise, Osmanlı hükümeti ile Paşa'yı sınır dışı etmek için Yanya'daki İtalya karşıtı valinin değiştirilmesi pazarlığını yapmaktadır; Hanioğlu, *a.g.e.*, s. 9.

[21] Kongrenin toplanışı ve İsmail Kemal'le Prens Sabahattin'in İngiltere destekli "yabancı müdahale" tasarısı için bknz. Hanioğlu, *a.g.e.*, "The Coup d'État Attempt of 1902-1903", s. 16-27.

[22] İngiltere hükümetinden değilse de özel kaynaklarından Paşa'ya mali destek verildiği dışişleri raporlarına yansımıştır; Burman, s. 206. Akşin de, Paris'te bazı sermaye çevrelerinin oluşturduğu bir "sendika"nın her ay 1000 lira ödenmek üzere Paşa'ya 10.000 lira borç verdiğini, Kongre masraflarını karşılayan Prens Sabahattin'in bu parayı, İngiliz kaynaklarından "şahıs namına" borçlanmayla sağladığını söyler; s. 38, 39. Ashmead-Barlett Ermeni ve Girit sorunlarında Osmanlı yanlısı tutumuyla tanınıyordu; Burman s. 206. Mabeyn başkatibi Tahsin Paşa da onu 'Türk muhibbi' diye tanıtır ve Ermeni militanlardan ele geçirilen silahları Londra'da teşhir edişini anlatır; Tahsin Paşa; *Sultan Abdülhamid Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Y., İstanbul, 1990, s. 60.

[23] Akşin, s. 37. Girişimin Rechnitzer adına yapıldığı, Maimon'un tam da "temsil yetkisi" bulunmadığı anlaşılıyor; "Avusturya-Macaristan tebeasından Rechnitzer'in Adana, Konya, Bağdat, Halep, Basra Körfezi'nde son bulacak geniş demiryolu inşası imtiyazının kendilerine verilmesi istirhamı", BOA. Y.PRK.TKM. 42.27. 8/M/1317 [19 Mayıs 1899].

[24] Akşin, s. 42-43. Hanioğlu bu bilginin delilsiz bçimde Kuran'dan kaynaklandığı söylese de (*Preparation…*, s. 159) darbeci gruba 10.000 £ ödendiğini, İsmail Kemal'in 4.000 £ ile

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

Y.PRK.HR 28/83 3

CONSULAT GÉNÉRAL

Impérial Ottoman

pour

la Suisse

La Turquie à Genève. — Mahmoud pacha, le beau frère du sultan, va quitter provisoirement Genève — où il avait établi son quartier général à l'hôtel de la Métropole — pour Londres. Il va partir dans une dizaine de jours avec ses deux fils. Il est probable qu'à Londres, l'ambassadeur turc, Costaki Anthopoulo pacha ne le fatiguera pas de ses visites comme l'ont fait à Genève ses collègues Munir bey, ambassadeur à Paris, et Caratheodori effendi, ministre à Bruxelles et à Berne.

Le sultan a tenté et tente encore de suprêmes efforts pour nuire à son beau-frère dans son crédit et sa considération. C'est ainsi que Sa Hautesse avait demandé au cheik ul-islam de proclamer le divorce entre Mahmoud pacha et la femme de ce dernier, la propre sœur du sultan.

Jusqu'à présent, le cheik-ul-islam a refusé de prononcer la sentence. On sait que ce personnage, actuellement Mehmed Djemal eddin effendi, joue un très grand rôle auprès du sultan en sa qualité de chef de l'Islam, c'est-à-dire qu'il est le premier personnage, après le sultan — padischah, dans la hiérarchie religieuse chez les Mahométans.

Le chef des croyants — toujours le sultan — a l'intention, ce moyen ne lui ayant pas réussi, de recourir à un autre procédé.

Il se proposerait de répudier Mahmoud pacha, sa femme et ses princes, leurs fils, comme appartenant à la famille impériale, puis, il ferait lire dans les mosquées un avis disant que Mahmoud pacha a changé de religion, c'est-à-dire s'est fait chrétien, ce qui est absolument faux. Comme, chez les mahométans, le qualificatif de « ghiaour » (chien de chrétien), constitue un qualificatif dégradant, on espère nuire, de cette manière encore, à la grande considération dont Mahmoud jouit dans le monde musulman.

On raconte que Caratheodori effendi, ministre de Turquie à Berne, s'était vanté d'avoir réduit au silence les Jeunes Turcs domiciliés à Genève et d'avoir fait arrêter la publication de l'*Osmanli*, qui paraît ici en trois langues : turc, français et allemand. Or, ce journal paraît au contraire, ici même, dans un format agrandi et sous la direction de Mahmoud pacha. Ce dernier vient d'en envoyer 1600 exemplaires, sous pli chargé, à autant de hauts personnages et fonctionnaires turcs.

Enfin, dernière anecdote : Caratheodori avait, comme nous l'avons dit, informé le sultan qu'il avait gagné à sa cause deux Jeunes-Turcs établis à Genève, qu'il avait envoyés, avec de superbes appointements, à Rome et à Vienne. — Il paraît que ces jeunes gens se sont tout simplement moqués du ministre turc à Berne et qu'ils vont prochainement rejoindre Mahmoud pacha à Londres.

... Choses de Turquie...

La Tribune de Genève 28 Avril 1900

Y.PRK.HR.00028.00083.003

Yaverandan Ahmed Celaleddin Paşa'nın Cenevre'ye gelerek Mahmud Paşa ile görüştüğüne ve Mahmud Paşa'nın parayı nasıl tedarik ettiğine dair mektubuna eklediği, Mahmut Paşa'yla ilgili Avrupa basını kupürlerinden…

Atina'ya, Reşit Sadi'nin 3.000 £'le Trablusgarp'a gittiğini bildirir (s. 20-21). Hanioğlu, Damat Mahmut Paşa'nın "İstanbul'daki mal varlığına karşı, İngilitere'nin 'ticaret ve sanayi alanındaki haklarının diğer milletlere üstünlüğünün aağlanabilmesi 'için, on iki bin sterlin dolayında bir parayı İngilizlerden talep ettiğini" gördüğümüzü yazar ve Paris sefiri Münir Bey tarafından Fransız makamlarına sunulan mektupları kaynak olarak gösterir (*Bir Siyasal Örgüt*…, s. 344).

Ahmet Bedevi Kuran gibi, hikayeyi kulak gazetesinden bilen bir kişinin de Süleyman Kâni İrtem olduğu anlaşılıyor. O, Mahmut Celalettin Paşa'nın Mısır'da hidivle ilişkisini daha ayrıntılı olarak anlatırken, Meymon'dan yani bir defa da olsa elbette doğru imlasıyla (Yahudi adı olarak bildiğimiz) Maimon'dan da söz etmektedir.

İrtem, Bernard Maimon'un (önce bu imlayla yazılmışsa da sonra hep "Memon" yazılmıştır) bir İngiliz grubunun mümessili olup imtiyazı alamadığını yazdıktan sonra, Paşa ve oğullarının kaçırılması konusunda kuşku uyandırdığını söylemektedir: "Memon, paşayı kaçırtmak için tertibat alıyordu. Bir İngiliz vapuru ile seyahati hazırlıyordu. Fakat bu tertibat ciddi olmaktan ziyade paşayı ve oğullarını oyalamak şeklinde görünüyordu. Sabahattin Bey bu tavır ve hallerden şüphelendi. Memon'un kendilerini Abdülhamit'e satmak ihtimali gözlerini korkuttu. Memon'un tertibatından vazgeçtiler. Fakat bu feragati ona hissettirmediler."[25]

İrtem'e göre Paşa ile Maimon'un ilişkisi devam eder: "Mahmut Paşa'nın yanındaki para tükenmeye yüz tutunca oğullarının teklifiyle emlakine mukabil Paris'te bir istikraz aktine kalkıştı. Tam bu sırada avını elinden kaçırmış bir adam gibi karşısına Memon çıktı."[26] İrtem'e göre Maimon Paşa'yı şantaja teşvik etmişse de sonuç alamamış, Paşa Hidiv'in davetiyle Mısır'a gitmişti.

1907 yılında Bahattin Şakir ve Paris'teki diğer İttihatçıların adını bildiği Meymon/Maimon gerçekte kimdi? Konuyu muhakkak ki siyasi dedikodu olarak da dinlemiş olan Prens Sabahattinci Ahmet Bedevi Kuran'ın (1886-1966) sözünü ettiği kadarıyla büyük bir İngiliz şirketinin temsilcisi mi ve gene hikayeyi dinleyip çok daha sonra kaleme alan İttihatçı Süleyman Kâni İrtem'in (1875-1945) ima ettiği gibi güvenilmez, av peşinde biri mi?[27]

II. Maimon'un Mesleği?

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde "Meymon" karşımıza, Damat Mahmut Paşa girişiminden yıllar önce, 1886'dan başlayarak çıkıyor. Meşrutiyet öncesi 1900'e kadar uzanan sürede belgeler bize şunları sunuyor:

---

[25] İrtem, s. 137. Kuran'da da aynı iş bitirememe halini görmüştük.

[26] İrtem, s. 145.

[27] Mahmut Paşa ile Rechnitzer projesi aslında tam ilişkilendirilebilmiş değil. Aslına bakılırsa Ortaylı (*a.g.e.*) ve Murat Özyüksel tam olarak Damat Mahmut Celalettin Paşa'dan değil, Damat Mahmut hatta Damat Mahmut Halil Paşa'dan söz ediyorlar (Gerçi babasının adı da Halil'dir). Özyüksel'in Paşa'nın cinayete kurban giden oğlu Cavit Bey'den söz etmesi de (*Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Y., İstanbul, 1988, s. 137) saptayabildiğimiz kadarıyla Mahmut Celalettin Paşa'nın ünlü iki oğlundan başka cariyesinden olan oğulları da Cavit adını taşımadığından, kuşkuları artırıyor. Mahmut Celalettin Paşa'nın Mezopotamya bataklıkları için mi, İskenderun-Basra demiryolu için mi tavassutta bulunduğu da ortada kalıyor. Fakat Meymon'un, İngiliz şirketi adına Mahmut Celalettin Paşa'ya yaklaşıp sonra Abdülhamit adına para teklifinde bulunduğu netleşiyor.

• 28/Ra/1304 [25 Aralık 1886] Dosya No: 37 Gömlek No: 11 Fon Kodu: Y.PRK.ASK.

"Bir İngiliz vapuruyla Mösyö Maymon namına gelen bir sandık barut hakkında." Maimon yetkililere, barutu numunelik olarak bir fabrikatör için getirdiğini ve gerekli başvuruları yapmış olduğunu kanıtlar.

• 03/Ca/1304 [28 Ocak 1887] Dosya No: 38 Gömlek No: 7 Fon Kodu: Y.PRK.ASK.

"Dersaadet'e gelen İngiliz gemisinden bulunan bir sandık barutun sahibi Meymon'un barutu numunelik olarak getirttiğini belirttiği."

• 22/Ca/1306 [24 Ocak 1889] Dosya No: 4 Gömlek No: 44 Fon Kodu: Y.PRK.PT.

"Meymon'un Yunan şimendiferleri için kral tarafından kabul edildiği ve Londra'ya hareket ettiği." Maimon'un Beyoğlu'nda *Stanboul* gazetesi muharriri

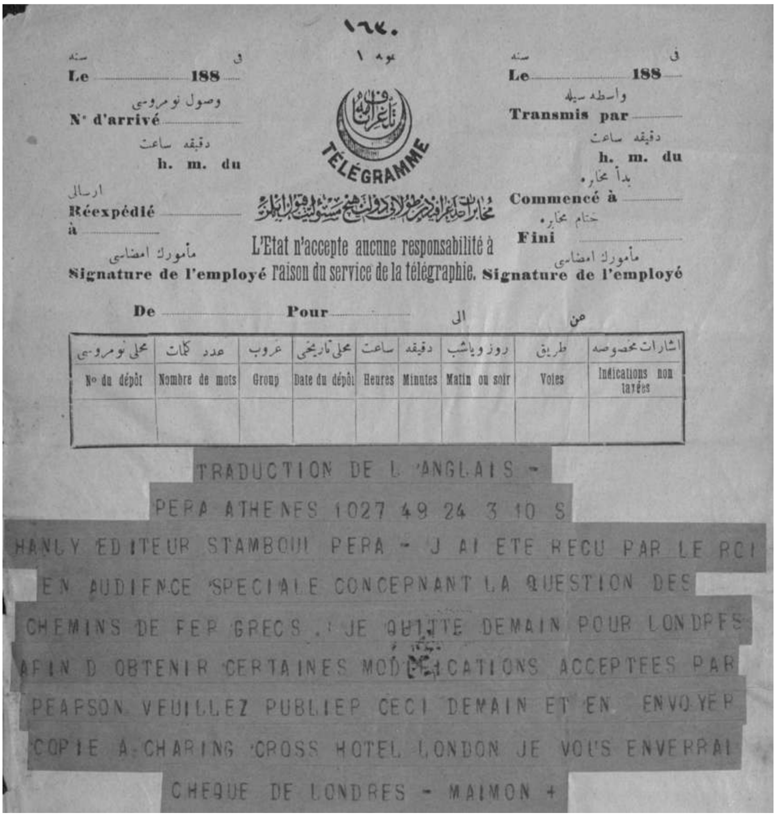

Le .... 188 ....

N° d'arrivé ....

h. m. du

Réexpédié ....

à ....

Signature de l'employé

TÉLÉGRAMME

L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie.

Le .... 188 ....

Transmis par ....

h. m. du

Commencé à ....

Fini ....

Signature de l'employé

De .... Pour ....

N° du dépôt	Nombre de mots	Group	Date du dépôt	Heures	Minutes	Matin ou soir	Voies	Indications non taxées

TRADUCTION DE L'ANGLAIS -
PERA ATHENES 1027 49 24 3 10 S
HANLY EDITEUR STAMBOUL PERA - J AI ETE RECU PAR LE ROI
EN AUDIENCE SPECIALE CONCERNANT LA QUESTION DES
CHEMINS DE FER GRECS . JE QUITTE DEMAIN POUR LONDRES
AFIN D OBTENIR CERTAINES MODIFICATIONS ACCEPTEES PAR
PEARSON VEUILLEZ PUBLIER CECI DEMAIN ET EN ENVOYER
COPIE A CHARING CROSS HOTEL LONDON JE VOUS ENVERRAI
CHEQUE DE LONDRES - MAIMON +

Maimon'un *Stanboul* gazetesi muhabiri Hanly'e telgrafı; BOA. Y. PRK. PT.4.44.22/Ca/1306 [24 Ocak 1889]

Mösyö Hanly'ye[28] çektiği telgrafın metni Osmanlı arşivine girmiştir; Maimon Yunanistan kralıyla gazeteci olarak mı görüşmüştür, ihale peşindeki Pearson'la birlikte iş mi yapmaktadır, anlaşılmamaktadır:

> Yunan şimendöferlerinin meselesi için hususi mülakat etmek üzere kral hazretleri tarafından kabul olundum Mösyö Piarson [Pearson] tarafından kabul olunan bazı tadilatı tahsil etmek üzere yarın Londra'ya hareket ediyorum. İşbu ihbaratımın yarınki güne derciyle suretini dahi London Oteli'nde Şaring Kros'a [Charing Cross] irsal ediniz Londra'dan size çek göndereceğim 12 Kanun-i sani 1304 24 Kanun-i sani 1889 Maymon.[29]

• 03/M /1312 [7 Temmuz 1894] Dosya No: 99 Gömlek No: 31 Fon Kodu: Y.MTV.

"Vilyam Brayt tarafından talep olunan şimendöfer imtiyazı ile ilgili layiha ve bu konuda Bernar Meymon ve William Brayt tarafından takdim olunan arizalar."

Dosyasında bulunan Osmanlıca sekiz sayfalı defter, Fransızca imtiyaz şartnamesi teklifi ve Maimon ve William Leathan Bright[30] imzalı Fransızca iki ayrı arıza ile Bright'ın 1894'te Firzovik-Medua hattının[31] imtiyazına talip olduğunu görüyoruz. Bright, Abdülhamit'e yazdığı arızasında kendisine iki yıl önce Dedeağaç demiryolu imtiyaz talebinden vazgeçip sabretmesinin söylendiğini, fakat geçen süre içinde bu imtiyaz başvurusu için de bir cevap alamayıp mağdur olduğunu yazmaktadır. Bright'ın talebini padişaha iletmesi için Maimon'u aracı kılması ilginçtir ("I have asked Mr Bernard Maimon to lay this, my humble request, before your majesty"). Maimon da Süreyya Paşa eliyle Abdülhamit'e mektupla başvurur.

Bright'ın bu girişimi de anlaşılan başarısız olmuş. Fakat Maimon'un herhalde bu girişimden kâr elde etmese de Saray'da bilinen ve Abdülhamit'le yazışabilen bir konumda olduğu anlaşılıyor. 1895'te Paris'ten yazdığı mektup, mali durumu iyi olmasa da, "hayat ve harekat ve sekenat"ını "zat-ı hümayun"a bağlamış olduğunu göstermektedir.

---

[28] John Laffan Hanly (1835-1882) İstanbul'da 1875'ten itibaren *Stanboul* gazetesinin yayıncısı İrlandalı. Bknz. Korkmaz Alemdar, *İstanbul (1875-1964), Türkiye'de Yayınlanan Fransızca Bir Gazetenin Tarihi*, A.İ.T.A., Ankara, 1978.

[29] Yunanistan'da halen işleyen Odontotos hattının inşa kararı 1889'da tarihlidir. Ancak ihaleyi bir Fransız şirketi almış ve açılış da ancak 1896'da yapılabilmiştir.

[30] W. L. Bright'ın (doğumu 1851) babası John Bright'ın (1811-1889) önemli bir Quaker önder, Buğday Yasaları'na muhalefet eden bir liberal ve 1843'ten ölene kadar görev yaptığı parlamenotada kuşağının en iyi hatiplerinden sayıldığını bulabildik.

[31] Meşrutiyetin ilanında etkili olan toplantının yapıldığı Firzovik, 1873'te Belgrat-Selanik hattının geçmesiyle kasaba halini almış, 1878'de Üsküp-Mitroviçe hattı tamamlanmıştı.

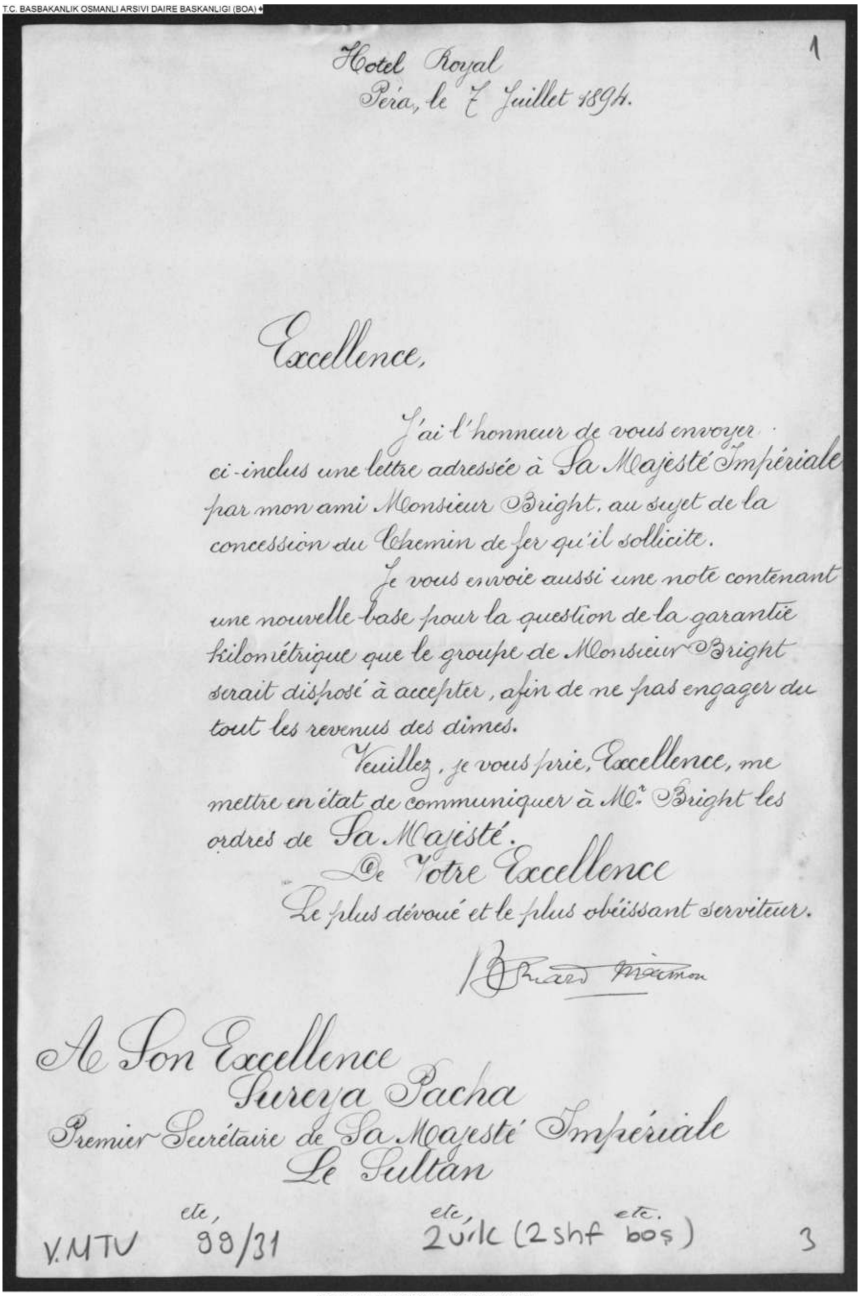

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

Hotel Royal
Péra, le 7 Juillet 1894.

1

Excellence,

J'ai l'honneur de vous envoyer ci-inclus une lettre adressée à Sa Majesté Impériale par mon ami Monsieur Bright, au sujet de la concession du Chemin de fer qu'il sollicite.

Je vous envoie aussi une note contenant une nouvelle base pour la question de la garantie kilométrique que le groupe de Monsieur Bright serait disposé à accepter, afin de ne pas engager du tout les revenus des dîmes.

Veuillez, je vous prie, Excellence, me mettre en état de communiquer à Mr. Bright les ordres de Sa Majesté.

De Votre Excellence
Le plus dévoué et le plus obéissant serviteur.

B. Maimon

A Son Excellence
Sureya Pacha
Premier Secrétaire de Sa Majesté Impériale
Le Sultan

Y.MTV etc, 99/31 etc, 2 vrk (2 shf etc. boş) 3

Y.MTV.00099.00031.003

William L. Bright tarafından talep olunan şimendöfer imtiyazı ile ilgili, Bernard Maimon imzalı, Pera Hotel Royal'den yazılmış 7 Temmuz 1894 tarihli mektup.

• 15/B /1312 [12 Ocak 1895] Dosya No: 34 Gömlek No: 3 Fon Kodu: Y.PRK.TKM.

"Mister Meymon'un Paris'teki ahvaline dair mektubu."

> Paris'te Script Sokağı'nda mukim Mister Maymon imzasıyla Mabeyn-i Hümayun-ı Mülükane Başkitabet-i celilesine takdim kılınan 11 Kanun-i sani 1895 tarihli mektubun tercümesidir.
>
> Mah-ı halin beşinden beri arıza takdim etmediğimin tenbelliğime haml buyurulmayacağını memul ederim. Paris'e geldiğimden beri işsiz bulundum buranın halini bir dereceye kadar anlamak için öteye beriye koştum ileride olacak mahsulü zat-ı hazret-i padişahiye ait olmak üzere şimdilik alıyorum zaten hayatım ve harekat ve sekenatım zat-ı hümayununuzundur.
>
> Akdemce Belgrat'ta da kesb-i muarefe eylediğim Ziya Bey Hazretleri'yle bugün öğleden sonra görüşmek şerefine nail olacağım.
>
> Mösyö Rapaport nezdine defaatle gittim ve orada Doktor Dika namında bir Arnavut ile görüştüm merkum sık sık gelmekte olduğu Almanya sefareti vasıtasıyla Avusturyalılar tarafından istihdam olunmaktadır. Kendisiyle bir kere Beyoğlu'nda Dilasora'nın [?] eczanesinde görüştüğümü derhatır ediyorum. Memleketin ayağa kaldırılması için şiir değil ancak para lazım olmasına nazaran vatandaşlarını işarıyla tahrik etmekte bulunmakta itham edildiğine beyan-ı taaccüp ediyor. Merkum İşkodra'ya avdet etmek için para aramakta bulunduğundan bura erbab-ı fesadına tuzaklarına düşmemesi için Dersaadet'e avdeti masarifatının ita buyurulmasını mingayr-i haddin tavsiyeye cüret ettim. Bu adam kendi haline bırakılırsa zararsızdır. Fakat Avusturya'nın kör bir aleti mesabesinde bulunmayacağını zann etmeye esbab vardır.
>
> Bir kaç gün akdem Mösyö Marnfo'dan [?] alıp evrak meyanında kayp ettiğim bir kıta mektup bu kere matviyyen takdim kılınmıştır. Kezalik Nopar Bey'in [?] adamı Mösyö Aram'dan İskender'e dair aldığım mektup leffen firistade olmuştur. Bir de meşhure Madam Olga Novizof'un dostum Mister [?]'e gönderdiği bir kıta mektubun meldug bulunan *Graphic* gazetesinden bir bendi ve *Westminister Gazette* gazetesinden bir fıkra ile beraber matviyyen takdim kılındığını maruzdur ol babta. Mütercim Şefik [?] kulunuz.

Maimon'un, Damat Mahmut Paşa örneğini sürdürerek Avrupa'daki siyaseten kuşkulu kişileri izlemeyi sürdürdüğü, bir yandan da büyük yatırımcılarla ve siyasiler ve basınla ilişkisinin sürdüğü ve kendisinin de izlendiği belgelere yansıyor:

• 08/S /1314 [18 Temmuz 1896] Dosya No: 46 Gömlek No: 106 Fon Kodu: Y.PRK.BŞK.

"Üst düzey bir İngiliz siyasisinin Bernar Meymon, Girit, Cezayir-i Bahr-ı Sefid ve Ege sahilindeki isyanlara destek olduklarını ima ettiği."

Y.PRK.TKM.00034.00003.001

Mister Meymon'un Paris'teki ahvaline dair mektubunun çevirisinin ilk sayfası…

• 23/L /1314 [27 Mart 1897] Dosya No: 11 Gömlek No: 46 Fon Kodu: Y.PRK.PT.

"Londra'dan Dersaadet'te Bernar Meymon'a çekilen muhtevası belirsiz telgraf."

• 29/N /1317 [31 Ocak 1900] Dosya No: 24 Gömlek No: 61 Fon Kodu: Y.PRK.ZB.

"Paris'ten gelen İngiliz Meymon'un Bristol Oteli'ne indiği ve gerekli tedbirlerin alındığı." "Beyoğlu Mutasarrıflığı; Bugün vürud eden şark sürat katarıyla mahud İngilizli Maymon'un Paris'ten vürud edip Bristol Otel'ne nazil olduğu alınan jurnalden anlaşılmakla merkumun burada kimlerle ihtilat edeceği ve nerelere gideceği hakkında ahvali kemal-i ehemmiyetle taht-ı tarassuda aldırılmış olduğunu maruzdur ferman. 19 Kanun-i sani 315, Beyoğlu Mutasarrıfı."

• 25/L /1317 [26 Şubat 1900] Dosya No: 34 Gömlek No: 116 Fon Kodu: Y.PRK.EŞA.

"Mösyö Meymon'un Mahmut Paşa'ya dair bir takım mühim evrakı getirmek için harcırah aldığı ve avdetinde de kalan kısmını istediği."

> Paris'ten şifre telgrafname - 25 Şubat 900 Mösyö Maymon Londra'da bulunan Mösyö [?]'i Paris'e götürüp Mahmut Paşa'nın vasıtasıyla da ayrıca sıkıştırmak için Londra'da bırakmış olduğu ve bizce lüzumlu bir takım evrakı dahi alıp götürmek için Londra'ya gitmek muktezi olduğu ve bunun için harcırah ve masraf namıyla heman iki bin frank verilmesini beyan etmiş olmakla müstaceliyet-i mesalihine mebni meblağ-i fücurun tavikan taraf-ı acizanemden ba-senet kendisine verilmiş olduğu gibi İstanbul'da iken taraf-ı aliyenize dahi beyan etmiş olduğu veçhile Belçika'da bir mahalde duran evrak ve eşyası meyanında dahi Mahmut Paşa'nın daha İstanbul'da iken muhaberat-ı mühimmeyi havi bir takım lüzumlu evrak bulunduğundan ve bu eşyayı çıkarıp içindeki evrakı alabilmek için altı bin frank borcunu tesviyeye mecbur idüğünden bahisle evvelki gün meblağ-ı fücurun heman itasını dahi talep etmiş idi nezd-i acizanemde nakden ol miktar para bulunmadığını beyan eylediğimde bir miktarının olsun aliyyü'l-ihsa olarak verilmesini söyledi onun üzerine ba-senet iki bin frank daha aldı ve Belçika'ya gitti avdetinde bu mablağın mütebakisi olan dört bin frankın itasını istiyor, 26 Şubat 900, Münir.

Abdülhamit'in Avrupa'daki sağlam memuru, Bern ve Brüksel elçiliklerinin de kendisine bağlandığı, en civcivli dönem olan 1896-1908 yılları boyunca Paris Büyükelçiliği'ni sürdüren Salih Münir Paşa (1859-1939), 'Damat Mahmut harekatı'nda Maimon'la böyle işbirliği yapıyordu. Maimon'un bu ilişkide "zaruret" beyanı çok tipik görünüyor:

• 29/S /1318 [28 Haziran 1900] Dosya No: 62 Gömlek No: 39 Fon Kodu: Y.PRK.BŞK.

"Bernar Meymon'un inayet istirhamı." "Pek ziyade zaruret içinde bulunduğum cihetle Brüksel'e azimetle orada emr u ferman-ı hümayunlarınıza intizar

eylemek üzere Münir Bey vasıtasıyla inayet-i şahanelerine mazhar bulunmaklığımı istirham ederim. 28 Haziran 1900 Mon Karlo'da Fransis Oteli'nde Bernar Maymon."

• 30/Ca/1318 [25 Eylül 1900] Dosya No: 206 Gömlek No: 154 Fon Kodu: Y.MTV.

"Brüksel'de neşredilmek üzere kaleme alınan ve Mösyö Meymon tarafından ele geçirilen hicviyenameye dair Hariciye Nezareti'nin tahriratı."

• 18/C /1318 [13 Ekim 1900] Dosya No: 207 Gömlek No: 86 Fon Kodu: Y.MTV.

"Brüksel'de mevki-i intişara vaz edileceği Mösyö Meymon tarafından ihbar edilen risalenin neşr olunmaması için talep olunun mebaliğe dair."

Maimon'un 1900 yılına gelindiğinde, 'sağlam' bir yatırımcı ile imtiyaz girişimlerinde bulunmaktan vazgeçmiş, Abdülhamit tarafından Mahnmut Celalettin Paşa ve diğer Jön Türkleri takip amacıyla kullanılan ancak 'büyük hayalleri'yle kendisinin de takip edilmesi gereken bir portre oluşturduğu anlaşılıyor.

Ancak Maimon, istibdat rejimiyle büyük sermaye arasındaki ilişkide konumunu kullanma gayretini bırakmıyor. Araştırmaları yoğunlaştırınca karşımıza çıkan Ziya Şakir'in (1883-1959) doğrudan "Meymon Meselesi" adlı bir sayfalık yazısında[32] neler yoktu ki; sıralayarak gidelim:

1) Meymon, Damat Mahmut Paşa'nın bir İngiliz şirketi için demiryolu imtiyazı sağlamak üzere Abdülhamit'e tavassutta bulunmasına aracılık etti; Paşa'yla Padişah'ın arası açılınca, onun ve oğulları Sabahattin ile Lütfullah'ın Paris'e kaçmalarında yardımcı oldu.

2) Sofya'ya giderek Abdülhamit'e Mahmut Paşa'yı teslim edeceğini bildirip para sızdırmaya çalıştıysa da, Abdülhamit'i dolandıramadı.

3) Paris'te sefir Münir Paşa'ya, Mahmut Paşa'yı takip edip hareketlerini bildirebileceğini söylediyse de ondan da olumlu bir karşılık görmedi.

4) Girit isyanı çıkınca bir İngiliz gazetesinin muhabirliğini alarak Atina'ya gitti; Yunanistan lehine çektiği telgraflarla kralın dikkatini çekerek nişan aldı.

5) İzzet Paşa'yla da ilişki kurarak Girit'e gitti ve İstanbul'a Girit'le ilgili raporlar gönderdi. Yunanlılar iki taraflı hareketini öğrenerek onu adadan çıkardılar.

6) İstanbul'a gittiyse de istediği gibi karşılanmadı, Romanya'da da başarı elde edemeyerek Londra'ya gitti. Orada üçüncü sınıf gazetelerde Osmanlılar lehine yazdığı yazılarla atıyyeye layık görüldü.

7) Önce Sarah Bernhardt, sonra Prusya saray tiyatrocusu Adalber Mankovski (yani Adalbert Matkowski) ile İstanbul'a gelerek tiyatro üstünden sarayla ilişki kurmaya çalıştı. Ziya Şakir'e göre Matkowski saraya

32 Ziya Şakir, "Meymon Meselesi", *Büyük Doğu*, 19, 8 Mart 1946, s. 14.

alınarak saray tiyatrosunda önemli ıslahatlar başardıysa da kendisi bundan yararlanamadı. Matkowsi'yi dolandırarak kayboldu.

8) Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihatçılara, araları açık olan Şerif Paşa'yı kendilerine teslim etmeyi önerdi. İttihatçılar onunla pazarlığa başlamışken, Yıldız evrakını görüp onu hatırladılar ve derhal kovdular.

9) İstanbul ve Sofya'da bazı girişimlerde bulunup sefarethane ile ilişki kurduysa da sefarethaneden belge çalındığının anlaşılması üzerine kaçmak zorunda kaldı.

10) Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan evrak çalmaktan suçlu bulunarak iki yıl hapse mahkum edildi.

Sarah Bernhardt (1844-1923) üç defa İstanbul'a gelmişti. Ancak baktığımız beş biyografisinde de Maimon'la ilgili bir kayıt yoktu. Zaten İstanbul'un adı bile ancak bir ikisinde sadece bir kelime olarak geçiyordu. Bernhardt 1907'de yayınlanan otobiyografisinde (*Ma Double Vie*) de İstanbul'dan ve Meymon/Maimon'dan söz etmiyor. İstanbul'dan söz etmeyişi tuhaf olsa da, Meymon'la, ilişkileri her ne idiyse, söz etmemesi bu tabloda normal karşılanmalı.

Ziya Şakir'in menecer rolü yüklediği Meymon'un Adalbert Matkowski ile ilişkisini de belgelemek mümkün olmadı. Matkowski (1857-1909), 1900 yılında Prusya Sarayı'na aktör olarak kabul edilmişti ve aynı yıl İstanbul'a geldiği görülüyor: "Prusya ve Saksonya Sarayları oyuncusu Mösyö Adalber Matkaviski'ye üçüncü rütbeden Nişan-ı Mecidi ihsanı ve sairenin taltifleri." BOA.İ.TAL. Dosyo no: 201, Gömlek no: 1317, 07/L /1317 [8 Şubat 1900].

Ziya Şakir tarih vermiyor; ancak Girit'e giderken ilişki kurduğu İzzet Paşa, II. Abdülhamit'in mabeyncisi, hafiye örgütünün yöneticisi Arap İzzet Holo Paşa olabilir. Ziya Şakir onu hep başarısız gösterse de Abdülhamit'le ilişkisi, Hanioğlu'nun yayınladığı onun adına çektiği telgraf, Münir Paşa'yla ilişkisi artık açığa çıkmış durumda. 1907'de halen Paris İttihatçılarınca yalnızca Mahmut Paşa dolayımıyla dile getirilmektedir. Herhalde İttihatçılar bu ilişkilerden haberdardılar ama anlaşılan Maimon'un sahneye çıktığı ilk, İngiliz şirketi temsilcisi aşamasını yansıtmayı tercih ediyorlar.

Ziya Şakir'i doğulayan arşiv belgeleri yanında, bu iki kaynakta yer almayan hikayeleri, bazı kişisel bilgilerle birlikte Münir Süleyman Çapanoğlu'nun yazısında buluyoruz.[33] 1913'te *Sabah*'ta gazeteciliğe başlamış olan Münir Süleyman da (1894-1973) herhalde dedikoduları dinlemiş biriydi. Şöyle diyor: "Dışişleri bakanlılarından siyasi evrak, vesika ve plan çalmak ve çaldırmak bakımından ustaca planlar hazırlayanlardan birisi de Bernar Maimon'dur. 1910 yılında Fransa dışişleri bakanlığından bir takım siyasi vesikalar çalındığı zaman, Türk gazeteleri ondan sık sık bahsettiler. Hatta İkinci Abdülhamit devrinde bazı nezaretlerden vesikalar çaldığı

[33] Münir Süleyman Çapanoğlu, "Casus Maimon", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı: 36, Aralık 1952, s. 1946.

da yazıldı. Bu arada Maimon'u söyleme yakınlığı ile ve biraz da kasten tahrif edilerek 'Maymun' şeklinde yazanlar da oldu."[34]

Çapanoğlu Maimon hakkında şu bilgileri veriyor:

> Maimon çok kurnaz, şeytana külahını ters giydirecek derecede zeki ve hilekâr bir Filistin Yahudisiydi. Gençliğinde Protestanların tesiri altında kaldı. Dinini değiştirerek Hıristiyan oldu. Asıl adı Arapça 'mahfuz' ve 'masun' anlamına gelen 'Me'mun'du. Sonra ismini 'Maimon'a çevirmiş ve başına da bir Fransız adı eklemiş, Bernar Maimon olmuştur.
>
> Maimon gayet mükemmel İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve İspanyolca konuşur ve yazardı. Meramını anlatacak, işini becerecek kadar da Arapça bilirdi. Tevrat'tan mana çıkartacak kadar İbraniceye vakıftı. Dünyayı gezmiş dolaşmış, gezmediği, görmediği memleket kalmamıştı. Her yerde iyi karşılanmış, güzel muamele görmüş, sevilmiş ve sayılmıştı. Bunda soğukkanlılığı kadar, bilgisi, ilmi, her konu etrafında konuşması, amil olmuştur.

Münir Süleyman Maimon'un önce 1896'da İstanbul'a geldiğini, Rusya'nın Viyana elçisinin oğlu Kont Kapnist adına Samsun-Sivas hattının imtiyazına aracılık ettiğini yazıyor.[35] Ona göre bu imtiyaz alınamamış fakat Maimon, Abdülhamit'ten, Osmanlı hükümeti bu hattı kendisi inşa etmekten vazgeçerse, başvuruda bulunan yabancı sermaye içinde Ruslara öncelik tanınacağı kararını çıkartmıştı. "Bu kaydı, imzalanan mukaveleye koyduran Maimon oldu. Hizmeti yüzünden mühim miktarda para aldı."[36]

Münir Süleyman Maimon'un Retniçer (Rechnitzer) şirketi adına başvurusu konusunda da şu ek bilgileri veriyor: "Şimendifer yolunun haritası, İkinci Abdülhamit'e verildi. Harita, gerçekten nefis bir sanat eseriydi. Boyu iki metre, eni altmış santimetre olan haritada, yollar, yakut, sarı pırlanta ile, nehirler gök yakutla işaret edilmişti. Şirket, bunu yaptırmak için o zamanın parasıyla on bin İngiliz lirası harcamıştı. Acaba bu harita bugün mevcut mudur? Varsa nerededir? Yoksa Sultan Abdülhamit, Yıldız Sarayı'ndan Selanik'e sürülürken mi kaybolmuştur, bilinemez."

---

[34] Münir Süleyman burada biraz abartıyor; eski yazıyla 'Maimon' yazarken, 'elif' ve 'ye' yani 'ai' veya 'ay' okunuşunu ve 'vav'la 'o' veya 'u' okunuşunu ayırt etmek o kadar da kolay değildir.

[35] Rusya'nın Viyana elçisi 1895-1904 yılları arasında Piyotr Alekseyeviç Kapnist'tir (1839-1904). Öz oğlu yoktur; girişimde bulunan Kont Vladimir Kapnist yeğeni veya kuzeni olarak anılmaktadır. Tahsin Paşa "Rusların meşhur iktisadiyunundan Vlademir Kapitest, Bahr-i Sefid'den İran Körfezi'ne kadar bir şimendifer hattı tesis etmek, hattı Suriye'den geçirmek, Kuveyt'e götürmek, Bağdat ve Kerbela'ya şubeler uzatmak üzere bir proje yapmıştı, sendika da teşkil etmişti, fakat İngiliz ve Alman rekabeti Vlademir'in teşebbüsünü akamete uğrattı idi" demektedir; *a.g.e.*, s. 407. Ruslara tanınan öncelik için bknz. s. 62.

[36] Maimon'un adı geçmese de, Rusya Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu demiryolu hatlarıyla ilgili olarak 25 Ocak 1900'de Osmanlı hükümetine muhtıra vermiş ve Nisan 1900'de Rusya'nın öncelik hakkı tanınmışrtı. 1909'da keşif raporları hazırlayan Osmanlı mühendislerin çalışmalarından sonra 1911'de Osmanlı hükümeti Rusya'ya Fransız-Rus sermaye ortaklığını önerdi. 1913'te Ruslar bir Fransız şirketinin Samsun-Sivas hattının imtiyazını almasını kabul ettiler. 1914'te savaş çıkınca bu anlaşma geçersiz kılındı.

CASUS MAİMON!..

★

Asıl ismi Me'mun'du; fakat Bernar Maimon'a çevirmişti. Tehlikeli bir adamdı. Türkiyede de hayli işler başarmıştı.

★

Yazan: Münir Süleyman Çapanoğlu

Casus Maimon

Bolca para verip bunun karşılığı olarak elde edilen memurlara devlet dairelerinden siyasi vesika çaldırmak, casuslar vasıtasiyle yabancı bir devletin askerî sırlarını, plânlarını elde etmek son devirlerin formüllerinden, taktiklerinden ve entrikalarından değildir. Bunun eski bir mazisi vardır.

Eski yıllardanberi devam edegelen casusluk, son elli yıl içinde gerçekten hayret edilecek derecede genişlemiş, dal budak salmış, aşırı bir şekilde gelişmiş, muazzam bir resmî teşkilât halini almıştır. Casusluk yapanlar arasında fahişeler, avantür peşinde koşanlar, satılmış adamlar bulunduğu gibi en ummadığımız kimseler, prensesler, dükler, bakanlar, diplomatlar, devlet adamları, iktisadî sahada şöhret yapmış kimseler, ünlü artistler görülmüştür.

Bâzı casuslar, yalnız siyasi evrak, askerî plân ve benzerlerini çalmakla, resimlerini çekmekle, kopyalarını almakla kalmamışlar, birtakım meşhur kadınların ve erkeklerin gençliklerinde sevdikleri kimselere yolladıkları ve onlardan aldıkları aşk mektuplarını da aşırmışlar, sonra şantaj yaparak mektup sahiplerinden binlerce frank, dolar ve altın koparmışlardır.

Meşhur gazeteciler kıralı Hörst'ün birçok casusları vardı. Avrupanın, Amerika'nın, Uzak Şarkın birçok yerlerine havadis toplamak için muhabirler yolladığı gibi, casuslar da gönderir, dışişleri bakanlıklarından siyasi vesikalarla devletler arasında gizli muhabere dosyalarını aşırtırdı. Gene casusları vasıtasiyle sevmediği, kavga ettiği, dargın bulunduğu bakanların, milletvekillerinin, ön plânda gelen devlet ve siyaset adamlarının, banka müdürlerinin, meşhur borsacıların, büyük zenginlerin hususi ve aile sırlarını havi mektuplarını ele geçirir, bunları icabında kullanmak üzere saklardı. Sonra, zamanı gelince her birinden ayrı ayrı faydalanır, birçok bakanları, hükümet adamlarını istifaya mecbur eder veyahut istediği şeyi yaptırtırdı.

Dışişleri bakanlıklarından siyasi evrak, vesika ve plân çalmak ve çaldırmak bakımından ustaca plânlar hazırlıyanların birisi de Bernar Maimon'dur. 1910 yılında Fransa dışişleri bakanlığından birtakım siyasi vesikalar çalındığı zaman, Türk gazeteleri ondan sık sık bahsettiler. Hattâ İkinci Abdülhamit devrinde bâzı nezaretlerden vesikalar çaldığı da yazıldı. Bu arada Maimon'u söyleme yakınlığı ile ve biraz da kasten tahrif ederek "Maymun" şeklinde yazanlar da oldu.

Maimon çok kurnaz, şeytana külâhı ters giydirecek derecede zeki ve hilekâr bir Filistin Yahudisiydi. Gençliğinde Protestanların tesiri altında kaldı. Dinini değiştirerek Hı-

1946

Maimon'un Abdülhamit'le ilişkisi ise Münir Süleyman'a göre şöyledir: "Maimon, İkinci Abdülhamit'le iki defa konuştu. Eski Arap emirleri hakkında yazılmış birçok Arapça kasideleri kendi eseriymiş gibi padişaha okuyarak kendisi için yazdığını söyledi. Abdülhamit bundan aşırı derecede memnun oldu, hoşlandı, Ebülhüda'ya vererek Türkçeye çevirtti. Maimon fırsatı kaçırmadı. Abdülhamit'in iltifatından, ahlakından, zaafından, kuruntularından faydalanmak kaygusuna düştü." Münir Süleyman'a göre böylece "Yıldız Sarayı'nın devamlı adamlarından biri" olan Maimon, "istediği zaman Abdülhamit'in en yakın adamlarından, sırdaşlarından her hangi birinin odasına" girecek bir konum elde etmişti ve Abdülhamit'e Avrupa hükümetleri ve devlet adamları hakkında bilgi verirken, Avrupa hükümetlerine de Osmanlı hükümeti ve sarayı hakkında bilgi satıyordu.[37]

Münir Süleyman Abdülhamit sonrasına hiç değinmeyerek, hatta Fransa'ya gittiğini söylerken Maimon'un orada hapse girdiğini de yazmayarak konuyu kapatıyor. Münir Süleyman'dan altı yıl önce "Maimon Meselesi"ni yazmış olan ve yazdıkları büyük oranda belgelerle çakışan Ziya Şakir ise, Maimon'un İttihatçılara Şerif Paşa'yla ilgili de "hizmet" önerdiğini yazıyordu. Maimon 1900 yılından sonra Osmanlı arşiv belgelerinde Osmanlılarla ilişkisi açısından pek parlak görünmeyen (henüz) tek belgeyle karşımıza çıkıyor:

• 16/M/1327 [7 Şubat 1909] Dosya No: 195 Gömlek No: 2 Fon Kodu: HR.HMŞ.İŞO.

"Beyoğlu'nda mukim La Türki, Tayms ve Standart gazeteleri muhabiri Jorj Hermes ile Paris'te bulunan Meymun arasındaki yazışmaların suretleri."

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti Tahrirat Kalemi Aded 358; "Dersaadet Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumiliği Canib-i Vâlâsına - Saadetlu Efendim, Beş bin altı yüz yetmiş sekiz numaralı 12 Teşrin-i sani 327 [25 Kasım 1911] tarihli tezkere-i behiyyelerine cevaptır. Beyoğlu'nda Pera Palas arkasında Tozkoparan Sokağı'nda Frasko Apartmanı'nda dokuz numaralı odada mukim *La Turquie* muhbiri ve *Times* ve *Standart* gazetelerinin muhbir muavini Jorj Hermez ve Ledavhans [?] ile Paris'te Bernar Meymon aralarında bin dokuz yüz dokuz senesi ibtidasından bin dokuz yüz on senesi nihayetine kadar telgrafname teati edilmediği taharriyat-ı vakıadan anlaşılmış ve taharriyat sırasında Londra'da *Times* gazetesine Beyoğlu'ndan mersul telgraflarda yazılan meşabe üç kıta telgrafa tesadüf edilerek münderecatı calib-i dikkat görülmekle bunlarla [?] tarafından Meymun'a keşide edilen telgrafnamenin sureti altı kıta varaktan ibaret olduğu halde leffen irsal kılınmış olduğundan gönderilerek yine iade olunması beyan olunur ol babta irade efendimizindir, 6 Rebiü'l-evvel 320 [13 Haziran 1902] ve 11 [?] 321 [?] Posta ve Telgraf ve Telefon Nazırı."

Dosyada bulunan telgrafların, 1909 yılının can yakan konusu, Girit'in Yunanistan'la birleşmesi sorununa dair Osmanlı hükümetinin çalışmalarıyla ilgili

[37] Çapanoğlu, s. 1947. Münir Süleyman, Maimon'un elde edebildiğimiz tek fotoğrafını da yayınlamış. Eğer popüler tarih dergiciliğimizin bize bir oyunu değilse!

olduğu görülüyor. Çok fazla anlam çıkmasa da Maimon'un Abdülhamit iktidarını kaybettikten sonra basın üzerinden siyasi manevralar denediği akla gelebilir. Ancak bu tegraflar 1908-1909'da değil 1911'de gündeme gelmiştir ve Posta Nazırı ile Bidayet Mahkemesi savcılığı arasındaki yazışma sonucu "derlen"miştir. 1911'de geriye dönük Maimon taramasının yapılması, aşağıda anlatacağımız Maimon-Cavit Bey ilişkisinin sorgulanması nedeniyledir.

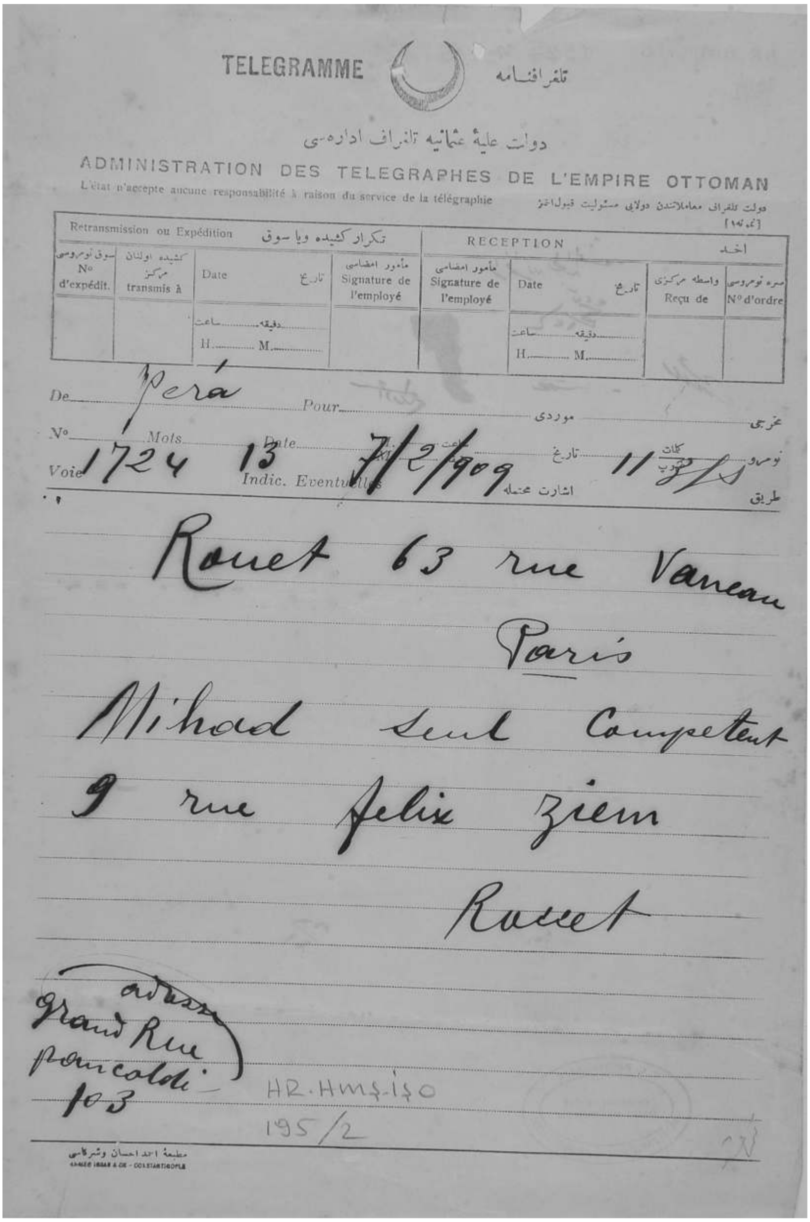
TELEGRAMME تلغرافنامه

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

Retransmission ou Expédition — RECEPTION

N° d'expédit. — transmis à — Date — Signature de l'employé — Signature de l'employé — Date — Reçu de — N° d'ordre

De Pera Pour

N° 1724 Mots 13 Date 7/2/1909 11

Voie Indic. Eventuelles

Rouet 63 rue Vaneau

Paris

Mihad seul compétent

9 rue Felix Ziem

Rouet

adresse Grand Rue Pancaldi 103

HR.HMŞ.İŞO

195/2

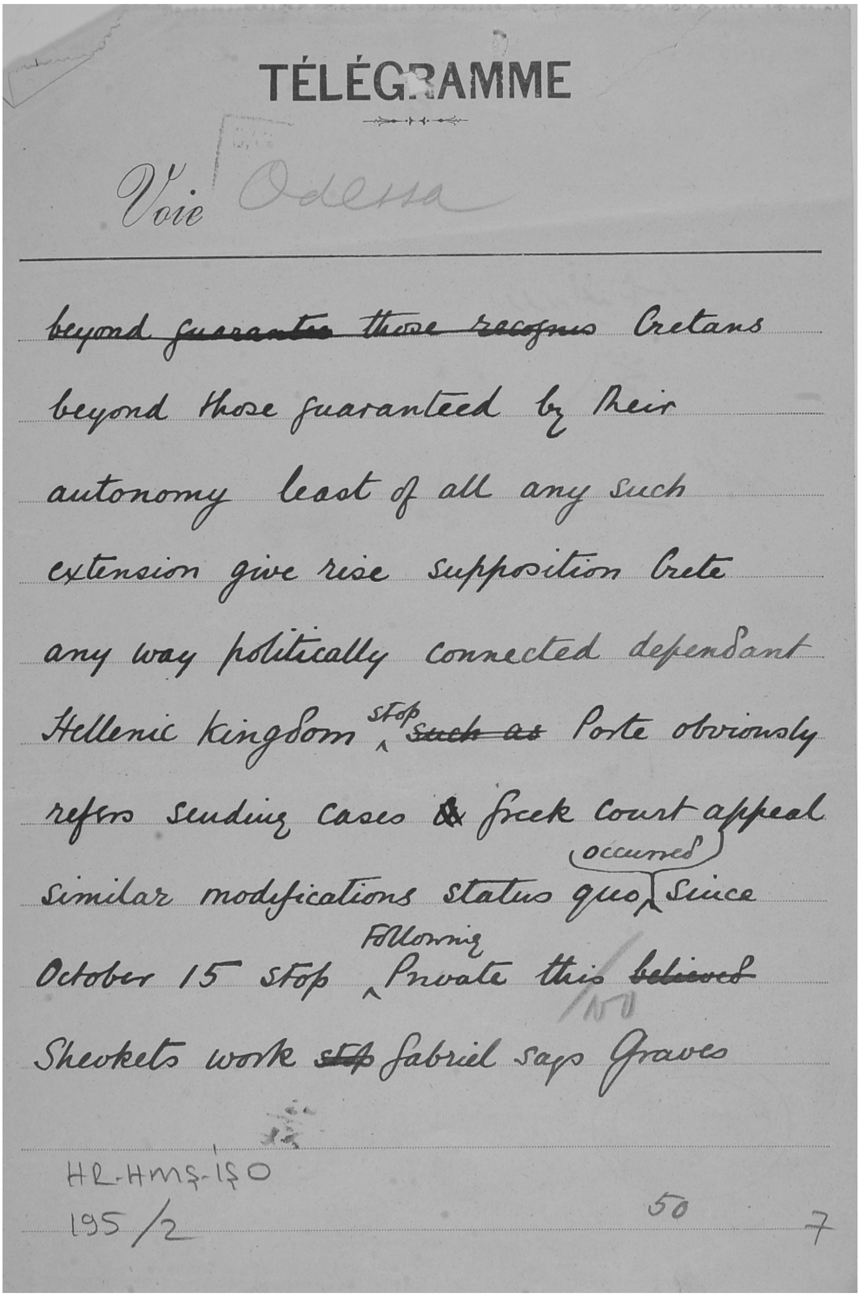

TÉLÉGRAMME

Voie Odessa

~~beyond guarantee those recognis~~ Cretans
beyond those guaranteed by their
autonomy least of all any such
extension give rise supposition Crete
any way politically connected dependant
Hellenic kingdom stop ~~such as~~ Porte obviously
refers sending cases & Greek court appeal
similar modifications status quo (occurred) since
October 15 stop Following Private this ~~believed~~
Sheokets work ~~stop~~ Gabriel says Graves

HR-HMŞ-İŞO
195/2
50
7

TÉLÉGRAMME

Voie: Odessa

105 mots 735 74.55

TIMES LONDON

Porte having been officially informed by Ambassadors ~~phrase~~ four protecting powers much discussed phrase droits supremes their memorandum relative Crete be interpreted equivalent droits souverains Council Ministers decided today unpress alteration thereof stop note however prepared ~~updrawn~~ wherein Porte after thanking 4 powers their promise safeguard Ottoman interests island declares cannot tolerate any extension ~~enjoyment by Cretans any~~ privileges

HR-HMŞ-İŞO 195/2

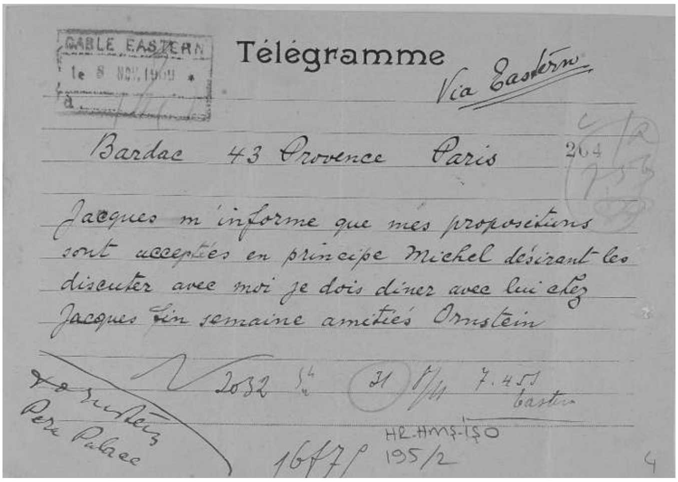

CABLE EASTERN le 8 NOV. 1909

Télégramme

Via Eastern

Bardac 43 Provence Paris

Jacques m'informe que mes propositions sont acceptées en principe Michel désirant les discuter avec moi je dois dîner avec lui chez Jacques fin semaine amitiés Ornstein

2032 31 7.45 Eastern

Pera Palace

HR.HMŞ.İŞO 195/2

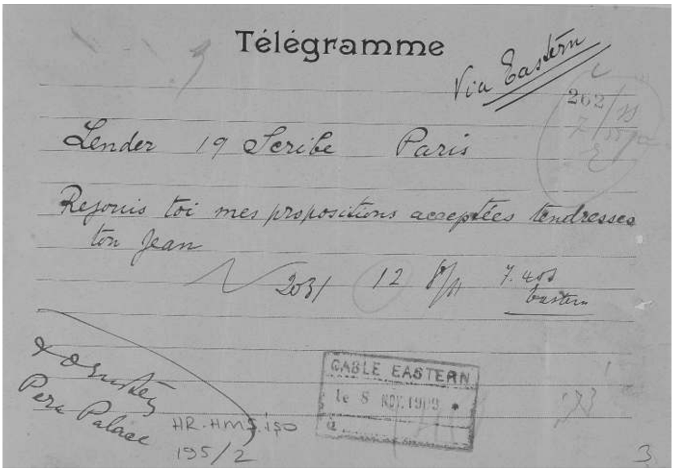

Télégramme

Via Eastern

Lender 19 Scribe Paris

Réjouis toi mes propositions acceptées tendresses ton Jean

2031 12 7.45 Eastern

Pera Palace

CABLE EASTERN le 8 NOV. 1909

HR.HMŞ.İŞO 195/2

Meşrutiyet'in ilanından sonra, daha önce de başından bir şekilde Yunanistan ve Girit macerası geçmiş olan Maimon, Girit konusuyla yeniden ilgilenmiş olabilir. Ancak yeni iktidar tarafından kuşkuyla karşılanması doğal. İttihatçılara Şerif Paşa'yı teslim etmeyi önerdiyse, yeni iktidarla da iş yapmaya çalışmış demektir. Ama Meşrutiyet sonrasına yeni bir imtiyaz girişiminin yeni siyasal ilişkiler çerçevesinde ölçeği fazlasıyla değişip büyüyor.

III. 1909 - Türkiye Milli Bankası - Şerif Paşa'dan Cavit Bey'e

Şerif Paşa'nın İttihat ve Terakki'nin Pangaltı şube reisliğine getirilmesiyle İttihatçı muhalifi olarak Paris'e gidişi arasındaki süre bir yıldan azdır. Şerif Paşa

31 Mart'tan [13 Nisan 1909] bir hafta önce Avrupa'ya gitmiş, 15 Ekim 1909'dan itibaren *Meşrutiyet* (Fransızca *Mécheroutiette*) gazetesini çıkarmaya başlamış, Aralık ayında da Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nı kurmuştu.[38]

Şerif Paşa'nın Paris'e gitmeden önce kuruluşuna katıldığı banka ise konumuz açısından önemli; Paşa, 1909 Mart'ında Türkiye Milli Bankası'nın kuruluşuna katılmıştı: "Stokholm Sefiri Şerif Paşa ile Edvin Vital[39] tarafından istida olunan Türkiye Milli Bankası namıyla Osmanlı Anonim Şirketi'nin tesisine ruhsat itası", BOA.İ.TNF. 19.1327. 08/Ra/1327 [30 Mart 1909] ve "Türkiye Milli Bankası namıyla Şerif Paşa ile Mösyö Edvin Vital tarafından teşkil olunacak bankanın nizamnamesinin musaddak suretinin gönderildiği", 20/Ra/1327 [11 Nisan 1909], BEO. 3533. 264927(Ticaret Nafia).[40]

Banka yönetimi, her biri en az 100 hisse sahibi, sayıları 12 ile 16 arasında değişen kişiden oluşuyordu.

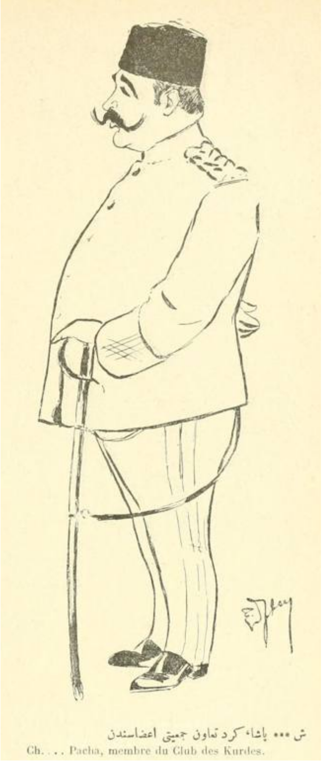

"Ş… Paşa, Kürt Teavün Cemiyeti azasından", *Kalem*, Sayı: 14, 3 Aralık 1908; Cem'in çizgisiyle Şerif Paşa.

---

[38] Taner Timur, *Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 126; Taner Timur, "Bir İttihatçı Düşmanı Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi", *Tarih ve Toplum*, Sayı 72, Aralık 1989, s. 17-20; Ali Birinci, "Şerif Paşa", *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, Dergah Y., İstanbul, 2001, s. 200. Şerif Paşa'nın kendi anılarında (*Bir Muhalifin Hatıraları, İttihat ve Terakki'ye Muhalefet*, Nehir Y., İstanbul, 1990) ve en kapsamlı biyografisinde (Rohat Alakom, *Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları General Şerif Paşa (1865-1944)*, APEC, Stockholm, 1995) Türkiye Milli Bankası konusunu bulamayız.

[39] İngiliz kökenli, İzmir ve İstanbul'da yerleşmiş Levanten aileden Frederick Edwin Whittall (1864-1953).

[40] Bankanın kuruluş çalışmaları 1906'ya kadar gitmektedir. Fransız sermayesini temsil eden Osmanlı Bankası yerine, İngiliz-Fransız ortak sermayeli bir bankanın Osmanlı ülkesinde faaliyete geçmesi İngiltere hükümetinin de arzuladığı bir girişimdir. Türkiye Milli Bankası İngiltere'nin deneyimli finanscılarınca bu amaçla kurulacak fakat Fransızlar bu konuda hiçbir yaklaşım göstermedikleri gibi, İngiltere hükümeti de bu girişimi, Fransızlara rağmen üstlenmek istemeyerek, kendi amacını kendisi gerçekleştirmeli mantığıyla yalnız bırakacaktır; bknz. Marian Kent, "Agent of Empire? The National Bank of Turkey and British Foreign Policy", *Moguls and Mandarins, Oil, Imperialism and the Middle East in British Foreign Policy, 1900-1940*, Frank Cass, Londra, 1993, s. 68-97.

Bu kişilerden en az üçünün Osmanlı tebası olması gerekiyordu. Banka yönetim kurulunda İngiliz ortaklardan Sir Ernest Cassel, Lord Farringdon, Lord Revelstoke ve 1902'de İngiltere tebasına geçen Kalust Sarkis Gülbenkyan da vardı.[41] Sir Adam Block, Sidney, N. Meyer, Frederick Edwin Whittall, Britanya yurttaşı Ermeni Essayan[42], Fransız hukukçu M. Bonnet de ortaktı. Sir Henry Babington Smith, İngiliz gazetesi *The Mercury*'e göre 9 Ağustos 1909'da İngiltere hükümetinin isteği üzerine bankanın yöneticiliğine getirilmişti.[43] Yönetim kurulu üyelerinin altısı Londra'da özel bir komisyon oluşturuyordu. Osmanlılardan Şerif Paşa dışında bildiklerimiz ise Sait Halim Paşa, Cemal [Paşa], Manyasizade Refik Bey, Hasan Fehmi Paşa (Adliye Nazırı), Mahmut Muhtar Paşa, Boghos Nubar Paşa[44], eski sadrazam Sait Paşa, Reşit Sadi Bey (Osmanlı Londra elçiliği katibi, Jön Türk, Cassel'le İsmail Kemal-Prens Sabahattin darbe girişiminin aracısı), Osmanlı yurttaşı Rum banker A. Ralli görülmektedir[45] (Hüseyin Cahit [Yalçın] ve Nail Bey'in de Banka yönetim kurulunda adları geçmektedir[46]). Ban-

---

[41] Ralph Hewins, *Mr Five Per Cent, The Story of Calouste Gulbenkian*, Rinehart & Co., New York, 1958, s. 254. Gülbenkyan, 1902-3'de Rusların Hollanda Kraliyet Petrol Şirketi'yle ortaklığını sağlamış, 1907'de Shell şirketiyle ortaklık (Royal Dutch-Shell) kurulmuş, 1912'de Türkiye Milli Bankası, Irak (El-Cezire) petrollerini işlemek üzere Türk Petrol Şirketi'ni (TPC) kurmuştu. Bu şirkette Türkiye Milli Bankası % 35, Royal Dutch-Shell % 25 ve Deutsche Bank % 25, Gülbenkyan % 15 hisseye sahipti. 1914'te Gülbenkyan'ın hissesi % 5'e düşürülerek en büyük rakip Anglo-Persian Petrol Şirketi'ne de hisse verildi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Deutsche Bank hisseleri Fransız Compagnie Française des Pétroles'e devredildi. 1925'te TPC İngiltere mandası Irak'ta petrol imtiyazını elde etti.

[42] Gülbenkyan, Kayseri kökenli Essayan ailesinin kızı Nevarte ile 1892'de evlenmiş, kızları Rita da İran adına diplomatlık yapan kuzen Kevork Loris Essayan'la 1920'de evlenmişti. Essayanlar, Kafkas kökenli İzmir'den Mısır'a göçen Nubar ailesinin de hısmıydı; Nubar Paşa da Banka kurucularındandı; bnkz. Aşağıda, d.n. 44.

[43] "NATIONAL BANK OF TURKEY, AN ENGLISHMAN APPOINTED PRESIDENT. LONDON, August 9. At the British Government's request, Sir H. Babington Smith, Secretary to the Post Office, has accepted the Presidency of the National Bank of Turkey, which is in course of formation." *The Mercury*, 11 August 1909. Marian Kent, İngiltere hükümetinin, "Türkiye Milli Bankası'nı özel olarak desteklemediği ama İngiliz sermayesi olduğu için elbette gerekenin yapılacağı" açıklamalarının, "atama"yı reddederken, sonunda Banka'nın başarısız olmasına neden olan siyasi arka planını da yorumlamaktadır; bknz. *a.g.e.*

[44] Gülbenkyan'a Mısır'a gittiğinde yardımcı olan Mısır başbakanı Nubar Paşa'nın oğlu (1851-1930).

[45] Marian Kent, s. 90-91.

[46] Cavit Bey'un ruznamesindeki şu bölüm, Hüseyin Cahit'in bankayla ilişkisini belgeler: "6 Teşrin-i evvel Perşembe (19 Ekim 1911) Babington Smith (…) veda edip ayrıldıktan sonra dönerek bir şey söylemek istiyordum, unuttum diye başlayıp Cahid'in gazeteciliğinin Milli Banka Meclis-i İdaresi'ne devama bir mani teşkil ettiğini, bazı makalelerindeki şiddet-i lisanın bazı menafi-i muktezada mevzu-u bahis olduğu sıralarda kendilerine atfedilmekte, bundan bankaya zarar gelmekte olduğunu söyledi. Ben de kendisine böyle bir zarar mevcut olmadığını, mamafih yerine bir münasibini bulursak Cahid'in derhal çekileceğini söyledim. Bunun neden icab ettiğini anlayamadım"; Cavit Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi*, haz. Hasan Babacan, Servet Avşar, TTK Y., Ankara, 2014, s. 175. Hüseyin Cahit'in Düyun-u Umumiye, Osmanlı Bankası ve Cavit Bey'le ilişkisinin kendisinin şu anlatımıyla özetleyebiliriz: "1922

ka'da eski rejimin birinci dereceden temsilcileriyle yeni rejimin henüz devletin siyasi kademelerine yeni adım atmakta olan kadrolarının bir arada bulunmaları dikkat çekmektedir.

Banka, İngiltere'nin, Abdülhamit sonrası Osmanlı-Almanya siyasetinin değişmesi beklentisi, Bağdat hattı ve özellikle Basra yatırımlarında İngilizlere yer açılması girişimiydi.[47] Toplanan Meclis-i Mebusan'da Almanlara verilen imtiyaz eleştiriliyor, sözleşmenin yenilenmesi gündeme geliyordu. İmtiyaz aleyhinde konuşanlardan biri de İttihatçıların "iktisatçısı" Cavit Bey'di.[48] Bu ortamda bankanın arkasında, İngiltere'nin Osmanlı topraklarında etkinliğini artırma yanlısı, Osmanlı ülkesi ve iktidar çevreleriyle bir şekilde ilişkide bulunmuş ağır toplar vardı:

Baron Farrringdon, Sir Alexander Henderson (1850-1934), 1899-1922 yılları arasında Great Central Railway, 1922'den ölene kadar şirketin halefi London and North Eastern Railway yöneticisi, Manchester Ship Canal'ın ana hisse sahi-

yılı bizler için büyük bir kaygı getiriyordu. Çünkü Düyun-u Umumiye Meclisi'nde Türk delegelik görevinin süresi son buluyordu. Yeni bir seçim yapılacaktı. Ben İstanbul'da tutuklandıktan sonra Düyun-u Umumiye yönetimi, aylığımı aileme göndermişti. İstanbul'da onunla geçinmişler ve Malta'ya gelmişlerdi. Ailem Malta'ya geldikten sonra aylığımı oraya yollamışlardı. Sonra bu aylık İsviçre'ye ve Fransa'ya da gelmişti. Cavit'in de artık kimseden borç isteyecek hali kalmamıştı. Şimdi bu aylık kesilirse halimiz ne olacaktı? Cavit İstanbul'da Osmanlı Bankası'nda bazı tanıdıklarına mektup yazarak benim seçilmeme yardım etmelerini rica etti ve olumlu cevap aldı. Bu kaygıdan kurtulduğumuzu sanırken hiç beklenmedik, şaşılası bir haber geldi. (…) Ankara hükümeti, benim Düyun-u Umumiye Türk alacaklıları vekili olarak seçilmemi kabul etmiyordu. Gerçi Ankara hükümetinin İstanbul'daki Osmanlı Bankası üzerinde hiçbir resmi söz geçirme gücü bulunmuyorsa da yarının ne olacağını düşünmek isteyen Frenkler, yarının da yengi sahibi ve egemeni görünen Ankara'nın isteğine karşı gelmek istemeyebilirdi… Osmanlı Bankası, bu uyarıdan sonra pek doğal olarak benim adaylığımı ileri süremedi. Ama dediğim gibi Ankara hükümeti yalnızca bir düşmanlık eseri göstermekten ileri geçmemiş ve filan kimsenin seçilmesinin kendisince istendiğini bildirmemiş olduğu için, Osmanlı Bankası da benim yerime Cavit'i ileri sürdü ve Cavit'in Türk delegesi seçildiği haberi geldi. Bu haber bize göz açtırdı. Yapılan değişikliğin önemi yoktu. O ana kadar ben Cavit'e yardım ediyordum. Bundan sonra o bana yardım edecekti"; Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, haz. Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Y., İstanbul, 1976, s. 269. Hüseyin Cahit eşiyle sürgün yeri Malta'da "köşk"e yerleşebildiği gibi, Cavit Bey'in eşinin yanına Avrupa'ya kaçırılmasında da Fransızlar yardımcı olmuşlardı. Bu arada, Düyun-u Umuiye içinde Fransızların payı % 55'ti. Cavit Bey'den sonra Maliye Nazırı olan Nail Bey için bknz. d.n. 62.

[47] İngilizlerin Bağdat hattında yer alma çabaları sürerken, Türkiye Milli Bankası, Fransız ve Alman sermaye çevrelerinin rekabet yerine işbirliği isteyen çevrelerini arkasına alarak Bağdat hattına dahil olma çabasına girmiş, özellikle Sir Ernest Cassel bu amaçla görüşmelerde bulunmuştu: "Basra hattının inşasına İngiliz sermayesinin iştiraki konusunda Cevat Bey'in Sör Ernest Cassel ile mülakatı", 24//1909, Dosya No: 108 Gömlek No: 64, BOA.HR.SYS. ve "Basra demiryolu inşasına İngiliz sermayesinin iştiraki konusunda Deutsche Bank direktörü Gwinnerle görüşmelerde bulunmak için Berlin'e gelen Ernest Cassel'in temasları hakkında Berlin Sefareti'nin enformasyonu", 27//1909, Dosya No: 108 Gömlek No: 65, BOA.HR.SYS.

[48] Bknz. Murat Özyüksel, "İkinci Meşruriyet ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman-İngiliz Nüfuz Mücadelesi", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 38, Mart 2008, s. 239-264.

bi, uluslararası demiryolu, telefon, elektrik yatırımcısı, 1898'den itibaren parlamento üyesiydi.

Baron Revelstoke John Baring (1863-1929) 1890'lardan itibaren Barings Bankası'nın ana ortağıydı. Kuzey ve Güney Amerika'da aile şirketi için çalışıp, 1890'dan itibaren yöneticiliğini kabul ettirmişti. 1898'de Bank of England'ın yönetimine getirildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'ya mali desteğin sağlanmasında baş aktörlerdendi. 1929'da Almanya Onarımı Uzmanlar Komitesi Britanya temsilcisi olmuştu.

Sir Henry Babington Smith (1863-1923) Britanya hükümetine denizaşırı mali işlerde hizmet ettikten sonra Bank of England yöneticiliğine getirildi. Kardeşi James Parker Smith milletvekiliydi. 1891'de Cambridge eğitmenliğini bırakıp Maliye Bakanı George Goschen'in özel sekreteri oldu. 1894'te Hindistan genel valisi atanan Lord Elgin'in sekreterliğine atandı. 1899'da Güney Afrika savaşında buraya maliye temsilcisi olarak gönderildi. 1900'de Düyun-u Umumiye'de Britanya temsilicisi, 1901'de genel sekreteri oldu. 1903'te Britanya Postane Hizmetleri Müdürlüğü'ne atandı. 1909'da Türkiye Milli Bankası başkanı oldu. Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli mali kurumlarda aynı anda görev yaptı. 1919'da Hindistan Maliye ve Hazine sekreterliği, 1921'de Demiryolu Karma Mahkemesi sekreterliği ve 1920'de Bank of England yöneticiliği yaptı.

Sir Ernest Joseph Cassel (1852-1921) Almanya'da Aşkenaz Yahudisi olarak doğdu. Babası bankerdi. 1869'da beş parasız Liverpool'a geldi. Tahıl ticareti yapan bir şirkete girdi. Paris'te bir bankaya atandı. Fransa-Prusya savaşı çıkınca bir Londra bankasında çalışmaya başladı. Maden, altyapı, ağır sanayi yatırımlarıyla ilgilenen bir işadamı oldu. Osmanlı İmparatorluğu, İsviçre, ABD, Güney Amerika ülkeleri ve Mısır'da iş yaptı. Zamanın en zengin kişilerinden biri oldu. Kral VII. Edward, başbakan H. H. Asquith, Winston Churchill dostlarıydı.

Sir Samuel James Adam Block (1865-1941) 1894-1903'te İstanbul'da Britanya elçilik tercümanı, 1903'ten sonra Düyun-u Umumiye Britanya ve Hollanda alacaklıları temsilcisi ("dayinler vekili"), 1907-1914'te Britanya Ticaret Odası başkanı.

Tarihçiliğimizde yeterince yer bulamamış olan Türkiye Milli Bankası'yla ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan onlarca belgeden, şunlar dikkati çekiyor:

• 14/M /1328 [26 Ocak 1910] Dosya No: 58 Gömlek No: 31 Fon Kodu: DH.MUİ.

Konya, Adana, Haleb, Bağdat, Basra ve Musul'daki şimendöfer güzergahının keşfi için Türkiye Milli Bankası tarafından gönderilen Rober J. Mone'ye yardımcı olunması.

• 23/R /1328 [4 Mayıs 1910] Dosya No: 91 Gömlek No: 21 Fon Kodu: DH.MUİ.

Ortadoğu'da tetkikatta bulunmak üzere Türkiye Milli Bankası tarafından memur edilen Mösyö Mone ile Fuad Muzaffer Bey'lere kolaylık gösterilmesi.

• 22/S /1330 [11 Şubat 1912] Dosya No: 226 Gömlek No: 119 Fon Kodu: MV.

Bin üç yüz yirmi yedi (H) senesi bütçe açığının kapatılması hususunda Türkiye Milli Bankası ile Selanik Bankası arasında bir buçuk milyon İngiliz liralık kira vadeli istikraz mukavelesi akdi zımnında Maliye Nezareti'ne mezuniyet verilmesi.

• 04/B /1330 [19 Haziran 1912] Dosya No: 28 Gömlek No: 50 Fon Kodu: DH.İD.

Halep ve Deyr-i Zor tarikiyle Bağdat'a gidip o bölgede umur-ı nafia hakkında incelemeler yapacak olan Türkiye Milli Bankası Mühendisi Mösyö Mone ve arkadaşı Fuad Muzaffer Bey'e kolaylık gösterilmesi talebi ile adı geçenlerin silah taşımalarına müsaade edildiği.

Banka, Bandırma Belediyesi, Adana Belediyesi, Bağdat Belediyesi, Şehremaneti'ne (İstanbul Belediyesi) kredi vermiş, yatırım için Taşköprü ormanları, Samsun ve Trabzon limanlarıyla ilgilenmiş, Bursa, İzmir yörelerinde yatırım için araştırmalar yapmıştır. Hükümetin nakit sıkıntısında başvurduğu kaynaklardan biri olduğu görülmektedir:

• 07/M /1331 [17 Aralık 1912] Dosya No: 4124 Gömlek No: 309289 Fon Kodu: BEO

Türkiye Milli Bankası'ndan otuz bin İngiliz Lirası'nın avans olarak ahzı. (Maliye; 273829)

• 08/M /1331 [18 Aralık 1912] Dosya No: 229 Gömlek No: 1 Fon Kodu: MV.

Türkiye Milli Bankası'yla münakid mukavele mucibince dışarıya ihrac edilen Hazine tahvilatından vadeleri dolanların tesviyesi için harç vergisi teminat gösterilmek üzere mezkur bankadan faizli bir miktar İngiliz Lirası'nın avans olarak alınmasına dair İrade-i Seniyye layihası.

• 25/Ra/1331 [4 Mart 1913] Dosya No: 174 Gömlek No: 122 Fon Kodu: MV.

Vadesi dolan tahvillerin ödenmesi zımnında yeni istikraz yapılamadığından dolayı yeni tahvil çıkartılarak eski tahvillerle değiştirilmesi için Türkiye Milli Bankası ve Selanik Bankası ile görüşme yapmak üzere Maliye Nezareti'ne izin verilmesi.

• 02/Ş /1331 [4 Eylül 1913] Dosya No: 4192 Gömlek No: 314388 Fon Kodu: BEO

Armstrong Fabrikası'na sipariş edilmiş olan harp gemilerinin tesviyesi icap eden taksit bedeli olmak üzere yüzde altı faizli hazine tahvili mukabilinde Türkiye Milli Bankası'ndan avans edilip vadesinin hululüne binaen henüz tesviye edilemeyen mebaliğin tediyesiyle, rehin bırakılan tahvilat kurtarılarak erzak-ı askeriye müteahhidleri matlubatına tahsis edilmek üzere Seyr-i Sefain İdaresi'nce Anadolu Demiryolu Şirketi'nden istikraz olunan mebaliğden otuz bin

liranın Seyr-i Sefain İdaresi'nin mezkur şirkete vereceği faiz ve komisyon hazineden ita kılınmak şartıyla hazineye ikrazı. (Maliye; 282096)

• 03/Ş /1331 [5 Eylül 1913] Dosya No: 179 Gömlek No: 5 Fon Kodu: MV.

Armstrong Fabrikası'na sipariş edilmiş olan sefine-i harbiyenin vadesi gelen taksitlerinin ödenmesi ve Türkiye Milli Bankası'na rehnedilen tahsilatın kurtarılması.

• 24/Z /1338 [8 Eylül 19120] Dosya No: 220 Gömlek No: 82 Fon Kodu: MV.

Karşılık gösterilmek suretiyle Türkiye Milli Bankası'ndan istikraz'da bulunulması.

Şerif Paşa belki süreç içinde tasfiye edilmiştir[49]; kendisine iki defa İttihatçılarca suikast teşebbüsü olacak, İttihatçılar iktidardan düştüğünde kısa süre İstanbul'a gelse de, etkili olamayacak, İttihatçılar iktidara gelirken o da tekrar Fransa'ya dönecektir. İngilizlerin ise, Almanya'yla rekabette 1913'e kadar ümitleri vardır, hatta bu tarihte uzlaşma adımları bile atılıp anlaşmalar yapılmıştı ancak 1910'da İttihatçıların Maliye Nazırı Cavit Bey'i istikraz arayışı için geldiği Avrupa'dan eli boş döndürmeleri, Alman yatırımlarında ve Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda önemli dönüm noktalarından biri olacaktır.[50]

IV. 1910 - İstikraz ve İmtiyaz

Cavit Bey 26 Haziran 1909'da Maliye nazırı olmuştur. Meclis'te Almanya'ya tanınan imtiyazları aşırı bulurken[51], Maliye nazırı olduktan sonra da Osmanlı

---

[49] Şerif Paşa'nın Cavit Bey'le aynı bankanın kurucularından olması ancak daha sonra (aşağıda üstünde durulacağı üzere, İttihat ve Terakki içinde Miralay Sadık Bey çevresinde gelişen muhalefet ve bu muhalefetin Cavit Bey'e yönelttiği suçlamalar düşünüldüğünde) Prens Sabahattin ve Miralay Sadık Bey'e, Hürriyet ve İtilaf Fırkası için para yardımında bulunması önemli bir dönüşümdür; bknz. Rıza Nur, *Siyasi Risaleler* içinde "Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?", haz. Ahmed Nezih Galitekin, Şehir Y., İstanbul, 2005, s. 90-92, 98-100, 119-121, 144-148, 150.

[50] 1908'de İttihatçı beklentisi, Abdülhamit'in Almanya siyaseti yerine İngiltere'ye yönelmekti ve ıslahat çalışmalarında İngiliz uzmanlar atanmaya başlanmıştı. Almanlarla yapılmış olan 1903 Bağdat hattı anlaşması da gözden geçirilmek ve İngiliz ve Fransız sermayesine yer verilmek isteniyordu. İttihat/Osmanlı siyaseti bir yana, İngiliz, Fransız, Rus ve Alman diplomasisi ve Deutsche Bank'la Türkiye Milli Bankası ve diğer finansman kuruluşları da uzlaşmaya yakın görünüyorlardı (yukarıda belgelerini zikr ettiğimiz üzere 1910-11 boyunca Sir Cassel'le Anadolu ve Bağdat Demiryolu Şirketi temsilcisi Arthur von Gwinner arasında görüşmeler sürmüştü). Ancak, 1913'te varılmış görünen anlaşmalara rağmen, 1910'daki dış borç bunalımı, bunun finansmanı için Cavit Bey'in istediği gümrük artışının İngilterece engellenmesi, Lynch ve Chester imtiyaz mücadeleleri ve Adana Ermeni olayları, Girit, Tunus, Cezayir çatışmalarıyla, İngiltere ve Fransa'yla güven karşılıklı yıkılırken, İngiltere Fransa ve özellikle Rusya'yı yalnız bırakarak Osmanlı siyaseti geliştiremiyordu. Osmanlı siyaseti üstünde Almanya nüfuzu artarak kendisini gösterdi. Bknz. Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Y., 1972, s. 234-299.

[51] Cavit Bey, Bağdat Demiryolu Şirketi'ne tanınan imtiyaza itiraz ederken şunları söylemektedir: "... Hükümet adeta götürü olmak üzere beher kilometreyi 269 bin franka kabul etti.

ülkesinin ekonomik bağımsızlığını savunur yönde konuşmalarına devam etmiş, özellikle Reji'nin tütün tekelinin devam etmemesi konusunda çalışmalar yapmış, ancak dış borç alma zorunluluğu ile karşı karşıya kalınca, kolları bağlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin dış borç alması Düyun-u Umumiye kefaletine bağlanmıştır. Borçlanmaya karşılık gösterilen devlet gelirinin Düyun-u Umumiye idaresine geçmesi nedeniyle, Meşrutiyet devrinde artık onun kefaleti olmadan borç alabileceğini savunan Cavit Bey'e[52], Fransa hükümeti ders vermek istemiş[53], İngiltere hükümeti de Cavit Bey-İttihatçılara karşı onlarla ortak tavır geliştirilmiştir. Cavit Bey, Osmanlı Bankası'yla anlaşamayınca diğer dört Fransız bankası grubuyla (Credit Mobilier, Louis Dreyfus, Bernard-Janislowsky ve Eyalet Bankaları Topluluğu) anlaştı. Fakat 3 Eylül 1910'da Fransa Dışişleri bakanı Pichon[54], tahvillerin Paris Borsası'nda kabul edilmeyeceğini bildirdi. İngiliz mali çevreleri de bu karara uyunca[55], Cavit Bey zor durumda kaldı. Fakat Deutsche Bank uygun koşullarla kredi vermeyi kabul etti ve 7 Kasım 1910'da Almanlarla anlaşma imzalandı.[56]

(...) Bağdat hattının güzergahına müşabih olan Hindistan'da şimendöfer en nihayet kilometresi 130 bine inşa olunur. 130 binle 269 bin franklık arasında mühim bir fark vardır. (...) Hükümet ne usul-ü rusumiyesinde, ne de muamelat-ı inhisariyesinde, ne de hususat- ı sairede serbesti-i tamma malik değildi. (...) "Eğer Bağdat şimendöferi inşasından pek karib bir istikbalde bu derecede bir menfaate intizar kabil olsaydı, bunu kabul edebilirdik. Derdik ki, her ne kadar bu varidatı tahsis edecek isek de, aradan beş on sene geçince Bağdat hattı bunu bize iade edecektir. Hayır, bunu katiyen zannetmeyiz. Bağdat şimendöferi bize otuz kırk sene kadar intizar ettiğimiz menafi-i nakdiyeyi iade edemeyecektir. Bağdat şimendöferi kısmen hali araziden geçecektir. Ve nüfus-u umumiyesi, nüfus-u meskûnesi gayet cüz-i olan, ahalinin ekserisi göçebe halinde bulunan yerlerden mürur edecek bir hattan karib bir istikbalde azim bir menfaat umulamaz"; *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima Senesi: 1, İnikad: 35, 14 Şubat 1324 [9 Mart 1909], TBMM Basımevi, Ankara, 1982, Cilt 2, s. 75-76.

[52] Cavit Bey'in Düyun-u Umumiye yazışmalarının Fransızca değil Türkçe yapılması isteği de aynı bağımsızlık isteğinin ve gerilimin devamıdır.

[53] Fransa Dışişleri Bakanı Pichon'un Viyana ve Berlin büyükelçiliklerine 9 Nisan 1909'da gönderdiği yazı: "Batılı devletlerin, Türkiye'deki bütün yabancı çıkar sahipleri için tehlikeli olan bu kampanyayı daha başlangıç dönemindeyken engellemek üzere birleşmelerinde yarar görüyorum. Osmanlı hükümetine, bir mali ıslahata niyetlendiği şu sıralarda, İmparatorluk içindeki yabancı sermayeye düşmanlık beslememesinin kendi yararına olacağı anlatılmalıdır." bknz. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki, 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Y., İstanbul, 1986, s. 137.

[54] Stephen-Jean-Marie Pichon (1857-1933) Çin'de görev yaptı (1897-1900). Clemenceau ve sonrasının hükümetlerinde dışişleri bakanıydı (25 Ekim 1906-20 Temmuz 1909; 24 Temmuz 1909-2 Mart 1911; 23 Mart 1913-9 Aralık 1913; 16 Kasım 1917-20 Ocak 1920).

[55] Cavit Bey'in borç konusunda ümitli olduğu Sir Cassel de, Osmanlı görevlilere İngiltere'yi bırakıp Fransa'dan borç almaya çalışmaları gerektiğini söylemişti. Türkiye Milli Bankası İstanbul müdürü Sir Babington Smith de, İngiltere hükümetinin isteği dışında hareket edemeyeceğini söylemişti; bknz. Feroz Ahmad, s. 141. Marian Kent de İngiltere hükümetinin, Cassel ve Babington Smith'i yani Türkiye Milli Bankası'nı nasıl yalnız bıraktığını ve Osmanlı Bankası'nın taviz isteklerinden ayrılmayan Fransa Maliye Bakanı M. Cocthery ve Fransa'nın Türkiye danışmanı M. Laurent'i, Osmanlı ülkesinde Britanya-Fransa ortaklığını sağlama hulyasıyla izlediğini anlatır; bknz. s. 76 vd.

[56] Bknz. Marian Kent, *a.g.e.;* ayrıca bknz. Akşin, s. 178-179; Ahmad, s. 136-142.

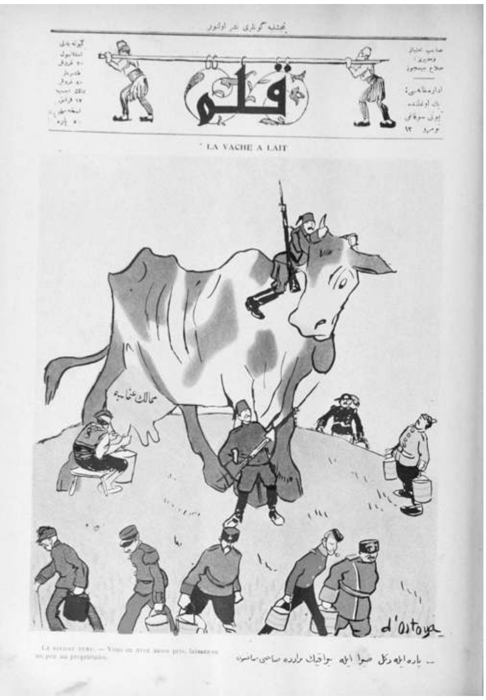

"Para ile değil, sıra ile bırakın biraz da sahibi sağsın." *Kalem*, Sayı: 45, 22 Temmuz 1909.

Maimon hikayeye, Fransa hükümet ve mali çevrelerinin ve Osmanlı Bankası'nın tutumu hakkında İngiltere Dışişleri'ne bilgi veren Osmanlı Bankası'nın Londra Komitesi başkanı Ernest Barry'nin[57] ajanı olarak giriyor. Marian Kent'e göre, belgeler doğrudan doğruya Fransa Hükümeti'nden "sızdırıl"mıştı ve İngiltere Dışişleri bunları değişen "ilgi, teşekkür ve utanç" duygularıyla alıyor ve Barry ve Maimon'a "artık göndermeyin" diyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Yakın ve Orta Doğu sorumlusu Sir Louis du Pan Mallet de 1910'da sızdırılmış belgeleri kullanmaktaydı.[58]

Cavit Bey "ruzname"sine 11 Şubat Cuma-26 Şubat Cumartesi (24 Şubat-11 Mart 1911) günleri için şunları yazmıştı:

"Mösyö Benard İstanbul'a geldi. Kendisiyle birkaç kere görüştüm. İstikraz-ı sabıkın bence malum olmayan bazı safhalarından bahsetti. Mösyö Laurent'in ne gibi entrikalar çevirerek Cocthery'yi[59] iğfal eylediğini, Pichon'un birkaç kere Cocthery'den adem-i memnuniyet beyan eylediğini söyledi.

Fransız kabinesi değişti. Mösyö Cruppi[60] ve Mösyö Caillaux (Joseph)[61] bizim için gidenlerden daha iyi, daha muvafık ve daha dosttturlar zannederim.

[57] 1898'den itibaren Osmanlı Bankası'nda yönetici olan Ernest Barry (1863-1938), 1909'da bankanın Londra Komitesi başkanı oldu. Aynı zamanda Bank of Rumania ve Anglo-International Bank yönetim kurulu üyesiydi.

[58] Marian Kent, s. 93. 1910'da Cassel'in girişimleri için "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyaseti İngiltere'nin çıkarlarına o kadar karşıdır ki, Fransa hükümetiyle en yakın işbirliği can alıcı önemdedir ve Türkiye Milli Bankası'nın çıkarları da bu nedenle önemsizdir" diyen Mallet, 1913'te İstanbul'a elçi atanacaktır (M. Kent, s. 77, 91 d.n. 38).

[59] Georges Charles Paul Cocthery (1855-1914) 1879'dan itibaren milletvekili, 1885'ten sonra beş kez Bütçe Komisyonu başkanı, 1895-1898 Maliye Bakanı ve 1898-1902 oda başkan yardımcısı. 1909'da Briand hükümetinde tekrar Maliye Bakanı.

[60] Jean Cruppi (1855-1933) 1908-1909 ticaret ve sanayi bakanı, 1911'de Pichon'dan sonra dışişleri bakanı, 1911-1912 adalet bakanı.

Hele Mösyö Caillaux'un son istikrazda takip olunan siyasete külliyen muhalif olduğundan şüphe yoktur."[62]

"Mösyö Benard" tahmin ettiğimiz gibi hakikaten Bernard Maimon mudur? Cavit Bey'in ruznamesinde bir daha bu ad geçmiyor. Ama Fransız siyasetçileri Laurent, Cocthery, Pichon, yani Osmanlı Devleti'nin istikrazını önleyen kadroyla ilgili, entrikanın ne olduğunu açıklamasa da, söyleyecek çok sözü var. Cavit Bey'in ruznamesinde konumuzla ilgili dikkat çeken şu ifadeler var:

"19 Mart 1329 (1 Nisan 1913) (...) Cassel'le birlikte çıktım. Evine gidip biraz da orada görüştük. Yine kefalet-i ameliye tahtında istikraz akdinden bahsetti. Ancak Fransa, İngiltere ve Almanya'nın kefaletiyle bir istikraza muvafakat edebileceğimizi, kabul edecek olsak tevellüt edecek mahzurları söyledim. (...) Milli Banka'nın halinden bu suretle devam edemeyeceğinden, Londra'da verdikleri participations'la ancak yaşayabildiğinden, Osmanlı ve İngiltere hükümetlerinin talepleri üzerine bankayı açtığı halde her iki tarafın da müzaheret göstermediğinden bahsetti. Masarif-i idariyenin ziyadeliği dolayısıyla Babington Smith'in muhassasatını tenzil eylediklerini, fakat senenin bir kısmını Londra'da geçireceğinden kendi işleriyle iştigal ettirerek kaybettiği meblağı telafi ettireceği ve şayet banka kapanacak olursa tamamen kendi işleriyle iştigal ettireceğini söyledi.

Benim politikaya suret-i daimede merbut kalıp kalmayacağımı sordu ve şayet ibtida siyasete gireceğime bankaya girseydim hem daha memnun ve daha rahat olacağımı hem bankanın daha ileri gideceğini söyledi. Milli Banka senedatından, hin-i teşekkülde benim için param olduğu zaman tesviye edilmek üzere ifraz olunan hisse senetlerini hâlâ saklamakta olduğunu da haber verdi. Hiç bir zaman param olup da bunları alabileceğimi zannedemiyorum."[63]

Cavit Bey Almanlardan borç bularak 1910'da iktidarını kurtardıysa da, Mahmut Şevket Paşa'dan kurtulamadı ve 9 Mayıs 1911'de istifa etti. Mahmut Şevket Paşa onun askeri harcamaları kısma gayretine anlam veremiyordu ve daha önce kendisi kızarak istifaya karar vermişse de İttihatçı önderler tarafından

[61] Joseph-Marie-Auguste Caillaux (1863-1944) Hukuk eğitimi aldıktan sonra politikaya atıldı. Almanya ile işbirliğini savundu. 1911-1912 yılları arasında başbakanlık yaptı. Başbakanlığından sonra birçok sol hükümette bakanlık görevinde yer aldı.

[62] Cavit Bey, s. 78.

[63] Cavit Bey, s. 645-636. Cavit Bey'in bankayla ilişkisinde ve iktisat-siyaset dünyasındaki tavrında kendisinin ruzanamesinden şu bölüm de açıklayıcıdır: "27 Kanun-u evvel Salı-16 Kanun-u evvel Pazartesi (8-29 Ocak 1912) (...) Nail Bey'in Milli Banka ile akdettiği avans muamelesi hakkında da Weil ile görüştüm. Bu muamele pek garip bir hal ve şekil aldı. Nail Bey Bey henüz kasasında sene nihayetine kadar idare edecek parası mevcut iken ilkbaharda zuhur edebilecek ahvale karşı 1,5 milyon liralık bir avans akdetmiş. Milli Banka ile yaptığı bu muamele-i maliyenin şeraiti Abdülhamit zamanında yapılanlardan ağır ve şimdiye kadar kazandıklarımızı imha edecek derecede muzır. Faiz 5,5, prim 1,5, komisyon % 0,25. Hem de gümrükler karşılık gösterilmek üzere. Daha şerait-i feriyesi var. Bu muameleyi muamelat-ı nakdiye idaresinden geçirmeksizin kendi kendisine yapmış. Bu kadar falso yapılabilir! Bir taraftan gölgesinden korkacak derecede mesuliyetten firar eden bu adam sonra da böyle ağır ve hakiki bir mesuliyet altına giriyor. Memleketin üç senelik kazancını berheva ediyor (...)", s. 226. Ayrıca bknz. *a.g.e.*, s. 336-337, ayrıca 356, 363, 789.

kararından caydırılmıştı. Fakat Cavit Bey'in istifası yalnızca onun Maliye Nezareti'nde yaşadığı sorunlarla ilgili değildi, İttihat ve Terakki bütünüyle itibar kaybediyor ve iktidarını veya iktidar üstündeki nüfuzunu yitiriyordu.[64]

Cavit Bey Mayıs ayında istifa ettiğinde, Maimon Paris'te tutuklanmıştı; suçu resmi belgeleri basına sızdırmaktı.

V. 1911 - Maimon Tardieu'nun İzinde - İmtiyaz ve Nüfus Bölgeleri

Fransa'da başbakan olmak isteyen (gene de geleceğin başbakanı) *Temps* gazetesinin etkili köşe yazarı André Pierre Tardieu[65], kendisini Osmanlı iktidar çevreleriyle yakın ilişkisi bulunan biri olarak tanıtan Maimon'la, Humus-Bağdat demiryolunun inşası amacıyla kurulmak istenen Osmanlı, Fransa, İngiltere, Almanya konsorsiyumunun Fransa cephesini oluşturmak üzere anlaşmıştı. Osmanlı cephesinde Sadaret Evrak Odası mümeyyizi Yusuf Said Bey vardı. İngiltere'de, Çin'de mühendislik yatırımları yapan Arthur J. Barry ile (Ernest Barry'nin nesi?) anlaşan Maimon'un projesine destek bulmak üzere Tardiue Almanya'ya da gitmişti.[66] Fakat İstanbul'daki Fransa elçisi Maurice Bombard Jön Türk iktidarının hatta niyetli olmadığını, Almanlarla anlaşmadan hareket etmeyeceklerini ve mali kaynak bulmayacaklarını bildirmiş, Londra'daki Fransız elçisi (1898'e kadar İstanbul'da elçilik yapmış olan) Paul Cambon da İngiltere'nin isteksizliğini bildirince Dışişleri Bakanı Stéphen Pichon'un da karşı çıkmasıyla proje gerçekleşememişti.

---

[64] 21 Şubat 1910'da Ahali Fırkası, 14 Kasım'da Mutedil Hürriyetperveran Fırkası kurulmuş, 1911 başlarında Hizb-i Cedit ortaya çıkmış, Arnavutluk, Makedonya, Yemen gerilimleri sonucu 10 Şubat'ta Talat Bey dahiliye nazırlığından istifa etmişti. 20 Nisan'da Talat Bey, muhalefetin önderlerinden biri haline gelen İttihat ve Terakki'nin eski Manastır şubesi reisi Sadık Bey'le görüşmeye gitmek zorunda kalmıştı. 13 Mart'ta sıkıyönetimin süresiz uzatılmasıyla, tam olarak kimi desteklediği belli olmayan Mahmut Şevket Paşa'nın iktidarı onaylanmış oluyordu. 9 Mayıs'ta Cavit Bey'le birlikte Babanzade İsmail Hakkı Bey de istifa etmişti. 18 Mayıs'ta Harp Divanı, *Tanin* gazetesini kapattı. Bknz. Feroz Ahmad, s. 142-158; Akşin, s. 180-207.

[65] André Pierre Gabriel Amédée Tardieu (1876-1945) Bir süre diplomatik görevde bulunduktan sonra *Lé Temps* gazetesinin dış haberler bölümünün yöneticiliğini yürüttü. 1914'te Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Versailles Antlaşması'nın hazırlanmasında önemli rol oynadı. Kasım 1919-Ocak 1920 arasında Georges Clemenceau'nun hükümetinde Kurtarılan Bölgeler (Alsace-Lorraine) bakanı olarak görev yaptı. 1926'da Raymond Poincaré hükümetinde önce bayındırlık bakanlığı, sonra içişleri bakanlığını yaptı. Meclisteki merkez sağın önderi olarak 2 Kasım 1929-17 Şubat 1930 ve 2 Mart-5 Aralık 1930 dönemlerinde başbakanlık yaptı. Pierre Laval'in iki hükümetinde tarım (1931-32) ve savaş (1932) bakanı oldu. 20 Şubat 1932'de üçüncü kez başbakanlığa getirildi. Genel seçimleri kazanamayınca, 10 Mayıs 1932'de istifa etti. 1936'da siyaseti bıraktı.

[66] Tardieu, 1905-1912 yılları arasında Fransız Kongosu'nda yatırım yapan N'Goko Sangha şirketiyle de ilişkiliydi ve Kamerun sınırında çıkarları çatışan Alman şirketiyle ortak girişim yoluyla uzlaşma peşinde olmuştu; Eugene Staley, *War And The Private Investor*, Doubleday, Doran & CO., New York, 1935.

Cavit Bey'in istediği krediyi Fransa'nın vermesini sağlayarak projeyi onaylatacağını hesaplayan Tardieu, Fransa dışişlerinin Osmanlı devletiyle gizli pazarlıklarını Şubat 1911'de basına sızdırdı. Bernard Maimon da muhabiri olduğu *Evening Times* gazetesinde[67] Ruslarla Almanların Bağdat Hattı konusunda anlaştıklarını yazdı. Gazeteye göre II. Wilhelm ile II. Nikola, Potsdam'da Kasım 1910'da anlaşmaya varmışlar ve Almanya, Rusya'nın kuzey İran'da, Rusya, Almanya'nın Mezopotamya'daki "hak"larını tanımıştı. Hatta Rusya Tahran'dan Henikin'e demiryolu inşa edecek, zamanla bu hat Bağdat Hattı'yla birleşecekti.[68]

Evening Times'ta 8 Ocak 1911'de yayınlanan yazı, 9 Ocak'ta bütün basında yer buldu. Zaten Rusya, Fransa'dan kredi alamayınca Almanya sınırındaki askeri birliklerini geri çekmişti; Almanlarla yaptığı Potsdam anlaşmasıyla İtilaf (Entente Cordial) ciddi darbe yemiş görünüyordu. Rusya, Fransa ve İngiltere dışişleri bakanlıkları harekete geçti. Öncelikle anlaşmanın basına sızdırılmasındaki amacı ve dolayısıyla kaynağı öğrenmek istiyorlardı. Rusya dışişleri bakanı Sazanof, Londra'daki elçisine şunları yazıyordu: "Geçen gün Nicolson *Evening Times*'daki ifşaatın kaynağını araştırdı. Bana İngiltere Dışişleri'nin araştırma başlattığını söyledi; kendisi Bakanlık'tan bir sızma olmadığına dair bana güvence vermeye hazır. Cambon bana bu sabah, basındaki bütün işleyişi iyi bilen bir gazeteciyle konuştuğunu söyledi. Bütün önde gelen gazeteler bu sırrı çözmeye çalışıyorlar fakat bulmacayı henüz çözebilen yok. *Evening Times* yeni bir iş. Geçen yazdan beri çıkıyor. Editör Mr. Whatney diye biri. Bu gazetenin dış ülkelerde kendi muhabiri olmadığı bana kesinlikle ifade edildi. Bu durumda kaynağın Londra olduğu kuşkusu ortaya çıkıyor. Cambon'un kaynağının fikri de bu. Dolayısıyla *Daily Mail* ve *Standart*'ın eski muhabirlerinin ifşaatı üstünde durulabilir. Rusya, Fransa veya Almanya dışişleri veya elçiliklerinden sızdırma yapılmış olmalı."[69]

---

[67] Ziya Şakir Maimon'un Girit sorunu ve Abdülhamit'le ilgili olarak gazete muhabir ve yazarlığından söz etmişti. Bunların ipucunu bulamadık, *Evening Times* gazetesine ise yazımızın sonunda döneceğiz.

[68] 1920'de Birinci Dünya Savaşı'na giden yolu irdeleyen bir yazı yayınlayan M. Delaisi, Humus hattını İngiliz projesi olarak sunmaktadır. Yatırımcılardan Cassel'in adamı Babington Smith yoluyla imtiyaz projesine dahil olduğunu, İttihatçı düşmanı Şerif Paşa'nın da bu grup içinde yer aldığını yazmaktadır. Şerif Paşa'nın Türkiye Milli Bankası, dolayısıyla Cassel grubu içinde yer almasıyla, grubun Cavit Bey'le ilişkisi ve hem imtiyaz hem istikrazdaki başarısızlığı, iktidar-iş dünyası ilişkilerindeki geçişler açısından ilginç bir örnek olmakla birlikte, aslında elimizde doğrudan veriler yoktur. M. Delaisi, "The Great War Foretold in 1911", *Stead's Review*, 21 Ağustos 1920, s. 259.

[69] "2-15 Ocak 1911", B. De Siebert, *Entente Diplomacy and the World: Matrix of the History of Europe, 1909-14*, Londra, 1923, s. 533.

L'ACTUALITÉ

Les Scandales

La correspondance entre Maimon et M. Tardieu au sujet du chemin de fer d'Homs-Bagdad. -- Le trafic des décorations ; l'affaire se complique. -- La maîtresse d'Hamon est appelée à l'instruction.

L'Affaire d'Homs-Bagdad

Une combinaison anglo-franco-turque

Homs est une petite ville de Syrie, située sur le chemin de fer de Damas et qui doit à la proximité du port de Tripoli de Syrie l'honneur de servir de base et d'origine aux ambitieux projets financiers qui se combinèrent autour de l'affaire de Homs-Bagdad.

Déjà on avait proposé l'affaire à Paris, il y a quelques années. On aurait fait subventionner par la France une ligne maritime de Marseille à Tripoli Syrie. De là le chemin de fer par Homs Bagdad-golfe Persique eût été la ligne la plus courte vers les Indes. Aussi pensait-on que, pour concurrencer — fût-ce à travers le désert — la fameuse voie allemande du Koniah-Bagdad, la France eût accepté qu'une partie de la subvention fût affectée à la ligne turque.

Les chances d'aboutir étaient faibles. Un Jeune Turc, du nom de Youssouf Saïd Bey, eut une idée plus raisonnable en demandant à la Turquie la garantie d'intérêt nécessaire. Ce fut Bernard Maimon qu'il chargea de trouver les capitaux et les appuis diplomatiques nécessaires pour faire réussir sa demande.

Maimon s'adressa à un Anglais, M. Barry, et celui-ci s'assura d'abord que l'Allemagne ne ferait pas d'opposition.

« M. Maimon, écrit, le 15 mars 1910, Youssouf Saïd Bey à M. Barry, m'a fait part aussi de la seconde conversation qu'il a eue en votre présence avec M. Huguenin, directeur général de la Compagnie des chemins de fer d'Anatolie et de Bagdad. Je suis heureux d'apprendre que M. Huguenin a constaté qu'il y a lieu de combattre l'ennemi commun en les personnes de MM. Ornstein et Willcoks. »

...ception, et de vous confirmer que j'en approuve pleinement les termes, aussi bien en ce qui concerne les bases générales de l'affaire Homs-Bagdad qu'en ce qui touche nos engagements réciproques relatifs à la formation des deux groupes français et anglais.

Veuillez agréer, cher monsieur, les assurances de ma haute considération.

André TARDIEU.

Le groupe franco-anglais Tardieu-Maimon-Barry allait donc agir pour obtenir en faveur de la demande de Youssouf Saïd Bey l'appui des gouvernements intéressés. Le 15 avril, une lettre avisait officiellement M. Pichon des projets du groupe. Le 16, MM. Barry, Maimon et Tardieu étaient reçus par le ministre. Le 17, M. Tardieu avisait M. Bompard des intentions de son groupe. En même temps, il écrivait à M. Barry :

26, *Avenue de Messine, Paris.*

le 17 *avril* 1910.

Cher monsieur,

Je suis heureux de vous annoncer que la lettre que nous avons remise hier à M. Pichon, ainsi que la lettre particulière que je lui avais portée vendredi et qui le renseignait sur vos entrevues au Foreign Office, ont été officiellement transmises hier soir par la poste à M. Cambon.

En même temps, M. Pichon a profité du départ pour Constantinople de M. Gout, sous-directeur des affaires d'Orient du Quai d'Orsay, pour communiquer à titre officieux à l'ambassadeur de France à Constantinople nos propositions.

Veuillez me croire, cher monsieur, très sincèrement votre.

André TARDIEU.

M. A.-J. Barry...

Le Rappel, 23 Nisan 1911, Sayı: 15017'de "L'Affaire d'Homs-Bagdad", André Tardieu ve Maimon'un mektuplarıyla, Yusuf Sadi'nin tutuklanma haberi.

Tardieu bu gelişmeden dolayı suçlanmadıysa da, Maimon, Pichon'un isteğiyle 31 Mart 1911'de tutuklandı. Maimon, Tardieu'nun adamı olarak tanımlanan Fransa dışişleri görevlisi Réne Rouet'le, 30.000 franklık pay önerilerek, dışişleri yazışmalarını ulaştırması ve dışişlerini ikna etmesi için anlaşmıştı. Maimon ve Rouet, Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan evrak çalmaktan suçlu bulunarak ikişer yıl hapse mahküm edildiler.[70] İstikraz-imtiyaz ilişkisi, birçok nedenle çökmüştü, üstelik bunun için yapılan siyasi manevralar, haddi aşmıştı.

La Marqouise de Fontenoy, 1916'da, Rouet'in hapsedilmesini doğru bulurken, Maimon'un Potsdam anlaşmasını ifşa ederek gerçekte Fransız, Britanya ve Rus halklarına hizmette bulunduğunu ve o zamandan beri Maimon'a bu kadar acımasız davranmanın yersizliğine inananların sürekli olarak arttığına değinir. Ona göre Maimon, Kayzer'e karşı kişisel nefretinden bu işi yapmıştır.[71] Fontenoy'un verdiği bilgilere göre Maimon İzmir doğumlu Yahudiydi. Protestan olmuş, Bağdat'ta misyonerlik yapmıştı. Daha sonra Abdülhamit'in hizmetine girmişti. Abdülhamit tahttan düştükten sonra Mısır'a gitmişti. Rahat bir yaşamı vardı, Doğu'da yatırım yapmak isteyen sanayici, tüccar ve finansörlere danışmanlık yapıyor, Fransız ve diğer Avrupa gazetelerine yazılar yazıyordu.

Maimon'un izi artık ana hatlarıyla bulunmuştur. 1879-80 döneminde Tufts College'da Eski Ahit İbranicesi dersi vermişti.[72] ABD'ye gittiğinde Yahudi olduğu, burada din değiştirdiği anlaşılıyor. Bağdat'ta 1882'den 1885'e kadar The British and Foreign Bible Society adına misyonerlik yapmıştı.[73] 1888'de Sir Alfred Kirkby adına Selanik'in gazla aydınlatılması için imtiyaz görüşmelerini yürütmüştü.[74] Charles Augustus Vansittait Conybeare işlerini takip ettiği bir

---

[70] Eugene Staley, Tardieu'nun *Temps*'teki yazılarının, Fransa dış ilişkilerinin en azından yarı resmi kaynağı olarak kabul edildiği ortamda, projeye engel çıkarılması üzerine Osmanlı-Fransa ilişkileri ve İttihat iktidarı hakkında ağır yazılar yazdığını aktarır; Eugene Staley, *a.g.e.* Ayrıca bknz. Tim K. Fuchs, *The Tardieu Moment: Andre Tardieu's Failure As Prime Minister Of France*, 1929-1930, Georgia Southern University, 1998.

[71] *Chicago Tribune*, 8 Aralık 1916.

[72] Alaric Bertrand Start, *History of Tufts College*, Tufts College, Massachusettes, 1896, s. 81 ("In 1879, a Jew, Bernard Maimon, A.M., was secured as Instructer of Hebrew Language and Literature, and taught in the school for one year"). Maimon'un iki "kitabı"ndan da bu bağlamda söz edilebilir: *The Hebrew Language and Its Characteristics*, Long and Putnnam, Boston, 1880 ve *Tufts College Divinity School, Old Testament Department*, Boston. Birincisi sadece 34, ikincisi 1 sayfa olmakla birlikte, "kitap" olarak görülmekte fakat dünyada birincisi yalnızca 4, ikinicis 1 kütüphanede bulunmaktadır.

[73] *The Seventy-eighth Report of the British and Foreign Bible Society*, Londra, 1882, s. 143, 157; William Canton, *A History of The Biritsh and Foreign Bible Society*, John Murray, Londra, 1910, C. III, s. 69 (Burada Maimon, Trieste'de Protestanlığa kabul edilmiş olarak bildirilir); Cilt V, s. 366-368. Robert Young'a göre Avusturyalı bir Yahudi'yken Protestan olmuştur (*Light in Lands of Darkness*, Londra, 1883, s. 250). Delavan L. Pierson'a göre ABD ve Kanada'da çalıştıktan sonra Bağdat misyonuna katılmıştır (*The Missionary Review of the World*, Missionary Review Publishing, 1917, s.. 285). Church Missionary Society, Bağdat'ta çalışmaya 1883'te başlamış ve ilk bağımsız misyonu 1898'de açılmıştır.

[74] *Railway Times*, 1888, Cilt 54, s. 556. Conybeare (1853-1919) Avam kamarasında 1885'ten 1895'e kadar etkin olmuş 'radikal liberal' bir milletvekliydi. 1889'da Keir Hardie'yi

diğer girişimciydi.[75] Sir John Wolfe Barry ve ortaklarıyla Persian Gulf and Mesopotamia Development Company için çalıştı.[76]

22 Nisan 1910'da İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey'e yazılan raporda, Potsdam ifşaatı ve Paris dışişleri skandalından tutuklandıktan sonra, Bernard Maimon'un kişisel yaşamı hakkında bilgi iletilmektedir. Yukarıda ilişkilerini gördüğümüz üzere Du Pan Mallet'in esas olarak Ernest Barry'den derlediği bu özel bilgilere göre, Maimon'un üç ana sıkıntısı vardır. Birincisi, inkar etmediği üzere iflas etmiştir. Borçlarının toplamı 20.000 sterline varmıştır ve her kuruşunu ödemektedir. İkincisi, bir hanımın parasını sızdırmıştır. Maimon'un Barry'e anlatımına göre, bu 'hanım' (raporda 'lady'), birçok erkekle birlikte olan bir maceraperesttir ve Maimon'un İstanbul'da arkadaşı olan - artık ölmüş bulunan - elçilik dragomanlarından birine de kancayı takmıştır. Maimon, arkadaşının eşinin isteği üzerine, dragomanı bu hanımın etkisinden kurtarmak üzere harekete geçmiştir ve onun bütün borçlarını/zimmetlerini ("liabilities") kapatmıştır. Aynı derecede anlamlandırması zor bir ilişkiler yumağı olarak, Maimon'un Barry'e naklettiği üçüncü konuya göre, kendi eşini ve çocuklarını terk etmiştir, bir Alman kadınla ilişkisi varken o da onu başka biriyle terk etmiştir, bu kadından beş çocuğu vardır (?) ve ayda 16 sterlin düzenli ödeme yapmaktadır. Mallet, "bu açıklamalar onun geçmişini anlamak için yeterli, en azından Barry'e soğuk yaklaşmamak için yeterli" diyerek bu bilgileri yorumlamaktadır.[77]

"Maimon Meselesi"ne en çok yer veren Fransız yayın organı *Le Rappel* 2 Mayıs 1911'de Maimon'u şöyle tanıtıyordu: Abdülhamit'in ve Bulgaristan kralı Ferdinand'ın eski polisi, halen *Evening Times*'ta yayınlanan yazıların ve Küçük Asya, Makedonya ve Arnavutluk'ta Fransız yatırımlarının engellenmesinin gerçek nedenlerini bilmenin aracı.

1911 Nisan'ında *Le Gaulois*'ta René D'Aral, dışişleri skandalını anlatırken "Maimon, kozmopolit bir kişilik, büyük bir maceracı, sakin burjuvanın altında daima rahatsız edici, nerede durduğu kuşkulu bir etkinlik içinde" demekte, onun İngiltere, Fransa ve Türkiye ilişkilerinde Abdülhamit'in güvenilir adamı olduğunu söylemektedir. İran kökenli Britanya yurttaşıdır. Uzun zaman Jön Türkleri Abdülhamit adına takip etmiştir.

desteklediği için hapsedilmiş, kadınların oy hakkı için mücadele eden önderlerden Florence Annie Strauss'la evlenmiş, zamanının ünlü kişiliklerindendi.

[75] *The Railway News*, 1893, Cilt 59, s. 578.

[76] *Chamber's Journal*, 1917, s. 286. Sir John Wolfe Barry (1836-1918) zamanın en önemli İngiliz mühendislerindendi, Londra'daki Tower Bridge en önemli eseridir. Miamon'un Humus hattı projesinde Tardieu'yla bilrikte olduğunu gördüğümüz Arthur John Barry (1859-1943), John Wolfe'un yeğeniydi ve Mısır'dan Hindistan, Çin, Tayland'a kadar inşaat yatırımlarında yer almıştı. Amca-yeğen 1893'te şirket kurmuşlardı.

[77] FO 371/1995 File 184/13832, s. 186-189

Le Stephanois'te 9 Nisan 1911'de (s. 3) yayınlanan yazıya göre Maimon İstanbul'a 1885 ve 1891'de gelmiştir. İrlandalı toprak sahibi rolüyle buradaki önde gelen Britanyalılarla, öncelikle elçi Sir William Arthur White ve *Stamboul* gazetesinin sahibi John Laffan Hanly ile ilişki kurmuştur. Kirby ile İstanbul gaz imtiyazı girişimi başarısız olduktan sonra Bulgaristan ve Arap eyaletlerine gitmiştir. İstanbul'daki evi polis gözetiminde tutulmuştur. Bağdat demiryolu imtiyazı için Mahmut Paşa'yla anlaşan Maimon 1896'da İstanbul'dan kaçmıştır. Abdülhamit'in hizmetine giren Maimon büyük hareket serbestisi tanınan önemli bir muhbir olmuş ve yıllık 200.000 frank gelire sahip olmuştur. Almanca, Fransızca, İtalyanca, Yunanca, Arapça ve Türkçe bilen Maimon, Suriye doğumlu fakat Britanya yurttaşıdır.

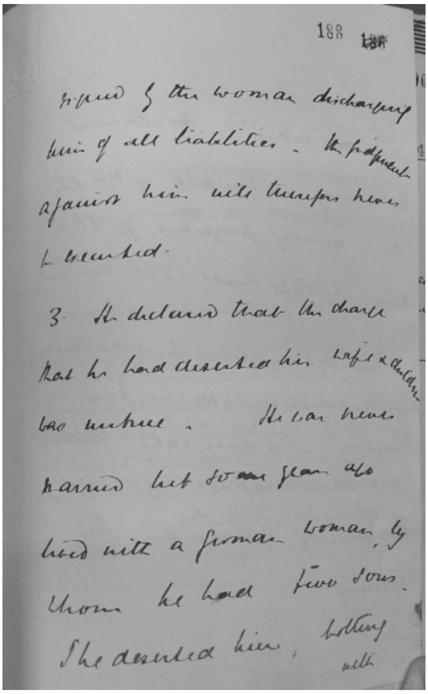
188

signed by the woman discharging
him of all liabilities. The proceedings
against him were therefore never
proceeded.

3. He declared that the charge
that he had deserted his wife & children
was untrue. He was never
married but some years ago
lived with a German woman, by
whom he had two sons.
She deserted him, taking with

Du Pan Mallet'in, Maimon hakkında Ernest Barry'den aktardığı bilgileri içeren rapordan
FO 371/1995 File 184/13832, s. 188.

Maimon'la ilgili en iddialı gazete yazılarından biri skandaldan önce, 17 Ağustos 1902'de, yayınlanmıştır. Eski Saray fotoğrafçısı olarak tanıtılan Hovhannes Murgurditch Cheeneegzozin'in *The Saint Paul Globe*'da yayınlanan "Argus-Eyed Sultan Abdul Hamid Of Turkey Is The Head Of The Greatest System Of Spies In The World!" başlıklı yazısının, yatırım projesi oluşturulurken ve 1911'de skandalın patlak verdiği süreçte dikkate alınmamış olmasının bugün anlayamadığımız nedenleri olmalı. "Kızıl Sultan" imgesiyle zamanının basını açısından olağan görülebilirse de, bir yanıyla da birçok ünlü ismi casuslukla suçlaması ve daha bu tarihte Maimon üstünde durmasıyla ilginçtir. Zamanında hafiyelikleriyle ün almış Feridun Bey ve Sinapyan Efendi gibi kimseler yanında yazıda Fransa hükümetinin Abdülhamit'e tavizkar davrandığı ve en az 50 hafiyenin Paris'te çalışmasına göz yumduğu belirtilir. Yazıya göre Elçi Münir Bey yanında Celal Arif bir diğer belirlenmiş hafiyedir. Damat Mahmut Paşa ve oğullarını ziyaret eden Celal Arif, onlarla Abdülhamit adına pazarlık etmiştir.[78] Daha önce bulduğumuz bilgilerle

[78] Celalettin Arif (1875-1928), Askeri rüşdiye ve Mekteb-i Sultani'den sonra Fransa'da hukuk ve siyasal bilgiler okudu. 1901'den Meşrutiyet'in ilanında kadar Kahire'de avukatlık yaptı ve Jön Türk hareketi içinde yer aldı. Ahrar Fırkası'nın kurucularından oldu. 4. Dönemde Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına mebus olarak girdi, Meclis başkanlığına seçildi, Meclis işgal

ARGUS-EYED SULTAN ABDUL HAMID II OF TURKEY IS THE HEAD OF THE GREATEST SYSTEM OF SPIES IN THE WORLD.

HOVHANNES MURGURDITCH CHEEBEGEOZIN, EX-COURT PHOTOGRAPHER TO THE SULTAN, EXPOSES THE DESPOT, AND RELATES THRILLING EXPERIENCES OF SUSPECTS.

ABDULHAKIM HIKMET ONE OF THE SULTAN'S CHIEF SPIES.

THE SULTAN'S MOSQUE.

uyuşan ve uyuşmayan yönleriyle, yazıya göre, ün kazanan yabancı casuslardan biri de Britanya yurttaşı Maimon'dur. Yüzyılın casusu, casusların şampiyonu, Abdülhamit'in gözdesi olan Maimon Londra'da yaşamakta ve maaşı Kostaki Paşa tarafından ödenmekteydi. Maimon Cambridge'de eğitim görmüştür, İngiltere Kilisesi'ne bağlı din adamı olarak misyonerlik amacıyla Bağdat'a gitmiştir. Burada iş dünyasına girmiş ve iflas etmiştir. Şimdi Brüksel'de oturmakta ve ayda 70 £ maaş almaktadır.

Fransa skandalının Osmanlı tarafını da ilgilendiren istikraz konusuna geçmeden önce, Maimon'un 26 Aralık 1910'da ABD'li koleksiyoncu J. Pierpont Morgan'a Asur-Babil koleksiyonunu satmak üzere mektup yazdığını belirtelim. Maimon daha önce, 1884'te, herhalde Bağdat'tan İstanbul'a iş çevreleriyle ilişki kurmak üzere geldiği süre içinde, Nabukadnezar'ın Sippur'da Şamaş tapınağını inşa edişini anlattığı "silindir"i de Metropolitan Museum of Art'a satmıştı.

edilince Ankara Meclisi'ne katıldı. Burada Meclis ikinci başkanlığına seçildi, adliye vekili oldu, Mustafa Kemal'le anlaşamayınca Roma elçiliğine atandı. Paris'te öldü.

1885'te silindirle ilgili ilk bilimsel yazıyı yayınlayan John Francis Xavier O'Conor, Maimon'la görüşmesini ve ondan silindiri nasıl kazıp çıkarığının hikayesini dinleyişini anlatır.[79] Maimon anlaşılan Bağdat'tan eli boş dönmemiştir, 1911'de British Museum'a da 157 parça Babil, Asur eserini antik eserler komisyoncusu Albert Amor aracılığıyla sattığını görüyoruz.[80] Reinach Salomon'a göre Maimon'a arkeolojiye yaptığı katkılar nedeniyle 1887'de padişah tarafından üçüncü derece Mecidiye nişanı verilmiştir.[81] Maimon'un 1885-87 arasında İstanbul'da bir yandan barut numunesi getirtmekle uğraşırken, bir yandan da hem Metropolitan Müzesi'ne satış yapıp hem bilime katkı nişanı almayı başardığı ama daha önemlisi padişah katına ulaştığı anlaşılıyor.

İstanbul'da Maimon'un "mesele" olması, imtiyaz girişimiyle değil, artık İttihatçılarca yürütülen istikraz girişimi ve ona bağlı suikastle olacaktır. İmtiyaz girişiminin Osmanlı ayağını oluşturan Yusuf Said tutuklanmıştı. Yusuf Said Sadaret evrak mümeyyizi idi ve Maimon'la Réne Rouet gibi, siyasi evrak sirkatinden suçlanıyordu.[82] "Jön Türk", "İttihat ve Terakki üyesi;" olduğunu yazan Paris basınında Yusuf Said Bey'in Maimon'la Ermeni Dr. Zalih aracılığıyla ilişki kurduğu yer alırken,[83] İstanbul'da da Dr. Çalık'ın (Zalih?) sorgulanması istenmişti.[84] Bu sürecin devamını bilemiyoruz çünkü İstanbul'da yankı yaratan devlet belgelerinin sızdırılması değil, istikraz sürecinde yolsuzluk yapıldığı iddiaları yani İttihatçı-muhalif siyasi rekabetiydi. "Maimon Meselesi", Paris'te Maimon'un, İstanbul'da Yusuf Said'in tutuklandığı günlerde değil, gazeteci Zeki Bey'in cinayet davası sırasında, Ekim 1911'den itibaren gündeme gelecekti.

10 Temmuz 1911'de İstanbul'da üçüncü kez bir gazeteci suikaste kurban gitmiş, *Şehrah* gazetesi başyazarı Zeki Bey öldürülmüştü. Fakat İttihatçıların sorumlu tutulduğu Hasan Fehmi ve Ahmet Samim cinayetlerinden farklı olarak bu kez İttihatçı sanıklar ele geçirilmiş, Zeki Bey cinayeti Cavit Bey'le ilişkilendirilmişti.

---

[79] J. F. X. O'Conor, "Cuneiform Textes of a Recently Discovered Cylender of Nebakadnezzar King of Babylon from the Original in the Metropolitan Museum of Art, New York", New York, 1885, s. 10. Bknz. Ira Spar ve Michael Jursa, *Cuneiform Textes in the Metropolitan Museum of Art, Volume IV, The Ebabbar Temple Archive and other texts from the fourth to the First Millenium B.C.*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2014, s. 295.

[80] Nicholas Postgate ve Dominique Collon, "More Stray Assur Tablets", *State Archives of Assyria Bulletin*, Cilt 13, 1999, s. 5.

[81] Reinach Salomon, *Chroniques d'Orient: documents sur les fouilles ef découvertes dans l'Orient héllenique de 1883 à 1890*, E. Leroux, Paris, 1896, s. 365.

[82] "Siyasi evrakın sirkatindan dolayı hakkında tahkikat yapılan Dosya mümeyyizi Yusuf Said Bey'in vazife ile selahiyeti ve muhafazasına memur olduğu evrakın mahiyetinin tahkiki", BOA.A.}MKT.MHM. 735.29. 4/Ra/1329 [5 Mart 1911]. Yusuf Said'in imtiyazı alamayacağı ise bir yıldan uzun süre önce belli olmuştu: "Humus-Bağdat Demiryolu inşası imtiyazının Yusuf Said adlı şahsa verilmediği", BOA.DH.MUİ. 67.34. 10/S /1328 [21 Şubat 1910].

[83] *Le Rappel*, "Les Scandales - A Constantinople Youssouf Saïd Arrêté", 23.4.1911; "L'Affaire d'Hums-Baghdad", 28.4.1911.

[84] "Sadaret Evrak Odası mümeyyizlerinden Yusuf Said hakkındaki tahkikatta sorgulanması gereken Dr. Çalık'ın görevli memurla beraber gönderildiği", BOA. DH.EUM.KADL. 14.45. 20/R /1329 [20 Nisan 1911].

VI. İstikraz - İktidar - Cinayet

Tarık Zafer Tunaya Zeki Bey'in öldürülmesi konusunu şöyle işler: "katiller üç dört saat içinde yakalanır. Yakalanan Çerkes Ahmet ve Mustafa Nazım'ın ifadeleri birbirini tutmaz. Nazım Serez mebusu Derviş Bey'in kardeşidir.[85] Duruşmalar 29 Eylül'de başlamış, yargılama bir yıldan fazla sürmüştür. Özellikle 7 Kasım celsesi, muhalefet mebuslarının büyük çoğunluğu hazır bulunduğu için, çok kalabalık olmuştur. Sonunda katillerin profesyonel ve sabıkalı oldukları meydana çıkmıştır. Fakat hangisinin tabancayı kullandığı kesinlikle saptanamadığı için on beşer yıl kürek cezasına mahkum edilmişlerdir.

Zeki Bey (…) Düyun-u Umumiye'de önemli bir memuriyete atanmıştı. Koyu bir İttihatçı muhalifi idi ve güçlü bir muhalefet partisi kurulmasını ısrarla istemekteydi. İttihatçı iktidarı hayli sinirlendiren Zeki Bey'in verdiği bir rapor Selanik'te Merkez-i Umumi'de okunmuş ve fırka liderlerine istifayı öğütlediği açıklanmıştır. Hedef Cavit Bey'di. Nitekim Zeki Bey'in "Komitenin işlediği siyasal suçları açıklarsa Cavit Bey bu memlekette kalamaz" dediği yargılama sırasında "ifşa" edilmiştir.

(…) Çok sayıda tanık arasında ünlü kişiler de vardır (Adliye Nazırı Necmettin Molla, Tahir Hayrettin Bey gibi) ve bunlar hayli açıklamada bulunmuştur. (…) Katillerin beklediği kahvede iki subayın, Mümtaz ve Yüzbaşı Şerafettin beylerin de bulundukları, hatta olay yerine geldikleri söylenmiştir.

Zeki Bey'in, Cavit Bey için tehlikeli sayılabilecek belgeleri Düyun-u Umumiye'deki çekmecesinden çalındığı ileri sürülmüştür.

Meymun meselesi ve Brom imtiyazındaki suiistimaller sergilenmiştir.

Tanıklardan Mülazım Şaban Bey'in ifadelerinde mali sorunlar açığa vurulmuştur. Bu ifadelere göre, imtiyaz sahipliği İngiliz Ernest Cassel'e verilen Türkiye Milli Bankası kurdurulmuştu. Cavit Bey'in ilgilendiği bu bankanın Osmanlı Bankası'na karşı, Düyun-u Umumiye'deki İngiliz delegesi Adam Block tarafından kurulması da istenmişti. 1910 istikrazında Cavit Bey bu banka ile Londra ve Paris piyasasında Yahudilerle birlikte çalıştığı, Osmanlı Bankası'na cephe aldığı ileri sürülmüştür. Borçlanma bu banka ile Crédit Mobilier bankasından, özel teminat istenmeden alınmıştı. Cassel'in adamı olan Kalust Gülbenkyan adlı bir Ermeni de, bu paravan banka işine karışmıştı. Cavit Bey'le Adam Block arasındaki ilişkilerin yanı sıra, işe avukat Metr Salem, giderek Siyonizm iddiaları karışmıştı."[86]

[85] İttihat ve Terakki'nin suikastlerinde ve Tehcir'i uygulamakla görevlendirilen Teşkilat-ı Mahsusa çetelerinde, dönemin tanıkları "Serez Çetesi"ni gündeme getirmekte ve özellikle bu çeteden Çerkes Ahmet'in Krikor Zohrap ve Diran Kelekyan'ı öldürüşü anılmaktadır.

[86] Tarık Zafer Tunaya, *İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Hürriyet Vakfı Y., İstanbul, 1989, s. 419-420.

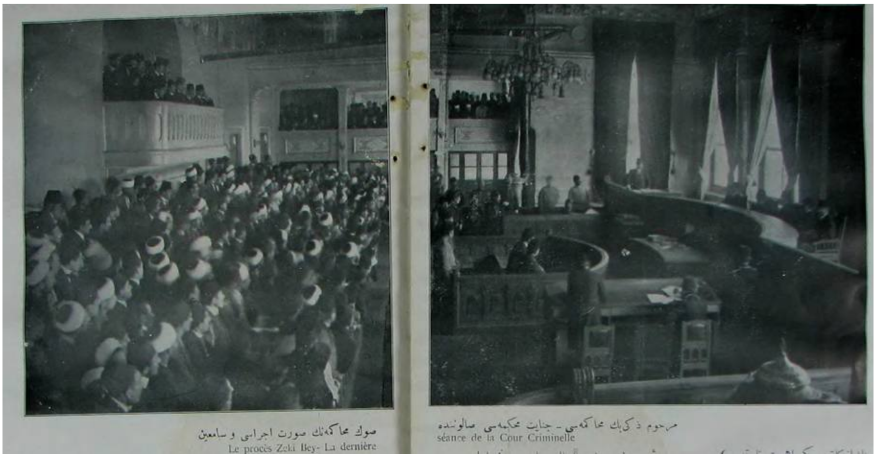

Resimli Kitap, Mayıs 1328, Sayı: 40, "Merhum Zeki Bey'in Muhakemesi – Cinayet Mahkemesi Salonunda son muhakemenin suret-i icrası ve samiîn."

Tunaya "Meymon Meselesi" demekte ancak ne olduğu ve niye böyle adlandırıldığı üstünde -hiç- durmamaktadır. Anlaşılan mesele, Fransa'da Tardieu'nun basına sızdırdığı "Maimon belgeleri" skandalı ile Cavit Bey'in Fransa ve Osmanlı Bankası'nın koşullarına karşı borç arayışı sürecinin çakışması ve İttihatçıların iktidardan uzaklaştırılmaları sürecinde Zeki Bey cinayetinin, belki de bu süreç nedeniyle yüze göze bulaşıp katillerin yakalanmasıyla, muhalefetçe kullanılmasıdır.

23 Nisan-3 Mayıs 1911 tarihleri arasında *Le Rappel*'de Tardieu, Maimon ve Barry arasındaki yazışmalar yayınlanmıştı. Konu diğer gazetelerle birlikte *La Diplomatie secrète sous la troisième République, 1910-1911*'de yer aldı. Haziran 1911'de Félicien Challaye tarafından *La Revue du Moir*'de (s. 749-753) tekrar yayınlandı.[87] Fransız basınının "L'Affaire Maimon", İngiliz basınının "Maimon Affair"i anlaşılan Osmanlı'da, daha sonra Ziya Şakir ve Tarık Zafer Tunaya'ya yansıdığı biçimiyle "Meymun Meselesi" olmuştu. Ziya Şakir ön plana Maimon'u almış, onun İttihatçılarca kovulduğunu yazarken belki bildiklerini saklamıştır; Tunaya *Mécheroutiette* gazetesini izlemektedir, hatta gazeteci cinayetlerini nitelediği "Resmi Tabanca" başlığı da bu gazeteden ("Le Revolver Officiel"[88]) çeviridir. Ancak Avrupa basını ile konu ve zaman farkı da vardır. Avrupalılar Humus-Bağdat imtiyazını konu etmektedir hatta Fransız gazetesi *Le Rappel*'in konuyla ilgili bütün haberlerinin başlığı "L'Affaire d'Hums-Bagdad"tır. Paris'te Fransız gazetelerinde skandal 1911 Nisan-Mayıs ayları içinde yayınlanırken, Paris'te Şerif

[87] 1929'da Tardieu'ya karşı propaganda malzemesi olarak *Un aspirant dictateur, Andri Tardieu* (La Révolution Prolétarienne yayını) başlığıyla tekrar gündeme getirilecekti.
[88] *Mécheroutiette*, No: 21, Aout 1911, s. 10-16. *Mécheroutiette* 21, 25-29, 31-32. sayılarında İttihat cinayetlerine yer verdiği gibi, 51. Sayısında (Şubat 1914) Zeki Bey davasının bütün tanıklıklarına da yer verir (s. 15-59).

Paşa'nın *Mécheroutiette* gazetesi Şubat 1914'te Zeki Bey cinayetinin mahkeme sürecini izlemekte, cinayeti İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlamak amacıyla Zeki Bey'in yolsuzluk iddiaları dolayımıyla Maimon'a değinmektedir.

Mécheroutiette gazetesini izleyerek konu irdeleyen yeni bir kaynak da Raymond Kévorkian'ın *The Armenian Genocide* kitabıdır. Burada da "Maimon Affair" açıklanmadan kalmakta ve ana konu gene Maimon'dan ve Avrupa'da yarattığı yankıdan söz edilmeden, Zeki Bey cinayeti ve Düyun-u Umumiye için hazırladığı raporun ortaya koyduğu yolsuzluk olarak anlatılmaktadır. Zeki Bey alınan dış borçta Cavit Bey'in yolsuzluğunu ortaya çıkarmış, Cavit ve Talat "yakalanmış"tır. 10 Şubat ve 10 Mayıs 1911'de Merkez Komite bu iki kişiyi istifaya çağırmıştır. Zeki Bey cinayetine karar veren bu ikisi ve daha büyük ihtimalle Heyet-i Merkeziye'deki ikisinin "clan"ıdır. Sadece kendisine malum olan skandal nedeniyle Heyet-i Merkeziye içinde acı tartışmalar olduğunu söyleyen Kévorkian, Cavit Bey'in istifasını bu yolsuzluk ve cinayete bağlarken, Feroz Ahmad'ın istifayı askeri bütçe nedeniyle Mahmut Şevket'le aralarındaki uyumsuzlukla açıklamasını da eleştirir. Hatta Kévorkian'a göre Eylül 1911'de Selanik'teki İttihat ve Terakki Kongresi'nde Sadık Bey'in muhalefeti de "Maimon Meselesi" çevresinde dönmüştür.[89]

Cinayet davası sürerken İttihatçılar sürekli iktidar zaafına uğramaktadır. Davanın seyrinde bile İttihatçıların iktidar kaybına uğramalarının etkisinden söz edilebilir (Hasan Fehmi ve Ahmet Samim cinayetlerinde yakalanan kimse olmadığına göre). İttihat ve Terakki'nin elde edebildiği kadarıyla iktidarını kaybetmesi uzun bir süreyi almıştır. Bu süreçte Cavit Bey, istifa ederek hükümeti terk etmek zorunda kalan ilk halka içinde yer alır. Zeki Bey layihalarının (ve Fransa'da Maimon belgelerinin) ortaya çıktığı 1911 Nisanıyla istifa ettiği 1911 Mayısı ve İttihat Kongresi'nin toplandığı 1911 Eylülü arasında İttihatçılar, "Zeki Bey Me-

[89] "Zeki Bey, a specialist in economic matters, had in the course of his duties been led to make a pains taking examination of the financial operations conducted by various ministries. Thus, he had come to work, at the request of certain members of the Ittihad's Central Committee, on the "Maimon Affair," the big loans taken out abroad by the minister of finance, Cavid Bey, and also on the circumstances surrounding the concession for the exploitation of bromine. In the course of this inquiry, however, Zeki Bey also discovered "proof of political crimes committed by the Committee" that would enable him, he said, to establish the guilt of Talât Bey, Cavid Bey, and "their friends." After reading Zeki's initial report, the Ittihad Central Committee is supposed to have decided to force both Talât and Cavid to resign (respectively, on 10 February and around 10 May 1911). The scandal, which was still limited to the inner circle of the Young Turk leadership, apparently bred severe internal tensions, as well as some bitterness toward Zeki. It was probably at this time that Talât and Cavid or, more probably, their clan within the Central Committee decided to have Zeki murdered." Dipnot 10: "*Mécheroutiette, Constitutionnel Ottoman*, no. 51, February 1914, p. 34. The day after Zeki Bey was murdered, "police searches" were carried out in the victim's bureau and home, and all his files were confiscated; the court, however, did not make use of them at his trial. Ahmad, *The Young Turks*, *op. cit.*, p. 74, explains Cavid's resignation as the result of disagreement between him and the minister of war, M. Şevket, over the military budget"; Raymond Kévorkian, *The Armenian Genocide, A Complete History*, Tauris, New York, 2011, s. 121, 124.

selesi"ni "halletmiş" görünmektedirler, uğraştıkları Mahmut Şevket Paşa ve henüz İttihat ve Terakki'den ayrılmamış olan Sadık Bey'dir. Önce Mahmut Şevket Paşa cephesine bakalım.

Elimizde Mahmut Şevket Paşa'nın 23 Ocak 1913-10 Haziran 1913'ü kapsayan Sadaret günlüğü var. Bu tarihler arasında Mahmut Şevket Paşa sadrazamdır ve (1910 ve 1911'in konuları olarak) dış borç konusuna da Zeki Bey cinayetine de değinmemektedir. Ancak Cavit Bey'le ve Düyun-u Umumiye ile ilgili görüşlerinin bulunduğu bölümler ilginçtir:

Cavit Bey'le ilgili olarak: "Brezilya dretnotları işini müzakere edemedik. Ertesi güne kaldı. Cavid Bey'den Maliye Nazırı'na gelen hususi bir mektupta sefain-i harbiye mübayaa etmekliğimizin Paris Maliye Konferansı'nda bizim için iyi bir netice vermeyeceğini yazıyordu. Eskiden ne zaman zırhlı mübayaasına kalktık ise Cavid Bey bu gibi mütalaat serdiyle mani olmaya çalışmış idi. Hatta kendisinin Avrupa'da bulunmasından bi'l-istifade Barbaros ve Turgut'u almış idik. Bunun mahsurunu bu muhaberede gördük. Bununla beraber Cavid Bey uslanmadı. Sebep, mesai ve mütalaatında yalnız kendi muvaffakiyetini hedef ittihaz etmesidir. Halbuki hükümet adamı öyle düşünmekle hükümetin de muvaffakiyetini düşünmelidir. Devlet muvaffak olmazsa bir insan kendi muvaffakiyetinden dahi müstefid olamaz. Asıl odur. Onun için asıl mesai oraya masruf olmalıdır, zeki Cavid Bey'in hâlâ bunu takdir edemediğine müteessif oldum."[90]

Düyun-u Umumiye'yle ilgili olarak: "Düyun-u Umumiye Müdürü Mösyö Pikar (…) Avrupa umur-u maliyemizin kontrol altına alınacağı zannında bulunuyor ve bunun önünü almak için devletçe şimdiden bazı tedabire müracaat edilmesi lüzumunu gösteriyor idi. İttihaz olunacak tedabirin fiilen beş on sene kadar bir müddetle bazı rüsumun Düyun-u Umumiye vasıtasıyla cibayetini kabul etmekten ibaret olduğunu ve Düyun-u Umumiye bir idare-i Osmaniye olduğundan bunun izzet-i nefse dokunacak bir ciheti olmadığını ve bu suretle hareket olunursa hem emr-i cibayette intizam ve emniyet hasıl olacağını ve hem de varidatın az bir zamanda birkaç misli tezayüd eyliyeceğini söyledi. Cavid Bey iki üç sene evvel Düyun-u Umumiye'den kurtulmak için her türlü vesaite müracaat ediyor idi. (...) Ben daha o vakit bunun bahsolunduğunu söylüyor idim. Çünkü memleketimizde muntazam işleyen bir idare-i Osmaniye varsa o da Düyun-u Umumiye İdaresi idi. Hiçbir dairemize o intizamın yarısını bile sokamadık. İlan-ı Meşrutiyetten sonra bilakis tezebzüb-i idare tezayüd etmiş idi. Çünkü söz ayağa düşmüştür. Mösyö Pikar'ın bu mütalaasını kendi hesabıma iyi buldum. Bilhassa patent ve gümrük rüsumu için cibayetin Düyun-u Umumiye'ye havalisi işimizi hayli teshil edecektir. Ben aşar ve ağnamın tahsilini de Düyun-u Umumiye'ye beş on sene için havale etmekte beis görmüyorum."[91]

---

[90] *Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, haz. Murat Bardakçı, Türkiye İş Bankası Y., İstanbul, 2014, 10 Nisan 329 (23 Nisan 1913) Çarşamba, s. 187-188.

[91] Mahmut Şevket, s. 222, 24 Nisan 329 (7 Mayıs 1913) Çarşamba. Paşa kararını uygulamaya sokmaya da çalışır: 2 Mayıs 329 (15 Mayıs 1913)'te: "Temettü, gümrük, aşar, ağnam ve belki

Günlük, Mahmut Şevket Paşa'nın Cavit Bey'le ilgili yargısını, Düyun-u Umumiye konusundaki farklılığını ve siyasi tutumunu ortaya koymaktadır. Cavit Bey ruznamesinin 1911 Nisan-Mayıs günlerinde, Mahmut Şevket Paşa'yla ilgili bütçe ve sayıştay (Divan-ı Muhasebat'a Harbiye'nin tabi olması) konusundaki çaresizliğini ve Sadık Bey'in yarattığı sıkıntıyı dile getirmektedir.[92] 18 Nisan 1911'de İttihat ve Terakki mebuslarından kaçının Sadık Bey muhalefetine geçtiği günün konusudur. 19 Nisan'da Talat Bey'in Cemiyet'in dağıtılacağı haberinin doğru olmadığı beyannamesi *Tanin*'de yayınlanır. 20 Nisan'da Talat Bey, Sadık Bey'le doğrudan görüşür; Sadık Bey bazı nazır ve mebusların istifasında ısrarlıdır. 23 Nisan'da Cemiyet, muhalefete karşı barış saldırısına girişerek, asgari müşterekler üstünden bir program yayınlar. Heyet-i Merkeziye gizli oyla fırka mebusları arasında yapılan seçimde oyların üçte ikisini almayan adayın nazırlığının kabul edilmeyeceği kararını ortaya koyar. 26 Nisan'da hükümet Meclis'ten güvenoyu alır ve Sadrazam Hakkı Paşa'dan Mahmut Şevket Paşa'yı Sadık Bey'i ordudan ihraç etmeye veya İstanbul'dan uzaklaştırmaya ikna etmesi istenir. 1 Mayıs'ta Sadık Bey'in uzaklaştırılma kararı çıkar. Gene de Cavit, Talat, Babanzade istifa etmek zorunda kalır ve *Tanin* gazetesi 19 Mayıs'tan 27 Temmuz'a kadar kapatıldıkça farklı adlarla yayın yapmak zorunda kalır. 21 Mayıs'ta Sadık Bey, İttihatçı mebuslara fırkadan istifa çağrısı yapar. 29 Mayıs'ta Sadık Bey emekliye sevk edilir. Temmuz'un ilk haftasında Nafıa ve Posta nazırları da değişir. 4 Temmuz'da Zeki Bey'in gazetesi *Şehrah*'ta İttihat ve Terakki'nin Siyonistlerin eline geçtiği, Lütfi Fikri'nin gazetesi *Matbuat*'ta ise Yemen ve Arnavutluk isyanlarının sorumlusunun İttihat heyet-i merkeziyesi olduğu yazılır. İşte Zeki Bey bu ortamda 10 Temmuz'da öldürülmüştür.[93]

Zeki Bey'in katli, layihasının Nisan'da gündeme gelmesinden 91 gün sonradır. Layiha konusu Heyet-i Merkeziye'de değerlendirilmiş ve iftira olduğuna karar verilmiştir (Cavit Bey'e göre Heyet-i Merkeziye bu tarihte layihanın Zeki Bey tarafından yazıldığından haberdar değildir. Bknz. Cavit Bey'in aşağıda, ruznamesinden 30 Ekim tarihli alıntı). Cavit Bey yurt gezisine çıkmaktan ve Trabzon'a gitmekten ilk kez, istifa etmeden önce, 5 Mayıs 1911 günü söz etmekte-

de emlak vergilerinin emr-i cibayetini mütalaası veçhile Düyun-u Umumiye'ye havale etmek fikrinde olduğumu (…) söyledim" diye yazar, *a.g.e.*, s. 242.

[92] Cavit Bey, 14 Nisan-9 Mayıs 1911, s. 107-144.

[93] İttihatçıların Mahmut Şevket'le ilişkisi için bknz. Akşin, s. 175-177; Albay Sadık'la ve muhalefetle ilişki için bknz. Aykut Kansu, *Politics in Post-Revolutionary Turkey, 1908-1913*, Brill, 2000, s. 216-263. Kansu, Zeki Bey cinayetini aptalca bulduğunu ifade ederken ("The murder appeared to be as stupid as it was ciriminal"), "Maimon Meselesi"nden hiç söz etmez. Yalnızca Zeki Bey'in *al-Manar* gazetesinden alıntılayarak İttihatçılara yönelik Siyonist etkisinde olma suçlamasını yayınladığını bildirir. Cinayetten ise, görünürde bir bağlantı yoksa da, Arnavut bağımsızlığını savunan İsmail Kemal'in, Zeki Bey'in gazetesi *Şehrah*'ın Arnavut özerkliği yanlısı olduğu için öldürülmesiyle Arnavutları bu yönde teşvik edeceğini ve Arnavutlara ödün vermeyi düşünen Kamil Paşa'nın iktidara taşınmasına katkıda bulunacağını düşünmüş olabileceğini için sorumlu olabileceğini yazar. Muhalefet bu kadar güçlenmekteyken, yabancıların İttihatçı yöntemlere böyle dikkatini çekmenin anlamı yoktur ("disadvantage of directing foreign attention to the Unionist methods at so ciritical a moment in Turkish affairs") (s. 251). (!)

dir[94]; iddia edildiği gibi bu gezi cinayeti örtmek için bir tertip olarak yapılmışsa, cinayet kararının 66 gün önce alınmış olması gerekir.

Cemiyet'te iktidar mücadelesi toplanacak kongreye bırakılmıştır. Eylül 1911'de toplanan kongrede Sadık Bey Cemiyet'ten çıkarılır ve 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulur. İttihatçı önder kadro artık Cemiyet ve Fırka içinde değil, örgütlü ve gittikçe güçlenen bir muhalif fırka karşısında iktidar mücadelesi verecek ve 1912 yılı itibariyle, bir kısmının hapsedileceği, Cavit ve diğerlerinin yurt dışına kaçmak zorunda kalacağı derecede başarısız olacaktır.

Cavit Bey'in Zeki Bey cinayetine[95] yer vermesi, muhalefetin güçlendiği, kendisinin artık nazır olmadığı mahkeme sürecinde, Ekim 1911'den itibarendir:

16 Teşrin-i evvel Pazar (29 Ekim 1911) "Akşam Babıali'ye uğrayıp Said Paşa'yı gördüm. (…) Muhaliflerin tarz-ı hareketlerinden, milletin böyle müşkil bir anında bile intihabat menfaatini teminden başka bir şey düşünmediklerinden bahis ile pek çok beyan-ı teessür ve teessüf etti. Hakikaten bu ihtiyarın kalbi pek çok gençlerin kalbinden ziyade vatanın atisi için titriyor. Muhaliflerden bahsetmesi de Lütfi Fikri'nin bu sabahki gazetesinde Zeki Bey muhakemesi dolayısıyla neşrettiği başmakaleden neşet etti. Bu başmakaleyi gayet leimane ve hainane bir lisan-ı iftra ile yazmış: Ümmi Şaban'ın ifadesi - ki Zeki Bey'in umur-u maliyenin sui idaresi hakkında mühim layihaları bulunduğuna, bunların Merkez-i Umumiye'ye takdim edildiğine, orada müzakere cereyan eylediğine ve bizim istifamıza tesir ettiğine dairdi - üzerine yazdığı bu makalede Lütfi Fikri, Zeki Bey'in katlini bu mevhum! hakikatlerin meydana çıkmaması için bizim tarafımızdan yapıldığını söylüyor ki, dünyada insan ancak Lütfi Fikri kadar şeni, vicdansız, ihtirasat-ı şahsiyesini temin için bu kadar hissiyat-ı insaniyeden mütecerrid bir adam olmalıdır ki bunu yazabilsin.

Geçen sene cereyan eden bütçe müzakereleri esnasında bu layihalar Zeki Bey'in nezdinde idi. Ve yalan yanlış muhteviyatından bir kısmını İsmail, Lütfi Fikri Meclis'te sarf etmemiş değillerdi.[96] Sonra bu layihalar Merkez-i Umumi'de

---

[94] "Esna-yı tatilde Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Sivas cihetlerini dolaşmak istediğimi, Cemiyet arzu edecek olursa bir propaganda seyahatini maalmemnuniye yapacağımı söyledim", Cavit, s. 132.

[95] Cavit Bey seyahatte olduğundan 8 Temmuz'dan 7 Eylül'e kadar günlüğünü yazmamıştır; Zeki Bey cinayeti günlükte yoktur.

[96] Lütfi Fikri Bey'in Meclis konuşması iki başlık içerir. Birinci başlık altında, kanıtlayamadığı ilişkileri, ispat hakkı talebi içeremeyecek biçimde çamur atma şeklindedir:

Lütfü Fikri Bey - (…) Efendiler, ne derece Cavit Bey tecrübesizliğiyle bu muhitin taht-ı tesirinde kalıyor, bunu bendeniz tayin edemem. Fakar her halde efkâr-ı umumiyenin kuşkulanmasını mazur gösterecek birçok ahvalin mevcut olduğunu inkar edemeyiz. Efendiler, devr-i sabıkta bir takım maruf isimler işitirdiniz. (…) Bugün de böyle maruf bir takım isimler var. (…) Menaşe ismi, Salem ismi, Ruso ismi, bunları hep duyuyoruz. Bu isimler efkâr-ı umumiyede aynı şekilde marufturlar. İşte efendiler, bu isimlerin tecesüsüm ettirdiği muhitten efkâr-ı umumiye huylanıyor. (…)

Mehmet Talat Bey (Dahiliye Nazırı) (Edirne) - Müsaade buyurur musunuz? Ruso Efendi pek eski bir arkadaşımdır. Binaenaleyh, namuslu bir memur olduğunu söylemeye mecburum. Çünkü daha ta devr-i istibdattan beri namuskarane çalışmış, hamiyetli bir adamdır.

okunmuş, muhteviyatının buhtan ve iftira olduğuna okuyanlar kanaat etmiş ve mazbata imza eylemişlerdi.

Bunların hepsini biliyorlar, bildikleri halde yine efkâr-ı umumiyeyi taglit için ellerinden gelen şeaneti, leameti yapmakta kusur etmiyorlar. Kudret ellerinde değil iken bunları yaparlarsa maazallah mukadderat-ı millet bu adamların eline geçince neler yapmayacaklardır." (s. 187-188)

17 Teşrin-i evvel Pazartesi (30 Ekim 1911):

> (…) Gece Talat, Cahid, Nazım, Kemal, Midhat, Nesimi bizde toplandık. Zeki Bey muhakemesi üzerine Lütfi Fikri tarafından yapılan alçakça neşriyat-ı müfteriyaneden bahsettik. Merkez-i Umumi muhakeme gününe kadar mahud ve bimana layihanın Zeki Bey tarafından yazıldığından katiyyen haberdar değil iken ve bu şahidin ifadesinden de müsteban olurken yine böyle denaetlere suluk etmeleri bu adamların nazarında namus, haysiyet gibi maaliyatın mevhum şeylerden olduğunu ve intihabat-ı muzafferiyetten başka hiçbir şey düşünmediklerini gösteriyor. Halbuki Şaban

---

Lütfü Fikri Bey (Devamla) - Ben ona bir şey söylemiyorum. Ben, efkâr-ı umumiyenin suret-i telakkisini söylüyorum. Leh ve aleyhte bir mütalaa beyan etmiyorum.

Mehmet Talat Bey - Ben de efkâr-ı umumiyeye karşı Ruso Efendi'nin namuslu bir memur olduğunu söylüyorum.

İkincisi, dış borç alınırken Cavit Bey'in Osmanlı Bankası'ndan kaçınmak amacıyla ülkeyi zarara uğrattığı iddiasıdır:

Lütfü Fikri Bey (Devamla) - Evvel emirde Bank-i Osmani'ye mi müracaat ettiniz… Bank-i Osmani bizim umur-u maliyemizi pek yakından bildiği için bu karşılıkta yine kendisinden başka para verecek kimse olmayacağını kendisi pek ala biliyordu. O bir grup yeni türemiş bir şeydi ve Bank-i Osmani ondan çekinmezdi. (…) Siz kalktınız o gruba sizin tarafınızdan verileceği, Bank-i Osmani'nin hiç hatırına gelmeyen sağlam bir karşılığı irae ettiniz. Gümrük varidatını karşılık gösterdiniz. Bank-i Osmani bunu duyduğu vakit, bütün kuvvetini sarfetti. Bunu Fransız hükümeti nezdinde kabul ettirmemek için uğraştı. (…) Fakat eğer siz gümrük varidatını karşılık göstereceğinizi Bank-i Osmani'ye hissettirseydiniz, Bank-i Osmani'yi bundan haberdar etseydiniz, o, kabil değil, bu işi reddetmezdi. (…) Size karşı derhal sulh yapacak ve sizinle istikrazı aynı şeraitle yapacaktı. (…) İstikrazdan en aşağı 350 bin lira zarar olmuştur. (…)

İbrahim Efendi (İpek) - Milletin namus ve haysiyeti 350 bin değil, 350 milyon liraya feda edilemez. (Alkışlar) Biz rezil olduktan sonra o paranın bize lüzumu yoktur.

Lütfi Fikri Bey (Devamla) - (…) Bir milletin şerefini muhafaza etmek için filan diyelim, hoş bunlar hep boş lakırdı ya. Zira esasta hiç şeref mevzu-u bahis değil. (*Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima Senesi: III, İnikad: 48, 14 Şubat 1326 [1910], Ankara, 1986, Cilt 3, s. 293, 294, 296). Cavit Bey ruznamesinde "Bütçe müzakeratı on beş gün devam etti. Muhalifler şiddetli hücumlar yaptılar. Fakat hiçbir sağlam bina tesis edemedikten başka ciddi bir tedkik ve tetebbuun mahsulü addedilecek bir fikir de beyan etmediler. Hep garaz, şahsiyat. Bu siyasetleri kendilerini bilhassa efkâr-ı umumiye-i ecnebiyede pek ziyade düşürdü. Bugün kendilerine cevap verdim. (…) Hasan Fehmi Efendi'nin teklifi üzerine de tab ve tevziine ve talikine karar verildi ki, bu muhaliflere karşı en şiddetli bir cevap ve tokattı" (Cavit Bey, 11 Şubat Cuma-26 Şubat Cumartesi (24 Şubat-11 Mart 1911), s. 77-78). Kitap biçimi şudur: Cavid, *Mâliye Nazırı Selanik Mebusu Cavid Bey Efendi Tarafından İrad Edilib Risale Şeklinde Tab'ile Memâlik-i Osmaniye'ye Neşr ve Tevziine Heyet-i Umûmiyece Karar Verilmiş Olan Birinci Nutukdur*, Âmire Matbaası, İstanbul, 1327, 109 s.

"Maliyede en büyük kıymet…", *Kalem*, Sayı: 43, 25 Haziran 1909, Cem'in çizgisiyle Cavit Bey. 19

denilen şahid-i ümmi ile rüfekası Selanik'te vuku bulan içtimada layihada mündemiç mevaddın kamilen kizb ve iftira olduğuna kanaat hasıl etmişler ve bu kanaatlerini imzalı bir mazbata ile teyid eylemişler. İcap ettiği takdirde bu mazbatanın neşredilmesini Midhat vasıtasıyla Merkez-i Umumi'ye bildirdik. (s. 189-190)

13 Teşrin-i sani Pazar (26 Kasım 1911):

(…) Zeki Bey'in dünkü muhakemesinde şahitlerden Topçu Yüzbaşısı Ziya benim aleyhimde beyanatta bulunmuş. Güya kendisine "millet batsa, memleket mahvolsa ben müsteşarlığı kabul etmem" demişim. Bu söz halk üzerinde garip bir su-i tesir husule getirmiş. Bize cani, katil dediler. Hiç kimse aldırmadı. Böyle ahmakça bir söz için herkes: "Vah, vah, vah!" diyor. *İkdam* da bunu körüklüyor. Sırf bu cümle için uzun bir makale yazmış: ki okumamakta ısrar ettim.

Ziya Bey'e bittabi böyle bir söz söylemedim. Fakat demek ki birisi hususi bir cemiyette ağzından böyle bir söz çıkaracak olsa - ki her zaman söylenebilir, bir mana ve mefhum maksud değildir. Evladına gebersen bu işi yapmam diyen anne evladının gebermesini ister demek değildir - hiçbir

lüzum ve zaruret olmaksızın onu mahkeme salonlarında tekrar etmek mubah olacak. Bu, ahlaksızlığın ne kadar fena bir numunesi. Ve sonra demek ki böyle budalaca bir söz bir adamın hayat-ı maneviyesi için bir zehir teşkl edebilecek! Ne günlerde yaşıyoruz Yarabbi.

Arkadaşlarla tekzib için görüştük. Fakat Cahid kendi tarafından tekzip edecekti. Akşam makale yazmayıp interview tarzında tekzip edeceğini söyledi. Ben de sarf-ı nazar ettim, yazdırmadım. (s. 196)

15 Teşrin-i sani Salı (28 Kasım 1911):

Tekzipname şayan-ı hayret bir hüsn-i tesir husule getirmiş. Gerek fırka heyet-i idaresi, gerek mebuslarda gerek hariçte. Demek ki bunlar bu isnadat ve ithamatı benim red ve tekzip edemeyeceğimi zannedecek kadar safdil ve vekayi ve hadisatın tarz-ı cereyanın cahili.

Biz namus ve haysiyeti o kadar yüksek tutuyoruz ki hissiyatı bu kadar zelil olan adamlardan fırlatılan çamurları itmeye bile tenezzül etmiyoruz. (…) bunlar hepsi ispatsız, delilsiz sözler söylemeye alışmış, hiss-i insaniyetten mahrum, alçak adamlardır. Delilsiz müddeiler rezil ve alçaktırlar diye tekzipnamemde söyledim. Eski iddiaları unuttular. Hiç biri ses çıkaramadı.[97] (s. 197)

16 Teşrin-i sani Çarşamba (29 Kasım 1911):

Tarık gazetesi Hasan Hicabi imzasıyla istinaf reisine mi, müdde-i umumisine mi hitaben bir açık mektup neşretmiş. Güya bizimle seyahatte iki Çerkez varmış, bize sonradan iltihak etmişler. Trabzon'da yanımıza aldığımız bir adama Zeki Bey'in katlinden dolayı bizi ararlarsa bizim burada olduğumuza şahadet edersiniz, demişlermiş… Bize sonradan iltihak etmiş kimse yoktur. Zeki Bey'in vurulduğu vakit seyahatte idik. Bu mektubun edepsizlikten başka bir manası yok. (s. 198-199)[98]

---

[97] Ama bu arada Dersim mebusu Lütfi Fikri tutuklanmıştır. Zeki Bey cinayeti sırasında sarsıntıyı atlatan İttihatçılar, cinayetin duruşmaları sırasında artık daha zayıftırlar. Cavit Bey, tutuklanmayı şöyler anlatır: "22, 24, 26 Teşrin-i evvel (4, 6, 8 Kasım 1911) (…) Lütfi Fikri bir müddetten beri lisan-ı tecavüz ve taarruzunu pek ziyade uzatmaya başladı. Nihayet müdafaa-i hukuk namı altında olarak kanuna da tecavüz etti. Bunun üzerine aleyhinde takibat-ı kanuniye icrasına divan-ı harp karar vermiş. Meclis-i Vükela da bunu kabul etmiş. Fakat yanlış vesaite müracaat ettiler. Doğrudan doğruya Meclis'ten kendisini talep edecek iken tevkife teşebbüs etmişler. Kanun-u Esasi'ye ve Meşrutiyet'e darbe diye muhalifler kıyamet kopardılar. İstizah için takrir yaptılar. (…) Hükümet kurtuldu. Fakat kanuna tecavüz eden mebus efendi, namusa tecavüz eden mebus efendi gibi, sandalyesinde kaldı. Halbuki hükümet metin, azimkar bir hükümet olmuş olsaydı onu Meclis'ten isteyecek ve alacak ve cezasını verecekti. Mahmut Şevket bir kere daha dostlarını, düşmanlarını gördü. Fakat hiç zannetmiyorum ki mütenebbih olsun", Cavit Bey, s. 191.

[98] *Tarık* Trabzon'da Şatıroğlu Hasan Hicabi tarafından yayınlanan ve İttihat aleyhtarlığıyla zamanında bütün ülkede ilgi çeken bir gazetedir. Cavit Bey'in Trabzon seyahati sırasında burada yaşananlar ve Hasan Hicabi'nin muhalefeti için bknz. Kudret Emiroğlu, "Maliye Nazırı Cavit Bey'in Trabzon Gezisi (1911)", *Trabzon*, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, 1990, Sayı: 4, s. 53-59.

22 Teşrin-i sani Salı (5 Aralık 1911):

> Bu akşamki *Tercüman* Zeki Bey muhakemesindeki ifadat hakkında Merkez-i Umumi'nin tekzibnamesini neşretti. Tekzibnamenin eşhasa ve Cemiyetin şahsiyet-i maneviyesine ait kısımları iyi idi. Yalnız Meşrutiyetten beri teessüs eden umum fırkaların irtica ile alakadar olduklarına dair olan mebdei gayet şiddetli yazılmıştı. (s. 202)

Cinayet davasının Cavit Bey aleyhindeki iki önemli tanığı olan Topçu Mülazımı Ziya ve Mülazım (Ümmi[99]) Şaban'ın Miralay Sadık'la birlikte hareket ettikleri anlaşılıyor. Bu iki kişinin İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki rollerini bilemiyoruz. Fakat Cavit Bey'in günlüğünden öğrendiğimiz üzere, Zeki Bey layihaları ilk gündeme geldiğinde, Nisan 1911'de, Cavit Bey'in suçsuzluğuyla ilgili Selanik'te düzenlenen toplantıda hazırlanan aklanma belgesi hangi mantıkla hazırlanmış ve anlaşıldığı kadarıyla en azından Şaban Bey tarafından hangi sıfatla imzalanmıştı?

Şaban Bey, Miralay Sadık'la birlikte ordudan uzaklaştırılarak mülazımlıktan tekaüd edilmişti.[100] Bundan sonra Miralay Sadık tarafından "gölgem, aynam" diye nitelenen[101] Şaban Efendi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda merkez yönetime girmişti. Sadık Bey'le birlikte fırka içinde "hacegan" zümresinin "münevveran" zümresini tasfiye etmesinde etkin olan Şaban Efendi, daha sonra Gümülcineli İsmail tarafında yer alarak, Sadık Bey'le yolunu ayırmıştı.[102]

İşin ilginç tarafı bugün Cavit Bey'in yolsuzluk yaptığı iddiasından çok, diğer İttihatçılarla birlikte Siyonizm bağlantılarıyla Abdülhamit'i devirmek, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmakla suçlanması gündeme getirilmeye çalışılmaktadır ve kanıt olarak ileri sürülenler Türkiye Milli Bankası ve bu banka yönetiminde yer alan Cassel, Babington Smith ve Adam Block'la ilişkileridir.[103] Ancak Banka'nın

---

[99] Şaban Bey/Efendi, alaylı subay olduğu için Cavit Bey böyle diyor.

[100] "Bahr-i Sefid Boğazı Ağır Topçu Üçüncü ve Beşinci Alaylarından açıkta bulunan Mülazım-ı Evvel Şaban ve Mehmed Emin Efendilerin icra-yı tekaüdleri", BOA. İ.HB. 87.13.29. 2/Ca/1329 [1 Mayıs 1911].

[101] Bknz. Rıza Nur, *a.g.e.*, s. 99, 129.

[102] Rıza Nur, s. 105-106, 114, 129, 163. Şaban Efendi Vahdettin padişah olunca Hazine-i Hassa müfettişliğine getirildi. 3 Mart 1913'te Mahmut Şevket Paşa günlüğünde, Şaban Efendi'nin Şehzade Vahdettin'le temas halinde, "ihtilale çalıştığı"nı yazar ve Vahdettin'den Şaban Efendi ile teması kesmesini istediğini anlatır (s. 78, 83-84). Şaban Efendi 150'likler listesine alınmış, 1928'de İskenderiye'de ölmüştür.

[103] "Türkiye Milli Bankası"nın İngiltere açısından "ölü doğduğu" ve Cavit Bey yanında da itibardan düştüğü anlaşılıyor. Cavit Bey'in, Babington Smith'le El-Cezire irva ve ikas imtiyazıyla ilgili görüşmeleri ruznamesine şöyle yansımıştır: "16 Mayıs 1912 - Babington Smith bu sabah Londra'dan gelmiş. Görüşmek istedi. Öğleden bir saat evvel geldiği halde saat bire kadar kaldı. Tabii El-Cezire meselesinden bahsetti. Komisyonun raporundan bahsettim ve erbab-ı fen tarafından verilen bu rapor üzerine bence bir şey yapılamayacağını, aksi takdirde memleketin zararına hizmet edilmiş olacağını söyledim. Gayet batıl itirazlar dermiyan etti. (...) Komisyon hakkında su-i zan etmek istedi. Aynı şeyi dün diğer rakibiniz söyledi. O sizi himaye ettiğimizi iddia ediyordu. Siz ise onu himaye ettiğimizi söylüyorsunuz (...) cevabını verdim, mahcup ettim." 26 Mayıs 1912 - "Babington Smith Babıali'ye gelip

da İngiltere hükümeti tarafından "siyaseten ufak" görülüp desteklenmediği görülmüştü; Banka 1910 dış borcunda oldukça edilgen kalmış ve Cavit Bey'e ancak Fransa'yla uyumu öğütleyebilmişti.[104] 1932'de tasfiye edilen Banka'nın bir başarısı söz konusuysa, Gülbenkyan aracılığıyla ortak olunan petrol şirketi üstünden 1914'te alınan söz ve ancak 1928'de gerçekleştirilen yatırımdır; ancak artık ne Cavit Bey (ölm. 1926), ne Cassel (ölm. 1921), ne Babington Smith (ölm. 1923) vardır, bir tek Adam Block sağdır (ölm. 1941). Daha önemlisi, dünya siyasetine yön veren siyasiler, iş adamları ve bu ilişkileri ete kemiğe büründüren diplomatlar ve gazetecilerin ortamında, dünya görüşlerinin, ideolojilerin yerli yerine oturtulmadan "dedikodu" yapılmasıdır. Dünya Savaşı'na giden ortamda, kişisel çıkarlarla "millet"lerin çıkarlarının nasıl çakışabilip çelişebildiğini kavramakta bu kadar ideolojik veya (iyi niyetle söylendiğinde) naif olabilmek, "büyük hikaye" içinde "büyük komplo" ararken, bir yandan da ne yazık ki savaşlarla veya cinayetlerle, suikastlerle veya "manen" kişilerin öldürülmesinin de yolu olabilmektedir.

Cavit Bey tekrar 1913'te, 23 Ocak 1913'te Babıali Baskını'yla İttihat ve Terakki iktidar olduktan sonra, Tardieu'dan ve isim vermeden Maimon'dan söz etmektedir: "Tardieu, İngiltere ile olan itilaf münasebetiyle yine Humus-Bağdat'tan bahsediyor. Bu tasavvurun terki büyük bir fenalık olduğunu söylüyor ve İstanbul sefiriyle sefaretine atıp tutuyor. İhtiras-ı şahsi bu adamı nerelere kadar götürüyor. Kendisine şerik-i cürüm olan bir diğer kişiyi haspe mahkum ettirdi. Kendisi cemiyet dahilinde onlardan namussuz olduğu halde mevki-i ihtiramda kaldı. Hicab-ı şahsi hiç olmazsa sükut etmeyi, artık bu meseleden bahsetmemeyi emrederdi. Sanki alakadar değilmiş gibi yine söylüyor. Mamafih İngiliz itilafı bura matbuatına pek fena bir surette aksetti. Henüz ifşa edilmek zamanı gelmemişken haber alındı. Fransız menafii, Fransız menafii diye bağırıp duruyorlar."[105]

VII. Son Gürlük

7 Haziran 1917'de *The Daily Chronicle* yönetmeni Robert Donald, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir yazı göndererek "Bernard Maimon adlı bir Ermeni'nin" bir süre önce resmi belge çalmaktan Paris'te mahkum edilmiş olduğunu, Maimon'la ilgili elinde kabarık bir dosya bulunan Hutchison ve Cuff adlı hukuk

---

beni Meclisten çağırdı. İçeride Meclis olduğuna, meşguliyetimize hiç ehemmiyet vermeyerek bir saatten ziyade alıkoydu. Ve El-Cezire meselesinden bilmem kaçıncı defa olarak bahsetti. Hep aynı nakarat, aynı tekerrürler. Talep ettiği şeylerin caiz olmadığını söylüyorum, yine tekrar ediyor." 29 Mayıs 1912 - "Babington Smith bir mülakat daha istedi. (…) yarın arzu ederse Nezarete gelmesini söyledim." 30 Mayıs 1912 - "Sabah Babington Smith geldi. Yine iki saat bir münakaşa oldu"; Cavit Bey, s. 337-338, 363-364, 370, 373.

[104] Cavit Bey, İttihatçıların bankası Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nı (İstanbul mebusu Hüseyin Cahit, Bağdat Musevi tüccarından Sason Efendi, İstanbul tüccarından Halepli Abud Efendi ve Selanikli tüccar Tevfik Bey'le) 11 Mart 1917'de kurmuştur.

[105] Cavit Bey, 1 Mayıs 1329 (14 Mayıs 1913), s. 706.

bürosundan Alfred Hutchison'un bu belgeleri bakanlığa sunmaya hazır olduğunu bildirir.[106]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 13 Haziran'da verdiği cevapta, bakanın dosyayı incelemek istediğini bildiriyordu. Bu cevabı hazırlayan dışişleri yetkilisi Ronald Graham'ın cevabına bakanlık yetkililerinden Lancelot Oliphant şu notu düşmüştü: "Bu bakanlık, bir zamanlar Mösyö Bernard Maimon'a ait olan daha birçok belgeye sahiptir, ama yine de, söz konusu dosya, gün ışığına çıkarılmamış ek ayrıntılar içerip içermediğini saptamak açısından incelenmeye değer."

Bakanlıkça incelenen belgelerin oluşturulan 1. grubunda Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın Ekim 1910 ile Ocak 1911 dönemine ait arşiv belgelerinin suretleri vardı. Bunlarla ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nca şu not konulmuştu: "Bunlar, Mösyö Maimon'un Bakanlığı'mıza sağlamış olduğu ve değerli sayılan belgelerin tarihlerinden daha sonradır. Bu destedeki belgeler o kadar değerli görünmüyor ve gördüğüm kadarınca, Bakanlığımızdaki bilgiye bir şey katmıyor."[107]

Aralık 1910 ile Şubat 1911 arasında yapılmış olan Türk yazışmalarının suretleri "değeri pek az" diye nitelendirilmiştir. Almanya-Türkiye ilişkileri, Almanların baskı tehditleri, Bağdat demiryolu hakkında Almanya'ya verilen güvence, İran hakkında Türk-Alman tasarısı, Mısır ve Kudüs Demiryolu Sözleşmesi, "şimdi değeri kalmadı" notu konulan Türkiye İçişleri Bakanlığı'nın Şubat-Mart 1910 tarihleri arasındaki yazışmaları diğer belge gruplarıdır. Ayrıca Bakanlıkla, Almanya-Rusya Potsdam anlaşması makalesi nedeniyle *Evening Times* gazetesi arasında yapılmış yazışmalar da vardır. Müteferrik belgeler arasında "Bakanlığımızın belgeleri bu konuda hiçbir bilgimiz olmadığını gösterir" notu konulan Afganistan'a müdahale konusunda Berlin'den Hariciye'ye yazılmış (15 Kasım 1909) Binbaşı Fazıl'ın Kabil misyonu hakkında Almanya ile Türkiye'nin işbirliğini gösteren iki belge de yer almaktadır. Bakanlık sonuçta "Çoğu resmi olan bu belgeler bakanlığımızda korunursa, hiç olmazsa Arşivlerdeki bilgileri doğrular" kararına varmıştır.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 3 Temmuz 1917'de, Hutchison ve Cuff hukuk bürosuna belgeleri iade etmiş ve bu konudaki yardımlarından dolayı onlara ve belgeleri "Ermeni"den ele geçirmiş olan İngiliz Binbaşı Sir Samuel Scott'a teşekkür etmişti.[108]

"Maimon Dosyası"ndaki belgelere bakıldığında en geç Şubat 1911 tarihli olduklarını görüyoruz. Anlaşılan hapisten çıktıktan sonra Maimon'un fazla şansı kalmamıştı; 1917'de, hâlâ sağsa kendisi veya 1911'de çalıştığı gazete *Evening Times*'tan Sir Scott, eski defterleri karıştırarak, ancak bu kadarını piyasaya

[106] Salahi R. Sonyel, "İngiliz Kaynaklarına Göre, Ermeni Militanlarca Sahtelenen ve Osmanlı Arşivlerinden Aşırılan Gizli Belgeler", *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 4-8 Ekim 1999*, TTK Y., Ankara, 2002, s. 426.

[107] Sonyel, s. 427; İngilizce aslı makalenin ekindedir.

[108] Maimon dosyası, "The War Turkey" dosyası içinde, "Turkish Official Documents" başlığıyla İngiliz Devlet Arşivi'nde *FO 371/3058* sayılı dosyada *114458* sayılıdır; Sonyel, s. 428.

sürebilmişti. Çünkü Sir Scott 1910-11'de *Evening Times* gazetesini finanse eden iki muhafazakar milletvekilinden biriydi.[109] Diğer milletvekili East Nottingham'dan Captain James Morrison'du.[110] Buna karşılık *Evening Times*'ın mali gücü zayıftı. Sahibi Charles Watney ve yayın yönetmeni John Cowley sonra Bernard Falk[111] deneyimli gazetecilerdi. Özellikle gazetenin yazarları Stephen Graham ve Edgar Wallace'ın kendi okuyucuları vardı. Watney Hindistan rehberi yazmıştı[112]; Graham Rusya maceralarını da yayınlamış hikayeci, romancıydı[113]; Wallace King Kong'un yaratıcısı olarak tarihe geçti.[114]

Evening Times 1910'da kuruldu. Kısa sürede 60.000 okuyucuya ulaştı. 23 Kasım 1910'da Britanya krimonoloji tarihine geçen Dr. Hawley Harvey Crippen'in idamından önceki itiraflarını yayınladı. O gün 200.000 sattı. Fakat itirafların özgünlüğünü kanıtlayamadı ve alıntı yapan diğer gazetelerin de hücumuyla satışı hızla düştü. Gazete Mayıs 1912'de kapandı. İşte Maimon'un Ocak 1911'de Potsdam Anlaşması'nı sızdırdığı ve Paris muhabiri olarak göründüğü gazete buydu. Anlaşılan gazete evrakı veya yalnız Maimon dosyası, kapandıktan sonra Sir Scott'a kalmıştı; Scott İngiltere Dışişleri Bakanlığı'dan "bir Ermeni"den belgeleri ele geçirdiği için teşekkür almıştı.

Dışişleri Bakanlığı, kendisinde bu kadar belgesi bulunduğunu bildirdiği Maimon hakkında yanılmış olabilir miydi? Çünkü Maimon 1910 ve 1911'de bakanlığa özellikle Fransa'dan belge sızdırdığı gibi, sonunda kendisinin Paris'te hapse mahkum edilmesine yol açan süreçte oldukça ünlü de olmuştu.

---

109 Sir Samuel Scott (1873-1943), 1901'de Harbiye mali işler sekreterine yardımcı olarak atanmış, 1898'den itibaren Muhafazakar Parti'den milletvekiliği yapmış, 1922 seçimleriyle politikadan emekli olmuş 6. Farquhar baronuydu.

110 James Archibald Morrison (1873-1934) Sudan'da ve Boer Savaşları'nda görev yaptı. 1900'de South Wiltshire milletvekili seçildi, 1906'da seçimi kaybedince 1910'da East Nottingham'dan milletvekilli oldu. 1911'de karısını terk ederek sevgilisiyle Paris'e gitti ve 1912'de milletvekilliğinden istifa etti. 1914'te savaş çıkınca orduya döndü.

111 Falk (1882-1960) birçok biyografi ve aile tarihi yanında İngiltere'nin Babıali'si Fleet Street'in hikayesini yazmıştı: *He Laughed in Fleet Street*, 1937.

112 *Motoring in India, A Guide For The Tourist and Resident*, 1909. Watney Cambridge'den mezun ekonomistti ve James A. Little'la iki kitap yazmıştı: *Industrial Warfare: The Army and Claims of Capital and Labour*, J. Murray, Londra, 1912; *The Workers Daily Round*, George Routledge, Londra, 1913.

113 Stephen Graham (1884-1975) on dört yaşında okulu bırakıp mahkemelerde katipliğe başladı. Genç yaşta Rusya'ya gitti, muhabirlik yaparak hemen bütün ülkeyi dolaştı. Onlarca kitabından ilki *A Vagabond in The Caucasus* (1911), ikincisi *Undiscovered Russia*'ydı (1912). 1933'te hikayelerinin bir bölümünü *Twice Round the London Clock and More London Nights*'ta topladı.

114 Wallace (1875-1932) 21 yaşında orduya katılmış ve Boer Savaşları'nda savaş muhabirliği yapmıştı; 18 oyun, 957 kısa öykü, 170 roman yazdı. Eserlerinden 160 film çekildi. 1921'den sonra uluslarararası ün yaptı, 1931'de Liberal Parti'den aday olup kazanamadı ve Holywood'a taşındı.

VIII. İşadamı - Casus Maimon

1918'de Maimon'a duyulan ilgi devam etmektedir. Guth Na Bliadha, *Welsh Outlook*'ta[115] Samuel Sidney MacClure'un *Obstacles To Peace* kitabını tanıtırken, yazarın 1916'da bütün ilgili ülke ve kişileri ziyaret etmiş olduğunu, ama en önemlisi 1910'da, müteveffa Bernard Maimon'un Abdülhamit zamanına ait Türkiye hükümetinin 28 yıllık gizli yazışmalarından oluşan dosyasını ona göstermiş olduğunu yazmaktadır. Yazar kendisini, "acaba bu kıymetli dosyaya ne oldu? Doğu Sorunu'yla ilgilenen bir tarihçi için bu gerçek bir hazine değerinde olurdu" demekten alıkoyamamaktadır.

1927 yılında anti-semitist F. Roderich-Stoltheim tarafından yayınlanan *The Riddle of The Jew's Success* kitabı da[116] Maimon'u siyaset sahnesinin arkasında entrika çeviren Yahudilerin modern bir örneği olarak sunar. Rev. Bernard Maimon, Trieste'de Hristiyan olmuş bir Yahudidir; Church Missionary Society'nin Bağdat'taki ilk misyonunda görev almıştır. 1911'de Fransa dışişlerinden belgelerin çalınması sırasında sonunda maskesi düşmüştür.

Maimon, Roderich-Stoltheim'a göre (adını vermediği) bir Yahudi gazetesinde şöyle anlatılır: Altmış yaşına gelmiş olan Maimon, günümüzün en ilginç maceracısıdır. Modern Casanova sürekli siyasetin içindedir ve aynı anda her taraf için ve her tarafa karşı çalışır. En zorlu istikraz anlaşmalarında görüşmecilik yapar ve gene de en tehlikeli aşk maceralarına zaman bulur. Gerçek adı Baruch olan Maimon, "Jallician"[117] Yahudi olmasına rağmen, yerine göre Hıristiyan veya Müslüman olarak görünür; *Talmud*, *Kuran* ve *Kitab-ı Mukaddes* bilgisi gayet iyidir. İngiltere elçiliğiyle açıktan ve daha yoğun olan gizli ilişkileri öteki elçiliklerle olan gizemli ilişkisiyle rekabet halindedir. Özellikle Abdülhamit'le ilişkisi çok yoğundur ve mabeyn katibi Tahin Paşa onun elinde bir araçtan başka bir şey değildir. Maimon Yıldız'da değil de otelinde kaldığında, Yıldız'la Maimon arasında gece gündüz yazışmalar gider gelir.

Kışlık Saray ona açık olduğu gibi Jön Türkler de onunla dosttur. Maimon İstanbul'da kaldığında Abdülhamit bütün uluslararası konularda onun görüşünü alır, uzakta olduğunda telgrafları beklenir. İngiltere kralının da hizmetine girmiş, Türk-Yunan savaşı sırasında İngiliz, Fransız savaş muhabirleri hatta ünlü Amerikalı fotoğrafçı Underwood'la[118] Girit'te ortaya çıkmıştır.

---

[115] *Welsh Outlook*, Cilt. 5, Sayı: 4, Nisan 1918, kitap tanıtma köşesi.

[116] Çeviren: Capel Pownall, Hammer Verlag, Leipzig, 1927. Asıl adı Theodor Fritsch (1852-1933) olan yazar, 1893'ten itibaren anti-semitist görüş ve yayınlarıyla meşhurdur ve eserleri Naziler tarafından yaygınlaştırılmıştır.

[117] İspanya, Fransa veya Orta Avrupalı.

[118] Elmer Underwood (1859-1947) ve Bret Underwood (1863-1943), 1881'de kurdukları şirketle, bütün dünyaya fotoğraf hizmeti vermeye başlamışlardır. Zamanın basınında "Otuz Günlük Savaş" olarak adlandırılan ve ilk filme alınan savaş olarak bilinen 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında Bret Underwood, Yunanistan ve Girit'te foto muhabirliği yapmış, yazılar da yazmıştır.

Bernard Maimon özel treniyle seyahat eder ve ancak en lüks otellerde kalır. Eski hükümetlerin ve diplomasilerinin batmasında şaşılacak bir yan yoktur![119]

Orhan Koloğlu, Abdülhamit'in "kadro"sunu sayarken, Bernard Maimon'u "Yahudi ajan" diye niteler ve bu kadro içinde onu "büyük dolandırıcılıklara kalkışanlar"a örnek olarak gösterir.[120] Koloğlu Maimon'la ilgili başka hiçbir bilgi vermez ancak onun "Yahudi" diye nitelenmesi, Türkçede artık iyice yaygınlaşan anti-semitist birçok yayın ve internet kaynağında Abdülhamit'in Siyonistlerin oyununu nasıl bozduğu ve İttihatçıların Yahudi değillerse en azından aleti oldukları söylemi açısından herhalde talihsizdir.

Maimon, Vambery değildi. Abdülhamit'in Siyonistlerle görüşmesinde aracığılı veya herhangi Yahudi örgütlenme ve sermaye çevresiyle ilişkisine dair bir ipucu yok. Bilimsel tarafı yoksa da, bilgisi, görgüsü ile birçok kapıyı hele girişimci aristokratların kapılarını açabildiği anlaşılıyor. 19. Yüzyılın sonu, 20. Yüzyılın başında arkeologlar camiasında rastladığımız entelektüel casuslardan da değildi. İş dünyasıyla, diplomatlarla ve gazetecilikle çok daha içli dışlı olduğu görülüyor. Hayatında kadınların tuttuğu yerle ilgili iddia, Barry'e verdiği ifade ve Paris'ten yazdığı mektupla çağrışımlar uyandırsa da, aydınlanmış değil. Ancak arkeolojik eser koleksiyonu oluşturduğunu da gördük. Herhalde Ziya Şakir, Sarah Bernhard ve Adalbert Matkowski'yle ilişkileri konusunda da ciddi birşeyler biliyordu. Ama Maimon konusunda Abdülhamit'in ilişkisi söz konusu olduğunda, aldanan bir taraf varsa herhalde Maimon değildi.[121]

Sonuçta elimizdeki bir telgraf, bir imtiyaz başvuru mektubu, Paris'ten yazılmış bir mektup ve İngiltere dışişleri görevlisine kendisi hakkındaki anlatımının aktarılması, doğrudan Maimon'un elinden çıkmış metinler sayılabilir. Onun Yahudi, sonradan Protestan hatta misyoner ve hele Ermeni olduğunun bildirilmesi bir yana, nereli olduğu konusunda söylenenler de birbiriyle uyumlu değil.[122] Ama Maimon'un hikayesi halen bitmedi. Maimon 1910'da Fransa'nın en büyük elektrikli otomobil fabrikasının sahibi görünüyor. ABD'de otomobil motoru geliştiren Twombly'den patent hakkını, taksi şirketi kurmak amacıyla satın almış. Üstelik *Le Matin* gazetesinin de sahibi![123] Bu kadar önemli bir

---

[119] Roderic-Stoltheim, s. 168-169.

[120] Orhan Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, Gür Y., İstanbul, 1987, s. 360.

[121] Cemal Anadol, Dünya-Türkiye tarihini Yahudi varlığı ve örgütleri ile açıklarken, Münir Süleyman Çapanoğlu'nun yukarıda yararlandığımız makalesini bütünüyle alıntılar, fakat Maimon'un Yahudi asıllı olduğu iddiasından başka, bu dünya tarihi içinde Maimon'un rolü hakkında yeni bilgi, bağlam ve yorum olarak hiçbir cümle yoktur; Cemal Anadol, *İsrail ve Siyonizm Kıskacında Türkiye*, Bilge Karınca Y., İstanbul, 3. b., 2004, s. 107-111.

[122] İnternette yaygın şecere sitelerine göre Maimon, gerçekten ABD'de hocalık yaptıysa, orada evlenip iki çocuk sahibi olmuş. Kendisi 1852 Avusturya, eşi Marie 1850 Avusturya doğumlu görünüyorlar. ABD'de 1878'de Eleanor ve 1880'de Lilian doğmuş. İngiltere 1881 Nüfus kayıtlarına göre, bu tarihte İngiltere'de Londra'da yaşıyorlar.

[123] *The Brooklyn Daily Eagle*, 14 Eylül 1910'da bu bilgileri patent satış haberi dolayısıyla veriyor. *The Motor World*, Cilt 24, 1910, s. 742'de fabrika, gazete ve patent bilgileri aynen yer alıyor. *Cassier's Engineering Monthly*, Cilt 51, 1917, s. 1-2'de Maimon Malta doğumlu görünüyor; Londra Trinity College'da teoloji eğitimi görüp Canterbury Katedrali'nde ruhban

"patron"la ilgili kaynakların bu kadar kıt olması ve biyografisi çelişki ve bilinmezliklerle dolu "casus" Maimon'la aynı kişi olması mümkün mü, yoksa gene işin içinde iş mi var?

Ama Maimon sayesinde yerli yabancı birçok kimsenin biyografisine katkı yapacak duruma geldik. Hikayenin kıssası boldur, kendi adıma derim ki dünya tarihi açısından ne dedikleri o kadar da önemli olmayan "kahraman"larımızın ne yaptığına daha da yakından baksak…

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Babıali Evrak Odası,

Dahiliye Nezareti: Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti, İddari Kısım, Muhaberat-ı Umumiye,

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım,

İrade: Harbiye, Taltifat, Ticaret ve Nafia,

Meclis-i Vükela Mazbataları

Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı

Yıldız: Esas Defter; Perakende: Askeri Maruzat, Mabeyn Başkitabeti, Elçilik ve Şehbenderlik Maruzatı, Mütenevvi Maruzat, Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı, Tahrirat-ı Ecnebiye, Zabtiye Nezareti.

The National Archives, Londra, FO 371/1995 File 184/13832.

Kitaplar, Makaleler, Gazeteler

Ahmad, Feroz; *İttihat ve Terakki, 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Y., İstanbul, 1986.

Akşin, Sina; *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Y., İstanbul, 1980

Alakom, Rohat; *Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları General Şerif Paşa (1865-1944)*, APEC, Stockholm, 1995.

Korkmaz Alemdar, *İstanbul (1875-1964), Türkiye'de Yayınlanan Fransızca Bir Gazetenin Tarihi*, A.İ.T.A., Ankara, 1978.

Anadol, Cemal; *İsrail ve Siyonizm Kıskacında Türkiye*, Bilge Karınca Y., İstanbul, 3. b., 2004.

D'Aral, René; *Le Gaulois*, Nisan 1911.

Birinci, Ali; "Şerif Paşa", *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, Dergah Y., İstanbul, 2001, s. 199-201.

The Brooklyn Daily Eagle, 14 Eylül 1910.

---

sınıfına dahil olduğunu, seyahat tutukusuyla bu kimliğini terk edip Mezopotamya'ya gittiğini okuyoruz. Sonrası bildik biçimde devam ediyor: döndükten sonra Abdülhamit'in hizmetine girmiş. Willard Irwing Twombly mucit, otomobil motoru, otomobil ve uçak tasarımları var. 1915'te New York'un ilk taksi şirketini kurup iflas etmiş. Buna rağmen hakkında doğru dürüst biyografi bilgisi ve patent hakkının satışıyla ilgili başka bir not yok. Maimon'un Fransa'da fabrika sahibi olduğu başka hiçbir kaynakla doğrulanamadı. Hele Fransa'nın 1884-1944 yıllarında önde gelen gazetelerinden olan *Le Matin*'le ilgili olarak adı hiç geçmiyor. Böyle önemli şirketlerle ilgili olarak bir Bernard Maimon var mı, gerçekten varsa bile bizim Maimon mu, inanması zor.

Bliadha, Guth Na; *Welsh Outlook*, Cilt: 5, Sayı: 4, 1918, s. 24.

Burman, John; *Britain's Relations With The Ottoman Empire During The Embassy Of Sir Nicholas O'Conor To The Porte, 1898-1908*, The Isis Press, Istanbul, 2010.

Canton, William; *A History of The Biritsh and Foreign Bible Society*, John Murray, Londra, 1910, C. III, C. V.

Cassier's Engineering Monthly, Cilt 51, 1917.

Cavit Bey; *Meşrutiyet Ruznamesi*, haz. Hasan Babacan, Servet Avşar, TTK Y., Ankara, 2014.

Chamber's Journal, 1917.

Çapanoğlu, Münir Süleyman; "Casus Maimon", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı: 36, Aralık 1952, s. 1946-1947.

Delaisi, M.; "The Great War Foretold in 1911", *Stead's Review*, 21 Ağustos 1920.

Earle, Edward Mead; *Bağdat Demiryolu Savaşı*, çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Y., İstanbul, 1972.

Emiroğlu, Kudret; "Maliye Nazırı Cavit Bey'in Trabzon Gezisi (1911)", *Trabzon*, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, 1990, Sayı: 4, s. 53-59.

de Fonenoy, La Marqouise; *Chicago Tribune*, 8 Aralık 1916.

Fuchs, Tim K.; *The Tardieu Moment: Andre Tardieu's Failure As Prime Minister Of France*, 1929-1930, Georgia Southern University, 1998.

Gürsoy, Belkıs Altuniş; "Damat Mahmut Celalettin Paşa", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu IX*, Eyüp Belediyesi, 2005, s. 268-279.

Hanioğlu, Şükrü; *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Y., İstanbul, t.y.

Hanioğlu, M. Şükrü; *Preparation For a Revolution, The Young Turks, 1902-1908*, Oxford U.P., New York, 2001.

Hewins, Ralph; *Mr Five Per Cent, The Story of Calouste Gulbenkian*, Rinehart & Co., New York, 1958

İrtem, Süleyman Kâni; *Yıldız ve Jön Türkler*, Temel Y., İstanbul, 1999.

Kansu, Aykut; *Politics in Post-Revolutionary Turkey, 1908-1913*, Brill, 2000.

Kent, Marian; "Agent of Empire? The National Bank of Turkey and British Foreign Policy", *Moguls and Mandarins, Oil, Imperialism and the Middle East in British Foreign Policy, 1900-1940*, Frank Cass, Londra, 1993, s. 68-97.

Kévorkian, Raymond; *The Armenian Genocide, A Complete History*, Tauris, New York, 2011.

Koloğlu, Orhan; *Abdülhamid Gerçeği*, Gür Y., İstanbul, 1987.

Kuran, Ahmet Bedevi; *İnkılap Tarihimiz ve "Jön Türkler"*, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.

Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü, haz. Murat Bardakçı, Türkiye İş Bankası Y., İstanbul, 2014.

Mécheroutiette, "Les Assasinats Politiques", Sayı: 51, Şubat 1914, s. 15-59.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi; Devre 1, TBMM Basımevi, Ankara, 1982, İçtima Senesi: I, Cilt 2, 1986, İçtima Senesi: III, Cilt 3.

The Motor World, Cilt 24, 1910.

O'Conor, J. F. X.; "Cuneiform Textes of a Recently Discovered Cylender of Nebakadnezzar King of Babylon from the Original in the Metropolitan Museum of Art, New York", New York, 1885.

Ortaylı, İlber; *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, SBF Y., Ankara, 1981.

Özyüksel, Murat, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Y., İstanbul, 1988.

Özyüksel, Murat; "İkinci Meşruriyet ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman-İngiliz Nüfuz Mücadelesi", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 38, Mart 2008, s. 239-264.

Pierson, Delavan L.; *The Missionary Review of the World*, Missionary Review Publishing, 1917.

Postgate, Nicholas ve Dominique Collon, "More Stray Assur Tablets", *State Archives of Assyria Bulletin*, Cilt 13, 1999, s. 1-16.

The Railway News, 1893, Cilt 59.

Railway Times, 1888, Cilt 54.

Le Rappel, 23 Nisan-3 Mayıs 1911.

Rıza Nur, *Siyasi Risaleler* içinde "Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?", haz. Ahmed Nezih Galitekin, Şehir Y., İstanbul, 2005.

Roderich-Stoltheim, F.; *The Riddle of The Jew's Success*, çev. Capel Pownall, Hammer Verlag, Leipzig, 1927.

Salomon, Reinach; *Chroniques d'Orient: documents sur les fouilles ef découvertes dans l'Orient héllenique de 1883 à 1890*, E. Leroux, Paris, 1896.

The Saint Paul Globe, "Argus-Eyed Sultan Abdul Hamid Of Turkey Is The Head Of The Greatest System Of Spies In The World!", 17 Ağustos 1912.

The Seventy-eighth Report of the British and Foreign Bible Society, Londra, 1882.

Siebert, B. De; *Entente Diplomacy and the World: Matrix of the History of Europe, 1909-14*, Londra, 1923.

Sonyel, Salahi R.; "İngiliz Kaynaklarına Göre, Ermeni Militanlarca Sahtelenen ve Osmanlı Arşivlerinden Aşırılan Gizli Belgeler", *XXIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 4-8 Ekim 1999*, TTK Y., Ankara, 2002, s. 425-437.

Spar, Ira ve Michael Jursa; *Cuneiform Textes in the Metropolitan Museum of Art, Volume IV, The Ebabbar Temple Archive and other texts from the fourth to the First Millenium B.C.*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2014.

Staley, Eugene; *War And The Private Investor*, Doubleday, Doran & CO., New York, 1935.

Start, Alaric Bertrand; *History of Tufts College*, Tufts College, Massachusettes, 1896.

Le Stephanois, 9 Nisan 1911, s. 3.

Şerif Paşa; *Bir Muhalifin Hatıraları, İttihat ve Terakki'ye Muhalefet*, Nehir Y., İstanbul, 1990,

Tahsin Paşa; *Sultan Abdülhamid Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Y., İstanbul, 1990.

Timur, Taner; *Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

Timur, Taner; "Bir İttihatçı Düşmanı Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi", *Tarih ve Toplum*, Sayı 72, Aralık 1989, s. 17-20.

Tunaya, Tarık Zafer; *İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Hürriyet Vakfı Y., İstanbul, 1989.

Yalçın, Hüseyin Cahit; *Siyasal Anılar*, haz. Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Y., İstanbul, 1976.

Young, Robert; *Light in Lands of Darkness*, Londra, 1883.

Ziya Şakir, "Meymon Meselesi", *Büyük Doğu*, 19, 8 Mart 1946, s. 14.

Öz: 19. yüzyılın son yarısında Osmanlı ülkesinde yatırımlar ve imtiyaz anlaşmaları çoğalırken, uluslararası alanda Avrupa'da iktisadi-siyasal bloklaşma yaşanmakta, Abdülhamit iktidarı bu diplomasi oyununda bir yandan da Avrupa'ya taşınan muhalifleriyle uğraşmak zorundaydı. İttihatçılar Avrupa'yla kurdukları siyasi ve iktisadi ilişkide bu mirasla da baş etmek zorunda, bir yandan da içerdeki muhalifleri susturma gayretindeydiler. Bütün bu ilişkiler ağı, Bernard Maimon gibi, yatırımcıdan komisyoncuya, misyonerden casusa, gazeteciden koleksiyonerliğe kadar her renge boyanabilen ve bütün aktörelerle ilişki kuran, hepsinin tanıdığı ama unutmak istediği kimliklerin de yaratıldığı bir ortamdı.

Anahtar sözcükler: Bernard Maimon, Damat Mahmut Celalettin Paşa, Cavit Bey, Zeki Bey, Abdülhamit, İttihat iktidarı, Bağdat Demiryolu, imtiyaz, iş dünyası, diplomasi, basın, casusluk

Business, Politics and Assassination in the Late Ottoman Empire: Maimon's International Intrigues

Abstract: Investments and economic concessions flourished in the Ottoman Empire during the second half of the 19th century, and the European countries were experiencing a period of political and economic alliances by establishing conflicting blocs among themselves. Abdulhamid was to cope both with the play of diplomacy and the opposition movement that moved to Europe. The Ittihadist governments inherited this web of political and economic networks and relations. They, in the meanwhile, were trying to silence the opposition inside the Empire. This study investigates the people such as Bernard Maimon who was known by every agent in the story who involved in a variety of activities spanning from investment to commissioning, from missionary activity to intelligence, from journalism to indulgence in antiquarian, but no one wishes to remember.

Key words: Bernard Maimon, Damat Mahmut Celalettin Paşa, Cavit Bey, Zeki Bey, Abdülhamit, İttihadist rule, Bagdad Railway, concession, business, diplomacy, press, conspiracy

Osmanlı Mizah Basınının İntihalle İmtihanı: *Punch or The London Charivari*'den "Adaptasyonlar"

Hamdi ÖZDİŞ*

Bu sayfada yan yana duran iki karikatür arasındaki 5 farkı bulunuz !

Punch-17 Şubat 1877

Çaylak Nr.117, 26 Şubat 1877.

* Düzce Üniversitesi, Tarih Bölümü

Hayır bu elbette bir Pazar bulmacası değil! Şüphesiz Osmanlı mizah literatürüne aşina olan okuyucunun hemen dikkatini çekeceği ve tanıyacağı karikatürlerdir bunlar. Yanyana duran karikatürler arasındaki farklılıkları bulmak da zor değildir. Karikatürlerdeki bazı detaylara yakından bakıldığında birbirinden hemen ayırt etmek mümkündür. Örneğin altyazılarda birinin İngilizce diğerininse Osmanlıca olduğu görülmektedir. Biri yabancı diğeri yerlidir. Yani karikatürlerden biri İngilizlerin meşhur dergisi *Punch or the London Charivari*'den diğeri dönemin Osmanlı mizah dergisi *Çaylak*'tandır. Tarihleri de birbirlerine çok uzak değildir bu karikatürlerin. Bu iki karikatürü (ya da karikatürleri) yanyana getiren neden aynı zamanda bu yazının da konusu oluyor. Bu sayfalarda yer verilen ve *Punch*'tan "aşırıldığı" (nezaketen intihal demek daha mı doğru olur acaba?) açık olan bu karikatürler o dönemdeki olaylar dışında bize ne anlatır? Yani bu olgudan tarihsel anlamda ne türden bilgiler elde edebilir ve bu durumu nasıl yorumlayabiliriz? Bu makalede bu ve benzeri soruların yanıtlarını bulmayı deneyeceğiz.

Punch[1] dergisinde yaptığım bir tarama esnasında karşılaştığım yukarıdaki karikatürle birlikte başka benzer karikatürler beni bir hayli şaşırtmıştı. Yüksek Lisans tezimi Osmanlı mizah basını üzerine yaparken Avrupa mizah basınına dair çok fazla bir fikrim ve bilgim yoktu ve araştırma imkanım da olamamıştı. Sadece *Punch*'daki bir kaç karikatür üzerine yazılan bir yazıyı (Uygur Kocabaşoğlu'nun *Tarih ve Toplum*'daki yazısını[2]) okumuş ve üç-beş tane karikatür görmüştüm. Diğer Avrupa ülkelerinin örneğin, Fransa'nın *Le Charivari* ya da Almanya'nın mizah dergilerinden Münih'te yayımlanan *Simplicissimus*, *Fliegende Blätter*[3] (1844), gibi mizah dergilerinden örnekler[4] görme imkanım ve dolayısıyla da Avrupa mizah basınını Osmanlı mizah basınıyla karşılaştırma şansım da ol-

[1] İngiliz dergisi *Punch or The London Charivari* 1841-1992 yılları arasında yaklaşık 150 yıl yayınlanmıştır. 1996'da isim hakkını Mısırlı bir işadamına sattıktan sonra yeniden yayın hayatına başlamış olsa da yeni dönemi pek parlak geçmemiş ve zarar ederek 2002'de yayın hayatı sona ermiştir.
http://en.wikipedia.org/wiki/Punch_%28magazine%29, erişim 15 Mayıs 2015. *Punch* hakkında daha detaylı bir değerlendirme için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, "Punch", *Tarih ve Toplum* Sayı 102 (1992), s. 112-15. Ayrıca yine Kocabaşoğlu'nun mizah basını üzerine olan bir yazısı için bkz. "Hayal Perdesinden Gazete Sayfasına Karagöz", *Tarih ve Toplum*, Sayı 46 (1987), s. 226-227. *Punch* dergisinden beni haberdar eden ve "zihnime sokan" Uygur hoca olmuştur. Müteşekkirim.

[2] Anılan makale Kocabaşoğlu'nun *Punch* hakkında kaleme aldığı makaledir.

[3] Meraklısı için not: Burada anılan yabancı mizah basınından *Punch* hariç örnekler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır ve *Fliegende Blatter*'in bir örneği vardır. Abdülhamid rejimi tarafından sakıncalı görüldüğü için bunların ülkeye sokulması yasaktı. Bkz. BOA DH. MKT. 1570/80.

[4] Bugün artık hiç değilse Avrupa'nın bazı mizah dergilerine dair iyimser bir tablo çıkıyor karşımıza. İnternet ortamında ulaşılabilen örnekler ve arşivler sayesinde bilgi ve fikir sahibi olabiliyoruz. Ayrıca yapılan başka çalışmaların da olduğunu belirtmek gerekir. Bkz. Necmettin Alkan, *Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmajı*, İstanbul: Selis Kitaplar, 2006; Tobias Heinzelman, *Osmanlı Karikatürlerinde Balkan Sorunu 1908-1914*, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınları, 2004.

mamıştı. Zaten bu bile başlı başına bir tez konusuydu.[5] İşte şimdi Tübitak[6] bursuyla Londra'ya gitmiştim ve aradığım fırsat elime geçmişti. *London School of Economics*'in kütüphanesinde[7] yaptığım araştırma esnasında *Punch*'ın tam kolleksiyonuna ulaştım ve tarama yaparken karşımda bu karikatürleri buluverdim!

Çaylak mizah gazetesi/dergisi (1876-1877) Osmanlı mizah basınının döneme damgasını vurmuş önemli yayınlarından biridir.[8] Sahibinin kişiliğiyle ve kendine özgü muhalif yayın politikasıyla öne çıkan bir özelliği vardır *Çaylak*'ın. Yeni Osmanlılardan kimi isimleri de bünyesinde barındıran gazetenin burada ele alınacak olan ve girişte belirtilen boyutu tespit edilebildiği kadarıyla bugüne kadar Türk basın tarihini ve özelde mizah basın tarihini ele alan çalışmalarda incelenmemiştir.[9] Aslında bu nokta muhtemelen birazdan aşağıda isimleri anılacak başka dergiler için de geçerlidir. Özetle vaka şudur: Birkaç Osmanlı mizah dergisi İngiliz mizah dergisi *Punch or The London Charivari*'den 'aşırdıkları' karikatürleri kendi sayfalarında kimi "ufak tefek" rötuşlarla "adapte" etmişlerdir diyelim en hafifinden. Tabii bu "adaptasyon" işinin sadece yukarıda anılan *Çaylak*'la sınırla kalmadığını ve bu çalışmada daha genişçe ele alınacağını da geçerken not edelim.

Yukarıdaki gibi yan yana konulduğunda "büyük benzerlik" arzeden ve tabii sadece üç dergi bağlamında (kuvvetle muhtemeldir ki, bu verimli "kaynaktan" burada belirtilenler dışında başka yararlananlar da olmuştur.[10]) tespit edilebilen karikatürler olmuştur bunlar. Bu üç dergi kronolojik olarak *Kahkaha*, *Çaylak* ve *Boşboğaz ile Güllabi*'dir. Bu çalışmada değerlendirilen karikatürlerin çoğunun *Çaylak*'ın sayfalarında yer aldığını belirtelim. Yani bu alandaki "uyarlama" "rekor"u *Çaylak*'a aittir. Onu başka karikatürlerle *Kahkaha*[11] takip eder ve en sonda

---

[5] Hâlâ da öyledir ve araştırmacısını beklemektedir.

[6] Bu makale vesilesiyle bir kez daha Tübitak'a sağladığı burs için teşekkür ederim.

[7] Meraklısı için not 2: *The Punch*'ın tam koleksiyonu Londra'daki The National Archives'ın kütüphanesinde de bulunmaktadır. Ayrıca tam kolleksiyon olmasa da şu web sayfasından da ulaşılabilmektedir: http://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/serial?id=punch

[8] Daha önce de etraflıca değinildiği için *Çaylak* hakkında detay bilgiye burada yer verilmeyecektir. Ayrıntılar için bkz. Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset*, Libra Yay. İstanbul, 2010.

[9] Bu alandaki en kapsamlı çalışmaları yapan isim Turgut Çeviker'dir. Bkz. Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 1-2 C.* İstanbul: Adam Yayınları, 1988.

[10] Muhtemelen bu çerçevede çok daha fazla karikatür vardır *Çaylak*'ta. Fakat bunları tespit etmek ayrı bir çalışmayı gerektirecek boyuttadır.

[11] Osmanlı mizah basınında iki tane *Kahkaha* dergisi vardı. Birincisi 1875 yılında sadece 26 sayı çıkan ve burada da ele alınan *Kahkaha*'dır ki sahib-i imtiyazı Basiretçi Ali Efendi'dir. M. Bülent Varlık'ın üzerinde durduğu ikinci *Kahkaha* ise Cumhuriyet döneminde 1922-1924 yılları arasında Esad Ömer Eyyubi tarafından çıkarılmış olanıdır. Bkz. M. Bülent Varlık, "*Kahkaha* Üzerine Notlar", *Toplumsal Tarih* 56, Ağustos 1998, ss. 62-63. 1921'de İzmir'de çıkan bir başka *Kahkaha* daha vardır. Derginin kapağında *Kahkaha* kelimesinin hemen üzerinde "edebi, mizah" yazan derginin Sahib-i imtiyazı ve sermuharriri Mehmed Sırrı, heyet-i tahririye müdürü İsmail Hakkı'dır.

Punch, 8 Mayıs 1875

Kahkaha, Nr. 16, 25 Mayıs 1875

da 1908'de Hüseyin Rahmi tarafından çıkarılan *Boşboğaz ile Güllabi* gelir.[12] *Punch*'daki bu karikatürler şeklen Osmanlı mizah dergilerine "uyarlanırken" esprileri büyük oranda (birkaç tanesinin esprisi muhafaza edilmiştir) Osmanlı'nın o dönemdeki sorunlarına tahvil edilmiştir. Yani altyazıları ve karikatür üzerindeki yazı ve semboller Osmanlı'nın sosyo-ekonomik problemleriyle örneğin, *Çaylak* için söylersek o dönem Balkanlar'daki Sırbistan-Karadağ, Bosna-Hersek gibi olaylardaki temalarla ilişkilendirilmiştir. Karikatürlerin bazılarının alt yazısı benzerlikler gösterse de çoğunluğunda tema değişmiştir.

Tespit edilebildiği kadarıyla *Punch*'tan ilk "yararlanan" yukarıda anılan *Çaylak*'tan önce 1875'de çıkan bir başka Osmanlı mizah dergisi *Kahkaha* olmuştur. Toplamda 26 sayı yayımlanan *Kahkaha*, *Punch*'tan 7 karikatürü sayfalarına taşımıştır. Karikatürler bazı rötuşlara uğrarken espriler ağırlıklı olarak muhafaza edilmiştir.[13] Yine *Çaylak*'ta olduğu gibi uluslararası problemler ve gündelik hayata dair temalar yer almıştır bu karikatürlerde. Dolayısıyla İngiliz mizah dergisi *Punch* Osmanlı mizah basını için bir hayli verimli bir "kaynak" olmuş, 1875'ten 1908'e uzanan süreçte Osmanlı mizah basınının adeta "başucu kitabı" haline gelmiştir.

Aslında "aşırma" bu anılan iki dergide sadece karikatür düzeyinde değil, fikir ve sembol düzeyinde de gerçekleşiyor.[14] Yani *Punch*'ın kendi karikatürlerinde figür olarak seçtiği Mr. Punch'ı konuşturduğu gibi *Çaylak* da karikatürün bir köşesinde kendi sembolü haline dönüştürdüğü "kuş kafalı" *Çaylak*'ı konuşturu-

[12] 1908'deki mizah dergisi furyasıyla birlikte bu adaptasyon kervanına başka katılanlar da var mıdır bilinmez ama olma olasılığı yüksektir ve araştırılmaya muhtaç bir konudur.
[13] 7 Karikatürden 5 tanesinin esprisi aynen muhafaza edilmiştir.
[14] Bu anlamda *Kahkaha*'nın logosu için de bir şerh koymak gerekir.

Punch, 3 Haziran 1876

Çaylak Nr. 91, 25 Aralık 1876

yor.[15] Ayrıca bu sembol bahsinde *Çaylak*'ın kendi logosu haline gelen Çaylak kuşunun resmini dahi *Punch*'tan esinlendiğini öne sürmek mümkündür.[16] Yine aynı çerçevede *Kahkaha*'nın kapak sayfasındaki logonun da başka yerden "esinlenme" olduğu kuvvetle muhtemeldir.[17]

Bu "esinlenme" başka şekillerde de devam etmiştir. İlk Türk karikatüristi olarak anılan Ali Fuat Bey'in ya da *Çaylak*'ın bir yöntemi olarak değinmek gerekirse, *Punch*'daki kimi karikatürlerin ufak rötuşlarla *Çaylak*'ın sayfalarına taşınmasının ötesinde *Punch*'daki karikatürlerin değişik figürlerini bir araya getirerek yeni karikatürler "ürettik"lerine tanık oluruz. Yani bir karikatürden bir parça diğerin-

[15] Örneğin *Çaylak*'ın 27. sayısında yer alan karikatürde olduğu gibi. Bkz. *Çaylak* Nr. 27, 2 Receb 1293/24 Temmuz 1876.

[16] Mehmet Tevfik'in dergiye *Çaylak* adını vermesinin hikayesi Necdet Rüşdü Efe tarafından şöyle aktarılır: Mehmet Tevfik iki yaşındayken giydiği kıpkırmızı fistanla bahçede oynadığı sırada bu renge musallat bir Çaylak'ın hücumuyla elbisesi yırtılmış. Bu hatıra şuur altında o kadar yer bırakmış olacak ki, ilk Türk mizah gazetesi olarak çıkarmaya başladığı mecmuaya *Çaylak* ismini seçmiştir". Bkz. Necdet Rüştü Efe, *Türk Nüktecileri*, İstanbul, 1967, s. 87. Farkedileceği gibi Efe'nin buradaki "ilk Türk mizah gazetesi" değerlendirmesi de yanlıştır. Zorunlu bir tekrar olarak belirtmek gerekirse ilk Türk mizah gazetesi *Diyojen*'dir. Çaylak adının verilmesine dair hikaye böyle aktarılmış olsa da Tevfik'in *Punch*'tan "etkilenmiş" olabileceğini iddia etmek mümkündür. *Punch*'ta Çaylak kuşuna ya da kuşa benzer çok sayıda karikatürümsü çizgi mevcuttur. *Punch*'ı bu kadar sıklıkla kullanan Mehmet Tevfik'in kullandığı kuş sembolünün de buradan "çağrışım" yapmış olma ihtimali de yüksektir. *Punch*'daki kuş çizimine bir örnek olarak bkz. *Punch*, 12 Eylül 1874.

[17] *Punch*'ın sayfalarında yer alan çizgilere bakıldığında bu benzerlik çok dikkat çekicidir. Ancak birebir *Kahkaha*'nın logosu haline gelmiş olan karikatürü tespit etmek mümkün olamamıştır. Belki de yine bir "kolaj" söz konusudur. Bkz. *Kahkaha*, Nr. 1, 22 Mart 1291/ 3 Nisan 1875.

Punch, 31 Temmuz 1875.

den bir başka parça alınarak (bir nevi "copy paste" ya da "kolaj" ile) birleştirilmiş karikatürler oluşturulmuştur.[18]

Bazı karikatürlerdeki figürler de doğrudan *Punch'tan* alınmadır. Örneğin Britanya'yı temsil eden kadın figürü *Punch*'ta sıklıkla kullanılmıştır. *Çaylak* ise o kadın figürünü "adalet" ikonuna çevirecektir.[19]

Belirtilmesi gereken noktalardan biri de Tanzimat Edebiyatı'ndaki "adaptasyon"dan farklı bir durumla karşı karşıya olduğumuzdur. Buradaki "adaptasyon"un ne Ahmet Vefik Paşa'nın *Moliere*'iyle, ne Ahmet Mithat Efendi'nin *Hasan Mellah*'ıyla ilgisi yoktur.[20] Olmadığı aşağıdaki satırlardan da anlaşılacaktır zaten. *Kahkaha* ve *Çaylak*'daki yazar ve çizerler açıkça hem karikatürleri hem de esprileri kendilerine mâl ederler. Dolayısıyla kullanılan "adaptasyon" kelimesinin buradaki anlamı "aşırma"dır. *Kahkaha* ve *Çaylak*, *Punch*'tan aşırdıkları karikatürleri[21] ve esprileri kendileri çizmiş gibi göstererek ve karikatürlerin altlarına "*Kahkaha*'nın icadı" gibi lejandlar koyarak okuyucuyu aldatmakta bir beis görmemişlerdir.[22]

Bu, tabi bir ekip işidir ve yapanlar da önce *Kahkaha* sonra da *Çaylak* dergisi ve kadrosudur: Basiretçi Ali Efendi[23], Ali Fuat Bey ve Mehmet Tevfik. Bu kadronun *Kahkaha* ve *Çaylak*'tan önce çıkardıkları dergilerde (örneğin *Letaif-i*

---

[18] Birkaç örnek için bkz. *Çaylak* Nr.110, 26 Muharrem 1294/10 Şubat 1877; *Çaylak* Nr.126-4 Rebiülevvel 1294-19 Mart 1877; *Çaylak*, Nr.81, 15 Zilkade 1293/2 Aralık 1876; *Çaylak*, Nr.96, 22 Zilhicce 1293/8 Ocak 1877.

[19] Bkz. *Çaylak* Nr. 91-8 Zilhicce 1293/25 Aralık 1876. (bu sayfadaki karikatür)

[20] Bilindiği gibi Ahmet Mithat Efendi'nin çoğu eseri intihal olarak değerlendirilmektedir. Örneğin Mithat Efendi'nin *Hasan Mellah*'ı, *Le Comte de Monte Christo*'yu okuduktan sonra yazdığı ve dolayısıyla *Monte Christo* ile olan benzerliğinin dikkat çekici olduğu Cevdet Perin tarafından ifade edilmektedir. Bkz. Cevdet Perin "Türk Romancılığında Fransız Tesiri Nasıl Başladı", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 4-Mayıs-Haziran (1943), s. 39, 43, 44.

[21] Halihazırdaki bilgilerimiz iki derginin çizerinin de Ali Fuat Bey olduğunu gösteriyor bize.

[22] *Kahkaha* 23 Ağustos 1291/ 4 Eylül 1875 tarihli 21. sayısındaki bir karikatürü ve espiriyi kendi "icadı" imiş gibi göstermiştir. "Yağmurda muşamma giymek külfetinden kurtulmak içün *Kahkaha* tarafından icad olunan şemsiyeli elbise" diyerek *Punch*'daki espriyi ve karikatürü sahiplenerek aynen aktarmıştır. Krş. *Punch or The London Charivari*, 31 July 1875, s. 38.

[23] Çünkü *Kahkaha*'nın sahibi Basiretçi Ali Bey'dir ve bu olaydan bî-haber olduğunu düşünmek saflık olur.

Kahkaha, 4 Eylül 1875. "*Kahkaha*'nın icadı".

Asar'da) buna benzer bir vakaya rastlamadım.[24] Ancak her iki dergide de *Çaylak*'ın sahibi Mehmet Tevfik'in ve çizeri Ali Fuat Bey'in bu konuda kafa kafaya verdikleri muhakkaktır.

O halde bu tespitlerle birlikte bazı bildiğimizi sandığımız şeylerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Örneğin aşağıdaki satırlarda da değinileceği gibi Osmanlı mizah basınındaki ilk Türk karikatüristi olarak anılan Ali Fuat Bey'in çizgilerindeki "özgünlüğün" pek de öyle olmadığı anlaşılacaktır. Ya da aynı şeyi *Çaylak* ve *Kahkaha* dergisinin kimi boyutları için de söylemek mümkün olacaktır. Tabi en azından yayınlanan karikatürler bağlamında. İlave olarak 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki Osmanlı dönemi mizahının ne kadar "özgün" espriler ya da karikatürler ürettiğine dair de bir fikir verdiğini söyleyebiliriz.

Burada "adaptasyon"a tabi tutulan karikatürleri hangi çerçevede ve nasıl değerlendirmek gerekir? Bu o dönemde olağan bir olay mıdır? Açıkça intihal olan bu vaka o dönemde biliniyor muydu ve nasıl karşılanıyordu? Peki bu "adaptasyon" işini bu denli rahatlıkla yapmalarının bir izahı var mıdır?

Belki bu noktada günümüzden bir analojiyle meseleye bakılabilir. Hatırlanacağı gibi Türkiye'de 1960'lı ve 70'li yıllarda yabancı pop müziğe önce Fecri Ebcioğlu sonra da Sezen Cumhur Önal Türkçe söz yazarak bir modaya imza atmışlar ve Türk Popu'nu başlatmışlardı. Dolayısıyla "Aranjman" olarak adlandırılan bir müzik akımına yaygınlık kazandırmışlardı. O dönemde bu müzik akımı ne kadar normal karşılanmışsa 1870'lerdeki bu karikatür "adaptasyonu" da normal mi karşılanmıştır acaba? Bilemiyoruz. Ancak bu "uyarlamanın" bilindiğinden ziyade bilinmediğine dair emareler daha fazladır. Zira anlaşılan odur ki Teodor Kasab'ın ve ekibinin bundan haberi yoktur.

[24] Bilindiği gibi Çaylak (Mehmet) Tevfik ve Ali Fuat Bey daha önce *Letaif-i Asar*'da birlikte çalışmışlardı.

Punch, 18 Kasım 1876

Çaylak, Nr.81, 2 Aralık 1876.
("Kolaj"a örnek)

Bu nokta neden önemlidir? Önemlidir çünkü *Çaylak*'ın ve *Kahkaha*'nın *Punch*'tan aşırdıkları karikatürler Teodor Kasab[25] tarafından bilinseydi herhalde *Çaylak*'ı yerden yere vurur, sayfalarında ifşa ederdi ve biz de bunu o dönemdeki *İstikbal* gazetesinde veya *Hayal*'de okurduk.[26] Çünkü o dönemki *Hayal*'in ve *İstikbal* gazetesinin sahibi Teodor Kasab ve *Çaylak*'ın sahibi Mehmet Tevfik sonu gelmez bir polemik içindedirler ve neredeyse birbirlerini "bir kaşık suda boğacaklardır". İş gerçekten birbirlerini "vatan haini" ilan edecek noktaya kadar gelmiştir. Mehmet Tevfik, Teodor Kasab'ı "vatan haini" ilan etmekten hiç çekinmez.[27] Bu noktayla ilgili bir tartışma *Çaylak*'ın sayfalarına yansımıştır. *Çaylak*'ın sayfalarında yer verdiği iddiaya göre Teodor Kasab'ın *Hayal* dergisi, *Çaylak*'ta neşredilen bir karikatür fikrini çalmış ve *Çaylak* çizeri Ali Fuat Bey de bunu "protesto" etmiştir.[28] Dahası *Çaylak*, Kasab Efendi'yi *Hürriyet* gazetesin-

[25] *Hayal*'in ya da Teodor Kasab'ın bu suçlamaya ne yanıt verdiğini bilemiyoruz.
[26] Bilindiği gibi her iki gazetenin sahibi de Teodor Kasab'tır.
[27] Bkz. Özdiş, *a.g.e.*, s. 102. Teodor Kasab ile Mehmet Tevfik arasındaki rekabet önce ağız dalaşına sonra da şahsi uyuşmazlıkla bir düşmanlığa dönüşmüş gibidir ve bu noktadan itibaren de kullanılan kelimelerin ağırlığının pek bir önemi kalmamıştır. O nedenle Mehmet Tevfik en ağır kelimeleri kullanır. Kimi zaman Teodor Kasab'ı Slav ve Rus vatandaşı olmakla kimi zaman da namussuzlukla ve yalancılıkla suçlayacaktır. "...Todorof'un Islav mezhebinde olduğunu bilirdik fakat Rusya devleti tebasından olduğunu bilmezdik..." Bkz. *Çaylak* Nr. 18, 6 Rebiülevvel 1293, s.2. Kasab'a bu nedenle "Todorof" ya da "Todori" diye hitap eder. Bir başka yerde onu Rus casusu olmakla itham eder. Bkz. *Çaylak*, 26 Muharrem 1294/10 Şubat 1877, s. 3. Kasab'ı edepsizlikle, namussuzlukla, hayasızlıkla, yalancılıkla, müfteri olmakla suçladığı bir başka yazı için bkz. *Çaylak* Nr. 21, 16 Rebiülevvel 1293, s.2. *Çaylak*'ın *Hayal*'e yani Kasab'a sataştığı bir yazı için bkz. *Çaylak* Nr. 13, 18 Safer 1293, s. 3.
[28] *Çaylak* No. 95, 20 Zilhicce 1293/6 Ocak 1877, s. 3.

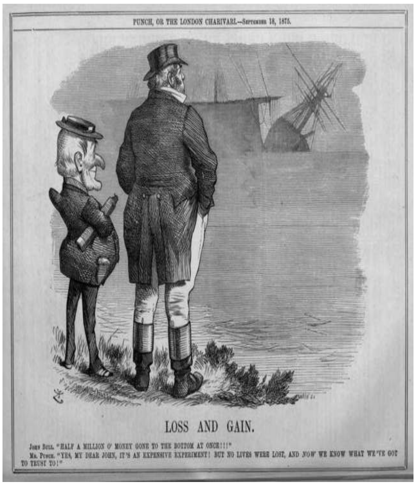

Punch, 18 Eylül 1875

Çaylak Nr. 27, 24 Temmuz 1876 (Tınghır imzalı).

den Ziya Bey'e ait bir fikri, "bendi" de çalarak *İstikbal*'de yayımlamakla suçlayarak onu ağır sözlerle yermiştir.[29] O halde buradan şu sonucu çıkarmak mümkün görünüyor.

Önce 1875'te *Kahkaha*'nın ve daha sonra da 1876-1877'de *Çaylak*'ın *Punch*'tan aşırarak yayınladığı karikatürler ne Teodor Kasab tarafından ne de diğer yazar çizer çevreler tarafından yaygın olarak bilinmiyordu ve tepki almıyordu. Dolayısıyla *Çaylak* bunu son derece rahat bir şekilde sürdürebiliyordu! Üstelik *Çaylak*, daha ilk çıkmaya başladığı andan itibaren *Punch*'tan "uyarlamalar" yapar. Hatta "acemilik" evrelerinde *Punch*'daki karikatürleri taklid ederek kendileri çizmişlerdir.[30] Tabi bu işte "ustalaştıklarında" Ali Fuat Bey ve Çaylak Tevfik işin kolayını bulmuşlar ve karikatürleri aynen almakta bir beis görmemişlerdir.

Burada ele alınanlar (19 karikatür) dışında *Çaylak*'ta yer alan diğer karikatürlere, özellikle Ali Fuad Bey'e ait olduğu belirtilenlere bakıldığında çizgileri itibariyle aslında karikatürden uzak, daha basit ve kaba çizgilerin hakim olduğu değerlendirmesi daha önce bu alanda yazıp-çizenlerin tespit ettikleri bir konudur. Tabi bu çalışmada yapılan yeni tespitlerle birlikte bu noktaya bağlı olarak daha önce araştırmacılar tarafından yapılan yanlış değerlendirmeleri de revize etmek gerekecektir. Burada yer verilen karikatürlerle *Çaylak* çizeri Ali Fuad Bey'in çizgileri karşılaştırıldığında çok daha profesyonel bir nitelik göze çarpar. Dolayısıyla aslında *Çaylak*'ta yer alan karikatürler kendi içinde dahi bir karşılaştırmaya tâbi tutulduğunda da çizgileri birbirinden uzak karikatürlerin dergide yer aldığı

[29] Bkz. *Çaylak*, No. 55, 10 Ramazan 1293/29 Eylül 1876, s. 2

[30] İlk karikatürleri karşılaştırmak için bkz. *Çaylak* Nr. 3, 12 Muharrem 1293/8 Şubat 1876; *Çaylak* Nr. 9, 4 Safer 1293/1 Mart 1876.

açıktır. Bu tezatlık Çeviker tarafından fark edildiyse de çizerin "aceleciliği"ne hamledilerek doğru bir şekilde değerlendirilememiştir.[31]

Kendi adıma bir itiraf olarak belirtmek gerekirse alana yeni adım atan bir yüksek lisans öğrencisiyken bu noktayı tespit etmek pek mümkün değildi! Elbette araştırmacılar açısından bakıldığında 162 sayılık bir dergideki karikatürlerin büyük çoğunluğunun intihal olabileceğini düşünmek zordur. Bu durumda başka sorulara da yanıt vermek gerekiyor. Örneğin *Çaylak*'ta çizgileri itibariyle yine Ali Fuad Bey'in çizgilerinden[32] ve *Punch*'daki karikatürlerden farklı başka karikatürler de yer alır. Dolayısıyla karşımızda bir başka bilinmez daha mı vardır? Anılan bu karikatürler bir başka karikatürist tarafından mı çizilmiştir yoksa bunlar da başka, bugüne kadar rastlamadığımız dergilerden mi "devşirildiler"?

Toplamda 162 sayı çıkmış olan *Çaylak*'ta burada tespit edilen 19 karikatürü çıkarsak, geriye kalan 143 sayıdaki diğer karikatürlerin büyük bir kısmı da "adaptasyon" mudur? Bu çizer kadrosunun Avrupalı başka mizah dergilerinin çizerlerinin "katılımıyla" da genişlediğini iddia edebilir miyiz? Şüphesiz bu ve benzeri soruların karşılığı yapılacak araştırmalarla daha da kesinleşecektir. Ancak bu anlamda akla ilk etapta dönemin Fransız etkisi ve Fransız mizah dergileri geliyorsa da bunu teyid edecek bir bilgiden de bugün için mahrumuz. Olası başka "çizerler" bağlamında bir başka nokta üzerinde daha durulabilir.

---

[31] Bu alandaki en usta isimlerden biri şüphesiz Turgut Çeviker'dir. Ali Fuat Bey'in çizgileri hakkında Çeviker şu değerlendirmeyi yapar: "Fuat Bey *Letaif-i Asar*'da daha çok hoşsohbet şeyler çizerken, *Çaylak*'ta bir kürsü oluşturuyor. Teodor Kasap, *Hayal* için ve Berberyan için ne ise Mehmet Tevfik de *Çaylak* ve Fuat Bey için o. Çaylak Tevfik'in başyazıları çerçevesinde oluşturulan karikatürler iç yakıcı ve sarsıcı bir etki alanı oluşturuyor. Savaşı ve gerisini geniş bir perspektiften yansıtan karikatürler, resim çizgisine bağlı olmasına karşın, karikatüre ulaşmışlar. Çizgide ve tiplerdeki abartma eğilimi, savaşın yüklediği öfkenin gerisinde kalıyor. Çizgideki bu geri kalış, mizah dozunda yoktur. *Çaylak*'daki karikatürler ağlatıcı bir gülme duygusunu hep taşıyor." Bkz. Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I, Tanzimat Dönemi 1867-1878*, İstanbul: Adam Yayınları, 1986, s. 113. Bir başka çalışmasında Çeviker Ali Fuat'ın karikatürüne dair şu değerlendirmeyi yapar: "Ali Fuat karikatürünün çizgisel konumu şu: Acemilikle ustalığın kucaklaştığı yerde duruyor. Ustalığı yakalamasına karşın birden onun gerisine de düşebiliyor. Bunu anlamak güç. Belki- bazen-çarçabuk çizmek zorunda kalışı. *Letaif-i Âsar*'daki naiflikten kalkıp, giderek usta bir desene tırmanır. Resim çizgisinden deforme edilmiş çizgiye ulaşır ve Çaylak tipinin olanaklarından yararlanarak yaklaşır. Karagöz'ün Nişan G. Berberyan'a tanıdığı elverişli ortam gibi değilse de Ali Fuat Bey, bundan alabildiğine yararlanmasını bilmiştir." Bkz. Turgut Çeviker, *Karikatür Üzerine Yazılar*, İstanbul: İris Yayınları, 1997, s. 15. Çeviker'in yaptığı bu değerlendirmelerin içindeki durumun "anlaşılmaz"lığının yanıtı herhalde burada netlik kazanmış olacaktır. Dolayısıyla bu bağlamda Çeviker'in ne Ali Fuat Bey'e atfettiği "başarı"dan söz etmek mümkün olacaktır ne de Ali Fuat Bey'in "zenginlik katmasından", "düşün ve düş gücünü genişletmesi"nden. Bkz. Çeviker, *a.g.e.*, s. 14. Tabii bu noktada bu satırların yazarının Ali Fuat Bey'in karikatürleri üzerine yaptığı yanlış değerlendirmelerin de gözden geçirilerek düzeltilmesi zorunludur. Bkz. Özdiş, *a.g.e.*, s. 102-103.

[32] Doğrusu bu tespitlerden sonra ortada Ali Fuad Bey'in çizgileri olarak addedilebilecek fazla bir karikatür de kalmamıştır. Oldukça amatör sayılabilecek çizgilerdir geriye kalan.

Punch, 2 Kasım, 1876

Çaylak Nr. 85, 11 Aralık 1876.

Karikatürlerde görülen *Tınghır* imzası *Punch*'tan uyarlanan pek çok karikatürde de görülmektedir. Bu açıdan özellikle *Tınghır* imzalı olan karikatürlerin (bu makalede tespit edilenler dışında) "adapte" edilmiş olma ihtimalleri daha yüksektir. Bu kelime/isim hakkında daha önce yapılan değerlendirmeler onun bir karikatürist ve klişeci olduğu yönündeydi.[33] Karikatürist olmadığı bu çalışmada tespit edildiğine göre (çünkü *Punch*'daki pek çok karikatürde de onun imzası vardır) klişeci olma ihtimali üzerinde durmak daha doğru olacaktır. En azından *Çaylak*'ta yer alan karikatürleri onun çizmediği netlik kazanmıştır.

"Adaptasyon" bağlamında *Punch*'tan iki karikatürü dergisinin sayfalarına taşıyan üçüncü dergimiz *Boşboğaz ile Güllabi* hakkında literatürde fazla bir bilgi yer almamaktadır. "Haftada iki defa Pazartesi ve Perşembe günleri neşrolunduğu ve "Şathiyat içinde müdafaa-i hukuk ve vatan ve millete hâdim musavver mizah gazete" olduğu kapak sayfasında ifade edilmektedir. Kuruluş tarihi 24 Temmuz 1324/6 Ağustos 1908 olarak belirtilen gazete toplamda 36 sayı çıkmıştır.

Boşboğaz ile Güllabi künyesinden anlaşıldığı kadarıyla Hüseyin Rahmi tarafından çıkarılmıştır. Ancak derginin ilk sayılarında onun ismiyle birlikte Ahmed Rasim'in de adı geçmektedir. Fakat daha sonraki sayılarda sadece Hüseyin Rahmi'nin adı dergide yer alır. Ancak kaynaklar Ahmed Rasim'in derginin muharrirlerinden olduğunu aktarıyor. Derginin künyesinde musavvirine/çizerine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Karikatürlerin bazılarında benzer imzalar varsa

33 Karşılaştırma için bkz. Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset*, İstanbul: Libra Yayınları, 2010, s. 100. Çeviker *Tınghır*'ın hem karikatürist hem de klişeci olduğunu belirtir.

da okunamadığı için daha detaylı bir araştırmayı gerekli kılıyor. *Punch*'tan uyarlanan iki karikatürde karikatüristin orjinal imzası yer almaktadir ki, *Boşboğaz ile Güllabi*'nin sayfasında da bu imza aynen görülebilmektedir. Ancak bu imzaları da okumak mümkün olamamıştır. Burada "adaptasyon" bağlamında yer verilen karikatürler dışında başka karikatürler de "adaptasyon"u çağrıştırıyor.[34] Çünkü bu dergide de çizgileri itibariyle birbirine uymayan karikatürler vardır. Kimisi son derece ustaca bir nitelik gösterirken kimisi daha amatör denebilecek kadar basittir. Dolayısıyla farklı kalemlerin çizgileri olduğu muhakkaktır.

Bu üç dergiye dair bir istatistiki bilgi olarak aktarmak gerekirse *Punch*'tan adaptasyona tabi tutulan karikatür sayısı sadece *Çaylak* ve *Kahkaha* özelinde 26'dır.[35] 1908'deki *Boşboğaz ve Güllabi*'deki 2 tane de dahil edilirse 28'dir. Tarih olarak bakıldığında bunlardan 7 tanesi 1875, 7 tanesi 1876 ve 5 tanesi de 1877 yılına aittir. Bu istatistiki verilerden hareketle bir değerlendirme yapmak gerekirse ya *Çaylak*'ın elinde bir *Punch* kolleksiyonu vardır ya da *Punch*'ın eski nüshalarını temin etmektedir. Dergideki karikatür kullanımına bakılırsa elinde bir *Punch* kolleksiyonu vardır. Çünkü kimi karikatürleri (örneğin 1875'te *Punch*'ta çıkmış bir karikatürü) 1877'de kullanıma sokmuştur *Çaylak*.

Üzerinde durulabilecek bir başka nokta da Osmanlı mizah basını Avrupa basınını ve özelde de mizah basınını ne kadar yakından takip ediyordu sorusunun yanıtını aramaktır ki, bu da ilginç sonuçlara götürüyor bizi. Devletin tepkisine ve olaya gösterdiği ilgiye bakılırsa İstanbul'da bir avuç gazeteci olsa da *Punch*'ın ve diğer yabancı mizah dergilerinin dolaşımının bir hayli arttığı anlaşılıyor. Bu nokta 1880'ler için olduğu kadar 1890'lar[36] ve 1900'ler için de geçerlidir. 1908 içinse en azından *Boşboğaz ile Güllâbi*'deki karikatürlerden hareketle bunu söyleyebiliyoruz.

7 Ekim 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlığıyla ilgili olarak *Punch*'ta yayımlanan bir karikatür bazı rötüşlarla 12 gün sonra *Boşboğaz ile Güllâbi*'nin sayfasında yer alacaktır. Tabi artık 1908 itibariyle yabancı yayınların ülkeye sokulmasına ilişkin yasak geçici de olsa kalkmıştır. Yabancı mizah dergilerine olan ilginin sadece elçiliklerdeki yabancılarla ya da İstanbul'da yaşayan yabancılarla sınırlı olmadığı ortadadır. Çünkü "halkın elinde" bu türden gazetelerin dolaşmasının sakıncalı olduğu resmi yazışmalarda belirtilmiştir.[37]

---

[34] Örneğin *Boşboğaz ile Güllabi'nin 7.* sayısında "La Constitution" temalı karikatür.

[35] Tabii *Punch*'ta yapılan taramada üç-beş karikatürün gözden kaçmış olma ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir.

[36] Çünkü bu dönemde *Punch* ve diğer yabancı mizah dergileri hakkındaki resmi yazışmalar dikkat çekici bir düzeydedir.

[37] 18 Eylül 1886 tarihli resmi yazışmada "Mizah gazeteleri kapatıldığından bahsi geçen gazetelerin halkın elinde dolaşmasının uygun olmayacağının Rüsumat Emaneti'ne cevaben yazıldığı" belirtilmektedir. DH.MKT. 1366/37. Tabii bu "dolaşım" meselesi 1908'de malum "La Constitution"dan dolayı artık gündemde olmayacaktır. En azından İttihat Terakki'nin baskıcı dönemine kadar.

Punch, 7 Ekim 1908

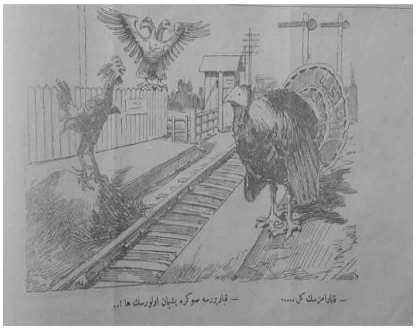

Boşboğaz ile Güllâbî Nr. 21, 19 Ekim 1908

Bu bağlamda kimi karikatürlerin Londra'da çıkmasından yaklaşık bir hafta sonra "sıcağı sıcağına"İstanbul'da *Çaylak*'ta yayımlandığına şahit oluyoruz. Bazı karikatürlerin tarihlerine bakıldığında Londra'da çıkan *Punch*'ın dokuz ilâ onbeş gün sonra İstanbul'a avdet ettiğini görürürüz. Örneğin *Punch*'ta 10 Mart 1877'de çıkan "Bos Americanus" başlıklı ve "Boğa" temalı karikatür dokuz gün sonra *Çaylak'ın* 126 numaralı sayısında yerini alarak 19 Mart 1877'de çıkmıştır. Dolayısıyla *Punch*'ın Londra'yla İstanbul arasındaki haftalık ya da aylık bir seyahatinden söz etmek mümkündür. *Punch*'ın bazı karikatürlerini ise *Çaylak* çeşitli zaman aralıklarıyla (bir, dört ya da altı ay) kullanmayı tercih etmiştir. *Punch*'ın İstanbul'a bu kadar kısa, bir iki haftalık sürede gelmiş olmasını vapur seferleriyle açıklamak mümkündür elbette. Ama daha da önemlisi *Çaylak, Punch*'ın abonesidir ve günü gününe takipçisidir.[38]

1876-1880 yılları itibariyle Abdülhamid'in yurtdışından gelen yayınlara dönük sansürü henüz işlemeye başlamamıştır. Çok değil 4 yıl sonra bu sansürün bütün hızıyla işlediği resmi yazışmalara yansıyacaktır.[39] Yurt dışından ülkeye girecek

[38] *Çaylak*'ın *Punch* dışında Avusturya Mizah basınını da takip ettiğini biliyoruz. Bir sayısında kendisiyle ilgili bir haberin *Tagblatt* gazetesinde çıktığını duyurur sayfalarında. Bu gazetenin Viyana'daki *Neue Wiener Tagblatt* gazetesi olması kuvvetle muhtemeldir. Aynı gazete daha sonra Padişah aleyhine neşriyat yapan Avusturya'daki diğer gazetelere karşı bir kampanyada yer alarak bir yazı kaleme alacak ve bu yazı Türkçe'ye tercüme edilecektir. Bkz. Y..PRK.TKM.11/16.

Çaylak, Tagblatt Avusturya'nın mizah gazetesinde haber olduğunu okuyucularıyla paylaşıyor. Buna göre *Tagblatt*'ın 16 Nisan [1877?]103 numaralı nüshasında *Çaylak*'tan bahsedilmektedir. Bkz. *Çaylak* Nr. 140, 7 Rebiülahir 1294/21 Nisan 1877, s. 3.

[39] Avrupa'nın pek çok ülkesinden (İngiltere'den, Almanya'ya, Fransa'ya, Avusturya'ya, Yunanistan'a ve İtalya'ya kadar) Memalik-i Osmaniye'ye gelen yabancı mizah gazetelerinin ülkeye sokulması kesinlikle yasaklanmıştır. Birkaç örnek için bkz. *Humoristische Blatter* mizah gazetesinin 28 Kanun-i Evvel tarihli nüshasına ithal yasağı getirildiği, DH.MKT. 1797/1, 22/Ca/1308 (Hicrî); Muzır bulunan ve Bologna'da çıkan *La Roma* mizah gazetesinin Memalik-i Şahane'ye girişinin yasaklanması hakkında bkz. Y..PRK.HR. 15/1, 11/Ra/1309(Hicrî); Berlin'de neşrolunan *Olk* adındaki mizah gazetesi için bkz. Y..A...HUS. 251/146, 22/S /1309 (Hicrî); Viyana'da çıkan *Derfloh* mizah gazetesinin ülkeye girişinin engellenmesi hak-

"muzır" yayın daha vapur aşamasında, yola çıktığında tespit edilebiliyordu. Şehbenderlikler bu iş için seferber oluyordu. Ülkeye pek çok merkezden örneğin Marsilya'dan, Londra'dan vapurla yola çıkan dergilerden şehbenderlikler vasıtasıyla İstanbul haberdar ediliyordu.[40] Tabii bazıları bu sıkı takibattan kurtuluyordu. Kurtulanların da bunu nasıl başardığı sorgulanıyordu elbette.[41]

Sıkı takibata ve sansüre rağmen çok sayıda yabancı mizah gazetesinin ülkeye girdiğini görüyoruz ve bu gazeteler içerisinde Bâb-ı âli nezdinde en çok izlenenlerden bir *Punch* olmuştur. *Punch*'a ilişkin çok sayıda resmi yazışma bulunmaktadır. Yazışmaların özellikle 1890'larda yoğunluk kazandığını belirtelim. Bu tarihlerden itibaren *Punch*'ın Memalik-i Şahane'ye sokulması kesinlikle yasaklanmıştır.[42]

Daha erken evrede yani 1881'den önce *Punch*'ın ülkeye girişine dair herhangi bir yasağı belirten bir belgeye Osmanlı Arşivi'nde rastlanılmadıysa da *Punch* da dahil olmak üzere yabancı basının 1878'den itibaren yakın takibe alındığını belirtebiliriz.[43] Dolayısıyla 1875-1877 yılları arasında *Punch*'a ilişkin bir yasağın olmadığını bu tarihlerde *Punch*'ın İstanbul'da dolaşımının mümkün olduğunu varsayabiliriz. Daha önce sorduğumuz soruyu burada tekrarlayalım: O halde nasıl oldu da diğer gazetecilerin gözünden böyle bir intihal vakası kaçtı? Bu sorunun yanıtı daha detaylı bir araştırmayı zorunlu kılıyor.

Punch'ın yasaklanmasına ilişkin bilgilerimiz 1881'den sonra daha da netlik kazanıyor. 1881 ve daha sonraki yıllardaki *Punch*'ın bazı sayılarında sultan Abdülhamid'in resminin (karikatürü) basılması rahatsızlık yaratmıştır.

---

kında bkz. DH.MKT. 1442/91, 06/Z /1304 (Hicrî) ; DH.MKT. 1537/99 Viyana'da tab olunan *Kikiriki* isimli mizah gazetesinin miladi on iki Ağustos tarihli nüshasının muzır olması sebebiyle Memalik-i Şahane'ye sokulmaması gerektiği hakkında bkz. 22/Z /1305 (Hicrî); *Nius Aristofanis* ismiyle Atina'da neşrolunan mizah gazetesinin muzır neşriyatı sebebiyle girişinin yasaklandığı, DH.MKT. 1570/32, 28/Ra/1306 (Hicrî); Paris'de çıkan *Şarivari* isimli mizah gazetesinin 17 Nisan tarihli nüshasının muzır olması sebebiyle Osmanlı topraklarına sokulmaması isteğine dair, bkz. DH.MKT. 365/43, 26/L /1312 (Hicrî) .

[40] *Punch* dergisinin Londra'dan posta ile yola çıktığı ve Dersaadete "vurud ettiği" belirtilmektedir. Bkz. DH.MKT.201/20. Bir başka belgede *Punch*'ın Marsilya'dan Dersaadet'e doğru yola çıkan vapurla geldiği haber veriliyor. HR.TO. 60/15.

[41] Memalik-i Şahane'ye girmesi yasak olan *Punch*'ın nasıl olup da bu yasağı aştığının hesabı soruluyor ve bu nüshaların derha toplattırılması emrediliyor. Bkz. Y.A.HUS. 322/102.

[42] 1881 tarihli belgede Marsilya vapuruyla Dersaadet'e gelecek olan *Punch'ta* Osmanlı imparatorluğu'nu ve İngiltere'yi yeren bir resim (karikatür) olduğu belirtilerek gerekli önlemin alınması için emir veriliyor. HR.TO. 60/15.

[43] *Neue Wiener Tagblatt* mizah gazetesinde "zat-ı şahanelerinin" Abdülhamid'in resimlerinin (üstelik de çarpık olanlarının" derc olunması hiç hoş karşılanmamış derhal gerekli girişimlerin Avusturya hükümeti nezdinde yapılması için şehbenderlik harekete geçirilmiştir. Bkz. Y.PRK.UM. 11/16. 18 Kanun-i sani 1296 yani 30 Ocak 1881tarihli *Punch*'ta sultan Abdülhamid aleyhinde "ziyadesiyle bedhâhâne" bir resim olduğu belirtilerek önlem alınması gerektiği bildiriliyor. Y.A.HUS. 344/29.

Punch, 10 Mart 1877

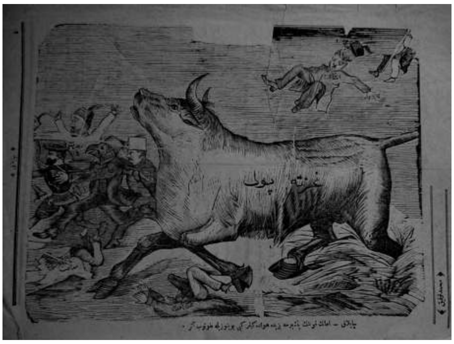
Çaylak Nr. 126, 19 Mart 1877

Belgelerde bu rahatsızlığa ilaveten "Ermeni işlerinden de melanetkârane" bahseden İngiliz gazetelerinin ve tabi *Punch*'ın "men-i idhali" yani Memalik-i Şahane'ye girişinin yasaklanması emrediliyor.[44] "Görünmez" sultanın gazete sayfalarında suretinin, hem de "çirkin" suretinin olması hiç hoş karşılanmamış ve sultanın otoritesi sarsılacağından Almanya'daki İngiltere'deki ve Avusturya'da şehbenderlikler vasıtasıyla oradaki basına da uyarılarda ve hatta müdahalede bulunulmuştur! Viyana'da çıkan *Wiener Karikaturen* adlı mizah dergisinin Türkler aleyhine yayımladığı bir karikatür nedeniyle Avusturya Hükümeti tarafından toplattırıldığını da öğreniyoruz belgelerden.[45] 1890'larda ise artık ne *Punch*'ın ne de diğer muhalif dergilerin ülkeye yasal yollardan girmesi mümkün değildi.[46]

Bu resmi yazışmalardan öğrendiğimiz bir başka bilgi de İstanbul'da Hamparsum Alacacıyan isimli bir Ermeni gazetecinin *Punch* diye Ermenice bir gazete çıkarmış olmasıdır.[47] *Punch*'ın Osmanlı ülkesindeki dolaşımının arttığı yıllarda aynı isimle bir gazetenin çıkması dikkate değer ve üzerinde düşünülmesi gereken bir noktadır. Alacacıyan gazetenin hem sahib-i imtiyazı hem de başmuharriridir. Kendisini 47 yıllık İstanbullu ve tecrübeli bir gazeteci olarak tanıtan Alacacıyan, Abdülhamid'in maaşlı gazetecilerinden biridir.[48] Alacacıyan'a hükümet tarafından başlangıçta "bir

[44] Y.A.HUS. 344/29. *Punch* gazetesinin külliyen vesair İngiliz gazetelerinin ülkeye girişinin yasaklanması emrediliyor.

[45] 15 Ekim 1886 tarihli /16/M /1304 (Hicrî) belgede Viyana'da neşrolunan *Wiener Karikaturen* adlı mizah dergisinde "Bir Türk'ün Tasviri" başlıklı bir karikatür nedeniyle o nüshanın Avusturya Hükümeti tarafından toplattırıldığı kaydedilmektedir. Y.A.HUS. 195/81

[46] Zaten Osmanlı'daki mizah gazeteleri 1878'den beri kapalıydı. Dolayısıyla yabancı mizah gazetelerinin de halkın elinde dolaşması uygun karşılanmıyordu. Bu düşünce bizzat Rüsumat Emaneti'ne yazılan bir belgede ifade ediliyordu. 18 Eylül 1886 tarihli belge için bkz. DH.MKT. 1366/37 "Mizah gazeteleri kapatıldığından bahsi geçen gazetelerin halk elinde dolaşmasının uygun olmayacağının Rüsumat Emaneti'ne cevaben yazıldığı."

[47] Gazetenin sahibinin kendisi olduğu resmi yazışmalarda geçmektedir. Bkz. BEO 657/49225.

[48] Dahiliye Nezareti'ne hitaben yazdığı mektupta Alacacıyan kendisinin "gazetecilerin en kıdemlilerinden olduğunu 47 seneden beri ilm-i matubatta" sürdürdüğü "hüsn-i hizmetten" bahseder. DH.MKT.1117/72

miktar" para ödenirken daha sonra, önce 500 kuruş maaş verilmesi düşünülmüş fakat hemen ardından da maaşı 1500 kuruşa yükseltilmiştir.[49] Daha sonra Alacacıyan hem kendisi hem de, gazetenin muharrirlerinden olan oğlu Simon için Mecidi Nişan talebinde bulunmuş ve oğlu için dördüncü rütbeden Mecidi Nişanı almayı başarmıştır.[50]

Alacacıyan'ın çıkardığı gazetenin bir örneğini göremediğimiz için içeriğine ve türüne dair fazla bir bilgimiz yok maalesef. Fakat adından anlaşılacağı üzere İngiliz *Punch*'ını örnek aldığı söylenebilir. Gazetesinin 1884'lerde[51] haftalık olarak çıktığı kesindir ve birkaç kaynakta belirtilmektedir.[52] Gazetenin ilk yayımlandığı tarih bilinmiyorsa da İngiliz *Punch*'ına alternatif propaganda amacıyla yerli bir gazete olarak çıkartılmış olma ihtimali de göz ardı edilemeyecek bir noktadır. Gazetenin 1908'de hâlâ yayınını sürdürdüğünü de bir not olarak düşelim.[53] Malum, *Punch* çizgileriyle Osmanlı aleyhtarı bir yayın politikası izlemektedir ve bu yıllarda Osmanlı hariciyesi bu gazeteden bir hayli muzdariptir.[54]

Ermenice yayımlanan *Punch* ile "bizim" incelediğimiz İngiliz mizah dergisi *Punch* arasında herhangi bir ilişki kurulabilir mi? Hamparsum'un çıkardığı gazetesine hangi saikle, *Punch* ismini verdiği bilgilerimizin dışındadır. Ancak yaptığı hükümet yanlısı yayınla birilerinin "aklını çelmeyi", kamuoyunu etkilemeyi amaçladığı açıktır. Ermenice olduğuna göre bu anlamda belki de hem ülke içindeki hem de ülke dışındaki Ermenilere bir mesaj verme kaygısı vardı. Ayrıca ülkede dolaşımda olan *Punch or The London Charivari*'nin etkisini kırmak da amaçlanmış olabilir. Özellikle 1895'deki Ermeni olayları da dikkate alınırsa *Punch*'ın Sason'daki Ermeni hadisesindeki Osmanlı aleyhtarı tutumuna karşı devlet oldukça rahatsızdır.[55] Alacacıyan'ın gazetesinin devletçe desteklendiğini de tekrar hatırlarsak herhalde kısmi bir yanıt bulmuş oluruz.

---

[49] Hükümetin istediği yönde neşriyatta bulunduğu için Alacacıyan'ın parayla taltif edilmesi hakkında bkz. DH.MKT. 2039/57 16/C /1310/6 Aralık 1892. Bundan sonraki yazışmada kendisine bir miktar maaş tahsisine karar verilir. Bkz. BEO 263/19696; 11/S /1311 (Hicrî) /24 Ağustos 1893. 1895'te bu "bir miktar maaş"ın adı konur ve 500 kuruş olarak ödenir. Bkz. BEO. 657 /49225, 20 Temmuz 1895. Aynı tarihli bir diğer belgede Alacacıyan'ın maaşı 1500 kuruşa yükseltilmiştir. BEO. 657/49225. 1908 tarihli bir başka belgede ise Hamparsum'un ölümü üzerine, daha önce kendisine tahsis edilen maaşın onun şahsına olmayıp gazetenin yayınını sürdürmesi için ödendiği belirtilmekte ve dolayısıyla bu paranın ödenmeye devam edilmesi gerektiği bildirilmektedir. DH.MKT. 1237/28, 3 Mart 1908.

[50] Y..PRK.AZJ., 17/65, 16 Ağustos 1890.

[51] HR.TO. 90/ 45; HR.TO. 90/ 46. Anılan iki belge 1884 tarihlidir.

[52] Hamparsum Alacacıyan'ın 1892'de Eçmiyazin Katogikosluğu'na aday olan iki isim hakkında yazdığı bir değerlendirmede gazetesinin haftalık olduğu belirtiliyor. Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898) I*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006, s.70. Ayrıca bkz. HR.TO.90/45; . *Punch* isimli Ermeni gazetesinin Tiflis muhbirinden gelen mektuba dair bkz. HR.TO. 90/ 46.

[53] 1908 tarihli resmi bir yazışmada Punch gazetesine yapılan ödeneğin devam ettirilmesinin münasip görüldüğüne dair bkz.BEO. 3343/250686.

[54] Hariciyenin *Punch*'la ilgili çok sayıda resmi yazışmada bulunduğu yukarıda belirtilmişti.

[55] *Punch* gazetesinin 1895.3.7 tarihli nüshasında Sason vuku'atına dair mel'ânetkârâne bir tasviri hâvî olduğu; bkz. HR.SYS. 2847/30, 06//1895 (Miladi); "Sason vukuatına dair

SONUÇ

İntihal, ya da 'aşırma' pek çok alanda ve hemen her dönem karşılaşılan bir durum. 1870'ler ve 1908'lere ait Osmanlı mizah basınındaki karikatürler üzerinden yapılan bu çalışma intihal, ya da 'aşırma'ya açık bir örnek teşkil ediyor. Bir döneme damgasını vuran süreli bir yayının (*Çaylak*) sürekli bir şekilde başka bir yabancı gazeteden karikatür devşirmesinin ortaya çıkması Osmanlı basın tarihine daha eleştirel ve karşılaştırmalı bakılması gerektiğini bize bir kez daha öğretiyor. Belirtildiği gibi bu nokta sadece *Çaylak*'la da sınırlı değildir. *Kahkaha* ve *Boşboğaz ile Güllâbî* de buna dahildir. Çalışmada ortaya çıkan sonuçlar başka mizah gazetelerinin de buna iştirak ettikleri yönündedir.

Çalışmanın tarih araştırmalarında karşılaştırmalı yönteme yapılan vurguyu ve faydalarını haklı çıkaracak nitelikte sonuçlara ulaştığı belirtilebilir. Bu karşılaştırma sayesinde kimi yanlarıyla Osmanlı basınının perde arkasını bir nebze de olsa aralamış oluyoruz. Örneğin Abdülhamid rejiminin paralı gazetecilerine bir yenisini eklemiş oluyoruz. İç politika açısından Abdülhamid'in bir Ermeni gazeteciyi maaşa bağlayarak hükümet yanlısı bir yayın yaptırdığını ve hatta Avusturya'da dahi bir gazeteye kendi lehine kampanya yürüttürdüğünü öğreniyoruz.

Bundan başka muhalif gazetecilerin de sürdürdükleri muhalefeti temellendirirken, yeri geldiğinde Batı'yı alabildiğine eleştiren Mehmet Tevfik gibi isimlerin yerdikleri Batı'nın karikatürlerini kendi eseriymiş gibi sayfalarına taşımakta tereddüt etmediğini görüyoruz. Yine bu minvalde gazetecilerin başkalarına ağır ithamlarda bulunurken kendi yaptığına bakmaması, ahlak timsalliğinde bulunması da "tencere dibin kara seninki benden kara" veciz sözünü hatırlatıyor. Bu pragmatik, faydacı tavrın kendilerinden sonra gelen İttihatçılarda da devam etmesi bir raslantı olmasa gerek.

Rastlantısal olmayan bir başka durum daha var. 1875-77'de yapılan karikatür aşırmalardan sonra olayın 1908'de tekrar etmesini bir tesadüf olarak mı yorumlamak gerekir yoksa bu türden bir anlayışın ya da yöntemin sürekliliğine mi yormak gerekir? *Boşboğaz ile Güllâbî*'nin 34 yıl sonra *Punch*'tan karikatür devşirmeleri herhalde bir rastlantı değildi. Dolayısıyla intihalin devam ettiğini göstermesi açısından da kayda değerdir. Benzer şekilde aşırmanın geçmişinin de bu coğrafyada bir hayli köklü olduğunu belirtmek abartılı olmayacaktır. Yani intihalin en azından 19. yüzyılın son çeyreğinden 21. yüzyılın ilk çeyreğine, günümüze kadar devam ettiğini bir vakıa olarak tespit etmek de yanlış olmayacaktır. Nihayetinde Osmanlı mizah basınının tamamı için değilse de bir kısmının intihalle olan imtihanın pek parlak olmadığı söylenebilir.

---

melanetkarane bir tasviri derc eden Punch gazetesinin Memalik-i Şahane'ye girşinin engellenmesi" hakkında BEO. 585/43825.

EKLER

Aşağıdaki örnekler dışında *Punch*'ın 29 Mayıs 1875, 2 Kasım , 1876, 10 Temmuz 1875, 9 Aralık 1876, 4 Kasım 1876, 14 Ekim 1876, 9 Ocak 1875, 17 Nisan 1875, 22 Mayıs 1875 tarihli nüshalarındaki karikatürler de *Çaylak*'ta kullanılmıştır

Punch 10 Şubat 1877.

Punch, 24 Şubat 1877.

Punch, 6 Mart, 1875.

Çaylak Nr.115, 8 Safer 1294/ 22 Şubat 1877.

Çaylak Nr.121, 22 Safer 1294/8 Mart 1877

Çaylak Nr.127, 7 Rebiülevvel 1294 22 Mart 1877

Punch, 27 Ocak 1877.

16 Ekim 1875 - *Punch or the London Charivari*

Punch, 12 Eylül 1874. Mehmet Tevfik'in kullandığı ve dergisine adını verdiği Çaylak kuş sembolünün *Punch*'tan "çağrışım" yapmış olma ihtimalini örnekleyen *Punch*'ın kuş çizimine dair bir örnek.

Çaylak Nr.110, 26 Muharrem 1294 10 Şubat 1877.

Çaylak No.5, 19 Muharrem 1293/15 Şubat 1876. Karikatürün orjinalinde olan kimi çizgiler rötüşlanmış.

Kahkaha Nr. 1, 22 Mart 1291/ 3 Nisan 1875.

Punch, 20 Şubat 1875.

Punch, 2 Ocak, 1875.

Punch, 19 Haziran 1875.

Çaylak Nr. 9, 4 Safer 1293/1 Mart 1876.

Kahkaha, Nr. 3, 29 Mart 1291/ 10 Nisan 1875.

Kahkaha Nr. 23, 30 Ağustos 1291/11 Eylül 1875.

Punch, 21 Ekim 1908,

Punch, 3 Nisan 1875.

Punch, 16 Aralık 1876.

Boşboğaz ile Güllabi Nr.31, 13 Teşrin-i Sani [1324]/7 Aralık 1908. Derginin sadece kuruluş tarihi verilmiş olup yıla ilişkin bir tarih verilmemektedir.

Çaylak Nr. 3,
12 Muharrem 1293
8 Şubat 1876.

Çaylak, Nr.96, 22 Zilhicce 1293/8 Ocak 1877.
Orjinal karikatüre *Punch*'ın sembolü Mr. Punch yerleştirilmiş. Bu karikatür de iki ayrı karakterin birleştirilmesinden oluşuyor. Sağdaki kadın figürü solda *Punch*'ta yer alan bir figürdür. Diğeri ise yine *Punch*'ın sıklıkla kullandığı Mr. Punch'ı simgeleyen "göbekli adam" figürlerinden biridir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA, DH.MKT., Y..PRK.TKM, Y..PRK.HR., Y.PRK.UM., Y..A...HUS, Y..PRK.AZJ., HR.TO., HR.SYS., BEO

Dergiler

Boşboğaz ile Güllâbî 1908

Çaylak 1876-1877

Kahkaha 1875 (26 Sayı)

Letâif-i Âsâr 1868

Punch or the London Charivari 1875-1877

Kitap, Makale ve Diğer Kaynaklar

Kocabaşoğlu, Uygur. "Punch", *Tarih ve Toplum* Sayı 102 (1992), s. 112-15.

Kocabaşoğlu, Uygur. "Hayal Perdesinden Gazete Sayfasına Karagöz", *Tarih ve Toplum*, Sayı 46 (1987), s. 226-227.

Alkan, Necmettin. *Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmajı*, İstanbul: Selis Kitaplar, 2006.

Heinzelman, Tobias. *Osmanlı Karikatürlerinde Balkan Sorunu 1908-1914*, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınları, 2004.

Özdiş, Hamdi. *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset*, Libra Yay. İstanbul, 2010.

Çeviker, Turgut. *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 1-2 C.* İstanbul: Adam Yayınları, 1988.

Varlık, M. Bülent. "*Kahkaha* Üzerine Notlar", *Toplumsal Tarih* 56, Ağustos 1998, ss. 62-63.

Efe, Necdet Rüştü. *Türk Nüktecileri*, İstanbul, 1967, s. 87.

Perin, Cevdet. "Türk Romancılığında Fransız Tesiri Nasıl Başladı", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 4-Mayıs-Haziran (1943), s. 39, 43, 44.

Öz: Bu çalışmada Osmanlı mizah basınında intihal, 'aşırma' konusu 1875-1877 ve 1908 yıllarında çıkan üç ayrı mizah dergisindeki karikatürler üzerinden ele alınmıştır. Bu anlamda Abdülhamid döneminin başlarında yayımlanan iki mizah gazetesi *Kahkaha* ve *Çaylak*'ta ve daha sonra da 1908'de çıkan *Boşboğaz ile Güllâbî*'de yer alan karikatürlerin İngiliz *Punch or The London Charivari* dergisinden aşırma olduğu örnekleriyle gösterilmiştir. Çalışma bu yanıyla mizah basın tarihinin yeni sorulara kapı aralaması gerektiği sonucuna varmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Çaylak*, *Kahkaha*, *Boşboğaz ile Güllâbî, Punch,* Osmanlı Mizah Basını, İntihal, Ermenice *Punch,* Teodor Kasap.

Plagiarism in Otoman Satirical Press:

"Adaptations" from *Punch or The London Charivari*

Abstract: This article takes up the issue of plagiarism in the Ottoman satirical press on the basis of the cartoons that appear in three magazines published in the years 1875-1876 and 1908. Demonstrating the fact that the cartoons published in *Kahkaha*, *Çaylak*, and *Boşboğaz ile Güllâbî* were not just examples of adaptation but plagiarism from famous British satire magazine *Punch or The London Charivari*, the essay emphasizes the need for new research into the history of satirical press in Turkey.

Keywords: *Çaylak*, *Kahkaha*, *Boşboğaz ile Güllâbî, Punch,* Ottoman Satirical Press, plagiarism, *Punch* in Armenian, Teodor Kasap.

Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemlerinde Vilayet Gazeteleri (1919-1970)

M. Bülent VARLIK[*]

I. Sunuş

1980'de *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*'nde "vilayet gazeteleri" üzerine bir makale yazmıştım[1]. Tamamıyla ikincil kaynaklara dayanan bu çalışma kendi alanında bir ilki oluşturdu, bugüne değin Türkiye basın tarihi üzerine yapılan pek çok çalışmada kaynak olarak kullanıldı. Söz konusu çalışmada 1864'te *Tuna*'nın yayınlanmasından 1919'a kadar geçen süre içinde Osmanlı devletinde yayınlanan vilayet gazeteleri üzerine genel bir çerçeve çizilmişti. Yıllar sonra Uygur Kocabaşoğlu ve Ali Birinci konuyu çok daha akademik bir çerçevede inceyen, ama ağırlıklı olarak matbaalar üzerinde duran ve süreci 1922'ye kadar getiren bir diğer çalışmayı yayınladı[2].

Bu çalışmamızda da, "vilayet gazeteleri"nin kapsamını biraz daha genişleterek 1919-1970 döneminde yayınlanan gazeteler hakkında kısaca da olsa bazı bilgiler vermeye çalışacağız. Çalışmada yayınlanan listenin hazırlanmasında, "harf inkilâbına" kadar geçen süre için temel olarak eski harfli Türkçe (EHT) süreli yayınlar kataloglarından yararlanılmıştır[3]. Daha sonraki yıllar için ise ağır-

---

[*] İktisatçı / mbvarlik@gmail.com

[1] Bülent Varlık; "Yerel Basının Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri", ss: 99-102.

[2] Uygur Kocabaşoğlu-Ali Birinci; "Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", ss: 101-121.

[3] Listenin hazırlanmasında 1928 yılı sonuna kadar temel kaynak olarak kullanılan 5 katalog; *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu (1828-1928)*, *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, *Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu*, Hasan Duman, *Osmanlı-*

اماسیه
فوق العاده مهم بر اجتماع غازی مصطفی کمال پاشا حضرتلرینک نطقلری

Amasya (Menç, s. 27)

lıklı olarak yerel basın tarihi üzerine yazılan monografiler kullanılmıştır. Ayrıca, konunun biraz olsun açıklanması amacıyla bazı gazetelerin cüz'i bir kısmı imkanlar ölçüsünde incelenmiştir. Yerel basın tarihi üzerine yapılacak yeni çalışmalar ile belirlenen dönem içinde yayınlanan vilayet gazetelerinin sayısının artması ve içeriklerinin daha kapsamlı olarak incelenmesi de mümkün görülmektedir.

II. Kısa Bir Tarihçe

1864'te eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilmesi sırasında kültürel açıdan yaşanan en önemli değişikliklerden biri vilayet gazetelerinin yayınlanmasına başlanmış olmasıdır. Bu uygulama ile Osmanlı coğrafyasında belirli yörelerde ilk kez gazete çıkarılmıştır. Gazeteler, valiliğin denetiminde yayınlanmış, ağırlıklı olarak bölge ile ilgili haberlere yer verilmiş, zaman zaman yörelerin "entellektüelleri" çeşitli biçimlerde yayına katkı sağlamıştır. Bu uygulama gerek Milli Mücadele, gerekse birkaç istisnai dışında cumhuriyetin "kuruluş" yıllarında da devam etmiştir.

III. Vilayet Gazeteleri (1919-1970)

01. *Aksaray Vilayet Gazetesi*; haftada bir def'a Çarşamba günleri neşrolunur [resmî] vilâyet gazetesidir.

Vilayet Matbaası'nda basılan gazetenin ilk sayısı 19 Birinciteşrin 1926 tarihini taşımaktadır. Gazetenin yayınına 1933'te son verilmiştir.

02. *Amasya*; livanın/vilayetin haftalık resmi gazetesidir.

Liva/Vilayet Matbaası'nda basılan gazetenin ilk sayısı 11 Mayıs 1922 tarihinde yayınlanmıştır. Gazete zaman zaman "ilave"ler de çıkarmıştır. Muhtemelen 1928 sonlarına kadar yayınlanan *Amasya*'nın tirajı 600'dür[4].

Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928) ve *Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu/Süreli Yayınlar*'dır.

[4] *Türkiye Cümhuriyet Devlet Yıllığı*, s: 230; gazete hakkında geniş bilgi için bkz: Hüseyin Menç; *Amasya Basın Tarihi*, ss: 27-31 ve Nurullah Altunsoy; *Amasya Vilayeti Gazetesi (1922-1928).*

03. *Ankara*; vilayetin resmi gazetesidir.

1872 yılında yayınlanmaya başlanan gazete Matbaa-i Vilayet'te haftada bir basılmıştır. Gazete 1921'e kadar yayınlanmıştır[5].

Balıkesir; bkz: *Karesi*

04. *Bilecik*; haftada bir def'a neşrolunur, vilayetin resmi gazetesidir.

Vilayet Matbaası'nda basılan gazetenin ilk sayısı 1 İkincikanun 1924'de çıkmıştır[6]. Gazete, yayınını muhtemelen 1930 sonlarına kadar sürdürmüştür[7].

05. *Bilgi*; Niğde vilayetinin resmi gazetesidir

Vilayet Matbaası'nda basılan gazete haftalık olup 23 Kânunusani 1928 tarihinde yayın hayatına başlamıştır[8]. Pazartesi günleri yayınlanan gazetenin adı Şubat 1931'de *Resmi Niğde* olarak değiştirilmiştir. Gazete, 26 Ağustos 1935'den itibaren de Aralık 1963'e kadar da *Niğde* adıyla yayınını sürdürmüştür[9].

06. *Bolu*; livanın/vilayetin haftada bir gün neşrolunur resmi gazetesidir.

Livâ Tahrirat Müdüriyeti tarafından yayınlanan gazetenin ilk sayısı 2 Kanunusani 1913 tarihini taşımaktadır[10]. İlk yıllarında *Müstakil Bolu* adını taşıyan gazetenin adı 1915 ortalarında *Bolu* olarak değiştirilmiştir. Bolu Matbaası'nda basılan gazetenin yayını 1948 sonlarına kadar devam etmiştir.

Bursa; bkz: *Hüdavendigar*

07. *Çanakkale*; vilayetin resmi gazetesidir.

İlk sayısı 1 Mart 1923 tarihinde yayınlanan gazetenin tirajı 400-500 kadardır. 1928 sonlarından itibaren yayınına fasılalarla devam etmiş, 1934'ten sonra yeniden düzenli yayına başlanmıştır. Gazete, 24 Haziran 1953'ten kapandığı tarih olan 22 Nisan 1960'a kadar haftada iki kez yayınlanmıştır[11].

08. *Çankırı*; Salı günü neşrolunur, vilayetin resmi gazetesidir.

Vilayet Matbaası'nda basılan ve ilk sayısı 1921'de yayınlanan gazete, 1940'lı yıllarda kapanmıştır[12].

Çorum; bkz: *Müstakil Çorum*

---

[5] Gazetenin kütüphanelerde bulunan sayıları son derece eksiktir. *Ankara*'nın 1921 yılına ait bir nüshası hakkı tarık us kütüphanesi'nde mevcuttur. Gazetenin ilk yıllarına ilişkin bir araştırma için bkz: Murat Tuğluca; *Ankara: Vilayetin Resmi Gazetesi (1870-1921).*

[6] *Türkiye Cümhuriyet Devlet Yıllığı*, s: 284.

[7] *Türkiye Dahilinde Çıkan Gazete ve Mecmualar*, s: 5.

[8] *Türkiye Cümhuriyet Devlet Yıllığı*, s: 588.

[9] Kısa bilgi için bkz: Nevzat Topal; "Niğde Basın Tarihinden Bir Kesit (1924-1931)", s: 802.

[10] *Türkiye Cümhuriyet Devlet Yıllığı*, s: 292'de yayına başlama tarihi 23 Teşrinievvel 1329 [1913] olarak verilmiştir. Kısa bilgi için bkz: K. Yust; *Kemalist Anadolu Basını*, s: 74.

[11] Geniş bilgi için bkz: Mithat Atabay; *Çanakkale Basın Tarihi/1923'ten Günümüze Çanakkale'de Yayınlanan Gazeteler, Dergiler ve Gazeteciler*, ss: 11-18.

[12] *Türkiye Cümhuriyet Devlet Yıllığı*, s: 329. Kısa bilgi için bkz: Ömer Türkoğlu; "Çankırı Basın Tarihine Dair Kısa Notlar ve İncegeliş Gazetesi", ss: 79-91 ve *Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar-III*, s: 46.

09. *Denizli*; her hafta Perşembe günleri neşrolunur, vilayetin resmi gazetesidir.

Vilayet Matbaası'nda haftalık olarak basılan gazete 1923'de yayınlanmaya başlamış, 15 Kasım 1928'de de kapanmıştır[13]. Ancak, kısa bir aradan sonra gazetenin yayınına yeniden başlanmıştır. *Denizli* gazetesi 1935 yılında "hususi teşebbüs"e devredilmiştir[14].

10. *Diyarıbekir*; işbu gazete haftada bir defa çıkar.

1869'da yayınına başlayan ve Vilayet Matbaası'nda basılan gazete, 1931 yılına kadar Perşembe günleri basılarak yayınını sürdürmüştür. Gazete daha sonra "hususi teşebbüs"e devredilmiştir[15].

11. *Edirne*; her nevi havadis ile menafi-i ammeye ve maarif ve edebiyata müteallik asârdan bahseder vilâyetin resmi gazetesidir.

Önce Mekteb-i Sanayi Matbaası'nda, daha sonra Vilayet Matbaası'nda basılan gazete 1867'de yayına başlamıştır. Gazete, 6 Haziran 1928'den itibaren *Resmi Edirne* adını almıştır. Bu dönemde "Pazar ve Çarşamba günleri neşrolunur resmi gazetesidir". Gazete, 1930'ların başlarında kapanmıştır[16].

12. *Envar-ı Şarkiyye*; işbu gazete dahil ve hariç havadis ve mebahisi mütenevviayı şâmil olarak Erzurum Vilâyeti celilesi matbaasında haftada bir kere Çarşamba günleri tab ve neşrolunur. Bu alt başlık daha sonraki yıllarda "haftalık gazete" şeklini almıştır.

Anadolu'da yayınlanan ilk vilayet gazetesi olan *Envar-ı Şarkiyye*'nin ilk sayısı 1867'de yayınlanmıştır. Vilayet Matbaası'nda basılan gazete yayınını cumhuriyet döneminde de sürdürmüştür. "Harf inkılâbı" nedeniyle yayınına ara verilen gazete, 1929-1964 arasında *Erzurum* adıyla yeniden yayınlanmıştır. Gazete, 1968-1970 yıllarında da "sembolik" olarak yeniden *Envar-ı Şarkiyye* adıyla çıkmıştır[17].

Erzurum; bkz: *Envar-ı Şarkiyye*

13. *Giresun*; vilayetin haftalık resmi gazetesidir.

İlk sayısı 22 Mayıs 1924 tarihinde çıkan gazete Vilayet Matbaası'nda basılmıştır. Gazete yayınına 1926 başlarına kadar devam etmiştir.

---

[13] *Türkiye Cümhuriyet Devlet Yıllığı*, s: 346.

[14] Geniş bilgi için bkz: Ercan Haytoğlu; *Denizli Basın Tarihi (1909-2009)*, ss: 47-54.

[15] *Türkiye Cumhuriyet Devlet Yıllığı*, s: 354. Kısa bilgi için bkz: Cavit Orhan Tütengil; *Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz*, ss: 9-10; Şevket Beysanoğlu; *Basın ve Yayın Dünyamızda Diyarbakır*, ss: 5-12 ve K. Yust; *Kemalist Anadolu Basını*, s: 122.

[16] Kısa bilgi için bkz: Ender Bilar; *Edirne'nin Basın-Yayın Tarihi (1361-2006)*, c: I, ss: 102, 120; c: II, ss: 161-164 ve Hasan Adnan Önelçin; *Trakya Basını*, ss: 11-12.

[17] Gazete hakkında kapsamlı bir araştırma için bkz: Muammer Yaşar [Bostancı]; *Envar-ı Şarkıyye/Anadolu'da İlk Türk Gazetesi*. Ayrıca kısa bilgi için bkz: Halûk Harun Duman; *Erzurum Basın Yayın Tarihi (1867-1997)*, ss: 24-26. Erzurum'da 1940-1950 yılları arasında *Ajans Haberleri* adlı bir bülten de yayınlanmıştır. *Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar-II*, s: 4'te bu yayın için "vilayetin resmi gazetesidir" kaydı bulunmakla birlikte *Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar-III*, s: 5'de bu kayıt kaldırılmıştır.

Baytar müdiriyetine

BURSA

8—3—934 Perşenbe günleri çıkar Vilâyetin Resmî Gazetesidir (Yıl: 63) Sayı: 3577 - 368

MİLLETÇE YAPILACAK İŞLERDEN

Geçen gece Halkevimiz bir umumî toplantı yaptı. Bu toplantıda çok mühim bir mevzu da görüşüldü. Bu mevzu (Adabımuaşeret) idi. Evcilerden bir çoğu bu mevzuda söyledi. Yaralar açıldı. Bu yaralar karşısında duyulan acılar ortalığa döküldü. En sonunda Halkevi İdare Heyetinin bu işle derinden ve yakından alâkadar olması kararlaştı.

Sonradan öğrendiler. Milletçe buna uydular.

Bizde böyle yapacağız. Yollarda yürümesini, umumî yerlerde oturup kalkmasını, temiz, güzel yeyip içmesini, yekdiğerimize ve kadınlara karşı nasıl hareket edileceğini öğreneceğiz. Evet, öğreneceğiz. Çünkü, bu saydıklarımız (Sevkitabiî) lere bırakılacak işler değildir. Bunların da usulleri, bilgileri vardır.

Görülüyor ki, Halkevinde bu mevzua verilen ehemmiyet boşuna değildir. Toplu yaşa-

GAZETEMİZ (63) YAŞINDA

Gazetemiz (63) yaşına girmiştir. Bu uzun yaşayış, bugün genç bir mana ile yükseliyor. Gazetemiz yaşlandıkça gençleşecek, yaşadıkça dinçleşecektir.

(Bursa gazetesi) bağrını halka açmıştır. Burada öz dilekler, öz duygular, temiz öğütler bulunacak. Gazetemiz, bilenlerin bildiklerini, bilmiyenlere söyliyeceği açık bir kürsüdür. Yüreğinde Cümhuriyet, Milliyet, Gazi inkılâbı ve halk aşkını yaşatanlar buradan söyliyebilirler. Bilmeyenlere bildiklerini öğretebilirler.

Bursa (Güven Özgüç Arşivi)

14. *Gümüşeli*; vilayetin resmi gazetesidir.

25 Şubat 1929'da Gümüşhane'de yayınlanmıştır. Vilayet matbaasında basılan gazete 15 günde bir yayınlanmıştır. Gazete 1940'lı yıllarda kapanmıştır[18].

15. *Hudâvendigar*; işbu gazete dahili ve harici havadis ve her türlü mebahisi şamil olarak haftada dört defa yani Pazartesi, Salı, Perşembe ve Cumartesi günleri çıkarılır vilayetin resmi gazetesidir.

Bursa'da Matbaa-i Vilâyet'te basılan gazete yayın hayatına 1869'da başlamıştır. Gazetenin adı 30 Aralık 1926'da *Resmi Bursa*, 1933 yılı sonunda da *Bursa* olarak değiştirilmiştir. Gazetenin yayını 1953 yılına kadar sürmüştür[19].

16. *Isparta*; cumhuriyet ve halkın faidesine hâdim, her hafta Çarşamba günleri neşrolunur vilayet gazetesidir.

Vilayet Matbaası'nda basılan gazete yayın hayatına 15 Nisan 1923'de başlamıştır[20]. Zaman zaman "nüsha-i fevkalâde" de çıkaran gazete, 1948'de kapanmıştır.

17. *Istanbul Vilayet Gazetesi*; eyamı resmiyeden ma'da başka her gün neşr olunur vilayetin resmi gazetesidir.

---

[18] *Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar-III*, s: 94 ve *Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar-II*, s: 100.

[19] Geniş bilgi için bkz: Mustafa Tayla; *Bursa Basını (1868-1983)*, ss: 13-21 ve Yücel Öztürk; *Bursa Basın Tarihi*, ss: 10-21. Arşivindeki nüshaları incelememe imkan sağlayan Güven Özgüç'e teşekkür ederim.

[20] *Türkiye Cümhuriyet Devlet Yıllığı*, s: 430.

28 Kanunuevvel 1922-31 Mart 1928 tarihleri arasında günlük olarak yayınlanmıştır. Gazete Akşam, Teşebbüs ve Mekteb-i Sanayi matbaalarında basılmıştır. Gazete yayın hayatını 1930'larda da sürdürmüştür[21].

18. *Karahisar-ı Sahip*; müstakil Karahisar Livasi'nın resmi gazetesidir. Şimdilik haftada bir kere neşrolunur.

1915 tarihinde yayınlanmaya başlanan gazete Terakki Matbaasında basılmıştır. Gazete 1920'de kapanmıştır[22].

19. *Karesi*; vilayetin haftada bir defa çıkardığı resmi gazetesidir.

Önce Karesi Livası, sonra Karesi vilayeti tarafından Balıkesir'de yayınlanan gazete, Liva Matbaası, Vilayet Matbaası ve Karesi Matbaası'nda basılmıştır. İlk sayısı 1886'da basılan gazete, 1888'de kapanmıştır. *Karesi*, 14 Nisan 1914 tarihinden itibaren Karesi Vilayeti tarafından çıkarılmıştır. Gazetenin adı Aralık 1926'da *Balıkesir*'e çevrilmiştir. Gazete 1940 sonlarına kadar yayınını sürdürmüştür[23].

بالكسر

ضابطه وقوعاتی

ولايت خبرلری

آناطولی آژانسی تلغرافلری

PAZARTESİ
Günler Çıkar Vilâyet Resmi Gazetesidir.
Halkın, köylünün işine yarar yazılara sayfalarımız açıktır.

MART 25 · 1940

Balıkesir

ANKARA
ADRES
Telgraf, mektup için Balıkesir'de «Balıkesir» gazetesidir.
Gönderilecek evrak matbaa müdürlüğüne gönderilir.

Sene 25 — No: 1157 PAZARTESİ Sene 25 No: 1157

Almanya Romanyayı tazyik ediyor.
Türkiye, Son Aylarda Romanyadan Eskisinden Fazla Petrol Aldı

Fransız Kabinesi Dün Toplandı.
Parlâmentoda Kabineye 268 İtimat, 158 Muhalefet Reyi Verild
110 Kişi müstenkif kaldı

Balıkesir (Yurdakök, s.60)

[21] *Türkiye Dahilinde Çıkan Gazete ve Mecmualar*, s: 8.

[22] İsmail Okday; *Afyon-Karahisar Gazeteleri*, s: 9'da gazetenin haftada iki kez yayınlandığını belirtmektedir.

[23] Geniş bilgi için bkz: Abdullah Yurdakök; *Balıkesir Basın Tarihi (1886-1991)*, ss: 35-65.

20. *Kars*; haftada bir çıkar ilmi, siyasi. İçtimai Türk gazetesidir.

İlk sayısı 29 Ekim 1929'da yayınlanmıştır. Diğer vilayet gazetelerinden farklı olarak en azından görünüşte "hususi" bir gazete gibi çıkarılmıştır. İlk başmuharriri ve mesul müdür Abdurrahman Şeref Gündoğdu'dur. Gazete 1950 yılında matbaasıyla birlikte "özel sektör" e devredilmiştir[24].

21. *Kastamonu*; vilayetin resmi gazetesidir.

Haftalık olarak yayınlanan gazetenin ilk sayısı 1870'de yayınlanmıştır. Gazete, Vilayet Matbaası ve Kastamonu Matbaası'nda basılmıştır. Gazete 30 Mayıs 1938'e kadar yayınlanmıştır[25].

22. *Kayseri*; müstakil Kayseri Sancağı'nın resmi gazetesidir.

Gazete ilk kez 1914'de yayınlanmış, yayınına bir süre ara verdikten sonra 15 Birinciteşrin 1925'te yeniden yayına başlamıştır. Gazete, bu dönemde haftada iki kez yayınlanmıştır[26]. Vilayet Matbaası'nda basılan gazetenin yayını 1951 sonuna kadar devam etmiştir[27].

23. *Kırşehir*; haftalık resmi gazetedir.

3 Şubat 1925'de yayına başlayan gazete, yayınına fasılalarla 1949 ortalarına kadar devam etmiştir. Vilayet Matbaası'nda basılan gazetenin başmuharriri Cevat [Hakkı Tarım] beydir[28].

24. *Kocaeli*; Perşembe günleri neşrolunur resmi gazetedir.

İzmit Sancağı tarafından haftada bir yayınlanmıştır. İlk sayısının 1918'de yayınlandığı sanılan gazete çeşitli dönemlerde yayınına ara vermiştir. Gazete, Yunan işgalinden sonra 1921'de yeniden yayınlanmaya başlamış, bu dönemde her sayısı 1.000 adet basılmıştır[29]. Gazetenin yayınına 1934 ortalarına kadar devam edilmiş, daha sonra gazetenin basıldığı matbaa önce kiralanmış sonra da satılmıştır[30].

25. *Konya*; haftada bir neşrolunur vilayet gazetesidir.

1869'da yayınına başlanan gazete, Vilayet Matbaası'nda basılmıştır. 1919-1925 arasında haftada iki kez yayınlanmıştır. 1925-1932 arasında yayınını fasılalarla sürdüren gazete, 1932 ortalarında kapatılmıştır[31].

---

[24] Gazete hakkında kısa bilgi için bkz: Nebahat Arslan-Süleyman Tekir; *Kars Basın Tarihi*, ss: 13-18.

[25] Kastamonu hakkında geniş bilgi içi bkz: Aziz Demircioğlu; *100 Yıllık Kastamonu Basını 1872-1972*, ss: 18-26.

[26] *Türkiye Cümhuriyet Devlet Yıllığı*, s: 484.

[27] Geniş bilgi için bkz: Ali Rıza Önder; *Kayseri Basın Tarihi*, ss: 32-35, 53-56. Kısa bilgi için bkz: K. Yust; *Kemalist Anadolu Basını*, s: 114.

[28] *Türkiye Cümhuriyet Devlet Yıllığı*, s: 498. Ayrıca bkz: K. Yust; *Kemalist Anadolu Basını*, ss: 89-81 ve *Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar-III*, s: 146.

[29] *Türkiye Cümhuriyet Devlet Yıllığı*, s: 510.

[30] Kısa bilgi için bkz: Sedat Şimşek; *Kocaeli Basın Tarihi (1848-2002)*, ss: 61-64.

[31] Kısa bilgi için bkz: Mehmet Önder; *Konya Matbuatı Tarihi*, ss: 10-11 ve Caner Arabacı-Bünyamin Ayhan-Adem Demirsoy-Hakan Aydın; *Konya Basın Tarihi*, ss: 45-50.

Konya Vilâyet Gazetesi, (Önder, s.11)

26. *Kütahya*; vilayetin resmi gazetesidir.

Vilayet Matbaası'nda basılan ve haftada bir kez yayınlanan gazete, 1940'larda çıkmaktaydı[32].

27. *Malatya*; vilayetin resmi gazetesidir.

Vilayet Matbaası'nda haftada bir basılan gazetenin yayınına 1924 yılında başlanmıştır.

28. *Mamuret-ül Aziz*, şimdilik her Çarşamba neşrolunur vilayet gazetesidir.

Gazetenin yayınına 1883'te başlanmıştır. Vilayet Matbaası'nda basılan gazete yayınına 1914'te ara vermiş. 1920'de yeniden yayın hayatına başlayan gazete 1926'da tekrar kapanmıştır[33]. Gazete harf inkılabından sonra *Elaziz* adıyla yeniden yayınlanmıştır[34].

29. *Manisa*; vilayet gazetesidir.

İlk sayısı 7 Mayıs 1936'da çıkan gazete 1942'ye kadar haftalık olarak yayınlanmıştır.

30. *Maraş*; vilayetin resmi gazetesidir.

1 Haziran 1936'da yayınlanmaya başlamıştır. Haftada bir kez yayınlanan gazete, İş Matbaası'nda basılmıştır[35].

---

[32] *Türkiye Dahilinde Çıkan Gazete ve Mecmualar*, s: 11 ve *Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar-III*, s: 161.

[33] Çok kısa bilgi için bkz: Handan Haykır-Mehmet Çevik; "Elazığ Dergi Yayıncılığına Bir Örnek: Yeni Fırat Dergisi", s: 495; İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, c: II, s: 537; Zafer Çakmak; "Elazığ'da Yayınlanan İlk Gazete: Mamuretü'l-Aziz", s: 28-32 ve K. Yust; *Kemalist Anadolu Basını*, s: 125.

[34] *Türkiye Dahilinde Çıkan Gazete ve Mecmualar*, , s: 6.

[35] *Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar-III*, s: 170.

31. *Mardin*; her hafta Pazartesi günleri çıkar vilayet gazetesidir.

Vilayet Matbaası'nda basılan gazete 1927-1930 yıllarında yayınlanmıştır[36].

32. *Müstakil Çorum*; Pazartesi günleri çıkar resmi gazetedir.

3 Mayıs 1921'de *Müstakil Çorum* adıyla yayına başlamıştır. Gazetenin adı 5. sayıdan sonra *Çorum*'a dönüştürülmüştür. Haftalık olan gazete Vilayet Matbaası'nda basılmıştır. Gazete bazı yıllarda yayınına ara vermiştir. 1956'da haftada iki kez, 1957'de de günlük olarak yayınlanmıştır. *Çorum*, 1964 başında kapanmıştır[37].

Niğde; bkz: *Bilgi*

33. *Ordu;* vilayetin resmi gazetesidir.

Vilayet Matbaası'nda basılan gazetenin yayınına 30 Ağustos 1940'da başlanmıştır[38].

34. *Resmi Antalya*; vilayetin resmi gazetesidir.

29 Ekim 1927 tarihinde yayınlanmaya başlamıştır. Haftada bir kez yayınlanan gazete Ekim 1937'de kapanmıştır[39].

Resmi Bursa; bkz: *Hüdavendigar*

Resmi Edirne; bkz: *Edirne*

ANTALYA

Haftada bir çıkar Vilâyet gazetesidir

Yıl 9 : No. 432 PERŞEMBE 9 Nisan 1936 Nushası 3 kuruştur

Köy Maarifi ve Halkevi

Cumuriyet, köycülük mevzuunu medeniyet ve ilerleyiş hareketinin baş noktası saymaktadır. Medeniğ ve ideal Türkiye, ideal köy mefhumunun tahakkukurda tamamlanacaktır. Bu geniş telâkki çok yerindedir ve derin kap-

ELMALI TEFTİŞİ

Sayın Valimiz Bay Sahib Örge bataklık ve yol işlerini teftiş için beraberlerinde sıtma mücadelesi Reisi Bay Doktor Rıza ve Nafia Müdürü Bay Necmi olduğu halde Salı günü Korkudeli, Elmalı ilçelerine gitmişler. Dün geç vakit dönmüşlerdir.

Umumiğ mecliste okunan izahneme

BAYTAR İŞLERİ

Geçen sayıdan kalan

Depomuzda dört at ve dört merkep vardır. Bunlarla bütün Antalya vilâyetinin ihtiyacını karşılamak imkânsızdır. Sıfad mevsiminde Ziraat vekâleti dört aygır ile bir merkeb göndermiş isede

Bu yarışlar hayvan yetiştirmeyi teşvik etmektedir.

* * *

Geçen sene bütçesine konan yardım ile Antalya Halkevi inşaatı bitmiştir. Değerli yardımınızla vilâyetimizin

Antalya, (M. Bülent Varlık Arşivi)

---

[36] *Türkiye Dahilinde Çıkan Gazete ve Mecmualar*, s: 12.

[37] Gazete hakkında geniş bilgi için bkz: Abdulkadir Ozulu; *Çorum Basın Tarihi Notları*, ss: 46-52. Gazetenin 1921-1926 yıllarına ait sayılarının çevrim-yazıları da yapılmıştır. Bkz: *Çorum Gazetesi Çevirileri (1921-1926)*, (yay. haz: Abdulkadir Ozulu). Ayrıca bkz: K. Yust; *Kemalist Anadolu Basını*, s: 72.

[38] *Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar-II*, s: 195.

[39] Kısa bilgi için bkz: Muhammet Güçlü; "Antalya'da Mahalli Basının İlk Yirmi Yılı (1920-1940)", ss: 182-183 ve Ali Rıza Gönüllü; "Antalya'da Basın Hayatı (1920-1949)", s: 328.

35. *Resmi Eskişehir*; vilayetin resmi gazetesidir.

4 Haziran 1920 tarihinde yayın hayatına başlayan gazete İstiklal Matbaası'nda basılmıştır. Haftada bir kez yayınlanan gazete kısa bir süre sonra kapanmıştır[40].

36. *Resmi Kırklareli*; vilayetin resmi gazetesidir.

Gazete, 1929-1930 yıllarında haftada bir kez yayınlanmıştır[41]. Yayınına bir süre ara verilen gazete 22 Ağustos 1938'de bu kez *Kırklareli* adıyla yeniden çıkarılmıştır. Bu gazete de 1 Haziran 1940'da kapanmıştır[42].

Resmi Niğde; bkz: *Bilgi*

37. *Resmi Tekirdağ*; haftada bir neşrolunur resmi vilayet gazetesidir.

19 Aralık 1926-26 Aralık 1929 arasında *Resmi Tekirdağ* adıyla yayınlanmış, adı daha sonra *Tekirdağ*'a dönüştürülmüştür. Vilayet Matbaası'nda basılan gazete 1951'de kapanmıştır[43].

38. *Rize*; vilayetin resmi gazetesidir.

6 Ağustos 1931-1942 yılları arasında haftalık olarak yayınlanmıştır. Gazete, Vilayet Matbaası'nda basılmıştır[44].

39. *Samsun*; haftalık resmi gazetedir.

İlk olarak 1911'de mutasarrıflığın yayın organı olarak çıkmıştır. 1924'te Samsun sancağının haftalık resmi gazetesi olarak 82 sayı yayınlandıktan sonra 1926'da yeniden düzenlenerek haftada iki kez yayınına devam edilmiştir. Gazetenin yayınına kağıt sıkıntısı nedeniyle 1946'da son verilmiştir[45].

40. *Sinop*; vilâyetin resmi gazetesidir.

Vilayet Matbaası ve Sinop Matbaası'nda basılan gazetenin yayınına 1922'de başlanmıştır[46].

41. *Sivas*; işbu gazete dahili ve harici havadisten bahseder hükümet gazetesidir.

1878'de yayınlanmaya başlanan gazete haftalık olarak çıkmıştır. Vilayet Matbaası'nda basılan gazete 1942 başlarına kadar yayın hayatını sürdürmüştür[47].

42. *Taşeli*; her hafta Çarşamba günleri neşrolunur vilayetin resmi gazetesidir.

İçel vilayetinin resmi gazetesidir. Silifke'de yayınlanan gazetenin ilk sayısı 22 Kasım 1923'de çıkmıştır. Gazetenin yayını 1930 sonlarına kadar sürdürmüştür[48].

---

[40] Kısa bilgi için bkz: Turhan Baraz; *Başlangıçtan Günümüze Eskişehir Basını (1908-1986)*, s: 46.

[41] *Türkiye Dahilinde Çıkan Gazete ve Mecmualar*, s: 11.

[42] Hasan Adnan Önelçin; *Trakya Basını*, s: 53.

[43] Kısa bilgi için bkz: Hasan Adnan Önelçin; *Trakya Basını*, ss: 68-69.

[44] *Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar-II*, s: 211.

[45] Kısa bilgi için bkz: Baki Sarısakal; *Samsun Basın Tarihi*, s: 43 ve Hüseyin Albayrak; *Trabzon Basını/Dünden Bugüne/1869-2009*, c: I, ss: 505-507.

[46] *Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar-II*, s: 221. Ayrıca bkz: Musa Yıldız-Mustafa Tatçı-Seyfettin Ünlü; *Sinop Gazetesi'nin Tanıklığında Milli Mücadele*.

[47] Kısa bilgi için bkz: Güney Nair; *Sivas Basını 1878-1999*, ss: 61-63; K. Yust; *Kemalist Anadolu Basını*, s: 123 ve *Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar-II*, s: 223.

[48] *Türkiye Cümhuriyet Devlet Yıllığı*, s: 423 ve *Türkiye Dahilinde Çıkan Gazete ve Mecmualar*, s: 6.

Tekirdağ; bkz: *Resmi Tekirdağ*

43. *Tokat*; vilayetin resmi gazetesidir.

Haftada bir gün çıkan gazetenin ilk sayısı Nisan 1925'te yayınlanmıştır[49].

44. *Urfa*; haftada bir defa Pazar günleri çıkar vilayetin resmi gazetesidir.

Vilayet Matbaası'nda basılan gazete 18 Kanunusani 1925'de yayın hayatına başlamıştır. Önce haftalık olan gazete, yayınına bir süre ara verdikten sonra 1949'da günaşırı çıkmaya başlamıştır. Gazete, 1949'da *Yeni Urfa* adını alarak 1960'a kadar C.H.P.'nin yayın organı olarak faaliyetini sürdürmüştür[50].

45. *Yozgat*; şimdilik her hafta Perşembe günleri neşrolunur resmi liva gazetesidir.

Vilayet Matbaası'nda basılan gazete 1921-1943 yıllarında yayınlanmıştır[51].

IV. Kısa Bir Değerlendirme

Saptayabildiğimiz kadarı ile 1919-1970 yılları arasında 45 vilayet gazetesi yayınlanmıştır. Hemen belirtilmesi gerekir ki, vilayet gazetelerinin kütüphanelerde mevcut koleksiyonları son derece eksik ve yetersizdir, bazı gazetelerin tek nüshasına bile ulaşmak mümkün değildir. Bu bağlamda yapılacak yeni yerel basın tarihi araştırmaları sonucu sayının biraz daha artması ve özellikle yayın tarihlerinin biraz daha belirginleşmesi mümkün görülmektedir.

1) Yayın Tarihi: Saptanabilen 45 gazetenin 15'inin yayınına Osmanlı Devleti döneminde başlanmıştır. 1919-1922 döneminde yayın hayatına atılan gazete sayısı 7'dir. 1923-1932 döneminde de 19 gazete yayınlanmıştır. 4 gazete de 1932'den sonra çıkmıştır.

2) Yayın Amacı: Vilayet gazetelerinin temel amacının hukuki metinlerin, yasaların, yönetmeliklerin halka duyurulması, vilayette yapılan işlerin tanıtılması olduğu ileri sürülebilir. *Manisa* vilayet gazetesinin ilk sayısında yayınlanan "Önsöz" bu durumu özetlemektedir:

Vilâyetimizin '*Manisa*' adlı resmî gazetesi bu gün matbuat ailesi arasına katılmış bulunuyor.

Şimdiye kadar Manisa gibi büyük bir vilâyette resmî bir gazetenin çıkmaması bir noksanlık sayılabildi.

Vilâyetin ihtiyaçlarını fırsat ve imkân buldukça sırasiyle gidermeğe çalışan değerli ilbayımız Bay Murat Germen'in iyi görüş ve buluşu ile bu noksan ortadan kalkmış ve vilâyetimiz halkının kanunlarımızı, hükûmet buyruklarını muntazaman ve kolaylıkla okuyup anlayabilmeleri imkân dahiline girmiş demektir.

[49] *Türkiye Cümhuriyet Devlet Yıllığı*, s: 660,

[50] Kısa bilgi için bkz: Kemal Kapaklı; *Urfa Basın Tarihi ve Yerel Gazetecilik (1867-2013)*, ss: 253-254 ve Kemal Kapaklı; "Başlangıçtan Bugüne Urfa Basını", ss: 240-250.

[51] *Türkiye Cümhuriyet Devlet Yıllığı*, s: 688 ve *Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar-III, s: 294.*

Matbuat aleminde yaşayan ve çalışan arkadaşları yanında '*Manisa*' yurt için, ulus için faideli gördüğü yazılarile vüs'ı ve salâhiyeti dahilinde memleketin nef'ine ve halkın tenvirine çalışacaktır.

Bu itibarla münevver ve mütefekkirlerimizin ilmî, fennî, edebî ve içtimaî yazılarına sahifelerini açmıştır. Yurdun yükselmesine ve ulusun aydınlanmasına yarayacak bilgileri yaymaktan zevk ve neş'e duyan sayın yazıcılarımız için gazetemiz en iyi bir vasıta olacaktır.[52]

Vilayet gazetelerinin bir diğer amacı da yayınlandıkları illerdeki ekonomik, sosyal, kültürel gelişmeler hakkında bilgi vermektir. Yine *Manisa* gazetesinde yayınlanan bir diğer yazı da bu amacı özetlemektedir:

Gazete bir memleketin, medeni bir memleketin, ekmek, yemek, su, sinema ve saire gibi tabii ihtiyaçlarından biridir. İnsanlar bir cemiyet halinde yaşamaya başladıkları günden beri, düşünüş ve görüş ihtiyaçlarını da, diğer bütün beşerî ihtiyaçlar gibi tatmin etmek lüzumunu duymuşlardır. Ta ilk medeniyetin kurulmağa başladığı, insanların birbirleriyle jest ve mimiklerle anlaşmağa uğraşdıkları ve lisanın ilk şekil aldığı tarihlerden itibaren [bazı] hisleri, duyguları, arzuları uzaklardaki hemcinslere ulaştırmak bir mesele oldu.

Bu [sorunun] doğurduğu suretledir ki ilk yazı şekilleri vücud bulmuş ve gittikçe tekâmül etmiştir. Biz burada lisanın mebdeinden başlıyarak, bu günki matbaacılığın bütün tekâmül sahifelerini tetkik edecek, bu hususta sahifeler dolusu söylenmiş sözleri nakil edecek değiliz. Maksadımız bugün neşriyatına başladığımız 'Manisa Vilâyet Gazetesi'nin niçin çıktığını biraz izah etmektir.

Gazetenin, mecmuanın pek mebzulen çıktığı bu zamanda hatırlara şöyle bir fikir gelebilir:

"İzmir yanımızda,İstanbul yanıbaşımızda…"

Biz havadis ve bilgi ihtiyaçlarımızı hiçbir müşkilâta maruz kalmadan yok edebiliyoruz. Manisa'da bir küçük gazetenin çıkmasından ne faide hasıl olabilir? İlk bakışta bu fikir haklı gibi görünür. Lâkin bizim maksadımız bir çok müsait elemanlarla, vaziyetlerle çıkan İstanbul, İzmir … gazeteleriyle boy ölçüşmek olmadığı gibi böyle bir iddiada da değildir. Biz de biliyoruz ki Manisa'da matbaa yokluğu karşısında [eleman] azlığı ve vaziyet müşkilâtı içinde İstanbul, İzmir gazeteleri kadar mükemmel bir gazete çıkartmak ne maddeten ve ne de mâanen imkân dahilinde değildir. Yalnız şunu söylemekle müteselliyiz ki; bir İstanbul, bir İzmir gazetesi bizim küçücük gazetemiz kadar bisden değildir. Bizim kadar onlar güzel Manisamızla alâkadar olamaz. Manisa'nın tabiî ve tarihî zenginliklerini, tabiî ve içtimaî zaruretlerini bizim kadar salâhiyetle benimseyemez, onlarla bizim kadar meşgûl olamazlar. Şimdi bu küçük ve değersiz kâğıt parçası halinde çıkan bir küçük gazete, zamanla maddî ve manevî imkânları yarattıkça bir tekâmül sahasına girecektir. Her doğuşun ilk [adımları] hafiftir. Ağaçtan nebat gibi tabiat uzuvları bile yerini, muhitini, toprağını sürdükçe büyürler, inkişaf ederler.

52 "Ön Söz", *Manisa*, 7 Mayıs 1936. Alıntılarda özgün metinde kullanılan dil aynen korunmuş, gerektiğinde [ ] içinde düzeltme/açıklama yapılmıştır.

Bizim bu küçük gazetemiz de yerini, muhitini temin ettikçe inkişaf edecek, daha büyük hacimde, daha güzel bir şekilde çıkacaktır.

Gazetemizin yegâne gayesi cumhuriyetimizin maksatlarına uygun olarak, milletimizin yükselmesinde küçük bir hizmet görmek ve Manisa'nın zıraî, içtimaî, iktisadî dertleriyle alâkadar olmaktır. Bu küçük bir teşebbüstür. Göreceğimiz rağbetle daha büyük işlere de tercüman olmağa çalışacağız.[53]

3) Matbaalar: Gazetelerin tamamına yakın kısmı vilayet matbaalarında basılmıştır. İstisnai olarak özel matbaalarda basılan birkaç vilayet gazetesi de bulunmaktadır[54].

4) Biçimsel Özellikler: Vilayet gazeteleri genellikle 2-4 sayfa arasında yayınlanmıştır. Ancak, yaşanılan ekonomik duruma paralel olarak neredeyse "el ilanı" büyüklüğünde yayınlanan gazeteler de olmuştur. Bazı gazeteler, zaman zaman özel sayılar da yayınlamıştır. Gazetelerde fotoğraf ve karikatür kullanımı oldukça azdır.

5) Yayın sıklığı: Gazetelerin neredeyse tamamı haftada bir yayınlanmıştır. Bununla birlikte, haftada 2 gün veya 6 gün yayınlanan gazeteler de mevcuttur.

6) Tiraj: Vilayet gazetelerinin tirajı hakkında bütün dönemleri kapsayan yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak, mevcut veriler gazetelerin 300-500 kadar basıldığını, bazı durumlarda baskı sayısının bine kadar ulaştığını göstermektedir. Anlaşıldığı kadarı ile genellikle resmi kuruluşlar ve gazetenin yayınlandığı ilin ileri gelenleri abone olarak kaydedilmiştir.

7) Yönetim ve Yazarlar: Vilayet gazeteleri genellikle vilayet mektupçusunun denetiminde yayınlanmıştır. Ancak, bazı gazetelerde, yayından sorumlu bir bürokratın görevlendirildiği de görülmektedir. Gazetelerde zaman zaman yöre aydınlarının, özellikle öğretmenlerin ve sağlık görevlilerinin yazılarına da rastlanmaktadır.

8) İçerik: Gazetelerin içerikleri son derece büyük farklılıklar göstermektedir. Az sayıdaki gazete, dönemin ticari nitelikli gazetelerine benzer bir nitelik taşırken, gazetelerin çok büyük bir kısmı resmi bilgilerin yayınlanmasının dışına çıkamamıştır. Gazetelerin içerikleri zaman içinde değişiklikler göstermekle birlikte özellikle Milli Mücadele yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışmaları, Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmaları, hükümetlerin icraatları ve mahalli haberler ilk sıralarda yer almıştır. Daha sonraki yıllarda ise kanun, yönetmelik gibi hukuki metinlerin yayınlanması öncelikli olarak benimsenmiştir. Gazetelerde genellikle Anadolu Ajansı'nın geçtiği haberlere yer verilmiştir. Gazetelerde resim/fotoğraf kullanımı son derece sınırlıdır. Bazı gazetelere ticari ve özellikle

[53] "Niçin Çıkıyoruz", *Manisa*, 7 Mayıs 1936.

[54] 1939 yılında yapılan neşriyat kongresinin "Basım, Yayım ve Satış İşleri Encümeni Raporu"nda "yeni vilayet matbaaları"nın açılmaması temenni edilmiştir. Bkz: *Birinci Neşriyat Kongresi/Raporlar-Teklifler-Müzakere Zabıtları*, s: 46. Vilâyet matbaaları ile ilgili olarak C.H.P. tarafından yapılan bir soruşturma ile ilgili olarak da bkz: *Cümhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumi Tebligatı/Mayıs 1931'den Birincikânun 1932 Nihayetine Kadar*, c: I, s: 163.

kültürel içerikli reklamların alındığı görülmüştür. Matbaa, sinema, kitabevi, lokanta reklamları bunlar arasındadır. Bazı gazeteler ara sıra da olsa belirli gelişmelere bağlı olarak muhtelif zamanlarda "fevkalâde nüsha" da yayınlamıştır[55].

Gazetelerin içerikleri hakkında "örnek" bilgi verebilmek amacıyla farklı dönemlerde değişik vilayetlerde yayınlanan birkaç gazetenin rastgele seçilmiş nüshalarının içeriğinin dökümü aşağıda sunuyoruz:

a) *Edirne*; 12 Teşrinisani [Kasım] 1930

- A. Mithat; "Yarım Kan İngiliz Atı", s: 1.

- Vilayet Haberleri: "Vali Beyefendi", "İtalyan Konsoloshanesinde", "İntihar", "Jandarma Mektep Hey'eti Geldi", "Mecruhiyet", "Sarhoşluk", s: 1.

- B. M. M. Kararı/Başvekil İsmet Paşa Hazretlerinin Şark Ahvali Hakkında B. M. Meclisi'nde 22 Eylül 1930 Tarihinde Vaki Beyanatı", "Makamı Vilayetten (Kararname Sureti)", "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", s: 2.

- "Edirne M. Necati Şehir Yatı Mekktebi Müdürlüğünden", "Edirne Polis Müdürlüğünden", "Vilayet Daimi Encümeninden", "Edirne Belediye Dairesinden", "Edirne Evkaf Müdüriyetinden", s: 3.

- "Edirne Erkek Muallim Mektebi İlanları", "Edirne Kız Muallim Mektebi İlanları", "Edirne Milli Emlak Müdürlüğünden", "Edirne Evkaf Müdürlüğünden", s: 4[56].

b) *Niğde*; 6 Ağustos 1934

- Şevket Salih; "Çocuk Sıhhatinin Korunması ve Faydaları", ss: 1-2.

- "Vali Beyefendi Geldi", "Faik Bey", "Naci Bey", "Takdir", "İzzettin ve Ali Hikmet Paşalar Hazaratı Şehrimizde", "Gelip Gidenler", "Müsamere", s: 1.

- "Hususi Muhasebe Peşin Maaş Verdi", "Sıcaklar Başladı", "İki Çocuk Suda Boğuldu", s: 2.

- "Osmanlı Bankası [*The Times*'ın 20 Haziran 1934 tarihli sayısından çeviri]", s: 3.

- "Himaye-i Etfal Çocuk Bakıcı Mektebi", "Niğde Evkaf Müdürlüğünden", "Bor Hukuk Hakimliğinden", s: 3.

-"Niğde Maarif Müdürlüğünden", "Niğde Orta Mektep Müdürlüğünden", "Niğde Askeri Satın Alma Komisyonu Riyasetinden", "Niğde İcra Memurluğundan", s: 4.

c) *Manisa*; 14 Mayıs 1936

- "Kanunlarımız", ss: 1,3.

- "15 Mayıs 1936 Cuma Günü yapılacak Hava şehitleri Töreni Programıdır", s: 1.

- "Peyami Safa'nın Bir Yazısı Dolayisiyle", ss: 1,3.

---

[55] Bir örnek olarak bkz: *Manisa*, 23 Mart 1936, "Montrö Fevkalâde nüshası".

[56] Ender Bilar; *Edirne'nin Basın-Yayın Tarihi (1301-2006)*, c: II, ss: 161-164.

- "İtalyan Sefareti'nin 12 teşrinisani 1935 Tarihli ve 2512 Sayılı Tercümesidir", s: 1.

- "İtalya Sefareti'nin 19 Kânunuevvel 1935 Tarihli ve 2756 Sayılı Notası Tercümesidir", ss: 1-2.

- "Şehir Haberleri: Pazar Günkü Maç", ss: 2,3.

- Nail Boral; "Müze, Müzeler ve Müzemiz", s: 2.

- "Sağlık Raporu", "Manisa İcra Memurluğu'ndan", "Manisa Orman Memurluğu'ndan", "Milli Emlak Satış İlanları", s: 3.

"Manisa Evkaf Müdürlüğü İlanları", s: 4.

9) Gazetelerin Kapanışı: Mevcut veriler vilayet gazetelerinin ne zaman kapandığı hakkında yeterli bilgi vermemekte. Çok kesin olmamakla birlikte vilayet gazetelerinin 4'ü 1922'den önce kapanmıştır. 1932'den önce kapanan gazetelerin sayısı ise 10'dur. Yine 10 gazete 1940'dan önce yayınına son vermiştir. Daha sonraki yıllarda kapanan gazete sayısı ise 21'dir. 1928 sonunda gerçekleşen "harf inkılâbı" neticesinde bazı vilayet gazeteleri kapanmış ya da matbaaların "yeni harfler"e uyumlu hale getirilmesine kadar yayınlarına bir süre için de olsa ara vermek zorunda kalmıştır. 1932 yılında da Dahiliye Vekâleti, "hususi teşebbüs" tarafından gazetelerin çıkarıldığı yerlerde vilayet gazetelerinin kapatılması gerektiği yönünde anlaşıldığı kadarı ile bir "tavsiye kararı" almıştır. Bu karar sonucu bazı vilayet gazetelerinin yayınına son verilmiştir[57]. Bazı gazeteler de farklı tarihlerde "hususi teşebbüs"e devredilmiştir. Vilayet gazetelerinin, birkaç istisna dışında "tek parti yönetimi"nin sona ermesi ile birlikte fiilen yayın hayatından çekildiğini söylemek de yanlış olmaz. 1950'lerden sonra yayınına devam eden gazeteler "sembolik" düzeyde kalmıştır.

V. Sonuç Yerine

Sonuç olarak denilebilir ki, resmi vilayet gazeteleri, gazetecilik tekniği/tarihi bakımından fazla önemli olmamakla birlikte, yerel tarih yazımında oldukça önemli bir kaynaktır. Söz gelimi, vilayetin yönetim kadrolarındaki değişiklikler, vilayete yapılan resmi ziyaretler, vilayette kurulan şirketlerin/derneklerin ana nizamnameleri/tüzükleri bu yayınlarda görülebilmektedir. Ayrıca, pek çok gaze-

[57] Tavsiye kararının alınmasından hemen sonra *Konya* gazetesinin yayınına son verilmiştir. Bu konu ile ilgili olarak bkz: Caner Arabacı, Bünyamin Ayhan ve Adem Demirsoy-Hakan Aydın; *Konya Basın Tarihi*, s: 35. Anlaşıldığı kadarı ile bu ilke kararı uzun yıllar geçerliliğini korumuştur. Söz gelimi *Kastamonu* vilayet gazetesi, Kastamonu'da 1937'de *Doğrusöz* gazetesinin yayınlanmaya başlamasının ardından dönemin valisi Avni Doğan tarafından verilen bir emirle kapatılmıştır. Konu ile ilgili olarak bkz: Aziz Demircioğlu; *100 Yıllık Kastamonu Basını (1872-1972)*, s: 26. 1935 yılında yapılan I. Basın Kongresi'ne Ordu basını adına katılan Ali Rıza Gürsoy; "Bir zamanlar İç [İşleri] Bakanlığı'nın tetkikatı vardı. Hususî gazetesi olan yerlerde resmî vilayet gazeteleri kapatılsın, denilmişti. … birçok vilâyetlerde bu hal devam etmektedir" diyerek İç İşleri Bakanlığı'nın aldığı kararın bir "tavsiye" niteliğinde olduğunu ortaya koymaktadır. Konu ile ilgili olarak bkz: *Birinci Basın Kongresi/25 Mayıs 1935*, s: 57.

tede yer alan resmi ilanlar ile bazı gazetelerde yayınlanan reklamlar/ilanlar yörenin ekonomik ve sosyal tarihine ışık tutmaktadır. Bu bağlamda, vilayet gazeteleri yayınlandıkları yörenin tarihi açısından vazgeçilmez bir kaynak niteliğini taşımaktadır.

Ek-I: Vilayet Gazeteleri (1919-1970)

Vilayet	Gazetenin Adı	Yayınlandığı Yıllar	Yayın Süresi
Afyon	*Karahisar-ı Sahip*	1915-1920	Haftalık
Aksaray	*Aksaray*	1926-1933	Haftalık
Amasya	*Amasya*	1922-1928(?)	Haftalık
Ankara	*Ankara*	1872-1921	Haftalık
Antalya	*Resmi Antalya*	1927-1937	Haftalık
Balıkesir	*Karesi* *Karesi* *Balıkesir*	1866-1888 1914-1926 1926-1940'ların sonu(?)	Haftalık Haftalık Haftalık
Bilecik	*Bilecik*	1924-1930 sonları(?)	Haftalık
Bolu	*Müstakil Bolu* *Bolu*	1913-1915 1915-1948	Haftalık
Bursa	*Hüdavendigar* *Resmi Bursa* *Bursa*	1862-1926 1926-1933 1933-1953	Haftada 4 Haftalık Haftalık
Çanakkale	*Çanakkale*	1923-1928(?) 1934-1953 1953-1960	Haftalık Haftalık/günlük Haftada 2
Çankırı	*Çankırı*	1921-1940'ın ilk yarısı(?)	Haftalık
Çorum	*Müstakil Çorum* *Çorum*	1921-1921 1921-1964	Haftalık Haftada 2/günlük
Denizli	*Denizli*	1923-1928 1929-1935	Haftalık
Diyarbakır	*Diyarbekir*	1869-1931	Haftalık
Edirne	*Edirne* *Resmi Edirne*	1867-1928 1928-1930'un başları(?)	Haftalık Haftada 2
Elazığ	*Mamuret-ül Aziz* *Mamuret-ül Aziz* *Elaziz*	1883-1914 1920-1926 1928-(?)	Haftalık Haftalık Haftalık
Erzurum	*Envar-ı Şarkiyye* *Erzurum* *Envar-ı Şarkiyye*	1867-1928 1929-1964 1968-1970	Haftalık Haftalık Aylık
Eskişehir	*Resmi Eskişehir*	1920-1920'lerin ilk yarısı(?)	Haftalık
Giresun	*Giresun*	1924-1926	Haftalık

Gümüşhane	*Gümüşeli*	1929-1940'ın başları(?)	Haftalık
Isparta	*Isparta*	1923-1948	Haftalık
İstanbul	*Istambul*	1922-1930'ların başı(?)	Günlük
Kars	*Kars*	1929-1950	Haftalık
Kastamonu	*Kastamonu*	1872-1938	Haftalık
Kayseri	*Kayseri*	1914-1920'nin başı(?) 1925-1951	Haftalık Haftada 2
Kırklareli	*Resmi Kırklareli* *Kırklareli*	1929-1930 1938-1940	Haftalık -
Kırşehir	*Kırşehir*	1925-1949	Haftalık
Kocaeli	*Kocaeli*	1918-1919 1921-1934	Haftalık
Konya	*Konya*	1869-(?) 1919-1932	Haftalık Haftada 2
Kütahya	*Kütahya*	(?)-1940 ortaları(?)	Haftalık
Malatya	*Malatya*	1924-(?)	Haftalık
Manisa	*Manisa*	1936-1942	Haftalık
Maraş	*Maraş*	1936-(?)	Haftalık
Mardin	*Mardin*	1927-1930	Haftalık
Mersin (İçel)	*Taşeli*	1923-1930'ların sonları(?)	Haftalık
Niğde	*Bilgi* *Resmi Niğde* *Niğde*	1928-1931 1931-1935 1935-1963	Haftalık Haftalık Haftalık
Ordu	*Ordu*	1940-(?)	-
Rize	*Rize*	1931-1942	Haftalık
Samsun	*Samsun*	1911-1910'ların sonu(?) 1924-1925 1926-1946	Haftalık - Haftada 2
Sinop	*Sinop*	1922-1940'lar(?)	Haftalık
Sivas	*Sivas*	1878-1942	Haftalık
Tekirdağ	*Resmi Tekirdağ* *Tekirdağ*	1926-1929 1929-1951	Haftalık -
Tokat	*Tokat*	1925-(?)	Haftalık
Urfa	*Urfa*	1925-1949	Haftalık/ Günaşırı
Yozgat	*Yozgat*	1921-1943	Haftalık

EK-II: Vilayet Gazetelerinden Örnekler

استانبول
ولايت غزته سى
جمعه دن ماعدا هر كون نشر اولنور ولايتك رسمى غزته سيدر

امور تحريريه ايچون ولايت امور اداره ايچون غزته اداره خانه سنه مراجعت اولونور
اعلانات ايچون: استانبول حكومت قوناغى داخلنده غزته اداره خانه سنه مراجعت اولونور.
تلفون: استانبول ١٨٨٦

شرائط اشترا
استانبول و ولايات سائره ايچون پوسته اجرتيله برابر سنه لك آبونه بدلى ٦٥٠، آلتى آيلغى ٣٤٠، اوچ آيلغى ٢٠٠ غروشدر.
ممالك اجنبيه ايچون سنه لكى پوسته اجرتيله برابر [١٠٠٠] آلتى آيلغى [٥٢٥] غروشدر. كونى كچمش نسخه لر [٥] غروشدر.

٢٥ كانون ثانى ١٩٢٨ يدنجى سنه
نومرو: ١٥٥١

چارشنبه

٢ شعبان ١٣٤٥
[نسخه سى ٢ غروشدر]

اعلانات

استانبول محكمهٔ اصليه سى برنجى تجارت دائره سندن:

استانبولده والده خاننده ٢٠ نومروده خالى تجارى على اصغر صادقيانى افندى ايله محمود پاشاده عبود افندى خاننده ٢١ نومروده حاجى اوليا زاده جميل و شريكى مظفر واستانبولده جرمانيا خاننده ف. آ. ماطيه ويچ افندى ميانه سنده متكون دعوادن دولايى ماطيه ويچ افندى نامنه تسطير قلنان دعوتيه ورقه سى مومى اليهك اقامتكاه حاضرينك مجهول بولنديغى شرحيله بلاتبليغ اعاده قلنمسى اوزرينه حقوق اصول محاكمه لرى قانوننك ١٤٢ نجى ماده سنك بخش ايلديكى صلاحيته بناءً اعلاناً تبليغات اجراسنده و قانون مذكورك ١٤٢ نجى ماده سنك برنجى فقره سى موجبنجه تبليغ اولنه جق اوراقك محكمه ديوانخانه سنه تعليقنه قرار ويرلمش و امر تحقيقاتك ٢٦ شباط ٩٢٨ تاريخنه مصادف پازار كونى ساعت اون درتده اجراسى مقرر اولمغله يوم مذكورده و وقت معيننده حاضر بولونمسى اوراق حوادثله اعلان اولنور.
(٤٢٧١)

بك اوغلى صلح محكمه سندن:

مدعى عليه كاظم ناجى افندى، مدعى قرمزى خروس شركتى طرفندن عليهكزه اقامه اولنان دعوانك اجراى محاكمه سى ايچون معين كونده اجابت ايتمديككزدن طولايى حقكزده غياب قرارى ويرلمش ومدعى اسباب ثبوتيه اولهرق بر قطعه سند ابرازله برابر مدعابهك تحصيلنى طلب و درميان ايلمش اولديغندن اشبو اخبارنامه نك اعلانى تاريخندن اعتباراً اوتوز كون ظرفنده اعتراضه حقكز اولديغى و بومدت ظرفنده ايتمديككز تقديرده حقكزده حقوق اصول محاكمه لرى قانوننك ٤٠٥ نجى ماده سى احكامنجه محكمه يه قبول ايدلميه جككز وامر محاكمه نك ٣ مارت ٩٢٨ جمعه ايرتسى كونى ساعت اونبره معلق بولنديغى محكمه قرارينه توفيقاً تبليغ واخبار كيفيت اولنور.
(٤٢٦٧)

استانبول اجرا دائره سندن:

سلطان احمدده حلواجى اسكندر آغا محله سى صوترازيسى سوقاغنده جديد ٣٣ نومرولى برباب خانه خديجه رويه خانمك بورجندن دولايى اوتوز كون مدتله مزايده يه وضع ايدلمشدر. حدودى: خيريه خانم منزلى احمد بك منزلى، راشد بك بغچه سى، طريق ايله محدود اولوب بالمساحه اللى يدى آرشون تربيعنده در. مشتملاتى: بر پاپوجلق، بر كيلار مع طلومبا، بر قويو بر كزنتى محلى، اوچ اوطه، بر مطبخ، بر خلا، بر صوفه، بر تراسه دن عبارت اولوب خانه نيم كاركير راسخ بكك تحت استيجارنده در. بوندن فضله معلومات ٩٢٧ - ١٠٦٤٥ ط نومرولى دوسيه سنده محرردر. مزايده سى: آياصوفيه ده عدليه بناسنده استانبول اجرا دائره سى مزايده شعبه سنده ١ مارت ٩٢٨ تاريخنده اجرا واحاله اوليه سى تقرر ايده جكندن طالب اولانلرك قيمت محمنه سى بولنان ايكى بيك ايرانك يوزده اونى نسبتنده پى آقچه سنى وزنه يه تسليم ويوم معيننده بالذات ويا بالوكاله حاضر بولونملرى اعلان اولنور.
(٤٢٦٥)

اسكدار حقوق حاكملكندن:

قاضى كوينده يغورتجى چشمه سنده جعفر اغا سوقاغنده ٢٢ نومرولو خانه ده مقيم ايكن تغيب ايده رك حال حاضر اقامتكاهى مجهول بولنان پوزانت اوغلى قاپريل افندى يه

يرجوهى خانمك عليهكزه اقامه ايلديكى بوشانمه دعواسنك ٢٣ كانون ثانى ٩٢٨ تاريخلى جلسه سنده حقكزده غياب قرارى ويريلوب امر محاكمه قرار مذكورك اعلاناً تبليغى ضمننده ٢٧ شباط ٩٢٨ تاريخنه مصادف پازار ايرتسى كونى ساعت اون درده تعيين قلنمش ووقت معينه كوره كلمديككز تقديرده محاكمه نك دوام وانتاجى مقرر بولنمش اولديغى معلومكز اولمق اوزره حال حاضر اقامتكاهكزك مجهوليتى حسبيله كيفيت اعلان اولنور.
(٤٢٨٦)

İstanbul Vilayet Gazetesi (M. Bülent Varlık Arşivi)

İstanbul

Vilayet Gazetesi

Eyamı resmiyeden ma'da her gün neşr olnnur vilâyetin resmî gazetesidir

1347 Cemaziyülahır 10
Nushasi 2 Kuruştur

sene4 1928 T. sâni 26
Nümero: 1802

PAZARTESİ

Umuri tahririye için Vilâyete umuri idare için Gazete İdarehanesine muracaat olunur.

İlanat için İstanbul Hukümet konağı dahilinde Gazete İdarehanesine muracaat olunur.

Telefon: 1886 İstanbul

Şeraiti iştira

İstanbul ve Vilâyat saire içiu posta ücretiyle beraber bir senelik abune bedeli **650** altiaylği **350** üç ayliği **200** kuruştur.

Memaliki ecnebiye için senelyi posta ücretile beraber **1000** alti ayliği **525** kuruştur.

günü geçmiş nushalar **5** kuruştur.

Kavanin ve nizâmât

Kararname numarası: 7173

28 Mart 1928 tarih ve 6350 numaralı kararnameye zeyldir:

Danimarka hükûmetiyle akti derdest bulunan ticaret muahedenamesinin meriyyete vazına kadar tarafeyn münasebatı tüccariyesinin halellden vikayesini teminine hükûmeti mezkûre ile akt edilip müddeti 1 teşrinievvel 1928 tarihinde bitecek Modos vivendi ahkâmının altı ay daha temdidi Hariciye vekâleti celilesinin 27 eylül 1928 tarih ve $\frac{4921}{581}$ numaralı tezkeresiyle vuku bulan teklifi üzerine icra vekilleri hey'etinin 30 eylül 1928 tarihli ictimaında tasvip ve kabûl olunmuştur.

30 eylül 1928

Reisicumhur
G.M. Kemal

Müdafaaimilliyevekili Mustafa abdülhalik — Adliyevekili Mahmut esat — Başvekil İsmet

Hariciye vekili Do. T. Rüştü — Dahiliye vekili Şükrü kaya

Nafıa vakâleti vekili M. Abdülhalik — Maarif vekili M. Necati — Maliye vekili Saracoğln Şükrü

Iktisat vekili Mustafa Rahmi B. E. Seyyahatte — Sıhhıye ve muaveneti içtimaiye vekili Doktor Refik

* * *

Kararname numarası: 7174

Elyövm Marsilyada mukim olup nufus kütüğünde Sivrihisarın gâzi müslim akdoğan mahallesinde $\frac{9}{49}$ numaralı hane üzerine mukayyit 1313 doğumlu Dazer oğlu Agop veledi Karebetin istiklâl mücadelesine iştirâk etmeyerek Türkiye haricinde kaldığı ve şimdiye kadar Türkiyeye avdet etmediği anlaşıldığından 28 mayıs 1928 tarih ve 1041 numaralı kanun ahkâmına tevfikan tâbiiyetimizden ıskat, Hariciye vekâleti celilesinden 21 avustos 1928 tarih ve $\frac{46430}{481}$ numaralı tezkeresiyle vuku bulak teklifi üzerine icra vekilleri hey'etinin 30 eylül 1928 tarihli ictimaında tasvip ve kabûl olunmuştur.

30 eylül 1928

Reisicumhur
G. M. Kemal

Müdafaaimillîyevekili Mustafa abdülhalik — Adlyevekil Mahmutesat — Başvekil İsmet

Maliye vekili Saracoğlu Şükrü — Hariciyevekili D. T. Rüştü — Dahiliyevekili Şükrü kaya Beyefendi seyyahatta

Iktısatvekili M. Rahmi — Nafaavekaletivekili M. Abdülhalik — Maarifvekili M. Necati Beyefendi seyyahatta

Sıhhıye ve maaveneti ictimaiyevekili
D. Refik

İstanbul Vilayet Gazetesi (M. Bülent Varlık Arşivi)

19 Rebiülahir 1352 10 Ağustos 1933 Perşenbe Sayı 339 — 3548 sene(62)

MATBAA ve İDARE MAHALLİ
Karaşeyh camii karşısında
Vazı işleri için Mektupçu beye ve ilân işleri içinde Matbaa Müdürlüğüne müracaat olunur.
Basılmıyan yazılar geri verilmez
SAYISI BEŞ KURUŞTUR

RESMÎ BURSA

PERŞEMBE GÜNLERİ ÇIKAR

ABONE;
Seneliği İKİYÜZ kuruştur.
İlânatın tek sütün üzerine ON satıra kadarı ELLİ, YİRMİ satıra kadarı YÜZ kuruştur. YİRMİ satırdan fazlaları için beher satırından BEŞ kuruş alınır.
Halkın nefine yarayan yazılara sahifelerimiz açıktır.

Köylü ile konuşma
-Cümhuriyet-

Sık sık yazılması, söylenmesi, anlatılması faydalı olan mevzulardan birisi de (Cümhuriyet) tir.

Bilirsiniz ki, milletleri çevirmek, kullanmak, yaşayışlarını bir düzene bağlayıp düzgün bir kılıfa sokmak için (Hükûmet) ler kurulmuştur.

(Hükûmet) üç türlüdür.

Birisi (mutlakiyet) dir, ki Bu biçim hükûmette (İmpratör), (şah), (padişah) atlarile anılan bir adam koca bir milleti kendi buyruğu altında yaşatmaya uğarşır. Koca bir millet onun sözünden

Biz bu hükûmet şeklinide gördük. ve bunun uğruna canımızı, kanımızı, varımızı, yoğumuzu verdik. Lâkin yokluktan, sıkıntıdan, darlıktan, göz yaşından başka bir şey alamadık.

Üçüncü Hükûmet şekli (cümhuriyet) tir. ki, bu şekil hükûmette: ne İmpratör, ne Kral, ne Şah, nede Padişah vardır.

Cumhuriyette millet kendi kendisini yaşatmaya, diriltmeğe ve korumaya çalışır. Kendi yurdunda bütün milletten başka kimsenin düdüğü

Muradiye Türbeleri

Senelerden beri bakımsızlık neticesi olarak etrafını yabanî otlar sarmış, en titiz bir kadının temiz eli ile yaptığı oyalardan daha oyalayıcı ve san'atkârane pençereleri kırılmış olan Muradiye türbeleri son günlerde biraz temizlik yüzü görmeğe başladı. Otlar temizleniyor, şimşirler budanıyor, binalar muhafaza altına alınmış ve yakında yapılacak olan büyük temizliğe esaslar hazırlanmakta bulunmuştur.

Türk tarihine Varna melhamesini kazandıran İkinci Murat şair olmakla beraber haris ve Bursayı kana boyamış olan Cem ma at teessüf ikinci Selimin geçtiği tahta

Muradiye Cami i

Resmî Bursa (Güven Özgüç Arşivi)

Sene: 6 Pazartesi No: 259

Abuna şeraiti
Seneliği 200 altı aylığı 100 kuruştur.
[illegible] satırından 15 kuruş alınır
Derolunmıyan evrak iade olunmaz
Telgraf adresi Urfada (Urfa)

Urfa

Matbaa ve idarehanesi
Köprü başında dairei mahsusa
Umur ve muamelatı tahririye için vilayt Mektupçuluğune ve hususatı idariyede matbaa Müdürlüğüne muracaat olunur.
Zirai, ticari, fenniğmakaleler için sahifelerimiz açıktır.

Nushası 3 kuruştur Tesis tarihi 1325 Nushası 3 kuruştur
16 Haziran 1930 Haftada bir çıkar Vilâyetin resmi gazetesidir

Şehrimizde: Adliye Baş Müfettişliğine:

URFAMIZDA
Ağır Ceza mahkemesi teşkiline ihtiyaç var mı?

[illegible] vilâyetlerimizden birinin [illegible] vaziyeti itibarile en [illegible] teşkil eden Urfa [illegible].

[illegible] ve şimali garbi cihetinden Malatya vilâyetini tahdit [illegible] Furat nehri, garben yine Furat nehri ve Gazi Ayintap, [illegible] Mardin, şimali şarki cihetinden Diyarbekir, cenuben Yeni - Nusaybin demir yolu ile [illegible].

dir ki tanzim ve tevzii adalet meselesi bir devlet için bütün meselelerden daha mühimdir.

Tarihi tetkik ettiğimiz zaman, şark milletlerinin inhitatlarına amil olan sebebi adaletteki nuksanda görürüz.

Türk milleti, her hatvesi [illegible] bıktırık hayata sığacak kadar muazzam vekayii muhtevi bir çok inkılap merhaleleri geçirdi.

Devletin şeklinden başlıyarak [illegible]

[illegible] güvenerek Urfamızdaki teşkilatı adliyenin ihtiyacı nazarı dikkate alınmıyacak bir halde bulunduğunu ve derdesti rüyet muhakemelerde sür'at bulunmadığını ve erbabı mesalihin adalet kapılarında beklemekte olduğunu söylemek istiyoruz.

Urfamızda bir mahkemei asliye vardır. Bu mahkeme

Asliye hukuk, Sulh hukuk, Asliye ceza, sulh ceza davalarını rüyet etmektedir. Mahkemenin bir reisi ile iki azası, bir aza mülazimi, bir de müstantiki vardır.

hapsi müstelzim davalara,

Cumartesi ve Pazar: Sulh hukuk, ahkamı şahsiyeye, hukuk tahkikatına.

Pazartesi: tahkikatları biten asliye hukuka.

Çarşamba ve Perşembe: gümrük davalarına.

Yapılacak tetkikatın hem yekûn rakamında, hemde tahsiste müddeiumumi teyit edeceğinde hiç şüphemiz yoktur.

Urfa (Kapaklı, s.301)

SAYI — 324 (Perşembe 23 Birinci Kânun 929) ALTINCI YIL

DENİZLİ

TESİS TARİHİ-339

Her Hafta Perşembe Günleri Çıkar Vilâyetin Resmi Gazetesidir.

Yazı işleri için Vilâyet Mektupçuluğuna İlân ücreti için H. Muhasebe Müdürlüğüne müracaat olunur.

Evrakı matbua ve Defter siparişi için Vilâyet Matbaasın müracaat olunur

Günü geçmiş gazeteler 25 kuruştur.

İdarehanesi : istasyon caddesinde Vilâyet Matbaası

Âlî karar hey'eti

Mesaisini ikmal etti

Mülga hey'eti mahsusaca verilmiş olan ademi istihtam kararlarını itirazen ikinci derecede tetkik ve nihai kararlar ittihaz eylemekte olan Âli karar heyetinin müddet kanuniyesi hitam bulduğundan faaliyete nihayet vermiştir.

Âli karar hey'eti şimdiye kadar ittihaz eylediği kararların bir listesini neşir ve ilân edecektir.

Kar'han Memnun

İstanbul 23 Kara han dün Rusyaya hareket etmiştir. Hareketinden evel hariciye vekilimize bir telgraf çekerek memleketimizden unutulmaz hatıralarla ayrıldığını beyan eylemiştir.

Karahan gidemedi

İstanbul 22 Cuma günü Maskovaya hareket etmiş olan Kara han kara denizdeki fırtınadan dolayi bu gün İstanbula dönmüştür.

Hava düzelinceye kadar kalacaktır.

Kastamoni Bankası

Sermayesi 100000 Liradır

Ankara 22 Kastomonide yüz bin liralık sermaye ile teşekkül eden Kastamoni Bankasının nizamnamesi tastiki aliye iktiran etmiştir.

Bir Vatandaş

hakkındaki karar ref edildi

854 numaralı kanuna tevfikan mülga hey'et mahsusace mukaddema devlet hizmet ve muessisatında adim istihtamına karar verilmiş olan Çivril kazası varidat kâtibi Ali aga zade GaliP efendi hakkındeki kararın refine, ali karar hey'etinin 27 teşrin sani 929 tarihli ve 581—548 numaralı mazbatasıla karar verilmiştir.

Tekzip olunuyor

Ankara 23 — İzmir Tayyare şubesinden 926 sanesine ait bir sûi istimâl tespit edildiğine dair İzmirde Anadolu gazeiesinden naklen Matbuatta görülen neşriyattan tayyare C. merkezi umumisinden neşr olunan tekzipte hususu dedi koduları dir hakikat gibi efkârı umumiyeye teşhir eden bu neşriyata técssüf ederek süi istimâl edildiği söyleyenler nizamnameye ve talimatnameye müsteniden alınmış bir komisyon hakkı olduğu bildirilmektedir.

Arap Harflarile

Yapıaln müracaatlar kadul OLUNMAZ

A.A 1929 senesi haziranın birinden itibaren eski arap harflarile hiç bir müracaat kabul edilmiyeceği 1353 numaralı kanun ahkâmından olduğu halde elan merkezden ve vilâyetlerden bazı hususi ve müracaarların arap harflarile yazılmaktaki yazı ile vaki müracaatların okunmadan hıfz ve iptal edileceği ilan olunur.

Parçalandı

Londora 19 tunustan bildiriliyor merhalesiz kapa kapa uçmak üzre yola çıkan İngiliz Tayyarrecileri tunus civarında tasadüf ettikleri kum fırtınası yüzünden tayyareyi bir kayaya çarparak kazaya kurban olmuştur.

MERkEZ müftülüğünden

28 — 12 — 929 Gecesinin Leylei miraci nebevi olduğu ilân olunur.

Denizli (Haytoğlu, s.53)

Diyarbakır (Beysanoğlu, s.8)

İdarehanesi
Darüleytam çarşısında
Vilâyet matbaasıdır
Telgraf adresi
Resmî Edirne
Telefon
Vilâyet santıralı
İlânat için matbaa mü-
dürlüğüne müracaat
edilmelidir
Sayı : 197

Resmî Edirne

ÇARŞAMBA

Abone Şeraiti
Senelîği : (4) liradır
altı aylığı : (2) lira
(50) kuruştur
Posta ücreti dahildir
Sayısı
(5) kuruştur

12 Teşrinisani 1930 — Pazar ve Çarşamba günleri neşrolunur resmî gazetedir — Sene : 3

YARIM KAN İNGLİZ ATI

Halis kan İngliz atından doğrudan doğruya istifade edilmek şartile meydana getirilen yarım kan İngliz hayvanları arasında bilhassa İngilterede ağır sivari hizmetlerine elverişli, seri ve mani atlamakla çok mahir Hünter, trotor, Hokney, hem cebre ve hemde binmeğe gayetle müstait Kob.

İrlandada yarım kan İrlanda Hünter İrlanda, Almanyada : ağır sivari ve cerre kabiliyetli Holiştayın Ziraat, ordu ve sanayie mühim hizmetler temin eden Çilevik mühtelif iklimlere alışabilmek ve çabuk gelişmek hassalarının fazlalığından bütün Avrupa ve Amerikada büyük bir rağbet kazanan lüks cer hayvanlarından Firiz oryantal ve Oldenberg, şarki Prusya, Danimarka, Holanda yarım kanları.

Fransada : cer ve binmeğe elverişli dünyanın pek az bulunmuş ve gayetle mahdut Anglo-nor yani tiris hayvanlarından Anglo norman. (Bu ırkdan iki damızlık aygır son def'a Fransadan mubayaa edilerek Tekirdağ vilâyetine verilmiş olup halen üç yaşında olan mezkûr hayvanlardan gelecek sene ilk baharından itibaren istifade edilmeğe başlanacaktır).

Garbi Fransa yarım kanlarından vanden, şarantez, hafif sivari vazifesinde istihdam edilen ve son derecede kanaatkâr ve mütehammil olup yarım kanları ile hafif sivari ve damızlık vazifelerine lâyık anglo-arap şayan zikir meşhur İngiliz yarım kanlarından madut tur.

(Yine son def'a Fransadan satın alınan damızlık aygırlar arasındaki anglo araplardan bir aygır Edirne ve iki aygırda Babaeski deposuna verilmiştir).

Yukarıda zikrettiğimiz yarım kanlardan birçokları da tekrar muhtelif ırkların ıslah ve istifasında damızlık olarak istihdam edilerek bunlardan da yine ikinci derecede ve kan dereceleri daha az ve mütebeddil melezler temin edilmiştir.

Bir çok sene evvel başlayan gerek ordumuzun sivare ve topçu ihtiyacı için ve gerekse teksir ve ıslah hayvanatla alâka ve vazifedar baytari müesseseler tarafından damızlık olarak Macaristandan bu güne kadar mübayaa ve ithal olunan hayvanatın hemen heman kısmı azamını teşkil eden nünyos ırkınında kezalik müslihleri arasında İngliz kanı en mühim rolü oynamıştır. İki makalemizi işgal eden şu yazıların neticesi görülüyorki İngliz atının ve bundan meydana gelmiş yarım kanların, beygir ırklarının ıslahında büyük hizmetleri dokunmuştur. Binaenaleyh memleket yetiştiriciliğinin bu kıymetli tecrübeleri takip etmesi en kesdirme bir yol olması hasebile vatan menfaatı namına hepimizin takdir etmesi ve teşvik göstermesi icap eden bir yol olmalıdır.

A. Mithat

Vilâyet haberleri

VALİ BEYEFENDİ

Valimiz Emin Bf. soğuk algınlığı neticesi bir iki gündenberi rahatsız bulunmaktadırlar. Muhterem valimize şifalar dileriz.

İTALYAN KONSOLOSHANESİNDE

İtalyan kıralının yevmi mahsusu olması münasebetiyle şehrimizdeki İtalyan konsoloshanesinde dün bir resmi kabul yapılmıştır. Vali beyefendinin rahatsızlıklarına binaen vilâyet namına Hukuk işleri müdürü Halit beyani tebrikât etmiştir.

İNTİHAR

Edirnenin Hacı mercimek mahallesinde mukim Yel Burgaz muhacırlarından 20 yaşlarında Ahmet oğlu Osman kardaşı ile bir hayvan meselesinden aralarında çıkan münazaa neticesinde çifte tüfeği ile kendisini göğüsünden vurmak suretiyle intihar etmiştir.

JANDARMA MEKTEP HEY'ETİ GELDİ

Edirnemizde yeniden tesis olunan Jandarma mektebinin talim hey'eti evelki gün şehrimize gelmiş ve mektepte talim ve tedrisat başlamıştır.

MECRUHİYET

Yahşı Fakıh mahallesinden şoför Kâninin idaresindeki 60 numaralı otomobil Saraçlar caddesinden geçerken Muradiye mahallesi halkından Lütfü efendinin 8 yaşındaki çocuğu Salihe çarpmış ve çocuğun yaralanmasına sebebiyet vermiştir. Şoför adliyeye verilmiştir.

SARHOŞLUK

Mumcular mahallesinden şoför Yusuf ile Mezit bey mahallesinden berber Ömer kendilerini bilmiyecek derecede sarhoş olarak Abacılar başı caddesinde bağrıp nara atlıklarından tahkikat varakaleriyle adliyeye verilmişlerdir.

Resmî Edirne (Bilar, c. II, s.161)

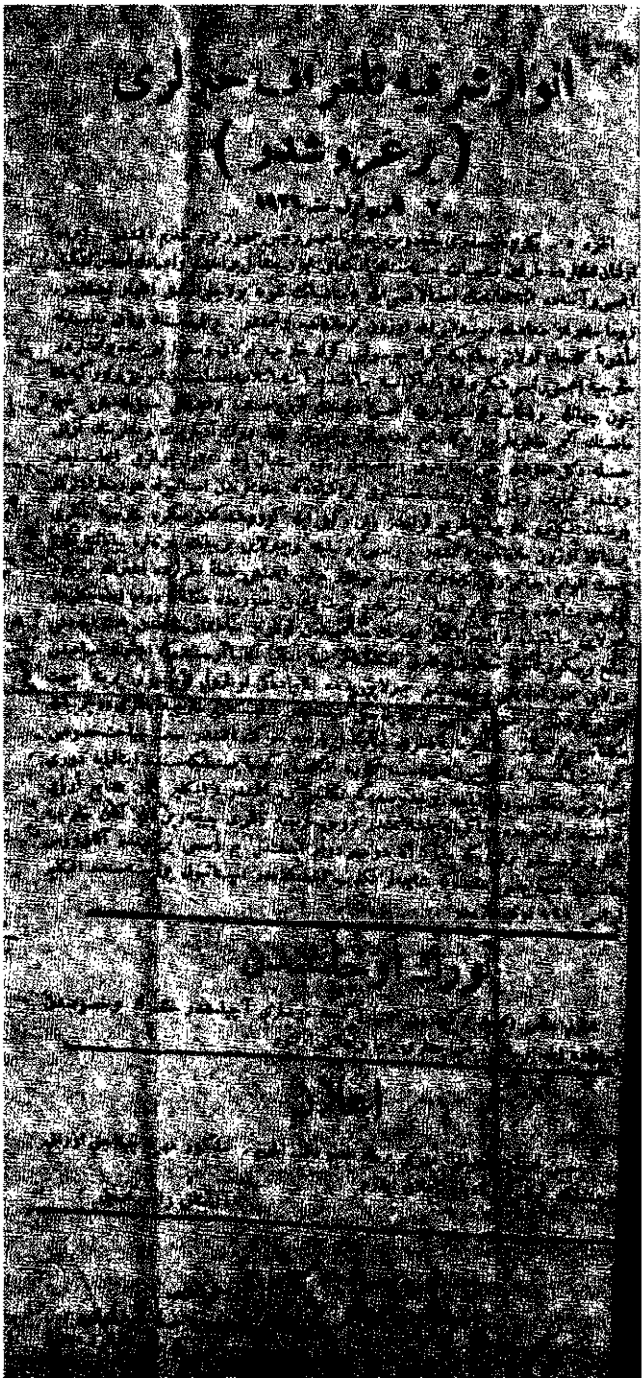

Envâr-ı Şarkiyye (Bostancı)

ATTA[illegible] HAKİKİ MÜRŞİT İLİMDİR.
ATATÜRK

Erzurum

İLİMSİZ [illegible] OLAMAZ.
ATATÜRK

Tesis Tarihi : 1867
Sayı : 4387 Yıl : 91

HAFTALIK GAZETE

18- ARALIK - 1958
Perşembe

1959 Bütçesi Maliye Vekilimiz tarafından B. M. Meclisine sunuluyor

Bütçede subay, memur, emekli, dul ve yetim maaşlarına yapılacak zam için 670 milyon lira ayrılmış bulunuyor

Ankara, 17 (R.) - 1959 yılı Bütçe Kanun Lâyihasının Bütçe Komisyonundaki müzakeresine bugün saat 10 da başlanacaktır. Bu münasebetle Maliye Vekili Hasan Polatkan Komisyonun bu ilk içtimaında bütçeyi takdim eden bir konuşma yapacak ve bilâhare lâyihanın heyeti umumiyesi üzerinde müzakerelere geçilecektir.

1959 yılı bütçesinin Büyük Millet Meclisine sunulması münasebetiyle Maliye Vekili Hasan Polatkan'ında belirttiği üzere, yeni yıl Bütçe Kanun Lâyihası iktisadi hayatımıza muvazeneli bir gelişme imkânı hazırlamak gayesi ile ittihaz olunan istikrar tetbirlerini tamamlayacak şekilde ve denk olarak, samiyet ve tasarruf prensiplerine tam bir itimat gösterilerek hazırlanmıştır. Ve keza yeni yıl bütçesi, son iktisadi tetbirlerin gelirlerde sağlayacağı geniş imkânlar nazarı itibare alınarak yeni hiçbir vergi ihdas olunmadan tanzim edilmiş bulunmaktadır.

1959 yılı bütçesi varidat ve masraf yekûnları, (5.997.800.000) lira teklif olunmuştur. Yatırımlar umumi yekûnu (5.997.800.000) lira tevzin edilmiştir. Mülhak bütçelerle birlikte bu yekûn, (6.247.603.135) liraya baliğ olmaktadır. Yeni yıl bütçesinde 1958 senesine nazaran 1.620.717.504 liralık bir artış mevcuttur.

Bütçede cari masraflar için (4.236.464.073) lira ve yatırımlar içinde (2.011.139.082) lira teklif olunmuştur. Yatırımların umumi yekûn içindeki nisbeti % 37 dir. Cari masraflarda görülen bu fazlalık içinde, subay, memur ve hizmetlilerle, emekli, dul ve yetim aylıklarına yapılacak ilâvelere ait halen hazırlanmakta olan kanun lâyihasının istilzam edildiği ve miktarı 670 milyon liraya baliğ olan tahsisat teklifleride bulunmaktadır.

NOEL

Noel denilen hıristiyan bayramının başlaması dolayısiyle şehrimizdeki mağaza vitrinleri süslenmeye başladı. Bu vitrinlerdeki süslerin ekserisini körpe çam ağaçlarının dorukları teşkil ediyor. İklim bakımından şehrimizde nadir yetişen bu ağaçlara bir evlât ihtimamiyle bakıldığı düşünülmeden kesilmeleri vicdansızlığın ta kendisi değilmidir. Salon veya vitrin süsü için, senelerin emeği ile meydana gelen bu ağaçları kesen kırılası eller bir katil elinden başka ne manzara arzedebilir?.

Noel.. Çam katli-âminin bütün bir yurt sathını kapladığı gün.. Kumar masalarında binlerce liranın harcandığı, meyhanelerin ve çirkefhanelerin dolup taştığı gün.. Ve nihayet bir hıristiyan bayramı!..

Ne çirkin bir manzara arzediyor. Bilhassa biz müslümanlar için..

Şeref ALKAN

Zeytinyağı fiatı düşüyor

Haber aldığımıza göre, piyasada zeytinyağı ve nebati yağ fiatları düşmektedir. İstihsal bölgelerinden gelen haberlere göre, müstahsil ve fabrikatörler para tedariki maksadiyle ellerindeki yağları satmaya gayret etmektedirler.

Beş asitli yağların istihsal bölgesinde teslimi 370 kuruştur. Son günlere kadar 435 kuruştan satılan 1.5 asitli Bayındır yağları 420 - 425 kuruştan fazlaya alıcı bulamamaktadır.

170 - 200 kuruş arasında olan Prina yağları da 150 kuruşa düşmüştür.

Milli gelirimiz 1950'ye nisbetle 4 milyar arttı

Son senelerde milli gelirimizde mühim artışlar kaydedilmiş bulunmaktadır.

Neşredilen istatistiklere nazaran, 1938 yılında fert başına isabet eden milli gelirimizin miktarı 432 lira iken, bu rakam 1948 de 440 liraya, 1951 de

(Devamı Sahife 2 de)

İRTİHAL

Maliye Nezareti Mümeyyizlerinden Merhum Hasan Tahsin beyin refikası, Kurmay Albay Nihat ve Suat Erdener'in, Behice Oyal ve Saadet Aynuksa'nın anneleri, Erzurum Valisi Nurettin Aynuksa ve Fabrikatör Ahmet Oyal'ın kayınvalideleri.

VECİHE ERDENER
Hanımefendi'nin

12-12-1958 Cuma günü İstanbul-Emirgan'daki ikametgâhında hakkın rahmetine kavuştuğunu büyük bir üzüntü ile haber almış bulunuyoruz.

Başta Sayın Valimiz Nurettin Aynuksa olmak üzere, kederli ailesine başsağlığı verirken merhumeye Allahtan rahmetler dileriz.

ErzuruM

Erzurum (Bostancı)

قوجه ایلی

تأسیسی ١٩١٨

مندرج یازیلره صحیفه‌لریز آچیقدر
یازیلر و اعلانلر ایچون مطبعه مدیریتنه
مراجعت اولونور.

ییل ١٠

آبونه :
سنه‌لکی ١١٠ ، آلتی آیلغی ٦٠ غروشدر
اداره‌خانه‌سی
ازمیتده حکومت قوناغنده‌دائرهٔ مخصوصه

صایی ٤٠٠

١١ صفر ٣٤٥ : ١١ آغستوس ١٩٢٧

پنجشنبه کونلری نشر اولونور رسمی غزته‌در

نسخه‌سی : ١٠٠ پاره‌در

مأمورین قانوننك التی ایکنجی ماده‌سنی معدل

قانون

نومرو : ١١٢٩

ماده ١ — التی ایکنجی ماده بروجه آتی تعدیل ... :

انضباط قومیسیونلری

... انضباط قومیسیونلری اوچ قسمدر . برنجیسی ... ، ایکنجیسی ولایت ، اوچنجیسی قضا انضباط ... قومیسیونلریدر .

وکالت انضباط قومیسیونلری ، وکالتك مأمورلرینه ... کوره تشکل ایدر . بو قومیسیونلرده ... مدیرلری طبیعی اعضادندرلر .

ولایت قومیسیونلری : والینك ریاستنده مدعی ... دفتردار ، یا محاسبه‌جی و تحریرات ، معارف ... ، ناحیه و زراعت مدیرلرندن .

... انضباط قومیسیونلری ، قائممقاملك ریاستنده ... عمومی ، مالمدیری ، تحریرات کاتبی ، ژاندارمه ... ندن وحکومت طبیبندن تشکل ایدر . آنجق ... مأمورلری حقنده محلنك اك بیوك حاکمی ... قومیسیونلرنده اعضا اوله‌رق بولونور . قضا ... قومیسیونلری عدلیه مأمورینی حقنده اتخاذ ایده‌جكلر ... قومیسیونلرینك قرارلری ولایت ، ولایت ... قومیسیونلرینك قرارلری وکالت عدلیه‌دن ماعدا ... انضباط قومیسیونلرینك قرارلری شورای ... ، عدلیه‌نککی محکمهٔ تمیزده تدقیق اولونور . ... انضباط قومیسیونلری یکرمی آلتنجی ماده‌ده ... جزالر یالکز ، ب ، ج ، د ، ه فقره‌لرنده‌کی ... تطبیق ایدرلر . قضا انضباط قومیسیونلری ... شورای دولتده تدقیق اولونمایوب یالکز ... انضباط قومیسیونلرنجه درجهٔ اخیره‌ده تدقیق ... .

ماده ٢ — اشبو قانون تاریخ نشرندن معتبردر .

ماده ٣ — اشبو قانونك اجرای احکامنه اجرا ... هیئتی مأموردر .

احتیاجات عمومیه ایچون جلب اولوناجق معدنی یوروولرك کومروك رسمندن معافیتی حقنده‌کی ١٦ نیسان ١٣٣٩ تاریخلی قانونه مذیل

قانون

رسمی جریده تاریخی : ١١ تموز ٩٢٧
» » نومروسی : ٦٣٠
قانون » : ١١٤٠
» تاریخی : ٢٢ حزیران ٩٢٧

ماده ١ — احتیاجات عمومیه ایچون جلب اولوناجق معدنی یوروولرك کومروك رسمندن معافیتی حقنده ١٦ نیسان ١٣٣٩ تاریخلی قانونك برنجی ماده‌سنه فقرهٔ آتیه تذییل اولنمشدر .

بلدیه‌لرجه دوغریدن دوغری‌یه خارجدن مبایعه و جلب ایدیلان و کومروکلرجه معاملهٔ قیدیه‌لری بلدیه‌لر نامنه اجرا قلنان اطفائیه آلات و ادواتی ، آرابه‌لری و نفرعاتی دخی کومروك ادخال رسمندن مستثنادر .

ماده ٢ — بو قانون نشری تاریخندن معتبردر .

ماده ٣ — بو قانونك احکامنی اجرایه مالیه وکیلی مأموردر .

مجادلهٔ ملیه‌یه اشتراك ایتمه‌ین مأمورین حقنده‌کی قانونك دردنجی ماده‌سنه ذیل علاوه‌سنه دائر

قانون

ماده ١ — مجادلهٔ ملیه‌یه اشتراك ایتمه‌ین مأمورین حقنده‌کی قانونك دردنجی ماده‌سنه آتیده‌کی فقره تذییل ایدلمشدر :

حجاز و سوریه دمیر یوللری تورك مأمور و مستخدمیندن تورکیه‌یه کلمش و یا بوندن بویله کله‌جك اولوبده لدی التدقیق استخداملرینه مانع حاللری اولمدیغی تحقق ایدن تورکلرك نافعه ایشلرنده استخداملری جائزدر .

ماده ٢ — بو قانون تاریخ نشرندن معتبردر .

ماده ٣ — بو قانون حکمنك اجراسنه اجرا وکیللری هیئتی مأموردر .

١٢ مایس ٩٢٧

حق رکوبه مالك ضابطانك ذاتی بینك حیوانلرینك صاتیم و برکیسنك صورت تسویه‌سنه دائر

قانون

ماده ١ — بالعموم اردو حیواناتی مثللو رکوب حقنه مالك ضابطانك قانوناً معین بینك حیوانلرینك صاتیم و برکیسی ١٩٢٧ مدافعهٔ ملیه وکالتی بودجه‌سنك ٧١٦ نجی لوازم عسکریه فصلنك اوچونجی موقتانه ماده‌سندن تسویه و محسوب اولونور .

ماده ٢ — بو قانون ١ حزیران ١٩٢٧ تاریخندن معتبردر .

ماده ٣ — بو قانونك احکامنی اجرایه مدافعهٔ ملیه و مالیه وکیللری مأموردر .

٢٢ حزیران ١٩٢٧

ایستاتستیق تنظیمی خصوصنده مأمورین و مستخدمین حکومت ایله ادارهٔ خصوصیه ومحلیه وبلدیه‌لر منسوبینی ، اشخاص وبالعموم جمعیتلر و شرکتلر و مؤسسه‌لره ترتب ایدن وظائف حقنده

ایستاتستیق قانونی

قانون نومروسی : ١١٥٣

ماده ١ — مملکتك هر نوع فعالیت ساحه‌لرینه عائد اولارق زیرده‌کی شرائط داخلنده ایجاب ایدن ایستاتستیقلرك ترتیبنده دوائر رؤساسی ایله ادارهٔ خصوصیه و محلیه‌لر و بلدیه‌لر رؤساسی و منسوبینی اشخاص و بالعموم جمعیتلر و شرکتلر و مؤسسه‌لر معاونت اجراسنه مجبوردر .

ماده ٢ — دوائر رؤساسی ایله ادارهٔ خصوصیه و محلیه‌لر و بلدیه رؤساسی و صلاحیتدار مأمورین ، اشخاص ، بالعموم شرکتلر مرکزی ایستاتستیق مدیریت عمومیه‌سی طرفندن طلب اولوناجق احصائی معلوماتی ویرمکه مجبوردرلر . بو معلومات تثبیت ایدیلان شکلده و تعیین ایدیلان مدت ایچنده ویریله‌جك وصحتی مؤمن اولاجقدر . مدافعهٔ ملیه ، بحریه و خارجیه وکالتلری ایله ارکان حربیهٔ عمومیه‌یه عائد معلومات آنجق صلاحیتدار وکالت مقامندن طلب ایدیله‌جکدر .

ماده ٣ — کرك دوائرده و اثمه کرك ادارهٔ خصوصیه ، محلیه و بلدیه‌لره و کرك هر نوع جمعیات ، شرکات

(

Kocaeli (Şimşek, s.78)

İDARE YERİ
Hükûmet Civarında
Matbaa içindedir

ABONA ŞARTLARI
Yıllığı : 150
Altı Aylığı : 80 Kuruştur
Her yerde 3 Kuruştur

MANİSA

YAZI İŞLERİ
Basılmayan yazılar geri verilmez

İLÂN ŞARTLARI
Resmî ilânların satırı Beş Kuruştur,
HUSUSİ İLANLAR
Pazarlığa tabidir

Sene : I Sayı : I Haftada bir çıkar Vilâyet Gazetesi 7 — 5 — 936 Perşembe

Pamuk Islahı Kanunu

Kanun No : 2903
Kabul tarihi : 27-1-1936
Neşri tarihi : 1-2-1936

Madde 1— Dokuma fabrikalarının ve dış piyasaların aradıkları vasıflarda pamuk yetiştirmek bakımından İktisat Vekilliğinin mütaleası alındıktan sonra Ziraat Vekilliği gerekli gördüğü bölgelerde ekilecek açık kozalı pamuk çeşitlerini tayin etmeğe ve bu çeşitlerden başka açık kozaların ekimini yasak etmeğe salâhiyetlidir.

Ziraat Vekilliğinin saf pamuk tohumu ektireceği bölgelerin sınırları dışında, bu sınırlardan beşyüz metreden aşağı uzaklıkta bulunan yerlere açık kozalı pamuk çeşidinin ekilmesi yasaktır.

Madde 2 – Saf pamuk tohumu ekilen bölgelelerde ziraat Vekilliğinin çeşidini tayin ve ilân edeceği pamuklardan başka diğer çeşit açık kozalı pamuk tohumu ve çekirdkeli pamukların bu bölgelere sokulması ve bunların o bölge içinde herhangi bir yerde muhafazası, bir yerden diğer yere nakli alım satımı yasaktır.

Ziraat vekâleti gerekli gördüğü yer ve zamanlarda saf pamuk tohumu ekilecek bölgelerden, sanayı ve ihracat maksadile bozulmuş açık kozalı pamuk tohumunun veya çekirdekli pamuğun tayin edilecek şartlara uygun olarak hazırladığı taktirde geçirilmesine müsaade edebilir.

Madde 3 – Ziraat Vekilliğinin tayin edeceği pamuk ekimi bölgelerindeki çırçır evleri, vekilliğin her biri için belli edeceği pamuk çeşitlarinden başkasını çırçırlayamazlar.

Ancak ziraat vekilliğinin herhangi bir çırçır evi için belli ettiği pamuk çeşidinin çekirdekli pamukları tamamen çekildiği ve çırçır evinden çıkarıldığı vekilliğin salâhiyetli memurlarınca tetkik ve tesbit olunduktan sonra vekillik o çıçır evine başka çesit çekirdekli pamuğu çırçırlamak için izin verir.

Madde 4 – Ziraat vekilliği gerekli gördüğü yerlerde yeniden kurarak veya kira ile tutarak çırçır evleri işletebilir. Ziraat vekil-

(Devamı 4üncü yüzde)

Bize benliğimizi tanıtan ve ulusu şerefli mevkiine götüren yüce önder ATATÜRK

ÖN SÖZ

Vilâyetimizin "Manisa" adlı resmî gazetesi bu gün matbuat ailesi arasına katılmış bulunuyor.

Şimdiye kadar Manisa gibi büyük bir vilâyette resmî bir gazetenin çıkmaması bir nakdanlık sayılabildi.

Vilâyetin ihtiyaçlarını fırsat ve imkân buldukça sırasiyle gidermeğe çalışan değerli İlbayımız Bay Murat Germenin iyi görüş ve buluşu ile bu noksan ortadan kalkmış ve vilâyetimiz halkının kanunlarımızı hükûmet buyruklarını muntazaman ve kolaylıkla okuyup anlayabilmeleri imkân dahiline girmiş demektir.

Matbuat aleminde yaşayan ve çalışan arkadaşları yanında "Manisa" yurt için, ulus için faideli gördüğü yazılarile vüs'ı ve salâhiyeti dahilinde memleketin nef'ine ve halkın tenvirine çalışacaktır.

Bu itibarla münevver ve mütefekkirlerimizin ilmî, fennî, edebî ve içtimaî yazılarına sahifelerini açmıştır. Yurdun yükselmesine ve ulusun aydınlanmasına yarayacak bilgileri yaymaktan zevk ve neş'e duyan sayın yazıcılarımız için gazetemiz en iyi bir vasıta olacaktır.

Manisa

Manisa (M. Bülent Varlık Arşivi)

یازار
آبونه شرائطی :
سنه‌لکی ۲۴۰ ، غروشدر
غزته‌یه درج ایدیله‌جك اعلانات مطبعهٔ ولایت اداره مأمورلگنه کوندریلیر .
اعلانات‌ومندرجاتدن مسئولیت قبول اولنماز .
سنه – ۳

صامسون

۹۰ تشرین‌اول ۹۲۷
اداره‌خانه‌سی :
ولایت مطبعه‌سی
غزته‌یه درج ایدیله‌جك مقالات ایچون سر محررلکه مراجعت ایدلملیدر
نومرو : ۱۵۵

صاتیسی ٥ غروشدر — هفته‌ده ایکی دفعه پازار و صالی کونلری انتشار ایدر ولایت غزته‌سیدر — صاتیسی ٥ غروشدر

ایران حکومتنك جوابی نوطه‌سی

حدودده‌کی اشرایه قارشی تدابیر لازمه‌ده بولونیلماسی حقنده
قطعی امرلر صادر اولدیغی بیلدیرلمکده‌در

آنقره ۸ (آ. آ.) صوك حدود حادثه‌لری دولاییسیله حکومت جمهوریه‌مزجه ایران حکومتنه ویریلن نوطه‌نك جوابی کلمش و ایران مصلحتکذاری صاعد خان طرفندن خارجیه وکیلی توفیق رشدی بك افندی‌یه تودیع ایدلمشدر .
حکومت جمهوریه طرفندن حسن تلقی ایدیلن و محادثت و مخالفت ایجاباتی مؤید بولنان بونوطه‌ده موضوع بحث خصوصاتك صورت جدیه و صمیمانه‌ده حل و فصلی ایچون تدابیر لازمه‌یه توسل ایدیله‌رك اشرایه قارشی تشبثات و تعقیبات مؤثره‌ده بولونیلماسی حقنده قطعی امرلر اصدار اولوندیغی بیلدیرلمکده‌در .

ایران حدودنده‌کی حادثه

آنقره ۸ (آ. آ.) صوك حادثات اثناسنده حدودیمزك اوبر طرفنه کوتورلن ضابطان کاملاً نفرلر ایسه قسماً اعاده اولنمشدر . متباقی افرادك اعاده‌سنه انتظار ایدلمکده‌در .

۱۹۲۸ بودجه‌سی

آنقره ٥ (آ. آ.) هیئت وکیله ۹۲۸ بودجه‌سی واردات و مصارفاتی اساسلرینی تثبیت ایتمشدر . وکالتلر بو مقرراته کوره بودجه‌لری حاضرلامقده‌در .

عرض قارشیسنده مختلف طلب اقامه ایدلملیدر . انحصار اداره‌سی بوطای بت اعلا تمثیل و حتی تجسیم ایده‌بیلیر . اداره‌یه توتون اساساً لازمدر . زراع الندن مهم مقدارده توتون مبایعه ایتدیکی ده یوقدر . اداره بوکوندن اعتباراً الی تجاره اوزانملی ، بر ایکیشر تجار مالی آلمغه باشلاملیدر . تجارك الندهکی مال

بوتون طالبلر یکی سنه محصولی اوزرنده تکاثف باشلار . بوصورتله یکی سنه محصولك مستحق اولدیغی قیات کندینی کوسترر . یوق ، اکر تجارك پاره‌سی الندهکی محصوله باغلی اوله‌رق قالیرده بوتون طالبلر خارجدن نه‌سه‌جك روزکارك مدوجذرینه انحصار ایدرسه ، طبیعتك بیك برسنه‌ده آنجق بخش ایلمش اولدیغی شو یله بر فیضك

یکی محصولمز

– ۳ –

ایسه یکی محصولدن المق ایشلرینه دها ای کلیر .
۲ – فقط یکی محصولی بر آز حسابلی آلمق لازمدر . تجارك الندهکی اسکی محصولی ولو معتدل ولو اوجوز فیاتله اولسون مبایعه ایدرلرسه ، اونلرك الیوم مالرینه دیکیلی قالان کوزلری درحال طیشاری چویریله‌جك ، و اللرینه کچیره‌جکلری پاره ایله شمدیدن یکی محصولی آلمغه ویا باغلامغه باشلایه‌جقلردر . بو ایسه طبیعتیله فیاتلرك رفعنه سبب اوله‌رق کندیلرینك اوجوزجه مال آلمق حقنده‌کی حسابلرینی آلت اوست ایده‌جکدر . ایشته خارجده‌کی محترم مشتریلریمزك ممثللری ، شو بسط ایلدیکمز ایکی مهم سببك تأثیری آلتنده شمدیدن قیدسزلق ارائه ایتمکه باشلامشلردر . مملکت تجاری کچن سنه محصولك آشاغی اولمسنه رغماً مبایعه یاپدیلرسه فنامی اولمشدر؟
خایر ، هیچده فنا یاپمه‌دیلر . بر کره مسلکی وظیفه‌لرینی ایفا ایتدیلر . ایکنجی کره‌ده توتون صاتیشلرینك بیلنه کوره بر آز جانلیجه اولمسنه یاردیلر . کیم بیلیر اونلر پیاسه‌یه کیرمسه ایدی و میدان کارورزار بارمقله صاییله‌جق قدر آز اولان برشیشمان ایله ایکی ضعیف ادمه قالمش اولسه ایدی بلکه بوقدر اخراج اولمماز و بلکه‌ده مملکته بوقدر پاره کیرمزدی . دوغریسی سویله‌مك

Samsun (Sarısakal, s.44)

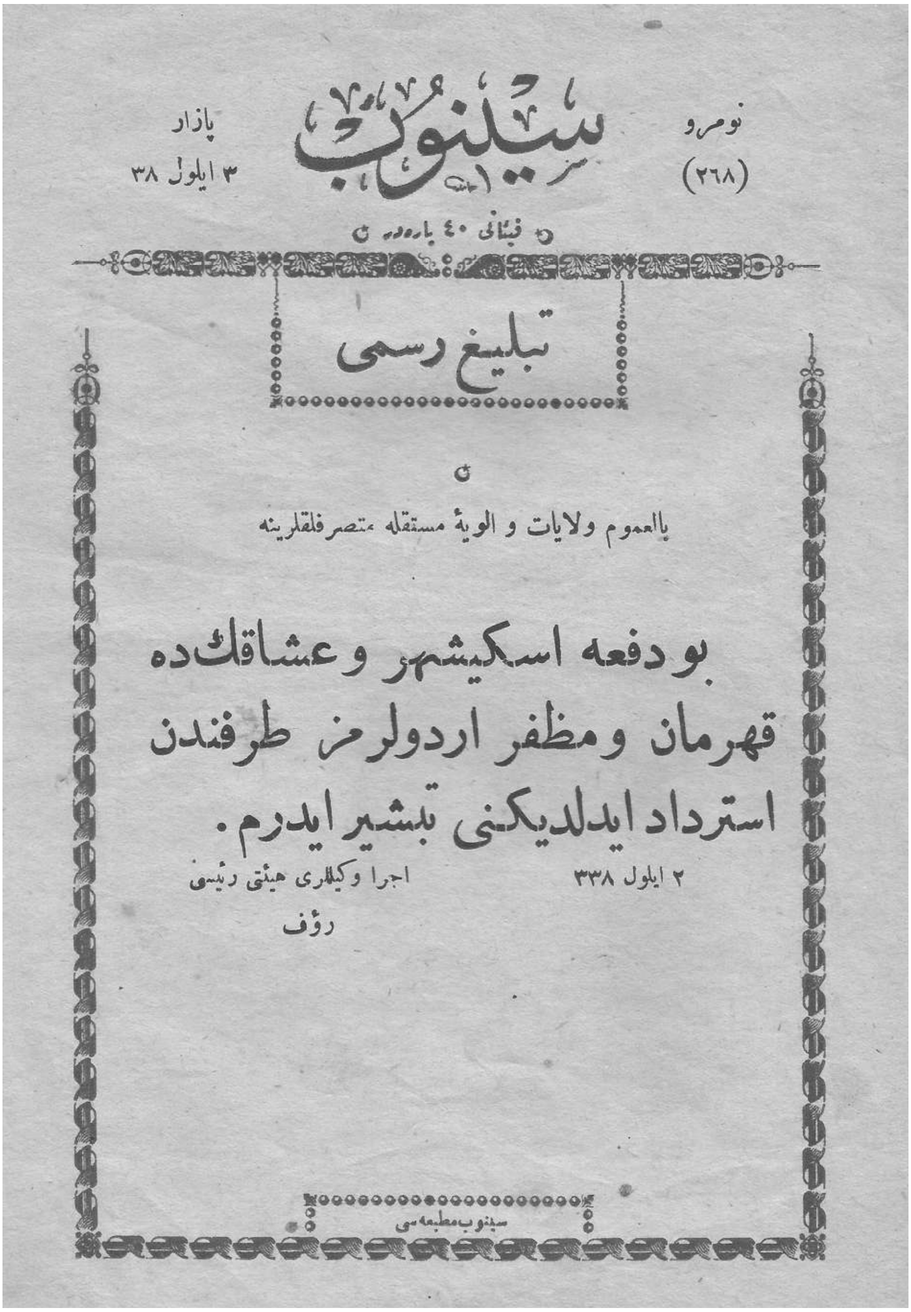

نومرو (٢٦٨)

سينوب

بازار ٣ ايلول ٣٨

قيمتى ٤٠ پاره در

تبليغ رسمى

بالعموم ولايات و الويۀ مستقله متصرفلقلرينه

بو دفعه اسكيشهر و عشاقكده قهرمان و مظفر اردولرمز طرفندن استرداد ايدلديكنى تبشير ايدرم.

٢ ايلول ٣٣٨ اجرا وكيللرى هيئتى رئيسى

رؤف

سينوب مطبعه سى

Sinop (M. Bülent Varlık Arşivi)

Kaynakça

Albayrak, Hüseyin, *Trabzon Basını/Dünden Bugüne/1869-2009*, Cilt I, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, 2010.

Altunsoy, Nurullah, *Amasya Vilayeti Gazetesi (1922-1928)*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kırklareli Üniversitesi, 2014.

Arabacı, Caner, Bünyamin Ayhan, Adem Demirsoy ve Hakan Aydın, *Konya Basın Tarihi*, 2. baskı, Konya: Palet Yayınları, 2009.

Arslan, Nebahat ve Süleyman Tekir, *Kars Basın Tarihi*, Kars: Eser Ofset ve Matbaacılık, 2013.

Atabay, Mithat, *Çanakkale Basın Tarihi/1923'ten Günümüze Çanakkale'de Yayınlanan Gazeteler, Dergiler ve Gazeteciler*, Edirne: Paradigma Akademi Kitabevi, 2014.

Baraz, Turhan, *Başlangıçtan Günümüze Eskişehir Basını (1908-1986)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1988.

Beysanoğlu, Şevket, *Basın ve Yayın Dünyamızda Diyarbakır*, Ankara: İş Matbaacılık ve Ticaret, 1970.

Bilar, Ender, *Edirne'nin Basın-Yayın Tarihi (1361-2006)*, 2 cilt, İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları, 2006.

Birinci Basın Kongresi/25 Mayıs 1935, Ankara: Basın-Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, 1975.

Birinci Neşriyat Kongresi/Raporlar-Teklifler-Müzakere Zabıtları, [Ankara:] Maarif Vekilliği Yayınları, [1939].

[Bostancı], Muammer Yaşar, *Envar-ı Şarkıyye/Anadolu'da İlk Türk Gazetesi*, Annkara: Ankara Gazeteciler Cemiyeti Yaınları, 1971.

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumi Tebligatı/Mayıs 1931'den Birincikânun 1932 Nihayetine Kadar, Cilt I, [Ankara:] C.H.P. Yayınları, 1933.

Çakmak, Zafer, "Elazığ'da Yayınlanan İlk Gazete: Mamuretü'l-Aziz", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları* 3, (2003): 28-32.

Demircioğlu, Aziz, *100 Yıllık Kastamonu Basını 1872-1972*, 2. basım, Kastamonu: Doğrusöz Matbaası, [1972].

Duman, Halûk Harun, *Erzurum Basın Yayın Tarihi (1867-1997)*, İstanbul: Duyap Yayınları, 2000.

Duman, Hasan (haz.), *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu (1828-1928)*, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, 1986.

Duman, Hasan, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, 3 cilt, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, 2000.

Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu, Ankara: Milli Kütüphane Başkanlığı Yayınları, 1987.

Gönüllü, Ali Rıza, "Antalya'da Basın Hayatı (1920-1949)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXI/61 (Mart 2005): 323-346.

Güçlü, Muhammet, "Antalya'da Mahalli Basının İlk Yirmi Yılı (1920-1940)", *Düşünceler*, Yıl: 10, No: 9 (Şubat 1996): 182-183.

Haykır, Handan ve Mehmet Çevik, "Elazığ Dergi Yayıncılığına Bir Örnek: Yeni Fırat Dergisi", *Turkish Studies*, 9/4 (Bahar 2014): 493-527.

Haytoğlu, Ercan, *Denizli Basın Tarihi (1909-2009)*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları, 2010.

Kapaklı, Kemal, "Başlangıçtan Bugüne Urfa Basını", *Marmara İletişim*, 10 (1999): 240-250.

Kapaklı, Kemal, *Urfa Basın Tarihi ve Yerel Gazetecilik (1867-2013)*, Ankara: ŞURKAV Yayınları, 2014.

Kocabaşoğlu, Uygur ve Ali Birinci, "Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", *Kebikeç*, 2/1995: 101-121.

Menç, Hüseyin, *Amasya Basın Tarihi*, [Amasya], 1990.

Nair, Güney, *Sivas Basını 1878-1999*, Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık, 1999.

"Niçin Çıkıyoruz", *Manisa*, 7 Mayıs 1936.

Okday, İsmail, *Afyon-Karahisar Gazeteleri*, Filibe: Tefeyyüz Matbaası, 1937.

Ozulu, Abdulkadir (haz.), *Çorum Gazetesi Çevirileri (1921-1926)*, 2 cilt, Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 2008.

Ozulu, Abdulkadir, *Çorum Basın Tarihi Notları*, Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 2012.

"Ön Söz", *Manisa*, 7 Mayıs 1936.

Önder, Ali Rıza, *Kayseri Basın Tarihi*, Ankara: Kayseri İşçi Kredi Bankası Yayınları, 1972.

Önder, Mehmet, *Konya Matbuatı Tarihi*, Konya: Konya Halkevi Yayınları, 1949.

Önelçin, Hasan Adnan, *Trakya Basını*, İstanbul: Tekirdağ Halkevi Yayınları, 1972.

Öztürk, Selahattin, Abdurrahman M. Hacıismailoğlu ve Muhammed Hızarcı (haz.), *Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu/Süreli Yayınlar*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2006.

Öztürk, Yücel, *Bursa Basın Tarihi*, Bursa: Ekin Yayınları, 2012.

Sarısakal, Baki, *Samsun Basın Tarihi*, Samsun: Barış Gazetesi Yayınları, 2003.

Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu, Cilt 6, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı Yayınları, 1989.

Sunguroğlu, İshak, *Harput Yollarında*, Cilt II, İstanbul: Nurgök Matbaası, 1959.

Şimşek, Sedat, *Kocaeli Basın Tarihi (1848-2002)*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007.

Tayla, Mustafa, *Bursa Basını (1868-1983)*, Eskişehir: Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1997.

Topal, Nevzat, "Niğde Basın Tarihinden Bir Kesit (1924-1931)", *Turkish Studies*, 8/5, (Bahar 2013): 797-813.

Tuğluca, Murat, "Ankara: Vilayetin Resmi Gazetesi (1870-1921)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2003.

Türkiye Cumhuriyet Devlet Yıllığı, İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü Yayınları, 1930.

Türkiye Dahilinde Çıkan Gazete ve Mecmualar, Ankara: Hariciye Vekâleti Yayınları, 1930.

Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar-I, Ankara: Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü Yayınları, 1940.

Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar-II, Ankara: Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü Yayınları, 1942.

Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar-III, Ankara: Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943.

Türkoğlu, Ömer, "Çankırı Basın Tarihine Dair Kısa Notlar ve *İncegeliş* Gazetesi", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, 2 (Ağustos 2007): 79-91

Tütengil, Cavit Orhan, *Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1966.

Varlık, Bülent, "Yerel Basının Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, [1980]: 99-102.

Yıldız, Musa, Mustafa Tatçı ve Seyfettin Ünlü, *Sinop Gazetesi'nin Tanıklığında Milli Mücadele*, İstanbul: İstanbul BŞB. Yayınları, 2006.

Yurdakök, Abdullah, *Balıkesir Basın Tarihi (1886-1991)*, Balıkesir: Sonsöz Gazetesi/İnce Ofset Tesisleri, 1992.

Yust, K., *Kemalist Anadolu Basını*, (çev: N.E., yay. haz: Orhan Koloğlu), Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, 1995.

Öz: 1864'te başlayan resmi vilayet gazetesi yayınlanması uygulaması, gerek Milli Mücadele yıllarında, gerekse cumhuriyetin ilk dönemlerinde de devam etmiştir. 1919-1970 yılları arasında saptanabildiği kadarı ile 45 vilayet gazetesi yayınlanmıştır. Gazetelerin büyük kısmı resmi matbaalarda basılmıştır. Genellikle haftada bir 4 sayfa olarak yayınlanan gazetelerde yerel idari haberler, hukukî metinler ve bazı eğitsel yazılar yayınlanmıştır. İçerdikleri veriler nedeniyle, resmi vilayet gazeteleri yerel tarih araştırmaları için önemli bir kaynaktır.

Anahtar sözcükler: resmi vilayet gazeteleri, yerel basın, yerel matbaalar, Milli Mücadele gazeteciliği, cumhuriyetin ilk yıllarında gazetecilik.

Official Provincial Newspapers during National Struggle and Republican Periods (1919-1970)

Abstract: Publication of official provincial newspapers started in 1864 and continued during National Struggle and first years of the Republic. According to studies, 45 official provincial newspapers were published between 1919 and 1970. Most of these newspapers were printed in official printing houses. Generally issued once a week, these 4 page newspapers printed news about local administrative affairs, columns on legal issues and some educational articles. The official provincial newspapers constitute a good source of information for local history researches due to their rich content.

Keywords: official provincial newspapers, local press, local print houses, press in National Struggle Period, press in the first years of Republic

1946-1949 Dönemi Basınına Toplu Bakış*

Aysun AKAN**

I. Giriş

Kamuoyu oluşturabilme ve kamuoyunun fikirlerini yansıtma görevi liberal demokrasilerde basının en önemli işlevleri arasında sayılmıştır[1]. Basının dördüncü kuvvet olarak görüldüğü bu sistemde, basının gücü siyasal ve toplumsal güç sahiplerini ve siyasal iktidarların uygulamalarını özgürce eleştirebilmesinden ve sistemdeki aksaklık ve eksiklileri dile getirmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece basının asli görevinin toplumsal muhalefeti dile getirmek olduğu, hem gazeteciler hem de siyasal otorite sahipleri ve geniş anlamda kamuoyu tarafından benimsenmiştir. Ancak, basının muhalefet etme koşulları büyük oranda var olduğu siyasal sistem, diğer bir deyişle siyasal otorite, tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla, siyasal iktidarın basın karşısındaki tutumu hem bir ülkede basının asli görevi olan muhalefet etme işlevini ne dereceye kadar yerine getirebildiğini hem de gazete ve dergilerin sayısını ve çeşitliliğini anlamak ve açıklayabilmek için belirleyici bir öneme sahiptir. Basını anlamak ve değerlendirmek için kuşkusuz o ülkenin gelişmişlik seviyesinin ve entelektüel birikiminin de değerlendirmeye alınması gerekir[2]. Ancak bu entelektüel birikimin yayın yoluyla dile getirilmesin-

* Uygur Kocabaşoğlu'nun "1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış" adlı çalışmasından ödünç aldığım bu başlık, diğer birçok araştırmacı gibi çalışmalarına sık sık başvurduğum Uygur Hoca'ya hem minnet hem de saygının bir ifadesi olarak seçilmiştir.

** İzmir Ekonomi Üniversitesi, İletişim Fakültesi

[1] McQuail, Denis, *McQuail's Mass Communication Theory*, Sage Publications, 2005: 169-170.

[2] Kocabaşoğlu, Uygur, "1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bakış", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yıllığı* VI (1981): 123.

de ve kitlelere ulaşmasında, son kertede, o ülkenin siyasal yapısı belirleyici rol oynar.

Türkiye'de de cumhuriyetin kuruluşundan itibaren basının çeşitliliği, ifade özgürlüğünün sınırları ve basın mensuplarının çalışma koşulları konularında sosyal, ekonomik ve kültürel etkenler yanında, belki de daha fazla, siyasal iktidarların tutumları belirleyici olmuştur. Tek parti döneminin karakteristik özelliği olan muhalif basına karşı anti-demokratik tavır çok partili hayatta da siyasi iktidarlar tarafından aynen devam ettirilmiştir. Özellikle fikir içerikli yayınlar konusunda siyasal iktidarlar basına karşı olağanüstü hoşgörüsüz bir tavır takınmışlardır. Bu tavır, siyasi ve fikir içerikli gazete ve dergilerin yayın hayatına girmesini engellemiş, yayınlanabilenlerin de kısa ömürlü olmasına sebep olmuştur.

Dolayısıyla da Türkiye'de basını anlamak için basın-iktidar ilişkilerine bakmak gerekli görünmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında, her dönemin tarihsel koşulları içinde farklılık gösterse de Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren siyasal iktidarlar basını yasal ve gayri yasal yollarla baskı altına alma[3] ve iktidarla uyumlu bir basın yaratma siyaseti izlemişlerdir. Basın içinde ise bir kesim iktidara biat edip, iktidarın sözcülüğünü yaparken bir kesim de siyasal ortamın elverdiği ölçüde ya toplumsal muhalefetin ya da diğer muhalif grup ya da partilerin sözcülüğünü yapmıştır.

Türkiye'de çok partili hayata geçiş aşaması (1946-1950), CHP'nin (Cumhuriyet Halk Partisi) tek parti iktidarı (1923-1945) boyunca basının ifade özgürlüğünü kontrol altına aldığı, aşağıda ayrıntılı anlatılacak yasal sınırlılıkları bir nebze de olsa gevşettiği bir dönemdir. Bu çalışma, çok partili hayata geçiş dönemi basının genel niteliklerini saptamaya çalışırken, 1946-1949 döneminde basının bu göreceli özgürlük ortamını ne dereceye kadar yansıttığını da anlamaya çalışacaktır.

Araştırmanın sadece dört yıllık bir kesitle sınırlandırılmasının iki sebebi var. İlki, Prof. Dr. Uygur Kocabaşoğlu'yla 1918-1945 dönemini içine alan kapsamlı bir basın tarihi çalışmasını hâlihazırda yürütmekte olduğumuzdan bu çalışmada tek parti dönemi incelemeye dahil edilmemiştir. İkincisi, çalışmanın amacı çok partili hayata geçişte oluşmakta olan siyasal liberalleşme ortamının süreli yayınların sayı ve çeşitliliğine ne ölçüde yansıdığını saptamak olduğundan 1946 öncesi yayın hayatına girmiş ve 1946-1949 döneminde yayın hayatını sürdüren gazete ve dergiler çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla da aşağıda genel özelliklerine değineceğimiz gazete ve dergiler 1946, 1947, 1948 ve 1949 yıllarında yayın hayatına giren süreli yayınlardır. Böylece, hem spesifik olarak çok partili hayata geçiş döneminde siyasal liberalleşmeye koşut olarak basının daha özgür bir tartışma zemini yaratıp yaratmadığı hem de yayın hayatı 1946-1949 döneminde başlayıp bitmiş gazete ve dergilerin sayı ve türlerine bakarak bu özgürlük ortamının sınırları hakkında bir değerlendirme yapmak mümkün olabilecektir.

---

[3] Tek Parti döneminde iktidarın basını yola getirmek için yasal yollar yanında başvurduğu diğer etkili yöntemlerin ayrıntılı bir incelemesi için bakınız Uygur Kocabaşoğlu, "Tek Parti Döneminin 'Matbuat'ı Üzerine Gözlemler": 580-581.

Bu çalışmada ele alınan gazete ve dergilerin tespitinde Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Kataloğu, Milli Kütüphane Makaleler Bibliyografyası, İstanbul Üniversitesi Süreli Yayınlar Kataloğu, TBMM Süreli Yayınlar Kataloğu, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul Ansiklopedisi gibi katalog ve ansiklopedilerin yanında 1946-1949 dönemi basınına dair yayınlanmış makalelerden, ulusal ve yerel basın konularında yazılmış kitaplardan yararlanılmıştır.[4]

[4] Araştırmanın verilerinin toplanmasında yararlanılan ikincil kaynaklardan en önemlileri şunlardır: Ağaoğlu, Bülent, *Türkiye Ekonomi ve İşletmecilik Süreli Yayınları*, İstanbul, 1986; Ağaoğlu, Bülent, *Arap Harfli Ekonomi ve İşletme Süreli Yayınları*, İstanbul, 1986; "Aksaray İlinde Basın", *Aksaray İl Yıllığı* 1994, Aksaray Valiliği, Ankara, 1994; Albayrak, Hüseyin, *Dünden Bugüne Trabzon Basını, Cilt I, II ve III,* Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayını, Ankara, 2010; Arabacı, Caner ve diğerleri, *Konya Basın Tarihi*, Palet Yayınları, Konya, 2008; Baraz, Turhan, *Başlangıçtan Günümüze Eskişehir Basını (1908-1986),* Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi, Eskişehir, 1988; Benbaneste, Nesim, *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi*, Sümbül Basımevi, İstanbul, 1988; Beysanoğlu, Şevket, *Diyarbakır Fikir ve Sanat Adamları*, İstanbul Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Yayını, 1960, ss.219-228; Cantek, Levent, "TKP'nin Desteklediği Mizah Gazetesi Nuhun Gemisi (1949-1950)", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 154, Ekim 2006; "Cumhuriyet'in 70. Yılında Bolu", Bolu Gazeteciler Cemiyeti, 1993; "Cumhuriyet'in 75. Yılında Van", Ankara Valiliği, 1998; Demircioğlu, Aziz, *100 Yıllık Kastamonu Basını 1872-1972*, İkinci Basım, (Birinci Basım 1972), Doğrusöz Matbaası, Kastamonu, 1982; Develi, H. Şinasi, "Mersin'de Gazeteler 1928-1944 ve sonrası", *Dünden Bugüne Mersin 1836-1990*, Mersin, 1990; Duman, Haluk Harun, *Erzurum Basın Yayın Tarihi (1867-1997),* Duyap yayınları Erzurum, 2000; *Dünden Bugüne Kayseri Basını*, Kayseri Gazeteciler Cemiyeti Kültür Yayınları-1, 1992; *Ekonomi Basın Tarihi*, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 2008; Emiroğlu, Kudret, "Mehmet Ali Aybar: Hür ve Zincirli Hürriyet Gazeteleri", *Kebikeç*, Sayı: 2, 1995, ss.37-47; Faik, Bedii, 'Demokrat İzmir', *Matbuat Basın Derken Medya*, İstanbul, 2001, ss.177-178; Karabulut, Sezen Çoğun, "Türk Basınında Kadın Gazetesi'nin Yeri (1947-1962)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C.IV, Sayı: 11*, 2005, ss.187-200; Karaçam, Nazif, "Kırklareli'nde Basının Dünü ve Bugünü", *Efsaneden Gerçeğe Kırklareli*, Kırklareli, 1995; Kocabaşoğlu, Uygur, (1984) "Cumhuriyet Dergiciliğine Genel Bir Bakış", *Türkiye'de Dergiler Ansiklopedisi (1849-1984),* Gelişim Yayınları, İstanbul, ss.3-12; "Kütahya İli'nde Çıkan Gazete ve Dergiler", *Kütahya İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim*, Kütahya 1998, s.177-179; Menç, Hüseyin, *Amasya Basın Tarihi*, Sanat Kitabevi, Ankara, 1990; Nair, Güney, *Sivas Basını*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas, 1999; Oral, Fuat Süreyya, *Cumhuriyet Basın Tarihi, 1923-1973*, Sanayi Nefise Matbaası, Ankara, 1973; *Ordu Basın-Yayın Tarihi*, Ankara, Ordu Valiliği, 1997; Ozulu, Abdülkadir, *Çorum Basın Tarihi Notları*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2012; Önder, Ali Rıza, *Kayseri Basın Tarihi (1910-1960)*, Kayseri İşçi Kredi Bankası Kültür Yayınları, No: 2, 1972; Öztürk, Yücel, *Bursa Basın Tarihi*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2012; Perk, Haluk ve İsmail Günay Paksoy, *İstanbul'un 100 Gazetesi*, İstanbul'un Yüzleri Serisi 60, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2010; Taşdemir, Serap, "Harf Devriminden 1950'ye İzmir'de Yayıncılık ve Fikir Hayatı", *Kebikeç*, Sayı: 4, 1996, ss.187-194; Tayla, Mustafa, *Bursa Basını (1868-1983),* Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1997; Tekin, Mehmet, *Hatay Basın Tarihi*, Aydoğmuş Kitapları Antakya 1985; Tütengil, Cavit Orhan, *Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar, Gazetelerle Dergiler (1869-1953),* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Yayını, İstanbul Matbaası, 1954; Varlık, M. Bülent, "Çok Partili Demokrasiye Geçiş Sürecinde Yayınlanan Bir Dergi: MESULİYET", *Tarih Çevresi*, Sayı: 16, Mayıs-Haziran, 1995, ss.25-29; Yücel, Müslüm, *Kürt Basın Tarihi Tekzip*, Aram Yayınları, 1998.

II. Türkiye'de basın özgürlüğünün sınırları

Mustafa Kemal'in 16 Ocak 1923'te İzmit'te gazetecilerle yaptığı toplantı, siyasi iktidarın basından beklentilerini net bir şekilde ortaya koymuştur. Yeni yönetimin basından beklediği eleştiri değil, yapılmakta olan ve yapılacak reformlar konusunda halkın desteğini almaya çalışması ve hükümete destek olmasıdır[5]. Bu toplantıda Mustafa Kemal'in basın karşısındaki tutumunun, cumhuriyet tarihi boyunca bütün siyasi liderler tarafından "basını hizaya getirme" yöntemi olarak benimsendiğini vurgulamak gerekir. Mustafa Kemal gazetecilerle yapacağı ikinci toplantıyı 4-5 Şubat 1924 tarihinde İzmir'de gerçekleştirecek ve bu toplantıda da basının önemi ve görevleri konusunda rejimin beklentilerini açıklayacaktır: "…mücadele bitmemiştir. Bu hakikati milletin kulağına, milletin vicdanına lüzumu gibi isalde matbuatın vazifesi çok ve çok mühimdir"[6]. Görüldüğü gibi yasalardan önce ya da yasalar yanında siyasi liderlerin tutumları basın özgürlüğünün sınırlarının belirlenmesindeki önemli etkenlerden biridir.

Yasal anlamda ise Cumhuriyet Türkiyesi'nde basın konusundaki ilk düzenleme 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. Kanun basın yayın hakkını doğal hukuk kuralı olarak tanımlamış ve basın özgürlüğünün sınırlarının yasalarla belirleneceğini belirtmiştir[7] ancak Tek Parti hükümetleri süresince yürürlüğe giren yasalar basının serbestliğini genişletmekten çok basın özgürlüğünün sınırlarını daraltmıştır. Örneğin, 4 Mart 1925 kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu "irtica ve isyana ve memleketin sosyal nizamını, huzur ve sükûnunu, güvenlik ve asayişini bozmaya yönelen her türlü teşkilatı, tahrikleri, teşvikleri, teşebbüsleri ve yayınları hükümet cumhurbaşkanının onayı ile yasaklamaya yetkilidir. Sanıkları hükümet İstiklal Mahkemelerine verebilir"[8] hükmüyle siyasal iktidara basın özgürlüğünü sınırlamak için geniş bir alan açmıştır. Üstelik metinde kullanılan "memleketin huzuru", "güvenlik ve asayiş", "teşvik", "teşebbüs" gibi oldukça muğlak ifadeler, siyasal iktidarın yayınlamasında sakınca gördüğü her türlü haber ve yorumu güvenlik tehdidi ve asayişi bozucu olarak nitelemesine olanak sağladığından uygulamada keyfiyete yol açmıştır.

İktidarın basın üstündeki kontrolü 1931 Matbuat Kanunu'yla daha da ileri gitmiştir. Kanunun 50. maddesi "memleketin umumi siyasetine dokunacak" yayın yapan gazete ve dergilerin Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılabileceğini, kapatılan gazetelerin (dergiler hakkında bir kayıt düşülmemiş) sorumlularının (gazete ve derginin sahibi ve umumi neşriyat müdürü) başka bir adla gazete

---

[5] Arar, İsmail, *Atatürk's İzmit Basın Toplantısı*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1997.

[6] Aktaran Kocabaşoğlu 2007: 577.

[7] Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 70. maddesine göre "Şahsî masûniyet, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akit, sây ü amel, temellük ve tasarruf, içtimâ, cemiyet, şirket, hak ve hürriyetleri Türklerin tabiî hukukundandır", 77. Maddesine göre de "Matbûat, kanûn dairesinde serbesttir ve neşredilmeden evvel teftiş, muayeneye tâbi değildir." (Kili ve Gözübüyük 2000: 135-136)

[8] Gürkan, Nilgün, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İletişim Yayınları, 1998: 85-86.

çıkaramayacaklarını hükme bağlarken, 51. madde Bakanlar Kurulu'na Türkiye'deki yerli ve yabancı gazete ve dergileri toplatma yetkisi vermiştir[9].

1938'de Matbuat Kanunu'na eklenen 9. madde ile gazete ve dergi çıkarmak için ruhsat alma zorunluluğu ve beyanname verme zorunluluğu getirilmiştir. Beyannamede çıkarılacak gazetenin sermaye sahibi ve gazetenin siyasi niteliğinin belirtilmesi gerekliliği şart koşulmuştur, bütün bunlara ek olarak da siyasi yayınlar için teminat yatırma zorunluluğu getirilmiştir. 12 maddeye eklenen paragrafla da toplumda kötü şöhret (suî şöhret) yapmış kişilerin gazete ve dergi yayınlamaları yasaklanmıştır[10].

Basın kanunlarına ek olarak sıkıyönetim dönemlerinde yürürlüğe giren sıkıyönetim kanunları aracılığıyla da basın faaliyetleri sınırlandırılmıştır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı başlarında, 22 Kasım 1940'da ilan edilen sıkıyönetim sürekli uzatılarak Kasım 1947'ye kadar devam etmiştir. Bütün bu yasal düzenlemelere ek olarak Matbuat Umum Müdürlüğü ve Basın Birliği gibi kurumlarla iktidarın basın üstündeki denetimi daha da sıkılaşmıştır. Dolayısıyla da Türkiye'de basın Tek Parti dönemi (1923-1945) boyunca iktidarın belirlediği çerçeve içinde hareket etmek zorunda kalmış, bu çizginin dışına çıkma teşebbüsleri gazetelerin sürekli ya da geçici olarak kapatılması, sorumlularının yayın yapmaktan men edilmesi ya da tutuklanmaları gibi yaptırımlarla cezalandırılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın faşizmin yenilgisiyle sonuçlanmasıyla demokrasi fikri güç kazanmış, CHP de bu yeni oluşan siyasal düzende Batı'ya yaklaşma politikasını benimseyerek çok partili hayata geçme kararı almıştır. Bu karar alındıktan sonra yaklaşan ilk seçim olan 1946 seçiminde kamuoyu ve basının desteğine ihtiyaç duyan CHP, 1931 Matbuat Kanunu'nun 50. maddesine göre gazete kapatma yetkisini Bakanlar Kurulu'na veren hükmün değiştirilmesini sağlamıştır. Gazete kapatma yetkisini mahkemelere veren bu yeni düzenleme ile basın üstündeki hükümet kontrolü bir nebze yumuşamış ve ifade özgürlüğü açısından göreceli bir serbestlik ortamı oluşmuştur. Ancak 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimi CHP'nin kazanmasının ardından ortaya çıkan seçimin ve sayımın adil olmadığı yönündeki eleştirileri önlemek için hükümetin basının üstündeki baskısının devam ettiğini gözlemlemekteyiz. Nitekim, seçimin adil şartlarda yapılmadığını söyleyen DP'li politikacıların beyanlarını yayınlayan gazeteler "memleketin huzurunu bozucu" niteliği dolayısıyla sıkıyönetim kanununa dayanarak kapatılmıştır[11].

Aşağıdaki değerlendirme 1946 ve 1949 yılları arasında yayın hayatına girmiş gazete ve dergilerin genel özelliklerini saptamaya çalışırken çok partili hayata geçiş yıllarında oluşan göreceli özgürlük ortamının basın hayatına yansıyıp yansımadığını tartışmaya açacaktır.

---

[9] Güvenir, Murat, *2. Dünya Savaşında Türk Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1991: 40-42.

[10] *A.g.e* 44

[11] Yıldız, Nuran, "Demokrat Parti ve Basın", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 51 (1997) : 481-505.

III. 1946-1949 arasında yayın hayatına giren gazete ve dergilerin genel özellikleri

Çok Partili hayata geçiş yılları olan 1946 ve 1949 yılları arasında tespit edebildiğimiz kadarıyla yayın hayatına giren 543 süreli yayının 295'i (% 53) gazete, 261'i (% 46, 9) dergidir.

Yayın Cinsi	Sayı	Yüzde
Gazete	295	53
Dergi	261	47
Toplam	556	100

Tablo 1

Yayınlandıkları yıllara göre ise 1946 yılında yayın hayatına başlayan gazete sayısı 54, 1947'de 84, 1948'de 82 ve 1949'da 75'tir. Bu dönemde yayın hayatına giren dergilerin yıllara göre dağılımı ise şöyledir: 1946'da 65, 1947'de 75, 1948'de 68 ve 1949'da 53.

Gazetenin Yayın Yılı	Sayı	Yüzde
1946	54	18,3
1947	84	28,5
1948	82	27,8
1949	75	25,4
Toplam	**295**	**100**

Tablo 2a

Derginin Yayın Yılı	Sayı	Yüzde
1946	65	24,9
1947	75	28,7
1948	68	26
1949	53	20,3
Toplam	**261**	**100**

Tablo 2b

Ancak bu yayınların ömürlerine baktığımızda (Tablo 3a ve 3b), 295 gazeteden 74'ünün (%25,1) ve 261 dergiden 117'sinin (%44,8) 1946-1949 arasında kapandığını görmekteyiz. Bu tarihler arasında kapanan 191 gazete ve derginin tamamının kapanış nedenini bilmemekle birlikte, bulabildiğimiz bilgiler ışında 4 yayının öğrenciler tarafından çıkartıldığı için sürdürülemediği, 9'unun maddi sıkıntılar yüzünden kapandığı, 11'inin ise siyasi sebeplerle kapatıldığı anlaşılmaktadır. Kapanış tarihlerini belirleyemediğimiz 93 yayını dışarıda bırakırsak 295 gazetenin 156'sının, 261 derginin ise 185'inin 1960'a kadar kapandığını görüyoruz. Kocabaşoğlu'nun 1919-1938 dönemi basını incemesinde, gazetelerin ömürlerinin kısalığının basındaki kurumsallaşma eksikliğinin bir göstergesi olduğu saptaması yer almaktadır[12]. Yukarıda belirtildiği üzere gazetelerin % 52,8'inin dergilerin ise %65,1'inin on yılı tamamlamdan yayın hayatına son verdiği göz önüne alındığında benzer bir durumun 1946-1949 arası yayın hayatın girmiş gazete ve dergilerin ömürleri için de geçerli olduğu söylenebilir.

Gazetenin Ömrü	**Sayı**	**Yüzde**
1946-1949	74	25,1
1950-1955	63	21,4
1956-1960	19	6,4
1961-1980	22	7,5
Devam eden	24	8,1
Tespit edilemeyen	93	31,5
Toplam	**295**	**100**

Tablo 3a

Derginin Ömrü	**Sayı**	**Yüzde**
1946-1949	117	44,8
1950-1955	53	20,3
1956-1960	15	5,7
1961-1980	20	7,6
Devam eden	13	4,9
Tespit edilemeyen	42	16
Toplam	**260**	**100**

Tablo 3b

[12] Kocabaşoğlu 1981: 99.

Tablo 4a'da gazetelerin yayınlandıkları yerleri gösterilmektedir. Buna göre 1946-1949 döneminde yayın hayatına giren 295 gazetenin 106'sı (% 35, 9) İstanbul'da, 18'i (% 0,06) Ankara'da, 10'u (% 0,03) İzmir'de çıkmıştır. Dolayısıyla da bu dönemde yayın hayatına giren gazetelerin 134'ünün (% 45,4) üç büyük şehirde yoğunlaştığını görmekteyiz. Tabloda dikkati çeken diğer bir bulgu ise yerel basın geleneğinin tarihsel olarak güçlü olduğu Adana, Eskişehir, Bursa ve Trabzon'da çıkan gazetelerin sayısının bir farkla İzmir'de çıkanlar kadar olduğu gözükmektedir. Yayın yerini tespit edemediğimiz 10 gazeteyi dışarıda bırakırsak geriye kalan 117 gazete 56 il ve ilçede yayınlanmıştır.

Gazetenin Yayınlandığı Yer			
1 Adet	**1-2 Adet**	**3-4-5 Adet**	**6-7 Adet**
Akşehir	Muğla	Antalya (3)	Antakya
Aydın	Niğde	Adapazarı (4)	İskenderun
Ayvalık	Ordu	Giresun (4)	Kütahya
Bergama	Ödemiş	Konya (4)	Afyon (7)
Bozüyük	Safranbolu	Maraş (4)	Gaziantep (7)
Bor	Tekirdağ	Kastamonu (5)	
Bozüyük	Tire	Kayseri (5)	
Burdur	Urfa	Zonguldak (5)	
Çanakkale	Yozgat		
Çarşamba	Van		
Denizli	Amasya (2)		
Diyarbakır	Balıkesir (2)		
Erzurum	Bolu (2)		
Edirne	Ceyhan (2)		
Hatay	Malatya (2)		
Karaman	Mersin (2)		
Keşap	Nazilli (2)		
Kırklareli	Reyhanlı (2)		
Kırşehir	Samsun (2)		
Kocaeli	Sivas (2)		
Lüleburgaz	Tarsus (2)		
Manisa			
8-9 Adet	**10 Adet**	**18 Adet**	**106 Adet**
Adana	İzmir	Ankara	İstanbul
Eskişehir	Tespit Edilemedi		
Bursa (9)			
Trabzon (9)			

Tablo 4a

Dergileri çıktıkları yere göre incelediğimiz de gazetelerin dağılımına benzer bir tablo görüyoruz. 1946-1949 arasında yayın hayatına giren 261 dergiden 161'i (% 61,6) İstanbul'da, 43'ü (% 17,3) Ankara'da ve 11'i (% 4,2) İzmir'de çıkmıştır. Bu üç ilde çıkan dergi sayısının 215 (% 82,3) olduğunu düşünürsek – İzmir, İstanbul ve Ankara'yı oldukça geriden takip etse de – dergiciliğin kalbinin başta İstanbul olmak üzere bu üç il olduğunu söyleyebiliriz. Yayın yerini tespit edemediğimiz 11 dergiyi ayırırsak geriye kalan 35 derginin 19 il ve ilçeye dağıldığı görülmektedir (tablo 4b).

Derginin Yayınlandığı Yer							
1 Adet	**2 Adet**	**3 Adet**	**5 Adet**	**11 Adet**	**11 Adet**	**43 Adet**	**161 Adet**
Afyon	Antakya	Adana	Konya	İzmir	-	Ankara	İstanbul
Antalya	Aydın	Eskişehir					
Bartın	Kayseri	Gaziantep					
Bursa	Ordu	Trabzon					
Gerede							
Hendek							
Kırşehir							
Kocaeli							
Maraş							
Tarsus							

Tablo 4 b

Gazetelerin yayın dili ağırlıklı olarak Türkçedir. 295 gazetenin 278'i (% 94,2) Türkçe, 17'si (% 6,1) ise diğer dillerde yayınlanmıştır. Ayrıca bir İngilizce ve bir yarı Türkçe yarı Fransızca yayın dışında Batı dillerinde hiçbir yayın bu dönemde basın hayatına girmemiş gibi gözükmektedir. Ladino, Ermenice ve Rumca gazetelerin ise az sayıda da olsa çıkmaya devam ettiği görülmektedir.

Gazetenin Yayın Dili	**Sayı**	**Yüzde**
Türkçe	278	94,2
İngilizce	1	0,3
Ladino	5	1,7
Ermenice	3	1,0
Rumca	6	2,0
Ladino ve Fransızca	1	0,3
Ladino ve Türkçe	1	0,3
Toplam	295	100

Tablo 5a

Dergilerin yayın dillerine baktığımızda da benzer bir durum gözükmektedir. 1946-1949 arasında yayın hayatına başlayan 261 derginin 248'i (%95) Türkçe, 13 (% 4,9) dergi ise diğer dillerde yayınlanmıştır. Batı dillerinde çıkan dergi sayısı iki adettir. Biri Türkçe-Ermenice olmak üzere toplam 9 (% 3,4) Ermenice derginin yayın hayatına başladığı 1946-1949 arasında Ladino ve Rumca dergi çıkmamış gözükmektedir.

Derginin Yayın Dili	Sayı	Yüzde
Türkçe	248	95
İngilizce	1	0,3
Ermenice	8	3,0
Fransızca	2	0,7
Türkçe ve Fransızca	1	0,3
Ermenice ve Türkçe	1	0,3
Toplam	261	100

Tablo 5b

Yayınların içeriklerini değerlendirirken dikkati çeken ilk bulgu siyasal içerikli yayınların oranının diğer içerik türlerinden hayli yüksek olmasıdır. 295 gazetenin 161'i (%54,6) genel anlamda siyasi içeriğe sahipken, 37 (%12,5) gazetenin doğrudan bir siyasi partinin yayın organı ya da sözcüsü olduğu görülmektedir. Mizah içerikli gazetelerden öğrencilerin çıkardığı dört gazeteyi dışarıda bırakırsak kalan 28 gazete de "siyasi mizah" içerikli olarak tanımlandığından siyasi yayınların sayısının 262'ye (% 88,8) yükseldiğini görmekteyiz.

Bir siyasal partinin yayını ya da sözcüsü olarak tanımlanan gazeteleri incelediğimizde 1946-1949 arasında yayın hayatına giren gazetelerden 7'sinin (% 2) CHP, 18'inin (% 6,1) ise DP yanlısı bir yayın politikası izlediği gözlemlenmiştir. 1946'dan önce kurulmuş ve bu dönemde de yayınlanmakta olan gazeteler CHP ya da DP'den yana yayın politikalarını netleştirme sürecine girmişken ortaya çıkan bu yeni gazetelerle siyasi ortamın ve basın hayatının hareketlendiği anlaşılmaktadır. Örneğin 1947 yılında çıkmaya başlayan *Kuvvet* gazetesi, daha sonra *Kudret* alını alıp Millet Partisi'ni destekleyene kadar DP yanlısı bir politika izlemiş, 1949'da yayın hayatına giren *Zafer* gazetesi ise DP'nin yayın organı olarak ömrünü sürdürmüştür. Ancak 'Demokrat' ön adını alacak olan ve sayıları oldukça artacak DP yanlısı basının ortaya çıkışı 1950'lerin ilk yarısında olacaktır.

Bu dönemde kurulan iki radikal sol ve bir radikal sağ parti de kendi yayın organlarını çıkarmışlardır. Örneğin siyasi içerikli yayınlardan ikisinin TSP (Türkiye Sosyalist Partisi), birinin TKP (Türkiye Komünist Partisi), birinin TSEKP (Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi) ve birinin de Milli Kalkınma Partisi organı olduğunu görmekteyiz. Bu partilerden TKP, 1940 başında yeniden faaliyete geçmiş, 1946 Haziran ayında "sınıf esasına dayalı cemiyet yasağının kaldı-

rılması"[13] sonucu TSP (Türkiye Sosyalist Partisi) ve TSEKP (Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi), Milli Kalkınma Partisi ise 1945 yılında kurulmuşlardır. Görünen o ki, siyasal faaliyet ve basın üzerindeki baskının göreceli olarak hafiflemesi tek parti dönemi boyunca yasaklanmış sol partilerin faaliyete geçmesinin yolunu açarken radikal sağın da Milli Kalkınma Partisi etrafında yeniden toparlanmasına fırsat vermiştir. Siyasi içerikli yayınların çokluğu ve çeşitliliği göz önüne alındığında 1946-1949 arası basınının siyasi mücadelenin en önemli alanlarından biri olduğunu söyleyebiliriz.

Ticaret ve ekonomi içerikli gazetelerin 29 (%8,8) olduğu 1946-1949 döneminde spor, turizm ve mesleki alanındaki gazetelerin sayıca az olmasının Türkiye'nin siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmişlik seviyesiyle doğrudan ilişkili olduğu düşünülebilir. 1946-1949 döneminde henüz bir tarım toplumu olan Türkiye'de okur-yazarlık oranının 1950'de %32,4'e ulaştığı[14] düşünüldüğünde basın alanındaki çeşitliliğin sınırları daha iyi anlaşılabilir.

1946-1949 döneminde Türkiye'nin basın hayatında önemli yeri olan iki gazetenin ayrıca belirtilmesi gerekir. Bunlardan ilki 1948'de Sedat Simavi'nin kurduğu ve daha sonraki yıllarda Türk basınının "amiral gemisi" olarak adlandırılan *Hürriyet* gazetesi, diğeri ise 1946 yılında çıkmaya başlayıp kısa sürede altmış bin tiraja ulaşmış Sabahattin Ali ve Aziz Nesin'in çıkarttıkları *Marko Paşa*'dır.[15] Bu dönemde yayınlanmaya başlayan 32 mizah gazetesi ve 19 mizah dergisinin büyük bir ağırlığının siyasi mizah olduğu düşünüldüğünde, mizahın ifade özgürlüğünü baskı ve yasaklarla kısıtlamaya çalışan siyasi iktidarları alt etme yollarından biri olduğu görülüyor.

Gazete / İçerik	**Sayı**	**Yüzde**
Siyasi	161	54,6
Siyasi DP	18	6,1
Siyasi CHP	7	2,4
Mizah	32	10,8

[13] Çelik, Aziz. *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İletişim Yayınları, 2010: 71-99.

[14] Giorgetti, Filiz Meseci ve Betül Batır, "İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları", *Yakın Dönem Türkiye Araştımaları* 13-14 (2008): 50.

[15] *Marko Paşa*, 1950 yılında kapanıncaya kadar kapatma cezaları sebebiyle sürekli adını değiştirmek zorunda kalmış ve *Malumpaşa*, *Hür Markopaşa*, *Bizim Markopaşa*, *Merhumpaşa*, *Malümpaşa*, *Yedisekizpaşa*, *Öküzpaşa*, *Baştan*, *Yeni Baştan* adlarla çıkmıştır. Yayın hayatı boyunca aleyhine açılan sürekli kovuşturma ve soruşturmalarla uğraşan *Marko Paşa*, açılan davalardan 16'sından yargılandı ve ceza aldı. Gazetenin ilk 20 sayısının hemen hemen hepsi hakkında toplatma kararı çıkarıldı. Yazar ve çizerler toplam 8 yıl 2,5 ay hapis cezası aldı. *Markopaşa*, 77 sayı süresince 15 kez sahip, 13 kez yazı işleri müdürü, 15 kez matbaa 10 kez adres değiştirmek zorunda kaldı. 99 hafta çıkamadı ve kurucusu öldürüldü (BGC 2007).

Ticaret ve ekonomi	26	8,8
Spor	8	2,7
Mesleki	4	1,4
Fikir	1	0,3
Magazin	3	1,0
Çocuk	1	0,3
Resmi	3	1,0
Edebiyat kültür sanat	6	2,0
Kadın	2	0,7
Din	4	1,4
Tarım köy ormancılık	3	1,0
Siyasi milliyetçi	1	0,3
Gençlik öğrenci	2	0,7
Siyasi TSP	2	0,7
Siyasi sol	3	1,0
İşçi ve sendika	4	1,4
TSEKP	1	0,3
Siyasi TKP	1	0,3
Eğitim	1	0,3
Siyasi Milli Kalkınma Partisi	1	0,3
Toplam	295	100

Tablo 6a

Dergilere baktığımızda 261 dergiden 34'ünün (%13) siyasi, 43'ünün (%16,4) kültür ve sanat, 29'unun (%11,1) ticaret- ekonomi, 20'sinin (%7,6) mesleki ve 18'inin (%6,8) tıp ve sağlık içerikli olduğunu görmekteyiz. 43 sanat ve kültür içerikli dergiye 6 (%2,2) edebiyat, 4 (%1,6) fikir, 4 (%1,5) tiyatro, 3 (%1,1) şiir, 1 (%0, 3) tarih ve 13 (%4, 9) sinema dergisini eklersek sanat, edebiyat ve kültür alanındaki yayınların toplam dergi sayısının 74 (%28,3) olduğu görülmektedir. Bu da göstermektedir ki sanat, edebiyat ve fikir tartışmalarının en önemli mecrası dergilerdir. Spesifik bir alana özgü dergiler arasında sinema dergileri dikkat çekmektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla 1946'dan önce çıkmaya başlamış sinema dergilerinden sadece yedisinin 1946'da da yayın hayatında olduğu düşü-

nüldüğünde[16] (Evren 1993: 25-42) 1946-1949 arasında çıkmaya başlamış sinema dergilerinin sayısının 13'ü bulması sinemanın popülerleşmeye başladığı şeklinde yorumlanabilir. Diğer dergi türleriyle kıyaslandığında sayı olarak dikkati çeken diğer dergi türleri ise 18 (%6,8) tıp-sağlık ve 20 (%7,6) mesleki dergisidir.

Dergi / İçerik	**Sayı**	**Yüzde**
Siyasi	34	13,0
Mizahi	19	7,2
Kültür-sanat	43	16,4
Ticari-ekonomik	29	11,2
Spor	5	1,9
Mimarlık ve mühendislik	5	1,9
Gençlik ve öğrenci	3	1,1
Çocuk	4	1,5
Resmi yayın	8	3,0
Kadın	6	2,2
Din	6	2,2
Tarım/köy/ormancılık	7	2,6
Mesleki	20	7,6
Hobi	2	0,7
Müzik	4	1,5
Hukuk	3	1,1
Tıp ve sağlık	18	6,8
Tarih	1	0,3
Turizm	2	0,7
Sinema	13	4,9
Şiir	3	1,1
Tespit edilemeyen	3	1,1
Tiyatro	4	1,5

[16] Evren, Burçak. *Başlangıçtan Günümüze Sinema Dergileri*. Korsan Yayın, 1993: 25-42.

Magazin	8	3,0
Fikir	4	1,5
Edebiyat	6	2,2
Total	261	100

Tablo 6b

IV. Sonuç

Yukarıdaki çalışma Türkiye'deki basın hayatının sadece dört yılını ele alması sebebiyle bazı kısıtları içermektedir. Bunlardan en önemlisi, 1946 yılından önce yayın hayatına girmiş ve incelenen dönemde varlığını sürdüren gazete ve dergileriyle 1946-1949 arası çıkmaya başlamış gazete ve dergilerin sayı ve içerik yönünden karşılaştırılması kuşkusuz çok partili hayata geçiş döneminin varsa farklılıkları ve özellikleri hakkında daha sağlıklı bilgiler verebilirdi. Böyle bir karşılaştırma, giriş bölümünde bahsedilen 1918-1945 dönemi basını çalışması tamamlanınca mümkün olabilecektir. Bu kısıta rağmen 1946-1949 döneminin Türkiye'nin siyasal hayatında çok partili hayata geçiş yılları olmasından dolayı dönemin basının özelliklerinin saptanması önemli gözükmektedir.

Genel hatlarıyla 1946-1949 döneminde yayın hayatına başlayan gazete ve dergilerin karakteristiğine baktığımızda ilk dikkati çeken siyasi içerikli yayınların çokluğudur. Bu dönemde kurulan dokuz yeni siyasal partinin de gösterdiği gibi siyasal hayattaki canlanma basına da yansımıştır. Basın bu dönemde siyasal hayatta oluşan mücadelenin bir alanı haline gelmiştir. Bu siyasi içerikli yayınlar içinde 51 siyasi-mizahi içerikli yayının işaret ettiği gibi, mizah Türkiye'de siyaset yapmanın bir aracı olma niteliğini sürdürmüştür.

İkinci önemli bulgu, basın faaliyetinin ağırlıklı olarak İstanbul, Ankara ve İzmir'de yoğunlaşmış olduğudur. Ancak, bir ülkenin demokratikleşmesinde önemi yadsınmayacak olan yerel basında bu dönemde bir canlanma olduğu gözlenmemiştir. 1946-1949 dönemi süresince çıkan süreli yayınlar arasında bilimsel, ekonomik, sanatsal ve kültürel yayınların sınırlı sayıda oluşu ülkenin bu dönemdeki ekonomik, soysal ve kültürel gelişmişlik seviyesiyle doğrudan ilgilidir. Bu alandaki yayınlar 1960'lardan itibaren artan oranda basın yayın hayatında yerlerini alacaklardır.

Kaynakça

Alkan, Mehmet Ö. ve Tanıl Bora, Murat Koraltürk (der.), *Mete Tunçay'a Armağan*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Arar, İsmail, *Atatürk's İzmit Basın Toplantısı*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1997.

Bursa Gazeteciler Cemiyeti Dergisi 1, Ekim 2007.

Çelik, Aziz, *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Evren, Burçak, *Başlangıçtan Günümüze Sinema Dergileri*, İstanbul: Korsan Yayın, 1993.

Giorgetti, Filiz Meseci ve Betül Batır, "İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 13-14 (2008): 27-56. Erişim: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iuydta/article/view/1023018786>

Gürkan, Nilgün, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Güvenir, Murat, *2. Dünya Savaşında Türk Basını*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1991.

Kili, Suna ve Gözübüyük, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

Kocabaşoğlu, Uygur, "1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bakış", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yıllığı* VI (1981): 95-127.

Kocabaşoğlu, Uygur, "Tek Parti Döneminin 'Matbuat'ı Üzerine Gözlemler", Alkan 573-602.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Yoktur Zulme Rızamız*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2004.

McQuail, Denis, *McQuail's Mass Communication Theory*, 5. edisyon, New York: Sage Publications, 2005.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. erişim: http://www.anayasa.gen.tr/1924tek.htm

Yıldız, Nuran, "Demokrat Parti ve Basın", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 51 (1997) : 481-505.

Öz: Tek Parti iktidarı boyunca siyasal iktidarın sıkı kontrolünde olan basın demokrasiye geçiş dönemi olarak adlandırılan 1946-1949 yıllarında, yasalarda yapılan değişiklerden dolayı rahatlamış ve yeni oluşan siyasal ortamda siyasal mücadelenin bir alanı haline gelmiştir. Anılan dönemde yayınlanmaya başlayan gazete ve dergilerin ağırlıklı olarak siyasal içerikli olması basının varolan siyasal çeşitliliği yansıtma konusunda etkili olduğunu göstermektedir. Ancak aynı dönemde sanat, edebiyat ve kültür ile ekonomi, ticari ve sanayi alanlarındaki yayınların sınırlılığı ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmişlik seviyesinin bir göstergesidir.

Anahtar sözcükler: Demokrasiye geçiş dönemi, Türk basını, Matbuat Kanunu, sansür

An Overview of Turkish Press, 1946-1949

Abstract: During the single party period of Turkey, Turkish press was under strict state control. State authorities lifted the sanctions on the freedom of expression during the transition to democracy period between 1946-1949 and the Turkish press began to reflect qualities of the new liberal political environment. In fact, the press itself became an arena of political struggle and competition, the best indication of which was the mostly political content of the periodicals published during the transition to democracy. However, the limited number of periodicals on art, literature, culture, economy, commerce and industry also indicate the social, economic and cultural development of Turkey during the 1946-1949 period.

Keywords: Transition to democracy, Turkish press, *Matbuat Kanunu* (Law of Press), censorship

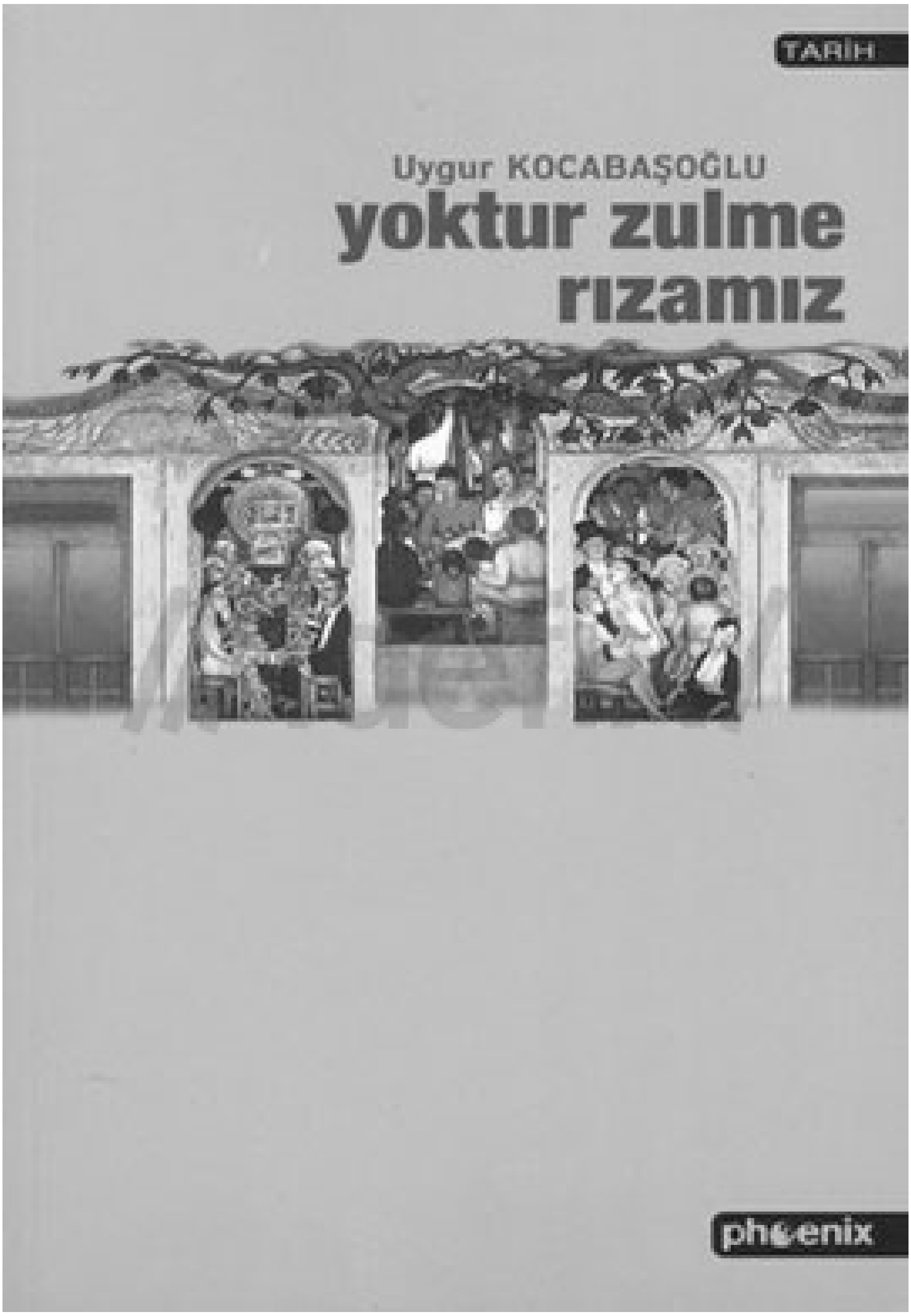
TARİH
Uygur KOCABAŞOĞLU
yoktur zulme
rızamız
phoenix

Feminist Dergicilik ve Kamusallığın Sınırları*

Elif E. AKŞİT**

Uygur hocanın Basın Tarihi dersini aldığımda, sonra Kızların Sessizliği diye basılacak olan tezimin araştırmasını yapmaya yeni başlamıştım. Eğitim politikalarının iki yüzyıl içerisindeki süreklilik ve kopuşlarına bakmaya niyetliydim ama iç içe geçmiş eğitim ve toplumsal cinsiyet siyasetlerini ilgilendiren ve uzun dönemlere yayılmış olan döngüleri sadece eğitim siyasetine odaklanarak anlamak mümkün görünmüyordu. Üstelik siyaset ve eğitim birbirinden bağımsız ele alınması adet olunmuş iki kategori gibiydi... Ta ki hocanın dersinde basın ve eğitim arasındaki ilişkiyi biraz olsun anlamaya başlayana dek. Basın tarihi ve Osmanlı tarihi arasındaki ilişki herkesin malumuydu ve feminist dergilerin eğitim konusuna verdiği ağırlığa, hem dergileri çıkartan hem okulları kuran ve destekleyen derneklerin varlıkları ve şaşırtıcı yaygınlıkları, buna mukabil güçleri resmi tamamlanıyordu.

Bu yazıda Aynur Demirdirek ve Serpil Çakır'ın önemli katkılarda bulundukları Osmanlı'da feminist yayıncılık meselesinden biraz bahsedip, cumhuriyet tarihinin bazen dolaylı da olsa feminist yayıncılık kapsamında ele alınabilecek dergilerini akademik dergilerle bağlantılandırdıktan sonra yayıncılık, teknoloji ve toplumsal cinsiyet ilişkisi konusunda biraz fikir yürütmek istiyorum. Bu bağlantı güçlendirilmeye açık, zayıf ama kişisel bir bağlantı. Akademik, elektronik, femi-

* Duygu Berberoğlu'na 26 Mart 2015'te TOBB ETÜ Sosyal Tesislerinde ANKA Kadın'ın düzenlediği "Kadın Odağında Dergicilik" panelinde yaptığım konuşmayı çözdüğü ve bu yazıda bir kısmını temel alabileceğim hale getirdiği için teşekkürler. Aynur Demirdirek, Ezgi Sarıtaş, Eda Acara, Onur Kınlı, Neslihan Demirkol ve Süha Ünsal'a yazının tamamını okudukları ve yorumladıkları için teşekkürler. Söylemeye gerek yok hatalar benim.

** Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

nist bir dergi olan ve kadın tarihi meselesini çok önemseyen *fe dergi*'yi çıkartma fikri de yukarıdaki aydınlanma ve Osmanlı dergilerinden alınan zevkten çıktı çünkü bir nevi. Zaten Aynur Demirdirek gibi bu dergileri inceleyen kişiler de aynı zamanda cumhuriyetin tarihinin ilk feminist dergicilik deneyimlerinde bizzat yer alıyorlardı. Abdülhamit dönemi ve özellikle de İkinci Meşrutiyet döneminde çıkan dergilerdeki feminist hayaller ve vurgular, bunların 1980'ler itibariyle tamamen unutulmuş olması da insanı bir daha unutmamak için bir şeyler yapmaya teşvik ediyor.

Feminist yayıncılık ve siyaset bağlantısının kurulması 1990'ların başında gerçekleşmişti. Aynur Demirdirek ve Serpil Çakır'ın bu dönemde yazdıkları (1993 ve 1994) ve yayınladıkları kitaplar gerçekten bizim için müthiş perspektif değiştiren şeylerdi. Çünkü onlar özellikle *Kadınlar Dünyası*'nın, ama diğer dergilerin de izini sürene, bunları bulana kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda birilerinin kendine feminist demiş olacağını pek kimse hayal etmiyordu.[1] Aynur Demirdirek'in kitabında sadece biz orada o kadınların o dergileri çıkartırkenki heyecanını değil aynı zamanda Aynur Demirdirek'in de onları bulurkenki heyecanını da okuyabiliyorduk. O keşif anı, feminizmin öyle 1980'lerde solcu erkeklerin hapse atılmalarıyla palazlanan bir şey olmadığı ve bunun tarihinin olduğu, bunun uzun zamandır tartışıldığı, farklı farklı çerçevelerde tartışıldığı, Zafer Toprak ve Yaprak Zihnioğlu'nun anlattığı gibi tavizsiz bir şekilde bastırılmalarının hikâyesi çok önemliydi ve bunları anlamak için en iyi başlangıç noktası gerçekten de dergilerdi.[2] Üstelik bu anlayışın, Osmanlı ve Türkiye tarihine aşamacı bakışı yerle bir eden bir tarafı da vardı: Feminizm buralara öyle çok sonra gelmemişti mesela. Uygur hocanın dersinde matbaanın on beşinci yüzyılın sonunda Avrupa'da kullanılmaya başlanmasından hemen sonra İzmir'de de kullanılması gibi bilgiler çizgisinde, yazının ilerleyen kısımlarında anlatacağım üzere, kadın dergilerinin hikâyesi de Avrupa ve doğusu arasında oldukça süreklilik arz eden bir hikâyeydi.

I. Osmanlı tecrübesi

On dokuzuncu yüzyılın sonunda, yirminci yüzyılın başında, bir süredir görünür olmuş olan yeni bir kamusal alan hikâyesi de yine dergilerle belirginleşiyordu. Kamusal alan fikri bizzat kadınlardan, dinden, mekândan soyutlanarak oluşsa da her yerde ve kamusallığın icadında bile olduğu gibi Osmanlı kamusallıklarında da kadınlar vardılar ve hikâyeleri uzunca dönemleri kapsadığından ve pek anlatılmadığından bunun dergiler gibi arşiv malzemesine dayanarak ortaya konulması gerekiyordu. Kısacası Braudelci "uzun dönem"i bile aşan bir dönem analizi gerekiyordu bu hikâyeyi takip için. Fermanlar, oryantalist resimler, dilekçeler, dönemin gazete dergileri, romanlar, anılar ve yüz yüze görüşmelerle anla-

[1] Aynur Demirdirek. *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, İmge Kitapevi Yayınları, 1993; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları, 1994.

[2] Zafer Toprak, "Halk Fırkası'ndan Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası," *Tarih ve Toplum*, 51, Mart 1988, s.30-31; Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılâp: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis Yayınları, 2003.

şılabilecek bu anlatının tam göbeğinde de yine kadın dergiciliği yer alıyordu. *Kızların Seesizliği*'nde de değindiğim gibi, başka kadın dergilerinin yanında *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Kadınlar Dünyası*, *Kadınlık Duygusu* gibi feminizmin meselelerine gerçekten kökten eğilen ve farklı şekillerde dönüştürmeye çalışan dergilerle, bunların *Erkekler Dünyası* ve *Çocuklara Mahsus Gazete*, *Çocuklar Dünyası*, *Çocukluk Duygusu* gibi erkek ve çocuk versiyonları kadın kamusallıklarına ışık tutuyordu. Feminist dergiciliğin süfrajetlere zemin hazırlamış olması neler yapabileceğine dair ipuçları ve hareket zeminleri veriyordu kadınlara. Farklı Osmanlı kadın kamusallıkları yazılı kaynaklarda pek anlatılmasa da, anlatıldığında da yokluklarından bahsedilse de, kadınların on sekizinci yüzyılda başlayan kamusal alan oluşumlarında etkili olduklarını ve bu mücadelelerini gazete ve dergilere taşıdıklarını gösteriyordu. Aynur Demirdirek *Kadınlar Dünyası* dergisinin sadece okuyucu mektupları yoluyla değil, yazıhanelerinde düzenledikleri tüm kadınlara açık toplantılar yoluyla da farklı kamusallıklar oluşturduğunu anlatıyor.[3]

Farklı milletlerden kadın dergilerinin varlığı[4] daha önce sözünü ettiğim aşamacılık kıran tarihlere iyi bir örnek: Akkent'in çok iyi anlattığı üzere[5] dünyanın ilk kadın dergisinden 66 yıl sonra Efrosini Samarcidis (Samartzidou) 1845'te Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk Rum kadın dergisi *Kypseli*'yi (Petek) çıkarıyor. *Kypseli*'den on üç sene sonra 1858'de feminist bir grup kadın *English Woman's Journal / İngiliz Kadın Dergisi*'ni çıkarıyor, ve bu İngiltere'nin kadınlar tarafından kadınlar için çıkarılan ilk dergisi oluyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk Ermeni kadın gazetecisi olan Elbis Gesaratsyan, 1862 yılında *Gitar*'ı yayımlıyor. 1886'da *Şukûfezar* takip ediyor.[6] Beth Baron ve Margot Badran, Mısır'da feminist yayıncılığın izlerini uzun zamandır sürüyorlar ama ortada duran paralleliklere ve ilişkilere rağmen bunların ortak bir hikâyesi yazılmayı bekliyor.[7] Bu çeşit hikâyeler İstanbul ve Selanik temelinde yeni bir araya getiriliyor: Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra çıkmaya başlayan *Demet,* meşhur Osmanlı kadınları arasında Zabel Asadur, Sırpuhi Düsap, Zabel Yesayan gibi Ermeni kadın yazarlara yer veriyor. Dergi, ayrıca, Rum kadınlara yer vermek için de Rum Cemiyet-i Edebiyesi'ne başvuruyor ama yedi sayı sonunda kapanıyor. 1914'te yedi sayı basan *Siyanet* dergisi ise Halil Hamit'in "Âlem-i Nisvân" başlığı altında Ermeni, Kürt ve

[3] Demirdirek, Aynur, *Kadınlar Dünyası Dergisi'nin 100. Yılı Etkinliği,* ODTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çobanoğlu Salonu, 15 Nisan 2013.

[4] İyi bir örnek değerlendirme için bkz. Katerina Dalakoura, "İstanbul'da Yayınlanan Rumca Kadın Dergilerinde Eğitim Tartışmaları", (çev.: Gülsün Aivali-Aksoy), *Kebikeç* 31, 2011, 29-52.

[5] Meral Akkent, "Kadınlar Dünyası 100 Yaşında: Feminist Kadın Dergilerinin Büyük Büyük Büyükannesi", *BİA Haber Merkezi,* 04 Nisan 2013, Perşembe 09:05, http://www.bianet.org/bianet/kadin/145572-feminist-kadin-dergilerinin-buyuk-buyuk-buyukannesi

[6] Akkent, "Kadınlar Dünyası."

[7] Margot Badran, *Feminists, Islam, and Nation: Gender and the Making of Modern Egypt*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1995; Beth Baron, "The Making of the Egyptian Nation," in *Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century,* eds. Ida Blom, Karen Hagemann, Catherine Hall, New York: Berg Publishers, 2000.

Çerkes kadınları, yazarları ve oluşturdukları dernekleri anlatıyor.[8] *Kadınlar Dünyası* farklı milletler tarafından da okunuyor ve yazılıyor: Demirdirek özellikle Nadya Kantarcıyan, Matmazel Eliz, Loksandra Aslanidi, Kınar Hanımı belirtiyor, Agavni Necip Hanım ve Aznif Manakyan Hanımların da okuyuculara tanıtıldığını anlatıyor ve başka kadınların da dergiye etnik kimlik belirtmeden yazmış olabileceklerini vurguluyor.[9]

Bu farklı kamusallıklar meselesinin dergiciliğin en önemli kısmı olduğunu anlamamsa benim bayağı zamanımı almıştı. Çocukluğumdan beri hayalimdi dergi çıkarmak, ama mesela *fe dergi* gibi bir dergi çıkaracağımız, bu süreçte ortaya çıkan grup dinamikleri, yazarlarla olan aidiyet hissi, bunların mümkün olabileceği, bu kadar zevkli olabileceği gibi şeyler aklımda yoktu. Bu dinamiklerin çok daha oturmuşunu *Kebikeç*'te görmek de *fe* için pek çok şeyi kolaylaştırmış olmalı.

Ama *Kadınlar Dünyası*'ndaki gibi bir 'biz'i belki bizim de oluşturabileceğimiz fikri o sıralar pek aklıma gelmemişti. Daha sonra bu tez bitti, yayınlandı, daha sonra başka alanlarda da çalışmaya devam ettim. Yayıncılık meselesi çok da aklımdan çıkmadı. Bu dergilerdeki önemli meselelerden biri erkeklik, çocukluk, kadınlık, kız çocuğu, erkek çocuğu gibi kategorilerin dönüşümü ve kurulmasıydı. Bu da basın meselesini tek taraflı bir hikâye gibi görerek çok mümkün olmuyordu. Ahmet Mithat Efendinin tavrından, bizim Osmanlı tarihi bilgimizden bu ilişkiyi didaktik olarak düşünüyorduk ama aynı eğitimde olduğu gibi dönüşümü amaçlayan hiçbir hiyerarşik yaklaşım – doğal olarak – dönüştürmeyi hedeflediği kitleden bağımsız işleyemiyordu. Müstear isimle yazan, bu şekilde birbirinin kılığına giren, birbirinin rollerini değiştiren dönüştüren kadın ve erkekler meselesi ise bu konuyu aydınlatabilecek çok zengin ve çetrefilli bir mesele olarak önümüzde duruyor. Hem kadınların kurtuluşu için yazan erkekler ve bu kurtarıcılığın yarattığı soru işaretleri ve hem de zaman zaman maskülen dillere bürünen kadınlar da yine bu hikâyenin başka perdeleri. Yine ayrı bir hikâye ama mesela kız çocuğunun nasıl kurulduğu meselesi, eğitimin toplumsal cinsiyet kategorilerini nasıl dönüştürdüğü meselesi de bu şekilde anlaşılabilir. Milliyetçilik meselesi de eğitim, siyaset ve basın tarihini birbirine bağlayan en önemli eksen elbette. Belki bugünden geçmişe doğru bakarken feministler olarak çok anlam veremediğimiz şeylerden biri, mesela *Kadınlar Dünyası*'nın aynı zamanda milliyetçi de bir dergi olması. Tabi milliyetçiliğe dair çok büyük çatışmalar var, yani çok milliyetçi yazılar olduğu gibi milliyetçiliği eleştiren yazılar da var. Ama bunun ne ifade ettiği, bunun kamusal alana çıkmak açısından ne anlama geldiği üzerinde durulması gereken meseleler. Dergilerin bize anlattığı hikâye, milliyetçiliğin kadınların desteğine muhtaç olduğu yönündeydi. Buna mukabil aynı dergiler kadınlara da yeni alan ve yeni kitleler sağlıyordu. Ancak bunun karşılıklı bir çeşit simbiyoz ilişkisi olması, Yaprak Zihnioğlu'nun *Kadınsız İnkılap*'ta anlattığı gibi, bu simbiyozun aslında kadınların aleyhine sonuçlanmamasını garantilemiyordu. Bu hikâyenin sonunda Cumhuriyeti kuranlar, kadınlara haklarını verenler erkekler

---

[8] Aynur Demirdirek, "Muslim Ottoman feminists' perceptions of their non-Muslim counterparts after Meşrutiyet," *Fe Dergi* 6, no 1 (2014), 4.

[9] Demirdirek, "Muslim Ottoman feminists," 7.

oldular. Uzun zamandır haklarını istemekte ve bunun için etkili olarak çalışmakta olan kadınlar ise bir anda yok oldular. Daha sonraki dönemler ise hâlâ kazıdığımız, anlamaya çabaladığımız, görmeye bulmaya çalıştığımız ama eksik kaldığımız bir konu…

II. Geçiş

Tabii Osmanlı feminizmi ve Osmanlı kadın dergileri hakkında da daha söylenecek çok şey var, yeni pek çok çalışma yapılıyor ve bunlar alana birbirinden güzel katkılar sağlıyorlar. Üstelik kadın dergilerinin hepsinden söz etmedim: Feminist ve kadınsı şeylerle alakalı olan dergiler meselesini gerçekten çok yapay bulsam da dergiler arasında kadınlarla ilgili temel meselelerle ilgili olanlar ve tüketime yönelik olanlar gibi yine gayet kaba ama biraz daha işlevsel bir ayrımdan bahsedebiliriz belki. Bunun bir nedeni kesintisiz bugüne ulaşan bir harita çıkartmanın zorluğu olabilir. Zaten tuhaf ya da beklenmedik bir şekilde mesela 40'lı yıllar, 50'li yıllar ve kadınların bu dönemde ne yaptıkları, çıkardıkları dergiler ve hatta daha sonra 60'lar, 70'ler insanların kişisel hafızalarında yer etse de – belki sözlü tarihlerle daha fazla ortaya çıkabilir durumda – bu dergilere dair bir boşluk hâlâ devam ediyor. Özellikle feminizm söz konusu olduğunda akademi ile politika arasındaki ilişki de konuşulan ama yazılarak hatları çizilmeyen nitelikte.Aksu Bora, bu ilişkinin arzu edilen niteliğini "Amargi Dergi'ye kimlerin yazmasını istiyorduk?" sorusuna cevap ararken biraz anlatıyor gibi:[10] Örneğin derginin feminist teoriyle politika arasındaki bağları sıkılaştırma niyetine uygun, "hem teoriye hakim olup hem de bu hakimiyeti akademik bir donanım olarak görmeyebilmeyi, memlekette olup bitenlere de hakim olabilmeyi" becerebilen yazarlarda olduğu gibi. Başlangıçta çoğu yayın kurulundan olan bu yazarların derginin serencamı sırasında dergiyle bütünleşen haricilerle bütünleşmesi hikâyesi güzel gerçekten. Bora, "derginin çevresinde iç içe geçmiş halkalar olduğunu gözümün önüne getirebiliyorum: Merkezde küçük ve yoğun bir çekirdek, çevresinde giderek genişleyen ve yoğunluğunu kaybeden halkalar. Bu yapı sonraki sayılarda da böyle devam etti ama çekirdeğin yoğunluğu nispeten azalırken çevredeki halkaların sayısı arttı." diyor. Haricilerle kurul arasındaki farkın kapanmasının *Amargi*'nin yolunu genişletip ferahlatmış olması da çok önemli bence.

Kadın çalışmaları bölümlerinin yaygınlaşması da gözlemlediğim kadarıyla akademik feminist bir tiplemeye yol açmamakla birlikte illa *Amargi*'ye makbul edilebilecek yazar da yetiştirmiş olmadı sanırım. Ama 1995-1998 ODTÜ Kadın Çalışmaları öğrenciliğim ve 2002-2015 Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmalarında verdiğim dersler sırasında bu benim de makbul bulduğum bileşime sahip pek çok öğrenciyle karşılaştığımı söyleyebilirim. Feminist tartışmalarda akademik feministler ve aktivist feministler arasında konunun doğası gereği bir hiyerarşinin en azından olmaması gerekliliği elle tutulur bir gerçeklikte, üstelik akademik feministleri de var edenler bir anlamda aktivist feministler ve zaten akademik

[10] "Amargi diye bir dergi," *İradenin İyimserliği: 2000'lerde Türkiye'de Kadınlar*, der. Aksu Bora, Ankara: Ayizi Yayınları, 2015.

feministlerin de akademik olmasının sebebi, akademiyi de bir çeşit aktivizm alanı olarak görmeleri denebilir. Bu anlamda akademik yayıncılığı, aktivist yayıncılıktan çok da bağımsız ele almamamız gerekir. Zaten önemli akademik kadın çalışmalarını yapan kadınlar genellikle alandan bu dergilerle ilişki halindeler.

İkinci Meşrutiyet dönemi öncesi başlangıç, İkinci Meşrutiyet'teki güçlenme ve Cumhuriyet dönemindeki marjinalleşmeyi – ilk dergiler olan egemen parti yayınlarını ne kadar dahil etmeli sorusu baki olmakla beraber – *Cumhuriyet Kadını* (1934), *Kadın Dünyası* (1940), *Kadınlar Âlemi* (1940), *Demokrat Kadın* (1954), 1947'den 1960 sonlarına kadar süren *Kadın Gazetesi*, daha kısa süreli *Kadın Sesi*, *Kadının Sesi*, İKD'nin *Kadınların Sesi* (1975), 1977'de 2-3 yıl yayımlanan *Kadın Dayanışması, KA-DE-FE* (1977-2002), *Demokrat Kadın* (1980) gibi dergileri müteakip çıkan feminizmi açıkça ortaya koyan dergiler olan *Feminist* (1987-1990), *Kaktüs* (1988-1990), Ankaralı Perşembe Grubu'nun -farklı isimlerle yayınlanan- dergisi (1988-1991), "bir grup Ankara'lı Müslüman feminist'in" çıkardığı fanzin *Ayça* (1988) (Aynur Demirdirek bu son iki dergiyi daha çok grup-içi olarak değerlendiriyor), önceki çizgiye yakın *Çağdaş Kadın* (1989), yine feminist çizgiden devam eden tek sayılı *Yeter* (1990) *Kadın Bülteni* (1990-1991), *Kadın Belleği* (1991), *Ankara Bülteni* (1992), *Eksik Etek* (1992), *Emekçi Kadınlar* (1993), *Dolaşan Mavi Çorap* (1993), *Jibo Rizgariye Jinan* (1993), *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi* (1993), *Minerva* (1993), *Özgür Kadın* (1993-94), lgbt hareketin sesi haline gelen *KAOS GL* (1994), *Cımbız* (1994), *Kadın Haberleri* (1994), *Martı* (1994), en uzun süreli ve etkili dergilerden biri olan *Pazartesi* (1995-), ilk Kürt feminist kadın dergisi olarak anılan *Roza* ve ondan kopan *Jujin* (1996), cinsiyetler arası geçiş meselelerine eğilen fanzin *Gacı* (1997), *Yaşamda Özgür Kadın* ve *Jin û Jiyan* (1998), *Uçan Haberler* (1998), kadınlarla ilgili meselelere İslami bir bakışla bakan *Turuncu* (2003), *Akıllara Zarar* (2005), *Amargi* (2006-), Pembe Hayat'ın *Lubunya* dergisi (2007), fanzin ve blog *Cin Ayşe* (2007), *Hêviya Jinê* (2008), *Feminist Politika* (2009), *Mutfak Cadıları* (2010), kadın yazar ve çizerler tarafından hazırlanan *Bayan Yanı* (2011) takip etti.[11] Aynur Demirdirek, Ezgi

[11] Necla Açık, "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye'deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin bir Analizi," *90'larda Türkiye'de Feminizm*, ed. Aksu. Bora ve Asena Günal, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009): 279-306; Emel Akal, *Kızıl Feministler Bir Sözlü Tarih Çalışması*, İstanbul: İletişim yayınları, 2011; Akkent, "Kadınlar Dünyası;" Satı Atakul, "Kadının Kendi Öyküsüne Sahip Çıkması…," *Fe Dergi* 5, no. 2 (2013), 1-3; Aslı Davaz-Mardin, *Kadın Süreli Yayınları Bibiliyografyası: 1928-1996, Hanımlar Âlemi'nden Roza'ya*, İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 1998; Zehra Demirci, "1950-1960 Döneminde Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Kimlikleri: Kadın Gazetesi Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Eylül, 2009; Aynur İlyasoğlu ve Deniz İnsel, *"Kadın Dergilerinin Evrimi" Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler*, İstanbul, Gelişim Yayınları, 1984; Eser Köker, "Feminist Alternatif Medya Üzerine," *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yıllık*, 1995/1996; Ülkü Özakın, "Söyleşi: Akıllara Zarar Dergisi Üzerine," *Amargi* 5, 5 Eylül 2011, 63-64; Nagehan Tokdoğan, "Kürt Kadınların Sesi: Bir Karşıt Kamusallık Pratiği Olarak Hêviya Jinê Dergisi," *Fe Dergi* 5, no. 2 (2013), 38-52; Berrin Yanıkkaya, "Türkiye'de Feminist (Alternatif) Medya: Duvarları Aşmak," *Kendi Medyanı Yarat: Alternatif Medya-Kavramlar, Tartışmalar, Örnekler,* Cilt 2. der. Berrin Yanıkkaya ve Barış Çoban, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2014, s. 47-99; Ayşe-

Sarıtaş, Eda Acara, Emine Koç ve Aydan Çilingir'in yardımı olmadan asla bu halini alamayacak olan bu listede elbette eksikler olabilir.[12] Özellikle fanzinler açısından bu eksiklerin tamamlanması, eldekilerin bir araya getirilmesi gerçekten çok iyi olur. Bu arada burada sözünü ettiğim dergilerin hepsi feminist değil ama Osmanlı dergilerini değerlendirirken de kullanılan kadın dergisi-feminist dergi ikiliği de çok işlevsel olmayabiliyor her zaman. Kadın dergileri de feminist olabiliyor, feminist dergiler de küçümsenen kadınlık meselelerini politize ettikleri oranda başarılı oluyorlar. Bu tanımlama konusu da listedeki olası eksikler gibi bu yazının ikinci tartışmaya davet eden meselesi...

Kadın/Woman (2000), *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar* (2006) ve *fe dergi* (2009), *Masculinities* (2014), *Kaos Q* (2014), *Kimlik Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Dergisi* (2015) bugünkü akademik feminist dergiler de varlıklarını bir anlamda bu dergilere borçlular. Özellikle *Pazartesi, Kaos GL* ve *Amargi* gibi dergilerin ve başlattıkları tartışmaların etkisi çok doğrudan. Zaten bu akademi-politika meselesi bu dergilerin bir kısmında da ele alınmış bir konu. Zira burada da ismini zikrettiğim önemli akademik şahsiyetlerin de adeta tamamının bu dergilerden çıkması – ya da tam tersi – bir rastlantı değil. Şimdi *Amargi* basılı bir dergi olmaktan daha blog temelli online bir dergi olmaya doğru geçiyor. Bence bu iyi de bir gelişme bir yandan; çünkü satın alınacak şeylerin en güzeli olan dergi bile olsa satın alacağımız bir şey olmaktan, daha büyük bir grubun daha kolay katkıda bulunabileceği bir yer olmaya evriliyor belki de. 2010'dan itibaren yeni çıkışlar internet alanına kaymış görünüyor. *Elif'in Feminist Mutfağından Tarifler*, *5Harfliler*, *Reçel*, *Abesle İştigal* bu aralar çok okunan önemli feminist bloglar. blogcuanne.com, feministanneler.blogspot.com, feministmedya.tumblr.com, feminizmekiminihtiyacivar.tumblr.com, www.feministutopyacilar.com/ da bireysel ve kolektif bloglardan bazıları. Bu noktada nasıl aktivist feminizmle akademik feminizmi kimi tartışmalara ve çatışmalara rağmen birbirinden kolay kolay ayıramıyorsak, aynı şekilde bu yeni medyalar ya da elektronik yayıncılık içerisinde de bloglar ve akademik yayınlar birbirine çok benzer hale geldi. Funda Şenol Cantek ve Aksu Bora "Akacak mecra bulmak: 5Harfliler.com ve Recelblog.com" makalelerinde bu benzerlikten söz ediyorlar.[13]

Zaten *fe dergi*'nin çıkışı da benim için aynı zamanda bu bloglardan birinin çıkışıyla beraber olmuştu. *Feminist Anneler* diye bir blogumuz var; çok yazarlı, bir arada yazdığımız bir blog. Bu blogu gerçekten tam *fe dergi*'yle aynı zamanda başlattım. Bizim için *Feminist Anneler*, yeni anne olmuş orta yaşlı kadınların bir çeşit destek grubu gibiydi. Hepimizin küçük çocukları vardı, özellikle sürekli buluştuğumuz zamanlarda bir kaçış grubu, bir yazma aracı gibi gibiydi. Dergi için daha

gül Yaraman, "Durgunluk Döneminde Cüretkar Talepler: Kadın Gazetesi", *Toplumsal Tarih Dergisi* 87, 2001, 36-41.

[12] Aydan Çilingir ve Emine Koç, Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları yüksek lisans programında bu alanda önemli katkılarda bulunabilecek çalışmalar yapıyorlar.

[13] Funda Şenol Cantek ve Aksu Bora, "Akacak mecra bulmak: 5Harfliler.com ve Recelblog.com," *İradenin İyimserliği: 2000'lerde Türkiye'de Kadınlar*, der. Aksu Bora, Ankara: Ayizi Yayınları, 2015.

büyük hayallerim vardı (mesela beş yüz!) ama blog için kırk elli kişiye ulaşırız, hadi bilemedin yüz yüz elli kişiye ulaşırız, çok da güzel olur diye düşünüyordum. Ama blog yirmi beş otuz bin, dergi ise sadece birkaç sayısıyla kırk beş bin kişiden fazla kişiye ulaştı!

Fe dergi uzun süreli tartışmalara dayanarak ortaya çıktı. Bu tartışmaların başladığı sıralarda ne güzeldi ki Aksu Bora da Ankara Üniversitesi KASAUM'daydı, *Amargi*'yi çıkarıyorlardı ve tecrübesini paylaşıyor, heyecanlandırıyordu. Gerçi o sırada öğrenemediğimiz bazı ayrıntıları, mesela 31. sayıdan itibaren, yayın kurulu ibaresini tümden kaldırıp "katkıda bulunanlar"a dönüştürdüklerini, her bir sayıda kim çalıştıysa, onların adını yazdıklarını neyse ki sonradan Aksu Bora'nın "Amargi diye bir dergi" yazısından öğrenebiliyoruz.

En başından internetten, tamamen parasız ulaşılabilecek bir dergi olması önemliydi. Bu sadece bir ahlaki prensip gibi değil, aynı zamanda ulaşılabilmeye dair, derdimizi anlatmaya ve paylaşabilmeye dair bir prensipti. Bu prensip, Amerikan akademik yayıncılığının iyi yanlarının yanı sıra bir yandan tuhaf ticari ağlar içerisinde çok ufak yerlere tıkılmış ve ufak elitler içerisinde paylaşılan taraflarıyla beklenmedik bir rekabet de sağlayabilen de bir durum yaratıyor. Yine de basılma basılmama tartışması önemli bir tartışma. Ben internette derginin ilk pilot sayısını yaptığımda "Biz bunu bir başlatalım, indekslere girelim, mesela yeterince zaman geçtiği için, daha sonra basabilirsek basarız" demiştim. Her seferinde aynı şekilde, basılabilecek bir dergi olarak tasarladım dergiyi, pdf olarak bir baskıcıya verdiğinizde, basıldığı anda kapağıyla, içeriğiyle ve sayfalarıyla basılı bir dergi olabilecek şekildeydi. Halen o şekilde indirilebilir ve isteyen herkes kolayca o şekilde basabilir, ama böylece araya matbaa girmemiş oldu, bence çok büyük bir sorun olmadı. Bir yandan tüm akademi-politikayı beraber yürütmeye çalışan hakemli dergiler için indekslere girme meselesi sorunlu bir konu. Bu indeksler çok önemli mi, onlar zaten neye göre karar veriyorlar? Bu indeksler çok batı merkezli değil mi? Ya ticari ve politik kaygılar? Ama ister istemez çoğu akademik seçme ve eleme prosedürleriyle karşı karşıya yazarlarımızın bir makale yazdılar mı bir puan değil üç puan alabilmesi bile çok önemli. Bunlar daha kaliteli yazı alabilmek, daha çok kişiye hitap edebilmek, daha çok kişinin emeğinin değerli olduğunu hissetmesi açısından da önemli. Özellikle akademik dünyanın pek çok alanında kendilerini sık sık dışlanmış, engellenmiş hisseden kadınlar açısından önemli. Gerçi sadece kadınlar değil, erkekler de yazıyor dergimize. Ama tüm dışarda kalanlar için yeni alanlar yaratmakta yarar var. Sadece feminist dergiler değil, aynı zamanda diğer dergilerde de kadınların rolünün, yazdıkları yazının ne kadar olduğu tartışmaya açık ve yine tartışılması gereken konulardan biri. Her dergiye kaç tane kadın yazar yazı vermiş, kaç tane kadın yazardan yazı istenmiş, kaç tanesi basılmış gibi sorular daha sık sorulmalı.

Son olarak üstünde durmak istediğim bir diğer konu da bu tartışmalarla göbekten bağlı: Feminist yayıncılık kamusallığı nasıl farklılaşıyor? Bunu diğer dergilerin her birine de sormayı çok isterim, yeni yazılan tezlerden Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları doktora programında Bilgen Tümen'in feminist olmakla ilgili çalışması bu sorulara ışık tutabilecek bir çalışma olacak gibi görünüyor ama

acaba genel yayıncılıktan farklı ne yapıyoruz? Kişisel olarak verebileceğim cevap, gerçekten çok yazı gelmesine rağmen gelen yazıları hemen reddetmemek, her birisine gerçekten emek verip "bu şundan dolayı olmaz, ama şöyle olursa olabilir" gibi cevaplar yazmak, genel olarak olumlayıcı bir tavır sürdürmekle ilgili sanırım. Çünkü gerçekten pek çok kadının buna çok ihtiyacı var. Ama bu basılan makalelerin pek çoğunun çok iyi olmadığı, ciddi akademik süreçlerden geçmediği anlamına gelmiyor. Akademik süreçte hakeme gönderilen yazılarda hakemlerin yazarlar tarafından, yazarların hakemler tarafından bilinmemesi, farklı hakemlere gidiyor olması, onların yazdıklarının sunuluyor olması, bunlar geçekten bir yandan da tamamen objektif olmasa da böyle olabilmeye dair umut ışığı taşıyan önemli süreçler. Ama problemli yanları da var yani, akademide herkesin bildiği gibi hakemler her zaman objektif olmayabiliyor, yazarlar hakem yorumlarını bazen çok kişisel alabiliyor, sürekli editörler grubu bu iki grubun arasında kalabiliyor. Ama bütün bunların içinden yazarlarla beraber oluşan kamusallık, topluluk hissi daha çok blogdan beklediğim ama dergide de bulduğum zevklerden biri oldu. Daha önce söylediğim gibi okunurluk da dergiden beklediğim ama blogda da bir o kadarını bulduğum başka bir boyutuydu işin. Zira feminist meseleler sanki çok ufak bir grubu ilgilendiriyor gibi görünse de bunların çok farklı disiplinleri ve yaklaşımları kesen, lgbt ve erkeklik çalışmalarıyla beraber yaygınlık kazanan bir yönü var. Bir yandan dergi daha küçük, daha akademik bir gruba hitap ediyor. Blog ise daha kalabalık gruplara hitap ediyor belki ama dergi için harcanan kolektif emek de çok fazla. Ama son tahlilde, bunların ikisinin birbirinden çok da büyük bir farkı yok. Osmanlı dergilerinden itibaren görünen o ki teknolojinin bir yandan kadınları dışlarken öbür yandan ummadık şekillerde dahil eden bir tarafı var. Daha doğrusu erkeklerin kendileri için oluşturdukları teknolojiler kadınlar tarafından ele geçirilebiliyor. Bu mesele etrafında şekillenen teknofeminizmler tartışması feminist yayıncılık açısından çok önemli.[14] Buralı feministler bir yandan dışlanmayla mücadele ederken kendilerini farklı şekillerde dahil de edebilmişler on dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren. İnsan lohusalığında kendini kamusal alandan tamamen soyutlanmış hissederken kamusal alanın göbeğine blog ve dergi yoluyla, internet teknolojileri vasıtasıyla dalabilir. Ama eğer bu yazının başından beri sözünü ettiğim kamusallık hikâyesini takip edersek, burada elektronik yayıncılık hem kadınların kamusal alanını genişleten hem de evden çıkmalarına gerek bırakmadan daraltan bir şey olarak da düşünülebilir.

[14] Judy Wajcman. *Technofeminism*. Cambridge: Polity Press, 2004.

Kaynakça

Açık, Necla, "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye'deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin bir Analizi," *90'larda Türkiye'de Feminizm*, ed. Aksu. Bora and ve Asena Günal, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009): 279-306.

Akal, Emel, *Kızıl Feministler Bir Sözlü Tarih Çalışması*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Akkent, Meral, "Kadınlar Dünyası 100 Yaşında: Feminist Kadın Dergilerinin Büyük Büyük Büyükannesi," *BİA Haber Merkezi*, 04 Nisan 2013, Perşembe 09:05. Erişim: <http://www.bianet.org/bianet/kadin/145572-feminist-kadin-dergilerinin-buyuk-buyuk-buyukannesi>

Atakul, Satı, "Kadının Kendi Öyküsüne Sahip Çıkması…," *Fe Dergi* 5, no. 2 (2013): 1-3.

Badran, Margot,; *Feminists, Islam, and Nation: Gender and the Making of Modern Egypt*,. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1995.

Baron, Beth, "The Making of the Egyptian Nation," in *Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century,* edds. Ida Blom, Karen Hagemann, Catherine Hall, New York: Berg Publishers, 2000.

Bora, Aksu, "Amargi diye bir dergi," *İradenin İyimserliği: 2000'lerde Türkiye'de Kadınlar*, der. Aksu Bora, Ankara: Ayizi Yayınları, 2015.

Cantek, Funda Şenol ve Aksu Bora. "Akacak mecra bulmak: 5Harfliler.com ve Recelblog.com," *İradenin İyimserliği: 2000'lerde Türkiye'de Kadınlar*, der. Aksu Bora, Ankara: Ayizi Yayınları, 2015.

Çakır, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, 1994.

Dalakoura, Katerina, "İstanbul'da Yayınlanan Rumca Kadın Dergilerinde Eğitim Tartışmaları", çev. Gülsün Aivali-Aksoy, *Kebikeç*, 31 (2011): 29-52.

Davaz-Mardin, Aslı, *Kadın Süreli Yayınları Bibiliyografyası: 1928-1996, Hanımlar Âlemi'nden Roza'ya*, İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 1998.

Demirci, Zehra, "1950-1960 Döneminde Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Kimlikleri: Kadın Gazetesi Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Eylül, 2009.

Demirdirek, Aynur, "Muslim Ottoman feminists" perceptions of their non-Muslim counterparts after Meşrutiyet", *Fe Dergi* 6, no 1 (2014): 1-17.

Demirdirek, Aynur, *Kadınlar Dünyası Dergisi'nin 100. Yılı Etkinliği*, ODTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çobanoğlu Salonu, 15 Nisan 2013.

Demirdirek, Aynur, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 1993.

İlyasoğlu, Aynur ve Deniz İnsel, "Kadın Dergilerinin Evrimi" *Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler*, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984.

Köker, Eser, "Feminist Alternatif Medya Üzerine," *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yıllık*, 1995/1996.

Özakın, Ülkü, "Söyleşi: Akıllara Zarar Dergisi Üzerine," *Amargi* 5, no. 5 (Eylül 2011): 63-64.

Tokdoğan, Nagehan, "Kürt Kadınların Sesi: Bir Karşıt Kamusallık Pratiği Olarak Hêviya Jinê Dergisi," *Fe Dergi* 5, no. /2 (2013): 38-52.

Toprak, Zafer, "Halk Fırkası'ndan Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası," *Tarih ve Toplum*, 51 (Mart 1988): s.30-31.

Wajcman, Judy, *Technofeminism*, Cambridge: Polity Press, 2004.

Yanıkkaya, Berrin, "Türkiye'de Feminist (Alternatif) Medya: Duvarları Aşmak," *Kendi Medyanı Yarat: Alternatif Medya-Kavramlar, Tartışmalar, Örnekler*, Cilt 2. der. Berrin Yanıkkaya ve Barış Çoban, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2014: 47-99.

Yaraman, Ayşegül, "Durgunluk Döneminde Cüretkar Talepler: Kadın Gazetesi", *Toplumsal Tarih Dergisi* 87 (2001): 36-41.

Zihnioğlu, Yaprak, *Kadınsız İnkılâp: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

Öz: Bu yazı Osmanlı'da feminist yayıncılık ile günümüz akademik kadın dergiciliği arasında şimdilik biraz zayıf ve kişisel de olsa bağlar kurmayı hedefleyen bir yazı. Osmanlı'da feminist yayıncılıktan, yarattığı kamusallıklardan ve farklı etnik gruplar açısından ne anlama geldiğinden kısaca söz ettikten sonra Cumhuriyet tarihinin bazen dolaylı da olsa feminist yayıncılık kapsamında ele alınabilecek dergilerini kronolojik olarak listeleyerek ve kısmen tanıtarak erkeklik ve kuir gibi meselelerle de tamamlanışına kısmi bir ışık tutarak akademik dergilerle bağlantılandırmaya çalışıyor. Son olarak, feminist yayıncılığın yeni mecrası olduğu görünen elektronik yayıncılık bağlamında popüler blogların bazılarını listeledikten sonra yayıncılık, teknoloji ve toplumsal cinsiyet ilişkisi ve oluşturdukları kamusallıklar konusunda biraz fikir yürütme içeriyor.

Anahtar kelimeler: Feminist yayıncılık, kamusallık, feminist bloglar, Osmanlı İmparatorluğu

Feminist Journals and the Limits of the Public Sphere

Abstract: This article aims to connect – albeit lightly yet in a personal way – Ottoman feminist publishing and academic publishing today. After talking about Ottoman feminist publishing, the public sphere it created and its meaning to different ethnic groups, I will chronologically list and partially introduce the republican journals that can be evaluated within the limits of this aforementioned public sphere. The presence of queer journals and the journals about masculinities especially in the passage to academic publishing is especially noteworthy. Finally, electronic publishing seems to be the latest medium for feminist publishing – like it is for publishing in general. This paper goes on to list some of the popular and not-so-popular blogs, and dwells on the connections between technology, publishing, gender and the public sphere.

Keywords: Feminist publishing, public sphere, feminist blogs in Turkey, Ottoman publishing

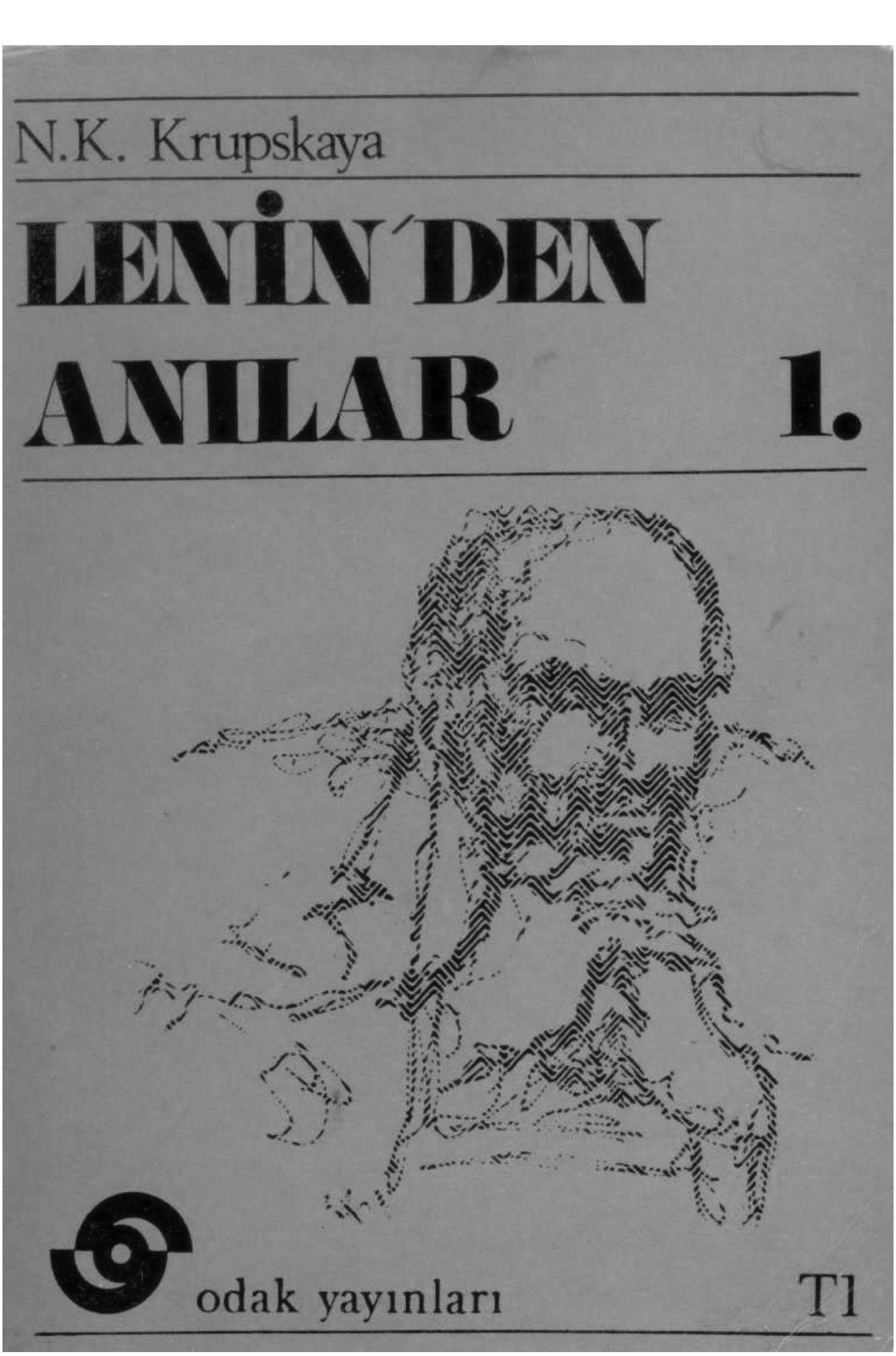
N.K. Krupskaya
LENİN'DEN
ANILAR 1.
odak yayınları
Tl

Mektuplarla Yeni Tarih Yazımının Doğuşu: Annales Okulu'nun Kuruluş Sosyolojisi*

İrem ÖZGÖREN KINLI**

"Henüz 5 abonemiz var! Ama umutsuzluğa kapılmayalım!" Bu satırlar, *Annales d'histoire économique et sociale* dergisinin[1] kuruluş aşamasında Lucien Febvre tarafından Marc Bloch'a yazılmış.[2]1929 yılında Fransa'da Bloch ve Febvre tarafından kurulan *Annales* dergisi geleneksel tarihyazımına tepki olarak ortaya çıkmış ve Annales okul olarak adlandırılacak yeni bir tarihyazımı yöntemi geliştirilmesine öncülük etmiştir. Siyaset, diplomasi ve savaşlar tarihi üzerine yoğunlaşan geleneksel anlatının aksine olayların gerisindeki uzun dönemli tarihsel yapıların araştırıldığı, insan faaliyetleri odaklı, tarih disiplinin diğer sosyalbilim disiplinleri ile – sosyoloji, coğrafya, ekonomi, psikoloji, antropoloji, dilbilim – işbirliği içinde olması gerektiğine inanan Annales okulun tarih yazıcı-

* Bu yazının temel kaynağı olan kitabı edinmemi tavsiye eden, bu yazıyı kaleme almam konusunda beni yüreklendiren, yazım sürecinde konuya ilişkin bilgi birikimini benimle paylaşan ve yazıyı tamamlandıktan sonra yapıcı eleştirileri ile yazımı iyileştirmeme katkıda bulunan Dr. Onur Kınlı'ya çok teşekkür ederim.

** İzmir Ekonomi Üniversitesi, İletişim Fakültesi

1 Derginin ismi, günümüze kadar beş kez değişmiştir: 1929-1938 yılları arası *Annales d'histoire économique et sociale*; 1939-1941 yılları arası *Annales d'histoire sociale*; 1942-1944 yılları arası *Mélanges d'histoire sociale*; 1945 yılında *Annales d'histoire sociale*; 1946-1993 yılları arası *Annales. Economies, sociétés, civilisations*; 1994'den itibaren *Annales. Histoire, sciences sociales* olarak kullanılmaktadır. Bu yazıda dergiden bahsedilirken kısaca *Annales* adı kullanılacaktır.

2 FB, 30 Eylül 1928, Mamirolle, Bertrand Müller (derleyen), Marc Bloch, *Lucien Febvre et les Annales d'histoire économique et sociale. Correspondance. Tome I (1928-1933)*, Paris, Fayard, 1994, s. 86.

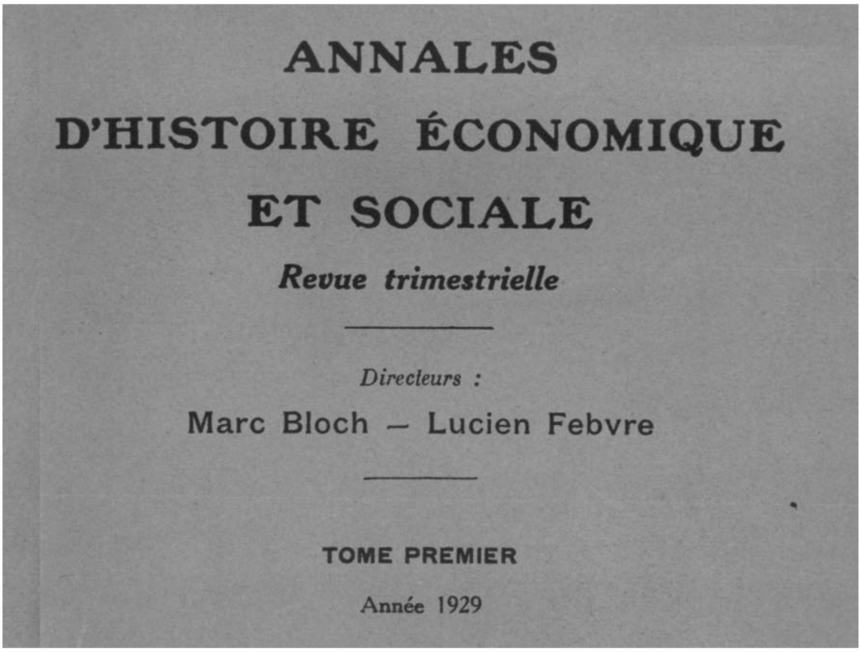

ANNALES
D'HISTOIRE ÉCONOMIQUE
ET SOCIALE
Revue trimestrielle

Directeurs :
Marc Bloch — Lucien Febvre

TOME PREMIER
Année 1929

Annales [D'Historie Économique et Sociale] dergisinin ilk sayısının kapağı.

lığını nasıl etkilediği ve ne ölçüde değiştirdiği üzerine oldukça hacimli bir literatür bulunmaktır.[3]

Geleneksel tarih anlatısına meydan okuyarak disiplinlerarası bir perspektifle yeni bir tarih anlayışı geliştirme iddiasında olan *Annales* dergisinin iki savaş arası dönemde Fransa'da çıkarılması üzerinde öncelikle durulmalıdır. Birinci Dünya Savaşı'nda zaferi kazanan güçlerin başında yer alan Fransa, Avrupa kıtasının güçlü bir devleti olarak politik dünyadaki üstünlüğünü resim, edebiyat, şiir, müzik, tiyatro gibi çeşitli kültür dallarında da sürdürmekteydi. Güzel sanatların çeşitli kollarında 1919'dan itibaren etkili olan Sürrealizm akımının manifestosunu André Breton, Freud'un psikanaliz yönteminden büyük ölçüde etkilenerek 1924'de kaleme almıştı. Özellikle iki savaş arası dönemde Paris'te etkili olan sürrealist akım, geleneksel ve biçime dayalı inanç ve değerlere karşı duruşun simgesi olmuştu.[4]

1920'li yılların sonunda Fransa'ın ekonomik konjonktüründe ise Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerini ortadan kaldırma çalışmalarının parçası olarak yıkılmış konutlar, çiftlikler, kamuya ait yapılar onarılmış, köy ve kasabalar yeniden yapı-

---

[3] Bu hacimli literatürü ele almak bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bu nedenle, bu alanda en çok bilinen temel bir esere referans vermekle yetinilecektir: Peter Burke, *The French Historical Revolution: The Annales School 1929-89*, Stanford, Stanford University Press, 1990.

[4] J.P.T., "Fransa (Güvencesiz Barış)", *20. Yüzyıl Dosyası*, Cilt IV, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1978, s. 5-15.

landırılmış, fabrikalar çalışmaya başlamış, madencilik, sanayi, tarım ve hayvancılıkta üretim artmıştı. 1920'lerin son yıllarında görülen ekonomik refah, huzursuzluk ve karışıklık getirecek olan 1932 seçimlerine kadar sürmüştü. Kara Perşembe adı verilen 24 Ekim 1929 Ekonomik Buhranı ise etkisini tam olarak ancak 1933'de göstermeye başlamıştı.[5]

Birinci Dünya Savaşı sonrası sosyo-ekonomik koşulların yanı sıra *Annales*'in çıkardıkları sırada Bloch ve Febvre'in Strasburg Üniversitesi'nde görev yapıyor olmaları üzerine de düşünmek faydalı olacaktır. Strasburg Üniversitesi, 1621 yılında Protestanlar tarafından kurulmuş, 1793'de eski rejimin kurumlarına müsama göstermeyen Devrim sonucunda fakülteleri ortadan kaldırılmış, 1808 yılında Napolyon aracılığıyla yeniden kurularak Fransa'nın merkezi yükseköğrenim sistemine dâhil olmuştur. 1871 yılında Strasburg'un Almanya'nın bir parçası olmasıyla bir Alman Üniversitesi olan Strasburg Üniversitesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar bir Fransız üniversitesine dönüşmüştür. Tarihsel olarak Üniversite'nin siyasal ve toplumsal olayların etkisiyle değişimlere açık, dinamik bir yapısı vardır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında Fransa'nın önemli bir başarısı olarak görülen Strasburg'un geri alınmasıyla birlikte Strasburg Üniversitesi'nin eski kadrosunun neredeyse tamamı değişmiştir. Bu dönüşüm sürecinde Üniversite'nin yeni fikirlere açık ve çoğunluğu genç akademisyenlerle yeniden örgütlenmesi yeniliklere açık bir zeminin oluşmasına olanak sağlamıştı. Dünya Savaşı'ndan sonraki bu dönemde, Burguière'in ifadesiyle "hükümetin Fransa'nın bir çeşit entellektüel vitrini yapmak istediği"[6] Strasburg Üniversitesi "disiplinlerarası düşünmenin merkezi"ne[7] dönüşmüştü.

Bloch ve Febvre'in Strasburg Üniversitesi'nde *Annales*'i tasarladıkları dönemde, 19. yüzyılın sonlarında başlayan pozitivizm sorgulamalarının bir sonucu olarak Avrupa'da farklı disiplinlerden insanları bir araya getiren eleştirel yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Almanya'da Frankfurt Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan ve daha sonra çalışmaları Frankfurt Okulu ya da Eleştirel Kuram olarak adlandırılacak Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü de örneğin 1923 yılında kurulmuştu. Pozitivist, belgelerin incelemesine dayalı geleneksel tarih dergileri, Dünya Savaşı sonrası ekonomik ve sosyal problemleri inceleme açısından yeterli donanıma sahip değillerdi. 19. yüzyıl sonlarında yayın hayatına başlayan *Annales de Géographie* (1892), *L'Année Sociologique* (1898) ve *Revue de Synthèse* (1900)[8] Fransız dergiciliğine getirdiği yeni yaklaşımlar ile Bloch ve Febvre'i oldukça etkilemişti.

---

[5] *Ibid.*, s. 83-102.

[6] André Burguière, "Marc Bloch maddesi", *Dictionnaire des sciences historique*, Paris, PUF, 1986, s.88.

[7] *Ibid.*, s.90.

[8] André Burguière, "Histoire d'une histoire: la naissance des Annales", *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, 34(6), 1979, s.1347-1359.

Entelektüel atmosferi ve zengin kütüphanesi ile Strasburg Üniversitesi'ni bir araştırma merkezine dönüştürmenin yanı sıra, Henri Berr'in[9]ifadesiyle Üniversite'yi "analitik düşünce"nin[10] mabedi yapma hedefi vardı.[11] Fransız üniversitelerinde daha önce görülmedik bir şekilde hocalar meslektaşlarının derslerine katılıyor, kimi zaman iki hoca birlikte ders anlatıyordu. Enstitülerinin çoğu grup çalışmalarını destekliyor ve disiplinlerarası araştırmaların önemi üzerinde duruyorlardı.[12] Her hafta forumlar düzenleniyor, "Cumartesi toplantıları" olarak bilinen buluşmalarda farklı fakültelerin hocaları kendi alanlarındaki yenilikleri birbirleriyle paylaşıyorlardı. Disiplinlerarası işbirliği amacı taşıyan bu toplantıların Bloch ve Febvre'in *Annales*'in fikirsel altyapısını oluşturmasında etkili olduğu düşünülebilir.

Bu yazının konusunu *Annales* dergisinin kuruluşunun ilk yıllarında Marc Bloch ve Lucien Febvre'in birbirleriyle olan yazışmaları oluşturuyor.[13] Ölmeden kısa bir süre önce Fernand Braudel'e "Bizim yazışmalarımızı bir gün (zamanı geldiğinde) yayınlayacak olan tarihçinin çok işi olmayacak" diyen Febvre'in[14] bahsettiği mektuplardan yola çıkarak *Annales* dergisinin kurucularının hissiyatları, heyecanları, tedirginlikleri ve kaygılarına şahit olacağız. 1928 yılından 1943 yılına kadar yazılmış olan yaklaşık 500 mektup 1994 senesinde Bertrand Müller tarafından üç cilt halinde okuyucuya sunulmuş. İlk cilt 1928-1933, ikinci cilt 1934-1937, üçüncü cilt ise 1938-1943 yılları arasındaki mektuplaşmaları içeriyor. Müller, bu bölümlemeyi mektupları aşağıya yukarı eşit olarak ciltlere dağıtabilmek için yaptığını belirtiyor.[15] *Annales* dergisinin kuruluş yıllarındaki mektup-

[9] Henri Berr'in Annales kurucuları, özellikle de Lucien Febvre üzerindeki etkisi çok fazladır. Henri Berr'e Legion d'Honneur (Lejyon donör) nişanı takdim edilmesi nedeniyle Berr ve birçok arkadaşının biraraya geldiği Centre de Synthèse'de 2 Nisan 1952 tarihinde yaptığı konuşmada Febvre, 20. yüzyılın ilk yarısında Henri Berr'in tarih çalışmaları ve Annales'e katkıları üzerinde durur. Bu konuşma, *Annales*'de yeniden basılır: Lucien Febvre, "De la Revue de Synthèse aux Annales [Henri Berr ou un demi-siècle de travail au service de l'Histoire]", *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, 7 (3), 1952, s. 289-292. Ayrıca, *Revue de Synthèse*'in *Annales*'in kurucuları üzerindeki etkisi ve kurucuların *Revue de Synthèse* dergisi ile olan ilişkileri üzerine Müller'in çok yerinde değerlendirmeleri için bakınız: Bertrand Müller, *Lucien Febvre, lecteur et critique*, Paris, Albin Michel, 2003, s. 43-114.

[10] Henri Berr'in kullandığı orijinal ifade *l'ésprit de synthèse.*

[11]Henri Berr, "L'Esprit de synthèse dans l'enseignement supérieur. I. L'université de Strasbourg, vue d'Allemagne", *Revue de synthèse historique*, 32, 1921, s.1-13. Henri Berr, "L'Esprit de synthèse dans l'enseignement supérieur. II. L'université de Strasbourg, vue d'Allemagne", *Revue de synthèse historique*, 34, 1922, s.1-6.

[12] John E. Craig ve Martine Burgos, "Maurice Halbwachs à Strasbourg", *Revue française de sociologie*, 20, 1979, s. 276.

[13] Bertrand Müller (derleyen), Marc Bloch, *Lucien Febvre et les Annales d'histoire économique et sociale. Correspondance. Tome I (1928-1933)*, Paris, Fayard, 1994.

[14] *Ibid.*, s.LVII.

[15] *Ibid.*, s.VI.

laşmanın önemi üzerinde duran bu yazı ise, ilk cildin dönemlemesi olan 1928[16] ile 1933[17] yılları arasına odaklanıyor.

"Ne yazık ki mektuplarımız artık arkadaşlığımızdan çok Annales üzerine. Bu arada nasılsınız?" diye soran Bloch'dan bir alıntı ile başlıyor yazışmalar.[18] Bloch ve Febvre'in hem profesyonel hem de özel yaşantılarında sık görüşmelerinden kaynaklı birlikte oldukları zamanlara ait yazışmaların görece azlığına ve mektupların sadece üçte birinin Bloch'a ait olmasına rağmen[19] bu yazışmalar bize *Annales* dergisinin kuruluş yıllarının "günlüğü"nü[20] okuyor hissiyatı vermektedir. Mektupları büyük bir titizlik ve özenle derleyen Bertrand Müller'e göre, derginin programı ve içeriğini oluşturma kaygısı, entelektüel altyapı, idari ve editoryal düzenleme çalışmaları, inceleyeceğimiz yazışmaların konusunu, çerçevesini, dinamiğini hatta bahanesini de oluşturuyor. Bu mektuplar aracılığı ile *Annales*'in kuruluş yıllarında, sosyal bilimler disiplinlerinin birbirlerini algılayışı ve birbirleriyle olan ilişkilerine de tanıklık edebiliyoruz. Bu yazışmalar, derginin tarihi üzerine de önemli bir belge niteliğinde.

I. *Annales* dergisi kurucularının kişisel yaşantılarına ilişkin yazışmalar

Annales dergisi dışında yazışmalarda hangi unsurların öne çıktığına baktığımızda öncelikle "posta kurumumuzun ihtiyatlı yavaşlığı"[21] gibi kimi zaman alaycı kimi zaman bıkkınlık ile ifade edilen iletişim aksaklıkları ile karşılaşıyoruz. Bu aksaklıklardan dolayı, bazen cevaplanan soruları yeniden sorduklarını da görüyoruz. Mektuplaşmanın vakit aldığından yakınan Febvre için,[22] mektupların kendisine ulaşması da bir sorun kaynağıydı: "Üniversitenin hizmetindeki adamlara çok güvenim olmadığından[23] kendi postalarını almaya gittiğin zaman dergi için gelen mektupların uzun süredir orada beklemediğinden emin olmak için benim dolabıma da bakar mısın?"[24] Posta beklentileri dışında entelektüel yaşamın merkezi olan Paris'e uzak olmaları da Febvre ve Bloch için diğer bir iletişim problemi olarak gözüküyor: "Paris'e ziyaretler yapmak gerekiyor. Kapıları çalmak gerekiyor,'ilişkiler' kurmak lazım. Bu kaçınılmaz. Paris'te yokluğumuzdan dolayı sıkıntı yaşıyoruz. (…) Bizler doğal olarak davranışlarımızın ve çevremizin tutsaklarıyız."[25]

[16] *Annales* dergisine ilişkin ulaşılabilen yazışmaların başladığı tarih.
[17] Febvre'in Collège de France'a seçilmesi sonucu Paris'e taşındığı tarih.
[18] BF, 20 Eylül 1929, Strasburg, Müller (1994, s.208).
[19] 1928-1933 yılları arasındaki toplam 184 mektuptan 132'si Febvre'e ait.
[20] Müller (1994, s.VI).
[21] FB,11 Ağustos 1930, Mamirolle, Müller (1994, s. 236-237).
[22] FB, 3 Eylül 1929, Châteaudun, Müller (1994, s. 175).
[23] Febvre aynı problemden 8 veya 9 Temmuz 1928 tarihli mektubunda da bahsediyor: Müller (1994, s. 39).
[24] FB, 11 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s.58).
[25] BF, 20 Eylül 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 205).

Akademik çalışmalarını ve kariyerlerini Paris'te sürdürme istekleri,[26] Sorbonne,[27] Ecole Pratique des Hautes Etudes ve Collège de France'da kürsü bulma arayışları, eğitim sistemi sorgulamaları, mesleklerinde yaşadıkları sıkıntılar[28] üzerine de sıklıkla yazışıyorlardı. Bloch'un EPHE'deki[29] ve Collège de France'da açılan uygun pozisyonlara[30] Febvre'e haber vermeden adaylığını koyması,[31] Febvre ve Bloch arasındaki rekabeti[32] daha görünür hale getiriyordu. "Collège'e ancak sırayla girebiliriz."[33] diye yazan Febvre, aynı pozisyonlara aynı anda başvuru yapmalarının kendileri için sıkıntı yaratacağı konusunda Bloch'u şu şekilde uyarıyordu:

---

[26] Bloch ve Febvre yazışmalarında sıklıkla *Annales*'in tanıtımını daha iyi yapabilmek adına Paris'te olmaları gerektiğini ifade ediyorlar. İki savaş arası dönemde Paris'in bir kültür şehri, bilimin ve sanatın merkezi olması motivasyonlarının kaynakları arasında sayılabilir.

[27] FB, 20 Eylül 1930, Mamirolle, Müller (1994, s.251): [Sorbonne'da modern tarih kürsüsü sahibi Georges Pagès'in (1867-1939) sağlık problemlerine ilişkin olarak] "Temmuz'daki son haberlere göre daha kötüleşmiş dedikleri Pagès'in sağlık durumu beni çok endişelendiriyor. Eğer onun yerine geçmek gerekirse ve bana vekalet verilirse, benim için çok kötü olacak. Reddetmek daha riskli. Kabul etmek ise, can sıkıcı olacak ve belki de beceriksizce. Tanrı bu ciddi adamın karaciğerini ve böbreklerini iyi yapsın! Özellikle Paris'e şimdi her geldiğimde bulantım var. Ve buna karşın, onun son günlerine kadar Strasburg'da kalmak!! Bekleyelim."

[28] FB, 24 Haziran 1928'den az sonra, Strasburg, Müller (1994, s.19): "Tüm bunlar iki sınav arasında acele ile. Ne meslek! Ne iş!"; FB, Haziran 1928, Strasburg, Müller (1994, s.21): [Febvre bakolarya sınavında gözetmenlik yaparken şöyle diyor]: "Bu genç insanları 'Ne düşünmeli?' sorusuyla ilgili metin heyecanlandırıyor. Ne yazık!"; BF, 12 Ağustos 1929, Strasburg, Müller (1994, s.156): [Fransa'daki yüksek öğretmenlik sınavı hakkında] "Sınavı gördünüz mü? Tam bir başarısızlık. [...] Bu sınav gittikçe daha aptallaşıyor."

[29] Pierre Lasserre'nin (1867-1930) ölümünden sonra, Ecole des Hautes Etudes'de felsefi doktrinlerin sosyal tarihi kürsüsü, Avrupa Ekonomik Tarih Çalışmaları'nın yönetimine dönüşüyor (Ortaçağ ve Modern çağ). Bloch'un kendisini adaylığı hakkında bilgilendirmemesine içerlediğini satırlarından hissettiğimiz Febvre, bu pozisyona başvurmuyor. Henri Berr'e yazdığı mektupta ise, Febvre adaylık konusunda yaşadığı tereddütü şu sözlerle ifade ediyor: "…işin özü, kendi fikirlerimi orada daha özgürce sunabileceğim, araştırmalar önerebileceğim, […] fakat eğer Strasburg'daki eğitimimi Hautes Etudes'deki eğitim için bırakacak olursam, [...] maaşım tam yarısına inecek." (Lucien Febvre'in Henri Berr'e 7 Aralık 1929'da Strasburg'dan yazdığı mektubu için bakınız: Jacqueline Pluet-Despatin ve Gilles Candar (derleyen), *De la Revue de Synthèse aux Annales: Lettres à Henri Berr*, Paris, Fayard, 1997, s.378.) Bloch'un eşinin varlıklı olmasından dolayı Paris'te alacağı maaş konusunda daha az endişelendiğini ya da endişesini dile getirmediğini düşünebiliriz.

[30] FB, 7 veya 14 Kasım 1928, Paris, Müller (1994, s.111-112); BF, 23 Kasım 1928, Paris, Müller (1994, s. 113-116).

[31] Bloch'un Collège de France yöneticisine yazdığı, aday olma isteğini resmi olmayan bir şekilde belirten ve eğitim projesini göndererek randevu talebi içeren 15 Aralık 1928 tarihli mektubunu, Müller (1994, s.114) 327 numaralı dipnotta okuyucuya sunuyor. Bloch'un daha sonra adaylığını koymaktan vazgeçmesi, iki arkadaşın ortak bir strateji konusunda uzlaştıklarını gösteriyor.

[32] Bloch ve Febvre'in "fırtınalı arkadaşlığı"na ilişkin değerlendirmeler için André Burguière'in çalışmasına bakılabilir: *The Annales School: An Intellectual History*, Cornell University Press, 2009, s. 39-43.

[33] FB, 25 veya 26 Kasım 1928, Strasburg, Müller (1994, s. 116).

> Simiand'a "Febvre'in arkadaşları" demişsin... Nasıl yani, Hautes Etudes'de çok arkadaşım mı var? [...] Hautes Etudes'de kimseyi tanımıyorum. [...] İsimler söylemişsiniz. O isimleri bana söyleyiniz. Söylemek zorundasınız. [...] Benim, Hautes Etudes'e ilişkin duruşum net. [...] Tartışmıyorum. Sadece şunu not ediniz: bu yarışta siz tek olacaksınız. Sizin ile benim aramda gizli bir rekabet alanı olmayacak. [...] 'Febvre'in arkadaşları', 'Marc Bloch'un da arkadaşları'dır birkaç istisna dışında. [...] Paris'e ikimiz birden gelmek zorundayız. Bizim için ama asıl temsil ettiğimiz şey için. Bu göreceli olarak kolay ama bir koşulu var: ikimizin rakip olduğu izlenimini vermemeliyiz. Çünkü siz benim gelmemi engelleyebilirsiniz. Ben sizin gelmenizi engelleyebilirim.[...] Bence şu anda aramızdaki bu tartışma görüntüsü zaten çok can sıkıcı. [...] Net olmamı istemiştiniz. Sanırım net oldum.[34]

EPHE'deki kürsüye finansal nedenlerle başvurmayan Febvre'in kariyerini aslında Collège de France'da devam ettirmek için yoğun kulis faaliyetleri içinde olduğunu Bloch ile olan yazışmalarından takip edebiliyoruz. "Şu anda Annales dışında başka endişelerim var."[35] diyerek Bloch ile kaygılarını paylaşan Febvre, 13 Kasım 1932'de Collège de France'da açılan siyasi ve ekonomik coğrafya kürsüsüne 25 Aralık 1932'de adaylığını koyuyor[36] ve oybirliği ile seçiliyor.[37] Bloch ise Paris'e ancak 1936 yılında Sorbonne ekonomik tarih kürsüsündeki göreviyle gelebiliyor.

---

[34] FB, 31 Aralık 1930, Cassis, Müller (1994, s. 263-266).

[35] BF, 19 Aralık 1933, Strasburg, Müller (1994, s. 457).

[36] 25 Aralık 1932 tarihli Febvre'in Collège de France'da açık olan modern uygarlık tarihi kürsüsüne adaylığını koyan mektubu, 73 numaralı dipnotta Müller (1994, s.322) tarafından okuyucuya sunulmuş.

[37] 1933 yılında Collège de France'da Modern Uygarlık Tarihi (Histoire de la Civilisation moderne) kürsüsü kurulmuş, 1933-1939 yılları arasında Febvre, 1950-1972 yılları arası Fernand Braudel ve 1973-1999 yılları arası Emmanuel Le Roy la Durie gibi meşhur Annales tarihçileri bu kürsüde görev yapmıştır. Febvre, 13 Aralık 1933 yılında bu kürsüde "Bir Tarihin ve Bir Tarihçinin Bilincinin İncelenmesi" başlıklı açılış dersini vermiştir. Bu dersin transkripte edilmiş hali, 1934 yılında yayınlanan *Revue de Synthèse*'den okunabilir: Lucien Febvre, "Examen de conscience d'une histoire et d'un historien", *Revue de Synthèse*, 7(2), 1934, s.93-106. Ayrıca Febvre'in seçildikten sonra Collège de France'daki kürsülerin oluşturulması sürecinde kulis faaliyetlerinde bulunduğunu Bloch'a 1933 yılında yazdığı mektuptaki şu ifadeleri ile görebiliyoruz: "En sonunda! Hem aktif hem de mütevazi bir biçimde, Einstein tehlikesini bertaraf etmeye katkıda bulundum: kürsü kurulacak, ama Andler'in kürsüsü olmayacak bu. [...] Sesimi kulislerde duyurabildim." (FB, 17 veya 18 Nisan 1933, Paris, Müller (1994, s.356.) 22 Nisan 1955 yılında Le Monde'da yayınlanan mektuba göre, 8 Nisan 1933 yılında Milli Eğitim Bakanı Anatole de Monzie, Einstein'ı Fransız Hükümeti adına Milli Eğitim Bakanlığı Collège de France'ın profesörlerinin kararı ile ona tahsis edilmek üzere kurulmuş olan fizik matematik kürsüsüne davet ediyor. Einstein kabul ediyor, 1934 yılında gelmesi planlanmış ise de hiçbir zaman kendisi için kurulmuş olan bu kürsüde çalışmıyor.

Sağlık problemleri, yorgunluklar, kazalar,[38] ölümler,[39] doğumlar,[40] tatiller ve aile yaşantılarına ilişkin bilgilere ise mektupların satır aralarında rastlıyoruz. Sadece iki kişinin değil iki ailenin arkadaşlığı da gözlemlenebiliyor. "Günde 10 yerine 12 saat çalıştım. Buna kırda dinlenme denir!"[41] diyerek tatil dönemlerinde bile çok yoğun çalıştığından dem vuran Febvre'in kimi zaman da çalışamamaktan yakındığını görüyoruz: "Mektubun çalışma anlamında çok kötü bir zamanda bana ulaştı. Kayınpeder ve kayınvalidemin evlilik yıldönümleri için her yerden gelen konuklarla birlikteydim. Yeğenlerin bağrışmaları, gülmeleri ve yaygaraları içerisindeki taşkınlıklarının ortasında Annales'i düşünmek imkânsızdı."[42] Yazışmalarda ayrıca Bloch ve Febvre'in edebi tutkularına ilişkin ipuçlarını da yakalamak mümkün: Stendhal'in *Kırmızı ve Siyah* romanına atıf yapan Febvre[43], özellikle İngiliz polisiye romanları okumayı seven Bloch[44] gibi.

Annales dışında yer aldıkları, kimi zaman vakit aldığından ötürü sorun nedeni olan projeler,[45] birlikte katkı verdikleri[46] ve yer almayı planladıkları ama hayata

---

[38] Müller'den (1994, s.239, Dipnot 25) bilgilendiğimiz kadarıyla Bloch 7 Nisan 1930'da ehliyetini alıyor. 15 Ağustos 1930'da, Fougères'den dönerken, Bloch'un arabası bir motosiklet ile çarpışıyor. Bu olay üzerine Febvre kaygısını şu sözlerle dile getiriyor: "Motorsiklet gittikçe bir musibete dönüştü. Karşılaştığımız tüm makineler içerisinde şüphesiz en tehlikelisi. Bu kadar hafif bir makine üzerinde bu kadar hızlı gidebilmek bu riski yaratıyor."(FB, 25 Ağustos 1930, Paris, Müller (1994, s.239)). Yine Müller'den (1994, s.255) öğrendiğimize göre, aynı yıl Ekim ayı başında Febvre de karısı ile birlikte Colmar yakınlarında bir araba kazası geçiriyor. Karısının akciğeri birçok açıdan ciddi bir şekilde eziliyor ve köprücük kemiği de kırılıyor. Febvre'in önkolunda düzeltilebilmek için 2 cerrahi müdahale yapılmasını gerektiren 3 kırık oluşuyor. Bu nedenle 11 Ekim 1930 tarihli mektubu Febvre adına karısı yazıyor (FB, 11 Ekim 1930, Colmar, Müller (1994, s. 255)).

[39] Örneğin, Bloch'un kayınpederinin vefatı üzerine Febvre'in yazdığı taziye mektuplarına ((FB, 21 Temmuz 1929, Strasburg, Müller (1994, s.145-146); FB 26 Temmuz 1929, Strasburg, Müller (1994, s.146)) cevaben Bloch'un yazdığı duygusal mektuptan (BF, 26 Temmuz 1929, Thannenkirch, Müller (1994, s.147)) kayınvalidesinin de 15 ay önce öldüğünü, karısının beşinci çocuklarını doğurmasına bir ay kaldığından ötürü çok kötü durumda olduklarını öğreniyoruz.

[40] Bloch'un 5. çocuğu Jean-Paul 25 Ağustos 1929'da doğuyor. Bunun üzerine Febvre (FB, 26 Ağustos 1929, Paris, Müller (1994, s.166)) mektubunda Bloch'u tebrik ederken "itiraf edeyim kendi adıma ben bir oğlum daha olsun isterdim, ama sonuçta her halükarda evin neşesi olacak..." yazarken, Bloch ise (BF, 28 Ağustos 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 172)) "Biz kız olmasını tercih ederdik ama tabi bu da bizim için son derece uygun, zaten 5. çocuğun erkek olmasının daha iyi olduğuna ilişkin mükemmel nedenler bulduk. Önemli olan her şey iyi geçti." sözleri ile mutluluğunu paylaşıyor. Bloch'un 6. ve son çocuğu olarak 15 Ekim'de doğacak olan Suzanne için ise Febvre, "Klinikte olduğunuzu duydum umarım herşey yolunda gidecek." diye yazıyor Bloch'a. (FB, 14 Ekim 1930, Strasburg, Müller (1994, s. 256)).

[41] FB, 9 Temmuz 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 143).

[42] FB, 20 Eylül 1930, Mamirolle, Müller (1994, s. 247).

[43] FB, 9 Ekim 1928, Besançon, Müller (1994, s. 101).

[44] BF, 19 Aralık 1933, Strasburg, Müller (1994), s. 457.

[45] İki savaş arası dönemde Milli Eğitim Bakanı Anatole de Monzie, yeni bir ansiklopedi hazırlama projesini halka açıklıyor. Ulusal Fransız Kütüphanesi (BNF) yöneticisi olan Julian Cain'in önerisi ile Febvre bu projeye dâhil olur. Febvre, alfabetik ya da bilimlere göre klasik sınıflandırmaların yapıldığı herhangi bir konuda bilgilenme amaçlı başvuru kaynağı olarak

geçirilemeyen projeler[47] yazışmalarda sıklıkla üzerinde durulan temalar arasında sayılabilir. Febvre'in mektuplarında genellikle bir çeşit ironi ile büyük iş olarak tanımladığı *Encylopédie Française* projesine "Ansiklopedi için bravo! Eminim ki, ilginç birşey olacak (siz olmasanız olmayabilecek) ve anlıyorum ki bu sizin ilginizi uyandırıyor."[48] diyerek destek vermesine rağmen bu projenin Febvre'i *Annales*'den uzaklaştırdığına dair kaygılandığı anlayabiliyoruz Bloch'un satırlarından:

> Sizi sıkıyormuş gibi hissediyorum. Anlıyorum şu anda *Encylopédie* vaktinizi çok fazla alıyor. Ben hep bekledim. Kimi zaman biraz üzüntü ile: *Annales* için, bir bakıma, ama esas daha az egoistçe, çünkü korkarım tarihçi olarak üretiminiz azaldı. Kabul etmemeniz konusunda sizi hiç caydırmaya çalışmadım. Çünkü bu işin sizi eğlendirdiğini görüyordum, çünkü sizin ellerinizde Encyclopédie entelektüel olarak ilginç bir şeyler verecekti ve çünkü bunun Paris'te size benim sağduyulu arkadaşlığımın kayıtsız kalamayacağı yaşam kolaylıkları getireceğini umuyordum. Annales'e ilişkin işleri olabildiğince çok göğüslemeye çalıştığımı söylememe gerek yok çünkü Annales bizim ortak eserimiz ve sizin entelektüel katkınız çok büyük. Fakat bu, geçen sene nerdeyse mümkündü, Leuillet benim yanımda olduğu zaman.

---

kullanılabilecek bir ansiklopedi yerine çağdaş toplumların bilgilerini biraraya getirme kaygısı taşıyan, fikirlerden ve insanlardan bahseden, dinamik bir içeriği olan yeni bir çerçeve önerir. Febvre'in önerisinden, Annales projesini ortaya çıkaran temel kaygıların benzerini *Encyclopédie Française* için de hissettiğini anlayabiliyoruz. İlk cildi 1935 yılında yayınlanan Ansiklopedi toplamda yirmi cilt olarak yayınlanıyor.

[46] 1927 yılında Seligman tarafından ortaya atılan sosyal bilimler ansiklopedisi projesi, Encyclopedia of the Social Sciences adıyla okuyucuya sunuluyor. İlk cildi 1931 yılında çıkıyor. Bloch Annales'de Encyclopedia of the Social Sciences üzerine bir yazı yayınlıyor. ("Une somme des sciences sociales", *Annales d'histoire économique et sociale*, 3(11), 1931, s. 391-392), Bloch'un "European Feodalism" makalesi (*Encyclopedia of the Social Sciences*, 6, 1931, s. 203-210), "Fustel de Coulange" üzerine kısa yazısı (*Encyclopedia of the Social Sciences*, 6, 1931, s. 543) var. Febvre Henri Berr ile birlikte "History" makalesinin (*Encyclopedia of the Social Sciences*, 7, 1932, s. 357-368) birinci kısmını, tek başına da "Michelet" makalesini (*Encyclopedia of the Social Sciences*, 10, 1933, s.405-406) yazıyor. Projeye ilişkin olarak Bloch Febvre'e şu ilginç satırları yazıyor: "Siz de benim gibi, Encyclopedia of social sciences'in kelimelerle ifade edilemeyen kâğıtlarını almış olmalısınız." (BF, 15 Temmuz 1929, Thannenkirch, Müller (1994, s.145)).

[47] Fransa'nın tarihsel atlasını hazırlama projesine katkı vermesi için projenin tasarımcısı Lhéritier, Febvre ile iletişime geçiyor. Febvre, bu projenin başarılı olacağı konusunda tereddüt etse de, projenin ulusal komisyonunda yer almayı kabul ediyor ama proje hayata geçmiyor. Konuya ilişkin olarak şu mektuplara bakılabilir: BF, 27 Eylül 1928, Strasburg, Müller (1994, s.83); FB, 30 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s.89); FB, 9 Ekim 1928, Besançon, Müller (1994, s.100). Febvre'in bu projeye yaklaşımını göstermesi bağlamında ise Bloch'a yazdığı "Onların herhangi bir şey yapması mümkün değil." (FB, 30 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s.89)) ve Henri Berr'e yazdığı "Bu sorun üzerine net bir fikrim var. Onlar sadece budalalılık yapacaklar." satırları dikkat çekici. (Lucien Febvre'in Henri Berr'e 2 Ekim 1928'de Mamirolle'dan yazdığı mektup için bakınız: Jacqueline Pluet-Despatin & Gilles Candar (derleyen), *De la Revue de Synthèse aux Annales: Lettres à Henri Berr*, Paris, Fayard, 1997, s.338).

[48] BF, 9 Mayıs 1933, Strasburg, Müller (1994, s. 371).

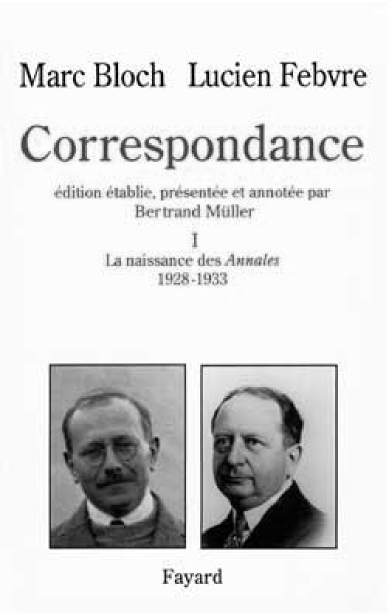

Bertrand Müller'in derlediği yazışmaların ilk cildinin kapağı.

[…] Bu sene, sekreter olmadan, dosyalar olmadan, aktif bir direktörden danışman bir direktöre doğru kayıyorum arka planda.[49]

Bu sitemlere "Ne yazık! Hayır, günler 48 saat değil."[50] ve "Annales tam olarak olması gerektiği yerde, fakat... tam yerinde."[51] sözleri ile karşılık veren Febvre Bloch'u yatıştırmaya çalışıyordu. Bloch'un serzenişlerini de göz önünde bulundurarak projenin ilerleyişi, genel planı ve içeriğinin oluşturulmasında Febvre zaten Bloch'a sürekli danışıyordu. Febvre'in bu konudaki yaklaşımını Bloch'un nasıl yorumladığına ilişkin ipuçlarını ise şu satırlardan yakalamak mümkün: "Ansiklopedi üzerine düşünmeye başladım. Biraz, yeterince değil. Pek tabiki, cezboldum. Mümkün olabilecek bir plan görüyorum (hala araftayım...) Fakat korktum: çok fazla zamanımı aldığından, katkı verecek işbirlikçi bulmanın zorluğundan dolayı."[52]

II. Bloch ve Febvre'in *Annales* dergisine ait yazışmaları

Bloch ve Febvre'in yazışmalarında *Annales* projeleri dışında dile getirdikleri temel hususları Annales üzerine yazdıkları mektupları daha iyi yorumlayabilmek için ele almıştık. Kurucuların nasıl bir konjonktürde hangi saiklerle ve hissiyatlar ile hareket ettiklerine ilişkin genel bir fikir sahibi olduktan sonra artık *Annales*'e ilişkin yazışmalara yayınevi ile yapılan görüşmeler ile başlayabiliriz.

"Öyle görünüyor ki büyük işadamlarının tüm naif kurnazlıklarını haiz olan bu adam sorduğu bir dizi sorular ile bizim çok fazla 'üniversiteli' yani 'fosilleşmiş' olup olmadığımızdan emin olmak istiyor." diyerek anlatmaya başlıyor Bloch, Armand Colin yayınevi yöneticisi Max Leclerc ile olan ilk görüşmesini.[53] Febvre'in *Annales* dergisi projelerini Bloch'un görüşmesinden aylar önce

49 BF, 9 Ekim 1933, Strasburg, Müller (1994, s.420).
50 FB, Eylül sonu 1933, Paris, Müller (1994, s. 411).
51 FB, 6 veya 7 Ekim 1933, Paris, Müller (1994, s. 418).
52 BF, 19 Aralık 1933, Strasburg, Müller (1994, s. 458).
53 BF, 11 Mayıs 1928, Paris, Müller (1994, s. 12).

Leclerc'e sunduğunu ve bu görüşmeden oldukça memnun kaldığını biliyoruz.[54] Bu görüşme hakkında Bloch, Henri Pirenne'e şu satırları yazıyordu: "Colin yayınevi ile ilişkiye girdik. Mektuplaşma sonrasında, Febvre, bu hafta başı, Max Leclerc'i gördü. Bu ilk görüşmeden en iyi izlenimlerle ayrıldı. [...] Görünüşe göre, projemizle ilgilendi ve projemizde yayınevi için ciddi faydalar gördü."[55]

Febvre'in yayınevi ile olan ilk görüşmesinde bütçe gibi finansal detayların konuşulmadığı ama *Annales*'in sosyoloji disiplini ve sosyologlar ile olan ilişkisinin ayrıntılı olarak tartışıldığı anlaşılıyor. *Annales* dergisinin redaksiyon komitesinde özellikle Maurice Halbwachs gibi bir sosyoloğun yer almasına "belki de sosyalisttir" diyerek çekince koyulduğunu kendisinin de "belki değil, tabiki de sosyalist" diyerek karşılık verdiğini öğreniyoruz. [56] Kendi aralarındaki yazışmalarda, imparator, sezar gibi isimler taktıkları Leclerc ile görüşmesine "iyi pazarlıklar"[57] diyerek Bloch'u uğurlayan Febvre de *Annales*'in hazırlık sürecinde yayınevi yöneticisi ile yoğun temas içine giriyor. Leclerc'in "aslında sempatik birisi"[58] olduğunu düşünen Bloch ve "Biraz olsun Max Leclerc'i unutmak için yürüyüş yapacağım."[59] diyen Febvre Leclerc ile derginin adı, kapağı, tipografik unsurları, bütçesi, lansmanı gibi konularda sıklıkla iletişime geçiyorlar.

A. Sosyoloji ve diğer sosyal bilimler disiplinlerine bakış

Sosyoloji disiplinini[60] çok yeni ve metodolojisini de çok muğlak bulan Leclerc'in sosyoloji konusundaki tereddütlerine Febvre'in yazılı olarak da verdiği cevap, Febvre ve Bloch'un sosyoloji disiplinine bakışlarını göstermesi bakımından önemli:

> Dergide genel sosyolojiye ilişkin makaleler yayınlama niyetimiz yok. Sosyologların kendilerine ait mekanizmaları var; Fransa'daki sosyologlar arasından metodolojisi ve bilimsel bir yaklaşımı olanlar için L'Année Sociologique var. Ekonomi temelli bir dergiye onları davet etmenin bir anlamı yok, çünkü sosyologların zaten kendi dergilerinde özgürce istediklerini yapabilme özgürlükleri var. Lakin ekonomik sosyoloji var olan bir disiplin. Çok iddialı teşebbüslerde bulunulmadığında akıllı ve dikkatli bir şekilde olayların ve istatistiki verilerin incelemesi üzerine dayalı olduğunda ekonomik sosyolojinin tarihçiler için inkar edilemez yararları var. Öte

---

[54] Görüşme 12 Mart 1928 tarihinde gerçekleşiyor. Mektubu Müller muhtemelen 13 Mart 1928 yazarak tarihlendirmiş. (FB, 13 Mart 1928, Paris, Müller (1994, s.9)).

[55] Bloch'un Henri Pirenne'e 17 Mart 1928'de yazdığı mektup: Bryce Lyon & Mary Lyon (derleyen), *The birth of Annales history: the letters of Lucien Febvre and Marc Bloch to Henri Pirenne (1921-1935)*, Bruxelles, Palais des Académies, 1991, s.96-97.

[56] FB, muhtemelen 13 Mart 1928, Paris, Müller (1994, s.10).

[57] FB, 29 veya 30 Haziran 1928, Mamirolle, Müller (1994, s. 29).

[58] BF, 2 Ekim 1928, Strasburg, Müller (1994, s. 91).

[59] FB, 19 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s. 72).

[60] Fransa'da sosyoloji disiplinin doğuşu ve diğer sosyal bilimler disiplinleri ile olan ilişkisinin ayrıntılı olarak başarılı bir şekilde ele alındığı bir çalışma için bakınız: Laurent Mucchielli, *La découvert du social. Naissance de la sociologie en France (1870-1914)*, Paris, La Découverte, 1998.

> yandan, sosyologların başvuru kaynaklarını kaçırıyoruz. İşte bu nedenlerden ötürü, bizim neslin üzerinde tartışmasız etkileri olan (kimi zaman olumlu kimi zamanda olumsuz anlamda) Durkheim sosyolojisinin bir temsilcisini aramızda görmek istiyoruz. Bu sosyolog, partizan ya doktriner bir adamının gerçekleştirecekleri için değil daha ziyade bilgi aktarmak ve belli bir ölçüde eleştiri yapmak için orada bulunacak. Eklemek isterim ki, eğer Strasburg'daki meslektaşımız Maurice Halbwachs'ı L'Année Sociologique grubunu temsilen seçersek Halbwachs sizin endişe duyabileceğiniz 'zamansal' kaygılarından muaf bir anlayışla ondan talep edeceğimiz bilgi ve dokümentasyon işlerini bizim için yapacaktır. Çünkü kesinlikle biliyoruz ki öğrenmeye meraklı olan Halbwachs tarihçiler ile birlikte hareket etme konusunda özellikle istekli.[61]

Hevesli bir şekilde başladığını bildiğimiz Durkheim Okulu temsilcileri ile birlikte hareket etme motivasyonunun,[62] ilerleyen zaman içinde keyifli bir işbirliğine dönüşmediği zamanların da olduğu metodolojik olarak kimi zaman ayrı düştükleri[63] Febvre'in şu satırlarından çıkarılabiliyor: "Halbwachs'ın doyurucu ama statik - tuhaf Durkheim ortodoksisinde hiç olmadığı kadar- ve çok sıkıcı bir sunum yaptığı uzun bir sosyoloji oturumundaydım."[64] Ayrıca, tanıtım broşüründe yazıları ile katkı yapacakları ilan edildiği halde Annales'de yazılarını göremediğimiz Marcel Mauss ve Lucien Lévy-Bruhl'e de zaman içinde daha mesafeli

[61] Febvre tarafından Max Leclerc'e 8 Mart 1928 tarihinde yazılmış mektup müsveddesini Müller (1994, s. 9-10) okuyucuya 3 numaralı dipnotta sunuyor.

[62] Annales Okulun sosyoloji disiplini ile olan ilişkisiyle ilgili olarak Durkheim okulunun *Annales*'in kurucularının epistemolojileri üzerindeki etkisini inceleyen bir çalışma için bakınız: İrem Özgören Kınlı, *L'Influence de l'Ecole Durkheimienne sur l'epistemologie des Annales*, Université Paris I Panthéon Sorbonne, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2005.

[63] 5 Ağustos 1930 yılında Simiand Febvre'e yazdığı uzun mektubunda "kişisel sempatisinin daha da arttığını" tarihçiler ve sosyologlar arasındaki artan işbirliğinden yana olduğunu hatırlatıyor. Buna karşın, işbirliği prensibini reddetmeden, Simiand, Febvre'in fiyatlar üzerine araştırma çalışmasının ["Le problème historique des prix", *Annales d'histoire économique et sociale*, 2(5), 1930, s.67.] 'çerçevesi' ve 'eğilimleri' konusunda aynı fikirde olmadığının altını çiziyor: "Fiyatlar tarihi üzerine olan çalışmalarla ilgili giriş makaleniz konuya ilişkin olarak daha önce yapılmış araştırmalara yönelik birtakım değerlendirmeler içeriyor, öncelikle, ve, ciddiyetle, araştırmacılara birtakım 'istikametler' öneriyor. Söylemek zorundayım ki, bunlar oldukça farklılar, ve bazıları ise benim sunmak istediklerimin tam tersiler. [...] Tek bir örnek: 'Yerel araştırmaları' gayesizce yeniden başlamaktan kaçınmak ve tüm sebepler ve özel koşulları bilmekten daha fazla emin olmak için yapmak gibi. İşte buna ben hayır, hayır, hayır diyorum!" Bu mektup, 9 numaralı dipnotta Müller (1994, s.234) tarafından okuyucuya sunuluyor. Yeni tarih yaklaşımları ve yöntemlerini kavramsal bir çerçede ustaca ele alan Salih Özbaran'ın çalışmasına yerel tarih, mikro tarih, bölgesel tarih tartışmaları bağlamında bakılabilir: Salih Özbaran, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, İstanbul, Tarih Vakfı, 2005, s.43-50. Ayrıca İlhan Tekeli'nin tarihyazımı konusunda yazdığı yazıların ve çeşitli toplantılarda yaptığı konuşmaların başarılı bir şekilde derlendiği çalışmasına toplumsal tarihyazımı metodolojisine ilişkin epistemolojik, metodolojik ve ideolojik tartışmaları tamamlayıcı nitelikte olması nedeniyle bakılabilir: İlhan Tekeli, *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*, Ankara, Dost Kitabevi, 1998, s.52-61.

[64] FB, Haziran başı 1933, Paris, Müller (1994, s. 381).

yaklaşıldığını yine Febvre'in şu sözlerinden çıkarabiliyoruz: "Hep bir etnoloğun-sosyoloğun kendi bilimine ilişkin birşeylerini basalım istedim. Ama kim, kim, kim? Pek tabiiki mükemmel Mauss değil, birçok sebepten dolayı. Ve onun ve Lévy-Bruhl'un etrafında ben sadece sıradanlık görüyorum."[65]

Yazışmalar *Annales* kurucularının diğer disiplinlere yaklaşımlarına ilişkin de bilgi veriyor. Annales'in disiplinlerarası metodolojisi, Bloch'un şu satırlarında kendini gösterir nitelikte: "Dergimizi 'tarihsel coğrafya' yararına kullanmayı düşündün mü? Başlığı itibari ile ilginizi çekecek ve hiçbir yerde temsilcisi yok (coğrafyacılar onu hor görüyor, ve tarihçiler onu anlamıyorlar.)"[66] Bir yandan coğrafya disiplini ile sıkı bir işbirliğinin önemini vurgularken diğer yandan *Annales*'in bir coğrafya dergisi olmadığının da altının çizilmesi gerektiğine inanıyorlardı. "*Annales de Géographie* ile olabilecek bir karışıklıktan uzak duralım. Demangeon[67] bizi affetmez."[68] diyen Febvre, *Annales*'in diğer dergilerden farkının ve özgünlüğünün vurgulanmasının önemine atıf yapıyordu.

Febvre'in *Annales*'in kuruluşundan bir yıl sonra kaleme aldığı bir yazıyı hazırlama gerekçesini Bloch'a aktarırken sarfettiği şu sözler kurucuların sosyal bilimler disiplinlerine ilişkin duruşlarını sürekli tanımlama gayreti içerisinde oldukları izlenimini uyandırıyor: "Bizim özel meraklarımız ile tam olarak ilgili olan Henri Wallon'un *Principes de psychologie appliqué* isimli son çalışması üzerine bir not yazdım ben de. Bizim için psikoloji çalışmalarının neden önemli olduğu üzerine iki çift laf edebilmemize fırsat verecek."[69]

Kurucular bir yandan disiplinlerarası ilişkinin önemini her fırsatta vurgularken diğer yandan tarih disiplininin[70] nasıl bir metodolojisi olması gerektiğine ilişkin düşüncelerini de yazışmalarda paylaşıyorlardı. Örneğin arkadaşı Thomas'ı Annales'in yakın zamanda basılacağına ilişkin bilgilendiren Febvre, tarih disiplinine ilişkin görüşlerini şu sözlerle ortaya koyuyordu:

---

[65] FB, 20 Eylül 1930, Mamirolle, Müller (1994, s. 250).
[66] BF, 27 Eylül 1928, Strasburg, Müller (1994, s.83).
[67] *Annales de Géographie*'nin yöneticisi olan ve özellikle Febvre ile işbirliği içinde olan Albert Demangeon kastediliyor.
[68] FB, Mayıs 1929, Strasburg, Müller (1994, s.139).
[69] FB, 21 Eylül 1930, Mamirolle, Müller (1994, s. 253).
[70] Richard J. Evans'ın Prof. Dr. Uygar Kocabaşoğlu tarafından her zamanki titizliğiyle Türkçeye çevrilen *Tarihin Savunusu* adlı kitabının şu satırları tarihin bir disiplin, bilim, sanat ve hatta zanaat olmasına ilişkin tartışmaları ortaya koyar nitelikte: "Gerçek odur ki, İngilizce'de bilimler olarak bilinen disiplinler arasındaki farklılıklar, en azından, bu disiplinlerin topluca ele alınması halinde bunlarla insani bir disiplin olan tarih arasındaki farklar kadar büyüktür. Burada 'bilim' kullanışlı bir yaftadır, dolayısıyla kullanılışının bir dilden diğerine farklılıklar göstermesine şaşmamak gerekir. Gerçekten 'bilimsel' bir tarih arayışı içinde olmak bir serap peşinde koşmaktır. [...] Tarih yalnızca terimin zayıf anlamıyla bir bilim değil, yetenekli ellerde edebi bir biçim ya da dille ortaya konabilen ve diğer edebi sanat ürünleriyle kıyaslanabilecek ve böyle olduğu geniş ölçüde teslim edilebilecek bir sanattır-ya da öyle olabilir. Ve de büyük Fransız tarihçisi Marc Bloch'un ısrarla belirttiği gibi bir zanaattır; çünkü onun uygulayıcıları malzemelerini ve aletlerini nasıl kullanacaklarını iş üzerinde öğrenirler." (Richard J. Evans, *Tarihin Savunusu*, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s.79).

> Bizler tarihçi olacağız. Ama bundan bugünkü kaygılarımızdan uzaklaşacağımızı anlamıyoruz. Buna iki şekilde ulaşmaya çalışacağız: bir taraftan, çağdaş medeni devletlerin ekonomik ve sosyal gelişimi üzerine okuyucularımızı bilgilendirerek onların çalışmaları için onlara karşılaştırma kavramları ve araştırma önerileri sağlayarak ve diğer taraftan, […], ilkel topluluklara ve hala var olan arkaik örgütlenme biçimlerine büyük bir yer ayırarak.[71]

B. Tanıtım çalışmaları

Bloch ve Febvre, disiplinlerarası işbirliğinin yanısıra uluslararası bir dergi yaratma hedeflerini her fırsatta dile getiriliyorlardı.[72] Bu hedef doğrultusunda kurucuların *Annales*'e katkı yapması için[73] tanıtım broşürleri ve mektupların hazırladığını biliyoruz. Bu mektupta yararlı olacağına inandıkları bir iş yaptıklarını, tüm enerji ve isteklerini bu iş için ortaya koyduklarını, etkin ve sürekli desteğe, önerilere ve gerektiğinde eleştirilere ihtiyaç duyduklarını ortaya koymuşlardı. Dergiye yazı göndererek gidilen kütüphanelerin abone olmalarını sağlayarak *Annales*'i insanlara ve ilgilenecek gruplara tavsiye ederek yardım edilebileceğinin altını çizmişlerdi.[74] Bu meyanda Bloch'un, tanıtım amaçlı hazırlanacak kartvizitlerinin üzerine yönetim ortağı yerine yönetici yazılması önerisi[75] kabul görmüştü. Dergiye katkıda bulunacaklar için tipografik kurallardan ziyade derginin amaçlarını ve ruhunu anlatan bir tanıtım broşürünün hazırlanması[76] konusunda görüş birliğine varmışlardı. Febvre'in Bloch'a yazdığı mektupta ayrıntılarını gördüğümüz kadarıyla 100 mektubun Fransız üniversitelerindeki tarih, coğrafya, siyasi iktisat, hukuk tarihi profesörlerine, 100 mektubun büyük okullar, çeşitli bilimsel kurumlar ve katolik okullarına, 100 mektubun seçilecek yabancı üniversitelere, 400 mektubun da liselere gönderilmesi planlanmıştı.[77] Sadece bu taslak

---

[71] Febvre'in arkadaşı Albert Thomas'a 11 Eylül 1928'de yazdığı bu mektubu, Müller (1994, s.57) 153 numaralı dipnotta okuyucuya sunuyor.

[72] Febvre'in arkadaşı Albert Thomas'a 11 Eylül 1928'de yazdığı mektubu Müller (1994, s.57-58) okuyucuya sunuyor: "Annales ulusal bir dergi olacak, çünkü Fransızlar tarafından yönetiliyor, Fransa'da ortaya çıktı. [...] Ama bu 'ulusal' dergi aslında zihniyet ve işbirliği anlamında 'uluslararası' olmayı hedefliyor."

[73] Bloch ve Febvre uluslararasılaşma saiki ile hareket etmelerinden kaynaklı olarak farklı ülkelerden gelen yazıları reddetme konusunda daha ihtiyatlı davrandıkları izlenimi veriyorlar. [Fritz Rörig yerel bir dergide yayınlanmış Hamburg'da sunulmuş bir konferansının yayınlanması önerisini 9 Ağustos 1929'da yazdığı mektubunda Bloch'a sunuyor. Bloch Febvre'e Rörig'in teklifinden 12 Ağustos 1929'da yazdığı mektupta bahsediyor. Bu mektup Müller (1994, s. 156) tarafından 119 numaralı dipnotta okuyucuya sunuluyor]: "Hayır, Rörig'in teklifini reddedemeyiz. Almanya'ya ilişkin destek lazım bize. Fransız okuyucu için verecekleri öğretici olacaktır." (FB, 14 Ağustos 1929, Châteaudun, Müller (1994, s.160)).

[74] Temmuz 1928 tarihli Annales'in tanıtımına yönelik bu mektubun yeniden basılmış örneğini Müller (1994, s.35) okuyucuya sunuyor.

[75] BF, 8 Eylül 1929, Strasburg, Müller (1994, s.183).

[76] BF, 20 Eylül 1929, Strasburg, Müller (1994, s.207).

[77] FB, 13 Haziran 1928, Strasburg, Müller (1994, s. 15).

bile bize kurucularının *Annales*'i sadece akademik bir dergi olarak tasarlamadıkları fikrini veriyor.

Ocak 1929'da ilk sayısı çıkmadan önce Bloch, *Annales*'den ne beklediğini şu şekilde anlatıyordu: "Aradığımız, ciddi, belgeli ve kusursuz biçimde nesnel çalışmalar. Tek bir kelime ile gerçekten 'tarihsel' bir ruhtan canlanmış olan…"[78] Temmuz 1928'de Bloch ve Febvre tarafından hazırlanmış ilk tanıtım broşüründe öncelikli olarak Ocak 1929'da *Annales*'in ilk sayısının çıkacağını ilan etmişlerdi. Herhangi bir ekole ait olmadıklarını, ekonomistler ve tarihçilerin yaptıklarını birleştirerek geçmişi ve bugünü anlamaya çalışacaklarını vurgulamışlardı. Bu tanıtım broşüründen *Annales*'in makale, notlar ve eleştiri yazılarından oluşacağı, redaksiyon komitesi ve katkı yapanların ilk listesi, 160 sayfadan oluşacağı, 3 ayda bir (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim) yayınlanacağı, fiyatının 15 frank, yıllık abonelik fiyatının Fransa ve kolonilerde 55 frank, yabancı ülkelerde ise indirimli posta ile fiyatının 60 frank, indirimsiz fiyatının ise 65 frank olduğu gibi bilgileri öğrenebiliyoruz. [79]

Kurucular ilk tanıtıcı broşürdeki bazı bölümleri yeniden düzenledikten sonra, Kasım 1928'de ikinci bir tanıtım broşürü hazırlamışlardı. Lansman kampanyalarının bir parçası olan bu tanıtıcı ilanda derginin amacı şu sözlerle anlatılmıştı:

> Bugünlerde, hiç olmadığı kadar, ruhlar ekonomik problemler için tutkulu. Fransa'da, diğer ülkelerde de olduğu gibi, iki tip dergi büyüyen merakları gidermeye çalışıyor. İlki, tarihçiler tarafından yazılan, geçmiş ile sınırlı. Diğeri, ekonomistler, teknisyenler ve işadamlarından oluşan, sadece bugüne bakıyor. [...] Temel olan, aynı problemlerle meşgul olan bu iki kategorideki araştırmacıların yakınlaşmasını, fikir teatisi yapmasını, sürekli ve verimli bir işbirliği yapmasını sağlamak. Birlikte çalışılarak herkesin kazanabileceği birşeyler var. Bu yakınlaşmayı kurmak, bölmek yerine birleşmesini sağlamak, işte bu *Annales d'histoire économique et sociale*'in emeli.[80]

Annales'in ilk sayısının çıkmasının hemen öncesinde Ağustos 1928'de Oslo'da düzenlenen 6. Uluslararası Tarih Bilimleri Kongresi, kurucuların derginin uluslararası arenada tanıtımını yapmalarına olanak sağlamıştı.[81] Febvre'in karısının sağlık sorunları nedeniyle[82] katılamadığı kongreye Bloch, Henri Pirenne ile

---

[78] Bloch'un M. Baumont'a 4 Temmuz 1928'de yazdığı mektubun bu satırları Müller (1994, s.32) tarafından okuyuculara 85 numaralı dipnotta sunulmuş.

[79] Temmuz 1928'de Bloch ve Febvre tarafından hazırlanmış ilk tanıtım broşürünün yeniden basılmış halini Müller (1994, s.42-25) okuyucuya sunuyor.

[80] Kasım 1928'de Bloch ve Febvre tarafından hazırlanmış ikinci tanıtım broşürünün yeniden basılmış halini Müller (1994, s.107-110) okuyucuya sunuyor. Metin içindeki alıntı için bakınız: Müller (1994, s.107-108).

[81] *Annales*'in ilk sayısının çıkmasına aylar kala Bloch ve Febvre'in uluslararası olarak tanınmanın gerekliliğine olan inançları, Bloch'un şu sözlerinde somutlaşıyor: "Benim gibi biliyosunuz ki ekonomik sosyal üretimimiz, yurtdışında çok bilinmiyor. Daha iyi bilinmemesi rahatsız edici.": BF, 13 Eylül 1928, Strasburg, Müller (1994, s. 60).

[82]11 Ağustos 1928 mektubunda belirttiği ailesel nedenlerden ötürü (karısının sağlığının kötü olması) Febvre kongreye gitmekten vazgeçiyor: FB, 11 Ağustos 1928, Paris, Müller (1994, s.48).

birlikte gitmişti.[83] Bloch, karşılaştırmalı tarih üzerine bildiri sunmak için[84] katılmış olduğu bu kongrede tanıtım broşürlerini dağıtarak derginin lansmanını yaptığını ve yaptığı propagandanın etki yarattığını Febvre'e şu ifadeler ile yazmıştı: "Tabi ki *Annales*'in propagandasını yaptım. Kongrenin sosyal kısmı daha iyi organize edilmiş olsaydı daha etkili olabilirdi."[85]

Derginin lansmanın üniversite camiasında yarattığı etkiye ilişkin olarak Febvre de, Leclerc'e yazdığı mektupta şu değerlendirmeleri yapmıştı:

> *Annales,* Fransa'da geleneğe uygun olarak kıskançlık yarattı, özellikle hukuk fakültesinin ekonomisterinin ortamlarında. [...] Buna karşın, özellikle coğrafyacılar ve sömürgecilik üzerine çalışanlar tarafından büyük bir sempati ile karşılandı. Sömürgecilik üzerine çalışanlar kolonyal etiketi taşımayan bir derginin onların işbirliğini istemesinden dolayı özellikle mutlular. Yurtdışında ise, şimdiden herkese öyle görünüyor ki dikkate alınacak tek Fransız ekonomik tarih dergisi bizimkisi olacak.[86]

Bloch'un da Febvre gibi, *Annales*'in uluslararası alanda iyi bir etki yaratacağına güvendiğini ve Fransa'da ise kendilerini yalnız gördüklerini şu şatırlarından hissedebiliyoruz:

> Aldığım çeşitli mektupların da gösterdiği gibi, yurtdışında ciddi bir sempati ile karşılacağız. […] Öte yandan Fransız kanadından yeterince canlı bir düşmanlık göreceğimizi hesaba katmalıyız. Öncelikle hukukçulardan. Martin isimli bu son derece kibar adam, Olivier ön isimli[87] bizim projelerimizin karanlığını ortaya çıkarmak için beni aradığı gün kelimenin tam anlamıyla hiddetlendi: çünkü – "tarihçiler siyasi ekonomi yapacakla" [...] "genel karışıklığı arttırarak" [...] Leon Cahen ise beni bizim redaksiyon komitemizin "sadece çok fazla Fransız ve sadece çok fazla Strasburglu", "vilayetin başka fakültesi temsil edilmiyor!" olduğunu gözlemlemeye zorunlu kıldı. Ve tabiki söylememe gerek yok ki yardımını istemediğimiz diğer seçkin yazarlar – ki ben onlara aynı sessizlik politikasını sürdürmeye devam ediyorum-yapmaları gerektiği halde takdir etmediler.[88]

---

[83] Febvre, Bloch'un Henri Pirenne ile Oslo'daki kongreye katılmasına ilişkin şu itirafta bulunur: "İlk defa Oslo'yu kabul etmediğim için büyük pişmanlık duyuyorum. Hayır kongre ya da Oslo için değil. Ama yapılacak çok fazla iş var. Siz yapacaksınız. Pirenne size yardım etmeli. Yapar gibi düşünüyorum zira son mektubu çok samimi ve olumlu." FB, 29 veya 30 Haziran 1928, Mamirolle, Müller (1994, s.29).

[84] Bloch'un Oslo'daki kongrenin değerlendirmesini yaptığı mektubu için bakınız: BF, 22 Ağustos 1928, Müller (1994, s. 48-56); Bloch kongre üzerine Annales'de bir değerlendirme yazısı yazar: "Le congrès des sciences historiques d'Oslo (1928)", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1(1), 1929, s.71-73.

[85] BF, 22 Ağustos 1928, Müller (1994, s.50).

[86] Febvre'in Leclerc'e yazdığı tarihsiz müsvedde mektup, Müller (1994, s. 58) tarafından 157 numaralı dipnotta okuyucuya sunulmuş.

[87] Müller (1994, s. 51) 129 numaralı dipnotta bize bu kişinin aslında François Olivier-Martin olduğu bilgisini veriyor.

[88] BF, 22 Ağustos 1928, Müller (1994, s.50-51).

C. Katkı verenler

Annales'in ilk sayısının hazırlık aşamasında Bloch ve Febvre'in sürekli olarak *Annales*'e kimlerin nasıl katkı yapmasını isteyecekleri konusuna kafa yorduklarını görüyoruz:

> Tarihe özel olarak eğilmemiş ama onları ilgilendiren ekonomik "kurumların" geçmişini tanıma ihtiyacı içinde olanlara ne istediğimizi ve ne aradığımızı tam olarak anlatmalıyız: ne kuramsal istastiki veriler ne de bugün ile sınırlı ekonomik olaylar. Ne istediğimizi açıklamak için yeterince net ifadeler bulmalı. İkinci olarak, onlardan hangi konularda yazı isteyeceğimize dair düşünmeliyiz. Bu önemli ve acil bir iş. [...] Umuyorum ki dergi lanse edildikten sonra işimiz daha kolay olacak. Ama son dakikayı beklemeyelim. Bize makale sözü verildiği zaman işimizin bittiğini düşünmeyelim. Sadece başlıyor. Dergiyi düzenleme kendi başına büyük bir iş. Ağır bir iş. Ne yazık ki öngördüğümüzden çok gerideyiz.[89]

Annales'e makale bulabilmek için kampanya yapmayı tasarlayan Febvre'in,[90] John Maynard Keynes,[91] François Simiand[92] gibi ünlü isimleri yazı yazmak için davet ettiğini ama davetine icabet etmediklerini, Huizinga'nın isminin de zikredildiğini ama sonra ondan yazı istenmekten vazgeçildiğini öğreniyoruz.[93] Bloch

[89] FB, 23 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s. 78-79).

[90] FB, 12 Ağustos 1929, Châteaudun, Müller (1994, s.160).

[91] Febvre 24 Eylül 1929 tarihli mektubunda Bloch'a Keynes'i Annales'de yazması için davet etmesini önerir. (257 numaralı dipnotta, Müller (1994, s. 213) Keynes'in Bloch'un davetine verdiği cevabı aktarıyor: "*Annales'e* katkıda bulunmak için beni davet eden içten mektubunuza müteşekkirim. Başlangıcından beri Annales abonesi oldum ve her zaman onu okumaktan keyif alıyorum. Sizin de kibarca önerdiğiniz gibi birgün ona katkıda bulunabilmeyi umuyorum. Fakat şu anda korkarım bu imkânsız. Uzun süredir beni meşgul eden bir kitabı bitirmeye çalışıyorum. Bunun dışında birçok başka meşguliyetim var. Bu da demektir ki iyi bir durum için bile olsa makale üretimi konusunda zamanımı ayırmamalıyım." Nihayetinde Keynes, *Annales*'e katkıda bulunmuyor.

[92] Febvre Simiand'a ilişkin görüşlerini bir mektubunda Bloch ile paylaşır: "Son yolladığımdan sonra ilginç mektuplar yok. Simiand'ın çok sempatik ve kaçmaya çok meyilli mektubu hariç ve bu mektup yeterince metafizik nedenlerle doğruluyor ki, niyeti sözünü tutmak değil. Bakacağım bir yolu var mı onu yeniden ele almasının... yazmaya çekiniyorum 'kararını', bu uygun kelime değil. Ama her halükarda, biz onunla hiçbir zaman sağlam, sürekli ve kesintiz bir işbirliğine ulaşamayacağız." (FB, 5 ve 11 Ağustos arası 1930, Mamirolle, Müller (1994, s. 234)).

[93] 1933 yılında Huizinga'nın katkı vermesi üzerine olan yazışmalarında Bloch şu sözleri sarfediyor: "Huizinga: Elbette iyi biliyor ama görece daha sınırlı bir çerçevede." (BF, 5 Şubat 1933, Strasburg, Müller (1994, s.328)) 17 numaralı dipnotta Müller (1994, s.328) bize Bloch'un Huizinga'nın *Ortaçağ'ın Günbatımı* kitabındaki metodolojisini eleştirdiği yazısını hatırlatıyor: "Sanki tek bir tane varmış gibi ya da olabilirmiş gibi sürekli olarak zamanın toplumu sorunu ele alınıyor. Buna karşın sosyal sınıflar arasında hiçbir farklılık olmayan kollektif bir psikoloji tasarlanabilir mi?"

ve Febvre dergiye katkıda bulunması için birbirlerine isim önerileri üzerine sürekli yazışıyorlardı.[94]

"Fakat itiraf ediyorum, henüz sayıları görmedim. Onları görene kadar endişeli olacağım."[95] satırlarını yazan Febvre'in gergin bekleyişi, ilk sayının *Annales d'histoire économique et sociale*[96] adıyla basılması ile sona ermişti.[97] Yazışmalara baktığımızda, *Annales*'in ilk sayılarında yayınlanan yazıların tümünden çok da hoşnut olmadıklarını anlaşılıyor.[98] İlk sayı için planladıkları Almanya'daki yerleşim planları üzerine olan yazının ikinci sayıya sarkması,[99] İngiliz katılımcıların eksikliğini Bloch'un endişe verici bulması,[100] üçüncü sayıda yayınlanan yazıya ilişkin Febvre'in huzursuzluğu[101] motivasyonlarının düşük olma nedenleri arasında sayılabilir. "Aslında dergi işin ehli olanlar tarafından okunmuyor (neyseki!)"[102] diyecek kadar karamsarlığa kapıldıkları zamanlar olduğu gibi, ilk sayılarının beğenildiğine dair mektup aldıkları zaman keyiflendikleri anlar da var gibi gözüküyor.[103]

"Gelecek sene için, belki de sen ve ben makalelerimizi yayınlanması için vermeliyiz. İlk sene yazılarımızı vermekten imtina etmemiz iyi oldu." diyen

---

[94] Ele aldığımız yazışmaları derleyen Müller, bize dipnotlarda dergiye yazı yazmayı planlayan ve/ya yazan kişilere ilişkin biyografik bilgiler veriyor.

[95] FB, 23 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s. 75).

[96] Pirenne'in dergiye başlık olarak Annales d'histoire économique'i önermesi sonucunda (Müller (1994, s.11), başlık olarak *Annales d'histoire économique et sociale* kabul edildi. (BF, 11 Mayıs 1928, Paris, Müller (1994, s. 12)). 10 numaralı dipnotta Henri Pirenne'in Bloch'a 8 Nisan 1928 tarihinde yazdığı mektubu okuyucuya sunuyor.

[97] Kapağın mizanpajının hazırlanması için kâğıt rengi önerileri (gri, mavi-gri, yeşil-gri) için bakınız: BF, 31 Ekim 1928, Paris, Müller (1994, s.104). İlk sayının kapağının yeniden basılmış örneği için bakınız: Müller (1994, s.126).

[98] Paul Leuillet 1958 yılında Annales'de yayınlanan makalesinde, Annales'in ilk sayısının mizanpajının çok kötü olduğunu itiraf etmiş; başlıklandırma gibi dergiciliğe ait birçok beceriyi zamanla öğrenmek gerektiği gibi birçok tespitte bulunmuştur. Ayrıca, Febvre'in makalelerin içeriği ve biçimleri konusunda çok titiz olduğu, yayınlanması için gönderilen makaleleri dikkatli bir şekilde okuduğu, gönüllü bir şekilde düzelttiği hatta kimi zaman bir kısmını ya da tamamını yeniden yazdığı gibi bilgileri paylaşır: Paul Leuillet, "Lucien Febvre à Strasbourg", *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, 13(2), 1958, s.209-213.

[99] Walther Vogel, "Les plans parcellaires: Allemagne", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1(2), 1929, Müller (1994, s. 225-229). Yazının çevirisi ve düzenlemesi Bloch tarafından yapılmış.

[100] BF, 2 Ekim 1928, Strasburg, Müller (1994, s.94). İkinci sayıda İngiltere'deki yerleşim planlarına ilişkin söz konusu yazı yayınlanabilmiş: Hubert Hall & A. H. Tawney, "Les plans parcellaires: Angleterre", *Annales d'histoire économique et sociale* 1(2), 1929, s. 229-231. Yazının düzenlemesi Bloch tarafından yapılmış.

[101] FB, Mayıs 1929, Strasburg, s. 139: "Fossati'nin yazısını tam olarak yeniden gözden geçirdim. Ne angarya! Bu makale Annales'imizin yüz karası olacak, çünkü düzgün anlaşılmıyor, o değilse zekice değil." Söz konusu yazı için bakınız: Eraldo Fossati, "Le fonds du salaire: formation et vicissitudes d'une théorie classique", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1(3), 1929, s. 352-364.

[102] FB, 9 Temmuz 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 142).

[103] FB, Ocak-Şubat 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 128).

Bloch ve *Annales* için planlanan yeniliklerin 1930 Ocak sayısından itibaren yapılabileceğini planlayan Febvre[104] ikinci yılda *Annales*'e orjinal çalışmaları ile katkıda bulunmuşlardı.[105] Her ne kadar kendi çalışmalarını *Annales*'de yayınlamaya karar vermiş olsalar da[106] birbirlerinin çalışmalarını değerlendiren eleştiri yazılarını[107] *Annales*'de yayınlamaktan imtina etmişlerdi:

> Kitabınızın [*Caractères originaux*] çıkacağını öğrendiğim için mutluyum. *Annales*'de bir değerlendirme yazısının mümkün olduğunu düşünmüyorum.(…) Değerlendirme yazılarına gelince, büyük bir zevkle size istediğiniz bir yerde yaparım. Neyse ki, Roi Thaumaturges[108] hakkında düşündüğümü söylememe engel olan şey artık yok.[109] Kitabınızın sindirilmesi güç olduğunu ifade etmeyerek size zarar vereceğim kanısındaydım. (…) Suskunluğumu korudum. Artık o durumda değiliz. O halde, ya *Revue Historique*, ya *Revue de Synthèse* ya da *Revue Critique*'de. Benden isteyeceğini-

---

[104] FB, 3 Eylül 1929, Châteaudun, Müller (1994, s. 178).

[105] Bloch'un 1930 yılında *Annales*'de yayınladığı başlıca makaleleri şu şekilde sıralanabilir: "Musées ruraux, musées techniques", 2(6), 1930, s.248-251; "La lutte pour l'individualisme agraire dans la France du XVIIIe siècle. Première partie: l'œuvre des pouvoirs d'ancien régime", 2(7), 1930, s.329-383; "Prix et mesures: un exemple de recherche critique", 2(7), 1930, s.385-386; "L'art populaire, 2(7), 1930, s.405-407"; "Cadastres anciens de l'Ardèche", 2(7), 1930, s.410; "La correspondance d'un marchand italien établi à Bruxelles", 2(7), 1930, s.410-411; "Une bibliothèque: le Mans, 2(7), 1930, s.411"; "La lutte pour l'individualisme agraire dans la France du XVIIIe siècle. Deuxième partie: conflits et résultats. Troisième partie: la Révolution et le Grand Œuvre de la propriété", 2(8), 1930, s.511-556; "Un enseignement: Mr Camille Jullian au Collège de France", 2(8),1930, s.562. Febvre'in 1930 yılında Annales'de yayınladığı başlıca makalelerine ise şunlar örnek verilebilir: "Les mots et les choses en histoire économique", 2(6), 1930, s.231-234; "Editeurs et illustrateurs de livres", 2(7), 1930, s. 408; "Un musée du livre, éditeurs et illustrateurs de livres", 2(7), 1930, s. 407-408.

[106] Bloch ve Febvre yazılarını *Annales*'de yayımlamaktan imtina ediyorlar. Bu bağlamda Febvre'in, Seignobos üzerine yazdığı yazıyı *Annales*'de yayınlamama kararına ilişkin şu satırları anlamlı (FB, 12 eylül 1933, Loctudy, Müller (1994, s. 406)): " [Seignobos hakkında] İlk defa bu adam ve yöntemleri üzerine açıkça ne düşündüğümü söyleme fırsatım varken, ben bunu yapmaktan vazgeçemem. Bu önemli bir makale [...] Onu *Revue de Synthèse*'e vermek canımı sıkıyor. Ama *Annales'de*, bu pek *Annales* değil." Febvre'in şüphesiz en bilinen makalesi *Revue de synthèse* de yayınlanır ("Entre l'histoire à thèse et l'histoire manuel: deux esquisses récentes d'histoire de France: M. Benda, M. Seignobos", *Revue de Synthèse*, 5, 1933, s. 205-236.")

[107] FB, Haziran sonu 1928, Mamirolle, Müller (1994, s. 26): "Luther'e gelecek olursak, söylediklerin için teşekkür ederim, beni özellikle mutlu etti. Bu küçük kitap, bugüne kadar kötü etki yaratmadı, tam aksine beni memnun eden birçok mektup alıyorum." Bloch, *Caractères originaux de l'histoire française* (Oslo: Aschehoug, 1931) kitabı için Febvre'in yazdığı değerlendirme yazısının kendisini memnun ettiğini yazıyor: BF, 28 Ocak 1932, Strasburg, Müller (1994, s. 303).

[108] Marc Bloch, *Les rois thaumaturges, étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale, particulièrement en France et en Angleterre*, Strasburg, librairie Istra, 1924.

[109] Müller'in (1994, s.292) 76 numaralı dipnotta verdiği bilgiye göre Bloch, 1924'de kitap yayınladığı sırada, Strasburg Üniversitesi'nde kürsüsü olmayan bir profesördü. Ancak 1927 yılında ataması yapılıyor.

zi, doğal bir görev gibi ve aynı zamanda entelektüel bir arkadaşlığın tanıklığı olarak yapacağım.[110]

Febvre ve Bloch, makalelerin *Annales* için önemi üzerine de yazışıyorlardı. "Makaleler bence, nadir durumlar haricinde, bir dergideki daha az ilgi çeken yazılar."[111] yazan Febvre ile bu konuda aynı şekilde düşünmeyen Bloch ise, makalelerin dergi için önemini şu şekilde ifade etmişti: "Bir dergide makalelerin daha az ilginç yazılar olduğu konusunda sana tam olarak katılmıyorum. Daha doğrusu genellikle durum böyle oluyor olabilir ama bizim dergimizde genelde bu şekilde olmaması için uğraşmalı. Fakat canlı makaleler bulmak gerçekten zor."[112] Lakin Febvre gibi Bloch da dergi çıktıktan sonra makalelerin *Annales* için önemini sorgulamaya başlamıştı: "Makaleler. Bu kelimeyi seviyor musunuz? Ben sevmiyorum. Zaten doğru değil. Dergide gerçek 'makaleler' var. Ben seve seve makale yerine 'orjinal çalışmalar'[113] kelimesini kullanmayı tercih ederim."[114] Febvre'in de orjinal çalışmalar ifadesini çok iddialı bulduğunu belirtmesinden yola çıkarak[115] Bloch ve Febvre'in *Annales*'deki yayınlanacak yazıların sınıflandırılması ve adlandırılması konusunda tam bir uzlaşıya varma konusunda sıkıntı yaşadıkları sonucuna varabiliriz.

Yazışmalar bize, Febvre ve Bloch'un *Annales*'in içeriğinin organize edilmesine ilişkin farklı kaygılar taşıdıkları izlenimini veriyor. Müller'e göre Febvre, *Annales*'in özellikle iş dünyası ve işadamları üzerinde etki yaratmasının yollarını araştırırken Bloch daha çok ekonomik tarih çalışmalarının reformu ve organizasyonu üzerine kaygılanıyor gibi gözüküyor.[116] *Annales*'in çıkmasının üzerinden yaklaşık bir sene sonra Febvre'in arkadaşı Albert Thomas'e itirafı kurucuların yaklaşımlarının farklılıklarını gösterir nitelikte: "Hayalini kurduğum canlı bir dergi değil henüz. Yönetim ortağım fazlasıyla tarihçi fazlasıyla bilim adamı. Dergiyi kendi haline bıraktım belki de haddinden fazla. Paris'e özellikle dergiyi daha 'aktüel' ve canlı hale getirmenin yollarını araştırmak için geldim. Dergi şu anda üniversite ortamına girdi. Ve hatta iyi girdi. Geriye iş dünyasına da girmesi kaldı."[117]

D. İşbölümü

Annales'den beklentilerinin farklılıklarını bir kenara koyarak kurucuların aralarındaki işbölümünün niteliğine baktığımızda birlikte hareket etme konusunda sürekli bir çaba içerisinde olduklarını, birbirlerinin nabızlarını yokladıklarını,

[110] FB, 11 Eylül 1931, Mamirolle, Müller (1994, s. 292-293).
[111] FB, 23 Eylül 1929, Mamirolle, Müller (1994, s. 79).
[112] BF, 27 Eylül 1928, Strasburg, Müller (1994, s. 81).
[113] Bloch, Fransızca orjinalinde 'études originales' kelimesi kullanıyor.
[114] BF, 20 Eylül 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 201).
[115] FB, 24 Eylül 1929, Paris, Müller (1994, s. 211).
[116] Müller (1994, s. XLIII).
[117] Febvre'in arkadaşı Albert Thomas'a 8 Ekim 1929 tarihinde yazdığı mektubu Müller (1994, s. XLIII) 69 numaralı dipnotta okuyucuya sunuyor.

birbirlerine uyum sağlamaya çalıştıklarını söyleyebiliriz.[118] Birlikte hareket etme motivasyonuna rağmen kimi zaman Febvre'in ön plana çıkarak kendi başına karar aldığı durumların huzursuzluk sebebi olduğunu görmek mümkün. İşte tam bu noktada, "Dergideki bazı zamanlar bir nevi istilacı tutumumu şimdi ele alıyorum ya da doğrusu yeniden ele alıyorum. Ama farkettim ki – biraz geç olarak- benim son aylardaki çekinik ya da yarı çekinik tutumum savunulamazdı, derginin iyi işleyişine de kesinlikle uygun değildi- ve etkin bir yönetimde rolüm olmadan iyi bir yönetici olamazdım."[119] itirafında bulunan Febvre'e cevaben Bloch'un şu sözleri daha anlam kazanıyor:

> Hayır benim sevgili arkadaşım derginin yönetimdeki aldığınız rol "istilacı" değil. Sizin yönetimdeki rolünüz benim her zaman arzu ettiğim gibi. [...] Ve hayır, aynı şekilde bu son aylarda hiçbir şekilde "yarı yoksunuz" denemez. [...] Annales'in örgütlenmesinde, bu ilk yıl boyunca neyin sizden neyin benden geldiğini açık bir şekilde ayırmakta zorlandım kendi adıma. İşte burada değil mi gerçek bir işbirliğinin esası. [...] Buna karşın, Colin'e reform projenizi ikimizin imzasını beklemeden götürmenize gerçekten üzüldüm. Biliyorum zamanınız kısıtlı. Koşullar sizi tek başına yapmanıza sürükledi. […] Sadece, bizim için yayınevinin önünde yekpare olmamızın çok önemli olduğuna inanıyorum. En azından tek süvari görüntüsünden kaçınalım. Bu bir gün tehlikeli olabilir.[120]

Her ne kadar birlikte hareket etme, uyumlu bir işbirliği ile çalışma konusunda uzlaşmaya varılmış olsa da, Febvre'in belirli dönemlerdeki 'sessizliğinin' sıkıntı yaratmasının önüne geçilebilmiş gibi gözükmüyor. Febvre'in *Annales*'e fazla zaman ayıramamasının kendisini de rahatsız ettiği *Annales* için yaptığı çalışmaların altını çizdiği şu satırlarından sezilebiliyor: "Sevgili arkadaşım, ihmal ediyormuşum gibi bir hava var. Daha az varım. Ama en nihayetinde suçumu kabul ediyorum."[121]; "*Annales* yönetiminden bahsetmekten utanıyorum. Ben artık onursalım!"[122], "*Annales*'e ilişkin hiçbirşey yapmadığımı düşünme! [...] Wolkowitsch'in makalesinin[123] tamamını yeniden yaptım 'Annales'in stiline' uygun bir sonuç ekleyerek ve Wolkowitsch'nin kişisel elyazmalarından çıkarılmış notları iliştirerek…"[124]; "Bütün bunlar olurken *Annales* ile ilgilenmediğimi sanma."[125]

---

[118] Febvre'in Bloch'a şu sözleri de bu bağlamda değerlendirebilir: "Esaslar üzerindeki uyumumuz mümkün olduğunca mükemmel. Böylece yekpare duruşumuz hiç olmadığı kadar güçlü olacak." (FB, 24 Eylül 1929, Paris, Müller (1994, s. 210).
[119] FB, 19 Eylül 1929, Paris, Müller (1994, s. 197).
[120] BF, 20 Eylül 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 199-201).
[121] FB, 21 Eylül 1932, Mamirolle, Müller (1994, s. 318).
[122] FB, 13 Kasım 1932, Paris, Müller (1994, s. 322).
[123] David Wolkowitsch, "Le canal des Deux-Mers", *Annales d'histoire économique et sociale*, 6(26), 1934, s. 113-121.
[124] FB, Haziran başı, 1933, Paris, Müller (1994, s. 382).
[125] FB, 2 Temmuz 1933, Paris, Müller (1994, s. 390).

Bloch'un Febvre'in *Annales* için aktif olarak çalışamamasıyla ilgili olarak yaptığı açıklamalara Bloch'un cevabı, Febvre'in durumunu anladığını ama mevcut durumun değişimini beklediğine ilişkin kanı uyandırıyor.[126]

Annales'in çıktığı ilk yıl, işbölümünün organizasyonunda da problem yaşandığı ve bu belirsiz durumun ilk yıllarda *Annales*'in sekreteryasında problem yarattığı anlaşılıyor. *Annales*'in sekreteryasında görevli olan Leuillet'in tatil döneminde kendisine gönderilen yazıları, Febvre'e kontrol etmesi için göndermeden direkt baskıya vermesine ilişkin olarak[127] Bloch, Leuillet'in işleri ihmal ettiği kanaatine sahip olarak Leuillet'i suçlamamak gerektiğini savunuyordu. Kendisine birçok vesile ile danıştığını, küçük detay sorunlar için Febvre'e rahatsızlık vermek istemediğinin altına çizerek Leuillet'in gerçekten iyi niyetli olduğuna dair Bloch Febvre'i ikna etmeye çalışıyordu.[128] Fakat Bloch ile aynı fikirde olmayan Febvre, okuyucularına sorumluluğu gereği, olup biteni daha düzenli takip ederek gerekli durumlarda öneride bulunabilmeyi ve soru sorabilmeyi istiyordu. Leuillet'in rahatsız etmeme adına yaptığı bu kibarlığın olup biteni takip etmesini engellememesi gerektiğini ifade ediyordu.[129]

Yazıların kime ve hangi adrese gönderileceği konusundaki belirsizlik de uzun süre daha devam etmişti:

> *Annales* için Armand Colin yayınevinin adresi gözüküyor. Gelen yazılar için özel bir uygulamaya gerek olmadığına inanıyorum. Yazarlardan kimisi kendi kopyalarını yayınevine yolluyorlar, kimisi de size ya da bana yolluyor onlara söylesek de söylemesek de. Kendi kişisel adreslerimizi de ekleyebiliriz. Bunun kararını size bırakayım mı? Ekteki belgeyi nasıl karar verdiyseniz ona göre doldurup bana yollarsanız ben de yayınevine ulaştırırım. Kendi adreslerimizi vermek uygun değil mi? Normalde böyle yapmıyoruz... ama bu haklıyız demek değil. Buna karşın, uygun olmayan durumlar ortaya çıkabilir ve aslında en iyisi kendi kişisel huzurumuzu korumak mı? Siz karar verin.[130]

E. İçeriğin hazırlanması

Derginin içeriğinin nasıl organize edilmesi gerektiğine ilişkin olarak da yazışıyorlardı. Araştırma yazılarının etkili olabilmesi için uygun durumlarda anket biçimindeki kısa çalışmaların hazırlanmasının faydalı olabileceği,[131] bu çalışmalar hazırlanırken taşralıların eğitiminin göz önünde bulundurulması gerektiği, Fran-

---

126 BF, 16 Ekim 1933, Strasburg, Müller (1994, s. 426).
127 FB, 26 Ağustos 1929, Paris, Müller (1994, s.166).
128 BF, 9 Ağustos 1929, Thannenkirch, s.152. Bloch'un aynı doğrultaki görüşleri için ayrıca bakınız: BF, 28 Ağustos 1929, Strasburg, Müller (1994, s.173).
129 FB, 3 Eylül 1929, Châteaudun, Müller (1994, s.177).
130 FB, 27 Ağustos 1933'den az sonraki bir tarih, Loctudy, Müller (1994, s.403).
131 FB, 9 Ekim 1928, Besançon, Müller (1994, s. 100).

sa'ya ilişkin bilgi edinmek isteyen yabancı okurlara bilgi talebi sütunun dizayn edilmesi[132] önerileri tartışılıyordu.

Febvre tarafından derginin en zengin ve tek orjinal kısmı olarak görülen ama yok olma tehlikesi taşıyan 'bilimsel yaşam' bölümünün içeriğinin arşivler, etüd merkezleri gibi ifadeler eklenerek belirginleştirilmesi,[133] bölüm başlıklarının tartışılması,[134] bilimsel yaşam bölümünün kongreler ve etüd merkezleri, müzeler ve sergiler, belgeler ve bilimsel haberler alt başlıkları ile yeniden düzenlenmesi,[135] Febvre'in yayınevi ile görüşme sonucunda tipografik bazı unsurlar dışında derginin yeniden düzenlenmesinde hususunda özgür oldukları sonucunu çıkarması,[136] değerlendirme yazılarının eleştirel inceleme başlığı altında gruplandırılması[137] ve eleştirel mektuplar bölümünün yeniden düzenlenmesi teklifi[138] dikkat çekiyor.

İçindekiler bölümünün daha açıklayıcı ve ilgi çekici hale getirilmesinin yollarının bulunmasının önemli olduğu,[139] *Annales*'de tabloların yayınlanmadığına ilişkin uyarı yapılması gerektiği,[140] sütun başlıklarının numaralandırılma biçimlerinin değiştirilmesinin önemli olduğunun[141] altı çiziliyordu. İkinci yılın da ilki gibi Pirenne ile ama bu sefer onun metodolojik yönelimi olan bir yazısı ile açılmasının hedeflenmesi,[142] folklor ile değil sosyal ve ekonomik yaşam ile ilgilenildiği hususunun açığa kavuşturulması gerektiği,[143] büyük özel şirketlerin arşivlerinin durumunun araştırılmasının ivedilikle yapılmasının önemi,[144] soylular sınıfı üzerine katkıda bulunabilecek yazarların araştırılması[145] önerileri göze çarpıyor.

Güncel yayınlar için değerlendirme yazıları yazma projeleri,[146] eleştiri yazısı yapılacak kitapların seçimi,[147] bu yazıların içeriğinin nasıl olması gerektiği üzerine tartışmalar üzerine de Bloch ve Febvre yazışıyorlardı. Değerlendirme yazısı

---

132 FB, 9 Ekim 1928, Besançon, Müller (1994, s. 101). Fransa'ya ilişkin bilgi edinmek isteyen yabancı okurlara bilgi talebi sütunun dizayn edilmesi önerisi hayata geçirilmiyor.

133 FB, 26 Şubat 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 132).

134 FB, 23 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s. 75); FB, 3 Eylül 1929, Châteaudun, Müller (1994, s. 176).

135 FB, 24 Eylül 1929, Paris, Müller (1994, s. 210-212).

136 FB, 6 Ekim 1929, Paris, Müller (1994, s. 215).

137 FB, 29 Mart 1929, Sanary, Müller (1994, s.137-138).

138 FB, Temmuz 1931, Paris, Müller (1994, s. 282): "15 Temmuz sayısı yeni elime geçti. [1931] Evet ama... 'eleştirel mektuplar' kısmı açık bir şekilde görülüyor ki yetersiz ve dergiyi fakirleştiriyor. Bundan böyle, her ne pahasına olursa olsun, o bölümü iyileştirmeli ve değerlendirme yazılarını yayınlamadan önce aylarca bekletmemeliyiz."

139 FB, 6 Ağustos 1929, Mamirolle, Müller (1994, s. 149).

140 BF, 9 Ağustos 1929, Thannenkirsch, Müller (1994, s. 153).

141 BF, 8 Eylül 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 182).

142 FB, 6 Ekim 1929, Paris, Müller (1994, s.216). Bu öneri hayata geçirilemiyor.

143 FB, 13 Eylül 1931, Mamirolle, Müller (1994, s. 295).

144 BF, 20 Eylül 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 202).

145 BF, 20 Eylül 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 203); FB, 24 Eylül 1929, Paris, Müller (1994, s. 212).

146 BF, 21 Ağustos 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 162-163).

147 BF, 31 Ekim 1928, Paris, Müller (1994, s. 104).

yapılacak dergiler konusunda nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair Febvre, Bloch'a şu şekilde bir yol haritası çizilmesi teklifini götürmüştü:

> Birinci yol olarak, var olan çeşitli ekonomik tarih dergilerinin analitik değerlendirmelerini mi yapmalı? Tembel işi. Sanırım sizin itirazlarının bir bölümünü de oluşturan benim bu konudaki itirazlarımı biliyorsunuz. İkinci olarak, bibliyografyada ilginç bulunan makalelerin kitaplarla karışık bir biçimde değerlendirme yazılarını mı hazırlamalı? Bana kalırsa bu çözüm de yeterince tembel işi. Üçüncü olarak, "dergiler ve periyodikler hakkında" başlıklı bir sütun mu yaratmalı? Benim öncelikli tercihim bu olacak. Bu sütun, en azından ilk başlarda, ikimiz tarafından yönetilmeli ve tarzını biz belirlemeliyiz.[148]

Bloch ve Febvre kendilerine yayınlanması için gelen yazılar hakkında da ayrıntılı olarak yazışıyorlardı. Bilgilendirici ve doyurucu bulduğundan ötürü Febvre'in yazısında bahsetmeyi planladığı çalışmalar[149], yayınlanan yazılar[150] ve yazılara başlık-altbaşlık önerileri üzerine[151] görüş alışverişinde bulunuyorlardı. Yazıları kabul edip etmeme konusunda kararsız oldukları durumlarda[152], dü-

---

[148] FB, 19 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s. 72).

[149] Değerlendirme yazısı olarak basılıyor: Lucien Febvre, "Amérique du Sud: un champ privilégié d'études", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1(2), 1929, s. 258-278.

[150] BF, 2 Ekim 1928, Strasburg, s. 92: "Bu yazıyı elbette kabul etmeliyiz. Biraz ağır ama ciddi ve öğretici." Yazı Annales'in ilk sayısında yayınlanır: Gustave Méquet, "Le problème de la population en URSS", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1(1), 1929, s. 48-57.

[151] FB, 18 veya 19 Ekim 1928, Strasburg, Müller (1994, s. 102); FB, 3 Eylül 1929, Châteaudun, Müller (1994, s. 177); FB, 14 Ekim 1930, Strasburg, Müller (1994, s.257); BF, 24 Mart 1933, Strasburg, Müller (1994, s. 341). Ayrıca başlıkların belirlenmesine ilişkin Bloch'un yaklaşımı için şu sözlerine bakılabilir: "Her halükarda başlıkların son haline karar verme sana kalacak. Ben bu konuda bir şey belirtmeyeceğim." (BF, 11 Eylül 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 191).

[152] BF, 2 Ekim 1928, Strasburg, Müller (1994, s. 92: "Yapılmasını ondan talep etmediğimiz bu değerlendirme yazısı için ne diyorsun? [...] Sana da tarzı biraz 'pragmatik' gözükmüyor mu? [...] Biraz fazla üniversite camiasına ait gibi bulunabilir mi?" (Labouret'in Fransa'daki eğitim sistemi üzerine yazılmış kitap eleştirisinden bahsediliyor. Yazının yayınlanmasına karar veriliyor: Henri Labouret, R. Gaudefroy- Demombynes, "L'œuvre française en matière d'enseignement au Maroc", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1(2), 1929, s. 319-320.)) Bu yazıya ilişkin Febvre'in görüşlerini ise 4 Ekim 1928'de Mamirolle'den Bloch'a yazdığı satırlardan öğrenebiliyoruz. [Fas'taki eğitim sisteminin üzerindeki Fransız etkisi hakkında] "Bu değerlendirme yazısı ilginç, daha doğrusu benim ihmal ettiğim enteresan konuları ele alıyor. Fakat bu biçimiyle derginin programına uygun değil. [...] Öte yandan, yazıyı reddetmek can sıkıcı.[...]Bu değerlendirme yazısı çağdaş kolonyal politikaya ilişkin hiçbirşeyi bilmediğimiz kanaatini uyandırıyor. [...] Bu yazıyı kabul edecek isek, öncelikle onu biraz hafifletmeliyiz. Bunun için bazı bölümler çıkarılması gerekiyor. [...] Ve belki de ona şöyle bir başlık yazı eklenmeli: ilk bakışta böyle bir konu üzerine bir kitap, böyle bir dergi içerisinde yer alabilir gibi görünmüyordu. Fakat koloni ülkeleri ve koruma ve denetim altındaki ülkelerdeki kolonyal Avrupa ülkeleri tarafından kurgulanmış eğitim sisteminin yarattığı problemler tarihçi için çok önemli ve söz konusu sorunların çözümü ekonomik ve sosyal birçok sonuca bağlı. M. Gaudefroy-Demombynes'in kitabı..." Müller (1994, s.97-98) Febvre'in çekincelerine rağmen,

zeltme önerisinde bulundukları[153], düzeltilme yapılarak yayınlanmayı planladıkları[154], değiştirerek[155], isteksizce[156] yayınladıkları ve şiddetle reddettikleri[157] yazılar hakkında sıklıkla birbirlerine danışıyorlardı. Yazım stilinde problem gördükleri[158], metodolojik olarak sorunlu buldukları[159], hayalkırıklığına uğradıkları[160],

yazı Febvre'in önerdiği başlık olmadan yayınlanıyor. Fakat Febvre'in önerdiği değişiklikler ile yoğun bir şekilde modifiye ediliyor.

153 FB, 25 Ağustos 1930, Paris, Müller (1994, s. 242).

154 FB, 4 Ekim 1928, Mamirolle, Müller (1994, s.96).

155 FB, İlkbahar 1931, Strasburg, Müller (1994, s. 277): [Montgomery'in yazısı için] "O haliyle yayınlamak mı, hayır, bin kere hayır." (Yazı iki bölüm halinde yayınlanıyor: Arthur Montgomery, L'évolution économique de la Suède au XIXe siècle, *Annales d'histoire économique et sociale*, 3(11), 1931, s. 349-360; 3(12), 1931, s. 519-541).

156 FB, Ocak-Şubat 1929, Strasburg, Müller (1994, s.128): "Ekte Fossati'nin çalışmasını bulabilirsiniz. Siyah olanı beyazlatmak için boşu boşuna üç saat çalıştım. Devam etmeden önce ne yaptığımı bilmenizi isterim. Yazıyı yeniden ele alıp, düzenleyip yeniden çevirmeme rağmen hiçbirşey yapamadığıma, böyle yavan bir metin ile dergimizin önemli bir bölümünü doldurduğumuza gerçekten inanabiliyor musunuz? Okuyunuz ya da okumaya çalışınız [...] Gerçekten bu yayınlanamaz diyerek ben abartmıyorum. [...] Siz bu yazıyı geri çeviremeyeceğimizi varsayıyorsanız o halde sonuna kadar katlanacağız. Ama ikinci sayıda yayınlanmayacağı anlaşılıyor. Fakat bilmenizi isterim ki benim bu metnin bizim ve diğer herkes için bir faydası olmadığını söyleyerek abartmadığımı sizin de fark etmeni isterim." (Yazı 1929 yılında üçüncü fasikülde yayınlanır: Eraldo Fossati, "Le fonds du salaire: formation et vicissitudes d'une théorie classique", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1(3), 1929, s. 352-364).

157 FB, 5 ve 11 Ağustos 1930 arasında, Mamirolle, Müller (1994, s. 235): "En sonunda Gargas'ı okudum. (Siz okudunuz mu?) Sizin bendeki övmeye alışkın olduğunuz oportunizme rağmen, bu acıklı derlemede tek bir ilginç ya da yararlı satır bulamadım. Bu Gargas ne iş? Bizi nerden tanıyor, demek istediğim bu tarz aptallıkları bize kim yönlendiriyor? [...] Bu yazı 'direktoryal' bir ret mektubunu almayı bile hak etmiyor." (Bu yazı Annales'de yayınlanmıyor.)

158 BF, 26 Temmuz 1929, Thannenkirch, Müller (1994, s. 147): "Le Bras'ın Maitland üzerine makalesi zekice ama analizlerinde biraz ağır ve hatta ifadeleri biraz tuhaf. [...] Ben ona rötuşlar önerdim yazıyı hafifletmek için (yazının analizlerini yeniden elden geçirmesini istemek çok fazla olur), yazıyı İngiliz bir meslektaşa sunmalı..." [Yazı 1930 yılında yayınlanır: G. Le Bras, "Le sens de la vie dans l'histoire du droit: l'œuvre de F.-W. Maitland", *Annales d'histoire économique et sociale*, 2(7), 1930, s. 387-404.]

159 BF, 12 Mart 1933, Strasburg, Müller (1994, s.337): "Benim gerçekten hiç vaktim yok. Sizin vaktiniz var mı diye sorsam ironik olur mu? Aksi halde, kabul ederse Lefebvre dışında kimse olabilir gibi görünmüyor." (Pierre Benaerts, *Origines de la grande industrie allemande* kitabını yollar ve üzerine bir değerlendirme yapılması için Leuillet'e yazar. Çalışmayı Bloch metodolojik olarak problemli bulur. Lefebvre değerlendirme yazısı yazmayı kabul eder ve yazı yayınlanır: Georges Lefebvre, "L'histoire économique au service de l'histoire politique: à propos des origines de la grande industrie allemande", *Annales d'histoire économique et sociale*, 5 (24), 1933, s.591-594).

160 Glotz'un Antik Yunan'da papirus'un fiyatları üzerine yazdığı yazıyı Febvre'in ilk okuduğundaki tepkisinin: "Ürperdim. [...] Bu usta çalışmadığı zaman dehasının parladığını söyleyemiyoruz." olduğunu görüyoruz. (FB, Kasım 1928 Başı, 5'nden önce, Strasburg, Müller (1994, s. 105)). Ama Febvre'in çok istekli olmamasına rağmen *Annales*'in ilk sayısında ilk makale olarak çıkması planlanan bu yazının öngörüldüğü gibi basıldığını biliyoruz: Gustave Glotz, "Le prix du papyrus dans l'antiquité grecque", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1(1), 1929, s.3-12.

reddettikleri yazılar[161] ve yazarlara red cevabı verilme biçimi ve üslubu[162] hakkında da bir hayli mektuplaşmaya ulaşmak mümkün.

F. Sorun boyutları

Yazışmalarda üzerlerinde durulan temel problemlere gelince, ilk göze çarpan sıkıntının abone bulma kaygısı olduğu göze çarpıyor. Bloch, yayınevi yöneticisi ile olan ilk görüşmesinde Leclerc'in sorması üzerine ilk planda 500 aboneleri olmasını umdukları yanıtını verdiğini ama sayılar ile arasının çok iyi olmadığından bu şekilde net ifadeler vermekten kaçınması gerektiğini yazmıştı Febvre'e.[163] Febvre ise, yayınevinin kendilerinden 1000 aboneye ulaşmasını beklediğini, bu rakama kütüphaneler ve tarihçiler ile ulaşmanın imkânsızlığı üzerine yayınevi ile görüş alışverişinde bulundukları bilgisini paylaşıyordu Bloch ile. Ayrıca Febvre, işadamlarını kazanabilmek için her sayıda dikkat çekici bir makale ve ekonomik veya sosyal çağdaş aktüalite konularında öncü yazılar bulmanın önemli olabileceği üzerine konuştuklarını aktarıyordu Bloch'a. Sadece bu yazışmalar bile bize kurucuların abone bulma konusunu ne kadar öncüllediklerini gösterir nitelikte.[164]

Abone sayısını arttırma stratejileri üzerine sürekli düşünen Febvre, yayınevinin basacağı bir tanıtım broşürü ve broşüre eklenen kişisel mektupları[165] öncelikli yapılması gereken işler olarak görüyordu. Yurtdışı abonmanlığın çok az olmasının yarattığı hayalkırıklığından dolayı[166] İngiltere, Almanya, İskandinavya, Polonya ve Amerika'daki abone sayılarını arttırmak adına kimlerle ve hangi kütüphanelerle görüşülebileceğinin planlanmasının[167] ve yurtdışı seyahatleri ile tanıtımın[168] faydalı olacağına inanılıyordu. Anket ile durum tespiti yapılması (bedava abonelik isteyen bazı yazarlara Fossati ve Labouret'e hayır denmesi, Lefebvre'e bedava abonelik verilmesi gerektiği gibi), abonelerin tanımlanması ve istatistiğe dökülmesi (kaç kişiyi üniversiteden tanıyorlar, iş adamları var mı? vb.) yapılması gerekenler arasında yer alıyordu. 1930 yılı sonunda 700 aboneye ulaş-

---

161 FB, 6 Ağustos 1929, Mamirolle, Müller (1994, s.150); BF, 12 Mart 1933, Strasburg, Müller (1994, s. 336-337); FB, Haziran ortası, 1933, Müller (1994, s. 386).

162 FB, Temmuz 1930, Strasburg, Müller (1994, s. 232): "Ona sert biçimde hayır demenin pek bir yolu yok gibi." Sée'ye gönderdiği yazının yakın bir zamanda basılamayacağı bilgisi veriliyor. Sée ise sorun olmadığını ve kendisine basılması için verilecek her türlü tarihi kabul ettiğini belirtiyor. Nihayetinde yazı 1931 yılında basılıyor: Henri Sée, Un type de document: le livre de raison d'un parlementaire breton au XVIIIe siècle, *Annales d'histoire économique et sociale*, 3 (10), 1931, s. 229-237.

163 BF, 11 Mayıs 1928, Paris, Müller (1994, s. 13).

164 FB, 26 Ağustos 1929, Müller (1994, s. 168-171).

165 *Annales*'in çağdaş dünyayı da anlamaya çalışan bir tarih dergisi olduğunun vurgulandığı, yaşayabilmesi ve kendini geliştirebilmesi için sürekli okuyuculara ihtiyacı olduğunun altının çizildiği aboneliğe ilişkin 20 Ekim 1929'de Febvre tarafından yazılan bu mektubun örnek bir kopyasını Müller (1994, s. 220-221) okuyucuya sunuyor.

166 FB, 3 Eylül 1929, Châteaudun, Müller (1994, s. 180): 4 Belçika, 4 İsviçre, 3 İngiltere, 3 Hollanda, 5 Almanya aboneliği.

167 BF, 8 Eylül 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 186).

168 FB, 3 Eylül 1929, Châteaudun, Müller (1994, s. 179).

ma hedefi[169] doğrultusunda lise kütüphanelerinden, arşivlerden, belediye kütüphanelerinden abone olması için uğraşılacakların planlanması, abone yapılabileceği düşünülen isimlerle görüşülmesi, kütüphanelerinin aboneliğini sağlamak için görüşülmesi planlanan irtibat kişilerinin sıralanması[170] bazı dergilerle değiş tokuş yapma için anlaşma yapılması, üniversitelerin ve Fransız işadamlarının aboneliğinin sayısını arttırmak için propagandayı yoğunlaştırma gerektiğine inanıyorlardı.[171] Abone bulma konusunu neden öncelikli bulduklarını belki de Febvre'in şu sözleri iyi açıklayabilir: "Abonelerimizi ikiye katlamalıyız. Bunu yayınevinin gerekçesinden dolayı söylemiyorum. Entellektüel başarımızı yeterince takip edebilen maddi bir başarımız olmadığını tespit etmek biraz can sıkıcı."[172]

İlk sayısı basılmadan önce yaşanan kaygılardan en belirgin olanı ise *Annales*'in içeriğinin oluşturulmasının baskıya yetişme telaşı gibi gözüküyor. Derginin ilk sayısı basılmadan önce, 30 Eylül 1928 tarihinde Febvre Bloch'a yazdığı mektubunda henüz birinci sayının içerik kısmının tamamlanmadığını dolayısıyla ikincininkini önceden yapmanın söz konusu olamayacağını, içerik kısmında sadece makaleleri anons etmemek gerektiği, derginin diğer bölümlerini de canlı tutmanın iyi olacağı, söz verilen yazılarının başlıklara son halinin verilmesi gerektiği ve yazıların uzunluğunu bilememekten kaynaklı sıkıntı yaşanabileceği uyarılarında bulunuyordu.[173] Derginin ilk sayısı için çok az zaman kaldığından mektupları, posta gecikmelerini beklemeden direktörlerin yanyana çalışmaları gerektiği, tüm yazıların gelmesi tamamlanmadığı için içerik kısmının hazırlanamadığı, yazılarına hangi başlıkları koydukları bilgisini edinmek için yazarlara mektuplar yazıldığını ise 2 Ekim 1928 tarihinde Bloch'un Febvre'e yazdığı mektuptan öğreniyoruz.[174]

Derginin ilk senesinde yaşanan temel problemlerden birisinin maliyetler olduğu anlaşılıyor. "Derginin maddi koşulları düşündüğümden daha az iyi"[175] sözleri ile hayalkırıklığını ifade eden Febvre için Paris'ten uzak olmak da yayınevi ile bütçeye ilişkin görüşmelerin verimli geçmesine engel oluyordu.[176] Yazarlara ödemenin hangi kriterlere göre ayarlanacağı, sekreter Leuillet'in maaşının ne olacağı, Bloch ve Febvre'in yolculuk masraflarının nasıl karşılanacağı bütçe konusundaki tartışmalarda ilk göze çarpan kalemler.[177] Febvre, 30 Eylül 1928 tarihli mektubu[178] ile Bloch'a yayınevi yönetici Leclerc'in yazarlara yapılacak ödeme, tirajlar, sekreterya ve editör masraflarından oluşan derginin bütçesiyle ilgili taleplerini kabul ettiğinin[179] müjdesini veriyordu: her sayıda toplam sayfa sayısı-

[169] FB, 3 Eylül 1929, Châteaudun, Müller (1994, s. 181).
[170] BF, 8 Eylül 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 185).
[171] BF, 8 Eylül 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 184).
[172] FB, 21 Eylül 1933, Paris, Müller (1994, s. 408).
[173] FB, 30 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s.88).
[174] BF, 2 Ekim 1928, Strasburg, Müller (1994, s. 93).
[175] FB, 24 Eylül 1929, Paris, Müller (1994, s. 209).
[176] FB, 15 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s.63).
[177] BF, 22 Ağustos 1928, Stockholm, Müller (1994, s. 54).
[178] FB, 30 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s. 85-91).
[179] Febvre'in yazarlara yapılması planlanan ödemelere ilişkin yazdığı 8 Mart 1928 ve 12 Eylül 1928 tarihli mektuplara cevaben Leclerc, değerlendirme yazılarına ödeme yapılmaması ve

nın yüzde 60'ına kadar[180] sayfa başına 10 frank ödenmesi, makale yazarlarına 25 ayrıbası verilmesi, 4000 frank sekreterya için 2400[181] frank direktörlerin seyahat masrafı için ödeme yapılmasını yayınevi kabul ediyordu. Sadece kısa makaleler "notlar" için talep edilen ayrıbasılara onay verilmemişti.[182] Her sayı yazarlara yapılacak ödeme[183] 960 ya da dört sayı için 3840 frank,[184] 1000 frank pul ve nakliye masrafı, 640 sayfanın basım masrafı, baskı ve gönderme maliyeti,

---

makaleler için ise sayfa başı 10 frank ödeme yapılması konusundaki önerileri kabul ettiğini yazıyordu. [Max Leclerc'in Febvre'e mektubu, 14 Eylül 1928, Paris, Müller (1994, s. 492-493). Bu mektup, ek kısmında okuyucuya sunuluyor.] Müller bize yayınevi ve direktörler arasında imzalanmış bir kontrat bulunamadığı için 29 Eylül 1928'de Leclerc'in mektubunun finansal konular açısından taraflar arasında anlaşma sağlandığının kaydı olduğunu aktarıyor. [Max Leclerc'in Febvre'e mektubu için bakınız: 29 Eylül 1928, Paris, Müller (1994, s. 496). Bu mektup, ek kısmında okuyucuya sunuluyor.] Bloch'un 2 Ekim 1928'de Pirenne'e ve Febvre'in yine aynı tarihte Berr'e yazdığı mektuplardan yayınevi ile maddi unsurlar konusunda anlaşılmaya varılması ile ilgili olan pasajları Müller (1994, s. 85) 236 numaralı dipnotta okuyucuya ek bilgi olarak sunuyor. Febvre Berr'e yazdığı bu mektupta bu pazarlık sürecinde tüm yükün kendisine kaldığını, Bloch'un tüm yetkiyi kendisine verdiğini, bütün bunların çok zamanını aldığını ve almaya devam edeceğini yazmıştı.

180 Bloch makalelere ve kitap gönderimi sonucunda değerlendirme yazısı olarak hazırlanan daha önceden ödeme yapılmamış kısa makalelere ödeme yapılması formülünü önermişti. Bloch'un kroniklere ilişkin olarak önerisi ise: "Sabit bir kritere sahip olabilmek için önerim: yarım sayfa veya yarım sayfayı geçen kronikte yayınlanan notlara ödeme yapılır. Bunun istisnası daha önceden ödemesi yapılmış olan ve direktörler veya sekreter tarafından yazılmış olanlardır. Normal bir sayıda ödeme yapılan kısım yaklaşık olarak toplamdaki sayfa sayısının yüzde 50-60ını aşmayacak." (BF, 17 Eylül 1928, Strasburg, Müller (1994, s. 65)). Bloch'un sabit bir kriter belirlenmesi önerisine Febvre tereddütlü yaklaşmıştı: FB, 19 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s. 70): "Otomatik bir kural iyi. [...] Ama ilk senenin normal bir sene olmadığının öngörmek lazım. Eğer otomatik bir kural uygulanırsa harcamaların çok fazla olmasından korkuyorum. Bizim rolümüz, ilk zamanlarda, frenlemek. Bence bütçenin açık vermemesi için herşey yapılmalı." Yüzde 60 kararının yayınevi tarafından kabul görmesine ilişkin Febvre'in görüşlerini ise şu satırlarından çıkarabiliyoruz: "Yüzde 60 sistemi bence çok iyi. [...] İlk başlarda çok dikkatli olmalıyız ve bu limitlere harfiyle uymalıyız." (FB, 30 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s. 85)).

181 FB, 15 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s. 63): Febvre daha önce seyahat masrafı olarak (Paris Strasburg arası 4 adet gidiş dönüş tren bileti) 1200 frank (340 çarpı 4) olarak istediğini ama iki kişi oldukları için tutarın aslında bunun iki katı yani 2400 frank olduğunun altını çizmişti. Bloch da Febvre'in mektubuna cevap olarak Febvre'in yanlış hesap yaptığını çünkü talep etmeleri gereken ücretin 1320 frank (340 çarpı 4) olduğunu yazmıştı. Bloch da Febvre gibi yanlış hesap yapmıştı. (BF, 17 Eylül 1928, Strasburg, Müller (1994, s. 66)).

182 [Kısa makaleler 'notlara' ayrıbası verilmesi talebinin kabul edilmemesi üzerine] Febvre Bloch'a şu satırları yazıyordu: "Bu mesele de bırakalım kalsın." (FB, 30 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s. 85)).

183 Bloch, dergiyi entelektüel olarak canlandırmak için yazarlara ödeme yapılması gerektiğini savunuyordu. (BF, 27 Eylül 1928, Strasburg, Müller (1994, s. 81)).

184 Yazarlara ödeme konusunda yayınevi ile uzlaşılmış olsa da, ödeme konusu yazarlarla kurucular arasında ileriki yıllarda bir sorun boyutuna dönüşmüştü: "Bretonnel canımı sıkıyor. 'Ekonomik gerçekliklerden' ötürü. Ayrıca, mektubu, düzenli ve ödeme yapılan bir işbirliği umudu taşıdığı izlenimini vermiyor mu? [...] O halde ona Annales'in ne yaptığını ve Annales'in yazarlardan değerlendirme yazıları istediğini iyice açıklamalıyız." (FB, İlkbahar 1931, Strasburg, Müller (1994, s. 276)).

ayrıbasılar, basın kopyalarını da ekleyince toplam maliyete[185] ilişkin bir bilanço hazırlayarak[186] derginin maliyetini karşılaması için en az 500 abone hatta 800 aboneye ihtiyaçları olduğunu hesaplamışlardı.[187]

Annales'in yayın hayatına başlamasının üzerinden bir yıl geçmesine rağmen bütçedeki gelir ve gideri denkleştirme sorunu devam etmişti. Febvre, *Annales*'in satış fiyatının çok düşük olmasının finansal problemlerinin önemli bir nedeni olarak görüyordu.[188] Bloch ise yazısını düzelttiği bir yazara 1930 yılında yazdığı mektupta,[189] önemli bir maliyet unsuru olarak yazarların yazılarını mizanpaj üzerindeki düzeltme maliyetinin yüksekliğine vurgu yapıyordu.

Çeviri yazılara ödemenin nasıl yapılacağının da bir sorun boyutu olduğunu görüyoruz.[190] Katkı veren yazarlara ödeme yapması için belirli bir miktarı her sene direktörlere tahsis etme olarak tanımlanabilecek *Revue Historique*'in modelini çözüm olarak uygulamayı düşünüyorlardı. Bu şekilde daha özgür hareket edebileceklerini ama öte yandan bütün bunları hazırlamanın can sıkıcı olmasından çekiniyorlardı.[191] Nihayetinde bu model yayınevi tarafından da kabul görmüş ve onaylanmıştı.

Çeviri yazılar, yazışmalarda üzerinde durulan diğer problemler arasında yer alıyordu. Çeviri konusunda kimi zaman Fransızcası problemli bir yazının orijinal dilinde yazılmış halini isteyip tekrar çeviri yapılmasını planladıkları durumların da olduğunu öğreniyoruz.[192] Yapılan çevirilerden her zaman memnun olmadıklarını, yetersizlikler ve yanlışlar buldukları anlaşılıyor.[193]Çeviride kelimelerin eski

[185] Toplam maliyete harcırah masrafı eklememişlerdi. Febvre Bloch'a harcamaları için harcırah istemediklerini eğer yayınevi vermezse ise de böyle bir talepte bulunmamaları gerektiğini yazmıştı. (FB, 26 Ağustos 1929, Paris, Müller (1994, s. 165)). Bloch da Febvre ile aynı görüşü paylaştığını vurgulamıştı mektubunda. (BF, 28 Ağustos 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 173)).

[186] Febvre çalışma arkadaşına yayınevinin yazarların düzeltmeleri ve değişikliklerinden kaynaklı masraflardan şikâyet ettiğini suistimallerin önüne geçebilmek için yazıların son halini aldıktan sonra değişiklik yapılmaması konusunda ısrarcı olduklarını aktarıyordu: "Yazarların değişiklikleri ve düzeltmelerinden kaynaklı bir sayı için 160 saatlik çalışma yani 800 franklık düzeltme maliyetinden dolayı yakınıyor Jolis. [...] Jolis'in 'Bu kaybedilen 800 frank, propaganda için kullanılsaydı iyi olurdu.' demesinden Annales'in yayınevi için aşmaması gereken maksimum bir bütçesi olduğu sonucunu çıkarıyorum." (FB, 26 Ağustos 1929, Paris, Müller (1994, s. 167)).

[187] FB, 30 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s. 86).

[188] FB, 25 Ağustos 1930, Paris, Müller (1994, s. 239).

[189] Bloch'un Fritz Rörig'e 19 Eylül 1930 tarihinde yazdığı mektubu Müller (1994, s.246) okuyucuya 47 numaralı dipnotta sunuyor.

[190] Febvre bu konuda Bloch'a şu satırları yazıyordu: "Bence çevirmen ve yazar arasında ödemenin paylaşılması daha iyi olacak." (FB, 19 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s.71)).

[191] FB, 19 Eylül 1928, Mamirolle, Müller (1994, s.71-72).

[192] BF, 15 Temmuz 1929, Thannenkirch, Müller (1994, s.144). Söz konusu yazı 1930 yılında yayınlanıyor. (V. Cerný, "Les plans parcellaires: Tchécoslovaquie", *Annales d'histoire économique et sociale*, 2(6), s.243-245).

[193] FB, 18 Eylül 1931, Mamirolle, Müller (1994, s.296). Söz konusu yazı düzenlemeler yapıldıktan sonra 1932 yılında uzun olmasından ötürü iki bölüm halinde yayınlanıyor: Eli.-F.

mi yoksa güncel mi karşılıklarının kullanılması gerektiği üzerine tartışıyorlardı. Çeviri konusundaki yaklaşımını Febvre şu sözlerle ifade ediyordu: "Değişmeyen kurallar olmamalı, tek kural açıklık olmalı. Bu durumda, gerekli değişiklikleri yap, Leuillet'e ilet, bana tekrar başvurmana gerek yok, önceden onaylıyorum hepsini, gerekirse birlikte bakar mıyız?"[194] ; "Çok net olarak fikrim şu ki çeviri söz konusu olacağı zaman, her zamanki gibi sizinle biraraya gelelim, siz ve ben, makaleyi ağarlaştıran boş ve soyut söylevleri mümkün olduğunca çıkaralım."[195] Çeviri konusunda kurucular arasındaki işbölümün nasıl olduğuna ilişkin ise Febvre'in Bloch'a yazdıkları aydınlatıcı nitelikte: "Çeviri için, kötü bir niyet olmadan, sizin sorumluluğu üstlenmenizi tercih ederim. Benim İngilizcem, sözlük İngilizcesi ki ondan çok emin değilim: okumak için, evet: çevirmek için, tereddüt ediyorum."[196]

Yazışmalardan öğrendiğimiz kadarıyla *Annales*'in ilk yıllarındaki diğer bir endişe kaynağı ise derginin aktüel olmasıydı. "Oslo'da, inanıyorum ki çok fazla makale toplayacaksınız ve işbirliği sözü alacaksınız. Ama beni esas endişelendiren, derginin 'aktüel' kısmı."[197] yazan Febvre'e Bloch da aynı doğrultuda da bir cevap veriyordu:

> Aktüel makale. Sizinle yüzde yüz aynı fikirdeyim eğer bulabilirsek. Öte yandan, başından beri, bu bizim eksikliğimizdi. İyi çağdaş yazarlar bulamıyoruz. Ne Rist ne de Siegfried bize bulmamız konusunda yardımcı olmuyor. Paris'ten uzak oluşumuzu da ekleyiniz ki bu Annales'in çıkarlarına zarar veriyor. Girişim ve mektuplar için çok fazla çaba gerekiyor. Bu kolay. Adamları bulma daha zor.[198]

Annales'in birinci yılında üzerine durulan aktüel makale arayışı[199] incelediğimiz dönem boyunca (1928-1933) devam etmişti. [200] Aktüel makale bulma hedefine ulaşılamadığı gibi yazıların da yayınlanmasında geç kalınması[201] bu konuda yaşanan sıkıntıların çözümünü daha da zorlaştırıyordu.

Annales'e gönderilen ve basılması planlanan makalelerin uzunluğundan sıklıkla yakınıyorlardı:

Heckscher, "Un grand chapitre de l'histoire du fer, le monopole suédois", *Annales d'histoire économique et sociale*, 4 (14), s.127-139; 4(15), s.225-241.

[194] FB, 21 Temmuz 1931, Petites Dalles, Müller (1994, s. 280).

[195] FB, 11 Eylül 1931, Mamirolle, Müller (1994, s.290).

[196] FB, 28 Temmuz 1932, Mamirolle, Müller (1994, s.314).

[197] FB, Haziran 1928 sonu, Mamirolle, Müller (1994, s.24).

[198] BF, 28 Ağustos 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 174).

[199] Febvre Bloch'a bu konuda şu satırları yazıyordu: "Esas problem katkıda bulunacak yazarlarımızın eksikliği. Derginin aktüel ve modern kısmını düzenlemek için çok uğraşmalı." FB, 26 Ağustos 1929, Paris, Müller (1994, s. 171).

[200] Febvre çalışma arkadaşına yayınevi ile olan görüşmesinde kendilerinden *Annales*'e aktüel makaleler koymalarını istediklerini aktarmıştı. (FB, 23 Mayıs 1933, Paris, Müller (1994, s. 378)).

[201] FB, 21 Eylül 1931, Mamirolle, Müller (1994, s.298).

> Toplamda 95 sayfa makalemiz var. Bu çok! Makalelerimizin sayfa sayıları sürekli olarak artıyor. Ve ne yazık ki kalite sayısal artışı haklı çıkarmıyor. Makalelerin sayfa sayıları azaltılmalı.[202] Size yazdığım zaman, unutmayınız ki Le Bras'ın makalesinin henüz tek bir satırını bile okumamıştım. Onu ne övebilirdim ne de eleştirebilirdim: Tam olarak hiçbir şey bilmiyordum. Bildiğim tek şey, o da 18 sayfa oluşuydu.[203] Bu beni dehşete düşürdü. Bu, tarihsel anlamda bir başyapıt da olabilirdi ya da siz nasıl isterseniz: benim tepkim aynı şekilde olacaktı. Maitland'ın önemi küçümsemiyorum. Diyorum ki: bizimki gibi bir dergide, eseri kadar verimli bu tarihçi üzerine bir kısa tanıtma yazısına ayrılmış 18 sayfalık bir metin delilik. Bu bizim sütun anlayışımıza ihanet demek. Sevgili arkadaşım hatırlatmamı ister misiniz ki, Unwin'in 6.5 sayfası vardı.[204] Ve sözü bitmeyen yazar Halbwach'ın Weber'i 7.5 sayfaydı.[205] [...] Dergiler, dergilerin sütunları, bunlar insanlar gibidir. Yaşlandıkça göbekleri büyür (yazık! 3 kere yazık!) Ve bu göbek, bir refah işareti değildir.[206]

İncelediğimiz dönem olan *Annales*'in ilk yıllarında yazarların uzun makaleler göndermeye devam ettiklerini, Bloch ve Febvre'in bu makaleleri kısaltabilmek için sürekli formül arayışı içerisinde olduklarını rahatlıkla gözlemlenebiliyor.[207]

"Unutmayınız ki yazarlar yavaş yazarlar ve her zaman geç kalırlar."[208] sözlerinde somutlaşan üzerinde son olarak duracağımız sorun boyutu ise basıma ilişkin yazışmalardan oluşuyordu: baskıya verilmede geç kalınması,[209] sayıların geç kalması, yazarların noktalama işaretlerini koymaması[210] gibi. Basım şefi ile yazıların yayınlama aşamasına gelince teker teker mi yoksa hepsinin toplu bir şekilde mi gönderilmesini tercih edeceklerine dair görüşmeler, yazarlara düzeltme yapabilmeleri için süre belirlenmesi ve düzeltme yapacak yazarlara gönderilmesi için matbu bir metin hazırlamanın gerekliliği,[211] Jean de la Monneyera'nın gelen yazıların revize edilmesi ve tipografik düzenlemeleri yapılması için görevlendirilmesi,[212] Annales'in bütünlüğünde yayınevinin öngördü-

---

202 FB, 9 Eylül 1929, Paris, Müller (1994, s.188).

203 Söz konusu yazı 1930 yılında 17 sayfa olarak basılır: Gabriel Le Bras, "Le sens de la vie dans l'histoire du droit: l'œuvre de F.-W. Maitland", *Annales d'histoire économique et sociale*, 2(7), 1930, s.387-404.

204 Marc Bloch, "George Unwin, sa vie et les idées directrices de son œuvre", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1(2), 1929, s.241-247.

205 Maurice Halbwachs, "Max Weber: un homme, une œuvre", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1(1), 1929, s.81-88.

206 FB, muhtemelen 19 Eylül 1929'dan az önce, Müller (1994, s. 193-194).

207 BF, 20 Eylül 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 206); FB, 25 Ağustos 1930, Paris, Müller (1994, s. 243); FB, Ocak sonu 1933, Müller (1994, s. 326); BF, 24 Mart 1933, Strasburg, Müller (1994, s.342).

208 BF, 8 Eylül 1929, Strasburg, Müller (1994, s.187).

209 BF, 12 Ağustos 1929, Strasburg, Müller (1994, s. 158).

210 BF, 28 Ağustos 1929, Strasburg, Müller (1994, s.174).

211 BF, 22 Ağustos 1928, Stockholm, Müller (1994, s.54).

212 FB, 8 ve 15 Ocak arası 1929, Paris, Müller (1994, s.122). Müller (1994), s.123) bize 11 numaralı dipnotta Armand Colin'de Monneyera'ya verilen görevin Annales'de editörün

ğü tipografi kurallarının Febvre ve Bloch'a danışılarak uygulanması,[213] tipografik düzenlenme çalışmaları[214] ilk göze çarpan çözüm önerileri arasında yer alıyordu.

III. Sonuç

Annales Tarih Okulu, tarih yazımına getirdiği metodolojik yeniliklerle özellikle 20. yüzyılın ilk yarısına damgasını vurmuştur. Yeni bir tarihyazımının altyapısının hazırlandığı *Annales* dergisinin kuruluş yıllarındaki Marc Bloch ve Lucien Febvre'in kişisel yaşantılarına ilişkin ve *Annales* dergisine ait yazışmaları bu yazının değindiği konuların belli başlılarıdır. Çok farklı alanları kapsasa da bu yazışmalarda değinilen konular ve söylemler birbirleriyle ilintildir ve birbirini tamamlar. Kaleme alındığı döneme özgü siyasal, sosyokültürel ve ekonomik yapıya ilişkin öğeleri barındırmasından kaynaklı olarak Annales ekolün oluşum sürecine tanıklık etme imkânı sağlarlar.

Entelektüel tarih açısından bir düşün okulunun kuruluş sosyolojisini incelemek, kurucularının, onların aileleri ve sosyal çevreleriyle olan ilişkilerini de göz önünde bulundurmayı gerektirir. Annales okulun entelektüel altyapısını hazırlayan Bloch ve Febvre'in birbirleriyle olan yazışmalarının satır aralarını okumak ise iki savaş arası dönemde Fransa'daki toplumsal yapı, entelijansiya, sosyal ilişkiler, gündelik yaşam pratikleri, kutlamalar, törenler ve ritüellere ilişkin fikir sahibi olmamızı olanaklı kılar. Yazışmalardan anlaşıldığına göre, çocuklarının sürekli tekrarlayan hastalıkları, eşlerinin geçmeyen rahatsızlıkları ve kendi kronik hastalıkları (Bloch romatizma, Febvre ise sinüzit hastalığından muzdaripti.) hayatlarının normal rutinin bir parçası olarak görülmektedir ki bu da bize dönemin sağlık koşulları hakkında bilgi vermektedir.

Yoğun çalışma tempoları, katıldıkları akademik toplantılar, entelektüel dünyanın kalbi olan Paris'te kürsü edinme uğraşlarının vurgulandığı yazışmalar, Fransız üniversitelerinde büyük buhran sonrasında çalışan akademisyenlerin çalışma koşulları, yaşanan geçim sıkıntıları ve ekonomik problemler hakkında fikir vermektedir. İçeriğin planlanmasından tanıtım kampanyalarına, yazıların yazılmasından, düzeltilmesinden kapağın mizanpajının hazırlanmasına kadar *Annales*'e ait her türlü yapılacak işlerden Bloch ve Febvre'in sorumlu olmaları ise, dergicilik faaliyetlerinin ne kadar zor ve zahmetli koşullarda sürdürülebildiğini göstermektedir. Yazışmalar ayrıca, iletişim kurma olanaklarının azlığı, kısıtlılığı, zorluğu göz önüne alındığında, Strasburg'da yaşarken merkezi Paris'te olan bir derginin faaliyetlerinin bir kısmını mektuplaşma aracılığıyla yürütmenin getirdiği zorluklar, aksaklıklar ve problemler hakkında bilgi vermektedir.

Yazışmalarda göze çarpan bir diğer husus ise, Bloch ve Febvre'in, satır aralarında aile yaşantılarına ilişkin ufak tefek bilgiler yakalanabilse de, kişisel duygu

yanında redaksiyon sekreterliği olduğunu, fakat bu görevin ona derginin düzenlenmesinde herhangi bir ayrıcalık vermediği bilgisini aktarıyor.

213 FB, 19 Ocak 1929'dan önceki hafta, Paris, Müller (1994, s.124).

214 FB, 5 ve 11 Ağustos arası 1930, Mamirolle, Müller (1994, s.236).

dünyalarına ilişkin yeterince paylaşımda bulunmamalarıdır. Sırlar, itiraflar, gizli duygu ve düşüncelere ait satırlar olmadığı gibi, kamusal yaşantı, siyasi ve ekonomik koşullar hakkında da açık bir fikir beyanları da yoktur. Bu durumda, Bloch ve Febvre'in Strasburg'da yaşamaları ve üniversitede birlikte çalışmalarından kaynaklı sosyo-ekonomik konjonktüre ilişkin olası paylaşımlarını yüz yüze görüşme imkânı buldukları dönemde yapıyor olma ihtimallerinden bahsedebiliriz. Özellikle Collège de France'da kürsü edindikten sonra Paris'e taşınan Febvre'in Strasburg'da kalan Bloch ile yazışmalarının niteliğinin değişmesi de bize bunu düşündürmektedir.

Fransa'daki ve dünyadaki toplumsal ve ekonomik olaylara ilişkin bu suskunluğun 1928-1933 dönemi yazışmalarına özgün olduğunu sonraki dönemlerdeki yazışmalarla kıyasladığımız zaman söyleyebiliriz. Sorbonne'daki kürsüde göreve başladıktan sonra Bloch ile Febvre Paris'te devam eden mektuplaşmalarında dünyadaki olaylara ilişkin görüş alışverişinde bulunmuşlardır. 1934-1937 yılları arası ikinci bir cilt, 1938-1943 yılları arası üçüncü bir cilt olarak Müller tarafından derlenen bu yazışmalar hepsi birlikte değerlendirildiğinde Bloch ve Febvre'in kişisel ilişkileri, aralarındaki rekabet, işbölümü, birbirleri üzerindeki etkileri, dünyaya ve yaşadıkları topluma bakışları hakkında daha ayrıntılı bilgi sahibi olmak mümkün olacaktır. Ayrıca 1921-1935 yılları arasında Febvre ve Bloch'un Henri Pirenne'e[215] 1911-1954 yılları arasında Febvre'in Henri Berr'e yazdığı mektuplar[216] bu çalışmanın konusu olan mektupların yer aldığı derleme ile birlikte karşılaştırmalı olarak okunduğu takdirde derginin ilk yıllarında kurucularının umutları ve o dönemde yaşadıkları sıkıntıları göstermesi anlamında bu çalışmayı tamamlayacaktır.

Kaynakça

Berr, Henri, "L'Esprit de synthèse dans l'enseignement supérieur. I. L'université de Strasbourg, vue d'Allemagne", *Revue de synthèse historique*, 32, 1921: 1-13.

Berr, Henri, "L'Esprit de synthèse dans l'enseignement supérieur. II. L'université de Strasbourg, vue d'Allemagne", *Revue de synthèse historique*, 34, 1922: 1-6.

Bloch, Marc, *Les rois thaumaturges, étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale, particulièrement en France et en Angleterre*, Strasburg, librairie Istra, 1924.

Bloch, Marc, "Le congrès des sciences historiques d'Oslo (1928)", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1(1), 1929: 71-73.

Bloch, Marc, "George Unwin, sa vie et les idées directrices de son œuvre", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1(2), 1929: 241-247.

Bloch, Marc, "Musées ruraux, musées techniques", *Annales d'histoire économique et sociale*, 2(6), 1930: 248-251.

[215] Bryce Lyon & Mary Lyon (derleyen), *The birth of Annales history: the letters of Lucien Febvre and Marc Bloch to Henri Pirenne (1921-1935)*, Bruxelles, Palais des Académies, 1991.

[216] Jacqueline Pluet-Despatin & Gilles Candar (derleyen), *De la Revue de Synthèse aux Annales: Lettres à Henri Berr*, Paris, Fayard, 1997.

Bloch, Marc, "La lutte pour l'individualisme agraire dans la France du XVIIIe siècle. Première partie: l'œuvre des pouvoirs d'ancien régime", *Annales d'histoire économique et sociale*, 2(7), 1930: 329-383.

Bloch, Marc, "Prix et mesures: un exemple de recherche critique", *Annales d'histoire économique et sociale*, 2(7), 1930: 385-386.

Bloch, Marc, "Cadastres anciens de l'Ardèche", *Annales d'histoire économique et sociale*, 2(7), 1930: 410.

Bloch, Marc, "L'art populaire", *Annales d'histoire économique et sociale*, 2(7), 1930: 405-407.

Bloch, Marc, "La correspondance d'un marchand italien établi à Bruxelles", *Annales d'histoire économique et sociale*, 2(7), 1930: 410-411.

Bloch, Marc, "Une bibliothèque: le Mans", *Annales d'histoire économique et sociale*, 2(7), 1930: 411.

Bloch, Marc, "La lutte pour l'individualisme agraire dans la France du XVIIIe siècle. Deuxième partie: conflits et résultats. Troisième partie: la Révolution et le Grand Œuvre de la propriété", *Annales d'histoire économique et sociale*, 2(8), 1930: 511-556.

Bloch, Marc, "Un enseignement: Mr Camille Jullian au Collège de France", *Annales d'histoire économique et sociale*, 2(8), 1930: 562.

Bloch, Marc, *Caractères originaux de l'histoire française*, Oslo, Aschehoug, 1931.

Bloch, Marc, "European Feodalism", *Encyclopedia of the Social Sciences*, 6, 1931: 203-210.

Bloch, Marc, "Fustel de Coulange", *Encyclopedia of the Social Sciences*, 6, 1931: 543.

Bloch, Marc, "Une somme des sciences sociales", *Annales d'histoire économique et sociale*, 3(11), 1931: 391-392.

Burguière, André, "Histoire d'une histoire: la naissance des Annales", *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, 34(6), 1979: 1347-1359.

Burguière, André (derleyen), *Dictionnaire des sciences historique*, Paris, PUF, 1986.

Burguière, André, *The Annales School: An Intellectual History*, Cornell University Press, 2009.

Burke, Peter, *The French Historical Revolution: The Annales School 1929-89*, Stanford, Stanford University Press, 1990.

Cerný, V., "Les plans parcellaires: Tchécoslovaquie", *Annales d'histoire économique et sociale*, 2(6), 1930: 243-245.

Craig, John E. & Burgos Martine, "Maurice Halbwachs à Strasbourg", *Revue française de sociologie*, 20, 1979: 276.

Evans, Richard J., *Tarihin Savunusu*, Ankara, İmge Kitabevi, 1999.

Febvre, Lucien, "Amérique du Sud: un champ privilégié d'études", *Annales d'histoire Economique et Sociale*, 1(2), 1929: 258-278.

Febvre, Lucien, "Le problème historique des prix", *Annales d'histoire économique et sociale*, 2(5), 1930: 67.

Febvre, Lucien, "Les mots et les choses en histoire économique", *Annales d'histoire économique et sociale,* 2(6), 1930: 231-234.

Febvre, Lucien, "Un musée du livre, éditeurs et illustrateurs de livres", *Annales d'histoire économique et sociale,* 2(7), 1930: 407-408.

Febvre, Lucien, "Editeurs et illustrateurs de livres, *Annales d'histoire économique et sociale,*2(7), 1930: 408.

Febvre, Lucien & Berr Henri, "History", *Encyclopedia of the Social Sciences*, 7, 1932: 357-368.

Febvre, Lucien, "Michelet", *Encyclopedia of the Social Sciences*, 10, 1933: 405-406.

Febvre, Lucien, "Entre l'histoire à thèse et l'histoire manuel: deux esquisses récentes d'histoire de France: M. Benda, M. Seignobos", *Revue de Synthèse*, 5, 1933: 205-236.

Febvre, Lucien, "Examen de conscience d'une histoire et d'un historien", *Revue de Synthèse*, 7(2), 1934: 93-106.

Fossati, Eraldo, "Le fonds du salaire: formation et vicissitudes d'une théorie classique", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1(3), 1929: 352-364.

Glotz, Gustave, "Le prix du papyrus dans l'antiquité grecque", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1(1), 1929: 3-12.

Halbwachs, Maurice, "Max Weber: un homme, une œuvre", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1(1), 1929: 81-88.

Hall, Hubert ve A. H. Tawney, "Les plans parcellaires: Angleterre", *Annales d'histoire économique et sociale*,1(2), 1929: 229-231.

Heckscher, Eli F., "Un grand chapitre de l'histoire du fer, le monopole suédois", *Annales d'histoire économique et sociale*, 4 (14), 1932: 127-139; 4(15), 1932: 225-241.

J.P.T., *20. Yüzyıl Dosyası*, Cilt IV, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1978.

Labouret, Henri, ve R. Gaudefroy-Demombynes, "L'œuvre française en matière d'enseignement au Maroc", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1(2), 1929: 319-320.

Le Bras, Gabriel, "Le sens de la vie dans l'histoire du droit: l'œuvre de F.-W. Maitland", *Annales d'histoire économique et sociale*, 2(7), 1930: 387-404.

Lefebvre, Georges, "L'histoire économique au service de l'histoire politique: à propos des origines de la grande industrie allemande", *Annales d'histoire économique et sociale*, 5(24), 1933: 591-594.

Leuillet, Paul, "Lucien Febvre à Strasbourg", *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, 13(2), 1958: 209-213.

Lyon, Bryce ve Lyon Mary (der.), *The birth of Annales history: the letters of Lucien Febvre and Marc Bloch to Henri Pirenne (1921-1935)*, Bruxelles, Palais des Académies, 1991.

Méquet, Gustave, "Le problème de la population en URSS", *Annales d'histoire Economique et Sociale*, 1(1), 1929: 48-57.

Montgomery ,Arthur, "L'évolution économique de la Suède au XIXe siècle", *Annales d'histoire économique et sociale*, 3(11), 1931: 349-360; 3(12), 1931: 519-541.

Mucchielli, Laurent, *La découvert du social. Naissance de la sociologie en France (1870-1914)*, Paris, La Découverte, 1998.

Müller, Bertrand (der.), *Marc Bloch, Lucien Febvre et les Annales d'histoire économique et sociale. Correspondance. Tome I (1928-1933)*, Paris, Fayard, 1994.

Müller, Bertrand, *Lucien Febvre, lecteur et critique*, Paris, Albin Michel, 2003.

Özbaran, Salih, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, İstanbul, Tarih Vakfı, 2005.

Özgören-Kınlı, İrem, *L'Influence de l'Ecole Durkheimienne sur l'epistemologie des Annales*, Université Paris I Panthéon Sorbonne, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2005.

Pluet-Despatin, Jacqueline ve Candar Gilles (der.), *De la Revue de Synthèse aux Annales: Lettres à Henri Berr*, Paris, Fayard, 1997.

Sée, Henri, "Un type de document: le livre de raison d'un parlementaire breton au XVIIIe siècle", *Annales d'histoire économique et sociale*, 3 (10), 1931: 229-237.

Tekeli, İlhan, *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*, Ankara, Dost Kitabevi, 1998.

Vogel, Walther, "Les plans parcellaires: Allemagne", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1(2), 1929: 225-229.

Wolkowitsch, David, "Le canal des Deux-Mers", *Annales d'histoire économique et sociale*, 6(26), 1934: 113-121.

Öz: Annales okulu'nun kurucuları Lucien Febvre ve March Bloch'un *Annales d'histoire économique et sociale* dergisinin kuruluş yıllarındaki (1928-1933) birbirleriyle olan yazışmaları bu yazının başlıca konusunu oluşturmaktadır. Bu makalenin amacı, yeni bir tarih yazım yaklaşımı geliştirme sürecinde bu yazışmaların öneminin ortaya konmasıdır. Derginin ilk sayılarının yayınlandığı sosyo-ekonomik ve siyasi konjonktürü daha iyi yorumlayabilmek adına, ilk bölüm Annales okulun kurucularının kişisel yazışmalarının analizine ayrılmıştır. İkinci bölümde, *Annales*'in içeriğini geliştirme, onu tanıtım faaliyetleri ve süreçte ortaya çıkan problemlere ilişkin yazışmalar, bu entelektüel hareketin tarihsel altyapısının analizini yapmak için incelenecektir.

Anahtar sözcükler: Annales Okulu, Marc Bloch, Lucien Febvre

The birth of the new historiography through correspondences: The sociological analysis of the foundation of Annales School

Abstract: The focus of this paper is the correspondence between founding fathers of the Annales School namely, Lucien Febvre and Marc Bloch, during the establishment years (1928-1933) of the scholarly journal *Annales d'histoire économique et sociale*. The article aims at highlighting the importance of these correspondences' role in the process of developing a new historiographical approach. The first part is devoted to the analysis of the personal correspondences of the founders of the Annales School in pursuit of a better interpretation of the socio-economic and political conjunctures in which the first issues of the journal were published. In the second part, the correspondences relating to the content development of the *Annales*, its promotional activities, and emerging problems in the process are explored in terms of the analysis of the historical background of this intellectual movement.

Keywords: Annales School, Marc Bloch, Lucien Febvre

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar...

Söz
Fikir, Sanat ve Tenkit Dergisi

M. Bülent VARLIK*

Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçilmesi ile birlikte 1946'da yayınlanan "sol" içerikli önemli süreli yayınlardan birisi de *Söz/Fikir, Sanat ve Tenkit Dergisi*'dir[1].

---

* İktisatçı, mbvarlik@gmail.com

[1] Derginin içeriği hakkında oldukça kapsamlı bilgi için bkz. Remzi İnanç, "Söz/Kırk Yıl Önceki Dergilerimiz", 38-39 ve çok kısa notlar için bkz. İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, 335. *Söz*'ün tam bir koleksiyonu 1958 SC 74 kayıt numarası ile Ankara Milli Kütüphane'de bulunmaktadır. *Söz*'ün arşivinde bulunan nüshalarını incelememe imkan sağlayan sahaf Güven Özgüç'e teşekkür ederim.

Bu arada, *Kebikeç*'in 38. sayısında yayınlanan *Yığın* dergisi ile ilgili makalenin (*) ile gösterilen dipnotunda "*Yığın* üzerine olan çalışmamız 1997 yılında başlamış, tamamlanması ve yayınlanması ise ancak bu güne nasip olmuştur. Bu 'küçük' çalışma, bir anlamda 'büyük' bir kolektif desteğin sonucudur. Kütüphanesindeki 2-6. sayıları incelememe imkan sağlayan merhum Mehmet Ergin ile 25 Temmuz 1997'de yaptığımız telefon görüşmesinde sorularıma büyük bir içtenlikle cevap veren merhum Arslan Kaynardağ'a rahmet dilerim. Asım Bezirci arşivinden ilk sayının fotokopisini temin eden ODTÜ/İdari İlimler Fakültesi eski asistanlarından Özgür Gökmen'e ve metni yayınlanmadan önce okuyup öneri ve katkılarda bulunan Erden Akbulut ile Bülent Erdem'e de teşekkür borçluyum Onların desteği olmadan, bu çalışmanın ortaya çıkması mümkün olamazdı." cümleleri teknik bir aksaklık nedeniyle düşmüştü. Bu vesile ile düzeltiyoruz.

SÖZ

FİKİR, SANAT VE TENKİT DERGİSİ

FİKİR KAHRAMANLARI

TARİH içinde, ilk çağa kadar gerilere baktığımız zaman Atina'ya hâkim olan Otuz Tiranlar'ın, hemşerilerine hakikati aramayı, doğru düşünmeyi öğretmek suçuyle ölüme mahkûm ettikleri «Sokrat», taş höcresinin karanlık köşesinde büyük bir sükûn içinde baldıran zehrini içişi, binlerce yılın ötesinden bize hâlâ heyecan veren bir kahramanlık sahnesi değil midir ?

Rönesansın eşiğinde, lortların oyun alanı yapmak için topraklarını ellerinden alıp sürdükleri perişan İngiliz köylülerinin hakkını aradığı ve içinde insanların sömürenlerle sömürülenler diye ikiye ayrılmadığı bir hayalî cemiyet, bir «Utopia» tasarladığı için, Londra Kalesi'nde boynu vurulan Sir Thomas Morus, hümanizmanın bir büyük kurbanı, büyük bir fikir kahramanıdır.

Söz'ün 15 Mayıs 1946 tarihinde yayınlanan ilk sayısının kapağı

I. Biçimsel Özellikler

İlk sayısı 15 Mayıs 1946 tarihini taşıyan *Söz*, 15 günde bir yayınlanan "fikir, sanat ve tenkit dergisi"dir. 2. sayı 1 Haziran 1946'da, 3. sayı 15 Haziran 1946'da, 4. sayı 1 Temmuz 1946'da yayınlanmıştır. Daha sonra derginin yayınına kısa bir süre için ara verilmiş, birlikte yayınlanan 5. ve 6. sayı 1 Ağustos 1946'de çıkmıştır. Bu sayı ağırlıklı olarak genç yaşta vefat eden Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim üyesi Saffet Dengi Korkut'a ayrılmıştır. Derginin son sayısı ise 1 Aralık 1946 tarihini taşımaktadır[2]. Her sayısı 8 sayfa ve fiyatı 25 kuruş olan dergi, 16 Aralık 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP)'nin kapatılmasıyla birlikte yayınına son vermiştir.

Derginin sahibi Asaf Ertekin[3], yazı işleri müdürü ve umum neşriyatı idare eden Yaşar Çöl'dür[4]. İstanbul'da Sebat Basımevi'nde basılan derginin yazışma

[2] Son sayının 4. sayfasında "Dikkat! *SÖZ*'ü türlü engeller ve teknik zaruretlere rağmen çıkartmaya gayret ediyoruz. Okuyucularımızın yardım ve gayretleri ile *Söz*'ü yaşatmıya çalışacağız. Ancak teknik bir sebepten dolayı *Söz*'ü birkaç ay çıkaramadık. Özür dileriz" satırları bulunmaktadır.

[3] İstanbul Matbaası'nın sahibi olan Asaf Ertekin sosyalizme gönül vermiş bir aydındır. 1962'de Sosyalist Kültür Derneği'nin kurucuları arasında yer almıştır. Amatör olarak balıkçılıkla ilgilenmiştir. Bu konu ile ilgili olarak bkz. "Asaf Ertekin'le Bir Dertleşme", 17-21. Hayatının son günleri ile ilgili kısa bilgi için bkz. Müzehher Vâ-Nû, *Bir Dönemin Tanıklığı*, 244.

[4] Yaşar Çöl hakkında da fazla bilgi bulunmamaktadır. 1930'lu yıllarda Şevket Süreyya Aydemir'in kurduğu Ticaret Lisesi'nde öğretmen olduğu, müdür yardımcılığı görevini yürüttüğü bilinenler arasındadır. 1951 tutuklamasında yakalanmış, gördüğü ağır işkenceler sonucu akıl sağlığını yitirmiştir. Bu konu ile ilgili kısa bilgi için bkz. Atilla Akar, *"Eski Tüfek" Sosyalistler/Bir Kuşağın Son Temsilcileri*, 32; Uğur Mumcu, *Bir Uzun Yürüyüş*, 38 ve *1951 TKP*

adresi ise Ankara'dadır. Tahminimize göre dergi Ankara'da Zeki Baştımar tarafından yönetilmekte[5], baskı işleri ise İstanbul'da gerçekleştirilmektedir.

Derginin neredeyse her sayısında muhtelif reklamlar bulunmaktadır. Reklamların önemli bir bölümü "toplumcu" kitaplar ile ilgilidir. Bu arada Tariş şarapları ve Tercüme Ofisi'nin ilanı da yayınlanmıştır.

II. İçerik

Derginin ilk sayısında yer alan ve "Sözcü" imzası taşıyan "Fikir Kahramanları" başlıklı yazıda tarihsel süreç incelenerek özgürlük mücadelesi verenler sergilenmekte, "ilerililik yolunda" Namık Kemal ve Tevfik Fikret gibi "iki hürriyet kahramanının izinden korkmadan, yılmadan", "seslerini yükselterek" yürüyenlerin "milletimize ve insanlığa şeref veren fikir ve demokrasi kahramanları" olduğu belirtilmektedir[6].

Bütün sayılarda, yukarıda belirlenen çizgiden hareket edildiğini söylemek mümkündür. Dergide tam anlamı ile "muhalif" bir tutum izlenmiştir.

III. Yazarlar ve Çizerler

Dergide en fazla yazısına yer verilen yazarlar arasında Behice Boran, Halil Aytekin[7], Zeki Baştımar, Yaşar Çöl, Adnan Cemgil, Cahit Saffet Irgat, Enver Gökçe ve Müntekin Öçmen başta gelmektedir. Derginin yazarları arasında Necmi Sarıoğlu[8], Bekir Semerci[9], Nuh Naci Özgen[10] ve Selma Ertekin[11] de

---

(Türkiye Komünist Partisi Tevkifatı/Esbab-ı Mucibeli Hüküm), 193-194. Yaşar Çöl, muhtemelen Aralık 1988'de vefat etmiştir.

[5] Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faâliyetler (1910-1960)*, 634'te "1946 yaz sonlarında Zeki Baştımar, Yaşar Çöl'ün idaresinde haftalık Söz gazetesini yayınlamış[tır]" demektedir. Bu bilgi Aclan Sayılgan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, 308'de aynen tekrarlanmıştır.

[6] Sözcü, "Fikir Kahramanları", *Söz*, No: 1, 15 Mayıs 1946, 1.

[7] Halil Aytekin (Harmandalıoğlu)/(1913-1973). Hacıbektaş İlçesi'nde doğdu. Ortaöğrenimini ilköğretmen okulunda tamamladı. Köy öğretmenliği, gezici başöğretmenlik, Milli Kütüphane'de memurluk yaptı. *Yeni Adam*, *Ülkü*, *Yurt ve Dünya*, *Söz*, *Yağmur ve Toprak*, *Yeryüzü*, *Sosyal Adalet*, *Yön*, *Eylem*, *Toplum*, *Yeni Gün* dergi ve gazetelerinde öyküleri ve araştırma yazıları yayınlandı. *Yağmur ve Toprak* adlı aylık dergiyi çıkardı, *Forum* dergisindeki röportajları "Harmandalıoğlu" takma adıyla yazdı. *Harman Yangını* adlı eseri Ant Yayınları tarafından 1945'te yayınlandı. 1960-1965 yılları arasında *Forum* ve *Sosyal Adalet* dergilerinde yayınlanan yazıları *Ezilen Doğu/Doğu'da Kıtlık Vardı* (Ankara: Toplum Yayınları, 1965) adıyla kitaplaştırıldı.

[8] Necmi Sarıoğlu muhtemelen Tercüme Bürosu'nda görev yapmıştır. *Yurt ve Dünya* dergisinin yazarları arasındadır. Bir çevirisi için bkz. John Steinbeck, *Fareler ve İnsanlara Dair*, İstanbul: MEB yayınları, 1945.

[9] Muhtemelen Köy Enstitüsü çıkışlı olan Bekir Semerci'nin bir çalışması için bkz. Bekir Semerci, *Türkiye'de İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri*, İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım,1989.

[10] "Limasollu Naci" olarak da bilinmektedir. 1920'de Kıbrıs'ta doğdu. Küçük yaşta ailesi ile birlikte Türkiye'ye göçtü. Antalya'da bir fotoğrafçının yanında çalıştı. 1939-1940'da Afyon'da İngilizce öğretmenliği yaptı. Daha sonra İstanbul'da fotoğrafçılık ile geçimini sağladı. 1950'lerde Türkiye'de mektupla dil eğitimini başlattı. 1992'de İstanbul'da öldü.

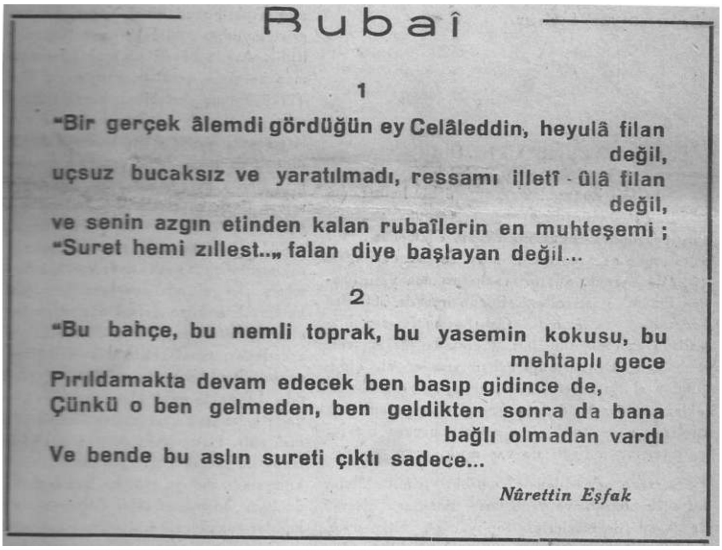

Rubaî

1

"Bir gerçek âlemdi gördüğün ey Celâleddin, heyulâ filan
değil,
uçsuz bucaksız ve yaratılmadı, ressamı illetî - ûlâ filan
değil,
ve senin azgın etinden kalan rubaîlerin en muhteşemi ;
"Suret hemi zıllest..„ falan diye başlayan değil...

2

"Bu bahçe, bu nemli toprak, bu yasemin kokusu, bu
mehtaplı gece
Pırıldamakta devam edecek ben basıp gidince de,
Çünkü o ben gelmeden, ben geldikten sonra da bana
bağlı olmadan vardı
Ve bende bu aslın sureti çıktı sadece...

Nûrettin Eşfak

Nâzım Hikmet'in "Nûrettin Eşfak" müstearıyla *Söz*'de yayınlanan rubailerinden ikisi

bulunmaktadır. Dergide, Nâzım Hikmet'in "Nûrettin Eşfak" müstearıyla rubaileri ve ilk kez "Nurettin Cemal" müstearıyla Adana'ya yayınlanan *Başak* dergisinde çıkan bir şiiri de göndermede bulunularak yayınlanmıştır.

Derginin her sayısının ön kapağında çeşitli sanatçıların "görsel" eserlerine yer verilmiştir. İlk sayıda Franz Maserel'in bir deseni mevcuttur. 2. sayının kapak sayfasında da Kaethe Kollwitz'in bir litografisi yer almaktadır[12]. 3. sayıda da Maksim Gorki'yi simgeleyen bir desen bulunmaktadır. 4. sayının kapağında ise Constantin Meunier'in "işçi" heykelinin fotoğrafı yayınlanmıştır[13]. Son sayıda da tekrar Franz Mazerel'in bir deseni basılmıştır. Faris [Erkman] tarafından yapılmış bir Yunus Emre deseni de 3. sayıda basılmıştır.

IV. Açıklamalı Bibliyografya

"Abdülhak Hamit ve Emperyalizm/Ölümlerinin Yıldönümünde", No: 1, 15 Mayıs 1946, ss: 3-5.

---

[11] Selma Ertekin, 1924'te İstanbul'da doğdu. 1951 TKP tevkifatında yargılandı, 2 yıl hapis ile cezalandırıldı. Bu konuda kısa bilgi için bkz. *1951 TKP (Türkiye Komünist Partisi Tevkifatı/Esbab-ı Mucibeli Hüküm*, 130-137. 1961'de şair-yazar Şükran Kurdakul ile evlendi. Bir çevirisi için bkz. Paul Grabbe, *Yüz Ünlü Senfoni*, İstanbul: Ataç Kitabevi, 1962.

[12] Kaethe Kollwitz (1867-1945): Alman ressam, gravür sanatçısı ve heykeltraş. Eserlerinde halkın ve özellikle işçilerin içinde bulunduğu zor yaşam koşullarını işledi. Eserlerinde ezilmişlere, açlık çekenlere, kadınlara ve çocuklara yer verdi.

[13] Constantin Meunier (1831-1905): Belçikalı ressam ve heykeltraş. Eserlerinde sanayi ve liman işçileri ile madencilerin çalışma koşullarını, yaşadıkları zorlukları temel unsur olarak ele aldı.

Ağırnaslı, Niyazi; "Irgat Ömer", No: 7, 1 Aralık 1946, ss: 6-7 [hikâye-sonunda 'sonu gelecek sayıda' notu bulunmakta].

Aragon; "Hangi Taraftansınız!", (çev: Aslan Kaynardağ), No: 5-6, 1 Ağustos 1946, s: 7.

Aytekin, Halil; "Köyde Sağlık İşleri/Köyden Mektup", No: 4, 1 Temmuz 1946, s: 3.

Aytekin, Halil; "Köylünün Kalbini Kazanmak İçin/Köyden Mektup", No: 7, 1 Aralık 1946, s: 8.

Aytekin, Halil; "Yol Vergisi", No: 3, 15 Haziran 1946, ss: 6-7 [hikâye].

Başgöz, İlhan; "'Yapacak İşlerimiz O Kadar Çok ki!'", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, s: 5.

Baştımar, Zeki; "Dünya Sendikaları Federasyonu", No: 3, 15 Haziran 1946, ss: 3, 7.

Baştımar, Zeki; "Maksim Gorki/Ölümünün Yıldönümünde", No: 3, 15 Haziran 1946, ss: 1, 7.

Baştımar, Zeki; "Sınıflar ve Partiler", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, ss: 1, 8.

Berk, N. İlhan; "Fransız Mukavemet Şairleri", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, s: 3.

"Bir İhtiyar", No: 4, 1 Temmuz 1946, s: 8 [şiir].

"Biraz da Gülelim", No: 1, 15 Mayıs 1946, s: 8.

Berkes, Niyazi; "Harp Sonrası Gençliği", No: 2, 1 Haziran 1946, ss: 2, 8.

Boran, Behice; "Basın Hürriyeti", No: 4, 1 Temmuz 1946, s: 1.

Boran, Behice; "Halk İdaresi Nasıl Gerçekleşebilir?", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, ss: 1, 8.

Boran, B[ehice]; "O, Kendisi İçin Hiçbir Şey İstemiyordu…", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, s: 4.

Boran, Behice; "Seçim Hakkı ve Demokrasi", No: 3, ss: 15 Haziran 1946, 1, 7.

Boran, Behice; "Üniversitenin Muhtariyeti", No: 2, 1 Haziran 1946, ss: 1-2.

Boratav, P. Naili; "Bir Dost Kaybettik", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, s: 4.

Burian, Orhan; "Engin Vekar", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, s: 5.

Cemgil, Adnan; "Esirgenmiyen Çocuklar", No: 3, 15 Haziran 1946, s: 2

Cemgil, Adnan; "Diderot ve Aydın Despotlar", No: 3, 15 Haziran 1946, s: 5.

"Demokrasi Nedir?", (çev. N. Sarıoğlu), No: 4, 1 Temmuz 1946, ss: 4-5,7 [Avam Kamarası üyelerinden Muhafazakar Hollis, Komünist Piratin, Liberal Roberts ve Sosyalist Walker arasında Londra radyosunda yapılmış olan bir münakaşanın kısaltılmış çevirisi].

Dosdoğru, Hulusi; "Harp Yılları ve Harp Sonrası Dünya Edebiyatına Bir Bakış", No: 7, 1 Aralık 1946, s: 4.

Elin-Pelin; "Öğretmenin Ruhu", (çev. Oğuz Peltek), No: 5-6, 1 Ağustos 1946, ss: 6-7 [bir Bulgar yazardan çevrilen hikâye].

Eloğlu, Metin; "Bozuk Çalgı", No: 7, 1 Aralık 1946, s: 8 [şiir].

Eluard, Paul; "Silâh Başına!", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, s: 3 [şiir].

Ertekin, Asaf; "4 Aralık Hadisesi", No: 4, 1 Temmuz 1946, s: 3.

Ertekin, Selma; "Çalışan ve Çalışmıyan Kadın", No: 7, 1 Aralık 1946, s: 3.

Goethe; "Hür Bir Toprak Üstünde", No: 1, 15 Mayıs 1946, s: 1.

Gökçe, Enver; "1909-1946", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, s: 5 [şiir].

Gökçe, Enver; "Gök Mustafa", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, s: 8 [şiir].

Gürlev, Sami; "Hürriyet", No: 7, 1 Aralık 1946, s: 5 [şiir].

H[atko], B[ehice]; "Yirminci Yılını Bitiren Konservatuvardan Türk Tiyatrosu Doğabilir mi?", No: 2, 1 Haziran 1946, s: 3.

Hatko, Nevzat; "İç Direnmede Yeni Yunan Edebiyatının Payı", No: 2, 1 Haziran 1946, s: 4.

"Hindistan'da Sağlık", No: 4, 1 Temmuz 1946, s: 4.

Humbert-Laroche, Arlette; "Hücremde", No: 1, 15 Mayıs 1946, s: 5 [şiir].

Irgat, Cahit Saffet; "Rüzgârlarım Konuşuyor", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, s: 7 [şiir].

SÖZ

FİKİR, SANAT VE TENKİT DERGİSİ

SÖZE BAŞLARKEN

DİL VE DÜŞÜNCE

DÜŞÜNME hürriyetinin dokunulmaz tek hürriyet olduğunu söyliyenler var. Bunlara göre, hiç bir sansörün, hiç bir hafiyeliğin sokulamadığı tek yer, beynimizdir. En azılı despotların önünde bile istediğimizi düşünürüz. Bunun için fikir hürriyeti, her zaman her rejimde var olan bir hürriyettir.

Sarsılmaz bir gerçeği anlatır gibi görünen bu buluş, bir çok sebeplerden, yanlıştır. Bunları incelemeden de bunun tam bir hürriyetsizlik olduğunu söyliyebiliriz. Çünkü düşüncemiz tıpkı bir zindanın duvarları içindeki kürek mahkûmu gibi, kafamızın sınırlarından dışarı ayak atmak istediği an - eğer bir istibdat rejiminde yaşıyorsak - kurşun yiyecektir. Yani orada kalmıya, oradan çıkmamıya mahkûmdur.

Beynimizin bir toplama kampı, veya hapisane hücresi olmaktan kurtulabilmesi için, düşüncelerimizin serbestçe dışarı çıkabilmesi, başka dü-

Kaethe Kollwitz'in bir litografisi.

Söz'ün 1 Haziran 1946 tarihinde yayınlanan ikinci sayısının kapağı

Irgat, Cahit Saffet; "Ses", No: 7, 1 Aralık 1946, s: 2 [şiir].

"Irkçılık ve Sanat", No: 2, 1 Haziran 1946, s: 2.

İsmail Kemalettin; "Fikret'in Mezarında", No: 7, 1 Aralık 1946, s: 2 [şiir].

Karadeniz, Z.; "Bizim Köyde", No: 2, 1 Haziran 1946, s: 1 [şiir].

"Kitaplar ve Dergiler Arasında: Harman Yangını-Tercüme [Guillaume Apollinaire-Langston Hughes-Paul Eluard'dan şiir çevirileri", No: 1, 15 Mayıs 1946, s: 8.

"Kitaplar ve Dergiler Arasında: F[ahir]. Ö[zge].; Mehmet Akif Hakkında Bir Kitap-Başak [Adana'da yayınlanan bir derginin tanıtımı ve bu dergide yayınlanan Nazım Hikmet'in bir şiiri]", No: 4, 1 Temmuz 1946, s: 7.

"Kitaplar ve Dergiler Arasında: ÖÇ.; Aganta, Burina Burinata!-Yaşar Çöl; Çalışma Dergisi-Köy Enstitüleri Dergisi [bu tanıtmanın altında Mehmet Başaran'ın Köy Enstitüleri Dergisi'nin 3. sayısında yayınlanan "İlân-ı Aşk" başlıklı şiiri yayınlanmıştır], No: 3, 15 Haziran 1946, s: 8.

Külebi, Cahit; "Adamın Biri", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, s: 7 [şiir].

"Mağara Adamına/Atom Konusu Etrafında", No: 7, 1 Aralık 1946, s: 3 [New York'ta yayınlanan P. M. Gazetesinden çeviri].

Mehmed Kemal; "Onun İçin", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, s: 4.

Nazos, G.; "Sursulas (Tavuk Hırsızı)/Yunan İç Direnme Edebiyatından", (çev.: Nevzat Hatko), No: 2, 1 Haziran 1946, ss: 4-5, 8 [hikaye].

Nûrettin Eşfak; "Rubaî (Hayyam'la Polemik)", No: 4, 1 Temmuz 1946, s: 1.

Nûrettin Eşfak; "Rubaî/1-2", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, s: 1.

"Olaylar Arasında: Yaşar Çöl; İşçi Sigortası-Roosevelt-Yakılan Buğdaylar ve Avrupa'da Açlık", No: 1, 15 Mayıs 1946, ss: 2, 8.

"Olaylar Arasında: Yaşar Çöl; 'Aç Dünya ve U.N.R.R.A'- İhsan Üreğil; 'Ne Düşünüyorsun?'- Y. Çöl; 'Demokrasi ve Sosyalizm'", No: 2, 1 Haziran 1946, s: 7.

"Olaylar Arasında: Ölüm Kuyuları-Sömürgelerde Sağlık Durumu-Amerikanın Keşfi", No: 3, 15 Haziran 1946, s: 2.

"Olaylar Arasında: Olağanüstü Savaş Ne Oldu?-Toprak Bayramı- Varto Felaketi ve Radyoda Yahya Kemal Gecesi-Bir Hitler Minyatürü [Simera dergisinden çeviri]", No: 4, 1 Temmuz 1946, s: 2.

"Olaylar Arasında: Ankara'da Bir Karikatür Sergisi-Muzaffer Tayyıp Uslu Öldü", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, s: 2.

"Olaylar Arasında: Arif Kaptan'ın Sergisi ve D Grubu-Bu Gayret Neden!-Müntekim Öçmen; 'Jül Sezar Münasebetile'", No: 7, 1 Aralık 1946, s: 2.

Özge, Fahir; "Bugün de Yaşayan Yunus", No: 3, 15 Haziran 1946, ss: 4-5.

Özmen, Nuh Naci; "Hürriyet", No: 3, 15 Haziran 1946, s: 5 [şiir].

Rolland, Romain; "Shakespeare", No: 1, 15 Mayıs 1946, s: 4.

"Sanat Haberleri: André Malraux'a Dair-Fransız Yazarlar Birliği Kongresi-N. İ. Berk; 'Existentialisme Hakkında'-Öçmen; 'Müzik ve Lüks'", No: 7, 1 Aralık 1946, s: 5.

Sarıoğlu, Necmi; "Darısı İlkokul Öğretmenlerinin Başına (Üniversite Kanunu Münasebetiyle)", No: 4, 1 Temmuz 1946, s: 6.

Semerci, Bekir; "Saffet Hoca", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, s: 5.

Solok, Cevdet Kudret; "Göçmen", No: 1, 15 Mayıs 1946, s: 6, No: 2, 1 Haziran 1946, ss: 6-7 [hikaye].

"Son Dünya Harbi Başlangıcından Bugüne Kadar Memleketimizde Başlıca Yiyecek ve Yakacak Madde Fiyatlarını Gösterir Tablo", No: 4, 1 Temmuz 1946, s: 8.

Söz; "Prof. Saffet Korkut (1909-1946)", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, s: 4.

Sözcü; "Dil ve Düşünce", No: 2, 1 Haziran 1946, s: 1.

Sözcü; "Fikir Kahramanları", No: 1, 15 Mayıs 1946, s: 1.

Sözcü; "İnsan Hakları Meselesi", No: 7, 1 Aralık 1946, s: 1.

Steinbeck, J,; "Kahvealtı", (çev: Ş. Egemen), No: 7, 1 Aralık 1946, s: 7 [hikaye].

Sungur, Tahsin; "Musiki: Alaturka-Alafranga", No: 5-6, 1 Ağustos 1946, s: 2.

Toygar; "Tarla", No: 2, 1 Haziran 1946, s: 7 [şiir].

"Tütün ve Sinema-Fransa İşçi İstiyor-Vurguncuların Cezası", No: 2, 1 Haziran 1946, s: 8.

Yakuplu, Zeliha; "Darwin/Ölümlerinin Yıldönümünde", No: 1, 15 Mayıs 1946, ss: 3, 7.

"Yunus Emre Oratoryosu", No: 3, 15 Haziran 1946, s: 4.

Vildrac, Charles; "Nazi Kampında Ölen Şair Kız", No: 1, 15 Mayıs 1946, s: 5 [Arlette Humbert-Laroche hakkında *Les Etoiles*, No: 42'den derlenen bir yazı].

Ek-1

Unutulmuş Bir Sima: Saffet Dengi Korkut

1909'da doğdu. Çapa Kız Muallim Mektebi'ni bitirdi. Bakanlığın açtığı sınavı kazanarak Oxford Üniversitesi'ne gitti. 1934'te bu üniversiteden mezun ilk Türk kadını olarak yurda döndü. Önce Gazi Terbiye Enstitüsü'nde çalıştı, ardından Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı Enstitüsü'nün kuruluşunu gerçekleştirdi. Tercüme Bürosu'nun kuruluşunda çalıştı. Bir ara Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün İngilizce öğretmenliği görevini de üstlendi. İngiliz edebiyatı üzerine profesörlüğe atandı. 5 Temmuz 1946'da vefat etti.

Ölümü üzerine Enver Gökçe özellikle son dizesiyle tanınan bir şiir yazarak *Söz*'de yayınlar:

1909-1946
Bir Saffet Hoca vardı dost bağında
Hürriyet yoktu sağlığında
Gün geldi, gitti gencecikken
Yiğitken, güzelken, fidanken.
Şimdi ne kadar
Ne kadar dost varsa arkasında
Hasatçı, öğrenci, öğretmen
Ne kadar gül varsa toprağımızda
Daldırma gül, ak gül, gonca gül
Ne kadar sevgili varsa arkasında
Tiyatro, iş, kitap, şiir, marş
Yanar yanar ağlaşır cümlesi
Çoban ateşi hatırasında.
Gâvur, müslüman demezdi
"Kendisi için bir şey istemezdi"
Yatak ölümü beklemezdi
Gitti vadesiz, gencecikken
Dost iken, yiğitken, güzelken
Ölüm adın kalleş olsun!

Saffet Dengi Korkut

Saffet Korkut'un *Yurt ve Dünya* dergisinde çok sayıda araştırması yayınlanmıştır. Telif ve tercüme kitaplarından bazıları ise şunlardır:

Saffet Korkut; *İrlanda Milli Tiyatrosunun Kuramlar ve Dramlarından Örnekler*, Çankaya Matbaası, Ankara-1943, ss: 147.

Saffet Dengi; *Shaksipeare Kimdir?*, C.H.P. Konferansları, Seri: 1, No: 16, 7.5.1938, Ankara Halkevi, ss: 31.

Francis Bacon; *Denemeler*, (çev: Saffet Korkut), Maarif Vekaleti yay., Ankara-1943.

Willian Shakespeare; *Antonius ile Kleopatra*, (çev: Saffet Korkut), Maarif Vekaleti yay., Ankara-1944, 1997.

John M. Synge; *İrlanda Oyunları 1: Babayiğit-Dereye Vuran Gölge-Denize Giden Atlılar*, (çev: Saffet Korkut), Mitos-Boyut yay., İstanbul-2003.

John M. Synge; *Babayiğit*, (çev: Saffet Korkut), Maarif Vekaleti Devlet Konsenvatuarı yay., İstanbul-1944.

Ek-2

4 Aralık Hadisesi / *Asaf Ertekin*

Yurdumuzda daha ileri bir demokrasiye geçildiği ve üniversitenin muhtariyet kazandığı bu günlerde, İstanbul'da "Üniversiteli" adıyla çıkmaya başlayan bir derginin demokrasi tarihimizden kolay kolay silinemiyecek bir lekeyi, üniversite gençliğine maletmekteki gayretkeşliğine hayret etmemek elden gelmiyor. Bu dergide üniversiteli bir genç, 4 Aralık vakasını yapan kimselerin üniversiteliler olduğunu ve üniversitelilerin bu işde kendi iradeleri ile hareket etmiş olduklarını kesin bir lisanla söylüyor. Eğer, bu yazı ilk olsaydı güler geçerdik. Fakat iş bu kadarla bitmiyor. Dün açıkça demokrasi aleyhtarı neşriyat yapan, bugün ise demokrat kesilen bâzı gazetelerin, bir gericilik numunesi olan 4 Aralık vakasını Üniversite gençliğine aylardanberi maletmek için, yapmakta olduğu sistemli ve sinsice yayın, bizi bu konuda konuşmak zorunda bıraktı. Bu sistemli yayınlarda: "Türk gençliğinin asl heyecanı… Millî heyecanın asîl tezahürü…", kabilinden tabirlerle 4 Aralık hadisesi, gençliğe beğendirilerek tasvip ettirilmek isteniyor.

Her aklı başında yurtsever vatandaşın istikrâh ve nefretle karşıladığı bu vaka haklı olarak demokrat basınımızdan, irtica damgası yemiş bulunuyor. Hiç şüphesiz birkaç yüz insanın, tahrip vasıtaları ile bir baskın şeklinde bazı gazete ve mecmuaların idarehane ve matbaalarıyla, bazı kitapevlerini yıkıp yağma etmeleri, ileri bir hareket olarak vasıflandırılamaz. Çünkü bu, faşist ve nazi rejimlerinin hükmettikleri memleketlerde görülebilen bir harekettir. Demokrasi ışınları ile aydınlanan memleketlerde böyle birşey görülmemiştir.

Yurdumuzda demokrasinin ilerlemesi için gerekli faaliyetlerin son haddine çıktığı günlerde, bu nevi bir gerilik hareketinin memleketin aydın zümresini temsil eden Üniversite çevrelerine atfedilmesi affedilemezdi. Nitekim bu işle ilgili oldukları zannedilerek sorguya çekilen üniversiteli öğrenciler daha o zaman kendilerine yapılan bu ithamı reddettiler.

Üniversitelilerin yapmış oldukları bu açıklama, rektörlerin beyanatında da resmî ifadesini bulmuştu. Buna rağmen üçbeş üniversiteli çıkıp da ille bu tahripçi ve gerilik sembolü hareketi üzerine almıya kalkışırlarsa, buna diyeceğimiz bir şey yok. Çünkü bunlar üniversiteli arkadaşlarının ve demokrat basının tekrarladıkları çapulcular zümresine kendilerini katmaktan başka bir şey yapmış olmazlar.

Şu noktayı kat'i olarak açıklamak isteriz: 4 Aralık vakası ile Üniversite gençliğinin hiç bir ilgisi yoktur. Nitekim Üniversiteye, Türk gençliğine maledilmek istenen bu vaka üzerine, infial duyan Ankara Üniversitesi gençleri, bir yandan İstanbul'daki gibi bir hadise çıkartmaya teşvik edilirken ve üzerlerine konmuş olan baskıya rağmen, bu hadiseyi protesto etmekten geri durmamışlardır.

Ankara Üniversitesi gençlerinin elli imza ile 4 Aralık vakasını basına aksettirerek protesto eden yazısını aynen aşağıya alıyorum:

"Ankara Üniversitesi talebelerinden aşağıda imzaları olan bizler, İstanbul Üniversitesi talebelerinden olduğu söylenilen bir gurubun Tan, Yeni Dünya, Görüşler, La Turquie gazeteleriyle, Berrak, A.B.C. kitabevlerinde tahribat yap-

mak suretiyle gösterdikleri anti-demokratik hareketi protesto eder ve bu kimselere hatırlatırız ki: Aziz Atatürk'ümüzün muhafaza ve müdafaasını bizlere emanet ettiği canımızdan kıymetli cumhuriyetimiz ileri bir demokrasiye doğru gelişme yolundadır. Bu gelişmede ise en mühim rol basınındır. Anlayışlı halkımızın ve gençliğimizin son zamanlarda basın hürriyetine verdiği önem bunu açıkça ispat etmiş bulunuyor. İnkılâbımızın ana prensiplerini hiçe sayarak dünya gençliği karşısında arkadaşlarını küçük düşürmek isteyen bu anti-demokrat kimseler[i] Türk gençliğini temsilden çok uzak buluyoruz. Sulhsever ve demokrat bir dünya kurmak yolunda dünya gençliğinin toplanarak bir birik kurduğu bu zamanda biz demokrat Türk gençliği de memleketimizde doğmakta olan basın hürriyetine, kültür müesseselerine çılgınca saldıranlara demokratik hürriyet ve hakları çiğnetmeyeceğiz. Büyük Atatürk'ümüzün şu sözleri şiarımızdır: GENÇLER! CESARETİMİZİ TAKVİYE VE İDAME EDEN SİZSİNİZ. SİZ ALMAKTA OLDUĞUNUZ TERBİYE VE İRFAN İLE İNSANLIK MEZİYETİNİN, FİKİR HÜRRİYETİNİN EN BÜYÜK TİMSALİ OLACAKSINIZ.

Bu müessif hadiseye iştirak etmediklerine inandığımız İstanbul Üniversitesi'nin demokrat gençliğine sevgi ve selamlarımızı göndeririz.

NOT: Bu açıklama, İstanbul'da Akşam, Cumhuriyet, Haber, Hür Ses, Son Posta, Son Telgraf, Tan, Tanin, Tasvir, Vakit, Vatan, Yeni Dünya, Sabah, La Turquie; Ankara'da Ulus, Sivas'ta Ülke, İzmir'de Anadolu, Yeni Asır, Adana'da Türk Sözü gazetelerine gönderilmiştir".

Nedense o zaman bu protesto yukarıda isimleri yazılı olup da intişar etmekte olan gazetelerin hiç birisinde yer almamıştı. Buna rağmen bir serdengeçtinin tek

4 ARALIK HADİSESİ

Yazan: Asaf ERTEKİN

YURDUMUZDA daha ileri bir demokrasiye geçildiği ve Üniversitenin muhtariyet kazandığı bu günlerde, İstanbulda «Üniversiteli» adıyla çıkmaya başlıyan bir derginin demokrasi tarihimizden kolay kolay silinemiyecek bir lekeyi, Üniversite gençliğine maletmekteki gayretkeşliğine hayret etmemek elden gelmiyor. Bu dergide üniversiteli bir genç, 4 Aralık vakasını yapan kimselerin üniversiteliler olduğunu ve üniversitelilerin bu işde kendi iradeleri ile hareket etmiş olduklarını, kesin bir lisanla söylüyor. Eğer bu yazı ilk olsaydı güler geçerdik. Fakat iş bu kadarla bitmiyor. Dün açıkça demokrasi aleyhtarı neşriyat yapan, bugün ise demokrat kesilen bâzı gazetelerin, bir gerilik nümunesi olan 4 Aralık vakasını Üniversite gençliğine aylardanberi maletmek için, yapmakta olduğu sistemli ve sinsice yayın, bizi bu konuda konuşmak zorunda bıraktı. Bu sistemli yayınlarda: «Türk gençliğinin asîl heyecanı.. Millî heyecanın asîl tezahürü..», kabilinden tabirlerle 4 Aralık hâdisesi, gençliğe beğendirilerek tasvip ettirilmek isteniyor.

Her aklı başında yurtsever vatandaşın istikrâh ve nefretle karşıladığı bu vaka haklı olarak demokrat basınımızdan, irtica damgasını yemiş bulunuyor. Hiç şüphesiz birkaç yüz insanın, tahrip vasıtaları ile bir baskın şeklinde bazı gazete ve mecmuaların idarehane ve matbaalarıyla, bazı kitapevlerini yıkıp yağma etmeleri, ileri bir hareket olarak vasıflandırılamaz. Çünkü bu, faşist ve nazi rejimlerinin hükmettikleri memleketlerde görülebilen bir harekettir. Demokrasi ışıkları ile aydınlanan memleketlerde böyle birşey görülmemiştir.

rekli faaliyetlerin son haddine çıktığı günlerde, bu nevi bir gerilik hareketinin memleketin aydın zümresini temsil eden Üniversite çevrelerine atfedilmesi affedilemezdi. Nitekim bu işle ilgili oldukları zannedilerek sorguya çekilen üniversiteli öğrenciler daha o zaman kendilerine yapılan bu ithamı reddettiler.

Üniversitelilerin yapmış oldukları bu açıklama; rektörlerinin beyanatında da resmî ifadesini bulmuştu. Buna rağmen üçbeş üniversiteli çıkıp da ille bu tahripçi ve gerilik sembolü hareketi üzerine almıya kalkışırlarsa, buna diyeceğimiz bir şey yok. Çünkü bunlar üniversiteli arkadaşlarının ve demokrat basının tekrarladıkları çapulcular zümresine kendilerini katmaktan başka bir şey yapmış olmazlar.

Şu noktayı kat'i olarak açıklamak isteriz: 4 Aralık vakası ile Üniversite gençliğinin hiç bir ilgisi yoktur. Nitekim Üniversiteye, Türk gençliğine maledilmek istenen bu vaka üzerine, infial duyan Ankara Üniversitesi gençleri, bir yandan İstanbuldaki gibi bir hadise çıkartmaya teşvik edilirken ve üzerlerine konmuş olan baskıya rağmen, bu hadiseyi protesto etmekten geri durmamışlardır.

4 Aralık vakasını basına aksettirerek protesto eden yazısını aynen aşağıya alıyorum:

«Ankara Üniversitesi talebelerinden aşağıda imzaları olan bizler, İstanbul Üniversitesi talebelerinden olduğu söylenilen bir gurubun Tan, Yeni Dünya, Görüşler, La Turquie gazeteleriyle Berrak, A. B. C. kitabevlerinde tahribat yapmak suretiyle gösterdikleri anti-demokratik hareketi protesto eder ve bu kimselere hatırlatırız ki: Aziz Atatürkümüzün muhafaza ve müdafaasını bizlere emanet ettiği canımızdan kıymetli Cumhuriyetimiz ileri bir demokrasiye doğru gelişme yolundadır. Bu gelişmede ise en mühim rol basınındır. Anlayışlı halkımızın ve gençliğimizin son zamanlarda basın hürriyetine verdiği önem bunu açıkça isbat etmiş bulunuyor. İnkılâbımızın ana prensiplerini hiçe sayarak dünya gençliği karşısında arkadaşlarını küçük düşürmek istiyen bu anti-demokrat kimseler Türk gençliğini temsilden çok uzak buluyoruz. Sulhsever ve demokrat bir dünya kurmak yolunda dünya gençliğinin toplanarak bir birlik kurduğu bu zamanda biz demokrat Türk gençliği de memleketimizde doğmakta olan basın hürriyetine, kültür müesseselerine çılgınca saldıranlara demokratik hürriyet ve hakları çiğnetmiyeceğiz. Büyük Atatürkümüzün şu sözleri şiarımızdır: GENÇLER! CESARETİMİZİ TAKVİYE VE İDAME EDEN SİZSİNİZ. SİZ ALMAKTA OLDUĞUNUZ TERBİYE VE İRFAN İLE İNSANLIK MEZİYETİNİN FİKİR HÜRRİYETİNİN EN BÜYÜK TİMSALİ OLACAKSINIZ.

Bu müessif hadiseye iştirak etmediklerine inandığımız İstanbul Üniversitesinin demokrat gençliğine sevgi ve selâmlarımızı göndeririz.

NOT: Bu açıklama, İstanbulda Akşam, Cumhuriyet, Haber, Hür Ses, Son Posta, Son Telgraf, Tan, Tanin, Tasvir, Vakit, Vatan, Yeni Dünya, Sabah, La Turquie; Ankarada Ulus, Sivasta Ülke, İzmirde Anadolu, Yeni Asır, Adanada Türk Sözü gazetelerine gönderilmiştir.»

imza ile Ankara Üniversitesi'ni temsilen İstanbul basınına çektiği, 4 Aralık vakasını tasvip eden telgrafı, gazete sütunlarına iri puntolarla geçti.

Bunlar gösteriyor ki bugünkü muhtar Türk üniversitesinin 4 Aralık vakası ile hiçbir ilgisi yoktur. Mürteci basın ve onu tasvip edenler, bilmelidirler ki; memleketin savunması ve korunması Atatürk tarafından kendilerine emanet edilmiş olan Türk gençliği gündelik politika oyunlarına alet edilemez. ATATÜRK GENÇLİĞİNİN İDEALİ, SİYASİ OYUNLARIN ÇOK ÜSTÜNDE, İNSANİ VE KUTSALDIR.

Söz, No: 4, s: 5.

Ek-3

Sınıflar ve Partiler / *Zeki Baştımar*

Sınıflı bir cemiyette sınıfların inkârı çalışan kitlelerin iktisadî, siyasî ve her türlü haklarının inkârına müsavidir. Milletlerin, bilhassa son yirmi yıllık tarihinde bu hakikat apaçıktır. Zaten bugün hiçbir ciddî fikir adamı, bu günkü cemiyetin iktisadî menfaatleri, düşünceleri, hayatı görüşleri birbirinden ayrı, hatta birbirine zıt insan guruplarına ayrılmış olması hakikatını inkârdan bir fayda ummamaktadır. Bugün sınıfların varlığı, yokluğu meselesi değil, hakları ve varlıkları uzun zaman inkâr olunan işçi ve emekçi kitlelerini başka sınıfların siyasî ve sınıfî emelleri için gönül hoşluğuyla kazanmak, avlamak bahis mevzuudur. Şüphe yok ki, evvelce sınıfları inkâr edenler şimdi onları ilâhî bir kanunun zaruretleri diye tanıtmıya çalışacak, içtimaî musavatsızlığı insanlık cemiyetinin tabiî bir karakteri, hayatın ezelî ve ebedî bir zarureti diye ileri süreceklerdir; böyle olduğuna göre de, fakir sınıfların kendi alınyazılarına boyun eğmekten başka yapacak işleri olmadığını anlatmıya çalışacaklardır. Sınıfların büsbütün inkârıyla onların bu şekilde kabulü aynı yola çıkar, aynı emele hizmet eder. Bu iddia birincisinden daha az gülünç değildir. Fazla olarak, ondan daha yobazcadır. Cemiyette hiçbir şeye "ezelî ve ebedî" damgası vurulamaz, hiçbir şey bu damgayı taşıyamaz. Sınıflar da bütün içtimaî kategoriler gibi cemiyetin muayyen bir gelişme merhalesinde doğmuşlar, onun iç gelişmesile şekil değiştirmişlerdir. İçtimaî gelişmenin muayyen bir merhalesinde de nihayet yok olacaklardır. İnsanlığın içtimaî tarihi bugün bu hakikatı elle tutulacak derecede belirtmiş bulunuyor.

* * *

Sınıflar, içtimaî istihsaldeki yerleri, istihsal vasıtalarına karşı münasebitleri. Emeğin içtimaî organizasyonundaki rolleri ve içtimaî servetteki hisseleri itibariyle birbirinden ayrılan insan guruplarıdır. Sınıflar birbirinden sadece hukukî imtiyazlarla, içtimaî gelir kaynaklariyle, mülkiyet farklariyle, yahut istihsal faaliyetlerindeki farklı teknik fonksiyonlarıyla ayrılmazlar.

Sınıf farlarının esasını cemiyetin ekonomik bünyesinde, içtimaî grupların istihsal sisteminde işgal ettikleri mevkide aramak lâzımdır. Sınıfın istihsal sistemindeki mevkiini ise her şeyden evvel onun istihsal vasıtalarına karşı münase-

betler, emeğin içtimaî organizasyondaki rolleri sınıflardan birine öbürünün emeğini kendine maletmek, onu istismar etmek imkânını verir.

İstismar eden sınıf istihsal vasıtalarının sahibidir, istismar edilen sınıf bu vasıtalardan mahrumdur. Fakat mesele sadece mülkiyet farkında değildir. İstihsal vasıtalarına karşı ayrı ayrı münasebetler, emeğin içtimaî organizasyonunda alınan ayrı ayrı roller ve istismar, mülkiyet farkından başka şeylerdir.

Sınıflı bir cemiyette hâkim sınıf kendi inhisarcı ve istismarcı durumunu muhafaza etmek, sağlamlaştırmak istediği gibi, istismar edilen ve her şeyden mahrum bulunan sınıf da içinde yaşadığı şartları islâh etmiye, değiştirmiye çalışır. Bu yüzden iki sınıf arasında daimî bir menfaat çarpışması ve mücadelesi hüküm sürer.

Kapitalizmde burjuvazi ile işçi sınıfı, karşılıklı münasebetleriyle kapitalist istihsal münasebetlerinin karakterini, kapitalizmin ekonomik bünyesini tayin etmektedirler. Bu iki sınıf olmadan ve istihsal faaliyetlerinde birbirlerile münasebete girişmeden kapitalist istihsal tarzı düşünülemez. Burjuvazi ve işçi sınıfı kapitalizmde esas sınıfları teşkil ederler, fakat arada, köylüler, şehir esnafı, münevverler ve sair unsurlar da vardır. Bunlar kapitalizmin iktisadî bünyesile ilgili sınıflar değillerdir. Küçük mülkiyet sahibi olan köylülerle esnaflar işçi sınıfının doğduğu kaynağı teşkil ederler; kapitalizmin inkişaf kanunları ergeç bunları mukadderatça işçi sınıfıyle birleştirir.

Burjuvazile işçi sınıfı arasındaki mücadele iktisadî, siyasî ve nazarî olmak üzere üç şekilde kendini gösterir. Sendikalar, işçi kooperatifleri v.s. İşçinin iktisadî teşkilâtlarıdır. İşçi bu teşkilâtlarda birleşerek iktisadî haklarını korumıya çalışır. İktisadî ve siyasî üstünlüğü elinde tutan burjuvazinin karşısında işçinin yegâne silahı teşkilâtlılık, birlik ve şuurluluktur. Burjuvazi işçinin bu kuvvetini pek iyi bilir. Onu zayif düşürmek için her çareye başvurur. İşçinin teşkilâtlanmasına engel olmak için aldığı bütün tedbirlere rağmen buna muvaffak olamazsa ve demokrasi bir olup bitti, bir zaruretse, yapacağı iş işçiyi kendi içinde fethetmektir. Bu işi ya işçi sınıfının içinde satın aldığı sınıf şuurundan mahrum unsurlarla, yahut işçi sınıfının içine soktuğu profesyonel politikacılarla başarmıya çalışır.

Siyasî mücadelenin en olgun şekli parti mücadelesidir. Partiler sınıfların siyasî teşkilâtlarıdır; onların en şuurlu unsurlarını birleştirirler, temsil ettikleri sınıfların siyasî mücadelesini idare ederler. Burjuva sınıfı; toprak burjuvazisi, sanayi burjuvazisi, ticaret burjuvazisi, gibi menfaatleri birbirine uymıyan, hatta çoğu zaman menfaatleri çarpışan ayrı ayrı guruplardan teşekkül eder. İşçinin yarattığı fazla kıymetin paylaşılmasında kendini gösteren gurup zıddıyetleri çeşitli burjuve partilerinin doğmasına yol açar. Fakat işçi sınıfı menfaatleri birbirine zıt zümrelerden, guruplardan teşekkül etmez. Bu itibarla işçinin ayrı ayrı partiler kurması kendi sınıf menfaatlerinin gerektirdiği bir şey değildir. Tersine olarak, bu onun siyasî menfaatlerine aykırıdır. Burjuvazinin isteğine ve menfaatlerine uygundur. İşçinin davasını benimsemiş görünen, hatta bazan onun şiarlarına bürünerek ortaya çıkan birçok partiler, bilerek veya bilmiyerek, işçi hareketini parçalamaktan, işçinin değil, onun karşısındaki sınıfın davasına hizmet etmekten başka bir

iş görmezler. Hakikî bir işçi partisinin başında, işçi sınıfının ideolojisini hakkıyla benimsemiş, onun inkılâpçı nazariyesiyle silâhlanmış, menfaatleri uğrunda mücadelede pişmiş, millî ve milletlerarası işçi hareketlerinin tecrübelerini kendine maletmiş fedâkar insanlar bulunmak gerekir. Nazariyesi, tecrübesi ve işçi kitlesiyle bağları zayıf, hattâ işçi sınıfının ideolojisiyle hiçbir ilgisi olmıyanların partileri hangi adı taşısınlar bir işçi partisi olmaktan uzaktırlar. İşçi kendi nasırlı pençesinin kudretine inandığı kadar yaratıcı kabiliyetine de güvenilir ve kendi içinde binlerce teşkilâtçı ve önder çıkarabilir.

Söz, No: 5-6, 1 Ağustos 1946, ss: 1, 8.

Ek-4

"Çalışan ve Çalışmıyan Kadın / *Selma Ertekin*

Son günlerin belli başlı konularından biri de kadınlarımızın iş hayatından uzaklaştırılmaları meselesidir. Zaman zaman bir A dairesindeki kadınların işlerine son verileceği kabilinden resmî veya rivayete müstenit gündelik gazete havadisleri çıktığı olur; bazı yazarların bu konuda şahsî ve indî fikirler yürüttüklerini de görürüz. Bütün bu olay ve makalelerde genel istikamet kadınların iş hayatında bulunmaları aleyhindedir.

Geçenlerde gene bir gündelik gazetede bir yazar, kadın memurların tensiki gerektiğini ileri sürüyor ve kanun bir takım faydalı neticeler doğuracağını yazıyordu. Bu "faydalı neticeler"i vesile addedip biz de bu konuyu ele alalım:

Bugün birçok erkeklerimiz işsiz kaldıkları için yuva kuramıyorlarmış ve işsiz kalışlarının sebebi ise iş sahalarının kadınlar tarafından işgal edilmeleri imiş. Yuva hayatına dönen kadınlardan boş kalan yerleri erkekler doldurunca mahrumiyet, sefalet, hastalık, bekâr kalmak gibi şeyler kısmen bertaraf edilmiş olacakmış. Hayatını kendisi kazanan kadın, bu vaziyetinden gurur duyarak evlenmek bahsine yanaşmıyormuş. Bu vaziyet ise nüfus siyasetini baltaladığı kadar, bekârlığın neticesi olan bütçeyi sarsıcı ağır masrafları ve lüks fikrini genişletiyormuş. Bir de "aile müessesesinin disiplin ve kontrolü olmayınca bekâr kadın ve erkek sefalete çıkan sefahat yolu üzerinde yürüyerek iktisaden, bedenen ve en mühimmi ahlâken düşerlermiş. Bundan başka yalnız yaşamaktan mütevellit sıhhî mahzurlar da önlenirmiş".

Ve yazar kadınların iş hayatından çekilmelerinin daha birçok faydalı neticeleri olduğunu, hükûmetin bu meseleyi ele alması ile sosyal bünyemizde müspet değişiklikler olacağını yazarak yazısına son veriyor.

Böylece işsizlik, bekârlık, sarî hastalık gibi sosyal bünyeye müteallik birçok aksaklıklar hemen de çalışan kadınların üzerine yükletilmiş oluyor!

Bekârlığı, aile geçimsizliklerini, lüks fikirlerini... daha birçok bu gibi meseleleri izah etmek için sebepler araştırılıyor da acaba kadınların çalışmalarının da bir sebebi olabileceği niçin düşünülmüyor!

Bugün dünyanın her tarafında çeşitli sahalarda çalışan kadınlar mevcutken bahusus zamanımız kadınlara her türlü faaliyet imkânlarını sağlarken, bizim

kadınlarımıza çalışma haklarını çok görmek düpedüz geriliktir. Kaldı ki, bugün Türkiye'de memur olarak çalışan kadın nispeti, erkeklere nazaran pek düşüktür.

Şayet ilmî bir araştırma konusu olarak bu mesele ele alınırsa, kadınlarımızın çoğunun geçim zarureti neticesinde iş hayatına atıldıkları görülür. Senelerce mahrumiyet masası başında dirsek çürütenler umumiyetle geçim seviyesi esasen orta ve ortanın aşağısında olanlardır.

Sonra (farzı muhal) kadın memurlara işlerinden el çektirilip de yerlerine erkekleri koymakla işsizlik kısmen dahi bertaraf edilemiyeceği gibi, erkeklerin evlenmeye teşvik edileceklerini zannetmek de safdillik olur. Bugün bir memur maaşının bir ailenin geçimini temin etmediği aşikâr olduğuna göre, memuriyete giren bir erkek artık evlenebilirim fikrini beraberinde taşıyamaz. Yani memur şayet evleniyorsa o zaten evleneceği içindir…

Lüks fikrinin de yalnız kadın memurlarda geliştiğini söylemek apaçık iftira atmak olur. Esasen lüks fikri (yaygın bir fikir olarak) mevcuttur. Birçok kadınlar çalışmazken süsleri için aşırı masraf yaparlarken, çalışan kadınlarımıza bunu niçin çok görüyoruz!

Birçok cemiyet şartları altında, aile disiplin ve otoritesinin sefalete ve sefahate çıkan yolun kapısını kapatmadığı olağan şeylerdendir. Binaenaleyh sefahat ve sefaletin yalnız bekârlığa mahsus haller olduğunu zannetmemeliyiz.

Sonra nice evliler vardır ki, yalnız yaşayanlardan çok daha yorgun, hastalıklı ve bakımsız olabilirler.

Maksadım sadece bir yazarın delillerini cerh etmek değil, bu vesile ile muayyen bir görüşün yanlışlığına işaret etmektir.

Kadınlarımızın işten çıkarılmaları veya işlerinde bırakılmaları meselesini günlük münakaşa mevzuu yapmak faydasızdır. Bahusus geçinebilmek için karı-koca, ana-evlât… iş peşine düşülmüş olduğu bir zamanda hattâ zararlıdır. Öyle yapacağımıza her iş sahasında, çalışma şartlarının düzeltilmesini, kolayca iş bulmanın temin edilmesini ve çalışanlara (erkek ve kadın) başlıbaşına bir değer verilmesini istesek daha yerinde olur.

Çalışan kadınlarımız evlenmek bahsinde müşkülpesent olmuyorlar. Bugün evlenmek şartları farklı bir şekil almıştır.

Çalışan kadınlarımız fena yola, lükse, sefahate doğru gitmiyorlar; çalıştırmak zihniyeti bozuktur. Zaruret içinde olanları her türlü istismar etmek fikri plânlı bir sosyal bünyenin doğurduğu bozuk bir zihniyeti temsil eder.

İyi cemiyet şartları içinde, kadının hem bir iş veya meslek sahibi olup, hem de yuvasının kadını olmasına hiçbir mâni yoktur.

Söz, No: 7, 1 Aralık 1946, s: 3.

Kaynakça

Akar, Atilla, *"Eski Tüfek" Sosyalistler/Bir Kuşağın Son Temsilcileri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.

"Asaf Ertekin'le Bir Dertleşme", *Balık ve Balıkçılık* cilt III no. 8 (Ağustos/Eylül-1955): 17-21.

1951 TKP (Türkiye Komünist Partisi Tevkifatı/Esbab-ı Mucibeli Hüküm, İstanbul: BDS Yayınları, 2000.

Darendelioğlu, İlhan, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, 5. baskı, İstanbul: Toker Yayınları, 1979.

İnanç, Remzi, "Söz/Kırk Yıl Önceki Dergilerimiz", *Bilim ve Sanat* 6 (Haziran-1981): 38-39.

Mumcu, Uğur, *Bir Uzun Yürüyüş*, 11. basım, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1994.

Sayılgan, Aclan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, 3. baskı, İstanbul: Otağ Yayınevi, 1976.

Sözcü, "Fikir Kahramanları", *Söz* 1 (15 Mayıs 1946): 1.

Tevetoğlu, Fethi, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faâliyetler (1910-1960)*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1967.

Vâ-Nû, Müzehher, *Bir Dönemin Tanıklığı*, İstanbul: Cem Yayınevi, (t.y.).

Öz: 15 Mayıs 1946 - 1 Aralık 1946 tarihleri arasında 7 sayı yayınlanan *Söz*, "sol eğilimli" bir dergidir. Dergide, günün koşulları gereği sosyalizm propagandası yapılmamış olmakla birlikte muhalif bir tutum sergilenmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Söz*, sosyalist basın, Behice Boran, 1946 basını.

Söz: A Magazine of Thought, Art and Critique

Abstract: Published between 15 May 15 and 1 December 1946, *Söz* (word) was a "leftist" magazine. In its seven issues, there was no propaganda of socialism due to the conditions of the era, but it still displayed an opposing position.

Keywords: *Söz*, socialist press, Behice Boran, press of 1946.

Evrâk-ı Metrûke...

Fotoğraflı Bir 'Yemen Türküsü': Yüzbaşı Mehmet Arif Bey'in Hicranlı Hayatından Bir Kesit

Oktay ÖZEL*

I

Aşağıdaki resim 1914 yılının ikinci yarısında Yemen'de çekilmiş: Yüzbaşı Mehmed Arif. Harput'lu İshak Ağa'nın oğlu. "Anadolu'nun ilim ve irfan merkezi" Harput doğumlu. Ortaokul'u Mamüretülaziz'de (Elazığ) okurken Askerî Rüşdiye'ye geçmiş. Ardından Erzurum'da Askerî İdadi'yi bitirmiş. 1903'te girdiği Harp Okulu'dan 1905'te mülâzım-ı sâni yani asteğmen olarak mezun olmuş.

Belki o zamanların yaygın bir uygulaması sonucu, kendi memleketine yakın bir yerde, Dersim Sancağı'nın Çemişgezek kazasındaki 76. Alayın 2. Taburunun 2. Bölüğüne tayin edilmiş. Beş yıl burada "isyan halindeki Dersim eşkıyasına" karşı yapılan harekatlarda savaşmış; bu arada bacağından yaralanmış. 1910'da üsteğmen olarak Kığı Redif Taburu'nun 4. Pülümür müstakil bölük kumandanlığına tayin edilmiş.

1912 yılının Aralık ayında Dersim'deyken yetiştirdiği ve Elazığ Redif Taburuna bağlı Türkçe konuşmasını bilmeyen bölüğü ile Balkan Savaşı'na katılmış, Edirne'nin geri alınışında bulunmuş.

Kendi sözleriyle hayatının bu ilk devresi "hep maddi ve manevi mahrumiyetler içinde geçmiş." "*Bir taraftan kutsal askerlik görevini her ne pahasına olursa olsun yerine getirmeye çalışırken, diğer taraftan içinde bulunduğum ve kendime sürekli mücadele zarureti veren şartlara dayanmaya çalışıyordum.*"

---

* Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü

Yüzbaşı Mehmed Arif Bey (1914)

Nihayet, "bu duruma bir son vermek için" başka bir yere tayinini istemeyi düşünürken, kötü talihi ona çoktan oyununu oynamıştır. "Gıyabi kura" ile ve yüzbaşılık rütbesiyle Yemen'e tayin işlemi yapılmış, atamayla ilgili padişah emri beklenmekteymiş! 15 Mart 1914'te bu emir kendisine tebliğ edilir. Ancak hâlâ bir şansı vardır: İsterse vücudunun sıcak memleketlerde görev yapmaya müsait olmadığına dair bir rapor alması halinde Yemen'e gitmekten kurtulabilecektir. Ama o buna asla tevessül etmez. Erzurum'da askerî hastaneden sağlam raporu almak için bir kahvede sırasını beklerken yanına yaklaşan sivil bir şahsın "Beyefendi, isterseniz vücudunuzun sıcak memleketlerde görev yapmaya müsait olmadığına dair bir rapor verilmesini temin edeyim" teklifini de kabul etmez, cevabı net olur: *"Sıhhatim hakkında herhangi bir itirafta bulunamam!"*

Bütün meslek hayatı boyunca doğruluk, dürüstlükle eş anlamlı "istikamet"iyle hep ciddiyetle görev yapan Yüzbaşı Mehmed Arif Bey, böylece hayatının gidişatını bir kez daha talihinin eline bırakır. Dersim'de eşkıya/düşman kovalamakla geçen ilk beş yılından sonra, şikayet ettiği maddi ve manevi mahrumiyetler şimdi kendisini "gidenin gelmediği" Yemen'de beklemektedir. Ve sanki Dersim'de Kürt eşkiyasını/düşmanı kovalamasaydı Yemen'de benzer konumdaki Arap eşkıyayla/düşmanla savaşma görevi de kendisine kalmayabilecekti! Yemen'e giden yolu sanki Dersim'deki görevi açmış gibidir.

Ama o Dersim ve Yemen ayrıntılarına girmeyelim.

II

Buraya kadarki bilgilerimiz Mehmed Arif Bey'in uzun sürmüş muvazzaf askerlik mesleğinin ilk safhasına dair notlardan ibaret. O notlar arasında olmayan özel hayatının diğer boyutlarına dair kısa bilgileri ise hatırat niyetine yazmış olduğu metnin orasına burasına sıkıştırmış. Adeta sırası geldiğinde değinmiş o kadar! Haksızlık etmeyelim yine de: O değinmelere duyguları, duygulanmaları da eşlik ediyor yer yer. Bir askerin elinin vardığı, dilinin döndüğü kadarıyla tabii. Ama samimiyetinden şüphe etmeyelim.

Madem öyle, biraz yakından bakalım.

25 Mayıs 1914 tarihinde Pülümür'den sıcak bir uğurlamayla ablasının yaşadığı Nazımiye'ye, oradan öğretmen ağabeyinin bulunduğu Malazgirt üzerinden memleketi Harput'a geldiğinde kendisini bekleyenler arasında muhtemelen eşi ve beş yaşında bir kızı da vardı. Muhtemelen diyoruz çünkü Arif Bey daha fazla ayrıntı vermiyor. Öyle ki bütün hatırat içinde eşinin adını dahi öğrenemeyeceğiz! Yine o zamanlar epeyce yaygın olan bir adete uyarak, belli ki Dersim yıllarında evlendiği bu isimsiz kadın, uzak veya yakın bir akrabasının kızı mıydı onu da bilemiyoruz. Ama sonraki yazdıklarından tahmin yoluyla, bu eşini ilk görev yeri olan Çemişkezek'e ve Pülümür'e de beraberinde götürdüğü ileri sürülebilir.

Yemen için yola çıktığında 5 yaşında olduğunu belirttiği kızının adını ise biliyoruz. Arif Bey onu adıyla yazmayı ihmal etmemiş: Makbule. Bu kızının hayatında önemli bir yeri olduğu anlaşılıyor.

Tarihlerin bu hikayede çok önemi yok, zaten Arif Bey'in hatıratında geçtiği yerlerde de bir karışıklık olduğu belli. Ancak burada verdiği tarihi takip ederek gidecek olursak, 5 Haziran'da ismini bilmediğimiz eşi ve beş yaşındaki kızı Makbule ile Harput'tan Yemen istikametinde yola çıkarlar. O Harput ki, Arif Bey'in vurguladığı gibi sadece Müslümanlar için bir "ilim ve irfan merkezi" değildi. Belki bu tanımlama şehrin Ermeni nüfusu için daha fazla geçerliydi. Arif Bey hatıratının hiç bir yerinde kasabanın bu öteki sakinlerinden söz etmez. Belli ki onun da seçici hafızası yaşamının (belki kendi özel hayatına da değen) o kısmını unutmayı, konuşmamayı seçmiştir. Suskunluğuna saygı duyup geçelim.

Maaile Harput'tan yola çıkan Arif Bey'e eşlik eden sadece karısı ve kızı değildir. Sonraki sayfalarda bir yerde yazdıklarından anladığımız kadarıyla, kayınvalidesi de kendileriyle beraberdir. Onun da adını bilmiyoruz. Belki yine Dersim dağlarında görev yaparken de eşini ve yeni doğmuş kızını kendisine emanet ettiği kayınvalidesini yine yanına almıştır. Eşi ve kayınvalidesinin Erzincan-Harput bölgesinde başlayan hayatları, talihin ve bir askerle evlenmiş olmanın cilvesiyle artık Yemen'de devam edecektir! Hiç bilmedikleri, belki sadece acıklı asker türkülerinden adını duydukları o meçhul diyarda... Ama "imparatorluk" tam da bu demekti işte... Bir köşesinde doğar, özellikle kaderinizi devlet çarkının bir parçasıyla birleştirdiğinizde, olmadık uzak bir diyarında bulurdunuz kendinizi bir anda. Şart da değildi aslında askerlik mesleğini seçmiş olmanız; ya da memur veya idareci olmanız. Merkep ve ester (katır) üstünde dağ tepe taşınırdınız ve taşırdınız iki denk eşliğinde ailenizi oradan oraya. Eğer şanslıysanız sağ varır, daha da şanslıysanız sağ dönerdiniz "memleketiniz"e...

Yüzbaşı Arif Bey, yanında eşi, kayınvalidesi ve beş yaşındaki sevgili kızı Makbule ile tam da böyle yola çıkmışlardı Harput'tan, 5 Haziran 1914 günü. Diyarbakır-Siverek-Urfa yoluyla Halep'e uzanacaktı seyahatlerinin ilk safhası. Tabii o zamanlar her yerde tren yok. Otobüs ise henüz icat edilmemiş olmalı. Arif Bey'in iyimser deyimiyle, "zamanın en mükemmel nakil vasıtası" olan kapalı bir yaylı arabayla yola çıkarlar. Kendilerine verilen 22 küsur altın lira harcırah ile Yemen sahillerindeki ilk durakları olan Hudeyde'ye kadar idare etmeleri bekleniyordu. "Maddi" mahrumiyet Arif Bey'i bu yeni görevinin ilk aşamasında da bu şekilde karşılamıştı! Tahmin edileceği ve hatıratındaki kimi pasajlardan da

anlaşılacağı üzere, Arif Bey tutumlu, tasarruflu bir insandı. Ama bu paranın bu yolculuğa yetmeyeceği de aşikârdı. Nitekim öyle de olacak, Arif Bey ve ailesi bu yolda 60 altın lira sarfetmek zorunda kalacaktı. Bunu önceden tahmin eden ya da önceki tecrübelerinden bilen Arif Bey, her ihtimale karşı Harput'taki iki bahçesini ve bir evini satmak zorunda kalmıştı daha yola çıkmadan... Buraya da fazla takılmayalım.

Elazığ'dan Halep'e kiraladıkları o yaylı arabayla 10 günde varırlar.

Bu şehirde bir gün istirahattan sonra tekrar başlayan yolculuğun sonraki durağı Şam'dır. Bu kez trenle, Hama ve Humus üzerinden. Elektrikli tramvayı bile olan bu güzel, ucuz ve bereketli şehirde, Şam'da Meserret Otel'de kalırlar. İmparatorluğun diğer cemilesi: Arif Bey'in burada da bir akrabası vardır ve dört gün onlarda kalınır.

Ve tekrar yol... Yine trenle ve bu kez rota Beyrut'adır. Bu önemli ve zengin ticaret şehrinde de elektrikli tramvay vardır. Mağazalar, kıraathaneler... Ama Arif Bey ve ailesi yüksek rakımlardan birden deniz kenarına inince sıcaktan bunalır. Burada yüzbaşımızın vücudunun aslında o kadar da güçlü ve dayanıklı olmadığını anlıyoruz. Belli ki Erzurum'daki askeri hastaneden Yemen iklimi için sağlam raporu alırken vücudundan ziyade irade ve namusuna yüklenmiştir. Bunaltıcı sıcak ve rutubette iki gün otele kapanır, dışarı çıkmadan vapur beklerler.

Nihayet Hidiv vapuruyla Hudeyde'ye yola çıkılır. Port Said-Süveyş-Hudeyde güzergâhını takip edecek olan bu vapur yolculuğunun bedeli 18 altın liradır. Ama keşke tek bedeli bu olsa... Sahil boyunca Akka, Hayfa ve Gazze'yi seyrederek Afrika sıcağında yapılan bu vapur yolculuğunun ilk kısmı Port Said'de sona erer. Yanlarına aldıkları eşyalarını *etüve*'e sokmadan hemen Süveyş'e gitmek üzere bekleyen trene binerler. İsmailiye üzerinden vardıkları Süveyş kasabasında bir otelde bir kaç gün müteakip vapuru beklerler. Aylardan Haziran, mevsim Haç zamanıdır. Kasabada bekleşen çok sayıda hacı vardır.

Kendileri gibi imparatorluğun yollarına dağılmış birçok asker ve subayın eşliğinde nihayet kalkan vapurla tekrar yola çıkılır; bu kez hedef Hudeyde limanıdır. Ancak Sudan kasabasından Kızıldeniz boyunca Hicaz istikametindeki yolculuk esnasında şiddetli fırtınalar yaşarlar; sıkıntı çekerler. Cidde'de uzun süren indir-bindir fasılası Arif Bey ve ailesini daha da bunaltır.

Yukarıda, maddi sıkıntılardan bahsederken "keşke" demiştik. Evet, bütün sıkıntılar maddi ve fiziki zorluklardan ibaret olsaymış... Olsaymış, çünkü kendilerini daha büyük ve bu kez "manevi" bir sıkıntı, büyük bir acı beklemektedir. Kızıldeniz sahilinde Suakin iskelesinde de bir indir-bindir yapılıp vapur tekrar hareket ettiğinde beş yaşındaki kızları Makbule hastalanır. Birkaç saat içinde durumu daha da kötüleşir ve ne olduğunu anlayamadan "hakkın rahmetine kavuşur", "ebediyete gözlerini yumar". Yaylı araba, tren, vapur, tren, tekrar vapur derken, babasını bile bunaltan bu zorlu yolculuğun hiç değilse tren ve vapur safhalarının büyüsünü ve keyfini çıkarmaya fırsat bulup bulmadığını dahi bilmediğimiz küçük Makbule'nin kaybının aileye verdiği acıyı tahmin etmek güç olmasa gerek. Arif Bey şu kadarını yazabilmiş: "*Beklenilmeyen bu kayıp beni çok*

perişan etti. Hastalandım. Kızım makbule Kızıldeniz'in sol sahilinde toprağa verildi." Büyük acısını bu üç ağır mı ağır cümleye sığdırmış Arif Bey belki yıllarca sonra kaleme aldığı hatıratında, belki hâlâ sızısını sonuna kadar hissederek. Perişan olmuş ve kendisi de hastalanmıştır. Ailesinin ilk gerçek ve ağır kaybı küçük Makbule'nin uzun yolculukta epeyce sarsılmış olduğunu tahmin edebileceğimiz narin bedeni Kızıldeniz'in uzun sahillerinde toprağa teslim edilmiştir. Bir süre sonra kendisinden küçücük bir izin bile kalmayabileceği ihtimalinin acısıyla, hayat da yolculuk da devam eder!

Evet, hayat da yolculuk da devam etmektedir. İkincisinin üzerine ilkinin ağırlığı da eklenerek şüphesiz. Yüzbaşı Arif Bey, karısı ve kayınvalidesi Yemen topraklarına varmadan ilk kayıplarını böylece vermişlerdir. *"Bu vaziyetteyken vapur Hudeyde iskelesine yaklaşıyordu."* Tarih: 8 Temmuz 1914.

Yukarıda, bu yazıda tarihlere fazla takılmayalım demiştim; siz bu tarihi 8 Ağustos olarak okuyabilirsiniz (Harput'tan yola çıkış tarihini de isterseniz bir ay ileriye kaydırabilirsiniz). Ailemizin Hudeyde'ye 8 Temmuz'da değil, 8 Ağustos'ta vardıklarını varsayalım. Çünkü Arif Bey, Osmanlı Devleti'nin Cihan Harbi öncesinde seferberlik ilan ettiği haberini dört katlı bir otele naklolundukları bu şehirde almıştır. Belli ki geride bıraktığı topraklarda işler hızla kızışmaktadır.

Ancak ailenin de Arif Bey'in de acısı ve bitkinliği sona ermemiştir: *"Gerek kaybettiğim çocuğumun acısından gerekse sıcak ve rutubetten bitkin bir haldeydim... Su istedim. Getirdikleri su tuzlu olduğundan içemedim. Kahve ve çay istedim. O da aynı sudan yapılmış olduğundan onları da içemedim."* Gerçek cehennem hali bu olsa gerek! Bu durumda dahi bir yudum su bile içememek...

III

Yüzbaşı Arif Bey Yemen'deki görev yerini Hudeyde'de öğrenir: Hacur'daki 120. Alayın 3. Taburunun 1. Bölük kumandanlığı. Kuzey'deki Hacur'a gitmek için deniz yoluyla Luhye istikametini tercih edecek, oradan da Zühre üzerinden kara yolculuğu yapacaktır. Yani kendilerini son kez zorlu bir yolculuk beklemektedir. Bu yolculuğun dört gün süren ilk kısmını askeri erzak götüren bir *azanbuga* (yelkenli gemi) ile yaparlar. Luhye kasabasında inzibatların kendilerini götürdükleri bir *arşa*'da (ottan yapılmış ev) kısa bir dinlenirler. Oldukça yorgun ve bitkin bir halde başladıkları ikinci safhasını ise topçu taburundan verilen iki katır ve yüklerini taşıyan bir deve ile, iki de milis askeri eşliğinde gerçekleştirirler.

Arif Bey hastadır. Zorlu ve maceralı bir yolculuktan sonra ertesi günü sabaha karşı Zühre'ye varırlar. Zühre'de askerler ve tesadüfen hemşehrisi çıkan doktor binbaşı Hüsnü Bey kendilerini sıcak karşılar, misafir ederler. Daha fazla kalıp dinlenmeleri yolundaki ısrarlara rağmen, akşama katırlar değiştirilir, gece Vazan istikametinde tekrar yola çıkılır. Bütün gece yürürler ve güneş doğarken Vazan'a gelinir.

Fakat Arif Bey hâlâ hastadır. 118. Alay'ın merkezi olan bu kasabada bir kaç gün kalırlar; kendisi dinlenir ve tedavi edilir. Ancak bir an önce yola çıkmak istemektedir. Tekrar yola çıkarlar, bu sefer dağlara doğrudur yolculuk. Yüksel-

dikçe hava serinler. Müteakip menzil olan Dağsan'da bir kaç gün kalıp, bir katır ve beyaz merkeple, deve eşliğinde yola devam ederler. Geceyi Beni Şuayyip aşireti reisinin evinde geçirirler; artık yürüyüş yüksek dağlık arazide gündüzleri yapılmaktadır. Önlerindeki menziller Hicre köyü, Şemerli geçidi ve Mediha köyü ile kalesi geçilir. Nihayet, oradan yalçın kayaların üstünde karga yuvası gibi konuşlanmış olan 120. Alayın 3. Taburunun merkezi Şahil kasabasına ulaşırlar. Burada bir hastane ve kışla, bir bölük de asker vardır; diğer bölükler dışarıda isyancı kabilelere karşı savaşmaktadırlar.

Arif Bey ve ailesi Şahil'de boş bulunan bir eve yerleştirilir. Mevsim bize göre Ağustos ayının sonları, hatıratın muhtemelen yanlış çevrilmiş tarihine göre ise Temmuz ayının 25. günüdür. Bu günler Ramazan'ın da son günleridir. 1600 metre rakımda, her tarafı açık bir dağın tepesinde olan bu nihai görev yeri havadardır; gündüzleri ılık, geceleri serindir, kayalar arasında üzüm bağları ve meyve bahçeleri vardır. Arif Bey o derece bitkindir ki, burada ancak bir kaç ay istirahattan sonra kendine gelebilir.

Arif Bey'in bu tarihten sonraki yaklaşık beş yılı Yemen'de bu merkez bazen de Abesi ekseninde ve Sana istikametindeki dağlık bölgede genellikle İngilizlerce desteklenen "isyancı" Arap kabilelerinin sayıları bazen beş-altı binleri bulan derme çatma milis kuvvetlerine karşı savaşmakla geçer. Osmanlı yönetiminin yanında yer alan kimi kabilelerin kuvvetleriyle de ittifak halinde yer yer şiddetlenen, "Allah Allah mesafesi"nde süngü savaşlarından, havan ve cebel topu endahtları eşliğinde düzenlenen köy ve burç baskınlarına, bazen de tasarruflu kullanmak zorunda oldukları mermi ve bombalar yüzünden üç-beş metre mesafede yaşanan "taş muharebeleri"ne uzanan bir çeşitlilikte emrindeki düzenli kuvvetlerle ve yerli milis desteğiyle bir çeşit gerilla harbi yapar. 16 Nisan 1917'de Tahame'nin kızgın güneşi altında öğle sıcağında susuz bir çölde emrindeki kuvvetlere düşmana karşı yaptırdığı başarılı süngü hücumundan bilhassa gururla söz eder. Bu çatışmaların birinde kalçasından yaralanır. İkinci kez gâzi olmuştur.

Arif Bey 1918 yılı Ekim'inde binbaşılığa terfi eder; yer yer tabur ve alay kumandanlığı, bir ara da İdrisi cephesinde Dağu ve Kuzey Mıntıkaları Kumandanlığı yapar. Belli ki büyük bir ciddiyet içinde ve hiç bir suistimale meydan vermeden yürüttüğü bu görevleri esnasında kendine güveni de artmıştır. Bu yüzden olsa gerek, her vakit kendi birliğinin üstünde bulunan birliklere kumanda etme "kudret ve kabiliyeti"nde olduğunu bir kaç kez dile getirmekten geri kalmaz. Tevekkül sahibi ve dindar bir insandır. En zor arazi görevleri esnasında bile orucunu ihmal etmez. Bir keresinde bütün gün sağanak yağmur altında sığınacak bir yer arayıp sonunda katırlarıyla birlikte zar zor sığındıkları bir mescidin damından akan sularla nasıl oruç bozup, iftar ve sahur ettiklerini anlatır. Ve sık sık hastalanır. İyileşir iyileşmez de kaldığı yerden devam eder. Kendisine verilen görevi her koşulda yerine getirir; görevini iyi yapmayan ve hatta bir muharebe esnasında "ihanet" anlamına geldiğini söylediği akranı bir subayın yanlışını veya kasdini ise Allah'a havale edecek kadar da iyi niyetli ve hassastır.

Yüzbaşı Arif Bey'in sağlam inancı ve tevekkülü bu sefer Yemen'de, bu koşullarda ve bir kez daha ailesi üzerinden sınanır. Sahi, Yemen'e ayak bastığından beri ailesinden söz etmedik. Etmedik çünkü Arif Bey de etmedi!

Ta ki, o meş'um güne kadar!

Yüzbaşı olarak adımını attığı Yemen'de karısını ve hâlâ yanındaysa kayınvalidesini nerede yerleştirdiğini açık olarak belirtmese de, en azından karısının kendi görev yerine bir kaç gün mesafedeki Zebdiye kasabasında olduğunu anlıyoruz yazdıklarından. Buna göre ve muhtemelen, Arif Bey hanesini görev yaptığı birliğin konuşlanmış olduğu Şahil'e veya Adesi'ye taşımamış, daha güvenli ve uygun gördüğü Zebdiye'de ev açmış, karısını da orada bırakmıştı. Yine muhtemeldir ki izinli olduğu zamanlarda evini ve eşini ziyaret etmekle yetinen bir pratik kurmuştu kendine.

Ve o meş'um olay kendisi Adesi'de iken karısını Zebdiye'de gelip bulmuştu. Arif Bey 24-25 Mayıs'ı gecesi bir rüya görür; eşi hastalanmıştır. Ertesi gün izin alıp hemen Zebdiye'ye gitmek üzere yola çıkar. Telaş ve sıkıntı içinde, yanına aldığı bir kılavuz eşliğinde yine zorlu ve maceralı bir yolculukla beş konaklık yolu bir çeyrek günde alarak Zebdiye'ye varır. Ama geç kalmıştır. İsmini hâlâ bilmediğimiz eşi iki gün önce, kendisini rüyasında gördüğü gün vefat etmiştir. Arif Bey Zebdiye'de eşinin ancak cenazesine yetişebilmiştir. Sonradan öğrendiğine göre, Zebdiye'den yollanan ve eşinin hastalığını bildiren, izin alıp acilen gelmesini isteyen telgraf dört beş gün gecikerek ulaşmışmış Adesi'ye.

Süveyş ve Kızıldeniz'e kurban verdiği kızından sonra şimdi de Yemen eşini kendisinden almıştır!

Arif Bey karısına son dinî vecibelerini yerine getirir. Bu arada öğreniyoruz ki, karısı geride daha yaşını yeni doldurmuş bir oğlan çocuğu bırakarak öbür dünyaya intikal etmiştir. Yemen koşullarında ve çoğunca kocasından uzakta geçirdiği, belki artık tamamen yalnız, bu süre içinde kocasına bir oğul daha vermeyi başarmış ama birlikte daha uzun bir hayat sürdürmek kısmet olmamıştı kendisine.

Oğlunu daha uzun süre bağrına basmak Arif Bey'e de kısmet olmaz ne yazık ki. Bir anda "annesiz ve bakımsız kalmış" olan ve bu hikayede annesi gibi kendisinin de ismini öğrenemediğimiz henüz bir yaşındaki oğul da, babası kendisine yetişene kadar tutunabilmişti hayata; babası onu da hasta bulmuştu. Gösterilen bütün özen ve ihtimama rağmen çok geçmeden o da vefat eder. Arif Bey bir kez daha yıkılmıştır: *"Bunun üzerine Zebdiye bana bir zindan oldu."*

IV

120. Alay 3. Tabur 1. Bölük Yüzbaşısı Mehmet Arif Bey, eşinin hastalandığını rüyasında görüşünden tam 46 gün sonra görev yeri Abesi'ye geri döner. 5 Mart 1919 tarihine kadar görevine devam eder. Bu tarihte, bölge İngilizlerce işgal edildiğinde, mütareke ahkâmınca ve verilen emir gereğince, görev arkadaşlarıyla birlikte "o zamana kadar şan ve şerefini" korumaya çalıştıkları silahlarıyla

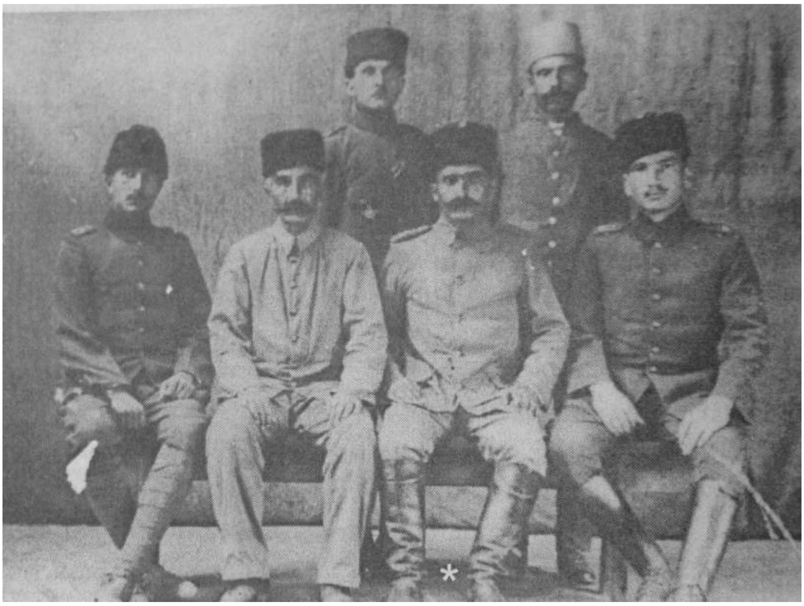

1919'da Yemen sonrası Mısır'da İngilizlerin elinde esarette (* işaretli olan Binbaşı Arif Bey). Çoğu binbaşı ve yarbay olan elli subay ile bir o kadar sivil memur ve beş yüz erden oluşan esirler grubuna âmirlik yaptığı esnada çekilmiş olmalı. Ardından 66 gün Süveyş'te karantina kamplarında kalıp nihayet Tura kampına naklolundu. Eğer isim benzerliği değil ve sözünü ettiği yer "Ayn Tura" ise, Halide Edib'in bir ara yönettiği Ermeni yetimlerin barındırıldığı yetimhane de aynı yerdeydi.

birlikte yine Hudeyde'de İngilizlere teslim olurlar. Bir Osmanlı subayı hikayesinin Yemen safhası da burada böylece kapanır.

Mehmet Arif Bey artık Binbaşıdır, ama kendi deyimiyle "birinci evliliğinde Yemen'e giderken beraberinde götürdüğü ilk eşini, beş yaşındaki kızı Makbule'yi ve orada doğan bir yaşındaki oğlunu Yemen topraklarında kaybetmiştir. Kendisinin bu son bilanço cümlesinde eşi ve çocuklarının yanında kayınvalidesi de son kez karşımıza çıkar! Evet, onu da bu arada Yemen'de muhtemelen kızına eşlik ederken kaybetmiştir Arif Bey. Bir Osmanlı subayının beş yıllık Yemen görevinin ağır bilançosu iki kadının ve iki çocuğun hayatları oldu. Arif Bey ailesiyle gittiği Yemen'den ancak tek başına dönebildi.

Hikayenin gerisi meraklısının okuyacağı hatıratında yazılıdır. Bu hikayeye bizim son sözümüz ne olabilir? Aşağıdaki fotoğrafların altındakilerle yetinelim.

Yemen'den sonra bir süre İstanbul'da görev yapan, ardından Ankara hükümetinin hizmetine geçen, Merkez Ordusu'nun emrinde Rum çetelerine karşı mücadele etmek üzere Çorum'da bir tabur teşkil eden Binbaşı Mehmet Arif Bey, Kurtuluş Savaşı'nın son safhasında emrindeki birliğiyle Garp Cephesi'ndeki muharebelere de katılır. Savaşın ardından 1922 yılında izinli olarak geldiği ve Ermeni mahalleleri çoktandır birer hayalete dönmüş olan memleketi Harput'ta akrabası Müftü Alâfdarzâde Mahmud Kâmil Efendi'nin kızı Nadire Hanım'la ikinci evliliğini yapar. Bu evliliğinden ilk çocuğu 29 Ekim 1923 günü dünyaya gelir ve ismini bu mutlu günün şerefine Müşerref koyar. Yukarıdaki fotoğrafta yeni ailesi efradıyla gördüğünüz Mehmet Arif [Seyhun] Bey artık Albay'dır ve bu fotoğraf yaş haddiyle emekli olmasına rağmen, İkinci Cihan Harbi sebebiyle tekrar göreve çağrıldığı sıralarda çekilmiştir. Albay Arif Bey'in Dersim'de başlayıp Yemen'de devam eden "maddi ve manevi zorluklar ve mahrumiyetlerle" geçen hayatının erken aşamalarında yaşadığı acılar, belli ki biraz melankolik olan tabiatını daha da pekiştirmiş görünüyor. Yanında oturan her daim mütebessim çehresiyle Harput Müftüsü Kamil Efendi'nin kızı, ikinci eşi Nadire Hanımı, hayata yeniden başlaması için Tanrı'nın kendisine bahşettiği bir lütuf olarak gördüğü olmuş mudur acaba? Ya çocuklarının gözlerindeki, belki babalarından kendilerine sirayet etmiş o derin bakışlardaki hüzne ne demeli? Yoksa bu fotoğraf çekilirken Yemen'de bıraktığı ilk ailesi ve küçük kızı Makbule'nin hayali bir an olsun geçmiş olmasın zihninden? Belki bu resimdeki çocuklarına her baktığında onları da görmüştür hayatının sonuna kadar.

Albay Mehmet Arif Bey'in, nadiren gülümseyen yüzünü az biraz ve sadece bu fotoğrafta görüyoruz. Onu da Harp Okulu'ndan arkadaşlarıyla buluştuğu 23 Mayıs 1945 tarihli bu fotoğrafa saklamış sanki. Ama hep aynı görev adamı; aynı tevazu; belki hayatın kendisine sundukları ve elinden aldıkları karşısındaki eziklik ve hüzün! Bu arkadaşlarıyla başka tarihlerdeki buluşmalarında çekilen fotoğraflarında ise yine ciddi ve hep üniformalı, hep kenarda veya arkada. Sanki o üniforma hem sığınağı hem hayat karşısında tek dayanağı, tek başarısı gibi.

Bu yazının tek kaynağı için bkz. Piyade Tuğbay Gâzi Mehmet Arif Seyhun, *Katıldığım Dört Savaş ve Yaşam Öyküm*, haz. Müşerref Seyhun (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000).

KUDRET EMİROĞLU
KISA OSMANLI-TÜRKİYE TARİHİ
PADİŞAHLIK KÜLTÜRÜ VE DEMOKRASİ ÜLKÜSÜ
iletişim

Yazım İlkeleri

1. *Kebikeç*'te yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin daha önce başka bir yerde yayınlanmamış olması şarttır. Makalesini gönderen yazar, bu şartı taahhüt etmiş sayılır. Çeviri makaleler ise ancak yayın kurulu kararıyla yayınlanabilir.
2. Makaleler, e-posta yoluyla, CD veya flash belleğe kaydedilmiş olarak ve mutlaka beraberinde basılı metni ile birlikte gönderilmelidir.
3. Makale içinde transkripsiyon fontları kullanılmış ise bu fontların dosyaları da ayrıca gönderilmelidir.
4. Makalede belge, resim veya fotoğraf gibi görsel malzeme varsa; mümkünse orijinali gönderilmelidir (usulünce kopyalandıktan sonra, en kısa zamanda iade edilir). Eğer orijinal görsel malzemeyi göndermek mümkün değilse; yüksek çözünürlükte (asgari **400**, azami **600** dpi) ve **JPEG** resmi formatında taranmalı, metin içine yerleştirilmeksizin, ya da ayrıca metin harici bir dosya olarak, gönderilmelidir.
5. *Kebikeç*'te yayınlanan makalelerin hukuki sorumluluğu yazarına, basılı veya elektronik ortamda yayın hakkı ise *Kebikeç*'e aittir. Yayınlanmak üzere makalesini gönderen yazar, bu şartı kabul etmiş sayılır.
6. *Kebikeç*'te yayınlanan bir makaleden, kaynak gösterilmek kaydıyla alıntı yapılabilir.
7. Gönderilen makale, yayın kurulu tarafından, konunun uzmanı olan hakeme gönderilir. Hakeme yazar adı, yazara ise hakem adı açıklanmaz. Makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağı konusundaki son karar, hakem raporu doğrultusunda yayın kurulu tarafından verilir.
8. Makale üstünde istenilen değişikliklerin yapılması ve yeniden yazılı hale getirilmesi yazarın sorumluluğundadır.
9. *Kebikeç*'te yayınlanan makalelerin yazarlarına derginin sözkonusu sayısının bir nüshası ile ayrıbasıları gönderilir.
10. Her makalenin sonunda yazar tarafından kaleme alınan en fazla 150 sözcükten oluşan Türkçe "Öz" ve "Anahtar sözcükler" ile İngilizce "Abstract" ve "Keywords" yer almalıdır. Öz, genel olarak içeriği bildirme / tanıtma mantığıyla ve dört cümleyi geçmeyecek şekilde hazırlanmalıdır. Abstract ise, Öz'ün çevirisinden ibaret olmalıdır.
11. Yazar hakkında açıklama ve bilgi, yazar adının bulunduğu sol üst köşeye konulacak asteriks (*) ile ilk sayfanın altında yer almalıdır.
12. Başlıklar **kalın** harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, **I.**, **II.**; ara başlıkların **A.**, **B.**, **C.**, **D.** şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir.
13. Derginin sayfa ölçüleri gözönüne alınarak uzun başlıklardan, geniş ve uzun tablolardan kaçınılması önerilir. Aksi durumda sayfa düzenlemesi yapılırken sıkıntı yaşanabilmektedir.

14. Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, çift tırnak ("...") içinde verilir, **kalın** karakter kullanılmaz. Hem *eğik* hem **kalın** veya hem *eğik* hem "tırnak" içinde vermek / **kalın** yazmak gibi çifte vurgulama yapılmaz.
15. Doğrudan alıntılar çift tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girintisinden 1 cm içeriden başlatılmalıdır ve çift tırnak kullanılmamalıdır. Tek tırnak, alıntının içindeki tırnakları göstermek için kullanılmalıdır.
16. Bir makalede yapılacak göndermeler, parantez içinde yazar soyadı / soyadları, basım tarihi ve atıfta bulunulan sayfa numarası şeklinde verilmelidir; örnek: (Emiroğlu ve Yüksel, 2002: 150). Eserin tam künyesi ise makale sonundaki **Kaynakça**da verilmelidir. Dergi ve kitap adları *eğik/ince*, makale başlıkları ise "tırnak" içinde, düz olarak yazılır. Yazar adı metin içinde geçiyorsa, parantez içinde yalnızca atıfta bulunulan eserin yayın yılı ve sayfa numarasını vermek yeterlidir; örnek: (2002: 150). Bu tür göndermeler dışında gerekli görülen bütün açıklamalar dipnot ile sayfa altında yer almalıdır.
17. Bir yazarın aynı yılda yayınlanmış birden fazla yayını (1980a, 1980b) şeklinde gösterilir.
18. Tarih araştırmalarında sıkça başvurulan arşiv kaynakları, ilk geçtiği yerde tam künye ile dipnotta gösterilmeli, müteakip atıflarda kısaltma şeklinde verilip metinde parantez içinde yer almalıdır; örnek: (BOA, Mühimme, 72: 35).
19. Kaynakçada yalnızca atıfta bulunulan eserler yer almalı, eğer kullanılmışsa arşiv kaynakları ayrı bir başlık altında belirtilmelidir.
20. İnternet adreslerinde, parantez içinde tarih belirtilir.
21. **Kaynakça** soyadı sırasına göre düzenlenmeli. Soyadlar tamamı büyük harfle yazılmamalıdır. Örneğin:

    Tamer, Ülkü. ""Bahar Noktası'nda Müzeyyen" *Milliyet Pazar* (9 Şubat 2003): 2.

    Yalçın, Murat haz. *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

    Urgan, Mina. *Shakespeare ve Hamlet.* İstanbul: Altın Kitaplar 1984.

    Yardımcı, Cemal. "Okur bekleniyor!" *Radikal.* http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=4969 (5 Mayıs 2011)

    Yücel, Can. *Beşibiyerde.* İstanbul: Adam Yayınları, 1985.
22. Metnin sıralaması şöyle olmalıdır:

1. Ana metin	4. Öz	7. Keywords
2. Ekler	5. Anahtar sözcükler	
3. Kaynakça	6. Abstract	

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Kebikeç'in gelecek dosya konusu:

Mektup, Kartpostal: Bak Postacı Geliyor

Okurlarımızdan ve yazarlarımızdan katkılarını bekliyoruz…